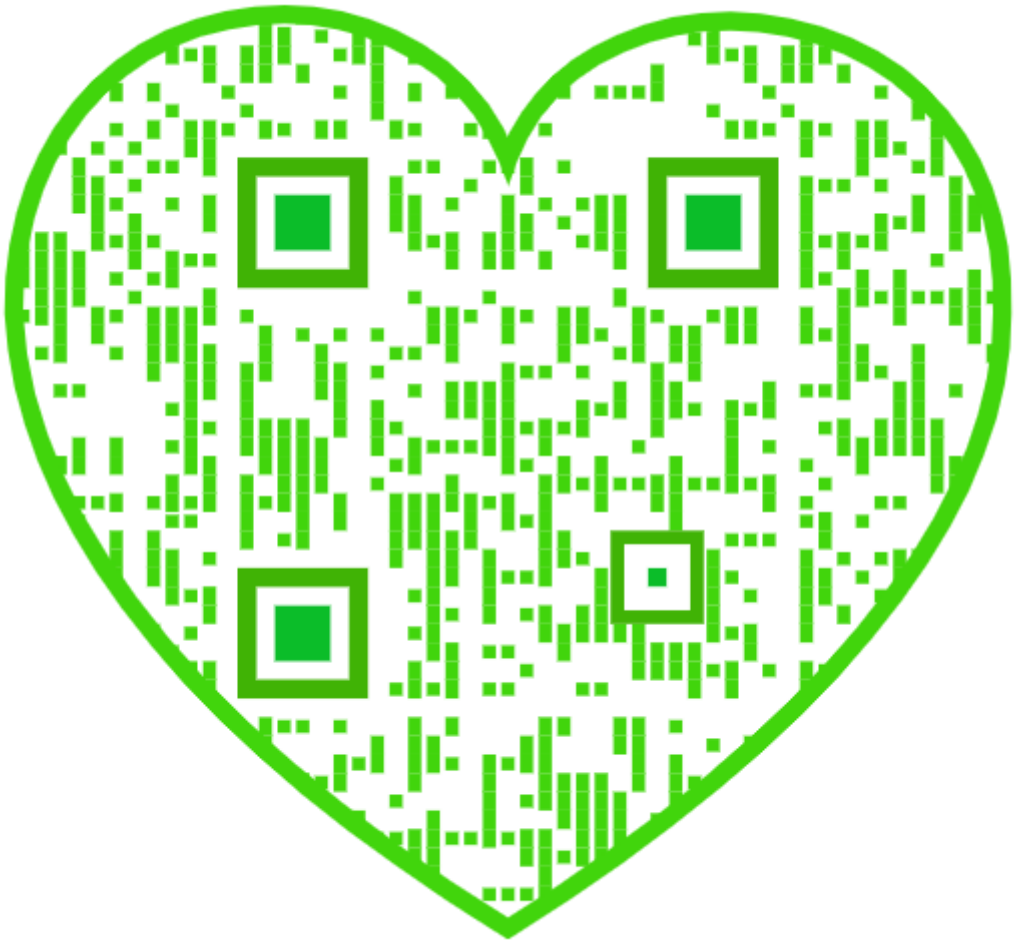

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-NEGENDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

De Sinaitische palimpsest van Mrs. Lewis en Matth. I, 16.
G. VAN NOORT 1

De geschiedschrijver Prof. Dr. R. Fruin.
I. 26
II. 166
III. 271
W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

Een katholiek krijgsman (L. G. de Sonis).
I. 63
II. 133
B. R. F. VAN VLIJMEN.

Meester Herwych Gijsbertszoon van Amsterdam, priester.
BERNARD J. M. DE BONT . . . 188

De mystiek van Fra Angelico 1387—1455.
P. J. V. DE GROOT, Ord. Praed. . 209

De dichter Willem Kloos.
M. A. P. C. POELHEKKE . . . 236

Een Amsterdamsche eedsquaestie.
DR. A. H. L. HENSEN 262

X-stralen
J. M. L. KEULLER 313

Bladz.

Heinrich Heine. (Vervolg van Dl. CVIII, blz. 372 vv.)
V. De *Reisebilder* (Vervolg). . . 324
P. Fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

„Dichterstimmen".
H. ERMANN, S. J. 337

„Brave litlle Holland" en Japan.
DR. A. H. L. HENSEN 353

Een natuuronderzoeker. IV. (Vervolg van Dl. CVI, blz. 344 vv.)
W. G. F. SNICKERS 364

Brieven van Alberdingk Thijm.
DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN . . 382

Jacobus Trigland en zijn tijd.
I. 417
II. 540
M. A. THOMPSON.

Een woord tot de ongeloovige wetenschap, die de visioenen der Heiligen voorstelt als hallucinatiën.
I. 440
II. 527
V. A. SPRENGERS, Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

De rijkdom in het oude Rome.
L. 457

Antwoord aan Prof. Kosters.
H. POELS, Lic. Theol. 479

De profetie der Pausen van den H. Malachias.
W. A. J. BLAISSE 499

Nogmaals de Sinaitische palimpsest van Mrs. Lewis en Matth I, 16.
G. VAN NOORT 558

BOEKBEOORDEELING.

Bladz.

Die Lehre des H. Thomas von Aquino über die Möglichkeit einer anfanglosen Schöpfung, Th. Esser.
M. BARTIJN, Ord. Praed Prof. der phil te Freiburg 102

Leo XIII en de H. Thomas van Aquino, door P. Mag. J. V. de Groot.
G. VAN NOORT 105

Het rechtsboek van den Dom van Utrecht, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz.
DR. TH. VLAMING 109

De mensch. Eene psycho-physiologische studie, door J. M. L. Keuller.
J. V. DE GROOT, Ord. Praed. . . 117

J. K. Huysmans. En route.
J. R. VAN DER LANS 121

Opgang. Verzen door Eduard Brom.
M. A. P. C. POELHEKKE . . . 195

Geschiedenis der Katholieke Kerk door J. W. Thompson.
J. H. A. THUS 200

De Houtteelt door Mr. Alphons van Rijckevorsel.
W. A. COOLEN 205

St. Bernulphus Gilde te Utrecht. (Verslag over 1893 en 1894.)
J. J. GRAAF 298

Amstelodamensia. Antwoord aan Dr. R. Fruin door B. H. Klönne.
M. A. THOMPSON 305

P. Luis Coloma's novellen, vertaald door W. van Nieuwenhoff. Eerste bundel.
G. 402

Bladz.

Aristocraten te Madrid, door P. Luis Coloma, vertaald door Jhr. G. C. H. Martens.

M. W. v. d. A. 407

Het gulden wierookvat. Gebeden onderrichtingen en gezangen, door Fr. Eppink.

W. P. H. Jansen 486

Jan Willem's Levensboek, door H. J. Schimmel.

M. A. P. C. Poelhekke . . . 489

P. Luis Coloma's novellen, vertaald door W. van Nieuwenhoff. Tweede bundel.

G. 564

LETTERLOOVER.

Aan Z. D. H. Monseigneur Franciscus Boermans.

P. J. van den Goor. 208

De eerste kruisweg.

C. R. de K. 415

NIEUWE UITGAVEN.

B. Boedder, *Theologia naturalis.* — W. Jaspar, *Grieksche spraakkunst* (tweede uitgave) 131

E. H. v. d. Heijde, *Geloof en Ongeloof*. 311

Alberdingk Thijm, *Portretten van Vondel.* — Bernard J. M. de Bont, *Jacobus Buyckius exulans libenter* 411

R. v. Riess, *Atlas Scripturae Sacrae.* — J. de Hummelauer, *Meditationum et contemplationum punctu* 570

DE SINAITISCHE PALIMPSEST VAN Mrs. LEWIS EN MATTH. I, 16.

I.

Twee Engelsche dames, Mrs. Agnes Smith Lewis en hare zuster Mrs. James Young Gibson, hebben in het voorjaar van 1892 een hoogst merkwaardige vondst gedaan in de boekerij van het St. Catharina-klooster op den berg Sinaï. Bij het bezichtigen van een zeer oud Syrisch handschrift, dat in hoofdzaak levens van heilige vrouwen bevatte en door een zekeren Joannes den Kluizenaar, waarschijnlijk in het jaar 778 geschreven werd, meende Mrs. Lewis te bespeuren, dat de perkamenten bladen van dat boek vroeger, eer ze met die heiligen-levens beschreven werden, een anderen Syrischen tekst, en wel dien onzer evangeliën hadden gedragen. Inderdaad, de scherpzinnige vrouw had goed gezien. Toen genoemde dames, vergezeld van drie Engelsche geleerden: prof. Bensly, Burkitt en R. Harris, in Februari 1893 opnieuw op den Sinaï waren aangekomen, mocht het aan hun vereende pogingen gelukken, de sporen van den eenmaal door Joannes den Kluizenaar uitgewischten evangelietekst zoo goed te ontcijferen, dat verre het grootste deel der vier evangeliën wederom kon gelezen en afgeschreven worden. Als vrucht van den langen en moeitevollen, maar verdienstelijken arbeid konden R. Harris en Burkitt — Bensly was middelerwijl gestorven, — in November 1894 den herstelden tekst uitgeven. De eigenlijke ondekster, Mrs. Lewis, bewerkte de inleiding tot die uitgave en schonk ook weldra een Engelsche vertaling van den nieuwen codex [1]).

[1]) *The four Gospels in Syriac transcribed from the Sinaitic Palimpsest.* Cambridge. — *A Translation of the four Gospels from the Syriac of the Sinaitic Palimpsest.* Macmillan, London.

De geleerden, die zich tot nog toe over genoemden codex uitspraken, oordeelen eenparig, dat hij zeer oud moet zijn en, hoewel stellige gegevens ontbreken, meent men reden te hebben om aan te nemen, dat hij waarschijnlijk in de vijfde eeuw zal geschreven zijn. Bovendien meent R. Harris, dat onze codex vrij getrouw een Syrische evangelie-vertaling weêrgeeft, die reeds in de tweede eeuw ontstaan zou zijn. Dit zijn intusschen slechts min of meer waarschijnlijke meeningen.

Over de verhouding, waarin de Lewis-codex staat tot de fragmenten eener Syrische vertaling, die in 1858 door Dr. W. Cureton, naar een Nitrisch handschrift uit de vijfde eeuw, werden uitgegeven, loopen de gevoelens uit een. Wie ouder is, Cureton of Lewis, valt nog niet uit te maken. Terwijl sommigen meenen dat Cureton en Lewis twee verschillende Syrische vertalingen vertegenwoordigen, houden anderen beide handschriften, ondanks de afwijkende lezingen die zij bevatten, voor afschriften van een zelfde oude vertaling. Dit schijnt intusschen — al is het ook nog niet zeker — op vrij goede gronden aangenomen te kunnen worden, dat Cureton en Lewis beide eene vertaling (of vertalingen) vertegenwoordigen ouder dan de Peschito, zooals deze tot ons gekomen is; terwijl het verder waarschijnlijk is, dat die Peschito tot de vroegere Syrische vertalingen (of tot de varieerende afschriften der ééne vroegere vertaling) ongeveer in dezelfde verhouding staat als onze *Vulgata* van het N. T. tot de oude *Itala*.

Nog zij hier het onderschrift medegedeeld, waarmee zooveel eeuwen geleden, de afschrijver zijn werk eindigde. Na het slotvers van het evangelie volgens den H. Joannes leest men:

„Hier eindigt het Evangelie der Gescheidenen [1]), vier boeken.

[1]) Zoo noemde men, naar het schijnt, de vier *afzonderlijke* evangeliën, in tegenstelling met het *Diatesseron* van Tatiaan, die de vier evangeliën tot een doorloopend geschiedverhaal samengevlochten had. Dit *Diatesseron* was een tijdlang zeer verspreid en in hooge eere bij de Syrische Kerk.

Eere aan God en aan zijn Christus en aan zijn Heiligen Geest. Moge ieder, die dit leest en hoort en in acht neemt en beoefent, bidden voor den zondaar die het schreef. Moge God in zijn teedere barmhartigheid hem zijn zonden vergeven in beide werelden. Amen en Amen".

Dit ter inleiding.

II.

Ofschoon de nieuw-ontdekte palimpsest, over het algemeen genomen, zeer goed met de beste oude bronnen voor den tekst der evangeliën overeenstemt, biedt hij toch een aantal belangrijke varianten, van welke één bijzonder de aandacht getrokken en reeds tot heel wat geschrijf, vooral in Engeland, aanleiding gegeven heeft. Bedoeld is Matth. I, 16. Terwijl onze *Vulgata* in overeenstemming met schier alle grieksche handschriften dit vers aldus leest: „Jacob teelde Joseph, den man van Maria, uit wie geboren werd Jesus, die genoemd wordt Christus"; geeft de Lewis-codex de volgende lezing: „Jacob teelde Joseph; Joseph, aan wien verloofd was Maria de maagd, teelde Jesus, die de Christus genoemd wordt" [1]).

Verder luidt aldaar v. 21: „Zij zal *U* een zoon baren"; en v. 25: „Zij baarde *hem* eenen zoon....", terwijl bovendien in dat vers de woorden: „en hij bekende haar niet totdat" weggelaten zijn.

Met deze lezingen voor oogen kan men moeilijk ontkennen, dat het althans den schijn heeft [2]), alsof de schrijver van onzen

---

[1]) „.... Joseph, to whom was betrothed Mary te Virgin, begat Jesus, who" enz. Vertaling van Mrs. Lewis.

[2]) We zeggen: „althans den schijn". Pater A. Durand S. J., die in de *Etudes Religieuses* enz. (T. 64, p. 119—150) onzen palimpsest besprak, komt tot het besluit, dat de wijziging van Mt. I, 16 wel opzettelijk, maar toch zonder ketterssche bedoeling gemaakt is. Volgens p. Durand, bedoelde de schrijver denkelijk niet anders, dan de *wettelijke* afkomst onzes Heeren van David en Abraham, langs de lijn Joseph, scherp te doen uitkomen. Ook Mrs. Lewis zelve schrijft: „Our study of the ancient Syriac version has convinced us, that it is not the work of an heretic, and that its perculiar reading of

palimpsest den H. Joseph tot vader des Heeren, in den gewonen zin des woords, heeft willen maken; al moet het ook een raadsel genoemd worden, hoe dezelfde schrijver dan, zonder meer te veranderen, het verhaalde van v. 18—25 heeft kunnen opnemen.

Dat intusschen de nieuw-ontdekte lezing al spoedig tot strijd aanleiding gaf, zal wel niemand verwonderen.

Rendel Harris had zonder aarzelen de nieuwe lezing, als een vervalsching in adoptiaanschen geest [1]) verworpen, maar Conybeare, Badham en Charles beweerden weldra, dat de lezing van den Sinaitischen palimpsest de voorkeur verdiende boven de gewone en dat zij de oorspronkelijke lezing weêrgaf of deze althans zeer nabijkwam. Conybeare en Badham poogden daarbij v. 18—25 zóó te verklaren, dat het daar verhaalde niet meer in strijd was met een gewoon menschelijke geboorte des Heeren uit Joseph; terwijl Charles tot het besluit kwam, dat v. 1—17 met de z. g. oorspronkelijke lezing van den Lewis-codex aanvankelijk geen deel van het Matthaeus-Evangelie kan hebben uitgemaakt.

Ook ten onzent is de zaak ter sprake gebracht en wel door prof. W. C. van Manen, die er eerst in het *Theologisch Tijdschrift* een artikel aan wijdde en haar vervolgens in *De Gids* aan den breeden kring van het ontwikkelde publiek voorwierp [2]). De Leidsche hoogleeraar, die niet behoort tot de „rechtzinnigen, voor wie het leerstellig geloof de kracht en de waarde heeft van het wetenschappelijk bewijs," en wien men zeker geen onrecht doet met hem te rangschikken onder de „vrijzinnigen", die „het niet onaardig vonden, uit den mond van een zoo ouden getuige, de

---

Matthew I, 16 must be explained by some other hypothesis" (*A Translation*, p. XXXIII).

[1]) Daarvoor pleit eenigermate de afwijkende lezing van Jo. I, 34: „And I... that this is *the chosen one* of God", in plaats van „de Zoon Gods". — Volgens de adoptiaansche dwaalleer was Christus niet de mensch geworden Zoon Gods, maar een door God tot zoon *aangenomen* mensch.

[2]) *Theologisch Tijdschrift* 1895, blz. 258. *De Gids*, 1895, Juli, blz. 88.

verklaring te hooren, waaraan zij sedert langer of korter niet meer twijfelden: Jezus had Joseph tot vader, in denzelfden zin als wij allen mogen spreken van onzen vader onder de menschen" [1]); — de Leidsche hoogleeraar schaarde zich in beide artikelen zeer beslist aan de zijde van Conybeare c.s. Wel acht hij het niet waarschijnlijk, dat Matthaeus het besproken vers *woordelijk* juist zóó zal hebben geschreven, als de Lewis-codex thans te lezen geeft, maar dat de Evangelist *zakelijk* in dien zin geschreven, en dus Joseph als den vader van Christus zal hebben voorgesteld, daaromtrent is, volgens prof. v. M., geen redelijke twijfel meer mogelijk: „Daaromtrent kan in hoofdzaak geen verschil zijn tusschen hen, wier leerstellige overtuiging niet afhangt van een bijbeltekst, en wier oordeel mitsdien geen gevaar loopt daardoor te worden gebonden" [2]).

Zooals men ziet, de uitspraak des hoogleeraars kon moeilijk beslister! Hij gist niet slechts, hij vindt niet slechts waarschijnlijk, dat de nieuwe lezing zakelijk de ware is, hij is daarvan ten volle overtuigd: hij is zeker. De gronden, die voor de nieuwe lezing pleiten, moeten dus wél van gewicht en van zeer groot gewicht zijn. Immers om als wetenschappelijk man aan de lezing van één — zegge één enkel — handschrift, welks ouderdom slechts met waarschijnlijkheid ten naastebij bepaald kan worden; welks afkomst en oorsprong geheel onzeker zijn; welks diplomatische getrouwheid, op zijn minst genomen, niet boven alle verdenking verheven is [3]), met zooveel beslistheid de voorkeur te geven boven de gewone lezing, die wat de zaak betreft door alle handschriften

---

[1]) *De Gids*, blz. 98.

[2]) *De Gids*, blz. 101.

[3]) Immers in den Sinaitischen palimpsest ontbreken niets slechts Matt. XVI, 9 vv. Luc. XXII, 43—44; XXIII, 34*a*; 34*b*; XXIV, 51*b*. Joan. VII, 53—VIII, 11; maar bovendien ook nog: Luc. XXIII, 10—12 en XXIV, 40.

Van Manen zelf schrijft: „Verzen en woorden, die men op grond

en oude vertalingen gewaarborgd is, dient men niet slechts krachtige, maar afdoende gronden te kunnen aanvoeren.

We zullen de argumenten, die de heer v. M. tot staving van zijn oordeel aanvoert, in de volgende bladzijden aan een korte bespreking onderwerpen, maar eerst dient even de verdachtmaking terug gewezen, die m. i. ligt opgesloten in de woorden: omtrent de oorspronkelijke lezing van ons vers, kan in hoofdzaak geen verschil meer bestaan „tusschen hen, wier leerstellige overtuiging niet afhangt van een bijbeltekst, en wier oordeel mitsdien geen gevaar loopt daardoor te worden gebonden". Zoo die woorden eenigen zin hebben, is het deze: met menschen, die gelooven aan de wonderbare ontvangenis en geboorte van Christus, valt in deze eigenlijk niet te redetwisten; hun oordeel is gebonden: zij zijn blind, te goeder trouw misschien, maar in elk geval blind voor het licht der wetenschappelijke tekstcritiek. Mij dunkt een ernstig man moest het beneden zich achten, een eventueelen tegenstander op die wijze in den hoek te willen duwen.

Laten we eerlijk zijn. Dat een eenmaal gevestigde overtuiging dikwerf eenig gewicht in de schaal werpt, waar het er op aan komt de waarde van *sommige* argumenten te bepalen, spreek ik niet tegen. Verondersteld, dat men te doen heeft met een overtuiging, die op deugdelijke en afdoende gronden steunt, is zulks ook geenszins onredelijk. Wanneer het een of andere feit mij eenmaal voldingend bewezen is, mag de overtuiging, die op zulke beslissende gronden rust, mij wel voorzichtig maken ten opzichte van argumenten, die in staat zijn aan het tegenovergestelde een zekeren graad van *waarschijnlijkheid* bij te zetten en die op den geest van een ander misschien grooten invloed zullen oefenen. Ieder kent immers het spreekwoord: „Le vrai quelquefois ne peut être guère vraisemblable". Zoo het echter waar is, dat een

---

van het óf eenparig, óf bijna eenparig getuigenis der ouden voor echt placht te houden," ontbreken hier. „Sommige lezingen zijn geheel nieuw" (*Gids*, blz. 97).

gevestigde overtuiging, bewust of onbewust, allicht invloed uitoefent op de waardeering van sommige waarschijnlijkheidsgronden, geldt dit in elk geval even goed van een z. g. vrijzinnige als van een geloovige overtuiging. Zij, die „sedert korter of langer tijd niet meer twijfelen", of Joseph is de vader van Christus, zijn dientengevolge evenzeer geneigd a priori de voorkeur te geven aan de Lewis-lezing van Matth. I, 16. als een geloovig christen geneigd is de gewone lezing voor de ware te houden. Te dien opzichte staan dus de partijen gelijk. De heer v. M. moge beweren, dat „het geval" de vrijzinnigen „uit den aard der zaak minder warm maakte" [1]), die bewering geldt zeker niet van alle vrijzinnigen en wel allerminst van alle vrijzinnige professoren der godgeleerdheid.

Overigens, ofschoon ik, als katholiek, geenszins de stelling huldig, dat de vraag naar de juiste lezing van een bijbeltekst *altijd* een vraag is, „waaromtrent alléén op wetenschappelijke gronden kan worden beslist" [2]), meen ik voor het bijzondere geval, dat ons hier bezighoudt, die stelling gerust te kunnen aanvaarden.

Mij op het voorbeeld door v. M. in zijn beide artikelen gegeven, uitsluitend tot Mt. I, 16 beperkend, meen ik, als overtuigd katholiek, te kunnen spreken als volgt.

Uit de katholieke leer over de maagdelijke geboorte des Heeren en over de authenticiteit der *Vulgata*, kan men niet met volstrekte zekerheid het besluit trekken: dus moet de Lewis-lezing van Mt. I, 16 noodzakelijker wijze valsch zijn. Aangenomen dat Matthaeus het geslachts-register des Heeren overnam uit een bestaand, misschien officieel joodsch document, in hetwelk Joseph met de gewone uitdrukking als de vader van Christus vermeld stond; acht ik het wèl zeer onwaarschijnlijk, maar niet te eenenmale onmogelijk, dat de Evangelist v. 16 zou hebben geschreven, zooals de Lewis-codex het te lezen geeft. De onmiddellijk vol-

[1]) *Gids*, blz. 98.
[2]) T. a. p.

gende vv. 18—25 toch doen duidelijk genoeg uitkomen, in welken zin de Evangelist — gesteld dat hij zoo zou hebben geschreven, — verstaan wilde worden.

Na deze verklaring sta ik met prof. v. M. geheel op denzelfden wetenschappelijken bodem.

Tengevolge van zijn vrijzinnige overtuiging is hem de Lewis-lezing, wat haar zakelijken inhoud betreft, a priori de meest waarschijnlijke; mij is, tengevolge van mijn katholiek geloof, de gewone lezing, eveneens wat betreft haar zakelijken inhoud, de meest waarschijnlijke.

Slechts een eerlijk onderzoek der in- en uitwendige gronden kan beslissen wie gelijk heeft.

III.

Prof. v. Manen hecht blijkbaar veel meer aan inwendige gronden, dan aan getuigenissen der oudheid.

„Het is niet eenmaal noodig — zoo schrijft hij — die oude getuigen allen, een voor een, te hooren... Bovendien kunnen, streng genomen, die getuigenissen niets meer doen dan de waarheid bevestigen, dat de oud-Syrische vertaling een lezing volgde, die geheel of grootendeels ook aan anderen bekend, en dus te dier plaatse wel geen eigen vinding was. Ten slotte moeten toch altijd de afwijkende lezingen, afgezien van de getuigen, tegen elkander worden opgewogen. Doen wij dit in ons geval, dan is het pleit vrij spoedig beslist" [1]).

M. a. w.

De vraag, wat Matthæus geschreven heeft, zal beslist zijn, zoo het antwoord is gegeven op deze andere vraag: welke der beide afwijkende lezingen past het beste in het tekstverband?

Dat men langs dien weg, „afgezien van de getuigen", vrij spoedig beslissen kan, is volkomen waar; maar of zulk een beslissing niet groot gevaar loopt alléén subjectieve, en dus geen weten-

[1]) *Gids*, blz. 102.

schappelijke, waarde te hebben, is een vraag, waarop we maar niet zullen ingaan.

Doch ziehier de redeneering van v. M.

Het geslachts-register — Mt. I, 1—17 — is geschreven om te bewijzen, dat Christus „de zoon Davids, de zoon Abrahams" was. Dat geslachts-register nu voert ons niet van Abraham tot Maria, maar van Abraham tot Joseph. Bijgevolg moest de Evangelist wel eindigen, met zakelijk hetzelfde te zeggen, wat de Lewis-codex te lezen geeft, n.l. Joseph verwekte Jesus. Anders werd immers het doel der geheele geslachtslijst niet bereikt: 's Heeren afstamming van David en Abraham ware er niet door bewezen.

Het lijdt geen twijfel, voor iemand, die al zijn aandacht alléén wijdt aan de eerste 16 verzen van Matthæus, en die verzen beschouwt buiten alle verband met de historische leer van het Christendom, buiten alle verband ook met hetgeen bij Matthæus zelf onmiddellijk volgt, — voor hem moet bovenstaande redeneering zeer veel gewicht in de schaal werpen.

Maar mag ik eens redeneering tegenover redeneering plaatsen? In Hoofdstuk I v. 18—25 verhaalt Matthæus — óók volgens de Lewis-lezing — met onmiskenbare duidelijkheid, dat Maria, zonder toedoen van Joseph, ontvangen heeft van den H. Geest. Al uw aandacht hebt ge uitsluitend op die verzen (18—25) gevestigd. Nu komt iemand u vragen: vindt ge het aannemelijk, dat diezelfde Matthæus enkele regels te voren gezegd zal hebben, dat Joseph Christus verwekte? Zult ge dan niet zonder bedenking antwoorden: dat kan hij niet gezegd hebben, dat is volstrekt onaannemelijk, want dan zou hij, op dezelfde bladzijde, zich rechtstreeks hebben tegengesproken! — En zoo uw ondervrager er dan bijvoegt: ja, ziet u, alle oude handschriften en vertalingen getuigen ook, dat Matthæus niet gezegd heeft: Joseph gewon Jesus; maar onlangs is er toch een oude vertaling gevonden, volgens welke de Evangelist dat wél gezegd zou hebben; — dan zoudt ge immers onmiddellijk

laten volgen: een vreemd geval met die nieuwe vondst; maar wat daar ook achter zitte, Matthæus kan niet gezegd hebben: Joseph verwekte Jesus.

Mij dunkt, de laatste redeneering heeft evenveel, of beter, even weinig waarde als de eerste.

Beide zijn aprioristisch; en waar het — zooals hier — om een geschiedkundig feit gaat, om de vraag n.l. wat heeft Matthaeus feitelijk in v. 16 geschreven, mag men aan aprioristische redeneeringen wél eenige, maar geen afdoende waarde toekennen.

Beide zijn bovendien hoogst eenzijdig, want zij worden ontleend aan een gedeelte van den bijtekst, terwijl het, zelfs om tot een waarschijnlijkheids-oordeel te kunnen komen, onverbiddelijk noodig is, het gansche tekst-verband in oogenschouw te nemen.

Feitelijk zijn in het geval dat we bespreken, de omstandigheden van dien aard, dat men met inwendige gronden zeer weinig kan uitrichten. Immers terwijl de verzen 1—16*a* de lezing: Joseph verwekte Christus schijnen te vorderen, ontnemen de verzen 18—25 aan zulk een lezing alle waarschijnlijkheid.

Men staat dus in elk geval voor een moeilijkheid.

Neemt men aan, dat de Evangelist geschreven heeft: „Jacob verwekte Joseph, den man van Maria, uit wie Jesus geboren is," dan dringt zich de vraag op: Hoe wordt, bij zulk een lezing de afkomst onzes Heeren uit Abraham en David, door de geslachtslijst van Matthaeus bewezen?

Maar wie veronderstelt, dat in v. 16*b* zal gestaan hebben: „Joseph, aan wien verloofd was Maria de Maagd, verwekte Jesus" [1]),

1) Prof. van Manen bewcert niet, dat de Evangelist eenvoudig zal geschreven hebben: Joseph verwekte Jesus. *Zóó* stond er, volgens v. Manen's vermoeden wél in het bestaande register, dat Matthaeus overnam. Maar om hetgeen hij v. 18—25 verhalen zou, kon de Evangelist die zinsnede niet zoo onveranderd overnemen. Daarom zal deze, altijd volgens den Leidschen hoogleeraar, vermoedelijk hebben geschreven: *Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ, Ἰωσὴφ δὲ, ᾧ ἐμνηστευμένη Μαρία, ἐγέννησεν Ἰησοῦν" κ. τ. λ.* (*Theol. Tijdschr.* blz. 261). — Wat echter een dergelijke wijziging kon afdoen, is mij een

staat voor de 'zeker niet minder lastige vraag: hoe kon dan de Evangelist eenige regelen verder zeggen, dat Joseph niet is de vader van Christus?

Er blijft derhalve geen andere uitweg over, dan te onderzoeken, welke moeilijkheid zich het beste laat ontzenuwen: de eerste of de tweede.

Welnu, de Vaders en alle geloovige Schriftverklaarders, die alle de gewone lezing volgden, hebben sedert eeuwen op de eerste moeilijkheid althans een bevredigend antwoord gegeven [1]).

Conybeare en Badham, die de Lewis-lezing volgen willen, hebben van hunnen kant beproefd de tweede moeilijkheid op te lossen, maar op eene wijze, die te dwaas is om alleen te gaan [2]).

---

raadsel. Dat tusschenvoegen van ᾧ ἐμνηστευμένη Μαρίᾳ verandert immers niets aan den zin! En zoo de Evangelist dien zin — volgens eigen getuigenis van v. Manen, — niet kon neerschrijven zonder tusschenvoegsel, waarom kon hij het dan wel met zulk een, zakelijk niets veranderend, tusschenvoegsel. Of heeft de Evangelist wellicht opzettelijk den zin zóó gedraaid, dat zijn lezers met een weinigje goeden wil Ἰωσὴφ δὲ zouden kunnen wegmoffelen, om Μαρίᾳ tot onderwerp van ἐγέννησεν te maken?!

Zonder van meening te zijn dat Matthaeus oorspronkelijk Grieksch geschreven heeft, geef ik een Grieksehen tekst, omdat v. Manen zulks doet.

[1]) Men vergelijke b.v. Knabenbauer, *In Matthaeum* I. pag. 41—43. — Het is wel opmerkelijk, dat juist de Lewis-codex een variant heeft, welke uitdrukkelijk zegt, dat óók Maria uit het huis van David gesproten was. Immers Luc. II, 5 wordt verhaald, dat Joseph en Maria naar Bethlehem, de stad van David, gingen om zich te laten opschrijven, „omdat *zij beiden* waren uit het huis van David".

[2]) Prof. v. M. heeft de verklaringen der genoemde geleerden, zonder van instemming blijk te geven, aldus samengevat (*Gids*, blz. 99).

Conybeare: „Philo en anderen zouden zijn voorgegaan in de er„kenning, dat men tegelijkertijd kan zijn: in het leven gekomen „langs natuurlijken weg én ontvangen van den heiligen geest. Men „heeft dan zijn ziel of rede van Boven, en al het overige van zijn „aardsche ouders. Staan aan deze opvatting de verzen 19 en 20 „in den weg, men zie daarin een welmeenende toevoeging van „vleeschelijk gezinde lieden, die zich niet konden verheffen tot de

Zou prof. v. M. nu durven beweren, dat het van gemis aan critischen blik getuigt, zoo ik tot het besluit kom: de onderstelling dat Matthaeus — met welke zinswending ook — *zakelijk* zal hebben geschreven: „Jacob verwekte Joseph, den man van Maria, uit wie Jesus geboren is....", moet op zuiver inwendige gronden minstens even waarschijnlijk, ja waarschijnlijker genoemd worden dan de tegenovergestelde onderstelling van Van Manen.

IV.

Komen we tot de uitwendige gronden, die, volgens v. M. voor de Lewis-lezing pleiten.

Ze zijn van tweeërlei aard: een aantal oude bijbel-handschriften en een paar uitlatingen van oude schrijvers.

„Een aantal oude bijbel-handschriften?" — zoo hoor ik mijn lezers vragen — „en ge hebt daar straks beweerd, dat de gewone lezing, wat de zaak betreft, door alle oude handschriften en vertalingen gewaarborgd is!"

Inderdaad; wat *de zaak* betreft, is dit zoo. Geen enkele andere codex geeft *den zin*: Joseph... verwekte Jesus; alle drukken zij *dezen zin* uit: Jesus is uit Maria geboren.

Wel echter is er eenig onderscheid in de wijze, waarop de zin wordt uitgedrukt. Terwijl n.l. de overgroote meerderheid aller

---

„voorstelling, dat Jezus was de zoon van Jozef en Maria, en toch „ontvangen van den heiligen geest".

Badham: „Naar het oordeel van dezen geleerde was Jozef de vader „in gewonen zin, doch zonder dit zelf te weten, evenals Maria „immers ook tot haar verrassing vernam, dat zij moeder zou worden. „De heilige geest is het onpersoonlijk beginsel, dat ons wijst op de „werkzaamheid Gods. Zijn Zoon moest de Christus zijn, en worden „geboren uit een „Maagd". Zoo kon Jezus als de Christus heeten: „Zoon van de Maagd en van Jozef, geboren uit den heiligen geest".

Is mijn qualificatie, hierboven aan deze „verklaringen" gegeven, te kras geweest?

codices, en met name schier alle Grieksche handschriften, letterlijk de lezing onzer *Vulgata* hebben, bestaat er toch een lezing, die wat *de wijze van uitdrukking* betreft, eenige overeenkomst met den Lewis-codex heeft.

Twee Grieksche minuskels, het fragment van Cureton, verschillende vertegenwoordigers der oud-Latijnsche en eenige van de Armenische overzetting bieden — met min of meer onbeduidende afwijkingen — deze lezing aan: „Jacob gewon Joseph, aan wien verloofd was (de maagd) Maria, (zij), die Jesus ter wereld bracht" [1]).

Uit het feit nu, dat zulke afwijkende lezingen voorkomen, smeedt van M. de volgende redeneering.

Men heeft recht die lezing voor de meest oorspronkelijke te houden, uit welke zich het ontstaan der andere, afwijkende lezingen het best laat verklaren.

Welnu, terwijl het volstrekt onmogelijk is, het ontstaan van genoemde afwijkingen te verklaren uit de gewone lezing, is het zeer goed mogelijk aan te wijzen, hoe de lezingen van Cureton enz. kunnen ontstaan zijn uit een oorspronkelijken tekst in den trant der Lewis-lezing. Immers, aangenomen, dat de oorspronkelijke lezing luidde, gelijk we op blz. 10 in de noot meedeelden, hoe gemakkelijk kon men er dan toe komen ἐμνηστευμένη Μαρία

---

[1]) Bij voorbeeld:

„Jacob genuit Joseph, cui desponsata Virgo Maria genuit Jesum..." (*k*. — Bobbiensis — 5e eeuw; en *g*. — olim Sangerman —, 8e eeuw.) „Jacob..... cui desponsata erat Virgo Maria. Virgo autem Maria genuit Jesum..." (*b*. — Veronensis — 4e of 5e eeuw).

Bijzonder gewicht schijnt v. M. te hechten aan de... achter Joseph in *q*. — Monacensis — 6e eeuw, waar volgens de uitgave van White, Oxford 1888, aldus staan moet: „Jacob autem ge — nuit Joseph... — Cui desponsata — Maria genuit — ihm." cet. — Van Manen onderstelt dat die... de plaats innemen van de woorden „Joseph autem", die men wegliet, omdat men er meê „verlegen raakte". Ik heb de uitgave van den codex Monacensis niet te mijner beschikking; zeker is intusschen, dat noch in *k*, noch in *b*, noch in *a* — Vercellensis —, welke HSS. alle drie ouder zijn dan *q*, eenig spoor van een mogelijke uitlating te ontdekken is.

voor het onderwerp van ἐγέννησεν te houden. Dit had dan ten gevolge, „dat men verlegen raakte" met de woorden Ἰωσὴφ δὲ, en „deze eenvoudig wegliet". Later heeft men hier en daar bij „Maria" nog de appositie „de Maagd" toegevoegd of ter grootere duidelijkheid geschreven: Maria, „zij die" Jesus baarde.

Besluit: niet de gewone lezing, maar een tekst in den geest van den Lewis-codex schijnt de oorspronkelijke geweest te zijn.

Daar zullen er onder mijne lezers, ongetwijfeld, nogal zijn, die de afleiding der eene lezing uit de andere, zooals v. M. haar zoekt te verklaren, lang niet natuurlijk vinden. Mij riep die verklaring het spreekwoord voor den geest: „Il n'y a, que le premier pas, qui coute". — Zeker, als men Maria eenmaal beschouwt als onderwerp van ἐγέννησεν, moet men met Ἰωσὴφ δὲ verlegen raken. Maar hoe kon men Maria tot subject maken van een zin, waar immers alleen Joseph subject wezen kan. In de Syrische taal ging dit nog te moeilijker, wijl daar de vorm van het werkwoord anders is bij een mannelijk, dan bij een vrouwelijk subject.

Doch afgezien hiervan is er waarlijk geen bijzondere mate van scherpzinnigheid noodig, om het volstrekt nietige van bovengenoemde argumentatie in te zien.

Op de major, van welke prof. v. M.'s redeneering uitgaat, behoeven we niet af te dingen, ofschoon zij, om juist te wezen, zeker met een *ceteris paribus* moet worden aangevuld. Doch wat kan Z.H.Gel. er tegen hebben, zoo ik een andere minor in de plaats der zijne stel.

Laten we de gewone lezing er eens voor een wijle buiten laten en alleen Lewis met Cureton [1]) enz. vergelijken.

---

[1]) Verschillende geleerden vermoeden, dat de lezing: „Jacob genuit Joseph, cui desponsata Virgo Maria genuit Jesum . . ." van Syrischen oorsprong is. Dat zij uit een Syrische bron in de Armenische vertaling kon overgaan, ligt voor de hand; dat sommige oud-Latijnsche handschriften van Afrikaanschen oorsprong haar, hetzij rechtstreeks hetzij middellijk, uit het Syrisch hebben overgenomen, is niet onwaar.

Men meent, dat Cureton van Lewis komt; mij dunkt, het is juist andersom, want op volkomen natuurlijke wijze kan ik verklaren, hoe de Lewis-lezing uit die van Cureton, of althans uit een lezing in den trant van Cureton, ontstaan is. Men had zich eenmaal in het hoofd gezet, dat de lezing Cureton niet paste bij het voorafgaande (v. 1—16*a*); daarom voegde men er eenvoudig een „en Joseph" tusschen, terwijl men ook aan het werkwoord een vrouwelijken vorm gaf. Zoo v. M. de moedwillige uitlating van „en Joseph" goed verklaarbaar vindt, waarom zou ik een moedwillige inlassching dier zelfde woorden niet voor natuurlijk mogen houden? Mijn tegenstander, die immers zelf ook oordeelt, dat de samenhang met het voorgaande de lezing: „en Joseph... teelde Christus", noodzakelijk maakt, moet, dunkt me, zulk een inlassching gereedelijk kunnen aannemen.

Ergo — zoo besluit ik — schijnt een lezing in den trant van Cureton de bron te zijn geweest, waaruit die van Lewis is voortgevloeid. Brengt men hiertegen in, dat de lezing van Cureton v. 21: „Zij zal *U* een zoon baren", en v. 25: „zij baarde *hem* een zoon" — welke lezingen daar minder goed op haar plaats zijn — toch duidelijk naar Lewis als naar hare bron heenwijzen, dan antwoord ik: zeker, die lezingen schijnen voor de opvatting van v. M. te pleiten; maar het feit, dat Lewis in v. 16 nog heeft: „Joseph, aan wien de *Maagd* Maria verloofd was...", — eene lezing, die in Lewis heel niet thuis behoort en die duidelijk uit Cureton is overgenomen — pleit nog veel sterker voor mijne opvatting.

Ik geloof niet, dat het den heer v. M. mogelijk zal zijn, een grond aan te wijzen, om welken mijne redeneering minder aannemelijk zou wezen dan de zijne. Of hij moest kunnen aan-

---

schijnlijk; terwijl men ook voor de enkele Grieksche handschriften aan Syrischen invloed mag denken. Vgl. Brandscheid, *Handbuch der Einleitung ins N. T.* p. 109; Le Hir, *Etudes Bibliques*, 1. p. 297; *Zeitschrift für Kath. Theologie*, Innsbruck, 1895, p. 391.

toonen, dat de Lewis-lezing ouder is dan die van Cureton. Voorloopig echter ontbreken de gegevens, waaruit men, ook maar met voldoende waarschijnlijkheid, zou kunnen bepalen, wie ouder is, Cureton of Lewis.

Doch laten we eens aannemen — voor toegeven is geen reden — dat werkelijk een lezing in den geest van den Sinaitischen palimpsest de oorsprong is van de lezing, die Cureton enz. bieden, wat heeft de heer v. M. dan nòg bewezen? Is nu om die reden de Lewis-lezing ook de oorspronkelijke tegenover de gewone: „Joseph, den man van Maria, uit wie Jesus geboren werd"?

De laatgenoemde lezing bestaat eenmaal; dat niet alleen, maar ze is verreweg de meest algemeene, verre de meeste oude bronnen pleiten voor haar. Mag ik vragen, waar die lezing van daan gekomen is? De oorspronkelijke is ze niet, zegt v. M., dus is zij een afgeleide, afgeleid van een tekst in den trant der Lewis-lezing; want deze is, volgens v. M., de meest oorspronkelijke. Maar is het dan zooveel gemakkelijker het ontstaan der lezing: „Joseph, den man van Maria, uit wie" enz. uit Lewis (of uit Cureton) te verklaren, dan omgekeerd? Mij dunkt, zulks staat, minstens genomen, gelijk. Wie geen kans ziet, Cureton enz. uit de gewone lezing te verklaren en op dien grond deze laatste meent te mogen verwerpen, had zich toch de moeite dienen te geven even aan te toonen, hoe men de gewone lezing uit den Sinaitischen palimpsest of uit Cureton kan afleiden. Daar schijnt prof. v. M. echter niet aan gedacht te hebben!

Maar is het inderdaad zoo bezwaarlijk het ontstaan der lezing: „Joseph, cui desponsata" cet., uit de gewone lezing te verklaren?

De geleerden zijn het vrijwel eens, dat de oud-Syrische overzetting, van welke Dr. Cureton een deel heeft teruggevonden, het karakter draagt van een tamelijk vrije vertaling, terwijl zij bovendien op meerdere plaatsen de streving openbaart, om de maagdelijk-

heid der H. Moeder Gods en wat daarmêe samenhangt, zoo scherp mogelijk in het licht te stellen [1]).

Ligt nu de onderstelling niet voor de hand, dat de overzetter, die ook elders de uitdrukkingen „man" en „huisvrouw" voor Maria en Joseph zocht te vermijden, de oorspronkelijke lezing van Mt. I, 16 eenigszins aanstootelijk vond en daarom de woorden: „Joseph, *den man van* Maria" veranderd heeft in: „Joseph, aan wien *de Maagd Maria verloofd* was"?

Zulk een wijziging is natuurlijk afkeurenswaardig, maar den zin veranderde zij niet en, bij het bekende karakter der Curetonsche overzetting, is ze m. i. niet slechts mogelijk, maar ook waarschijnlijk.

Men kan misschien nog een schrede verder gaan en, aannemende, dat de Lewis-lezing jonger is, dan die van Cureton, de gissing wagen: dat zij zonder kettersche bedoeling ontstaan is uit een gerechtvaardigde, maar te ver gedreven reactie tegen de insgelijks overdreven orthodoxie van Cureton.

Hoe dit zij, we kunnen dit punt besluiten met twee opmerkingen, die niet zonder belang zijn.

Er zijn goede gronden om aan te nemen, dat de Peschito, gelijk wij haar kennen, ontstaan is uit een poging om de bestaande Syrische evangelieteksten in volmaakter overeenstemming te brengen met de Grieksche codices. Is dit zoo, dan heeft men reeds destijds — ten tijde waarschijnlijk van den H. Ephrem, 4e eeuw, — ingezien, dat de lezing van Cureton (en — gesteld dat zij toen reeds bekend was — ook die van Lewis) een afwijking was, die niet verdiende behouden te worden. Immers de herziene Peschito heeft de lezing: „Joseph, den man van Maria, uit wie" enz.

Vervolgens; de H. Hiëronymus heeft de lezing: „cui despon-

---

[1]) Zoo wordt b.v. in Mt. I, 25 het woord „*eerst*geborene" weggelaten, terwijl het geheele vers luidt: „En hij leefde met haar in kuischheid, totdat zij hem een zoon baarde". In Lc. II, 48 staat niet: „Zie, *uw Vader* en ik zochten u met smart", maar alleen: „Zie, wij zochten U met smart".

sata (virgo) Maria"..., gekend of hij heeft haar niet gekend. Kende hij haar niet, dan is daarmeê een afdoend bewijs geleverd, dat die lezing ook in de Latijnsche Kerk lang niet oorspronkelijk is.

Kende hij haar wèl — en dat is veel waarschijnlijker — dan heeft hij reden gehad, om bij zijne herziening der *Itala*, waarbij hij overigens van den gebruikelijken Latijnschen tekst zoo weinig mogelijk afweek, haar te verwerpen. Nu getuigt Hiëronymus zelf, dat hij voor die herziening met alle zorg Grieksche codices, maar *oude*, geraadpleegd heeft [1]). Die codices, welke wij niet meer bezitten, maar die, zoo ze ten tijde van Hiëronymus (± 383) reeds oud waren, zeker veel ouder zijn dan de handschriften van Lewis en Cureton; die codices hebben in de oogen van een man als Hiëronymus onze gewone lezing en geen andere gerechtvaardigd.

Trouwens reeds Tertullianus las (omstreeks het jaar 200):

„Jacob, zegt hij [Mt.], verwekte Joseph, den man van Maria, uit wie Christus geboren is" [2]).

V.

De heer v. M. vindt ten laatste zijne „slotsom", volgens welke een lezing in den trant van den Lewis-codex de oorspronkelijke zou zijn, „bevestigd door een drietal onverdachte getuigen" [3]), en wel door:

---

[1]) „Igitur haec praesens praefatiuncula pollicetur quatuor tantum evangelia... codicum graecorum emendata collatione, sed veterum; quae ne multum a lectionis latinae consuetudine discreparent, ita calamo temperavimus, ut his tantum quae sensum videbantur mutare correctis, reliqua manere pateremur ut fuerant" (*Praef. in IV Evv. ad Damasum*). — De lezing van Tischendorf (*Nov. Test. Graece* Ed. Stereot. 8ª, p. XXVII) en anderen: „... veterum *nec qui* multum"... cct., die een geheel anderen zin geeft, is onjuist.

[2]) „Sed bene quod idem dicit Matthaeus, originem Domini decurrens ab Abraham usque ad Mariam, Jacob, inquit, generavit Joseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus" (*De Carne Christi*. C. XX. Migne P. L. II, 786.

[3]) *Theol. Tijdschr.* blz. 261.

„een mededeeling bij Epiphanius over Cerinthus en Carpocrates; een bericht van Origenes, bewaard bij Eusebius, over zekere Ebionieten; en een betoog van Irenæus over de eenheid van den mensch Jezus en Christus" [1]).

Beginnen we met het bericht bij Eusebius [2]).

„Zekere Ebionieten — aldus v. M. — waren vrienden van het Evangelie naar Matthæus. Symmachus schreef voor hen, nog in de tweede eeuw, een commentaar op dit boek. Zij nu beleden o. a. τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας γεγονέναι; een waarheid, die wel in overeenstemming is met de nu aan het licht gekomen oorspronkelijke, maar niet met de katholiek geworden ... lezing van Mt. I, 16" [3]).

Het is bekend, dat de Ebionieten geen ander dan alleen een evangelie naar Matthæus erkenden. De H. Epiphanius verhaalt echter, dat dit z.g. evangelie volgens Matthæus vervalscht en verminkt was en dat zij in het bijzonder de geslachtslijst er hadden afgekapt [4]).

Evenzeer is het bekend, dat de Ebionieten Joseph voor den vader van Jesus hielden; dat zij echter die „waarheid" uit een lezing van Mt. I, 16 zouden geput hebben, wordt bij Eusebius niet [meêgedeeld en is reeds vanzelf uitgesloten door het feit, dat zij de gansche geslachtslijst verwierpen.

Zouden zij dit wel gedaan hebben, indien die geslachtslijst een lezing geboden had, welke zoo krachtig pleitte voor hunne leer?

Dat Symmachus „een commentaar op dit boek", d. i. op het Ebionitische evangelie van Matthæus, zou geschreven hebben, zegt Eusebius niet: maar wel verhaalt hij, dat Symmachus, die zelf ook Ebioniet was, in zijn Gedenkschriften — Ὑπομνήματα —

---

[1]) *Gids*, blz. 102.
[2]) *Hist. Eccl.* L. VI, c. 17. Migne P. G. XX, 560.
[3]) *Theol. Tijdschr.* blz. 262.
[4]) *Adv. Hæreses*, XXX, 13, 14. Ed. Colon. 1682, Tom. I, p. 137.

„heftig strijdend tegen het evangelie van Matthæus" [1]), bovengenoemde ketterij verdedigde; een duidelijk bewijs toch, dat zijne leer bij Matthæus geen steun vond.

We kunnen Eusebius gerust ter zijde leggen; de aangehaalde plaats bewijst niets voor de zaak van v. M.

Komt de mededeeling van Epiphanius.

Deze zegt:

„Cerinthus en Carpocrates, die, zooals zij ten minste beweren, gebruik maken van hetzelfde evangelie [als de Ebionieten, van wie we zooeven spraken; doch die de genealogie niet verwierpen], willen uit het begin van het evangelie volgens Matthæus door middel van de geslachtslijst aantoonen, dat Jesus uit Joseph en Maria geboren is" [2]).

Naar aanleiding dezer woorden zegt v. Manen:

„Cerinthus en Carpocrates hebben dus nog bij Matthaeus gelezen, wat wij nu alleen nog in oude vertalingen en in een paar Grieksche minuskels, maar overigens in geen der ons bekende Grieksche handschriften vinden, en dat reeds Epiphanius niet meer kende, waarom hij de genoemde mannen verdacht van tekstvervalsching. Zij zouden het evangelie volgens Matthaeus hebben verminkt en gewijzigd... Epiphanius wist natuurlijk niet, dat veeleer het tegenovergestelde had plaats gehad", dat n.l. de Katholieken de ware lezing van Matthaeus I, 16 hadden gewijzigd [3]).

Nergens ter wereld is ook maar een enkele Grieksche minuskel bekend, nergens ter wereld is ooit meer dan een enkele oude vertaling, — de Lewis-codex — aan den dag gekomen, die den H. Joseph tot den vader onzes Heeren maakt. Zoo dus Cerinthus en Carpocrates bij Matthaeus gelezen hebben, wat wij nu in een

---

[1]) „Πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος Εὐαγγέλιον..." l. c.

[2]) *Adv. Haereses, XXX*, 14.

[3]) *Theol. Tijdschr.* blz. 262.

paar Grieksche minuskels en in oude vertalingen lezen, dan hebben Cerinthus en Carpocrates er *niet* gelezen, dat Joseph de vader des Heeren was. De professor kon waarlijk niet beter in onze kaart spelen!

Of — ik durf haast de onderstelling niet uitspreken, — wilde de heer v. M. zeggen, dat Cerinthus en Carpocrates nog gelezen hebben: „Joseph verwekte Jesus"; en dat wij thans diezelfde lezing „alleen nog in oude vertalingen en in een paar Grieksche minuskels" vinden? Zoo ja, en de bijtekst laat moeilijk een anderen zin toe, dan heeft Z.H.Gel. een... onjuistheid gezegd.

Doch nu het verhaal van Epiphanius. Deze zegt niet, dat Cerinthus en Carpocrates in de geslachtslijst van Matthaeus *gelezen* hebben, dat Joseph de vader des Heeren was; maar alleen, dat genoemde personen zulks „wilden afleiden" — aldus v. M.'s eigen vertaling — uit den aanhef van Matthaeus-evangelie en wel door middel van de geslachtslijst [1]).

Dit is lang niet hetzelfde.

Iemand, die voorstander is van een gewoon menschelijke geboorte onzes Heeren — zooals Cerinthus en Carpocrates dat waren — kan heel goed aldus redeneeren: de geslachtslijst van Matthaeus moet bewijzen, dat Christus de zoon van David en Abraham is; die geslachtslijst voert ons van Abraham tot Joseph: dus moet het de bedoeling des schrijvers geweest zijn, Joseph als den vader van Christus voor te stellen.

Die zoo redeneert, *wil* door middel van de geslachtslijst uit den aanhef van Matthaeus aantoonen of bewijzen — *afleiden*, zou v. M. zeggen — dat Joseph 's Heeren vader was. Maar is daarmee nu het bewijs geleverd, dat dit vaderschap ooit uitdrukkelijk in de geslachtslijst heeft *te lezen* gestaan?

De bewering, dat men van katholieke zijde de oorspronkelijke lezing van Mt. gewijzigd heeft „met het oog op de bezwaren der

[1]) Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου διά τῆς γενεαλογίας βούλονται πυριστᾶν... l. c.

geloovigen, die niet konden aannemen: Jesus is de zoon van Joseph en Maria [1]), die bewering zoo klakkeloos, zonder eenigen grond of schijn van bewijs daarheen geworpen, kunnen we veilig onbesproken laten. De heer v. Manen heeft hier, geheel „afgezien van de getuigen", eenvoudig als feit aangenomen, wat hij liefst zou wenschen dat geschied ware. Waar willekeur zoo duidelijk de plaats van het wetenschappelijk bewijs komt innemen, is weerlegging onmogelijk en tegenspraak overbodig.

Het laatste argument van prof. v. M. is „een betoog van Irenaeus voor de eenheid van den mensch Jezus en Christus". De H. kerkvader bestrijdt n.l. degenen, die beweerden, dat Jesus van oorsprong en van nature niet meer was dan een mensch, maar dat later, bij het doopsel in de Jordaan, over dien mensch Jesus de Godheid gekomen is, zoodat hij toen, maar ook toen eerst, Christus werd. Ziehier nu, onverkort en in al haar kracht de redeneering v. M.:

„Irenaeus beroept zich in zijn pleidooi ... op de getuigenissen ..., ook van Mattheus. Sed et Matthaeus, unum et eumdem Jesum Christum cognoscens, eam quae est secundum hominem generationem ejus ex virgine exponens, sicut promisit Deus David, ex fructu ventris ejus ... ait: Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Dehinc ut liberaret mentem nostram a suspicione, quae est circa Joseph, ait: Christi autem generatio sic erat", waarna hij verder vertelt, wat wij nu Mt. I, 18—25 lezen [2]). M. a. w. Irenaeus erkent dat Jezus Christus, als mensch beschouwd, de zoon is van David, gelijk hij iets verder zegt: de semine David, wat overeenstemt met de oorspronkelijke lezing van Mt. I, 16, en hij beroept zich niet op de kanoniek geworden woorden, die hem hier juist uitnemend te pas zouden zijn gekomen. Twee redenen voor één, om ons te doen besluiten: Irenaeus heeft Mt. I, 16 nog gelezen in den ouden, nu terug gevonden vorm" [dus volgens den Lewis-codex] [3]).

---

[1]) *Theologisch Tijdschr.*, blz. 262.
[2]) *Contra Haereses*, L. III, c. 16, n°. 2. Ed. Stieren, Tom. I, p. 505.
[3]) *Theol. Tijdschr.* blz. 263.

Twee redenen?!

De eerste schijnt hierin gelegen, dat S. Irenaeus Christus naar zijn menschheid als den zoon van David erkent: ex semine David. Ongetwijfeld, dat doet Irenaeus ten volle. Maar is onze Heer niet zoon van David, ex semine David, zoo hij, zonder toedoen van Joseph, het vleesch heeft aangenomen uit Maria, eene afstammelinge van David? Eer v. M. aan de woorden van Irenaeus iets heeft, dient hij aan te toonen, dat Christus als mensch de zoon van Joseph is: ex semine Joseph. Ongelukkig echter leert Irenaeus zoo beslist mogelijk, dat de Heer geboren is uit *de maagd* Maria en voegt de Heilige er bovendien uitdrukkelijk bij, dat hij niet geboren is van Joseph. Reeds de aangehaalde tekst spreekt „van geboorte uit een maagd", en zoo v. M. meer bewijzen verlangt, kan hij even nalezen *Contra Haereses*, L. III, c. 19—22, waar Irenaeus een tiental keeren de katholieke leer over Christus' geboorte uit de maagd, in verschillende bewoordingen, herhaalt.

Die eerste reden vervalt dus geheel.

De andere bewijsgrond zou liggen in het feit, dat Irenaeus zich niet beroept op „de kanoniek geworden woorden, die hem hier juist uitstekend te pas zouden zijn gekomen".

Het is waar, dat Irenaeus Mt. I, 16 niet aanhaalt, noch in de gewone, noch in eenige andere lezing. Maar valt hieruit iets af te leiden? De heer v. M. zegt, dat bedoelde tekst in onze lezing hem zoo goed te stade zou gekomen zijn.

Intusschen, om aan te toonen, dat Jesus reeds bij zijn geboorte de Christus was, heeft men niet veel aan de woorden: „Jacob gewon Joseph, den man van Maria, uit wie geboren is Jesus, die Christus genoemd wordt". Alle bewijs zou gezocht moeten worden in de woorden: „Jesus, die Christus genoemd wordt" — woorden, die ook bij Lewis voorkomen. — Maar de tegenstanders zouden immers kunnen zeggen: zeker, Hij wordt Christus genoemd en is het ook, maar sedert het doopsel in de Jordaan; bij zijn

geboorte was Hij het nog niet, en men kan uit Mt. I, 16 niet afleiden dat Hij *reeds toen* zoo genoemd werd.

Streng genomen kan men zelfs uit onze lezing van Mt. I, 16 niet bewijzen, dat Christus niet de zoon van Joseph is. Er staat niet meer, dan dat Christus geboren is uit Maria en dat Joseph de man was van Maria. Nu ligt het ongetwijfeld voor de hand, dat men uit die wending besluit: dus is Christus eigenlijk niet Joseph's zoon; maar dat staat er in elk geval niet: men kan het uit onzen tekst, op zichzelf genomen en buiten verband met het volgende, niet afdoende bewijzen. Daarom verwondert het mij volstrekt niet, dat Irenaeus liet volgen: „Om onzen geest vrij te maken van eenig vermoeden in betrekking tot Joseph, zegt de Evangelist vervolgens: Christus' voortbrenging nu geschiedde aldus. Toen Zijne moeder verloofd was aan Joseph, werd zij, voor hun samenkomen, bevonden bevrucht te zijn uit den H. Geest" enz.

Maar om dezelfde boven vermelde reden, is het ook zeer goed verklaarbaar, dat Irenaeus, die èn voor de eenheid van Jesus met Christus èn voor de maagdelijke ontvangenis des Heeren, genoeg bewijzen en meer afdoende bewijzen kon bijbrengen, zich op onzen tekst niet beroepen heeft.

Er is meer.

Het feit dat S. Irenaeus, bij zijn bewijsvoering voor de geboorte des Heeren uit de Maagd en zonder toedoen van Joseph, volstrekt niet gewaagt van Mt. I, 16, toont vrij duidelijk aan, dat in de dagen van Irenaeus een lezing in den trant van Lewis niet bekend was. Immers, zoo er destijds een lezing bestaan had, in welke Joseph als de vader van Christus werd voorgesteld, zouden degenen, die de wonderbare geboorte des Heeren uit de Maagd loochenden, zich ontwijfelbaar zeker op die lezing beroepen hebben. En hoe had Irenaeus, die hun dwaling opzettelijk bestreed, dan geheel over zulk een lezing kunnen zwijgen? De Heilige had dan moeten aantoonen, òf wel dat de lezing zijner tegenstanders de ware niet was, òf ten minste dat

zij — om wille van den bijtekst, enz. — anders verstaan moest worden. Er geheel over zwijgen ware onmogelijk geweest.

Ziet daar het „drietal onverdachte getuigen" van den heer v. Manen.

Inderdaad, de getuigen zijn onverdacht, maar de gevolgtrekkingen, die aan hun getuigenis ontleend worden, zijn meer dan verdacht!

VI.

Na al het verhandelde mogen we met het volste recht besluiten.

De gewone lezing van Mt. I, 16 is, in verband beschouwd met den ganschen bijtekst, op innerlijke gronden minstens even waarschijnlijk, ja waarschijnlijker dan de lezing van den Sinaïtischen palimpsest.

De weinig talrijke codices, die wel een afwijkende lezing aanbieden, maar zakelijk toch hetzelfde zeggen als de gewone lezing, leveren volstrekt geen grond om aan te nemen, dat eene lezing in den geest van genoemden palimpsest de oorspronkelijke zou geweest zijn.

Het is den heer v. Manen niet mogelijk geweest uit oude schrijvers ook maar een enkel steekhoudend argument aan te halen ten gunste der lezing, die volgens hem de oorspronkelijke wezen zou.

En daarom is het, van wetenschappelijk standpunt, onverantwoordelijk, enkel en alleen op gezag van genoemden palimpsest de gewone lezing op te geven: de gewone lezing, die, wat den vorm betreft, door verre de meeste en wat de zaak aangaat, door alle oude bronnen voor tekstcritiek gewaarborgd is.

Warmond. G. VAN NOORT.

DE GESCHIEDSCHRIJVER Prof. Dr. R. FRUIN.

De geschiedenis is de tempel der waarheid.

Niemand wage het den drempel van dat heiligdom te overschrijden, tenzij hij, niet alleen het bewustzijn in zich ronddraagt, maar ook de wetenschap bezit, dat zijn geestesoog geheel en al onbeneveld en zijn hart vrij is van alle partijdrift; dat hij bovendien gloeit van geestdrift voor de waarheid, vast besloten niets anders te schrijven dan de waarheid, alléén de waarheid, de geheele waarheid.

In de volgende bladzijden willen wij den uitslag mededeelen van ons onderzoek, of en in hoeverre de geschiedschrijver Prof. Dr. R. Fruin aan deze vereischten beantwoordt.

Professor Fruin — de naam is bekend in Nederland. Die naam heeft goeden klank.

Ziedaar een man, in het rijk bezit van de edelste gaven naar geest en hart, zooals slechts aan de uitverkorenen onder ons geschonken zijn. Met een ruim, omvattend verstand vereenigt Prof. Fruin een groote scherpzinnigheid. Wat aan velen duister en donker, dikwijls bijna onbegrijpelijk voorkomt, is voor hem gemeenlijk duidelijk en verstaanbaar. Bovendien munt Prof. Fruin uit door een bijzondere gave van opmerkzaamheid. Niets ontgaat hem van het onderwerp, waarmede hij zich bezighoudt. Terwijl hij acht geeft op elke kleinigheid, vestigt hij in de eerste plaats zijn aandacht op de hoofdzaak.

De helderheid van zijn voorstelling laat niets te wenschen over. Nooit behoeft de lezer te vragen, wat wel gemeend of bedoeld

zou zijn. Het is voldoende met de noodige aandacht te lezen, om te begrijpen wat er gezegd wordt. Aan die groote duidelijkheid paart de schrijver een gepaste beknoptheid. Allerminst maakt hij zich schuldig aan langdradigheid. Geen twee keeren drukt hij hetzelfde denkbeeld uit. Iedere zinsnede bevat iets anders, met de vorige zinsnede nauw samenhangend en daarmede, in zooverre zulks geschieden kan, één geheel uitmakend. Vandaar kenmerken zich de verhandelingen van Prof. Fruin door een zekerheid van uitspraak en een stelligheid van toon, die onwillekeurig ontzag inboezemt.

Voeg daarbij, dat diezelfde Prof. Fruin in bezit is van een hart van goud. Van dezen man behoeft gij niets te vreezen, dat onedel is of minder welluidt. Waar hij het vermag te doen, zoekt hij edele bedoelingen. Staat er niets tegen, dan bepleit hij verontschuldigende omstandigheden. Boven alles is hij waarheidlievend en eerlijk. Voor alle schatten der aarde schrijft hij geen woord, dat in strijd zou zijn met zijn overtuiging. En die overtuiging deelt hij niet mede, tenzij hij de zaak, zooveel dat in zijn vermogen is, van alle kanten bezien en onderzocht, elken getuige gehoord, het voor en het tegen rijpelijk overwogen heeft. Maar dan ook, ten slotte, met dat bijzondere talent, hem eigen, kenbaar in zijn zóó bevattelijken stijl, maakt hij ons bekend met het resultaat van zijne onderzoekingen en bevindingen, zóó overtuigend en medeslepend, dat niet alléén de minder, maar ook de meer ontwikkelde lezer zich meestal geheel en al aan zijn zijde schaart. Van Prof. Fruin kan gezegd worden, dat hij is een welsprekend schrijver.

Naar ons inzien is Prof. Fruin verre te stellen boven romanschrijvers, als Motley, Macaulay enz. Onze Nederlandsche Fruin phantaseert niet. Hij schept geen heldengestalten, die nooit bestaan hebben. Hij schildert de gebeurtenissen niet af met kleuren, waardoor zij zich anders voordoen dan zij hebben plaats gehad. Biedt daarom het geschiedverhaal van Prof. Fruin een minder

aangename, onderhoudende lezing aan, dan bijv. de romans van Motley? Integendeel. Het eigenaardige van Prof. Fruin bestaat in een overgroote, wij zouden haast zeggen, puntige, scherpe duidelijkheid. Alles is even helder en klaar, met even groote juistheid gedacht als uitgedrukt. Dat trekt aan, dat boeit, dat sleept mêe, dat is even leerzaam voor het verstand als opwekkend voor het hart, en schenkt, na de eindiging van de lectuur, een voldoening van veel grooter en zuiverder genot dan de meest aantrekkelijke roman.

Deze uitstekende beoefenaar van de geschiedenis van ons vaderland onderscheidt zich door de eigenaardige bijzonderheid, dat hij geen doorloopend, aaneengeschakeld verhaal van de lotgevallen van het Nederlandsche volk, ook niet van een enkel tijdvak hunner geschiedenis geschreven heeft. Wij bezitten geen geschiedenis van het vaderland door Prof. Fruin, zooals die door andere schrijvers geleverd is. Prof. Fruin heeft zich bepaald tot de uitgave van onderscheidene verhandelingen [1]) of studiën omtrent een of andere belangrijke gebeurtenis, voorname personen enz. Die onderwerpen werden door hem gekozen uit verschillende tijdvakken. Nu eens zien wij den schrijver tafereelen beschrijven uit de XVI^{de} eeuw; dan wêer beweegt hij zich in de XVII^{de} of XVIII^{de} eeuw, of verhaalt hij ons, wat er in lateren tijd heeft plaâts gehad. Wel wordt de stoffe, door hem uitgekozen,

---

[1]) Behalve het aanzienlijk getal verhandelingen, kleinere opstellen enz. heeft Prof Fruin uitgegeven: *Informacie up den staet enz. van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nieuwste schiltuele gedaen in den jaere MDXIV* (Leiden, A. W. Sythoff, 1866); alsmede: *Enquete ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van schiltaelen, voertyds getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant, gedaen in den jaere MCCCCXCIII* (Leiden, E. Brill, 1876). Beide hoogst belangrijke werken werden uitgegeven van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

met de grootste zorg behandeld, maar de meeste verhandelingen kenmerken zich niet door groote uitvoerigheid. Gemeenlijk werden zij geplaatst in een of ander tijdschrift: *De Gids, De Nederlandsche Spectator* enz. Slechts één enkel, meer uitvoerig geschrift met den titel: *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598* ('s Gravenhage, Martinus Nyhoff, 1882) is door Prof. Fruin uitgegeven. Ook dat werk, hetwelk een derde uitgave beleefde, — hier te lande een groote zeldzaamheid voor een boek van zóó ernstigen inhoud — bevat geen doorloopend verhaal van hetgeen er in die tien jaren is voorgevallen. Het zijn historische mededeelingen omtrent een en ander, dat in die jaren is geschied, karakterbeschrijvingen van personen, of wel een overzicht van den bestaanden toestand op dit of dat oogenblik, wat ons de schrijver te lezen geeft in de onderscheiden hoofdstukken, waarin hij zijn stoffe verdeeld heeft. Die verschillende onderwerpen worden door hem toegelicht, verklaard en verrijkt met zóóvele minder bekende, of ook wel niet bekende, of minder opgemerkte bijzonderheden uit den rijken schat van kennis, waarover hij te beschikken heeft, dat zij zich vaak in een geheel nieuw licht voordoen en, als dat het geval niet is, altijd door de daaraan toege voegde opmerkingen hoogst leerzaam zijn.

Het schijnt wel, dat Prof. Fruin zich met opzet bepaald heeft tot het behandelen van slechts enkele gedeelten onzer geschiedenis. Wie zal hem ongelijk geven, als hij van meening is, dat de lotgevallen van het Nederlandsche volk tot dusverre al te zéer in éenzijdige richting beschreven zijn en, wat nog veel erger is, dat de verschillende geschiedschrijvers slechts al te getrouw de bestaande verhalen hebben uit- en nageschreven, terwijl er van bronnenstudie bijna in het geheel geen werk gemaakt werd? In de archieven berustten tot voor weinige jaren de massa's oorspronkelijke bescheiden, waarover wij thans beschikken kunnen, en aan wier mededeeling wij nu reeds niet onbelangrijke wijzigingen in enkele tot dusverre vast-

staande beschouwingen te danken hebben Hoeveel is er nog in handschrift voorhanden, dat onontbeerlijk is tot de juiste beoordeeling van dit of dat tijdvak, de ware toedracht van deze of die gebeurtenis? Is het wel mogelijk, vragen wij, een goede geschiedenis van het vaderland te schrijven, zoolang wij niet in bezit zijn van de geschiedenis van onze voornamere steden? Daar bestaan wel stedelijke beschrijvingen, meestal dagteekenend uit de vorige eeuw. Bijna iedere stad kan zulk een beschrijving vertoonen. En die beschrijvingen hebben dikwijls voor de geschiedenis van die stad groote waarde, maar zij kunnen in geen geval aanspraak maken op den naam van de geschiedenis van die stad. Ook om die reden scharen wij ons aan de zijde van Prof. Fruin, geheel en al er van doordrongen, dat er in den eersten tijd aan het schrijven van een geschiedenis van het vaderland niet te denken valt. Zooals Prof. Fruin de eerste geweest is en het hem kenmerkende voorbeeld gegeven heeft, zullen, naar onze meening, de beoefenaren der geschiedenis zich voorloopig hebben bezig te houden met de uitgave van bronnen en het behandelen van enkele gedeelten.

Nog op een andere, zéér bijzondere eigenaardigheid, waardoor Prof. Fruin zich gunstig onderscheidt, hebben wij te wijzen. Als hij zijn gevoelen of oordeel omtrent een of andere gebeurtenis of ook wel een geheel tijdvak der geschiedenis voordraagt, dan behandelt hij de zaak, waarvan spraak is, zóó kalm en bedaard, als dat met mogelijkheid geschieden kan. Beknopt en zakelijk wordt het vraagstuk voorgesteld. Gewoonlijk, voor zooverre dat noodig is en gevoegelijk geschieden kan, worden alle bestaande gegevens, die licht verspreiden kunnen, medegedeeld. De getuigen worden opgeroepen en gehoord. De uitspraak der schrijvers over het onderwerp worden gewikt en gewogen. Op elke omstandigheid wordt acht gegeven. Bijna niets ontgaat er aan het geoefend oog van dezen groot-inquisiteur. Is eindelijk

dat omstandig onderzoek voor zijn rechtbank afgeloopen, dan verzamelt Prof. Fruin de gegevens, waarover hij te beschikken heeft, tot een geordend geheel, trekt er de gevolgen uit en deelt ten slotte een eindoordeel mede. En dat geschiedt dan meestal met een enkel woord, zóó kort en juist, zóó puntig en scherp, dat hij in den regel op de onverdeelde instemming van zijn lezers rekenen kan. Niet zéér benijdenswaardig is het lot van den tegenstander, dien hij bestrijdt. Hij weet de zwakke zijde te vinden, stelt die in het volle licht, en met een enkel woord, vlijmend als een dolksteek in het hart, maakt hij hem af. Denk er niet aan, dat Prof. Fruin er een onedel vermaak in vindt, om den overwonnen vijand aan zijn zegewagen te binden en rond te sleepen, of dat hij spreken zal van „lijken en wormen", zooals dat v. Vloten o. a. in zijn strijd tegen de Réville gedaan heeft. Niets dergelijks vindt de lezer bij Prof. Fruin. Tevreden, dat hij met zijn bestrijder afgerekend heeft, ziet hij verder niet naar hem om, maar vervolgt kalm en rustig zijn weg, alsof er niets bijzonders had plaats gehad. Ook onder dit opzicht valt er van Prof. Fruin te leeren.

Niet minder verdient de volgende eigenschap onze aandacht. Voor zooverre ons bekend is, erkennen wij in Prof. Fruin den eersten niet-katholieken geschiedschrijver na de reformatie, die het de moeite waard heeft geacht eenige aandacht aan den toestand van de Nederlandsche katholieken gedurende de laatste drie eeuwen te schenken. Door de meeste niet-katholieke geschiedschrijvers werden de katholieken stelselmatig doodgezwegen. Die niet beter wist, moest, bij het lezen der verhalen van die schrijvers, noodzakelijk denken, dat er, òf wel bijna geen katholieken waren, òf wel, dat het de moeite niet waard was over hen te spreken. Indien wij ons niet bedriegen, is Bilderdijk de eerste geweest, die op het aanzienlijk getal katholieken, dat in de Vereenigde Provinciën zelfs geruimen tijd na de reformatie

woonachtig was, de aandacht gevestigt heeft. Nog in 1608 schrijft Prins Maurits aan Hendrik IV, dat de bevolking van Gelderland, Friesland, Overijsel, Groningen en Utrecht grootendeels katholiek is enz. Dat is waarschijnlijk wel het éénige, wat men, mits de plakkaten, vervolgingen, beboetingen, verbanningen en dergelijken buiten rekening gelaten worden, omtrent de katholieken vermeld vindt. Prof. Fruin is de eerste, die meer bijzonder zich met den toestand van de katholieken sedert de reformatie bezig gehouden en aan hun geschiedenis meerdere oplettendheid gewijd heeft.

Hij heeft dat gedaan in *De Gids* (1865), het merkwaardige jaar, waarin de Gorcumsche martelaren door het Hoofd der Katholieke Kerk heilig verklaard zijn. Dien marteldood beschrijft en bespreekt Prof Fruin in een uitvoerige, hoogst belangrijke studie.

De grondtoon, die in het artikel heerscht, getuigt van groote welwillendheid jegens de katholieken, afschuw van den moord en den moordenaar, medelijden met de onschuldige slachtoffers van woesten geloofshaat. Ontbreken de eigenaardigheden van Prof. Fruin's talent? O, neen. Een enkel voorbeeld.

Op ietwat ironische wijze schrijft Prof. Fruin, dat hij de bekentenis van den eenvoudigen leekebroeder, die, naar zijn geloof gevraagd, ten antwoord gaf, dat hij alles geloofde, wat zijn gardiaan geloofde, naïef vindt, geheel en al in overeenstemming met het (katholiek) autoriteitsgeloof. Ons antwoord luidt, dat naar onze overtuiging, negen en negentig percent van de protestanten, de lieden van het vrije onderzoek, ondervraagd naar hun geloof, evenals die eenvoudige leekebroeder ten antwoord dienen te geven, dat zij alles gelooven, wat hun dominé, hun vader en moeder gelooven.

Het antwoord der aanhangers van het vrije onderzoek komt ons echter vrij wat minder naïef voor dan dat van den eenvoudigen leekebroeder. Wat zou er meer heerschen onder de protestanten, vragen wij: het gelooven op gezag of het vrije onderzoek? Daar

zijn er zóó bedroefd weinig, die werkelijk onderzoeken. Bij verreweg de meesten, die nog iets aan onderzoek doen, berust bovendien het vrije onderzoek op gezag. Dat beginsel is door hen ingezogen met de moedermelk, bekrachtigd door het gezag van den huisvader, ingepompt en ingestampt door den schoolmeester, ten slotte bevestigd en bezegeld door den predikant der gemeente. 't Spreekt van zelf, dat die jonge lieden zich met geestdrift belijders erkennen van het vrije onderzoek, gevolgelijk vrij in den Bijbel mogen lezen enz. Dat duurt voort, tot dat zij zekeren ouderdom bereikt hebben. Van hen, de aanhangers van het vrije onderzoek, wordt dan een belijdenis afgevorderd. Als vrije lieden gaan zij de Kerk in, maar gebonden door gezag — en welk gezag? — verlaten zij de Kerk. Dat noemen wij niet naïef; dat noemen wij een bespotting van het gezond verstand, een tegenspraak waarover ieder, die nadenkt, zich te schamen heeft, zich bedroeven moet.

Men houde ons deze uitweiding ten goede. Een woord van toelichting op de aanmerking van Prof. Fruin scheen ons niet overbodig toe. Men ziet tevens, dat Prof. Fruin, waar de gelegenheid dat aanbiedt, zich ook wel (en nog al dikwijls) met leerstellige onderwerpen bezig houdt.

Een andere, hoogst merkwaardige verhandeling omtrent hetzelfde onderwerp (den toestand der katholieken) leest men in *De Gids* (1867, III): *De Nederl. Beroerten in de XVIe eeuw, uit een katholiek oogpunt beschouwd.* In dat artikel bespreekt Prof. Fruin de *Geschiedenis der Nederl. Beroerten in de XVIe eeuw, door Dr. W. J. F. Nuyens.* Ook in de beoordeeling van dat werk gaat Prof. Fruin met een kalmte en gematigdheid te werk, zooals wij, katholieken, tot dezen tijd toe, nooit van protestanten ondervonden hebben. Prof. Fruin verheugt er zich over, dat er eindelijk ook ten onzent een schrijver is opgestaan, die de gebeurtenissen, van die tijden bespreekt uit een katholiek oogpunt. „Voordeel kunnen wij altijd trekken — zegt hij —

uit de voorstellingen en redeneeringen van onze tegenpartij".

Het spreekt van zelf, dat hij volstrekt niet instemt met de meeste beschouwingen en beoordeelingen van Dr. Nuyens. Ook in dat overigens vrij gunstig verslag omtrent Dr. Nuyens' arbeid, geeft Prof. Fruin in ruime mate toe aan zijn talent. Een klein voorbeeld.

Prof. Fruin zegt, dat Nuyens zich schuldig maakt aan een aantal onjuiste voorstellingen en redeneeringen. Hij maakt zich sterk al die onjuistheden te wêerleggen uit de feiten, die Nuyens zelf mededeelt. Dat pleit, zegt Prof. Fruin, voor des schrijvers eerlijkheid. „Alleen verzwijgt hij [Nuyens] wat tot oneer van de Kerk verstrekt: als een goed zoon bedekt hij de gebreken van zijn moeder met den mantel der liefde" (*De Gids*, 1867, III, bl. 313).

Van niets minder wordt Nuyens in deze weinige woorden beticht, dan van zéer schuldige partijdigheid en oneerlijkheid. De ponjaard, waarvan Prof. Fruin zich bedient, is dezen keer met bloemen omwonden.

Nog een derde artikel, verschenen in *De Gids* (1894), hebben wij op te noemen. Wij bedoelen het hoogst belangrijk en veel besproken opstel: *De wederopluiking van het Katholicisme in Noord-Nederland omstreeks den aanvang der XVIIe eeuw.* In dat artikel deelde Prof. Fruin mede, dat hij niet alleen met de grootste belangstelling nagaat, wat er van katholieke zijde op het gebied van geschiedenis in het licht verschijnt, maar dat hij zelf een met zorg gekozen bloemlezing uit de tot dusverre onuitgegeven *Annalen* van den katholieken priester Frans van Dusseldorp in de reeks van de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht zou uitgeven. De uitvoerige verhandeling in *De Gids*, welke een uittreksel uit die (thans uitgegeven) *Annalen* bevat, getuigt wederom, gelijk te verwachten was, van groote welwillendheid jegens de katholieken, terwijl de puntige aanmerkingen, waar ze aan Prof. Fruin te pas schijnen te komen, niet ontbreken.

Deze laatste woorden brengen er ons van zelf toe, om ook de schaduwzijde van onze schilderij te bespreken. Die schaduwzijde bestaat. Zij is groot en vrij donker gekleurd. In zijn beoordeeling van Dr. Nuyens' werk (*De Gids*, 1867, III, bl. 301) zegt Prof. Fruin, dat, naar hij gelooft, in de daar besproken zaak [1]) bij Dr. Nuyens de natuur sterker is dan de leer. Omtrent Prof. Fruin beweren wij het omgekeerde: bij hem is niet een enkelen keer, maar dikwijls de leer sterker dan de natuur. Door zijn scherpzinnig verstand en edel hart wordt hij vaak gedwongen gevolgtrekkingen te maken, tot resultaten te geraken, die met de leer en de beginselen, die hij belijdt, niet of moeilijk overeengebracht kunnen worden. In zulke gevallen aarzelt Prof. Fruin geen oogenblik zijn natuur ter wille van zijn leer geweld aan te doen. Van daar zijn wij getuigen van het merkwaardig verschijnsel, dat een man als Prof. Fruin, in het algemeen gunstig gestemd jegens de katholieken, waar hij dat slechts vermag te doen, zelfs in tegenspraak met gelijksoortige uitspraken door hem gedaan, zich zéer anti-papistisch betoont.

Geschiedt zulks met goede of kwade trouw? Het zou beleedigend voor Prof. Fruin zijn, ik zou mij zelven aan lastertaal schuldig erkennen, als door mij ook slechts een enkel oogenblik, aan de goede trouw van Prof. Fruin in de verste verte getwijfeld werd. Voor mij staat het vast, zoo zeker als ik aan mij zelven geloof, dat Prof. Fruin — wij hebben het hierboven reeds gezegd — geen enkelen regel geschreven heeft, die niet voortkwam uit, en in de innigste overeenstemming is met zijn overtuiging. Aan de goede trouw valt niet te twijfelen. Wij aarzelen dan ook niet, om ieder, die den schijn van het tegendeel beweren of slechts op eenige wijze te kennen geven zou, als lasteraar te brandmerken.

---

[1]) In strijd met de gewone duidelijkheid van Prof. Fruin, is deze plaats duister, moeilijk te begrijpen.

Prof. Fruin is, naar ons beste weten, ook daar, waar hij onder den invloed van zijn leer overtuigingen en oordeelvellingen mededeelt in strijd met zijn natuur, volkomen te goeder trouw.

Waaraan derhalve — zoo luidt de vraag, die zich voordoet, — ontleent zulke eigenaardige goede trouw haar oorsprong, tegelijk met hare, zij het ook slechts gedeeltelijke, rechtvaardiging?

Het antwoord kan gemakkelijk gegeven worden.

Onberekenbaar is de invloed, dien de eerste opvoeding, de beginselen, die men heeft ingezogen, de vooroordeelen, waaraan steeds werd toegegeven, de studiën, die men volbracht, de schrijvers, die men bij voorkeur gelezen heeft, de familie, van welke men lid is, de belangen, die te behartigen zijn, en, *sit venia verbo*, in vele gevallen het eigen bestaan en de toekomst, die men hoopvol afwacht, op iemand uitoefenen. Meent men misschien, dat die wolk van bezwaren het geestesoog niet verduisteren en verhinderen helder te zien in zaken, bij welker goedkeuring of veroordeeling, men zelf altijd eenigermate betrokken is?

Van Prof. Fruin geldt bovendien, dat hij ten zeerste ingenomen is met de omwenteling, die in de XVIe eeuw hier te lande heeft plaats gehad. Na den dood van den Zaligmaker op Golgotha en diens verrijzenis uit het graf, levert hem de geschiedenis der wereld geen gebeurtenis op, zóó heilig en dierbaar. Voeg daarbij, dat Prof. Fruin geheel en al een zoon is van deze negentiende eeuw. Van het hoofd tot de voeten is hij doordrongen van de beginselen, die in dezen tijd heerschend zijn. Niet alleen schenkt hij daaraan zijn volle goedkeuring, maar hij verheugt er zich in, dat de staat, het openbare leven enz. overeenkomstig die beginselen zijn ingericht, terwijl hij van de verdere toepassing de zegenrijkste gevolgen voor de toekomst verwacht.

't Is gemakkelijk te begrijpen, dat iemand, levend in zulke overtuiging en gemoedsstemming, zijn beste krachten aanwendt, om de zaak, hem zóó heilig en dierbaar, onder alle opzichten,

zelfs in de kleinste bijzonderheden, tot het uiterste te verdedigen. Dat ten gevolge van zulk een *parti pris* de leer vaak sterker blijkt dan de natuur, zullen wij bewijzen. Onnoodig achten wij het te herhalen, dat zulks naar onze overtuiging met de meest volkomen goede trouw plaats heeft. In het bovenstaande vindt men het antwoord op de vraag, hoe het een met het ander overeen te brengen is en verklaard behoort te worden.

Bij het bespreken van den opstand in de XVIe eeuw gaat Prof. Fruin uit van het valsche denkbeeld, dat er van het eerste begin af volkomen rechtsgelijkheid bestaan heeft tusschen den katholiek en den calvinist, of beter gezegd, den niet-katholiek. Wij behoeven een man van zóó groote kennis als Prof. Fruin er niet op te wijzen, dat deze landen, lang voor keizer Karel, uitsluitend katholiek waren. Nu en dan hebben zich in de middeneeuwen, hier en daar, gedeeltelijke afdwalingen voorgedaan, maar zij werden spoedig onderdrukt. Die landen, d. i. de bewoners van die landen, waren katholiek: katholiek in hun geloofsbelijdenis; katholiek in hun openbaar leven; katholiek in hun bijzonder leven; katholiek in hun zeden en gebruiken. Nu is het onloochenbaar, dat elke waarheid één; dus: éénig; dus: uitsluitend, als men dat wil, onverdraagzaam is: d. i. waarheid kan zich niet verdragen met dwaalleer. Twee maal twee is vier. Dat sluit noodzakelijk uit, dat twee maal twee vijf zou kunnen zijn. Daar is nog meer. Behalve dat de Katholieke Kerk er aanspraak op maakte en nog maakt, alléén DE waarheid te bezitten, en dus *natura sua* uitsluitend en onverdraagzaam was en is [1]), had zij historische rechten. Nederland had zij veroverd op het heidendom met het zweet en bloed van haar martelaren; de toewijding, de deugden en den arbeid van haar bisschoppen; de verstervingen en de boetedoeningen van haar kloosterlingen; het opofferend leven van al haar bedienaren en volgelingen. In

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1890), Dl. XCVII, bl. 226 vv.

dat bezit, veroverd op het heidendom, had de Katholieke Kerk zich onafgebroken gehandhaafd, van Karel den Groote af tot Karel V, derhalve gedurende een tijdvak van 7 à 800 jaren. Wat Nederland was, toen keizer Karel het bewind aanvaardde, zóó bloeiend en welvarend, zóó rijk en ontwikkeld, als het beschreven wordt door de geschiedschrijvers van dien tijd, dat alles was Nederland door en tengevolge van het Katholicisme geworden.

Zie nu, daar staat, terwijl die Katholieke Kerk verwijst *ten eerste*, op het bezit van de waarheid, *ten tweede*, op een rustig bezit van 800 jaren, iemand op (laat het een bewoner dezer landen zijn, meestal echter zijn de eerste Calvinisten of Wederdoopers vreemdelingen geweest) die beweert, dat hij een leer verkondigt, wel geheel in strijd met de belijdenis van de Katholieke Kerk, maar die de ware leer is; dat hij, tengevolge daarvan, het bezit van geheel Nederland eischt, en dat bezit des noods met geweld van wapenen zal afdwingen.

Aan Prof. Fruin vragen wij: waar is hier recht, zelfs schijn van recht? Toch aarzelt Prof. Fruin geen oogenblik, om aan dien nieuwigheidsprediker gelijk recht met den katholiek toe te kennen.

In *De Gids* (1865, II): *De Gorcumsche martelaren door R. Fruin*, leest men onderscheidene plaatsen, waarin de aanhangers van de nieuwe leer door den schrijver volkomen gelijkgesteld worden met de katholieken. Daar wordt volstrekt geen achtgegeven door Prof. Fruin, dat eerstgenoemden meestal lieden waren, die zich aan grove overtredingen der bestaande wetten hadden plichtig gemaakt. Voor Prof. Fruin is zoo iemand, die gestraft wordt, zooals hij verdiende gestraft te worden, even goed een martelaar als een katholiek, priester, religieus of leek, die zich aan niet het minste vergrijp had schuldig gemaakt; wien niets verweten kon worden, als dat hij de leer der gevestigde Kerk beleed en in beoefening bracht, en een getrouw onderdaan was van zijn vorst. Prof. Fruin beschrijft op blz. 214 vv. wie de

Watergeuzen waren, en hoe zij de priesters en religieuzen, te Gorcum in hun handen gevallen, behandelden, in de volgende bewoordingen:

„Zoo dienden er onder zijn [Brant's] vaandels een aantal Gorcumsche ballingen die, omdat zij in 1566 naar de haagpreek waren geloopen, oproerige requesten hadden geteekend, en *vive le geus* hadden geroepen, uit het land waren gebannen met verbeurte van het weinige, dat zij bezaten. In ballingschap, aan boord bij de Watergeuzen, hadden zij den zeeroof met al zijn gruwelen leeren kennen, en zij keerden thans in hun vaderland terug, verwilderd en wreed, vol wrok tegen de vervolgzieke kerk en met doodelijken haat tegen de priesters. Thans was de beurt aan hen om te dreigen, en aan de papen om te sidderen. Zij beten het dezen gedurig toe: als wij in uwe handen waren gevallen, wij zouden den dans niet ontspringen: thans zult gij ondervinden, wat gij ons hadt toegedacht. Zoo brengt het eene kwaad het andere voort: het schrikbewind van 1568 veroorzaakte de moordtooneelen van 1572. Want, hoezeer wij de mishandelingen der Gorcumsche priesters verafschuwen, wij kunnen toch ook niet vergeten, dat vier jaren te voren op de gerechtsplaats te Gorcum twee arme lieden, Barend de Nayere en Hans van Maseyk, waren omgebracht, omdat zij de kettersche preek waren gaan hooren, met ketters hadden omgegaan, predikanten hadden geherbergd en diergelijke misdrijven gepleegd: „saecken van seer quaden exempele, die nyet en behooren ongestraft te blijven". Was het wonder, dat de geuzen de doodstraf wegens zulke misdaden gelijk stelden aan moord en zich gerechtigd achtten dien moord te wreken op hen, dien zij er de schuld van gaven?"

Zoo bracht volgens Prof. Fruin het eene kwaad (het schrikbewind van 1568) het andere kwaad voort (den moord der Gorcumsche priesters). Want in 1568 waren er te Gorcum twee arme lieden, de Nayere en Hans van Maseyck, die zich aan de wet vergrepen hadden, om het leven gebracht. De straf, door die lieden ondergaan, wordt door Prof. Fruin *het eene kwaad* geheeten. De conclusie is, dat de Nayere en Hans van Maseyk geen misdaden begaan hadden, maar volkomen

gerechtigd waren om te doen hetgeen zij bedreven hadden. Dan volgt met de onverbiddelijke strengheid der logica, dat zij op gelijken rechtsgrond stonden als de Gorcumsche priesters, die in alles aan de wetten van Kerk en Staat getrouw waren gebleven. Waarom ook, tenzij tot bepleiting van die rechtsgelijkheid, haalt Prof. Fruin die namen aan? Daartoe bestond geen enkele reden, geen enkele term van vergelijking. Hun namen en die der Gorcumsche martelaren kunnen alleen in betrekking met elkander gebracht worden, om de tegenstelling tusschen *toen* en *thans* te doen uitkomen. *Toen*, in 1568, werden er schuldigen rechtvaardig gevonnisd en onthalsd. *Thans*, in 1572, worden onschuldigen onrechtvaardig gevangen genomen, zonder schuld veroordeeld en ter dood gebracht. Welk een verschil! *Toen* zegevierde het gezag en het recht. *Thans* triomfeert de gewapende opstand en de grootst mogelijke onrechtvaardigheid.

Zoo heeft de onpartijdige toeschouwer van die dagen geoordeeld. Zoo oordeelt ook nog in onzen tijd de onpartijdige geschiedschrijver, die beide terechtstellingen met elkander in betrekking brengt. Zoo oordeelt niet Prof. Fruin.

Volgens zijn leer, maar in strijd met de gezonde rede, vergelijkt hij beide feiten met elkander, om rechtsgelijkheid tusschen die overtreders der wet en de martelaren te bepleiten en de bewering vol te houden, dat de terechtstelling in 1568 voltrokken, een „kwaad" was, dat een ander „kwaad", den moord van 1572, heeft voortgebracht. Zulke uitspraken keuren wij af, en zijn wij verplicht af te keuren in de hoogste mate.

Een niet minder opmerkelijk voorbeeld lezen wij in hetzelfde artikel (*De Gids*, 1865, II, bl. 328):

„Als martelaren voor hun geloof zijn die geestelijken gestorven. En dat stelt hen in mijn schatting gelijk aan de protestantsche slachtoffers der Spaansche geloofsvervolging. Voor beiden koester ik denzelfden eerbied. Want de verdienste bestaat niet daarin, dat wij

voor waarheid houden wat waar is; dat kan slechts een verdienste van het verstand wezen..... Want de deugd van den martelaar is gelegen in zijn eerbied niet voor de waarheid, maar voor hetgeen hij de waarheid acht, in zijn gehechtheid aan het geloof, dat hij heeft aangehangen, zoolang geen gevaar dreigde, en dat hij niet als onwaar verwerpen kan, zoodra het gevaarlijk wordt het voor waar te blijven erkennen" enz.

Derhalve: gehechtheid aan overtuiging tot den dood maakt volgens Prof. Fruin den martelaar. Die gehechtheid is noodig, maar ook voldoende.

Treffend komt met deze uitspraak de volgende plaats in het zelfde artikel (bl. 335) overeen. Ten bewijze, dat Prof. Fruin schilderen vermag, niet minder schoon en treffend als Motley dat doet, deelen wij de plaats in haar geheel mede. 't Is, of de schrijver zulks met opzet gedaan heeft, zooveel licht aan den éenen kant geplaatst, om de donkere schaduwzijde, waarop hij verwijzen wil, te krachtiger te doen uitkomen:

„Lieflijk is het beeld, dat Estius ons van zijn martelaren voor den geest stelt: hoe zij, na hun zegepraal, bij God de voorspraak zijn van zieken en lijdenden; hoe zij door hun voorbidding weldaden bewijzen aan die hun dierbaar zijn. Maar hij bederft ons het beeld door zijn jammerlijken ketterhaat[?]. Een jaar na de marteling, in den nacht tusschen 8 en 9 Juli 1573, zijn een aantal Hollandsche burgers, die hun leven waagden om Haarlem te ontzetten, bij het Mannepad verslagen. Estius gelooft, dat hun neerlaag te wijten is aan de tusschenkomst der martelaren, die Gods zegen over de wapens der Spanjaarden hadden afgesmeekt. Ik weet niet, hoe anderen oordeelen, maar ik stel mij niet gaarne de slachtoffers der onverdraagzaamheid voor, biddende om de zegepraal van den gewetensdwang, en om de neêrlaag van landgenooten, *die, evenals zij gedaan hadden, hun leven opofferden voor de zaak, die hun heilig was*".

Hiermede geheel en al in overeenstemming had Prof. Fruin reeds in *De Gids* (1860): *Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog* (I, bl. 372) dezelfde dwaling verkondigd. Wij lezen aldaar:

„Wij maken *geen onderscheid tusschen de gezindheden*, waartoe die eerste martelaars behoorden: Lutherschen, Wederdoopers, Calvinisten, waarin zij verschillen mochten, in ijver voor hun geloof, in moed en lijdzaamheid komen zij allen overeen. Wat doet het ter zake, voor welke stellingen en leerstukken die mannen in den dood gingen, — hoe weinigen onzer zouden een van die geloofsbelijdenissen onvoorwaardelijk onderschrijven, — maar dat zij hun leven veil hadden voor hetgeen hun waarheid was, dat is het, wat wij allen in hen bewonderen en eerbiedigen".

Wij hebben twee aanmerkingen te maken. Prof. Fruin maakt *in de eerste plaats* geen onderscheid tusschen het geloof van den katholieken martelaar en de overtuiging van lieden, die voor hun eigen meening omtrent een of andere zaak den dood gestorven zijn. Toch bestaat er een hemelsbreed verschil.

Volgens de katholieke geloofsleer is het geloof in de geopenbaarde en door de Katholieke Kerk verkondigde geloofswaarheden volstrekt niet een daad van het verstand alléén, zooals dat Prof. Fruin uitdrukkelijk uitspreekt. Het geloof is, volgens katholieke leer, een deugd en gave van God, die niet aan ieder geschonken, maar die ook aan niemand onthouden wordt, die van goeden wille is: d. i. die doet wat in zijn vermogen is om die genade te verkrijgen [1]). Het geloof of de geloofsovertuiging van den katholieken martelaar is dus een daad zoowel van het verstand als van den wil, voorgelicht en geholpen, of bijgestaan door de genade, ons door Christus' bloed verworven. Onmetelijk is dus het onderscheid tusschen het geloof van den katholieken martelaar, en de overtuiging van elk ander, al heeft ook deze ter wille van die overtuiging den dood ondergaan. Er kan dus onmogelijk onder het opzicht van geloofsovertuiging, gelijkstelling zijn van het geloof van den katholiek met elk ander, die er een eigen overtuiging op nahoudt.

---

[1]) Facienti quod in se est, Deus non denegat gratiam.

Wij hebben nog een *tweede* opmerking te maken. Deze betreft het object of het voorwerp van dat geloof of van die overtuiging. Voor Prof. Fruin bestaat daarin geen verschil. In zijn oogen is het volmaakt hetzelfde wat iemand gelooft, Ook onder dat opzicht vervalt Prof. Fruin in een groote dwaling.

Hoe toch oordeelt Prof. Fruin over den moordenaar van Carnot, den president der republiek? Die jeugdige booswicht had ook zijn overtuiging en bleef daaraan tot den dood getrouw. Toen het ijskoude staal van de guillotine hem den strot afsneed, stokte de kreet: leve de anarchie, op zijn lippen. Zal Prof. Fruin hem de eer van het martelaarschap waardig keuren? Beter dan wij weet Prof. Fruin, met hoe groote onverschilligheid de aanhangers van het Mahomedanisme den dood verwachten en te gemoet snellen. Zijn die allen martelaren? Het Christendom bestaat nu bijna negentien eeuwen. Tal van sekten zijn er ontstaan en weêr verdwenen. Ieder van die sekten heeft, om het woord te bezigen, haar bloedgetuigen gehad, mannen zóó geheel en al doordrongen van hun overtuiging, dat zij liever duizend dooden stierven dan die overtuiging prijsgaven. Keurt Prof. Fruin die allen, alléén om hun gehechtheid aan hun meening, de kroon der martelaren waard?

Slachtoffers van hun eigen meening of overtuiging zijn er velen geweest, worden er, helaas, nog genoeg aangetroffen in den kleinen kring, waarin wij ons bewegen.

Acht Prof. Fruin den huisvader, die aan zijn kinderen een opvoeding geeft, naar zijn meening de beste, maar die door ieder afgekeurd wordt, de eer van het martelaarschap waardig, ook al wordt die man op een of andere wijze het slachtoffer van zijn dwaze overtuiging? Ging de theorie van Prof. Fruin door, dan zouden er nog al wat martelaars gevonden worden, zelfs in onzen zóó materialistisch gezinden tijd. Dwazen, gehecht aan hun dwaasheden, zijn er ook thans nog *legio*. Neen, tot het martelaarschap wordt niet alléén vereischt gehechtheid tot den

dood aan een of andere meening, maar er wordt daartoe voornamelijk vereischt, dat die geloofsovertuiging rust op de in Christus geopenbaarde waarheid. Ziedaar den martelaar, in wien de waarheid in Christus het hoogste zieleleven is geworden. Als een offervlam, door geen wind of storm van aardsche tochten bewogen, stijgt die ziel naar boven, staat voor den troon van God en geniet er, al verkeert het stoffelijk hulsel in kerker of boeien, al wordt het afgemat door pijn en lijden, de vertroosting der hemellingen. Nog is het leven op aarde niet geëindigd, maar de ziel van dezen uitverkorene leeft en zweeft in hoogere gewesten. Folteringen en martelingen kunnen het lichaam nog doen trillen van pijn, maar wat nood? Reeds zingt die stervende het lied der onsterfelijkheid mêe, en juicht hij in het genot der gezaligden. Zoo leeft, zoo sterft de martelaar, de belijder van Jesus Christus tot den bloede. Daartoe is dus noodig niet slechts wat Prof. Fruin beweert, eenige overtuiging van welken aard ook, maar daartoe is noodig overtuiging, of liever geloof in Christus, den eenigen Zoon Gods.

Van dit alles wordt bij die Hollandsche burgers, die tot hulp van Haarlem's ketters toesnelden, niets gemeld. Al is dan hun overtuiging zóo onwankelbaar geweest, dat zij met volmaaktheid gelijk was te stellen, — die lieden waren of ketters ôf zij begunstigden ketters. In geen geval derhalve kunnen zij met de Gorcumsche martelaren, wier geloof op waarheid in Christus gevestigd was, worden gelijkgesteld. Daarmede vervalt ook wat Prof. Fruin ter aangehaalde plaats zegt, dat (in zijn schatting) die geestelijken gelijk zijn aan de slachtoffers der Spaansche geloofsvervolging. Met inachtneming van de meest heusche beleefdheidsvormen bedanken wij voor de eer van die gelijkstelling. Wij stellen onze Gorcumsche martelaren vrij wat hooger, — wat zeg ik, wij denken er niet aan, om de hoogedele gestalten onzer geheiligde geloofshelden op één lijn te plaatsen met zoovelen, aan wier daden men dikwijls zonder blozen niet denken kan, al zou

het ook waarheid bevatten, dat zij gaarne duizend dooden voor hun overtuiging gestorven waren.

Hoe vaak openbaart zich de meest onwankelbare overtuiging omtrent de nietswaardigste zaken — hoe dikwijls is dat het geval omtrent monsterachtige dwalingen!

Inzonderheid geldt dat van ketterijen.

Waarom?

Omdat de ketter in het object van zijn overtuiging zijn eigen maaksel en dus zijn eigen ik terugvindt en aanbidt. De oude Adam treedt op, en met een kracht, die haast onwêerstaanbaar schijnt. hecht hij zich aan het werk zijner handen: zijn fabrikaat, van wat hij geopenbaarde waarheid noemt. Die de geschiedenis van de ketterijen aller eeuwen wil nagaan, zal wondervolle voorbeelden van gehechtheid aan zulke overtuiging vinden. Maar die goed toeziet zal ook spoedig in die gehechtheid den grond en wortel van 'smenschen afdwalingen: eigenliefde en hoovaardij, hartstocht en opgewondenheid erkennen. Die verder gaat en het praktisch leven van de katholieke martelaren vergelijkt met dat van de aanhangers van verschillende belijdenissen, van den aanvang van het Christendom af tot den dag van heden, zal aanstonds bevinden, dat het verschil tusschen die onderscheidene belijders hemelsbreed is.

In navolging van Christus' woord: *ex fructibus eorum* enz. zegt Prof. Fruin, dat men aan de vruchten den boom leert kennen. Welnu, welke vruchten aanschouwt men, gegroeid aan den boom van de katholieke geloofsovertuiging?

In den katholieken martelaar bewondert ieder de verheven rust en kalmte, waarmede hij zich aan het pijnlijkst lijden onderwerpt; de meest tergende beleedigingen zwijgend en gelaten verdraagt. In hem ademt alles, zijn houding, zijn taal, het geheele voorkomen overgeving aan Gods heiligen wil, bereidvaardigheid, om nog veel meer te lijden dan geleden is en geleden wordt. Zijn mond opent zich alléén, om aan God vergiffenis voor zijn vijanden en beulen te vragen.

Valt er iets dergelijks op te merken bij de ongelukkigen, die ten gevolge van hun ketterijen en andere afdwalingen den dood ondergaan hebben? Wekken die rampzaligen om de vreeselijke folteringen, die zij vaak te lijden hadden, dikwijls het diepst medelijden op, meestal wendt men zich, om hun angst en gejaagdheid, hun haat en woede, hun wanhoop en vertwijfeling, met afkeer van hen af. De vruchten, gegroeid aan den boom van hun overtuiging, getuigen tegen hen. Vaak werd aan de slachtoffers van de inquisitie, de martelaren van Prof. Fruin, een bal in den mond gestopt, opdat de omstanders niet geërgerd zouden worden door de afgrijselijke vervloekingen en verwenschingen, die zij in het uur van sterven uitbraakten.

In enkele regelen willen wij samenvatten, wat hier meer uitvoerig besproken is.

Prof. Fruin bepleit gelijkstelling van de slachtoffers der inquisitie met de katholieke martelaren. Van daar dat hij alleen en uitsluitend waarde hecht aan de onwankelbaarheid der overtuiging, aan de getrouwheid, waarmede de meening wordt vastgehouden, welke men was toegedaan, toen er geen gevaar bestond. Het is hetzelfde wat men gelooft, beweert Prof. Fruin op *de tweede plaats*. Wat doet het ter zake, vraagt hij, of iemand sterft als Calvinist, Lutheraan, Zwingliaan enz.? Dat is alles hetzelfde voor Prof. Fruin, mits de belijder zijn overtuiging getrouw blijft.

Oordeelt op deze wijze iemand, die gehoor geeft aan de uitspraak van de gezonde rede? Is het voor hem hetzelfde, of iemand Christus aanbidt als God of als een mythe verwerpt; of iemand knielt voor den Drieëenigen God of een houten beeld, het maaksel van zijn handen?

Prof. Fruin vervolgt:

„Estius heeft zich nog vrij wat erger bezondigd", zegt hij. „Op den twaalfden verjaardag van de marteling, in 1584, zag men te Delft in de kerk een man langer dan een uur geknield en met hoog

geheven handen in gebeden verzonken. Het was de held Balthasar Gerarts. Hij wilde de grootsche daad, die hij voorhad, niet ondernemen, zonder eerst Gods hulp te hebben ingeroepen. En zijn bede werd aangedrongen door de martelaren, wier herinneringsdag het was; en God verleende, hun ten gevalle zijn bijstand; en den volgenden dag volbracht de edele held met Gods hulp zijn onvergetelijke en allerlofwaardigste daad".

Hierop merkt Fruin aan:

„Wat zullen wij van de zalige martelaren zeggen, die den bijstand van God afsmeeken voor een verachtelijken booswicht, opdat het hem gelukken moge den man te vermoorden, die al het zijne gedaan heeft om hun moord te voorkomen? Of liever, wat zullen wij zeggen van Estius, die hen zoo voorstelt, en van den godsdiensthaat, die hem daartoe drijft?"

Naar het ons voorkomt, ziet Prof. Fruin bij het uitspreken van dit harde oordeel, op zóó bitteren toon uitgebracht, geheel en al den regel voorbij, dat men niet alléén *les écrits* maar ook *les faits et les évènements doit juger d'après leur date.*

't Gaat volstrekt niet aan, en wij protesteeren er met den meesten nadruk tegen, wij noemen het zelfs laster, om, zoo in het voorbijgaan, Balthasar Gerarts een „verachtelijken booswicht" te heeten. Zoo iemand, dan droeg deze man in zich het bewustzijn rond, dat hij een lofwaardige daad ging verrichten. Ten gunste van deze zijn overtuiging — niemand heeft ooit twijfel geopperd omtrent de oprechtheid van die overtuiging — had hij voor zich de gezagvolle uitspraak van zijn koning, den wettigen heer en regeerder dezer landen.

Van daar ook, dat hij bij zijn gevangenneming er op de meest ernstige wijze tegen protesteerde een booswicht te zijn. Hij had gehandeld, beweerde hij, in gevolge den last van zijn overigheid. Wij schrijven echter geen pleidooi ten gunste van Balthasar Gerarts. Wij vragen alleen aan Prof. Fruin: waarom stelt gij dezen man om zijn overtuiging niet volkomen gelijk met die Hollandsche burgers? Is de overtuiging, waarmede Balthasar

Gerarts zijn daad verricht heeft, van minder gehalte? Is deze op minderen prijs te stellen dan de overtuiging van die lieden? Waarom, Prof. Fruin, waarom wordt in deze zaak door u geen rechtsgelijkheid bepleit? 't Geval bood een zéer schoone gelegenheid aan, om die theorie in toepassing te brengen.

Volgens dat beginsel staat Balthasar Gerarts, overtuigd van de heiligheid van zijn plan, volkomen gelijk met de burgers, die Haarlem te hulp snelden, evenzeer overtuigd van de heiligheid van hunne zaak. Wij herhalen de reeds gestelde vraag: waarom dus ook hier, in het geval van Balthasar Gerarts, geen rechtsgelijkheid bepleit?

Men veroorlove ons nog een opmerking te maken. 't Geschiedt meermalen — de dagelijksche ondervinding leert het — dat iemand, die een grootsch plan ten uitvoer wil brengen, in een of andere bijzonderheid niet altijd doet, wat door wet en plicht wordt voorgeschreven. 't Moet echter bewezen en met deugdelijke gronden bewezen worden, dat alléén om zulke afdwalingen, fouten of zonden, die bijzonderheden betreffen, de handelende persoon als misdadiger en booswicht te veroordeelen is. Prof. Fruin heeft het bewijs te leveren, dat alléén om dien brief en ten gevolge van dien brief (Nijhoff's *Bijdragen*, N. R. III, bl. 342) Balthasar Gerarts als een „verachtelijke booswicht" zou zijn aan te merken. Zoolang Prof. Fruin rechtsgelijkheid met de martelaren van Gorcum ten gunste van die Hollandsche burgers op weg naar Haarlem bepleit, heeft hij niet het minste recht om Baltbasar Gerarts te veroordeelen. Van de heiligheid zijner zaak was Balthasar Gerarts even goed overtuigd als die Hollandsche burgers dat waren van de heiligheid van hunne zaak.

Blijkt hier niet weder allerduidelijkst, dat de leer sterker is dan de natuur?

Die Hollandsche burgers zijn Prof. Fruin's geestverwanten. Om hun overtuiging alléén worden zij gelijk gesteld met de Gorcumsche martelaren.

Balthasar Gerarts behoort niet tot de partij. Al is zijn overtuiging even hecht als die van de Hollandsche burgers — het doet er niet toe, hij heet een booswicht.

Heeft Estius het verwijt verdiend, dat hem, op lang niet liefderijke wijze, door Prof. Fruin wordt toegeduwd?

Il faut juger les écrits d'après leur date. Dat beginsel wordt door Prof. Fruin weder geheel en al over het hoofd gezien. Estius leefde en schreef in den tijd, toen de dood van den Prins als een uitkomst beschouwd werd. In den tijd, toen aan hem vóóral de beroeringen in deze landen, ter wille alléén van zijn heerschzucht enz. werden geweten. In den tijd, toen de katholieken zoo ietwat ondervonden hadden, hoe gezegend (!!) de vruchten van de Hervorming waren. In den tijd, toen men hoopte, dat de calvinistische vrijbuiters, men noeme die Bosch- Water- of Stads-geuzen, door 's Prinsen dood, als een kudde zonder herder, verstrooid zouden raken. Aan die verwachting heeft de uitkomst niet beantwoord. Maar is de uitkomst alléén de maatstaf van 't geen met recht verwacht kan worden? Behoort derhalve Estius veroordeeld te worden, gelijk Prof. Fruin dat doet, omdat hij in zijn overtuiging en hoop, dat er aan de beroeringen in zijn vaderland een einde zou komen, door de latere gebeurtenissen gelogenstraft is? En wanneer Prof. Fruin zegt, dat hij door het vrome gemoed van Estius getroffen wordt, als hij leest, hoe deze aan de voorbede van zijn martelaren genezing van zieken, toeschrijft — waarom wendt zich dan Prof. Fruin af van den denzelfden man, als hij hem hoort bidden om genezing van zijn zóó arm, krank vaderland? Is die overtuiging van Estius van minder waarde dan die van de protestantsche martelaars, voor welke Prof. Fruin zoo grooten eerbied heeft? Ook hier weder zien wij, dat de leer het wint van de natuur. Volgens zijn natuur, zijn scherp verstand en zijn edel hart, had Prof. Fruin het in Estius moeten prijzen, dat hij gebeden

stortte voor zijn lijdend vaderland, maar nu dat gebed den ondergang van het Calvinisme en de zegepraal van de Katholieke Kerk betreft, veroordeelt Prof. Fruin wat hij in Estius had behooren te prijzen.

De leer wint het van de natuur.

„Wat zullen wij van de zalige martelaren zeggen — aldus Prof. Fruin — die den bijstand van God afsmeeken voor eenen verachtelijken booswicht, opdat het hem gelukken moge den man te vermoorden, die *al het zijne* gedaan had om hun moord te voorkomen." Op een andere plaats zegt hij: „dat de Prins *volkomen onschuldig* is aan den dood der martelaren".

Op deze laatste, door ons cursief gedrukte woorden, vestigen wij de aandacht.

Zeer zeker heeft de Prins een brief geschreven, waarin hij gelastte:

„allen overheden en bevelhebbers, dat zij geen geestelijke om zijn stand of om zijn geloof bekommeren, maar evenzeer als ieder andere ingezetene bij zijn volle vrijheid beschermen zouden".

Die brief, ziedaar dan ook alles, wat de Prins tot bevrijding van die talrijke schaar priesters gedaan heeft. Tot zulk een bevel op papier bepaalde hij zich, schoon hij wist, dat de priesters afhankelijk waren van Lumey, den bloeddorstigen Lumey, die gezworen had haar noch nagels te korten, voor hij den dood van Egmond gewroken zou hebben (*De Gids*, 1865, bl. 299). De Prins kende Lumey, den woesten, dronken, wulpschen Luikenaar, die in 1568, bij gelegenheid van den inval in deze landen, aan het hoofd van een bende ruiters gediend had; die reeds in dien tijd met een Franciscaner pij om zijn staakrechte gestalte in het legerkamp rondreed (Bakh. v. d. B. *Stud. en Schetsen*, I, bl. 334). De prins van Oranje kende ook de Watergeuzen. Hij, de man, die er groot op ging verwant te zijn aan keizers en koningen, had kaperbrieven aan die Wa-

tergeuzen gegeven, had van die lieden commissieloon geëischt. Hij had zelfs een admiraal over hen aangesteld, Dolhain, die hem rekenschap van de geroofde goederen en dier opbrengst doen zoude. Maar Dolhain maakte zich uit de voeten. De Prins stelt een anderen admiraal aan, Lumbres. Alweder zonder goed gevolg. De Prins schijnt zich verder met het gespuis niet te hebben ingelaten. Kon hij dus redelijkerwijze ook slechts een enkel oogenblik verwachten, dat diezelfde lieden — de bloeddorstige Lumey aan het hoofd — gehoorzaamheid zouden betoonen aan het eerste schriftelijk bevel het beste? Daarbij komt, dat 's Prinsen antwoord op den brief van de Gorcumsche magistraat ten gunste der gevangenen slechts een algemeene lastgeving aan alle overheden en bevelhebbers bevatte, om geen geestelijke ter oorzake van zijn geloof of stand te bemoeilijken. Door de magistraat werd die algemeene lastgeving aan Brant, als commandant van de stad, ter hand gesteld. Waarom werd in dit geheel bijzonder geval, nu er zooveel menschenlevens op het spel stonden en er *periculum in mora* was, waarom werden of zijn er niet geheel bijzondere, afdoende maatregelen genomen? Waarom ten minste ook niet aan Lumey een dergelijke lastgeving gezonden?

Had Lumey geheel en al ongelijk, dat hij zich diep gekwetst gevoelde, toen aan hem door een zijner ondergeschikten dat bevel, en dan nog slechts een afschrift van dat bevel, ter hand werd gesteld? Moest het hem niet geweldig hinderen, dat niet rechtstreeks aan hem, Lumey, het hoofd, maar aan de magistraat van Gorcum, en door deze aan Lumey's bevelhebber, zulke lastgeving was toegezonden? Op alle verontschuldigende omstandigheden, die aangevoerd kunnen worden, willen wij behoorlijk acht geven. Tijd voor kalm, bedaard overleg was er weinig. Er moest terstond, op staanden voet gehandeld worden. Elk oogenblik kon het te laat zijn. Men wist, dat Lumey er op vlamde priesters en religieuzen ter dood te te kunnen

brengen. Kan dit alles 's Prinsen handelwijze, om niet rechtstreeks met Lumey over het lot dier gevangenen in onderhandeling te treden, verontschuldigen? Al was er nog zoo weinig tijd tot bedaard en rijp beraad — had de Prins zich in een zulke gewichtige aangelegenheid tevreden mogen stellen met een schriftelijke algemeene lastgeving aan alle overigheid? Het komt ons voor, dat de Prins wel degelijk verplicht was om terstond tot de uiterste maatregelen van voorzorg zijn toevlucht te nemen.

Onderstel een oogenblik, dat Granvelle of de Hertogin een schriftelijk bevel, bestemd ook en vooral voor den Prins, aan een van diens ondergeschikten had toegezonden, zou deze het hoofd in den schoot gelegd hebben? Hoe zou er over het voorval, als over een zaak van gekwetste majesteit, door hem gejammerd en geweeklaagd zijn! Hemel en aarde waren in beroering gekomen.

Heeft de scherpzinnige en fijngevoelige Prof. Fruin begrepen en gevoeld, dat de beschuldiging van groote achteloosheid, lichtvaardigheid en verzuim moeilijk teruggehouden kan worden? Tegen de mogelijkheid, dat die beschuldiging ingebracht en nader aangedrongen wordt, heeft Prof Fruin zich gewapend. Hij tracht te betoogen, dat door den prins aan Lumey voor den 9den Juli, den dag van den moord, nog geen commissie als Overste van Holland gegeven was. Ook Estius schijnt dat te onderstellen, zegt Prof. Fruin. Derhalve had niemand recht om aan Lumey eenig bevel te geven.

't Kan en zal misschien wel waar zijn, dat de Prins voor den 7den Juli geen rechtstreeksch gezag over Lumey bezeten heeft. Maar wie erkent niet, dat hij omstreeks dienzelfden tijd den grootsten invloed uitoefende? Was het bovendien aan Lumey onbekend, dat hij zelf, als het er op aan kwam, zoo goed als geheel afhankelijk was? Laat het dan waar zijn, dat de Prins omstreeks dien tijd niets aan Lumey te bevelen had, zeer zeker was hij toen reeds ten volle in staat om, ook met goed gevolg, aan Lumey zijn uitdrukkelijken wil mede te deelen. Ik houd er mij

van overtuigd, dat Lumey er zich wel voor gewacht zou hebben den moord te bedrijven, indien de Prins rechtstreeks iemand als zijn vertegenwoordiger tot hem gezonden had, met den last om al het mogelijke tot bevrijding der gevangenen aan te wenden.

Stond Oranje in die dagen geheel en al buiten eenige betrekking met Lumey? De verovering van den Briel had reeds ruim drie maanden te voren plaats gehad. Men mag aannemen, dat hij haarfijn onderricht was van al de omstandigheden, die dat feit betroffen. Dan ook was het hem bekend, dat nog in Maart Lumey zich in Engeland als zijn gemachtigde had voorgedaan. Het kan wederom wel zijn, dat zulks geschied was buiten weten, misschien in strijd met den wil van den Prins, wat doet zulks ter zake? Het feit bestond. Lumey had zich nog in Maart bediend van Oranje's naam. Hij wist dus zeer goed, hoezeer hij behoefte had aan diens hulp en bescherming. Zou het dan zonder gunstige uitwerking gebleven zijn, als deze zich rechtstreeks tot Lumey gewend had?

Wij doen een andere vraag.

Prof. Fruin erkent zelf, dat Lumey reeds den 22sten Juli, dus veertien dagen na den moord, in de vergadering van de Staten te Dordrecht gehouden, de schriftelijke commissie overlegde, waarbij hij tot Overste van Holland aangesteld werd. Terecht zegt Prof. Fruin (bl. 300), en het strekt hem tot eere, dat men niet zonder afschuw dien man, nog bevlekt met het onschuldig bloed, ziet aangenomen door de Staten van Holland als vertegenwoordiger van Oranje.

De vraag doet zich hier van zelve voor, of de Prins de onderhandelingen betrekkelijk die aanstelling met Lumey heeft aangeknoopt, niet reeds vóór, maar na den dag van den moord, van welke misdaad hij ongetwijfeld reeds den 10den, uiterlijk den 11den Juli, bericht had ontvangen. Is dat na den moord geschied? Heeft de Prins het dan bestaan, om, met volle kennis van het gruwelijk feit, zich te wenden tot den moordenaar, ten

einde aan dezen de zóó belangrijke betrekking van Overste in Holland op te dragen?

Wat zegt Prof. Fruin hiervan, als hij zelf verklaart, dat men niet zonder afschuw den moordenaar door de Staten van Holland als Overste ziet aannemen en erkennen?

Wij herhalen de vraag: wat zegt Prof. Fruin wel van den man, die zulk wanbedrijf heeft uitgevoerd? Erkent hij zelf, dat men niet zonder afschuw Lumey door de Staten van Holland ziet aangenomen als Overste van Holland, — gelijke afschuw, nog veel grootere, als het mogelijk ware, maakt zich van ons, van ieder meester, als men ziet, dat zulk een booswicht, nog rood van het onschuldig vergoten bloed, tot overigheid benoemd wordt.

Wij kunnen echter moeilijk aannemen, dat de Prins niet reeds voor den 6den of den 7den Juli met Lumey over die aanstelling, en misschien ook over andere zaken, in betrekking geweest is. De commissie aan Lumey, zegt Prof. Fruin, draagt geen dagteekening, maar de instructie is van den 20sten Juni. Zeker is het, dat de instructie opgesteld was, vóórdat de commissie verleend werd. Lumey moest immers de instructie kennen, voordat hij verklaren kon een commissie volgens die instructie aan te nemen. Als zeer waarschijnlijk mogen wij dus ook aannemen, dat er reeds voor den 6den of 7den Juli onderhandeld werd of onderhandeld is.

En dan ligt het voor de hand, dat Oranje er tegen op gezien heeft om rechtstreeks aan Lumey bevelen te zenden, of ook om zijn grooten invloed aan te wenden, voordat hij de zaak van die commissie in orde had.

De Prins begreep Lumey noodig te hebben. Ten einde dezen niet afkeerig te maken, hem niet te vertoornen of tegen zich in te nemen, bleef hij in verzuim *al het zijne* ten gunste der martelaren aan te wenden.

„Het is niet tegen te spreken, dat Prins Willem, voor zoover

wij weten, onschuldig is gebleven aan de vervolging van katholieke geestelijken, die door de Watergeuzen na de inname van den Briel in Holland is aangericht. Evenmin, dat hij in alle geschriften, die van hem zijn uitgegaan, de geestelijken tegen de vervolging der Geuzen in zijn bescherming genomen heeft en dat hij bepaaldelijk voor de Gorcumsche martelaren tusschen beide is gekomen" (*De Gids*, 1837, III: *De Ned. Ber. in de XVIe eeuw door R. Fruin*, bl. 203).

Aan 's Prinsen stellige medewerking tot de misdaad valt niet te denken. Geen enkel bewijs is daarvan voorhanden. Maar kan men ontkennen, dat er met schromelijke achteloosheid, wij aarzelen niet te zeggen, schuldige achteloosheid gehandeld is?

Wij doen nog een vraag:

Zou de Prins bij het vernemen van het bericht niet een oogenblik gedacht hebben aan de commissiebrieven, door hem in vroegeren tijd gegeven, en aan de commissieloonen, door hem bedongen? Zou hij in den geest die negentien ter dood gebrachten niet aanschouwd, hun stemmen niet gehoord hebben, hem toeroepend, dat zij aan hem, als hoofdoorzaak, hun pijnlijk lot en uiteinde te wijten hadden?

's Menschen hart is een afgrond van geheimen en raadselen. Ingenomenheid met te voren beraamde plannen verblindt, verblindt in zóó hooge mate, dat wat door ieder als misdaad veroordeeld wordt, geoorloofd en gewettigd, althans te verontschuldigen schijnt. Vooral is dat het geval, waar de politiek in het spel komt. Dan schijnt er bijna geen onderscheid meer te bestaan tusschen waarheid en leugen, deugd en misdaad. Een menschenleven, duizend en duizend menschenlevens worden niet geacht, als hun opoffering leiden kan tot het doel, dat beoogd wordt.

Wij besluiten:

Heeft de Prins dus *al het zijne* gedaan, zooals Prof. Fruin beweert, om de gevangenen te redden? Wij antwoorden: neen. De Prins heeft niet gedaan wat hij verplicht was te doen.

Hij was in die dagen òf wel reeds in onderhandeling met

Lumey, òf wel hij stond op het punt om met Lumey in onderhandeling te treden. Ter wille van zijn politiek heeft hij, naar het ons voorkomt, er tegen op gezien om, voordat die onderhandelingen waren afgeloopen, aan Lumey zijn uitdrukkelijken wensch of wil mede te deelen. Alléén in die onderstelling kunnen wij verklaren, dat hij in eene zóo hoogst gewichtige zaak, die een twintigtal priesters betrof, zich bepaald heeft tot een algemeen bevel aan alle oversten en bevelhebbers.

Zou Lumey niet geweten, althans begrepen hebben, dat men hem noodig had? Zou hij, hoe woest en wraakzuchtig hij ook was, het bestaan hebben om negentien priesters, die invloedrijke bloedverwanten hadden, te vermoorden, indien hij niet reeds op een of andere wijze in zijn onmisbaarheid een vrijpas bezat of meende te bezitten voor zijn euveldaden?

Prof. Fruin eindigt dit opstel met de volgende zinsnede (*De Gids*, 1865, II, bl. 336):

„Hoe ver was Willem van Oranje zijn tijd vooruit. Hoe natuurlijk, dat hij door zoo vele zijner tijdgenooten miskend werd. Maar wij, die doordrongen zijn van den geest die in hem leefde, die de vruchten plukken van hetgeen hij heeft geplant, die de weldadige gevolgen ondervinden van het beginsel, waarvoor hij geleefd heeft en gestorven is, laten wij hem eeren en liefhebben, zooals de katholieke kerk haar heiligen en haar martelaren".

Het duldt geen tegenspraak: de Prins was zijn tijd vooruit, niet minder dan bijna drie eeuwen. Hij had niet behooren te leven in de XVI^{de} eeuw, maar in de XIX^{de} eeuw, in onze dagen. Reeds in die fel bewogen zestiende eeuw, toen de naam van Christus aller hart nog deed gloeien van geestdrift, was hij zóó verre gevorderd op den weg van onverschilligheid omtrent godsdienst in het openbaar leven, dat hij onzen Heer Jesus Christus uit dat openbaar leven gebannen wilde hebben. Wat wij thans na een worsteling van driehonderd jaren, zien plaats hebben: dat de meest verschillende belijdenissen door den Staat op één

lijn gesteld worden, dienzelfden ongodsdienstigen of godsdienstloozen Staat wilde hij reeds in die dagen in het leven roepen. Of dat vóór of tegen hem getuigt, laten wij ter beslissing aan onze lezers over. Zeker is het, dat hij zijn tijd vooruit, ver vooruit was, maar zeker is het ook, dat hij den tijd, waarin hij leefde, beoordeelend naar den eigen gemoedstoestand, niet gekend en begrepen heeft.

Bijna drie eeuwen zijn er verloopen sinds de Prins door Balthasar Gerarts' schot getroffen werd. Is het dus niet wat veel gevergd, om den toestand, waarin wij verkeeren, zijn werk te noemen? Is het niet wat al te sterk, om te beweren, dat wij de vruchten plukken van hetgeen hij geplant heeft? Voor de rechtbank der historische critiek blijft er niets van deze, Prof. Fruin's beweringen over. Aan den toestand, die na 's Prinsen dood, geheel en al in strijd met al diens plannen, gedurende ruim twee honderd jaren, bestaan heeft, is door de Fransche revolutie een einde gemaakt. Prof. Fruin weet dat beter dan wij. Prof. Fruin wil echter gaarne den toestand, waarin wij thans verkeeren, als 's Prinsen werk aangemerkt hebben. Ook hier zien wij weder, dat de leer sterker is dan de natuur.

Men veroorlove ons nog een paar aanmerkingen, die in verband staan met het onderwerp, dat wij bespreken.

In *De Gids* (1865, II, bl. 296) verdedigt Prof. Fruin in allen ernst het sophisme van den Prins, dat hij als Duitsch vorst, het recht had „om den koning van Spanje of, gelijk hij voorwendde, den hertog van Alva, den tyran der Nederlanden, den oorlog aan te doen, den handel van 's konings onderdanen te verstoren en daartoe kaperbrieven uit te geven".

In 's hemels naam, wat had de Prins, als Duitsch vorst, met de zaken van Philips en diens Nederlandsche onderdanen te maken? 't Ging hem als Duitsch vorst volstrekt niet aan, wat

er hier in het land gebeurde. Neen, duizendmaal neen, de Prins had, als Duitsch vorst, niet het minste recht, om zich, en nog wel gewapenderhand, in de zaken van deze landen te mengen. Dat had zelfs de keizer van Duitschland niet, die er zich dan ook toe bepaalde alléén zijn bemiddeling aan te bieden. Als een onwederlegbare waarheid zien wij echter deze sophisterij door alle niet-katholieke schrijvers nageschreven. Was het niet de Prins van Oranje, die zulks verkondigd had, men kan er zeker van zijn, dat de meeste schrijvers, Prof. Fruin aan het hoofd, het de moeite niet waard zouden geacht hebben van zulken onzin melding te maken. Maar de zaak betreft Willem van Oranje, en in zulk geval gaat bij allen, gelijk bij Prof. Fruin, de leer boven de natuur.

In een noot deelt Prof. Fruin mede, dat dit recht(!!) van den Prins door Cecyl zelfs tegen den gezant van Alva verdedigd werd. Cecyl — een fraai gezag!

In *De Gids* (1867, III, bl. 315: *De Nederl. Beroerten enz. door R. Fruin*) leest men het volgende:

„Nuyens zegt: Willem van Oranje spaarde evenmin het bloed van den pensionaris van Haarlem als Filips dat deed van Egmond".

Prof. Fruin laat hierop volgen:

„Wat! Omdat Oranje één onschuldige zou hebben terecht gesteld, wordt hij vergeleken met den moordenaar van zoovelen".

Philips — de *moordenaar* van zoovelen! Het komt ons voor, dat Prof. Fruin die stelling moeilijk verdedigen kan. Op last en bevel van Philips zijn er velen om het leven gebracht. Heeft Philips dat gedaan *volgens* of *tegen* de bestaande wetten? Welk recht had de Prins van Oranje, als hij dat gedaan heeft, om Assendelft ter dood te laten brengen?

En als Prof. Fruin daarop laat volgen: „Hoe weinig moet de Prins van O. op zijn rekening hebben, indien zijn vijanden niets

anders van zijn wreedheid weten aan te halen," — luidt het antwoord, of liever de wedervraag, op wiens rekening de gruwelen, gepleegd door 's Prinsen bijeengeraapte barbaren in 1568 en 1572, gesteld moeten worden?

Nog een laatste opmerking en wij eindigen.

Nu en dan hooren wij Prof. Fruin de natuur en den loop der zaken beoordeelen naar haar uitkomst.

Een man als hij weet zeer goed, dat de meer of minder gelukkige uitkomst alléén een slechte maatstaf is tot richtige beoordeeling. Na het diep verval van het Portugeesche zeewezen en den weerloozen staat der Portugeesche factorijen in Indië enz. beschreven te hebben, laat Prof. Fruin er op volgen: „Inderdaad, als voorspoed een blijk moet zijn van Gods welbehagen, was het kerkgeloof veroordeeld. Het Godsoordeel besliste ten voordeele der ketters" (*Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog*, bl. 214).

Deze uitspraak komt op treffende wijze overeen met de volgende zinsnede, die wij in hetzelfde werk, bl. 236, lezen. In de onmiddellijk voorafgaande regelen heeft Prof. Fruin gesproken over het diep verval, dat de Vlaamsche provinciën, zóo bloeiend onder keizer Karel en Philips, omstreeks het einde der vorige eeuw, dus niet minder dan twee eeuwen later, kenmerkte.

En nu, na dit even onrechtvaardig als partijdig oordeel, waarin aan Philips regeeringsstelsel verweten wordt, wat omstreeks twee honderd jaren na Philips heeft plaats gehad, lezen wij tot ons leedwezen: „Behoeft de opstand tegen den Spaanschen koning een andere rechtvaardiging?"

Gebruikten wij denzelfden maatstaf om de zaak, alléén en uitsluitend volgens haar uitkomst te beoordeelen, dan zouden wij, met het oog op de vernietiging van de Republiek der Vereenigde Provinciën en het zóó dierbaar eigen volksbestaan door Napoleon een gelijke vraag kunnen stellen: behoeft de opstand tegen den Spaanschen koning een andere veroordeeling?

Neen, de uitkomst alléén is niet de juiste maatstaf ter beoordeeling. Als wij Prof. Fruin daarvan gebruik zien maken, om den opstand tegen Philips te verdedigen, dan geschiedt zulks alléén, omdat zijn partijbelang dat medebrengt, en het ook hier weer bewaarheid wordt, dat bij hem de leer sterker is dan de natuur.

Een laatst, zeer opmerkelijk voorbeeld lezen wij daarvan in *De Gids* (1867, III: *De Ned. Ber. in de XVI^de^ eeuw door R. Fruin*). Dr. Nuyens zegt:

„De straffen tegen de ketters waren uiterst wreed..... Wij deinzen van afschrik terug, wanneer wij ons dergelijke rechtspleging voorstellen..... Maar zij was geheel in overeenstemming met het krimineele wetboek der XVIde eeuw".

Prof. Fruin laat op deze woorden volgen:

„Verrassend inderdaad is deze onwillekeurige, en daarom dubbel opmerkelijke, hulde aan de zeden van onzen tijd. Wie zou het hebben durven hopen? Met het toenemen van ketterijen en ongeloof zijn wreedheid, dubbelhartigheid en onmenschelijkheid afgenomen. Merkwaardig verschijnsel, wel geschikt om hen, die zich over de toekomst verontrusten, te bemoedigen, en om hen, die ons naar de zeden en begrippen van het verleden wenschen terug te voeren, tot inkeer te brengen".

Wij erkennen het volmondig: het staat er niet, dat de afneming of vermindering van wreedheid, dubbelhartigheid en onmenschelijkheid het gevolg zijn van de toeneming van ketterij en ongeloof. Prof. Fruin weet te goed, dat de redeneering: *post hoc, ergo propter hoc*, geen steek houdt. Voor die afdwaling of diepen val heeft zijn natuur, d. i. zijn scherpzinnigheid, hem behoed. Maar toch, de aangehaalde woorden zijn zóó dicht mogelijk bij elkander of liever naast elkander geplaatst. De minder ontwikkelde, de argelooze lezer schrijft, zonder argwaan, dien zoogenaamden vooruitgang toe aan de toeneming van ketterij en ongeloof. Pro-

fessor Fruin's geestverwanten drinken met graagte den drank, die hun als schijnbaar onvervalschte wijn geschonken wordt. Speelde hier niet wederom de leer aan Prof. Fruin zeer booze parten, zou hij zich dan niet veeleer beijverd hebben om zijn lezer aan het verstand te brengen, dat die vooruitgang (afneming van wreedheid, dubbelhartigheid en onmenschelijkheid) in hoofdzaak achteruitgang, grooter bederf aanwijst dan ooit heeft plaats gehad?

Wij bejammeren het wel, maar het is niet mogelijk Prof. Fruin in het ongestoord genot van zijn vreugde over dien vooruitgang (?) te laten voortleven. De waarheid is als volgt.

De toeneming van ketterijen en ongeloof heeft allereerst een groote vermindering van liefde voor en belangstelling in de waarheid ten gevolge gehad. Christus en die gekruist ontvlamt het hart van Europa's volkeren niet meer. Zoovelen zijn er, helaas! die met onverschilligheid, met afgewend hoofd den Calvarieberg voorbijgaan. De Christus-loochenaar en bespotter wekt niet meer de diepste verontwaardiging van ons werelddeel. Hij wordt niet meer beschouwd als de grootste booswicht en de grootste vijand der maatschappij, tegen wiens euveldaad geen straffen streng genoeg, geen folteringen pijnigend genoeg geacht kunnen worden.

Valt er dan al af te dingen op de wijze, waarop de heilige verontwaardiging en toorn van het Christenvolk zich geopenbaard heeft, altijd geheel en al in overeenstemming met den geest en de gewoonte dier tijden — het valt niet te loochenen, dat de hoofdzaak zelve, de liefde voor de oppperste waarheid, de bestraffing van de openbare Christus-verguizers grooten achteruitgang ondergaan heeft.

De toeneming van ketterijen en ongeloof is ook de toeneming geweest van allerdiepst geestelijk bederf.

Dat is een zéer treurig verschijnsel, alles behalve bemoedigend, vóóral niet geschikt om het verledene *servatis servandis* niet terug te wenschen.

Welke toekomst gaan wij te gemoet, vraagt met den katholiek

ieder protestant, die nog in Christus als den eenigen Middelaar, in God als almachtig Schepper van hemel en aarde gelooft — vraagt ook Prof. Fruin, ik ben er zeker van, wanneer het den eersten onverlaat den beste vrijstaat, die groote. allerbelangrijkste waarheden, zóó noodig zoowel voor den vrede en de rust der maatschappij als voor het geluk van iederen mensch in het openbaar en het bijzonder leven, te bestrijden, zelfs bespottelijk voor te stellen?

En maakt Prof. Fruin met zóo groote ingenomenheid gewag van eenige mindere wreedheid en onmenschelijkheid tegen misdadigers — hoe oordeelt hij dan wel over de algemeene verwildering der zeden, over de vrije liefde, het Malthusianisme, den zelfmoord, en zooveel andere ellenden, waarvan wij in onzen tijd getuigen zijn? Wij kunnen er bijvoegen, dat met de toeneming van ketterijen en ongeloof, de toeneming van zekere huizen, die wij niet noemen willen, krankzinnigengestichten en gevangenissen gelijken tred houdt. 't Komt ons voor, dat tegen de ellenden, door ons opgenoemd, eenige mindere wreedheid en onmenschelijkheid ten opzichte van boosdoeners niet kan opwegen.

Onmogelijk kunnen wij aannemen, dat Prof. Fruin deze en soortgelijke redeneeringen en beschouwingen ter lezing zou gegeven hebben, indien hij niet, overheerscht door zijn leer, zijn eigen rede en hart geweld had aangedaan. Nog eenmaal herhalen wij, dat er aan boos opzet volstrekt niet te denken valt. Zooveel te duidelijker blijkt dan ook, hoeveel kracht vooropgezette opiniën, vooroordeel, opvoeding enz. uitoefenen.

(*Slot volgt*). W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

EEN KATHOLIEK KRIJGSMAN.

„.... il a été grand devant Dieu et devant les hommes."

MONSEIGNEUR FREPPEL. *Eloge funèbre.*

Vurig is het verlangen der volkeren naar den wereldvrede, naar den altijddurenden vrede.

Mogen al sommige theologen en philosophen den krijg der natiën beschouwen als een middel tot zedelijke verheffing, als een prikkel tot geestkracht, wilskracht, spierkracht, als een hefboom van vaderlandsliefde of eindelijk als eene heilzame beproeving en loutering van den aan het vergankelijke gehechten mensch; mogen zij al den langdurigen vrede beschouwen als eene vruchtbare bron van moreele en materieele verslapping en ontzenuwing, in de laatste jaren vooral verheffen zich luider en luider machtige stemmen tegen den oorlog, niet alléén omdat de oorlog zelf een geesel der volkeren is, maar ook omdat reeds de voorbereidselen tot den krijg de natiën voeren op den rand van den stoffelijken ondergang.

De uitvindingen op het gebied van de balistiek, d. w. z. van de voortstuwing van werptuigen door middel van ontplofbare stoffen, vermenigvuldigen zich. Schatten worden geëischt door den Moloch, die Mars wordt genoemd, ten einde aanvals- en verdedigingsmiddelen te doen beantwoorden aan de eischen der wetenschap.

In één woord de toebereidselen tot den oorlog oefenen heden ten dage een veel nadeeliger invloed op de stoffelijke welvaart der volkeren uit dan de oorlog zelf in vorige eeuwen deed.

Hoe aan deze kwellingen een einde te maken?

Edele gevoelens prangen sommige menschen om te ijveren voor het scheidsgericht van den algemeenen Vader der Christenheid, die te Rome zetelt en zetelen zal ook dan nog, als koning Humbert van Savoye en Crispi c.s. tot stof zullen zijn wedergekeerd.

Van de parlementen der Europeesche constitutioneele landen gaat eene strooming uit, strevend naar een veelhoofdig scheidsgericht, een Hof, samengesteld uit de vertegenwoordigers der natiën.

Intusschen, zoo lang door de volkeren het christelijk rechtsbeginsel niet wordt toegepast, zoo lang de barbaarsche stelregel: „*Macht is recht*" het richtsnoer, de basis hunner daden zal wezen, zullen wij nog verre blijven van het tijdstip, waarop het zwaard voor goed zal rusten in de schede.

Blijft het zwaard nog een machtige factor tot verdediging van het recht, tot oplossing van internationale geschillen, dan is het geen onvruchtbaar werk de aandacht te vestigen op christen krijgers, die hunne grootsche roeping begrijpende, met gelatenheid, ja met geestdrift den dood tegentreden, niet omdat zij met den Griekschen wijsgeer Hegesias [1]) in den dood de verlossing zien van alle smarten, maar omdat zij gelooven, dat uit den bodem, met hun bloed gedrenkt, de vredespalmen welig zullen opschieten.

„Miles Christi" zóó waarlijk mocht hij worden genoemd de held, die Frankrijk ten sieraad strekte, die op den feestdag van O. L. V. Hemelvaart van het jaar des Heeren 1887 zijne edele ziel den Schepper wedergaf.

Zijn stoffelijk overschot rust in de kleine dorpskerk van Loigny, herbouwd na de verwoesting van het gruweljaar 1870 en in hare geschilderde glazen en beeldhouwwerken een hymne zingend ter eere van het Goddelijk Hart.

---

[1]) Bijgenaamd Peisithanatos = den schrik voor den dood wegnemende.

In de crypta van die dorpskerk vindt men eene menigte doodsbeenderen.

Deze allen zijn verzameld op het slagveld van Loigny. En dat slagveld was het lijdensbed van den grooten soldaat, wiens lof verkondigd werd op den 22ᵉⁿ September 1887 door den welsprekenden Bisschop van Angers, Monseigneur Freppel.

Hij, die, volgens den gewijden redenaar, groot was voor God en voor de menschen werd genaamd Louis Gaston de Sonis. Daar wordt in de gewijde geschiedenis verhaald van christen krijgers, die op onze altaren zijn verheven, het christen volk ten voorbeeld. Wie zou vermoeden, dat ook in onze dagen krijgslieden worden gevonden, wier handel en wandel in zoo hooge mate de volmaaktheid nadert, dat prinsen der Kerk zich genoopt gevoelen als lofredenaars en levensbeschrijvers op te treden?

Waarom is de Sonis waarlijk groot geweest in een tijdvak, van afdoling, een tijdperk, dat beheerscht wordt door de dwaling van het militarismus?

Omdat hij een dergenen was, die in den krijgsdienst boven alles het zedelijk beginsel huldigen, dat er de grootheid en de kracht van uitmaakt.

De toewijding onder een der heerlijkste vormen: de verdediging der haardsteden; de gehoorzaamheid opgevoerd tot zelfverloochening; de minachting van de vermoeienissen; het lijden voor het algemeen welzijn; de doodsverachting bij de plichtsvervulling: ziedaar zoo vele stralen van den lichtkrans om het hoofd van den christen krijgsman!

Dit denkbeeld bezielde de Sonis van het oogenblik, dat hij, naar het voorbeeld eens waardigen vaders, het zwaard aangordde en het krijgsmanskleed aannam, tot op het uur, dat hij, door lichamelijk lijden geknakt, maar meer door zielesmart verteerd, overging in een beter leven.

Het zij ons vergund in breede trekken aan te toonen, hoe in

dezen man het ideaal verwezenlijkt werd van den christen soldaat, door hem voor te stellen in drie tijdperken van zijn vruchtbaar leven.

I. 1825—1859.

Louis Gaston de Sonis, de krijgsman, die waardig zoude geweest zijn te staan aan het hoofd van het beroemde Thebaansche legioen, was de zoon van een braven officier zonder fortuin, die Frankrijk diende te Pointe-à-Pître op het eiland Guadeloupe.

Merkwaardig is de datum zijner geboorte: 25 Augustus 1825. Immers 25 Augustus was de sterfdag van een der grootste christen krijgers, Lodewijk IX van Frankrijk, die hem als eerste patroonheilige werd gegeven.

Zijn vader, die ordonnance-officier was van den militairen gouverneur, keerde in 1832 als kapitein naar Frankrijk terug. De moeder bleef achter om haren ouden en gebrekkigen vader te verzorgen. Kort vóór het tijdstip van haren terugkeer werd zij plotseling door den dood aan haar gezin ontrukt.

De jonge Louis werd ter opvoeding geplaatst in de abdij van Notre Dame de Juilly, waar de Oratorianen waren gevestigd.

Dit studiehuis was reeds in de twaalfde eeuw gesticht en had de stormen der eeuwen getrotseerd. Beroemde mannen genoten daar hunne eerste opleiding. Van den maarschalk de Villars tot aan den generaal de Sonis zijn tal van krijgslieden uit de leerlingen van het collegie van Juilly gevormd. Geen van allen heeft den dood gevreesd voor God en vaderland.

De jonge Louis beoefende het liefst de geschiedenis en het paardrijden. Hij was de stoutste der kampvechters in de manege. De bekwaamheid en de koelbloedigheid, waarmede hij een paard bereed, deed in hem voorzien den aanvoerder der ruiterij.

Van de school der Oratorianen ging hij aanvankelijk over bij de marine, maar weldra bespeurde hij, dat zijne roeping

hiermede in strijd was [en hij betrad de militaire school van Saint-Cyr.

In 1844 stond hij als negentienjarig jongeling aan het sterfbed zijns vaders. Dit sterfbed deed in hem, volgens zijn eigen getuigenis, het geloof herleven, dat zeer verzwakt was in de militaire school. Uitgelezen leerling werd hij genoemd. „Ik weet — schree hij later — waar ik ben doorgetrokken. God heeft mij met de hand geleid te midden van vele klippen. Ik had beloofd aan den Goddelijken Meester, dat ik Hem niets zoude weigeren."

Te Saumur onderscheidde zich de schitterende ruiter boven allen. Later zou hij zelfs de Arabieren door zijne rijkunst verbazen. Reeds op de militaire school te Saumur openbaarden zich de beide hoofdtrekken in des jongelings karakter: „Christen in merg en been; ruiter van top tot teen".

Reeds voor zijn twintigste jaar ouderloos, zonder fortuin, zonder protectie, schreef hij:

„Je ne suis qu'un pauvre soldat, mais de ceux d'autrefois, du temps où l'on pouvait appeler notre profession: *le noble métier des armes;* non tant parce que ces armes étaient celles de nos aïeux, que parce qu'elles étaient tenues par des mains chrétiennes et pour la défense des causes chrétiennes; car toute vraie noblesse vient de là".

Deze taal was zijnen grooten schutsheer, den heiligen koning kruisvaarder waardig. De Sonis was ijverig, studeerde veel en vermeed door de studie de gevaarlijke klippen van vermaak en ledigheid, waarop zoo vele jongelieden stranden en voor altijd schipbreuk lijden.

Tijdens de revolutie van 1848 werd de militaire school van Saumur opgeheven en de Sonis benoemd tot sous-lieutenant bij een regiment huzaren in garnizoen te Castres. In het volgende jaar trad hij in het huwelijk met mejuffrouw Roger.

Vereenigd in God voor het leven en voor de eeuwigheid, konden de christelijke echtgenooten veertig jaar later zeggen: „Ons geluk

was zóó volkomen als het in deze wereld kan worden gedroomd. Wij hadden waarlijk één hart en ééne ziel". De Sonis was een goed echtgenoot en een goed vader. Aan een edel hart vol teederheid en fijn gevoel paarde hij eene echt mannelijke ziel, eene zeldzame geestkracht, eene wonderbare standvastigheid. Henri Derély, oud-kapitein, geeft in zijn geschrift: *Le général de Sonis et les volontaires de l'ouest* de volgende schitterende getuigenis:

„L'honneur, en effet, consiste dans la loyauté complète; non pas envers les hommes seulement, c'est l'A. B. C. de l'honneur, mais envers soi-même et envers Dieu. Il répugne à toute hypocrisie, à toute pusillanimité, *à toute capitulation de conscience*. C'est ainsi que l'entendit et le pratiqua Sonis dès ses premiers pas dans la carrière des armes".

Dan verhaalt hij twee feiten, door welke de Sonis voor altijd het menschelijk opzicht overwon.

Op zekeren dag ontmoet de jonge officier eenen priester, die het Allerheiligste naar een zieke brengt. Hij knielt neder en aanbidt zijn God, terwijl de priester voorbijgaat. Als men over deze handeling zich verwondert, is zijn antwoord: „Onze soldaten groeten, indien zij hun keizer, hun generaal, hun vaandel zien voorbijgaan. En zou men dan niet groeten, als God voorbijgaat? Onze eeuw is bijzonder bloode en lafhartig en het leger, zoo moedig overigens, ontsnapt niet aan de besmetting".

Ziedaar woorden van goud, die nog in deze laatste dagen der eeuw van volle toepassing zijn.

Te Saumur had de Sonis zich doen inlijven bij de Loge der Vrijmetselaren, meenende, dat de vrijmetselarij eene vereeniging was tot wederkeerige weldadigheid.

Kort na zijn huwelijk werd de Sonis te Castres genoodigd tot een feestmaal in de loge. Nog nimmer had hij er een voet in

gezet. Hij verbaast zich en glimlacht over de geheimzinnige voorbereidselen in de zaal en van de tafel. De gesprekken aan tafel, eerst onschuldig en onsamenhangend, worden weldra kwetsend voor het geloof van den Christen.

Plotseling staat de Sonis op, zeggende: „Hoe mijne heeren! waar ben ik? Men had mij gezegd, dat de godsdienst altijd geeerbiedigd zoude worden en.... men beleedigt hier den godsdienst! Gij schendt uwe beloften. Ik ben dus van *mijne* beloften ontheven. Gij zult mij hier niet meer zien! Goeden avond!"

Fier treedt hij naar buiten, de gasten verstomd achterlatende.

Geen wonder, dat zulk een jonge man de conférences volgde van Lacordaire, geen wonder, dat hij zich deed inlijven bij het edele legioen der zonen van Vincentius a Paulo.

Te Limoges geplaatst, stichtte luitenant de Sonis, eene maand na zijne inlijving bij de Conferentie van Vincentius a Paulo, „l'Oeuvre des militaires", eene vereeniging tot heiliging van den Zondag. Ten gevolge van zijn ijver verkreeg deze vereeniging weldra eene zoodanige uitbreiding, dat de bisschop van Limoges de jaarlijksche vergaderingen presideerde.

Deze werken schenen zijn ijver nog niet te bevredigen. De luitenant der huzaren in uniform gaat bedelen voor de armen. Hij vergezelt den voorraadwagen van het regiment om oude kleedingstukken en oud linnen op te zamelen voor de armen.

Ziedaar waarlijk een toonbeeld van moed en verachting der valsche schaamte!

Eenige officieren en soldaten vereenigen zich tot het geven van eerherstel aan het Goddelijk Hart. De Sonis is een der eersten. Op vastenavond van het jaar 1853 begon de nachtelijke aanbidding van het Allerheiligste, die voortaan elke maand zou herhaald worden.

De Sonis begreep, dat elk in zijnen stand apostel kan en moet wezen. Hij was het in zijn huisgezin, hij was het in het regiment,

dat hij liefhad als een ander huisgezin. „Misbruik maken van gezag tegenover onze minderen — zeide hij — is even laf als het vleien van onze meerderen."

Standvastig, nauwgezet, gestreng, maar aan allen het voorbeeld gevende van plichtsbetrachting, was hij gelijk aan Condé, van wien Bossuet in de lijkrede zegt: „Condé avait le commandement honnête". Hij achtte het beneden zijne waardigheid te spreken, gelijk vele militairen deden. Een soldaat, zijn plicht vergetende, vloekte eens in de nabijheid van de Sonis. Eensklaps keerde hij zich verschrikt om en bespeurend, dat de Sonis hem niet had gehoord, zeide hij: „O, des te beter; de luitenant heeft mij niet gehoord; het zou hem te veel leed gedaan hebben".

De genoemde oud-kapitein Derély schrijft:

„Hoe heilzaam is de invloed van den onberispelijken officier op duizenden jongelingen, die de wet verplicht tot den krijgsdienst! In de ure des gevaars zal zich die invloed openbaren. Wat zal hij niet van hen verkrijgen, als hij door zijn zedelijk overwicht het gezag, door hem verkregen, rechtvaardigt, als hij met de eereteekenen van zijnen rang tevens in zijnen persoon de deugden doet eerbiedigen, die zijn leven sieren!"

En verder:

„Het leger kan en zal wezen, wat wij willen. Er is geen macht ter wereld, die beletten kan, dat de katholieken, als zij willen, de gehoorzaamste, de kundigste, de dapperste, de beste soldaten zijn. Zij kunnen bovendien rein en godvruchtig wezen en zij zullen volgelingen hebben, zij zullen eene school vormen".

De Sonis was een man met een goed hart en goede manieren, steeds welwillend en beleefd tegenover zijne gelijken: in één woord de beste der kameraden. Met recht kon hij schrijven:

„Ik heb mij over niemand te beklagen, maar dit belet mij niet van ganscher harte hen te beklagen, die niets beters weten te doen dan te eten, te drinken, te slapen en de pijp te rooken. Welk een leven!"

Hier openbaart zich de werkzame man, de vriend van de practijk, de vijand van het eentonige garnizoensleven.

Geheel in overeenstemming met dezen aard was de Sonis' verlangen om deel uit te maken van het leger, dat in 1853 bestemd werd om tegen Rusland in de Krim te gaan oorlogen. Edoch zijn wensch werd niet vervuld. Zijn regiment bleef in Frankrijk.

Zijne bestemming was: eene andere krijgsschool te doorloopen alvorens te verschijnen op het Europeesche oorlogstooneel.

In 1854 werd hij ritmeester bij het 7e regiment huzaren te Montpellier en tevens aangewezen om naar Algerië te vertrekken. Reeds in Augustus van dat jaar bevond hij zich op Afrika's bodem en moest voor onbepaalden tijd zijne echtgenoote en drie jonge kinderen in Frankrijk achterlaten.

Verwijderd van zijn geliefd gezin, trok hij zich bijzonder de armen aan. Zichzelven vergetende, bewees hij zijnen kameraden en ondergeschikten allerlei liefdediensten. Streng beoefende hij den godsdienstplicht, want: „Niets is gemakkelijker — schreef hij — voor een jongmensch, die zich vrijmoedig als christen heeft geopenbaard, dan zijn weg te vervolgen gedurende heel zijn leven". Minzaam en goedhartig betoonde hij zich tegenover de jonge recruten. Gestreng en onverbiddelijk was hij tegenover hen, die in eer en plicht te kort schoten. Het tweegevecht werd gestreng door hem gestraft „want — verklaarde hij later als generaal — zoowel de burgerlijke als de godsdienstige wetten verbieden het duel". Merkwaardig was zijn denkbeeld met betrekking tot de gevaren van het kazerneleven. Vroeg een jongeling om buiten de kazerne te verblijven, dan luidde zijn antwoord aldus:

„Ik geloof, dat de ware christen geene gevaren noch moeielijkheden moet schromen. Als God ons die gevaren te trotseeren oplegt, heeft Hij daarmede Zijne bedoelingen. De tegenwoordigheid van een godsdienstigen jongeling in de soldatenkamer, kan meer goeds uitwerken dan men vermoedt. In onze rampzalige tijden moet men zich herhaaldelijk laven aan de levendmakende bron van het geloof;

men moet niet minder doen dan de martelaren deden, al is de marteling van eenen anderen aard als in vorige eeuwen".

Eener moeder, die hem haren zeventienjarigen zoon aanbeveelt, antwoordt hij:

„Ik ben recht op het goede doel afgegaan door den jongen te doen inlijven in de christelijke vereeniging, die men in het leger vindt. Dat was van te grooter belang, omdat wij te velde waren en een kogel spoedig zijn leven kon afsnijden".

De Sonis wist ook te Algiers de nachtelijke aanbidding van het Allerheiligste in te voeren, omdat hij met La Moricière van oordeel was: *„dat men het onmogelijke beproeft, als men koloniseeren wil buiten het geloof"*.

Dat de jonge kapitein niet ongevoelig was voor het natuurschoon, blijkt o. a. uit zijne regelen aan eenen vriend:

„Gij kunt u niets schooners voorstellen, dan de schilderij, die ik thans voor mij heb: links Algiers, rechts de bergtoppen van Kabylië en van den Atlas; aan mijne voeten het strand en het kamp van Mustapha. En dat alles begrensd door eene eindelooze zee, altijd overdekt met zeilen, die elkander in alle richtingen kruisen. Wat is de mensch klein tegenover deze reusachtige natuur! Ik heb nooit zóó goed begrepen als thans, dat God ons zoo klein heeft gemaakt, alléén om ons aan te sporen ons tot Hem te verheffen!"

En parenthèse zij gezegd: hier is dezelfde gedachte als van den dichter Lucanus, door Vondel aangehaald in de voorrede van *De Leeuwendalers:*

„Al wat gij ziet in 't lang en breê
Is God, het zij dan lucht of zee".

„Algiers — zoo gaat de schrijver voort — is eene zeer schilderachtige, zeer merkwaardige stad, maar een gevoel van droefheid overmeestert mij, als ik zie, welke diepe onzedelijkheid hier heerscht en welk eene kleine plaats God inneemt in het leven van deze menigte soldaten en kooplieden.

Daarnaast eene inlandsche bevolking, zóó sterk aan de dwaling

van den Islam gehecht, dat er weinig hoop bestaat haar te brengen tot het Christendom."

In overeenstemming met deze gevoelens bleek geheel het bijzondere leven van de Sonis, ook toen hij gescheiden was van zijn geliefd huisgezin. Hij was voortdurend allen een voorbeeld bij de vervulling zijner plichten van godsdienst en staat, en het was hem eene groote vreugde zich naar de Trappisten te Staouëli te begeven, om dáár eenige dagen in afzondering door te brengen: „pour se retremper au milieu d'eux".

Zoo bereidde deze dappere zich tot den strijd, aan welken hij weldra zou moeten deelnemen.

Maar voor en aleer het tot strijden kwam, genoot hij het geluk van de hereeniging met gade en kinderen. Zijn klein gezin volgde hem van Blidah naar Milianah en naar Mustapha te paard of te muilezel, onder stortbuien en brandenden zonneschijn, langs schier onbegaanbare wegen.

Deze levenswijze verdroot hem niet, want het leven zeide hij: „doit être pour le soldat chrétien une vie de resignation et de sacrifice".

Intusschen bestudeerde hij ernstig de Arabische taal, die hij weldra uitmuntend kon schrijven en spreken.

Deze kennis kwam hem zeer te stade bij den krijgstocht tegen Kabylië, die in 1857 werd ondernomen. De Sonis was een der eersten, die, onder de bevelen van den generaal Deligny, werden aangewezen om aan dezen krijgstocht deel te nemen.

Hij moest zich op nieuw onttrekken aan de genoegens van het familieleven, door hem zoo zeer op prijs gesteld: „Je mets ma vie — schrijft hij — aux pieds de Celui, qui a donné la Sienne pour nous".

Wij zullen niet in bijzonderheden treden betreffende den krijgstocht tegen de oproerige stammen van Groot Kabylië, eene landstreek krachtig verdedigd door de natuur zelve, als omringd èn

door de zee èn door bergen, wier toppen ten deele met sneeuw bedekt zijn. Het was een korte maar hevige strijd, vergezeld van groote vermoeienissen uithoofde van den marsch langs ongebaande paden, die eindigde met de volkomene onderwerping van Groot Kabylië. Door aan de stammen der Kabylen hunne wetten te laten en hunne eigene hoofden, door de bevolking en hare eigendommen te sparen, wist de bevelhebber, maarschalk Randon, na de overwinning, dit schoone resultaat te verwerven. Evenwel deed hij op een der hoogste toppen eene versterking bouwen, die het geheele land beheerschte, een fort, dat volgens de Arabieren was: „une épine plantée dans l'oeil de la grande Kabylie".

De Sonis, die een zeer werkzaam deel aan den strijd had genomen, keerde ongedeerd te midden der zijnen terug. Een lange rust werd hem evenwel niet gegund, want weldra werd zijn regiment naar Frankrijk teruggeroepen om deel te nemen aan den veldtocht in Noord-Italië.

II. 1859—1870.

Wij zijn thans tientallen van jaren verwijderd van het tijdstip, waarop keizer Napoleon III het noodlottig besluit nam om Oostenrijk in Italië te beoorlogen en kunnen op dezen grooten afstand, na de openbaring van de roerselen en beweegredenen veler hoofdpersonen, een juist oordeel over dien krijg vellen.

De invloed van Oostenrijk was, vooral sedert 1849, in Italië overwegend en veel te groot naar den zin der oproerige elementen in Italië, van mannen, die naar verandering haakten, politieke gelukzoekers, zooals men ze in alle tijden vindt, die trachten fortuin te maken door het opwekken van ontevredenheid en het vergrooten van bestaande onrechtmatigheden. Op de tronen van Toskanen en Modena zetelden aartshertogen, bloedverwanten van het Oostenrijksche keizershuis. Koning Ferdinand II van

Napels en hertog Karel III van Parma, leden van de groote familie der Bourbons, waren bondgenooten of vrienden van Oostenrijk.

Het zoogenaamde Lombardisch-Venetiaansche koninkrijk, het grootste deel van Noord-Italië beslaande, behoorde tot Oostenrijk.

In het westen van Noord-Italië, te Turijn, zetelde de koning van Sardinië, afstammeling der hertogen van Savoye, met name Victor Emanuel II.

De hertogen van Savoye hebben in de geschiedenis der nieuwere tijden ongeveer dezelfde rol gespeeld als de markgraven van Brandenburg, dat wil zeggen: zij hebben, op listige wijze partij trekkende van de omstandigheden, hun grondgebied weten uit te breiden, ten koste hunner naburen.

Die omstandigheden kwamen ook Victor Emmanuel bijzonder te stade. In de hersenen van vele would-be politici borrelde het onzinnig denkbeeld van de noodzakelijkheid der eenheid van Italië.

De staatkundige emancipatie of vrijmaking van de zoogenaamde tyrannie der kleine vorsten — „de grootste aberratie van onze eeuw", zegt zeer juist de Fransche afgevaardigde Jules Delafosse — werd uitgedacht en rondgebazuind door liberalen en democraten, door alle degenen, die later zijn geworden de profeten en de hoofden van de republikeinsche partij.

In Italië waren de genootschappen der Carbonari de vurige ovens voor de ontwikkeling der dwaze eenheidsdenkbeelden. Men wenschte ééne groote republiek Italië. Garibaldi en consorten waren de mannen van de daad, die de denkbeelden van Mazzini c. s. zouden uitvoeren.

De ééne groote republiek wilde men evenwel niet proclameeren, omdat men bevreesd was voor de verbrokkeling in vele kleine republieken, die dan den weg zouden banen tot eene federatie onder het natuurlijk protectoraat van den Paus. De leuze was dus en moest dus zijn: „Eén koninkrijk Italië".

En wie zou de uitverkoren koning zijn? Het spreekt van zelf, niemand anders dan Victor Emmanuel II, de koning van Sardinië, die evenals zijne voorvaderen, te recht of ten onrechte, à tort et a travers, vijandig was jegens Oostenrijk, tuk op uitbreiding van macht en van grondgebied.

Deze vorst werd gedreven, aangehitst en in zijne eerzuchtige plannen gesterkt door Cavour, zijn eersten minister, wien groote bekwaamheid niet kan worden ontzegd. Graaf de Cavour had slechts één doel: het exploiteeren, het gebruik maken van alle bestaande rechtmatige en onrechtmatige grieven, het ophitsen van de meening des volks tegen alle de wettige vorsten, tegen den koning van Napels, tegen den Paus en tegen Oostenrijk, vooral tegen de laatstgenoemde mogendheid door o. a. als vijandelijke daden voor te stellen alle maatregelen van verdediging, welke door Oostenrijk werden genomen tegen Sardinië, dat zijn voordeel wenschte te doen met het denkbeeld der eenheid van Italië.

Victor Emmanuel werd in zijn opzet gesteund door keizer Napoleon III. Deze Napoleon, een der leerlingen van den rooden republikein Lebas, was van zijne jeugd revolutionair. In 1831 nam hij ijverig deel aan den opstand in de Romagna. Door herhaalde malen opstand te verwekken in Frankrijk zelf, kwam hij eindelijk tot het keizerschap. Eenmaal keizer, werd hij eene soort van philosoof, die het algemeen welzijn wenschte te bereiken door bevordering van de uitbreiding der groote rijken, van de samensmelting der volken. De verbrokkeling der staten scheen hem een beletsel tegen de internationale betrekkingen, en hij dacht die te bevorderen door de vorming van groote rijken. Hij droomde van den wereldvrede en klampte zich vast aan het denkbeeld der groote nationaliteiten, meenende, dat de oorlogen zouden onmogelijk worden, als de menschen van denzelfden stam zouden vereenigd zijn onder ééne wet.

Zóó wordt hij thans door sommige Franschen geteekend.

De steun door hem aan Victor Emmanuel verleend, zijne deelneming met 100.000 man aan den oorlog tegen Oostenrijk wordt evenwel, en, naar wij meenen terecht, nog aan eene andere oorzaak toegeschreven.

Een der biografen van de Sonis zegt o.a.:

„De katholieken zagen duidelijk, dat de Italiaansche eenheid moest uitloopen op de verwoesting van den H. Stoel; de staatkundigen, *die onafhankelijk waren van de revolutie*, vooral de minister van buitenlandsche zaken Drouyn de Lhuys, voorspelden, dat de Duitsche eenheid spoedig zou volgen op de Italiaansche eenheid; de keizerin zag niet zonder vreeze voor de keizerlijke dynastie, dat men de hand zou slaan aan het patrimonium der Kerk.

Monseigneur Pie, de groote bisschop van Poitiers, zeide tot den keizer: „Sire, als het oogenblik niet daar is voor Christus om te regeeren, is het oogenblik niet gekomen voor de rijken om in stand te blijven".

De keizer aarzelde, maar hij durfde geen weerstand bieden aan de bedreigingen der secte".

Ziedaar, o. i. den nagel op den kop geslagen. Napoleon zwichtte voor de bedreigingen van de secte der Carbonari, tot welke hij vroeger behoorde, en tegenover welke hij zich verbonden had om mede te werken tot de eenheid van Italië.

Hoe het zij, hij nam zonder redelijken grond deel aan den oorlog, die naar onze meening onrechtvaardig was en door de revolutionairen uitgelokt.

Een onrechtvaardige oorlog, herzeggen wij, was de oorlog van Italië, gesteund door Frankrijk, tegen Oostenrijk. Hier was van de zijde van Sardinië geen sprake van verdediging maar van roofzucht, die geheel overeenstemde met de dwaze en onrechtvaardige verlangens der oproerige elementen naar het ééne Italië. Napoleon, hetzij dan gedreven door de vrees voor de Carbonari, die door middel van Orsini en consorten zijn leven hadden bedreigd, hetzij beheerscht door andere denkbeelden als:

de roem van Frankrijk, de hoop op uitbreiding van grondgebied of de manie van de groote nationaliteiten, Napoleon laadde, door aan den onrechtvaardigen oorlog deel te nemen, eene zware verantwoordelijkheid op zijn geweten.

„Deze oorlog behaagde de Sonis in het geheel niet — schrijft een zijner tijdgenooten — ofschoon hij dit nimmer met zoovele woorden heeft gezegd." Het stond echter niet aan de Sonis om over de rechtvaardigheid van den oorlog te oordeelen; hij was onkundig van de beraadslagingen, die tot de oorlogsverklaring leidden; hij had te gehoorzamen en heeft ook in dezen strijd zijn plicht op schitterende wijze vervuld, gelijk wij straks zullen zien, na een blik te hebben geworpen op de strijdende partijen en op het oorlogstooneel.

Het Fransche leger, dat op den 22^{en} April 1859 den tocht naar Italië aanvaardde, was ongeveer 100.000 man sterk en bestond uit vier z.g. korpsen of afdeelingen, elk ongeveer 25.000 strijders tellende. Aanvoerders van deze legerkorpsen waren de maarschalk Baraguay d'Illiers, de generaal de Mac-Mahon, de maarschalk Canrobert en de maarschalk Niel. Elk van die korpsen was samengesteld uit infanterie, cavalerie, artillerie en genietroepen.

Bij het 4e korps (Niel) behoorde de cavalerie-divisie van generaal Dessaux, die hoofdzakelijk was gevormd uit Afrikaansche regimenten. Een dier regimenten ruiterij was het 1e regiment Afrikaansche jagers te paard, en de Sonis voerde een escadron aan van dat regiment, d. w. z. eene afdeeling van 120 à 140 ruiters.

Dit leger trok Sardinië binnen en werd aan de rechterzijde van het Sardinische leger opgesteld, ten einde oostwaarts op te rukken en het z.g. Lombardisch-Venetiaansche koninkrijk te veroveren: quasi het te bevrijden van het Oostenrijksche juk (!).

Terwijl het leger van Victor Emmanuel in dezen veldtocht een onbeduidende rol vervulde, had het Fransche leger eene reeks

van overwinningen te boekstaven. Montebello, Palestro, Magenta, Malegnano, Solferino zagen het Fransche leger zegevieren op het Oostenrijksche, dat aanvankelijk aangevoerd werd door den veldmaarschalk Gyulay, terwijl later keizer Frans Jozef persoonlijk de bewegingen bestuurde.

De ritmeester de Sonis was tegenwoordig bij verschillende gevechten en gaf gestadig en overal het voorbeeld van werkzaamheid, tucht en toewijding, zelfs ten koste van zijne gezondheid. Terwijl elkeen rust nam, bezocht hij de gewonden en troostte hen, zonder ooit aan iemand te zeggen wat hij deed.

Later verhaalde hij zelf zijne levenswijze:

„Zoodra het escadron op de plaats van bestemming was aangekomen en mijne bevelen gegeven waren, zocht ik een kerktoren op. Als ik kon, ontving ik dien dag nog de H. Communie, anders den volgenden ochtend. Na afloop van deze plechtigheid keerde ik met de vreugde in het hart naar het kamp terug. De dood kon komen, ik was bereid, en ik steeg te paard, gereed om mij geheel op te offeren".

Of wel: „Gedurende eene verkenning ontwaren wij eensklaps een kerktoren. De Meester is dáár; afzitten! Wij treden de kerk binnen; wij verzoeken een priester ons de H. Communie te geven. Spoedig wordt onzen wensch voldaan. Wij vertrekken onmiddellijk, want de tijd is niet tot onze beschikking. Onze dankzegging geschiedt te paard en in den marsch".

Eene jonge vrouw in latere jaren dit verhaal uit den mond van den generaal hoorende, vroeg hem: „Maar generaal, hoe ging het dan met de biecht?" „O mevrouw — was het antwoord — in den oorlog is men altijd voorbereid"!

Geen wonder, dat de man die aldus handelde en dacht, met gerustheid kon verklaren: „God heeft mij eene zielekalmte geschonken, eenen vrede, die niet voortspruiten uit mijne natuur".

Uit Italië schreef hij aan eene zijner dochters: „Ik zal niet spreken over den oorlog; het zij u genoeg te weten, dat ik geheel onderworpen ben aan Gods wil. De gedachte aan den dood, die

een vriend is van mijn ambt, is onschatbaar voor een Christen. De wereld is wel dwaas in hare vreeze voor den dood: het vaderland is in den hemel!"

Ofschoon de Sonis gedurende vele dagen reeds door de koorts werd gekweld, wilde hij niet in het veldhospitaal worden opgenomen, „want — schrijft hij — het zou mogelijk zijn, dat mijn escadron morgen in gevecht kwam".

Dat morgen was de 24e Juni, datum van den slag bij Solferino. Twee brieven, door De Sonis geschreven, doen ons getuigen zijn van het bloedige drama.

Alvorens deze brieven te citeeren een enkel woord over dezen veldslag in het algemeen.

De operatie-basis van het Oostenrijksche leger, tevens het terrein, dat Oostenrijk op het hardnekkigst wilde verdedigen, was gelegen oostwaarts van de rivier de Mincio, tusschen vier vestingen, Mantua, Peschiera, Verona en Legnano.

Ten einde nu te beter deze positie te kunnen verdedigen, was veldmaarschalk Giulay westwaarts gemarcheerd en had het leger aan gene zijde en op geruimen afstand van de Mincio stelling doen nemen in de nabijheid van en langs de rivier de Chiese.

De keizer, Frans Jozef, had echter vijf dagen later en wel op den 20en Juni bevel gegeven, dat deze stelling langs de Chiese zou worden verlaten en het leger zou teruggaan over de Mincio. Nauwelijks was dit echter geschied, of de keizer veranderde weer van meening. Hij had vernomen, dat Garibaldi, de vrijbuiter, en de Italiaansche generaal Cialdini in Tyrol waren gevallen, dat het leger onder keizer Napoleon aanrukte van het westen, dat prins Napoleon, de schoonzoon van Victor Emmanuel, van het zuiden opmarcheerde en dat de Fransche zeemacht Venetië zou bedreigen. Vreezende aldus in zijne stelling tusschen de vier genoemde vestingen te worden omsingeld, kwam hij terug op het denkbeeld van Giulay en gaf bevel dat het leger ten derde male

de Mincio zou overschrijden en stelling nemen op eenigen afstand van de Chiese. Er moest worden beproefd het Fransche hoofdleger te verslaan, alvorens de versterkingen zouden zijn aangekomen, die voor dat leger in aantocht waren.

Dus trok het Oostenrijksche leger in den avond van den 23sten Juni weder over de Mincio en naar het westen de Franschen te gemoet.

De Oostenrijkers, in twee legers geplitst, telden in het geheel 200.000 man. Het eerste leger moest de linie Castiglione-Carpenedolo tegenover den Franschen rechtervleugel, het tweede leger de linie Castiglione-Lonato tegenover den Franschen linkervleugel en de Sardiniërs bezetten. Beide legers zonden ruiterij vooruit tot verkenning in het heuvel-land tusschen de Mincio en de Chiese.

Deze ruiterij deed echter niet goed haren plicht. Deels door te weinig doorzicht en doortastendheid, deels door onduidelijke bevelen bracht de ruiterij de bevelvoerende generaals Giulay en Benedek op het dwaalspoor.

Uit de verkenningen werd namelijk het besluit getrokken, dat het Fransche leger de Chiese had bezet, terwijl het in werkelijkheid reeds deze rivier was overgegaan. Aan de Oostenrijksche zijde werd dientengevolge in den avond van den 23sten Juni bevel gegeven, dat op den 24sten Juni de linie Pozzolengo-Solferino-Guidizzolo zou worden verlaten om de linie Lonato-Castiglione-Carpenedolo te bezetten, waar men hoopte slechts zwakke Fransche afdeelingen te zullen aantreffen.

Gelijk reeds is gezegd, hadden de Franschen echter met de hoofdmacht de Chiese reeds achter den rug. Zij bezetten op den 23sten Juni de linie Lonato-Castiglione-Carpenedolo, en hadden bevel den 24sten op te rukken naar Pozzolengo—Solferino—Guidizzolo.

Er moest dus noodzakelijk op den 24sten Juni een schok plaats hebben; een zoogenaamd ontmoetingsgevecht was onvermijdelijk.

Wie nu het eerste opstond, had de meeste kans den tegenstander te verrassen en den eersten slag te slaan.

Het Fransch-Sardinische leger rukte reeds ten 2 ure in den morgen op, na de koffie te hebben genuttigd. De Oostenrijkers daarentegen ontbeten ten 8 ure 's morgens en gingen ten 9 ure op marsch. De Oostenrijkers zouden dus door den vijand verrast worden in hunne bivaks. Het vierde Fransche legerkorps onder bevel van maarschalk Niel vormde den rechtervleugel van de Fransche strijdmacht en volgde met zijne drie divisiën den weg van Carpenedolo naar Medole.

Tot ondersteuning van Niel volgde langs denzelfden weg het 3e korps onder Canrobert.

Aan de linkerzijde van Niel marcheerde het 2e korps (Mac-Mahon), terwijl de troepen van Baraguay d'Illiers den linkervleugel vormden.

Tusschen de korpsen van Niel en Mac-Mahon werd het verband bewaard door de ruiterij-divisiën van de generaals Partouneaux en Desvaux. De eerste bestond uit twee regimenten huzaren en een regiment lanciers, de tweede uit een regiment huzaren en twee regimenten Afrikaansche jagers. Gelijk reeds hierboven is verhaald, werden de Oostenrijkers verrast en op verschillende punten tegelijk aangevallen. Aan den Franschen rechtervleugel stieten de ruiters van het korps Niel, die tot verkenning waren vooruit gezonden, op lichte cavalerie. Zij wierpen die terug en zagen Medole bezet door infanterie en artillerie. Maarschalk Niel gaf terstond bevel om Medole te nemen. De korpsen van Mac-Mahon en Baraguay d'Illiers stieten op den vijand ten 4 ure bij Casa Morino en Solferino. Beide aanvoerders namen terstond de noodige beschikkingen om de genoemde plaatsen en de daartusschen gelegene domineerende heuvelen te bezetten.

De Sardiniërs bevonden zich links van Baraguay d'Illiers, dus op den uitersten linkervleugel, maar kunnen niet meer dan figuranten op dit oorlogstooneel genoemd worden.

Er ontstond nu op den vroegen morgen een hardnekkige strijd om het bezit van eene geheele reeks boschrijke heuvelen, waarop de reeds genoemde plaatsen waren gelegen.

De troepen van Niel op den rechterflank, gesteund door afdeelingen van Canrobert, veroverden na eene hevige worsteling Medole, dat evenals Solferino schilderachtig op en tegen een heuvel is gebouwd.

Door de Oostenrijkers onder generaal Schaffgotsche werden nu in de vlakte de dorpen Rebecco en Casa Nuova bezet om Niel het verder voortrukken te betwisten.

Maar Mac-Mahon stelt zich in verbinding met Niel, daar hij bemerkt, dat Niel, voortgaande naar zijn doel (Guidizzolo), te strijden zal hebben tegen twee Oostenrijksche corpsen onder Schwarzenberg en Schaffgotsche, terwijl Baraguay d'Illiers tegen de hoogten van Solferino gaat oprukken, bezet door troepen van Stadion (5e Oostenr. korps) en Clam-Gallas (1e Oostenr. korps).

Mac-Mahon plaatst zijn troepen â cheval op den grooten weg van Brescia naar Mantua. Daarna zendt hij den generaal Lebrun naar Niel. Hij wil Baraguay d'Illiers gaan helpen, links naar de zijde van Solferino. Niel keurt dit goed, mits Mac-Mahon wacht, tot Canrobert wat verder is aangerukt om Niels uitersten rechtervleugel te beveiligen tegen vijandelijke omtrekking.

De ruiterij-divisiën Partouneaux en Desvaux houden zich intusschen steeds op tusschen de korpsen van Niel en Mac-Mahon.

Nu rukken de bataillons van Baraguay d'Illiers onstuimig tot den aanval op; ondanks den hardnekkigen wederstand der Oostenrijkers onder Stadion, Clam-Gallas en Lobel wordt de eene heuvel na den anderen door de Fransche colonnes bezet.

De Sardinische troepen evenwel op den linkervleugel (links van Baraguay d'Illiers) vermogen niet vooruit te komen, ja, worden zelfs door de Oostenrijkers, die daar offensief optreden, teruggedrongen.

Teruggaande naar den rechtervleugel der Franschen, zien wij daar den strijd fel ontbranden na de bemachtiging van Medole.

daar Niel steeds verder voortdringt tot Rebecco en Casa Nuova. Canrobert doet Niel door eene brigade (6000 man) ondersteunen.

De cavalerie-divisiën Partouneaux en Desvaux hebben eenige schermutselingen met de Oostenrijksche ruiterij, die echter wijkt.

Mac-Mahon blijft achter en doet Casa Morino vermeesteren Het korps van Baraguay d'Illiers komt ondanks de dapperheid met groote moeite vooruit, aangezien het terrein tusschen de heuvelen met hoog en laag houtgewas is overdekt en de overmachtige korpsen van Stadion en Clam-Gallas moedig stand houden. Baraguay d'Illiers doet dus zijne reserve, de divisie Bazaine, optreden en wel omdat de keizer zelf is aangekomen met twee divisiën infanterie van de garde, onder bevel van den maarschalk Regnaud de St. Jean d'Angely.

De Fransche artillerie komt hier in het bedekte terrein met veel moeite naar boven, want de Oostenrijkers hebben sterke stellingen achter muren en andere terreinvoorwerpen ingenomen.

De Sardiniërs hebben aanhoudend tegen overmacht te kampen, omdat hunne divisiën Durando en Cucchiari op grooten afstand van elkander (4 kilometer), dus zonder onderling verband, werken.

Beide divisiën worden door krachtige tegenstooten der Oostenrijkers in bedwang gehouden en — teruggeworpen. Terwijl dus ten tien ure in den morgen het gevecht op den linkervleugel van het Fransch-Piemonteesche leger ten gevolge van de slechte beschikkingen der Sardinische oversten zeer ongunstig stond, terwijl de Fransche korpsen Baraguay d'Illiers en Mac-Mahon in het centrum en Niel—Canrobert op den rechtervleugel schier niet vooruit kwamen, gaf Napoleon het bevel tot een krachtig voortdringen in het centrum, ten einde het hoog gelegen vlek Solferino stormenderhand te veroveren en aldus eene doorbreking van de Oostenrijksche linie te beproeven.

Dit bevel werd met veel geestdrift uitgevoerd.

Terwijl Niel met behulp van Canrobert op den rechtervleugel

terrein wint en zijne troepen zich nestelen in Casa Nuova en Rebecco, terwijl de Sardiniërs op den linkervleugel wanhopige pogingen aanwenden (maar te vergeefs) om vooruit te komen, vallen de divisiën van Baraguay d'Illiers en Regnaud de St. Jean d'Angely met vereenigde krachten Solferino aan. Ook Mac-Mahon rukt vooruit tegen Clam-Gallas en werkt daardoor mede tot het succes van de korpsen van Baraguay en Regnaud, wien het, na een fellen kamp, gelukt in Solferino door te dringen en de Oostenrijkers te doen wijken.

Intusschen is door dit voortrukken van Mac-Mahon de afstand tusschen hem en Niel te groot geworden. Daarom ontvangt hij de cavalerie-divisie Morris van de keizerlijke garde, 24 escadrons, als versterking. Het was ongeveer twee uur, toen Solferino in handen der Franschen viel. De garde van Regnaud, gesteund door Mac-Mahon, vervolgde het voordeel. Maar het is, alsof de Oostenrijkers krachtiger worden in hunnen weerstand. Wel gelukt het Mac-Mahon San Cassiano te bemachtigen, maar om den heuvel Fontana woedt de strijd met afwisselend geluk, tot Mac-Mahon in den laten namiddag ook hier overwinnaar blijft.

Maar op den rechtervleugel vinden de troepen van Niel, hoewel door Canrobert gesteund, den hardnekkigen tegenstand van drie Oostenrijksche korpsen schier onoverkomelijk. Niel tracht te vergeefs zijn object Guidizzolo te bereiken.

Het was ongeveer drie uur, toen keizer Frans Jozef, ziende zijn centrum bij Solferino doorgebroken, zijn rechtervleugel overwinnend tegenover de Sardiniërs, en zijn linkervleugel flink stand houdende tegenover Niel, bevel gaf om de reserven van zijn linkervleugel te doen aanrukken, ten einde met alle mogelijke daar beschikbare krachten eene poging aan te wenden om ook Niel en dus den Franschen rechtervleugel te doen wijken.

Snel wordt dit bevel door de Oostenrijkers uitgevoerd. De reserven rukken aan met vasten tred; krachtig wordt Casa Nuova aangevallen.

Het korps van Niel komt in een zeer gevaarlijken toestand tegenover de door het boschrijke terrein goed gedekte Tyroolsche infanterie-bataillons, die vastberaden en in uitmuntende orde voorwaarts gaan. De maarschalk Niel moet om zijne positie te handhaven zijn toevlucht nemen tot een uiterste middel; hij had namelijk de ruiterij noodig om door krachtige charges den marsch des vijands te stuiten.

Een eerste aanloop van de lanciers geeft lucht en strekt tot bevrijding van Casa Nuova. Maar steeds herhalen de Oostenrijkers den aanval, en de strijd om Rebecco en Casa Nuova woedt even fel als om den heuvel Fontana en om Solferino in het centrum.

Meer cavalerie moet optreden. Zij moet hier een groot offer brengen, gelijk later de kurassiers van Mac-Mahon bij Wörth en die van Margueritte bij Sedan zouden doen.

De rol van de cavalerie-divisie Desvaux, waartoe het escadron van de Sonis behoorde, had tot op dit tijdstip slechts bestaan in het bewaren van het verband tusschen de troepen van Niel en van Mac-Mahon.

De generaal Desvaux, met zijne ruiterij in colonne staande, ziet van verre, tusschen het hoog opgaande hout, de Oostenrijksche reserve-colonnes aanrukken. Hij oordeelt, dat er geen tijd over is om de actie van zijne cavalerie voor te bereiden door kartetsvuur en geeft onmiddellijk bevel tot de charge aan den generaal de Planhol. De brigade de Planhol rent vooruit, maar weldra wordt de aanloop gebroken door boomen, wijnstokken, slooten enz.

Als zij in de nabijheid der Tyrolers komen, zijn de carrés gevormd, en een overstelpend geweervuur doet de brigade de Planhol uiteenstuiven en zwenken.

Nu doet Desvaux de Afrikaansche jagers aanrukken onder generaal de Forton. Zij chargeeren bij herhaling en worden door het vuur zeer gehavend.

Ondanks eene derde onstuimige charge, houden de carrés stand en worden niet gebroken. Het resultaat is dus niet volkomen

bevredigend voor de Fransche ruiterij, maar toch is de offensieve marsch van de Tyroolsche infanterie gestuit en wordt deze belet deel te nemen aan den aanval op Casa Nuova. Ziedaar eene goede uitkomst voor Niel en de zijnen! Honderden ruiters werden hier opgeofferd, maar de Oostenrijksche reserven misten hun doel!

Nu werpt de divisie Trochu van Canrobert's korps de Oostenrijkers terug, vermeestert Guidizzolo met de bajonet en vervolgt den vijand onstuimig tot een kilometer oostwaarts van Guidizzolo.

Terwijl aan den linkervleugel de Sardiniërs stand houden en dus de macht van Benedek neutraliseeren, dringen de troepen van Mac-Mahon, Baraguay d'Illiers en Regnaud de St. Jean d'Angely mede oostwaart en bestormen Cavriana, het hoofdkwartier van keizer Frans Jozef, die bevel geeft tot den algemeenen terugtocht achter of aan gene zijde van de Mincio.

Aldus geschiedt. Over de geheele linie nemen de Oostenrijkers den terugtocht aan. Intusschen barst een geweldig onweder boven de strijdenden los. Bliksemflitsen doorklieven het luchtruim, de donder ratelt, terwijl hevige windvlagen de stofwolken hemelhoog doen stuiven en de regen in stralen nedergudst en klettert op de blanke wapenen, op menschen en paarden en kruitwagens, aldus de verschrikkingen der elementen parende aan de verschrikkingen van het slagveld.

De regen begunstigt evenwel den aftocht der Oostenrijkers. Zij worden schier niet vervolgd.

Het Fransche leger betrekt het bivak op de veroverde stellingen. Veertien uur achtereenvolgend hadden de Franschen gestreden en na de koffie, ten 2 ure 's morgens, niets genuttigd.

Van Oostenrijksche zijde namen 146.000 man en 16.000 paarden deel aan dezen veldslag; van de zijde der verbondene Franschen en Sardiniers 124.000 man en 10.000 paarden.

Duizenden bleven op het slagveld. Waartoe? Napoleon geeft het antwoord aan het slot van eene snorkende proclamatie aldus:

„Soldats, tant de sang versé ne sera pas inutile *pour la gloire de la France et pour le bonheur des peuples*" (! !).

Welk een aandeel de Sonis had aan de charges van de ruiterij-divisie Desvaux, blijkt uit het feit, dat drie vierde deel van zijn escadron op het slagveld achterbleef.

Uit zijne brieven vernemen wij belangwekkende bijzonderheden:

„De groote vlakte was ter linkerzijde begrensd door een rij heuvelen, bekroond met dorpen, die eene aaneenschakeling van geduchte stellingen vormden. Rechts (naar het zuid-oosten) was zij bedekt met laag hout, dat duizenden vijandelijke schutters aan ons oog onttrok.

Men kan zeggen, dat er vier veldslagen te gelijk werden geleverd, zoo uitgestrekt was het gevechtsveld. Het geraas was schrikbarend. Al de dorpen, die de heuvelen bekronen, zijn gelijktijdig aangevallen door onze infanterie en cavalerie.

Gedurende bijna den geheelen dag hebben wij schier onbewegelijk dit groote drama aanschouwd; immers wij bepaalden ons tot eenige schijnbewegingen — om daardoor de Oostenrijksche cavalerie tot ons te trekken, die tegenover ons in een bosch was opgesteld, — of tot het volgen van onze infanterie, die steeds terrein won.

De kogels gierden over onze hoofden; vele vielen vijf pas vóór ons neder en sprongen weder op, al fluitend langs onze ooren. Een dezer kogels vloog tusschen de beenen van mijn paard door en doodde het paard dat achter mij stond.

De dood scheen mij toe zeer nabij te wezen; maar ik had het offer van mijn leven gebracht en ik dacht: als God mijn leven noodzakelijk acht voor mijn huisgezin, zal Hij mij vrijwaren van alle ongelukken.

Sedert twee uur werd onze infanterie onder den maarschalk Niel bedreigd door het Oostenrijksche voetvolk, dat gedeeltelijk beschermd werd door moerbezieboomen en wijngaarden. Het was een kritiek oogenblik.... de infanterie van Niel op de hoogten wachtte met ongeduld op onzen aanval.

De generaal Desvaux wees mijn escadron aan, want de charge was noodzakelijk. Ik hoorde het, reed naar hem in draf en beval

halt te houden om zijne bevelen te vernemen. Zijne stem was bewogen; hij gevoelde, dat hij ons ten offer ging brengen. Hij gaf bevel een tirailleurvuur tegen den vijand te openen en niet te chargeeren in het centrum, waar ik mij bevond, voor dat hij de beide vleugels deed chargeeren.

Ik vestigde zijne aandacht er op, dat onze mannen, al wachtende, één voor één zouden gedood worden door een talrijken vijand, gedekt in de bosschen, en daarna vroeg ik hem vergunning om terstond te chargeeren.

Hij bedacht zich eenige seconden en sprak toen met bewogen stem: „Ja, gij hebt gelijk, chargeer dadelijk, dadelijk! En fourrageurs, marsch!"

Op dit bevel vliegt de sabel van de Sonis bliksemsnel in de linkerhand, hij maakt met den rechter een groot kruisteeken en daarna den sabel hervattend en opheffend, rent hij vooruit, aldus zijn mannen door zijn voorbeeld medeslepend.

Hij was tien schreden vóór zijn escadron, „een goede schijf voor den vijand", zegt hij.

„Wij bereikten — zoo gaat hij voort — in galop den ingang van het bosch. De Oostenrijksche infanterie week terug. Wij volgden haar op de hielen, ten einde haar af te snijden en naar onze zijde te drijven. Maar te midden van het hout gekomen, zagen wij de wijkenden zich vereenigen met schoone carré's van Tyrolers, die ons met een moorddadig vuur overstelpten.

Ik wilde mijne ruiters verzamelen, om een dier carré's te omsingelen, maar iedereen viel om mij heen .... Ziende aldus al mijne brave jagers vallen, wierp ik mij toornig op de carré's en bevond mij tegenover gestalten, die ik nooit zal vergeten; de bajonetten flikkerden mij tegen als scheermessen, terwijl honderden kogels mij om de ooren floten.

Ik was alleen; een deel van mijn escadron lag ter aarde, een ander deel werd terzijde aangevallen door Uhlanen. Mijn arm grijs paard werd doodelijk gewond. Ik gaf hem krachtig de sporen; hij had nog kracht om mij terug te voeren uit dezen vreeselijken

warklomp; hij bracht mij twintig schreden ver en viel neder.

Ik stond spoedig op, vervolgd door een kogelregen, na met mijn sabel een bajonet te hebben afgeweerd, die mij ging doorboren. Te voet week ik terug tot aan onze gelederen. Een mijner jagers bracht mij een paard; ik sprong er terstond op.

Ik was afgereden met een prachtig escadron; ik had slechts een peloton over" [1]).

In een brief aan zijne echtgenoote luidt het:

„Dank God uit geheel uw hart, daar Hij mij tegen den dood heeft bewaard door een wonder Zijner almacht. Moge uw geloof verlevendigd worden door de gedachte, dat alle kansen van het sterven zich tegen mij vereenigd hadden, opdat de goddelijke bescherming des te heerlijker zoude uitschitteren!"

Ook de gevallen soldaten zijn niet uit zijne gedachten:

„Arme kerels! Zij renden vol vuur vooruit, zonder te denken, dat het leven hun kon ontsnappen, en eenige uren later, toen de nacht inviel, beval ik voor hen een graf te graven; het katholiek gevoel van onze soldaten deed hen op deze graven twee stukken hout plaatsen, door een draad verbonden: dit beteekende een kruis.

Neen, nooit heeft het menschelijk oog een dergelijk schouwspel gezien. Stel u voor den nacht, volgende op een brandenden dag, waarop 300.000 man, gedurende vijftien uren hebben gestreden, zonder eten noch drinken! Een schrikwekkend onweder, de donder, de bliksem, de regen, alles te zamen deed het kanongebulder verstommen. Eene vlakte van vijf mijlen overdekt met bloed en lijken, en velen dwalend in dezen doolhof des doods, om het lichaam van een bloedverwant of vriend te vinden!

Ik heb veel tranen zien vloeien, kostbare tranen voor hen, die de leeringen Gods begrijpen".

---

[1]) Dat wil zeggen ¼ van het escadron.

Overigens wilde hij later nimmer spreken over den heldhaftigen aanval door hem geleid.

„Waartoe dient het — zeide hij — ik ben zelf afgemat door deze herinneringen en veroordeeld om het verhaal van dit vreeselijk noodlot te hooren uit zoo vele monden, die ondankbaar zijn jegens God. Moge de Opperste Meester over leven en dood mij aan den dood hebben ontrukt om mijne zwakheid te hulp te komen, ten einde Hem beter te kennen en meer te beminnen, die gezegd heeft: *„Ik ben de opstanding en het leven."* "

De Sonis werd begiftigd met het Legioen van Eer en vooraan geplaatst op de lijst tot bevordering.

Madame de Sonis zond hem het decoratielint; zij zou zoo fier en gelukkig geweest zijn, zoo luidde haar brief, als zij het zelve had mogen hechten op zijne borst!

De Fransche troepen keerden naar hunne haardsteden terug, maar de Sonis gunde zich geen rust. Hij verzocht te worden ingedeeld bij het korps, dat onder bevel van den generaal de Martimprey bestemd was om naar de westelijke grens van Algerië te marcheeren, tot tuchtiging van eenige stammen der Berberen (Marocco), die invallen hadden gedaan op het Fransch-Algerijnsche gebied.

Zijn wensch werd vervuld. Hij trok mede naar Marocco om de Berberen te bestrijden, maar vond gedurende den tocht de cholera op zijn weg: een vijand, die veel gevaarlijker bleek dan de Berberen, daar na de aankomst der troepen te Tlemcem, dagelijks vijf man per honderd slachtoffers werden van de ziekte.

De Sonis behield te midden van dezen vreeselijken toestand zijne gewone kalmte en tevredenheid. Heldhaftig tot in den hoogsten graad toonde hij zich, door de choleralijders gestadig te bezoeken, te troosten en hun het kruisbeeld voor te houden in het stervensuur, daar aanvankelijk geen priester bij de troepen aanwezig was. Na de goede beëindiging van dezen veldtocht,

waarin de Sonis zich de bewondering èn van zijne oversten èn van zijne ondergeschikten had verworven, zag hij zijne heldhaftige toewijding beloond door zijne benoeming tot hoofdofficier bij het 2° regiment Spahis (Afrikaansche ruiterij).

Na een kortstondig verblijf in Frankrijk nam hij in April 1860 het bevel over eene landstreek, Le Cercle de Tenez genaamd, waar hij spoedig de hoofden der stammen geheel voor zich innam door zijne degelijke kennis van de Arabische taal en van de behoeften en nooden der Arabieren, door zijne onkreukbare rechtvaardigheid en goedheid, door zijne ongekunstelde godsvrucht. De stipte vervulling van den godsdienstplicht, deed den Arabieren luide verklaren: „Wij hebben een goed bevelhebber, want hij erkent Gods tegenwoordigheid".

Tot ons leedwezen kunnen wij de Sonis niet op den voet volgen tijdens zijne glansrijke loopbaan in Algerië. Vele belangrijke feiten, vele handelingen, die den christen-aanvoerder boven allen doen uitblinken, moeten hier onvermeld blijven.

In 1865 bracht hij korten tijd door te midden zijner familie en werd bevorderd tot luitenant-kolonel bij het 1e regiment Spahis.

Hij was dus 40 jaar oud, toen hij schreef: „Je suis nommé commandant de la colonne mobile, qui opère au Sud de l'Algérie et dont la base d'opération est Laghouat; humainement parlant, cette situation est fort belle".

Laghouat is een oasis van anderhalven kilometer lengte, besproeid door een beekje, omgeven door duizenden palmen, een der grenspunten van het Fransche gebied in het zuidoosten.

Een eerste tocht uit Laghouat tegen de stammen, die onder de leiding van Si Hamed en Si-Lalla uit de woestijn waren opgetrokken om de Franschen uit het zuiden van Algerië te verjagen, eindigde glorierijk met de overwinning van Metlili.

Edoch weldra bleek een tweede tocht noodzakelijk te wezen, en hierbij wenschen wij een oogenblik stil te staan.

Den 25en Maart, feestdag van Maria Boodschap, trok de Sonis weder uit aan het hoofd zijner colonne sterk 2600 man en een trein van 1800 kameelen. Hij ging vooraf ter kerk en ontving de H. Communie, zooals steeds zijne gewoonte was vóór den strijd.

De bekwaamheid van de Sonis als aanvoerder zou bij dezen tocht vooral zich op het duidelijkst openbaren. Vol hoop en moed op den goeden uitslag, wist hij die hoop ook bij zijne troepen op te wekken en levendig te houden.

Wat dit beteekent wordt duidelijk, als men uit den mond van een ooggetuige verneemt, met welke bezwaren een tocht in het woestijnland vergezeld gaat.

Drie marschdagen door de vlakten, met alfa (eene soort van laag riet) begroeid, brachten de colonne tot een dorp (ksour), gelegen aan den oever van een klein meer en Tadjrouna genaamd. De bron van Tadjrouna was voldoende om de bevolking, sterk 200 à 300 bewoners, van water te voorzien.

Groot was de droefheid der bevolking, toen de colonne op den rug der kameelen honderden tonnen water medevoerde. De noodzakelijkheid om zich van drinkwater te voorzien voor eenige dagen is een van de grootste bezwaren voor colonnes, die den vijand moeten opsporen in de woestenij. Men loopt dikwerf vele dagen zonder een bron aan te treffen. Gelukkig, dat de kameel daar is om den mensch geruimen tijd tegen dorst te vrijwaren. Gelukkig ook, dat de kameel met een karig voedsel tevreden is; dat dit nuttige dier zich kan vergenoegen met verdroogd gras en eenige wortels van planten.

Dagen en weken werd de marsch door de zandvlakte voortgezet tot opsporing van eenen vijand, die steeds vluchtte en elk treffen vermeed. Zelfs eene zoogenaamde colonne légère, die onder eene brandende warmte een paar dagen geforceerde marschen maakte, kon den vijand niet bereiken. De voetknechten waren uitgeput door deze marschen en konden zelfs geen voldoend rantsoen frisch drinkwater verkrijgen.

De Sonis was altijd het eerst van allen te paard en keerde het laatst van allen in zijne tent terug; alvorens zich uit te strekken op de schapenvacht bracht hij geruimen tijd door in het gebed.

Een ontevreden zouaaf zeide op zekeren dag, dat het voor den bevelhebber gemakkelijk was de manschappen van gebrek te doen omkomen. De Sonis, dit vernemende, noodigde den soldaat uit eens zijn maaltijd te deelen. De soldaat trad de tent des bevelhebbers binnen en nam tegenover de Sonis plaats op den grond, die alleen door een deken was bedekt. De Sonis deed het gewone diner voordienen, namelijk: „twee beschuiten en een dubbel rantsoen rijst". De les was heilzaam voor den zouaaf. In den vervolge klaagde hij niet meer.

Een spion bood aan den overste te geleiden naar de rivier Gharbi, waar Si-Lalla, het vijandelijke opperhoofd zijn kamp had opgeslagen. Door spoed te maken bestond er kans den vijand in zijn kamp te overvallen.

Drie escadrons werden des avonds aangewezen om te marcheeren, terwijl het uitgeputte voetvolk zoude achterblijven.

De kleine hoeveelheid water, die was overgebleven, werd voor de infanterie bestemd, en ten zes ure verlieten de drie escadrons in draf het kamp om, naar zij hoopten, na een nachtmarsch, eene razzia te houden in 's vijands kamp en den marabout (het vijandelijk hoofd) gevangen te nemen. Vervolgens terugkeerend, zouden zij de infanterie wedervinden bij de overvloedige waterbronnen, waarheen de spion het voetvolk zou geleiden.

Na den geheelen nacht te hebben gereden, kwam de afdeeling ruiterij ten 8 ure 's morgens aan de rivier Gharbi, die schier droog was en langs welker steile oevers men moest afdalen, het paard aan den teugel houdende. Vervolgens ving een dagmarsch aan, onder de gloeiende zonnestralen. Na zonsondergang vond de ruiterij de infanterie terug aan den oever van een meertje of plas,

dat schier geheel uit dikke modder bestond. Het was 11 uur in den avond. De paarden, die sedert den vorigen dag niet gedronken hadden, en gedurende een marsch van twintig uur nauwelijks twee uur hadden gerust, konden niet verder gaan.

Op een afstand van tien à twintig Fransche mijlen zouden putten of bronnen te vinden zijn, volgens de gidsen. En elk oogenblik kon men den vijand zien opdagen, die van de hooge, steile oevers der drooge rivierbedding de colonne daarbeneden zou kunnen beschieten à bout portant.

De Sonis verkeerde in de grootste bekommering, met het oog op de nooddruft van menschen en paarden. Terwijl hij in alle richtingen Arabische ruiters van bevriende stammen, die als hulptroepen bij de colonne waren en gewoonlijk den dienst van éclaireurs (verkenners) vervulden, uitzond om bronnen op te sporen, nam hij zelf den toevlucht tot den H. Jozef, biddende om diens voorspraak bij God in dezen uitersten nood.

Toen hij zijn langdurig gebed voleindigd had, werd door de éclaireurs bericht, dat op tien kilometer afstands van de rustplaats een r'dir of bron gevonden was, half voorzien van geelachtig en modderig water.

Vol frisschen moed werd de marsch voortgezet, na menschen en paarden gedrenkt te hebben.

Maar de vijand onttrok zich steeds aan het bespiedend oog, zoodat de marsch in de woestijn niet verder dan zes en dertig uur in het geheel kon worden voortgezet.

Tijdens den terugmarsch moest eene droge rivier, welker oevers een kilometer van elkaar verwijderd waren worden doorgetrokken. Een hevig onweder, dat gewoonlijk in deze dorre streken gevolgd wordt door de plotselinge zwelling der bergstroomen, barstte los, terwijl de doortocht werd volvoerd. Ondanks den snellen marsch zou de colonne, die eenige kilometers lengte had door de wateren van den bergstroom in de bedding der rivier worden verrast. Weer neemt de Sonis zijn toevlucht tot het

gebed, opdat de geheele colonne droogvoets aan den anderen oever mocht geraken.

Geknield biddende, laat hij de geheele afdeeling voorbij trekken en gaat het laatst van allen naar de overzijde. Nauwelijks heeft de laatste kameel van den trein die overzijde bereikt, of de wateren rollen aan met duizelingwekkende snelheid, alles, wat hun in den weg ligt, in de vaart medeslepend. De colonne was gered.

Onder de meest ontzettende omstandigheden, de gevolgen van cholera, van hongersnood, van stortvloeden, van sprinkhanen en de daaruit voortvloeiende pestziekte, was de Sonis steeds het toonbeeld van naastenliefde, van berusting, zelfopoffering.

„Je bénis Dieu — schrijft hij o. a. — de m'avoir placé dans une carrière, où, pour qui le veut, le sacrifice est de tous les jours, de toutes les heures.... où il est par conséquent si facile de s'unir ainsi au divin Maître".

Dat niet alleen vroomheid, moed, vastberadenheid, maar ook snelle beslissing in kritieke oogenblikken, die gulden eigenschap eens aanvoerders, een der hoofdtrekken vormde van de Sonis' karakter, blijkt uit de overwinning, door hem op eene groote overmacht behaald in het gevecht bij Aïn-Madhi.

Met 900 man, 200 paarden, zes kanonnen en een trein van 860 kameelen trok hij uit Laghouat, dat op 120 mijl van Algiers als een schildwacht in de woestijn is geplaatst. De colonne kon niet sterker worden gemaakt, omdat een belangrijk deel der troepen moest achterblijven tot bescherming van de plaats en het kamp.

De dapperheid en de krijgstucht moesten aanvullen, wat aan het aantal soldaten ontbrak, daar de strijd zou worden aangebonden tegen drie aanzienlijke marabouts, wier troepen vereenigd zeker een macht vormden, driemaal sterker dan het korps van de Sonis.

Het object van den tocht was de versterkte plaats Aïn-Madhi, waar een bevriend hoofd en bondgenoot, de marabout Si-Ahmed bevel voerde.

Op den derden dagmarsch verneemt de Sonis van Lakhdar, den aanvoerder der bevriende Arabieren, die eene verkenning had verricht, dat de marabout Si-Ahmed verraad had gepleegd en de poorten der vesting Aïn-Madhi geopend had voor den hoofdvijand Si-Lalla.

Lakhdar zelf, die de macht des vijands thans veel grooter schatte dan die van de Sonis, omringde den overste met zijne volgelingen, zeggende: „Morgen zullen wij aan uwe zijde sneuvelen".

En inderdaad vier duizend (4000) Arabieren, waaronder drie duizend ruiters, zouden aanvallen op de kleine duizend man! Maar deze laatsten werden aangevoerd door de Sonis!

Onverwachts verscheen voor den overste een boodschapper van Si-Ahmed, berichtende, dat deze door overmacht gedwongen was geworden de versterking Aïn-Madhi over te geven, maar dat hij trouw bleef aan de Franschen en verzocht eene nieuwe bezegeling van het bondgenootschap. De Sonis antwoordde:

„Zeg uwen heer, dat wij morgen, met Gods hulp, den vijand overhoop zullen werpen. Zeg hem, dat, als hij mijn raad wil volgen, hij trachte zijne fout te herstellen gedurende het gevecht. Ik behoud mij voor hem daarna te behandelen in overeenstemming met zijn gedrag.

Ga! boodschap uwen meester wat ik gezegd heb. Vertrek!"

Den 1en Februari werd het kamp opgebroken en rukte de colonne op in den vorm van het carré (den vierhoek). De grootste stilte moest worden bewaard. Het was verboden te schieten. En mocht de vijandelijke ruiterij in het carré doordringen, dan zouden de ruiters, die binnen het carré bleven, naar buiten snellen en chargeeren.

De vijand werd aangekondigd op een oogenblik, dat de colonne

zich bevond in eene diepe vallei, eene soort van kom, aan alle zijden door rotsachtige heuvelen omgeven. De eenige uitweg was een pas van 50 à 60 meter breedte. Maar de vijand had reeds dien pas bezet: een groep ruiters werd daar waargenomen, terwijl vijandelijke troepen, aan beide zijden in massa achter de berghellingen geschaard, den doortocht schenen te betwisten.

De Sonis zag het gevaar in al zijne uitgestrektheid. Hij aanschouwde in de verbeelding zijne colonne, op honderd meter van den pas gekomen, gedecimeerd door een geweervuur à bout portant, en den vijand aan beide zijden van den pas zich aan het vuur der Franschen onttrekkende en door zijne gunstige stelling de hoogere waarde der Fransche wapenen verlammende.

Dit alles zag hij vooruit. „Il eut alors sans doute, un de ces cris du coeur qui percent les cieux et qui en font descendre une soudaine clarté", zegt zijn biograaf, Monseigneur Baunard.

Hoe het zij, snel nam hij een besluit, en even snel gaf hij zijne bevelen, die stipt en met vuur werden uitgevoerd.

Aan de rechterzijde bevond zich eene andere vallei, bekroond met kale en rotsachtige heuvelen. Het kwam er op aan die heuvelen snel te bereiken, den vijand daarin vóór te zijn, ten einde op dat hoogere standpunt partij te trekkken van de betere vuurwapenen.

Het hoofd der colonne werd voortbewogen in eene strekking links en voorwaarts naar den bergpas ten einde den vijand te misleiden. Toen deze afdeeling op ongeveer zestig meter van den ingang van den pas gekomen was, slaakte de vijand daverende juichkreten. Maar op hetzelfde oogenblik deed de Sonis den stormmarsch blazen. Op dit signaal wendt de geheel colonne zich, als één man, bliksemsnel rechts en snelt in den stormpas voort, uitmuntend aaneengesloten. Binnen weinige oogenblikken bereikt zij de heuvelrij, trekt die over en stelt zich aan de tegenovergestelde helling in slagorde, aldus met haar vuur de beide valleien beheerschende.

De Sonis, altijd te paard op de gevaarlijkste punten, doet zijne kanonnen aan de meest bedreigde zijde post vatten.

Een moorddadig vuur uit dit geschut en uit de Chassepot-geweren maakt geweldige ruimten in de gelederen der Arabieren. Aangespoord door Si-Lalla en de andere aanvoerders, vallen zij onder woeste kreten het carré der Franschen aan. Aan vier zijden woedt het gevecht allervreeselijkst.

De vijandelijke infanterie deinst het eerst; de Arabische ruiters hernieuwen den aanval vele malen, maar te vergeefs! De zijden van het carré zijn aan muren gelijk, en het snelvuur der zwijgende Franschen doet ruiters en voetknechten dood of gewond door en op elkander tuimelen. De Sonis behaalt eene volkomene overwinning; de colonne geniet het middagmaal in het bivak van Si-Lalla bij de versterking Aïn-Madhi.

Opmerkelijk was gedurende dit gevecht de kalmte en de koelbloedigheid der soldaten, een weerslag van die uitmuntende eigenschappen des aanvoerders: „Le colonel c'est le régiment".

De kolonel Frumelet, historiograaf, zegt van dit gevecht het volgende:

„Dank zij onze goede kanonnen en geweren, dank zij de uitmuntende beschikkingen van den luitenant-kolonel de Sonis, zijne volkomene kennis van den krijg in de Sahara, zijne schitterende geestkracht en stoutmoedigheid, de *snelheid van zijne plannen en besluiten*, de gelukkige keuze van de defensieve stelling, zijn geoefend oog en zijne merkwaardige koelbloedigheid in de moeilijke oogenblikken, zijn invloed op de inlanders zoowel als op zijn eigene troepen; dank zij al deze oorzaken is de overwinning heden volkomen" — eene overwinning op eene viervoudige overmacht.

De Sonis zelf schrijft:

„God heeft voor ons gestreden; en waarlijk schoon om op te merken was de stilte te midden van de oorverdoovende kreten, van het zinnelooze hoerah, de orde te midden van de wanorde, over-

heerscht door het gedonder van het geschut. Het was een der schoonste feesten mijns levens!"

De Sonis werd beloond met den rang van kolonel bij het 6e regiment Afrikaansche jagers te paard (6 Februari 1869), terwijl de keizer hem zijn werk *La vie de César* ten geschenke zond.

Tevens kwam hij aan het hoofd van de militaire afdeeling te Aumale, een der belangrijkste strategische punten van Algerië, waar drie bergruggen te zamen komen.

Dezen post behield hij niet lang. Reeds in 1870 keerde hij naar Frankrijk terug om zijne talenten te wijden aan het grootsche werk: de verdediging van den vaderlandschen bodem.

Alvorens hem te beschouwen in de vervulling van dezen heiligen plicht, mogen hier worden geboekstaafd een paar oordeelvellingen van tijdgenooten.

De abbé Alauzet, die de Sonis te Mustapha en te Aumale heeft gekend, verklaart: „dat de kolonel een voorbeeld was voor hem zelven, dat hij, na de vertrouwelijke openbaringen van deze groote ziel te hebben ontvangen, meer gestemd was om de deugden en plichten van zijnen staat te beoefenen, meer bereid was om offers te brengen, door het heilig priesterschap van den priester geëischt". Lakhdar-ben-Mohammed, agha van Larbâa, bondgenoot en getrouwe vriend van de Sonis, legt het volgend getuigenis af:

„De generaal de Sonis was een man, rechtvaardig in zijne daden, in zijne woorden en in zijne bevelvoering. In zijnen tijd heerschte de billijkheid, en het recht blonk voor hem in vollen glans.

Zijne goedheid jegens de Arabieren was groot. Hij openbaarde die in zijne staatkunde en in zijne denkbeelden. Hij kende hunne taal als henzelven, en al hunne boeken waren voor zijne oogen geopend. De logen en de laster vonden de deur niet van zijnen geest. Door hem werden de moeilijkheden in vrede afgewikkeld, en de harten vloeiden over van vreugde.

Hij stond hoog boven degenen, die vóór hem kwamen, door de

wijsheid zijner raadgevingen, en zijn geest, vol van klaarheid, kende elke zaak.

Door hem werden alle billijke beden verhoord, en zij, die in hunne hoop bedrogen waren, badden nog hun deel aan zijne vrijgevigheid.

De mannen, wier opperhoofd hij was, verheugden zich over zijn bezoek, want zijne edelmoedigheid was onmetelijk en zijne gaven waren steeds in grootte rijzende. Hij behoorde tot hen, die teeder zijn voor de jeugd en toegevend voor den ouderdom. Hij heeft nooit den bedelaar weggezonden, die een aalmoes vroeg.

In den tijd, dat hij bevel voerde, vermeerderden de rijkdommen en vermenigvuldigden zich de ruiters.

Hij was een dapper krijgsman, dien de zwaarden nooit deden wijken. Zijne stem donderde in de dagen van den strijd en zijn hart bleef flink te midden van het gevecht.

Zijne borst torschte tal van sterren, en zijn middel was omsingeld met een zegevierend zwaard.

Hij was de schitterendste der ruiters, hij besteeg prachtige rossen, die de lucht opsnoven.

Zijne vroomheid maakte hem aangenaam bij God, en zijne godsdienst was oorzaak van onze liefde voor hem.

Al zijne dagen waren even zoovele feesten, die zijnen roem verhoogden.

Hij beminde en eerde de Arabieren van verdienste, en hij schonk aan de dapperen decoratiën en vrijdom van belastingen.

Alzoo hebben wij hem gediend met getrouwheid, daar hij een waardig vertegenwoordiger van Frankrijk was; en wij houden niet op van hem te spreken om hem te verheerlijken en hem te zegenen voor zijne weldaden".

Geteekend en gezegeld: *El Hadj Lakhdar-ben-Mohammed.*

B. R. F. van Vlijmen.

Oisterwijk (N. B.),

O.L.V. Hemelvaart (sterfdag van de Sonis) 1895.

(Slot volgt.)

BOEKBEOORDEELING.

Die Lehre des hl. Thomas von Aquino über die Möglichkeit einer anfangslosen Schöpfung. Dargestellt und geprüft von Thomas Esser, Ord. Praed. Münster, Aschendorff, 1895. 176 S.

Onder dezen titel wordt ons een afzonderlijke uitgave aangeboden van een reeks artikelen, voor enkele jaren verschenen in Dr. Commer's *Jahrbuch für Philosophie und speculative Theologie.*

P. Esser stelt hier in 't licht, welk standpunt door den engelachtigen leeraar werd ingenomen tegenover een vraagstuk, waarover eeuwenlang de grootste denkers hebben geredetwist, waaromtrent ook heden ten dage geen eensgezindheid onder de geleerden heerscht. In zijn eenvoudigsten vorm uitgedrukt, luidt het: is een eeuwige schepping mogelijk? Twee waarheden stonden den H. Thomas, evenzeer als iederen katholiek, als onwankelbaar zekere feiten vast: de wereld is geschapen, de wereld is in den tijd geschapen. Beiden steunen op het onfeilbaar gezag des geloofs. De eerste bovendien staafde St. Thomas met *streng wetenschappelijke bewijzen*, d. i. leidde hij als een noodzakelijk aan te nemen conclusie af uit beginselen, wier zekerheid ons in het licht der natuurlijke rede tegenstraalt [1]). Tegenover zijn heidenschen leermeester, den „filosoof", Aristoteles, bestreed hij de mogelijkheid zelfs eener naast God, krachtens eigen natuur, bestaande materia prima: ook dit op den allerlaagsten trap des zijns staande wezen, dit „fere nihil", dankt zijn oorsprong uitsluitend aan de scheppingsdaad der algemeene Oorzaak van alle dingen: „*Oportet* etiam materiam primam ponere creatam ab universali causa entium" [2]).

---

[1]) Zie o. a. *Summa*, I, Q. 44, art. 1; *Contra Gent.* L. II, cap. 16.
[2]) *Summa*, I, Q. 44, art. 2.

Wat de eerste uitspraak des geloofs verklaart: de wereld is *geschapen*, wordt dus *gedemonstreerd*, bewezen in den eigenlijken en vollen zin des woords. Dit *moet* zoo wezen: het tegendeel, een ongeschapen wereld, is een innerlijke onmogelijkheid.

Een andere vraag — en hierin alleen is het boven besproken geschilpunt gelegen — rijst bij den man der wetenschap op, kan een zelfde bewering eveneens worden volgehouden, waar het de tweede uitspraak des geloofs betreft: de wereld is *in den tijd* geschapen? Kan ook de innerlijke onmogelijkheid eener van eeuwigheid geschapen wereld streng wetenschappelijk bewezen, *gedemonstreerd* worden?

De H. Thomas blijft, zooals P. Esser aantoont, op deze vraag het positieve antwoord schuldig en behandelt ze niet *thetisch* maar slechts *critisch*. Twee elkander lijnrecht tegenovergestelde meeningen zochten de geesten te beheerschen. De eene verdedigde de mogelijkheid, de andere de onmogelijkheid eener eeuwig geschapen wereld.

St. Thomas, ondanks zijn scherpen arendsblik diep doordrongen van de overtuiging, dat der menschelijke rede zelfs in het rijk der natuurlijke waarheden grenzen zijn gesteld, waarbuiten zij in het donkere rondtast, koos, naar het voorbeeld van den H. Augustinus, den bescheiden gulden middelweg. Pleiten wilde hij noch voor de eene, noch voor de andere meening. Hij bepaalde er zich toe, de waarde en de kracht van beider bewijsvoeringen te wikken en te wegen.

Ze toetsend aan de strenge wetten der ijzeren logica, geeft de H. Thomas als zijn gevoelen te kennen, dat geen der beide meeningen aanspraak maken kan op *demonstratieve* bewijskracht. Het *begin* der wereld in den tijd is slechts zeker door de openbaring en kan niet demonstratief bewezen worden [1]). De gronden, uit de natuurlijke rede aangevoerd voor de onmogelijkheid eener eeuwig geschapen wereld, hebben wel eenige waarschijnlijkheid, voeren echter niet in alle opzichten tot een noodzakelijke gevolgtrekking [2]), wat toch eene demonstratie wezenlijk vereischt.

Van den anderen kant noemt St. Thomas de meening, als zou de

---

[1]) „Mundum non semper fuisse, sola fide tenetur, et demonstrative probari non potest" (*Summa*, I, Q. 46, art. 2).

[2]) „Rationes usquequaque non de necessitate concludunt, licet probabilitatem habeant" (*Contra Gent.* L. II, cap 38).

wereld geen begin naar den tijd hebben, nauwelijks begrijpelijk [1]).

Het eenige, wat het natuurlijk verstand der menschen vermag, is, dit tweede geloofsdogma door „rationes convenientiae" te steunen, gelijk de Doctor Angelicus er dan ook zelf ontleent aan de goedheid, almacht en vrijheid des Scheppers [2]).

Vele van St. Thomas' trouwe volgelingen antwoordden als hij, o. a. Aegidius Colonna van Rome, Thomas van Straatsburg, Gabriel Biel, Paulus Soncinas, Johannes a S°. Thoma (P. Esser, S. 16—19 en 30).

Uit het feit, dat er verschil van meening heerscht in het kamp der Thomisten, volgt geenszins, gelijk Hurtado de Mendoza (*Univ. Philos. Physic.* Disp. 18, sect. 1 § 2) beweert, als zou St. Thomas zich niet duidelijk hebben uitgesproken. De reden van dit verschil ligt eenvoudig hierin, dat vele Thomisten zich op een ander standpunt plaatsten als het hoofd hunner school. Deze behandelde de vraag critisch, genen thetisch. Van tegenspraak tusschen de Thomisten en hun H. Leeraar valt derhalve geen spoor te ontdekken.

Pater Esser stelt zich ten doel St. Thomas' leer objectief uiteen te zetten en de juistheid er van te onderzoeken. Zoo bevat zijn werk een critisch-historisch en een philosophisch gedeelte.

Wij schromen niet, den beoefenaars der leer van den H. Thomas van Aquino deze studie ten hoogste aan te bevelen. Niet, alsof de vraag over de mogelijkheid of onmogelijkheid eener eeuwige schepping in het bestrijden der dwalingen onzer eeuw van zooveel belang ware — het materialisme en atheïsme ontvangt klaarblijkelijk niet den minsten steun door het aannemen eener van eeuwigheid *geschapen* wereld — maar wijl dit werk over St. Thomas standpunt ons met bewondering vervult jegens des engelachtigen Leeraars onpartijdigheid en bescheidenheid, waar het geldt, meeningen van anderen te beoordeelen. Deze twee deugden, onpartijdigheid en bescheidenheid, die den waren geleerde moeten kenmerken, verloor St. Thomas hier, evenmin als elders, niet uit het oog. Ook hier zweefde hem zijn eigen waarschuwing voor den geest: „Est valde cavendum, ne quis ad ea, quae fidei sunt, aliquas demonstrationes adducere praesumat... quia cum plerumque tales rationes frivolae sunt, dant occasionem

---

[1]) „..... ut quodam modo vix intelligibili semper sit factus" (*Summa*, I, Q. 46, art. 2, ad 1um).

[2]) *Contra Gent.* L. II, cap. 38; *Quaest. disp. De potentia*, Q. 3, art. 17, ad 8; *Summa*, I, Q. 46, art. 1, ad 6.

irrisionis infidelibus, dum putant, quod propter rationes hujusmodi his, quae sunt fidei, assentiamur" [1]).

PATER M. BARTIJN, Ord. Praed.
Professor der Philosophie aan de Staats-Universiteit te Freiburg in Zwitserland.

Leo XIII en de H. Thomas van Aquino, door p. Mag. J. V. de Groot, Ord. Praed. Hoogleeraar te Amsterdam. Amsterdam en Nijmegen, 1895.

Ieder weet, met hoeveel aandrang en volharding Paus Leo XIII de studie van den H. Thomas zoekt te bevorderen. Sedert hij, in het tweede jaar van zijn pausschap, de Encycliek *Aeterni Patris* in de wereld zond, heeft de hoogvereerde Opperpriester — men mag zeggen — iedere gelegenheid aangegrepen om met kracht en klem tot de beoefening inzonderheid der Thomistische wijsbegeerte aan te sporen.

Het was een uitmuntende gedachte van prof. de Groot den zin en de beteekenis dier Thomistische beweging, die door sommigen misduid en door zeer velen niet of slechts ten halve begrepen wordt, in het licht te stellen. En, gelijk niet anders te verwachten viel, de waardige vertegenwoordiger der Thomistische wijsbegeerte aan Amstel's Hoogeschool heeft die *con amore* opgevatte taak met volledige kennis van zaken, met warme overtuiging, maar tevens met edele, echt wetenschappelijke gematigdheid volbracht. Allen, die zijne brochure met aandacht en zorgvuldigheid hebben doorgelezen, zullen dankbaar erkennen dat zij een meesterstukje genoten hebben.

Welke bedoelingen drijven Leo XIII, als hij zoo telkens wêer tot de studie van den grooten Aquiner aanspoort? — Men heeft den Opperpriester somwijlen onedele drijfveeren toegedicht, maar de woorden en de daden van den Paus spreken luide daartegen. De plaatsbekleeder van Christus op aarde, op wiens schouders de apostolische last rust „alle volkeren te onderwijzen", kent den droeven staat van het maatschappelijk en bijzonder leven in onze dagen en weet, „dat de vruchtbare oorzaak der rampen, die ons drukken en die we nog duchten, hierin gelegen is, dat verkeerde begrippen omtrent goddelijke en menschelijke dingen, reeds vroeger van de scholen der wijsgeeren uitgegaan, in alle standen der maatschappij zijn binnengeslopen". Plichtbesef en medelijdende liefde drongen den Paus den

[1]) *Contra Gent.* L. I, cap 9; *Summa*, I, Q. 32, art. 1; Q. 46, art. 2.

weg tot redding aan te wijzen, en Leo XIII stemt in met het woord van Pius IX: „We zijn van meening, dat in de studie en het begrip van den H. Thomas het beste redmiddel gelegen is", en „dat de hoogere wetenschap aan niemand beter kan worden toevertrouwd dan aan dien H Leeraar met zijn bijna engelachtig verstand".

Daar spreekt hooge waardeering voor de leer des Aquiners uit deze woorden; eene waardeering intusschen, die veel meer is dan de louter persoonlijke meening der twee laatste Pausen. In beginsel stond de wijsheid des Aquiners steeds zeer hoog in de schatting der Kerk, maar feitelijk was zij sedert geruimen tijd als een sluimerende kracht, die Leo XIII, voorgegaan door Pius IX, tot een nieuw leven heeft opgeroepen.

Geen katholiek denkt er aan den H. Leeraar voor onfeilbaar te houden, veel minder nog hem de plaats der H. Schriften te doen innemen. Niettemin heeft hij *een zeer groot gezag voor alle katholieken*, een gezag, dat in hoofdzaak steunt op de goedkeuring der Kerk. Wil men omtrent den aard van dat gezag in bijzonderheden afdalen, dan dient onderscheid gemaakt tusschen den getuige der katholieke leer en tusschen den wijsgeer; maar in het algemeen kan men zeggen, dat de „bijzondere voorkeur" door de Kerk aan de leer van Thomas gegeven, ons twee zaken waarborgt: vooreerst, dat het gansche stelsel van Thomas, wat de wezenlijke bestanddeelen aangaat, als verdedigbaar te beschouwen is; en vervolgens, dat dit stelsel vergelijkenderwijze het dichtst bij de waarheid komt. — Maar is dan de leer van den H. Thomas niet met „heidensche" elementen ondermengd, vlecht hij niet telkens uitspraken van Aristoteles in zijn betoogen? Ware denkbeelden, zoo luidt het antwoord, al werden zij verkondigd door mannen, die leefden buiten de openbaring, zijn niet soortelijk heidensch: alle waarheid is uit God. Overigens wist St. Thomas „de rede van het geloof zeer juist te onderscheiden, maar tevens deed hij beide vriendschappelijk samengaan, behield beider recht en handhaafde beider waardigheid, en wel zóó, dat de rede op Thomas' wieken opgevoerd, bijna niet hooger stijgen kan, en dat het geloof aan de rede bijna geen meerder steun ontleenen kan, dan het reeds verwierf door Thomas". Daarom straalt het licht van den genialen meester der middeleeuwen zoo ver in de nieuwere tijden!

De vraag dringt zich op, of dat licht niet reeds lang overstraald is door de helle schittering van het „moderne denken", of het *geen*

dwaze hoop is voor de wetenschap van onzen tijd nog heil te verwachten van zoo oud eene wijsheid? — Voor hen, die de moderne wetenschap met atheïsme en materialisme vereenzelvigen; voor hen, die de waarheid beschouwen als een modekleed, dat wisselen moet naar den smaak der tijden; voor hen, die de onafhankelijkheidszucht zóó ver drijven, dat ze liever hun leven lang in het sombere rijk van scepticisme en negatie ronddolen, dan een waarheid te aanvaarden, die zij niet zelve het allereerst ontdekt hebben; — voor deze allen moet de meening, dat de studie van St. Thomas ook thans nog voordeel aan de wetenschap brengen kan, een dwaasheid schijnen. Overigens: is het redelijk zich in die mate door den glans van het nieuwe te laten verblinden, dat men geen oog meer heeft voor den rijken schat van onveranderlijke, maar juist in onzen tijd zoo vaak miskende waarheden, die in de werken des Heilige gevonden worden? Is het redelijk de voorlichting af te wijzen van den Leeraar, die, zeker, geloovig was in het diepst zijner ziel, maar die niettemin, waar het op wijsgeerig kennen aankomt, evengoed als de nieuwste der modernen de natuurlijke rede tot beginsel had. Geen verstandige vereert in Thomas een „grensgod", maar kan hij als „lichtbaak" niet altoos nog uitstekende diensten bewijzen? — Met alle recht draagt de nieuwere tijd roem op den snellen vooruitgang der natuurwetenschap; zal die vooruitgang geen schade lijden door een hernieuwden opbloei der Thomistische wijsbegeerte? In geenen deele: de groote beginselen van Thomas' leer steunen niet op de in menig opzicht onjuist gebleken natuurkennis der middeleeuwen; zijne leer steunt op weinige, zeer eenvoudige, zeer zekere en veel beteekenende feiten, die nimmer verouderen; en bij alle vastheid van redelijke beginselen laat de Thomistische wijsbegeerte groote ruimte en vrijheid voor een rationeele waarnemingsmethode. Geen nadeel, maar licht en steun zal de Thomistische beweging aan de nieuwere wetenschap brengen. Zij zal eenheid, gestadigheid, vastheid schenken aan de menschelijke bespiegeling en zoodoende den menschelijken geest in staat stellen, de kennis van het vele dienstbaar te maken aan de kennis van het hoogere. Koestert men minder oprechte bewondering voor de heerlijke uitkomsten der natuurwetenschap, zoo men ook hier het woord des Verlossers van toepassing rekent: „Wat baat het den mensch, zoo hij heel de wereld wint en schade lijdt aan zijne ziel?"

Eindelijk: de Thomistische beweging kan grooten dienst bewijzen

aan onze ontredderde samenleving, zij kan *veel bijdragen tot genezing en verheffing der christelijke maatschappij*. — Een verlamming, een atrophie van het nadenken teistert de wereld, en de geest van twijfelzucht en ontkenning baarde voor de samenleving een tweevoudig kwaad: hier razernij, die de maatschappij hoopt te verwoesten; daar verfijnde genotzucht, die haar laat vergaan. Slechts wanneer allen, wanneer huisgezin en staatsbestuur weder volop de sterkende lucht der christelijke waarheid zullen inademen, zal de eerste levensdag der herboren maatschappij aanbreken. Welnu, geen leeraar biedt de christelijke waarheid zoo zuiver, zoo welgeordend, zoo vruchtbaar als Thomas. Bij hem vindt men de groote, onverslijtbare kracht der ware, vaste beginselen, die den rijkdom der menschelijke rede uitmaken; bij hem vindt men de volle, levenwekkende waarheid van het christelijk geloof, dat vér boven de rede verheven, zich niettemin aan de rede zelve als vertrouwbaar doet kennen, wijl het met een goddelijk zegel van geloofwaardigheid gestempeld tot haar komt Bovendien met vastheid van leering, met kracht van geloof verbond de groote Aquiner een uitnemende heiligheid van leven. Terwijl zijn engelachtige wijsheid overvloedig licht ontsteekt voor den dwalenden geest, toonen zijn engelachtige deugden: zijn reinheid, zijn deemoed, zijn liefde aan de zedelijk verarmde wereld het hooge ideaal der christelijke volmaaktheid, die de zielen naar het onvergankelijke Vaderhuis heenvoerend, haar tevens met vrede en levensmoed vervult gedurende de pelgrimsreize van het aardsche leven.

In groote lijnen heb ik getracht den inhoud van het schoone boekje weêr te geven. Misschien ware die poging beter achterwege gebleven. Waar is in deze armelijke schets de rijkdom van kloeke denkbeelden, de zorgvuldigheid van betoog, de weldadige frischheid van voorstelling, de keurige fijnheid van vorm, die het boekje kenmerken? Maar wellicht dragen deze bladzijden bij om in ruimer kring belangstelling te wekken voor de pennevrucht van den Amsterdamschen Hoogleeraar; wellicht bewegen zij sommigen om het vluchtig doorgelezen werkje nogmaals ter hand te nemen: pater de Groot behoort niet tot de schrijvers, die hun lezers ontslaan van de moeite, maar hen tevens berooven van het genot om zelf te denken.

G. VAN NOORT.

Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht door Mr. Hugo Wstinc. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. — Werken der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht. Eerste reeks, n. 18. — 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1895. LIX en 328 bladz. 8°.

Onder den titel *Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht* geeft de geleerde en werkzame Utrechtsche archivaris hier een document in het licht, dat voor de geschiedenis onzer middeleeuwsche kerk en van ons middeleeuwsch kerkrecht zeker een der kosthaarste is, die in de vaderlandsche archieven liggen opgesloten. Het document, dat in de handschriften den titel voert van *Statuta Ecclesie Trajectensis* is een volledig tractaat, of liever eene volledige codificatie van al de statuten en gewoonten, die omstreeks het midden der 14de eeuw voor het Utrechtsche domkapittel van kracht waren tot regeling van het leven, de rechten en plichten zijner leden en onderhoorigen, tot regeling ook der onderscheidene rechtsbetrekkingen, waarin het kapittel stond tot personen of corporatiën daarbuiten.

Deze codex, naar de scherpzinnige berekening van Mr. Muller in het jaar 1342 opgesteld, is het werk van „Magister Hugo Wstinc" (uit te spreken: Uustinc), zelf gedurende twaalf jaren (1337—1349) kanunnik ten Dom en een man, die bij zijn tijdgenooten zoo buiten [1]) als binnen Utrecht, wèlbekend was om zijn grondige kennis van de verschillende rechtsbetrekkingen der zeer talrijke en tevens zeer heterogene corporatiën van het Sticht, een man dan ook, van wiens rechtskundige adviezen niet alleen kerkelijke colleges, zooals de kapittelen, maar ook wereldlijke corporatiën en zelfs stedelijke regeeringen zich als om strijd bedienden. Het was het kapittel van St. Maarten zelf, met den deken Hendrik van Jutfaes aan het hoofd, dat aan Wstinc zijn vertrouwen schonk door hem deze codificatie zijner rechten en verplichtingen op te dragen.

Geheel onbekend kunnen deze *Statuta Ecclesie Trajectensis* den beoefenaren onzer vaderlandsche kerkgeschiedenis niet zijn. Immers, reeds Matthaeus deelde er verschillende fragmenten uit mede, en vooral Moll, wien zij in een tweetal handschriften ten dienste

[1]) Zelfs de Paus, Benedictus XII, prijst onzen Wstinc als „sapiens et circumspectus ac in utroque iure peritus" (Brom, *Bull. Trajectense*, n. 947).

hebben gestaan, heeft er, voor zijne beschrijving onzer kerkelijke organisatie in de middeleeuwen en van het domkapittel, met ruime hand uit geput [1]). Niettemin is deze volledige publicatie van het *Rechtsboek* een groote weldaad te noemen èn voor de kennis onzer middeleeuwsche geschiedenis in het algemeen, èn voor die onzer middeleeuwsche rechtsgeschiedenis in het bizonder.

Het kan toch wel niet anders, of, waar van een zoo groot en invloedrijk college, als het kapittel van St. Maarten was [2]), de samenstelling, de onderscheidene ambten, de leefwijze en gebruiken, de feestvieringen, de geestelijke en tijdelijke rechten, de bezittingen,

---

[1]) *Kerkgesch. v. Nederl.* I, II, Hoofdst. VI.

[2]) Uit het *Rechtsboek* blijkt: dat het domkapittel prachenden bezat voor 39 eigenlijke kanunnikken, voor twee keizerlijke kapellanen (die den keizer, den eere-kanunnik van St. Maarten, vertegenwoordigden), voor twee zielepriesters (die in geval van ziekte of overlijden van een der lagere leden van het kapittel als zielzorger hadden op te treden), en voor een goed twintigtal kapellanen, die geregeld op bepaalde altaren van den Dom fundatie-missen hadden te lezen en tevens als *chori socii* aan den koordienst deelnamen; dat er eene stichting (voor een groot deel gemaakt door onzen Wstinc) aan verbonden was, waarin geregeld zestien *chorales* (koorknapen) voor koorzang en altaardienst konden worden opgeleid; dat het zijn eigen kapittelscholen had, waarin behalve de *chorales* ook de *scolares* (jeugdige aspiranten voor het kanonikaat) onderwijs ontvingen „in grammatica, loyca [logica] et musica"; dat eindelijk in het kapittel voor verschillende takken van dienst (medebestuur van het bisdom, kerk- en koordienst, onderwijs, beheer der kapittelgoederen, contrôle op dat beheer, verdeeling en uitdeeling der inkomsten, bezorging en uitdeeling van levensmiddelen, zorg voor den kerkbouw en het onderhoud der kapittelhuizen enz.) niet minder dan veertig verschillende *officia* (ambten) bestonden, die door de verschillende leden des kapittels bekleed werden, of ook, waar de aard van het ambt zulks vorderde, aan leeken werden toevertrouwd.

Er blijkt ook uit, dat andere kapittelen, niet slechts binnen, maar ook buiten Utrecht (Bommel, Elst), en zelfs buiten het bisdom (den St. Odiliënberg) in eene betrekking van afhankelijkheid tot het domkapittel stonden, en dat zelfs de geheele geestelijke jurisdictie over het aartsdiakonaat van West-Friesland bij dit kapittel berustte, eene jurisdictie, die het liet uitoefenen door een officiaal (den „prepositus Frisie"), die geheel onafhankelijk van 's bisschops confirmatie door het kapittel zelf kon worden aangesteld.

de rechtspraak en rechtspleging, de rechtsbetrekkingen naar buiten enz. enz. zóózeer in bizonderheden worden beschreven als in dit *Rechtsboek* het geval is, daar mag de geschiedvorscher er op rekenen, dat hem eene ware goudmijn wordt ontsloten. En dat dit inderdaad hier zoo is, zullen wij, die thans het werk van Wstinc in druk vóór ons hebben, nog beter in staat zijn te constateeren dan Moll, die alleen reeds bij het raadplegen der handschriften de verzuchting niet weerhouden kon, dat deze *Statuta* „helaas nog onuitgegeven" waren [1]).

In het bijzonder echter is deze codex ook voor onze rechtshistorie van belang, en het is zelfs voornamelijk om deze reden, dat Mr. Muller gemeend heeft hem een plaats te mogen geven onder de werken eener vereeniging, die de uitgave der oud-vaderlandsche rechtsbronnen ten doel heeft. En niet alleen voor de historie van het *kerkelijk*, maar zeer stellig ook voor die van het *burgerlijk* recht. Immers behalve dat in ons vaderland, zooals trouwens in een groot deel der middeleeuwsche wereld, het burgerlijk recht, meer bepaaldelijk het *procesrecht*, voor een goed deel op het kanonieke gevormd was [2]), wordt ons bovendien door Wstinc uitdrukkelijk verzekerd, dat, ook waar het bijzondere rechtsgebruiken betrof, de *proceduur* van het kapittel veelal („in plerisque") overeenkwam met den vorm van procedeeren, die ten aanzien van leeken werd in acht genomen; zoodat dus, zegt Mr. M., „de rechtshistoricus.... hier eene hoogst onverwachte bron vindt voor zijne kennis van het middeleeuwsche procesrecht in civiele zaken".

---

[1]) Een enkel voorbeeld uit de kostbare détails van het *Rechtsboek* meen ik den lezers van *De Katholiek* niet te mogen onthouden. Uit een statuut van 23 Nov. 1340 vernemen wij, in hoe hooge eere het feest van Maria's Ontvangenis reeds door onze 14e-eeuwsche vaderen gehouden werd. Daar toch wordt bepaald, dat dit feest ten eeuwige dage („amodo in perpetuum") met een zelfden luister zal gevierd worden als het feest der Ten-hemel-opneming der Allerh. Maagd, en dat de kanunniken op beide deze feesten, alsook gedurende hunne octaven, het „officium divinum" zullen houden als op de hoogste feestdagen („prout in *summis* festivitatibus").

[2]) Bij J. C. v. d. Hoop, *Dissertatio de necessario romani iuris, et subinde quoque canonici iuris, in Hollandia studio* (Den Haag 1779) wordt o. a. ook deze stelling opgezet en bewezen: „Jus canonicum, ut in Germania, ita et in his regionibus, quamdiu Romana religio regnavit, usitatum fuisse et vim legis obtinuisse tam in forma procedendi quam in decidendis causis."

Daarbij komt dan nog, dat deze *Statuta* titels bevatten, die zich opzettelijk bezighouden met de positie van den bisschop ook als wereldlijk vorst (b. v. den titel over 's bisschops „lantrecht") en een rijkdom van gegevens inhouden voor de kennis van ons toenmalig muntwezen (b. v. den titel *De denariis*) of van de toenmalige waardeberekening (b. v. de talrijke bepalingen over uitkeeringen en uitdeelingen).

Aan de uitgave gaat eene „Inleiding" van LIX bladzijden vooraf. Daarin is op voortreffelijke wijze alles uiteengezet, wat men dient of althans wenscht te weten, alvorens eene bron als deze te gaan gebruiken: eene beknopte maar interessante beschrijving van Wstinc's persoon en leven; de beweegredenen en de aanleiding, die deze codificatie in het leven riepen; eene opsporing der bronnen, waarvan W. zich bediend heeft, en van de wijze, waarop hij zijn taak heeft opgevat om dit volumineuse geheel van rechten en gewoonte te verwerken en te redigeeren; eene beschrijving der lotgevallen, die het boek van W. in den loop der eeuwen gehad heeft, waarin het ons trof, dat nog tot kort vóór de 16e-eeuwsche troebelen (ja, zelfs nog in 1568) het boek van W. als een rechtsbron van gezag blijkt erkend te zijn, waaruit niet alleen kapittelen in en buiten Utrecht, maar ook stedelijke regeeringen en zelfs statenvergaderingen (bij kwesticn over leenrecht, „lantrecht", rechtspraak enz.) plachten aan te halen en over te nemen; voorts een lijst van die fragmenten in het handschrift, welke zich als niet oorspronkelijk van Wstinc, doch als latere inlasschingen kenmerken; eindelijk eene beschrijving, genealogie en appreciatie der acht nog bestaande handschriften van het *Rechtsboek* [1]) en, als practische gevolgtrekking daaruit, eene verantwoording van de wijze, waarop de tekst der uit-

[1]) Het oorspronkelijke handschrift van 1342 is verloren geraakt. Van de acht bestaande handschriften berust het oudste en voornaamste (het *officieele* handschrift van het domkapittel), dat dan ook door Mr. Muller als grondslag voor deze uitgave gekozen is, in het archief van het domkapittel. Van de overige zeven berusten er vier eveneens in Utrecht (respectief in het archief van het domkapittel, het archief van St. Pieter, het archief der Provincie en in de Universiteits-Bibliotheek), één te Leiden (Universiteits-Bibliotheek), één te Brussel (Bibl.-Royale) en één te Turijn (Koninkl. Bibl.).

gave is vastgesteld. Een blik in dien tekst met zijn talrijke varianten overtuigt ons aldra, aan hoeveel arbeids wij deze uitgave mogen danken.

Een paar aanteekeningen, bij het doorlezen der „Inleiding" gemaakt, mogen hier hare plaats vinden.

1°. Onder de bronnen en hulpmiddelen, waarvan Wstinc zich òf zeker òf waarschijnlijk bediend heeft, had wellicht ook vermeld kunnen worden: Wstinc's *kennis van het gemeene kerkrecht*, d. w. z. van de toen reeds bestaande authentieke verzamelingen van *Decretalen*, toegelicht door de werken der *Glossatoren* en, wat bepaaldelijk het procesrecht betreft, door den *Ordo iudiciarius* van Tancred en het *Speculum iudiciale* van Durantis. Het kon toch bijna niet anders, of bij de samenstelling van een zoo uitvoerig rechtsboek moesten meermalen, ook al wilde Wstinc er niet altoos naar verwijzen [1]), bepalingen worden ingevlochten, die W. kende als „ordinancie ecclesie universalis" (gelijk hij ze zelf noemt), of althans als gewoonten, die slechts in praktijk gebrachte algemeene wetten der Kerk waren (zoogen. consuetudines *secundum* legem). Inderdaad is b. v. reeds de allereerste paragraaf van het *Rechtsboek*, waarin de bisschoppelijke rechtspleging over leden des kapittels afhankelijk wordt gesteld van 's kapittels toestemming, ternauwernood anders dan eene toepassing van C. 13 (Lat. IV) *De officio iudicis ordinarii* (I, 31) en nog duidelijker van C. 4 (Alex. III) *De his quae fiunt a praelatis sine consensu capituli* (III, 10). Hetzelfde geldt van de eerste paragraaf des volgenden titels (*De constitutionibus*), waar gezegd wordt, dat de bisschop zonder toestemming des kapittels geen synodale of provinciale statuten kan uitvaardigen, hetgeen slechts eene herhaling is van C. 5 (Alex. III) *De his quae fiunt a praelatis* (III, 10). Ook de tweede paragraaf van dienzelfden titel — handelende over de autonomie, krachtens welke het kapittel in de eigen aangelegenheden ook eigen statuten kon vaststellen, nochtans met de beperking: „dum tamen ordinancie ecclesie universalis non repugnet" — zij berust geheel en al op de Capp. 6 en 8 (Innoc. III) *De constitutionibus* (I, 2) en op Cap. 15 (Honor. III) *De clericis non residentibus* (III, 4). Bij eene voortgezette vergelijking der *Statuta* met het algemeene

[1]) Hetgeen inderdaad zelden en ten opzichte van slechts „enkele pauselijke bullen geschiedt", zooals Mr. Muller dan ook in de „Inleiding" aanmerkt.

kerkrecht dier dagen zouden deze voorbeelden tot een aanmerkelijk aantal kunnen aangroeien.

2°. Onder de secundaire bronnen, door W. gebruikt, noemt hij zelf (*Rechtsb.* blz. 187) ook een *Liber vite.* Mr. Muller meent daaronder het necrologium van den Dom te moeten verstaan. Die meening wordt, dunkt mij, op krachtige wijze ondersteund door de bij Du Cange (*Glossarium* i. v. „Liber vitae") aangevoerde documenten. Daaruit blijkt toch, dat men reeds in de vroege middeleeuwen dien naam van „liber vitae" aan het *Martyrologium* gaf, omdat daarin de namen der overledene weldoeners van klooster of kapittel werden opgeteekend, ten einde dagelijks bij het voorlezen der heiligennamen (in de Prime) ook de namen dier overledenen aan de vrome gedachtenis der broeders te kunnen aanbevelen. Hoewel nu onze kapittelen de necrologie hunner weldoeners niet juist in het *Martyrologium,* doch in een expres daartoe aangelegd kalendarium plachten op te nemen [1]), ligt het niettemin voor de hand, dat de naam van „liber vitae" ook op zulke necrologische kalendariën is overgegaan. Of echter de plaats, door Mr. Muller tot steun voor zijne meening uit de *Kroniek van het Regulieren-klooster te Utrecht* aangehaald, hier wel als bewijsplaats mag gelden, durf ik betwijfelen. Daar heet het wel is waar: „Fuerunt suh hoc patre et alii viri illustres, *quorum nomina scripta sunt in libro vitae*", maar een ander levensboek dan waarvan zoo dikwijls in de H. Schrift gewaagd wordt (Philipp. IV, 3; Apocal. III, 5; XIII, 5; XVII, 8) schijnt hier niet bedoeld te zijn.

3°. Krachtens het statuut van 23 Nov. 1340 (*Rechtsb.* blz. 23), houdende de fundatie van twee praebenden voor twee zielepriesters van wege kanunnik Hugo Pollaert, konden deze twee praebenden, zoolang Hugo Wstinc (executeur van Pollaert's laatsten wil) in leven was, *alleen door dezen* begeven worden; *eerst na diens dood* zou het recht om die praebenden te begeven aan den deken van het kapittel komen. Maar nu staat op blz. 34, n. 28 van het *Rechtsboek* categorisch, dat genoemd begevingsrecht *aan den deken en aan de twee „presbyteri hebdomadarii"* toekomt. Daarom zou ik willen vragen, of

---

[1]) Voorbeelden van zulke necrologieën vindt men, behalve in het *Necrologium van den Dom,* o. a. bij Hoynck van Papendrecht, *Analecta belgica,* T. I, p. III, p. 335 (*Necrol. der S. Maria-Kerk te Breda*); en T. III, p. II, p. 161 (*Necrol. van het S. Maria-Kapittel te Geertvliet*).

die laatstgenoemde bepaling zich niet ook als eene latere inlassching kenmerkt, waarmee dus de lijst der inlasschingen, door Mr. Muller opgemaakt, zou kunnen vermeerderd worden. Dezelfde vraag zou gesteld kunnen worden aangaande den eersten volzin van Tit. V, n. 24. Anders toch zou men moeten aannemen, dat Hugo Wstinc, toen hij zijn rechtsboek schreef, reeds van zijn genoemd begevingsrecht ten gunste van den deken afstand gedaan had.

4°. Wie de titels van het *Rechtsboek* overziet en tevens met die van het *Corpus iuris canonici* vertrouwd is, bespeurt onmiddellijk dat Wstinc zich voor de indeeling der *Statuta* aan die der Decretalen heeft gehouden. De keuze dier indeeling was trouwens zeer doelmatig. Immers alwie te dien tijde zich met rechtsstudie bezighield, had de titels der Decretalen, en vaak ook de beginwoorden der meeste *Capita*, naar hunne eigene volgorde in het hoofd. Daarom kon Wstinc in zijne voorrede zeggen: „Statuta et consuetudines... secundum ordinem titulorum describilium, *ut facilius inveniatur quod queritur*, in unum volumen duxi... presentibus cartulis exaranda". Te laat helaas, om bij de uitgave van het *Rechtsboek* daar nog rekening mede te houden, kwam dit onder Mr. Muller's aandacht. Daardoor bevat echter de „Inleiding" eene afkeurende critiek op Wstinc's indeeling, die eenige wijziging behoeft en, naar mij werd medegedeeld, ook ontvangen zal. Hier zij er alleen nog op gewezen, dat het begin van het rechtsboek met een titel *De fide catholica* (door Mr. M. als „een grove misgreep" aangemerkt) zijn analogie heeft niet alleen in de Decretalen maar ook in den *Codex Justinianaeus* (Lib. I, Tit I, *De Summa Trinitate et de fide catholica).*

Om dezelfde reden (dat nl. Wstinc zich zooveel mogelijk aan de orde der Decretalen heeft gehouden) zal Mr. Muller het nog meer betreuren, dat in zijne uitgave sommige bepalingen onder *éénen* titel werden saamgevoegd, die in het handschrift onder *verschillende* titels (overeenkomstig de indeeling der Decretalen) waren gerangschikt, eene scheiding, die Mr. Muller als „noodeloos" beschouwde.

Eindelijk zal het den geachten archivaris nu misschien ook gebleken zijn, waarom Wstinc in zijn voorrede de „statuta capituli" noemt vóór de „consuetudines capituli", hoewel deze laatsten verreweg het grootste gedeelte van het *Rechtsboek* beslaan. „Statuta" toch gaan als *geschreven* recht in het algemeen boven *ongeschreven* of gewoonterecht; numerieke

minderheid doet daaraan niets af. Ook de Decretalen handelen eerst (Tit. II en III) *De constitutionibus* en *De rescriptis* en dan pas (Tit. IV) *De consuetudine.*

In een tweetal *Bijlagen* zijn aan het *Rechtsboek* toegevoegd:

1°. eene uitspraak van den kardinaal-diaken van St Adriaan (van 1321) over de rechten van der bisschop en den domproost met betrekking tot de geestelijke rechtspraak. Deze uitspraak was in den oorspronkelijken tekst der *Statuta* opgenomen, doch heeft in de afschriften plaats moeten ruimen voor latere oorkonden, die haar krachteloos hadden gemaakt. Mr. Muller heeft het wenschelijk geacht om dit onderdeel van het oorspronkelijke *Rechtsboek*, waarvan het origineele stuk door hem in het archief der gemeente te Utrecht is gevonden, hier als bijlage te geven;

2°. eene lijst der kapittelgoederen, die krachtens de statuten des kapittels tot het beheer van den „camerarius minor" (den 2den rent- en betaalmeester des kapittels) behoorden, een respectabele lijst van bezittingen in verschillende steden en dorpen van het toenmalige bisdom. Deze lijst, eveneens in de bestaande handschriften ontbrekend (alleen aangekondigd), werd naar een afzonderlijk handschrift, dat in het archief van het domkapittel berust, hier als tweede bijlage afgedrukt.

Het boek wordt besloten door een chronologische lijst van de twee en vijftig in het *Rechtsboek* opgenomen oorkonden. De oudste — brief van bisschop Adelbold, houdende een lijst van de zeven groote dienstmannen der Utrechtsche kerk en hunne dienstgoederen — dagteekent van 1021; de laatsten, vijf in getal, allen van het jaar 1344.

Als dank voor de kostelijke gave, die hier aan de historische wetenschap werd gebracht, aanvaarde de geachte uitgever onzerzijds den oprechten wensch, dat een volkomen herstel van gezondheid — door ziekte was Mr. Muller genoodzaakt vier jaar lang met deze uitgave bezig te zijn — hem in staat moge stellen om zonder verdere vertraging zijne onderzoekingen te kunnen voortzetten en vruchtbaar te maken.

Warmond. DR. TH. VLAMING.

De Mensch. — Eene psycho-physiologische studie door J. M. L. Keuller, R. K. Priester en Leeraar te Roldue. — Leiden, J. W. van Leeuwen, 1895.

De Mensch van den Zeereerw. Heer Keuller is een boek, dat verdient door zeer velen ernstig gelezen te worden. Zijn er, die in den mensch niets dan het lichaam zien, daar zijn er ook, die bij hunne psychologische beschouwingen het lichamelijke zeer onwijsgeerig verwaarloozen. Vader Vondel dacht er juister over, toen hij Appollion liet zeggen:

„D'onzichtbre ziel bestaet uit geest, en niet uit stof,
Z'is heel in ieder lidt, het brein verstreckt haer hof".

De mensch is een eenheid — deze waarheid reikt verder dan sommigen vermoeden; en daarom wijst, naar onze meening, de geachte schrijver van het hier aangekondigde boek terstond het ware pad aan, door in zijn eerste hoofdstuk te handelen over: *Eenheden*. De plant is eene eenheid; het dier is eene eenheid; en ook de mensch is eene eenheid. „Van deze eenheid — zegt de Schr. — zijn we echter veel inniger en vaster overtuigd dan van de eenheid in welk ander wezen ook, omdat wij van die eenheid bewust zijn" (bl. 25). Tegenover eenige modernen, met hun waarlijk buitensporige redekavelingen omtrent „la personnalité", stelt hij het feit vast van 's menschen één, ondeelbaar *ik;* hij ontwikkelt eenige denkbeelden, waaruit de gevolgtrekking wordt afgeleid, dat de ziel, in den zin der oude scholastiek, niet anders kan opgevat worden dan als de *forma substantialis* van het menschelijk lichaam, en dat men alleen door aan deze eenheid van wezen in den mensch vast te houden „zoowel de handelingen van den gezond denkenden mensch als die van den zoogenaamd zielszieken mensch eenigszins begrijpen kan" (bl. 28).

Het tweede hoofdstuk: *Lichaam en ziel* toont ons den mensch met zijne twee geestelijke vermogens: verstand en wil. Hoe deze, in ons zoo nauw verbonden, in ons eenig ik zetelen, leert de waarneming. „Uit die waarneming van hetgeen in ons omgaat en uit het begrip onzer innigste handelingen volgt, dat, wijl het eigenlijke kennen en willen geheel en al van onstoffelijken aard is, ons kennend en willend beginsel, onze ziel, daarvoor ook geen organen of geen orgaan noodig heeft en zelfs geene organen kan gebruiken" (bl. 34).

En toch voelen wij maar al te zeer, dat ons denken en willen van ons lichaam afhankelijk is.

Hoe dit te rijmen? Hoedanig is die afhankelijkheid der spiritueele werkzaamheid van de zinnelijke, stoffelijke? — Hier begint het zeer actueele deel van prof. Keuller's werk. Hij onderhoudt zijne lezers over *De zinnen en de hersenen*, over *Verstandelijke(n) aanleg en erfelijkheid* en over de *Zoogenaamde zielsziekten*. 't Ware onverstandig, hier meer licht te eischen dan de positieve wetenschap zelve over de zinnelijk waarneembare verschijnselen deed opgaan, of te vragen, dat het boek *De Mensch* omtrent de onderdeelen der cerebrale localisatie, het orgaan der driften enz. eene profetie en eene apocalypse zou schenken. Maar gelijk het hier voor ons ligt, behelst het leerrijke geschrift dingen genoeg, die materialisten en overdreven of liever valsche spiritualisten der antischolastieke richting tot nadenken zullen brengen; belangrijke feiten, op zeer verdienstelijke wijze veraanschouwelijkt, die ons duidelijk doen zien, dat de ware christelijke wijsbegeerte van de nieuwste zekere ontdekkingen der psycho-physiologische studiën, zoolang deze binnen de perken der waarheid blijven, volstrekt niets te duchten heeft.

Voor twee zaken bijzonder zijn wij den geleerden Schr. dankbaar. In de eerste plaats miskent hij geen enkele soort van verschijnselen. Reeds bij het begin erkent hij in de planten, zonder het levensbeginsel ook maar eenigszins te kleineeren, „de scheikundige en physische krachten" (bl. 11—12); en zoo gaat het verder, totdat de hersenen met zenuwcel en zenuwvezel, met lobben, windingen, groeven en voren openliggen, en ons door eene situatie-teekening wordt te aanschouwen gegeven, welke diepe stoornis eene bepaalde kwetsing van dit orgaan in 's menschen sensitieve activiteit, en daardoor zijdelings ook in de geestelijke levensuitingen, kan teweegbrengen. Het materialisme staart zich blind op deze verschijnselen; de Eerw. Heer Keuller bewaart er zijn helderen blik bij. Zijn boek zegt ons: deze lichamelijke verschijnselen zijn in den mensch *ook*, zij zijn in hem *niet alleen*; wij denken niet *met* onze hersens, maar toch niet *zonder* onze hersens; gezonde hersens zijn voor het denken noodig, *niet* als het *orgaan*, *waardoor* deze handeling geschiedt, maar als eene *voorwaarde*, *zonder welke* zij *niet* geschiedt, of gelijk de Aquiner zich uitdrnkt: „Corpus requiritur ad actionem intellectus, non sicut organum quo talis actio exerceatur, sed ratione objecti: phantasma enim comparatur ad intellectum sicut color ad visum' (I, Q. 75, art. 2 ad 3). En dit onderscheid berust niet op willekeur;

het berust op een dubbele reeks van *zekere* feiten, door den Schr. aangeduid: de aard en het object van 's menschen denken en rationeel begeeren of eigenlijk willen toonen aan, dat deze handelingen *in zich zelf* geestelijk zijn; maar even duidelijk bewijst het gebruik van alcohol of een koorts, dat het orgaan zich ongetwijfeld, hoewel alleen als *conditio sine qua non*, tegenover de geestelijke krachten laat gelden. Het *geheel* dezer feiten zal ten eeuwige dage onverklaarbaar blijven èn voor de materialisten èn voor de overdreven spiritualisten der cartesiaansche school; zij zijn alleen begrijpelijk, wanneer wij de ziel beschouwen niet uitsluitend als het beginsel, dat denkt, maar als de *forma substantialis* van het lichaam, volgens deze woorden van den H. Thomas: „Anima enim est primum, quo nutrimur et sentimus, et movemur secundum locum; et similiter quo primo intelligimus" (I, Q. 76, art. 1).

Eene tweede verdienste, waar op mag gewezen worden, schijnt ons de geregeld volgehouden vergelijking tusschen uitspraken van den middeleeuwschen Leeraar en de ontdekkingen der hedendaagsche wetenschap. Zonder twijfel vinden wij bij den H. Thomas veelal alleen het *beginsel* aangegeven, terwijl onze tijd eene groote menigte *bijzonderheden* wist na te vorschen, waarin zulk een beginsel zich openbaart: zoo zien wij voor de localisatie der hersenfuncties bij den wijsgeer van Aquino maar enkele punten, en deze niet dan in het algemeen vastgesteld, terwijl thans het geduldig en schrander onderzoek, door vele geleerden jaar op jaar voortgezet, steeds nauwkeuriger belooft aan te duiden, welk bepaald gedeelte onzer hersens met een bepaald onderdeel van 's menschen *sensitieve* verrichtingen in betrekking staat. Zal eene teekening der hersens al meer en meer ontdekte plaatsen en vaste punten aanwijzen, gelijk de geographische kaart der binnenlanden van Africa? Wachten wij het af. Het wijsgeerig beginsel en de thomistische psychologie blijven daarbij volstrekt onaangetast [1]).

[1]) In het voorbijgaan moeten wij toch op eene technische fout wijzen in het zoo gewaardeerde boek. Waarom is de Schr. niet een weinig strenger bij het corrigeeren der proefbladen, wat de citaten betreft? Meer dan eens zoekt men Sint-Thomas' woorden, schoon zij zonder eenigen twijfel authentiek zijn, op de aangegeven plaatsen vruchteloos. — Wat het opusculum *De potentiis animae* betreft, schijnt ons de meening van De Rubeis nog altijd de veiligste. Vgl. de Leonina, T. I, p. CCLXVI.

Nog omtrent verscheidene andere vraagstukken heeft de Eerw. Heer K. dit bewezen. Voor eeuwen, toen wat tegenwoordig psycho-physische wetenschap heet, alsook psychometrie en psychiatrie in haren hedendaagschen vorm, gansch onbekend waren, heeft de christelijke wijsbegeerte reeds beginselen verkondigd, die haar tot een burcht maken van het spiritualisme, tot een rots, door geen storm van materialisme te schokken: ziedaar wat in *De Mensch* degelijk en klaar wordt uiteengezet. Enkele vijanden der Katholieke Kerk, voor wie de wetenschap waardeloos schijnt te worden, wanneer deze geen wapenen levert tegen het Christendom, hebben in hun wrevel beweerd, dat katholieke wijsgeeren zich tegenwoordig van eene materialistische terminologie plegen te bedienen, ongetwijfeld om argeloozen te verschalken en in de netten van het spiritualisme te lokken. De waarheid is, dat de gewraakte wijsbegeerte den mensch ook naar zijn stoffelijke zijde weet te beschouwen, zonder de allergeringste schade aan diens geestelijke verhevenheid. En dit heeft men niet eerst thans uitgevonden „pour sauver les apparences", maar zoo was het van oudsher, gelijk voornamelijk Sint-Thomas' geschriften openbaar getuigen.

Hiermede achten wij de kern van Prof. Keuller's werk aangeduid. Drie andere hoofdstukken: *Hypnotisme, Misdaad en misdadiger* en *Krankzinnigheid en genie* behelzen menige bladzijde, waar de vroeger gestelde beginselen zoowel toegepast als toegelicht worden. Lezers van welke richting ook zullen het waardeeren, dat de Schrijver geen welgestaafde feiten, geen zekere ontdekkingen der proefondervindelijke wetenschap loochent: de verschijnselen worden erkend, en verklaard naar eene methode, die, streng toegepast, tot veel meer bevredigende resultaten zal leiden dan die eener philosophie, met gebonden handen en voeten overgeleverd aan het materialisme.

Het twintigtal bladzijden, aan eenige beschouwingen over *Beweging* gewijd, mogen zij, die de vraag stellen, hoe en langs welken weg de ziel als bewegingsbeginsel te werk gaat, met aandacht lezen; want al houdt de Schrijver — niet in strijd met zijn „Voorwoord" (bl. 3) — zich hier hoofdzakelijk met de physiologische verschijnselen bezig, hij verliest geenszins de wijsgeerige gedachten uit het oog, die de H. Thomas aldus samenvat: „Anima non movet corpus per esse suum, secundum quod unitur corpori ut forma, sed per potentiam motivam cujus actus praesupponit corpus effectum in actu per

animam" (I, Q. 76, art. 4, ad 2); en: „Vis motiva non solum est in appetitu et sensu ut imperante motum; sed etiam est in ipsis partibus corporis, ut sint habilia ad obediendum appetitui animae moventis" (I, Q. 78, art. 1, ad 4).

Aan het einde stelt en beantwoordt de geleerde Schrijver eenige vragen omtrent het ontstaan der ziel, den dood, en het leven na den dood, om dan het geheel te besluiten met eene verheffende schildering der waardigheid van den mensch, wiens heilige plicht het is, „zijn leven te richten naar het ééne einddoel van zijn bestaan, naar God".

Professor Winkler heeft reeds op de belangrijkheid dezer psycho-physiologische studie gewezen. Te recht. Want het werk munt door vele hoedanigheden uit. Daar is een vast oordeel en eene groote belezenheid; eene ordelijke en duidelijke voorstelling; en men volgt den gedachtengang nog met meer voldoening, omdat het boek zeer actueel is.

Heeft Claude Bernard niet ergens gezegd: „En physiologie, le matérialisme ne conduit à rien, et n'explique rien"?

Mogen zij vooral, die den mensch maar zelden naar de onstoffelijke zijde beschouwen, het door ons aangekondigde zeer verdienstelijke geschrift met ernst lezen.

p. J. V. De Groot,
Ord. Praed.

Amsterdam, 8 December 1895.

J. K. Huysmans. En route. Septième édition Paris, Tresse et Stock, 1895.

Sinds lang reeds deden zich verschijnselen voor, die een omkeer ten goede deden hopen in de treurige richting, door de Fransche literatuur en vooral haar meest algemeene uiting, den Franschen roman, gevolgd.

Deze was dan ook, langs het hellend vlak van een telkens lager afdalend naturalisme, tot zulk een walglijk peil gezonken, dat alwie nog eenigszins, ik zeg niet aan godsdienst en goede zeden, maar slechts aan uitwendige betamelijkheid, goeden smaak en goeden

toon hechtte, zich van zelf met weerzin van die pornographische producten moest afwenden.

Er moest een reactie komen: de menschelijke geest kon niet altijd in het slijk blijven wroeten; zijn verbeelding voelde behoefte om zich boven het bezoedelde en alledaagsche te verheffen en de vleugelen tot de vlucht naar reiner sferen uit te slaan.

Zelfs Zola deed, onder den invloed der reactie, die in de lucht zat, in zijn *Rêve* eene poging om zich aan het moeras der verdierlijking te ontworstelen en wist zich daar werkelijk tot zeker etherisch idealisme te verheffen, maar, naar 't schijnt, was het slijk reeds zoodanig zijn element geworden, dat hij er vanzelf toe terug_keerde. Hij kan blijkbaar geen hand meer naar het reine en heilige uitstrekken, dan om het te bezoedelen en tot in zijn modder neer te halen. Hetzij hij, door de reactie in het publiek gedrongen, Onze Lieve Vrouw van Lourdes of straks het Rome van den Paus tot onderwerp kiest voor zijn quasi-wetenschappelijke studies, hij blijft altijd een pornograaf.

Maar wat van een Zola moeilijk meer te verwachten valt, dat hebben wij gezien van zijn leerling Huysmans, die sinds lang zijn meester den rug heeft gekeerd om op eigen paden een nieuw ideaal te zoeken.

In zijn jongste boek *En route* toont hij zich werkelijk den tegenvoeter van Zola. Verlustigt deze zich in de schildering van het dierlijke in den mensch, Huysmans toont ons in zijn held des menschen reinste en edelste streven, het kenmerk van zijn hoogen oorsprong en zijn hemelsche bestemming, het heimwee van de ziel naar God.

Omtrent de vorige werken van den schrijver zou ik niets kunnen zeggen, om de eenvoudige reden, dat ik er geen enkel van gelezen heb. Waarschijnlijk zou het mij ook niet in de gedachte zijn gekomen *En route* ter hand te nemen, wanneer ik niet in verschillende buitenlandsche katholieke tijdschriften met ingenomenheid daarop de aandacht gevestigd had gezien. Maar nu ik het eenmaal gelezen heb, aarzel ik niet, het te karakteriseeren, zóó als ik dat al in een paar woorden deed. We hebben hier een modernen Franschen roman, die, lijnrecht in strijd met de tot dusver in die wereld gehuldigde theorieën van naturalisme en materialisme, het geloof in God predikt, de reinheid van zeden verheerlijkt en den ongelukkigen lijder aan

de melaatschheid der zonde verwijst naar *l'hôpital des âmes*, de Katholieke Kerk:

„On vous y reçoit au moins, on vous y couche, on vous y soigne; on ne se borne pas à vous dire, en vous tournant le dos, ainsi que dans la clinique du Pessimisme, le nom du mal dont on souffre!"

En dat aanprijzen van het oude katholicisme is hier geen comedie-spel. Het is niet, als bij Zola, wanneer hij kerkelijke dingen in zijn geschrijf te pas brengt, een concessie aan het publiek, dat afwisseling verlangt. 't Is veeleer hard te betwijfelen, of de wufte menigte der romanlezers smaak in dit boek zal vinden.

't Is ook geen zelfbehaaglijk leeraren en pontificeeren op de manier van Sar Péladan met zijn mysticisme van eigen fabrikaat; geen kinderachtig coquetteeren met woorden en beelden, aan de H. Schrift ontleend, als ten onzent wordt vertoond door Van Eeden; geen *singerie de la foi*, gelijk Huysmans zelf indertijd sommige quasi-religieuze schilderingen van Puvis de Chavannes betitelde.

Neen, 't is hier blijkbaar ernst, heilige ernst. En al mogen wij, na het treurig hervallen van een berouwhebbenden zondaar, die het zoo goed scheen te meenen als indertijd Verlaine, niet te lichtvaardig over een bekeering juichen, toch kan hier, dunkt me, niet aan dien ernst getwijfeld worden.

Er is kennelijk te veel grondige studie van gewijde schrijvers en gewijde kunst, te veel gezette overweging, te veel nadenken en ervaring van zielstoestanden het schrijven van dit boek voorafgegaan, dan dat men het zou kunnen houden voor de uiting van een oogenblikkelijke, voorbijgaande stemming.

Het is een bekeeringsgeschiedenis, geschreven door iemand, die, zoo hij zelf niet in alles als de dubbelganger van zijn held moet beschouwd worden, toch minstens een dergelijke zielscrisis moet hebben doorgemaakt.

Durtal — zoo heet de bekeerling — is een letterkundige, een schrijver, die, katholiek opgevoed, sedert zijn eerste H. Communie zijn godsdienstplichten heeft verwaarloosd, volslagen vrijdenker en ongeloovige geworden en daarbij tot de ergerlijkste losbandigheden vervallen is.

Zonder dat hij zelf begrijpt hoe, voelt hij zich, ondanks zijn

ongebonden leven, onweerstaanbaar tot den godsdienst getrokken. Hij bezoekt de kerken en blijft daar uren lang verdiept in het aanhooren der liturgische gezangen, in het beschouwen der aangrijpende plechtigheden, in het waarnemen van de godsvrucht der eenvoudige geloovigen, die aan den voet der altaren troost en steun komen zoeken in het gebed. Hij leest met voorliefde de werken der heilige schrijvers, wordt geboeid door de heerlijke mystiek der middeleeuwen, verdiept zich in een studie over de zalige Lidwina van Schiedam. Die studie, welke hem noopt in oude boeken te snuffelen, brengt hem toevallig in aanraking met een geestelijke, den *abbé* Gévresin, dien hij bij een *bouquinaire* ontmoet. Overigens weinig ophebbend met de wereldlijke geestelijkheid, die het zich volgens hem al te gemakkelijk maakt met den godsdienst, hem door zijn heilige schrijvers zoo hoog en bovenmenschelijk verheven afgeschilderd, leert hij den abbé Gévresin als een geleerd, streng en heilig priester waardeeren. Hij knoopt vriendschap met hem aan en komt er toe, hem zijn zielstocstand te openbaren.

De abbé raadt hem een retraite te houden in het Trappistenklooster Notre Dame de l'Atre, en daar, in die reine, sterkende atmosfeer van gebed, versterving en vrome overweging, vindt Durtal, totdusver heen en weer geslingerd tusschen zijn goeden wil en zijn ingekankerde kwade neigingen *(il flottait comme une épave entre la luxure et l' Eglise)*, ten slotte de kracht om den ouden mensch af te schudden, zich in het bad der boetvaardigheid van zijn zonden te reinigen en als herboren dit toevluchtsoord te verlaten, met de verzuchting op de lippen: *Ah! vivre, vivre à l'ombre des prières... Seigneur!*

Hoe is die wereldling, sinds zijn jeugd van allen godsdienst vervreemd en aan zinnenlust verslaafd, er toe gekomen het geluk der Trappisten te benijden?

Drie oorzaken meent hij, na rijp nadenken, daarvoor te kunnen aangeven: vooreerst zijn afkomst van een oude, godsdienstige familie, die verschillende kloosterlingen onder haar leden telde; ten tweede zijn weerzin in het leven, dat hem bij alle voldoening der hartstochten toch niet bevredigen kon; en ten derde vooral zijn liefde tot de kunst.

De christelijke kunst, die heerlijke afstraling der goddelijke schoonheid van Christus' vlekkelooze Bruid, heeft deze kunstenaarsziel tot

de blijde, juichende erkenning der waarheid gebracht. De christelijke kunst, zooals die zich ontvouwde in de trotsche kathedralen der middeleeuwen en de wonderliefelijke schilderingen der primitieven, maar vooal in de hemelsche poëzie der liturgische gezangen. De strenge, edele schoonheid der Gregoriaansche kerkmuziek trof en boeide Durtal zelfs in kerken, wier smakelooze, pronkerige, wereldsche bouwstijl hem anders ergerde.

„Ah! la vraie preuve du Catholicisme, c'était cet art qu'il avait fondé, cet art que nul n'a surpassé encore! c'était, en peinture et en sculpture, les Primitifs; les mystiques dans les poésies et dans les proses; en musique, c'était le plain-chant; en architecture, c'était le roman et le gothique. Et tout cela se tenait, flambait en une seule gerbe, sur le même autel; tout cela se conciliait en une touffe de pensées unique: révérer, adorer, servir le Dispensateur, en lui montrant, réverbéré dans l'âme de sa créature, ainsi qu'en un fidèle miroir, le prêt encore immaculé de ses dons."

Nooit wellicht is de schoonheid van den katholieken kerkzang zoo diep gevoeld, zoo helder begrepen, zoo klaar uiteengezet, zoo overtuigend aangetoond, zoo plastisch geschilderd, zoo lyrisch bezongen als in dit boek, dat één doorloopende verheerlijking is van de oude kerkelijke liturgie, door geen toevoegselen of wijzigingen in den valschen smaak van later tijden verbasterd.

Daar leeren wij begrijpen, welke onwaardeerbare schatten van kunst en poëzie de Kerk bezit in haar psalmen en hymnen, zoowel wat tekst als melodie betreft, in haar aangrijpend *De Profundis*, *les solennités du Magnificat*, *les verves augustes du Lauda Sion*, *les enthousiasmes du Salve Regina*, *les détresses du Miserere et du Stabat*; *les omnipotentes majestés du Te Deum.*

Men moet Durtal den indruk hooren weergeven, dien hij ontvangt van het *Salve Regina*, gelijk het door de Trappisten van Notre Dame de l'Atre in koor gezongen wordt. Bepalen wij ons enkel tot de woorden, die hij in zijn kerkboek volgt, en die hij ontleedt als bestaande uit drie deelen, overeenkomende met de drie phasen van den menschelijken leeftijd, de jeugd, de rijpheid en den ouderdom, en aldus in hun geheel vormende *l'essentiel résumé de la prière de tous les âges:*

„C'était d'abord la cantique d'exultation, le salut joyeux de l'être encore petit, balbutiant des caresses respectueuses, choyant avec des mots de douceur, avec des cajoleries d'enfant qui cherche à amadouer sa mère; c'était le: *Salve Regina, Mater misericordiae, vita, dulcedo et spes nostra, salve.* — Puis cette âme, si candide, si simplement heureuse, avait grandi et connaissant déja les défauts volontaires de la pensée, les déchets répétés des fautes, elle joignait les mains et demandait, en sanglotant, une aide. Elle n'adorait plus en souriant, mais en pleurant; c'était le: *Ad te clamamus, exsules, filii Hevae, ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrymarum valle.* — Enfin la vieillesse était venue; l'âme gisait, tourmentée par le souvenir des avis négligés, par le regret des grâces perdues; et, devenue plus craintive, plus faible, elle s'épouvantait devant sa délivrance, devant la destruction de la prison charnelle qu'elle sentait proche; et alors elle songeait á l'éternelle inanition [?] de ceux que le Juge damne et elle implorait, à genoux, l'Avocate de la terre, la Consule du ciel; c'était le: *Eia ergo Advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende.*

Et, à cette essence de prière que prépara Pierre de Compostelle ou Hermann Contract, saint Bernard, dans un accès d'hyperdulie, ajoutait les trois invocations de la fin: *O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria,* scellait l'inimitable prose comme avec un triple sceau, par ces trois cris d'amour qui ramenaient l'hymne à l'adoration câline de son début".

Aldus worden beurtelings de schoonheden van al onze eeuwenoude kerkzangen tentoongesteld als kleinoodiën, die men achtereenvolgens te voorschijn brengt uit een onuitputtelijk juweelenschrijn.

En ten slotte geeft Durtal ons een overzicht van heel het liturgische jaar, welks bewonderenswaardigen kring hij vergelijkt met een diadeem van edelgesteenten, door de Kerk in de plaats gesteld voor de doornenkroon der joden: „*la couronne vraiment royale du Propre du Temps, la seule qui fût ciselée dans un métal assez précieux, avec un art assez pur, pour oser se poser sur le front d'un Dieu!*"

Hij kan geen woorden vinden smijdig genoeg om al de schakeeringen van zijn bewondering weer te geven; geen beelden uitdenken, schitterend genoeg om ons zijn ideeën te vertolken. Hij put den

heelen woordenschat zijner taal uit, hij smeedt er nieuwe woorden bij, hij vindt de sprekendste, de stoutste, de geweldigste beelden om ons toch maar de hooge, de heilige, de nooit genoeg begrepen, de veel miskende schoonheid te doen gevoelen van den eeredienst der Katholieke Kerk.

„In schoonheid zal het heilige overwinnen" — die voorspelling zien wij hier bewaarheid; de schoonheid der Katholieke Kerk, zich als een wondervolle roos ontplooiend in de christelijke kunst, ziedaar wat Durtal betooverd en hem onweerstaanbaar tot haar getrokken heeft.

Zijn bekeeringsgeschiedenis is een apologie des Christendoms uit het oogpunt van het schoone; iets als *Le Génie du Christianisme* van Chateaubriand, maar beknopter samengevat, minder breed, maar veel dieper; veel juister en zuiverder ook, omdat de schrijver hier tot een scherper afscheiding van beginsel komt, dan waartoe Chateaubriand onder den invloed van zijn tijd in staat was. Toenmaals toch zuchtte de christelijke kunst nog onder de pruik van een muf classicisme, die zij sedert gelukkig heeft afgeworpen om fier en vrij het maagdelijke goudgelokte hoofd op te heffen.

Terwijl andere apologieën, die zich op de dogma's baseeren, om zoo te zeggen de grondslagen van het gebouw der waarheid bloot leggen, wordt hier gewezen op de overweldigende pracht van den onvergelijkelijken tempel. „Welke steenen! welke bouworde!" roept ook Durtal, bij de beschouwing der eeuwenoude Katholieke Kerk, in vervoering uit.

Toch is het niet haar uitwendige praal, haar kunst alleen, die hem meesleept: we zouden anders aan sentimenteele, ziekelijke kunstenaarsdroomerij kunnen denken. Ook haar grondslagen, de strenge dogma's, dwingen hem ontzag af.

„Comment douter de la véracité des dogmes, comment nier la puissance divine de l'Eglise, mais elle s'impose!

D'abord elle a son art surhumain et sa mystique; puis n'est elle donc pas surprenante la persistante inanité des hérésies vaincues? Toutes, depuis que le monde existe, ont eu pour tremplin la chair. Logiquement, humainement, elles devaient triompher, car elles permettaient à l'homme et à la femme de satisfaire leurs passions, soi-disant en ne péchant pas, en se sanctifiant même comme les

gnostiques, en rendant par les plus basses turpitudes hommage à Dieu.

Que sont-elles devenues? toutes ont sombré. L'Eglise si inflexible sur cette question est demeurée entière et debout. Elle ordonne au corps de se taire, à l'âme de souffrir et, contre toute vraisemblance, l'humanité l'écoute et balaie, tel qu'un fumier, les séduisantes allégresses qu'on lui propose.

N'est-elle pas décisive aussi cette vitalité que conserve l'Eglise, malgré l'insondable stupidité des siens? Elle a résisté à l'inquiétante sottise de son clergé, elle n'a pas même été entamée par la maladresse, par le manque de talent de ses défenseurs! c'est cela qui est fort!

Non, plus j'y songe, s'écriait-il, plus je la trouve prodigieuse, unique! plus je suis convaincu qu'elle seule détient la vérité, qu'hors d'elle, ce ne sont plus que des luxations d'esprit, que des impostures, que des esclandres! — L'Eglise, elle est le haras divin et le dispensaire céleste des âmes; c'est elle qui les allaite, qui les élève, qui les panse; elle, qui leur notifie, quand le temps des douleurs est venu, que la vie réelle ne commence pas à la naissance mais bien à la mort. L'Eglise, elle est indéfectible, elle est suradmirable, elle est immense...."

Er behoort echter meer toe om katholiek te zijn, dan de Kerk te bewonderen; men moet haar leven meeleven door deel te nemen aan haar sacramenten. Maar hiertoe is noodig, dat de zondaar zich reinige van zijn melaatschheid, en daartoe vindt hij de kracht alleen in het gebed. Welnu, ook voor Durtal is ten leste het gebed toch de sleutel, die hem toegang verleent tot het heiligdom, zoo lang van buiten door hem bewonderd.

Hij bidt, en bidt oprecht — en dat is, dunkt me, het sterkste bewijs voor den ernst van dit boek. Als Durtal zich moe en afgetobd voelt van zijn inwendigen strijd, dan gaat hij naar Notre Dame des Victoires, die kerk behangen met ex-voto's van dankbare pelgrims, die er verhooring hebben gevonden. Dan mengt hij zich onder de menigte van geloovigen, die er het rozenhoedje bidt en daarna de litanie van Loreto zingt op een wijze, die door haar banaliteit het kunstgevoel van Durtal kwetst, maar hem toch onweerstaanbaar boeit. 't Is de aantrekkelijkheid der hem omringende hartelijke godsvrucht, die hem opbeurt, hem opwekt, hem meeslcept in de

algemeene vervoering van liefde en vertrouwen. Hier geen edele, statige, gewijde bouwstijl, die hem verrukt, want de *architecture d'opéra* vindt hij afschuwelijk; hier ook niet de zuiverheid van den kerkzang, die zijn oor streelt, want die laat veel te wenschen over. Neen, 't is louter de hartverheffende atmosfeer van gebed, in dit populaire en veel bezochte heiligdom hangend, die hem deze kerk tot een geliefkoosd toevluchtsoord maakt.

Als hij den abbé Gévresin om raad vraagt, is diens eerste woord: *„Je vous recommande de prier, chez vous, à l'église, le plus que vous pourrez, partout"*. En later zegt hij het nog eens: *„Terrez-vous dans la prière et baissez le dos..."*

Welnu, hij volgt dien raad; hij bidt zooveel hij kan; uit de diepte van zijn ellende roept hij met David de barmhartigheid des Heeren in, en hartroerend zijn vaak zijn recht uit het hart opgewelde ontboezemingen. Tot Maria verzucht hij:

„Ayez pitié, écoutez-moi; j'aime mieux tout plutôt que de rester ainsi, que de continuer cette existence ballottée et sans but, ces étapes vaines! Pardonnez, Sainte Vierge, au salaud que je suis, car je n'ai aucun courage pour commencer les hostilités, pour me combattre! ah! si vous vouliez! je sais bien que c'est fort d'oser vous supplier, alors que l'on n'est même pas résolu à retourner son âme, à la vider comme un seau d'ordures, à taper sur son fond, pour en faire couler la lie, pour en détacher le tartre, mais... mais... que voulez-vous, je me sens si débile, si peu sûr de moi, qu'en vérité, je recule!"

Is dat niet het deemoedig gebed uit het vermorzelde hart van den tollenaar, die, zich onwaardig voelend, het heiligdom te betreden, met gebogen hoofd aan de deur blijft staan? En als hij zich eenmaal naar binnen gewaagd heeft, als hij in het Trappistenklooster is, zich voorbereidend om zijn biecht te spreken, hoe aangrijpend klinkt dan de schreiende bede van dien teruggekeerden, verloren zoon:

„Père, j'ai chassé les pourceaux de mon être, mais ils m'ont piétiné et couvert de purin et l'étable même est en ruine. Ayez pitié, je reviens de si loin! faites miséricorde, Seigneur, au porcher sans place! je suis entré chez vous, ne me chassez pas, soyez bon hôte, lavez-moi!"

De verhooring van dit gebed is de ontknooping van het boek. De strekking er van is dus ten slotte aan te toonen, niet zoozeer dat de Kerk door den uitwendigen glans harer schoonheid bevrediging schenkt aan artistiek gestemde gemoederen, maar dat zij is het hospitaal der zielen, de toevlucht der zondaren, de ware moeder van alle menschen, buiten wier scboot voor den armen sterveling geen geluk, geen zaligheid is.

Daarom is het een echt boek voor dezen tijd, nu helaas zoovelen, als de Durtal van vóór zijn bekeering, in dwaling en zinnenlust buiten de Kerk omzwerven. Ook bij velen hunner zijn de drie oorzaken aanwezig, waaraan Durtal zijn bekeering toeschrijft: godsdienstige opvoeding, weerzin van het leven, liefde tot de kunst. Moge hen het lezen van *En route* op den weg naar Damascus brengen!

Of daarom die lectuur iedereen kan aanbevolen worden? Ik zou niet gaarne de verantwoording op mij nemen van dat te zeggen. *En route* is evenmin een boek voor iedereen als b. v. de *Belijdenissen* van den H. Augustinus. Het is het getrouw verhaal der worstelingen van een ziel, die in den poel der zonde verward, zich na veel vruchtelooze spartelingen en herhaald terugvallen daaruit opwerkt. Tusschen de berouwvolle verzuchtingen, komen de verleidelijke herinneringen aan het verleden, allerlei aanvechtingen van het vleesch en van den geest den bekeerling kwellen. Daarbij herinnert de taal al te vaak aan het geliefkoosde *vocabulaire* der naturalisten, dat Huysmans blijkbaar nog niet ontwend is. Hij gebruikt uitdrukkingen, die, op geestelijke zaken toegepast, al te materieel klinken. *Se pouiller l'áme, s'épucer l'áme — la charogne du riche purule autant que celle du pauvre, et son áme pue encore davantage — étancher le pus de ses sens* — ziedaar enkele van die wansmakelijkheden, wier herhaald voorkomen allesbehalve verkwikkelijk is, ook al moet gezegd worden, dat daar passages tegenover staan van zoo poëtische schoonheid, van zoo lyrische vlucht, dat zij al de bedoelde modderspatjes doen vergeten.

Het hinderlijkst voor den katholieken lezer zijn intusschen wel de herhaalde uitvallen tegen de wereldlijke Fransche geestelijkheid, die Durtal zich in zijn beschouwingen veroorlooft. Het spreekt van zelf, dat dit samenhangt met zijn aanvankelijke vooroordeelen tegen den godsdienst in 't algemeen, die allengs verdwijnen, naarmate hij de Kerk van meer nabij bestudeert. Maar onwillekeurig

krijgen we den indruk, dat de schrijver zelf zulk een ongunstige meening van dien *clergé* koestert, ofschoon hij toch den wereldgeestelijke Gévresin een hoogst sympathieke rol in zijn intiem drama toehedeelt.

In elk geval is *En Route* een merkwaardig boek, een teeken des tijds, een nieuw bewijs voor hetgeen Prof. De Groot onlangs te Nijmegen zei, namelijk dat op elk gebied van wetenschap, van kunst, van letteren, een verblijdende beweging valt waar te nemen in de richting van het ware en goede, dat is tevens ook het eenige echte schoone.

J. R. VAN DER LANS.

NIEUWE UITGAVEN.

Theologia naturalis, auctore Bernardo Boedder S. J. (Herder, Freiburg, 1895. M. 3.50; geb. 4.70). — Met dit werk is de, door de EE. PP. van Stonyhurst en Exaeten uitgegeven *Cursus philosophicus in usum scholarum* compleet. Het boek van pater Boedder zal, behalve bij de studenten, voor wie het geschreven is, bij velen welkom zijn, die eene beknopte zaakrijke en daarbij tamelijk volledige bespreking en weerlegging der moderne dwalingen aangaande Gods bestaan, Zijn wezen, Zijne eigenschappen en Zijne Voorzienigheid wenschen. Want, en dit houden wij voor eene der boofdverdiensten van den geleerden schrijver, pater Boedder ruimt aan agnosticisme, evolutionisme, monisme een goede plaats in bij de objecties, zonder dat daarom de argumenten te kort komen, die tot rechtstreeksche staving der thesis moeten dienen. Het komt ons echter voor, dat in de opwerpingen, die de schrijver aan het Darwinisme ontleent, de weerlegging hier of daar meer ad rem had kunnen zijn. Eene argumentatie als de volgende b. v.: „Praeterea *omnino negandum* est illa organa [rudimentaria] esse inutilia, tum quia ex ignorantia finis eorum nobis *non licet* concludere ea nulli fini inservire, tum quia *non desunt* physiologi, qui finem eorum *probabilem aliquem assignare non dubitent*" [1]) kon o. i. gemakkelijk door eene betere vervangen worden; de krachtige ontkenning wordt door een „non licet" en „non desunt qui" niet

[1]) Wij cursiveeren.

voldoende gerechtvaardigd. Aan de waarde van het geheele betoog „ex ordine mundi" doet intusschen deze kleinigheid geen afbreuk.

In de Thesis IX: „argumentum ex obligationis moralis agnitione" heeft de schrijver gemeend ook de „gratia" in zijne argumentatie te moeten opnemen; voor de katholieke studenten der philosophie ligt daarin geen bezwaar, ofschoon het ons verkieselijker voorkomt in eene „theologia naturalis" niet van bovennatuurlijke zaken te spreken. Indien de dikke boeken van Dummermuth O. P. en Frins S. J. er niet waren, zouden we toch bij pater Boedder tusschen de lijnen kunnen lezen, dat de strijd over de „scientia media" en de „praemotio" eerstdaags nog wel niet volstreden zal zijn. Wat in dezen bij het samenstellen van een handboek „in usum scholarum" maatstaf moet zijn: de overtuiging van den schrijver, die zijn eigene meening verdedigt of de voorzichtigheid van den docent, die zijne scholieren later als zelfstandige denkers tegenover deze kwesties wenscht te zien staan, kunnen wij moeilijk uitmaken; maar wat wij wél kunnen zeggen is, dat wij de theodicee van pater Boedder met vrucht gelezen hebben.

K.

Grieksche Spraakkunst I. Vormleer door W. Jaspar, leeraar te Rolduc. (Tweede geheel omgewerkte druk, Kerkrade, N. Alberts). — Van de in eersten druk vroeger door mij gerecenseerde spraakkunst van den WelEerw. Heer Jaspar is thans één deel, uitsluitend de vormleer bevattende, in tweede uitgave verschenen, terwijl een tweede gedeelte (Syntaxis en dialect van Homerus) spoedig zal volgen.

Door de verdeeling in twee banden is het boek voor het gebruik beter geschikt geworden. Ook behoeft men het maar in te zien om te bespeuren, dat het door een bondiger en nauwkeuriger redactie veel heeft gewonnen en door de weglatingen niet heeft verloren.

Het was mij een genoegen te zien, dat de geheele omwerking, waarop de schrijver in den titel wijst, het werk veel heeft verbeterd, en het is mij nog grooter genoegen deze origineele spraakkunst als een bij uitstek practisch leerboek te mogen aanbevelen.

Dr. S.

EEN KATHOLIEK KRIJGSMAN.

(Vervolg en slot van bl. 63 vv.)

III. 1870.

Men schreef 1870. — Keizer Napoleon III ging de wrange vruchten oogsten van zijne onoprechte staatkunde, van zijne anti-christelijke (d. i. onrechtvaardige) politiek.

In tegenstelling met koning Lodewijk IX, die er op uit was alle bestaande rechten te handhaven en onrechtvaardig verkregen grondgebied aan de wettige heerschers terug te geven, werkte Napoleon III mede aan statenroof, gepleegd onder den dekmantel van het z.g. recht der nationaliteiten.

Reeds terstond, nadat onder die valsche leuze de Paus, de keizer van Oostenrijk en eenige Italiaansche vorsten van hun grondgebied waren beroofd door geweld van wapenen, toonde zich Napoleon inconsequent, daar hij Italiaansch grondgebied (Savoie en Nizza) als prijs voor het ten dienste der revolutie in Italië vergoten bloed aanvaardde.

Terwijl Napoleon en geheel zijn leger rusten gingen op de lauweren, die zij in de Krim en in Italië behaald hadden, terwijl het Fransche volk, door die overwinningen in slaap gewiegd, het Fransche leger onverwinlijk achtte, terwijl hofbeambten en hooge officieren den keizer diets maakten, dat de oefening en uitrusting van het leger, dat generale staf en administratie niets te wenschen overlieten, wette de Borussiër aan de Spree en de Baltische Zee het zwaard en arbeidde rusteloos aan de verbetering zijner legermacht en aan de plannen om Frankrijk te verpletteren.

Alvorens Frankrijk te durven aantasten moest de legermacht beproefd tegen Denemarken en tegen Oostenrijk.

De misdaad van Napoleon met betrekking tot Italië vond navolging bij den gewetenloozen von Bismarck. De Duitsche onderdanen van Denemarken moesten onder den Pruisischen schepter (de Pr. roede) worden gebracht. Oostenrijk werd, slim genoeg, medegesleept in de onderneming, die moest uitloopen op de plundering van den Deenschen nabuur. Niet alleen Duitsche (Holstein) maar ook Deensche bevolkingen (Sleeswijk) werden aan het wettig gezag van koning Christiaan ontrukt. Pruisen, zijn gierenaard niet verloochenend, legde op beide provinciën de hand, terwijl Oostenrijk geen hectare van den buit verkreeg.

Erger nog, in 1866 werd ook Oostenrijk aangegrepen en vernederd, hoewel de talentvolle generaal Aartshertog Albrecht eene schitterende overwinning (Custozza) op de Italianen, bondgenooten van Pruisen, bevochten had.

Napoleon bleef onverstoorbaar toeschouwer bij de vernedering van Denemarken en van Oostenrijk. Was hem door von Bismarck tot loon voor zijne werkeloosheid eene uitbreiding van Frankrijks gebied voorgespiegeld ?

Hoe het zij, de Sphinx, zooals Napoleon bijgenaamd werd, scheen de plannen van von Bismarck niet te doorschouwen. Het Pruisische leger was beproefd en gereed om zich met het Fransche te meten. De candidatuur van een der Hohenzollern (mirabile dictu !) voor den troon van Spanje zou, naar von Bismarck hoopte, de Fransche ijdelheid kwetsen en gereede aanleiding worden tot den krijg.

Toen ook deze doornige zaak op vredelievende wijze beëindigd was, wist von Bismarck, volgens zijn eigen getuigenis, door vervalsching van een telegram den oorlog te doen ontbranden, die voor Frankrijk noodlottig zoude worden. Want het Fransche leger was, ondanks zijne goede bewapening, niet genoeg geoefend, en de aanvoerders waren te weinig strategisch ontwikkeld om

met succes tegen de stram gedrilde en talentvol aangevoerde Pruisische troepen op te treden.

De grootsche tragedie begon op 4 Augustus, nu een kwart eeuw geleden, met het scherpe gevecht bij Weissenburg tusschen de Fransche divisie Abel Douay en de voorhoede van den kroonprins van Pruisen, en ontrolde zich in steeds bloediger tooneelen, die als Wörth, Spicheren, Borny, Rézonville en Gravelotte, in 's werelds annalen zijn geboekstaafd.

Tengevolge van de gevechten in het laatst van Augustus werden de Fransche keurtroepen onder Bazaine ingesloten te Metz, terwijl, door de dwaze bevelen van het Ministerie van Oorlog, Mac-Mahon's pogingen, om Bazaine de hand te reiken, verlamd werden.

Bliksemsnel volgden de rampzalige gebeurtenissen elkander op. Bazaine, het keurleger niet voor Frankrijk maar voor de keizerlijke dynastie willende bewaren, deed geen ernstige poging om met zijne 175000 man de Duitsche postenketen rondom Metz te doorbreken.

Mac-Mahon werd, na redeloos heen- en weertrekken, bij Sedan omsingeld en gewond. Napoleon viel met het overschot van Mac-Mahon's troepen in handen van den vijand.

Op den noodlottigen dag, dat het leger van Mac-Mahon bezweek (4 September), stortte ook het tweede keizerrijk gelijk een kaartenhuis ineen, en de republiek verhief zich op de puinhoopen.

Intusschen drong de zegevierende vijand voort naar het noorden en zuiden en ook naar het centrum des lands. Straatsburg viel, Belfort werd ingesloten, en den 13en October trokken de Beieren onder von der Than Orleans binnen, terwijl Parijs werd bedreigd.

Nog hield Metz, „la pucelle" [1]), zich staande. Nog was de geestkracht van het volk niet verlamd.

Het gouvernement van de nationale defensie, waarvan Gambetta de ziel was, deed een beroep op de toewijding en de vaderlands-

[1]) Aldus genoemd, omdat de vesting nimmer te voren was veroverd.

liefde van generaals en officieren, die reeds tot het burgerlijke leven waren teruggekeerd, en naar alle zijden werden bevelen gezonden om van de verstrooide afdeelingen nieuwe legers te vormen.

Gedurende de maand October gelukte het werkelijk aan den linker Loire-oever, tusschen Blois en Bourges, twee nieuwe legerkorpsen te vormen, het 15e en het 16e. Dit was het werk van den generaal Aurelle de Paladines, die reeds sedert twee jaar den actieven dienst had verlaten.

Een gedeelte van deze macht, die goed geëncadreerd en van artillerie voorzien was, werd op den rechter oever der Loire geposteerd in het groote woud van Marchenoir, op eenige uren gaans westwaarts van Orleans, ten einde de legerafdeelingen ten zuiden van de Loire te beveiligen, die al spoedig den algemeenen naam ontvingen van het Loire-leger.

Het plan, dat de generaal Aurelle de Paladines in overeenstemming met het gouvernement, te Tours zetelend, vastgesteld had, was: met de 15e en 16e legerkorpsen op te trekken naar Orleans, ten einde te trachten deze stad te hernemen. Orleans zou dan als basis kunnen strekken voor verdere operatiën in de richting van Parijs, dat in den loop van October meer en meer was ingesloten.

Aan het besluit om naar Orleans te marcheeren werd echter niet spoedig uitvoering gegeven. Wij zullen ons niet verdiepen in de beschouwing der oorzaken van deze geringe voortvarendheid. Alleen meenen wij met grond te mogen beweren, dat aan de hooge bevelhebbers door Gambetta niet zelden de zelfstandigheid werd ontnomen, en dat het gouvernement dikwerf storend ingreep in de militaire operatiën.

Den 25en October viel Metz in handen des vijands en werd Bazaine's leger in krijgsgevangenschap gevoerd. Groote troepenafdeelingen der Duitschers, die Metz hadden omsingeld, konden nu tegen Parijs worden aangewend, en tevens kon men de pogingen der Franschen tot ontzet van Parijs trachten te verijdelen.

Op den 2en November werd de generaal Chanzy, een man

van groot talent, aan het hoofd van het 16e legerkorps geplaatst. Op dien dag begon ook de voorwaartsche beweging van het Loire-leger tegen Orleans. Den 7en November werd eene verkennings-afdeeling der Beieren door de Franschen zegevierend teruggeslagen. De Beieren lieten een honderdtal dooden op het slagveld.

Bij het verder marcheeren naar Orleans werd op den 9en November het belangrijke gevecht te Coulmiers geleverd. Gedurende dit gevecht had bij een deel van het 16e korps eene weifeling plaats. De generaal Barry, bevelhebber van de 2e divisie van het 16e korps, steeg van het paard en stelde zich onder den kreet „Vive la France! en avant les mobiles!" aan het hoofd der voornaamste colonne. Te vier uren n.m. was Coulmiers in handen der Franschen. Met overhaasting trok het overwonnen Beiersche korps onder von der Than terug. De Franschen veroverden op de Beieren 2 kanonnen, 25 munitie-caissons, 30 bagagewagens en maakten 130 krijgsgevangenen, waaronder 5 officieren.

Snel werd Orleans nu door de Beieren verlaten. Von der Than trok naar Etampes, gelegen aan den spoorweg halverwege tusschen Orleans en Parijs. Hij wilde daar zich herstellen van de geleden nederlaag en de hulp afwachten, die hem ongetwijfeld spoedig zou worden geboden door troepen van het tweede Duitsche leger, onder Prins Friedrich Karl, welk leger na de overgave van Metz tot taak had verder naar het centrum des lands door te dringen en mede te werken tot de insluiting van Parijs.

De korpsen van het Loire-leger namen bezit van Orleans. Eene zeer gunstige kans bood zich nu aan om (door 11 Nov. op te rukken tot vervolging der Beieren) von der Than's legerkorps geheel te verslaan, alvorens het kon ondersteund worden hetzij door Friedrich Karl, hetzij door den Groothertog van Mecklenburg, die met zijne divisie bij Chartres stond. Ongelukkigerwijze werd aan de Fransche zijde na het succes bij Coulmiers en de herovering van Orleans weinig voortvarendheid betoond. De Beieren werden niet buiten Orleans noordwaarts vervolgd.

Tot verklaring of verontschuldiging van deze tactische fout der Franschen kan zeker gelden, dat het weder verschrikkelijk ongunstig was: dagen lang viel er afwisselend regen en sneeuw; vele zieken lagen reeds opgehoopt in de dorpen westwaarts van Orleans; de bivaks moesten veelal worden ingericht op een modderachtigen bodem, de troepen leden vreeselijk onder de kleine tenten, die werden meegevoerd, tengevolge van koude en vochtigheid in de naakte vlakten: uren ver hadden de Beieren alle hout en stroo gekaapt. Tot overmaat van ramp braken de pokken uit.

Het Loire-leger vervolgde de Beieren dus niet, maar nam stelling in en om Orleans. Tot beveiliging van de stad aan de noordzijde plaatste generaal Chanzy het 16e korps achter een riviertje, de Conie genaamd, dat bij Marboué in de Loir (wèl te onderscheiden van de Loire) valt. De Conie, uit twee armen bestaande, stroomt door een zeer moerassige vlakte (een deel van la Beauce), van het oosten naar het westen. De moerassen in deze streek zijn, in den winter, zelfs voor voetvolk ondoorgaanbaar en de kleine bruggen over de Conie gemakkelijk te verdedigen. De aldus achter den linker of zuidelijksten arm der Conie gekozen stelling was ongeveer evenwijdig aan den grooten weg van Orleans naar Châteaudun aan de Loir en had bijgevolg eene strekking van oost naar west, front makende naar het noorden. Chanzy wilde nog verder noordwaarts gaan en zijne voorposten brengen aan den rechter of noordelijksten arm van de Conie, die Bazoche, Cormainville en Orgères beveiligt, en aldus den grooten weg van Châteaudun naar Jauville bemachtigen. Groote voordeelen waren verbonden aan deze meer noordelijke stelling, daar de hoogere vlakte meer hulpmiddelen bood voor de cavalerie en men een aanloop had op den grooten weg naar Etampes, bovengenoemd.

De generaal-opperbevelhebber Aurelle de Paladines keurde echter het plan van Chanzy niet goed. Dus bleef de minder goede positie, meer achterwaarts, gehandhaafd, met voorposten te Patay en achter den linkerarm van de Conie. Wil men de generaals

Aurelle de Paladines en Chanzy karakterisceren, dan zou men kunnen zeggen, dat de eerste meer de voorzichtigheid, de tweede meer de voortvarendheid vertegenwoordigde. Chanzy heeft bewezen als aanvoerder, als strateeg en tacticus veel hooger te staan dan de ridderlijke Aurelle de Paladines.

Aurelle nam hier eene verdedigende houding aan, Chanzy wilde vooruitrukken en de behaalde voordeelen vervolgen; Aurelle liet de gunstige kans verloren gaan om zich, door de geheele vernietiging van het zwaar geschokte korps von der Than, te plaatsen tusschen den Groothertog van Mecklenburg en de troepen van het aansnellende tweede leger.

Door het aannemen van deze afwachtende houding in de vlakte van la Beauce, ten noorden van Orleans, werd na den val van Metz aan de Duitschers alle gelegenheid gegeven om Parijs beter in te sluiten.

Ware Aurelle na de nederlaag der Beieren hen gevolgd, hij zou hen hoogstwaarschijnlijk verslagen hebben. Daarna had hij zijn geheele kracht kunnen aanwenden tegen den Groothertog van Mecklenburg en dezen een gevoelig verlies toebrengen, alvorens hulp van het oosten kon opdagen.

Nu werden de Beieren na den 9^{en} geheel met rust gelaten. Zij bekwamen spoedig van de schrik en bleven in observatie te Etampes, in afwachting van versterking.

De Groothertog van Mecklenburg kon intusschen te Chartres zich beter inrichten en zijne troepen zoodanig opstellen, dat zij den linkervleugel van het Fransche leger aan de Loir bedreigden. Blijkbaar gevoelde ook deze aanvoerder zich echter niet sterk genoeg om aanvallenderwijze te handelen en wachtte hij de aankomst van de troepen af, die na den val van Metz naar de Loire marcheerden. De cavalarie-divisie van Prins Albrecht, behoorende tot het korps van Mecklenburg, éclaireerde zuidwaarts tusschen Chartres en Patay en de ruiterij van Stolberg oostwaarts van den spoorweg Orleans—Parijs.

Intusschen werden aan de Fransche zijde meerdere troepen verzameld en georganiseerd. Daar waren depôttroepen, vrijwilligers-korpsen, lotelingen van 1870, Afrikaansche regimenten, nationale garden enz. enz.

Men vormde een 17e, een 18e en 19e korps. Aan het hoofd van het 17e korps trad op de Generaal de Sonis, die op zijn herhaald verzoek uit Algerië was geroepen om zijn heldenarm te leenen tot het grootsche doel: de verdediging des vaderlands.

Wij citeeren zijne eigene woorden, gesproken voor de commissie der „enquête parlementaire":

„Ik was in Afrika commandant van de onderafdeeling van Aumale, aanvankelijk als kolonel en later als brigade-generaal. Na verschillende vruchtelooze pogingen om overplaatsing te verkrijgen naar Frankrijk, vroeg ik ten laatste aan den afgevaardigde voor oorlogszaken M. de Freycinet de gunst van in elk geval naar het Loireleger te mogen vertrekken, daar er in Afrika niets te doen was. Ik zou mij desnoods met de rol van eenvoudig soldaat hebben vergenoegd, maar ik werd geroepen als generaal-commandant van eene brigade cavalerie van het 17e corps.

Ik kwam op den 15en November te Tours aan. Met vele andere officieren begaf ik mij naar het ministerie van oorlog en vroeg, waar ik mijne brigade ruiterij kon vinden. Niemand kon het mij zeggen. Men zond mij naar den generaal Durrieu, onder wiens bevelen ik reeds in Algerië gediend had. Ik was gelukkig onder hem te mogen dienen en vroeg hem, waarheen ik moest gaan. Hij noodigde mij uit naar Vendôme (aan de Loir, ten noorden van Blois) te gaan. Ik ging naar Vendôme en vond daar veel infanterie, maar geen enkelen ruiter. De generaal Deflandre, commandant van de 3e divisie infanterie van het 17e korps, kon mij geene enkele inlichting geven betreffende mijne *divisie*, want ik vergat te zeggen, dat ik op het oogenblik van mijn vertrek van Tours benoemd was tot commandant van de cavalerie-divisie van het 17e korps, hoewel ik slechts den rang had van brigade-generaal.

Onder die omstandigheden ging ik, op aanraden van den generaal Deflandre, naar Châteaudun en daar aangekomen stelde ik mij onder

de bevelen van den generaal Fierreck, die bevelhebber was over alle troepen van de westelijke provinciën. Deze generaal wees mij op de kaart den weg van de Conie, waaraan hij veel scheen te hechten. Maar betreffende de brigades cavalerie, die ik te bevelen had, kon hij mij geene inlichting geven.

Ik telegrafeerde aan den generaal Durrieu en ontving bevel met de troepen, die ik had, op Fretteval terug te gaan. De generaal Fierreck gaf mij te kennen, dat ik niet kon vertrekken, daar hij een bericht had van eene waarschijnlijke operatie der Pruisen op onzen linker flank. Ik vroeger weder orders aan den generaal Durrieu, hem mededeelend wat de generaal Fierreck mij had gezegd. Geen antwoord ontvangend, ging ik terug naar Fretteval.

Maar te middernacht ontving ik order om naar Châteaudun terug te keeren.

Ik zond een bode aan den generaal Fierreck, om hem te zeggen, dat ik zou terugkeeren onder zijne bevelen. Ik ontving geen antwoord. Bij mijn komst te Châteaudun vond ik den generaal niet. Hij was vertrokken met zijn staf. Zoo bevond ik mij in eene allerzonderlingste positie in eene stad, die het object was van den vijand, zonder chef, zonder inlichtingen, zonder voorschriften.

Ik telegrafeerde aan den generaal Durrieu en aan den Minister van Oorlog en vroeg: „Wie voert hier het bevel?"

De Minister antwoordde: „Dat zijt gij!"

Aldus zag ik, commandant van eene divisie cavalerie, mij plotseling bekleed met het bevel over een legerkorps.

Ik vroeg weder telegrafisch aan den Minister: „Voor hoelang?" en hij antwoordde op dezelfde wijze: „Handel alsof het ware voor altijd".

Dit werd nu zeer ernstig. Ik moest trachten te weten, welke soort van troepen en hoeveel ik onder mijne bevelen had.

De maire kon mij betreffende dit punt geene inlichting geven. Eindelijk, van den een naar den ander gaande, vernam ik van een kolonel, die te Châteaudun doortrekkend was, dat het 17e legerkorps hier in de westelijke departementen o. a. bestond uit een bataillon infanterie van de marine, de mobiele garden van de Deux-Sèvres, de mobiele garden der Gers, de vrijwilligers van het westen en de mariniers onder den fregat-kapitein Collet.

Ik schreef verder aan den kolonel de Charette, en door hem leerde ik ongeveer kennen de verschillende kantonnementen mijner troepen.

Ik telegrafeerde aan den generaal Durrieu en uitte de hoop, dat hij het bevel zou komen voeren te Châteaudun. Hij gaf mij hoop, dat ik zou worden hersteld in mijnen natuurlijken toestand van bevelhebber der cavalerie. Intusschen vernam ik door verkenningen, dat de Pruisen zich bereidden tot een aanval op Marboué.

Ik ging daarom mij te Marboué vestigen. Des nachts ontving ik een direct bevel van den Minister van Oorlog; ik werd benoemd tot bevelhebber van het 17e legerkorps.

Ik was zeer verwonderd over mijn toestand, maar discussie kwam niet te pas; ik moest het bevel aanvaarden.

Ik vroeg nu samentrekking van mijne troepen, maar in den nacht van 24 op 25 November zond de Minister mij het volgend telegram: „Vendôme wordt door Pruisische troepen bedreigd; zend dadelijk per spoortrein eene brigade infanterie en twee batterijen artillerie".

Ik antwoordde terstond: „Ik volvoer uwe bevelen, maar het zij mij vergund op te merken, dat de troepen, die ik zend, niet in staat zullen zijn het hoofd te bieden aan belangrijke strijdkrachten. Vijf mijlen van Marboué te Brou bevindt zich een Pruisisch kamp. Indien U het goedkeurt, zal ik vóór het aanbreken van den dag met eene vliegende colonne van Marboué vertrekken en den vijand aanvallen. Als ik slagen kan zullen de Pruisische colonnes vóór Vendôme weten (door hun goed stelsel van verkenningen) dat een Fransch legerkorps zich beweegt in hun rug, en hunne voorwaartsche beweging zal oogenblikkelijk gestremd worden. Dit zal U tijd geven om troepen te zenden naar Vendôme".

Tot zoover de Sonis. Tot juist begrip van zijn voorstel aan den minister is het noodig zich voor te stellen, hoe de betrekkelijke ligging is van de plaatsen, door hem genoemd. Aan de rivier de Loir, die eene algemeene strekking heeft van het noorden naar het zuiden, liggen van het noorden gerekend de kleine plaatsen Brou en Marboué en de belangrijke steden Châteaudun en Vendôme.

De Sonis wilde den vijand, die op Vendôme aanrukte, eene afleiding bezorgen door in zijn rug zijn kamp bij Brou aan te vallen. Een nieuw bewijs voor het heldere hoofd en het tactische talent van onzen held.

Hoe die aanval op Brou werd uitgevoerd met slecht georganiseerde troepen, die bovendien weinig geoefend waren, verhaalt ons de meergenoemde oud-kapitein Derély van de vrijwilligers van het westen.

Na vermeld te hebben, dat de 3e divisie van het 17e legerkorps te 4 uren 's morgens van den 25en November op marsch ging en dat o. a. daartoe behoorden de mariniers van Collet en de vrijwilligers van het westen of pauselijke zouaven van den kolonel de Charette, beschrijft hij de inleiding van het gevecht aan de kleine rivier l'Ozanne, bij het dorp Yèvres, te 12 uren 's middags.

Dan vervolgt hij aldus:

„Cependant une rumeur grandissait derrière nous. C'était la colonne. Sur le versant que nous avions descendu tout à l'heure et que labouraient maintenant les obus, se ruaient les fantassins; à droite, le long de la chaussée, des canons au galop de leurs huit chevaux, les conducteurs courbés sur le cou de leurs bêtes, les servants accrochés aux caissons; en avant, dans un tourbillon de spahis aux burnous écarlates, un général dressé sur ses étriers, l'épée haute dans la main droite, la face irradiée d'enthousiasme, et dans la bouche ce cri: „Vive la France!"

C'était Sonis!

Il y a vingt et un ans de cela; dussé-je vivre cent ans, je reverrai toujours, comme je l'ai vue, comme je la vois, cette figure épique, dans ce cadre terrible!

Avec cette rapidié d'intuition qui fait les grands capitaines, le général de Sonis improvise la victoire. Il jette une partie de son infanterie à la rencontre des masses prussiennes, qui se prononcent sur sa droite, fait occuper les ponts de l'Ozanne, désigne à son artillerie un emplacement d'où elle réduit promptement au silence celle de l'ennemi, et lance ses marins et ses zouaves à l'attaque du village. Les Allemands surpris, eux qui croyaient surprendre, lâchèrent pied, et pour la dernière fois dans cette triste campagne, nous eûmes la sensation de ce que peut être une victoire".

Het gevecht van Yèvres was eene nederlaag voor de Duitschers. De Fransche cavalerie vervolgde hen tot noordelijk van Brou.

Daar liet de Sonis tegen den avond groote vuren aanleggen om de Duitschers te doen denken, dat zijn korps daar het bivak had betrokken, terwijl hij in stilte terugtrok naar zijnen post Marboué!

Deze post, op den uitersten linkervleugel van de stelling, die het Loire-leger langs de moerassige oevers van de Conie (linker- of zuidelijke arm) had ingenomen, was zeer gevaarlijk. De Sonis trok uit de verkenningen het besluit, dat de Duitschers dezen vleugel wilden omtrekken, ten einde in den rug van het Loire-leger te geraken. Hij gaf er kennis van aan den opperbevelhebber Aurelle de Paladines. Deze generaal wenschte de Sonis op den linkervleugel te behouden, maar de minister van oorlog dacht er anders over.

In den avond van 26 November ontving de Sonis de formeele order om met het 17e korps zuidwaarts te trekken tot bezetting van het groote woud van Marchenoir. In den nacht werd aldus de stelling bij Châteaudun en de rivier de Loir verlaten en marcheerde het 17e korps zuidwaarts. Die nachtelijke marsch in den modder onder regen- en sneeuwbuien werkte verlammend op de troepen, die onvoldoende georganiseerd en weinig geoefend waren. In weerwil van de groote toewijding van den generaal de Sonis, die nacht noch dag zich rust gunde, kwam het 17e legerkorps in betreurenswaardigen toestand op zijn nieuwen post aan.

Alles, wat wij hierboven verhaalden, moge tot staving strekken van ons beweren, dat het geven van bevelen door de regeering uit het kabinet rechtstreeks aan de generaals te velde vernietigend werkte op de moreele en physieke krachten der legerscharen.

Terwijl de Sonis op den uitersten linkervleugel der uitgebreide stelling van het Loire leger den zoozeer door overwinningen verwenden vijand opnieuw ontzag inboezemde, bracht de bevelhebber van het 15e korps, generaal Martin des Pallières, door eene stoute beweging den rechtervleugel vooruit naar Artenay, benoorden den straatweg Chartres-Orleans.

O, ware Aurelle de Paladines een de Sonis, een Chanzy geweest, wat wonderen had hij kunnen uitwerken met het drietal bevelhebbers de Sonis, Chanzy, Martin des Pallières!

De groote strategische fout, niet door den bevelhebber van het Loire-leger, maar door den minister van oorlog begaan, namelijk: het terugtrekken van het 17e korps (de Sonis) van Châteaudun naar Marchenoir, had noodlottige gevolgen.

Het steunpunt, de rivier de Loir was losgelaten; dit werd alras door den vijand opgemerkt. Spoedig trok deze op naar Châteaudun en verder langs den weg Châteaudun-Orleans, aldus den linkervleugel van de Chanzy's korps omtrekkende en de geheele stelling langs de Conie in den rug bedreigende.

Deze aanval der Duitschers was eene demonstratie, die der Franschen aandacht van het noorden moest afleiden, terwijl de Groothertog van Mecklenburg met het gros zijner strijdkrachten van Chartres naar Etampes ging marcheeren, ten einde zich met von der Than te vereenigen en zich aldus aan te sluiten bij het tweede leger onder Friedrich Karl.

Het gelukte aan Chanzy den vijand, die van Châteaudun oprukte, bij Varize aan den linker- of zuidelijken arm der Conie tot staan te brengen. Maar hij begreep te recht, dat er meer moest gedaan worden.

Aangezien de troepen veel leden door ziekten in de modderige bivaks en er volkomen gebrek aan hulpmiddelen heerschte in de verwoeste dorpen en de uitgeplunderde hoeven, vroeg Chanzy met aandrang zijn korps te mogen verplaatsen meer naar het noorden, waar de hoogere vlakten althans de soldaten minder doen lijden. Ware hij opperbevelhebber geweest, hij zou den vijand niet ongestoord den gevaarlijken flankmarsch van Chartres naar Etampes hebben laten uitvoeren.

Bij vele verkenningen, die van 15—25 November, dagelijks, met groote stoutheid door de Fransche vrijwilliger-korpsen noord- en oostwaarts waren verricht, bleven de Franschen steeds in het voordeel.

Den 30en November waren de bedoelingen van Mecklenburg zeer duidelijk. Men zag bij de voorposten den geheelen dag belangrijke strijdkrachten van het westen naar het oosten in marsch. Chanzy gaf als zijne meening te kennen, dat het voordeelig zou zijn om noordwaarts op te trekken en zich met kracht te werpen op den rechterflank der troepenafdeelingen van Mecklenburg. Edoch te vergeefs! Aurelle de Paladines achtte het beter in de positie van afwachting te volharden. Hij wilde noch verplaatsing der stelling, noch aanval op Mecklenburg.

Toch zoude er, maar te elfder ure, een aanval van de Franschen op de Duitschers plaats hebben.

In den avond van den 30en November kwam de Freycinet als gedelegeerde van den minister van oorlog te St. Jean de la Ruelle bij Orleans aan. Daar werd een plan van aanval ontworpen en vastgesteld, al weder *tegen* het gevoelen van de hooge bevelhebbers. Er moest namelijk worden opgerukt naar Pithiviers n. b. om daar den stier bij de hoornen te grijpen, om daar Friedrich Karl aan te vallen en, na hem verslagen te hebben (!!!), de hand te reiken aan den generaal Ducrot, die uit Parijs een aanval zou ondernemen naar de zijde van Fontainebleau.

Gelijk wij zeiden — de generaals waren tegen dit plan en bewezen, dat het zeer gevaarlijk was. Toch werd door het gouvernement bevolen, dat op 1 December het 16e korps (Chanzy) zou oprukken noordwaarts naar Jauville en Toury, op zijn linkervleugel ondersteund door het 17e korps (de Sonis). Verder moesten op 2 December de 13e, 18e en 20e korpsen noordoostwaarts trekken naar Pithiviers.

Nu de Beieren weken hadden gehad om zich te herstellen, nu de troepen van Mecklenburg oostwaarts marcheerden om zich met de Beieren te vereenigen, nu de korpsen van het tweede leger (Friedrich Karl) weken tijds hadden gehad om Parijs en Orleans te naderen, was het te voorzien, dat deze dolle onderneming, ondanks de bekwaamheid der Fransche generaals Chanzy,

de Sonis en Martin des Pallières, ondanks de dapperheid, vooral van de vrijwilliger-korpsen, niet tot een gunstigen uitslag voor de Franschen zoude leiden.

Ingevolge de bevelen rukte Chanzy's korps den 1en December 's morgens te 10 uren op en geraakte te 3 uren 's namiddags bij Villepion met de Beieren in gevecht. Hardnekkig was de weerstand, maar Chanzy bleef ten slotte meester van het slagveld. Nonneville, Villepion en Faverolles, drie dorpen in de richting van Jauville (benoorden Orleans), werden door de Franschen in den avond van den 1en December bezet.

Zoowel de linie-infanterie als de z. g. mobiles de la Sarthe hadden uitnemend gestreden.

Tal van Beiersche officieren en soldaten werden gevangengenomen. Het succes was volkomen, en vol hoop zag men den morgen van den 2en December te gemoet, te meer omdat een (later onjuist gebleken) bericht was ingekomen betreffende een uitval uit Parijs, door generaal Ducrot verricht.

Op den 2en December zien wij den generaal de Sonis wederom en voor het laatst een werkdadig aandeel nemen in den moorddadigen strijd.

Het 17e korps (de Sonis) moest, ingevolge de bevelen, tot ondersteuning strekken van het 16e (Chanzy) in zijn aanvallende beweging naar Jauville.

In den nacht van 29 op 30 November had de Sonis order ontvangen om op Coulmiers te marcheeren. Te Coulmiers werd hem verder gelast den generaal Chanzy te vervangen te Sainte-Péravy, terwijl Chanzy zoude oprukken naar Patay. Aangezien zijne troepen afgemat waren door den strijd, maar vooral door de geforceerde marschen der laatste dagen, kon de Sonis, op den 1en December naar Sainte-Péravy marcheerend, alléén met zich voeren zijne reserve-artillerie, de pauselijke zouaven, aangevoerd door kolonel de Charette en de mobiles des Côtes-du-Nord. Den 1en December kwam hij zeer vermoeid, te middernacht, met deze troepen tot

Sainte-Péravy. Daar ontving hij van Chanzy een schriftelijk bericht van de overwinning bij Villepion en tevens eene dépêche van den generaal Aurelle, waarin vermeld werd, dat de generaal Ducrot van Parijs een uitval had gedaan. Hem werd aanbevolen al zijne krachten in te spannen om het leger van Parijs te gemoet te gaan.

Het 17e korps bestond, evenals het 15e en 16e, uit drie divisiën infanterie, eene onvoltallige divisie cavalerie en eene voltallige afdeeling artillerie, in het geheel ongeveer 25000 strijders. Veel had het korps, gelijk reeds boven gezegd is, in de laatste dagen geleden. Met geforceerde marschen, ook des nachts, was het gekomen van Châteaudun naar het woud van Marchenoir, en wederom van daar op Coulmiers, en eindelijk op Sainte-Péravy. Brandend van ongeduld om deel te nemen aan den slag, die werd voorbereid, gunde de Sonis zich tenauwernood den tijd om bevelen te geven tot het uitdeelen van vivres en munitie aan de troepen, die schier geen voedsel hadden genoten sinds hun vertrek van Marchenoir.

Hij zond order aan den generaal Deflandre — die met 2 divisiën, d. w. z. $^2/_3$ deel van het 17e korps, nog te Coulmiers was verbleven — om de moreele kracht der soldaten te verheffen door het bericht van den uitval van Ducrot en hun aldus moed in te boezemen tot het snel marcheeren op den 2en December. Tevens deed hij een der brigaden van de 2e divisie terstond in den nacht op Patay dirigeeren, tot ondersteuning van Chanzy. Te 4 uren in den morgen rukte hij zelf op met de bovengenoemde troepen en kwam te 6 uren (2 Dec.) te Patay aan.

Kalm was de nacht van 1 op 2 December; de vorst deed den grond drogen en de soldaten veel van de koude lijden.

Groote bivakvuren in de vlakte van Orgères tot Baigneaux verkondigden de onmiddellijke nabijheid van belangrijke strijdkrachten.

Bij het aanbreken van den dag (2 December) werd de ruiterij van Chanzy op verkenning uitgezonden naar Villoure, Loigny en

Villerand, dorpen gelegen ten noorden van de op 1 December door Chanzy veroverde stelling Faverolles, Villepion, Nonneville.

Te Villerand, dat is op den linkervleugel, werden Duitsche vedetten gezien; ook te Lumeau meer oostwaarts, of voorwaarts van den rechtervleugel gelegen. Eindelijk bespeurde men, dat belangrijk sterke colonnes in marsch zich bevonden van Orgères naar het oosten. Het 16e korps (Chanzy), afgemat door het hevig en langdurig gevecht op 1 December, was intusschen op den 2enDecember reeds vroeg onder de wapenen, opgewekt door het denkbeeld noordwaarts te marcheeren en de hand te reiken aan de troepen van Ducrot, die, naar men dacht, zuidwaarts uit Parijs zich een weg zouden banen door de vijandelijke legerscharen.

De legerorder van Aurelle de Paladines luidde: dat in de eerste pfaats moest worden getrokken naar Loigny en Lumeau, welke dorpen waarschijnlijk door de Duitschers waren bezet. Op den avond van 2 December moesten Le Puiset, Jauville, Poinville en Toury worden bereikt. Het korps van Chanzy zou ondersteund worden door dat van de Sonis. Ongelukkigerwijze was dit korps voor twee derde deel nog verre achterwaarts, gelijk reeds is gezegd. Eene brigade (± 4000 man) kwam door bovenmatige inspanning in den nacht te Patay, waar de Sonis zelf met de hiervoren genoemde afdeelingen te 6 uren verscheen. Terstond deed hij hen het bivak betrekken en had te 8 uren een samenkomst met Chanzy.

„Ik heb al het mogelijke gedaan — zeide de Sonis — om u spoedig te hulp te komen, maar ik marcheer met afgematte mannen. Hier zijn wij, maar ik verklaar u, dat, als gij ons heden noodig hebt, het mij zeer moeielijk zal vallen u te voldoen". De generaal Chanzy antwoordde: „Ik zal al het mogelijke doen om zonder u mijn doel te bereiken. Mijn legerkorps is in marsch, ik ben zeer gehaast; wil deze gevangenen ondervragen". En aan de Sonis een vijftiental Beiersche officieren aanwijzend, die den vorigen dag krijgsgevangen waren gemaakt, galoppeerde hij henen.

De Sonis steeg af en begon, na de Beiersche officieren te hebben gehoord, zijne beschikkingen te nemen voor den gewichtigen dag.

Het was half twaalf, toen een ruiter kwam aangerend, die hem een briefje van Chanzy ter hand stelde. Hij las: „Wij zijn te Loigny in hevigen strijd, kom mij helpen!"

Hoewel de Sonis zeer vermoeid was door zoovele zorgen en slapelooze nachten, steeg hij onmiddellijk te paard en gaf bevelen tot den marsch op Loigny. Hij rukte op aan het hoofd van eene brigade infanterie van de 3e divisie, de reserve-artillerie, de pauselijke zouaven van de Charette en de mobiles des Côtes-du-Nord.

Wat was intusschen bij het korps van Chanzy geschied?

Zoodra in den vroegen ochtend de algemeene beweging der Duitschers van Orgères naar het oosten werd waargenomen, rukte de 2e divisie van Chanzy's korps, onder bevel van den divisie-generaal Barry vooruit in de richting van Loigny, op een half uur afstands gevolgd door de 1e divisie, aangevoerd door den dapperen en bekwamen admiraal Jauréguiberry, die reeds te 8 uren in bataljonscolonnes geëchelonneerd stond ter hoogte van het kasteel Villepion.

De 2e divisie (Barry) werd rechts of oostwaarts gesteund door de 3e divisie (Maurandy), welke van Terminiers (op een half uur z. w. van Faverolles) marcheerde naar Lumeau. De cavalerie-divisie van generaal Michel beschermde de 2e en 1e divisiën op den linkerflank, terwijl de rechterflank zoude beschermd worden door het 15e korps van generaal Martin des Pallières.

De opdracht luidde: den vijand aangrijpen en terugwerpen, ten einde den marsch in de richting van Parijs te kunnen voortzetten.

Het was 9 uur. Stormenderhand rukten Barry's soldaten Loigny binnen en wierpen de verraste Duitschers noordwaarts terug.

Aangemoedigd door dit goede begin, snelden de overwinnaars zonder veel op de orde te letten verder en drongen door in de hoeve van Beauvillers en in het kasteel de Goury.

Deze aanval geschiedde echter met te veel overhaasting en werd niet voldoende door geschutvuur voorbereid. De Duitschers, van den schrik bekomen, vielen op hunne beurt aan en drongen de 2e divisie terug tot Loigny. De divisie Maurandy had zich intusschen meester gemaakt van Ecuillon, oostwaarts van Loigny gelegen, en moest daar een hevig vuur doorstaan van de Duitsche artillerie, die te Lumeau en te Goury stelling had genomen. Maar de reserve-artillerie van Chanzy rukte aan en hielp Maurandy zijne stelling bij Ecuillon behouden.

Jauréguiberry, ter ondersteuning van Barry toegesneld, liet door een deel van zijne divisie het kasteel van Goury hernemen. Deze troepen trachtten zich daar te handhaven onder een granaatregen uit de Duitsche kanonnen van Beauvilliers. Voorbeeldeloos vochten hier van 10½ tot 12 uur de divisiën Barry en Jauréguiberry; zij hielden de veroverde punten vast, terwijl Maurandy van Ecuillon ten aanval voortschreed naar Lumeau (n. o. van Ecuillon).

De Duitschers deden inmiddels steeds versche troepen aanrukken, niet alleen op de punten door de Franschen genomen: Goury, Morat (westwaarts van Beauvilliers), Ecuillon en Lumeau, maar bedreigden ook den rug door voort te dringen naar Cormainville op den grooten weg van Châteaudun naar Orgères.

Allengs werd de strijd heviger, de toestand van Chanzy's korps bedenkelijker. Over de geheele linie van Morat tot Lumeau werd door de Franschen met leeuwenmoed gestreden, maar de Duitschers waren blijkbaar zeer overwegend in getal mannen en in kanonnen.

Alle troepen van Chanzy waren in gevecht, terwijl de eenige reserve tot den middag bestond uit de zeer afgematte brigade Dubois de Jancigny van de Sonis' legerkorps, welke te Terminiers had post gevat.

Omstreeks 12 uur begonnen de krachten den Franschen te begeven. Maurandy werd met ontzettend verlies genoodzaakt terug

te gaan op Neuvilliers en eindelijk op Terminiers, terwijl Barry, ondanks de krachtige ondersteuning des admiraals, werd teruggeslagen naar Villepion.

Te 11 uren was het gros van de Sonis' korps te Patay, zuidwestwaarts en op ruim een uur afstands van Terminiers, aangekomen, zonder tijd gevonden te hebben eenig voedsel te nuttigen. De 1e divisie kwam daar eerst des avonds te 5 uur aan.

Wij hebben gezien, dat de Sonis zelf, terstond na ontvangst van den renbode, te paard was gestegen en was opgerukt met allen, die in staat waren hem te volgen in noordelijke richting, dat is in de richting van Villepion.

Gedurende dezen geforceerden marsch zag de Sonis de mobilen van Chanzy's korps, bij groepen van 4 of 5 man, de gelederen verlaten en in overhaasting teruggaan. Hij trachtte hen moed in te spreken, maar te vergeefs. Hunne vlucht werkte ontmoedigend op zijn afgetobde soldaten.

Tusschen 2 en 2½ uur komt de Sonis te Villepion en ontmoet de generaals Barry en Chanzy. De laatste zegt tot hem: „Als gij mij hier kunt aflossen, zult gij mij genoegen doen"; de Sonis ontvangt te gelijker tijd een overzicht van den toestand. De slagorde der Franschen was zeer grillig gebogen, van Ecuillon over Loigny en Morat verder terug op Villerand en den molen van Villepion.

Te vergeefs was Chanzy zelf met eenige troepen van Barry en eene zware batterij ter ondersteuning van Maurandy toegesneld. Maurandy's divisie, door een overweldigend geschutvuur geteisterd, week in wanorde terug. De admiraal Jauréguiberry zag zijne divisie overstelpen met granaten van frissche batterijen, snel naderend van de richting Chartres, en week in goede orde naar Villepion. Tusschen Goury en Loigny, dus in het centrum, woedde de strijd met afwisselend geluk. De strijders bewogen zich voor- en achterwaarts, als ebbe en vloed aan het strand. Het kasteel Goury en het park bleven, na eene heldhaftige verdediging door

het 39e linie-regiment en het 75e mobiles, in handen der overmachtige Duitschers. In één woord het korps van Chanzy was uitgeput: het vermocht niets meer.

Edoch nog was alle hoop niet vervlogen. Martin des Pallières rukte reeds met het 15e korps op Domainville en Mameraut, oostwaarts van Neuvilliers.

Beslissend scheen het oogenblik; de zon neigde ter kimme. De Sonis belast zich, zonder zich te bedenken, met de uiterste poging om de krijgskans te doen keeren: eene schier wanhopige poging! Hij plaatst zelf twee batterijen en roept den afgestreden troepen toe: „Ziet! daar komt het 17e korps!"

Hij doet door den generaal Deflandre de bataillons van Chanzy een voor een aflossen en zendt zijne ruiterij op de vleugels om de bewegingen des vijands te bespieden.

Daar bericht men hem plotseling: „De Duitschers trekken om uwen linkervleugel heen".

Terstond plaatst hij zijne geheele reserve-artillerie bij het kasteel van Villepion en doet door het krachtig geschutvunr de omtrekkende Duitschers wijken.

Intusschen valt de avond. De Sonis wil zijne reserve-artillerie nu aanwenden tegen Loigny, om ook hier de Duitschers te verdrijven. Terwijl hij bevelen geeft wordt hem gemeld, dat het centrum (infanterie) terugtrekt. Hij galoppeert naar voren en ziet twee linie-regimenten, het 48e en het 51e, teruggaan.

„En avant!" roept hij hun toe. „Pourquoi avez vous peur? Vous êtes des lâches, des misérables, vous nous perdez!" Te vergeefs! Zij vluchten. Daar vliegt bliksemsnel de gedachte hem door den geest, dat de Duitschers zullen voortrukken en hem zijne geheele artillerie ontnemen en de zijnen zullen terugwerpen op Chanzy's afgematte scharen. Hij ziet vóór zich reeds de weifeling, den teruggang, de wanordelijke vlucht en begrijpt, dat in dit hachelijk oogenblik een buitengewone daad noodzakelijk is. Hij rent naar den kolonel de Charette en zegt: „Er zijn ginds lafaards, die

wijken en het heil des legers in gevaar brengen, volg mij!" En de Charette volgt onmiddellijk met de pauselijke zouaven.

Aan het hoofd van deze keurbende rukt de Sonis zelf ten strijde. Met eene wegsleepende geestdrift werpen de zouaven zich in den strijd; zóó indrukwekkend is hun aanloop, dat de Duitschers de hoeve van Villours, die zij sedert den ochtend bezet en versterkt hadden, inallerijl verlaten. De Sonis is steeds vooraan, ten einde door zijn voorbeeld de twee wijkende en vluchtende regimenten tot dapperheid en voorwaarts rukken te prangen. Helaas! zij luisteren niet meer naar de stem van hunnen heldhaftigen generaal!

Toch trekt deze voort aan het hoofd van de Charette's heldenlegioen, slechts driehonderd man sterk.

„Vive la France! Vive Pie IX! En avant!" klinkt het als uit metalen monden den Duitschers tegen.

Twee compagnieën francs-tireurs (500 man) van Tours en Blidah, door de geestdrift der zouaven geëlectriseerd, rukken mede voort. En deze heldenschaar, met beslistheid en vertrouwen daarheen snellend, verbaast den vijand door hare stoutheid. Alles, wat haar weerstand biedt, werpt zij ter aarde en nadert het dorp Loigny.

Reeds liggen er 200 dood of gewond ter aarde. Daar wordt het paard van de Charette doorschoten en de kolonel zelf ernstig gewond. Daar verbrijzelt een granaat het linker been van de Sonis; daar stort de held naast zijn krijgsmakker neder. De aanloop der dapperen wordt gestuit. De duisternis valt loodzwaar over het slagveld. Uit het dorp Loigny en uit eenige hoeven in den omtrek rijzen vlammen op, ten teeken, dat de Duitschers bij hunnen aftocht brand hebben gesticht. De reserve-artillerie van de Sonis verwijdert zich in galop en doet den bevrozen bodem dreunen onder den hoefslag der paarden en het wicht der vuurmonden.

Aan de rechterzijde zwijgt ook het kanon van Martin des Pallières. Aan de linkerzijde behoudt de admiraal Jauréguiberry

zijne stelling van den vroegen morgen. Ook Michel betrekt weer met zijne ruiters het oude bivak. Door de zelfopoffering van de Sonis hebben het 17e en het 16e korps hun geschut behouden en ook de stellingen van den 1en December.

Zwaar gewond ligt de held op het slagveld in den kouden winternacht. Dichte sneeuwvlokken dalen neder en spreiden over dooden en gekwetsten eene onmetelijke lijkwade. Rondom den gevallen aanvoerder liggen honderden edele slachtoffers, die vrijwillig hun leven ten offer brachten op het altaar des vaderlands. En zeker niet van de minsten zijt gij geweest, zouaven van den Paus, die onder uwen de Charette optrokt, overschaduwd door de banier van het Goddelijk Hart!

Duitsche geneesheeren trokken rond en deden vele gewonden vervoeren. Maar de Sonis bleef bewusteloos half onder de sneeuw bedolven.

„La pensée des douleurs, que ma mort allait causer à ma famille, vint navrer mon âme de tristesse — zoo verhaalt de Sonis — mais je fus tiré de mon abattement *par la contemplation de l'image de Notre-Dame de Lourdes..... Alors toutes les douleurs corporelles, tout disparut pendant toute cette nuit.*"

Maar door eene bijzonder gunstige beschikking van den almachtigen God bleef de Christen held voor zijn dierbaar huisgezin en voor het vaderland bewaard. Na *vijftien* lange uren op het slagveld te hebben gerust, werd hij opgenomen en vervoerd naar de pastorie van Loigny. In diep zwijgen verzonken, zat de arts naast de sponde van den zwaar gekwetsten krijger. „A la volonté de Dieu! — riep deze uit — coupez la cuisse; seulement tâchez de m'en laisser assez, pour que je puisse encore monter à cheval et servir la France."

Zijn wensch werd vervuld. Hij diende Frankrijk nog menig jaar in vrede. Alvorens een slotwoord te wijden aan onzen

held, zij het verder verloop van den veldtocht in herinnering gebracht.

Gelijk bereids is opgemerkt, behielden de teruggeslagen legerkorpsen van de Sonis, Chanzy en Martin des Pallières hunne stellingen van den 1en December. Maar de heldhaftige poging om eene vereeniging van het legerkorps van Mecklenburg met de strijdkrachten van Prins Friedrich Karl te beletten en tevens door te dringen naar Parijs was ten eenen male mislukt.

Het korps van Chanzy, versterkt door een groot deel van de Sonis' heerscharen, had twaalf uren gestreden tegen eene overmacht bestaande uit het legerkorps van Mecklenburg (30000 man), een groot gedeelte van het Beiersche korps von der Than, eenige troepenafdeelingen van Friedrich Karl's leger en 150 stukken geschut. De Duitschers leden hier groote verliezen: het slagveld was als bezaaid met hunne dooden, die zij gedurende den nacht niet konden vervoeren.

Op denzelden dag, dat deze hardnekkige strijd in de vlakte van la Beauce werd gestreden, had een uitval der Franschen plaats naar de zijde van Versailles. Des morgens te 10 uren grepen zij met overmacht de defensieve stellingen der Duitschers tusschen de Seine en de Marne aan, maar werden, na een verwoeden kamp van 8 uren, door de 2e en 12e legerkorpsen en de 1e Wurtemburgsche brigade teruggeworpen binnen Parijs.

Nog was de Fransche geestkracht evenwel niet uitgeput. Chanzy, benoemd tot bevelhebber van het tweede Loire-leger, bestaande uit de 16e, 17e en 21e legerkorpsen, verzamelde zijne strijdmacht bij Artenay en wist op meesterlijke wijze terug te trekken naar Bretagne, steeds vernuftig stelling kiezend en den vijand groote verliezen berokkenend. Hoewel hij voortdurend te strijden had tegen een aanzienlijke overmacht van Prins Friedrich Karl, bracht hij zijn leger in goede orde naar Laval achter de Mayenne en leverde hem achtereenvolgend slag den 8en December bij Villorceau, den

15en December bij Vendôme aan de Loir, en den 11en Januari 1871 bij Le Mans aan de Sarthe, daarbij natuurlijk verliezen lijdend, maar ook gevangenen makend. Toen den 28en Januari 1871 de wapenstilstand werd geteekend, was te Laval, dat Rennes beveiligt, de verdediging van Bretagne georganiseerd onder de Colomb, de Charette en Cathelineau.

„Tout homme de coeur a toujours du courage et de l'énergie pendant vingt-quatre heures; et dans les succès tout homme peut paraître un héros. Mais combien il est rare de trouver le même courage, la même ténacité, la même ardeur dans les revers! Il n'y a que les vrais héros qui se montrent alors, et il est facile de les compter." Aldus de maarschalk Marmont.

Een dier zeldzame helden, door hem bedoeld, was generaal de Sonis.

Bleek als een doode lag hij op het lijdensbed in de pastorie van Loigny. Zijne verstijfde ledematen weigerden hun dienst. Het linkerbeen was verbrijzeld, de rechtervoet bevroren, en de longen waren ontstoken.

Behalve door de lichamelijke pijnen werd hij nog gefolterd door zielesmart. Immers hij wist niets van het lot van een zijner zonen, die (nauwelijks zestien jaren oud) in het regiment spahis, vroeger door hemzelven aangevoerd, aan den strijd had deelgenomen.

„Ach — zeide hij tot den pastoor van Loigny — indien mijne vrouw wist, dat ik gewond ben, niets zou haar weerhouden tot mij te komen, al werd zij genoodzaakt per luchtballon te reizen". Wel kende hij den moed en de toewijding van zijne edele gade. Zijne brieven waren niet tot haar gekomen, maar nauwelijks had zij de mare vernomen van den strijd bij Loigny, of zij toog op reis door de bezette provinciën naar Tours. Van Tours naar Poitiers, naar Blois, naar het verbrande en verwoeste Châteaudun. Eindelijk betrad zij de vlakten van la Beauce, waar de gevolgen van

den krijg zich op het schrikkelijkste openbaarden. Ontelbare drommen roofvogels zweefden over den besneeuwden bodem. Het scheen haar toe, alsof die raven haar het hart verscheurden!...

En waarlijk hartverscheurend was de ontmoeting met haren beminden gemaal, bij wien zij evenwel troost zoude vinden.

De Sonis verhaalt:

„Ik leed gedurende *vijf en veertig dagen* om er gek van te worden en kon schier geen minuut slapen. Alleen het getik van mijn uurwerk was reeds eene pijniging voor mijn zwak hoofd. Toch moet ik Gode danken, die ons geluk weet te scheppen uit onze kwalen, want de verbloeding, door het afzetten van het been veroorzaakt, was oorzaak van de genezing der longontsteking, die door den arts voor ongeneeslijk werd gehouden".

Vele dagen bracht mevrouw de Sonis aan het lijdensbed door van haren gemaal, die zóó heldhaftig zijne smarten verdroeg, dat de pastoor, de geneesheeren ja elk, die hem naderde, vol bewondering was. „Il puisait sa force dans la sainte Communion", getuigt mevrouw de Sonis: „Dans les moments de répit, trop courts hélas, je lui lisais la Passion de Notre Seigneur, ou un chapître de l'Imitation".

De generaal de Charette geeft op zijne beurt een schitterende getuigenis. „Impossible — zegt hij — d'avoir été un quart d'heure avec le général de Sonis, sans sortir d'auprès de lui plus soldat et plus chrétien." Geen wonder; want in de oogenblikken van hevige pijnen wees hij zijn krijgsmakker de Charette op een kruisbeeld zeggende: „O! de Goddelijke Meester! hij heeft wel anders geleden dan ik, en voor mij!"

Na drie maanden van pijniging, verdragen met het geduld van een martelaar, werd het hem vergund tot zijn huisgezin terug te keeren. Drie zijner zonen hadden voor het vaderland gestreden. Alle drie verwierven zij eene eervolle vermelding voor hun uitstekend gedrag!

Hoewel de Sonis' wonden genezen waren, moest de held nog maanden rust houden, alvorens zijn hartewensch vervuld te zien om weder in actieven dienst te treden. Hij kon niet verschijnen bij de plechtige ontbinding van de Charette's zouavenregiment (28 Mei 1871), dat met hem zoo onversaagd gestreden had bij Loigny; maar op verzoek van de Charette stelde hij de formule voor de opdracht van het regiment aan het Goddelijk Hart van Jesus op, die door Mgr. Daniel, aalmoezenier van het regiment, werd uitgesproken en wel waardig is hier geciteerd te worden als voorbeeld van onversaagde geloofsbelijdenis:

„O Jésus, vrai Fils de Dieu, notre Roi et notre Frère, rassemblés tous ici au pied de vos autels, nous venons nous donner pleinement à vous et nous consacrer à votre divin Coeur.

Vous le savez, Seigneur, nos bras se sont armés pour la défense de la plus sainte des causes, de la vôtre, Seigneur, puisque nous sommes les soldats de votre Vicaire.

Vous avez permis que nous fussions associés aux douleurs de Pie IX, et qu'après avoir partagé ses humiliations, nous fussions violemment séparés de notre Père.

Mais, Seigneur, après avoir été chassés de cette terre Romaine, où nous montions la garde au tombeau des Saints Apôtres, vous nous prépariez d'autres devoirs, et vous permettiez que les soldats du Pape devinssent les soldats de la France.

Nous avons paru sur les champs de bataille, armés pour le combat. Votre Coeur adorable, représenté sur notre drapeau, abritait nos bataillons.

Seigneur, la terre de France a bu notre sang, et vous savez si nous avons bien fait à la patrie le sacrifice de notre vie. Beaucoup de nos frères sont morts; vous les avez rappelés à vous parce qu'ils étaient mûrs pour le Ciel. Mais nous restons, et nous ignorons le sort que vous nous réservez.

Faites, mon Dieu, que la vie que vous nous avez laissée, soit tout entière consacrée à votre service.

Nous portons tous sur nos poitrines l'image de votre Sacré-Coeur, faites que nos coeurs en soient l'image encore plus vraie; rendez-nous dignes du titre de soldats chrétiens.

Faites que nous soyons soumis à nos chefs, charitables pour le prochain, sévères pour nous-mêmes, dévoués à nos devoirs et prêts à tous les sacrifices.

Faites que nous soyons purs de corps et d'âme; qu'ardents dans le combat, nous devenions tendres et compâtissants pour les blessés.

O Jésus, dans les dangers et dans les souffrances, c'est de votre divin Coeur que nous attendons notre plus puissant secours. Il sera notre refuge, lorsque tous les appuis humains nous manqueront, et notre dernier acte d'espérance dans la miséricorde infinie.

Et vous, ô divine Marie, que nous avons choisie pour notre Mère, à vous aussi nous avons rendu témoignage.

Nos champs de bataille ont vu le long cortège des mères, des épouses et des soeurs en deuil; et lorsque de pieuses mains remuaient la terre qui recouvre la mort, on savait reconnaître les vôtres à votre scapulaire.

Soyez donc notre protectrice, et obtenez nous la grâce de nous tenir chrétiennement unis à vous dans le Sacré-Coeur de Jésus, durant la vie et la mort, pour le temps et pour l'éternité. Ainsi soit il".

Kon het verbazing wekken, dat de generaal de Charette, door de Sonis' taal opgewekt en gepraamd, onder de banier van het Goddelijk Hart staande, door de eerwaarde zusters Visitandines vervaardigd, uitriep:

„A l'ombre de ce drapeau, teint du sang de nos plus nobles victimes, moi, général baron de Charette, qui ai l'insigne honneur de vous commander, je consacre au divin Coeur de Jésus mes volontaires de l'ouest, zouaves pontificaux.

Avec ma foi de soldat, de toute mon âme, je dis et je vous demande de dire avec moi: „Coeur de Jésus, sauvez la France!" "

Hoe moet Monseigneur Baunard genoten hebben, terwijl hij het leven van de Sonis beschreef! Wij, wij naderen slechts noode tot het einde van onze schets en vreezen, dat wij, door bewondering voor den christen held medegesleept, reeds te veel ruimte voor onze hulde hebben gevraagd.

Het zij ons vergund nog een paar feiten aan te halen uit de

laatste merkwaardige jaren van dit leven vol toewijding en opoffering.

In October 1871 benoemde Thiers den generaal de Sonis tot bevelhebber van de 16e militaire afdeeling, waarvan het hoofdkwartier te Rennes was gevestigd. De President van de Republiek wetende, dat de Sonis in zijn hart royalist (legitimist) was, wilde de Bretagners tevreden stellen en vooral in dat commandement een man plaatsen, vol geestkracht en eerlijkheid.

Op den 2en December 1871 zag men te Loigny vereenigd de pauselijke zouaven en de familiën der gevallen slachtoffers, om het eerste jaargetijde der dooden te vieren, waarbij de groote redenaar Monseigneur Pie, bisschop van Poitiers (later kardinaal) eene lijkrede zou uitspreken.

De Sonis moest te Parijs wezen, wegens ambtsplicht, in de commissie voor de herziening der rangen en de rangschikking der officieren. Hij was verheugd, omdat hij op deze wijze aan eene waarschijnlijke hulde kon ontsnappen en vroeg dringend aan Monseigneur Pie, dat zijn naam niet mocht worden genoemd.

„Ik heb niet gezaaid, Monseigneur, — zoo schreef hij aan den bisschop — om hierbeneden te maaien. God heeft trouwens zich van mij bediend als van een werktuig in Zijne hand."

De lijkrede was een meesterstuk van welsprekendheid en tevens eene apologie van het heldenfeit, dat o.a. door den generaal Ambert in zijn werk *Après Sédan* aldus wordt beoordeeld:

„De aanval van Loigny, voortaan beroemd en populair gelijk die van Inkermann en van Palestro, zou ook zeker de overwinning beslist hebben, indien twee bataillons deze moedige poging hadden gesteund. Als oorlogsfeit is de aanval van Loigny een strijdvraag geweest. Na de verklaringen van den generaal de Sonis en van den opperbevelhebber, generaal Aurelle de Paladines, verklaarde evenwel de commissie van onderzoek: „dat de generaal de Sonis niet slechts een edel voorbeeld had gegeven, *in een der verheven omstandigheden, dat een bevelhebber zich moet opofferen om het leger te redden,*

maar dat zijne heldhaftige toewijding het 16e korps (Chanzy) voor eene onvermijdelijke vlucht had bewaard." "

De Sonis zelf zeide voor de genoemde commissie te Versailles, die hem *in pleno*, aan den voet van de statietrap des paleizes ontving, het volgende:

„Er zijn uren, waarin men zich *aan het hoofd der troepen moet plaatsen* om hen mede te sleepen, en de krijgsgeschiedenis geeft ons daarvan menig voorbeeld. Ik was dáár, omdat het noodig was op te rukken en desnoods te sterven, ten einde eene grootere ramp te voorkomen. Ik ben gevallen met hen, die, vertrouwen in mij stellende, mij hadden gevolgd; ik ben gevallen, maar ik heb geen enkel kanon verloren en ik heb de eer gered".

Wie zal niet instemmen met het woord van den admiraal du Petit-Thouars tot Monseigneur Baunard, den biograaf van onzen held: „De generaal de Sonis was een veldheer, een held, een heilige".

De oprichting der militaire commandementen bracht eene beproeving voor de Sonis' mede. Hij werd niet met een groot commandement begiftigd, maar overgeplaatst naar Saint-Servan (1874). Met de hem eigene geestkracht en heldenmoed droeg hij deze vernedering evenals de nieuwe lichamelijke smarten, hem opgelegd door het breken van zijn rechterbeen ten gevolge van het storten van zijn paard.

De wateren van de miraculeuze bron te Lourdes gaven zijn been de beweging weder, die het behoefde om dienst te doen. En nu trad de onvermoeide man, hoewel steeds lijdende ten gevolge der verminking, opnieuw te voorschijn, aan het hoofd zijner troepen, inspectiën houdende van garnizoen tot garnizoen of de manoeuvres van zijn korps leidende, iedereen verbazende door de geestkracht, die hem geheele dagen te paard deed blijven. Ja waarlijk, wedijverend in onvermoeidheid met officieren en

soldaten, wist hij zijne vaderlandsliefde en zijn geloof in hunne zielen over te storten, want in zijn gebroken lichaam droeg hij de vurige ziel van het christelijke Frankrijk.

Na tot permanent inspecteur der ruiterij te zijn benoemd, na versierd te zijn met het groot-officierskruis van het Legioen van Eer, noodzaakte een nieuwe val van het paard den edelen lijder om den werkelijken dienst vaarwel te zeggen.

Aldus werd het offer van zijn lijden langzamerhand volbracht. Hij, die te midden der felle smarten dikwerf uitriep: „O Jesus, wat is Uwe hand toch goed, zelfs in de hevigste der beproevingen!" hij werd uit zijn lijden verlost, na ruim vier jaar te Parijs te hebben geleefd en geleden.

Hij gaf zijne ziel den Schepper weder op den 15en Augustus 1887, zegt de bisschop-lijkredenaar, op den dag van Maria's Hemelvaart, alsof de Heilige Maagd dezen getrouwen dienaar in haren triomf wilde doen deelen.

Generaal de Charette zond toen aan zijne zouaven het volgende telegram:

„Mes chers camarades

Le général de Sonis est mort; il a reçu la récompense de son long martyre. Il m'écrivait quelques jours avant Patay: „Tout doit être commun entre nous, joies, douleurs, sacrifices". A lui revient l'honneur d'avoir déployé la bannière du Sacré-Coeur sur le même champ de bataille, où, quatre siècles auparavant, flottait la bannière de Jeanne d'Arc.

C'est au milieu de nous qu'il est tombé, soldat de Dieu, soldat de la France. Toute sa vie peut se résumer en deux mots: *Honneur et sacrifice*".

Nog slechts weinige woorden tot afscheid. De held, die in zijne verminking, in zijne felle smarten een levend beeld mocht heeten van het gegeeselde Frankrijk, stierf, gelijk de H. Lodewijk zijn patroon, als martelaar voor het vaderland. En dat vaderland,

gevoelde dat met hem een deel van zijne kracht en grootheid ten grave daalde.

Want wie was hij, wiens verscheiden in zeer wijden kring droefenis veroorzaakte?

Deze soldaat zonder fortuin, reeds vóór zijn twintigste jaar ouderloos, zonder protectie, doorliep alle rangen en kocht ze duur. Hij had gekend al de bezwaren, al de tribulatiën der school, der kazerne, van het garnizoen! Hij had de bitterheden van de verwijdering, van de afzondering levendig gevoeld! Hij had de gevaren van den strijd, de vermoeienissen der woestijn, de kwellingen van hitte en koude, van honger en dorst, van besmettelijke ziekten stoutmoedig op alle slagvelden gebraveerd. Hij had, naar het voorbeeld van den H. Lodewijk, de choleralijders en pestzieken in hunnen doodstrijd bijgestaan en de dooden begraven.

En overal en altijd is hij gebleven de uitgelezen krijgsman, de rechtvaardige, de „onbederfelijke", naar het woord der Arabieren.

En overal en altijd heeft hij zich betoond onafhankelijk van de menschen, van de eerbewijzen der wereld, van de rijkdommen en vermaken. Hoog en ongerept heeft hij gehouden de vlag van eer en plicht, zoowel in het bijzondere als in het openbare leven.

Door eigen wilskracht, door eigen werkkracht, door eigen verdienste is hij opgeklommen tot eene der hoogste treden van de ladder der militaire waardigheden.

Dat alles heeft hij kunnen lijden en doen, omdat hij zich vernederde voor God, omdat hij zichzelven geringschatte en arm aan verdiensten, omdat hij zich bekende hulpbehoevend schepsel in de hand van den Almachtigen Schepper des heelals, omdat hij erkende niets te kunnen werken uit zichzelven, eindelijk omdat hij tot lijfspreuk gekozen had, gelijk koning Lodewijk de Heilige: „Pour Dieu et pour la France!"

Zijn verheven voorbeeld prange onze krijgslieden tot navolging, als het vaderland in gevaar mocht verkeeren.

Daar klinken ons vaak vreemde stemmen in de ooren. „Waartoe nog een leger?" zoo luidt het; „wij zullen nimmer meer oorlog voeren en dan...„wat zullen wij vermogen tegen de overmacht?"

Het zij ons vergund te antwoorden met den Duitschen keizer Wilhelm I in zijne dagorder aan de soldaten der Duitsche legers te Versailles (6 December 1870): „De moed, de krijgstucht en het vertrouwen in eene rechtvaardige zaak zijn meer waard dan de numerieke meerderheid".

En wat de kans van oorlog betreft, wie kent de wegen der Voorzienigheid? Worden de volkeren niet, gelijk de enkele menschen, beproefd en gelouterd door vreeselijke rampen, die de Voorzienigheid toelaat?

Verdiepen wij ons niet in onvruchtbare bespiegelingen, maar besluiten wij met de bede, dat Nederland in het barnen der gevaren christen helden moge vinden, die naar het voorbeeld van den generaal de Sonis, met leeuwenmoed weten te strijden en in onderwerping te lijden voor God en Vaderland!

B. R. F. VAN VLIJMEN.

Oisterwijk (N.B.)

O. L. Vrouwe-Hemelvaart (sterfdag van de Sonis) 1895.

DE GESCHIEDSCHRIJVER Prof. Dr. R. FRUIN.

(*Vervolg van bl. 26 vv.*)

II.

Het is reeds meerdere jaren geleden, dat twee verschillende beschrijvingen van de omwenteling der XVI^de^ eeuw, zooals die hier te lande plaats had, in het licht zijn verschenen.

Van een dier werken luidt de titel: *Les Huguenots et les Gueux (1560—1585). par M. le baron Kervyn de Lettenhove* (Bruges, 1883–1885. 6 vls.). Het eerste deel wordt door Prof. Fruin beoordeeld in den *Nederlandschen Spectator* (1885, bl. 382 en 392).

Het andere werk, dat wij op het oog hebben, is het hier te lande welbekende boek van den Amerikaanschen schrijver John Lothrop Motley. Het werd vertaald en uitgegeven onder den titel: *De opkomst van de Nederlandsche Republiek door John Lothrop Motley, met inleiding en aanteekeningen van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink.* In *De Gids* (1859, II, bl. 741) wordt ook dat werk door Prof. Fruin besproken.

De twee aangehaalde schrijvers, Kervyn en Motley, staan in hun voorstelling van de gebeurtenissen van dien tijd nagenoeg lijnrecht tegenover elkander. Wat Kervyn afkeurt, wordt door Motley in den regel geprezen en verheerlijkt. 't Heeft zijn eigenaardig belang na te gaan, hoe door een geschiedvorscher als Prof. Fruin over beide boeken geoordeeld wordt. In het kort kunnen wij nu reeds zeggen, dat het werk van Kervyn door Prof. Fruin als „partijboek" nagenoeg geheel en al verworpen wordt, terwijl hij daarentegen den wensch uit, dat het werk van

Motley ten minste voorloopig als „handboek" onzer vaderlandsche geschiedenis zal worden aangenomen. Wij willen de gronden, die Prof. Fruin voor deze verschillende uitspraken mededeelt, aan een nader onderzoek onderwerpen. 't Resultaat zal verrassend wezen. Het zal blijken, dat de hoofdaanmerkingen, door Prof. Fruin op Kervyn gemaakt, voor verreweg het grootste gedeelte ongegrond zijn, terwijl hij erkent, dat Kervyn meestal slechts door kleine tekortkomingen en onnauwkeurigheden gezondigd heeft. Toch heet het ten slotte, dat Kervyn's boek een „partijboek" is. Daarentegen levert Prof. Fruin zulk een vernietigende critiek op Motley's geschiedenis, dat er in waarheid bijna niets van overblijft. Niettemin wenscht hij, dat hetzelfde boek ons „handboek" voor de vaderlandsche geschiedenis zal worden.

De verklaring van dat oordeel door een man, zóó scherpziend als Prof. Fruin, die bovendien er naar streeft zoo onpartijdig mogelijk te zijn, bestaat hierin, zooals wij in ons vorig artikel bereids aangetoond hebben, dat bij Prof. Fruin de leer sterker is dan de natuur. Al heeft Motley nog zulk een slecht geschiedverhaal geleverd — hij bezit in zijn verhalen en beschouwingen de sympathie van Prof. Fruin, die met hem de resultaten verheerlijkt. Ten gevolge daarvan wordt zijn boek geprezen. Daarentegen is Kervyn's boek in strijd met hetgeen Prof. Fruin heilig en dierbaar is. Vandaar dat zijn boek verworpen wordt.

Wij willen Kervyn's werk op de eerste plaats bespreken.

Als „slotsom van zijn ervaringen bij het aandachtig lezen van het eerste deel" zegt Prof. Fruin (bl. 397):

„Aan het geschiedverhaal, dat de heer Kervyn de Lettenhove in de zes deelen van zijn werk vervat heeft, kan ik tot mijn spijt geen groote waarde toekennen. Vergeleken met de echte stukken, blijkt het in vele opzichten onjuist te zijn. Naar mijn oordeel bestaat de waarde van zijn werk hoofdzakelijk in een gedeelte der bouwstof, voor het eerst door hem opgedolven en gebruikt. Wij hadden die liever onbewerkt ontvangen, want de wijs, waarop wij hem te werk

zien gaan, waar wij hem kunnen contrôleeren, boezemt met reden twijfel aan zijn nauwkeurigheid, waar ons zijn bescheiden niet ter vergelijking voorleggen. Niettemin zijn wij hem dank verschuldigd en blijven wij hem erkentelijk voor het vele belangrijke, dat hij ons op verschillende plaatsen van zijn lijvig werk en inzonderheid in de daarbij behoorende *Documents inédits* heeft medegedeeld. Aan zijn waarheidsliefde behoeven wij niet te twijfelen. Zijn *partijdigheid en de vooroordeelen, waarmeé hij behebt is,* [wij cursiveeren] verklaren genoegzaam de misvattingen, die hij, zijns ondanks, naar wij vertrouwen, begaat".

Ziedaar in waarheid een uiterst scherpe critiek. De hoogste lof, die aan den schrijver van het reusachtige werk wordt toegekend, bestaat hierin, dat hij enkele *documents inédits*, zeer weinige in getal, heeft medegedeeld. Verder wordt er gezegd, dat men liever het afschrift van de stukken verlangd had, waarop de schrijver zich beroept, dan de verwijzingen naar die stukken. Want Kervijn schijnt niet geloofwaardig. Dat blijkt genoeg uit de wijze, waarop hij met stukken, die bekend zijn, te werk gaat. Hij is *partijdig* en *met vooroordeelen behebt.* Daaraan, niet aan zijn waarheidsliefde, zijn de misvattingen toe te schrijven, die hij begaat. De gronden, waarop dat vonnis van Prof. Fruin berust, willen wij aan een nader onderzoek onderwerpen.

I (bl. 383). [1])

Kervyn zegt: „Dans le mouvement qui se manifeste le premier rôle est reservé au Prince d'Orange". Men lette er wel op, dat Kervyn niet meer zegt dan dat de eerste rol „est reservé au Prince". Dat wil dus niet anders zeggen als dat de Prins ook van 1560 tot 1564 de ziel, het hoofd van het verzet tegen de regeering van Philips geweest is. Prof. Fruin merkt hierop aan, dat hij de juistheid van die uitspraak niet wil

---

[1]) De door ons met Romeinsche cijfers opgetelde grieven tegen Kervyn zijn allen ontleend aan den *Ned. Spect.* 1885.

betwisten, indien wij al de jaren van 1560 tot 1585 als een geheel samenvatten, maar hij gelooft niet, dat zulks geldt van de jaren 1560 tot 1564 in die mate, waarin de schrijver dat beweert. „Het komt mij voor, — zegt Prof. Fruin — dat dit uit de bescheiden niet blijkt, en dat de verantwoordelijkheid ten onrechte op den prins bij voorkeur en bijna met uitsluiting van anderen gelegd wordt".

Bewijzen, of ook slechts een schijn van bewijs wordt door Prof. Fruin niet aangehaald.

In ernst vragen wij, of Prof. Fruin kan volhouden, dat de Prins niet reeds van 1560 af voortdurend de ziel van het verzet of de beweging geweest is, die zich openbaarde? Blijkt dat niet uit de bescheiden? Welnu, dan willen wij uit die bescheiden een en ander aanhalen, waaruit zonneklaar blijkt, dat, in strijd met Prof. Fruin's bewering, reeds van 1560 af de Prins het hoofd is geweest, van alwat tegen Philips heeft plaats gehad.

Even goed en veel beter dan aan ons, is het aan Prof. Fruin bekend dat de Prins, volgens zijn eigen bekentenis in zijn latere *Apologie*, reeds in 1559 naar de verwijdering van de Spanjaarden uit deze landen gestreefd heeft. Door Bakhuizen v. d. B. (*Stud. en Schetsen*, Dl. I, 179) wordt dat zonder tegenspraak erkend. Was dus Philips niet zeer goed ingelicht, toen hij den Prins, bij gelegenheid, dat deze aan de Staten de schuld [1]) er van wilde geven, dat er op het vertrek van de Spanjaarden werd aangedrongen, in het openbaar de scherpe woorden toevoegde: „Niet de Staten, maar gij, gij, gij". Wel degelijk heeft Philips zelf toen reeds in den Prins het hoofd (le premier rôle) erkend van de tegenwerking, die hij ondervond. — Van wien vooral ging de miskenning van Granvelle uit? Was het niet de Prins, die reeds

[1]) Die tactiek: anderen op te zetten, en zelf achter hen zich schuil te houden, is door den Prins geheel zijn leven gevolgd. Werd hij uit zijn schuilhoek opgejaagd, dan trad hij op met verdedigingsschriften waarin: leugens en verdichte brieven.

in 1561 aan Philips klachten over Granvelle indiende? Egmont onderteekende mede dien brief. Er is geen kwestie van, of Egmont werd in alles, wat hij in die dagen deed, geleid en medegesleept door den Prins, totdat men openlijk verzet tegen den Koning eischte. Toen vielen hem de schellen van de oogen, en trok hij, de edelste van al de edelen uit dien tijd, als eerlijk en loyaal onderdaan van zijn Koning en Heer, zich terug. — Wie kwam hoofdzakelijk in verzet tegen 's Konings plan, om Nederlandsche troepen naar Frankrijk te zenden, ten einde aldaar de Katholieken te ondersteunen? Was het niet de Prins van Oranje? — Het komt ons voor, dat wij uit bescheiden putten.

Wij willen echter een schrede verder gaan: Prof. Fruin tegenover Prof. Fruin aanhalen.

Is de Prins niet, vóóral van 1560—1564, de ziel geweest van *le mouvement qui se manifeste* — hoe schrijft dan Prof. Fruin (*Gids*, 1859, II, bl. 784), dat Oranje en Egmont bij gelegenheid, dat Philips met Nederlandsche troepen zich in Frankrijk's zaken wilde mengen, doordreven, dat:

„al de stadhouders der provinciën en al de vliesridders in den Raad van State ontboden zouden worden.... En de bijeenroeping van die stadhouders en vliesridders was reeds op zich zelf een overwinning voor Oranje en Egmont.... Bovendien, zij hadden reeds vroeg hunne partij onder de vliesridders versterkt: in de vergadering der orde, die kort voor het vertrek van Philips gehouden was, hadden zij, *tegen het uitdrukkelijk verlangen des Konings* [wij cursiveeren] drie of vier jonge edelen, op wie zij rekenen konden, gekozen gekregen, Hoochstraten, de Montigny, de Ligne; en deze ondersteunden thans hunne voorslagen bij de overige ridders.

Maar aan een nog gewichtiger doel had Oranje die samenkomst van zoo veel groote heeren dienstbaar gemaakt; hij had al de leden van den Raad van State, alleen Granvelle en Viglius uitgezonderd, bij zich genoodigd, en, na eerst de aangelegenheid, waarvoor zij door de landvoogdes waren opgeroepen besproken te hebben, was hij, en Egmont en Bergen na hem, begonnen zich over Granvelle te

beklagen, over de heerschzucht en den hoogmoed van dien „vreemdeling" [alsof de Prins zelf geen vreemdeling was], over het geringe aandeel, dat hij den grooten en Staten des lands aan het bestuur liet nemen" enz.

Prof. Fruin vervolgt:

„En weinige dagen later kwamen er een stellige *ligue* — zoo noemden de verbondenen het zelf — tegen den kardinaal tot stand: bij Oranje en Egmont, *die begonnen waren* [wij cursiveeren] sloten zich Hoorne en zijn broeders Montigny, Bergen en Mansfelt, zelfs Arensberg en Megen aan".

Ziedaar Prof. Fruin tegenover Prof. Fruin. Het zij ons geoorloofd te vragen, of Kervyn iets te veel gezegd heeft met de woorden, dat de Prins de ziel was van „le mouvement qui se manifeste"?

Wij zullen nog eenmaal Prof. Fruin tegenover Prof. Fruin hooren. Wij bedienen ons wederom van Professor Fruin's eigen mededeeling of beschrijving (*Gids* 1860, I: *Het voorspel v. d. tachtigjarigen oorlog*, bl. 199 vv.):

„In de maand December [1563] bracht de landvoogdes — ongetwijfeld *op verzoek van Oranje en Egmont* [wij cursiveeren] — in een opzettelijk daartoe belegde vergadering den toestand des lands ter sprake. Zij schetste dien als zeer ongunstig enz. Zij gaf dit alles aan de heeren in ernstige overweging en zij beval hun dringend aan te bedenken, welke middelen van herstel men den koning zou kunnen voorslaan. — Het was duidelijk, dat de landvoogdes zoo niet uit eigen beweging, maar op ingeving der grooten sprak, en het was niet twijfelachtig, welke middelen die aanbevolen wilden hebben. Het besluit van den raad, in een latere vergadering, kwam dan ook neer op hetgeen Oranje en Egmont verlangden; er werd besloten, dat men van den koning de bewuste verandering van den regeeringsvorm, de bijeenroeping der Staten-Generaal en matiging der geloofsvervolging vragen zou enz. Egmont liet zich overhalen die wenschen persoonlijk bij den koning te gaan aandringen enz. Het opstellen zijner instructie werd aan Viglius opgedragen".

Van wien, vragen wij, is deze geheeele zaak uitgegaan, tenzij in hoofdzaak van den Prins? Zeer zeker niet van Egmont,een bloot werktuig in 's Prinsen handen. Van wien anders tenzij van den Prins? Men geve acht:

„Toen die instructie in een volgende vergadering ter tafel kwam en door al de aanwezigen onnadenkend werd goedgekeurd — Viglius, had zich zéér voorzichtig binnen algemeene termen gehouden — nam Oranje ten laatste het woord en sprak die gedenkwaardige rede, die Viglius [niet zonder reden: Viglius zag den afgrond, waarin het vaderland zou wegzinken, werden 's Prinsen woorden bewaarheid] zóó deed ontstellen, dat hij den nacht slapeloos doorbracht en bij het opstaan door een beroerte getroffen werd. Ongelukkig dat die redevoering, die uren duurde, ons niet dan in een uittreksel van weinige regels bewaard is: hare kracht blijkt uit den indruk, dien zij op Viglius maakte. „Het is tijd — zoo ving Oranje aan — ronduit te spreken en niet langer te verbloemen, want in den toestand, waarin het land thans verkeert, kan het niet langer blijven bestaan." De verwarring van regeering en justitie vereischte een doortastende hervorming van beiden; de uitputting der finantiën vorderde buitengewone maatregelen, die alleen de Staten-Generaal bevoegd waren te nemen; de snelle voortgang der ketterij maakte een andere handelwijze ten haren opzichte noodzakelijk. „De koning dwaalt — zoo besloot hij — als hij meent, dat Nederland, te midden van landen, waar godsdienstvrijheid bestaat, voortdurend de bloedige plakkaten verdragen kan: evenals elders zal men ook hier veel oogluikend moeten toelaten. En hoezeer ik aan het katholieke geloof gehecht ben, ik kan niet goedkeuren, dat vorsten over het geweten van hun onderdanen willen heerschen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen" [1]).

Prof. Fruin laat hierop volgen:

„Merkwaardige woorden, zooals er nog nooit in den Raad van State gehoord waren. Geen wonder, dat zij Viglius schokten. Zij openen een nieuw tijdvak in de geschiedenis der onlusten" enz.

---

[1]) De bijeenkomst, waarin die redevoering werd uitgesproken, had plaats in Januari 1565.

Wij moeten ons beperken en onthouden ons daarom van elke opmerking, om alleen aan Prof. Fruin de vraag te doen, of Kervyn ook een letter te veel gezegd heeft, wanneer hij den Prins van Oranje aanwijst als het hoofd en de ziel van *le mouvement qui se manifeste*? Wel heeft Prof. Fruin een achterdeur opengehouden, door het woordeken: *in zulke mate als Kervyn doet*, behendig in zijn zinsnede in te lasschen; maar wij bewezen: *ten eerste*, dat het onwaar is, dat Kervyn zich aan overdrijving schuldig gemaakt heeft: *ten tweede*, dat het onmogelijk ontkend kan worden, dat de Prins toen reeds, in de jaren 1560—1564, Philips en zijne regeering krachtdadig tegengewerkt heeft. Hij stond in die tegenwerking zóó verre vooraan, dat aan hem bijna alleen *le mouvement qui se manifeste* moet worden toegeschreven. Prof. Fruin weet zoo goed als ieder van ons, dat de denkbeelden, door den Prins in die belangrijke vergadering van 15 Jan. 1565 uitgesproken, niet de vluchtige meening waren van een oogenblik, maar de uitdrukking van een overtuiging, die jaren en jaren lang bestaan had. Zulke „merkwaardige woorden als er nog nooit in den Raad van State gehoord waren", die „Viglius schokten, dat hij er een beroerte van kreeg", worden niet openlijk in een plechtige vergadering van de voornaamste lieden van het land geuit, tenzij die in den spreker vleesch en bloed geworden zijn.

Zij werpen derhalve ook licht over een vroegeren tijd. 't Is te begrijpen, dat de Prins, zooveel dat in zijn vermogen geweest is, er naar gestreefd heeft, om die denkbeelden insgelijks in bijzondere gesprekken aan anderen mede te deelen, te verspreiden en in toepassing te brengen, lang voordat hij het bestond die in een opzettelijk belegde vergadering te verkondigen. Daaruit volgt zonneklaar, dat de Prins reeds in die dagen van 1560 tot 1564, juist zooals Kervyn dat opgeeft, de ziel is geweest van de beweging, die zich openbaarde.

Wonderwel stemt Groen (*Arch. ou Correspond. inéd. de la maison d'Or.-Nass.* Prolég p. 175) met Kervyn overeen: „Tou-

tefois les véritables chefs de l'opposition étaient le Prince d'Orange les Comtes d'Egmont et de Hornes, espèce de triumvirat, qui, comme d'ordinaire, se résumoit dans la direction et la suprematie d'un seul". Groen maakt evenmin onderscheid tusschen de jaren 1560—1564 en 1564—1585. De eer van die vondst komt alleen toe aan Prof. Fruin.

II (blz. 383).

„Even ongegrond acht ik het — zegt Prof. Fruin — den prins reeds in dat tijdvak de inzichten en bedoelingen toe te kennen, die hij later onder andere omstandigheden ongetwijfeld gehad heeft, en daaruit daden te verklaren, die zich natuurlijker verklaren laten uit drijfveeren, welke men recht heeft toen ter tijd bij hem te veronderstellen."

Wij vragen echter, of ieder dat zóó ongegrond zal achten als Prof. Fruin. 't Gebeurt meer, dat iemand op zekeren leeftijd geheel van karakter en inzichten verandert, een nieuwen mensch aandoet; maar het dient dan toch bewezen en niet ondersteld te worden, dat er met iemand zulk een karakterverandering heeft plaats gehad. Zoolang als slechts die onderstelling door Prof. Fruin gedaan wordt, zonder dat hij ons daarvan eenig bewijs in handen geeft, houden wij ons aan het misschien ietwat triviale, maar zéér ware spreekwoord, dat een vos wel zijn haren, maar daarom niet zijn streken verliest. Inzonderheid geldt dat van den Prins, die volgens Prof. Fruin zelven reeds in zijn jeugd zich aan „misleiding had schuldig gemaakt", en dat zijn leven lang gedaan heeft. Ziehier Prof. Fruin's eigen woorden: „Wij herinneren ons, dat hij [de Prins] in zijn *Apologie* bekent den koning [van Frankrijk] misleid en uitgehoord te hebben" *(Gids*, 1859, II, bl. 781). Bakhuizen v. d. B. *(Stud. en schets.* I, bl. 190) betrapt den Prins, op veel lateren leeftijd, insgelijks op leugentaal, als deze beweert, dat hij in 1567 ver verwijderd geweest is van het tooneel der oproerige bewegingen, terwijl hij, gelijk blijkt, niet ver verwijderd geweest is. Wel wringt zich

Bakhuizen in duizend bochten, om, ten spijt van die leugentaal, den Prins te verheerlijken, maar het is hem niet mogelijk de leugen weg te redeneeren. Bakhuizen behoefde zich waarlijk zoo bezorgd niet te toonen. De Prins zag er volstrekt geen gewetensbezwaar in, om zich van leugens te bedienen. Hij heeft wel andere dingen gedaan; getuige de verdichte brieven, die door hem als echte werden uitgegeven. Aan Prof. Fruin vragen wij het bewijs, dat de Prins in dien tijd inzichten en bedoelingen gehad heeft, verschillend van die, welke hij op lateren leeftijd had.

III (bl. 383).

Een andere aanmerking. De Prins beroemde er zich op, een gehoorzaam onderdaan van zijn Koning en een geloovig zoon der Kerk te zijn. Door Kervyn wordt getwijfeld aan de oprechtheid van die betuigingen.

Prof. Fruin deelt de redenen van dien twijfel mede.

Die redenen zijn: *1ste*, de Prins was niet tevreden in alle opzichten, met de behandeling, die hij van den Koning ondervond; *2de*, de Prins bedwong de ketterij in zijn stadhouderschap niet van harte; *3de*, de Prins hield vol, dat, wat Elisabeth van Engeland ook misdeed, men in geen geval de handelsbetrekkingen met Engeland moest afbreken; *4de*, de Prins trachtte zich in de gunst zijner landgenooten in te dringen, door voor de verwijdering van de Spaansche troepen te ijveren, terwijl hij ten *5de*, de abten ondersteunde in hun verzet tegen de Bisschoppen.

Prof. Fruin vraagt: „Is er in dit alles [deze vijf punten, door Kervyn genoemd] iets, wat zich met de betuigde gehechtheid aan Koning en Kerk niet rijmen laat?"

Bilderdijk zou ongetwijfeld antwoorden, dat die woorden (betuigingen van gehechtheid aan den Koning en de Kerk) en die daden op elkander rijmen, als pompstok op inktkoker. Aan Prof. Fruin vragen wij, of dat met den Koning medewerken heet, als de Prins tegen 's Konings wil de abten opzet en stijft in hun

verzet tegen de Bisschoppen? Is dat medewerken met den Koning, als de Prins tegen 's Konings wil de natie opzet, om het vertrek der Spaansche troepen te eischen, of heet dat tegenwerken? Is dat medewerken met den Koning, als de Prins tegen 's Koning wil betrekkingen met Engeland wil onderhouden hebben, of heet dat tegenwerken? Is dat getrouwheid aan de Kerk, als de Prins de vijanden van de Kerk in zijn stadhouderschap zoo goed als ongemoeid laat? Eindelijk is dat medewerken met den Koning, als de Prins zich bijna over alles ontevreden betoont, wat de Koning ten zijnen opzichte gedaan heeft? Zeker, 't is geen openbaar verzet. De vaan des oproers is nog niet ontrold. Maar is het geen verzet in het geheim verzet achter anderen, door den Prins op den voorgrond geplaatst, terwijl hij zelf zich op den achtergrond hield? Geloove het wie wil, maar hij is wel zéér goed van vertrouwen, die overeenstemming of harmonie ziet tusschen die betuigingen van gehoorzaamheid en trouw en zulke daden als de Prins zich veroorloofde. Die beweert, dat zoo iemand met den Koning medewerkt en de Kerk ondersteunt, vormt zich, voorwaar, al zéér vreemde denkbeelden van medewerking en ondersteuning. Prof. Fruin schijnt dat zelf ook zeer goed begrepen en gevoeld te hebben. In de volgende zinsnede is er volstrekt geen sprake meer van die betuigingen van gehechtheid en trouw. Op een geheel ander terrein, dat van de gehoorzaamheid, die de Prins aan zijn Heer en Meester verschuldigd was, wordt de kwestie overgebracht, en wij hooren Prof. Fruin tot verdediging van 's Prinsen handelwijze in die dagen gewag maken van het paardenmiddel van „blinde gehoorzaamheid". Ziehier: „Blinde gehoorzaamheid had de Prins noch aan de wereldlijke, noch aan de kerkelijke overheid beloofd".

Het komt ons voor, dat Prof. Fruin *blinde* gehoorzaamheid verééenzelvigt met *volkomene* gehoorzaamheid. Dat is een groote dwaling. Onder blinde gehoorzaamheid heeft men een onder-

werping te verstaan, waarbij zelfs het gebruik der rede zoo goed als geheel uitgesloten is en 's menschen vrijheid geweld wordt aangedaan. Blinde gehoorzaamheid sluit dus ook de opvolging in van voorschriften of bevelen, strijdig met de wetten van God en de wetten van de Kerk. Aan geen enkele Overigheid staat het vrij *blinde* gehoorzaamheid te eischen. Aan niemand ook is het geoorloofd zulke gehoorzaamheid te beloven of te bewijzen.

Naar onze meening was de Prins, als 's Konings onderdaan en stedehouder, in het algemeen tot gehoorzaamheid gehouden, zooals dat een eerlijk en loyaal onderdaan betaamde, en wij vragen met allen nadruk, of 's Prinsen handelwijze in dien tijd in overeenstemming te brengen is met de betuiging van gehoorzaamheid en getrouwheid, die hij in dienzelfden tijd gedaan heeft.

Prof. Fruin vervolgt: „En dachten en handelden zijns gelijken, de groote heeren van Nederland, anders dan hij? — Zoo niet, waarom dan alleen zijn betuigingen en niet de hunne in twijfel getrokken?"

Wij kunnen hierop met een kort antwoord volstaan. De zaak in kwestie betreft alléén den Prins van Oranje. Met de andere heeren hebben wij in dit geval niets te maken. Het is de vraag alléén, of Kervyn ongelijk heeft, als hij zegt, dat er aan de oprechtheid van 's Prinsen betuigingen, zóó geheel verschillend van zijn daden, getwijfeld behoort te worden. Wij gelooven, dat Kervyn met recht dien twijfel oppert en Prof. Fruin in zijn verdediging niet geslaagd is.

Prof. Fruin kan den schrijver (Kervyn) het recht niet toekennen tot zijn slotsom:

„C'est une politique habile peut-être, mais une politique à double face. Il est des apparences qu'il faut conserver, des traditions que l'on ne peut brusquement abjurer: à chaque pas la ligne à suivre se modifiera selon les temps et selon le succès."

Prof. Fruin laat hierop volgen:

„Ongetwijfeld met de verschillende tijden zal de prins, en hij waarschijnlijk niet alleen, van houding en gedrag veranderen. Maar waar ligt het bewijs, dat hij niet gelijkelijk van zienswijze (gehoorzaamheid aan den koning en gehechtheid aan de kerk) veranderd is? Waar het bewijs, dat hij nu reeds dacht, zooals hij later, als de tijden veranderd zullen zijn, denken zal? En zoo hiervoor geen bewijs gegeven kan worden, — staat het dan een geschiedschrijver vrij, uit verraderlijke bedoeling te verklaren, wat zonder zulke verklaring zeer begrijpelijk is? Als het de algemeene vrees was, gelijk Kervyn in navolging van Renon de France zegt, dat Nederland beroofd zou worden van zijn instellingen, die eeuwenlang zijn roem en voorspoed hadden uitgemaakt, — waarom dan die vrees niet erkend als een beweegreden van 's prinsen gedrag, gelijk hij zelf dat in zijn verweerschriften verklaart? Waarom, als het wantrouwen maar al te zeer gegrond bleek, daden van voorzorg veroordeeld, die er noodzakelijk uit voortvloeiden?"

Waar is het bewijs, vraagt Prof. Fruin, dat de Prins niet veranderd is van overtuiging of zienswijze, omtrent die verschuldigde gehoorzaamheid aan den Koning en gehechtheid aan de Kerk?

Dat wil dus met andere woorden zeggen: bewijs, dat de Prins in dien tijd reeds dezelfde overtuiging was toegedaan. Het is toch zeer goed mogelijk, dat hij van overtuiging veranderd is.

Wij noemen dat de redeneering van een handig advocaat, die, verlegen met de zaak, waarvoor hij moet opkomen, zich van het *onus probandi* zoekt af te maken, en dat aan zijn tegenstander tracht over te dragen. De waarheid wint echter niet heel veel bij zulke tactiek. Met voldoende bewijzen moest aangetoond worden, dat er verandering van overtuiging heeft plaats gehad. De plicht om daarvan het vereischte bewijs te leveren, berust op hem, die de veronderstelling gemaakt heeft, dat zulks wel kan hebben plaats gehad, *in casu* op Prof. Fruin, door wien de vraag gedaan is.

Het komt ons echter voor, dat het bewijs, dat de Prins niet

van overtuiging veranderd is, zij het ook slechts een negatief bewijs, gemakkelijk geleverd kan worden. Van zulk een hoogst belangrijke zaak, 's Prinsen verandering van overtuiging omtrent zijn voornaamste plichten, is geen letter, geen iota bekend. Zou de Prins, indien hij veranderd ware van overtuiging, niet de eerste geweest zijn, om dat op alle hoeken van wegen, straten en pleinen uit te bazuinen? Tegen bekendmaking van hetgeen hij in zijn belang achtte, wij weten het, heeft de Prins nooit opgezien. Zijn eigenbelang vorderde het, zijn goede naam eischte het, om aan zulk een verandering van overtuiging, die de rechtvaardiging van zijn handelingen bevatte, de meest mogelijke openbaarheid te schenken. Van iets dergelijks wordt echter niets, niet het minste vernomen.

Is de Prins misschien van overtuiging veranderd — waarom dan die zóó belangrijke zaak met een ondoordringbaren sluier bedekt gehouden?

Naar onze meening is Prof. Fruin met deze zijn gissing: misschien is de Prins van overtuiging veranderd, geheel en al in het ongereede geraakt. Nog altijd houden wij ons aan de vraag van Kervyn: hoe zijn 's Prinsen woorden van gehoorzaamheid en trouw overeen te brengen met zijn handelingen, vermeld in de hierboven opgegeven vijf punten?

Zonder den minsten twijfel, de Prins heeft er het volste recht op naar waarheid en billijkheid beoordeeld te worden. Voor hem, als voor ieder ander, geldt de regel: „*Unusquisque bonus habeatur, donec malus probetur*". Doch de geschiedenis van iemands leven bestaat, ook wel uit de woorden door hem gesproken, maar vóóral uit de daden, die hij verricht heeft. Woorden en daden vormen, behooren althans een harmonisch geheel te vormen. Waar de woorden in strijd zijn met of geheel afwijken van de daden, — daar behoort 's menschen intellectueele of zedelijke waarde vastgesteld te worden naar de daad, d. i. de belichaming van zijn gedachte. Wordt er bevonden, dat

er terzelfdertijd aan het gesproken woord een geheel andere gedachte voorzit, onbestaanbaar met de gedachte, die de daad in het leven deed treden, dan volgt met onweerstaanbaar geweld de logische conclusie, dat die mensch er twee gedachten op nahield, waarvan de eerste niet te rijmen was met de andere.

Hoe nu wil Prof. Fruin, wij vragen dat in allen ernst, 's Prinsen gedachte, toen hij die betuigingen van gehoorzaamheid en getrouwheid aflegde, overeenbrengen met de gedachten, die hij koesterde, toen hij de abten stijfde in hun verzet tegen de komst der Bisschoppen; de Staten opzette om de verwijdering der Spanjaarden te eischen; de vijanden der Kerk nagenoeg ongestraft liet enz.

IV (bl. 384).

Prof. Fruin maakt een andere aanmerking:

„Elders teekent hij [Kervyn] de staatkunde van het Spaansche hof als „tracée par la duplicité, mêlée de vengeance et de faiblesse". (p. 317), en hij voorziet, dat de noodlottige brieven van October 1565, waarbij de koning de hervormingen in het staatswezen door de Nederlandsche grooten gevraagd, van de hand wees, en daarentegen de verscherping van de geloofsvervolging gebood, de strekking hadden, om het volk hoe langer hoe meer van de regeering te vervreemden. Hij [Kervyn] meent, dat Oranje zich in dien misslag verheugde. „Aux yeux perspicaces du Prince d'Orange s'ouvrait un avenir où, la puissance espagnole se rendant par son impopularité de plus en plus irréconciliable avec les libertés publiques et les moeurs du pays, sa propre ambition triompherait et se trouverait enfin satisfaite".

Prof. Fruin vraagt:

„Maar waarop rust alwêer die hatelijke aantijging? Waarom zou de prins, die onophoudelijk de maatregelen had aanbevolen, waardoor de dreigende gevaren afgewend hadden kunnen worden, zich hebben verheugd in het ontstaan van beroeringen, waarbij zijn eerzucht iets winnen kon, het is waar, maar veeleer kans liep om alles te verliezen? Onze schrijver kentcekent den prins, op gezag zijner

tijdgenooten, als een bedachtzaam en verstandig man, maar laat hem handelen als een roekelooze waaghals. Het gedrag van den prins in deze dagen geeft tot achterdocht geen grond. Wel is waar, hij stemde in den Raad van State voor het afkondigen van 's konings bevelen, zonder verder verwijl. Maar werd het dan inderdaad geen tijd, dat men in Nederland vernam, wat men van de regeering te wachten had? Het mag waar zijn wat Viglius beweert, dat Oranje bij deze gelegenheid aan iemand, die het later wêer had oververteld, de voorspelling influisterde: nu zullen wij een treffelijke tragedie zien beginnen. Op zich zelf is dit waarschijnlijk genoeg. Maar zullen we in goed vertrouwen op een van 's prinsen vijanden er ook bij aannemen, dat hij het met een vroolijk gezicht „quasi laetus gloriabundusque" heeft toegefluisterd?"

Prof. Fruin houde ons ten goede, dat hij in deze te weinig rekening gehouden heeft met de zwakheid van het menschelijk hart. Het kon onmogelijk anders, of de Prins moest noodzakelijkerwijze, al zou hij het met bloedend harte gedaan hebben, er zich eenigermate in verblijden, dat niet alleen alles gegaan was, zooals hij voorspeld had, en waartegen hij gewaarschuwd meende te hebben, maar dat tengevolge van de genomen besluiten de toestand oneindig veel verergeren zou. Wien overkomt niet iets dergelijks, al geschiedt dat in den zoo beperkten kring van ons dagelijksch leven?

Ten spijt van al onze waarschuwingen zien wij een vriend of bloedverwant den verkeerden weg opgaan. Door hem worden aan de reeds gepleegde afkeurenswaardige handelingen nieuwe verkeerdheden toegevoegd, die ten slotte zijn ondergang tengevolge zullen hebben. Wie zou dus niet aan zichzelven en aan anderen getuigen, dat spoedig het einde te wachten is? En al geschiedt het met diepe smart — zekere droeve zelfvoldoening, dat alles plaats heeft juist zooals door ons voorspeld is, en gaan zal zooals opnieuw voorspeld wordt, blijft niet achterwege. Komt er bij, dat er uit den loop, dien de zaken nemen zullen, voor onze eigen belangen voordeel te wachten is, — wie blijft er dan

zoo geheel meester van zichzelven, dat hij de aandoeningen zijns harten volkomen weet te onderdrukken?

Wat te zeggen van het hoogst afkeuringswaardig gedrag van den Prins, om in den Raad van State op onverwijlde afkondiging van 's Konings bevelen aan te dringen, terwijl hij reeds vast besloten was de uitvoering van die bevelen te weigeren?

Het spreekt van zelf, dat hij zich verblijdde, zóó geheel en al zonder zijn toedoen in de gelegenheid te zijn, om het volk meer en meer van den Koning te vervreemden, en zich zelven van de volksgunst te verzekeren. Hem was een tweesnijdend wapen in de hand gegeven. Den Koning, zijn Vorst, maakte hij er meê af; zich zelven verhief hij in diens plaats. Oordeelde hij, dat 's Konings bevelen ten verderve strekten van het land en weigerde hij daarom tot de uitvoering mede te werken, dan had hij zich ook van algeheele medewerking moeten onthouden; dan was het reeds misdadig van hem, om op publicatie, en nog wel op onverwijlde publicatie tot voorkoming van elk uitstel, elk verder beraad aan te dringen. Dat was toch ook medewerking. Waarom die medewerking verleend, en verdere medewerking geweigerd, tenzij om zijn Vorst bij het volk in minachting te brengen, zich zelven in de gunst van het volk in te dringen?

En als Prof. Fruin ter verdediging van den Prins zegt: „werd het dan inderdaad geen tijd, dat men in Nederland vernam wat men van de regeering te wachten had" — dan is ons antwoord gereed, dat slechte tijdingen altijd vroeg genoeg vernomen worden, en de Prins, zoo hij iets in het waarachtig belang dezer landen had willen doen, oneindig beter gedaan had, als door hem op strenge geheimhouding van 's Konings bevelen, maar tegelijk op gezamenlijk verzet van den Raad van State tegen die bevelen aangedrongen was. Op dat oogenblik, toen, toen was het oogenblik voor Oranje gekomen, om zijn ontslag — in vroegeren tijd slechts als een kunstgreep aangewend — in te dienen. Daardoor had hij ten minste zijn eer en goeden naam behouden.

V (bl. 392).

Volgens Prof. Fruin schrijft Kervyn het verzet van Oranje toe, niet aan de redenen, die de Prins met al zijn landgenooten gemeen had, maar alléén aan drijfveeren van eigenbelang en eerzucht:

„De reden waarom, volgens hem [Kervyn] de prins Granvelle haat en tegenwerkt, is hierin gelegen, dat de kardinaal al vroeg zijn eerzuchtige en verraderlijke voornemens doorzien en ontdekt heeft..... Ten bewijze hiervan haalt hij [Kervyn] een ongedateerden brief van Granvelle aan den koning aan, die waarschijnlijk tot een iets later tijdperk behoort". De lezer gelieve acht te geven. Prof. Fruin vervolgt: „Want toen de strijd tusschen de grooten en den kardinaal ontbrandde, had de laatste de bedoelingen van Oranje nog niet of weinig verdacht gemaakt, en er bestaat geen aanleiding om de redenen, die de overige grooten den strijd tegen den kardinaal en zijn bestuur deden aanvangen, ongenoegzaam te achten, om ook het gedrag van den prins te verklaren".

Heeft het niet al den schijn voor den minder nadenkenden of oplettenden lezer, dat het ongunstig oordeel, door den Kardinaal over den Prins uitgesproken, zijn hoofdoorzaak en naaste aanleiding heeft in 's Prinsen verzet of strijd tegen den Kardinaal? Toen de Prins zich nog de vriend van den Kardinaal betoonde, en ook nog in lateren tijd, hoorde men niets van een ongunstige beoordeeling van den Prins door den Kardinaal. Dat kwam eerst voor den dag, toen „de strijd tusschen de grooten en den kardinaal ontbrandde". Men zou haast zeggen, dat tot dien tijd alles *couleur de rose* was geweest tusschen den Kardinaal en den Prins. Nu zegt Kervyn wel, dat de Kardinaal *al vroeg* 's Prinsen eerzuchtige en verraderlijke voornemens doorzien had", maar Prof. Fruin laat er onmiddellijk op volgen, dat Kervyn ten bewijze daarvan „een ongedateerden brief aanhaalt, die waarschijnlijk tot een iets later tijdperk behoort". Dat wil met andere woorden zeggen: Kervyn's bewijs beteekent niet heel veel. Die brief dag-

teekent waarschijnlijk uit den tijd, toen de Kardinaal met den Prins in onmin verkeerde.

Het kan niet anders, of de lezer, die minder scherp toeziet, moet uit deze voorstelling afleiden, dat de Kardinaal alléén omdat de Prins voornamelijk tegen hem in verzet kwam, dus hoofdzakelijk uit weêrwraak, zulk een ongunstig oordeel over den Prins geschreven heeft. Alsof een man, zoo scherpziend als Granvelle, door wien Oranje van zijn vroegste jeugd af was gadegeslagen, niet reeds veel vroeger zijn oordeel omtrent diens karakter en inborst gevormd had! Het spreekt immers vanzelf, dat Granvelle zijn zeer ongunstige meening omtrent den Prins zoo lang mogelijk verborgen hield en niet mededeelde, voordat hem daarvoor reden gegeven werd. Wie zal zóó dwaas zijn, om zonder reden iemand tot vijand te maken, zoolang deze zich vriend betoont? Maar toen Oranje het masker afwierp en openlijk den strijd tegen den Kardinaal aanbond — was het wonder, dat de Kardinaal toen zijn oordeel omtrent den Prins, zoo langen tijd verzwegen, aan een ander mededeelde?

Groen zelf erkent, dat de Kardinaal nooit eenig bewijs van wraakzucht gegeven heeft. Wel zijn er van het tegendeel voorbeelden aan te halen.

VI (bl. 392).

Prof. Fruin brengt verder deze beschuldiging tegen Kervyn in:

Van den inhoud der brieven van de groote heeren maakt hij: *a* nauwelijks melding, ja schenkt daaraan zóó weinig aandacht, dat hij een er van en wel den belangrijksten *b* tweemaal vermeldt, in de gedachte, dat het twee verschillende waren, en hij is *c* in die dwaling vervallen door niet te letten op het verschil van den ouden en nieuwen stijl: „In een der bronnen, die hij gebruikt, het *Supplément* op *Strada*, vond hij den brief gedateerd 11 Maart 1562 en hij spreekt er van in de gebeurtenissen van dat jaar. Maar in een ander van zijn bronnen, in *Gachard: Correspondance de Guillaume le Taciturne*, vond hij hem, zooals het behoort, onder de stukken van 1563

geplaatst, en hem daar niet herkennende, vermeldt hij hem op nieuw, als ware hij een andere. Geen meer afdoend bewijs is denkbaar van het gebrek aan belangstelling, waarmeê hij deze aanklacht heeft ingediend."

Wij antwoorden: geen meer afdoend bewijs van de groote vooringenomenheid, waarmede Prof. Fruin het werk van Kervyn beoordeelt, kan er gegeven worden, dan deze beschuldiging. Zij bestaat uit verschillende deelen, die wij, duidelijkheidshalve, ten dienste onzer lezers, met a, b, c hebben aangewezen.

a. Kervyn schenkt bijna geen aandacht aan den inhoud der brieven van de groote Heeren. Intusschen deelt Kervyn, *bl. 183*, den beknopten inhoud van den belangrijksten brief zóó juist en volledig mede, dat Prof. Fruin zelf het moeilijk beter doen zou, terwijl hij reeds, *bl. 69, 70*, den inhoud van den brief, door Oranje en Egmont den 23sten Juli 1561 aan Philips gezonden, waarin zij schreven, dat zij om Granvelle hun ontslag wilden nemen, vermeld had.

b. Prof. Fruin vergist zich, als bij zegt, dat Kervyn van denzelfden brief twee keeren gewag maakt, in de meening, dat het twee verschillende brieven waren. In een noot, *bl. 166*, verwijst Kervyn naar den brief van 11 Maart 1562 (1563 n. st.), als bewijsstuk, dat aan Montigny, in 1562 naar Spanje vertrokken, eene „note" was *nagezonden*. Daarentegen deelt hij, *bl. 183*, onder de gebeurtenissen van 1563 in den tekst den inhoud mede.

c. Prof. Fruin vergist zich opnieuw, als hij zegt, dat Kervyn geen acht gegeven heeft op het verschil tusschen den ouden en nieuwen stijl. Kervyn haalt den brief van 11 Maart 1562 (1563 n. st.) volmaakt juist aan zooals het behoort, om te bewijzen, dat aan Montigny in 1562 een „note" was nagezonden.

Het is Prof. Fruin, men houde ons de uitdrukking ten goede, groen en geel voor de oogen geworden, en het *Quandoque bonus dormitat Homerus* is hier niet toepasselijk: partijdigheid speelt in

deze zulke booze parten. 't Is niet waar, dat Kervyn zich vergist in den ouden en nieuwen stijl; het is niet waar, dat Kervyn, ten gevolge daarvan en ten gevolge van zijn partijdigheid, denzelfden brief, als verschillende brieven, tweemalen aanhaalt; het is dus ook volstrekt onwaar, dat Kervijn daaruit tot geheel verkeerde gevolgtrekkingen geraakt.

Prof. Fruin is geheel en al in de war. Aan den voet van de bladzijde, waarop hij bijna in twee kolommen zich beijvert, om met al zijn talent bij Kervyn fouten aan te wijzen, plaatst hij een noot, waarin hij erkent — onze hulde aan zóo groote eerlijkheid! — dat hij zelf zich wel vergist en Kervyn toch nog wel gelijk kan hebben enz. Hooggeachte en hooggeschatte Professor, houd het ons ten goede, dat wij de zaak verder laten rusten.

Het komt ons voor, dat het nootje, door Gachard gevoegd bij het slot van den brief van 11 Maart 1562 (1563 n. st.), er niet weinig toe bijgedragen heeft, om Prof. Fruin in dwaling te brengen. Gachard deelt in dat nootje mede, dat de brief, gedateerd 11 Maart 1562, geschreven is in 1563. Paschen, toenmaals nieuwjaarsdag in deze landen, viel dat jaar op den 11den April. Gachard deelt verder mede, dat van der Vijnckt, geen acht gevend op deze omstandigheid, nog wel zeer uitdrukkelijk opmerkt, dat de Koning met zijn antwoord van 6 Juni 1563 niet minder dan 15 maanden over dien brief zou hebben nagedacht.

Daar is nog meer. En dat is in deze zaak hoogst belangrijk.

Blijkbaar hebben noch Gachard, noch Kervyn, ook niet Prof. Fruin den brief van 11 Maart 1562 (1563 n. st.), zooals die voorkomt in het *Supplément de Strada*, vergeleken met den brief in de *Correspondance*. Om een woord van Prof. Fruin te bezigen: „de uitkomst zou dat onderzoek beloond hebben".

Op enkele kleinigheden na, zijn de brieven aan elkander gelijk. Maar Gachard deelt bij het einde van zijn brief een zinsnede

mede, die in den brief van het *Supplément* geheel en al gemist wordt. En de inhoud van die zinsnede was voor Philips de hoofdzaak. Daarop kwam bij hem alles aan. Die zinsnede bevatte de plechtige betuiging van de drie Heeren, dat zij alles er voor over hebben gehad, en nog hadden, om het katholiek geloof te handhaven en te verdedigen. Ziehier:

„Au demourant, quant au fait de la religion, pour le temps présent de singulière conséquence, Vostre Majesté peult estre seure que ferons tousjours les debvoirs de bons subgects et vassaulx catholicques; et, ne fust le bon zèle que les seigneurs principaulx, la noblesse et autres gens de bien tiennent à la religion, les affaires ne seriont en ces pays encoires en telle tranquillité et repos; car, sans faulte, le commun peuple est assez endommaigé, et n'y remèdie en rien la vie du cardinal ny son auctorité". *Corr. d. Guill. le Tacit.* II, p. 38: 11 Mars 1562 (1563 n. st.).

Zonder den minsten twijfel zou Prof. Fruin, die aan Kervyn verwijt, dat hij den brief in het *Supplément* voor een anderen aanziet als den brief in de *Correspondance*, op dat verschil gewezen hebben, als hij met zijn gewone nauwkeurigheid de stukken, die hij bespreekt en waarop hij aanmerking maakt, onderzocht had.

Het feit bestaat, dat bovenmedegedeelde zinsnede in den brief van Gachard te lezen staat, maar niet gevonden wordt in het *Supplément*. Wat is daarvan de reden?

Bestaan er twee brieven, waarvan de een die zinsnede niet mededeelt, die in den ander gevonden wordt?

En waarom wordt dan in den eenen brief de zinsnede wel gevonden, maar wordt zij gemist in den anderen?

Wie heeft die zinsnede òf weggelaten, òf ingevoegd?

Vergeefs hebben wij naar een antwoord gezocht. Voor ons tegenwoordig doel achten wij het voldoende de aandacht op het verschil tusschen beide brieven gevestigd te hebben.

(Slot volgt.) W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

MEESTER HERWYCH GIJSBERTSZOON VAN AMSTERDAM, PRIESTER.

Indien wij ons niet vergissen is Dr. Joh. Isaac Pontanus in zijn, door Petrus Montanus „uyt 't latyn in nederduyts overgheset, *Rerum et urbis Amstelodamensis Historia*", de eerste Nederlander [1]) geweest, die enkele regels wijdt aan den „treffelicken en vermaerden" man, wiens naam boven dit korte opstel prijkt. Na Pontanus hebben Commelin, Lelong, Wagenaar, v. d. Aa, Ter Gouw en andere geschiedschrijvers herhaald, hetgeen de geleerde Harderwijksche professor in 1611 geschreven heeft. Namelijk: dat Hervicus genoemd wordt onder de Heidelbergsche professoren, die in 1479 Doctor Johannes van Wezel „ghecondemneert" hebben wegens zijn kettersche stellingen. Wagenaar voegt hier nog aan toe: „Hij is ongetwijfeld dezelfde, die onder den naam van Herwich Gijsbertszoon in de jaare 1477 door Burgemeesteren van Amsterdam genodigd werdt om de bestiering van het Begijnhof, hier ter stede, op zich te nemen".

De Amsterdamsche jaarboeken zeggen verder niets over Hervicus, dien zij een plaatsje gunnen in de rubriek *Geleerde Amsterdammers.*

Voor eenigen tijd zag ik in een geprijsden Duitschen boekencatalogus het volgend nummer: *In Fridericum Victoriosissimum Bavarie Ducem et magnificentissimum principem Oratio Funebris Magistri* Hervici de Amsterdamis, *Theologie professoris doctissimi.*

---

[1]) Pontanus werd op zee, op de Deensche wateren, geboren uit Hollandsche ouders. Ofschoon Nederlander rekenen enkele Denen hem onder hunne geleerden. v. der Aa, *Biogr. Woordb.*

Het boekje, slechts vijf blaadjes druk, is verschenen te *mollis heijm* [Mulheim (?)] 1498[1]).

Toen ik door aankoop bezitter was geworden van genoemde *Oratio funebris* — een zeer zeldzaam boekje, waarvan een tweede exemplaar in de universiteits-bibliotheek, alhier, berust — heb ik mij onledig gehouden, enkele nadere bijzonderheden over *Hervicus* op te sporen. Tot mijn spijt ben ik tot nu toe niet, ruim geslaagd. Mijn ontginningsterrein was Heidelberg, doch niettegenstaande mijne gevoerde briefwisseling met Dr. J. Wille, professor der Heidelbergsche universiteit, was de opbrengst pover.

Hetgeen ik van den geleerden priester, die te Amsterdam geboren is, gevonden heb, veroorloof ik mij evenwel nu reeds mede te deelen, in de hoop, dat deze mijne korte mededeelingen door anderen nog eenmaal worden aangevuld en vermeerderd.

Hervicus, wiens hollandsche naam was Herwych, was de zoon van Gijsbert, een mij onbekende. Hij werd geboren te Amsterdam in de eerste helft van de 15e eeuw. Van zijne ouders is ons niets bekend, doch ontegenzeggelijk behoorden zij tot den rijken, deftigen stand, zooals blijkt uit de opvoeding, welke zij hunnen zoon gegeven hebben. Ook van zijne vroegste opleiding in de wetenschap weten wij niets, en ik vermoed, dat Herwych zijne eerste studiën volbracht heeft in zijne geboortestad Amsterdam, en wel op de openbare school in de Halsteeg, welke tot vóór 1458 de eenige school hier ter stede was.

Het jaar 1440 zag hem binnen de muren van Keulen. De hoogeschool aldaar was op hoogen voet ingericht, en de luister en roem der school op dat tijdstip was Theodoricus de Novo Lapide (Neuenstein), onder wiens rectoraat, in één jaar tijd, tien

---

[1]) Behalve dit boekje schijnt Hervicus geen andere gedrukte geschriften nagelaten te hebben. Ludovicus Hain in zijn *Repertorium Bibliographicum* citeert onder No. 931 ook alleen de *Oratio funebris*.

Amsterdammers als student werden ingeschreven. Hunne namen waren:

Martinus Roedinck de Aemsterdam, ad artes 1440.
Joh. Nycolai de Aymsterdaem, ad artes.
Hiebr. Bartholomei de Aemsterdam, ad artes.
Otgherus Otgheri de Aemsterdam, ad artes.
Heinr. Jacobi de Aemsterdammis.
Joh. Symonis de Aemsterdam, April 21 p(auper).
Sim. Nicolay, Aemsterdammis, Mai 10.
Herw. Gisberti de Amstelredam, Mai 25.
Sym. Jacobi Dur de Aemsterdam, April 21 p(auper).
Joh. Hermanni de Aemsterdamme, Juni 2 [1]).

In 1452 verliet hij Keulen als *Magister in artibus* en *Baccalaureus sacrae theologie formatus* [2]). Deze laatste graad doet ons veronderstellen, dat hij eerst op meer mannelijken leeftijd zich tot den priesterlijken stand voelde aangetrokken. Toen hij evenwel te Heidelberg kwam, om zich in hare beroemde hoogeschool te bekwamen tot *Magister in theologia,* had hij nog geen H Wijding ontvangen. In *Die Matrikel der Universität von Heidelberg* van Dr. Toepke staat Herwych aldus ingeschreven:

5 Jan. 1453. Herwicus de Amsterdammis, magister in art. Coloniensis, baccalaureus sacrae theologie formatus,

terwijl zijn stadgenoot Baldewilus de Amsterdammis, met wien hij in hetzelfde jaar, onder het rectoraat „Magistri Johannis Truczenbach de Heilpruna, licenciati in theologia", te Heidelberg studeerde, achter zijn naam als titel heeft *clerus.* Wij moeten dus veronderstellen, dat Herwych te Heidelberg tot priester gewijd is.

Ook op deze academie ontmoette hij tal van Amsterdammers, als Joannes Pauw, Nicolaas Alardi clerus, Nicolaas Deyman en anderen, te veel om hier genoemd te worden. Aan deze hooge-

[1]) *Die Matrikel Univ. Cöln.*

[2]) Toepke, *Matrikel Univ. Heidelberg.*

school zoowel als aan die van Keulen, studeerde vanaf hare stichting een groot aantal Amsterdammers, en het is zeker merkwaardig, als men ziet, dat reeds in het jaar 1388, toen Amsterdam nog in aanwas en opkomst, en de verbinding met het buitenland lang niet gemakkelijk was, een drietal Amsterdamsche jongelieden hunne studiën, hetzij in de godgeleerdheid hetzij in de wijsbegeerte, te Heidelberg voltooiden.

Herwych volgde dan ook daar de lessen in de H. Godgeleerdheid en behaalde reeds vóór 1458 een hoogen academischen graad in die faculteit. Op *Vigilia beati Thome Apostoli anno Domini* 1458, werd hij als licenciaat in de godgeleerdheid tot rector der hoogschool benoemd. Deze waardigheid, welke jaarlijks afwisselde, werd door hem ook in 1469 en in 1473 bekleed, terwijl het dekenaat hem bovendien in 1458 en 1461 werd toevertrouwd.

Uit deze verschillende jaartallen zien wij, dat Herwych in betrekkelijk korten tijd de verschillende studievakken, zoowel te Keulen als te Heidelberg, doorloopen heeft. Zijn wijsheid en geleerdheid waren dan ook zeker de redenen, dat bestuurderen der Heidelbergsche school den begaafden Amsterdammer aan de wereldberoemde stichting hunner stad verbonden. Tot aan zijn dood, bleef hij daar werkzaam. De juiste datum van zijn overlijden is tot nog toe onbekend, doch in de *Acta Univers.* [1]) (III, folio 228 verso) wordt op 15 Mei 1481 van zijn dood melding gemaakt, zoodat hij op of omtrent dien tijd in den Heer ontslapen is. De plaats luidt:

„Anno quo supra [1481] XV die May facta congregatione universitatis per juramentum ad collegium artistarum ad horam XI ad providendum lectorem in theologia vacanti per mortem egregii viri quondam magistri Herwici, sacre theologie professoris cum suis

---

[1]) Vriendelijke mededeeling van Prof. Dr. Wille te Heidelberg.

annexis, una cum orto et ad deliberandum simul super certis punctis bonum universitatis cernentibus.

Secundo autem propter mortem venerandi patris et piissimi magistri nostri Herwici, qui dum adhuc in humanis esset provisor fuit una cum doctore Hartmanno librarie sancti spiritus, opus fuerat in locum eius, cum anima requiescat in pace, alium eligere".

Van Herwych werd, zoo ik mij niet vergis, geen enkel handschrift in druk gegeven. De eenige redevoering welke het licht zag was die, welke hij gehouden heeft bij den dood van Frederik, hertog van Beieren. Dat een buitenlander deze lijkrede moest houden, is wel een bewijs, dat hij door zijn wetenschap in zijn nieuw vaderland hoog was aangeschreven. Geen wonder dan ook, dat zijne vrienden te Amsterdam geen moeiten spaarden om hem te bewegen zijn „leven te eynden ende te slyten" in zijn geboortestad. Ja Burgemeesteren van Amsterdam waagden zelfs den stap, hem per „bode" te laten weten, dat zij „gerne gehoirt, ende dat verhorende [zich] dairinne verblijt hebben", dat hij liever verkoos naar hier te komen „dan langer in vreemde landen te bliven ende aldair te moten sterven, up ende indien [hij] hier een competencye ende een redelycke sustesacye hebben mochte". Zij boden hem aan „de regiment van begyne[n], die hoer pater onlanx gesturven is, an te nemen" en stelde hem in het vooruitzicht een „pensie van de stede wege".

De redenen, waarom Herwych aan hun verzoek niet voldaan heeft, zijn onbekend. Zeker is het dat hij verkozen heeft „te bliven ende aldair te sterven".

Den merkwaardigen brief van Burgemeesteren [1]) laten wij hieronder in zijn geheel volgen.

An Meester Herwych Gysbertszoen.

Eerbae(re) wijse hee(r), lieve ende gemynde vrient. Enige uwe guede vrienden ende gebuere(n) hebben ons gebracht ende te kennen

[1]) *Groot Memoriaal*, I, bl. 90.

gegeven, dat ghy liever hadt in desen stede ende bij uwe vrienden ende magen voirt te mogen wesen ende uwe leven te eynden ende te slyten, dan langer in vreemde landen te bliven ende aldair te moten sterven, up ende indien ghy hier een competencye ende een redelijcke sustetacye hebben mochte. Twelc wij g(er)ne gehoirt, ende dat verhorende ons dairinne verblyt hebben; mer na dat wij verstaen, soe zyn uwe liefde tot Heijdelberch voirsien uut een sc(ho)one beneficye, an derwelcker gelyke off dier beter wy U hier uut ons niet helpe(n) en moge(n). Gy weet die state van de geestelicheyt en dat hier geen beneficyen en zyn, alhoewel als wy zyn dair omme beduchtende dat wy U uut sulcke cleynicheyt ende armode, als hier is, niet gecregen en sallen mogen. Niet myn (niet te min), indien uwe meijninghe is als ons bijgebracht ende te kennen gegeven is ende U besluyt dair op by ons te comen, ende regiment van de begyne(n), die hoer pater [1]) onlanx gesturven is, an te nemen, wy willen 't best mede dair toe doen ende U van de stede wege(n) een pensie 's jaeirs tot uwe lyve gonnen. Bidden uwe eersame Wyshede(n) dit van ons in dancke te willen nemen, ende by de bode des briefs ons eens deels uwe meyninghe te hier aff over te scriven, Vermoge(n) wij meer U enige sake(n) te lieve(n), dair en wilt ons niet in spare(n), mer ons dair toe bereit wete(n). Beken God onse Hee(r), die uwe liefde beware(n) will in guede gesonde ende lange salige leven. Gescreven XXIX dage in mey 1477.

Ortwinus Gratius Daventriensis, uit wiens kerkgeschiedenis *Fasciculus rerum expetendarum et fugiendarum* [1]) Dr. Pontanus het berichtje putte over Herwych, dat later door de genoemde Amsterdamsche historici is overgenomen, noemt Hervicus van Amsterdam onder de geleerde professoren van Heidelberg, die de kettersche leerstellingen van Dr. Johannes van Wezel, Sacrarum literarum doctoris, moesten onderzoeken. Deze van Wezel schoof zijne meening niet onder stoelen of banken, maar verkondigde luid:

---

[1]) Pieter Pietersz, daarvoor in plaats gekomen Rudolphus Simonsz.

[1]) Fol. CLXIII vv. Universiteits-bibl. alhier.

„Ich veracht den Bapst, die Kirch und Concilie.

Die Vatter, die die Fasten offgesetszt haben, sie wollen abstellen etliche Spysz zu myden, so haben sie doch nicht gewöllt, das der Mensch nit esz wan in [ihm] hungert.

Alsz dick den Menschen hungert, mag er essen, und du mochtest am Karfrytag eyn guten Capunen essen.

Esz ist nun mehr schwer Christen zu sijn".

Over Herwych, den Amsterdammer, heb ik verder niets kunnen vinden. Moge dit korte opstelletje voor anderen een spoorslag zijn om te zoeken naar datgene, wat ik niet gevonden heb.

November 1895. BERNARD J. M. DE BONT.

BOEKBEOORDEELING.

Opgang. Verzen door Eduard Brom. Amsterdam. C. L. Van Langenhuysen. 1895.

Wanneer na langen, schoonen zomer de stedeling binnen de muren is teruggekeerd, waar de drukte hem wacht, en nieuwe zorgen hem kwellen, waar hij afgesneden is van het verkeer met de natuur, — dan begint daar buiten, waar de eenzaamheid gaat heerschen, nog eens een nieuwe, heerlijke, kleurenrijke tijd, — als de geheimzinnige natuur sterft, maar sterft zoo wonderbaar schoonen dood, zoo droefweemoedig en toch zoo opgewekt, zoo blij. Want zij weet, dat het niet de vernietiging is, die haar wacht, maar dat nieuw leven opbloeien zal na korten tijd.

Als de woeste najaarsstormen een oogenblik het woeden vergeten, en uit helderen hemel de zonne neerschiet haar vochtig-zoele stralen, dan prijkt de aarde nog eens in overheerlijken, bedwelmenden rijkdom, want boom en struik tooien zich met het bonte kleed, waarin de uitvaart des jaars gevierd wordt; — dan zweven frissche, levenbrengende geuren op de lucht; dan is het, als wilde de wegstervende kracht nog éens opbruisen uit de duistere aarde en leven geven en genot, meer dan zomer ooit schonk; dan vliegen nog eens de blijde vogelen klapwiekend op, alsof zij meenden, dat de natuur, verjeugdigd, herboren wordt, misleid als zij zijn door zoo schoonen dood.

Van de lusthuizen zijn de vensters gesloten, als moede oogen. Dit schoon telt weinig bewonderaars. En toch — heeft niet elke tijd zijn weelde? — toch ruilen wij niet den krachtigen, kleurrijken herfst voor den lauwen zomer. De frissche, ondanks stormen en buien opbloeiende natuur, schoon ondanks die geeseling, schoon *door* de teistering van verwoede orkanen, is draagster eener hoogere schoonheid dan de onvolprezen zomer, dan de poëtische lente.

Waar ik over den dichter Brom wil gaan spreken, meene men niet dat ik met deze inleiding bedoel te zeggen, dat hij reeds in den herfst des levens is, en dat zijne Muze hare wieken ontplooit en hem gaat verlaten. Moge voor hem de dag nog lang zijn. Maar hij heeft dit met het te weinig gewaardeerde seizoen gemeen, dat de vruchten zijns geestes tot voller rijpheid zijn gekomen, en dat dit niet gebeurd is, dan nadat en doordat najaarsstormen over zijn hoofd gingen. In zijn poëzie is gekomen, wat er tot nu toe vaak vergeefs in werd gezocht: *passie*. Men versta ons niet verkeerd. Hier wordt niet de vulgaire beteekenis bedoeld van het woord, volgens welke een onstuimige zucht tot het verbodene hartstocht heet, maar de diepe beroering van geest en gemoed, maar de krachtig opbruisende wil, het onverdelgbare verlangen naar waarheid en schoonheid, een verlangen, dat versterkt wordt door tijdelijke verwijdering van die ideale zaken. „La poésie est le langage des impressions véhémentes et des idées sublimes.... Toute âme est poète, la joie ou la douleur la fait chanter" [1]). Dus geen kunst zonder passie, immers hartstocht. En wie schept kunst zonder hart? Wie vermeet zich de Muze te volgen, enkel geleid door zijn scherpzinnigen geest, zonder de vleugelen der liefde?

„Poëzie is diepe smarte.
De echte zangen stroomen voort
Enkel uit het menschlijk harte
Van het lijdensvuur doorgloord" [2]).

Juist. En wie vroeger, met ons soms vreezen mocht, dat Brom's poëzie eentonig mocht worden, te *lief*, te *zoet* zou blijven, ziet met vreugde de aanwinst in kracht.

„Er is geen hartstocht in mijn liefde hoog", heette het in 1892, in *Felice*. Nu is den dichter „Gods heilge Schoonheid in *geweldige ontroering* geopenbaard" (bl. 28). En zijn zangen dragen er de... bloedige sporen van.

Hij wil:

„Door schoonheid voor Gods heilge Schoonheid strijden,

---

[1]) Le Père Didon, *Jésus-Christ*, p. 112.

[2]) Naar Just. Kerner door F. J. Poelhekke (*Kerstgave*, 1885, bl. 63).

en daardoor iets doen voor hen, die met hem hetzelfde schoon belijden. En als subjectief dichter, — die nu echter steeds meer en meer objectief in den vorm vermag te zijn, — is hem zijn eigen zieleleven, met alle vreugde en leed, een afspiegeling van dat van zoovelen, die schoonheid zoeken, maar te vaak omlaag worden getrokken. Met een onvergankelijk ideaal voor oogen mochten zij door deze wereld gaan, den starenden blik naar dat verre schoon gericht. Maar het leven is onbarmhartig en duwt en dringt en stoot en doet zijn rechten gelden, vaak door middel van het brutale geweld, schendend wat in lichte dichterzielen teeder bloeit in zachten goudglans. Dan treft het lot hen met zwaren slag, dan rukt het van hunne zijde, die hun het dierste zijn, dan schrikt de kalme ruste op bij den snijdenden smartkreet:

„En buiten blonk der sterren blanke pracht,
Een glorie van het leven, wondergroot,
En buiten droomde 't maneglanzen zacht,
Klaar als de schoone dag, die henenvlood.

Toen worstelde, met laatste wanhoopskracht,
Daar binnen 't kwijnend leven met den dood,
Toen doofde 't lichtste leven in den nacht
Van stargeglans, bij bangen stervensnood".

Maar als de zon „met gouden jubelzang van licht" weer verrijst, als de dierbare doode, „schoon in zijn heilgen vrede en blanke rust", zalig schijnt te sluimeren, dan rijst langzamerhand in de ziel des beroofden het bewustzijn, dat de hand, die nam, die van een goeden Vader was, en dat troost.

Dan nog anders wordt de kalme dichterdroom verstoord. Daar is een smart, voortkomend uit het innigste wezen, die men voor zich houdt en niemand kan mededeelen, die dus niet verzachting vindt, door zich te uiten, maar zich voedt met het eigen hartebloed en zoo blijft leven en zoo wint in sterkte en steeds vlijmender pijn doet schieten door het hart. Welke reuzenkracht zal haar verwinnen! Wat worsteling heeft daar plaats in het binnenste des gemoeds, waarvan de wereld niets ziet, of het moest zijn de lichte trilling der lippen, die nauw het vreeselijk geheim kunnen bewaren.

Want de wereld zal dat lijden vaak dwaas noemen, en er om lachen. Zoo is de lijder gedoemd te zwijgen,

„Opdat de mythe bleef van (zijn) blij hart".

Maar na langen tijd, wanneer hij door bovenmenschelijke krachtsinspanning behouden bleef, en door Gods genade de overwinning behaalde, en zegevierde over het veelhoofdige monster, en vrij ademt, met volle teugen in zuivere atmosfeer, dan denkt hij nog wel vaak met weemoed terug aan die dagen van strijd, hem weder zoo klaar voor den geest, dat

„Trillende lippen de oude pijn verraden";

maar hij wil, waar hij „afwindt al de witte waden, gewonden om zijn vreugd", dat lijden niet begraven; neen, hij zal het verhalen „ten tolk van Gods genaden".

En hij tracht te zeggen, wat hij geleden heeft, al „verhelen zijn woorden nog grooter leed". Hoe hij opwaarts wilde streven, maar „vleugellam neerstortte", hoe hij des nachts geen rust vond, en des daags „den nacht door het licht voerde", hoe hij meent — hoogste smart! — van God verlaten te zijn; maar als dat alles als een „violoncelgeluid vol têere klachten" opklinkt, hoort hij toch ook weer de stem der vertroosting, die hem, „snikkende tastend in (den) wijden nacht", redding brengt. En als die redding komt, bestijgt hij boetend den hoogen, verren Loutringsberg, juichend in Gods genade, als hij den top bereikt. En als nog eens de stem des hoogmoeds zich wil doen hooren, zwijgt zij dra; hij buigt deemoedig het hoofd, als Vondel zegt:

„Al wie door ootmoed wordt herboren,
Is van het hemelsche geslacht".

En een danklied klinkt op, het Hoogste Schoon ter eer.

Behalve *Opgang* heeft Brom ons nog een tal sonnetten gegeven en eenige liederen. Onder de laatste komen er voor, die bijzonder goed geslaagd zijn. Zoo *Aan de Lijdenszangen, Kerstnacht, Melancholie,* en vooral *Uitvaart.*

„De kruinen ruischten droeve...,
Stil stond de drom...
'k Stond aan de droeve groeve
Roerloos, stom...

Dof zonk de kist, met schroeven-
Geknars... zucht dof rondom...
Voor 't arme zielsbehoeven
Priesterbêe klom...

Ik voelde traanloos, stroeve,
Zielslcegte, leegte alom...
De kruinen ruischten droeve...
'k Ging somber, stom..."

Dit is heerlijk schoon van klank en goed gevoeld. Minder volmaakt zijn *Wilhelmina*, *Beatrix* en *Droomleven*, terwijl het ons voorkomt, dat Brom in *Dichterzege*, *Offerande*, *Wedergeboorte*, *Ecce homo* en enkele andere gedichten zichzelf herhaalt of anderen.

Bijzonder goed geslaagd dunkt ons *De H. Wonderhostie van Amsterdam*. Het herinnert aan het schoone schilderij van Derkinderen, dat wij nu in het Stedelijk Museum kunnen bewonderen. Goed is de overgang (bl. 99):

„Als rag breken droomen!.. breed golvend uitstroomen
In één vol accoord hoog de klankende klokken!
Hèl wekken klaroenen uit stille vizioenen
Ten feestlijken opgang met dreunende schokken!"

Wij zouden nog tal van schoone regels kunnen aanhalen, maar vertrouwen, dat het gebodene reeds voldoende zal hebben aangetoond, dat de verschijning van *Opgang* een gebeurtenis is in het katholiek-letterkundig leven. We zijn toch zoo arm, zoo bitter arm aan roomsche dichters, dat wij de weinige *echte*, die we bezitten, wel dankbaar mogen zijn, vooral, wanneer het geleverde werk zoo is als dat van Brom.

Ook wij zijn niet blind voor schaduwzijden in diens werk. Ook wij gelooven, dat hij nog steeds vooruit kan gaan, maar tevens,

dat hij vooruit zàl gaan. Men vergelijke slechts zijne drie verschenen bundels. Hij heeft het groote voorrecht gehad, niet aanstonds opgang te maken — populair zal hij wel nooit worden — en doordat hij niet zooals anderen van meet af aan gevierd werd, is hij ook niet over het paard getild, maar heeft hij gelegenheid gehad — te over — zich te beproeven. Diepere studie zal hem steeds verder voeren. Dan zal deze bundel niet zijn „een allerlaatst opbloeien der harte-jeugd, na bange droefenis en treurig kwijnen", maar de voorlooper en steeds meer belovende bode van immer volmaakter werk.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

Geschiedenis der Katholieke Kerk van de Geboorte van Christus tot op onze dagen door J. W. Thompson. 2 dln. Leesboek voor scholen en huisgezinnen. Met kerkelijke goedkeuring. Rotterdam, G. W. van Belle, 1895.

Sinds lang werd in ons vaderland op de katholieke school verlangd naar een wel is waar *betrekkelijk beperkt*, maar toch *vrij volledig* leesboek van de geschiedenis der Katholieke Kerk. Heeft de heer J. W. Thompson in deze behoefte voorzien? Al vraagt ook deze eerste uitgave om een tweede, waarin eenige herziening met vrucht plaats zal hebben, toch durven wij zeggen, dat dit leesboek daarin waarlijk voorziet. Het is niet louter eene *schets*, eene opsomming van een menigte feiten, waaraan de naam van geschiedenis der Katholieke Kerk wordt gegeven, neen, 't is een goed aaneengesloten, doorloopend verhaal van Christus' tijden af tot op onze dagen, waarin voor de oogen van den lezer de Katholieke Kerk zonne-helder optreedt als de Eene, Heilige, Katholieke en Apostolische Kerk, door Christus gesticht, en waarin al de waarheden des geloofs, door de lessen van den catechismus geleerd, *duidelijk* en *helder* uitkomen, als beleden gedurende bijna negentien eeuwen, met kracht verdedigd door Pausen en Kerkvergaderingen, bezegeld met het bloed der Martelaren, verheerlijkt door ontelbare wonderen, eeuw na eeuw.

Aangrijpend zijn voor den lezer de verhalen van den glorievollen marteldood van vele geloofshelden tijdens de tien groote vervolgingen onder de Romeinsche keizers; uit eigen ondervinding weet ik, dat bij de voorlezing daarvan de leerlingen geheel óór zijn en

vragen om nog meerdere van die schoone en treffende verhalen. Maar zou de marteling van de H. Ubia Perpetua en van haar slavin Felicitas in het jaar 202 te Carthago, zóó schoon beschreven in de *Studiën* (afl. 8, 1879), ook hier vóór die van de H. Caecilia (bl. 42) niet een goede plaats gevonden hebben?

Hoogen lof verdient de schrijver vervolgens om de nauwkeurige behandeling der ketterijen, wier dwalingen — behalve een enkele uitzondering, waarover nader — zóó juist en duidelijk zijn uiteengezet, dat men een theologisch handboek voor zich meent te hebben. Geen minderen lof mogen wij toebrengen aan de bespreking van het Primaat des Pausen: herhaaldelijk wordt dit leerstuk, de band der eenheid des geloofs, in het volle licht geplaatst, zoodat geen leerling er aan twijfelen kan, of de Paus is altijd als Hoofd en Opperherder in de Kerk erkend. Duidelijk ook wordt in den loop van de geschiedenis het ontstaan der tijdelijke macht van den Paus aangetoond en bij de Donatie van Pepijn de Korte met het juiste woord als „bevestigd" gekenmerkt. Een enkel woord over de noodzakelijkheid der tijdelijke macht zou in het tweede deel (bl. 161) *Gevangenschap van Pius IX* bij een volgende uitgave een goede plaats vinden [1]). Goed begrepen is het van den schrijver, dat hij herhaaldelijk wijst op de oordeelen Gods in de geschiedenis der volken: dit heeft de lezer bij den ondergang van Jerusalem en den tempel (I, 21), bij de pogingen tot opbouw des tempels onder keizer Juliaan den Afvalligen (I, 82), bij de invallen der barbaren Alaric, Attila, Genseric in het Westersch Romeinsche Rijk (I, 96), bij het opkomen en den snellen vooruitgang van het Mahomedisme (I, 121), bij de inneming van Constantinopel (II, 69). Met wat scherper lijnen echter had de straffende hand Gods bij het ontstaan der Hervorming in de zestiende eeuw en der Revolutie in de vorige eeuw geteekend kunnen zijn.

Boven alle andere verdiensten van dit *Leesboek* gaat evenwel deze, dat de leerling door den rijken schat van voorbeelden der Heiligen uit elke eeuw, wier leven dikwerf zakelijk en keurig wordt geschetst, de H. Kerk leert kennen als de vruchtbare moeder der heiligheid en door deze voorbeelden zijne jeugdige ziel tot deugd

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1895), Dl. CVIII, bl. 402: *Twee oorkonden* door Dr. H. J. A. M. Schaepman.

en volmaaktheid voelt ontvlammen: *„Woorden wekken, voorbeelden trekken"*. Ook heeft deze wijze van behandeling dit voordeel, dat zij geen dorre, maar eene gezellige lectuur aanbiedt, waardoor het zich ook eene plaats zal kunnen veroveren in het katholieke huisgezin. Een duidelijke, breed uitgewerkte inhoudsopgave aan het einde van ieder deel maakt het bovendien den lezer zeer gemakkelijk dit boek te raadplegen en geeft den leerling tevens een goed overzicht.

Voor breeder kring zelfs dan de schrijver zich bij het bewerken zijner studiën heeft voorgesteld, is dit *Leesboek* zeer bruikbaar; door bijvoeging van eenige nieuwe §§ of onderdeelen van §§ zal het niet slechts voor het lager onderwijs een méér nuttig, maar zelfs voor het meer uitgebreid lager onderwijs en voor de katholieke gymnasia een zeer begeerd handboek worden.

Wij nemen daarom de vrijheid den schrijver eenige voorstellen in bedenking te geven voor de tweede uitgave.

In het eerste deel, eerste tijdvak, op het einde van het IIde Hoofdstuk zouden wij behandeld willen zien: *De moeitevolle strijd van de H. Kerk ter verspreiding van het geloof onder de Heidenen* (zie *Geschiedenis der Kath. Kerk voor School en Huisgezin* door p. fr. E. J. Jansen Ord. Praed. Tilburg, 1894, bl. 28); bij het daarop volgende Hoofdstuk (III) § I kon in het kort het coelibaat besproken worden (Hergenröther, *Kirchengeschichte*, I, 582, 583); ook stellen wij voor, hier eene § te wijden aan *Den dood der kerkvervolgers*, reeds door Lactantius beschreven; niet slechts bij den een of anderen keizer, maar in het volle licht moet deze wraak Gods zich toonen. In het tweede tijdvak, IIde Hoofdstuk, bij het einde der groote ketterijen der eerste eeuw wenschten wij in het licht gesteld te hebben, hoeveel deze hebben bijgedragen om de zuiverheid des geloofs te bewaren en de waarheden des geloofs juist te omschrijven; dan zal de leerling beter begrijpen, waarom God de bestrijding der waarheid toelicht (Hergenröther, I, 226, 338). Ook wordt bij het derde tijdvak, 1ste Hoofdstuk, § II, even de aandacht gevorderd voor de nog steeds *voortlevende* fabel, dat eene vrouw onder den naam van Pausin Joanna den pauselijken stoel zou bekleed hebben (*Geschiedvervalsching door drie vrienden der waarheid*, bl. 164: *Pausin Joanna).*

In het tweede deel, vierde tijdvak, IIde Hoofdstuk, § I, stellen wij voor op de goede gevolgen der kruistochten voor Europa te wijzen

(Hergenröther, II, 442); dan zal de leerling begrijpen, dat zij geen onvruchtbaar verloop gehad hebben en meer waren dan *„gewapende missiën ter verdediging des geloofs"*. Ook was het nuttig in § III (blz. 37) even aan te stippen, dat op aanwijzing der IVde Kerkvergadering van Lateranen in 1215 (Cap. I: *„transsubstantiatis* pane in corpus, et vino in sanguinem") voor het eerst het woord: „transsubstantiatie: zelfstandigheidsverandering" in gebruik gekomen is. In het vijfde tijdvak, IIde Hoofdstuk, § II — *Ketterij van Hus* — mocht aan de Inquisitie, de burgerlijke en kerkelijke, wat meer aandacht gewijd worden; niet genoegzaam wordt hier de lezer omtrent de Inquisitie, waarmede zoo herhaaldelijk tegen de H. Kerk geschermd wordt, ingelicht. In het zesde tijdvak, Iste Hoofdstuk, § 1, kon met eenige regelen het verband worden aangetoond tusschen Luther's persoon en karakter met diens leer over de rechtvaardiging door het geloof *alleen*, diensvolgens zijn verwerping der leer over de goede werken en den aflaat *(Roomsch Recht tegen Protestantsch Verweer*, door Dr. H. J. A. Schaepman, Utrecht 1892, bl. 30—36).

Ook zagen wij in een *Leesboek* der kerkelijke geschiedenis den Bartholomeus-nacht, waarop nog steeds van protestantsche zijde gesmaald wordt, gaarne behandeld. En al is het waar, dat een algemeene kerkelijke geschiedenis geen geschiedenis van het eigen vaderland is, toch hadden wij voor onze Nederlandsche jeugd het opperbest gevonden, zoo er wat meer aandacht ware geschonken aan de Katholieke Kerk van ons vaderland; bij de korte en zakelijke bespreking van het Jansenisme scheen de schrijver zelf deze meening toegedaan; jammer is het, dat hij niet doorloopend wat meer aandacht geschonken heeft aan de Kerk van ons vaderland als aan hare ontwikkeling en bloei tot en met de XVde eeuw, haar verval in de XVIde, haar strijd tijdens de Hervorming, haar herleving in de XVIIde, de herwinning van haar vrijheid op het laatst der XVIIIde en haar nieuw kerkelijk leven en levensbloei in de XIXde eeuw.

Bij de lezing zijn mij eenige historische fouten in het oog gevallen, die in een tweede uitgave om verbetering vragen: Dl. I, bl. 116 staat: dat de orde dèr Augustijnen gesticht is door den H. Augustinus; dit is niet juist, hoogstens zal men kunnen zeggen, dat deze kloosterlingen zich volgens een regel, door den H. Augustinus geschreven, hebben verbonden (*Kirchenlexikon*, V, 1656). — Dl. I,

bl. 160: dat de Godsvrede (Treuga Dei) „werd uitgebreid van Maandag tot Woensdag"; dit moet zijn van „Woensdag tot Maandag"; aldus staat in de XIde Canon van de Synode te Rheims onder Innocentius II in 1131 gehouden (*Kirchenlexikon*, V, 908, 909). — Dl. II, bl. 62: dat op een concilie in 1382 te Londen 84 stellingen van Wiclef veroordeeld werden; Kardinaal Hergenröther (*Kichengeschichte*, II, 867) laat op dat concilie er slechts 24 veroordeelen, en door het concilie van Constanz en de Bullen van Martinus V „Inter cunctas" en „In eminentis" worden er slechts 45 veroordeeld (*Enchiridion*, 158). — Dl. II, bl. 84: Luther leerde: „dat na de consecratie het Lichaam en Bloed van Christus *wel op het altaar* is, maar het brood en de wijn ook"; deze leer heeft Luther vroeger gehouden, maar later veranderd op verlangen van den afgevallen Dominicaner monnik Bucer, en toen werd Luther's leer, dat Christus alleen tegenwoordig was bij de communie en wel door het geloof van den communicant. Vervolgens was de naam, die Luther's leer uitdrukte, niet impanatie (best was het dit woord voor de lezers te verklaren) maar consubstantiatie, omdat Christus tegenwoordig werd verondersteld te gelijk met het brood. Luther zelf en diens volgelingen verwierpen de leer van Osiander over de impanatie (d.i. dat Christus brood werd) als een afschuwwekkende leerstelling (Lieberman, II, 468—470; J. de Bruijn. *Theologica Dogmatica*, II, 296, 297). — Dl. II, bl. 89 staat: dat onder Elisabeth Engeland voor goed in *het schisma* verviel; de waarheid is, dat dit land reeds onder Hendrik VIII in het schisma, ouder diens zoon Eduard VI in de ketterij en onder Elizabeth voor goed in de ketterij verviel. — Dl. II, bl. 115: dat door Pius V 76 leerstellingen van Bajus veroordeeld werden; in de Bul van Pius V „Ex omnibus afflictionibus" worden er echter 79 veroordeeld (Hergenröther, *Kirchengeschichte*, III, 353; *Enchiridion*, 200). — Dl. II, bl. 120, moet bij Artikel III der „Declaration Française" van 1682 gelezen worden, dat het gebruik der pauselijke macht moest geregeld worden, niet slechts „door de canons", maar ook door de statuten en gewoonten der Fransche kerk.

Behalve deze weinige verbeteringen uiten wij nog den wensch, dat in een tweede uitgave de Spaansche kruistochten niet te gelijk met die naar het H. Land, maar afzonderlijk behandeld zullen worden; dat de Apostelen onzer zuidelijke provinciën, als de H. Lambertus, de HH. Wiro Otgerus en Plechelmus, vermeld zullen worden; dat

bij de bespreking van de verwoesting der Noormannen in ons vaderland (I, 150) de H. Jeroen, te Noordwijk gemarteld, niet vergeten worde; dat er bij den dood van Gorkum's martelaren (II, III) ten minste even melding gemaakt worde van andere heldhaftige martelaren in ons vaderland, als Daniël van Arensdonck met diens gezellen uit Alkmaar, de Karthuizers van Roermond, de prior van het Sint Aachtenklooster te Delft, Cornelius Musius. Zoo zagen wij ook in de zoo schoone levensbeschrijving van den H. Carolus Borromeus (II, 107) gaarne vermeld, dat wij hoofdzakelijk aan hem de beroemde *Catechismus Romanus*, op last van Pius V en Clemens XIII uitgegeven, te danken hebben. Ook zagen wij, met het oog op de leerlingen, in plaats van de breede tafel, die het getal Katholieken in de verschillende landen aangeeft, liever eene overzichtstafel der algemeene conciliën; eene voortreffelijk bewerkte wordt ons in de *Schets der Kerkelijke Geschiedenis* door P. Timmermans en J. H. Wijnen gegeven.

Wij nemen afscheid van dit schoone boek, waarvan de lezing ons, in weerwil der tekortkomingen, die wij in 't belang der zaak zorgvuldig aangeteekend hebben, bijzonder heeft behaagd. Wij wenschen en vertrouwen, dat dit nuttige en met zooveel zorg bewerkt leesboek niet slechts op de scholen, maar ook in het katholiek huisgezin weldra eene goede plaats zal ontvangen en dat de verschillende kath. vereenigingen van onderwijs dit boek bij voorkeur op de prijsuitdeelingen aan de leerlingen zullen uitreiken, om aldus de verspreiding te bevorderen.

J. H. A. Thus.

De Houtteelt. Handboek voor boschbazen, door Mr. Alphons van Ryckevorsel, Onder-Voorzitter der Nederlandsche heide-maatschappij en Adviseur voor het technisch beheer der staatsbosschen in Noord-Brabant. Arnhem, P. Gouda Quint 1895. Met 122 figuren. Prijs ƒ 3.75.

„Wie prijst er ooit een mensch, die oude bosschen velt
En weder in de plaats geen jonge planten stelt?
. . . . . .
Want hadden over langh ons ouders niet geplant.
Wat zou doch Holland zijn als veen en ijdel zant?"

Cats. *Buitenleven.*

Of deze lofrede op het voorgeslacht wel ten volle verdiend is, zou men geneigd zijn eenigszins te betwijfelen bij de wetenschap, dat nog altijd $^1/_5$ van den vaderlandschen bodem „ijdel zant" is. Buiten-

dien verkeeren nog duizenden hectaren veengrond in den toestand, die door het kadaster moeras wordt genoend, een toestand, welke, wat productiviteit betreft, weinig meer dan „ijdel zant" kan heeten.

Dat is evenwel niet te verwonderen, als men bedenkt, dat over 't algemeen geene kennis in ons land op lager trap heeft gestaan dan die der houtteelt.

Eerst sedert de oprichting der Nederlandsche Heide-Maatschappij is meer belangstelling opgewekt in de wetenschappelijke zijde van het vraagstuk der heide-ontginning, waarbij natuurlijk de boschbouw op den voorgrond treedt.

Daardoor is ook de behoefte gevoeld aan eene populaire uiteenzetting der eischen, welke aan een doelmatig boschbeheer moeten gesteld worden, de behoefte aan een handboek voor boschbazen. Bij het werk, dat voor ons ligt, is de Schrijver, naar ons inzien, gelukkig geslaagd. Beknopt en toch duidelijk, populair en toch wetenschappelijk is het eene vraagbaak, die den practischen houtteeler een veiligen weg wijst om fouten te vermijden, die anders zoo vaak worden begaan. Het boek is tevens geschikt om bij velen de aandacht te vestigen op het groote sociale belang, dat bij de bebossching onzer heidegronden is betrokken.

Gaat het hen als het ons gegaan is bij het doorbladeren van het boek, dan zullen ook zij moeten erkennen, vroeger niet te hebben geweten, dat de houtteelt zooveel om 't lijf had, en zij zullen mede instemmen, dat er uit dit boek veel te leeren valt omtrent de grondsoorten en de bewerking ervan; omtrent de verschillende houtsoorten, die op den eenen bodem meer op den anderen minder tehuis zijn; omtrent de natuurlijke vrienden (bv. vogels) en vijanden (bv. insecten) van het bosch ; omtrent de water-ontlasting, die, hoe noodig vocht ook zij voor alle teelaarde, desniettemin als eene hoofdvoorwaarde mag genoemd worden van weligen boomgroei. Men vindt overigens velerlei wenken in 't handboek omtrent de geschiktste snoeiwijze, wat waarlijk niet het werk is van den eersten den beste, — een werk, waardoor zoo vaak de fraaiste jonge boomen in den grond worden bedorven, evenals door ondoordacht dunnen, waarbij gewoonlijk meer op de beurs dan op de instandhouding van het bosch gelet wordt.

Niet minder belangrijk noemen wij het economisch gedeelte van het werk. Het spreekt toch van zelf dat bij een verstandig bosch-

beheer aan de productiviteit moet gedacht worden, doch met het oog op de toekomst — opdat men vermijde „de kip te slachten, die gouden eieren legt".

Niet weinig wordt daarenboven de bruikbaarheid van het boek verhoogd, door een tal van fraaie afbeeldingen (122 figuren) van gereedschappen, insecten, houtsoorten, profielen enz., waardoor datgene wordt verduidelijkt, wat anders een al te breede omschrijving zou eischen. Kortom, het handboek van Mr. van Rijckevorsel voorziet in eene wezenlijke behoefte van onzen tijd en belooft een machtig hulpmiddel te zullen zijn ter oplossing van eene voorname zijde der sociale kwestie: „door arbeid verbetering"; want men vergete niet, dat er waarheid ligt in het oude adagium: *primum vivere deinde philosophari.*

Helvoirt, Dec. 1895. W. Á. Coolen.

LETTERLOOVER.

HULDE AAN
Z. D. H. MONSEIGNEUR FRANCISCUS BOERMANS
NA ZIJN TACHTIGSTEN VERJAARDAG.

Hoe glanst zoo schoon de Kroon der jaren
Op Uw door zorg besneeuwde haren!
Hoe voert Gij nog Lindanus' staf,
Dien Leo's liefde Uw liefde gaf!

Ons zeeg'nend door Uw heilzaam streven,
Hoedt Godes hand Uw offerleven;
Uw gaarde ontsluit ons hemelsch ooft;
Geen winter, die heur groen verdooft!

Hoe zien we U op den zetel lichten,
Dien Paredis met U mocht stichten!
Uw naam staat naast zijn naam gegrift
In onuitwischbaar gouden schrift.

O goede Herder onzer zielen,
Die U van God ten deele vielen,
Gij voert ons veilig naar Zijn troon.
Uw „trouwe" wacht de schoonste Kroon.

Echt, 1896. P. J. VAN DEN GOOR, Pr.

DE MYSTIEK VAN FRA ANGELICO.
1387—1455.

De kunst, naast zooveel andere gaven Gods een der edelste, vond eertijds in de christelijke wijsheid gezonde begrippen, eene verstandige richting en bezieling. Terwijl Leo XIII in zijne encycliek *Aeterni Patris* die betere dagen herdenkt, betreurt hij het elders, dat de schoone kunsten thans zoo vaak het juk dragen der begeerlijkheid (encycl. *Exeunte jam anno*).

Zien ook vele nederlandsche vereerders van het waarachtig schoone niet naar eene nieuwe lente der kunst uit? Zonder twijfel wenden zelfs zij, wier geest en hart nog niet door de hoogste idealen werden veroverd, zich ernstig af van eene schoonheidsleer, die Herodias' dochter boven alles stelt, geen doel hooger acht dan Herodes te boeien en geen critiek zoo vleiend als: *saltavit et placuit.*

Tegelijkertijd trokken de scheppingen van oude christelijke meesters de aandacht. Op dit gebied vooral meenen wij, dat het verleden leiding en bezieling kan schenken aan het heden; en om mede een enkelen steen aan te dragen tot opbouw van het heiligdom, ondernamen wij dezen kleinen arbeid.

Fra Angelico namelijk van Fiesole wordt beschouwd als een bewonderenswaardig schilder der geestelijke schoonheid en van het christelijk zieleleven. Zijne werken zijn eene treffende uiting der mystiek; in bijna hemelsche vormen vertolken zij engelachtige denkbeelden en de heiligste gevoelens. Cartier, Montalembert,

Marchese, Rio, Frantz, Beissel [1]) en vele anderen wijdden aan den wondervollen meester uitmuntende bladzijden. Door hen voorgelicht, gaan wij veiliger over tot onze beschouwing der *mystiek van fra Angelico.*

* * *

Angelico, die te Cortona, Perugia, Fiesole, Florence, Rome, Orvieto schilderde, schonk zijnen tijdgenooten een groot aantal werken, nu deels verloren, deels in de europeesche museums verspreid, maar toch hoofdzakelijk voor Italië behouden. Florence alleen bewaart in de *Uffizi* en in het klooster van *San Marco* eene menigte overschoone tafereelen, zoodat pelgrims naar Rome, als zij tijd en rust weten te vinden voor stille beschouwing en overweging, aan den Arno zich kunnen verlustigen in een paradijs van godsdienstige kunst.

Niemand zal het verwonderen, dat wij van „tijd en rust", van „stille beschouwing en overweging" spreken, als gold het eene lezing uit Sint Thomas van Aquino of der *Navolging van Christus*, ja, van eene bladzijde der H. Schriften. Want Giovanni wijkt nimmer af van het doel der beeldende kunsten in de Kerk: zij onderrichten — zegt de Aquiner — de minder ontwikkelden als een boek; houden het aandenken van de geheimenis der Menschwording en de voorbeelden der Heiligen, door de dagelijksche veraanschouwelijking, meer levendig; wekken het godvruchtig gevoel op, dat dieper door het zien dan bij het hooren getroffen wordt [2]). Wat nu zijn vluchtige reisindrukken, welk een omgeving

---

[1]) Cartier, *Vie de Fra Angelico;* — Montalembert, *Du Vandalisme et du Catholicisme dans l'art;* — Marchese, O. P. *Memorie* en *Scritti vari;* — Rio, *De l'art chrétien;* — Frantz, *Gesch. der christ. Malerei.* Vgl. Pastor, *Gesch. der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters,* B. I, 399—402. — S. Beissel, S. J. *Fra Giovanni Angelico da Fiesole.* Sein Leben und seine Werke. Freiburg, Herder, 1895. Mit vier Tafeln und 40 Abbildungen im Text.

[2]) *In III Sent.* Dist. IX, Art. 2, sol. 2 ad 3

zijn op zich zelf museums voor de diepzinnige scheppingen der oude godsdienstige kunst. Cimabue, Giotto, Duccio en, meer dan allen, fra Angelico moeten wij naar de oorspronkelijke bestemming hunner meesterstukken leeren begrijpen. In kathedralen en kloosters, bij liturgisch gebed en gewijden zang, voor grooten en kleinen naar het heiligdom opgegaan om sterkte en vrede, daar spraken zij in de aangrijpende taal hunner kunst tot de ziel, zongen zij het jubellied des geloofs, van aanbidding en liefde. Die hen verstaan wil, moet zich daarom tot overweging stemmen en tot aandachtigheid.

De engel van Fiesole trof in onze eeuw zelfs sceptische gemoederen. Henri Taine ontwaarde bij Angelico's tafereelen het gevoel, dat hij aanduidt als „infini, incommunicable"; na hem bewonderde Busken Huet die „onnavolgbaar innige, smetteloos reine, van de volle poëzie der mystiek tintelende scheppingen". Maar wat behelst de mystiek voor fra Angelico?

* * *

Daar is een mystiek zieleleven, eene mystieke theologie, eene mystieke kunst.

Van Fiesole's zieleleven getuigen, behalve zijne werken, bijna alleen deze woorden van den ouden geschiedschrijver Vasari: „Gave God, dat alle religieuze mannen hun leven besteedden als deze waarlijk engelachtige kloosterling! Hij immers wendde al zijn tijd aan tot den dienst van God, het welzijn der wereld en van den evenmensch. Hij vermeed alle aardschgezindheid; zoo rein was zijn wandel, zoo groot zijne liefde voor de armen, dat zijne ziel, naar ik het er voor houd, nu in den hemel is. Gestadig bezig met de schilderkunst, wilde hij alleen Heiligen uitbeelden. Hij kon rijk zijn, maar daar dacht hij niet aan, gewoon te zeggen, dat de ware rijkdom in tevredenheid met weinig bestaat. Hij kon gebieden over velen, maar wilde het niet, omdat te gehoorzamen lichter is en veiliger. Eereplaatsen stonden voor

hem open in zijne orde en elders; hij wees ze af, zeggende, dat al zijn roem lag in 't vermijden der hel en het verwerven van den hemel. Zijne zachtzinnigheid en matigheid waren buitengewoon. Altijd rein, meed hij de strikken der wereld. Een kunstenaar, placht hij te zeggen, behoeft kalmte en vrede, en *die Christus' werk wil doen, behoort gestadig om te gaan met Christus.* Nimmer, 't is bijna niet te gelooven, zag men hem gram; zijne vrienden wees hij met zachtheid en al lachende terecht. Aan ieder, die hem een schilderstuk vroeg, gaf hij vol dienstvaardigheid ten antwoord, dat hij bereid was, wanneer de prior het goedkeurde. Kortom nooit kan men dien kloosterling naar waarde prijzen. Zijne woorden waren vol ootmoed en bescheidenheid. Zijne Heiligen zijn heiliger dan die van iemand; maar zijn werk te verbeteren was zijne gewoonte niet. Meenende, dat het zoo Gods wil was, liet hij ze, gelijk zij waren. Men verzekert, dat hij nimmer naar 't penseel greep zonder eerst te bidden. Nooit schilderde hij een kruisbeeld, of hij besproeide het met zijne tranen. Ook spiegelen gelaat en houding zijner beelden al de goedheid, het geloof en de grootheid af zijner christelijke ziel".

Wanneer nu het mystieke leven tot eene gevoelige beschouwing van God leidt, wanneer het een *schouwen* is der ziel, die teeder, die vurig bemint, dan doet de schets of, zoo gij wilt, het loflied van Vasari ons beter verstaan, hoe de mystieke roos in fra Giovanni's werk hare schoonste bladeren ontvouwde. Waar des kunstenaars schat is, daar is ook zijn hart; de meester, die in hemelsch licht hemelsch leven wil schilderen, kan niet straffeloos het woord versmaden: *indien uw oog zuiver is, zal geheel uw lichaam helder zijn.* Zie een dier tafereelen, waar de H. Maagd van den Engel het *Ave* verneemt, of waar zij, door haren goddelijken Zoon wordt gekroond, met die tot ootmoedigheid en stille aanbidding samengevouwen handen; zie over haar voorhoofd en in haar blikken dat reine morgenlicht van zachtheid en onvergelijkelijke onschuld. Aanschouw in *S. Marco* te Florence

den stervenden Heiland en den H. Dominicus alleen: met de handen om den kruisboom geslagen, vangt de dienaar de laatste blikken op van zijnen goddelijken Meester. Zoo kon alleen hij Christus' werk doen, die gestadig omging met Christus. Het zijn niet enkel christelijke *denkbeelden*, maar ook de diepste *zielsaandoeningen*, die zij, onder den invloed van Gods genade, verwekken bij een beschouwenden geest.

* * *

Had Fiesole, gelijk andere beroemde Italianen, als Dante en Leonardo da Vinci, geschriften nagelaten, waardoor wij in zijne leer werden ingewijd, dan zou misschien de mystieke theologie een kostelijken schat rijker zijn. Niettemin zijn er twee mannen, wier geschriften en denkbeelden een zeer helder licht verspreiden over de mystieke leer van Angelico, namelijk de gelukzalige *Johannes Dominici* en de *H. Thomas van Aquino.*

Görres' bekend werk *Die christliche Mystik* heeft voor eene breede schare van lezers én de schoonheid der mystiek aangetoond én de wijze, waarop zij, van de leiding der Kerk beroofd, ontaarden kan. Vaak hadden groote meesters van het geestelijk leven door hunne voorschriften en de Bollandisten door feiten dezelfde waarheid duidelijk verkondigd. Hoovaardij en zinnelijkheid waren de geesten der duisternis, die meer dan eens aan beoefenaars van het beschouwende leven als engelen des lichts verschenen, en eene droeve verwarring stichtten van dwaling, dweepzucht en verblinding.

Toen Guido Petri del Mugello, in zijne orde *fra Giovanni,* om zijn kunst *Angelico* geheeten, ten jare 1408 met zijn broeder naar het schilderachtig gelegen klooster van Fiesole kwam, vond hij er de allergunstigste omstandigheden voor zijne verdere ontwikkeling. Niet verre van de plaats, waar Cimabue weleer Giotto een zijner schapen op den steen zag teekenen, en zoo het genie van den herdersknaap doorschouwde, daar, tusschen

de stille heuvelen, snelden Guido's kinderjaren heen; en al bracht hij zijnen eersten jongelingstijd waarschijnlijk in de werkplaats van een of meer verdienstelijke meesters door, zijn vroom gemoed had er niets te lijden, zoodat hij naar het klooster al den rijkdom van geest en hart medebracht, dien Christus verheerlijkte met de uitspraak: *Voorwaar, ik zeg u, tenzij gij u bekeert, en wordt als de kinderen, zult gij niet ingaan in het rijk der hemelen.*

Johannes Dominici, de hervormer zijner orde in Italië, vervulde de kloosters van Fiesole, Cortona en Florence, waar Guido, nu fra Giovanni, zooveel jaren leefde, met een krachtdadig en heilig verlangen naar christelijke volkomenheid. Zijne prediking, zijne brieven, zijne geschriften waren een krachtige roepstem voor de zielen om zich te onthechten van de dingen dezer wereld en het hemelsche door Gods genade te zoeken. Hij vermaande tot zelfverloochening, boete en deemoedigheid; biddend, werkend moest de christen naar zedelijke verbetering streven, 's Heeren kruis dragen met groote liefde, bij stadig opzien naar den Opperleidsman des geloofs en Voleindiger Jesus. Met welk een ernst waarschuwt hij intusschen tegen eene valsche mystiek van bijzondere openbaringen en bedriegelijke visioenen: „Zelfs al vielen u van Godswege waarlijk openbaringen ten deel, dan nog zeg ik: wees behoedzaam, want zeer velen heb ik op deze wijze gevaar zien loopen, terwijl omzichtigheid nooit iemand geschaad heeft". Practisch gelijk Thomas van Kempen, maakt hij de *beschouwing* nergens van de degelijke ascese los, de ascese, die streeft naar de in het Evangelie gepredikte volmaaktheid. Waar het aan *gehoorzaamheid* schort, schijnt hem de extase een waan. Doch naast dien practischen zin, die den gevaarlijksten trots, de hoovaardij des geestes leert vlieden, welk een innigheid en vurige liefde, welk een trouwhartig volgen van den koninklijken weg des heiligen kruises! Zijn hart was een brandend vuur. Lapo Mazzei, die hem in den florentijnschen dom had gehoord, zeide: „Alles weende of was stom van verbazing; hij spreekt over de

H Menschwording, als werd u de ziel uit het lichaam getrokken" [1]).

Zoodanig was de man, in wiens school Antoninus, de heilige aartsbisschop van Florence, en de schilder van Fiesole werden gevormd. Zoo leerde fra Giovanni den vrede des harten smaken en in kloostereenzaamheid en stilte den Heiland zoeken, zijn geest door gebed en overweging tot God verheffend en tranen van blijdschap weenend, als zijne minnende ziel verslonden was in de beschouwing van het opperste Goed.

Zuiver als zijn begrip der mystiek was, dragen al zijne kunstwerken een stempel van innerlijke waarheid; nergens verwarring of opgewondenheid: zij zijn als een heldere vlam. Wilt gij de *beschouwing* bij het omhoogstijgen uit de stille aandacht tot de ernstigste overweging en de verhevenste extase leeren kennen? Daar, in de Nicolauskapel te Rome, is eene groep heilbegeerige vrouwen om den H. Stephanus geschaard; hoe ernstig spreekt uit het gelaat van eenigen het aandachtig luisteren naar de prediking! De aandacht wordt dieper overweging bij den H. Dominicus, gelijk hij, ginds in *San Marco* op een der celmuren is afgebeeld: het op zijne knieën opengeslagen heilige Boek meldt hem de lijdensgeschiedenis van zijnen ter bespotting prijsgegeven Verlosser. Zeven verdere tafereelen geven Sint-Dominicus' medelijdende liefde aan den voet des kruises te aanschouwen: eerst omvat hij het kruis; daarna ziet hij biddend naar den Heiland op; kruist zich de armen over de borst; verbergt weenend zijn gelaat in zijne handen; geeselt zich met een ijzeren keten, en strekt ten laatste zijne handen uit in vervoering van liefde. Niemand wist ooit de intensiteit van het schouwende leven aldus in kleuren weder te geven. En hoe waar is de nederigheid van al deze in God verslonden harten! Met welk eene menschlievendheid keeren zij als uit den

[1]) Vgl. Marchese, *Memorie;* Rösler, *Kardinal Johannes Dominici, O. P.* Freiburg 1893, en *Kard. Joh. Dominicis Erziehungslehre,* Freiburg 1894.

hemel naar hunne medemenschen weder! Zie in *S. Marco* eens deze twee kloosterlingen, den pelgrim gastvrijheid biedend. Welk een zacht geweld! Houding, gelaat en handen zeggen: *blijf bij ons.* Gij, die de ware, christelijke mystiek niet kent, vreest niet!

* * *

Hoe zouden wij hier den H. Thomas van Aquino vergeten? Door hem geraken wij tot een vollediger begrip der mystieke theologie van fra Angelico.

De Doctor Angelicus, die zijn meesterwerk, de *Summa theologica*, voor zijn jongere ordebroeders schreef, werd door Johannes Dominici en in de italiaansche kloosters, waar diens bezielende geest leefde, als het helderste licht der wetenschap beschouwd. Fra Giovanni kwam dus onder den invloed van Sint-Thomas, naar wiens beginselen hij ook zijne wetenschappelijke voorbereiding tot het Priesterschap ontving.

Dit feit beschouwen wij als zeer belangrijk. Wat Denifle, de uitmuntende beoordeelaar der duitsche mystiek, in zijne studiën over Heinrich Seuse heeft aangetoond [1]), kunnen wij als eene waarheid op een groot deel der oude mystieken toepassen, namelijk dat er tusschen scholastiek en mystiek, niet wat den vorm, maar wat de leer betreft, een nauw verband heeft bestaan [2]). Zoekt de Aquiner gewoonlijk het verstand te verlichten door een wetenschappelijke behandeling der waarheid; hij kent tevens de verheven beschouwing, waarbij de liefde juicht om het innig bezit van God; de denkbeelden, de zielsaandoeningen, de taal en de termen der mystiek zijn ons bewaard in zijne geschriften [3]). Wij

[1]) Zie ook H. Denifle, O. P. *Das geistliche Leben.*

[2]) Vgl. Kleutgen S. J., *Die Theologie der Vorzeit.* 2te Auflage, B. IV, S. 49—71.

[3]) Vgl. Th. a. Valgornera, O. P. *Mystica Theologia divi Thomae,* Turijn 1890, die uit S. Thomas de mystieke theologie aldus bepaalt: „Theologia Mystica est contemplatio perfectissima Dei, et fruitivus ac suavissimus amor Ipsius intime possessi". T. I, p. 5. Voor de scholastieke behandeling der mystiek, zie *Summa theol.* II. II, Q. 171—189, 97—29 enz.

zwijgen van de *unctie*, die tusschen zijne strenge bewijsvoeringen zoo vaak eensklaps invloeit, als uit de overvloeiende bron van zijn hart, om dit alleen nog te herhalen, dat de leeraar der beide *Summa's* ook de zanger was der hymnen op de H. Eucharistie.

Zeker, in het heilig uur der mystieke beschouwing maakt de ziel zich los van de bespiegeling en redeneering, te traag van vlucht. Doch waartoe geraakt eene mystiek, zonder richtsnoer of leiding?

De theosophie aller tijden, de geschiedenis van Erigena en Almaricus van Chartres bewijst, hoe de mystiek vaak de naam van een doolpad is. Deze dwaalt af naar het pantheïsme, gene wil tot de mystiek komen door het scepticisme; sommigen vergeten, dat de maatschappij ook wetenschap behoeft en studie en arbeid; anderen vervallen in eene fanatieke gehechtheid aan de droombeelden eener overspannen phantasie.

Fra Angelico, door den geest der beste scholastieken en bijzonder door den Aquiner geleid, ontweek vooral een drievoudig gevaar.

Dit is ten eerste de verkleefdheid aan eigen meeningen en gewaande openbaringen boven het gezag der H. Schrift en der H. Kerk, aan wie Christus de verklaring der gewijde Boeken heeft toevertrouwd. Daartegen stelt Sint-Thomas de leer, dat de zuivere en volle geloofsinhoud berust bij 's Heeren Openbaring, bewaard in de Katholieke Kerk [1]).

De tweede doling komt voort uit eene scheiding tusschen vroomheid en het christelijk gebruik van andere gaven, als verloor de mensch, die met de wetenschap of in eenigen wereldschen staat leeft, reeds daardoor zijnen waarachtigen toekeer tot God. De Heilige

---

[1]) I, Q. I, Art. 8 ad. 2: „Innititur fides nostra revelationi Prophetis et Apostolis factae; *non vero revelationi*, si quae fuit aliis Doctoribus facta". Verder II. II, Q. V, Art. 3 ad. 2: „Omnibus articulis fidei inhaeret fides propter unum medium, scilicet propter veritatem primam propositam nobis in Scripturis *secundum doctrinam Ecclesiae intelligentis sane*".

van Aquino leert, dat de ootmoedigen, die niet op zichzelf vertrouwen, ook door de wetenschap en door een verheven staat geleid kunnen worden tot een minnelijken omgang met God [1]).

Het derde gevaar is niet minder te vreezen; daarin vergaan zij, die niet wel onderscheiden, waarop een christenmensch, al beschouwende, zijn geest en hart richten moet. Aldus zweefden sommigen weg in eene nevelachtige beschouwing van het al, gelijk zij, die bij indische wijsheid zijn opgegroeid, terwijl anderen geen krachtiger verheffing zochten dan wat de neo-platonisten ἔκστασις noemden, of wat Algazel († 1111) en de mohammedaansche mystieken hadden geleerd [2]). Volgens den Doctor Angelicus vloeit de overvloedige bron der beschouwing uit de godsvrucht tot Christus voort, wiens heilige Menschheid ons verheft tot de hoogste vervoering van liefde tot de Godheid [3]).

Deze denkbeelden vinden wij terug bij fra Angelico. Gevoed met de woorden des geloofs en der goede leering, bewoog hij zich naar den katholieken geest, veilig en vrij. Niet een leerstelsel van eigen vinding, maar de geopenbaarde Waarheid heeft hij

---

[1]) II.II, Q. LXXXII, Art. 3 ad 3: „Scientia et quidquid aliud ad magnitudinem pertinet, occasio est quod homo confidat de seipso; et ideo non totaliter se Deo tradat. Et inde est quod hujusmodi quandoque occasionaliter devotionem impediunt; et in simplicibus et mulieribus devotio abundat, elationem comprimendo. Si tamen scientiam et quamcumque aliam perfectionem homo perfecte Deo subdat, ex hoc ipso devotio augetur."

[2]) Sanseverino, *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata*, Vol. VII, 161 et seqq.

[3]) II.II, Q. LXXXII, Art. 3 ad 2: „Ea quae sunt Divinitatis, sunt secundum se maxime excitantia dilectionem, et per consequens devotionem, quia Deus est super omnia diligendus; sed ex debilitate mentis humanae est quod sicut indiget manuductione ad cognitionem divinorum, ita *ad dilectionem* per aliqua sensibilia nobis nota; inter quae praecipuum est humanitas Christi, secundum quod in Praefatione dicitur: *Ut, dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilium amorem rapiamur.* Et ideo ea quae pertinent ad Christi humanitatem, per modum cujusdam manuductionis, maxime devotionem excitant; cum tamen devotio principaliter circa ea quae sunt Divinitatis consistat".

door zijne plastische voorstellingen verheerlijkt: zijne mystiek blijft even verre van eigenwaan als van mysticisme.

Bij hem staat de contemplatie niet vijandig tegenover het actieve leven. Op de *Kruisiging* der kapittelzaal te Florence, de *Kroning* der H. Maagd van het Louvre en elders neemt de leeraar naast den kluizenaar, de heilige koning Lodewijk met den serafijnschen Arme van Assisi deel aan de hooge beschouwing. Voor Angelino schijnt de zon van Gods genade overal; geen stand en geen verstand zijn van het hooger licht verstoken; maar de hoovaardige blijft in de duisternis. Allerminst verschijnt hier de mystiek als een kaste of als een sekte. Deze scheppingen, vol geloof, hoop en liefde, zijn de stem van gansch een volk, dat godsdienstige idealen bezit: „Wie das Reich des Himmels — zegt Burckhardt — der Engel, Heiligen und Seligen im frommen Gemüthe der damaligen Menschheit sich spiegelte, wissen wir am genauesten durch ihn, so dass seinen Gemälden schon der Werth religionsgeschichtlicher Urkunden ersten Ranges gesichert ist" [1]).

In de derde plaats is de Gekruiste voor fra Angelico, gelijk voor den engelachtigen Leeraar, de geheimzinnige Jacobsladder der beschouwing. De gekruiste Heiland, liefderijk over de wereld of naar de smeekende ziel aan Zijne voeten blikkend, terwijl het goddelijk Bloed uit de heilige wonden vloeit — dit is de hoofdidee van Fiesole. Door het altijd te herhalen heeft hij het klooster San Marco geheel en al met de gedachten aan 's Heeren lijden en als met de klaagtonen van het *Stabat Mater* vervuld. Treffend is het onderschrift van een der kruistafereelen:

Salve, mundi salutare,
Salve, salve, Jesu chare,
Cruci tuae me aptare
Vellem vere, tu scis quare;
Praesta mihi copiam.

---

[1]) Bij Pastor, *Gesch. der Päpste*, B. I, S. 399.

Zoo leidt ons de mystiek van het leven en der leer naar de mystiek in fra Angelico's kunst.

Johannes Dominici, bij wiens kloosterhervorming de heilige kunstenaar zich aansloot, was met zijn geschrift *Lucula noctis* de eerste, die de jeugd in bescherming nam tegen den heidenschen geest, door afgodische vereering der oude klassieken als eene verwoesting over het christelijk Europa gevaren. Dominici wilde geen heidensche leer en zeden. Kunst echter stelde hij hoog. Godvruchtige platen en beelden beschouwt hij als eene zeer vormende kracht, en wenscht ze, reeds voor de kinderen [1]). Een beweegreden meer om de rijkste ontwikkeling van Giovanni's hooger aanleg te begunstigen.

Terwijl dan fra Benedetto, de drie jaar jongere broeder, tegelijk met fra Angelico in 't klooster getreden, voor de gewijde wetenschap en de priesterlijke bediening leefde, ging de verheven kunstenaar op paneel en muurvak die reeks heilige tafereelen scheppen, waaruit eene lente van hemelsche gedachten en gevoelens ons tegenstroomt [2]).

Heilig en verheven als het katholiek geloof waren die gedachten, rein en diep, als van een engel, waren die gevoelens: doch wie vermocht deze zuiverste mystiek in lijnen en kleuren weder te geven?

Hier openbaart zich de geheimzinnige kracht der kunst.

Wij vestigen al onze aandacht op de *Kruisafneming* in de *Galleria antica e moderna* van Florence, afkomstig uit de florentijnsche Drievuldigheidskerk der orde van Vallombrosa.

---

[1]) Rösler, *Kard. Joh. Dominicis Erziehungslehre*, S. 26—29.

[2]) Of fra Benedetto zich op het miniatuur-schilderen heeft toegelegd, wordt na Milanesi's onderzoek betwijfeld. Zeker zijn de miniaturen der San-Marco-handschriften (1446—1450) niet door hem, maar door Zanobi di Benedetto Strozzi vervaardigd. Vgl. Beissel, *Fra Giovanni Angelico*, S. 51. Ook de meening, als zou Angelico van het miniatuur-schilderen allengs tot de groote schilderkunst zijn overgegaan, schijnt ongegrond, al toonen de predella's vaak de fijne afwerking van het „verluchten".

Het is een heilig en aandoenlijk oogenblik. 's Heeren heilig lichaam, losgemaakt van de nagelen, daalt neder van het kruis, waaraan de Godmensch stierf, naar de Moeder van smarten, ginds nedergezeten, om haar goddelijken Zoon op haren schoot en in hare armen te ontvangen. Reeds raakt de H. Maria Magdalena, die tusschen den kruisboom en de H. Maagd ligt neêrgeknield, met een fijnen sluier 's Heeren doorboorde voeten aan, om ze met diepen eerbied te kussen. Godvruchtige vrouwen houden het zuivere lijnwaad uitgespreid, om er het dierbaar lichaam in te wikkelen. Bewonderenswaardig zijn de personen in drie hoofdgroepen gerangschikt. Vijf mannen, onder wie de H. Johannes, Joseph van Arimathea en Nicodemus, laten den Gekruiste nederdalen met eene zachte, kalme beweging. Rechts zijn de vrome vrouwen als een wacht van medelijdende harten nabij Jesus' Moeder; links schouwen twee mannen vol geloof en deernis naar het kruis, terwijl een derde, aan twee anderen de doornenkroon en de nagelen toonend, klaagt: *De rechtvaardige sterft, en er is niemand, die het overdenkt in zijn hart.* Naar rechts verbindt de knielende Magdalena, naar links een neêrgeknielde jonge man, die berouwvol op zijn borst slaat, de uiterste groepen met het middelpunt. Voortreffelijk is 's Heeren lichaam van teekening; gemerkt met de teekenen en sporen des lijdens, behoudt het zijne schoonheid en waardigheid; op enkele plaatsen zich buigende naar de handen, die het steunen, schijnt het nog lenig in den dood.

Hoe duidelijk treden op dit indrukwekkend paneel de afzonderlijke beelden te voorschijn! Alles werkt samen tot éene beweging naar het éene doel, den schoot der H. Moeder, die met samengeklemde handen en een gelaat vol smart in de zee harer droefheid schijnt weg te zinken. Ook aan den kleurentoon is de meeste zorg besteed, en alle lijnen zijn schoon. Doch de toeschouwer wordt het nauwelijks gewaar: zóo machtig grijpt de kracht van het godsdienstig gevoel hem aan.

In waarheid, dit is de groote smart, maar ook de groote vrede van het Kruis. Christus' lijden en liefde gaan als eene geheimnisrijke genadestem over geheel de handeling. Dat lijden der liefde straalt tot in de ziel uit het heilig lichaam, uit het goddelijk Hart, nog bloedend door den lanssteek. Die mannen, zoo stil en vroom den Heer nederlatend, en Sint Johannes in houding en gelaat het beeld der lijdende wederliefde; die andere groep, in wier midden een vriend des Kruises zoo diepbewogen de nagelen beschouwt en toont; de rouwmoedige, op zijn borst kloppend, en ginds aan Jesus' voeten de boetvaardige zondares, ootmoedig, droevig, veel beminnende; de godvruchtige vrouwen, één diepe weeklacht om Hem, die onschuldig werd gedood; eindelijk de H. Moeder, daar als weggedoken in hare matelooze droefheid, — zij allen zeggen u: *zóo stierf Hij voor de zonden zijns volks.* Maar gestorven, heerscht de Zoon Gods. Van Hem gaat die adel, dat vertrouwen op zondenvergeving, het berouw, de heilige vrede, de onoverwinnelijke liefde uit, waarvan allen, die om Zijn kruis geschaard zijn, getuigen.

Reeds bloeit de kruisberg. In de verte zijn de bergen nog dor en onvruchtbaar; maar Golgotha, besproeid met het bloed van den Godmensch, is overdekt met liefelijk gebloemte — *Fulget Crucis mysterium.*

Deze *Kruisafneming* is een type van Angelico's kunst. Hij zoekt voor zijne geestelijke, godsdienstige denkbeelden en gevoelens de volmaakst mogelijke *vormen;* met wijze eerbiediging van de strengste kunstwetten tracht hij tusschen idee en voorstelling het allerinnigste verband te scheppen. Beoordeelaars van allerlei godsdienstrichting hebben dit erkend; en onder anderen schreef Eastlake: „Lessons in faith and examples in holiness were always his aim, and he sought to invest the forms in which these were given with the utmost beauty. The most delicate and cheerful colours, like spring flowers, are selected for the draperies, and a profusion of golden ornaments lavished

over the work — every auxiliary within the range of his art being employed to give fresh charms to these sacred subjects" [1]).

Bedoelen wij met dit alles, dat hier niets te verbeteren valt, en dat het genoeg is, den engel van Fiesole, Giotto of Quinten Metzijs, gelijk Alberdingk Thijm het uitdrukte, „botwech na te stamelen"? [2]) Volstrekt niet. Wij wenschen het juist als een karaktertrek van den grootsten schilder der mystiek aan te duiden, dat hij het stoffelijk element, zonder hetwelk er geen kunst bestaan kan, zoo ernstig met het geestelijk heeft vereenigd, en dat hij allen, die naar zijn christelijke kunstopvatting willen voortwerken, toeroept: wij moeten studeeren.

* * *

Bij anderen moge men derhalve rijker teekening, geleerder mengeling van kleuren, kortom een volmaakter beheerschen der stoffelijke middelen gaan bewonderen, maar nergens meer dan bij Angelico de levendige *opvatting* van een door liefde in bovennatuurlijke beschouwing verslonden geest, de *uitdrukking* van de schoonheid der ziel, van vertrouwen, vreugd, extase in God, van berouw, kinderlijke onschuld, vrede en van hemelsche liefde in al hare uitingen.

Ook over werken, waar de teekening zwakker is, ligt eene treffelijke eenvoud en eene waarheid van gevoel, die ons deze enkele feilen doet vergeten. Te Florence in de *Galleria antica e moderna,* bevindt zich een tafereeltje *De vlucht naar Egypte.* De teekening van de H. Maagd met het goddelijk Kind in hare armen, op een ezel gezeten, schijnt niet onberispelijk. Gij geeft

---

[1]) Eastlake, *Handbook of Painting. The italian schools.* P. I, p. 179. Fourth edition.

[2]) *Dietsche Warande,* I, bl. 55. Voegen wij hier deze woorden bij van Eastlake over Angelico: „Nor does he essentially fail in any of the great principles of art, for while pre-eminently the father of expression he also excels equally in harmony of lines in composition, and of colour, and in beauty of drapery". *The italian schools,* P. I. p. 181.

er geen acht op. Want zoo trouw gaat Sint-Joseph daar langs de zwijgende heuvelen, en volgt de Moeder, die met het Christuskind aan haar hart door de eenzaamheid voortrijdt: niets stoort de stille overweging op dien weg naar Egypte.

In een der cellen van *San Marco* verschijnt de Heer aan de H. Maria Magdalena. Christus' rechterarm is te kort, de linkervoet verwrongen. Wat treft u niettemin het oogenblik! Bloeiend geboomte herinnert aan het herkregen Paradijs en houdt tevens het gewoel der wereld verwijderd in dit stille morgenuur. Met den vrede trad de Heiland nader en sprak tot de weenende: *Maria!* Daar valt de Heilige aan Jesus' voeten neder; haar gelaat en uitgestrekte handen, alles zegt, met welk een onuitspreekbare blijdschap zij den goddelijken Hovenier herkent en hare geheele ziel legt in het ééne woord: *Rabboni! Meester!*

Fra Angelico bezit zonder twijfel eene bijna onstoffelijke gratie van lijnen en kleuren, geweven uit aetherisch licht. Stond hij echter ook onder dit opzicht niet zoo hoog, dan zou van hem, gelijk van de duitsche schilderschool, en met nog meerder recht, het woord des dichters gelden:

> Oui, le dessin est sec, et la couleur mauvaise,
> Et ce n'est pas ainsi que peint Paul Véronèse:
> Oui, le Sanzio pourrait plus gracieusement
> Arrondir cette forme et ce linéament;
> Mais il ne mettrait pas dans un si chaste ovale
> Tant de simplicité pieuse et virginale;
> Mais il ne prendrait pas, pour peindre ces beaux yeux,
> Plus d'amour dans son coeur, et plus d'azur aux cieux.

Vooral zoeken wij bij zoovele latere meesters vruchteloos die geloofskracht en bovenaardsche liefde. Fra Giovanni vond zijn ideaal niet in de wereld om zich heen, niet in zijn eigen ik, maar boven zich in God, de oneindige Volmaaktheid, de Levensbron van al het goede, het Licht der onvergankelijke schoonheid. Boven zich aanschouwde hij, met den verhelderden blik des geloofs, den

drieëenigen God, de H. Maagd, de Engelen, de Heiligen, die wereld, waarheen hij biddend zoo gaarne opsteeg, waar zijn schat en zijn hart, waar zijn blijde uitzichten na dit leven waren, wilde hij zachte stralen doen schieten in de christelijke ziel, dag op dag hare schoonheid prijzen door de hymne zijner kunst. Zou dan een mensch het Goddelijke wedergeven in de duistere vormen van het stof? Ja, het zichtbare moest de harten opheffen tot het onzichtbare; de christen moest uit zijn vaak te dwaze zorgen opstijgen naar dat leven van louter liefde en vrede. Daarom hervat hij telkens zijn heiligsten arbeid: Christus lijdende, stervende voor de wereld. Te vergeefs! Nooit hergeeft het beeld wat het hart des makers vervulde. Dan roept hij Gods trouwste dienaren en dienaressen samen, om hun hart in liefde uit te storten voor den Redder der wereld, om door hunne diepe aanbidding, door hun tranen, verzuchtingen en onuitsprekelijke vervoering de verheven Geheimenis te verkondigen: *Waarlijk deze is de Zoon van God.*

Dit is de openbaring van Christus' genadekracht in gelouterde zielen. Zoo zagen wij reeds Sint-Dominicus, bij den kruisboom van de wereld losgerukt, en bij de *Kruisafneming* die ernstige mannen en vrouwen, met de aanbidding en de liefde van Christus in hun hart: de uitwerkselen wijzen naar hun Oorzaak.

* * *

Langs een anderen weg streeft de schilder naar dit verheven doel door het *Laatste Oordeel.* Meermalen beproefde hij zijne krachten aan het behandelen dezer evangelische waarheid, doch nimmer zoo schoon als in het beroemde Tryptychon te Berlijn [1]).

---

[1]) Het origineel, dat van *Dudley House* te Londen in 1884 voor 214,500 mark naar Berlijn ging, ligt voor vele onzer landgenooten buiten hun weg; maar als zij naar Italië gaan, vinden zij in de galerij van Turijn eene copie. — Eene schoone beschrijving en een paar afbeeldingen geeft Beissel, *Fra Giovanni Angelico*, Kap. V, dien ook wij grootendeels volgden.

Uit al de nevelen van smaad en lijden verheft Gods Zoon zijne majesteit en stralen, en zetelt in goddelijk licht, als Rechter van zondaars en rechtvaardigen. Buiten den drievoudigen stralenkrans, waarin Engelen het Woord omwemelen, zijn de H. Maagd en een koor van Heiligen op 's Hemels wolken gezeten; reine geesten staan naar alle zijden als troonherauten om den Koning der eeuwige glorie geschaard. Een Engel met ontplooide wieken verheft het zegepralende kruis tusschen hemel en aarde; uit Gods troon stroomt het volle licht over de aarde met hare geopende graven. De bazuinen zwijgen; want de Rechter spreekt: *Komt gezegenden mijns Vaders!* en: *Gaat van mij, gij vervloekten.* Welk een vreugde, wat al gejammer brengt het eeuwig bezit of het eeuwig derven van Christus' liefde!

Daar worden de zondaren voortgedreven naar de plaats van ellende! De plastische schildering der gevallen engelen als een monsterachtige mengeling van dieren treft onze verbeelding niet meer, al behield Vondel in *Lucifer* deze symboliek, waar de voortijd geestelijke wanschapenheid mede placht te veraanschouwelijken. Maar er schuilt kracht en gedachte in dat woelen en vluchten naar en door den afgrond; mannen, vrouwen, burgers, krijgslieden, kloosterlingen, vorsten, bisschoppen in één verwarring, verschrikking en wanhoop; de laffe krijger met kronkelende slangen om de voeten en een helsch hazenbeeld voor zich, de ontuchtigen met slangen om hunne lendenen, de trotschaard met een slang tot kroon, en andere zinnebeelden doen denken aan het woord der *Navolging:* „*In quibus homo peccavit, in illis gravius punietur*" [1]).

Beweert men naar waarheid, dat Angelico zwakker blijkt, waar hij den kwaden moordenaar aan het kruis schildert of de beulen bij 's Heeren geeseling, en over het algemeen, waar

---

[1]) *De Navolging van Christus*, B. I, H. XXIV, n. 3: „Waar de mensch in zondigde, daar zal hij strenger in gestraft worden".

hij een geweldigen boozen hartstocht teekent; 't is eveneens waar, dat hij voor het rampzalige der zonde dikwerf een groote intensiteit van uitdrukking vindt, gelijk b.v. dat diepgevoelde tafereel te Florence bewijst, waar Judas de penningen des verraads ontvangt; en op het hier beschreven paneel, gelaat, houding en gang van hen, die aan de linkerhand zijn van den Zoon des menschen.

Fra Giovanni had in de diepte zijner ziel ook het *Dies irae* gehoord en overwogen.

Schooner nochtans dan het tafereel der verwerping zijn de rechtvaardigen geschilderd, die het: *Komt gezegenden,* vernamen als een onderpand van eindeloos, onuitsprekelijk heil. Dankbaar zijn de blikken gewend, de handen opgeheven naar den Verlosser op den troon zijner heerlijkheid. Blijdschap overstelpt de ziel der uitverkorenen. Voorbij zijn beproeving en lijden; alle tranen zijn afgewischt; zij, die zoolang gescheiden waren, hebben elkander wedergevonden. Hoe juichen nu allen samen, de geredde ziel met haren goeden Engel, de moeder met haren zoon! Hoe werpen zij zich in elkanders armen, met kinderlijke opgetogenheid! Nooit werd het *wederzien* zoo uitgejubeld. Hemel en aarde omhelzen elkander; Engelen en menschen zijn broeders; het katholiek geloof in de *gemeenschap der heiligen* straalt uit aller oogen. Ginds snellen de gezaligden naar den geopenden Hemel. Hoe blijde en gerust gaan zij bezit nemen van het hun toegewezen rijk! Bij den heiligen reidans in sierlijke golving opwaartsstijgend, nieuwe genooten medetroonend, zweven zij langs bloemenvelden met lichten zwier het Paradijs te gemoet; of stijgen in statigen opgang, met Paus en kardinaal, over fijne wolken schrijdend naar de woonstede Gods.

Ziedaar een kunstenaar, die Christus' bergprediking heeft verstaan. Daarbij, welk eene verscheidenheid van handeling, en wat al rijkdom van leven bij de kleinere groepen! *Danken, beminnen, gelukkig zijn in God* — dit lied heeft de dichter in welluidende kleurentaal gezongen. Aan Orcagna's, of Lorenzetti's,

Gericht te Pisa ontbreekt de nauwere eenheid der onderdeelen, en het opstijgen der rechtvaardigen; bij Memling, te Danzig, zijn de beelden te zeer samengedrongen en geeft het naakt stoornis; Michel-Angelo verzwakt door het anatomische en physieke het ideale element: fra Angelico's schepping doet het geestelijke door het stoffelijke uitstralen, als een zegepraal der mystieke kunst [1]).

De engel van Fiesole bezat de gave der contemplatie; zijn leven ging voorbij in de beschouwing der goddelijke Schoonheid en Goedheid, waardoor zijn hart van liefde brandende werd [2]). Daarom kon zijn kunst den Godmensch zoo treffend verheerlijken in de schande van het Kruis en in de glorie des Vaders.

En ook in alle schepselen.

* * *

Het ware Christendom scheidt het beminnen des evennaasten niet van de liefde Gods; de ware mystiek, door gebed en beschouwing met eerbied en liefde jegens God vervuld, moet derhalve het gevoel van eerbied en liefde tot den evenmensch versterken.

Deze waarheid nu schijnt in Fiesole's kunst als in een klaren spiegel.

Onder alle schepselen Gods is de H. Maagd Maria het meesterstuk. Als moeder van Christus, is zij de *Moeder Gods;* zij is ook de genaderijke en smarterijke door en om haar goddelijken Zoon. Trouw aan hare onvergelijkelijke roeping, straalt zij als 's Heeren uitverkorene, schoon als eene lelie tusschen de doornen.

Zoo zag de vrome meester haar. Met diepen eerbied trachtte hij de Maagd der maagden, de Moeder des Heeren, de Moeder van smarten, de volschoone Hemelkoningin af te beelden; van de verloving tot de kroning volgde hij met vromen zin en kinderlijke liefde Gods genadewerking in de Gezegende onder de

---

[1]) Vgl. Beissel, *Fra Giovanni Angelico,* S. 59, 60.

[2]) S. Thom. *Summa theolog.* I.II, Q. XXVII, Art. 2: „Contemplatio spiritualis pulchritudinis vel bonitatis, est principium amoris spiritualis".

vrouwen. Godvruchtig zocht hij als eene onstoffelijke wijding voor zijn verven: hier zuiver lentelicht en klaar azuur of ongerepte stralen van rozen, die ontluiken; ginds gouden zonneglans, die aanbreekt door het morgenrood, of leliën des velds, waarvan de Heiland zeide: *Ik zeg u, dat Salomon zelf in al zijne heerlijkheid niet gekleed is geweest, gelijk eene van die.* Dan placht hij, vreezende zijn ideaal te ontwijden, hooge geestelijke schoonheid te leggen in het gelaat der Moedermaagd, en voltooide de uitdrukking zijner gedachte door hare houding, haar kleed, huis en hof, de personen, die haar omringen, door alles met die ééne mystieke gedachte te vervullen. Onder Angelico's schoone *Annunziata*'s geeft die van *San Marco* het bewijs, hoe aldus met schijnbaar geringe middelen toch een aangrijpend werk kan voortgebracht worden. Niets eenvoudiger dan de H. Maagd voor hare arme cel op een arm bankje gezeten. Over haar helder rood kleed hangt in recht nedervallende lijnen de donkere mantel; alles in harmonie met dat ootmoedig, zedig gelaat; dien vromen, maagdelijken blik; het blonde haar, neergolvende langs de schouders; de zacht gebogen houding, vol stille onderwerping en aanbidding; de armen, zoo innig over de borst geslagen. Begrijpt gij deze eenvoudige en toch zoo mystieke gestalte? De Aartsengel, tegenover haar, scherpt uw begrip. Zijn vleugelen, nog niet samengevouwen, en zijn rijker gewaad toonen, dat hij onmiddellijk van God nederdaalt; zijn liefderijke en eerbiedige blik, naar Maria gericht, zijn ootmoedig neigen en over de borst geslagen armen en het buigen der rechterknie bewijzen, hoe groote hulde zij waardig is, tot wie hij spreekt: *Ave.* Een verheven Geheimenis wordt hier voltrokken. Achter den Aartsengel strekt de weide vol bloemen zich uit; ter zijde rijst het groenend geboomte. Het is een afgesloten lusthof; want *hortus conclusus* heet Maria, de uitverkoren Maagd, in de taal der Kerk. De wereld dringt niet door tot deze heilige eenzaamheid. Maar de christen hoort met diepe dankbaarheid het antwoord der Maagd: *Zie de dienstmaagd des Heeren.* En

de mystieke ziel zegent het uur van Gods ontferming; aanbiddende overweegt zij de oneindige liefde in het *Verbum caro factum est.*

Moeder van Christus — dit rijke motief schonk ons ook Angelico's schoone Madonna's. Eene der verhevenste des kunstenaars is die, welke naar de bestellers *dei Linajuoli* of *der Vlashandelaars* heet, thans in de *Uffizi* te Florence. In met goud omzoomd hemelsblauw, dat van haar hoofd en bijna om haar geheele gestalte vloeit, toont zij, geheel en al ootmoed en maagdelijke reinheid, aan het menschdom het Christuskind, dat, geheel en met majesteit gekleed, den kruisnimbus draagt, en in de linkerhand de wereldbol. Zoo staat Het als het *goddelijk Kind* op den schoot zijner Moeder, en zegent met de rechterhand de wereld. De rijke stralenkrans om Maria's hoofd, de symbolieke Duif daarboven zwevend, de twaalf overschoone, musiceerende engelen, als een krans om de Madonna geslingerd, versterken de uitdrukking van het denkbeeld *Moeder van God*, en daardoor den godsdienstigen indruk.

Somtijds daalt die verheven toon; de liturgische ernst en de psalm worden onderbroken door een lied, naïef en vroom. Menige hollandsche pelgrim herinnert zich de *Madonna della Stella* uit *San Marco* te Florence. Het goddelijk Kind verbergt zijne bovenaardsche grootheid, en rust vleiend met het speelsche hoofd aan het gelaat der H. Moeder, als de bloem der Jessetwijg. Maar zij, de maagdelijke Moeder, bewaart, ootmoedig en in zelve gekeerd, het menschgeworden Woord met meer dan aardsche liefde aan haar hart. Het is een eenvoudig tafereeltje, met eene verheffende gedachte: de *Rosa mystica*, liefelijk bloeiend, — door het Kind, dat de Bron des levens is!

Bij vreugde en smart aan Jesus verbonden, bewoog Maria Fiesole's geloovige kunstenaarsziel nimmer zoo diep als onder het Kruis. Schildert hij, tranen stortend, 's Heeren *Kruisdood* of de *Kruisafneming* en het *Nederleggen in het graf*, dan verhaalt hij

tevens zoo hartaangrijpend het grievend leed der gezegende Vrouwe, wier smartelijk gelaat de weerkaatsing van Christus' lijden is. Dan gaat het zwaard van wee door het hart der Moeder, die klagend schreit, en met de handen voor het bedroefd gelaat van den Kruisberg daalt, met den H. Johannes in de plaats van haren goddelijken Zoon. Niemand is er, die haar troosten kan! Toch blijft de heiligende kracht des lijdens, waarvan door Christus' geheimzinnige genadewerking zijne H. Moeder getuigt. Zóó toont fra Giovanni de *Mater dolorosa*, dat de ziel verzucht:

Eja mater, fons amoris,
Me sentire vim doloris,
Fac ut tecum lugeam [1]).

Immers dit moest de Christus lijden en aldus ingaan in zijne heerlijkheid. Daarheen volgde Hem de H. Maria.

Maria's hereeniging met haren goddelijken Zoon heeft Angelico, met groote geestelijke blijdschap, meermalen verheerlijkt door eene schoone *Kroning van Maria in den Hemel*. Stiller dan die van het *Louvre* en de *Uffizi* schijnt ons de *Kroning* van *San Marco*, een diepgevoeld en hemelsch werk. Terwijl een regenboog in zachte tinten wegvloeit om Jesus en Maria, zweeft de gouden diadeem uit Christus' handen neder op het deemoedig gebogen hoofd der Hemelkoningin. Zoo nederig, met den blijden glimlach als een lichtstraal over het zedig gelaat, schijnt de Gezegende onder de vrouwen haar onmeetbaar geluk met beide armen stil binnen haar hart te willen besluiten. Zes Heiligen, als een krans van jubileerende getuigen, in een halven cirkel nedergeknield, zijn met hun gelijkelijk opgeheven blikken en handen één extase. Een doorzichtige blankheid van tinten schijnt als een vergeestelijkt

---

[1]) Vertaling van T. T. Stokvis, S. J., *Lijdenshymnen:*

Moeder, Moeder, bron van liefde,
Dat uw zwaard ook mij doorkliefde,
Dat ik treuren moge als gij!

licht uitgegoten over dit tafereel van onuitsprekelijke zaligheid, en door de stilte der Hemelen hoort de ziel het mystieke jubelen: *Magnificat.*

* * *

Ofschoon de verheffing der Moedermaagd door Christus' genade hare wedergade niet heeft, getuigen toch alle kunstwerken van fra Angelico, dat het christelijk geloof dezen dichter der ziel ook elders eene hooge opvatting schonk van de menschelijke natuur, door den Verlosser in hare waardigheid hersteld. Zijn Apostelen van het *Laatste Avondmaal* in *San Marco* en elders; het koor van Profeten in den dom te Orvieto; de Wijzen bij de *Aanbidding* te Florence; de gecanoniseerde mannen en vrouwen, door wie tallooze schilderijen zulk een eenigen stempel van inwendig leven voeren; de kloosterlingen te Cortona in de eetzaal en bij de lijkbaar; de ontelbare menigte uit alle standen en van alle leeftijden, — grijsaards, maagden, kinderen, — waarmede hij zijne beroemde scheppingen van *Oordeel* en *Maria-kroning* bevolkte, zij allen verkondigen, dat het menschdom is verlost. De *geestelijke* mensch, door Sint-Paulus gepredikt, zegepraalt, en 's menschen onstoffelijke kracht is geconcentreerd in het hoogste leven: de kennis en de liefde Gods. Busken Huet schreef eens van Angelico en Memling: „Bij beiden ziet men de menschelijke grootheid haar toppunt in het weerlooze bereiken, en het weerlooze zijne hoogste uitdrukking vinden in het aan onnoozelheid grenzend vrouwelijke" [1]). De uitspraak schijnt ons, om hier van Memling te zwijgen, niet genoegzaam overwogen, voor zoover zij Angelico raakt. Wij vonden bij den Florentijn 's menschen grootheid in de volle kracht van geloof en van liefde, in eene diepe overweging der verhevenste Waarheid en in eene toewijding tot in den dood. De *Mater dolorosa*, de heilige vrouwen bij den *Kruisdood*, de *Kruisafneming*, de *Graflegging*, het *Bezoek van Christus' graf* te Florence; de

[1]) Busken Huet, *Het land van Rubens*, bl. 107 (Tweede druk).

toehoorderessen bij *Sint-Stephanus' Prediking* in de Nicolaus-kapel te Rome moeten, naar onze meening, anders dan als de „onnoozelheid" worden beschouwd. Zouden enkele figuren en heilige maagden door haar zeer jeugdige onschuld aan „onnoozelheid" eenigermate doen denken, dan behoort men zich tevens te herinneren, dat zulk eene onschuld door denzelfden schrijver elders „zoo bovenaardsch" wordt genoemd, „dat van onnoozel of niet-onnoozel geen kwestie is" [1]). Men vergete toch niet den dieperen oorsprong van fra Giovanni's eerbied voor de menschelijke waardigheid. Op het *Aalmoezenierstuk* der vatikaansche Nicolaus-kapel staat de H. Laurentius in 't midden zijner armen. Ziet, met hoeveel eerbied de Heilige de schamelen bejegent; hoe waardig en met welk eene „beleefdheid des harten" zij zijn geteekend: deze blinde met zijn stokje, deze man, zich schamend te bedelen, dit kind aan de hand zijner moeder, deze zedige, arme vrouw met haar kind, zoo liefdevol in hare armen gesloten! — Of wenscht gij een ander beeld? Niets treffender dan eene groep op het *Jongste Gericht* der berlijnsche galerij. Een Engel noodigt dien eenvoudigen boerenknaap, om mede naar het Paradijs te gaan: door zijne goedigheid tegenover den verbaasden, armoedig gekleeden jongen verschijnt de machtige schoone hemelgeest als de liefde en eerbied zelf jegens de kleinen der aarde.

Dit alles is levend Christendom.

* * *

Het Christendom, waarin de meester altijd nieuwe bezieling voor zijne kunstscheppingen vond, toonde hem ook het ideaal der *blijdschap*. Uit haren aard — zegt de H. Thomas van Aquino — brengt de godsvrucht blijdschap des geestes voort, door de beschouwing der goddelijke goedheid [2]). Op aarde gaat deze be-

[1]) Busken Huet, *Van Napels naar Amsterdam*, bl. 164 (Derde druk).

[2]) II. II, Q. LXXXII, Art. 4: „Devotio per se quidem et principaliter spiritualem laetitiam mentis causat: ex consequenti autem, et per accidens causat tristitiam. Dictum est enim art. praec. quod devotio

schouwing echter met droefheid gepaard, omdat de ziel nog niet geheel tot het bezit van God geraakte. Daarom hieven oude meesters der mystiek en ascese, door Christus en de Kerk onderwezen, den blik naar het Land der waarachtige vreugd [1]). Angelico — zou men meenen — bleef niet van verre naar den Hemel staren, maar juichte mede in het hemelsch Jerusalem; hij heeft er niet alleen zijne wonderschoone engelen, gelijk Michel-Angelo zeide, hij heeft er al den vrede en liefde van het Paradijs aanschouwd.

Fiesole vond de bevalligste beelden om dien hemelvrede uit te drukken. Geen doornen op het altijdgroenend pad. Onverwelkbare rozen bloeien om de onsterfelijke slapen, en eeuwig schijnt op het hoofd der zuivere hemelgeesten de kleine vlam. Heilige engelen wekken uit hunne speeltuigen blijden galm en melodieën; hand aan hand zweeft de dans over ongekreukt gebloemte; engelen en menschen samen jubelen voor het hoogste Goed. Want God zelf is hun licht en hun leven. O! leven van liefde en van louter vrede! Bijna nog kinderlijke gestalten, zoo uitgestort en toch contemplatief; heilige maagden, opgetogen bruiden van het Lam; vernederden en verlatenen dezer aarde, maar nu ontrefbaar voor leed; kleinen en zwakken, uit eene groote beproeving gekomen, maar nu bezitters van het Rijk, waar overal Gods engelen zweven en leven, — zij allen, de uitverkorenen, verheerlijken den Vader, den Zoon en den H. Geest, den eenigen God, wiens eindelooze Goedheid zij afspiegelen als dauwdroppelen de morgenzon. De ongeschapen Schoonheid straalt in hunne ziel, de schoonheid der

---

ex duplici consideratione procedit: principaliter quidem ex consideratione divinae bonitatis, quia ista consideratio pertinet quasi ad terminum motus voluntatis tradentis se Deo: et ex ista consideratione per se quidem sequitur delectatio, secundum illud psalm. 76, 4: *Memor fui Dei, et delectatus sum*" etc.

[1]) Vgl. b. v. Thomas van Kempen, *De Navolging van Christus*, B. III, 47—49; Denifle, *Das geistliche Leben*, Th. III, 21: Von der überaus groszen Freude im Himmelreiche.

ziel in het geestelijk lichaam uit; en alle harten en blikken weerkaatsen aller onschuld en vreugde: *ik geloof het eeuwig leven* zegepraalt.

* * *

Zoo schilderde fra Angelico. Zijn assche vond rust te Rome in *S. Maria sopra Minerva*; zijne ziel, naar wij vertrouwen, bij God in 't Hemelrijk. Zijn werk verdient bij de nakomelingschap te leven; want het is vol innerlijke waarheid, en verwekt door het goede met het schoone eene edele liefde [1]). Zijn gelooven, leven en werken was één. Zijn genie schiep heerlijke kunstvormen; het geloof schonk hem verheven idealen: zoo werd hij een meester der mystiek, in den katholieken zin van dit woord. Zonder de hulpmiddelen der latere kunst heeft hij de groote waarheden en het hoogere zieleleven des Christendoms meer dan anderen treffend verheerlijkt. Bij de stille overweging zijner scheppingen, gevoelen wij, hoe arm de wereld is en hoe eenzaam de mensch, die niet gaat met Christus.

p. J. V. De Groot, ord. praed.

Amsterdam, 11 Febr. 1896.

---

[1]) S. Thom. II. II, Q. CXLV, Art. 2: „Honestum est idem spirituali decori"; — In Dion. *De divinis Nominibus*, Lect. IX: „Pulchrum et bonum, quod est proprium objectum amoris".

DE DICHTER WILLEM KLOOS.

Majestueus rezen zij omhoog, de slanke zuilen, tot zij eindigden in de zachte buiging der half-ontloken lotosbloemen. Machtig verhieven zij zich, rij naast rij, talrijk als de boomen des wouds, in hun onbeweeglijkheid, rustig, somber, onheilspellend. Zij schraagden het dak, dat vlakte over het heiligdom, zij stonden als roerlooze wachters om de gewijde ruimte. Op hun gewelfden mantel glansden geheimzinnige figuren, die spraken van een leven na dit leven, van een eeuwigen rechter, van eeuwig loon en eeuwige straf. Wel werden die zuilen waardig bekroond door de lotos, het universum, want van het voetstuk tot den top predikten zij het onvergankelijke naast en boven het vergankelijke, verkondigden zij wat er goeds leefde in den mensch, en wat hem met sterke banden trok omlaag, spraken zij van het onverklaarbaar dualisme in den mikrokosmos, dat hem daden doet bedrijven edel en schoon, naast andere, waarvoor zich het heilige met sidderende handen het bleeke gelaat bedekt. Wat symbolische voorstelling van het hart des menschen: een universum, als de lotos! Want schoon is het als die bloeme, maar ook zwak als zij, wier gouden harte trilt, wanneer de minste ademtocht het water rimpelt en de bloem doet buigen op den slanken, elastischen stengel; want, zooals de lotos op breede stroomen, drijft het menschenhart op de diepe wateren des levens; want zooals de lotos vergaat ook dat harte...

Daar buiten pyramiden, trotsche en toch zwakke pogingen der duizenden om aan het Zijn van een hunner een langeren duur te verleenen. Of zij er in zouden slagen? Staroogend in eeuwig zwij-

gen, lag de sphinx aan den voet van het reusachtige graf en gaf geen antwoord op de vraag, hoe vaak herhaald, hoe dringend geuit. Er kwam geen licht in die starende oogen, er flikkerde geen leven in dien blik, getuige, dat er een hart klopte in den kouden vorm — de mond bleef gesloten — het geheim van het bestaan werd niet verraden.

Vol ontzag, angstig-gedrukt door het Onbegrijpelijke, wierp zich het volk neer voor de onbekende en toch gevoelde macht. De natuur, de aarde en het blauwe gewelf met de zon en de sterren gaven geen antwoord, en in angstigen twijfel en benauwende onzekerheid, wierp het volk zich neer in den tempel en aanbad, wat het zelf tot goden gemaakt had.

In den tempel verhief zich een beeld, reuzengroot, gesluierd. Wat achter dien sluier verborgen was, had niemand ooit aanschouwd. De sage fluisterde, dat het de WAARHEID was, verhuld voor 't oog des menschen, maar de godspraak, die dit had gemeld, had er ook de woorden aan toegevoegd: „Niemand heffe den sluier ontijdig. Wanneer de dagen vervuld zijn, zal IK de waarheid doen kennen. Tot dien tijd blijft zij verborgen".

En jaren vloden heen en nog stond de gestalte ongerept, nog had geen sterveling gewaagd het verbod te overtreden.

De maan wierp haar stralen op het tempelplein en te midden der in een spookachtig duister gehulde omgeving rees in het bleeke, karakterlooze licht het gesluierde beeld op. Een jongeling stond er voor, wèl sidderend voor de daad, die stond volvoerd te worden, maar toch vast besloten haar te verrichten. Als hij de hand uitstrekt, vaart een huivering door zijn leden, 't is alsof een onzichtbare kracht hem terugstoot. „Doch heeft niet dezelfde mond, die het verbod gaf, getuigd, dat, wie den sluier heft, de waarheid zien zal? En ik wil haar zien, daarnaar streef ik; haar te kennen is het doel mijns levens, en nu zij hier voor mij staat en ik slechts behoef te willen....."

Reeds was het feit volbracht.

En wat zag hij? Geen mensch heeft het ooit van hem vernomen. Bewusteloos en bleek vonden hem de priesters den volgenden morgen voor het beeld van Isis. Maar de lach was voor altijd geweken van zijn lippen, maar zwijgend sleepte hij een treurig bestaan voort, en vroeg opende zich het graf om het jonge leven te verzwelgen. En waar te nieuwsgierige vragers hem niet loslieten, vernamen zij slechts:

Weh dem, der zu der Wahrheit geht durch Schuld!
Sie wird ihm nimmermehr erfreulich sein!

De Waarheid! Welk een tooverkracht ligt er in dien naam besloten! Zij is de godsgezante, die in het blanke kleed der onbesmette reinheid nederdaalt, met den hemelschen glimlach der vertroosting, de armen uitgestrekt in een sublieme beweging van erbarmen, uitvloeisel der hoogste liefde. En in den lichten zonnestraal daalt met haar het leven, rijk en vol, bloeiend en hopend, de verlossing uit duisteren nacht.

Maar niet altijd en niet een ieder is zij de Beatrice, die de gewesten der Eeuwige Zaligheid verlaat om er ons in op te voeren, en rond te leiden tot wij aanschouwen:

't Oneindigh eeuwigh Wezen
Van alle ding, dat wezen heeft;

tot het ons klaar wordt, hoe het Opperste Mysterie, ondoorgrondbaar voor den mensch, slechts gedreven wordt door de eeuwig groote beweegkracht:

L'Amor che muove il sole e l'altre stelle;

want de opperste liefde is tevens de opperste rechtvaardigheid, want al is God barmhartig, toch is hij een God der wrake, voor wien Israël sidderend nederknielde, als Hij zich toonde in zijn gerechten toorn.

Wie tot de waarheid gaat door schuld, zal vallen in handen der rechtvaardigheid, welke ons onverklaarbaar, ja strijdig schijnt met het liefderijke beeld, hetgeen wij ons van den Almachtige vormden. En dan twijfelen wij aan zijn liefde, en die twijfel aan zijn innerlijkste essentie sleept noodzakelijk met zich een twijfel aan zijn bestaan zelf. En steeds donkerder worden de wegen, waarlangs wij zwerven met ongewissen tred, steeds sterker wordt de drang in ons hart, steeds gevoelen wij meer leegheid om ons en minder vasten grond voor onzen voet, tot wij ontzet niet verder durven, — werd niet het eigen Zijn ons tot vijand, ontdekten wij dan niet in dat eigen hart den haat en den nijd en den wellust en den hoogmoed, staren deze chimeeren ons niet aan met glazige wanhoopsoogen, slaat die blik in ons harte ons niet met verlamming. Nu zien wij ook de waarheid, maar niet de blijde godsgezante brengt ons die; ze is donker, zwart, verpletterend door de openbaring van de volle nietigheid van ons streven, van het leeg rondom ons.

En wij zien haar en zijn verlamd en met blindheid geslagen; geen licht schijnt ons meer, zoodat wij vergeten, dat het bestaat; wij verliezen de hope, en staren vooruit in het somber duister, dat niets dan vernietiging spelt. En waar niet alle herinnering aan de zon verdween, toch onmacht om hare stralen op te vangen, toch onvermogen om zich op te heffen en te gaan naar het heilige licht, zooals men bij een nachtmerrie ligt en staart en ziet en zich bewust is, maar geen kracht bezit de borst te bevrijden van den drukkenden last. Het besef der onmacht vergroot ze nog meer, en de vage herinnering aan het schoone, goudene licht van vroeger jaren, maakt het nachtezwart nog zwarter.

Daar ligt de mensch, vruchteloos pogend zich op te heffen. Hij hoorde spreken van God, maar ziet Hem niet; hij voelt bovenaardsche invloeden op hem inwerken maar kent hun aard niet; hij ziet den gang der wereld en het korte leven en de nietigheid der menschen, die toch soms tot grootheid weten te

komen, en hij aanschouwt hun streven en zoeken en zelf zoekt hij sinds jaren, maar... hem bleef niet anders dan de luide weeklacht, geheven in moedeloosheid :

Wee mij, wee!
Gelijk een andre Tantalos, zóó smacht ik,
En hijg, en val terug, en hijg dan weder,
O gruw'lijk spooksel! tot het u behage,
Het woord te spreken, dat den droom besluit!
Het leven is een droom, en elk atoom
Wordt eenmaal uit zijn zoeten slaap gewekt,
Dien droom te droomen. O, welzalig wie
In vrede droomt en nimmer daarnaar tracht,
Tot volle kennis van zichzelf te ontwaken,
Wie nimmer grijpt, dan naar het naaste slechts,
Wie nimmer wenscht, dan wat hij krijgen kan,
Wie nimmer weten wil, wat niemand weet!
Wat niemand weet: — Neen, want ook ik weet niets,
Dan dat ik lijd, omdat ik weten wil,
Wat zij beweren, dat een ieder weet,
Maar dat niet wordt geweten! [1])

De berusting in dat noodlot komt echter niet. De geest wil opwaarts. De mensch blijft steeds het mysterieuse wezen, waarin goed en kwaad strijd voeren, waar de vleugelen der ziel te vaak zich niet kunnen ontplooien, zwaar als zij zijn door het slijk, dat er aan kleeft. En al leeren de wijzen, dat de natuur is de alvader, tot wien alles terugkeert, al meten zij het heelal, toch doorgrondden zij niet de eindoorzaken en waar zij de waarheid meenden te zien, zagen zij niet de blijde dochter des hemels, maar een schrikbeeld, dat de verdere levensdagen droevig maakt.

Maar in het menschenhart blijft leven die onverklaarbare en onverdoofbare zucht naar hooger, en hoe meer begaafd de mensch is, hoe luider die roep, hoe sterker die drang, totdat het

[1]) Uit *Rhodopis*, dramatisch fragment. Verzen van Willem Kloos (Amsterdam, 1894), bl. 124.

hem te machtig wordt, dat alles te smoren in zichzelf, en het bewustzijn godgeborene te zijn, zich wil uiten in tastbaren, hoorbaren vorm, waardoor de kunst, ontsproten uit den innerlijksten aandrang des harten, geboren wordt, de kunst, die opwaarts wil als de vlam, die het stof zuivert en verteert, die zich opheft naar het hemelblauw.

Elk waar artist is noodzakelijk een geloovige. Ik gebruik dit woord hier niet in de gewone, engere beteekenis, maar wensch er mede aan te duiden, dat hij, hetzij godsdienstig of niet, Deïst of Agnosticus of zelfs Atheïst, toch *iets* wil bezitten, *iets moet* bezitten, dat hij hoog houdt, wil hij, wil zijn kunst niet geheel ondergaan.

> Eéne, één' moet zijn, aan Wie ik alles gaf,
> En leven kan ik niet, dan als ik kniel,
> 't Zij voor Mij-zelf, een Godheid of een Droom [1]).

Hoe men het ook noeme God, of Noodlot, of Ideaal, hij zal, zij het ook onbewust, zij het ook tegen zijn wil, dat geloof in zich ronddragen. Wijsgeer, die hij is, intrigeert hem de loop der werelden, intrigeert hem de ziel der menschen, intrigeert hem zijn eigen ziel, het raadsel, naar welks oplossing hij zoeken zal, maar dat hem niet verklaard wordt, zoolang de Goddelijke Genade zich niet ontfermt over den armen denker. Want tegenover God, de essentie van alle goed, staat satan, *de* booze, en het oude paradijsdrama wordt steeds op nieuw afgespeeld. Gij zult weten, gij zult gelijk zijn aan God, zoo klinkt het in de ooren dier zoekers, en de hoogmoed ontwaakt, de hoogmoed van het *weten*, boven de massa, die daar dom voortgaat, de hoogmoed van het kunnen, dat ons zal verheffen boven het vulgaire, en de hand wordt uitgestrekt, en door eene schuldige daad, door de negatie van het ware, tracht men de waarheid te leeren kennen.

---

[1]) T. a. p. bl. 8.

O, het is zoo verlokkend zich wijsgeer te denken! Het is zoo streelend zich te zien rondzwalken op den oceaan des twijfels en en dan minachtend-medelijdend om te zien op hen, die den veiligen stroom verkozen. 't Is zoo verleidelijk *zichzelf* te denken als het middenpunt van het wereldal, uit te roepen, bewust van eigen kracht en superioriteit:

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
  En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
  Over mij-zelf en 't al, naar rijksgeboôn
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten, —

En als een heir van donker-wilde machten
  Joelt aan mij op en valt terug, gevloôn
  Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.

Dan waant men zoo gaarne, die ideaal-mensch te zijn, zoo geheel verschillend van andere menschen, die niet voelen en niet lijden, die niet worstelen om licht, zooals wij, zooals *Ik*. Want de Ikheid is het, die zich ten troon heft, die zichzelf aanbidt, als geen anderen het doen, de Ikheid, die starend op zichzelf, blind wordt en niet meer zien kan, wat er buiten haar gebeurt, die vergeet, dat ook van anderen, van velen, van allen kan gezegd worden, dat „les orages sont dans le coeur".

Die vergoding van het Ik, het grootste egoïsme, treft men steeds aan bij twijfelaars met talent, en daarbij het onvermijdelijk gevolg, het niet begrijpen kunnen van anderen.

En die Ik, de persoon, die het nieuwe evangelie zal verkondigen, wordt een tyran en sleept zichzelf in de allereerste plaats mede in de woeste jacht naar het duister vermoede, maar niet gevonden geluk, vergetend, dat zooveel eeuwen reeds werd gestreefd en gezocht, dat er lijden is gedragen, zwaarder dan het onze, dat er koppen zijn geweest, helderder dan de onze, dat de blik van anderen, die niet het egoïsme als het hoogste menschelijke be-

schouwden, heeft mogen doordringen tot de groote mysteries en ons deelgenoot heeft gemaakt van wat zij gezien hebben.

Wat lokt het ons aan een andere Columbus te worden, ontdekker van een wereld vol geluk, waar de smachtende sterveling zijn dorst kan lesschen, dank zij ons streven, waar hij ons zal danken voor het licht, dat *wij* deden schijnen op zijn pad, waar hij blijde de fakkel zal volgen, die *wij* goden, wij vernieuwde menschen in de hand dragen, brengers eener nieuwe heilleer, terwijl wij de domme menigte toeroepen:

Naar uw eng, phantastisch Hemelpoortjen
Strumpelt gij op 't afgebakend pad,
En uw reisweg schijnt u woord voor woordjen
Uitgeschreven op een heilig blad.

Op des Geestes breede, diepe stroomen
Drijven, zwerven, zoeken, lijden wij;
Nachten dalen, hooge waatren komen....
En — we zijn zoo rustig niet als gij! [1])

Zoo wordt de ongeloovige geloovig; zoo gelooft hij zichzelf het einddoel te zijn, zoo tracht hij rust te vinden in zichzelf.

Maar slechts een rust van geringen duur gewordt hem, slechts kort kan die Ikheidsvergoding hem staande houden.

En, tóch, zoo eindloos smacht ik soms om rond
Uw overdierbre leên den arm te slaan,
En, luid uitsnikkende, met al mijn gloed
En trots en kalme glorie te vergaan.

Het blijkt, dat hij zijn eigen hart niet begrijpt, dat er eigenschappen in leven, welke hij niet vermoedde, dat hij ondanks zijn vermeende kracht, nog zwak is, want zijn kracht spruit uit negatie en heeft geen grond. Maar in opperste, in wanhopige inspanning *wil* hij zich opheffen, wil hij den troon innemen, waarop hij een oogenblik zat, vanwaar hij als godheid wil

[1]) De Génestet, *Gij en Wij*.

heerschen, maar met ontzetting ziet hij plotseling zijn lugubren dubbelganger, het vreeselijk dualisme in eigen hart, het vele goede erin, het kwaad, dat voortwoekerend steeds verder om zich greep, en dreigt almogend te worden en de Charitas, die nog leeft, in zijn omhelzing, te verstikken.

Ik was de gróote Minnaar zonder ruste,
Die ging hoog-heerlijk in triomf door 't Leven,
Jeugdig omklemmend in een stórm van beven
Al zielen, gróóte en kleine, naar het lustte.

Dit Hoog Hart, dat toch nóoit zijn droefheid suste,
Droefheid om Liefde's wil, die géén kon geven:
Nu weêr om Zélfs wil, wijl ik zelf moest sneven,
Dán wijl ik nédersloeg, wie 'k even kuste.

Ik brak de harten op mijn tocht, zoo glorie-vol —
't Mijn brak meê, maar, nóg schooner dan te voren,
Greep het naar nieuwe, blonde of donkre lokken;

Liefde vliedt héen thans, maar in haar historie-rol
Sta ik geboekt als het Hart Uitverkoren,
't Hárt, dat geen Hárt vond en stierf zonder mókken.

* * *

Ik ben de Dúivel-god . . . . . .
. . . . . .
Die loert, die loert, koud-donker, donker-rein,
Of Hij die ménschjes niet verdérven kónde.

Ook Hij droeg fier, op 't lijf vol eeuw'ge pijn,
Eén matelóoze, toégeschroeide wonde,
Dat alles had zóo anders kunnen zijn. —
Zijn zijn... Mysterie, maar zijn Schijn... Doodzonde.

Want ook Ik viel, uit een licht Rijk van 't Goede
In dit groot Duister, dat nu Mijn licht zij,
En waar Ik eeuwig als Verdoemde in brand.

Maar, in de pracht van mijne staat'ge woede,
Voel Ik mij groot en heerlijk, dat Ik vrij
Haten en kwaad-doen mag, met sterke hand.

Dat coquetteeren met eigen leed, dat zich verheugen in de groote smart, straft echter zichzelf met twijfel aan eigen kracht, met droomen van een schooner verleden, van een heden, dat „zoo anders had kunnen zijn":

Ik lag en weende om droomen, die vervlogen,
Als kussen van een mond, nú koud en bleek,
En dat de godheid mijner ziele bleek
Stof als ik zelf, en àl mijn liefde logen.

Dat coquetteeren met doorleefde smart voert tot een valsch begrip van wat den dichter maakt. Diens kracht ligt niet in zijn zwakheid, zooals men het wil doen voorkomen. Wel moet hij de man zijn, die kan gevoelen al hetgeen andere harten treft, die het schrijnende wee medelijdt, wanneer het anderen kwelt; „aller hart blijkt speeltuig voor zijn klachte" [1]); maar hij behoeft bij die gevoeligheid niet noodzakelijk zwak te zijn; hij moet, wil hij naar het ideaal opstreven, krachtig, sterk genoeg zijn, en zich weten te verheffen, boven al hetgeen omlaag trekt.

De doodsklok luiden over zich-zelf, màg hij niet.

Arme, arme gebrokene, als Ik mij mag noemen,
Daar is, is geen mensch-smart, die *dit* Hart niet kent.
Maar doode mensch-harten zijn hooger te roemen,
Hoe wreeder de sneê, die hun 't harte-hart schendt.

Ja, 't hart moet sterven in veel donkere dagen
Van tranen en lijfspijn en bitter klagen
En veel ontzetting waar het lijf in beeft:
De Mensch moet doodgaan, eer de kunstnaar leeft.

Dit is geen klacht, maar een juichtoon. Dit is het egoïsme, dat zich verheugt geleden te hebben, gestorven te zijn, om daarna als kunstenaar, d. i. als mensch van de hoogste orde, te herleven.

---

[1]) Potgieter, *W. Shakespeare's Geboortedag.*

Maar wij verzetten ons tegen die conclusie. Geen doode brengt het leven. Objectiviteit is wel het hoogste, waarnaar een dichter mag streven, maar wanneer daardoor de persoon moet sterven, wanneer de subjectiviteit daardoor zou vervallen, veroordeelt hij zichzelf. Zonder leven, geen gevoel. De dichter moet hebben een groot assimilatievermogen, moet als door reflectie elke gewaarwording mee kunnen leven, moet duizendzielig zijn, maar is het daarom noodzakelijk, dat hij zelf al dat diepe lijden aan zich persoonlijk ervaren heeft? De dichter is als een levend brandpunt. Hij moet als een harp meetrillen, wanneer andere in zijne nabijheid klinken. En wat hij heeft gevoeld en gezien, moet hij daarna van zich af kunnen zetten, dat moet buiten hem komen, opdat hij er de schoonheid van zie, en ze kunne weergeven.

Een tooneelkunstenaar moet het niet als het hoogste zijner kunst beschouwen zelf tranen te storten, zelf door zijne creatie te worden meegesleept, hij moet zich beheerschen, zich steeds *zien*, en met bewustheid de middelen weten te kiezen om zijne toeschouwers en hoorders te ontroeren.

Zoo doorleeft hij het werk, dat hij levert, zoo voelt hij vóór zijn hoorders, en hij is het instrument, dat bij hen dezelfde gewaarwording moet wakker roepen. Maar daartoe is noodig leven, echt, spontaan leven: het onbezielde wekt geene bezieling. Waar wij bij het zien van een lijk tranen storten, is dat niet om het levenlooze stof, maar wij beweenen den geest, die er in leefde, die met den onzen verwant, of die ons sympathisch was.

Neen de mensch moet niet sterven, om kunstenaar te worden.

En voor dit beweren vinden wij bewijzen genoeg bij Kloos zelf. Die man is alles minder dan gestorven; hij leeft veel, zelf heeft hij zich genoemd „een rijklevende". „Omdat ik het Christendom niet noodig heb, ik rijklevende, daarom haat ik het

tot den dood" [1]). En die uitdrukking beteekent, blijkens het verband waarin zij voorkomt, dat hij alle menschelijke gewaarwordingen meeleeft, dat hij alles gevoelt, en het leven in al zijne rijke schakeeringen ziet en begrijpt; dat het leven, als het doel des levens-zelf hem groot en machtig en vol genoeg schijnt om hem geheele voldoening te schenken.

Maar hoe droevig blijkt ons dat rijke leven te zijn. Want de grondtoon van al Kloos' werken en dichten is geen andere dan die der diepste melancholie. Geen rozen, die bloeien langs zijn weg en hem vreugde brengen, blijde rust en vrede des gemoeds. Waar hij deze schoone kinderen der natuur ontmoet, ontlokken zij hem slechts een klacht.

Rozen, ik vind u droef,
  Rozen, mijn tranen breken
Uit oogen, die anders stroef
  En onverbreekkljk keken.

Rozen, uw wit en rood,
  Fel in de lucht opbloeiend,
Schijnt mij géén morgenrood
  Van nieuwe liefde, ontgloeiend.

Maar toch, ik vraag: Bloei door,
  Bloei door in mijn nabijheid:
't Is of 'k u fluistren hoor
  Het gouden woord van Vrijheid.

Vrijheid van iedereen,
  Van menschen en van dingen,
Om voor Mij-zélf alleen
  Mijn heerlijk Vers te zingen....

Die rozen, „droef en schoon", wekken bij hem slechts het versterkte gevoel der verlatenheid, bij hem, die vrijheid wil en rijklevende, als hij zich waant, het leven in Gods lichte zon

[1]) *Nieuwe Gids* (1891), bl 171.

versmaadt, en zich Koning denkt uit eigen kracht. Ach, twijfel en droefheid omringen hem overal, wat anderen vreugde brengt, wekt bij hem slechts tranen.

Ik ween om bloemen in den knop gebroken
  En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde, die niet is ontloken,
  En om mijn harte, dat niet werd verstaan,

Gij kwaamt, en 'k wist — gij zijt weer heengegaan....
  Ik heb het nauw gezien, geen woord gesproken:
Ik zat weer roerloos, nà dien korten waan
  In de eeuw'ge schaduw van mijn smart gedoken:

Zoo als een vogel in den stillen nacht
Op ééns ontwaakt, omdat de hemel gloeit,
  En denkt, 't is dag, en heft het kopje en fluit,

  Maar eer 't zijn vaakrige oogjes gansch ontsluit,
Is het weer donker, en slechts droevig vloeit
Door 't sluimerend geblaarte een zwakke klacht.

Hoe leeg wordt het in dat gemoed, dat meent zoo vol, zoo rijk te zijn. Te kort duurde de zomer, verschroeiend als hij was, baarde hij een te vroegen herfst, weldra gevolgd door een ontijdigen winter.

Nu huilt de winter in mijn bart,
  De vlagen donkren buiten,
Als wilden beiden van de smart
  De flauwende oogen sluiten.

Dat is gekomen van de pracht
  Dier schoone zomerdagen,
Wier gloed geen menschelijke macht
  Nog bloeisel kan verdragen.

O, droefheid van dit Aardsch Gezicht!
  Het moet toch al verdorren —
Het menschen-hart, het zonnelicht,
  Zij sterven zonder morren.

Diep treurig zijn deze *Doodsliedjes*, die opklinken bij dit terugkeeren tot het Niet:

Ik kan niet lachen, ik kan niet weenen,
Ik ben zoo vreemd te moê;
De zomer-pracht gaat henen, —
Ik doe mijn oogen toe.

Daar-binnen is het donker,
Daar-buiten is het kil....
Wat of dat flauw geflonker
Van.vèr beduiden wil?

Zou dát het doods-uur wezen,
Waar alles op zijn best,
Verheerlijkt opgerezen
Verschemert voor het lest?

En waar brengt ons een conclusie als de volgende:

De zon is doorgekomen,
't Gebladert glimlacht flauw,
Als wist het in zijn droomen,
Hoe kòrt het duren zou.

Maar in mijn hart bedorven
Glimlacht niet meer de zon,
Het denkt slechts, hoe gestorven
Dàt is wat wezen kon.

Wie boomen en menschen hecten
Lachen in droefenis,
Maar geen van beiden weten,
Wàt dat het leven is.

Het Licht verdween, en toch meent de arme dichter nog in den duister te kunnen zien. Tastend gaat hij voort, dwalend en zoekend en meent nog vrij te gaan waar hij *wil*, niet gedreven door omstandigheden, maar voldoend aan eigen bewust verlangen.

En toch, wie wordt meer geslingerd dan de dichter, over wien wij spreken? Want al waant hij zich een oogenblik een god,

al is het *Boek van kind en God* [1]) „Hooge Trots", een „Rots van schrik'lijke Ikheid", al heeft de dichter, volgens zijn zeggen, daarin zijn „Ziel gered"; wat biedt hij ons anders dan het bewijs, hoe weinig goddelijks er in zijn ziel leeft? Want die oogen weenen, want dat harte wordt beklemd door angst, want die borst zwoegt van drift, want in den blik flikkert onheilige toorn. Wat meer dan stemmingen wordt ons geboden, die, hoe schoon ook uit technisch oogpunt beschouwd, toch niet alles geven, wat wij verlangen; waartusschen slechts het verband bestaat, dat in hun tegenstrijdigheid ligt? Want de ziel is geworden als een zwakke boot op de eindelooze zee des levens en haar lot is voort te drijven bij effen weer, heen en weer geslingerd te worden bij stormen, en zoo te worstelen om aan de oppervlakte te blijven, tot de nacht invalt, tot de zwakke kiel zinkt en niet meer is.... Want de ziel is als de bloem, die ontluikt en groeit en bloeit en hare geuren verspreidt, maar wordt afgerukt van den levenbrengenden stam, en verdort en vertreden wordt.... Want de ziel is geworden als de vogel, die doorleefde een morgen van vreugde, een dag van blijdschap, als de zon straalt en de boomen des wouds hem schaduw bieden, als de gouden korenvelden, zwellend en wijkend op den adem der winden, hem nooden tot een blijden, vollen disch, onder den hoogen, helderen hemel in het frissche veld; maar die, overvallen door het onweder, angstig en sidderend ineenkrimpt, als de bliksem de luchten doorklieft en de donder rolt en de hagel neerklettert; maar, die na het korte leven verdwijnt, zonder dat iemand weet, waar hij, welluidende zanger der lucht, den dood vond.

De ziel heeft ze verloren, hare koninklijke waardigheid, want de krone viel haar van het hoofd, zij is verlaagd tot een werktuig, waar zij scheppende kracht moest zijn.

---

[1]) *Het Boek van kind en God.* Een Passiespel in sonnetten. Sonnet X tot en met XIX.

Stemmingen slechts en niets dan dat!

Wel werktuig, maar toch nog rijk en welluidend, herinnerend aan hooge afkomst. Maar de ééne kunstenaar, die dit speeltuig wist te dwingen, die er harmonieën aan ontlokte van meer dan vergankelijken aard, is niet meer, en nu moet het luisteren naar iederen vingerdruk, nu kan elke voorbijgaande stemming aan de snaren een galm ontlokken.

Daardoor verdween de hoogere harmonie, en al luisteren wij naar de klanken, die van verre tot ons komen, en al worden wij geroerd, ja tot schreiens toe, wanneer het speeltuig ons meer dan ooit herinnert aan weleer, al bewonderen wij dikwijls de fijnheid, de luchtigheid der melodie, het diep-droeve der klacht, het zachte zuchten van den weemoed; onze eindindruk is niet diep, onze aandoening niet lang van duur, — ras week de betoovering en wij vergaten.

Als het hoogste, wat de dichter bereiken kan, is: de opeenvolgende gemoeds-gewaarwordingen te kristalliseeren in een schoon beeld — dan is Kloos een der groote dichters.

Maar voor ons moet de dichter meer geven dan dat. Hij moet, getroffen door het hoogste, het ware goddelijke schoon, ons die verhevenste schoonheid openbaren, hij moet zijn de verpersoonlijkte aspiratie naar het ideaal, — de verpersoonlijkte weemoed van den vroegeren paradijsmensch, schreiend om het verloren geluk, worstelend om licht, — die evenwicht brengt en geen verwarring; want harmonie is de eerste levensvoorwaarde voor kunst.

En dat ideale, voortdurende, volhoudende streven missen wij bij Kloos, en daarom kan hij in ons oog niet zoo hoog staan, als velen beweren. Even vaag als de titel van het schoone boek, even vaag blijft de eind-indruk, die het lezen en herlezen bij ons nalaat.

Toch een boek, dat veel schoons bevat [1]). Want met verbazend talent zijn de stemmingen neergeschreven. Klaar en duidelijk, helder, doorschijnend edel van vorm, zuiver van lijn, vol, welluidend van klank.

Welk eene plasticiteit in die gedichten, waaronder parelen van het zuiverste water zijn. Elk op zich zelf beschouwend, begrijpen wij, dat Kloos door velen verheerlijkt is geworden, verheven boven alle anderen. Niet echter is het ons duidelijk, dat, nu zijn werk geheel voor ons ligt, die vereering nog zulke ongeëvenredigde proportiën aanneemt. Zoolang men zijne gedichten bij kleine gedeelten las, kon dat vertoon van kracht, van trots niet anders dan imponeeren, en nu juist door de samenvoeging dier verzen, waardoor het bladeren in het werk, het vergelijken gemakkelijker wordt, waardoor wij, als wij eerst in chronologische volgorde gelezen hebben, later eens overspringen en teruglezen, komt het uit, hoe zwak de denker Kloos is.

Maar als kunstenaar met de taal staat Kloos in dezen tijd in ons land op een hooge plaats. En al weren wij hem uit het allerheiligste van den tempel der poëzie, toch is genoemde eeretitel schoon genoeg, op zich zelf. Want te mogen behooren tot hen, die het geheimste wezen der taal doorgrond hebben is te behooren tot een kring van, o zoo weinig, uitgelezenen. Zoo weinigen begrijpen dat mysterieuse leven der taal, hebben haar bespied in haar groeien en worden, in haar veranderingen, schijnbaar willekeurig en toch gehoorzamend aan eenzelfde hoogste wet. Zoo weinigen hebben het gehoor voor de fijnste nuanceeringen in klank, voor de muziek, die zingt in het gesproken woord, voor de melodie, die golft in een zin. Zoo weinigen mogen het beeld zien in het woord, en niet alleen het beeld van hetgeen buiten het woord ligt, maar de schoone vorm, het teekenende

---

[1]) Wij bedoelen hier het boven reeds genoemde deel: *Verzen van Willem Kloos*, vooral het eerste gedeelte van den bundel.

van het woord op zichzelf. Zoo weinige hebben onverhuld aanschouwd, het gelaat der Koningin Taal, heerschend uit eigen macht, levend het eigen, wondere, wisselende, rijke leven, zoo veelzijdig, zich opdoend in duizenderlei vormen, nu eens voornaam en fier, dan weer eenvoudig, tot vulgairwordens toe, maar steeds eigen meesteresse, maar altijd doende wat eigen wil gebiedt; nooit zich storende aan wie haar binden wil met schoolsche banden en toch niet ongebonden, vrij maar niet bandeloos, een Proteus, doch volkomen harmonisch. Want inhoud en vorm zijn steeds een: waar de gedachte verandert, wisselt ook haar kleed. De ware kunstenaar met de taal is dus hij, die het volle leven der taal heeft mogen aanschouwen, voor wie elk woord een levend organisme is geworden, niet een fossiel blijft. En voor hem bestaan dan niet meer wat men pedant gewoon is te noemen dichterlijke woorden, daar alle woorden den dichter even goed zijn. Er is niets meer dood dan de gejjkte dichterlijke taal. De uitdrukking „dichterlijke woorden" is een slag in het aangezicht van de taal, die leeft en voortgaat zich te ontwikkelen, maar niet leeft in die verouderde termen, welke kleurloos en vaal en bleek, als zij er uitzien in hun bevingerde pakjes, toch nog vol belachelijken trots een hoogen toon aanslaan en tot die andere, arme, vulgaire woordjes roepen: „Op zij, wij alleen hebben het recht in gedichten voor te komen! Wij zijn *de* dichterlijke woorden!"

Maar die andere, die vulgaire, alledaagsche hebben een kleur als melk en bloed en aan hen is de taal het echte, gistende, woelende leven verschuldigd. Zij zijn schoon in hun eenvoud en wijzen zoo duidelijk aan wat zij bedoelen, geven zulk een zuiver beeld. De taal leeft in het leven, niet in de boeken: de taal bestaat uit klanken, en tonen in allerlei vormen, duizenderlei nuances, hard en toch buigzaam, sterk en toch onderdanig voor wie haar kent, schilderachtig als alles wat de natuur spontaan voortbrengt, schitterend als een helder landschap in de frissche

stralen der lentemorgenzon, blijde in haar bestaan en trotsch op zich-zelf. Die taal leeft overal, in de woningen der rijken als in die der armen, maar het krachtigst, waar zij het minst bekneld is, niet gebonden aan étiquette, waar zij zich mag bewegen ongedwongen, vrij als de vogel, die jubelend zich opwerpt het zonlicht te gemoet. En daar, zij weet het, daar toont zij zich het familiaarst, daar is zij, koningin, zóo weinig pretentieus en toch vorstin, daar wordt zij niet beknibbeld en bevit, niet bevroren in woordenboeken of ontleed met het scherpe vlijm der grammatica, daar blijft elk harer kinderen, de woorden, leven, eeuwen door, daar komen geen vreemde gelukzoekers of de landtaal trekt hen, o zoo gauw, het Fransche of Duitsche of Engelsche pakje uit en weldra is de vreemde snuiter een echte, flinke Nederlander geworden, een jongen van Jan de Witt, die zich richt naar zijn nieuwe woonplaats en hier de stamvader wordt van een echt Hollandsch huisgezin te meer.

Wat is wisselvalliger dan de taal. Daar zijn groote dikke wetboeken, vol regels, waarop weer uitzonderingen, die er ook al weer hebben, en waarbij wij verwezen worden naar geleerde noten aan den voet van de bladzij met kleine letter gedrukt. Die boeken hebben zeker zeer veel verdienstelijks, en die ze goed weet te bestudeeren, kan er veel uit leeren, vooral de groote les: de grammatica is de ondergeschikte dienares van de Vorstin Taal. De grammatica is de lakei (de zeer bruikbare, vaak onmisbare lakei), die achter de Taal mag komen aanstappen, en die mag noteeren, wat zij doet, om het over te leveren aan wie hij wil, maar die niet het recht heeft zijne Vorstin te gebieden, doch moet luisteren naar haar uitspraak: „Tel est notre bon plaisir!" Dan heeft de lakei-grammatica zich te buigen en op te teekenen en te zeggen: zoo wil het de levende, altijd wassende, ontwikkelende en veranderende Taal. Toch één in haar veelheid en onvergankelijk in haar veranderlijkheid. En als hetgeen de Vorstin gezegd heeft, niet overeenkomt met het grammatisch

regeltje, dan deugt dat regeltje niet meer, en als de lakei-grammatica lust heeft, mag hij een ander maken en dit aan de menschen vertellen, maar niet, dat het de Taal is, die dat ding maakte, neen die dacht daar niet aan, zij wilde alleen zeggen, wat haar op het hart lag.

Maar ziet de Taal niet om naar haren lakei, wel bekommert zij zich om hare kinderen, de woorden, en verblijdt zich in hun welstand en verheugt zich in hun groei. En waar twee woorden samensmelten om een nieuw begrip te vormen, en er harmonie heerscht tusschen de deelen, daar lacht zij hen zacht toe en wenscht hen geluk met eene vereeniging, die vruchtbaar worden zal voor geheel de taalmaatschappij, die meewerken zal tot uitbreiding van het gebied, het bloed stroomend houdt, en het sterven verhindert.

Wie dat begrip van de Taal heeft, dat inzicht in haar wezen, en de macht ontving, de Hooge aan zich te doen gehoorzamen, zoodat zij, gedwee en overwonnen, zich aan hem openbaart in opperste schoonheid, slechts hij is kunstenaar met de taal. En dat is Kloos. Wij wenschen geen vergelijkingen te maken, noch afkeurend te spreken van andere dichters. Maar zeker is het, dat bij Kloos' optreden, de conventie in de poëzie te groot was, dat te veel gerijmd werd (helaas nog wordt), zonder dat het beeld levend werd voor het oog, zonder dat het woord levend werd in den mond des dichters.

Voor wie de taal beheerscht als hij, is zij als erts, dat zwaar is van goud. Wie de taal beheerscht als hij, toont hoe hoog de dichtkunst staat naast de andere zusterkunsten. Zij heeft de kleur, de lijn, den vorm, de compositie in evenredigheid als de beeldende kunsten, zij heeft den klank, het rythme, de melodie als de muziek, zij heeft meer dan allen, zij heeft het wóórd, het levende boven alles, het woord, waarin het zienlijke en het

onzienlijke in ijlen vorm besloten, gevoerd op de lucht, de zuiverste draagster is van de gedachte, het hoogste wat den mensch geschonken werd.

Kloos heeft dit alles begrepen en kreeg de gaaf voor de daad. In tegenstelling met wat vaak gemeend wordt, heeft hij een grondige studie gemaakt der klassieken en gezien, wat wij boven zeiden, dat de taal het rijkste leven heeft van alle kunsten. Soberheid van vorm, juistheid van het woord, welluidendheid van klank, wat bewondert gij het meest in het sonnet, waarmee hij den bundel opent, dat gekend moet worden door ieder, die weten wil hoe heerlijk schoon, *onze* taal is.

Ik denk altoos aan u, als aan die droomen,
Waarin, een ganschen, langen zaalgen nacht,
Een nooit gezien gelaat ons tegenlacht,
Zóó onuitspreek'lijk lief, dat bij het doomen

Des bleeken uchtends nog de tranen stroomen
Uit halfgelokene oogen, tot we ons zacht
En zwijgend heffen met de stille klacht,
Dat schoone droomen niet weerommekomen ....

Want àlles ligt in eeuw'gen slaap bevangen,
In d'eeuw'gen nacht, waarop geen morgen daagt —

En héel dit leven is een wond're, bange,
Ontzétbre dróom, dien eens de nacht weêr vaagt —

Maar in dien droom een droom, vol licht en zangen,
Mijn droom, zoo zoet begroet, zoo zacht beklaagd ...

Treft ons hier vooral het limpide van den klank, waardoor ons Nederlandsch een welluidendheid verkreeg, als wij het zelden afluisterden, de groote plastiek van den dichter treft ons in:

Ik droomde van een kálmen, bláuwen nacht:
De matte maan *lag* laag in mistig glimmen —
Maar hóóg scheen van de schemerende kimmen
Der klare starren wolkenlooze wacht.

Toen, tusschen maan en starren, rees Zij zacht —
Mij zoeter dan de Muze! — en scheen een schimme,
Wijl 'k om haar hoofd als diademen klimmen
En dalen zag der starren gouden pracht.

O, liefste Mijne! éér ik een gróete vond —
Ave Maria! ruischte 't door mijn ziele,
En heel mijn ziele ruischte U toe — één zucht....

Totdat op eenmaal door de *stille* lucht
Al die millioenen gouden droppels vielen,
En ge als een heilige in die glorie stondt....

Wij hebben ons vermeten in dit vers een paar woorden te cursiveeren, ofschoon, wanneer het ons doel ware, het schoone zoo te doen zetten, wij dat wel met het geheel hadden kunnen doen. Ons doel is slechts er op te wijzen, hoe juist die zoo eenvoudige woorden onverbeterlijk zeggen, wat gezegd moet worden. Zoo gaat het bij Kloos vaak. Wie de moeilijke kunst verstaat verzen te zeggen, merkt bij deze gedichten, hoe eenvoudig alles gezegd kan worden, zonder veel door de voordracht goed te moeten maken. In het reeds boven gedeeltelijk geciteerde vijfde sonnet, vinden wij een paar regels, die allermerkwaardigst zijn wat betreft zuivere visie en dictie:

En als een heir van donker-wilde machten
Joelt aan mij op en *valt* terug, gevloôn
Voor 't heffen van mijn hand en *heldre* kroon.

Wat een waarlijk koninklijk gebaar, dat heffen van de hand zonder meer, waardoor de aanjoelende machten terugvallen. Zoo is het eerste quatrijn van Sonnet VI evenzeer eenvoudig van bouw en toch zoo volkomen en waar:

Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht
De *witte* bloesems in de schoemring — ziet
Hoe langs mijn venster nog, met *ras gerucht*,
Een enkele, al te late vogel vliedt.

En nu wij toch eenmaal bezig zijn Kloos' meesterschap in de plastiek aan te toonen, veroorlooft men mij wel eenige voorbeelden achter elkaar aan te halen:

Diep uit de nooit-doordringbare gewelven
Van Uwe Ziel klonk eens het vorstlijk woord,
't Woord van Uw Liefde, en dieper in Mij-zelven
Klonk 't en weerklonk door *verre* gang en poort (XI).

Er stroomt door mijn gemoed in stormend klateren
Een wilde zee, waarop ik rijs en daal, —
Een drup... een englen-blik, maar elke straal
Danst als het springen van bezeten sateren.

Ik hoor demonen uit de diepte schateren,
Schel door der serafijnen rein koraal,
En hel-geloei dooreen met hemel-taal
Mengt zich in 't ziedende geklots der wateren (LXXI).

Hoe juist wordt het kleinsteedsche gezegd in:

Het melancholisch Bodegraven gaapt
En ligt gelijk een graf ten bodem open,

terwijl de vijandelijk geworden verhouding van twee, die vroeger vrienden waren, niet beter kan worden voorgesteld dan in:

Als bliksemwolken gaan wij naast elkaar.

Plastiek en objectiveit komen bijzonder goed uit in het episch fragment *Okeanos*. Duidelijk merkbaar is hier de invloed der Ouden, maar niet minder die van Vondel. Zie hoe

de Titans stonden
En staarden zwijgend naar Olympos' *kruin*
En klaren dag, waar Zeus in 't licht gezeten
Van jonge majesteit, zijne oogen sloeg
De wereld door.

Maar

om Zijn gouden troon weerklonk
Een *heldre* lach, uit *open* lippen, dauwend
Van nektar-droppen en den laatsten kus.

Want in de scheemring op zijn *hel* gelaat
Las Kupris 'tpeinzen van zijn ziel, en zoo
Waar' nu de dartle stoet in zachte zwiering
Omhoog-gewiegeld als een zomerdroom.

In den Tweeden Zang komt voor een beschrijving van Ganymedes door „Zeus wijd-gewiekten vogel met krachtigen klauw van de aarde omhoog door 't starrelicht azuur gedragen":

Hij was een kind der menschen, opgevoed
Bij menschen, en als menschen sterfelijk.
Bij vroegen uchtend ging hij uit, wen nauw
Der bergen toppen in de scheemring grauwden,
En wen het *vlottend* rood des hemels straks
In bloed'ge vlokken viel op 't vale weiland,
Dat verder naar het West in mist verliep,
Voerde hij reeds, met vluggen tred, en dreef,
Op velerhande wijzen zijner fluit,
Zijn willig-volgend vee langs 't bochtig pad,
Dat zachtjes hellend naar het hoog-land leidde.
En als de zon dan op het hoogste stond,
En heel de stralend-helle middag-lucht
Gloeiende *neerhing* over 't *stille* veld
En 't *wijd-uitgrazend* vee zich, langzaam,
De een na de ander had ter-neêrgevleid in 't gras
Tot niets zich meer bewoog, dan zocht ook hij,
Met achteloozen tred, in 't naaste lommer,
Een ongestoorde rust — en lag en sliep.

Men ziet het, welk een belofte die verzen bevatten. Jammer, dat zulk werk fragmentarisch is gebleven, zooals bijna alles, wat Kloos schiep. Zoo is deze bij uitstek subjectieve dichter, met zijn groot meesterschap over den vorm, blijven werken in een kringetje, dat steeds enger en nauwer werd, het kringetje van zijn eigen Ik. Alle toestanden daarvan heeft hij ontleed en in beeld gebracht. En voortgaande is het waarnemingsvermogen, het gevoel te vaak ontaard in hyperaesthesie.

Als kristalliseering van het meest vluchtige, onbewuste gevoel,

dat over ons komt in den half-wakenden, half-slapenden toestand, wanneer het bewustzijn voor uiterlijke vormen vergaat, maar des te klaarder oplicht voor innerlijke visie, een gevoel dus, dat moeielijker te vangen is in eenigen vorm en weer te geven dan welk ook, kunnen de *Pathologicën* gelden. 't Mag zijn, dat zij geen uitingen van een gezonden toestand zijn (wat moeielijk te bepalen valt), wie bij de lezing het vage kan doen uitkomen, den klank van het geheel kan hooren, zal ons toestemmen, dat hier in allen gevalle een groot meesterschap over den vorm wordt geopenbaard. Wij citeeren er een:

Mijn oogen branden,
Met felle randen.
De klokken luien, luien mij uit.
Mijn klamme handen
Betasten de wanden,
De klokken luien, luien mij uit.
Wàt toch dat luien in godś-naam beduidt....

O, om een slag,
  Die op eens mij versloeg!
O, om een dag,
  Dien ik niet meer verdroeg!
Warende waduwen
  walmen mij om,
Dwalende schaduwen
  staren daar stom.

De klokken luien, luien mij uit.
  Heffende handen rekken
        gestrekt,
  Vragende vormen worden
        gewekt.
O, wat dat luien, dat luien beduidt....
De klokken luien, luien mij uit.

Dat is wel het paroxisme der subjectiviteit. Het culminatiepunt der poëzie, die, hoe objectief en plastisch ook vaak van vorm,

toch blijft draaien om de Ikheid, de persoons des dichters. En, waar het toppunt ligt in de uitingen van dergelijke hyperaesthetische gewaarwordingen, moet wel de kracht des dichters noodwendig in eigen productie te gronde gaan. Bewust zij het streven, bepaald het doel. Niet als de onbezielde natuur besta men in onbewustheid, maar strevend, naar het hoogste, bepaalde schoon, dat slechts in het Goddelijke, niet der dichterlijke verbeelding, maar der openbaring, bestaat in onverzwakten glans in eeuwige schittering. Dan zal niet het uiterste zijn een verlangen als in het overigens zoo vorm-schoone Sonnet XXXV:

De Zee, de Zee klotst voort in eindelooze deining,
De Zee, waarin mijn Ziel zich-zelf weerspiegeld ziet;
De Zee is als mijn Ziel in wezen en verschijning
Zij is een levend Schoon en kent zich-zelve niet.

Zij wischt zich-zelven af in eeuwige verreining,
En wendt zich altijd òm en keert weer waar zij vliedt,
Zij drukt zich-zelven uit in duizenderlei lijning
En zingt een eeuwig-blij en eeuwig-klagend lied.

O, Zee was Ik als Gij in àl uw onbewustheid,
Dan zou ik eerst geheél en gróót gelukkig zijn;

Dan had ik eerst geen lust naar menschlijke belustheid
Op menschelijke vreugd en menschelijke pijn;

Dan *wàs* mijn Ziel een Zee, en hare zelfgerustheid,
Zou, wijl Zij grooter is dan Gij, nóg grooter zijn.

Dan behoeft niet onze eindindruk van de lezing dier schoone gedichten zoo vaag te zijn, als zij nu is. Want de parelen ons geboden worden niet verbonden door een snoer, zij vallen en verspreiden zich en gaan te vaak verloren: de hoogste, innerlijke eenheid ontbreekt.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

EEN AMSTERDAMSCHE EEDSQUAESTIE.

Een gelukkig toeval bracht mij voor eenige dagen een onuitgegeven brief van Haarlem's tweeden bisschop, Godfried van Mierlo, onder de oogen. Het eigenhandig schrijven, berustend in het bisschoppelijk archief, is gericht aan Jacob Buyck, den pastoor der Oude Kerk te Amsterdam, die in 1578 met zijn ambtgenoot van de Nieuwe kerk Martinus Duncanus in hevigen strijd verkeerde over de vraag, of het den katholieken van Amsterdam al dan niet geoorloofd was den eed te zweren, welke hun op grond van het 10 artikel der satisfactie werd afgevorderd. Reeds was er een maand verloopen sinds den overgang der stad en nog immer hield de verdeeldheid aan: Duncanus meende, dat de gevorderde eed met een gerust geweten mocht afgelegd worden, zijn ambtgenoot daarentegen beschouwde het als ongeoorloofd. Pastoor Buyck richtte zich thans schriftelijk tot den bisschop en droeg dezen zijne afkeurende meening betreffende den eed voor; tegelijk zond hij hem een geschrift, waarschijnlijk door Duncanus zelf opgesteld, waarin het tegenovergestelde gevoelen werd verdedigd. Het oordeel van Godfried van Mierlo werd hier ingeroepen, zoowel om zijn bisschoppelijk gezag, als om het voormelde artikel der satisfactie, waarin uitdrukkelijk werd verklaard, dat de bisschop van Haarlem zou aangeven welke gedragslijn de Amsterdamsche geestelijkheid betreffende het zweren van den eed had te volgen. Op den 9^{en} Maart 1578 kwam een antwoord van den bisschop, dat wij zoo aanstonds in zijn geheel zullen mededeelen; het was gericht aan pastoor Buyck maar bestemd om ook zijn tegenstander te worden voorgelegd. De

bisschop plaatst zich met dit schrijven boven de elkander bestrijdende partijen, in zooverre hij bij erkenning van een oprechten ijver, beiden gemis aan eendracht en doorzicht moet voorhouden, een gemis, dat voor de zaak, welke zij van harte zijn toegedaan, noodlottig dreigt te worden. Terwijl hij onder dit opzicht de handelwijze van Duncanus evenzeer afkeurt als het gedrag van zijnen ambtsbroeder, en het geschrift, waarin het gevoelen van den eerste wordt uiteengezet, zelfs tamelijk onzinnig noemt, heeft dit ongunstig oordeel slechts betrekking op de bewijsgronden, welke aangevoerd worden, of op den vorm, waarin deze zijn voorgedragen, maar niet op de slotsom, tot welke de schrijver geraakt; want onomwonden verklaart zich Godfried van Mierlo voor het geoorloofde van den toenmaals gevorderden eed, zoowel ten opzichte der geestelijken als der leeken. De brief is uit het Latijn vertaald, van dezen inhoud:

Eerwaarde en zeer beminde Heer Pastoor!

Na ontvangst van uwen brief, tegelijk met zekere tamelijk dwaze verhandeling, zenden wij u een ander bevelschrift terug, dat van dit geschrift zeer verschilt. Na alles onderling te hebben vergeleken, bemerken wij wel uw beider ijver, maar tamelijk weinig doorzicht in deze moeielijke en ongewone zaak. Wel schijnt gij beiden goed te offeren, maar het offer niet wel te verdeelen [1]), terwijl toch zonder zout geen slachtoffer welgevallig is. De H. Paulus vermaant ons in het 4e hoofdstuk van den brief aan de Kolossen, dat wij eene bijzondere wijsheid behooren in acht te nemen jegens hen die buiten [de Kerk] zijn, den tijd uitkoopende; dat ons woord steeds in genade moet zijn gezouten; en dat wij moeten weten, hoe een ieder te antwoorden. Waarom men volgens den brief aan de Ephesiërs, het 5e hoofdstuk, wel zeer behoedzaam behoort te wandelen, want de dagen zijn boos. Wat het nu beteekent: „den tijd uit te koopen", leert, ter oplossing

---

[1]) De bisschop zinspeelt hier op eene verklaring van Genesis IV, 7, naar de lezing der Septuagint. Bedoelde tekstuitlegging wordt gevonden bij den H. Augustinus in zijn werk *De Civitate Dei*, Lib, XV, Cap. VII.

van het aanwezige moeielijke geval, voortreffelijk de 10e homilie van den H. Augustinus [1]) en met weinige woorden zijn 24ste over „de woorden van den Apostel" [2]). Ook elders vermaant de Apostel meerdere malen, dat wij de tijden moeten onderscheiden, en [wanneer wij dit in acht nemen] zullen de Schriftuurplaatsen, onderling vergeleken, overeenstemmen. Is de H. Paulus niet voor de joden als een jood geworden? Heeft hij Timotheus niet besneden en ook zich zelven gereinigd op raad van den H. Jacobus? Maar heeft hij ook niet op een anderen tijd Petrus, die als jood leefde, weerstaan, als ook den Galaten? „Zie ik, Paulus, zeg u: indien gij u laat besnijden, zal Christus u niets baten". Is hij niet gedwongen geworden de hulp van een hoofdman in te roepen, door bemiddeling van zijn jeugdigen neef, en zich onder bescherming te stellen van een allerslechtsten keizer, te weten Nero?

Doch waartoe vermelden wij dit, daar het toch niet onder alle opzichten overeenstemt met onze tegenwoordige omstandigheden? Omdat wij, zoowel ik als gij beiden, behooren toe te zien en te waken, dat niet door deze bange twisten en uwe uiteenloopende meeningen het bestaan van den ganschen godsdienst te Amsterdam worde vernietigd. Immers de Staten van Holland bezweren uit eigen naam en uit dien van den Prins, dat zij de uitoefening van den godsdienst, het gebruik der [kerkelijke] goederen vrij zullen laten en den geestelijken volstrekt geen overlast zullen aandoen; den burger beloven zij vrijwillig volkomen rust en vrijheid. Ik vraag het u, waarom zullen de geestelijken door een plechtige belofte hunnerzijds dit alles niet kunnen goedkeuren en aanvaarden? En waarom zullen ook de burgers dit door een eed niet kunnen bekrachtigen? Bijzonderlijk, daar dergelijke eeden volgens het gevoelen der leeraars niet slechts nuttig, maar ook geoorloofd worden verklaard. Echter behooren hunne verzekeringen en bewijsgronden niet klakkeloos te worden medegedeeld aan de leeken of het vrouwvolk, welks ijver dikwerf in hartstocht overslaat; ook niet aan alle geestelijken, wijl

---

[1]) In de uitgave der Congr. van St. Maur, de 16e leerrede: *S. Aug. Opera* (Parisiis, MDLXXXIII) Tom. V, 92.

[2]) „De tijd uitkoopen bestaat hierin: wanneer iemand u twist berokkent, geef dan eenigermate toe, opdat gij u aan God zoudt wijden, niet aan twisten". In de boven gemelde uitgave de 167ste leerrede. Tom. V, 804.

de dagen boos zijn. Immers voor het volk en de overige geestelijkheid zou het voldoende zijn te zweren en te beloven op het gewcten van u beiden, pastoors [1]), en later, te gelegener tijd en plaats, de [gewenschte] opheldering te ontvangen. Ik heb een bevelschrift opgesteld, dat door de Commissarissen der Staten zal uitgevaardigd worden, opdat ik in het gegeven geval bij God en bij de menschen niet voor een Davus [2]) gelde, maar voor een herder en bewaarder der kudde. Uw Eerwaarde zal dit schrijven aan den heer Duncanus kunnen mededeelen; daarom heb ik mij bij mijne woorden van het meervoud bediend. Vaarwel. 9 Maart 1578.

Uw mededienaar in den Heer,

† G. v. Mierle [3]).

Tot mijn spijt zijn er in het archief, waar ik dezen brief mocht aantreffen, geen verdere bescheiden, op dit Amsterdamsch geschil betrekking hebbende, voorhanden. Immers de vraag over den eed, welke na den overgang der stad moest gezworen worden, trok in den laatsten tijd de bijzondere aandacht. Prof. Fruin heeft haar het vorige jaar in de *Bijdr. en Mededeelingen v. het Hist. Genootschap te Utrecht* uitvoerig besproken. Zijne meening is, dat niet de eed, welke ter bevestiging van de satisfactie in art. 10 werd voorgeschreven, het geschilpunt uitmaakte tusschen de katholieken van Amsterdam, maar wel de eed van trouw aan den Aartshertog Matthias en van weerstand jegens den gemeenschappelijken vijand, don Juan en zijne aanhangers.

Had de hoogleeraar het schrijven van Godfried van Mierlo kunnen raadplegen, vermoedelijk zou hij zijn uitspraak in zoo verre gewijzigd hebben, dat de strijd aanvankelijk zeer zeker liep over den eed ter bekrachtiging van de satisfactie voorgeschreven.

---

[1]) Waar van de leeken een eed werd gevorderd, eischte men van den priester eene plechtige verklaring op zijn geweten: „in verbis sacerdotis", zooals het in processtukken gewoonlijk heet.

[2]) Davus is een slavenrol bij de Latijnsche comici. In de *Andria* van Terentius zegt Davus in het gevoel van zijn onmacht: „Davus sum non Oedipus" (Act. II, Sc. V, 23).

[3]) Den Latijnschen tekst zullen wij als bijlage mededeelen.

Immers reeds de dagteekening van het bisschoppelijk schrijven, 9 Maart, toont duidelijk aan, dat het in geen betrekking kan staan tot den eed, welke eerst den 22sten April daaropvolgend door de Generale Staten is voorgeschreven. Bovendien de bisschop spreekt van een eed, welken de leeraars nuttig en geoorloofd hebben verklaard. Onder deze leeraars zullen wij wel op de eerste plaats te denken hebben aan de professoren der Leuvensche hoogeschool. Werkelijk hadden deze reeds in December van het jaar 1576 eene verklaring afgelegd, dat de Pacificatie van Gent niets bevatte, met den godsdienst of het gezag des konings in strijd. De eed, in het 10de artikel der satisfactie voorgeschreven, had evenals de bepalingen der satisfactie tot grondslag het beroemde verdrag van Gent en overschreed zijne grenzen niet; derhalve kon de bisschop zich voor den in Maart gevorderden eed op de instemming der katholieke geleerden beroepen.

Daarmede wordt echter niet weersproken, dat later, in het verloop van Mei, de katholieken van Amsterdam voor het zweren van een nieuwen eed, ditmaal rechtstreeks tegen don Juan gericht, zijn gesteld, een eed, welke door de meeste katholieke leeraars als ongeoorloofd werd beschouwd, omdat hij inbreuk maakte op de trouw aan den wettigen vorst, en dat dit aanleiding gaf tot het hervatten van den strijd tusschen beide pastoors.

Prof. Fruin heeft op zeer aannemelijke gronden betoogd, dat deze nieuwe eed werkelijk is afgevorderd, hoewel in het archief van Amsterdam daarvan geene berichten zijn bewaard. In eene zinsnede van Buyck's handschrift, welke door den hoogleeraar bij zijne hernieuwde publicatie over het hoofd is gezien, wordt dit zelfs uitdrukkelijk betuigd. De Zwijger, zoo zegt pastoor Buyck aldaar, „vorderde een eed, waarbij men zwoer met goed en bloed den Prins en de Staten te zullen bijstaan om den wettigen landvoogd met al zijne aanhangers uit het land te verjagen" [1]).

---

[1]) *Amstelodamensia.* Antwoord aan Dr Fruin door B. H. Klönne, bl. 13.

Te recht verwondert zich prof. Fruin, hoe mannen als Duncanus en zijne geestverwanten er toe konden komen om dezen eed goed te keuren en te verdedigen. De wensch om dat raadsel nader op te lossen, bracht mij er toe, om na de ontmoedigende verklaring van den hoogleeraar, dat hem van de openbare geschriften, welke Duncanus ter verdediging van den nieuwen eed heeft opgesteld, volstrekt niets bekend is, nog een poging te wagen om deze zoo mogelijk op het spoor te komen. Mijne nasporingen waren echter voor dat doel vruchteloos en brachten mij alleen den brief onder de oogen, welken ik hierboven heb medegedeeld. Tot heden bezitten wij alzoo ter beoordeeling van de beweegredenen, welke Duncanus tot deze daad hebben gebracht, in hoofdzaak slechts ontboezemingen van zijn tegenstander. De toon, waarmede hij over dien tegenstander spreekt, is bovendien heftig en noopt tot nog meerdere omzichtigheid. Niet alsof wij Buyck in staat achten om opzettelijk eene onwaarheid tegen Duncanus neder te schrijven, maar de verbittering — het is bekend — leidt zoo gemakkelijk tot scheef oordeelen, waar het de beweegredenen eener handeling geldt. En leggen wij nu, om verantwoord te zijn, sommige van Buyck's beschuldigingen naast hetgeen ons van elders betreffende Duncanus bekend is. bij voorbeeld naast het vertrouwbaar levensverhaal, dat een ander tijdgenoot, Jacobus Hezius, van hem heeft opgesteld, dan is de uitkomst verre van geruststellend. Zoo zou ik zonder meer de aanklacht niet durven onderschrijven, dat Duncanus, dien wij uit het gansche verhaal van Hezius leeren kennen als een rechtschapen en zeer milddadigen priester, volgens Buyck zich tot den nieuwen eed zou hebben laten verlokken door „ik weet niet welke gaven en beloften". Een weinig verder beroept hij er zich op, dat Molanus het afwijkend gevoelen van Duncanus betreffende den nieuwen eed uitdrukkelijk heeft veroordeeld. Wanneer wij nu echter het boekje van den Leuvenschen hoogleeraar openslaan en het door Buyck aangewezen hoofd-

stuk raadplegen [1]), dan zien wij tot onze verwondering, dat aldaar uitsluitend sprake is van een eed, waarbij de hervormde kerk als de ware wordt erkend, een eisch, waarvoor de katholieke Amsterdammers ook niet met den nieuwen eed zijn gesteld. Nu is het mogelijk, dat Duncanus zich van dezelfde oneerlijke casuistiek, welke den verdediger van dien eed in den mond wordt gelegd, heeft bediend en aldus het zweren tegen don Juan zal hebben goedgepraat, maar onze verwachting, dat wij Molanus hier den gewraakten eed zullen hooren bespreken en afkeuren, wordt niettemin teleurgesteld, en eene andere mogelijkheid ligt er naast: dat de overeenkomst slechts heeft bestaan in het brein van pastoor Buyck.

Nog eene andere beschuldiging, als zou Duncanus onder den invloed van zijne huishoudster aldus hebben gehandeld, is zeer zeker tegen de bedoeling van Buyck verwrongen tot een blaam op zijne priesterlijke deugd. Omdat de invloed dier vrouw vergeleken wordt bij het machteloos maken van Samson door Dalila, en Buyck haar „eene zeer boose en onbeschaamde" vrouw noemt, beslissen de bewerkers van het *Woordenboek* van Van der Aa [in voce: Duncanus], ongedachtig het „omnis comparatio claudicat", dat die huishoudster van den drie en zeventigjarigen Duncanus zijn „bijzit" moet geweest zijn. Prof. Fruin geeft in een noot op de aangehaalde tekstwoorden van Buyck zijn hoop te kennen, dat deze uitlegging onjuist moge zijn, en verklaart de mogelijkheid niet uit te sluiten, dat hier slechts gesproken wordt van een onder de pantoffel zitten. Reeds is elders [2]) opgemerkt, dat het zinspelen op eene onbetamelijke verhouding zelfs niet tot de mogelijkheden behoort, waar Buyck in eene zinsnede, welke onmiddellijk voorafgaat, zijn tegenstander „een braven en geleerden grijsaard" noemt. Doch ook het levensverhaal van Hezius,

---

[1]) Molanus, *De fide rebellibus servanda*, C. IX.

[2]) *Amstelodamensia*. Antw. aan Dr. Fruin, bl. 13.

waarop de hoogleeraar elders in zijne verhandeling zich beroept, sluit eene dergelijke veronderstelling uit. Uitdrukkelijk vermeldt deze, hoe Duncanus zelfs de geringste vermoedens op dit punt trachtte te voorkomen, toen hij als pastoor van Wormer door onrechtzinnige gemeentenaren was omgeven Ook al hetgeen er verder van hem is bekend getuigt, dat wij hier een priester voor ons hebben, wiens deugd en karakter het diep geschokte aanzien zijner Kerk heeft helpen schragen, en aldus een tijdvak heeft voorbereid, dat door prof. Fruin in zijne *Wederopluiking van het katholicisme* zoo schoon is beschreven.

Behalve het aangevoerde blijft er nog menig duister en onzeker punt in het verloop der eedsquaestie te Amsterdam overig. Ik zal den lezer met eene uiteenzetting daarvan niet lastig vallen, maar spreek liever den wensch uit, dat, terwijl reeds zooveel betreffende de satisfactie van Amsterdam is toegelicht, ook deze zaak tot klaarheid moge komen. Het terugvinden der „openbare geschriften" en der „twee heftige brieven" van Duncanus, waarover Buyck in zijne mémoires spreekt, zou, naar ik vermoed, daartoe veel kunnen bijdragen.

Dr. A. H. L. Hensen.

BIJLAGE.

†

Honorande atque Charissime domine pastor, receptis litteris tuis una cum exemplari quodam satis absurdo, remittimus aliud longe ab eodem diversum rescriptum, quibus omnibus inter se collatis, deprehendimus utriusque vestrum zelum quidem bonum sed in re difficili et insolita exiguam satis scientiam. Bene quidem videmini offerre sed non recte dividere, cum tamen sine sale nulla sit victima grata. Admonet divus Paulus Coloss. 4. ut singulari quadam sapientia utamur ad eos qui foris sunt, redimentes tempus, utque sermo noster semper in gratia sit sale conditus, ut sciamus quomodo unicuique sit respondendum, quapropter cautissime jam ambulandum est (Eph. 5) quia dies mali sunt. Quid vero sit tempus redimere, pro occurrentis difficultatis resolutionem pulchre docet divus Augustinus homilia 10

inter homilias tomus 10, et compendio sermone 24 de verbis Apostoli, qui etiam alibi non semel monet ut distinguamus tempora, et concordes erunt scripturae. Nonne divus Paulus Judeis factus est quasi Judeus et Timotheum circumcidit, seipsum quoque purificavit ex consilio beati Jacobi, alibi vero Petro Judaizanti restitit, et Galatis? Ecce ego Paulus dico vobis: quoniam, si circumcidamini, Christus vobis nihil (vobis *sic*) prodcrit. Nonne coactus est tribuni auxilium invocare per nepotulum et cesarem impiissimum appellare nempe Neronem. At quorsum haec referimus, dum presentibus nostris negociis non per omnia consonent? Videndum et cavendum est nobis et vobis, ne per has anxias contentiones et diversas vestras sententias totius Religionis status Amstelredami exterminetur. Jurant enim et promittunt Status Hollandiae suo et Principis nomine, se relicturos liberum nostrae religionis exercitium bonorum fruitionem neque aliquid incommodi se allaturos Ecclesiasticis, civibusque promittunt ex se omnem tranquillitatem et libertatem. Cur queso Ecclesiastici non poterunt solemni promissione reciproca hec amplecti et recipere? cives quoque juramento eadem firmare? presertim dum hujusmodi juramenta secundum Doctorum sententiam non solum utilia verum etiam licita asseruntur? Quorum tamen asscrtiones et rationes non sunt passim divulgande laicis et femineo sexui cujus fervor frequenter in furorem vertitur, nec etiam omnibus Ecclesiasticis quia dies mali sunt. Sufficeret enim populo et reliquo clero jurare et promittere secundum conscientias vcrtras nempe pastorum et postmodum in loco et tempore rationem accipere. Dedi mandatum quod exhibebitur a Commissariis statuum, ne in presenti negotio Davus potius quam pastor et conservator ovium haberer apud Deum et homines. Poterit dominatio Tua hasce litteras domino Duncano communicare, propterea enim pluralibus verbis usus sum. Vale 9 Martii a° 1578.

Tuus in Domino conservus † G. a Mierle.

Op de buitenzijde staat in het Hollandsch, maar eveneens met de hand van den bisschop: *Aen den Eer. H. Jacob Buyck Pastoir in de oude kercke tot Amstelredam.*

De brief was verzegeld met rood was, doch het zegel is verloren gegaan.

DE GESCHIEDSCHRIJVER Prof. Dr. R. FRUIN.

(Vervolg en slot van bl. 166 vv.)

Onder de verdere grieven, door Prof. Fruin tegen Kervyn en zijn werk *Les Huguenots et les Gueux* ingebracht, is het volgende nog van belang.

VII (bl. 393).

Kervyn bespreekt den eersten brief van Oranje en Egmont aan den Koning, waarin zij zich over Granvelle beklagen. Bij gelegenheid, dat hij Anna van Saksen ging huwen, noodigde de Prins van Oranje al de stadhouders uit, om bij het sluiten van zijn huwelijk tegenwoordig te zijn. De Landvoogdes verzette er zich tegen. Oranje nam dat kwalijk, zegt Kervijn:

„Il rompit avec la dûchesse en cessant de la voir, et allant plus loin encore, il écrivit une lettre destinée au roi, que signa aussi le comte d'Egmont, où ils se plaignaient de ce que le cardinal de Granvelle exerçait toute l'autorité et où ils annonçaient qu'ils voulaient se retirer du conseil d'État" (p. 69).

Prof. Fruin maakt *vooreerst* deze aanmerking: Kervyn heeft niet gevonden, dat Oranje *al* de stadhouders op zijn bruiloft genoodigd had, maar *quasi* al de stadhouders, een verschil van beteekenis, zegt Prof. Fruin, in zooverre er uit volgt, dat de Prins de heeren niet in hun qualiteit als stadhouders, maar als zijn vrienden ter bruiloft had genoodigd. Een fijn onderscheid, niet waar? En de

Prins zal te Leipzig zijn Duitsche vrienden er wel uitdrukkelijk opmerkzaam op hebben gemaakt, dat hij de Nederlandsche stadhouders niet in hun qualiteit, maar alléén als vrienden had uitgenoodigd. Oranje was er de man wel naar om, waar het zijn belangen betrof, er zulke fijne onderscheidingen op na te houden.

Tweede aanmerking. De schrijver heeft in den aangehaalden brief niet gevonden, wat hij ons verhaalt, zegt Prof. Fruin, dat de Prins, uit gramschap over deze weigering, met de Landvoogdes gebroken had. Zij schrijft alléén, zegt Prof. Fruin, dat zij den Prins in de laatste dagen niet gezien heeft, meer niet. — Goede hemel, Professor, waar moet het héén, als men zijn verstand niet meer gebruiken mag? Moet dan alles, wat er van den Prins te zeggen valt, geschreven en beschreven staan? Mogen er uit stellige gegevens geen gevolgen worden getrokken? Mogen de feiten niet met elkander vergeleken worden of tot elkanders toelichting dienen? Als Granvelle in dit of dat jaar zijn oordeel over Oranje te boek stelt en in een brief vermeldt, dan zou men alléén mogen opgeven, dat Granvelle in dit jaar, op deze en die wijze over den Prins gedacht en gesproken heeft en men zou niet mogen zeggen, dat, naar alle menschelijke berekening, Granvelle reeds veel vroeger datzelfde oordeel gevormd had. Iets dergelijks zien wij hier geschieden. Als Oranje, na een bevel van de Landvoogdes ontvangen te hebben, waaraan hij niet voldeed maar dat hij overtrad, zijn bezoeken bij de Landvoogdes nalaat, dan zal het den geschiedschrijver niet vrij staan die overtreding van Oranje in verband te brengen met zijn daarop gevolgde teruggetrokken houding. Omtrent ieder gewoon menschenkind zou geoordeeld worden, dat het een het gevolg was van het ander. Ik ben er zeker van, dat Prof. Fruin zelf in ieder voorkomend geval aldus oordeelen zou. Maar hier is het wat anders. Hier geldt het den Prins van Oranje, en wat voor ieder ander waarheid en wet is, geldt niet voor dezen.

Prof. Fruin vervolgt:

„Zoo ook is het maar een bloot vermoeden van den schrijver [Kervyn], dat Oranje den aanklachtbrief tegen Granvelle opgesteld had, en slechts door Egmont mede had laten onderteekenen".

Zeer zeker is 't maar een bloot vermoeden van Kervyn. Het staat niet zwart op wit geschreven, dat Oranje den brief opgesteld heeft. Maar moet dan alles, wat zoo goed als met absolute zekerheid aan Oranje kan toegeschreven worden en behoort toegeschreven te worden, met authentieke stukken bevestigd zijn, eer het geloof verdient? Zou Oranje het opstellen van zulk een gewichtig stuk aan Egmont, zijn werktuig, overgelaten hebben, of zou die brief het werk van Oranje geweest zijn, dien brief, over welks inhoud en vorm hij zonder den minsten twijfel dagen en nachten nagedacht en misschien ook wel met Egmont beraadslaagd zal hebben? Men maakt zich belachelijk door van alles, wat de Prins naar menschelijke berekening gedaan heeft, authentiek of notarieel bewijs te vorderen. Wij bezitten toch ook nog ons gezond verstand.

VIII (bl. 393).

Van het verbond of de ligue spreekt de schrijver niet, zegt Prof. Fruin.

„Nergens noemt hij de heeren, die de ligue gesloten hadden, bij naam. En toch zou het de moeite geloond hebben, zorgvuldig na te gaan, wie de ligue gesloten hadden, en welke grieven tegen den kardinaal werden ingebracht. Men kon daaruit afleiden, of Oranje meer om persoonlijke dan algemeene belangen den strijd voerde."

Ons antwoord luidt, dat wij het ten zéerste betwijfelen, of dat onderzoek het resultaat zou opleveren, hetwelk Prof. Fruin er zich van voorstelt. Als het onderzoek een zoo gunstig resultaat voor den Prins of liever voor zijne belangeloosheid zou hebben, waarom heeft Prof Fruin dat zelf niet gedaan? Oranje was er

véél te gevat voor, véél te scherpziend, om niet te begrijpen, dat er in dezen eersten aanval op Granvelle volstrekt geen spraak van zijn persoonlijke belangen mocht zijn. Al had hij alléén en uitsluitend om persoonlijke belangen strijd tegen Spanje gevoerd, veel meer dan hij gedaan heeft, — dan ging het in het geheel niet om nu reeds, nu er nog pas een *ligue* tegen den Kardinaal gesloten werd, zijn particuliere belangen op den voorgrond, boven de algemeene belangen, te plaatsen. De Prins had veel te goed verstand om niet in te zien, dat hij door zulke verregaande onvoorzichtigheid zijn zaak voor altijd bedorven zou hebben. 't Verwondert ons grootelijks, dat zulks door een bewonderaar van 's Prinsen genie als Prof. Fruin niet erkend is.

IX (bl. 394).

Het volgende toont in een duidelijk voorbeeld het groote talent, dat Prof. Fruin bezit om aanmerkingen te maken: hij vraagt: „Is het verzet [tegen de regeering] in de oogen van Kervyn een misdrijf?" en zegt dan, dat hij „*aarzelt*" op die vraag een antwoord te geven. „*Ongetwijfeld*", zoo heet het, wordt het verzet tegen de regeering, dat van Oranje en ook van Egmont en Hoorne uitging, aan deze door Kervyn tot misdaad aangerekend, maar, voegt Prof. Fruin er bij: „*aan anderen niet alzoo*", dus: aan anderen wordt datzelfde verzet niet tot misdrijf door Kervyn aangerekend. „*Als ik hem goed versta* — aldus vervolgt Prof. Fruin — dan geeft Kervyn aan Meghen en Mansfeld, die zich in 1566 van de ligue scheidden, bewijs van goed gedrag". Daarop volgt de vraag:

„of die heeren ook iets gedaan hebben, tenzij in medewerking met de ligue. Van den val van Granvelle komt de eer of schande, al naar men het opvat, evengoed aan Meghen en Mansfeld als aan de overigen toe. Hen er voor te prijzen als voorstanders der vrijheid, en Oranje en Egmont en Hoorne er om te misprijzen als eerzuchtigen en onruststokers, gaat niet aan .... Onze schrijver [Kervyn] gaat nog verder dan de Bloedraad; niet slechts dat hij

Meghen en Mansfeld niet vervolgt om de schuld die zij met anderen gemeen hebben, — hij zwaait hun lof toe, omdat zij hebben meêgedaan aan het bedrijf, dat hij in anderen strafwaardig acht. Zelfs na de brieven van Philips van October 1565 nam althans Meghen nog deel aan het verzet der stadhouders tegen de regeering. Mansfeld en Meghen stonden geenszins in verhouding tot Oranje en Egmont, als bedrogen medeplichtigen tot sluwe aanleggers. Maar ook al hadden zij zich laten medeslepen, dan waren zij niet zoo schuldig als de raddraaiers, maar zij, als medeplichtig aan een strafwaardig bedrijf, hadden lof niet verdiend, lof in geen geval".

De lezer gelieve goed acht te geven. Op de vraag, of het verzet tegen de Regeering door den geschiedschrijver Kervyn een misdrijf geacht wordt, *aarzelt* Prof. Fruin een antwoord te geven. Als Prof. Fruin *aarzelt* om een antwoord op die vraag te geven, — waarom gaat hij dus nog verder in op dezelfde zaak? Iemand, die *aarzelt*, om op een gestelde vraag te antwoorden, die dus geen *ja* en geen *neen* durft zeggen, handelt voorzichtig en verstandig, als hij zich met zulk een onderwerp niet verder bezighoudt. Zoo niet Prof. Fruin. Van *aarzelen* bestaat in de volgende zinsnede geen schijn meer. „*Ongetwijfeld*", heet het nu, „ongetwijfeld" wordt dat verzet aan Oranje, Egmont en Hoorne door Kervyn tot misdrijf aangerekend: „aan anderen niet alzoo". Dat „ongetwijfeld" geldt dus niet alleen voor de drie eerstgenoemde personen, maar ook voor de anderen. In 's hemels naam, Professor, wat blijft er nu over van uw aarzelen? In de volgende zinsnede zegt Prof. Fruin: „*als ik hem goed versta*", dan geeft Kervyn aan Meghen en Mansfeld bewijs van goed gedrag voor hetzelfde, wat hij in Oranje, Egmont en Hoorne veroordeelt. Dat: „als ik hem goed versta" is wel zéer voorzichtig gesproken en kan dienst doen, in tijd van nood, als uitvlucht om den aandringenden vijand te ontkomen, maar is die uitdrukking ook een voldoende reden, om de zaak in kwestie te behandelen, alsof zij door onwederlegbare bewijzen gestaafd ware? En toch, op grond

van dat zéer zwakke argument: „*als ik hem goed versta*", trekt Prof. Fruin er op los met al de kracht, de groote kracht, waarover hij in zóo ruime mate beschikt, en heet Kervyn nog verder te gaan dan de Bloedraad.

Tegen eene veroordeeling op zulken grond komen wij in ernstig verzet. Wij willen er alleen dit van zeggen. De beschuldiging, door Prof. Fruin tegen Kervyn ingebracht, komt neêr op de vraag, of Kervyn dezelfde daad of daden in den een geprezen en in den ander veroordeeld zou hebben. Zéér zeker zou het in Kervyn te veroordeelen zijn, als hij zulks gedaan had. Tot staving van zijn oordeel haalt prof. Fruin de volgende woorden van Kervyn aan:

„Tous les deux [Mansfeld en Meghen] avaient loyalement défendu les libertés de leur pays; mais; s'ils s'étaient efforçés de les faire respecter par un pouvoir régulier, ce n'était point pour les livrer à la dictature du désordre et de l'anarchie, telle que la revendiquaient les sectaires".

Uit deze woorden blijkt echter duidelijk, dat volgens Kervyn beide personen, Mansfeld en Meghen, zich niet tegen 's Konings regeering verzet hebben, zooals de Prins van Oranje gedaan heeft. Deze, de Prins, voerde strijd niet slechts tegen den Kardinaal, maar tegen het *regeeringsstelsel des Konings*. Prof. Fruin zelf erkent dat op meerdere plaatsen. Dacht Egmont er aldus over? Morillon schrijft den 4den Mei 1564 aan den Kardinaal [1]:

„Et certes les choses passent plus avant, s'estant le Comte d'Egmont advanché anjourd'huy huict jours *post pocula* dire à Hopperus, avec lequel il fut bien deux heures en devises, que ce n'estoit point à Granvelle que l'on en vouloit, mais au Roy, qui administre très-mal le public et mesmes ce de la Religion, comme l'on luy at assez adverty" enz.

Daar bestaat dus een zeer groot verschil tusschen het verzet

[1]) Groen v. P. *Arch. ou Corr. inédit. etc.* I, p. 247.

van Oranje en Egmont en het verzet van Mansfeld en Meghen. Het spreekwoord: *duo si faciunt idem, non est idem*, is hier van toepassing. Hadden de beide laatstgenoemden zich voornamelijk bepaald tot verzet tegen den Kardinaal en wat daarmede in onmiddellijk verband stond, te goeder trouw meenende, dat door zijn verwijdering de toestand verbeteren, orde en vrede, eendracht en rust wederkeeren zouden, — wat valt er dan op hun handelwijze aan te merken? In dien zin schrijft Kervyn, dat beiden, Mansfeld en Meghen, „avaient loyalement defendu les libertés de leur pays". Zij hadden strijd gevoerd voor een „pouvoir régulier" — wie heeft er iets aan te merken? Het was volstrekt hun doel niet geweest om de vrijheden van hun land over te leveren „à la dictature du désordre". Daaruit volgt dus ontegenzeggelijk, dat hun verzet van geheel anderen aard was, een geheel ander karakter droeg dan dat van den Prins van Oranje en van den Graaf van Egmont, die strijd voerden tegen het geheele regeeringsstelsel van den Koning; wier verzet tegen den Kardinaal slechts een onderdeel was van het geheel.

X (bl. 394).

Prof. Fruin bespreekt een andere grief, die Kervyn tegen den Prins inbrengt. De Prins trachtte in 1563 Superintendant van Brabant te worden.

„Ware hij in dien toeleg geslaagd — vervolgt Prof. Fruin — hij zou in de provincie, waar de regeering haar zetel had, bijna alvermogend zijn geworden, en zijn invloed ongetwijfeld tegen de politiek van Granvelle hebben aangewend. Dit stem ik zonder aarzelen toe."

Derhalve: de Prins zocht van den Koning machtsvermeerdering met het slechte doel den Koning zelven, in den persoon van zijn dienaar, te beter te bestrijden. Prof. Fruin zegt hiervan, dat hij niet kan inzien, dat de wensch, om dus zijn macht te verhoogen, *op zichzelf* ongeoorloofd is, onbestaanbaar met de algemeene betuiging van gehoorzaamheid aan den Koning.

Met uw verlof, Prof. Fruin. Wij moeten het terrein zuiver houden en de vraag beantwoorden, zooals zij gesteld is. En die vraag is niet, of de wensch om aldus zijn macht te verhoogen *op zichzelf* — dat bijgevoegde woord *op zichzelf* verandert de zaak geheel en al — ongeoorloofd is, maar de vraag is deze: of de wensch naar machtsuitbreiding met het *slechte doel*, dat de Prins zich voorstelde, ongeoorloofd was of onbestaanbaar met 's Prinsen betuigingen van getrouwheid aan den Koning, en op die vraag zal Prof. Fruin — zijn eerlijkheid staat er ons borg voor — evenzeer als ieder ander een bevestigend antwoord geven. Het woord van Prof. Fruin, dat de Prins nu niet misdeed, behoort geschrapt te worden. Een op zichzelf onverschillige daad wordt een slechte daad, als zij met een slechte bedoeling verricht wordt. Waarom sluit Prof. Fruin hier dat woord: *op zichzelf* in zijn vraag? 't Geschiedt alléén, om den Prins te kunnen verontschuldigen of te verdedigen; ter wille derhalve van de leer.

Bij het bespreken van dit onderwerp vestigt Kervyn de aanop een belangrijken brief van Granvelle.

In dien brief meldt Granvelle, dat hem iets verhaald is, waaraan hij zelf geen geloof hecht, maar dat hij toch niet mag verzwijgen. Hij acht zich daartoe te meer verplicht, omdat het gerucht of verhaal overeenstemt met hetgeen hij van een anderen kant vernomen heeft, namelijk:

„dat aan een van de Heeren (ik weet niet wie, want om goede reden heb ik daarnaar niet willen vorschen) ontvallen was, dat liever dan te gedoogen, dat Uwe Maj. in de zaak der bisschoppen iets deed in strijd met de privilegiën, zij een ander van den bloede tot Heer zouden uitroepen, — hetgeen wel een los gezegde kan geweest zijn, eer dan een weldoordacht besluit".

Ziehier nu wat Granvelle aan den Koning meent te moeten berichten, namelijk dat de Graaf van Egmont in gedurige briefwisseling staat met den Koning van Boheme (den lateren keizer

Maximiliaan II) en dat men vermoedt, dat dit kan zijn met bedoeling, om hem tot Heer van deze gewesten te verlangen. Een en ander wordt hier nog bijgevoegd, om aan dit vermoeden een zekere waarschijnlijkheid te geven. Granvelle zelf ziet echter in die briefwisseling niets verontrustends. Beiden, Egmont en de Koning van Bohemen, hebben aan het hof van Keizer Karel omgang met elkander gehad. Daarom heeft dan ook Granvelle dit verhaal, als ongegrond, afgewezen, hoewel men verzekerde, dat het uit het huis van Egmont zelf afkomstig was.

Het komt ons voor, dat Granvelle in deze zaak zich al zéér ongeloovig betoond heeft. Twee berichten van verschillende zijden ontvangt hij omtrent dezelfde aangelegenheid. Die berichten komen wonderwel met elkander overeen. Het hoofdbericht betreft een drukke correspondentie van Egmont met den Koning van Bohemen, en dit bericht, met wat daaraan wordt toegevoegd, is, naar verzekerd wordt, uit het huis van Egmont zelf afkomstig.

Stond dit bericht geheel op zich zelf, dan zou men het in Granvelle, juist omdat het zoo ongeloofelijk was, moeten prijzen, dat hij er weinig of geen geloof aan gehecht heeft. Maar dat bericht, uit Egmond's huis afkomstig, stond niet op zich zelf. Het sloot zich volmaakt goed aan en kwam geheel en al overeen met een ander bericht, vroeger door Granvelle vernomen, te weten: dat een der Heeren zich had laten ontvallen, dat zij liever naar een anderen Heer zouden omzien dan toelaten, dat Philips in de zaak der Bisschoppen iets tegen de privilegiën deed. Wie is deze Heer geweest? Granvelle wist het niet. Om goede redenen (*sic*) wilde hij er niet naar informeeren.

Zóo ongeloovig, als Granvelle zich hier betoont, kunnen wij niet zijn. Al zegt hij uitdrukkelijk, dat hij er geen geloof aan hecht, dan zijn wij wel degelijk verplicht te erkennen, dat die twee berichten een kern van waarheid bevat hebben. De plan-

nen, waarvan hier sprake is, zijn later, in hoofdzaak althans, ten uitvoer gebracht. Wel is niet aan den toenmaligen Koning van Bohemen, maar toch aan Frankrijk's Koning en later aan Engeland's Koningin de souvereiniteit aangeboden. Zulke bijzonderheden van uitvoering doen aan de hoofdzaak zelve weinig af. Die hoofdzaak was, dat er naar een anderen Heer zou worden omgezien, en dat heeft in werkelijkheid plaats gehad. Is het derhalve niet zóó goed als zeker, dat de eerste geruchten omtrent zulke plannen, zooals die aan Granvelle worden medegedeeld, waarheid bevat hebben? Zij worden door Granvelle niet als waar aangenomen. Wat bewijst zulks? Dat Granvelle die plannen, als al te vermetel en brutaal, onuitvoerbaar geacht, en zich nog altijd te veel goeds van de Heeren voorgesteld heeft.

Wij vervolgen: wie is de zegsman geweest van die woorden, toen zóo onwaarschijnlijk geheeten? Een stellig gegeven ter beantwoording van die vraag is niet aanwezig; maar zeker is het, dat door Oranje later het plan ten uitvoer is gebracht.

XI (bl. 395).

Prof. Fruin vervolgt: „Eens zoo goed aan den gang houdt onze schrijver hier niet op". Zonder 's Konings toestemming is de Prins naar Frankfort ten rijksdage gegaan. Wat ging hij er uitrichten? Waarschijnlijk niets goeds, vermoedt Kervyn. Maar Kervyn deelt niet mede, zegt Prof. Fruin, dat Meghen, Mansfeld en Arenberg er ook heengingen. Zooals zij voorgaven, gingen zij er hun particuliere zaken verrichten. Alles goed. Wat deed Oranje, vraagt Kervyn. Hij antwoordt: Barlaymont deelt mede, dat Oranje er heenging met een groot plan in het hoofd. Meer weet Barlaymont, die volstrekt niet vertrouwd werd, niet te verhalen.

Kervyn vermoedt, dat het groote plan samenhing met dien eigendunkelijken tocht naar Frankfort:

„C'était tout simplement un acte d'adhésion à l'Empire, que le Prince d'Orange allait porter à Frankfort; et afin de mieux carac-

tériser sa démarche, il emmenait avec lui deux députés des Etats de Brabant, Straelen et Martini, sous le vain prétexte de faire confirmer par l'Empereur les privilèges contenus dans la bulle d'or". Kervyn vraagt verder: „Que se passa-t-il dans ce voyage de Frankfort?"

Prof. Fruin zegt, dat Kervyn bij wijze van antwoord besluit:

„On essaya plus tard de faire parler Martini, qui avait accompagné le prince d'Orange ; mais il refusa de s'expliquer: „Si je découvrais ce que je sais, repondit-il, cela me coûterait la vie". „Zou men niet meenen — vraagt Prof. Fruin — dat dit antwoord van Martini noodzakelijk op het gebeurde te Frankfort en op den prins van Oranje moest slaan?"

Drie aanmerkingen worden er gemaakt.

1°. Prof. Fruin begrijpt niet, wat Kervyn bedoelt, als hij zegt, dat 's Prinsen komst te Frankfort „un acte d'adhésion à l'Empire" was.

2°. Het is onjuist, dat de Prins de Brabantsche afgevaardigden, van Straelen en Martini, met zich voerde. Zij gingen op eigen gelegenheid.

3°. Met zijn antwoord: „Si je découvrais ce que je sais, cela me coûterait la vie", schijnt Martini gedoeld te hebben op iets, dat bij de Staten van Brabant was voorgevallen.

Met zulke nietswaardigheden wordt Kervyn aan den dijk gezet.

Prof. Fruin zegt niets te begrijpen van een „acte d'adhésion" aan het Duitsche rijk, ofschoon de Prins van Oranje, de man, die er naar streefde Superintendant van Brabant te worden, vergezelschapt van twee afgevaardigden van Brabant, op den Duitschen Rijksdag verschijnt, terwijl die afgevaardigden nog wel bepaald in last hadden de bevestiging van de privilegies van de gouden bul te vragen. Te recht zegt Kervyn, dat die afgevaardigden, sous *le vain prétexte de faire confirmer par l'Empereur la bulle d'Or*, naar Frankfort gingen. Die reis van den Prins en van den Brabantsche afgevaardigden was niet anders als een gezocht voorwendsel, om met Duitschland ten minste in goede betrekking te blijven.

Zéer zeker, Prof. Fruin heeft in deze gelijk: Oranje „n'emmenait pas avec lui ces deux députés". Hij had geen reiskaartjes voor hen genomen en nam hen ook niet mede in zijn reiswagen. Zóó voorzichtig was hij wel. Straelen en Martini moesten, als afgevaardigd door de Staten van Brabant, te Frankfort verschijnen en daarom op eigen gelegenheid gaan. Niemand hier te lande moest iets van een afspraak kunnen vermoeden. Maar die de betrekking kent, waarin de Prins stond tot de Staten van Brabant, en hoe vurig hij verlangde en er naar streefde Superintendant van Brabant te worden, begrijpt ook van zelf, waarom met hem die afgevaardigden van Brabant ter rijksdag te Frankfort zich vertoond hebben. Daar, te Frankfort, moest het blijken en duidelijk zijn aan ieder, dat die Brabantsche afgevaardigden, niet als afhangelingen en creaturen van den Prins, maar als vrije mannen den Prins tot Superintendant verlangden en daarom vóóral ter vergadering kwamen. 't Spreekt van zelf, dat zulks meer invloed gaf aan 's Prinsen komst en gunstig werkte op hetgeen hij nu en later zou verrichten. En als Prof. Fruin zegt, dat het volstrekt niet blijkt, dat het antwoord van Martini: „Si je découvrais ce que je sais, cela me coûterait la vie", op het gebeurde te Frankfort en den Prins sloeg, dan is het antwoord gereed, dat Prof. Fruin's bewering: „Martini schijnt gedoeld te hebben op iets, dat bij de Staten van Brabant was voorgevallen", niet meer is dan een bewering zonder eenigen grond. Met Kervyn zijn wij van meening, dat er onderwerpen te Frankfort besproken zijn, die op een nauwere vereeniging met het Duitsche Rijk en meerderen invloed van den Prins op den gang der zaken betrekking gehad hebben.

Het is gewaagd, om een man van zóó ernstig en degelijk onderzoek als Prof. Fruin zich steeds betoont, tegen te spreken. Maar den eerlijksten en meest waarheidlievenden geschiedschrijver kan het overkomen, dat hij de zaken, door hem onderzocht en

beoordeeld, niet van alle kanten beschouwd heeft en derhalve zijn oordeel éénzijdig is. Aan dien misslag, men houde het ons ten goede, maakt zich Prof. Fruin meermalen schuldig. Wij hebben het hierboven reeds opgemerkt: Prof. Fruin vormt zich te weinig, veel te weinig een juist denkbeeld van het geheel der handelingen of feiten, die hij bespreekt. Hij beschouwt te veel elk feit in het bijzonder, en stelt dan den eisch dat iedere kleine omstandigheid, op zichzelve vaak geheel onschuldig, maar een deel van het geheel, en dus even veroordeelenswaardig als de hoofdzaak zelve, het karakter zal dragen en openbaren van het einddoel, waaraan zij dienstbaar gemaakt werd.

De lezer oordeele.

Aan Granvelle komt een gerucht ter oore, dat een der groote heeren zich omtrent het inroepen van een vreemden vorst had laten ontvallen, indien Philips in de zaak der Bisschoppen iets tegen de privilegiën deed. Een ander gerucht meldt, dat Egmont in drukke correspondentie is met een vreemden vorst, den Koning van Bohemen. Omstreeks denzelfden tijd is Oranje er op uit, Superintendant van Brabant te worden. Reeds waren de Staten van Brabant werkzaam ter bereiking van dat doel. Het zou hem dan gemakkelijk vallen een vreemde mogendheid, bijv. den Duitschen Keizer, in plaats van Philips als vorst dezer landen te doen erkennen. Van een groot plan zwanger, — welk wordt niet gezegd — gaat hij, ondanks het hem zoo goed als verboden is, naar Frankfort, om den Duitschen Keizer te huldigen. Hij was Duitscher door zijn geboorte en zijn huwelijk, zeide hij. Nooit zou hij vergeten, wat hij aan zijn vaderland en zijn huis verschuldigd was. Toevallig, niet waar, bevinden zich te Frankfort twee afgevaardigden van Brabant, die van een ijdel voorwendsel gebruik maakten, om, evenals de Prins en anderen, hun hulde aan den Keizer te brengen.

Als wij dit alles te zamen vatten: de geruchten aan Granvelle ter oore gekomen; de reis van den Prins naar Frankfort, in ver-

band met zijn streven om Superintendant van Brabant te worden, terwijl daar te Frankfort insgelijks twee afgevaardigden van den Staten van Brabant onder een ijdel voorwendsel verschijnen; als men dit alles in betrekking brengt met hetgeen later geschied is: dat werkelijk met vreemde vorsten over de souvereiniteit dezer landen onderhandeld is, juist zooals dat jaren te voren door Granvelle vernomen was, — waarlijk, dan behoort er moed toe, om te ontkennen, dat die verschillende feiten geen nauw samenhangend geheel, geen vooruit beraamd plan hebben uitgemaakt. Dan behoort er moed toe om te beweren, dat elk dier feiten geheel en al op zich zelf, zonder eenige betrekking tot elkander gestaan hebben.

Men vergete toch niet, in welke groote tegenspraak men door zulke oordeelvellingen vervalt. De bewonderaars van den Prins van Oranje roemen hem als een zeldzaam genie; een man van geheel buitengewone bekwaamheden; den grootsten man van zijn eeuw enz. enz. Van zulk een zeldzaam talent moet men noodzakelijk verwachten, dat er zekere eenheid heeft bestaan in zijn plannen; eenheid in zijn handelingen; dat hij reeds van zijn jeugd af gedachten en idealen heeft gehad, welker uitvoering en verwezenlijking hij zich ten levensdoel gesteld heeft. Zie nu, wat er gebeurt. Heeft men, zelfs afgezien van 's Prinsen bekwaamheid, allen redelijken grond, om aan te nemen, dat onderscheiden daden van den Prins en van zijn aanhangers gedeelten als men wil onderdeelen, uitmaken van een groot plan, dan eischen dezelfde bewonderaars van den Prins volledig bewijs, dat aan deze en die handeling in het bijzonder éénzelfde bedoeling heeft voorgezeten en deel van het geheel uitmaakt. Dat is immers een onmogelijkheid. Had de Prins niets anders gedaan als zich (ondanks het verbod der Landvoogdes) naar Frankfort begeven, dan zou dit een afkeurenswaardige handeling geweest zijn, maar men zou zich ook bij dat afkeurend oordeel moeten bepalen. Men had uit die reis niets bijzonders kunnen afleiden. Maar als

men die reis naar Frankfort in betrekking beschouwt met andere zaken: de geruchten door Granvelle gehoord; 's Prinsen verlangen naar het Superintendantschap; de noodelooze komst van Brabantsche afgevaardigden te Frankfort — dan verschijnt de reis van den Prins ten spijt van de Landvoogdesse in een geheel ander licht, en is men gerechtigd tot het besluit, vóóral als zulks door de latere gebeurtenissen bevestigd wordt, dat de Prins er toen reeds op bedacht was, om, als de omstandigheden dat medebrachten, aan een vreemden Souverein het bestuur dezer landen op te dragen.

Wenschelijk ware het voorzeker, dat iedere steen van een Romaansch of Gothisch gebouw ook een Romaansch of Gothisch karakter droeg. Daardoor was alle twijfel, de mogelijkheid zelfs tot twijfel uitgesloten. Maar kan dat, hoe wenschelijk het ook ware, redelijkerwijze verlangd worden?

Het leven van iederen mensch, wie hij ook zijn moge, vormt tot zekere hoogte een geheel. Van dat geheel is iedere handeling een deel. Nu is het zéér zeker waar, dat niet in alle handelingen het karakter van het geheel even sterk is uitgedrukt, en er zelfs handelingen plaats hebben, die door personen van het meest verschillend karakter, de meest onderscheiden talenten op gelijke wijze verricht kunnen worden, maar het is toch een onwederlegbaar feit, dat diegenen onder ons, die door geestvermogens en karakter uitmunten, in hun leven een veel scherper, afgerond geheel met veel krachtiger uitdrukking van eigenaardigheid te aanschouwen geven, dan zij die in geestvermogens verre achter hen staan. Het is *ten tweede* waar, dat diegenen onder ons, die door hun talenten en karakter boven anderen staan, in hun leven veel minder handelingen zullen verrichten, die als onverschillig aangemerkt behooren te worden.

Gevolgelijk, als wij den Prins van Oranje de souvereiniteit dezer landen aan Frankrijk en Engeland zien aanbieden, terwijl er reeds jaren te voren geruchten in omloop zijn geweest, tot

de ooren van Granvelle zelfs doorgedrongen, dat er in dit en dat geval een vreemde Souverein zou worden ingeroepen, dan aarzelen wij geen oogenblik te verklaren, niet alléen, dat die geruchten waarheid bevat hebben, maar dat, in hoofdzaak, de gesproken en aan Granvelle overgebrachte woorden op een of andere wijze afkomstig zijn van den Prins.

XII (bl. 395).

Prof. Fruin bespreekt een nieuwe „aantijging van Kervyn" tegen den Prins. Welk is die „nieuwe aantijging"?

Na de laatste aanklacht van Granvelle door de groote Heeren, hadden er herhaaldelijk geheime bijeenkomsten plaats van diezelfde groote Heeren. Van wat er verhandeld werd is niets bekend geworden. Kervyn zegt er van, dat de samenkomst te Weert of Eindhoven in verband stond met het werven van ruiters te Dillenburg door Lodewijk van Nassau. Prof. Fruin maakt daarop de aanmerking, dat er een levendige verbeelding voor noodig is, om verband te zien tusschen die bijeenkomst en het werven van ruiters door Lodewijk van Nassau. Het verwondert ons zeer, dat Prof. Fruin dat verband niet inziet. Zelf erkent hij, dat beide partijen, de Nederlandsche Heeren en de Regeering van Philips, in de meening verkeerden van vroeg of laat de hulp van Duitsch krijgsvolk te zullen behoeven. Hoe is het dan mogelijk niet in te zien, dat er over dergelijke mogelijke gebeurlijkheid op die bijeenkomst, en ook reeds vroeger gehandeld is? Ieder weet, van hoeveel belang het is, om in zulke aangelegenheden de eerste te zijn. Onmiddellijk echter op de hier aangehaalde woorden, dat beide partijen in de meening verkeerden vroeger of later de hulp van Duitsch krijgsvolk noodig te zullen bebben, laat Prof. Fruin volgen: „Op het oogenblik dacht de Prins er niet aan zich van ruiterscharen tegen de regeering te bedienen, en hij werd er óok niet van verdacht gehouden".

En Prof. Fruin haalt wederom den ongeloovigen Granvelle aan, „die in Juli 1563 den draak steekt met dat pochen van den Prins op de krijgsmacht van Duitschland en op de hulp, die zijn Duitsche vrienden hem zouden kunnen bieden". Waarom dacht de Prins er niet aan op dit oogenblik zich van wapengeweld te bedienen? „Het antwoord van Spanje werd verwacht, en er was alle kans, dat ook de Koning, nu de Landvoogdesse hare ondersteuning niet langer schonk, de handen van Granvelle zou aftrekken. Dan was het pleit gewonnen. Hoe zou men intusschen een zaak, die zoo gunstig stond, zijn gaan bederven door noodeloos geweld, of dreigen met geweld?" Aldus Prof. Fruin.

Eilieve — wat, als die gunstige verwachting eens tegenviel, en Philips, ondanks alle ondervonden moeilijkheden en verzet, Granvelle bleef handhaven? Verplaatst men zich op het standpunt der Heeren, die alles hadden gedaan, wat in hun vermogen was, om Granvelle te doen vallen, dan eischte de meest alledaagsche voorzichtigheid, dat zij niet het minste aan gunstige verwachtingen overlieten, maar zich op het uiterste hielden voorbereid. Handhaafde Philips den hatelijk gemaakten Kardinaal, dan bleef aan de Heeren niets anders over, als het geweld der wapenen. Zij waren in hun eischen te ver gegaan, om, bij een weigering des Konings, het hoofd in den schoot te leggen. In de oogen van allen hadden zij door zulke lafhartigheid hun eer, hun naam, hun gezag verloren. In de oogen van hun partijgenooten waren zij verachtelijke lieden geworden. Niet minder zouden de vrienden van den Kardinaal er gebruik van gemaakt hebben, om hen in al hun blufferige grootspraak ten toon te stellen. Derhalve: niet alléén de zaak, waarvoor zij beweerden te strijden, maar ook hun eigenbelang dwong en noodzaakte hen niets aan goede verwachtingen over te laten; dwong en noodzaakte hen om tot aan het laatste oogenblik der eindbeslissing waakzaam te blijven. Volgt dan niet noodzakelijk juist uit den aard der tijdsomstandigheden,

dat er wel degelijk besproken is in die geheime bijeenkomsten, hoe er gehandeld behoorde te worden, indien soms de einduitslag niet mocht beantwoorden aan de gunstige verwachtingen, die op het oogenblik gekoesterd werden? Die slechts een weinig voorzichtig handelt, vooral in zaken, waarvan het *to be or not to be* afhankelijk is, stelt zich niet afhankelijk van gunstige verwachtingen, maar neemt zijn maatregelen voor het geval, dat de zaak een ongunstige uitkomst mocht hebben. Geen zeeman spreekt van een gelukkige reis, tenzij het schip in de haven is. Voorbarig handelt de landman, die groot gaat op een goed jaar, nog voor dat hij zijn oogst in schuren en op zolders geborgen heeft.

Alweder kunnen wij Prof. Fruin in deze aanmerking op Kervyn niet bijstemmen.

XIII (bl. 396).

„Ik zou niet eindigen — zegt Prof. Fruin — als ik al de onnauwkeurigheden, al de lichtvaardige gevolgtrekkingen wilde bespreken, die ik onder het lezen van het eerste deel heb opgemerkt en aangeteekend."

Prof. Fruin houde het ons ten goede, dat die aanteekeningen en opmerkingen, als zij geen beter gehalte bezitten, dan die door hem medegedeeld en door ons besproken zijn, geen groote waarde schijnen te bezitten. Wij maken naar onze meening geen al te lichtvaardige opmerking, als wij het er voor houden, dat Prof. Fruin niet de minste, maar wel de voornaamste en zwaarwichtigste van zijn aanmerkingen heeft medegedeeld. Wat zullen de overige beteekenen, nu die hoofdaanmerkingen voldoende, naar wij vertrouwen, weêrlegd zijn?

XIV (bl. 396).

Prof. Fruin wijst ten slotte een anderen misslag van den schrijver aan: „Het gebrek aan critiek ten opzichte der getuigen, die hij hoort". Bewijs blijft achterwege. „Met de litteratuur der Geuzen is Kervyn al zeer gebrekkig bekend". Kervyn weet

dit niet en Kervyn weet dat niet. Verder maakt Kervyn zich schuldig aan „vergissingen, die niet veel afdoen en licht te verschoonen zijn in een werk van zóó grooten omvang, waarin overigens zooveel goeds en nieuws wordt medegedeeld".

Welke is de slotsom van hetgeen wij gezien hebben?

Prof. Fruin is volstrekt niet geslaagd in zijn poging om te bewijzen, dat Kervyn's omvangrijk werk een „partijboek" zou zijn.

De hoofdoorzaak van dit oordeel van Prof. Fruin bestaat hierin, dat hij onvoorwaardelijk ingenomen is met de omwenteling der XVI^{de} eeuw. Zooveel hij dat slechts vermag te doen, tracht hij alles, wat die gebeurtenis betreft en daarmede in verband staat, te verdedigen, of te verontschuldigen. Zéer dikwijls ziet men dan plaats hebben, dat ter wille van de zaak, die Prof. Fruin voorstaat, de gezonde rede en de billijkheid geweld wordt aangedaan. De leer blijkt sterker dan de natuur.

Beweren wij, dat Kervyn een volmaakt werk, een boek zonder fouten en misslagen geschreven heeft? Tegenover die vraag stellen wij een andere. Zou het wel mogelijk zijn een boek van zóo grooten omvang en van zóo groote beteekenis te schrijven, mededeeling te doen niet alleen van de gebeurtenissen van dien tijd, maar ook van den samenhang van het geheel, van de oorzaken en gevolgen enz., zonder misslagen te begaan en in verscheiden opzichten te kort te schieten?

Zéer te betreuren achten wij het, dat het aan Kervyn niet gegeven werd een tweede, herziene uitgave van zijn hoogst belangrijk werk te leveren. Gaarne nemen wij aan, dat er in een eerste uitgave van zulk een omvangrijken arbeid, onderscheiden kleine fouten, tekortkomingen enz. voorkomen, waarin allicht voorzien kon worden. Prof. Fruin's oordeel, dat Kervyn een „partijboek" geschreven zou hebben, een boek, waarin ter wille der leer de waarheid geweld lijdt, achten wij daarentegen onbewezen en onwaar.

Hoe anders luidt het oordeel van Prof. Fruin over het werk van John Lothrop Motley: *De opkomst van de Nederlandsche Republiek, met inleiding en aanteekeningen door Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink* (*De Gids*, 1859, bl. 741 vv.). Hier leest men slechts woorden, die den uitbundigsten lof bevatten, betuigingenen van de grootst mogelijke ingenomenheid, goedkeuring, en bewondering. Wat daarentegen den allerzonderlingsten indruk maakt, is dat diezelfde Prof. Fruin -- met een enkel woord vermeldden wij het reeds — op datzelfde zóó hoog geprezen werk een critiek levert, vervat in slechts enkele woorden, maar zóó kort en bondig, zóó puntig en scherp, dat hij zelf het boek, na aftrek van den stijl, tot de prullemand veroordeelt. Om Prof. Fruin's oordeels met een kort woord saâm te vatten: als geschiedkundig werk heeft Motley's boek niet de minste waarde.

De lezer oordeele. Professor Fruin is aan het woord:

„„Het werk van Motley komt mij voor een zóó degelijken grondslag te leggen voor de geschiedenis van de wording van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, dat het bijna plicht wordt alles bij te dragen wat men zelf bezit om op dien grondslag voort te bouwen.""

„Zoo gunstig oordeelt Bakhuizen van den Brink, in zijn inleiding tot de Hollandsche vertaling, over het beroemde boek, waarvan wij den titel aan het hoofd dezer bladzijden gesteld hebben. Wij stemmen met dat gunstige oordeel van ganscher harte in: ook ons komt het *in het belang der vaderlandsche geschiedenis wenschelijk* voor, dat wij Motley's boek als h a n d b o e k aannemen, — (wij cursiveeren) — aan welks aanvulling en verbetering wij arbeiden, zonder vooreerst aan het samenstellen eener nieuwe beschrijving te beginnen. Juist dit is het nut van zulk een doorloopend verhaal, dat het ons een overzicht geeft van wat er reeds voor de verzameling der bouwstof en voor hare verwerking gedaan is; dat het onze aandacht vestigt op de leemten, die er in onze wetenschap nog bestaan, en, door het opwekken van de belangstelling van het publiek, ons lust geeft tot nieuwe navorsching, tot het opsporen van nieuwe bronnen, tot vernieuwd onderzoek van hetgeen nog maar gebrekkig begrepen wordt."

Een *andere voorstelling der feiten*, van *hunne oorzaken* en *samenhang!* Mijn hemel, wat blijft er over van Motley's geschiedverhaal, vragen wij nog eens, als Prof. Fruin zegt, dat bij vernieuwde studie hem de *feiten*, de *oorzaken* van die feiten en de *samenhang* van die feiten geheel anders zijn voorgekomen dan Motley dat alles voorstelt? Waaruit bestaat de geschiedenis nog meer, dan uit de voorstelling der feiten, dezer oorzaken en samenhang? Het is waar, daar blijft nog over de beschrijving van het karakter der hoofdpersonen, en de bedoelingen, die zij bij het beramen en het uitvoeren hunner plannen gehad hebben. Maar wij hebben reeds vernomen, dat Bakhuizen van den Brink dat gebrek van den schrijver heeft trachten te verhelpen.

Waarlijk, het is onze schuld niet, als wij beweren, dat wij, na Bakhuizen van den Brink en Prof. Fruin gehoord te hebben, tot het besluit komen, dat Motley's werk een boek is, dat in geen enkel opzicht geloof en vertrouwen verdient.

„Motley is een bekwaam stylist — zegt wederom Prof. Fruin, — en de sympathie, die hij gevoelt voor het volk, welks lijden en strijden hij schildert, geeft kleurt en gloed aan zijn tafereelen. Maar minder gelukkig is hij in het doorgronden van de verborgen oorzaken die de voorvallen teweegbrengen: van de beweegredenen, die zoo en niet anders doen handelen."

De zóo uitbundig geprezen Motley is dus niet meer dan een romanschrijver; volstrekt geen geschiedschrijver. Hoe brengt Prof. Fruin deze en de onmiddellijk voorafgaande beoordeeling van Motley's romantischen arbeid overeen met de vroegere aangehaalde regelen, dat het hem wenschelijk voorkwam, dat boek, lees: dien roman, als handboek aan te nemen? Stelt de geschiedschrijver Prof. Fruin zich tevreden met verdichting in plaats van waarheid, met kleur en gloed, met geschilderde tafereeltjes, die tot het rijk der phantasiën behooren?

Prof. Fruin vervolgt:

„Wat de getuigen, die hij oproept, berichten, weet hij [Motley] beter dan zij na te vertellen; maar hij ondervraagt hen niet scherp genoeg naar hetgeen zij soms maar terloops, met een enkel woord, aangeven; hij maakt uit hun getuigenis niet alles op, wat er in ligt. Zoo komt hij *niet altijd* tot een *juiste waardeering* der daden en van de bedoelingen der handelende personen. Het „hoe" staat in zijn verhaal meestal juist genoeg te lezen; het „waarom" is niet altijd even duidelijk verklaard. Gedeeltelijk ligt dit daaraan, dat de schrijver zich al te nauw bij zijn onderwerp bepaald heeft; hij heeft zijn oog niet ver genoeg laten weiden over hetgeen vooraf was gegaan, niet genoeg over hetgeen in den omtrek terzelfder tijd plaats greep. En juist in deze omstandigheden ligt niet zelden de aanleiding tot het hier te lande gebeurde".

Bij hetgeen hij reeds heeft opgenoemd voegt Prof. Fruin derhalve drie nieuwe beschuldigingen of aanmerkingen: I. Motley ondervraagt de getuigen, die hij oproept, niet zóó als dat behoort te geschieden; II. Motley waardeert niet juist genoeg de daden en bedoelingen der handelende personen; III. Motley heeft niet nagegaan wat er was voorafgegaan, en wat er terzelfder tijd in den omtrek plaats greep.

Een fraai boek, niet waar, om als handboek te worden aanbevolen!

Wij vervolgen Prof. Fruin's critiek:

„Door dit uit het oog te verliezen, wordt hij [Motley] jegens sommige hoofdpersonen van zijn verhaal onbillijk. Zijn oordeel over Karel V, dien hij in een ander licht dan dat zijner eeuw beschouwd heeft, is te hard: de heer Bakhuizen heeft het aangetoond. Zijne veroordeeling van sommige regeringsdaden van Philips en Granvelle berust op onhoudbare gronden: in het algemeen heeft hij zin voor de vrijheidsliefde, die het Nederlandsche volk bezielde, maar hij heeft *geen besef van het recht der regeering*, die den modernen staat op de puinhoopen der middeneeuwsche privilegiën stichten moest".

Ziedaar, hoe Prof. Fruin slechts als terloops het oordeel van Motley omtrent drie hoofdpersonen van dien tijd, Karel V, Philips

en Granvelle afkeurt en verwerpt. Wat zou er van het boek van Motley zijn overgebleven, als Prof. Fruin, de eerlijke, waarheidlievende, kalme, bedachtzame Prof. Fruin, het geschiedverhaal van Motley onpartijdig aan een omstandig onderzoek had onderworpen?

Prof. Fruin heeft er echter heel wat voor over, om Motley te verdedigen. In *De Gids* (1867, III: *De Ned. Ber. in de XVIe eeuw*, bl. 288) lezen wij het volgende pleidooi ten gunste van Motley tegen de aanvallen van Dr. Nuyens:

„In een tal van aanteekeningen en niet zelden ook in den loop van het verhaal, maakt deze [Nuyens] op grootere en kleinere fouten van den Amerikaanschen auteur opmerkzaam; en doorgaans verraden de fout, zoowel als de terechtwijzing, de kerkelijke fijngevoeligheid van beide geschiedschrijvers. De waarheid kan bij zulke tegenspraak slechts winnen. Maar ook de verbeteraar wachte zich voor overdrijving en voor onbillijk vermoeden. Hij veroordeele niet wegens opzettelijken laster, wegens moedwillige tekstverdraaiing den dichterlijken auteur, die slechts aan zijn verbeelding, onder den indruk van sympathiën en antipathiën, den teugel wat al te ruim gevierd heeft. Hij bedenke of zulke onnauwkeurigheden en gebreken niet onafscheidelijk zijn van een levendige verbeelding en gloeiende schildering; en hij verwondere zich niet dat, zoo als in alles, zoo ook in den aard dier onjuistheden de anti-katholieke neiging van den schrijver te voorschijn komt. Het valt hem en mij, eenvoudige prozamenschen, niet moeilijk zulke fouten te vermijden, nog gemakkelijker ze in anderen aan te wijzen; maar dichters als Motley te evenaren in levendigheid van voorstelling valt niet zoo licht. Het gaat ons als den beeldhouwer Falconet, den vervaardiger van het ruiterstandbeeld van Peter den Groote, die in een voordracht te Rome zijn hoorders overtuigend bewees, dat zijn paard vrij was van een menigte leelijke gebreken, waardoor b.v. het paard van den antieken Marcus Aurelius mismaakt wordt, maar ten slotte toch de gulle bekentenis moest afleggen: „Après tout, Messieurs, il faut avouer que cette vilaine bête-là est vivante et que la mienne est morte". Het werk van Motley met al zijn gebreken leeft als de Marcus Aurelius en zal blijven leven."

Wij vragen onzen lezers verschooning voor de uitvoerigheid van het citaat. Het is ons doel hen in staat te stellen, om zelven een oordeel te vormen over hetgeen Prof. Fruin schrijft, en de aanmerkingen, die wij ons veroorloven.

Het komt ons voor, dat Prof. Fruin in de aangehaalde regelen zijn laatste woord, ook zijn éénig waar woord over Motley gesproken heeft. Motley is dichter, zegt Prof. Fruin, geen eigenlijk historieschrijver, zooals wij prozamenschen, Nuyens en ik, dat zijn. Nuyens moet en mag niet vergeten, voegt Prof. Fruin tot verontschuldiging van zijn lievelingsauteur er aan toe, dat reeds door de oudheid gezegd is: *multa licent.....poëtis.* Prof. Fruin zegt dat wel niet uitdrukkelijk, maar wij meenen geheel en al in zijn geest te handelen, als wij hem die woorden in den mond leggen 't Is Motley daarom zoo heel kwalijk niet te nemen, dat er zulke onnauwkeurigheden en fouten bij hem vallen waar te nemen. 't Is nu eenmaal niet anders: dichters zijn geheel eigenaardige menschen. Ter wille van hun gloeiende schilderingen, houden zij met de waarheid zoo heel streng geen rekening. Woorden als opzettelijke laster, moedwillige tekstverdraaiing enz. had Nuyens ter wille van die gloeiende schilderingen niet moeten bezigen.

Wij antwoorden.

Nu ja, als het ten slotte dien weg uitmoet, een pleitrede van verontschuldigende omstandigheden, stellen wij er ons tevreden meê, maar men stemme dan ook toe, dat Prof. Fruin geheel en al is *au bout de son latin.* Met den meesten ernst verzoeken wij op onze beurt, dat Prof. Fruin zijn oordeel over Motley, door hem uitgesproken met het hooge gezag, dat hem toekomt en dat wij gaarne in hem eerbiedigen, het oordeel: dat wij *Motley's roman voorloopig, als handboek der vaderlandsche geschiedenis hebben aan te nemen* goedgunstig gelieve in te trekken. Daar zijn in den lande een aantal lieden, beoefenaars van de geschiedenis, die veel meer prozamenschen zijn dan Prof. Fruin en Dr. Nuyens — schrijver van dit opstel stelt zich onder hun getal.

En die lieden, volop proza, die laag, héel laag bij den weg timmeren — men vergeve aan een prozaman de prozaïsche uitdrukking — laten zich niet gaarne knollen voor citroenen in de hand stoppen. Wij prozalieden — ook al achterdochtig van aard — zijn er bevreesd voor, dat Prof. Fruin nog heel wat anders met ons voor heeft. Prof. Fruin schijnt namelijk wel te verlangen, dat wij Motley's roman alléén en uitsluitend om den stijl tot handboek zullen aannemen. Het gebeurde met den beeldhouwer Falconet wordt aangehaald. „Dat paard met al zijn gebreken leeft", riep Falconet; en Prof. Fruin voegt er aan toe: „Motley met al zijn fouten zal leven". In verband met het voorstel om Motley's roman tot handboek aan te nemen, klinkt dat als een bedreiging voor de toekomst.

Alvorens daarop verder te antwoorden, hebben wij een aanmerking op de aangehaalde woorden te maken. Met uw verlof, Professor. De kunstenaar, die het paard van Marcus Aurelius schiep, heeft een paard geleverd, zij het dan ook een paard met gebreken. Motley daarentegen heeft gloeiende beschrijvingen geleverd, beschrijvingen zonder waarheid of historie. Waar de schepper van het ruiterstandbeeld waarheid, werkelijkheid schonk, gaf Motley verdichting, droombeelden. Zal die phantasie alléen om den vorm voor historische waarheid gelden?

Hoe zouden wij ons, als dat plaats had, in de waarheidsliefde van 's menschen geest bedrogen hebben! Steeds hebben wij geloofd, dat de mensch, om het woord der H. Schrift te gebruiken, hongerde en dorstte naar waarheid, als het hert naar de waterbronnen. Waarheid, strenge en volle waarheid, op elk gebied, zoowel op het gebied der theologische als der historische wetenschap. Daar komt Prof. Fruin aangetreden, de man, wiens verstand waarheid, wiens hart eerlijkheid is. Wat hooren wij tot onze diepe smart uit zijn mond? Het volgende, niets minder dan miskenning van die waarheid en eerlijkheid, alles alléen ter wille van zijn leer. Wel heeft die Amerikaan bijna geen woord geschreven, dat waar-

heid is, en verdient zijn boek, als getuige van de waarheid, niet de minste oplettendheid; maar toch, om de gloeiende beschrijvingen, die er in voorkomen, dus om het kleed, waarin de schrijver zijn droombeelden heeft gehuld, om die nietswaardigheden derhalve, daarom zal hij leven en blijven leven, en stellen wij voor, wij Prof. Fruin, om zijn boek als waarheid, als handboek der vaderlandsche geschiedenis aan te nemen.

Zoo wordt de waarheid, de koninginne der geschiedenis, gerukt van haar troon en verworpen. Op haar plaats gezeteld, gekroond met haar kroon, pronkt de nederige dienares, de vorm of stijl, het voertuig van de gedachten, eene gloeiende beschrijving.

Hoe diep zijn wij gezonken!

Tot zulk bedrijf leent zich de hooggeëerde en gevierde Prof. Dr. R. Fruin, de man, wij schreven het reeds, wiens natuur waarheid en eerlijkheid is. En dat alles alléen ter wille van zijn leer.

Wij hebben hier een woord van protest te spreken.

Neen, zoolang de menschheid leeft zal waarheid de koninginne der geschiedenis wezen. Geen dichter, geen romanschrijver zal er ooit in slagen haar door zijn phantasiën of gloeiende beschrijvingen te verdrijven. Het gezag van duizenden, grooter nog dan Prof. Fruin, is niet bij machte zulk wanbedrijf te volvoeren.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

BOEKBEOORDEELING.

S. BERNULPHUS-GILDE TE UTRECHT.

VERSLAG OVER 1893 EN 1894.

Twee jaren van werkzaamheid voor de vaderlandsch-kerkelijke kunst, die tevens de laatste jaren waren van een vijf-en-twintigtal, gekenmerkt door welbesteden arbeid en schoone uitkomsten. Een verslag dan ook, dat schittert met den zilveren tooi van een jubelfeest, en aan de viering hiervan een belangrijk deel der bladzijden gewijd heeft.

Geheel het *Verslag* vervalt in drie deelen: *Vergaderingen, Gilde- of Kunstreizen* en *Jubelfeest.*

Bij de noodige verscheidenheid van onderwerp, zijn de vergaderingen van deze twee jaren op bijzondere wijze aan de kerkelijke schilderkunst dienstbaar geweest. Vooreerst treffen wij eene belangwekkende verhandeling aan van den heer W. Mengelberg, over de *Beuroner Kunstschool* en hare voornaamste werken, de schilderschool namelijk, door drie Benedictijner paters: Wüger, Lenz en Steiner, te Beuron, in Hohenzollern, gesticht. Het oordeel luidt, dat „niet genoeg geroemd kunnen worden de innig vrome, diep godsdienstige geest, de kinderlijke naïviteit en de bekoorlijke poëzie, welke uit deze scheppingen spreken", en dat ook „de uitvoering ten volle beantwoordt aan de eischen, welke een gezonde æsthetiek aan muurschilderingen moet stellen"; dat verder „de school van Beuron zeker hooge waardeering en bewondering verdient; maar niet, als men ziet, dat zij van antieke draperie en antieke beweging hare hoofdzaak maakt".

Een ander maal werd door den Deken van het Gilde, pastoor G. W. van Heukelum, een overzicht gegeven van het leven en de bekende schilderijen van Jacob Cornelisz van Oostsanen, onzen vaderlandschen meester, die omstreeks 1465—70 geboren werd, van 1500—07 te Amsterdam verbleef, en na een verwijl van eenige jaren

te Antwerpen, zich tot aan zijnen dood voorgoed te Amsterdam vestigde met den naam van Jacob Cornelisz van Amsterdam. Tot vóór omstrecks 25 jaar waren 's meesters werken in zóóverre onbekend, dat zijne vele houtsneden op den naam van Jan Walter van Assen stonden, en sommige zijner schilderijen meestal aan een of ander Westfaalschen meester werden toegekend. Deze lezing had des te meer belang, omdat op eene der voorgaande vergaderingen de heer J. F. M. Sterck, van Amsterdam, eene verhandeling gelezen had over *De oudste ons bekende afbeeldingen van het H. Sacrament van Mirakel van Amsterdam, en haar schilder Jacob Cornelisz van Oostsanen.* Met deze afbeeldingen waren door hem bedoeld de fragmenten van oude doeken, die in de kerkeraadskamer der Nieuwe-Zijdskapel (de voormalige H. Stede) indertijd door Wagenaar, den Amsterdamschen stadsbeschrijver, gezien, sedert verdwenen, maar in 1845 toevallig weder ontdekt waren. De heer Sterck verkreeg, door eene zeer vernuftige samenstelling en vergelijking van de oude doeken met de twee oude processievanen van 1555, nog in de Beggijnhofskerk aanwezig, met het bekende door Jacob Cornelisz vervaardigde bedevaartsprentje van 1518, met andere van zijne houtsneden en met sommige kopergravuren van Marius' Mirakelboekje, de verrassende uitkomst, dat niemand anders dan Jacob Cornelisz die doeken geschilderd zal hebben.

Sedert heeft de heer Sterck in de zoo pas verschenen aflevering van het tijdschrift *Oud-Holland* zijne lezing op nieuw bewerkt, en daarin zijn vroeger uitgesproken vermoeden, dat de fragmenten overblijfselen van een polyptiek zouden geweest zijn, niet onbekwaam gehandhaafd tegen eene andere veronderstelling, door den Deken van het Gilde uitgesproken, dat namelijk de oude tafereelen vendeldoeken zouden hebben gevormd.

Op eenen anderen gildeavond hield de Deken eene kunstbeschouwing over den Zuidnederlandschen schilder Jan Gossaert of Jan van Mabuse († 1532). Hij lichtte deze lezing toe met photographische afbeeldingen en met gravures, naar de besprokene stukken des meesters gemaakt. Zijne verhandeling had ook een onmiddellijk doel: de bewijzen namelijk voor zijne overtuiging, dat een der stukken, in het aartsbisschoppelijk museum tentoongesteld, en tot nu toe aan Jan van Scorel toegeschreven, niet aan deze maar aan zijnen meester Jan Gossaert moest worden toegekend. Niet minder onderrichtend

onderhield in dezelfde vergadering ook de Vice-deken, de heer J. F. Lindsen, de gildebroeders over Zuid-Nederlandsche schilderwerken, door vertooning der voornaamste bladen van het beroemde *Breviarium Grimani*, een brevier, dat door den Venetiaanschen kardinaal Dominico Grimani in het begin der 16de eeuw gekocht, en aan de republiek Venetië vermaakt werd, waar het thans nog berust in de boekerij van S. Marco. Volgens de uitkomst der jongste onderzoekingen zouden twee miniatuurschilders aan het brevier gewerkt hebben, waarvan de een, uitnemend meester in zijn vak, geweest zou zijn Gerard van Gent, ook Gerard Hoorenbout genoemd, en de ander, minder bekwaam, een leerling van hem. Zij zouden echter niet geheel eigen werk gegeven, maar ook veel ontleend hebben aan Memling, Gossaert en Gerard David.

Dezelfde kunstlievende Vice-deken gaf een paar andere malen, uit zijne verzameling, enkele der kostbare en prachtig geïllustreerde catalogi van de *kunstverzameling Spitzer* ter beschouwing en verbond daaraan eene leerrijke lezing, nu eens over de *ivoorsnijkunst*, dan weder over de kunst van *emailleeren*, telkens toegelicht door voorwerpen uit het aartsbisschoppelijk museum.

Op den 20sten April 1893 gaf de heer J. G. Brom een overzicht van de ontwikkeling der *Oslensoria* of *Monstransen* van het Allerheiligste Sacrament, sedert het jaar 1260, toen zij gebruikt begonnen te worden.

Ook de *kerkelijke zang en muziek* ontvingen het passend aandeel van de belangstelling der gildebroeders in eene lezing van den Utrechtschen kapelaan F. Eppink over *Het kerkelijk volkslied*, en eene van den orgelmaker den heer M. Maarschalkerweerd over *Het orgel*. Onder veel wat in deze laatste lezing belangwekkend was moet ook het betoog gerekend worden: dat het orgel vele zijner aanzienlijkste verbeteringen steeds aan Nederlandsche orgelmakers te danken heeft gehad.

De *Gildereizen* voerden de broeders vooreerst in 1893 naar het aloude en eenige Aken met zijnen keizerlijken dom, en in 1894 naar het nog altijd machtige Antwerpen; niet, wat deze tweede reis betreft, om de „wereldkermis", die toen aldaar in vollen gang was, maar om wille van *Oud-Antwerpen*, dat daar „als opzettelijk te voorschijn getooverd was, om aan de gildebroeders gelegenheid te geven tot een feestviering naar de

wijze der oude gildemannen en vroede vaderen". Het zou de perken van deze recensie verre te buiten gaan, zoo wij van deze twee bezoeken ook maar een kort overzicht geven wilden. Genoeg zij het te melden, dat beide gildereizen degelijk en onderhoudend beschreven zijn, en vooral rijkelijk opgeluisterd door phototypische platen en enkele geestige schetsen van een der gildebroeders, den Utrechtschen architect J. van Straaten. Toch mag niet onvermeld blijven, dat op de Akensche reis een bezoek gebracht werd aan twee merkwaardige plaatsen van den omtrek der stad; voorcerst aan Cornelimunster, dat zijne eerwaardigheid dankt aan Lodewijk den Vrome, gelijk Aken de hare aan Keizer Karel; ten andere aan ons eigen vaderlandsch Rolduc, de voormalige Benedictijner kloosterstichting met hare beroemde abdijkerk en vooral merkwaardige krypt. Het viel juist, dat de reisgenooten de tegenwoordige grootsche inrichting voor katholiek onderwijs aan den vooravond troffen van haar gouden jubelfeest, en alle handen bezig aan de toebereidselen voor den feestdos. Dat de verslaggever deze bijzonderheid onvermeld liet, moge mij hier gelegenheid verschaffen, om eenen overgang te maken naar de derde afdeeling van het gildeverslag; immers een jaar later zou aan de gildereis een *zilveren jubelfeest* zijn eigenaardigen luister bijzetten. Toen namelijk werd op den vooravond van de gildereis, den 16 Juli 1894, feestelijk het feit herdacht, dat „in het jaar O. H. 1869, op den eersten Zondag van den Advent, het S. Bernulphusgilde opgericht" was. Niemand voorwaar, gelijk het *Verslag* spreekt, „zelfs niet de strengste rubricist, mocht het wraken, dat men voor de feestelijkheden niet den eigenlijken geboortedag van het Gilde in het late najaar afwachtte, maar de week koos, waarin de feestdag viel van onzen H. Patroon, de week, die gewoonlijk de gildebroeders tot de jaarlijksche algemeene vergadering en meestal ook tot de kunstreis vereenigt".

Het feestprogram was drievoudig: de plechtige Mis in Utrechts kathedraal, de feestvergadering en, natuurlijk, het feestmaal. Het *Verslag* maakt de opmerking, dat „het bij al de gildebroeders vaststond, dat bij de luisterrijke viering van het jubelfeest een geheel bijzondere hulde moest worden gebracht aan den stichter van het Gilde, zijnen in dubbel opzicht *eenigen* Deken tot heden toe", pastoor G. W. van Heukelum. En zoo geschiedde ook; ja zelfs, wie de feestviering bijwoonde, hij gevoelde, hoe Gildebestuur en Feest-

commissie met edelaardige en zichzelf vergetende dankbaarheid, slechts door ééne gedachte bezield waren: de Deken jubileerend in zijn Gilde en het Gilde jubileerend in zijnen Deken.

„*De plechtige Mis van dankzegging* had natuurlijk plaats in de kathedrale kerk van Utrecht". Natuurlijk, want dáár sprak alles van hetgeen de jubilaris bewerkt, geleid, begonnen had, aan restauratie, aan sieraden en paramenten, aan kerkelijke muziek.

In *de feestvergadering* werden door den vertegenwoordiger van Mgr. den Aartsbisschop de hartelijke gelukwenschen van Z. D. H. aan het Gilde en zijnen Deken aangeboden, en „wenschte Monseigneur hiermede zoo nadrukkelijk mogelijk het streven van den jubilaris en van zijne instelling te billijken en met erkentelijkheid te verklaren, dat beiden aan de Christelijke kunst in Nederland en aan den luister van den kerkelijken eeredienst groote diensten hebben bewezen". Een wensch en eene verklaring, aan welke eene ongemeene kracht werd bijgezet door voorlezing en overhandiging der pauselijke Breve van benoeming tot Eere-Kamerheer van Z. H. Paus Leo XIII.

En wat nog verder de feestvergadering kenmerkte „het beantwoordde", zoo beleed de jubilaris rondborstig, „aan zijne dierste gevoelens en verlangens". Vooreerst toch, dat als feestredenaar niemand minder dan Dr. Schaepman optrad, „moest hem eene groote voldoening bereiden, gelijk ieder begrijpen zou, die zijne verhouding tot den grooten dichter en redenaar kent en zich de eerste jaren van het St. Bernulphus-Gilde herinnert". En ja, wie der gildebroeders herdacht ook niet in dat oogenblik wat hij gehoord en gelezen had van het machtig woord, hetwelk zoo menigmaal in de Gildevergaderingen en in het Gildeboek op uitnemende en altijd éénige wijze, bijval geschonken, aansporing gegeven, bezieling gewekt, leiding verschaft had. En ook nu weder, wat zege voor Deken en Gilde, dat zij uit dien mond zulk eene pleitrede hoorden voor het gebruik der symboliek, getallen-symboliek nog wel, van de Christelijke kunst; ja, dat zij krachtig en klaar het antwoord hoorden uitspreken op de vraag: „naar het recht, dat op den naam van *de* Christelijke kunst de Gothiek kan doen gelden", namelijk: „De symboliek der Christelijke kunst is geschapen door den tot het Christendom gekomen Germaan.... Toen de geest van het Christendom over hem kwam, ging de ziel der natuur hem open, en daar was onder Gods zon geen enkele meer dan dit natuurkind, geschikt om de natuur

te verstaan in haar ademloos, haar onbewust, haar zichzelve niet kennend hijgen naar den Christus Gods: de waarheid in der schoonheid licht! Want alleen in deze symboliek is licht, helderheid en stralende glorie". En wat heerlijke bladzijde nog van de feestrede, die, waarop de twee Medestanders van den Deken gebeiteld staan, kloek en vol karakter, als een paar beelden uit den besten tijd der middeleeuwen!

Het feestgeschenk: de zilveren-vergulde Gildeketen, wordt een meesterstuk genoemd van den gildebroeder den heer Jan Brom. „Het scheen alsof de gildebroeders in zijn hart hadden gelezen", zoo getuigde de jubilaris, „toen zij hunne keuze deden", eene keuze die ook weder bovenal spreekt van de eenheid tusschen Deken en Gilde. „In de groote dagen heette onze keten het juweel der Gilde. Welnu, als ons juweel moogt gij haar dragen, gij de beste drager van ons karakter en onze eer". Om de Gildeketen in het kort te beschrijven moet ik mij bepalen tot de mededeeling, dat zij gevormd is uit 25 schakels, waarvan de laatsten als borststuk een medaillon vasthouden, waarvan nog weer het wapen van den Deken met het ridderteeken van den Nederlandschen Leeuw afhangen. De schakels wisselen elkander af als langwerpige, met blad- en bloemwerk getooide platen of als geëmailleerde schilden, die om en om het wapen der Nederlandsche Kerkprovincie (Utrechts oud wapenschild) en dat van het S. Bernulphus-Gilde vertoonen.

„Aan den *feestmaaltijd* heerschte van den beginne een vroolijke, opgewekte, soms dartele stemming, maar talrijk waren ook de oogenblikken van hooge geestverrukking. Hooge geestdrift openbaarde zich voornamelijk bij de welsprekende toasten, uitgebracht op Z.H. Paus Leo den XIII, op HH. DD. DD. den Aartsbisschop en de Bisschoppen van Nederland, op den jubilaris en op het S. Bernulphus-Gilde; zij bereikte wel haar toppunt, toen een zoo groot kunstenaar en bevoegd kunstrechter als Dr. Cuypers hulde bracht aan den jubilaris en zijn paladijnen, en Mr. Stuart Knell uit naam van de „natio Anglorum sive Angelorum" eenen dronk wijdde aan het katholieke Nederland, dat op het gebied der kerkelijke kunst een zoo heerlijk voorbeeld gaf".

Maar het feestmaal had nog eene eigenaardige voortzetting, toen op den tweeden dag daarna, in Oud-Antwerpen (gelijk bericht werd in *De Chronycke, synde de corte Beschryvinghe van den Handel*

ende den Wandel in de Wyck Oud- Intwerpen) een „noenmael werd ghehouden in de Ghildesael van den Aenghenaemen Hof. Sylie waren met hun vijftigen, ende de speysen waeren goed ende crachtigh, ende de wijn, dien sylie droncken was edel. Ende de weleerweerde Deken van de Gilde, dien S.H. onse Vaeder de Paus van Roemen vier daeghen te voren benoemt hadde tot synen Ecre-Camerheer, droegh om synen hals eenen schoonen gulden ghilde-craegh, waeraen hingh de beeltenis van hunnen heylighen Patroon Sinte Bernolf, coustlievend bisschop van Utrecht, welcke Ghilde-craegh de broeders van de Ghilde op den sestienden van Hooymaendt aen hunnen Deken hadden geschonken".

Van deze „gulden Ghilde-craegh" had de feestredenaar zeer pittig de symboliek aangeduid: „in de aaneensluitende rij van schakels de ontwikkeling; in het gesloten zijn der rij het vaste, het voltooide; in de afwisseling, de gestadige afwisseling van Utrechts oude wapenschild met het schild van onze gilde, de voortdurende eenheid van streven, den historischen zin; in de keten zelve den band, den schoonen band, die u met ons en ons met u verbindt". En de verslaggever heeft op zijne beurt aan zijne uitvoerige beschrijving van het feestgeschenk den wensch verbonden, „dat deze gildeketen steeds het echte en getrouwe symbool moge zijn van het kunstlievende streven der Utrechtsche gildebroeders: zelfstandig werk leveren volgens nauwgezette studie op en in inspiratie naar de middeleeuwsche meesters, niet in slaafsche archaïstische navolging van overgeleverde typen; — wat begiuselen en richting betreft, nauw samensluiten aan elkander gelijk de schakels van ééne keten, maar tevens zóó, dat ieder kunstenaar zich met de natuurlijke lenigheid van zijn eigen aanleg beweegt; — bovenal echter in een vasten, onverbreekbaren kring zich voegen rondom den Deken van het Sint-Bernulphusgilde, die hun met woord en daad de hooge leuze voorhoudt: *Verum, pulchrum et bonum; haec tria in unum*".

Dezen wensch, of liever, want zóó was gewis de nevenbedoeling, deze *professio fidei*, kort en klaar uitgesproken, hier voor de lezers van *De Katholiek* nog eens uitdrukkelijk te herhalen, wil mij, als goed gildebroeder, niet ongepast voorkomen. Het S. Bernulphusgilde verlangt slechts gekend te worden in de beginselen die het belijdt, in de werken die het tot stand brengt. Wat het in de jaarlijksche verslagen openbaar maakt moest niet slechts hoofdzakelijk tot den

kring der gildebroeders beperkt blijven, het moest als gildehoek lezers vinden hij allen, wie gerekend willen worden, belang te stellen in de vaderlandsch-kerkelijke kunst. Is het niet jammer, dat tijdschriften welke de kerkelijke kunst behandelen, doorgaans slechts lezers vinden onder hen, die voor de goede beginselen reeds minstens half gewonnen zijn? Is er misschien niet menigeen, — en ik denk hier uitdrukkelijk ook aan de kerkelijke muziek — die dapper spreekt over vrijheid in de kunst, die wellicht al in de Gildeketen met heilig afgrijzen een symbool ziet van schoolschen hand en stijldwang, en die toch nooit van zijne vrijheid gebruik maakt om in zake van kunst alles te onderzoeken en het goede te behouden? Gildebroeder, voorwaar, behoeft niet iedereen, maar kan toch zeker nog menigeen worden; velen echter kunnen als kunstvrienden blijk geven van belangstelling en waardeering.

Dat het zóó ook geschieden moge, zij dan mijn bescheiden wensch, gesproken aan de intrede van een nieuw vijf-en-twintigtal jaren van werkzaamheid onzer broederschap.

J. J. Graaf.

Amstelodamensia. Antwoord aan Dr. R. Fruin door B. H. Klönne. Amsterdam, F. H. J. Bekker, 1895.

Met eene zekere luidruchtigheid, die nu eenmaal onze wegstervende eeuw kenmerkt, en die, gelijk aan andere industriecn en bedrijven, ook aan den boekhandel voordeel schijnt te verzekeren op de litteraire markt, werd geruimen tijd te voren de brochure aangekondigd, welke voor eenige weken onder bovenstaanden titel het licht heeft gezien. Wel een bewijs, dunkt ons, dat de schrijver zich niet in het minst verslagen rekende door de overigens weinig vleiende critiek van den oud-hoogleeraar, en dat hij volstrekt niet bevreesd was om voor zijne tegenbedenkingen de belangstelling van het publiek des te meer gaande te laten maken, of, zoo men wil, de nieuwsgierigheid te prikkelen.

Het is niet mogelijk, dat wij, die slechts eene beperkte ruimte in dit maandschrift tot onze beschikking hebben gekregen, hier nog eens in het breede de quaestie gaan ontwikkelen. Zij, die in deze beoordeeling belang stellen, hebben ongetwijfeld in de *Bijdragen en*

mededeelingen van het Historisch Genootschap de critiek van Dr. Fruin gelezen, zoowel als de brochure van Mgr. Klönne. Zij zullen ook kennis gemaakt hebben met de Februari-aflevering van *De Gids*, waarin Dr. Fr. op zijne beurt het tegenwoord niet schuldig gebleven is.

Laten wij derhalve zuinig zijn met het papier van *De Katholiek*, kort en, naar wij hopen, zakelijk wezen. Wij zullen dus niet spreken over de wijze, waarop deze twee ridders elkander met open vizier hebben toegesproken. Ook niet over de bibliographische en genealogische fouten, over drukfeilen, over misvattingen omtrent jaartallen en data, die, zeer verklaarbaar, in de hitte van den strijd aan beider opmerkzaamheid ontsnapt zijn, en die wij als eene vriendelijke bijlage gaarne eene plaats achteraan gegund hadden.

Wanneer wij ons dus *in medias res* begeven, zal op de eerste plaats iedereen met ons moeten bekennen, dat pastoor Kl. ondanks de redeneeringen, door Dr. Fr. uit de drie auteurs Hezius, van Isselt en Dusseldorp gedistilleerd, op vrij zekere gronden bewezen heeft, dat Jacob Buyck op den bewusten 26 Mei 1578 wel degelijk binnen Amstel's veste was, en dat hij dus tot de uitgejaagde ballingen *kan* behoord hebben.

Na in zijne repliek hierover verder gezwegen te hebben, maakt Dr. Fr. echter in *De Nederlandsche Spectator* (1896, no. 6) eenige moeilijkheid.

De zaak is deze. Jacob Buyck, zegt pastoor Kl., was op Zondag den 25sten Mei, den dag vóór de uitzetting, in de stad aanwezig, want op dien Zondag deed hij met zijne kapelaans van den predikstoel de afkondiging, dat in die week bij gelegenheid van den H. Sacramentsdag, door hem en Duncanus leerredenen zouden gehouden worden.

Dat Buyck echter juist op *dien* Zondag de afkondiging deed, blijkt nergens uit, zegt Dr. Fruin. Eerder zou hij, om wille der groote festiviteit, die afkondiging één of twee Zondagen vroeger gesteld willen zien. Het is dus niet zeker, zegt Dr. Fr., of die afkondiging op 25 Mei dan wel vroeger heeft plaats gehad.

Ondanks het advies van een „geacht R. K. Geestelijke" door Dr. Fr. geraadpleegd, zij het ons geoorloofd als onze bescheiden meening in het midden te brengen, dat Buyck inderdaad op den 25sten Mei en niet vroeger de afkondiging gedaan heeft.

Zulk een vroegere afkondiging komt, dunkt ons, niet zoozeer met

den geest van *dien* tijd, maar veel meer met den geest en de gebruiken overeen van *onzen* tijd, die immers aan toekomstige groote feestelijkheden, ook in het kerkelijke, meer ruchtbaarheid pleegt te geven, en dan nog bepaaldelijk van buitengewone en niet van jaarlijks terugkeerende feesten. Bovendien zou het van Buyck niet voorzichtig en voor zijne kudde niet raadzaam geweest zijn, indien hij met het oog op de groote prikkelbaarheid der nieuwgezinden in die troebele tijden de afkondiging reeds één of twee weken te voren had gedaan. Aan doorzicht en waakzaamheid heeft het Buyck of Duneanus allerminst ontbroken.

Moeilijker echter — en de schrijver is ongetwijfeld de eerste om het te erkennen — wordt de positie van Mgr. Kl., waar hij zich aangordt om te gaan bewijzen, dat de pastoor der Oude Kerk in waarheid tot de uitgezette ballingen heeft behoord.

Het is wel waar, dat Buyck zelf door de woorden *tecum traditus, praecipuos e clero,* en *peryckel van mijn leven* niet zonder eenigen zin toespeelt op eene gewelddadige uitzetting van zijn persoon, maar zoolang de geschiedenis, qua talis, eene vermelding en rangschikking is van feiten, ontleend aan gezaghebbende bronnen, zoolang zal Mgr. Kl. de conjectuur, aan Buyck's geschrift ontleend, niet tot een stuk historie kunnen verheffen.

Haasten wij ons te zeggen, dat de schrijver zulks ook niet doet, en daarom beroept hij zich liever op twee auteurs, die den pastoor der Oude Kerk met naam en toenaam op de lijst der verjaagde geestelijken vermelden, n.l. op den pater Jesuïet Aug. v. Teijlingen en op den Vicarius Apostolicus Jacobus de la Torre.

Wat echter den eerste betreft, wij gelooven dat zijn gezag niet weinig verzwakt wordt door de uitspraak van Dr. Nuyens, wanneer deze zegt, dat de *Opkomste der Nederlandsche heroerten* van pater Van Teijlingen eigenlijk den naam van „geschiedenis" niet verdient.

Voorzeker een hard vonnis! Maar de uitstekende wegbereider onzer katholieke geschiedvorsching, een man, aan wien niemand eene groote voorzichtigheid tegelijk met eene ruime mate van seherpzinnigheid in de keuze en de beoordeeling der geschiedbronnen ontzeggen kan, hij zal zulk een woord niet over de lippen hebben laten gaan, indien gegronde redenen hem daartoe niet gedwongen hadden. Het werk mag op andere, misschien vele punten geloofwaardig zijn, voor het vaststellen van afdoende

en onbetwistbare feiten, blijft het na de uitspraak van zulk een gezag een onbetrouwbaar document.

Gelukkiger is de schrijver met den tweeden auteur. In dezen Vicarius, het geestelijk Opperhoofd der Kerkprovincie, is de officieele man aan het woord. Wanneer zulk een man krachtens zijn ambt tegenover den Paus staat, zal hij dezen geen verdichtsel of los gerucht voor waarheid opdringen. Wanneer officieele stukken, gelijk de *Relatio status religionis* inderdaad is, eenvoudig op zijde geschoven worden, is alle discussie niet alleen, maar ook alle geschiedschrijving — ook voor Dr. Fr. — onmogelijk en ten eenemale ijdel.

Men kan het betreuren, dat de oud-hoogleeraar het zich nog al gemakkelijk maakt met den Vicaris, maar zoolang de geachte Doctor tegen zulk een gezag geen afdoende bewijsgronden weet aan te voeren, kan Mgr. Kl. voor zich het recht vindiceeren om tegelijk met Duncanus ook Buyck onder de priesters te stellen, die den 26sten Mei 1578 uit de stad zijn gezet. Het bekende adagium: „unus testis, nullus testis" moge nog steeds in de rechtspraktijk geldig wezen, voor het tribunaal der geschiedenis kunnen wij ons met *één* getuige tevreden stellen, indien hij zóó onverdacht is als de la Torre.

Waar de schrijver verder gaat spreken over de moorddadige *bedoelingen* der uitzetters, verlaat hij, naar eigen bekentenis, het gebied der zekere feiten voor dat der vermoedens en gevolgtrekkingen: *De internis non judicat praetor.* Op historisch terrein overgebracht, wil dit zeggen, dat men op de inwendige drijfveeren en plannen der menschen, zoolang deze niet op duidelijke, aperte wijze naar buiten blijken, in den eigenlijken zin des woords geen geschiedenis kan bouwen. In zijne voortreffelijke *Handleiding tot de Kerkgeschiedschrijving* zegt Prof. J. G. R. Acquoy: „De geschiedenis is eene wetenschap. Gelijk elke andere wetenschap streeft zij naar waarheid. Zij tracht namelijk datgene, wat gebeurd is, te leeren kennen juist zooals, en in den samenhang waarin het is gebeurd. Heeft zij dit doel bereikt, dan is hare eigenlijk gezegde taak afgedaan. Men moge die kennis vervolgens gebruiken tot het opsporen van oorzaken en gevolgen, van zielkundige beweegredenen, van zich ontwikkelende ideeën. van geschiedkundige wetten en wat dies meer zij, dat alles ligt buiten haar wezenlijk gebied, wijl het slechts bij wijze van deductie uit het door haar gevondene kan worden afgeleid,

m. a. w. wijl het niet meer tot den arbeid van het na*vorschen*, maar tot dien van het na*denken* behoort".

Gedachtig aan deze gulden woorden, heeft Mgr. Kl. daarom geen *stellige verzekering gegeven*, maar de nieuwe regeeringsmannen van 1578 wel tot een moorddadig plan *in staat geacht*. Gelet op eenige vaststaande feiten, met de geschiedenis dier rampzalige dagen voor oogen, heeft de schrijver daartoe naar ons oordeel het volle recht, zonder daardoor den schijn van partijdigheid op zich te laden.

Dat de oud-hoogleeraar zich ergert, wanneer pastoor Kl. de mogelijkheid uitspreekt van moordzuchtige bedoelingen; dat hij de benaming van „groot Verraad" den pastoor tot een grief aanrekent; dat hij, ondanks het vele, wat hem over den Zwijger onder de oogen is gekomen, den Prins nog steeds blijft verheerlijken — dit alles mag ons in Dr. Fruin, *„wiens zeldzame waardeering van de Calvinisten spreekwoordelijk werd"* [1]), niet al te zeer verwonderen. Van minder goede trouw is hier volstrekt geen spraak. Aan verdenking zijner eerlijkheid wenschen wij in het geheel niet meê te doen. Maar een groot deel der geschiedbeschrijving, het „opsporen van beweegredenen", behoort nu eenmaal tot den arbeid van het *nadenken*. En dit laatste kan niet altijd zoo geheel vrij uitgaan, gebonden als het dikwerf is en belemmerd door invloeden van allerlei aard.

Daar is immers verschil in karakter, in temperament, in oogenblikkelijke gemoedsstemming. Verschil in religieuse of politieke beginselen. Verschil inzonderheid in opvoeding, in levensopvatting en wereldbeschouwing. Laten wij niet denken, dat de mensch dit alles kan uitschudden en afleggen gelijk een kleed. Dr. Fruin ten minste weet zich niet altijd met onbenevelden blik boven deze dingen te verheffen.

Een merkwaardig voorbeeld doet de hoogleeraar ons aan de hand, wanneer hij in zijne repliek (*De Gids*, Febr.-afl.) over het moordplan sprekend, zegt: „Hij [pastoor Klönne] had toch moeten bedenken, dat zij [de invoerders der Hervorming] geen dollemannen waren, die aan hun blinden moordlust het onmiskenbaar belang van hun zaak en hun partij plachten op te offeren".

---

[1]) Wij cursiveeren deze woorden, waarmede Dr. W. Geesink, professor aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, in zijn werkje *Calvinisten in Holland* (bl. 142), eens den oud-hoogleeraar heeft gecomplimenteerd.

Maar, zoo vragen wij, hoe is met deze beschouwing het feit te rijmen, dat nog in dezelfde week op den H. Sacramentsdag de partijgenooten te Haarlem hunne handen wèl met priesterbloed bevlekten? Hoe qualificeert hij deze „invoerders der Hervorming"? Begrepen zij misschien niet zoo goed het belang hunner partij? Of hadden zij dommer begrippen omtrent de middelen, die geschikt waren om de Hervorming in te vóeren?

Brandt (*Hist. der Reform.* I, bl. 602) zegt wel, dat de mannen te Haarlem behoorden tot „gesclschap van ræuwer wandel", maar daarom behoeft men aan hunne partijgenooten te Amsterdam nog geen brevet van bezadigdheid en zachtzinnigheid uit te reiken. De bekende plaat van Wagenaar (Dl. II, bl. 368) geeft wel iets anders te denken.

Niet zonder eenige aarzeling zijn wij deze bespreking begonnen, ons n.l. in herinnering brengend, wat Dr. A. Kuyper in zijn theologisch orgaan dezer dagen schreef: „Tegen-critiek wordt wel geleverd, maar uiterst zeldzaam, en bij hooge uitzondering. Stellig niet ééns op de honderd maal". Wij hebben echter gepoogd, naar best vermogen, den wenk op te volgen, dien Dr. Kuyper aan den beoordeelaar geeft in deze woorden, welke hij onmiddellijk na de bovenstaande schreef: „De wetenschappelijke worsteling is geen hanengevecht, waarin men heet van den draad elkaâr te lijf vliegt, maar een kalm, rustig bedrijf, waarbij men zijn opinie zegt, die door anderen laat beoordeelen, en nu voorts de uitwerking van beider woord afwacht".

M. A. Thompson.

NIEUWE UITGAVEN.

Geloof en Ongeloof, uit het Fransch vertaald door E. H. v. d. Heijde, Pastoor. (Waalwijk, Henri de Jong, 1896. 216 bl. in 8°, in linnen stempelband ƒ0.90.) — Dit werkje verscheen het eerst te Buenos-Ayres in 1893. Schrijver is de E. P. Salvino van de orde der Lazaristen, een missionaris, die 30 jaren lang in Zuid-Amerika aan het heil der zielen heeft gearbeid en daar bekend staat als een der uitnemendste controversisten. Onder de Spaansch sprekende Katholieken vond het boekje een zeer warm onthaal en werd weldra vertaald in het Duitsch, Italiaansch, Engelsch en Fransch. Die het inziet zal dit zeer begrijpelijk achten. Immers het is bij uitstek geschikt om aan Katholieken van elken leeftijd, vooral wel aan jongelieden van beiderlei geslacht, tot leiddraad te dienen voor het practische leven; het levert hun nl. wapenen in overvloed, ten einde den schat des geloofs en der christelijke deugd tegen de aanvechtingen van het moderne ongeloof en de verleidingen der wereld te beveiligen. De schrijver roept het geloof en het ongeloof „voor de rechtbank van de rede, van de wetenschap, van gezaghebbende personen en van feiten", om aldus te doen zien, welk van beide wijs en redelijk is, welk integendeel dwaas en veroordeelenswaardig. Eerst geeft hij eenige grondige beschouwingen over geloof en ongeloof in het algemeen, vervolgens eene beantwoording der „voornaamste opwerpingen en moeilijkheden, waarmede de goddeloosheid het Katholiek Geloof, de Kerk en de christelijke maatschappij bestrijdt". Aan dit alles wordt eene menigte practische besluiten en raadgevingen toegevoegd. Als wij hierbij opmerken, dat het werkje in populairen trant is geschreven, dat het zoowel tot het hart en de verbeelding spreekt als tot het verstand, en eenvoud van voorstelling vereenigt met juistheid en kracht van redeneering, eindelijk, dat het eene niet geringe belezenheid, veelzijdige ondervinding en

diepe menschenkennis ten toon spreidt, dan zal men gereedelijk toegeven, dat het ook in ons land zeer veel nut zou kunnen stichten.

Van harte juichen wij derhalve den verdienstelijken arbeid toe van Woudrichems onvermoeiden herder, die dit frissche en gezonde geestskind van P. Salvino in een over het algemeen los en bevallig Nederlandsch kleed heeft gestoken. Men zou kunnen wenschen, dat de vertaler enkele aanvullingen van zijne hand niet in den tekst, maar aan den voet der bladzijden had geplaatst en dat hij, althans bij de gewichtigste citaten, de bronnen nog nader had kunnen aangeven en controleeren.

Moge *Geloof en Ongeloof* naast andere populaire verhandelingen op godsdienstig gebied, hier in den laatsten tijd met zooveel bijval ontvangen, onder ons christenvolk eene ruime verspreiding vinden.

M.

X-STRALEN [1]).

Eene Röntgen-photographie!

De ontdekking is ruim een paar maanden oud, en reeds is ze over de geheele wereld bekend, en reeds heeft ieder een of andere afbeelding eener Röntgen-photographie gezien.

't Ongeloofelijke is waar geworden; men photographeert de geldstukken in de gesloten beurs en het geraamte van den nog levenden mensch.

Een kogel, een mes, eene naald zelfs, die hier of daar in 't lichaam zijn doorgedrongen en niet gemakkelijk te vinden zijn, worden door de Röntgen-photographie aangewezen, en meer dan door een langdurig onderzoek leert de opereerende geneesheer met behulp der X-stralen. X-stralen, zoo heeft prof. Röntgen het nieuwe door hem ontdekte agens genoemd, en met die X-stralen wenschten wij de lezers van *De Katholiek* eenigszins nader kennis te doen maken.

Wij zullen echter min of meer *ab ovo* dienen te beginnen om onze verklaring aan goed bekende verschijnselen aan te sluiten en, van het meer tot het minder bekende voortgaande, tot het nieuwe, de X-stralen, te komen.

Wanneer men met den vinger in de nabijheid van den geladen conductor eener gewone electriseermachine komt, springt er tusschen den vinger en den conductor eene electrische vonk over,

[1]) Dit artikel kon, hoewel gereed, in de vorige aflevering wegens plaatsgebrek niet meer opgenomen worden.

die met een knetterend geluid gepaard gaat en een gevoel als van een speldeprikje veroorzaakt. Dit verschijnsel zal wel aan al onze lezers bekend zijn.

Is de electriseer-machine zoo gebouwd, dat de twee soorten electriciteit, positieve (+) en negatieve (—), welke steeds in even groote hoeveelheid door elk instrument worden opgewekt, zich op twee afzonderlijke bolvormige conductoren kunnen ophoopen [1]), dan zijn de vonken, die, bij voldoende nadering der twee knoppen, van den eenen op den anderen overgaan, onder overigens gelijke omstandigheden, intensiever en talrijker.

Denken wij ons de koperen stangen, welke de knoppen dragen, tegen elkander verschuifbaar, maar luchtdicht in de openingen van een eivormigen glazen ballon bevestigd en dien ballon, een zoogenaamd electrisch ei, met de luchtpomp verbonden, dan kunnen wij in dezen toestel de veranderingen waarnemen, welke de vonk bij toenemende luchtverdunning ondergaat. Als electriciteitsbron kunnen wij, in plaats van eene wrijvings- of influentiemachine, Rhumkorff's inductiewerktuig gebruiken en de polen van den secundairen klos met de twee knoppen in verbinding brengen.

Deze toestellen zijn handiger in 't gebruik en leveren gemakkelijk electriciteit van hooge spanning; het wezen der lichtverschijnselen is hetzelfde, en de vonken, welke tusschen de eindknoppen (waarvan die, welke met + electriciteit geladen is de *anode*, de andere de *katode* heet) overspringen, zijn van denzelfden aard, onverschillig aan welke bron de electriciteit ontleend is.

Bij toenemende verdunning der lucht in het electrisch ei, merkt men vooreerst op, dat de slagwijdte, d. i. de grootste afstand waarop nog vonken overspringen, grooter wordt. Men kan de knoppen verder van elkander schuiven zonder dat de vonken ophouden, tegelijkertijd wordt de vonk, die zich eerst als eene

---

[1]) Electriseer-machines van Holz, Wimshurst.

scherp begrensde of als een boomvormig vertakte lichtende lijn voordeed, breeder, bandvormiger. De verdunde lucht biedt minder weerstand aan de electriciteit en 't is alsof daardoor — om een overigens onjuist beeld te gebruiken — de vonk zich en in de lengte en in de breedte kan uitzetten. De weerstand vermindert echter niet voortdurend; wanneer de luchtverdunning een zekere grens overschrijdt neemt de weerstand weer toe.

Wanneer de spanning der lucht in het electrisch ei slechts 2 mM. (in plaats van de gewone spanning van 760 mM.) en de hoeveelheid lucht derhalve $^2/_{760}$ of $^1/_{380}$ van het oorspronkelijke quantum bedraagt, dan schittert de ballon in heerlijken lichtglans. Van de positieve pool (de anode) stroomen breede, door donkere ruimten van elkander gescheiden, strooken van een prachtig purper licht naar de negatieve pool (de katode), terwijl deze door een blauw glimmend licht als door een nimbus omgeven is, en eene lichtvrije donkere ruimte dezen nimbus weder van de laatste purperen lichtstrook scheidt.

Brengt men vóór het uitpompen een paar druppels terpentijn of alcohol in den glazen ballon, dan wordt de scheiding der lichte en donkere strepen veel scherper en duidelijker. Wegens de moeilijkheid, welke met het uitpompen der lucht verbonden is, bedient men zich tegenwoordig van buizen, waarin de lucht tot voldoenden graad van verdunning gebracht is en die daarna dichtgesmolten zijn en op die wijze steeds voor de proefneming geschikt blijven. De electroden zijn in dit geval ingesmolten platinadraadjes, die binnen in de buis in een aluminiumdraad uitloopen. Naar den eersten vervaardiger heeten deze buizen Geisslersche buizen.

Worden deze buizen met eene geringe hoeveelheid van andere gassen gevuld, dan verandert het anodenlicht (de strooken nl.) van kleur; de katode blijft in blauw glimlicht gehuld en door een donkere ruimte van het anodenlicht gescheiden.

Plaatst men onder de glazen klok eener luchtpomp op een metaal-

gaas een beker van groen uraan-glas en drukt men een, aan een koperen staaf bevestigden, koperen knop tot op den bodem van den beker (de klok moet dan van eene buis voorzien zijn, waarin die staaf luchtdicht sluit), dan ontspringt, bij voldoende ijlheid der lucht, een breede luchtstroom aan den koperen conductor in den beker, vult het glas en valt als een waterval van vuur over de randen van den beker naar beneden. De beker zelf schittert in zacht groenen glans; het uraan-glas fluoresceert, zooals men zegt [1]), en deze eigenschap wordt eveneens door het electrische licht veroorzaakt. Bij deze proef moet de knop *in* den beker met de + (positieve), het metaalgaas *onder* den beker, door middel van de metalen deelen der luchtpomp met de — (negatieve) electriciteit verbonden zijn.

Bij al deze verschijnselen stroomt steeds het licht, in rechte of gebogen lijn, dit hangt van den onderlingen stand der electroden en van den vorm der buis af, van de anode naar de katode. Indien men de hand voor de oogen op en af beweegt, terwijl men naar eene lichtende Geisslersche buis ziet, meent men, in plaats van ééne, verschillende handen te zien — een bewijs, dat het licht in de buis niet stationair is, maar dat het zich met stooten van de eene pool naar de andere voortplant.

Verdunt men in eene Geisslersche buis de lucht zoozeer, dat hare spanning minder dan 2 mM. bedraagt, dan begint het blauwe glimlicht, dat de katode omhulde, zich uit te breiden; het roode anoden licht wijkt meer en meer naar de + pool terug en de donkere ruimte, welke het blauwe licht van de gekleurde strooken scheidde, wordt grooter.

Is eindelijk de grens der verdunning, welke men met eene

---

[1]) *Fluorescentie* noemt men de eigenschap, waardoor sommige lichamen lichtstralen van groote breekbaarheid in stralen van geringere breekbaarheid omzetten. Op die wijze kan b.v. ultra-violet (voor het oog onzichtbaar) licht uraan-glas met eene groene kleur lichtend maken.

kwikluchtpomp verkrijgen kan, bereikt, dan ontspringt aan het uiteinde der katode een bundel lichtstralen (de zoogenaamde katodenstralen) welke zich, als ware de katode nu eene van den electrischen stroom onafhankelijke lichtbron geworden, r e c h t l ij n i g voortplanten. Op elke plek, waar deze katodenstralen het glas treffen, wordt dit glas met eene groene kleur fluoresceerend.

Hittorf en Crookes, die, onafhankelijk van elkander, de eigenschappen der katodenstralen ontdekten, hebben de rechtlijnige voortplanting van dit licht door even sierlijke als overtuigende proeven aangetoond. De eerste door in eene rechthoekig gebogen buis het gewone electrische licht, bij matige luchtverdunning, te doen ontstaan en daarna in eene zelfde buis, bij de uiterste verdunning, de katodenstralen te veroorzaken. In het eerste geval bewoog zich het licht door de geheele buis en volgde het dus de kromming, in het tweede geval vulde het slechts éénen arm, terwijl het glas recht tegenover de katode fluoresceerend werd.

Crookes gebruikte o.a. eene peervormige buis, waarin het katodenlicht door een metalen kruisvormig scherm kon tegengehouden worden. Hij verkreeg daarbij, even als bij zonlicht, een scherp begrensd schaduwbeeld op den tegenoverliggenden glaswand. De engelsche natuurkundige Crookes meende de eigenaardigheid der katodenstralen, die zich geheel anders dan de gewone electrische ontlading in eene luchtverdunde ruimte gedragen, aan een vierden aggregaattoestand, waarin de stof bij de uiterste verdunning zoude overgaan, te moeten toeschrijven. Naast den vasten, vloeibaren en gasvormigen toestand, zouden we dan, als vierde, den *stralenden* toestand der stof hebben, en deze toestand zou de oorzaak zijn der vreemdsoortige lichtverschijnselen. De physici zijn echter met die meening niet medegegaan.

Hertz en Lenard hebben doen zien, dat de katodenstralen, in tegenstelling met de gewone, door dunne metaalplaatjes kunnen heendringen. De laatste bewees tevens, dat een magneet de

oorspronkelijke richting dezer stralen wijzigt, en toonde aan, dat dit licht, even spoedig als het diffuus daglicht, ontledend op zilverzouten werkt en dus scheikundig (photographisch) actief is.

De plek, waar in eene Crookesche of Hittorfsche (bijna luchtluchtledige) buis de glaswand door de katodenstralen fluoresceerend wordt, is de bron, waaraan de nieuwe, door Prof. Röntgen ontdekte, stralen ontspringen om zich van daar naar alle richtingen in de ruimte te verspreiden.

Prof. Röntgen houdt de zooeven besproken katodenstralen voor de oorzaak, welke deze nieuwe soort lichtstralen, door hem X-stralen genoemd, voortbrengen. Wij zullen, de „Vorläufige Mittheilung" van den Würzburger Professor volgend, de hoofdeigenschappen dier stralen bespreken en daarna eenige theoretische beschouwingen mededeelen, welke zich aan deze eigenschappen aansluiten.

De eerste eigenschap der X-stralen is deze, dat zij zich *rechtlijnig* voortplanten en door verschillende, voor gewoon en ook voor electrisch licht ondoordringbare zelfstandigheden doordringen. De tweede eigenschap is, dat deze stralen door de tot heden onderzochte middenstoffen niet, of althans slechts in zeer geringe mate, gebroken en teruggekaatst worden. De derde eindelijk, welke vooral tot de verrassende praktische toepassing aanleiding heeft gegeven, is hare chemische werkzaamheid, die ons in staat stelt met behulp van deze stralen te photographeeren.

Laat men door eene Hittdorfsche, Crookesche of Lenardsche buis, die in eene huls van dun zwart bordpapier gesloten is, den ontladingsstroom van een tamelijk sterken Ruhmkorff klos gaan, dan dringen er stralen door dezen koker heen. Met het oog kan men ze wel is waar niet waarnemen, maar zij brengen toch op een met barium-platina-cyanuur bestreken scherm goed zichtbare fluorescentieverschijnselen te weeg en maken het scherm nog op een afstand van 2 M. lichtend.

Prof. Röntgen, door deze eerste waarneming op het verschijnsel opmerkzaam geworden, plaatste nu achtereenvolgens verschillende voorwerpen tusschen de bron der X-stralen en het scherm en constateerde het volgende.

Werd er op den weg der stralen een boek van circa 1000 bl. gehouden, dan was nog duidelijk de fluorescentie op het scherm waar te nemen; een dubbel whistspel was niet voldoende om alle stralen te onderscheppen; eene enkele kaart scheen volstrekt geen licht op te slorpen. Metaalplaatjes van geringe dikte laten meer of minder stralen door naarmate het metaal dichter is, zoo nochtans, dat ook de aard van het metaal eenigen invloed uitoefent. Bij toenemende dikte worden alle zelfstandigheden ondoordringbaar en geven zij een donkere schaduw op het scherm. Zoo veroorzaakten de beenderen der hand, welke Prof. Röntgen tusschen stralenbron en scherm hield, duidelijke schaduwbeelden, terwijl de weeke deelen slechts door een zeer zwakke schaduw werden aangeduid. Het vleesch, de aderen enz. laten de X-stralen bijna ongehinderd door, de beenderen houden een groot deel der stralen tegen. Onder de lichamen, welke reeds bij geringe dikte voor de X-stralen ondoordringbaar zijn, behooren de metalen.

In plaats van een scherm met barium-platina-cyanuur kan men, en dit is vooral van praktisch belang, evengoed de droge platen bezigen, welke thans bij de photographie gebruikt worden. De X-stralen ontleden de zilverzouten evengoed als het diffuse licht, en het beeld, dat door die stralen ontstaat, kan op dezelfde wijze als eene gewone photographie ontwikkeld, gefixeerd en gecopieerd worden.

Eene camera is hierbij niet noodig, wijl de stralen niet door de lens gebroken worden, en men behoeft de broomzilver-gelatineplaat niet uit de cassette te nemen, daar de X-stralen door het hout of het carton gemakkelijk heendringen. Daar de photographische plaat in de cassette besloten blijft en de stralen van het zonlicht niet door hout en papier heendringen, heeft men

voor de Röntgen-photographie niet, zooals voor de andere proeven met Geisslersche en Crookesche buizen, een donker vertrek noodig, maar kan men bij volle daglicht werken.

Om ons voor te stellen, hoe eene Röntgen-photographie tot stand komt, hebben wij slechts aan de schaduwbeelden te denken, welke door zonnelicht op den muur of op een scherm ontstaan. Houden wij onze hand b.v. tusschen den muur en het licht, dan ontstaat een schaduwbeeld, hetgeen den vorm der hand heeft.

Verbeelden wij ons nu, dat de weeke deelen der hand (vleesch, aderen enz.) slechts *weinig* zonnelicht terughouden en de beentjes daarentegen *veel*, dan zien wij in het zwakke schaduwbeeld der hand, donkere plekken, welke volkomen den omtrek der beenderen te zien geven. Is op den muur, ter plaatse van het beeld, lichtgevoelig papier aangebracht, dan zou men op die wijze een zoogenaamd negatieven afdruk van het schaduwbeeld kunnen verkrijgen, die witte beenderen op zwarten grond zou vertoonen, zooals bij elk photographisch negatief. Van dit negatieve zouden dan op de gewone wijze copieën kunnen genomen worden, die in lichtschakeering volkomen aan het oorspronkelijk schaduwbeeld beantwoorden.

Wat nu bij het zonlicht, dat gelijkelijk onderschept wordt, niet plaats heeft, dat heeft wel plaats bij de X-stralen, en aan deze eigenschap danken de reeds overal bekende afbeeldingen haar ontstaan. Hetgeen echter deze Röntgen-photographie nog belangrijker maakt, is dat de metalen de X-stralen in veel hoogere mate tegenhouden dan de andere lichamen en zoodoende gemakkelijk als donkere vlekken op de photographie te herkennen zijn. Hierdoor is het reeds gelukt de juiste plaats te vinden, waar een kogel in de wond, een lemmet tusschen de rugwervels zich bevonden, en hebben de X-stralen aan den opereerenden medicus den weg gewezen.

Prof. Röntgen heeft op verschillende wijzen onderzocht, of de X-stralen breekbaar zijn; hij heeft echter tot nog toe geene zelf-

standigheid gevonden, welke deze stralen op soortgelijke wijze van richting doet veranderen als een glasprisma zulks voor zonnestralen doet. Vooralsnog is er dus bij deze stralen ook niet aan lenzen te denken, die verkleinde of vergrootte beelden zouden doen ontstaan.

Het lag voor de hand deze nieuwe stralen hetzij als gewone katodenstralen, hetzij, en dit wegens hare chemische werkzaamheid, als ultra-violette lichtstralen te beschouwen.

Een nauwgezet onderzoek leerde echter aan Prof. Röntgen, dat zij noch het een noch het ander konden zijn.

De X-stralen onderscheiden zich van de katodenstralen door hare volstrekte ongevoeligheid voor de werking van een magneet, die, zooals we reeds mededeelden, de katodenstralen van richting doet veranderen Ook bleken de X-stralen veel minder door lucht geabsorbeerd te worden dan katodenstralen.

Ultra-violette (d. w. z. sterker breekbare stralen dan die van het violette licht) stralen, die voor het oog onzichtbaar, toch aan hare scheikundige werkzaamheid kunnen herkend worden, konden het evenmin zijn, daar, in tegenstelling met deze, de X-stralen niet breekbaar zijn en niet gepolariseerd kunnen worden.

Prof. Röntgen houdt het er voor, dat men hier met een nieuw soort stralen te doen heeft, welke door de katodenstralen voortgebracht worden en van de plek, waar deze het glas der Crookesche of Hittorfsche buis treffen, zich naar alle zijden rechtlijnig verspreiden.

De rechtlijnige voortplanting wordt door de schaduwbeelden bewezen en is de reden, waarom de ontdekker van *stralen* meent te moeten spreken. Volgens zijne meening moet men (rekening houdend met de onbreekbaarheid der stralen en het feit, dat zij zich voortplanten evenals het licht zulks in troebele middenstoffen doet) aannemen, dat de X-stralen „zich met gelijke snelheid in alle lichamen bewegen, en dat die beweging plaats heeft in een

medium [eene middenstof], hetwelk overal aanwezig is en waarin de lichaamsdeeltjes als het ware ingesloten worden. Deze lichaamsdeeltjes zijn voor de uitbreiding der X-stralen een beletsel, dat grooter wordt met de toenemende dichtheid der lichamen".

Eene theoretische vraag, die wellicht nu weder meer op den voorgrond zal treden, is deze: hebben wij hier met longitudinale of met transversale aethertrillingen te doen?

Zooals de lezer weet [1]), houdt men het er voor, dat de ethertrillingen, zonder welke geen licht mogelijk is, transversaal, d. i. loodrecht op de voortplantingsrichting van den lichtstraal gericht zijn. Bij eene geluidsgolf daarentegen bewegen zich de luchtdeeltjes *longitudinaal*, d. i. heen en weer in de richting der voortplanting. Ofschoon men tot de overtuiging kwam, dat er noch in gassen noch in vloeistoffen (en een van beiden moest de ether, meent men, zijn) transversale trillingen, zooals men zich die tot nog toe voorstelde, mogelijk zijn, bleef men aan de transversale trillingen houden, ofschoon men naar longitudinale begon te zoeken.

Gelukkig dat de theorie van Maxwell en de proeven van Herz de lichttrillingen met electrische spanningsveranderingen indentificeerden, die weer tranversaal konden zijn.

In het Januari-nummer van de *Annalen der Phys. u. Chemie*, meent G. Jaumann de katodenstralen voor longitudinale trillingen te moeten houden. Aan het slot van zijne *Vorläufige Mittheilung* spreekt Dr. Röntgen een soortgelijk vermoeden met betrekking tot de X-stralen uit.

„Er schijnt eene zekere verwantschap tusschen de nieuwe stralen en de lichtstralen te bestaan; hierop wijzen ten minste de schaduwvorming, de fluorescentie en de scheikundige werking, welke bij beide soorten van stralen voorkomen. Nu weet men sedert lang,

---

[1]) Vgl. *Pasteur, eene schets* enz.

dat er in den ether naast transversale trillingen ook longitudinale kunnen — en volgens sommige physici moeten — bestaan. 't Is waar, het bestaan zulker trillingen is nog niet duidelijk bewezen en daarom zijn hare eigenschappen nog niet proefondervindelijk onderzocht. Zoude men nu de nieuwe stralen aan longtudinale trillingen in den ether moeten toeschrijven? Ik moet bekennen, dat ik mij, gedurende den loop van het onderzoek, meer en meer met dit denkbeeld bevriend heb en ik veroorloof mij dan ook dit vermoeden hier uit te spreken, ofschoon ik zeer goed weet, dat deze verklaring nog nadere bevestiging noodig heeft'.

Rolduc. J. M. L. KEULLER.

HEINRICH HEINE.

(Vervolg van Dl. CVIII, blz. 372 vv.)

V.

DE REISEBILDER *(vervolg).*

Hoe dacht Heine zelf over zijn *Reisebilder?* Aanvankelijk beving hem een gevoel van vrees. Later maakte dit echter voor een mateloos zelfvertrouwen plaats.

Voor hij het handschrift der *Reisebilder* ter drukkerij zond, kuischte en polijste hij het zeer zorgvuldig en bracht veel schittering aan om het groote publiek, dat niet dieper dan de schors doordringt, te betooveren en te overbluffen:

„De goede ontvangst van mijn eerste produkten — schreef hij aan zijn vriend Simrock — heeft mij niet, gelijk het helaas pleegt te geschieden, in den zoeten waan gewiegd, dat ik eens voor altijd een genie zou zijn, hetwelk niets anders behoeft te doen dan de zuivere, klare poëzie uit zich te laten stroomen en door de gansche wereld te laten bewonderen. Niemand gevoelt meer dan ik, hoe moeilijk het is iets letterkundigs te leveren, wat nog niet was, en hoe onvoldoende het voor iederen ernstigen geest moet zijn, alleen ten believe van het publiek te schrijven. Bij zulke eischen kunt ge wel begrijpen, dat ik aan vele verwachtingen niet beantwoorden kan" (Heine's *Werke*, Bd. XIX, S. 252).

De dichter stelde zich dus in de beginne niet veel van zijn *Reisebilder* voor:

„Helaas — schreef hij aan Varnhagen von Ense — mijn roem zal door het verschijnen van het eerste deel der *Reisebilder* niet bijster vermeerderd worden. Maar wat moet ik doen? Ik moest

iets uitgeven, en toen dacht ik: al behandelt het boek ook geen algemeene belangen en al is het geen groot werk, men mag toch in geen geval alles, wat er in staat, slecht noemen".

En in een brief aan Lehmann zegt hij:

„Ja, beste Lehmann, de tijden zijn slecht; ik moet een weinig voor mijn roem zorgen, want ik moet er nu zoo half en half van leven, te meer omdat de lauweren, die mijn schedel omloveren, toch menigen *Lump*, die mij met slijk zou willen werpen, een heiligen schroom inboezemen".

Niet zonder reden was Heine eenigszins bezorgd. Hij had niets op zijn hart gesmoord, maar driest en vrij alles gezegd, wat hem voor de lippen kwam en iedereen met zijn geesel onbarmhartig gestriemd.

Doch die bezorgdheid week spoedig voor een grenzenloos zelfvertrouwen. Volgens een gezegde van Campe, Heine's uitgever, hield deze zich voor den afgod van het publiek. Gij zult geen vreemde goden naast mij hebben, was zijn eerste gebod. Tot bewijs mogen zijn brieven dienen. Zij laten ons omtrent zijn adspiraties volstrekt niet in het onzekere.

„Wanneer mijn gezondheid maar iets vooruitgaat, dan wordt het tweede deel van de *Reisebilder* het wonderbaarste en interessantste boek, dat thans het licht mag zien" (Aan Merckel).

„De *Reisebilder* zijn de aangewezen plaats, waar ik voor het publiek uitstal, wat ik wil" (Aan Immerman).

„Dit tweede gedeelte moet een buitengewoon boek worden en groot opzien baren. Ik moet iets geweldigs leveren. Het tweede gedeelte der *Nordsee*, dat den band opent, is veel origineeler en driester dan het eerste en zal u zeker bevallen. Ook den geheel vrijen humor heb ik in een biographisch fragment van mij-zelven beproefd. Tot nu toe heb ik alleen geestigheid, ironie, luim vertoond, nog nooit den zuiveren, onaangenamen humor. Bovendien moet de tweede band een reeks van *Nordsee-Reisebriefe* bevatten, waarin ik „van alles en nog wat" spreek. Wilt gij mij niet eenige nieuwe ideeën daarvoor leveren? Ik kan daar alles ge-

bruiken. Fragmenten over den toestand der wetenschap te Berlijn of in Duitschland of in Europa — wie zou ze lichter schetsen dan gij? En wie zou ze beter kunnen verwerken dan ik? Hegel, Sanskriet, Dr. Gans, Symbolick, Geschiedenis — welke rijke stoffen? Gij zult het nooit gemakkelijker hebben; en ik zie vooruit, gij zult nooit een heel boek schrijven en nooit een, dat terstond de gansche wereld leest. Het is niet zoozeer de lust om mij met uw vederen te smukken, maar veeleer de liefdevolle zucht uwen geest in mijnen geest te verwerken, van u, die van al mijn vrienden het meest mijn gevoelens deelt. Wilt gij evenwel iets afgeronds over die onderwerpen schrijven, b.v. een zeer gewichtigen brief, dan zal ik hem — natuurlijk zonder u te noemen — als vreemde mededeeling opnemen. Gij kunt immers zeer populair schrijven, als gij maar wilt" (Aan Moser).

„Gij zult zien, *le petit bonhomme vit encore.* Het boek zal veel leven maken, niet door particuliere schandalen, maar door de groote wereldbelangen, die het bespreekt. Napoleon en de Fransche revolutie staan er levensgroot in. Zeg er niemand een woord van. Nauwelijks durf ik Campe te vroeg met den inhoud van het boek bekend maken. Het moet verzonden zijn vóór men er daar een lettergreep van weet" (Aan Merckel).

Dergelijke bespiegelingen van Heine over zich zelven keeren gestadig in zijn brieven en geschriften, vooral ook in de *Reisebilder*, terug. Hij coquetteert met zich zelven en wil zich zelven laten aanbidden. Strodtman teekent hierbij aan:

„Zulke vrijzinnige beschouwingen over politieke en kerkelijke vraagstukken van den tegenwoordigen tijd zouden ongetwijfeld meer indruk gemaakt hebben, indien niet de persoonlijkheid van den schrijver op iedere bladzijde van zijn boek al te coquet op den voorgrond trad. Men gaat er over heen, dat Heine in vertrouwelijke brieven aan Varnhagen of andere vrienden over de „vele offers" klaagt, die het hem gekost heeft „zonder eenig aanzien des persoons te schrijven"; maar in zijne voor de openbaarheid bestemde geschriften wekt het gestadige bluffen op zijn staatkundig martelaarschap, op den haat zijner vijanden en op de vervolgingen, die hij verduren moet, de onaangename gewaarwording, dat hij meer de verheerlijking van zijn persoon, dan de zegepraal der door hem verdedigde denk-

beelden beoogt. Het kan ons daarom niet verwonderen, dat zelfs welwillende beoordeelaars en oprechte vereerders van den dichter, gelijk Maurits Veit, in den derden band van de *Reisebilder*, meer nog dan in de vroegere deelen, dat karakter en die kracht, dien heiligen ernst en die zuivere meening missen, waardoor het talent alleen geadeld wordt" *(Heine's Leben und Werke*, B. II, S. 155, 159).

Het oordeel van Strodtmann, die zijn beschermeling zeker niet te zwart zal uitteekenen, komt verder hierop neer.

De roeping tot leider der liberale partij, tot profeet der staatkundige en godsdienstige vrijheid scheen Heine overheerlijk toe. Gretig nam hij de hem aangeboden rol aan, deels uit welgemeende overtuiging, deels uit ijdele roemzucht. Zoo dikwijls hij de kleingeestige en onbeduidende belangen van zijn persoon ter zijde schoof voor de groote zaak van den vooruitgang, klonk zijn woord machtig door het Duitsche land en wekte een blijden weerklank in duizenden harten. Niet zelden ontwaakten in zulke verheven oogenblikken voor hem nieuwe tonen en nieuwe wijzen. Met een gelukkigen greep vond hij de meest dichterlijke uitdrukking en voorstelling van het moderne leven der nieuwe maatschappij. Daar hij zich evenwel niet met belanglooze liefde aan zijne roeping wijdde, maar daarmede willekeurig speelde, verlamde zijn kracht. Het gelukte hem niet als volkstribuun en politieke koorleider zijn stelling te behouden, noch minder als dichter zijn streven in een groot, afgerond kunstwerk aanschouwelijk te vertolken. De publicist en de poëet verruilden gestadig hun rollen. Daar de publicist zich al te vaak met het klatergoud van poëtische phrasen drapeerde en daaraan meer gewicht hechtte dan aan de zegepraal der door hem gevolgde richting, beschouwde het volk hem reeds na weinige jaren als een kluchtspeler en verloor het vertrouwen in de vastheid en de oprechtheid zijner overtuiging. Niet minder leden zijn dichterlijke scheppingen door zijn dubbelhartigheid. De twistvragen van den dag klonken door de verhevenste tonen zijner lier. De zuivere werking der kunst

ging aldus te loor. De waan van Heine om de heiligste belangen en waarheden tot het spel van een clown te maken, wreekte zich op die wijze. Alleen de kunstenaar, die zich zelven vergeet en opoffert, die, streng en kuisch, zich met de waarheid verlooft en een menschenleven aan haar wijdt, zal onsterfelijke kinderen voortbrengen (l. c. S. 62, 63).

Bovengenoemde Maurits Veit zegt scherp, maar zeer juist in een recensie over Heine:

„Heine heeft nooit een ander doel gehad dan zichzelven. Hij heeft altijd zoo veel met het vertoonen van zijn persoon te doen, dat hij zich nooit of slechts hoogst zelden daarboven verheft. Hij heeft zichzelven overal laten begaan en steeds te veel behagen geschept in dat spel met zichzelven, dan dat hij zich en zijn talent beslist aan een hooger doel had kunnen wijden. Bij hem is de persoonlijkheid de bron van alle poëzie. In zooverr dus zijn persoonlijkheid belang inboezemt, zijn ook zijn pennevruchten belangwekkend. Maar juist dit spel met zichzelven heeft in een zoo rijk begaafde, doch onbewaakte natuur een onherstelbare tweespalt voortgebracht. Midden in den verlokkenden maalstroom des bederfs en der verfijning eener groote stad gesleept, heeft hij de onschuld zijns harten vergiftigd, zonder ze volkomen te kunnen verwoesten, en zonder beslist één zijde te kiezen, helt hij afwisselend naar beide over. Nu eens dringt de weemoed over de smart van een verloren paradijs als een treurzang of als een lang vergeten sprookje door de bittere smart van het tegenwoordige. Dan weer verdooft hij die smart door bitteren hoon, die zich tegen het dierbaarste, wat hij heeft, tegen zichzelven of tegen het voorwerp zijner verlangens richt. De weemoed over de tweespalt in zijn eigen binnenste bepaalt ook in de *Reisebilder* zijn zienswijze over de uitwendige wereld der geschiedenis, der politiek, der litteratuur. Het heeft immers dikwijls den schijn, alsof hij zich alleen over zaken en personen vroolijk maakt om zijn aandacht van zichzelven af te leiden, en de bijtendste satire wordt ongemerkt tot een bittere persifflage van zijn eigen persoon. Niet dat het hem aan originecle opvattingen, aan gelukkige beelden en „pakkende zetten" ontbreekt; maar alles heeft alleen in zooverre voor hem waarde, als het hem behaagt, als het hem in de stemming

bevalt, waarin hij zich juist bevindt; omdat hij de voorwerpen alleen door de gekleurde bril van zijn persoonlijkheid beschouwt en ze alleen in zooverre opnemen kan, als zij aan deze meer of minder bevallen. Hij zal dus moeilijk iets schrijven, wat zijn auteur niet door schitterende gedachten en pikante geestigheid zou verraden; in sommige gevallen zal men het met hem eens zijn en in de meeste bekennen moeten, dat, wanneer de zaak zoo is gelijk hij ze opvat, het recht inderdaad aan zijn zijde gevonden zou worden. Daarom zullen zich zoovelen in hem vergissen; zij zoeken beginselen bij hem, waarnaar zij zich regelen kunnen, en zij vergeten, dat juist de geestige beginselloosheid zijn deugden en gebreken bepaalt" (*Gesellschafter*, 3 Febr. 1830, no. 20).

Hoe ontving men de *Reisebilder* in het Duitsche vaderland? De sympathieën en beoordeelingen der geleerde lieden op den Germaanschen Parnassus liepen nogal uiteen. Sommigen waren in de wolken; anderen hadden niet weinig af te dingen. De pers ging den schrijver met scherp geschut te lijf. Persoonlijke aanvallen bleven niet uit. Berlijnsche bladen leverden venijnige puntdichten tegen den „bekeerden Jood". Fanny Lewald hoorde hier en daar mompelen: „Blijf met die vuile lorren en die commis-voyageur-aardigheden bij mij weg" (Westermann, B. 61, S. 122). Allen, zelfs de vrienden van Heine, die de loftrompet voor hem staken en burgers en buitenlui bij elkander trommelden, bewaarden een zekere reserve. Heine echter dacht, dat het Duitsche volk nu niets meer te doen had dan zich met zijn *Reisebilder* te vermaken. Nu, de groote menigte, die men licht voor een oogenblik kan betooveren, was in verrukking. Heine werd de lieveling. De overmoedige, satirieke toon, waarin hij zich over staatkundige, godsdienstige en burgerlijke toestanden lustig maakte — de paskwilachtige polemiek tegen geachte mannen, zooals Platen — de geestdrift voor Napoleon — de schilderachtige natuurtafereelen en bekoorlijke verzen, welke hij als frissche bloemen tusschen zijn spotternijen gestrooid had, — dat alles boeide menigeen, vooral hen, die geen godsdienst hadden, die ontevreden

en belust waren op een *chronique scandaleuse*, welke de dichter met het onschuldigste gelaat der wereld voordroeg. Wie niet beter weet, zou hem dikwijls den laatsten penning toevertrouwen, zulk een eerlijk gezicht kan hij zetten.

Om deze redenen sloegen zelfs de Duitsche regeeringen, die overigens met vaderlijke zorg voor het welzijn van hun dierbaren waakten en iederen wolf van den schaapstal joegen, aanvankelijk weinig acht op hem. Zij merkten nog niet, wat hij eigenlijk bedoelde. Maar toen hij in het derde en het vierde deel der *Reisebilder* al driester en schaamteloozer optrad, toen zijn geesel niets, wat heilig was, spaarde, toen een rot van baardelooze heethoofden met hem aan de spits godsdienst, staat en goede zeden eenvoudig afbrak, toen gingen hun de oogen open, toen begrepen de vorsten en vorstjes, dat zij op lijfsbehoud bedacht moesten zijn. Het zou anders wel kunnen gebeuren, dat hun op een goeden morgen, tengevolge van al dat „onschuldig en geestig" geschrijf, de gehoorzaamheid werd opgezegd.

Er verscheen dan ten jaren 1835 een besluit van den Duitschen „Bundestag", waarbij binnen de perken van den Duitschen Bond, al de verschenen en nog te verschijnen geschriften van Heine en consorten meedoogenloos in den ban gedaan werden. Zij waren in strijd — zoo dachten de hoogwelgeboren heeren geenszins ten onrechte — met godsdienst, staat en zedelijkheid.

Het voorbeeld van het achtbaar landsbestuur volgden de stadsmagistraten. In vele steden en stedekens van het Duitsche Rijk verbood de overheid reeds den eersten band van de *Reisebilder*.

Bij een gedeelte van het volk deden deze politieke verordeningen aan Heine niet de minste schade. Integendeel, zij maakten reclame voor zijn waar. Geprikkeld door de bekoorlijkheid van het ongeoorloofde, greep men naar de verboden vrucht. Zij verschafte ook genot aan menigen kwaden lust.

Echter niet allen dachten er zoo gunstig over. Het ging zelfs zoo ver, dat Heine op straat door zijn eigen stamgenooten werd

aangevallen. Dezen wilden hem met de gebalde vuist te lijf. Maandenlang verkeerde hij in den grootsten angst, dat zij die gevoelige ontboezemingen hernieuwen zouden. Zijn overprikkelde verbeelding dreef dien schrik voor zijn werkelijke of gewaande vijanden tot het ongerijmde. Het kostte hem menigen slapeloozen nacht. Soms dacht hij, dat de professoren van Göttingen, die hij in de *Harzreise* zoo meedoogenloos had doorgehaald, hem met rattenkruid vergeven zouden.

„Heine's gang — verhaalt Strodtmann — was eer langzaam dan snel. Zijn teruggetrokkenheid, zijn deftige en schuchtere *noli-me tangere*-natuur verried zich in al zijn bewegingen. Op straat hield hij zijn armen aan het lijf gesloten, alsof hij zich tegen iedere toevallige aanraking met anderen wilde vrijwaren. Te Hamburg wandelde hij eens met eene dame. Daar loopt een snorrebaard tegen hem aan. In plaats van zich te verontschuldigen zocht deze twist met hem. Heine dacht dadelijk weer, dat zijn vijanden dien schavuit op hem afgezonden hadden. Trotsch reikte hij hem zijn naamkaartje over en vroeg het zijne" (l. c. II, 544).

Heine's vrees van overal een berekende intrige zijner letterkundige tegenstrevers te zien had haar grond in de overschatting zijner schriften. Hij hield zichzelven voor een halven martelaar, omdat hij iedereen boud den handschoen toewierp. Of hij een druppel bloed voor zijn zaak zou vergoten hebben, zijn wij zoo vrij te betwijfelen.

Wij hebben nu een algemeene beschouwing van de *Reisebilder* gegeven, van hun wording, geest, inhoud, vorm en uitwerking. Het lust ons nog eenige kantteekeningen op de afzonderlijke gedeelten hieraan toe te voegen. Beginnen wij met de *Harzreise*.

Volgens Heine's eigen bekentenis moest de *Harzreise* „ein zusammen gewürfeltes Lappenwerk von edeln Gefühlen und Gemüthskehricht" worden. Zij is dan ook een erg gekruid mengelmoes, goed berekend op den pikanten smaak van het publiek.

Eerst schudt de dichter aan de eeuwenoude tronen. Hij verheugt zich, dat hij in een tijd leeft, waarin men duizendjarige dommen afbreekt en keizerstronen op den rommelzolder werpt. De stamvaders van den huidigen adel noemt hij „geprivilegieerde roofvogels", vergelijkt de beelden der Duitsche keizers met gebraden universiteitspedellen en zingt met vuur van den God, die ijzer wassen liet en geen knechten hebben wil.

Deze hulde van onzen dichter gaat niet aan te grooten eerbied voor de gestelde machten mank. Toch doet hij nog water in den wijn. Spreekt hij echter over God en godsdienst, dan kent hij geen maat meer. Tegenover den Heer van hemel en aarde durfde hij ook vrijer spreken en een toon aanslaan, waarvoor hij zich wel wachten zoude ten overstaan van aardsche vorsten. Men zal zelden zulke lage, gemeene, godvergeten spotters vinden als Heine, spotters, die met zulk een minachting op den godsdienst neerzien. Wij gelooven niet, dat wij hierin overdrijven. Men gruwt, wanneer men een ontuchtige, die zijn leven lang in dierlijken wellust gewroet heeft, zijn schouders ziet ophalen en hoort spreken „van dien parvenu daarboven". En dat zijn de vruchten, welke aan onze jongelui worden voorgediend! Wel heeft de dichter in latere uitgaven sommige godslasteringen geschrapt, maar wat hij liet, is nog verregaand.

Hij spot met den zondeval der eerste menschen, met de aanschouwing van God in den hemel, met de H. Drievuldigheid, met de Moeder Gods. Hij noemt het Christendom onhoudbaar en onzedelijk en prijst de rationalisten, omdat zij de lucht gezuiverd en het oude puin der kerk, waaronder zoovele slangen en kwade dampen schuilden, opgeruimd hebben.

Doch de hoofdbeteekenis der *Harzreise* ligt in den strijd, dien hij tegen alle kleinsteedschheid, bekrompenheid, pedanterie en schoolvosserij aanbindt. Hij trapt er overal op in het lieve vaderland, het meest aan de universiteiten. Voortdurend maakt hij een scherpe tegenstelling tusschen de alledaagschheid en enghar-

tigheid van het werkelijke leven en den vrijen, ruimen, breeden dichtergeest, dien hij zelf is. Hij vlucht, zegt hij, uit de armzaligheid der menschen; hij vlucht uit den pandektenstal, waar uitgedroogde, muggenziftende, zemelknoopende, haarklovende casuisten zijn geest met duistere spinnewebben overtrekken; hij zal op de bergen stijgen en door de bosschen rennen, waar de frissche lucht hem omgolft en zijn borst zwellen doet.

Schwarze Röcke, seidne Strümpfe,
Weisze höfliche Manschetten,
Sanfte Reden, Embrassiren —
Ach, wenn Sie nur Herzen hätten!

Herzen in der Brust, und Liebe,
Warme Liebe in dem Herzen —
Ach, mich tödtet ihr Gesinge
Von erlognen Liebesschmerzen.

Auf die Berge will ich steigen,
Wo die frommen Hütten stehen,
Wo die Brust sich frei erschlieszet,
Und die freien Lüfte wehen.

Auf die Berge will ich steigen,
Wo die dunkeln Tannen ragen,
Bäche rauschen, Vögel singen,
Und die stolzen Wolken jagen.

Lebet wohl, ihr glatten Säle!
Glatte Herren! glatte Frauen!
Auf die Berge will ich steigen,
Lachend auf euch niederschauen.

Reeds in het begin houdt hij bloedige afrekening met Göttingen en zijn professoren. Göttingen, beroemd om zijn worsten en zijn universiteit, is een schoone stad en bevalt iemand het best, wanneer hij ze met den rug bekijkt. Haar bonte bevolking wordt verdeeld in studenten, professoren, philisters en vee. De veestand

is de voornaamste. De overlevering beweert, dat de stad ten tijde der volksverhuizing gebouwd is en dat iedere Duitsche stam een ongebonden exemplaar van zijn stamgenooten daar achtergelaten heeft. De namen van alle ordentelijke en niet ordentelijke professoren op te noemen, zou te ver voeren; onder de professoren zijn er ook vele, die in 't geheel nog geen naam hebben.

Hij ontvlucht de grijze universiteitsstad, doch overal danst haar spookbeeld voor zijn oogen. Als zijn vrijheidlievende ziel haar wieken uitgeslagen, het stof der leerzalen in de groenende, ruischende dennenwouden afgeschud of zich in de schuimende beek gebaad heeft, dan voert een angstig droomgezicht hem naar de bedompte gehoorzalen der Georgia Augusta terug, waar de aschgrauwe, kwikachtige professoren definieeren, distingueeren en disputeeren, ja, een wedstrijd in haarkloven, muggenziften en zemelknoopen met het ernstigste gezicht van de wereld houden. Maar, zoo lucht hij zijn gemoed:

Durch die Tannen will ich schweifen,
Wo die muntre Quelle springt,
Wo die stolzen Hirschen wandeln,
Wo die liebe Drossel singt.

Auf die Berge will ich steigen,
Auf die schroffen Felsenhöhn,
Wo die grauen Schlossruinen
In dem Morgenlichte stehn.

Heerlijk zijn de natuurschilderingen, welke Heine tusschen zijn spotzieke beschouwingen gestrooid heeft. Hij toovert met een paar trekken. Zijn stijl is levendig, natuurlijk, helder, frisch. Zijn opmerkingen tintelen van geest. Maar ook hier stuit het tegen de borst, dat hij overal zijn liefdesbetrekkingen bijsleept en de bekoorlijkste natuurtafereelen met zulke kleuren ontsiert.

De tweede band der *Reisebilder* bevat, behalve een prozaverhandeling over de Noordzee, het boek *Le Grand.*

Oppervlakkig schijnt het een galerij van tafereelen, zonder bepaalde orde en grillig dooreen geworpen. Bij een nadere keur echter kan men de twintig hoofdstukken in vier afdeelingen splitsen.

In de eerste afdeeling werpt de dichter een terugblik op het lijden, dat de hardvochtigheid zijner beminde hem berokkend heeft. Boven den ingang prijkt dit motto:

Zij was beminnelijk, en hij beminde haar; hij echter was niet beminnelijk, en zij beminde hem niet.

(Een oud stuk.)

Een duidelijk voorbeeld, welk een niets ontziend spotter Heine is, geeft de beschrijving van hemel en hel, die terstond volgt.

Doch ondanks de bovengenoemde martelie leeft de dichter, en te leven is zoet. Alleen denkt hij met weemoed aan den dag, waarop hij oud geworden zal zijn. Dan is de gloed in zijn aderen uitgedoofd; in zijn borst woont de winter; om zijn hoofd spelen witte vlokken; een nevel verduistert zijn oog; hij is alleen overgebleven als een eenzame halm, door den maaier op het veld vergeten. Maar alles is een droom. Hij staat weer aan den Rijn. Dat is een streek vol zonneschijn en liefelijkheid. In den blauwen stroom spiegelen zich de bergachtige, met wingerds overgroeide oevers, verweerde slotruïnen, bosschen en oude steden.

De tweede afdeeling van het boek *Le Grand* brengt herinneringen uit 's dichters jeugd te Dusseldorf. Hij is weer een kind en speelt met andere kinderen op het slotplein. Hij denkt aan oude bekenden, aan de vrome Ursula, die hem op de armen heeft gedragen, wier hart louter rozengeur en goedheid was; aan den ouden kanunnik, die op het laatst alleen uit geest en pleisters bestond en toch dag en nacht studeerde, alsof hij bevreesd was, dat de wormen te weinig ideeën in zijn hoofd zouden vinden; aan het ouderlijk huis, waar men eenmaal de kamer toonen zal, waarin hij 's werelds licht aanschouwde, en het kippenhok, waarin zijn vader hem opsloot, als hij druiven

gekaapt had, en de bruine deur, waarop zijn moeder hem de letters met krijt leerde schrijven. Hij schildert het vertrek van den onttroonden keurvorst, de aankomst der Franschen, den intocht van Napoleon te Dusseldorf. Hij wijdt aan het treurig einde van den grooten keizer weemoedige woorden, gloeiend van haat tegen diens vijanden, en verhaalt eindelijk hoe Dusseldorf weer Pruisisch werd en de Franschen ellendig uit Rusland terugkeerden.

Het derde gedeelte is geheel humoristisch en satyrisch, een bont en capricieus vuurwerk van allerlei invallen en zetten.

De laatste afdeeling sluit zich bij de eerste aan en verhaalt verder van 's dichters liefdesavonturen.

Heine spreekt in het boek *Le Grand* zijn godsdienstige en staatkundige wereldbeschouwing onverholen uit. Hij noemt de heerschappij van de Roomsche Kerk in de middeleeuwen een onderdrukking van de ergste soort. Rome heeft als een reuzenspin de wereld met haar weefsel overtrokken. Maar thans zijn de dagen, waarin de geesten in boeien lagen gekluisterd, voorbij. Uitgeleefd en verouderd zit de oude kruisspin tusschen de gebroken zuilen van haar Coliseum en spint nog altijd aan haar oud web. Maar het is bros; alleen vlinders en vleermuizen worden daarin gevangen, niet de trotsche steenadelaars van het Noorden. Het Christendom is evenals de wissels een uitvinding van de Joden. De dichter hunkert naar den lustigen, naakten godenkraam der Grieken. Hij wil vijf daalders geven, als hij het rampzalige woord godsdienst geheel zijn leven niet meer behoeft te hooren.

Dit cynische ongeloof kruidt Heine op zijn manier met godslasterlijke vergelijkingen.

De Fransche revolutie was een goede gedachte in den scheppenden godsdroom. Hij zingt een geestdriftige hymne op Napoleon, maar verguist zijn eigen vaderland in giftige spotliederen.

(*Wordt vervolgd.*) P. fr. E. J. Jansen, Ord. Praed.

„DICHTERSTIMMEN".

Het Duitsche tijdschrift *Splitter* schreef een paar jaren geleden o. a. de prijsvraag uit: „Was ist ein Dichter¡?" De tien (!) marken werden gewonnen door het humoristisch antwoord: „De dichter is in den dienst der menschheid een nachtwacht, die dikwerf niet weet hoe laat het is".

Een loffelijke vermelding kregen de oplossingen: „De dichter is een goddelijk genie dat, brutaal genoeg, vaak goddelooze dingen schrijft." — „Der Dichter ist ein Singvogel, der meist einen.... Vogel hat" [1]). — „Een echte dichter is het wonderdier, een slechte daarentegen de lieveling van allen." — „De dichter is in 't rijk der gedachten de groote martelaar, die pas bij zijn dood werkelijk begint te leven".

Met een greintje verbeelding kan men, dunkt mij, die antwoorden legio maken.

De dichters en dichterlijke naturen moeten het nu eenmaal ontgelden. Het „waarom" zullen wij maar niet uitspinnen. „Ik maak het er ook naar", zei Uilenspiegel, en.... ik zie iemand lachen. Zeker is het, dat wie uit de hengstebron gedronken heeft, in eenige tijdschriften van de plaatpers bespottelijk golvende haarlokken draagt, zooals de Jezuïet sommigen niet denkbaar schijnt zonder den stereotiepen hoed, een langwerpig gelaat omhuivend, op wiens gevel men rijden kan.

Ik ben blij, dat er dichters zijn.... zelfs van den derden

---

[1]) Een woordspeling. „Einen Vogel haben" beteekent zooveel als: niet wel bij 't hoofd zijn.

rang. Ook dezen acht ik mijne weldoeners. Ik leer of geniet altoos iets, en duizenden kunnen een gedicht genieten, zegt Göthe, duizenden het hekelen, doch.... dicht maar voort, mijn vriend!

„Entweder vortrefflich oder gar nicht existiren!" Met uw verlof, dat is een waarschuwing, geen wet. Geldt zij enkel de poëzie, „de schoonste gedachte in den schoonsten vorm"? Ik hoor veel liever een concert in 't Kurhaus te Scheveningen, dan een in de gehoorzaal van 't Gymnasium te Katwijk; toch zou het velen met mij spijten, als men op onze studenten de bovengemelde wet (!) toepaste, die sommige lui zoo gaarne op de schouders van een dichter leggen.

Nog eens: ik ben blij, dat er dichters zijn.... ook van den derden rang. „Viel Dichter giebt's, nicht alle sind auch Hünen!" Bestonden zij niet, geen vriendenhand reikte mij elke maand *Dichterstimmen* toe, en ik derfde alzoo eenig zielsgenot.

Dichterstimmen der Gegenwart, Poetisches Organ für das katholische Deutschland, verschijnt sinds 1887. Toen het scheepje — de vergelijking is van den tegenwoordigen redacteur, Leo Tepe van Heemstede — zijn eerste reis volbracht had, stond menige welmeenende vriend aan den oever, schudde het hoofd en riep: „Uwe poging is ijdel, uw vlag zal geen lauweren oogsten; gij verspilt uwe geestelijke en lichamelijke krachten voor eene onmogelijke en nuttelooze onderneming; dichtkunst moet met proza hand in hand gaan; zij kan geen zelfstandig leven leiden, ten minste niet in een tijdschrift". De begaafde redacteur dacht met Lessing: „Nur die Sache ist verloren, die man aufgiebt" en antwoordde o. m.: „Men moet dat door de daad onwaar maken... Er bestaan tijdschriften zelfs voor het schaakspel;... waarom zou geen uitsluitend dichterlijk blad mogen bestaan?"

Was de tegenwerping reeds door den eersten jaargang zwaartillend bevonden, de volgende jaargangen hebben ze zenuwloos en onwaar gemaakt. De *Dichterstimmen* verkeeren meer dan ooit

in blakenden welstand, ofschoon de eerlijkheid mij tot de erkenning dwingt, dat hier de poëzie, al gaat zij niet hand in hand met den ongebonden stijl, deze laatste toch sinds eenige jaren waardig acht in den vorm van fijne kunstbeoordeeling, losse levensbeschrijvingen en keurige novellen haar op den voet te volgen.

De titel van het maandschrift drukt zijn bestemming uit. De *Dichterstimmen* zingen voor beschaafde Katholieken van Duitschland, niet voor de beschaafden, die met een medelijdend lachje om de lippen tot vervelens toe verhalen: „Ik houd niet van verzen", zonder zich bewust te zijn, dat zij daardoor den maatstaf aangeven voor hun geest, een muziekinstrument, waaraan eenige snaren ontbreken; — niet voor hen, die enkel waarde toekennen aan het dood verleden en een Latijnschen en Griekschen schrijver, met een vertaling daarnaast, o zoo mooi! vinden; — niet voor hen, die dan eerst van een g e d i c h t reppen en klappen, wanneer dat dichtstuk uitdijt tot een omvang van zeven octaven, en niet willen beseffen, dat in een klein lied een geheel menschenhart kloppen kan; — zeker niet voor hen, die in de moedertaal enkel het onderwerp, voorwerp en de bepaling zoeken en daarom de vermaning van Beets niet kunnen schatten:

„Wat schoon is moet eenvoudig zijn,
Maar eenvoud mag geen ruwheid wezen;
Eenvoudig zij 't gevoel maar fijn,
Eenvoudig 't woord, maar uitgelezen!"

Over en voor dergelijke beschaafde lui kan ik nog een blij- of treurspel van drie bedrijven afspinnen, doch waartoe? Men zou denken, dat ik zóó boos op hen was als Alter Egon, die in zijn brief aan Leo van Heemstede eenige „Gigerl" kapittelde, wijl zij gezegd hadden: „Im Schwarzwald herrsche die Prosa", en hun deswege in de volgende regelen allesbehalve heil en zegen toewenschte:

„Geister des Waldes, euch möcht' ich zur Rache beschwören,
Dasz ihr den Prosamenschen mir spicktet mit harzigen Nadeln,
Bis er, ein Stachelschwein, diente den Gnomen zum Spielball;
Oder, wenn milder ihr strafet, so sei hinfüro beschlossen,
Dasz, wer immer da leugnet die Poesie im Schwarzwald,
Nimmer auch kosten darf die Prosa feister Forellen!"

En wat zeggen wij van hem, die de poëzie in *Dichterstimmen* loochent? Dit ééne:

„Poesie, ja freilich, wer selbst sie nicht trägt im Busen,
Wird auch zum Sternenhimmel mit blöden Blicken starren."

Het dichterlijk tijdschrift voor het katholieke Duitschland is een bloemhof, waar de geurigste bloemen in groote verscheidenheid van kleur en vorm groeien en bloeien. Met kwistige hand wordt hier gezaaid en gekweekt, en de kunstenaar, die Leo van Heemstede heet, leest en schikt en strengelt. Reeds in 1888 zong H. Baumhauer *An die Sänger der Dichterstimmen*:

„O, wollet nicht verzagen
In solchen öden Tagen,
Von eitlem Thun umringt!
Das Beste müszt ihr geben,
Das Würdigste erheben,
Bis es zum Herzen dringt!"

Dat hebben die zangers gedaan. Reeds hunne namen zijn daarvoor een waarborg. Moet ik ze noemen, de levenden en de dooden, die sinds 1887 in dezen bloemtuin de rozen huns harten hebben geplant? De meesten dier namen hebben gehalte ook buiten het maandschrift. Voor een liefhebber van mooie boeken uit vreemde gaarde, noem ik er eenige op [1]).

Hier zingen Johann Fastenrath, befaamd als „der grundliche

[1]) Tot mijn spijt heb ik eenige afleveringen van de *Dichterstimmen* niet in mijn bereik.

Kenner und Förderer der Spanischen Literatur in Deutschland" (L. v. Heemstede), vooral door zijne werken *Die zwölf Alfonsos von Castiliën. Catalanische Troubadoure der Gegenwart. Christoph Columbus*; F. Heitemeijer, schrijver van *Clodoald, Deutsche Sagen, Harfe der Liebe zum allerheiligsten Altarsakramente, Abendglocken;* Dr. Lauer. de zanger der *Rheinische Lieder;* Friedrich Wildermann, de dichter van 't treurspel *Kaiser Maximilian von Mexico;* Dr. Wilhelm Reuter, die *Sinnen und Singen* uitgaf en ons liet hooren „was ein Waldbruder sang" enz.; J. Seeber, die het Katholieke Duitschland *Elisabeth von Thüringen* gaf en *Judas* schilderde; Herman Schilling, de zangerige dichter van *Wahrheit und Traum,* tevens zoo dichterlijk optredend in zijn epos *Erich und Astrid,* waarvan naar beoordeeling der *Dichterstimmen* vooral de hoofdpersonen vleesch en bloed hebben; de Benedictijn P. Leo Fischer (1855 — 1895), die uit zijn kloostercel te Muri-gries bij Bozen zijnen katholieken landgenooten de heerlijkste gedichten toezond in zijn *Ecclesia militans, Blumen aus dem Klostergarten, Subsilvania, Dichtergrüsze aus den Alpen, Auf der Höhe, Wanderers Weisen* [1]*;* Dr. Frz. Alfred Muth († 1890), sinds 1871 pastoor in 't dorpje Dombach, maar tevens „ein sangesfroher, sinniger Dichter"; H. Freimuth, die ons een *Eifelstrausz* bood en *Neue Akkorde* aansloeg; Leopold Aug. Hoppensack, pastoor te Schuttern, die de Duitschers verblijdde met zijne *Liedern vom Schwarzwald,* het episch-lyrisch volkslied *Theresia* en vooral door het *Winfrid-Bonifacius;* Franz Bonn (1830—1894), schrijver van den roman *König Mammon,* mede als dramaturg bekend door zijn *Hans Turnhill, Cäcilia* en *Elisabeth,* als episch dichter door *Jacopone* en als lyrische zanger door zijn

[1]) Leo Fischer, zoon van Otto Fischer, hofmeester bij den rijksgraaf Gries, later bij Vorst Hohenlohe-Langenburg, keerde met zijn vader van 't Protestantisme tot de Katholieke Kerk terug en smaakte later het zielsgenot ook zijne moeder, „eine feingebildete Dame", bekeerd te zien.

bundel *Herz und Haus;* Wilh. Jos. Biesten, wiens *Romfahrt* en *Sanct Helena's Heiltum* zoo gunstig beoordeeld is; Dr. Fr. W. Helle, van wiens heldendicht *Jesus Messias* Leo van Heemstede schreef: „Ein Ereignisz ersten Ranges in unseren poëtischen Welt ist das Erscheinen der Helle'schen Epopöe *Jesus Messias* zu verzeichnen".

Verder de groote vereerder van Dante, Edm. Behringer, die in *Das Vater unser* zoo verheven bidden kan en bidden laat Franz Happe, om zijne *Stimmungen und Gestalten* en zijn dichterlijk proza *Abendphantasiën* (*Dichterst.* IX, 10) zoo geliefd; de raadsheer Eduard Eggert, die het kernachtig epos *Der Bauernjörg* schreef en *Der letzte Prophet;* Dr. R. Krimer o. a. de reine vertaler van Beets' treffend gedicht *Als de kinderen groot zijn*; Adam Langer, die ons *Aus Heimat und Fremde* toezong; Gustav Berlijn, de zanger van *Geistliche Lieder*; Karl Domenig, wiens proza *Erhörung* (*Dichterst.* VII) mij getroffen heeft; Th. Singolt, wiens verzen en keurig prozastuk *Drüben* ik genoten heb; Bruder Norbert (P. Norbert Stock), schrijver van *Legenden und Bilder*; Dr. Albert Weisz, mede beroemd door zijne *Polnische Dichtung in Deutschem Gewande*; Victor Hardung, „der feinfühlende, feinbesaitete Dichter"; W. Weeningh, die *Vom heiligen Christ* zong en van *Wittekind*; J. A. Cüppers, optredend met een romantisch heldendicht *Edeltrude*; H. H. Mönch, die *Der verlorene Sohn* schilderde, zijne *Gedachte aus dem Schulleben* uitgaf en schoone *Blumen am Wege* plukte.

Niet minder dan genoemde dichters houden vele dichteressen de eer van het maandschrift op. Ook van haar eenige namen te melden, is plicht.

Ferdinande Freiin von Brackel, wier *Gedichte* reeds viermaal herdrukt en wier romans *Die Tochter des Kunstreiters* en *Daniella* in ieders handen zijn; Frl. Emilie von Ringseis (1831—1895), dochter des beroemden geneesheers Dr. Joh. Nepomuk von Ringseis, schrijfster van de drie geestelijke schouwspelen *Veronica, Sibylle von Tibur* en *Sebastian* en van 't onvolprezen *Der Königin Lied;*

Anna Esser, die in *Epheu-Ranken* hier en daar aan den weemoed van Hélène Swarth herinnert, maar meestal verhevene psalmklanken hooren, het zonlicht stralen doet en in 1894 *Ein Sang vom Linzer Dom* zóó liet klinken, dat dit gelegenheidsgedicht „ein episches Kunstwerk geworden ist" (*Dichterst.*); Thekla Schneider, die om het bescheiden heldendicht *Aus alten Tagen* alom geprezen, maar bovenal door hare *Wellen vom Bodensee* beroemd is geworden; de hoogbegaafde dichteres, die onder den naam Franz Ehegasser schuilend [1]) *Bergblumen* en *Sonnenthau* uitgaf en de *Dichterstimmen* ook met keurig proza begeleidde; Clara Commer, wier naam voor immer verbonden is met *Englische Dichtungen*, *Pankratius*, *Fabiola*, *Columbus*, *Bilderbuch in Versen*, waarvan „das eine, wie das andere, erquicken auch noch bei wiederholter Lesung" (*Dichterst.*); Minna Freericks, zoo geliefd om hare liederen en *Märchen*; Clara Forstenheim, zoo diepzinnig en fijn in hare *Seelenblüthen*; Marianne Meister, wier legende in proza *Die weisze Rose* spijt wekt, dat daarboven staat: „Nachdruk nicht gestattet"; M. Herbert, wier dichterlijk proza *Das Lied von der Barmherzigkeit* mij begeerig maakt naar hare romans *Das Kind seines Herzens*, *Jagd nach dem Glück* en hare novelle *Kinder der Zeit*; Margarethe Mirbach, die in *Dichterstimmen* o. a. het treffende *De lendenen omgord* van De Génestet zuiver nazong, oorspronkelijke verzen en eenige dichterlijke prozastukken schreef, die naklinken in geest en hart; Antonie Jüngst, die als epische en lyrische dichteres om haar *Conradin*, *Der Tod Baldurs*, *Unter 'm Krummstab*, *Das Vater unser*, *Leben und Weben*, en als prozaschrijfster om *Der Glocken Romfahrt* en hare novellen *Wider Willen* in de letterkundige wereld een voorname plaats bekleedt.

En wat zingen die dichters en dichteressen in de *Dichterstimmen?*

---

[1]) Franciska Währ, geb. 1851, gest. 1895.

Liederen en gezangen in elken maatklank, in alle tonen, „doch nicht im leichten Ton der Welt"; de waarschuwing „ne flirtez pas avec le vice" is hier te onpas. Immers ook hier dreigt de onverbiddelijke stelling van Leo Tepe: „Was nicht gut ist, kann nicht schön sein", en mede omtrent den vorm houdt sinds 1887 een Phylax bij den bloemhof der dichtkunst de wacht, „damit die schönsten Blumen nicht von plumpen Füszen zertreten werden".

De ziel van het tijdschrift is Leo Tepe van Heemstede, die zooals ieder weet, over een dubbelen taalschat, het Nederlandsch en Hoogduitsch, beschikken kan. Hij blijkt een dichter, wiens letterkrans niet enkel aan verbazende vaardigheid denken doet, maar tevens aan geestdriftige instemming met Webers schoone spreuk: „Die ungethane Arbeit ist unbezahlte Schuld".

Toen hij met zijn eerste groot werk *Mathusala*, een drama van vijf bedrijven optrad, schreef de zanger van *Singschwan:* „Wer für sein Erstlingswerk einen solchen Stoff ergreift, bezeugt damit, dasz er sich einen eminenten Dichterkraft voll bewuszt ist".

Van die kracht getuigen ook zijne bijdragen in de *Dichterstimmen.* Sla met mij het tijdschrift open; „samen genieten is dubbel genot". Welke hooge idealen, niet waar, in *Vision* en *An die Schönheit!* Welk eene verhevene geestdrift voor de kunst gloeit in die verzen aan Beethoven, waar hij zingt:

. . . . „Aus seinen Tönen spricht
Der Seele Wonn' und Weh, in Thränen bricht
Der Jubel wie der Schmerz hervor mit Macht —
Der Tiefe Perlen sind an's Licht gebracht",

en in het bezield vers *An Franz Ehegasser*, die ons *Bergblumen* en *Sonnenthau* schonk!

Hoe geestig en met welk een tact waardeert hij de dichters in zijn lossen *Poetische Weihnachts-Bücherschau!* Hoe ernstig — niet somber — stemt hij ons, wanneer hij in *Abendseufzer* zingt:

„Einmal wird mein Tag verbleichen" en in *Der Engel der Geduld:* „Zertrümmert ist der Garten" en wanneer hij „Schrecklicher Tod" tegenover „Seliger Tod" stelt of in gepeins op het kerkhof langs de graven wandelt, maar dan met geloof en hoop „Der Liebe Passahklang" uit de verte schallen doet!

Hoe warm klopt zijn hart voor het vaderland, als hij ter eere van Fr. Wilh. Grimme (1827 — 1887) aanstemt en met den dichter der *Deutsche Weisen* uitroept: „Gott, mein Land, wie bist du schön!" of ook wanneer hij „Am Grabe Windhorst's" knielt of door het meesterlijk klinkdicht *Nachruf an Johannes Janssen*, den eerlijken geschiedvorscher vurigen dank brengt, wijl deze de bronnen der geschiedenis, door den logengeest bemodderd, gezuiverd heeft en den stroom in kristalheldere reinheid door de Duitsche gouwen vloeien en den ouden tijd in den spiegel der volle waarheid weerkaatsen liet!

Trilt de snaar van uw kinderhart niet mede met het zijne, als hij „Der Mutterliebe Sonnenschein" bezingt?

Wordt ons godsdienstig geloof niet verkwikt en gesterkt door zijn *Zwiegesang:*

„Liebe lebt in uns'rem Sange,
Doch den höchsten Preis erschwingt,
Wer im tiefen Herzensdrange
Von dem Quell der Liebe singt",

en luistert gij dan niet gaarne met hem naar *Ferne Klänge:*

„So will ich fürder hoffend lauschen,
Bis fernverlorner Glockenklang
Mich hinführt, wo die Ströme rauschen
Von Sions ew'gem Hochgesang".

Mij vaart reeds de aanhef zijner *Karfreitagslieder* als een welsprekende lijdenspreek door de ziel:

„Am Tage Deiner Schmerzen,
Du dorngekrönter Mann,
Stieg ich mit schwerem Herzen
Den Kreuzesberg hinan",

en hartelijker bid ik *Am Quell der Liebe:*

„Liebesjünger lehr' den Weg uns,
Führ uns aus der Welt Getriebe,
Bis wir ruhn am Herzen Jesu
An dem Quell der reinsten Liebe!"

Met welk eene weldadige vroomheid bewaart hij in zijn gedicht *Der heilige Rock des Herrn* de herinnering aan de bedevaart naar Trier van 't jaar 1891, en hoe kinderlijk en innig smeekt hij in *Des Blinden Ruf:*

— „Mein Jesu! dasz ich Dich sehe,
Den Retter aus ewigem Tod!
Mein Jesu! dasz sündiger Blindheit
Ich endlich nun werde frei,
Dasz ich in unschuldiger Kindheit
Auf ewig Dein eigen sei!" —

Hoe wekt hij door *Blumen von der Todesgasse* zich en anderen op tot christelijke barmhartigheid:

„Hörst du des Elends Glöcklein klingen,
So öffne rasch ihm Herz und Hand!
Das Mitleid trägt auf Engelschwingen
Dich in der ew'gen Blüthen Land",

en tot toewijding door de hooggestemde strophen van zijne *Herbstlieder:*

„Wohl ist Entsagen ein bittres Kraut,
Gar oft ein herbes Müssen,
Doch wer auf rechtem Grund es baut,
Dem wird's zum wundersüszen.
. . . . . .

Entsagen, o du köstlich Gut,
Um auf der Liebe Schwingen
Sein eigen Selbst mit frohem Muth
Zum Opfer darzubringen!"

Ook den balladen-toon kan hij treffen. Lees bijv. *König Wenzel, Die feindlichen Brüder, König und Bischof, Alfons XII, Loizerolles,* maar ook dan nog heft hij opwaarts en voert u meestal naar hoogere sferen. Zijn *Liedes Weihe und Kraft* is de uiting van bijna al zijne zangen. Luister naar de drie prachtige strophen; zij dragen 't merk van heel zijne poëzie:

„Es kommt die Lust dich an, ein Lied zu singen,
Doch nicht ein Lied im leichten Ton der Welt;
Nein! wie das Lied der Engel soll es klingen,
Wie es dem Herrn und Seinem Hof gefällt.

Vermagst du's nicht, den Himmelston zu weben
In deiner Erdenleier Heptachord,
Der Weihestund' Erlauschtes möge schweben
Auf jedem Saitenschwunge fort und fort.

Bleibt Alles nur ein Tasten, nur ein Ahnen,
Verworrner Hall der Sphärenmelodie,
Es trägt dein Lied dich über Sternenbahnen
Zum Urquell hin der ew'gen Harmonie".

Dat de dichter van zulke verzen tevens een scherpziend kunstrechter moet zijn, is ontwijfelbaar. — „Die Kunst, wie wir sie verstehen", heeft hij ergens gezegd, „ist grosz und keusch und heilig". — Dat hij in zijn oordeel eerlijk is, zijn critisch geweten geen geweld aandoet, toch bescheiden blijft en nimmer bitter wordt, daarvan getuigen zijn prozastukken *Etwas über Adalbert Stifter, Spanisches,* zijn beoordeeling van *Der Königin Lied,* van Baumstarks *Der standhafte Prinz* (een vertolking van Calderons theaterstuk) en *Ausgewählte Schauspiele des Calderon* door denzelfde, verder zijn oordeel over het dichterlijk verhaal

van Schuler *Der Sklavenjäger von Sansibar*, Eggerts *Der Bauerjnörg* en *Der letzte Prophet*, over *Sonnenthau* van Franz Ehegasser enz. enz.

Leo van Heemstede heeft naar de uitspraak van bevoegden ook op 't gebied der tooneelpoëzie lauweren geplukt. Zijne dramatische schildering *Mathusala*, het drama *Arnold von Brescia* en zijn treurspel *Boleslaus* bleven mij onbekend. Voldoend echter ken ik eenige zijner vele vertolkingen, om ze hoog te waardeeren. In 1892 gaf hij ons onder den titel *Hilda* een dichterlijk verhaal in negen zangen, een vrije bewerking van Veegens *De Christenzendelingen in Kennemerland*. De eerste aflevering van 1892/93 verraste ons met de vertaling van Hofdijks *Helene*, waarin de vertolker den Nederlandschen meester van den epischen vorm na- en somtijds te boven streeft. Iedere maand bracht een zang. Draagt elke versregel den stempel van bewonderenswaardig gemak en vlugheid, handigheid als gij wilt, geen enkele spreekt van: „Haast u, de drukker wacht er op!"

Wie de *Aya Sofia* genieten kan, moet bedenkelijk het hoofd schudden, als hij verneemt, dat een buitenlander zulk een kunststuk in maat- en rijmklank na wil zingen. Maar deze buitenlander is mede een taalkundige in 't Nederlandsch, heeft op Duitsch letterkundig gebied zijn naam en stand op te houden, pleegt aan de roepstem van een teeder litterarisch geweten gehoor te geven, noemt heiligschennis een misdaad, gaf meermalen blijk „sich einer eminenten Dichterkraft voll bewuszt" te zijn, bezit oog en oor van den echten kunstenaar om het schoone te ontdekken ook in het ééne beeldelijk woord, dat tafereelen toovert en echo's wakker roept in de menschenziel. Herinnert men zich dat alles en meer, dan verdwijnt elke bedenking, dan komt het woord „waagstuk" niet over de lippen, maar dan voelt men enkel de prikkeling der nieuwsgierigheid. Zoo is het mij althans gegaan, toen de eerste aflevering van *Dichterstimmen* 1894 het begin bracht van *Aya*

Sofia. Gedicht in 12 Gesängen. Dem Holländischen des Dr. H. J. A. M. Schaepman nachgedichtet. Mijne nieuwsgierigheid werd pas bevredigd in de 12 aflevering door het laatste lied der puinen: „Gott ist grosz!" En nu waag ik mijn oordeel met de verantwoording, die 't aankleeft, uit te spreken: de Duitsche letterkunde is een meesterstuk rijker geworden door Tepe's vertolking van Schaepman's meesterstuk. Toch voeg ik er bij: de begaafde vertolker zal, ik ben daarvan overtuigd, met de vijl van den dichter van *Dreizehnlinden* hier en daar vijlen, ronden en verfijnen, alvorens de bladeren, tot boek gebonden, de wereld in te sturen. Immers al staat een of andere *versregel* niet zoo gezond en vast op de beenen als zijn Nederlandsche overbuur, „de vierkante cirkel" van Bilderdijk zal hem tot vrijbrief strekken; voor een verslapte en verzwakte *strophe* echter moet de doorgang versperd blijven, totdat zij de kracht bezit om te wedijveren en een keur mag dragen. Die keur zou ik — om enkele weinige voorbeelden te noemen — weigeren aan strophen als dezen:

„In dem lebend'gen Spiele,
Der kecken Linien Flucht,
Die Ohnmacht sterbensmüde
Ihr dumpfes Lager sucht."
. . . . . .

„In 't grillig spel der bochten,
Vol dart'len zwier en lust,
Zoekt moede machteloosheid
De loome, lange rust."
. . . . . .

„Ganges und Nil versmachten,
Versengt von deinem Brand,
Der Alpen starre Häupter
Zerreibst du in der Hand."
. . . . . .

„De volle wereldstroomen
Verstikt ge in drassig zand,
Der Alpen harde koppen
Vergruist gij door uw hand."
. . . . . .

„Mit deinen Spuren hast du
Die ganze Welt erfüllt;
Die dunklen Trümmer künden
Dein Wirken unverhüllt."
. . . . . .

„Gij strooit door heel de wereld
De sporen van uw kracht,
De zwarte, somb're puinen
Verkondigen uw macht."
. . . . . .

„An diesem Hügel sanken
Jahrhunderte hinab,
Doch jeder Morgen läszt sie
Erstehen aus dem Grab."

„Veel eeuwen zonken neder
Langs dezer heuv'len top,
Maar ied're morgenzonne
Beurt weer die eeuwen op."

Al te vrij en zwakker dan het oorspronkelijke -- ter wille van de duidelijkheid? — acht ik deze vertaling:

„Doch stets im reinen Purpur
Ersteigt die Sonne grosz
Und streut die goldnen Perlen
In aller Blumen Schoosz."

„Steeds rijst de jonge zonne:
Een jonge held vol zwier,
Een vlucht van Koningszangen
Ruischt van zijn gouden lier."

Om mij terstond op mijn vitlust te wreken, haal ik ook o.a. een strophe aan, die de oorspronkelijke overtreft:

„Rings auf dem Weltenkirchof
Thürmt ihr euch mächtig auf
In zahlloser Aeonen
Gebein und Schädelhauf."

„Langs 't oude wereldkerkhof
Vertoont ge u overal,
De knekels en de schedels
Van eeuwen zonder tal."

Hoe ernstig zijn streven is om een onoverkomelijke moeilijkheid te boven te komen en om in de vertaling eerlijk en eerbiedig te zijn, diene het feit, dat hij ergens een Nederlandsch couplet door twee Duitsche wedergaf.

Luister nu eens, hoe de drie schoonste strophen uit „Anthoesa" ook 't schoonst vertolkt zijn:

„Bij 't wisselen en weemlen
Van 't wonderbare licht,
Welft zich een hooge koepel
In 't gouden vérgezicht,

Zoo zwaar, zoo zwart, zoo (somber,
Een schaduw reuzig groot,
In 't midden van de zonne
Geworpen door den dood.

„Beim Spiel des Lichts, das wechselt
In wunderbarer Schau,
Wölbt sich in gold'ner Ferne
Ein hoher Kuppelbau,

So schwer, so schwarz, so (düster,
Ein Schatten riesengrosz,
Den frech der Tod geworfen
Der Sonne in den Schoosz.

Ja, 't is des Doodes zetel,	Ja! schaut den Sitz des Todes,
Ja, 't is der eeuwen graf,	Schaut der Aeonen Grab,
Dat teekent aan de luchten	Dort hebt sich's von den Lüften
Zijn donkre lijnen af."	In dunklen Linien ab."

Bewonder nu deze heerlijke verzen — een greep uit de vele —

Nun trägt dein Reich die Krone!
Dem Schutt entstieg in Pracht, wie sie die Welt nicht kennt,
Ein Haus dem „Gotteswort", dem unerschaff'nen Sohne,
„Der Weisheit" Monument.
Von Licht und Farben eine Welt voll höherm Leben,
In ries'ger Formen Pracht,
In Kuppeln, die sich kühn einander überstreben,
Bis Einer Kuppel Gold sie überdacht.
Hoch wölkt der Weihrauch am Gewölb', dem wundervollen,
Hoch lobt den ew'gen Gott der Psalmen Jubel froh,
Doch höher will den Ruhm sich selbst der Cäsar zollen:
„Ich triumphiere, Salomo!"

Ik moet mij beperken, maar hoe jeuken mij de vingers. Ach, laat mij de verzen, die voor mijn oog alle dichtregels der geheele *Aya Sofia* overflonkeren — meer durft mijn geestdrift niet zeggen, want de knor van den „Alten Uhu" mocht mijn gloed weer eens pijnlijk afkoelen — nog overschrijven met de vertaling als hulde en dank aan twee dichters bij Gods genade:

„De doodsche stilte der woestijnen
Zweeft hoorbaar om der zuilen top,
Daalt van der koepels breede lijnen,
Stijgt van 't bedekt plaveisel op;
Een stilte door geen zonnestralen
Uit windselen des doods geslaakt,
Door 't ruischend glijden der koralen,
Die in der Muslim vingren dwalen,
Meer hoorbaar voor de ziel gemaakt;
Een stilte, leeg van licht en leven,
Waardoor toch tonen, glansen zweven,
Wanneer 't verleden weer ontwaakt."

„Der öden Wüste Todesschweigen
Schwebt hörbar um der Säulen Knauf, —
Von Kuppeln, die sich breit verzweigen,
Zum Teppichflur steigt's ab und auf;
Ein Schweigen nicht durch Lichtes Wallen
Aus Todesbanden frei gemacht,
Doch bei dem Klirren der Korallen,
Die durch des Moslems Finger fallen,
Der Seele näher noch gebracht;
Ein Schweigen ohne Licht und Leben,
Darin doch Tön' und Farben schweben,
Wenn das Vergang'ne neu erwacht."

Na zulke verzen klinkt elke lofrede op het proza van Leo Tepe prozaïsch. Ik eindig mijn opstel — of hoe zal ik 't noemen — door een wensch van Alter Egon aan den redacteur der *Dichterstimmen* aldus te wijzigen: moge een groot getal letterkundigen zich blijven scharen onder de vaan, „die in den *Dichterstimmen* Du seit Jahren geschwungen!" Dat maandschrift „geht's wohl, so fern Du Dich wohlbefindest" en gij zelf hebt gezegd: „Das schönste Sein: ein Dichterleben".

Gymnaisum Katwijk. H. Ermann S. J.

„BRAVE LITTLE HOLLAND" EN JAPAN.

Townsend Harris, *First American envoy in Japan by William Elliot Griffis* (Boston. and New-York, Houghton, Mifflin and Co. 1895).

Het toeval heeft gewild, dat nagenoeg terzelfder tijd, waarop dit boek in Amerika verscheen, een drietal artikelen getiteld: *Uit het dagboek van een Hollander in Japan* hunne plaats vonden in *De Katholiek* [1]). Terwijl de schrijver van het boek en de bewerker dier opstellen van dit samentreffen zich onbewust waren, bestond er eene nauwe verwantschap tusschen het onderwerp, dat ieder van hen behandelde. Immers, terwijl de Amerikaansche predikant in een lijvig boekdeel de eervolle maar moeielijke taak van zijn landgenoot Townsend Harris beschreef om Japan voor het handelsverkeer der beschaafde natiën te openen, werd in de opstellen van *De Katholiek* een schets gegeven van het belangrijk aandeel, dat daarbij toekwam aan den tolk en secretaris van dien Amerikaanschen gezant, Henri C. J. Heusken, uit Amsterdam geboortig. Toen de heer Griffis had vernomen, dat deze artikelen in een Hollandsch tijdschrift waren verschenen, gaf hij den wensch te kennen, dat ze hem zouden worden toegezonden. Hieraan werd door een lid der redactie bereidwillig voldaan, en in dank daarvoor bood nu de auteur op heusche wijze zijne monographie ten geschenke aan. Aldus kwamen wij in het bezit van een boek, dat ook voor ons Hollanders zijn eigenaardig belang heeft, terwijl

[1]) Dl. CVII (1895), blz. 245, 373 en 416.

de vriendelijke aanbieding schrijver dezes nog eene bijzondere eereschuld oplegt, waaraan hij hierbij wenscht te voldoen.

Gelijk de titel van het boek aangeeft, komt het leeuwendeel daarin den Amerikaanschen gezant toe, die door zijn geestkracht en omzichtigheid het verreikend handelstractaat van 29 Juli 1858 wist te sluiten. En dit is ten volle verdiend, want ook uit het dagboek van zijn secretaris bleek reeds, dat het gewichtigste deel van den uitslag aan Mr. Harris moet toegeschreven worden. Hetgeen door Heusken met trouwhartigheid en aanschouwelijk is medegedeeld en door ons slechts beknopt kon worden overgenomen, vindt men in het boek van Mr. Griffis uitvoerig beschreven: de listen en leugens der Japansche diplomatie, de langdurige en afmattende onderhandelingen, het getob met een verouderd en verbasterd Hollandsch van Japansche tolken; maar ook: het geduld en de scherpzinnigheid van den gezant, zijn moed en waarheidsliefde, eene diplomatieke overwinning, welke voet voor voet moest bevochten worden, doch bekroond werd met een tractaat, dat de grondslag is geworden voor de overeenkomst met een twintigtal natiën. Dit alles wordt ons in hoofdzaak met de eigen woorden van den gezant medegedeeld, want Mr. Griffis mocht over diens dagboek en particuliere brieven beschikken, hem welwillend ter hand gesteld door de nicht van den inmiddels overledene, Miss Bessie Harris, waarom dan ook aan haar het levensverhaal wordt opgedragen. Wanneer de schrijver aan het eind der biografie is gekomen, schenkt hij ons nog een merkwaardig slotartikel met het opschrift *Japan in het laatste tijdvak der 19de eeuw.* Tegenover het geheimzinnig land van weleer met zijn tweehoofdig bestuur en machtige leenmannen, innig gehecht aan overgeërfde zeden en daarom schuw voor „den leelijken, harigen vreemdeling", die daarin verandering dreigde te brengen, kortom het aloude Japan, gelijk Harris het nog aantrof, wordt door een bevoegde, die zelf meerdere jaren in het vaderland der camelia's en chrysanthemum's heeft geleefd, de algeheele om-

wenteling op staatkundig en maatschappelijk gebied aangetoond, welke dat rijk in betrekkelijk weinige jaren heeft doorleefd en waarvan de gevolgen zoo duidelijk te voorschijn traden bij de fabelachtige overwinningen op China.

Met rassche schreden, aldus besluit onze Amerikaansche zegsman, en wij weten, hoe *am allerhöchsten Ort* dat gevoelen wordt gedeeld, nadert Japan de bestemming, welke aan dat rijk reeds door Harris was voorspeld: in de toekomst zal het 't Engeland van het Oosten worden.

Ofschoon alzoo in het werk van den heer Griffis de meeste aandacht wordt geschonken aan den persoon van den Amerikaanschen gezant, is er ook dikwerf sprake over den heer Heusken.

Hetgeen daar betreffende den laatste wordt medegedeeld, hebben wij voorheen in dit tijdschrift veel uitvoeriger uit zijn dagboek pogen weer te geven; wij kunnen derhalve volstaan met eene alinea van den Amerikaanschen schrijver te vertalen, waaruit zal blijken, dat de verdiensten van dezen *young and brave Hollander* door hem niet minder hoog worden aangeslagen dan wij uit diens aanteekeningen meenden te mogen opmaken. Op blz. 20 schrijft hij aldus:

„Het Hollandsch was de eenige Europeesche taal, waarvan de Japanners een weinig kennis bezaten, en al hetgeen zij aan Westersche beschaving hadden ontleend was hun door bemiddeling van die taal toegevloeid. Bovendien had de Nederlandsche Regeering door hare dienstvaardigheid en aanbeveling krachtig bijgedragen tot het welslagen van Perry's zending. Mr. Harris gevoelde derhalve voor alles behoefte aan de hulp van een jeugdigen en schranderen Hollander, die als secretaris en tolk zou optreden.

Zulk een persoon vond hij met behulp van Rev. Thomas de Witt, predikant aan de „Collegiate Reformed Church" te New-York, in den heer Henri C. J. Heusken, die nog een moeder had, welke als weduwe te Amsterdam woonde. Hij was een flinke jonge man, voor zijn taak berekend, wetenschappelijk ontwikkeld en met geestdrift bezield. Nadat zijn chef het tractaat had gesloten, was hij ook voor

de gezanten van Engeland en Pruissen als tolk werkzaam. Tevens oordeelde Heusken het noodzakelijk om de Japanners, welke zich voor tolken uitgaven, zuiver en hedendaagsch Hollandsch te leeren, niettegenstaande die sukkels meenden, dat een schippers- en zeemansdialect, tweehonderd jaren geleden in zwang en gedurende al dien tijd naar Japansche begrippen verwrongen, de eenig behoorlijke wijze van Hollandsch spreken was. En daar zij er op stonden, dat ieder woord van de Hollandsche vertalingen in dezelfde volgorde zou geplaatst worden als bij de Japansche stukken was in acht genomen, had hij hun niet slechts een nieuwe taal maar tevens een gansche recks van nieuwe begrippen in te prenten. De naam van Henri Heusken verdient daarom steeds in herinnering te blijven als onafscheidelijk verbonden met het welslagen van den Amerikaanschen gezant. Op den 14den Januari 1861 werd hij door het zwaard van eenige Japansche geestdrijvers verradelijk te Yedo [1]) omgebracht. Het lichaam van Heusken werd begraven op het Budhistisch kerkhof te Tokio. Zijn dood was slechts één onder de vele droevige offers, welke voor de beschaving van Japan zijn gebracht".

Als eene bijzonderheid, welke mij onbekend was gebleven, deel ik hier op gezag van Mr. Griffis nog mede, dat de gezant na den moord 10000 dollars als schadevergoeding van de Japansche Regeering eischte, welke som werkelijk door het Gouvernement werd uitbetaald en ten goede is gekomen aan de moeder van den verslagene.

Talrijk ten laatste zijn die bladzijden in het boek van den Amerikaan, waar op de vroegere betrekkingen van ons vaderland tot Japan wordt gewezen; zij strekken ter toelichting van een algemeene opmerking, door den schrijver voorop gezet en reeds hierboven medegedeeld: dat al hetgeen de Japanners gedurende meer dan twee eeuwen aan Westersche beschaving hadden ont-

---

[1]) Wij volgen hier en elders de schrijfwijze van Mr. Griffis. Zijn spelling is ontleend aan de nieuwste werken over Japansche taalkunde; de geografische namen hebben daardoor eene groote wijziging ondergaan.

leend hun door bemiddeling van Holland was toegekomen. Zoo lezen wij bijv. hoeveel de heelkunde in Japan verschuldigd is aan de Hollanders te Nagasaki; daar werden inlandsche doctoren gevormd, die zich vervolgens over de verschillende deelen van Japan verspreidden, een betere geneeskunde toepasten en tevens meer dan eenige andere klasse hebben medegewerkt om de bevolking op het aanvaarden der overige Westersche begrippen voor te bereiden. Op die wijze ook was reeds voor de komst van Perry in 1854 het inenten onder de Japanners bekend. Toen Mr. Harris twee jaren later te Shimoda landde, vond hij het tiende gedeelte der bevolking van dit afgelegen oord tegen de pokken beschut, en wanneer thans de gevreesde ziekte in Japan nagenoeg is uitgeroeid, heeft men dit voor een deel te danken aan de voormalige dokters der Hollandsche factorij.

Elders hooren wij den Amerikaanschen gezant getuigen, dat de Japansche marine, welke zich later zoo geducht zou ontwikkelen, gelijk de zonen van het Hemelsche Rijk dat in 1894 hebben ondervonden, haar eerste zeer bescheiden opkomst wederom aan Holland had te danken. Op den 1sten October 1856 ankert het Nederlandsche stoomfregat *Medusa* voor Shimoda, dezelfde oorlogsbodem, welke zeven jaren later zoo kranig de eer van Neerland's vlag in de straat van Shimonoseki zou handhaven. Uit het onderhoud met den gezagvoerder teekent Mr. Harris o. a. het volgende aan:

„Kapitein Fabius meldt mij ook, dat thans twee stoombooten voor de Japanners in Holland zijn vervaardigd, waarvan de betaling aldus is geregeld enz..... Hollandsche ingenieurs, vertrouwd met de verschillende manieren van schepen te bouwen, zijn ten behoeve der Japanners uitgezonden en leeren hen thans te Nangasaki den scheepsbouw in zijn vollen omvang".

En wanneer hij in November 1857 op weg is naar Yedo om den Shogun (één der beide keizers) een brief van den President

der Vereenigde Staten persoonlijk te overhandigen, schrijft hij in zijn dagboek:

„Van mijn woning heb ik het gezicht op de baai van Jokahama, waar het smaldeel van Commodore Perry eenmaal het anker uitwierp. Ik was verbaasd daar tusschen Kanagawa en Jokahama een drietal schepen te zien liggen, naar Europeesch model gebouwd en opgetuigd; het waren de schepen, welke Japan van de Hollanders heeft gekocht om een begin te maken met haar vloot. Ten N.O. van Kanagawa bemerk ik de stoomboot, welke de Hollanders aan het Japansche Gouvernement hebben geschonken".

Wij zouden wenschen, dat alle betrekkingen tusschen Holland en Japan, welke in dit boek herdacht worden, zoo eervol waren als de even vermelde. Mr. Griffis bezit echter evenals de held van zijn boek een rondborstigen aard; de voorliefde, welke hij voor *brave little Holland* heeft, kan hem er niet toe brengen de volle waarheid, al is zij ook pijnlijk, te verzwijgen. Bovendien is deze predikant innig aan het Christendom gehecht; een smadelijke handeling, zijn Verlosser toegevoegd, treft hem diep, vooral wanneer medechristenen daarvan de werktuigen zijn geweest. Men zal de onteerende voorwaarde kennen, waarop na het sluiten van Japan aan de Hollanders op Deshima het handelsverkeer met Nangasaki werd toegestaan. Om maar verzekerd te zijn, dat de gehate Portugeezen niet op nieuw Japan zouden binnendringen, werd op last van het Japansche Gouvernement in het plaveisel van de brug, welke het eilandje Deshima met Nangasaki verbindt, een koperen plaat aangebracht, waarop Christus aan het kruis was gegraveerd; zoodat een ieder, die van de Hollandsche nederzetting den vasten wal wilde bereiken, noodzakelijk den voet op dat heilig afdruksel moest zetten. Twee honderd en dertig jaren lang heeft dit schouwspel zich herhaald; eerst in 1853, één jaar voor de tweede komst van Perry, liet het Japansch Gouvernement de plaat verwijderen, zonder zich echter voor de toekomst te willen verbinden. Mr. Griffis schijnt te hebben vernomen, dat

men heeft gepoogd het aanstootelijke feit te verzwakken; terwijl hij eerlijk erkent, dat ook sommige van zijne landgenooten, die schipbreuk hadden geleden, zich aan dezen hoon zullen onderworpen hebben, wil hij van geen twijfel omtrent den vollen omvang der ergernis weten. Van daar ook dat wij behalve zijn getuigenis, dat reeds veel waarde heeft, omdat hij jaren lang in Japan vertoefde, en de daarmede overeenstemmende verklaring, welke Mr. Harris in zijn dagboek aflegt, een bericht vinden opgenomen van Japansche zijde afkomstig. In de *Kindai Geppio* heet het: „Sinds dat jaar [1853] geraakte de gewoonte van *fumi ye* [stappen over een koperen plaat], te Nangasaki gevolgd, in onbruik".

Hoeveel krachtiger betoonde zich het christelijk bewustzijn van den Amerikaanschen gezant! Waar hij in zijne aanteekeningen met verontwaardiging datzelfde feit herdenkt, voegt hij er aanstonds aan toe: „Deze gewoonte heeft zich beperkt tot Nangasaki; had men getracht dit ook door te voeren in Shimoda [de havenplaats, waar hij moest verblijven, alvorens Yedo voor hem werd ontsloten] ik zou mij verzet hebben op eene wijze, welke de Japanners had gedwongen naar mij te luisteren". En zijn gansche gedrag is er ons borg voor, dat zulks geen ijdele grootspraak was. Van het oogenblik af, dat hij den voet op Japanschen bodem heeft gezet, weigert hij op Zondag onderhandelingen te voeren of ook maar een boodschap van de inwoners aan te nemen; zelfs voor den Keizer, die hem te Yedo als nieuwjaarsgeschenk een mand met prachtige sinaasappelen laat aanbieden, maakt hij geen uitzondering. Het doel was om de Japanners aldus te leeren, dat zij zijne gestrenge opvatting omtrent den rustdag des Heeren hadden te eerbiedigen. Terwijl de doodstraf nog geldt voor iedere uitoefening van den christelijken godsdienst, leest hij met luider stemme op de Zondagen een gedeelte van den Bijbel en de toepasselijke gebeden uit zijn *Prayerbook*. Het is hem zeer wel bekend, dat ook de geringste zijner handelingen worden bespied

en de wanden zijner woning te Yedo van papier zijn; doch hij wil bij de Japanners niet doorgaan voor een onverschilligen Christen; ten overvloede onderricht hij hen van deze handelingen, „opdat zij later geen onwetendheid zouden kunnen voorwenden". Voeg hierbij, dat de gezant in zijn verkeer met de hooge ambtenaren van Japan even onverzettelijk de eischen der christelijke zedenleer handhaaft. Met verontwaardiging werpt hij dezen diplomaten hun onverbeterlijk draaien en liegen voor de voeten, en zonder tegenspraak kan hij zich openlijk hun meerdere verklaren door geen duimbreed van de waarheid af te wijken. Ook de onreine gesprekken, waarin dezelfde ambtenaren zich zoozeer vermeiden, zijn dezen *bachelor* een walg. Wanneer de onderhandelingen met de Gouverneurs van Shimoda zijn aangevangen schrijft hij in zijn dagboek het volgende:

„Het gesprek kreeg thans de wending, welke het hier steeds pleegt te nemen. De zedeloosheid van dit volk gaat alle begrip te boven. Niet zoodra zijn de zaken achter den rug, of het eenige en onveranderlijke onderwerp, waarover zij durven praten, komt te berde. Ik word overstelpt met allerlei vragen over Amerikaansche toestanden, doch wil het papier daarmede niet vuil maken".

En wat was nu de uitkomst van dit krachtig optreden, waarbij het christelijk karakter niet werd verloochend maar op den voorgrond geplaatst? Het dagboek van den gezant zal het ons met een duidelijk voorbeeld leeren. Mr. Harris bevindt zich te Yedo en onderwerpt in vereeniging met de Commissarissen van den Keizerlijken Staatsraad het verdrag aan eene laatste revisie. De Japansche diplomaten bedienen zich van een handgreep, welke reeds vroeger tegen hem was aangewend: de voorloopige redactie der artikelen, welke na lange en moeilijke beraadslagingen was tot stand gekomen, wordt op eenmaal en zoo beslist mogelijk verworpen. Slechts het 8ste artikel vindt genade in hunne oogen.

De aanteekeningen van den gezant melden daaromtrent het volgende:

„Dit artikel had ik in het concept van onze overeenkomst opgenomen zonder schier eenige verwachting te koesteren, dat het zou aangenomen worden. Het waarborgt den Amerikanen vrije uitoefening van hunnen godsdienst met het recht betamelijke kerkgebouwen voor zich op te richten; bovendien wordt daarbij bepaald, dat de Japanners de gewoonte zullen afschaffen van het kruis te laten vertreden. Tot mijne blijde verwondering wordt alleen dit artikel aanvaard. Ik weet, dat de Nederlanders aan de wereld hebben verkondigd, dat de Japanners artikelen onderteekenden, waarbij vrijheid van godsdienstoefening wordt toegestaan en derhalve het vertreden van het kruis wordt afgeschaft. Waarheid is, dat de Nederlanders het afschaffen van dit laatste hebben voorgeslagen, doch de Japanners weigerden te teekenen".

Zooveel vermocht het zedelijk overwicht van dezen Amerikaan! Want het verdient wel te worden opgemerkt, dat hij over geen enkel oorlogschip, geen enkelen soldaat zelfs had te beschikken om zijne betoogingen kracht bij te zetten. Gedurende de achttien maanden, welke hij eerst te Shimoda, later in de keizerlijke residentie met de voorbereidingen van het tractaat doorbracht, kon hij slechts op eigen geestkracht rekenen en op de trouwe hulp van zijn Nederlandschen secretaris. Doch op den 17den Februari van het jaar 1858 had Mr. Harris met geen andere dan de hierboven vermelde middelen zijn pleit in hoofdzaak gewonnen. Zelfs de krijgsbedrijven in een naburig rijk kunnen daarop geen invloed hebben uitgeoefend, want op dien dag was de mare, dat China voor de vereenigde macht van Engelschen en Franschen had moeten bukken, nog niet doorgedrongen tot Japan. Het slagen van den Amerikaanschen gezant was voor de toekomst verzekerd, toen op genoemden dag de Japansche Regeering hem de schriftelijke verklaring ter hand stelde, dat het tractaat in den vastgestelden vorm en binnen een bepaalden termijn zou onder-

teekend worden. Vijf maanden later is dat werkelijk geschied, zoodat, toen spoedig daarop lord Elgin met zijn geduchte vloot voor Yedo verscheen, een handelsverdrag met Engeland gemakkelijk kon tot stand komen — maar een verdrag, dat tot grondslag had het reeds gesloten tractaat met de Vereenigde Staten.

Men heeft beweerd, dat niets zoozeer de verbreiding der christelijke beschaving onder de heidenen zal hebben tegengewerkt dan het ergerlijk voorbeeld, door Christenen zelf hun gegeven. Er komen helaas in de geschiedenis van elk christelijk volk bladzijden voor, welke tot bekrachtiging van dit vermoeden kunnen worden aangevoerd. *Brave little Holland* heeft echter al zeer vele donkere bladzijden in de geschiedenis van hare koloniale politiek! Om ons tot Japan te beperken — meer dan twee eeuwen lang was het alleen aan onze natie gegund handelsbetrekkingen met dat geheimzinnig rijk te onderhouden. Op Deshima, zoo hoorden wij reeds in onze jeugd verhalen, bleef ongestoord Neerland's driekleur wapperen, terwijl het arme vaderland onder de dwingelandij van een Napoleon zuchtte. Wilt gij u echter een dubbele ergernis besparen, vraag dan niet, waarvoor dit alles is gekocht. Wanneer men het reglement leest, waarbij de Hollanders te Deshima werden geduld, de voorwaarde kent, welke zij moesten vervullen om naar Nangasaki te komen, dan is het duidelijk, dat noch het karakter noch de geloofsovertuiging dier Hollanders den Japanner eenigen eerbied konden afdwingen. Vandaar ook dat deze hun durfde voorslaan hunne mede-christenen in Japan te helpen uitroeien, een werk, waartoe zij zich werkelijk hebben geleend; men denke slechts aan het bedrijf van den Hollandschen handelsagent Nicolaas Koekebakker, die in 1638 Simabara, het laatste toevluchtsoord van duizenden inlandsche Christenen, met Hollandsche kanonnen heeft beschoten, en zóó een algemeenen moord op zijn geloofsgenooten hielp voltrekken.

Wij hebben getracht bij het bespreken van deze laatste pijnlijke gebeurtenissen zoo beknopt mogelijk te zijn, doch moesten ze

wel vermelden ter verklaring van hetgeen ons bovenal heeft aangetrokken in de biografie van Townsend Harris. Het waren die bladzijden, waar wij bevestigd vonden, dat een zoon van hetzelfde Holland heeft mogen medewerken aan de taak, welke op zulk een waardige en christelijke wijze is volbracht, aan het openen van Japan voor het algemeen handelsverkeer.

Warmond. Dr. A. H. L. Hensen.

EEN NATUURONDERZOEKER.

(Vervolg van Dl. CVI, bl. 344 vv.)

IV.

Sinds de dagen van Ch. Darwin is misschien geen vak van wetenschap zoo weinig wetenschappelijk behandeld als de entomologie. Wie zou verwachten, dat een degelijk natuurvorscher in zijne studiën zich bepaalt bij de lichamelijke vormen en vermogens van het dier, zonder bijna acht te geven op het instinct. De beteekenis, de waarde van den lichaamsbouw wordt toch eerst goed gezien in het licht der instinctmatige vermogens. Dat een *Ammophile* (zandwesp) het lichamelijk vermogen bezit, snel in den grond te graven, is zeker wetenswaard, doch dat zij ook het vermogen heeft, om in de wijde wereld rondvliegend, juist op dat plekje te gaan graven, waar de groene rups, die zij voor de voeding harer larven noodig heeft, verborgen ligt, stelt de beteekenis van het graafvermogen in een zeer eigenaardig licht. Te weten, dat diezelfde wesp een angel bezit, is iets, maar dat zij met dien angel de groene rups op zes plaatsen treft, en wel juist op die zes plaatsen, waar de zes zenuwknoopen van het dier liggen, is van veel meer belang. Intusschen schijnt men wel eens getracht te hebben, de allermerkwaardigste bevindingen van het instinct op den achtergrond te schuiven.

Ch. Darwin, die deze kwestie onmogelijk geheel en al kan omzeilen, tracht in een twaalftal bladzijden aan te toonen, dat een instinct ook wel eens veranderen kan, en hiermede rekent hij zich verder van alle moeilijkheden ontslagen, alsof een degelijk

onderzoek niet uitwees, dat altijd met een eigenaardig instinct eigenaardige vormen en vermogens samengaan.

In onze leerboeken worden allerlei dieren naar den lichaamsbouw gerangschikt; vleugels, pooten, sprieten worden nauwkeurig beschreven en afgebeeld, doch de vermogens, waardoor het dier voor eigen levensonderhoud en voor het voortbestaan der soort dikwijls zoo behendig weet te zorgen, worden niet of slechts zoo vluchtig behandeld, dat bij de meeste leerlingen zelfs geen vermoeden ontstaat aangaande die geheimen, die den waren natuuronderzoeker het onderwerp zijn der hoogste bewondering.

Het is om deze reden, dat wij van tijd tot tijd de aandacht vestigen op de *Souvenirs* van J. H. Fabre, den scherpzinnigen onderzoeker, die reeds voor ruim veertig jaar de studie van het instinct als hoofdzaak vooropzette, waarbij zich dan ook noodzakelijk een allernauwkeurigste kennisneming der lichamelijke vormen aansluit.

Alvorens deze maal onzen leidsman te volgen wenschen wij den lezer in kennis te brengen met een werkje van Dr. H. Thoden van Velzen, over het instinct der dieren. Men ziet hieruit tegelijkertijd, dat hetgeen hierboven gezegd werd, niet zoo absoluut bedoeld is, alsof nooit iemand zich met deze studiën had bezig gehouden. Het werkje hier bedoeld, bij van Holkema en Warendorf te Amsterdam in brochure-formaat verschenen, draagt den titel: *Het instinct der dieren. Bijdrage tot de psychologie der dieren en tot de verklaring der wereld.* De schrijver behandelt niet zoozeer de vraag, die onze weetgierigheid wel het meest zou prikkelen, hoe nl. ontwikkeling van instinct gelijken tred heeft kunnen houden met ontwikkeling van lichamelijke vermogens; hij houdt zich bijzonder bezig met het wezen van het instinct; doch in ieder geval is het voor ons verblijdend, dat mannen, die zooals Dr. H. Thoden van Velzen aan Darwin een „onverwelkelijke eer toekennen" toekennen, beginnen in te zien, dat dit, ook voor

de theorie van Darwin, zoo belangrijk vraagstuk eenige toelichting behoeft.

Dr. H. Thoden van Velzen had eenigen tijd te voren een verhandeling geschreven over *Ons* [der menschen] *geestelijk wezen*. Een schrijver in *De Gids* verklaart „de taak niet aan te durven om „in zijne eigene woorden eene beoordeeling te geven van dit diepzinnig werk". Ook wij wenschen slechts met des schrijvers woorden iets van zijne beschouwingen aan onze lezers mede te deelen.

Op de vraag „wat instinkt is" kon de schrijver eerst geen antwoord geven, maar „toen hij den tweeden druk van *ons geestelijk wezen* bewerkte, was hij door stille opmerkzaamheid tot het besluit gekomen, dat ook de geest van het kind reeds eenige ontwikkeling bezit, vóórdat het ter wereld komt, en nu kwam hij tot de ontdekking, dat ook dezelfde soort ontwikkeling in het dier aanwezig is".

Om de „overeenstemming tusschen mensch en dier" in het licht te stellen doet schrijver uitkomen:

„Kleine kinderen bezitten evenmin godsdienst als dieren. Zij verklaren nog evenmin verschijnselen uit zichzelve als deze. Hunne geestesverrichtingen, die uitingen hunner karaktertrekken, vergelijken ze niet met bewegingen, die hun vreemd zijn, om ze daaruit te verklaren.

Het dier heeft evenals de mensch eenen geest of ziel, die gevoelt, denkt, wil en bewust is.

Het heeft eenen geest, die gevoelt; want het geeft evenredige of onevenredige vormen aan nesten of andere voorwerpen; en het zingt, brult of uit andere geluiden. Het dier gevoelt; want het kronkelt de deelen van zijn lichaam in de schoonste vormen, of wel het richt zijn haren borstelachtig omhoog en schrijdt met stijven rug voorwaarts.

Het dier heeft eenen geest die denkt; want het scheidt de twijgen voor zijne woning van andere voorwerpen af en verbindt ze weer te zamen.

Het dier heeft eenen geest die vergelijkt; want het voegt dikwerf het gelijksoortige samen.

Het dier wil en wil niet; het kiest; uit eene menigte voorwerpen haalt het juist diegene, welke hem dienstig zijn.

Het dier is bewust. Gevoelen, denken, kiezen zijn ook bewustzijn, zooals wij in de wetenschap van ons geestelijk wezen hebben duidelijk gemaakt".

Nadat de schrijver deze overeenstemming nog in vele andere punten met dezelfde kracht van betoog aangetoond heeft en tot het besluit is gekomen, dat de geesten der dieren en ook der planten onsterfelijk zijn, geeft hij in de tweede paragraaf eene „verklaring van het instinkt der dieren" op de volgende wijze:

„Hebben menschen en dieren eene groote overeenkomst, een bijna radikaal verschil schijnt er nog altoos te bestaan tusschen beide.

De mensch schijnt wel zonder voorstellingen het eerste levenslicht te aanschouwen, terwijl bij het dier verwonderlijke vaardigheden aanwezig zijn. Toch geeft ook de nadere studie van het geestelijk wezen der menschen licht over het tot dusver in vele opzichten zoo duistere vraagstuk van het instinkt van het dier.

Ik heb in mijne studie over het geestelijk wezen van den mensch uitvoerig bewezen, dat dat wezen bestaat uit twee deelen, het geheugen, dat door middel van zintuigen gezichtsbeelden, geluidsbeelden, reukbeelden, smaakbeelden enz. ontvangt, en het centrum van dat geheugen, het ik of den geest, dat een werkzaam atoom is. Ik heb daar uiteengezet, dat de geest door middel van zijne zenuwen eveneens de beelden van zijne eigene werkzaamheid terug ontvangt in zijn geheugen, als het door de overige zintuigen de beelden van de wereld verkrijgt. Ik heb die beelden daar ook voorstellingen genoemd, omdat zij voor den geest gesteld zijn in het geheugen..

Dat het kind reeds voorstellingen bezit in den moederschoot, bewijzen ook de bewegingen van den geest van het kind, die tot handelingen worden, en die de moeder dikwerf gevoelt...

Heeft dus het kind als het geboren wordt, reeds voorstellingen tot zijne dispositie, *voorstellingen in het geheugen der dieren, die hunnen geest of ziel bewegen, en die zij voor de geboorte verkregen hebben, zijn*

het eenige middel om de zoogenaamde instinktmatige handelingen der dieren te verklaren.

Vele dieren loopen, zwemmen, vliegen, eten, wanneer zij geboren worden of het ei verlaten.

Wat zijn nu die bewegingen? Wat zijn loopen, zwemmen, vliegen, eten enz.?

De enkele bewegingen van het loopen, zwemmen, vliegen, eten zijn gevoelen, verbinden, scheiden, vergelijken, willen, kiezen, bewustzijn in verhouding tot de voorstellingen van bodem, van water, van lucht, van spijzen, en door middel van deze met den werkelijken bodem, met het werkelijke water, met de lucht en met de spijzen, en de herhaalde bewegingen van het loopen, zwemmen, vliegen, eten zijn een herhaaldelijk gevoelen, verbinden, scheiden, vergelijken enz. van den geest, wanneer deze in betrekking staat tot gezindheden, die weer verhoudingen zijn tot de begrippen van bodem, van water, van lucht, van spijs...

Ook wanneer men die handelingen meer van nabij beschouwt, komt men tot het besluit, dat dit waarheid is.

Loopen is scheiding van het eene gedeelte van den bodem en verbinding met het andere gedeelte. Het is dus gedachte. Omdat het beweging is, is het ook een willen. Al is het ook zeer snel, toch is het telkenmale een indruk ontvangen; van daar dat het dier in de eene streek anders loopt dan in de andere. Ook is het een indruk geven, zoodat het sporen achterlaat, soms zeer regelmatige. Het is dus ook gevoelen. De verschillende schreden, die het op verschillende paden zet, bewijzen zijne vergelijkingen. In zoover als het een gevoelen is, is het ook een bewustzijn".

Wij meenen met deze uitvoerige aanhaling te kunnen volstaan om aan onze lezers een kort begrip te geven van de „psychologie", die in dit werkje wordt voorgestaan. Het oordeel daaromtrent laten wij ook geheel aan hen over. Meenen zij aldaar een „bijdrage tot de verklaring der wereld" te kunnen vinden, dan hebben wij de bron aangegeven en hen in staat gesteld op eigen gelegenheid een nader onderzoek in te stellen.

Wij voor ons willen thans, het veld der algemeene beschouwingen verlatend, onder leiding van den natuuronderzoeker Fabre (*Nouveaux Souvenirs*) eenige bijzonderheden mededeelen omtrent het wonderbaar instinct van de *Sitaris*, een parasiet, behoorende tot de orde der schildvleugelige insecten (kevers enz.).

De omstreken van Carpentras zijn het zonnig lievelingsoord van menig vliesvleugelig insect, en wel bijzonder van zekere bijen. Twee soorten, vooral de *Anthaphora pariëtina* en de *Anthaphora pilipes* graven er in de maand Mei zoo overvloedig haar onderaardsche gangen, dat de leemachtige zandhellingen op sommige plaatsen het aanzien hebben van reusachtige sponsen. Men weet, dat elke uitgraving eindigt in een cel, een magazijn, dat, goed van honing voorzien, het ei der *Anthaphora* ontvangt om aanstonds daarna te worden gesloten.

Ons eerste bezoek moet hier plaats hebben tegen het einde van Augustus of in het begin van September. Omstreeks dien tijd is het zeer rustig in de omgeving der nesten; doch vergeten wij niet, dat hier eenige duimen in den grond duizende larven en nymphen verborgen liggen, die de lente van het volgend jaar afwachten om in gonzende zwermen den arbeid te beginnen, dien hare ouders het vorig jaar volbrachten. Ons bezoek geschiedt om te zien, of er in dezen rustigen tijd geen roovers rondsluipen bij de verzamelplaatsen van zoo overvloedigen, saprijken buit.

Talrijke spinnewebben omgeven de galerijen der hellingen, en om nu niet te spreken van nog vele andere zaken, die anders de aandacht wel waardig zijn, verdient het onze opmerking, dat men telkens in deze spinnewebben de verdorde overblijfselen ziet van een kever die den naam van *Sitaris humeralis* draagt. Verder rondziende bespeurt men ook op vele andere plaatsen dezer omgeving dezelfde reeds verdroogde *Sitaris*; maar te midden van de verwoestingen des doods dwalen er ook nog vele levenden rond. De mannelijken schijnen met geen ander doel te zijn gekomen, dan om de komst van een wijfje af te wachten.

Aanstonds na de paring begeeft het wijfje zich naar een der uithollingen van de *Anthaphora*, en gaat met achterwaartsche beweging zich geheel daarin verschuilen. Het kan niet anders, of de *Sitaris* heeft er groot belang bij zich in den omtrek dezer nesten op te houden, waar zij zich vertoonen komt om te paren en — te sterven. Onderzoeken wij daarom wat er in den grond verborgen ligt.

Het houweel stelt ons in het bezit van een grooten klomp aarde, die een aantal nesten in ongeschonden toestand bevat, Het onderzoek vangt aan. Menige cel bevat de larve van een *Anthaphoor*, in eerste ontwikkeling, want eerst het volgend jaar zal deze volwassen zijn. Anderen bevatten een parasiet, wel een aandachtige beschouwing waardig, maar die ons op dit oogenblik niet kan bezig houden. Eindelijk vindt men in meerdere cellen een eivormige doorzichtige pop, en reeds door het omhulsel heen ziet men een volwassen *Sitaris humeralis*. Zoo is dan, gelijk reeds vermoed werd, de *Sitaris* een parasiet der *Anthaphoor*. Doch het trekt al aanstonds de aandacht, dat de cel der *Anthaphora* volkomen ongeschonden is. Ook bij het allernauwkeurigst onderzoek met de loup is er geen spoor van geweld te zien. Men herinnere zich nog eens, hoe nauwlettend de bij is om alle vreemde bestanddeelen uit haar honingmagazijn te verwijderen, hoe zij ook geen oogenblik tijds verloopen laat tusschen het leggen van haar ei en het sluiten der woning, om dan de vraag te stellen: hoe is het mogelijk, dat de *Sitaris* hier is binnengedrongen, zonder eenig teeken van haren weg achter te laten? De oplossing dezer vraag heeft Fabre drie jaar studie gekost. Wie de mate zijner scherpzinnigheid aan een vergelijk wenscht te onderwerpen onderzoeke, alvorens de hier volgende bladzijden open te snijden of hij het insect den weg weet aan te wijzen.

Twee zaken staan reeds vast: de *Sitaris* komt einde Augustus of in het begin van September volwassen uit de cel eener *Antha-*

phora te voorschijn, en: zij houdt zich aanstonds bezig met het werk der bevruchting. Een derde laat zich vermoeden, dat nl. het wijfje hare eieren in den toegang der bijencellen nederlegt. Dit laatste dient echter proefondervindelijk te worden aangetoond. Het wijfje der *Sitaris* wordt aanstonds na de paring opgesloten in een doorzichtige flesch. Deze wordt horizontaal nedergelegd en een glazen buis er in gebracht. Na eenigen tijd te hebben rondgesnuffeld, begeeft de *Sitaris* zich achteruittredend in de glazen buis. Zij vertoeft hier ongeveer 36 uur. Een vele malen en ten einde toe herhaald bezoek brengt u tot de overtuiging, dat de tijdsruimte, die er telkens tusschen het voorafgaande en volgende ei verloopt, niet meer is dan een minuut; zoodat dit insect achtereenvolgens de kiem des levens in twee duizend eieren nederlegt. Na deze proef bezocht Fabre opnieuw de verblijfplaatsen der *Anthaphora* en vond ook daar de eieren der *Sitaris* in de toegangen naar het nest. Zij brengt deze dus niet binnen de cel, doch laat haar liggen in de vestibuul, blootgesteld aan de koude van herfst en winter, die spoedig volgen, aan de roofzucht van spinnen, hooiwagens en meer ander verslindend gedierte. Welk een zorgeloosheid van dit insect! Doch herinneren wij ons, dat zijne vruchtbaarheid zoo groot is. Het een schijnt hier tegen het ander op te wegen. Gelukkig toeval!

De eieren zijn zeer klein, wit van kleur, kleven een weinig aan elkander en liggen in een vormelooze massa saamgehoopt. De ontluiking heeft ongeveer een maand later plaats, einde September en begin October.

Toen Fabre deze ontluiking voor de eerste maal aanschouwde, verwachtte hij, dat de larven zich spoedig op weg zouden begeven om op eene wijze, waarvan hij nog geen verklaring had kunnen geven, binnen te dringen in de cellen der *Anthaphoren*. Doch deze verwachting bleek onjuist. De kleine zwarte larven, ofschoon van goede pooten voorzien, blijven samen met de witte overblijfselen van het ei, zonder beweging opeengehoopt liggen. Te

vergeefs bracht hij in zijn doozen en flesschen geopende en gesloten bijencellen, larven en nymphen onder haar bereik; zij laten zich door niets bekoren. Niet anders dan door geweld kan men beweging brengen in deze massa, die daarna weer dadelijk tot den toestand van volkomen rust terugkeert; terwijl een larve op eenigen afstand van de anderen afgezonderd met grooten spoed terugkeert, om opnieuw een plaatsje onder het getal harer zusteren te zoeken. — Alle pogingen zijn vruchteloos. Dagen, weken verloopen zonder verandering. Eindelijk onderneemt onze natuuronderzoeker de reis naar Carpentras en bevindt, dat de larven der *Sitaris* ook daar in de galerijen der bij te zamen liggen, juist als in de glazen buizen te Avignon, zijne woonplaats. De vraag hoe deze larve in de woning der bijen binnendringt, blijft dus voorloopig onbeantwoord.

Laten wij intusschen de beschrijving der larve volgen en wat voor de hier volgende bladzijden het meest van belang is, mededeelen.

Zij heeft de lengte van één millimeter of nog minder, is ovaal van gedaante, aan de onderzijde afgeplat, bolvormig op den rug, lederachtig en van een zwarte naar groen zwevende kleur. Kaken: zeer krachtig, rossig van kleur, gebogen en scherp. Voelhorens: tamelijk lang in twee geledingen. Aan den voet van elken voelhoren: twee oogvlekjes (ocelles), niet even groot, bijna verbonden. Pooten: middelmatig lang, zeer krachtig, voorzien van een nagel die zeer sterk, lang, scherp en bewegelijk is. Elke poot is daarbij voorzien van twee sprieten, bijna zoolang als de poot zelve, die bij de voortbeweging zich ongeveer rechtstandig plaatsen op het vlak waarin de beweging geschiedt. Het achterlijf bestaat uit negen geledingen; tusschen de laatste en de voorlaatste zijn twee gebogen punten te zien, een ter linker en een ter rechterzijde, kort, krachtig, scherp en hard. De laatste geleding heeft twee sprieten, gelijk aan die der pooten. Voeg hierbij, dat het dier een kleverige stof bezit, die samen met de in den vorm van een

ploegijzer gebogen voetnagelen een onbeweeglijke rust mogelijk maakt, ook op de meest gladde lichamen. Uit een en ander is echter ook wel op te maken, dat het dier niet enkel behoeft te rusten, maar ook moeilijke en gevaarlijke beklimmingen te volbrengen heeft, terwijl de bek aan een hevig werk van verslinding doet denken.

De boven vermelde toestand van rust duurde in Fabre's verzamelplaatsen tot het begin der lente. Tegen het einde van April beginnen de larven plotseling haar verblijfplaatsen in alle richtingen te doorkruisen. 't Is uit die onrustige bewegingen wel op te maken, dat zij iets zoeken, wat haar ontbreekt. Wat zou dit anders zijn dan voedsel? Sinds Augustus hebben zij niets genuttigd. Doch haar voedsel kan niet anders zijn dan de inhoud der bijencellen; immers later vindt men in deze cellen de volwassen *Sitaris*.

Omstreeks dienzelfden tijd zijn de nymphen der *Anthaphoren* op het punt der ontluiking; enkelen zijn reeds uitgevlogen en houden zich bezig met de verzameling van honing voor haar nageslacht.

Zoo kan dan de lang verwachte proef een aanvang nemen. Geopende en gesloten cellen, van nymphen nog voorzien, worden in het bereik der jeugdige *Sitaris* gebracht; doch zonder gevolg. De *Sitaris* wordt in een cel geplaatst; op de larve; maar te vergeefs.

Dan een proef met den honing. Niet zonder veel moeite weet Fabre in de omstreken van Avignon eenigen dezer cellen te bemachtigen. Zij zijn tot op de helft der hoogte met honing gevuld en reeds voorzien van de zoo juist uit het ei gebroken larven. Uit eenigen dezer cellen wordt de larve verwijderd, in anderen wordt zij op haar plaats gelaten. Onder duizend voorzorgen wordt een larve der *Sitaris* op den honing geplaatst; in een andere cel tegen den wand; in een andere bij den ingang enz. Alles wordt achter glas weggesloten, zoodat de proefneming

gemakkelijk kan geschieden, zonder verstoring der hongerige gasten.

O teleurstelling! De larven bij den ingang der cellen geplaatst gaan terug en loopen zoekend rond; zij, die in de onmiddellijke nabijheid van den honing zijn nedergelegd komen jammerlijk om, niet in staat zich aan de kleverige vloeistof te ontworstelen.

Dit vraagstuk wordt niet opgelost binnen de muren van een studievertrek. Fabre begaf zich weder op reis naar Carpentras, maar intusschen waren de dagen vervlogen, dat de *Anthaphora* zich bezig houdt met de zorgen voor haar kroost. Alles was als het vorig jaar. Het onderzoek moet tot de volgende lente worden uitgesteld.

In den loop dier dagen vernam Fabre van L. Dufour, die van alles was op de hoogte gesteld, dat het diertje, hetwelk hij eens gevonden had op de *Andrènes* (een sluipwesp) door Newport erkend was als de larve der *Méloé* (een meikever). Fabre's aandacht was het niet ontgaan, dat naast de *Sitaris* ook de *Méloé* als parasiet der *Anthaphoren* voorkomt. Dit was alzoo een lichtstraal in de duisternis. Intusschen ontbrak de tijd hem niet, om te overwegen, hoe in het volgend jaar de proefneming moest worden voortgezet.

Bij de komst der lente wordt de *Sitaris* onrustig evenals het vorig jaar. Het eerste vliesvleugelig insect het beste (een *Osmia*) wordt levend in een fleschje gebracht, waarin zich eenige larven bevinden. Na korten tijd een nauwkeurig onderzoek, met de bebevinding, dat vijf larven der *Sitaris* zich aan de borstkas der *Osmia* hebben vastgekneld. Tienmaal wordt de proef herhaald, tienmaal brengt zij dezelfde uitkomst.

Op nieuw naar Carpentras. De eerste dag is regenachtig de *Anthaphoren* zitten verscholen in de galerijen der cellen, waar zij den winterslaap doorbrachten. Zij worden met een strootje te voorschijn gehaald en onderzocht. Bijna allen dragen zij één,

twee of meer larven der *Sitaris* die zich aan de borstkas hebben vastgekneld. Den volgenden dag is 't helder zonnig weder: de *Anthaphoren* vliegen rond. Zij worden opgevangen en onderzocht met dezelfde uitkomst. Tegelijkertijd is de larve der *Sitaris* in de holen niet meer te vinden.

Men kan de vraag stellen, of de *Sitaris* zich aan de *Anthaphoor* vastklemt, om, op de wijze van andere parasieten, zich met de levenssappen van dit insect te voeden. Doch een aantal proeven, welke wij kortheidshalve voorbijgaan, laten geen twijfel, of zij gebruikt dit middel alleen om zich naar het honingmagazijn der *Anthaphoor* te laten vervoeren, waar zij hare geheele ontwikkeling vindt. Intusschen wordt het duidelijk, waarom dit onaanzienlijk diertje van zoo stevige, vasthoudende pooten en sprieten voorzien is. Hare nietigheid in aanmerking genomen, is de beklimming van een *Anthaphoor* geen gering kunststuk. En volg daarna eens de bij in haar driftige bewegingen: in duizend richtingen gonst zij voort; werpt zich nu eens krachtig in de nauwe galerijen harer woning, dringt dan weer worstelend binnen een bloemkelk, en neemt geen rust, dan om zich te borstelen met pooten en vleugelen ter verwijdering van de laatste der zandkorrels, die bij het graven der woning tusschen elk harer geledingen drongen.

Doch wij loopen het onderzoek vooruit. De wijfjes alleen der *Anthaphoor* houden zich met het graven der cellen bezig, en deze komen eerst een maand later te voorschijn. Op dit oogenbevindt de *Sitaris* zich op de mannelijke *Anthaphoor*. Eerst een maand later ziet men haar op de mannelijke niet meer, doch alleen op de wijfjes. Het instinct weet, dat alleen de wijfjes de honingcel naderen. Dat zij voor dezen overtocht de gelegenheid der paring uitkiezen, lijdt wel geen twijfel. Ook als men tusschen de vingers de twee geslachten bij elkander brengt, heeft de overtocht plaats. Doch waarom dan niet de komst der wijfjes afgewacht in de holen? Waarom een maand lang, vastgeklemd aan

een overal rondsnorrende bij, zich aan het gevaar blootgesteld om uit den zadel te storten van dit nooit meer te achterhalen ros? Wie aandachtig de verschijnselen der natuur bestudeert, houdt zich overtuigd, dat ook hier een reden voor bestaat; deze is echter ook de scherpzinnigheid van een Fabre ontsnapt.

Onze onderzoekingen zijn intusschen nog verre van geëindigd. 't Is wel te gissen, hoe de kleine larve nu de cel der *Anthaphoor* bereikt; doch met gissingen stelle men zich niet tevreden. In ieder geval is het juiste oogenblik nog niet bekend, waarin zij zich op den honing nederlaat. Maar bovendien moeten er nog andere geheimen schuilen, want was dit zoo niet, waarom zijn dan de larven, door Fabre het vorig jaar op den honing geplaatst, omgekomen?

Maar dit onderzoek kan niet anders geschieden dan te midden der werkzaamheden van de bij. 't Is noodzakelijk, dat de onderzoeker zich tusschen de zwermen begeeft. Doch wat er ook gebeure, nu moest het probleem worden opgelost. Reeds vroeger hebben wij met een enkel woord over dit onderzoek gesproken, waarbij Fabre tot de gelukkige ondervinding kwam, dat deze bij zich niet verdedigt, zoodat ten slotte noch de drift harer ontsteltenis noch hare nieuwsgierigheid te vreezen is.

Een groote klomp aarde, een menigte cellen bevattend, wordt geroofd en onderzocht. Enkele cellen zijn nog open en voor een deel van honing voorzien; anderen zijn gesloten. In deze laatsten vindt men òf reeds de larve der *Anthaphoor*, of het ei der *Anthaphoor*, of de beschreven larve der *Sitaris*, die, op het ei gezeten als op een vlot, te midden van den honing drijft. Hoe is zij hier binnen gekomen?

De cellen, waarin zij zich bevindt, zijn zonder letsel; 't is dus niet mogelijk dat zij na de sluiting is binnengedrongen. De cellen, die het ei der *Anthaphoor* nog niet bevatten, bevatten ook de larve der *Sitaris* niet. Zij moet dus zijn binnengetreden op het oogenblik der eierlegging of onmiddlijk daarna. Men kan echter de

bij niet in zulke omstandigheden brengen, dat iemand hier ooggetuige zou kunnen zijn. De proefnemingen van het vorig jaar werden daarom nog eens herhaald. De *Sitaris* wordt op en bij den honing geplaatst; maar alles blijft zonder gevolg. De honing is haar dood. Bedenken wij nu, dat de *Sitaris* altijd op het ei gevonden wordt, en dat dit haar niet enkel tot een vaartuig dient, doch dat zij het, zooals wij straks zullen zien, als hare eerste spijze verslindt. Merken wij op, dat in elke cel op het ei altijd slechts één larve der *Sitaris* gevonden wordt, terwijl de bij er meerderen bij zich draagt, dan is er geen twijfel of de jeugdige *Sitaris* klemt zich aan het ei vast op het oogenblik, dat het in den honing nedervalt, een oogenblik, dat slechts voor één enkele deze gelegenheid biedt.

Nu blijft alleen nog over de larve, terwijl zij op het ei drijft, te bespieden. Daar het ei ongeveer drie millimeter lang is, kan zij er zich vrij op bewegen. Doch zie, na zeer korten tijd houdt zij stil, slaat haar stevige kaken in de zachte huid en zwelgt den inhoud. En dit is noodzakelijk voor het behoud van haar eigen leven. Want indien ook eens het ei der *Anthaphoor* tot ontluiking kwam, dan zouden er zich twee bewoners ophouden in deze woning, die daarvoor geen voedsel en geen ruimte biedt.

De *Sitaris* blijft nu eenige dagen, somtijds in beweging, somtijds in rust, ronddrijven op de huid van het ei, zonder zich tot den honing te begeven. Plaatst men een *Sitaris* voorzichtig op een klein stukje papier, in den honing drijvend, dan bewaart zij deze rustplaats niet, doch verdrinkt in den honing. Plaatst men haar op het ei der *Anthaphoor*, zij gaat te werk als hierboven gezegd is, en laat zich opvoeden in de woning, die haar door uwe tusschenkomst wordt aangewezen.

Na den tijd van acht dagen is zij in gewicht en in omvang verdubbeld. Dan opent zich de rug; een wit lichaampje, als ware het een ander ei, maakt zich los uit het zwarte omhulsel, rolt in

den honing en tegen het einde van den zomer, einde Augustus of begin van September, treedt de volwassen *Sitaris* uit de cel te voorschijn. Na zeer korten tijd legt het wijfje ongeveer tweeduizend eieren in de galerij van een bijencel, en haar kroost begint den levensweg, tot welks eindpaal zij genaderd is.

Het instinct schrijft aan de larve der *Sitaris* voor van October tot Mei een stille rust te bewaren. Hiermede stemt haar lichamelijk vermogen overeen, waardoor zij zoo langen tijd kan doorbrengen zonder eenige spijs te genieten. Bedenken wij hierbij wel, dat hare overige levensverrichtingen in werking zijn; deze rust is geen winterslaap.

Na die lange opeenvolging van dagen en nachten wordt de *Sitaris* onrustig, juist in den tijd, dat de *Anthaphoor* hare cel verlaat. En dit geschiedt niet enkel in de holen der *Anthaphoren* zelven, maar ook in de flesschen van den natuuronderzoeker. Is dit de werking van de maag of van het instinct, of van beide?

Het instinct doet haar onmiddellijk een *Anthaphoor* beklimmen. Hiermede stemt het lichamelijke vermogen harer stevige pooten en sprieten overeen.

Het instinct schrijft haar voor een maand in stille rust op de mannelijke bij te vertoeven en dan de gelegenheid niet te verzuimen om op het wijfje over te gaan. De kleverige vloeistof en geheel haar lichaamsbouw maken zoowel het eene als het ander mogelijk.

Het instinct waarschuwt, als het oogenblik nabij is, dat de *Anthaphoor* haar ei zal leggen. Zij moet zich van de borstkas naar een andere plaats begeven, om zich aan het ei te klemmen. In het volbrengen van dit kunststuk slaagt zij voortreffelijk.

Het instinct gebiedt haar den eenigen vijand, die nu rest, te dooden; en zij bezit stevige kaken om het ei der *Anthaphoor* te verscheuren.

Zij voedt zich met den inhoud en verandert daardoor in een larve, die honing behoeft om hare ontwikkeling te voltooien. En de honing is nabij.

Wie alleen de uiterlijke vormen van deze nietige larve beschouwt zal misschien gemakkelijk aannemen, dat zij langzamerhand vergroeid is uit een ander diertje, dat eveneens pooten en sprieten heeft, doch wie op het instinct let, om daarmede de lichamelijke vormen te vergelijken, zal niet gemakkelijk zoo lichtgeloovig bevonden worden.

De geschiedenis der *Sitaris* werpt Darwin's theorieën een eigenaardig struikelblok in den weg.

Darwin betuigt op zeer in 't oog vallende wijze zijne instemming met het algemeen aangenomen beginsel, dat de natuur geen sprongen maakt: „Natura non facit saltus". Dit is hem een bolwerk tegen het geweld, waarmede de historie tegen hem optreedt. Deze zegt: ik kan de veranderingen, die volgens uwe theorieën in alle levenskringen ontzettend groot moeten zijn, niet aanwijzen. Darwin antwoordt: de geschiedenis is te jeugdig; vijf of zesduizend jaren zijn te kort voor een *waarneembaren* voortgang: „Natura non facit saltus".

Maar als nu de *Sitaris* niet altijd een *Sitaris* geweest is, waaraan ons dan te houden? Zij moet haar ontwikkeling vinden in het honingmagazijn der *Anthaphoor* of er buiten. Hier is geen midden. De natuur moet dan niet slechts in den letterlijken zin maar ook in den figuurlijken een ontzettenden sprong gemaakt hebben.

Fabre heeft zijne studien allerminst in het licht gegeven met de bedoeling om Darwin of wien ook te bestrijden. Hij kan echter niet nalaten nog al eens dikwijls op te merken, dat zijn bevindingen der werkelijkheid moeilijk met Darwin's gissingen te rijmen zijn. 't Is daarom wel van belang na te gaan, wat Darwin geantwoord heeft op deze studie, die hem niet onbekend gebleven

was. Ziehier volgens de vertaling van Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen de plaats, waarin Darwin over Fabre's *Sitaris* spreekt (Hoofdst. XIV, *Embryologie*):

„Volgens de boven gemaakte opmerkingen is het te begrijpen, hoe door veranderingen in den bouw der jongen, in overeenstemming met de overerving daarvan op overeenkomstigen leeftijd, dieren er toe komen, van den oorspronkelijken toestand hunner volwassen ouders geheel en al verschillende toestanden te doorloopen. De meesten onzer beste autoriteiten zijn tegenwoordig overtuigd, dat de verschillende larve- en poptoestanden van insekten op deze wijze door aanpassing (adaptatie) en niet door overerving van kenmerken van een ouden vorm zijn verkregen. Het merkwaardige geval van *Sitaris*, een kever, die zekere ongewone ontwikkelingstoestanden doorloopt, zal ophelderen, hoe dit tot stand komt. Zoo is de eerste larvevorm, gelijk die door Fabre is beschreven, een klein, levendig dier met zes pooten, twee lange sprieten en vier oogen. Deze larven komen in een bijenkorf uit het ei; en als de darren in het voorjaar uit hun schuilplaatsen te voorschijn komen, wat zij vroeger doen dan de wijfjes, dan springen deze larven op hen, en maken dan gebruik van de paring om op de vrouwelijke bijen over te kruipen. Zoodra deze laatsten hare eieren op den honig leggen, die zich in de cellen bevindt, springt de larve op het ei, en eet het op. Later ondergaat zij dan een volkomen verandering; de oogen verdwijnen, de pooten en sprieten worden rudimentair en zij voedt zich met honig. Zij gelijkt dan derhalve op de gewone insektenlarven. Eindelijk ondergaat zij nog meer veranderingen en wordt ten laatste een volmaakte kever. Als nu een insekt met dergelijke gedaanteveranderingen als deze *Sitaris* de stamvader van de geheele groote klasse der insekten was geweest, dan zou waarschijnlijk het algemeene verloop der ontwikkeling en vooral dat der eerste larvetoestanden zeer verschillend van dat bij de tegenwoordig bestaande insekten zijn geweest".

Het verdient hier zeker wel onze opmerkzaamheid, hoe weinig gewicht Darwin aan Fabre's beschrijving der *Sitaris* hecht. Voor hem is de eerste larve der *Sitaris* een dier met pooten, sprieten en oogen gelijk er zoovele duizenden zijn. Darwins vertaler plaatst

de *Sitaris* in een bijen*korf*, waar een geheel andere bij huist dan de *Anthaphoor*, door Fabre bedoeld. De woorden „in the nests of a bee" zijn zeer onnauwkeurig weergegeven. Maar de goedgunstige lezer moet op zulke kleinigheden niet zien. De beschrijving der *Sitaris*, zooals zij hier gegeven wordt, zal hem ophelderen: „hoe dieren er toe komen van den oorspronkelijken toestand hunner volwassen ouders geheel en al verschillende toestanden te doorloopen". Men verwacht, dat de opheldering volgen zal, doch zij is reeds voorbij. Er wordt verder over de *Sitaris* niet meer gesproken.

De laatste zinsnede, dat we *waarschijnlijk* geheel andere insecten zouden hebben, als een *Sitaris* hun gemeenschappelijke stamvader geweest was, is ongetwijfeld hoogst merkwaardig.

In een schepel aarde, in een waterdruppel schuilen even onbereikbare raadselen als in de hoogte der wijde hemelen. Wie het laatste woord wil spreken begaat een waagstuk, of het moet den lofzang der drie Jongelingen zijn: „Looft den Heer, gij alle werken des Heeren".

W. G. F. Snickers.

BRIEVEN VAN ALBERDINGK THIJM

In langen tijd is mij niets onder de oogen gekomen, dat van zooveel teedere, groothartige geestdrift en zooveel kinderlijke, kristallijnen naïveteit blijk gaf als het volgend briefje van mejufvrouw Catharina Alberdingk Thijm aan de Redactie van het *Algemeen Handelsblad* gericht:

Uit uw blad van den 23sten Februari zie ik, dat U overeenstemt met Pastoor Kaag uit *Het Centrum*, als hij van de brieven mijns vaders, door mij gepubliceerd, zegt:

„Ik houû niet van het openbaar maken van brieven, *die niet geschreven zijn* om het gemeen goed van allen te zijn."

Het *is* mogelijk niet alleen, maar zelfs *waarschijnlijk*, dat de meeste menschen brieven schrijven zonder daarbij te denken, dat zij gepubliceerd zouden kunnen worden; met mijn vader was dit *niet* het geval.

1°. Heeft hij zelf mij opgedragen zijn brieven te publiceeren;

2°. Heeft hij mij gezegd en *geschreven*, dat hij zijn brieven met zooveel zorg schreef, dat zij eigenlijk *persklaar* waren, en dat hij met het oog daarop het onnoodig achtte een boek te schrijven met zijn ideeën.

Wat zijn *antipathie* voor Schiller aangaat, deze was *zoo groot*, dat hij telkens verzuchtte: „Ik hoop toch nog zoo lang te leven dat ik een werk tegen Schiller uit kan geven."

Deze *antipathie* was mij, vooral in '65, onbegrijpelijk; toen genoot ik mijne opvoeding aan den Rijn en *dweepte* met Schiller; om mijn enthousiasme tegen te gaan en een uiting te geven aan eigen overtuiging, noemde hij Schiller „een ongeloovige filosofaster, zonder

humaniteit" enz. Ik meende dus — juist aan zijn *wensch* — om nog eens in 't publiek zijn afkeer van dezen dichter te luchten — te voldoen, door dit briefje in den bundel op te nemen.

U dankend,

CATHARINA ALBERDINGK THIJM.

Het is een echt briefje, een teekenachtig briefje, een briefje van de dochter haars vaders. Er zouden heel wat trekken en trekjens in aan te wijzen zijn, kleine, sprekende gelijkenissen. Maar ik houd mij aan hetgeen ik boven zeide: er is hier zoo veel beminnelijks en bewonderenswaardigs, dat de ontleding haar recht verliest.

Met dit al moet het bezwaar van Pastoor Kaag en van het *Handelsblad* worden gehandhaafd. Het kan niet den schijn hebben als wilde men zeggen, dat mejufvr. Alb. Thijm een ongeoorloofde daad had verricht. Niemand denkt er aan haar te betichten van een handelen tegen den wil haars vaders. Er zijn schakeeringen. Zonder een daad als een booze daad te laken, kan men toch meenen, dat zij beter ware achterwege gebleven. Zonder iets een dwaasheid te heeten, kan men toch zeggen, dat wijze voorzichtigheid aan de handeling ontbreekt.

Over het schrijven van brieven, die „persklaar" zijn, heeft men meer gehoord. In den tijd toen wij de brieven van Cicero vertaalden. En heeft niet Jan ten Brink in een inleiding tot den *Pleegzoon* ons verhaald van Van Lenneps keurigheid en zorg ook bij het nêerschrijven van het minste kattebelletje? Een man bij wien als bij Alberdingk de waakzame, edele zorg voor de houding een tweede natuur was geworden, zou ook bij het spelen met de pen in het spel zelve nooit vergeten wat hij zichzelven en zijn waardigheid schuldig achtte. Maar is alles, wat onder 't opzicht van vorm en toon „persklaar" is, daarom ook, opdat ik mij eens aan wat zonderlinge woordvoegingen wage, persvoeglijk en perswaardig? Zoek hier geen kwade bedoeling, zoek alleen een antwoord op de vraag, of de opdracht tot het publiceeren

van brieven niet met een grenzenloos vertrouwen op de kinderliefde ook een mannelijk vertrouwen op de wijsheid in zich sluit? Ligt in zulk een opdracht niet een opdracht tot schifting en keuze? „Dem Reinen ist alles rein" luidt het triomfantelijk antwoord, — o Pauwels Foreestier, o Mieken, wat zoudt gij van deze alles over- en omzwaaiende razzia hebben gezegd? „Kindje, kindje" zoudt gij hebben geantwoord, „als de wereld maar rein was, dan mocht het gaan. Maar wij zijn zelven gebrekkige vaten en de wereld is niet slechter, maar niet beter ook!"

Een brief van Alberdingk verklaart en verlicht van onder tot boven mijne meening. Het is de buitengewoon fraaie brief van 27 September 1872, die aanvangt met het ongewilde trippelvers:

Morgen is het Zaterdag,
dan komt er niet van schrijven.

Ik neem het grootste en beste deel, de ziel van den brief hier over:

Ik heb u nog op de vraag te antwoorden: waarom een dochter niet, zooals ik gehoopt had, de vriendin, de vertrouweling, van haar vader kan zijn. Doodeenvoudig omdat de dochter vertrokken is. Als de dochter, volgens neiging en plicht, een krachtig orgaan wordt in een ander lichaam dan het ouderlijk huis, dan kan men in haar hart niet meer uitstorten wat slechts voor haar bestemd was; dat kan allerminst, wanneer die mededeelingen aan het papier moeten worden toevertrouwd.

Dan spreekt het van zelf, dat men *in het begin* van weêrszijden elkander veel te schrijven heeft, alvorens het leven van den nieuwen (gescheiden) toestand zich met ons geassimileerd heeft. Maar langzamerhand groepeeren de omstandigheden zich zoo, dat de leemten zich, hoe dan ook, vullen, en men verzoent zich met zijne armoede. Daar komt nog iets bij. In het diepste der ziel ligt de melancholie, de weemoedige trek naar een hier onbereikbaar geluk, dat ons vaak te onvrede maakt met het aardsche en vaak met een dwaze onstuimigheid naar de eeuwigheid doet verlangen. Men is maar al te

zeer geneigd toe te geven aan het spiegelgenot der uitstorting van die zwaarmoedigheid, en daar maakt men dus zijne *best-beloved*, aan wie men de innigste brieven schrijft, tot getuige en dupe van. Dat mag niet.

„Dat mag niet". Het woord is zoo eenvoudig en toch zoo heldhaftig en zoo koninklijk, zoo teeder en zoo kloek, zoo kinderlijk en zoo hoog christelijk. Het snijdt alle vertoogen af en het is beter dan een reeks van vertoogen.

Het woord geldt niet alleen van het toevertrouwen van gevoelens aan het papier, maar ook van het toevertrouwen van brieven aan het publiek. Ook hier is het soms: „Dat mag niet". Bij het uitgeven van brieven moet men derden geen getuigen en dupen maken van hetgeen een uitstorting was, niet juist van zwaarmoedigheid altijd, maar van allerlei indrukken, aandoeningen, gevoelens, kabouterend, zwevend, huppelend en stormend langs een toonladder, die van grilligheid tot geestdrift gaat.

Was het boek noodig? Om de ideëen van Alberdingk Thijm te verkondigen? Maar het is juist mijn groote bezwaar, dat alles wat hier aan ideëen geboden werd, elders in beter, klaarder, edeler vorm te genieten is. Ik aarzel geen oogenblik te zeggen, dat zeer fraaie, schoone, verkwikkende en verheffende dingen in dezen bundel worden gevonden. Enkele zelfs van zeer buitengewone schoonheid, teer zonder broosheid, fijn zonder gezochtheid. Van de grootere beschouwingen bezitten wij betere stalen. Om in die over de kunst een wat gevaarlijke vaagheid, om in die over geloof en rede een al te rechtlijnige steilheid te ontdekken behoeft men niet, zooals Mejufvr. Alb. Th. ergens, half-glimlachend, zegt: „een wijsgeer van beroep" te zijn. Alberdingk Thijm heeft deze dingen met machtiger greep en met breeder omvaming behandeld. Het is hinderlijk en onaangenaam dergelijke ontdekkingen te doen.

Voor mij bestaan tegen deze verzameling, zooals reeds blijken kan, twee bezwaren.

Het eerste betreft den vorm. De uitgeefster belooft ons blijkens den titel: „Jos. Alb. Alberdingk Thijm in zijne brieven geschetst als Christen, Mensch, Kunstenaar, door . . . .". Maar de schets van Alb. Thijm, die de lezer in deze brieven vinden moet, heeft hijzelf te zoeken. Het „Woord Vooraf" is een geestdriftige lofrede, wie wraakt het? Maar het wijst geen weg, het geeft geen gezichtspunten aan. De aanteekeningen zijn van een soberheid, die ze op de profetische symbolen der magere jaren in den droom van Joseph den patriarch doet gelijken. Ik kies een voorbeeld. Onder het jaar 1875 komen een paar merkwaardige brieven aan Groen van Prinsterer voor. Zij zijn onverstaanbaar zonder de nog merkwaardiger brieven in 1860 tusschen Alb. Thijm en Groen gewisseld. Wat zegt nu de aanteekening? In lapidair stijl dit: „Verg. *Volks-Alm. v. Ned. Kath. 1891*, blz. 200—235". Dit is toch een weinig te zeer Majoor Frans. Men mag toch niet onderstellen, dat ieder lezer de geheele Thijmlitteratuur in het hoofd heeft. En het „niet ieder lezer" duidt hier geen uitzondering aan.

Er was met een deel van deze brieven een fraai, een werkelijk fraai boek te maken. Indien de uitgeefster een der groote modellen in het genre had willen volgen. Zoo, maar op kleine schaal, het boek van Johannes Janssen over Friedrich Leopold zu Stolberg. Indien zij de brieven niet allen had opgenomen, maar een keur. Indien zij deze keur aan elkaâr had geschakeld door kleine verklaringen en mededeelingen en portretjes. Indien zij in dat alles ons eens getoond had, hoezeer niemand „de kunst van karakterizeeren en geestig resumeeren" verstaat zooals zij. Den „mensch, christen, kunstenaar", den openbaren Alberdingk Thijm kennen wij allen, maar welk een „Thijm intime" ware hier te schetsen. Vooral indien men steeds bedacht had, dat ook aan het schetsen van het intieme leven zekere grenzen zijn gesteld. Grenzen, die men niet kan overschrijden zonder met het „Dat mag niet" in botsing te komen.

Hier rijst mijn tweede bezwaar tegen dit boek. Het geldt den inhoud.

De inhoud is over het geheel genomen van dien aard, dat onze kennis van Alberdingk Thijm in geen enkel opzicht wordt vervolledigd of vermeerderd. Geen enkele nieuwe toon wordt aangeslagen. Dit geldt natuurlijk op de eerste plaats voor hen, die den man bij zijn leven, in zijn volle kracht hebben gekend. Voor hen, die zijn beeld moeten vormen uit zijn geschriften en naar de over hem gedane mededeelingen, is de inhoud van dit boek een gevaar. Deze brieven geven een zonderlinge mengeling van bontgekleurde brokjens, waaruit geen mozaiek te vormen valt. Wat erger is: in deze brieven nemen sommige aardige eigenaardigheden een afmeting aan, die niet in de ware verhouding staat tot de volle gestalte.

Ziehier. Alberdingk Thijm hield aan zijn stand en zijn afkomst. Hij was er fier op af te stammen van de „oude burgerij" en, indien Amsterdam „grootburgers" had gekend, hij zou zich gaarne „grootburger" hebben genoemd. Maar hij had, bij ontstentenis van dezen titel, een anderen. Onder de voorzaten zijner moeder ontdekte hij een Thijm, die voor de Reformatie op de schepenbank van Amsterdam had gezeten en deze Schepen Thijm werd voor hem een dagelijksche gezel, een levend persoon. Hij dacht aan hem als hij zong:

„Ik ben van de oude burgerij
Der lang verstokte stad aan 't Y";

en des Schepens stem klonk in die van den nazaat:

„Wij zijn van ouds geen hovelingen,
't Republikeinsche bloed vloot door der Vaadren hart".

Het Schepenskind was er echter niet afkeerig van in zijn familieregisters een krans van welluidende namen saâm te garen. Het voelde zich gaarne met het beste in Nederland verwant; het noemde gaarne de Van Berkels „neven en nichten", al waren zij het niet allen „oneigenlijk", maar in het geheel niet.

Dit alles kwam voort niet uit genealogische liefhebberijen, maar uit zeer eerbiedwaardige gevoelens. Alberdingk Thijm was meer dan een groot vereerder van familiegeest en familieleven. Hij vatte die beiden op in hoogen, koninklijken zin. In verzen en proza heeft hij daarvan getuigenis gegeven. „Niets is schooner en indrukwekkender" heet het in een brief aan zijn oudsten zoon, „niet is schooner en indrukwekkender en (wij mogen het veilig aannemen) Gode welbehaaglijker dan de falanx eener Godgetrouwe familie". En jubelend klinkt zijn lied tegen de Revolutie:

„Ons pantser is de Liefde, de Liefde van 't Gezin,
Van Vader en van Moeder, bij teêre Vriendenmin,
De knoop van onze banden rust in des Heeren hand.
. . . . . .
. . . . . .
Bij Vader en bij Moeder en aan de vriendeborst,
Daar kwecken wij de liefde voor Vaderland en Vorst;
Daar kweeken wij de trouwe aan 't oud eerwaard geloof;
Daar zijn wij voor de leuzen der wijsheidszoekers doof".

Geen wonder dat zulk een man aan familie-registers, aan geslachtslijsten, aan burgerkwartieren, eerzame burgerkwartieren en familie-historie hield. Dat alles hing te zamen met zijn roomschen familie-geest. Voeg daarbij, dat, naar Alb. Thijms meening, de verdediger van zulk een edele zaak als die der Katholieke Kerk zich een ridder voelen moest. En als nu naast dit zedelijk gevoel nog het bewustzijn kon treden van goeden huize te zijn, dan was dit geen schade, maar eer een voordeel. Ook deze overtuiging heeft hij dikwijls vertolkt en hij is haar geheel zijn leven getrouw gebleven. Een aardige uitdrukking vindt zij in een brief over de wijding van zijn zoon te Warmond. Op de terugreis ontmoet Alberdingk in zijn eerste klasse eenige deftige onroomsche kennissen. Hij beschrijft hun met gloed de plechtigheid. En dan: „J'aime cela!, het hollandsch katholicisme fatsoenlijk gemaakt! Laten we een beetje aristokratisch zijn, al was 't alleen maar om te bewijzen, dat men een zeer groot en

openbaar kruis kan maken, en toch niet tot het schorremorri behooren"!

J'aime cela!, roep ik meê. De schoonheid van menschelijke hoedanigheden lijdt echter wel eens door ietwat te veel en vooral aardige eigenaardigheden staan bloot aan het bekende: *des Guten zu viel.* Familiegeest kan wel eens te zeer zich ontwikkelen en de familie in de plaats doen treden van de stad, van de natie, van meer. Genealogische liefhebberij kan wel eens worden genealogisch bewustzijn en stamboomen scheppen met machtiger kroon dan de boom, uit het mosterdzaadje gegroeid, dragen mocht. Met dit onderscheid, dat in zulk een geval het mosterdzaadje wel eens ontspruit in een koningshof en de laatste takken bloeien in de *Stilsteeg.*

Nu is zulk een weinigje overdrijving dikwijls het kruid van de spijs. Maar men moet die overdrijving niet te vaak onder de oogen krijgen. Dan wordt de edele gevoeligheid, die ik schetste... iets anders. En nu vindt men in deze 226 brieven en briefjes wel wat veel genealogie en wat daarbij behoort. De Schepen Thijm verschijnt een paar malen als het Amsterdam van vóór de Reformatie. Vreemd heet het, dat de „Delftsche Van Berkels", de „oneigenlijke" neven en nichten, het woord „familie" bezigen, anders als de „familie Thijm". Enzoovoorts.

Maar het fraaiste is wel de volgende ontboezeming, die op een schertsend woordjen over het groote leven bij de „groote lui", Sumin Suminski, in West-Pruisen volgt:

Van groot leven gesproken. Ik heb eergisteren van den heer M. een extrakt ontvangen van een handschrift, dat in de archieven van den Hertog van Sutherland berust; en daar blijkt uit, dat de Grays, waartoe moeders grootmoeder behoorde, verwant zijn aan de voornaamste vorstenhuizen van Europa. Juist de Grays van Skibo, de familie van den grootvader, die met zijn roode uniform in onze huiskamer hangt. De stamvader van dezen tak: Lord Andrew Gray, die stierf in 1594, was getrouwd met Lady Elizabeth Stuart en deze edelvrouw stamde af van koning Eduard III van

Engeland, die met Philippina van Henegouwen getrouwd was; dit huwelijk voert ons op tot Willem den Veroveraar, tot den H. Lodewijk, tot de koningen van Spanje, ja tot Karel den Groote, in eigen persoon. 't Is dus geen wonder, kind-lief, als gij groote gevoelens hebt. Als je met Augustus thuis komt, zal ik je laten zien, hoe dat alles in elkaar zit.

. . . . . .

Nu, adieu, kleindochter van den H. Lodewijk! Mevrouw Diert schrijft je een groote deugd toe!

Die Grays van Skibo! Ik heb de eer gehad hun kennis te maken en ik weet bij ondervinding wat ernstige zaak dit was. In zijn „Volksalmanak" van 1876 had Alb. Thijm onder den titel: „Een degelijk man" een schetsjen gegeven over zijn schoonvader Dr. Kerst. Met zijn beminnelijke geneigdheid om wat hem lief was te versieren en op te sieren, had hij den goeden militairen arts John Gray, „een jonger zoon enz." met den *titel* van „Sir" bedacht. Ik waagde het, in een aanloopjen tot mijn opstel „Kunst en Karakter", er lachend op te wijzen, dat deze *titel voor den naam* aan jongere zoons niet toekwam. Binnen het etmaal had ik een brief. Welk een brief! Het zachtste, wat er in te vinden was, was dit: „Gij hebt het Engelsch geleerd uit opschriften onder prenten..."

Sir John Gray was het en blijven moest het Sir John Gray. Wat maakte het? Wij allen, wij kenden onzen grooten, onzen geheelen Alberdingk Thijm. Kent men dien uit dit boek?

Er ligt in dit boek nog een ernstiger gevaar. Ik bedoel niet het gevaar, dat men Alb. Thijm zou gaan aanzien als iemand, die wel de katholieke zaak verdedigde, maar die toch zijn katholieke landgenooten als burgerluidjens aanzag, ook al noemt hij hen „gulle burgers". Wie hem dit niet vergaf! Neen, mijn bezwaar schuilt elders en raakt een drietal zaken, die ik niet verzwijgen mag.

Onder de eersten in tijdsorde en de besten in waarde onder deze brieven, behooren de brieven gericht aan den heer Ferdinand Borret. Ik zoû hen ongaarne missen, want zij geven een stuk historie en een stuk karakter. En toch....

Het zoû geen euvel geweest zijn, indien de twee brieven van 26 Sept. en 29 Nov. 1843 waren openbaar gemaakt, mits met de noodige, onontbeerlijke verklaringen omkleed. Nu, nu worden zij rauwelings geworpen in een openbaarheid, die voor de zaak geen gevoel en van de zaak geen begrip heeft. Indien de verzamelaarster onder deze brieven de noot had geplaatst, die zij eenige bladzijden vroeger, onnoodig, noodig achtte: „Men vergete niet dat het 1843 was en de schrijver 23 jaren oud"! Maar neen. Zelfs deze onschuldige toelichting bleef in de pen.

Men moet den brief lezen:

De boekverkooper Romondt te Utrecht, die aangenomen had mijn bundel, bestaande uit een gedicht in 4 zangen: *Ermingard van Voorne, Rijnegom* en de *Legende van Huibert den Smid*, ter perse te leggen, had mij permissie gevraagd de kerkelijke goedkeuring voor mijn boek te verzoeken, zonder dat deze er echter voor zou gedrukt worden. Ten dien einde gaf hij de handschriften aan den Ampplissimus Hartman, die er hem een gunstig oordeel over meedeelde; maar deze HoogEerwaarde, niet vertrouwend op zijn eigen scherpzinnigheid, gaf den bundel aan een vierde ter lezing, die zich in gemoede verplicht rekende aan den boekverkooper de navolgende beantwoorde vragen te doen tockomen.

1°. „Verdient het dichtstuk Ermingard Van Voorne kerkelijk te worden goedgekeurd?

„Neen! 't is onkatholiek, onzedelijk, te algemeen, te protestantsch enz.:

2°. „Verdient het stukje de uitgave om *letterkundige waarde?*

„Ter nauwer nood! Want *verhevenheid van gedachten, stoute beelden, hooge vlucht, warm dichterlijk gevoel, stralen noch in Ermingarde, noch in één der beide andere stukjes door.*

„*Ook kent de schrijver zijn taal niet: blijkens verschillende fouten in de geslachten, vervoeging der werkwoorden, woordverdraaiingen om rijm, enz.*"

Daar hebt gij de quintessence dier beoordeeling. Ik behoef u niet te zeggen: dat ik boos ben. Vooral op den boekverkooper, die de stomheid had gehad *mij* die beoordeeling onder het oog te brengen; maar al was ze wellicht niet voor mij geschreven — ik

droeg er kennis van, en ik mocht mij niet laten uitjouwen. Ik geloofde 't echter beneden mij mijn werk voor den boekverkooper te verdedigen, en schreef regelrecht aan den Aartspriester, herinnerde hem zijn eigen vroegere uitspraak (om hem tegen den schranderen beoordeelaar in te nemen) en bewees hem, dat

1°. de gronden, waarop de kerkelijke goedkeuring geweigerd werd, niet bestonden, en

2°. dat de beoordeelaar volstrekt onbevoegd was om over werken van smaak uitspraak te doen; dat hij de kunst van de laatste dertig jaren volstrekt niet begrepen, misschien niet opgemerkt had; dat hij één *genre* (en wel dat van den schreizieken Feith of van den godsdienstloozen en kraaienden Helmers) voor de geheele kunst nam, dat de konceptie der metafyzische grondgedachte, de dramatische kompozitie, de kleurschakeering, de beiteling der détails en schildering der karakters de hoofdzaken waren in een romantisch gedicht, en dat hij aan dat alles niet scheen gedacht te hebben; dat het weinig zoets bevatte, om aan iemand, die veertien jaren lang vaerzen heeft geschreven te zeggen, dat hij geen vlociende verzifikatie had, gelijk die onbekende Heer mij toeschreef, en dat hij ongelijk had bij het kondemneeren mijner geslachtstoepassing en taalwending. Ik noemde de geleerden, die geen zot figuur hadden gemaakt bij het sympathizeeren met mijn werk en het in oordeel verschillen met den beoordeelaar; ik gooide hem dood met eenige oud-Duitsche citaties, en besloot met te zeggen, dat hij in ieder geval (al ware ik de volstrekte prulschrijver waarvoor hij mij hield, al ware ieder zijner aanmerkingen — dat zooveel ongegronde machtspreuken zijn — een behartigenswaardig orakelvonnis) dat hij zeer onvoorzichtig en (opdat ik niet meer zeide) inhumaan had gehandeld met mij op zulk een injurieuze wijs te behandelen.

Een mooi brok boosheid, bijna echte lyrische toorn, het brullen van een jongen leeuw. De drie-en-twintig jarige, die „al veertien jaren lang vaerzen heeft geschreven" is eenvoudig koninklijk. Nu echter volgt een betoog, dat voor mij de echtheid van den vollen toorn wat in de schaduw stelt; ik vind de redeneering niet zeer fraai; mag ik het zeggen, zij past eer bij Reijnaart dan bij Nobel.

Want, vraag ik, kent ge mij? Weet gij, of ik een kunstbeoefenaar ben, die lacht met uwe berispingen, de vertegenwoordigers der barste oppervlakkigheid? die genoeg heeft waargenomen en nagedacht, om tot vastheid van beginselen in Godsdienst en Aesthetika gekomen te zijn? Neen, dit weet gij niet, ik kan jong en zwak zijn; ik kan slechts op een impulzie gewacht hebben, om (wisselend in mijn geloof en wrak in mijn logika) goed Katholyk of ongeneeslijk liberaal te worden. Verbitterd, door zooveel onheuschheid, had ik de wapens, voor het Katholicisme aangevat, er tegen kunnen gaan aanwenden. Dat hebt gij gewaagd: Gij, wiens onbekendheid, wiens waarschijnlijk priesterlijke rang, een minder stijfhoofdige dan ik allicht zoodanig had kunnen imponeeren, dat ik (die lust tot werken had) er de pen bij neêrwierp om andere en minder ondankbare vermaken dan de litteratuur na te jagen, of tot misbruiking van mijn hebbelijkheid van schrijven (die ge mij niet schijnt te betwisten) te vervallen; en ik vraag het u — was dat rechtschapen, was dat met geweten te werk gaan?

De vraag is wel wat bar voor zoo luttel een zaak. Maar aan het slot bruist en ziedt het weêr:

Maar genoeg, Ferdinand, om u een klein staaltje van de gemoedsstemming te geven, waaronder ik met dien ongekende de zaak afdeed. 't Is waar, en ik had het weinig voorzien, dat *ik* juist altoos met de geestelijkheid overhoop moest liggen; ik, die aan de onfeilbaarheid van den Paus geloof, als hij *ex cathedra* spreekt; die de Jezuïten verdedig; die de monarchie, de middeleeuwen en het ideale in de Kunst voorsta! Maar waarom redeneert men dan ook niet? Waarom is men onheusch, onbeleefd jegens mij? Ik duld geen ongerijmdheid, geen inhumaniteit in wie het ook zij: „Wij eischen 't voor ons-zelf, gelijk wij 't anderen geven" of zoo iets, zegt Horatius. Maar zand hierover.

. . . . . .

Ik voel ongelukkig hoe langer hoe meer, dat ik eigenlijk toch een prul ben (maar die Heer uit Utrecht beweerde het op gronden, die ik niet mocht toegeven, en hij had in alle geval het recht niet om het mij zoo in mijn gezicht te zeggen).

„In mijn gezicht"... „aan den boekhandelaar"!

Het blijkt, dat de heer Borret de houding en den toon van zijn

waarden vriend niet onvoorwaardelijk goedkeurde. Of hij door de volgende verklaring bevredigd zal zijn?

Ik heeht er aan mij met twee woorden te rechtvaardigen, wegens mijn handelwijs in de zaak met Romondt. Ik beschuldig het lichaam der geestelijkheid niet, met den Bisschop aan 't hoofd; maar ik beschouw geestelijk als een adjectief en geestelijkheid als synonym van *geestelijken*, en deze zijn het, van wier kant ik herhaaldelijk tegenwerking en onheusche bejegeningen ondervonden heb, zonder dat ik hier enkele individuus noch ook het georganiseerde kerkbestuur voor verantwoordelijk stel. Ik verheug mij er in, dat de raad, dien uwe vriendschap mij geeft, betreffende hetgeen mij voordeelig *zou* geweest zijn te doen, juist eene afspiegeling is van hetgeen ik gedaan heb. Een geestelijke, en wel den heer Broere, is mijn bundel ter lezing en beoordeeling gegeven geweest, eer hij naar Utrecht ging; maar ik was te hooghartig om met deze goedkeurende autoriteit om een approbeerend lonkjen van den aartspriester aan te houden, hetwelk mij, om mijzelven, niet zou gegeven zijn.

Hoe jammer dat de schrijver, in het bezit van Broere's brief, niet aan het echt menschelijke in „de voorbede der heiligen" heeft gedacht.

„Hooghartig" is niet het woord voor het trekjen, dat zich hier vertoont. Een kerkelijke goedkeuring — en om deze gaat het hier — is iets anders dan „een approbeerend lonkjen" en de opheldering over „geestelijkheid" kon helderder zijn.

Merkwaardig als deze brieven nu mogen wezen, ik voor mij had ze gaarne in dezen bundel gemist. Zeker, de beoordeeling van *Ermingard van Voorne* is, indien zij letterlijk werd teruggegeven, onder ieder opzicht onverdedigbaar. Maar van de geheele zaak had ik gezegd: „zand er over", en ik had het zand laten rusten. Wat nu? Nù, nu wordt er op nieuw voedsel gegeven aan de meening, dat de geestelijkheid zich onheusch gedroeg jegens, zich om persoonlijke redenen kantte tegen den grooten Nederlandschen Katholiek. Die meening is onjuist. Het is waar, dat Alberdingk Thijm en de geestelijkheid elkaar niet

altijd verstonden of waardeerden, maar was de schuld van dat alles alleen aan de zijde der geestelijkheid? Ik betwijfel dat niet alleen, maar ik ontken het. En na rijp beraad. De geestelijke type, die Alb. Thijm lief had, was eer S. Franciscus van Sales, de hoofsche bisschop van Genève, dan S. Vincentius a Paulo, de apostel der dorpere gemeente. Hij mocht zijn voorliefde hebben, mits de voorliefde hem niet onbillijk maakte. En onbillijk was hij toch, zonder het te willen èn zonder het te weten. Wanneer men naar eigen getuigenis *franc-tireur* is en het gaarne is, dan moet men zich er niet over verbazen, dat het vaste, staande leger, het leger, dat kazerne- en wachtdienst doet, het leger, dat alle *corvées* heeft te verrichten en dat, als het vechten moet, toch dapper vecht en welks hoofden alle, ja *alle* verantwoordelijkheid dragen, dan moet men zich niet verwonderen, als in dat leger de *franc-tireurs* wel sympathie en bewondering wekken, maar toch ook somtijds de een of andere vraag op de lippen brengen: hoe...?

Alb. Thijm is op het punt van de geestelijkheid altijd een weinig gevoelig, lichtgevoelig geweest. Bedrieg ik mij niet, dan had hij van haar bij zijn optreden een begroeting verwacht zooals Joseph verwachtte van zijn broeders bij het mededeelen zijner droomen. Hij vergat, indien hij dit verwachtte, dat ook Jacob sprak: „Wat had die droom te beduiden, dien gij gezien hebt? Zullen wij dan, ik en uwe moeder en uwe broeders, ons voor u ter aarde nederbuigen?" Al was er nu van nijd bij deze broeders geen sprake, te hoog gespannen was de verwachting toch. Lag hierin nu een reden om te meenen en soms te doen verstaan, dat een geestelijke in Nederlaud zijn naam eigenlijk ontleendé aan een zeker gemis aan geest? Het is een feit, dat Alb. Thijm zich somtijds over de geestelijkheid kon doen hooren, zooals men het minder gaarne hoort van hem. Als hij met een geestelijke polemiseerde, dan werd zijn toon scherp. Het is altijd zoo, bij een twist tusschen broederen verkrijgt de twist het

meesterschap over de broederlijkheid. Men moet hier eens den door een dwaze boekhandelaars-handigheid veroorzaakten pennestrijd over „Vondels moraliteit" nalezen. De stelling van Alb. Thijm was niet te verdedigen en, indien ik mij niet bedrieg, dan viel zelfs de Amsterdamsche Rector Kappeyne hem af. Het was een stelling in den trant van „dem Reinen ist alles rein", waarbij echter deze gezworen vijand van Jean Jacques met den Geneefschen wijsgeer de erfzonde vergat en de begeerlijkheid en de begeerte, „quae ex peccato est et ad peccatum inclinat". De strijd was aangebonden door den *Katholiek*, kortheidshalve noem ik hem, het geestelijk tijdschrift. De tegenstoot kwam en wel onder meer, aldus:

Een stuk van mij in den *Katholiek* behandeld, mijne gevoelens daarin beoordeeld te zien, moest mij evenzeer verrassen als vereeren: want met uitzondering van een sympathiek nootjen door Prof. Broere en van de opneming van mijn *Volks-Almanak* onder de Almanakken die jaarlijks worden aangekondigd, had het eerste, „Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift" van ons — Nederlandsche Katholieken — in de 30 jaren van zijn bestaan, zoo ver mij heugt, nog nimmer aanleiding gevonden mijn letterkundigen arbeid ter sprake te brengen.

Een zakelijk en meer dan afdoend antwoord volgde op dit verwijt. Het wederantwoord luidde aldus:

Op hare plaats staat hier tevens eene dankbetuiging aan den Z. Eerwaarden heer Bottemanne, die, in den *Katholiek* voor Februari dezes jaars, aantoont, dat in de verschenen 60 deelen (of 360 afleveringen) van dat maandschrift, op ten minste 64 bladzijden (en met lof!) van mij wordt gesproken, en dat hieronder dan nog niet begrepen zijn de aankondigingen van den *Volks-Almanak*; terwijl ik er ook niet heb bijgeteld het vaersjen door mij aan den *Katholiek* ingezonden, noch ook het „aktestuk" door den *Katholiek* uit de *Warande* overgenomen. Ik herhaal: ik dank den Z. Eerwaarden heer Bottemanne. De belangstelling, die uit deze mededeeling spreekt, vereert mij; en ofschoon voor een schrijver, die dertig jaar gearbeid heeft en wiens vijanden reeds zoo talrijke vellen druks aan hem ten

koste hebben gelegd, het offer van misschien in 't geheel een paar dozijn volgedrukte bladzijden der vrienden nog niets buitensporig mag genoemd worden (in 30 jaar tijds!) — voel ik heel goed, dat ik reden heb tevreden te zijn. Ik heb ongelukkig het zwak, dat ik meer van een halve bladzij *charakter-teekening*, dan van een heele bladzij lof houdt: maar ik mag een ander mijn smaak niet opdringen. Anders is *charakter-teekening* toch wel een goed *genre:* maar het vereischt eenige inspanning, en de beleefdheid verbiedt gegeven paarden in den bek te zien.

Hier voeg ik niets bij. Wie het kan mag hier heuschheid en humaniteit bewonderen. Alleen wensch ik op te merken, dat de „charakter-teekening" niet ontbreekt; ik bedoel: niet ontbreekt in *De Katholiek*. Men behoeft slechts de vijf en twintig bladzijden in het zeventiende deel op te slaan; lees het slot van dezen litterarischen brief:

Bij zulke onovertreffelijke poëzij die zacht-mystiesch, rein melancholiesch, zinrijk tevens en verheven is, al zij het ook in minder rhythmischen en gekadanseerden vorm, trillen we van het innigst genot, en zóó wenscht ge zeker met mij, geliefde vriend, den onvermoeiden auteur nog menigwerf te ontmoeten.

Klinkt dit onheusch?

Gelukkig: bon sang ne peut mentir. Alberdingk Thijm was toch te goed Roomsch om met de geestelijkheid steeds op een kwaden voet te blijven. Als hij in 1872 aan Jan ten Brink in wat overvollen ijver toeroept: „Ik heb in de verste verte nooit van eenige geestelijke overheid afgehangen, dan voor zoover *ik* aan dezen of genen Priester de bediening van het Sacrament der Biecht gevraagd heb", — dan voegt hij er onmiddelijk bij: „geen *vrijer* man dan een Katholiek als hij den *moed* heeft en den *wil* om vrij te zijn. Denkt gij, dat de *clergé* mij tegenwoordig voor minder katholiek houdt, omdat ik in de zaak van *Vondel's moraliteit* en van *1 April* anders geoordeeld en gehandeld heb dan de meeste van die Heeren?"

Volmaakt juist als men de wat.... hooghartige durverij der

eerste zinsnede ter zijde laat. Volmaakt juist en .... eere der geestelijkheid. Haar waardeering bleef kloek en breed en Alberdingk Thijm, 't is zijne eere, gevoelde dit ook.

Er werd hier van den eersten April 1872 gesproken. Ook deze zaak ligt mij op het hart. Immers over deze omstandigheid zijn eenige zinsneden ten beste gegeven, die zonder verklaring niets anders dan verwarring kunnen stichten.

Aan Mr. W. W. van Lennep schreef Alberdigk Thijm:

Hoe zal ik U genoeg danken voor dit nieuw achtingsblijk, voor dit treffend bewijs der edelmoedigheid, waarmeê Gij U in eens anderen plaats weet te stellen! . . . . . Gij hebt U rekenschap gegeven van wat het zijn moet voor zijn eigen familie (in ruimen zin) te blozen te hebben. Eene vriendin en verwante, aan wie ik mijne „Chronycke van Berkle" voor twee jaar opdroeg, schreef mij dezer dagen hoe goed zij begrijpen kon wat ik voelde „à me voir lâchement abandonné" door mijne vrienden.

Welke was de zaak?

Op 1 April 1872 zou het derde eeuwfeest der inneming van Den Briel worden gevierd en wel als een *nationaal* feest. Tegen het nationale der viering kwam Alberdingk Thijm in verzet, een verzet, dat steeds krachtiger werd en zich in steeds feller vormen openbaarde. Er kwam *rumor in casa.* Zooals gewoonlijk liep de strijd uit op een praktische vraag: vlaggen of niet vlaggen?

Van den beginne was er een zekere verdeeldheid in het katholieke kamp. De meening der meerderheid kwam wel hierop neder: niets zeggen en niet meêdoen. Maar niets zeggen was toen voor Alb. Thijm eene onmogelijkheid. In de tweede periode van zijn leven, van 1860 tot 1875, was hij niet geheel meer dezelfde, die, en dat wel in 1853, aan den sympathieken Adr. Gildemeester schreef: „Maar waarom behandelde ik nimmer punten uit onze geschiedenis van de tweede helft der XVI^{e} eeuw? ... Waarom niet? Met de hand op het hart — om geen aanstoot te geven". De vrees voor het aanstoot geven was in die dagen niet zoo levendig meer.

Intusschen werd de hitte van den strijd steeds grooter. De Brielle-mannen sloegen een steeds dreigender toon aan en men kon vrees gaan koesteren voor een storm. De hoogere geestelijkheid gaf toen te verstaan — en de katholieke pers volgde dien wenk — dat in het uitsteken der vlaggen geen symbolieke goedkeuring lag van hetgeen voor driehonderd jaren in den Briel was geschied.

Voor Alb. Thijm was er natuurlijk van vlaggen geen spraak. De gevel op de Pijpenmarkt protesteerde. Hij mocht niet anders. Voor hem was deze onthouding een eisch van waardigheid en moed, dien hij waardig en moedig heeft vervuld.

Maar verdient nu de „familie in ruimer zin", verdienen die Heeren al den blaam dien Alb. Th. over hun hoofd uitgiet? Teeder voor *die* familie was hij nooit. Dat hij haar nu niet spaarde, spreekt van zelve. Maar wat over den raadslag, die het niet-vlaggen zooal niet afkeurde, dan toch zeker niet prees, niet aanbeval?

Wat mij betreft, ik geloof dat men het niet-vlaggen had kunnen wagen, vooral indien ieder zich, zooals het later bij de viering der Unie van Utrecht geschiedde, tot „een beetje krantengeschrijf" en tot „le strict nécessaire" had beperkt. Maar dit was niet geschied en nu was het „niet-meedoen", de feiten hebben 't hier en daar bewezen, een waagstuk. Dit waagstuk meenden zij, bij wie op de eerste plaats de verantwoordelijkheid voor het wel en wee der Nederlandsche Katholieken berust, niet te mogen aanbevelen. Zij hadden kalm en kloek de Aprilbeweging doorstreden, maar zij hadden ook in de negentien jaren na die beweging den godsdienstvrede zien komen en zij achtten dien godsdienstvrede een hoog te waardeeren goed. Indien die vrede in gevaar kwam, aan wien de schuld, op wien de verantwoordelijkheid? Wat Lützow of Körner doet, mag de generale staf zich niet veroorloven. Wanneer men de „worteling onzer verschillende nationale richtingen in ons gemeenschappelijk volkswezen" wil bevorderen,

dan moet men helpen zorgen, dat de gemeenschappelijke grond niet wordt beroerd.

Voor de verantwoordelijke leiders was het plicht te zorgen, dat aan de katholieken in den lande geen uitdagende houding kon worden ten laste gelegd. Het was geen aangename plicht, geen plicht, die hun lof en eere zoû brengen. De fierheid, de kloekheid, de moed waren openbaarlijk bij Alberdingk Thijm. Maar hoog als ik zijn houding bewonderde en nog bewonder, van een *lâchement* opgeven was hier te minder sprake, omdat men hem niet had uitgezonden.

Nog een laatste ernstig bezwaar tegen den inhoud rest mij. Het spreekt van zelve, dat in vertrouwelijke brieven allerlei dingen, ook over personen, gevonden worden, die, zoolang zij vertrouwelijk blijven, geen schade doen. Een *boutade* ontsnapt iedereen. Het is wel niet zeer zielsverheffend, als er bij den dood van Pius IX over de „broodetende profeten" wordt gesproken of als men over de niet-bewondering door *De Tijd* van „de Zegepraal der Schoonheid" verneemt: „Ces bons ultramontains Neêrlandais n'en font d'autres".... maar men zou er over lachen. Ik betreur het echter zeer dat ook andere.... aardigheden in dit boek worden gevonden. Zoo deze.

Mgr. Smits leit op de dood en de nonnetjes hebben de beminnelijke dwaasheid eene novene te doen voor 's mans herstel, ofschoon hij uitmuntend voorbereid is, en van iedereen afscheid genomen heeft. Zij moesten liever eene novene doen om van O. L. Heer drie andere flinke politieke mannen te vragen van 36 jaar. Mgr. Smits is al lang op; iedereen zegt het.

Dit is niet ridderlijk. Mgr. Smits — en ik kan dit zeggen, daar ik zijn jongste leerling mag heeten en bijna de dagelijksche getuige van zijn laatste levensjaren was, — Mgr. Smits was niet zoo „lang op" als het hier wordt gezegd. Hij heeft nog mede aangezeten na de Parkmeeting en, behalve in een korte tusschen-

pooze, is zijn geest tot het einde frisch en krachtig gebleven. Meer zeg ik op dit oogenblik niet.

Het is een fout zulke dingen op de openbare markt te werpen.

Ik ben uitvoeriger geweest dan ik had gewenscht. Maar het was plicht aan te toonen, dat in dergelijke uitgaven eenig gevaar steekt, ook voor de nagedachtenis van Alberdingk Thijm. Het jongere geslacht, dat hem niet heeft gekend en dat ook niet van al zijn zeer verspreide werken kennis neemt, moet met zulk een bundel brieven, onder zulk een titel verzameld, tot een valsche opvatting komen. Voor ons ouderen is het van geen beteekenis. Wij hebben onzen Alberdingk Thijm en deze is sterk genoeg om nog meer soortgelijke openbaringen te trotseeren. In dat bewustzijn heb ik gesproken en in dat bewustzijn blijf ik de wacht houden bij dit eerlijk en heerlijk graf, niet als een der rouwdragers om de tombe van keizer Maximiliaan, maar als een leerling en strijdgenoot.

Het was ook plicht van sommige dingen toelichting en verklaring te geven. Alle dingen hebben in dit ondermaansche meer dan één zijde, zoolang het niet gaat over de Tien Geboden Gods of de geboden der Kerk. Men kan niet om het volle licht op een gestalte te laten al het andere in de schaduw plaatsen of in het rijk van den nacht. Ook tegenover de beminnelijkste goede trouw behoudt de geschiedenis haar onvervreemdbaar recht.

Dr. SCHAEPMAN.

BOEKBEOORDEELING.

P. Luis Coloma's Novellen. Met machtiging des auteurs uit het Spaansch vertaald door W. van Nieuwenhoff. Eerste bundel. Leiden, J. W. v. Leeuwen (Hoogewoerd 89), 1896.

Het verwondert mij geenszins, „dat niet enkel Spanje en Amerika, waar P. Luis Coloma zijn lezers bij duizenden telt, maar Portugal, Engeland, Duitschland, België, Polen, tot zelfs Frankrijk toe, gretig de handen uitstrekken naar het aantrekkelijke en nieuwe, dat hij gevonden heeft waar niemand het zocht" [1]).

Want op den duur kunnen degenen, die nog niet geheel en al naar geest en gemoed bedorven zijn, niet bevredigd worden door de voortbrengselen onzer moderne letterkunde, waarvan René Doumic in de *Revue des deux mondes* getuigt; „De menschheid onzer tegenwoordige boeken leeft buiten de levende om; 't zijn enkel uitzonderingen of ziekelijke exemplaren, die ons voorgesteld worden; fatsoenlijke lui tellen niet meer mêe, gezondheid bezit voor de kunst geen waarde, deugd wekt geen spanning, wat rein, onschuldig, frisch en edel is, heet onmogelijk saai. Het veld onzer letterkunde is beperkt en van alle zijden door een modderpoel ingesloten. Personen worden opgevoerd, zeden geschetst, toestanden geschilderd, gevoelens ontleed van onveranderlijk ééne en dezelfde soort. De kunst besteedt hare beste en rijkste gaven om de menschelijke plant in een bepaalde atmosfeer te brengen onder den invloed van bederfwekkende middelen; en dan bestudeert zij met welgevallen, hoe het gistingsproces voortwerkt en de plant tot volkomen ontbinding overgaat" [2]).

Inderdaad het moet wel erbarmelijk gesteld zijn met de levenswijsheid, vervat in de boeken, welke kunstwerken willen zijn en geschreven worden tot pleizier van het lezend publiek, wanneer zelfs lieden, die als beginsel vooropstellen: „Ofschoon bij de beoordeeling, strikt genomen, van een boek, dat een kunstwerk zijn wil, het er absoluut niets toedoet of „de moraal", de strekking, goed is of slecht in des beoordeelaars oogen, ja, geen moraal en geen strekking

[1]) Zie *Voorrede.*
[2]) Zie *Voorrede.*

eigenlijk nog het verkieselijkst is" — wanneer zulke lieden in denzelfden zin verklaren: „toch kan het van een ander standpunt beschouwd, waarlijk geen kwaad, dat, waar het min of meer officieel gemoraliseer in onzen tijd zoo'n kwaden reuk gekregen heeft, er stilletjes en onder-de-hand door, eens wat levenswijsheid te putten valt uit een boek, dat men opneemt om te lezen voor zijn pleizier, mits de zedepreêker niet door de gaatjes komt gluren" [1]).

Niet te verwonderen is het alzoo, dat lezers voor hun pleizier, die na het genot van zulke moraallooze kunstwerken nog een grein verstand overgehouden hebben, zich van die redelooze en zedelooze genictingen afwenden om wêer eens in novellen als van P. Coloma met naar geest en hart gezonde menschen om te gaan, zij het misschien nog huiverend van vrees, dat de zedepreêker door de gaatjeskomt gluren.

En waarlijk, met naar geest en hart gezonde menschen maakt gij kennis in de novellen van P. Coloma.

Niet dat alle personen, die er in optreden, zulk een lof verdienen. Volstrekt niet. Daarvoor zijn de verhalen te veel uit het volle leven gegrepen. Zij zijn een toelichting van het woord der H. Schrift: „Het leven van den mensch op aarde is een strijd". Wij zien in dien met krachtige lijnen en levendige kleuren geschilderden strijd overwinnaars en overwonnenen; naast edele mannen en sterke vrouwen, die de schoonste victoriepalmen in den kamp met zichzelven en met de wereld behalen, ook lieden, die in de worsteling met hun hartstochten ongelukkig bezwijken. Maar dezen zijn in de verhalen van P. Coloma als in een musicale compositie de dissonanten, die niet het oor blijven beleedigen, maar op schoone wijze zich oplossen. Niet in dien zin, dat elk verhaal met de belooning der deugd en de bestraffing der ondeugd eindigt. Nogmaals: daarvoor zijn de verhalen te veel uit het leven gegrepen. Maar de novellist beschouwt het leven niet als een louter natuurlijk spel van driften en hartstochten, maar als een strijd van redelijke en zedelijke schepselen, waarin ook bovennatuurlijke wapenen gebruikt worden, waar ook de voorzienigheid van den Almachtigen Wereldbestuurder, de liefde van den Hemelschen Vader ingrijpt. De novellist heeft heel den omvang van 's menschen bestaan, strijd en overwinning, verdienste en belooning, niet binnen de grenzen van het aardsche leven samen-

---

[1]) *Europa* (December '95): *Boekenpraatje*, bl. 295.

gedrongen, maar staande aan den rand van het graf sidderen wij bij de woorden: „'t Is verschrikkelijk te vallen in de handen van den levenden God"; of hooren wij vertroostend klinken: „Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven".

Daarom zijn deze novellen zoo waar en zoo schoon.

De romanschrijvers, die God en het bovennatuurlijke buiten het door hen geschetste leven sluiten, gaan van een valsche veronderstelling uit. Al ontkent gij het bestaan van den vrijen wil, van de onsterfelijke ziel, van den alles besturenden God, daarmêe vernietigt gij niet de werking van uw wil, maakt gij uw ziel niet sterfelijk, plaatst gij u niet buiten het bereik van Gods macht. Zulke romanschrijvers, hoeveel wetenschap en talent zij ook aanwenden, brengen ons in den schouwburg en laten ons een tooneelspel zien zonder ons de illusie te geven, dat wij een stuk werkelijk leven aanschouwen; zij vertoonen ons op meer of minder kunstige wijze een poppenspel, dat het menschelijk (soms het dierlijk) leven meer of minder trouw nabootst. Er zijn er onder hen, die niet alleen de uiterlijke gedaante van hun helden en heldinnen allernauwkeurigst beschrijven, niet alleen kin en koon, schouder en elleboog en wat al niet meer zoo volkomen mogelijk afronden, maar hun helden, als het ware, onder het ontleedmes nemen, de ligging van spieren en zenuwen aanwijzen, de werking van de verschillende deelen der hersenen verklaren, alsof daarmêe al de raadselen des levens zijn op te lossen.

Pater Coloma treedt niet als photograaf, portretschilder of professor in de ontleedkunde voor ons op. Hij schetst ons zijn figuren met weinige maar krachtige lijnen. Hij doet ons zijn held kennen uit zijn houding en gebaren, die de natuurlijke uitwendige teekenen van de inwendige aandoeningen zijn; uit het oog, dat de spiegel is der ziel; uit zijn woorden, — uit den overvloed des harten spreekt de moud; uit zijn daden, — aan de vruchten kent men den boom. Hij zoekt den loop der gebeurtenissen niet alleen uit de natuurlijke gesteldheid der menschen te verklaren, maar ook uit hun zedelijke eigenschappen onder den invloed van de zonde aan den eenen en van de genade aan den anderen kant, alles onder de oppermachtige leiding der Goddelijke Voorzienigheid. Van daar dat wij in deze novellen niet dat menschonteerend wegzinken in het grof zinnelijke, niet dat wanhoopbarende fatalisme vinden, dat ons in vele hedendaagsche romans geen edelen strijd van redelijke en uit vrijen wil

handelende menschen doet zien, maar veeleer doet rillen als bij het aanschouwen van een wilde worsteling tusschen redelooze dieren.

Al vinden wij in de personen, die P. Coloma ons voorstelt, hoedanigheden, die ons bijna geheel vreemd of in veel minderen graad eigen zijn; al leeren wij er toestanden kennen, die in Spanje maar niet in Nederland bestaan kunnen — en dit verhoogt niet weinig het belangwekkende van dit boek — toch gevoelen wij met geen theaterhelden te doen te hebben maar met levende menschen van vleesch en bloed, waarin onze driften en hartstochten woelen, kinderen van onze H. Kerk, zonen en dochteren van denzelfden Hemelschen Vader. En waar deze menschen zich van de gewone lieden onderscheiden, is het niet door de satanische kracht hunner hartstochten of de peillooze diepte hunner bedorvenheid; waar de gebeurtenissen buiten den gewonen loop van het dagelijksche leven treden, is het niet door de wonderlijke aaneenvoeging van onverklaarbare omstandigheden, maar door Gods bijzondere genadewerking en leiding en de daaraan beantwoordende medewerking en volgzaamheid der menschen.

Daarom gluurt de schrijver niet telkens als zedepreêker door de gaatjes, gelijk onze novellist van Koetsveld, die, naar de juiste opmerking van Busken Huet, voortdurend met zijn lezers huisbezoek doet [1]). De kunst van P. Coloma maakt dit onnoodig. Hierin beantwoordt zij aan den eisch, door prof. Hoekstra gesteld [2]): „De kunst, zij geve ons het frissche leven, en wil zij heiligend werken, zij doe het allereerst door de waarheid en aanschouwelijkheid van haar voorstelling en door de heiligheid van het ideaal, dat uit het kunstwerk spreekt. Zij moet indruk maken door de waarheid van het beeld, hetzij zij het goede in een verheven en bekoorlijk, of de dwaasheid of slechtheid in een belachelijk en verachtelijk daglicht plaatst. Vult zij dien indruk door zedelessen aan, dan belijdt zij alleen haar eigen onmacht. Haar kracht is de aanschouwelijkheid van natuur en leven".

De kracht van P. Coloma's kunst is de waarheid en aanschouwelijkheid van het volle rijke menschenleven, dat zij ons voorstelt, en de heiligheid van haar ideaal.

---

[1]) *Litterar. Fantas.* II.

[2]) Busken Huet, *Belletrie*, I.

Wij achten het daarom een groot voorrecht, dat Pater van Nieuwenhoff ons nader bekend wil maken — deze bundel wordt als een eerste aangeboden — met den Spaanschen novellist, die eenigen tijd te voren reeds in ons vaderland was binnengelcid. Wie heeft den schrijver van *Caspar Berse*, *Pignatelli*, *Edmund Champion*, het *Leven van den H. Ignatius*, het *Leven van den H. Franciscus Xaverius* en van andere gezochte werken niet om zijn groot talent leeren vereeren en beminnen? En wie is beter in staat dan deze ondervindingrijke missionaris om te beoordeelen, in hoeverre de werken van zijn Spaanschen ordebroeder geschikt zijn aan de Nederlandsche Katholieken te worden aangeboden?

Zijn zij dan niet geheel en al daartoe geschikt? 't Is mogelijk van neen. In de *Studiën* (Dl. XLV, afl. 2) wordt een roman van P. Coloma, *Bagatellen* getiteld en door „de bekwame en bovenal eerlijke hand" van Jhr. C. C. H. Martens onder den titel van *Aristocraten in Madrid* in het Nederlandsch overgebracht, zeer uitvoerig besproken en naar verdienste hoog geprezen [1]). De ongenoemde recensent laat ons zien, hoe de Pater-novellist in de voorrede van dien roman zijn doel uiteenzet en terecht tegen twee verderfelijke dwalingen opkomt, de eene, die alles, wat aangenaam is, billijk en geoorloofd noemt, de andere, die overal gevaar poogt te ontdekken. Terecht, naar mijn inzien, schrijft P. Coloma: „Een auteur die den diefstal huldigt, kwetst de zedelijkheid. Al is zijne meening prijsbaar, al keurt hij de misdaad af, wanneer hij de zonde aanlokkelijk voorstelt, belang inboezemt voor den dief, blijft zijn boek gevaarlijk en brengt menigen verstandigen lezer, hoewel meer den onnoozele, op een dwaalspoor. Maar geenszins bezondigt zich tegen de zedelijkheid, alwie het kwaad en den kwaaddoener onbeschroomd aanduidt, prijsgeeft aan de openbare veroordeeling en zonder kwetsing van het schaamtegevoel, de misdaad met forschen toets en donkere kleuren teekent". — „Werpt iemand hiertegen op, dat wie aldus te werk gaat de oogen der onschuld opent?" vraagt de recensent. „Geen nood", antwoordt P. Coloma, „indien er althans geen zedekwetsende tooneelen worden opgevoerd. Maar bovendien, welke onschuld bedoelt gij? De oprechte heilige onschuld des harten, die in hare onbewustheid van het kwaad, geen zonde vermoedt? *Deze*

[1]) Zie de hierachter volgende beoordeeling.

zal niets begrijpen en bij het doorloopen dezer bladzijden niet tusschen de regels lezen; zij zal de roos plukken en niet vragen, welke stof tot bemesting van den grond heeft gediend. Wie echter iets vermoedt en er uithaalt, diens oogen waren niet zoo dicht, als gij meendet; deze onschuld was eerder onwetendheid van den geest dan reinheid van gemoed. Toch zal ook zij haar voordeel doen met de lessen des schrijvers, en indien ze haar niet onkwetsbaar maken, dienen zij toch tot waarschuwing en verdediging in 't gevaar". Deze aangehaalde woorden durf ik niet geheel beamen; zij doen mij zelfs aan de mogelijkheid denken, dat er in de werken van P. Coloma toestanden geschetst of tooneelen opgevoerd worden, die zoo al niet voor Spanjaarden, misschien toch voor Nederlandsche Katholieken bedenkelijk kunnen zijn en niet zonder gevaar aan de oprechte, heilige onschuld des harten kunnen aangeboden worden. Het oordeel in deze teêre zaak is moeilijk; hier oefent ieders omgeving, werkkring en ondervinding veel invloed uit. Daarom laat ik dit oordeel zoo gaarne aan Pater van Nieuwenhoff over. Novellen hooren natuurlijk niet thuis op de kinderkamer; maar als de tweede bundel van P. Coloma's novellen van P. Nieuwenhoff's hand wordt aangekondigd, dan zet ik, evenals voor dezen eersten bundel, de deuren van alle andere kamers wagenwijd open; deze novellen zullen overal veel genot en veel nut aanbrengen.

Niet onopgemerkt mag het blijven, dat de uitgever zich beijvert de werken van Pater v. Nieuwenhoff — bijzonder ook dezen bundel — niet slechts fraai maar ook goedkoop uit te geven.

G.

Aristocraten in Madrid. Roman uit het hedendaagsche leven der Spaansche groote wereld, door Pater Louis Coloma. Uit het Spaansch vertaald door Jhr. C. C. H. Martens. Utrecht, P. H. Beijers, 1894. Gr. 8°. 2 dln. Prijs: *f* 5.

Het is bij lange na geen gewoon boek deze *Pequeñeces*. De vertaler, door de *Studiën* zoo terecht om zijn trouw en bekwaamheid geroemd, zou echter, ons bedunkens, juister gedaan hebben met den titel onveranderd te bewaren; klonk *Bagatellen* hem te uitheemsch, hij had *Beuzelingen* kunnen kiezen. Dit woord, ironisch opgevat, geeft den aard van het werk terug, wat niet gezegd kan worden van *Aristocraten in Madrid*. Wie het van het ironische in het positieve en van het beknopte in het langdradige wilde overzetten, had kunnen

schrijven: „Wat de wereld beuzelingen noemt!" Misschien vreesde de vertaler, dat, bij letterlijke overneming van den titel, de lezer gevaar zou loopen den ernstigen grondtoon te miskennen van een verhaal, waarin zoo veel wufte tooneelen en zoo veel ergerlijke toestanden en verhoudingen met zeer moderne plasticiteit worden geschilderd. Dan zou ook hieruit, evenals uit zijn zorgvuldigen stijl en helderheid van voorstelling blijken, hoe nauwkeurig hij zich rekenschap heeft willen geven van de bedoeling des auteurs. Opmerkelijk is het, dat het Nederlandsche publiek het eerst kennis kreeg van dezen roman uit de pen van een pater Jesuïet, door bemiddeling van een protestantschen vertaler en protestantschen uitgever. Zij hebben daardoor aan de letterlievenden van hun vaderland, niet het minst aan de katholieke, een belangrijken dienst bewezen, waarvoor deze hen dankbaar mogen zijn.

Overigens heeft men hier met een werk te doen, dat al spoedig een zonderlingen indruk gaat maken. Voor hij het geheel geëindigd heeft, zal de lezer, tenzij hij reeds van elders ware ingelicht, meermalen twijfelen, of niet het titelblad hem over het ware karakter van den auteur heeft misleid. Dit het boek van een ordensgeestelijke! En het is opgevuld met allerlei zeer onstichtelijke bijzonderheden uit het leven der groote wereld in Spanje, en Currita, de heldin, is geen haar beter dan sommige tooneelfiguren van Alex. Dumas Jr., bijvoorbeeld dan zijn Susanne uit de *Demi-monde*. Inderdaad, men zou met eenigen goeden wil beide dames, zoo al niet voor zusters, dan toch voor volle nichten kunnen houden. Hier voegt echter de spreuk toe te passen: „let op het einde". De strekking van P. Coloma's roman is onberispelijk en zelfs verheven. Men ga met lezen door — nog vóór de catastrophe, die het verhaal sluit, zal men het zien en tasten en voelen. En tevens, dat voor deze strekking de in den aanvang zoo verwonderende tafereelen uit een door diepe verdorvenheid rottende wereld, die haar schandelijke gedragingen als elegante beuzelingen wil beschouwen en beschouwd hebben, noodig waren. Overigens make de lezer er zich niet bezorgd over, dat wegens den staat van den auteur de gemaalde tafereelen voortbrengselen zouden zijn louter van een rijke fantazie. Ook aan den eisch, den hedendaagschen romanschrijver gesteld, dat hij, wat hij verhaalt, niet van hooren zeggen maar uit eigen ervaring moet weten, is hier voldaan. Want, vóór hij in de orde trad, heeft Coloma

zich in de kringen, die hij met al de schakeeringen van haar schrille kleuren afbeeldt, bewogen, en volop gelegenheid gehad haar van alle zijden op te nemen. Dat zijn boek, bij het eerste verschijnen, in Spanje een geweldige opschudding gaande maakte, en voor een *roman à clé* werd gehouden, verwondert ons volstrekt niet. Het oont daarvan al de *allures*, evenzeer als de romans van Alph. Daudet, waarmede het trouwens meer punten van overeenkomst heeft. En ware het niet, dat P. Coloma, in een noot, nadrukkelijk het tegendeel verzekert, en wij geen reden reden hebben om aan zijn woord te twijfelen, zou het mede onze overtuiging zijn. Ook om de omstandigheid, dat hij enkele personaadjes — oom Franquito onder anderen — die op den loop der handeling geen of althans geen noemenswaardigen invloed hebben, in hun voorkomen, hun kleeding en hun manier van doen en spreken met een uitvoerigheid beschrijft, die wel meestal allervermakelijkst is, maar toch den gang en vooral de eenheid van het verhaal op bedenkelijke wijze schaadt.

Evenwel, aan de strekking doen deze *hors-d'œuvres* geen afbreuk. Men heeft haar willen vinden in het blootleggen van den gruwelijken afgrond, die onder de schijnbaar enkel wufte en smaakvolle beuzelingen der wereld gaapt. Misschien is zij echter een andere, en zoo niet, dan is er ons bedunkens nog een tweede, die ook een politieken kant heeft, wat bij een handeling, bijkans uitsluitend in de politieke wereld voorvallende, schier een vereischte is.

Blijkbaar bedoelt de schrijver te doen uitkomen, dat de groep van Spaansche grooten, die zich geroepen waande en zich tot taak had gesteld aan de revolntie het hoofd te bieden, voor haar volstrekt niet te duchten is, omdat zij, door haar verregaande wereldsgezindheid en verfoeilijke zeden, zonder het te willen en zonder het te weten, met haar vijandin denzelfden weg uitgaat. Dit houdt hij haar meermalen voor oogen, nu eens op strengen dan weder op snaakschen trant.

Eens laat hij het haar gevoelig aan het verstand brengen door een vernuftig minister van koning Amedeo, onder wiens kortstondige regeering de roman speelt, en tegen wien de bedoelde groep een even hartstochtelijke als oppervlakkige oppositie voert.

Op zekeren dag had deze oppositie, meestal uit Alphonsisten bestaande, een openbare demonstratie beraamd tegen het bewind van den buitenlandschen vorst. Een groot getal dames van hoogen

stand zouden in het wandelpark van Madrid, in open rijtuigen, een tijd lang stapvoets heen en weder rijden, en zich voor deze gelegenheid kleeden en kappen op zijn oud-Spaansch, dat wil zeggen met hooge kammen in het opgestoken haar en kanten mantilles, die aan het achterhoofd begonnen. Op die manier moest stemming gemaakt worden tegen den Italiaan Amedeo.

De minister had de lucht gekregen van dit plannetje, maar deed niets om de elegante samenzweersters de uitvoering te beletten. Van zijn kant zorgde hij echter, dat een andere stoet even elegante dames, niet van hoogen maar van in het geheel geen stand, en door gansch de hoofdstad om haar veile losbandigheid overbekend, op hetzelfde uur, in dezelfde lanen, met dezelfde mantilles en dezelfde kapsels kwamen aanrijden, en haar landauers tusschen de equipages der andere dames indrongen, als behoorden ook zij tot het gezelschap.

Men vat, dat de behendige minister veel genoegen van dezen toeleg beleefde. De voorname dames, die met statige langzaamheid naar het wandelpark waren opgegaan, verlieten het in gestrekten draf, vol walging van de zich aldus aanbiedende gezellinnen, boven wie zij in maatschappelijk opzicht torenhoog verheven waren. Te vermoeden valt hierbij, dat die dames uit de eerste groep, wier levenswijs het minst verschilde van de levenswijs der dames uit de tweede, bij de verdwijning den meesten spoed gemaakt en den grootsten afschuw getoond zullen hebben.

Het is een bewonderenswaardige en benijdenswaardige gave om met dezelfde pen, die zulke vermakelijke tooneeltjes met bevallige losheid en aanschouwelijkheid afmaalt, hoogst gewichtige gebeurtenissen te kunnen wedergeven op een wijze, die ontroert, weldadig aandoet en den geest ver verheft boven al de drukte en het gewoel van de wereld. Wie eenmaal de beschrijving der bekeering in het sterfuur van den beuzelaar Diogenes heeft gelezen, zal haar nooit meer vergeten. Men kan die vinden in de door bovenstaand artikel aangehaalde recensie van de *Studiën*. En zij is het eenige niet der tafereelen, die zulken indruk maken, en den lezer overtuigen van den diepen ernst, die den schrijver bezielde bij de samenstelling van zijn veelzijdigen, veelkleurigen, en — als geheel opgevat — zeer stichtenden roman. Moge de korte vermelding, die wij er hier van geven, het gevolg hebben, dat degenen, die in de *Novellen*

zich aangetrokken zullen voelen door Coloma's schrijftrant en kracht van voorstelling, de begeerte ontvangen om kennis te maken met zijn standaardwerk: *Aristocraten in Madrid.*

M. W. v. D. A.

NIEUWE UITGAVEN.

Portretten van Joost van den Vondel door Jos. Alb. Alberdingk Thijm. (Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1895). — Toen dit werk van hooge en edele kunst in 1876 voor het eerst verscheen, werd het al dadelijk in dit maandschrift begroet met eenige zinrijke dichtregelen *Aan den konst-rycken poëet Alberdingk Thijm* (Dl. LXIX, bl. 374), en niet lang daarna gaf een der volgende afleveringen een uitvoerige kunstbeschouwing om de hooge letterkundige waarde van deze bewonderenswaardig geboetseerde *Portretten* dankbaar te erkennen en dat „brokstuk uit het Hollandsch-Catholijke" met de meeste ingenomenheid te verwelkomen (Dl. LXXI, bl. 148).

Van die waardering behoeven wij niets terug te nemen; integendeel; 't is, alsof de jaren en mede ook het ter ruste gaan van den betreurden meester thans dit kunstwerk des te kost baarder voor ons maken. Want inderdaad, deze *Portretten* zijn een der rijpste vruchten van Alberdingk Thijm's geheel eigenaardig talent en tevens eene vrucht, die gemakkelijker dan andere werken des meesters kan gewaardeerd en genoten worden door allen, voor wie het „Hollandsch-Catholijke" geen onoverkomenlijk bezwaar is. Inzonderheid voor het aankomend geslacht, dat Alberdingk Thijm niet, zooals wij ouderen, gekend heeft in de volheid van zijne kunst en in de omstandigheden, die aan het optreden van den „Roomschen klant" zulk een hoog en ridderlijk karakter gaven, is de herdruk van deze kunstrijke en boeiende tafereelen een weldaad. Zij zullen er den meester zelf als rijk begaafd schrijver en dichter, als echten zoon van Vondel, en als handhaver van het „Roomsch-Catholijke" zoowel in vroegere eeuwen als in de onze naar verdienste leeren hoogschatten en liefhebben; tegelijkertijd worden zij daar met „'s lands oudsten en grootsten poëet" en zijne tijdgenooten in levendiger en inniger verkeer gebracht dan eenige letterkundige

geschiedenis hun bij mogelijkheid geven kan. Voor de studie van Vondel zal dit kunstwerk hun een voortreffelijke inleiding en een krachtige aansporing zijn.

Tot dusverre was daartegen één bezwaar, namelijk, dat deze *Portretten van Vondel* waren uitgegeven als „een laatste aflevering" tot van Lennep's prachtuitgave in daarmede overeenkomstigen vorm. Wel beantwoordde zulk eene uitgave op waardige wijze aan den inhoud, maar voor een ruime verspreiding — euphemistisch gesproken — was zij eene hinderuis, waarmede nu eenmaal rekening moet gehouden worden. Daarom achten wij het een goede en lofwaardige daad, dat de firma van Langenhuysen dit kunstwerk thans, in klein octavo met zeer duidelijke letter gedrukt, voor *f* 1.25 verkrijgbaar stelt. De kostbare platen zijn daarbij natuurlijk vervallen, maar de omslag is opgeluisterd met een zeer goeden nadruk van de drie portretten, die aan het werk zijn naam geven. Wij raden al onze lezers ten sterkste aan om, als zij tegen den vrij hoogen prijs der eerste uitgave hebben opgezien, van deze gunstige gelegenheid gebruik te maken en dit kunstwerk van hooge en blijvende waarde niet alleen voor zich zelven aan te schaffen, maar ook als een geestrijk geschenk aan anderen te verspreiden. C.

„Jacobus Buyckius exulans libenter". Mijn antwoord aan Dr. R. Fruin door Bernard J. M. de Bont (Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1896). — Het is ongetwijfeld den lezer van dit maandschrift bekend, dat Mgr. Klönne in zijne bestrijding van den Oud-Hooglecraar Dr. Fruin niet alléén stond. Naast hem verrees nog een andere kampioen voor de geschiedkundige waarheid, n.l. de heer Bernard J. M. de Bont, die hoewel „een zoon van Mercurius" zich nu en dan veroorlooft uitstapjes te maken in de „zoo bekoorlijke, doch gevaarlijke dreven van Clio".

Inderdaad, het uitzicht naar den hoogen Olymp, waar de Muze der historie met hare andere zusteren den blijden reidans viert, is maar al te dikwerf met nevelen en duisternis omtogen, zoodat de sterveling daar beneden, hoe scherp en doordringend zijn blik ook moge zijn, niet altijd door de nevelen vermag heen te zien.

Maar heeft nu de heer de Bont het wolkgordijn weggeschoven en de quaestie-Buyck tot *volle* klaarheid gebracht? Nie-

mand, die het beweren zal. Ook de heer de Bont niet, wij zijn er zeker van. Ten minste niet na het vaststellen der conclusies, welke door hem getrokken worden uit het handschrift van Lambert en diens zoon Lambert Lambertsz. Opsy.

Het bewuste handschrift zegt: „Dewijl de papisten de artikelen van het verdrag niet gehouden hebben, zoo hebben die van de Gereformeerde religie *de Papistische overheid met de Minderbroeders op den 26en Mei scheep gebracht en uit de stad gevoerd. Voorts* hebben de Gereformeerden alle kerken en kloosters van het bijgeloof der afgodcrij gezuiverd, de beelden en ciboriën vernielende. In navolging der andere steden van Holland en Zeeland *hebben zij al de papen en monniken weggejaagd*".

Uit deze woorden besluit de heer de Bont: 1o. dat die (de hoofden) van de Gereformeerde Religie de Magistraat met de Minderbroeders te scheep brachten; 2o. dat de Gereformeerden (de geuzen) de papen en monniken hebben weggejaagd.

Dat zij weggejaagd zijn, wil volgens den heer de Bont zeggen, dat zij door de geuzen de poort zijn uitgezet.

Wij gelooven, dat de geachte schrijver hier zijne gevolgtrekking te wijd neemt. Zeker is, dat de Roomsche Magistraat en de „grau Monicken" per schuit de stad zijn uitgevoerd. Dit wordt door niemand betwijfeld en kan onder meer ook uit Opsy's woorden blijken. Maar wat de andere „papen en monniken" betreft, het wordt door Opsy's handschrift niet uitgemaakt, hoedanig hun lot geweest is. Er staat eenvoudig dat zij „weggejaagd" zijn. Om hieruit te besluiten, dat zij door het gemeen de poort zijn uitgeleid, is naar onze meening niet wel mogelijk. Dat wegjagen kon ookper schuit geheuren.

Toen in later dagen de bekende predikant Smout om zijn heftig uitvaren op den kansel des nachts de stad is uitgezet, werd ook hij aangezien als iemand, die door de Burgemeesters was weggejaagd.

Wij beschouwen het verhaal van Opsy dan ook als een onvolledig en verward bericht, waaruit men geen *zekere* conclusies maken kan. Verward en onduidelijk ook daarom, als men let op de termen *die van de Gereformeerde religie*, en een weinig later, *de Gereformeerden*. Het staat immers vast, dat hier met een zelfden naam verschillende personen worden aangeduid. Iemand die nauwkeurig geschiedenis schrijft, doet niet gelijk Opsy. Zijn bericht geeft ruimschoots aanleiding tot allerlei phantasieën.

Even onvolledig is de aanteekening van Buyck zelven, waar hij spreekt over de geuzen, die „de Franciscanen en de voornaamste geestelijken met de Magistraat uitjoegen". Buyck noemt hier al de uitgezetten in één adem op, terwijl het toch zeker is, dat zij niet allen te samen zijn „weggejaagd". Ook op dit woord van den pastoor der Oude Kerk kunnen wij geen *zekere* geschiedenis bouwen. Al de verklaringen derhalve van de schrijvers, door den heer de Bont aangehaald, die allen over de uitzetting *per schuit* zwijgen, hebben hoogstens alleen de kracht van een negatief bewijs. Een zwak bewijs, waar alle positieve bewijzen ontbreken.

Afdoende echter heeft de heer de Bont bewezen, dat Mr. Jacob Buyck na den 26sten Mei, dus na de gewelddadige uitzetting, nog eens, maar nu gaarne en geheel vrijwillig, de stad zijner inwoning verlaten heeft, als balling. En dit was het hoofddoel, wat den heer de Bont voor oogen stond, toen hij zijn „Jacobus Buyckius exulans libenter" schreef. Na deze zelfverdediging en het overtuigend pleidooi van den schrijver, zal Dr. Fruin zich zelven, naar onze meening, in dit opzicht gewonnen moeten geven.

Wij eindigen ons kort woord. Tot zekere hoogte mogen wij ons verblijden over het nieuwe, hoewel eenigzins onvoldoende licht, dat door de verschillende schrijvers in de zaak van den pastooor der Oude Kerk ontstoken is. Niemand zal ons verdenken, dat wij quaesties, gelijk de besprokene, wenschen te rangschikken onder die vraagstukken, waarmede de Katholieke Kerk staat of valt, maar toch moeten wij eene zekere gepaste geestdrift toejuichen en het altoos goed en prijzenswaardig vinden, wanneer de katholieke geschiedschrijver, ook in punten van ondergeschikt belang, aanstonds op zijn post is.

Daarenboven blijft het altijd waar: „Du choc des opinions jaillit la vérité". En wanneer die „schok" nu maar niet al te hard aankomt, zal de goede zaak er zeker winst bij hebben. Wij willen dan ook de schrifturen der verschillende kampioenen aanvaarden, niet zoozeer als persoonlijke strijdschriften, maar veeleer als eene welkome bijdrage voor de geschiedenis dier rampzalige tijden, eene bijdrage, waarmede een latere biograaf van pastoor Buyck ongetwijfeld zijn voordeel zal doen.

Th.

LETTERLOOVER.

EERSTE KRUISWEG.

„Videns civitatem flevit super illam".
Luc. XIX, 41.

I.

Langs Sion's heuv'len kwam een koelte suizen,
Die 't gouden kleed der aren rits'lend plooit
En zacht de slingerende rank doet ruischen,

Wier trossengloed de groene helling tooit...
Een plechtig suizen, dat, geheim'nis ademend,
Over de velden heilige aandacht strooit...

Daalt soms de Heer des oogstes, de' oogst omvademend
Met blijden blik, op Sion's kruinen af
En dankt heel 't landschap, offergeuren wademend,

De onzichtbre Macht, die 't bloeiend leven gaf?....

II.

Daar, langs den heirweg, die naar Salem's stede
Zacht-golvend stijgt, gaat droef ter hooge poort
Israëls Koning. — Pijnlijk kampt Zijn schrede,

Als hadden naag'len 't teeder vleesch doorboord ...
Zwaar hangt het hoofd, of doornen 't wreed omspanden....
Om 't op te beuren ruischt geen Eng'lenwoord.

De blijde bloemen, die den weg omranden,
Zien droef-verbaasd het dof-gekreten oog,
En duizend kelken geuren offeranden,

Als lafenis, naar 't bleek gelaat omhoog.

III.

Dan, nader druischt de wufte stad Hem tegen
En klaaglijk weent de Goddelijke smart
En klaag'lijk klinkt het langs de wijde wegen:

Van 't onkruid, dat zich om den Wijnstok wart,
Van 't groene Hout, dat dorre dist'len dooden
En van verwild'ring, die Gods sikkels tart....

Der palmen kronen — valsche vreugdeboden —
Ruischen „Hosanna" boven 't treurlied uit....
Maar door de olijven klagen bange nooden,

't Kreunt door hun kruin, of zacht de doodsklok luidt.

C. R. DE K.

JACOBUS TRIGLAND EN ZIJN TIJD.

Zoo boud niet man!
Al rilt ge van
De heilige Pantoffel;
Pas jij maar op voor de oude kous
Van de een of and'ren kleinen Paus.

DE GÉNESTET, *Leekedichtjes.*

In zijn academisch proefschrift, het leven en de werken van Jac. Trigland behelzende, heeft Dr. H. W. ter Haar, in een, naar wij vertrouwen, onbewaakt oogenblik, zich de volgende woorden laten ontvallen: „Het verbaast ons... niets, dat een man als Vondel, die buiten de hervormde kerk stond, *in wiens ziel niet de minste behoefte leefde aan dogma's, en die daardoor ook geen oogenblik de waarde er van kon begrijpen*, een innigen afkeer had van allen, die in naam van die dogma's de Christelijke liefde zoo dikwijls verloochenden".

Wie onzer ook maar eenigermate kennis heeft gemaakt met het tijdperk in Vondels leven, dat over zijn intrede in de Katholieke Kerk besliste; wie slechts een weinig dieper is ingegaan in de motieven, welke buiten de genade Gods 's lands grootsten poëet tot dezen gewichtigen stap geleid hebben, hem moeten ongetwijfeld de boven aangehaalde woorden in de hoogste mate verwondering wekken.

Immers uit de bewering, dat „Vondel, die buiten de hervormde kerk stond, niet de minste behoefte gevoelde aan dogma's," zou men onder meer kunnen besluiten, dat dan juist die Kerk door haar wezen en haar organisatie, door haar geloofsleer en haar eeredienst er uitstekend op ingericht was, om in den mensch die

behoefte aan dogma's te bevredigen. Het historisch onderzoek echter betreffende de hervormde kerk, bijzonder in hare geboorte hier te lande, heeft wel andere resultaten dan bovenstaande bewering opgeleverd.

Laten wij echter zoover niet gaan.

Vragen wij liever den auteur rekenschap van de bewering, „dat er in Vondel's ziel niet de minste behoefte leefde aan dogma's en hij ook geen oogenblik de waarde er van kon begrijpen."

Hoe verkeerd immers worden hier de zaken voorgesteld!

Alsof Vondel, die zich in al zijne werken laat kennen als een man van ernst en overtuiging, hij, de geniale en geestdriftige zanger, die meer dan anderen dichter was bij de gratie Gods, alsof hij geen begrip had van de waarde, geen open oog had voor den schitterenden glans der „peerle, waarvoor men 't al met winst verliest". Alsof het niet juist die behoefte aan dogma's is geweest, die het meest zijn overgang naar Rome heeft voorbereid en aangewakkerd. Eene behoefte, die met elken dag meer zijne ziel benauwde. nu hij in zijne allernaaste omgeving getuige moest wezen van den jammerlijken geloofsstrijd, van de grenzenlooze scheuring en verwarring onder de verschillende protestantsche sekten, nu de „opzieners der gemeente", die ieder voor zich de Kerk van Christus zeiden te vertegenwoordigen, aan zijne hongerige ziel steenen in plaats van brood bleven aanbieden.

Het zal dan ook niemand bevreemden, dat deze ziel, die boven alles hongerde en dorstte naar de waarheid, ten slotte bevrediging en rust gevonden heeft bij de zuil en de grondvest der waarheid, bij de heilige Katholieke Kerk, wier schoonheid als eene weerspiegeling, als eene afstraling der goddelijke schoonheid, zijn ontvankelijk gemoed, zijn dichterlijk oog boven alles moest bekoren.

Moeten wij dus deze woorden van Dr. ter Haar tegenspreken, gaarne willen wij den auteur bijvallen, wanneer hij zegt, dat Vondel „een innigen afkeer had van allen, die in naam van

die dogma's de christelijke liefde zoo dikwijls verloochenden".

Het behoeft hier niet gezegd te worden, dat met deze laatsten de predikanten bedoeld worden, Calvinistische zoowel als Remonstrantsche, al moet men erkennen, dat deze meer genade in Vondel's oogen gevonden hadden dan gene.

Heeft Vondel dien afkeer ooit getoond, dan is het zeker in zijne hekeldichten. Wanneer hij gaat spreken over

„deez' . . . . moortpredestinaci
. . . opgepronkt met Trentens doelestaci" . . . .;

of wel wanneer hij het speeltuig van den wand grijpt om een Smout, een Trigland of een Otto Badius te gaan „bezingen", schijnt het dat zijn dichtader ruimer begint te vloeien. Dan geeft hij zich geheel en met volle mate. Dan spreekt de mond waarlijk uit den overvloed des harten. Het fijne, schalksche vernuft wedijvert dan met bevalligheid en hoog dichterlijk gevoel. Het losse, dartele woord vliegt van de snaren. Het kernachtige, het onverwacht geestige, het spelen met de taal boeit u keer op keer en geheel en al wordt ge meegesleept door de tinteling van zijn geest, als ware er een Boileau, een La Bruyère aan het woord.

Maar door dit alles vlijmt de scherpe geesel der satyre. Door elken regel bijna gaat bittere spot, kwetsende ironie. Hij slaat naar alle zijden diepe wonden en hij verlustigt er zich in, de wonde om te wroeten. Hij denkt er niet aan, een ondeugd enkel „in abstracto" te hekelen, maar zoekt die steeds te belichamen in een persoon, ten einde over beide den gal van zijn toorn uit te gieten.

Dat Vondel in die oogenblikken zich zelven somtijds geheel en al vergeet, en de edele zanger van den *Lucifer* in deze spotdichten bijna niet te herkennen valt, is al te zeer bekend. Het laag-menschelijke, het bruischen van onedele hartstochten ontsiert alsdan menigen versregel en somtijds in zulk eene mate, dat zijne Muze zich schijnt te verloopen in de melodieën eener uitgelatene deerne, en Vondel blijkbaar er zich in ver-

meit, zijn koningsmantel te bezoedelen met het vuil der openbare straat.

Daar mag, ook ten dezen opzichte, veel gesteld worden op rekening van tijd en omstandigheden. Men moge zeggen, dat zij, die deze verzen als het ware aan Vondel geinspireerd hebben, alles behalve vlekkeloos waren, ja dat zij menigmaal de scherpe critiek van den dichter verdiend hebben, te betreuren is en blijft het, dat in de werken van Neerland's eenigen Vondel op zulk een weinig christelijke wijze aan bitterheid en toorn den vrijen teugel gelaten wordt.

Heeft ooit iemand zich te beklagen gehad over het sarcasme van den dichter, dan is het ongetwijfeld de man geweest, wiens naam aan het hoofd van dit opstel is geplaatst, Jacobus Triglandius, de Amsterdamsche Calvinistische predikant, die om zijn fanatisme en kerkelijke heerschzucht bij velen onverdragelijk was, en die door Vondel, uit boosheid over 's mans ver gedreven steilheid, in menigen dichtregel wordt voorgesteld, alsof hij de „bokalen" der Dordsche Synode evenzeer liefhad als hare „artyckelen"!!! . . .

Het zij ons vergund dezen voorganger der „Kercke Christi aan het Ye" in eenige bladzijden aan den lezer voor te stellen.

Men schreef den 5^{den} April van het jaar 1654, juist den Zondag, waarop de christelijke wereld het altoos blijde Paaschfeest vierde [1]).

---

[1]) Wij geven hier den 5^{den} April aan als den sterfdag van Trigland, op gezag van den heer Ter Haar, ofschoon er tegen het vaststellen van dezen datum een tweevoudig ernstig bezwaar gelegen is. Vooreerst blijkt uit de begrafenispenning — welke volgens de gewoonte der aanzienlijken werd uitgedeeld aan hen, die den overledene de laatste eer hadden bewezen — dat de sterfdag niet de 5de maar de 11^{e} April zou wezen. Deze penning n.l. vertoont aan de eene zijde het geslachtswapen van Trigland met het randschrift „obiit XI Aprilis MDCLIV". Naar onze meening zal men hier moeielijk aan een fout van den graveur kunnen denken. Want het getuigenis van dezen penning wordt vervolgens ook bevestigd door de *Naamlijst van*

Op den avond van dien dag, tusschen 6 en 7 uur, stierf in de Sleutelstad op het „raapenburch" de Calvinistische hoogleeraar der Leidsche academie, Jacobus Triglandius, de oud-Amsterdamsche predikant, wiens leven en streven, wiens werkzaamheid op velerlei gebied wij voor de lezers van dit tijdschrift wenschen openbaar te maken.

In het huis no. 3 van den hoek der Langebrug af naar de zijde van de academie, dat voor eenige jaren zijn eigendom was geworden, lag hij ter neder in de laatste ure, omringd van zijne kinderen en vrienden, bijgestaan door eenige „dienaren des Woorts". De vale doodskleur trok als een schaduw langs het nog altijd sterk sprekende gelaat, totdat op eens onder het uitspreken der Psalmwoorden: „Etiamsi me occiderit, sperabo in Ipso", de ziel van den zeventigjarigen grijsaard voor immer op deze aarde het afgemartelde lichaam ontglipte.

Op verzoek van den senaat der Leidsche Alma Mater hield de beroemde Joannes Coccejus de lijkrede op den ontslapen hoogleeraar [1]).

Den 17den April, eenige dagen na het overlijden van Trigland, trad de redenaar op voor een talrijk en uitgelezen auditorium, welks voorste rijen werden ingenomen door den rector magnificus, de professoren en de curatoren der universiteit, terwijl ook de kinderen, familieleden en vrienden van den overledene, predikanten

---

al de Nederduitsche en Hoogduitsche predikanten van Amsterdam., welke in het jaar 1764 is uitgegeven en door Wagenaar, die steeds door groote nauwkeurigheid uitmunt, in zijne geschiedenis van Amsterdam is opgenomen (IIe stuk, bl. 143). Ook deze geeft den 11den April als Trigland's sterfdag.

De lijkredenaar Coccejus gebruikt de woorden: „Nupero die Sabbati ... expiravit", waaruit zou kunnen volgen, dat hij op Paaschzaturdag overleed.

[1]) Joannes Coccejus werd in 1649 benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden. In zijne *Opera omnia* (Tom. VI, p. 49 seqq.) is de hier besproken lijkrede te vinden. Zij is tevens afzonderlijk gedrukt en in 4o uitgegeven bij Elsevier, Lugd. Bat. 1654.

en studenten in breeden kring waren neergezeten om van hunne liefde en belangstelling blijk te geven.

Na ruim twee eeuwen moet het lezen dezer lijkrede op ons een zonderlingen indruk maken. Niet enkel aan Coccejus zullen wij dit als een grief aanrekenen. Met hem waren er zoovelen, die geofferd hebben aan de eigenaardige begrippen van hun tijd. De geschiedenis heeft ons eene groote menigte van zulke lijkredenen nagelaten, die in de aula der verschillende landsuniversiteiten dikwerf door uitstekende mannen gehouden zijn, maar de meeste van hen spreken niet tot uw hart. De dooden worden er eenvoudig gecommemoreerd. Niets meer dan dat.

Inzonderheid is dit waar van Trigland's lijkrede. Uit het kwartijn van Elsevier, dat met zijne fraaie karakters voor ons de rede van Coccejus bewaard heeft, waait den lezer de kille ijskoude vroomheid der zeventiende-eeuwsche Calvinisten tegemoet, terwijl daaromheen en daar tusschen eene uitstalling van klassieke geleerdheid uwen geest somtijds geheel en al afleidt en onttrekt aan den stillen ernst van den dood. Voeg daarbij, dat de latiniteit van deze rede lang niet geheel vrij is van emphase en gewrongenheid, en dat een zekere valsche smaak, ondanks de klassieke opvoeding van den redenaar, Coccejus' woorden jammerlijk ontsiert. Niet het minst aan het einde der rede. Daar wordt in niet minder dan vier bladzijden het ziekte-proces van den overledene beschreven, en dit wel met zulk eene scherpzinnigheid en met zooveel détails, dat zelfs eene moderne chirurg hier nog ter school zou kunnen gaan, en Coccejus' toehoorders een oogenblik in den waan moeten verkeerd hebben, alsof zij eene verhandeling bijwoonden over de anatomie van het menschelijk lichaam!

Wanneer wij nu zeggen, dat dit alles ingeleid is door een wonderschoonen en zeer toepasselijken tekst, dan zal de lezer erkennen, dat het woord der H. Schrift, hetwelk hier zulk een lading dekken moet, niets meer kan zijn dan een zeer misplaatst motto.

Hoe geheel anders is dan het woord van een Bossuet, een Ventura!

Door hunne lijkredenen trilt de bazuinstoot van den laatsten oordeelsdag en boven zijn galm uit weerklinkt er de roepstem naar God en Zijne barmhartigheden. Daar verheft zich, meer dan bij welken Calvinist ook, de souvereiniteit van den eeuwigen God en Zijne volstrekte heerschappij over den nietigen en vergankelijken mensch!

Plechtstatige stilte omzweeft u, de sombere en verhevene ernst, de rustige majesteit van den dood overweldigt uw hart, terwijl de mond van den gestorvene zich opent tot een les voor de levenden!

O kunst, o christelijke welsprekendheid! wat is er van uwe bezieling, van uwe heilige en levenwekkende kracht overgebleven onder den verstijvenden adem van het Calvinisme!.....

Wat men ook van Coccejus' rede moge zeggen, het valt niet te betwijfelen of zij getuigt van eene groote liefde en hoogachting voor Trigland.

De uitbundigste lof wordt niet gespaard aan den man, die hoewel op hoogen leeftijd, nog te midden van zijne werkzaamheid uit het volle leven is weggegrepen door den dood.

Een lof, die zich op het hoogst uitspreekt, wanneer de redenaar aan het einde van zijne taak genaderd is en Trigland door hem aan het auditorium wordt voorgesteld als zijn vriend en collega „qui summa cum gravitate et modestia, prudentia et candore, ingenuitate, non sine honore et amore erga omnes, in hoc collegio viginti annos transegit!!.....[1])

O gij Uytenbogaert, gij vooral Episcopius, gij die reeds sluimerdet in den dood, uit het stof uwer graven hooren wij uw protest tegen deze beleediging der waarheid, tegen dit opsmukken der historie! „Liefde tot allen" bij een Trigland!

---

[1]) „Die met hoogen ernst en bescheidenheid, met voorzichtigheid en ongeveinsdheid, met adel van ziel, niet zonder eerbetoon en liefde tot allen, twintig jaren in dit college heeft doorgebracht".

Wij kennen ongetwijfeld het voorschrift van den wijsgeer, dat over de dooden niets dan goed moet gesproken worden, maar voor de historie heeft dit woord toch zeker wel zijne eigene beteekenis en zijne grenzen.

Voor ons, en voor ieder, die ook maar de meest elementaire begrippen heeft van christelijke naastenliefde, klinken deze woorden als eene wreede, harde spotternij.

Het sterfbed van Trigland, hetwelk wij zoo even voor den geest hebben geroepen, kan voor den katholiek geen aantrekkelijkheid hebben.

Wel mogen wij het toejuichen, dat hij niet zonder geloof aan God de eeuwigheid is ingegaan. Wel staat het den mensch niet vrij om te oordeelen over hetgeen er in die laatste oogenblikken tusschen God en deze ziel, ondanks het uiterlijk vertoon van een valschen godsdienst, kan voorgevallen zijn.

Maar zoo gaarne hadden wij daar den man willen zien staan, die meer dan alle vrienden en belangstellenden het recht had om bij dat sterfbed tegenwoordig te zijn, den priester n.l. der Katholieke Kerk. Nu is dat sterfbed, naar den uitwendigen schijn te oordeelen, niets anders dan het sterfbed van een afvallige.

Voorzeker een hard woord, dat wij niet zouden neerschrijven, indien de geschiedenis ons niet zeide, dat Trigland uit vrome, katholieke ouders geboren, door het doopsel in de Moederkerk opgenomen, in haren geest en hare beginselen opgevoed, bijna tot aan zijn twintigste jaar in het ware geloof volhard heeft.

In die troebele dagen waren er ongetwijfeld zeer velen, in wie het heilig geloof bij de gewelddadige invoering der nieuwe leer en den openbaren afval van velen langzamerhand ondermijnd en eindelijk geheel vernietigd was geworden. Hunne ouders hadden vroegtijdig het geloof hunner vaderen vaarwel gezegd; het gebrek aan goede priesters, het gemis van catechetisch onderricht, de rampzaligste voorbeelden in hunne naaste omgeving moest bij de kinderen het geloof wel in den wortel

verstikken, zoodat deze, na de kinderschoenen ontwassen te zijn, bij hunne intrede in de wereld eene begeerlijke en gemakkelijke prooi der Hervorming waren.

Hun katholiek geloof bestond nagenoeg alleen in hun katholiek doopsel. Alle opvoeding, die alleen een waarborg kan zijn voor het standvastig beleven van het eens ontvangen geloof, ontbrak bij hen ten eenemale.

In dien geest behoorde ook de leider der latere Remonstranten, Joannes Uytenbogaert, alleen door zijn doopsel tot de Katholieke Kerk. Zijne ouders omhelsden al zeer spoedig de nieuwe leer, en de Kerk, die hem in het H. Doopsel had aangenomen, kende hij misschien hoofdzakelijk uit de prediking van Mr. Hubertus Duifhuis, den afvalligen pastoor der St. Jacobskerk te Utrecht.

Geheel anders stond het met Trigland.

Te Vianen geboren, den 22sten Juli 1583, uit den echt van Cornelis Dry-eykelen [1]) van Gouda, en Anna Gerards van Kuilenburg, had de jonge Jacobus, zooals wij boven zeiden, het voorrecht, goede katholieke ouders te bezitten.

Vroom waren zij, ten minste zeer gehecht aan het voorvaderlijk geloof, gelijk wij mogen opmaken uit de omstandigheid, dat de vader, die te Gouda tot een patricisch geslacht behoorde en aldaar onderwijs gaf op de Latijnsche school, de stad zijner inwoning verliet en zich met zijn huisgezin te Vianen vestigde, om in de uitoefening van den katholieken godsdienst niet gelijk elders bemoeilijkt te worden.

---

[1]) Vermoedelijk heeft niet Jacobus, maar reeds zijn vader, die immers gevoed was met het merg der klassicken, zijn familienaam Dry-eykelen gelatiniseerd tot Tri-glandius. Zijne Latijnsche ooren schenen dit woord beter te kunnen verdragen, dan de harde uitspraak, welke de naam der eikevrucht meebrengt. Misschien deed hij het ook om wille der deftigheid. In elk geval volgde hij ook in deze hebbelijkheid het voorbeeld van vele middeneeuwsche en latere geleerden.

Het schijnt, dat Vianen tot dan toe niet zoo zeer onder den druk der vervolging leed. Dit moeten wij besluiten uit het feit, dat eerst den 14en December 1584, dus ruim een jaar na Jacobus' geboorte, de Staten van Holland besloten om ook te Vianen het plakkaat te doen afkondigen, dat reeds den 4den Maart 1581 in het geheele gebied der Staten tegen de Katholieke Kerk was uitgevaardigd en dat na den moord op den Zwijger vernieuwd werd op den 21sten November 1584 [1]).

Niet enkel zijne ouders waren goede katholieken, ook zijne eigenlijke opvoeding was eene streng godsdienstige.

Jacobus werd echter niet, om welke redenen dan ook, in den stricten zin van het woord bij zijne ouders opgevoed, maar bij zijne tantes en bij zijne grootmoeder van vaderszijde, eene dochter van Franciscus Adriaansz, voorheen burgemeester van Gouda.

De omgeving en het voorbeeld dezer vrouwen, die nog inniger dan zijne ouders aan de Katholieke Kerk verkleefd waren, kon niet nalaten om allerheilzaamst te werken op den geest en het gemoed van den jongen Trigland. Hare hoogachting voor een priester was zoo groot, dat zij niets vuriger begeerden dan ook haar voedsterkind eenmaal met die waardigheid bekleed te zien. Met al de toewijding, welke wij zoo gaarne in het hart eener echt christelijke vrouw bewonderen, hebben zij gewaakt over de deugd en de neigingen van Jacobus, en met aandrang zullen zij tot God gebeden hebben, opdat het gif der valsche leer, dat zij allerwege zagen voortsluipen in Christus' Kerk, toch niet zou binnendringen in de ziel van den argeloozen knaap.

Coccejus zegt van hem in de lijkrede, dat hij vlug en levendig van begrip en sterk van geheugen was, terwijl uit zijn latere werkzaamheid voldoende blijkt, dat hij door God met velerlei gaven was toebedeeld, zoodat hij snelle vorderingen maakte, niet

---

[1]) *Resoluties St. van Holland*, 14 Dec. 1584. Zie Wiltens, *Kerkelijk Plakaatboek*, I, 518.

alleen in de wetenschappen en in de taal van Hellas en Latium, maar ook in de kennis van de leerstukken der Katholieke Kerk, die hem op 14-jarigen leeftijd te Amsterdam door eenige priesters onder het toezicht van Mr. Albert Duyvense onderwezen werden.

Een jaar daarna vertrok hij naar de bloeiende hoogeschool van Leuven, alwaar zijn veel omvattende geest gelaafd werd aan de zuiverste bronnen der katholieke wetenschap.

Hij verdiepte zich aldaar in de studie van den H. Augustinus, in de wijsbegeerte van den koning der scholastieken, den H. Thomas van Aquino, in de theologie en de strijdschriften van den even geleerden als godvruchtigen Kardinaal Bellarminus.

Hoezeer hij ook later, op eigen hoogmoedige bespiegeling afgaande, door de lezing en de studie hunner werken van het rechte pad moge afgedwaald zijn, is het niettemin zeker, dat deze mannen hem dieper hebben ingeleid in de leerstellingen en in den geest der Katholieke Kerk, zoodat hij hare gemeenschap niet verlaten heeft uit onbekendheid met haar dogmatiek en hare beginselen.

Trigland kende dus die Kerk en hij kende haar uit de geschriften van de edelste en heiligste harer zonen. Lange jaren had hij in de nauwste verwantschap des geestes geleefd met de corypheeën der gewijde wetenschap.

Aan deze degelijke kennis paarde zich eene voor zijne jaren ongewone levensernst. Zijne opvoeding bekroonde de jonge Jacobus met een godvruchtig levensgedrag.

Want het is niet te loochenen, Trigland was een vrome.

Niet alleen als kind, maar ook als jongeling in de eerste jaren van zijne academische loopbaan schitterde hij door eene oprechte en eenvoudige vroomheid.

Dat wij hier niet op veronderstellingen voortgaan, blijkt wel uit een allermerkwaardigst getuigenis van den eerwaarden Overste der „Maechden van den Hoeck" te Haarlem, Judocus Catzius, die

tegelijk met Trigland in het Collegium Pontificium te Leuven zich op de studie toelegde. Catzius' getuigenis luidt als volgt:

„Terwijlen ick daer was [n.l. te Leuven], studeerden daer ook Jacobus Trigilantius, met welcken ick seer familiaer was, eensdels mitsdien hij naarstich was in de studi, ende ten anderen [ik] niet anders conde vermercken, of [hij] was zeer godvruchtich. Als wij met malkandere gingen wandelen buijten de stadt op de dorpen, ondersochten dan, wien de Patronen van dieselfde gheweest hadden; vermoeijt sijnde van gaen vielen op ons knien, songen de litanie van alle Gods H. H." [1]).

En toen hij Leuven verlaten had, scheen het alsof de twijfelzucht, die aan de academie reeds zijn hart was binnengeslopen, die kinderlijke vroomheid nog niet had kunnen verstikken, zoodat hij toen den prikkel van den menschelijken hoogmoed nog niet in zich gevoelde en hij nog steeds bereid was om zich in ware christelijke nederigheid en met heeler harte aan zijne Oversten te onderwerpen.

Dezelfde Catzius, die te samen met Trigland naar Holland was vertrokken, laat ons dit zien in het volgende treffende verhaal:

„T' gebeurden op een tijt, dat ick met Jacobus Trigelantius van Amstelredam te voete nae Haerlem ginghen; onderweech sijnde gingen samen op een eylandeken [2]) op ons kniën leggen, ghekeert sijnde na de grote kerck van S. Bavo te Haerlem, alwaer ons E. Overste was, gaven samen ons selven aen Godt ende ons E. Oversten over, dat hij in als [alles] met ons mocht doen soo 't sijn E. beliefden; ja alwaert dat zijn E. ons beliefden te stellen onder die minste student, waren daertoe bereyt.

---

[1]) *Bijdragen voor de geschied. v. h. Bisdom v. Haarlem.* Dl. XVII, afl. 2, bl. 268 vv.

[2]) De vaart en de rijweg tusschen Amsterdam en Haarlem dagteekenen eerst van 1633. Voor dien tijd ging of reed men te land over den ouden Haarlemschen weg, Penningsveer, Spaarnwoude, Spaarndam enz.

Maer — zoo vervolgt nu zijn medestudent met diepe en bittere smart — dat droeffelik te beclagen waer van desen Jacobus; geen ses weken hiernae of verviel tot ketterie, wordende een Calveniste predikant 't Amsterdam in de nieuwe kerk, met grote toeloop van volk lange jacren aldaer gedaen heeft; ende daernae te Leyen. Myn dunckt, hadder een stemme uut den hemel ghecomen dien gheseydt hadde: een van u tweeën sel afvallen, en soude ick niet voor hem maer voor mijn selven ghevreest hebben" [1]).

„Wordende een Calveniste predikant"!

Onwillekeurig dringt zich hier de vraag naar de lippen, op welke wijze het Calvinisme zich van dezen jongeling heeft meester gemaakt. Het is niet gemakkelijk hier een geheel bevredigend antwoord te geven. De lijdensgeschiedenis van deze ziel, gelijk zij langen tijd verborgen bleef voor zijn vriend en medestudent, zal evenzoo ook ons een geheim blijven, zoolang het zieleleven van den mensch in zijne velerlei wisseling en strijd aan onze waarneming ontsnapt.

Daar is bovendien nog zooveel, wat in de geschiedenis dier langvervlogene tijden ons oog met duisternis blijft omhullen.

Dit echter is zeker, dat de twijfelzucht, gelijk wij boven zeiden, hem reeds had aangegrepen in de laatste tijden van zijn verblijf te Leuven. Eene twijfelzucht, geboren niet zoozeer uit den omgang met mannen van verdachte rechtzinnigheid, als wel uit de lezing en studie der scholastieken. Wat voor anderen een spijs ten leven was, werd voor hem een voedsel ten verderve. Uit dezelfde bloem gaart de bij honig en zuigt de wesp haar vergif. Ten voorbeeld moge hier strekken de H. Schriftuur zelve, het eigen woord van God, dat in de dagen der Reformatie op de meeste goddelooze wijze verminkt en geprofaneerd werd. Gods heilig woord heeft te dien tijde de meest ongerijmde systemen, de ergerlijkste uitvindsels van den losbandigen menschelijken geest als met een goddelijk zegel moeten bevestigen.

---

[1]) *Bijdragen*, l. c.

Heeft derhalve de critiek des hoogmoeds zelfs het woord van God niet kunnen sparen, hoeveel minder eerbied moest zij gevoelen voor het woord van een mensch, al was deze ook een Heilige gelijk Thomas van Aquino, de Engel der school, de uitnemendste onder de middeneeuwsche godgeleerden.

Boven beiden, God en den mensch, verhief zich de eigendunkelijke rede, helaas meer dan eens gebogen onder de heerschappij van ongebreidelde hartstochten en lage, menschelijke verdorvenheid.

Het kon Trigland niet onbekend zijn, hoeveel bitterheid en smaad de Hervorming over het hoofd dezer eerbiedwaardige mannen heeft uitgegoten.

Was er reeds in 1284, slechts een tiental jaren na den dood van den Doctor Angelicus, van de hand van Lamaraeus een geschrift uitgekomen, dat „*Correctorium Thomae*" tot pretentieusen titel voerde, de mannen van het vrijmoedige en zachtzinnige Evangelie hebben in later dagen dezen athleet in het strijdperk verre achter zich gelaten. Vooraan gingen de humanisten Erasmus en Philip Melanchton. De geweldigste echter is en blijft Luther.

Triglant kon ze nog hooren, de echo van die ruwe stem.

De Duitsche gouwen en valleien weergalmden nog van den schaterlach, van de scherpe en meer dan onkiesche uitvallen van dezen godsgezant. Een heirleger van duivelen had er gespookt rondom den Wartburg, en het indruksel hunner klauwen was met diepe groeven achtergebleven in zijn machtigen geest. De man, die van het reine, van het engelachtige geen begrip had, heeft de *Summa Angelica* gequalificeerd als een *Summa Diabolica*. De H. Thomas zelve was hem de „wraakfiole Godts" uit het boek der Openbaring. „Tolle Thomam et dissipabo Ecclesiam", zoo riep hij en zijne Hervormers de wereld toe: „Neem Thomas weg en ik zal de Kerk vernietigen!"

En die roepstem, die met geen minderen haat over de wereld

uitging, dan het „tolle, tolle" der Joden in het rechthuis van Pilatus, die stem werd met gretige ooren beluisterd door vele leeraren, inzonderheid door het Calvinisme van Genève en Parijs.

Weerklonk die stem van Luther overal, niet het minst heeft hij al de bitterheid zijner ziel uitgestort over de academie, waar Trigland studeerde.

In het jaar 1545 schreef Luther een boek tegen den Paus en tegen de Leuvensche godgeleerden, bij wie de H. Thomas hoog in eere was. Een werk, dat bij gebrek aan andere bewijzen met een allerschandelijkste gravure door hem geïllustreerd werd en dat de theologanten der hoogeschool en hunne thomistische leermethode aan verachting en bespotting moest overleveren. Het Roomsche Pausschap werd er in voorgesteld als een stichting van den Satan, terwijl de professoren der academie overladen werden met smaadwoorden, zoo stuitend voor elk edel en christelijk gevoel, dat wij niet gaarne opnieuw het papier er mede willen bezoedelen.

Dit werk, dat ontelbare zielen voor immer van Gods Kerk vervreemd heeft, is ongetwijfeld ook aan Trigland bekend geweest.

Toen de student dan ook — het zijn de woorden van den lijkredenaar — den voet gezet had op den drempel der scholastieke theologie, met name die van den H. Thomas van Aquino, schrok hij terug: „exhorrescebat", zegt Coccejus.

Waarom dat?

Hoe kon deze knaap, wiens wijsgeerigen aanleg uit al zijne latere geschriften blijkt, hoe kon hij terugdeinzen voor het licht dat uit Sint Thomas' werken hem tegenblonk?

Moest zijne aangeborene scherpzinnigheid, zijn veelzijdig talent zich niet veeleer vergasten aan den glans en de klaarheid van dit licht?

Helaas, het rumoer, dat de Hervorming en de vele vijanden van St. Thomas allerwege om hem heen deed opgaan, had langzamerhand de betere inspraken van zijn gemoed overstemd,

zooals blijkt uit de tweevoudige beschuldiging, waarmede Trigland kwam aandragen tegen een reus der wetenschap, gelijk St. Thomas was.

Vooreerst, zegt Coccejus, kon Thomas' methode bij het weerleggen van kettersche gevoelens Trigland niet bevredigen; en ten andere, was de knaap van oordeel, dat de Engelachtige Leeraar, en op zijn voorbeeld eveneens de scholastieken, te veel steunden op menschelijke getuigenissen en niet op Gods woord, waarop de ketters zich altijd beriepen.

Wij steunen alleen op Gods woord! Het oude lied der Hervorming. Met velerlei melodieën omkleed, in alle toonaarden lang en breed uitgesponnen, springt hetzelfde thema immer naar voren.

Deze machtspreuk, die ook thans nog vele groote geesten geboeid houdt, heeft vooral in de dagen der Reformatie bij den mensch alle bezadigdheid om te oordeelen weggenomen; alle ernst en kalmte, die zoo noodig is om te luisteren naar het woord van den tegenstander, ging te loor onder den invloed van zulk eene uitspraak.

Ware dit niet gebeurd, Trigland en de zijnen hadden kunnen weten, dat de theologie van St. Thomas in de Katholieke Kerk nooit het woord van God vervangen heeft. Zij hadden daarenboven uit de vergelijking hunner eigene theologanten met den H. Thomas kunnen leeren, dat niemand hunner het woord van God zoozeer als basis der theologie genomen heeft als juist de Doctor Angelicus zelf!

Hij, die van jongs af licht voor zijn verstand en sterkte op den levensweg gezocht heeft in de studie en de overweging der Heilige Boeken; die voor zijne leerlingen bijna geheel het Nieuwe en een groot deel van het Oude Verbond heeft uitgelegd; die op Mathaeus, Joannes en Paulus, alsmede op de Psalmen uitgebreide commentaren heeft geschreven — hij zou dien grondslag der onfeilbaarheid verlaten hebben, hij zou Gods woord op zij gezet hebben, juist toen hij zich aangordde om in de *Summa* heel die lange

rij der geopenbaarde waarheden uit te leggen, te bewijzen en te verdedigen!

Hij, die zoo innig met God verkeerde, hij zou de diepte der goddelijke wijsheid op de allereerste plaats hebben gepeild en afgemeten naar de uitspraken der menschelijke rede!

Als een luid protest tegen al degenen, die hem in latere eeuwen ooit op dit punt mochten verdenken, heeft de H. Thomas het dan ook alreeds op de eerste bladzijden der *Summa theologica* met duidelijke woorden neergeschreven: „De gewijde wetenschap ontleent hare beginselen niet aan andere wetenschappen, maar onmiddellijk aan God door de openbaring.... En ook dit, dat zij van deze wetenschappen gebruik maakt, geschiedt niet om hare eigene ongenoegzaamheid, maar om de ontoereikendheid van ons verstand, dat door hetgeen uit de natuurlijke rede gekend wordt, gemakkelijker wordt opgeleid tot datgene, wat boven de rede is...." [1])

Deze woorden van St. Thomas zijn tegelijk eene weerlegging van Trigland's tweede beschuldiging, wanneer hij zegt, dat de methode van St. Thomas hem niet bevredigen kon bij het weerleggen der ketters.

Niet alleen wil Trigland zeggen, dat St. Thomas de ketters weerlegt door menschelijke getuigenissen, maar de uitspraken der natuurlijke rede zoekt hij voornamelijk in de geschriften van het heidendom, en bij voorkeur in de Aristotelische wijsbegeerte.

Voor een volgeling van een Luther en Calvijn moest deze methode wel geheel en al uit den Booze zijn.

Hij, die het vrij dubbelzinnig effatum der Hervorming „God

---

[1]) I, Q. I, art. 5 ad 2; „Non accipit [sacra doctrina] sua principia ab aliis scientiis, sed immediate a Deo per revelationem,... Et hoc ipsum, quod sic utitur eis, non est propter defectum vel insufficentiam ejus, sed propter defectum intellectus nostri, qui ex his, quae per naturalem rationem cognoscuntur, facilius manuducitur in ea, quae sunt supra rationem...."

alles, de mensch niets" tot in zijne uiterste en meest goddelooze consequentiën doordrijft, die uit den on-wedergeboren en niet-gepraedestineerden mensch niets dan boosheid, zonde en bederf ziet „opborrelen", hij moest zich wel blind staren aan het licht, dat ook van de geschriften der heidenen uitgaat.

Niet zoo de ware Christen. Ook in den gevallen mensch, in den heiden schittert, hoewel met onvolmaakte lijnen, het beeld en de gelijkenis van God. Ook uit de werken der heidensche wijsgeeren glanst menigmaal voor ons oog het licht der menschelijke rede met helderheid en groote kracht.

„Veritas est quoddam divinum", zegt daarom de H. Thomas: de waarheid, welke ook, heeft iets goddelijks.

Elke waarheid, door den natuurlijken drang der ziel uitgesproken, is een vonk, eene afstraling der oneindig goddelijke waarheid. Zij is, hoewel bij den heiden onbewust, telkenmale eene belijdenis voor Hem, die Zichzelven den Weg, de Waarheid en het Leven noemde.

Bovenal huldigde de H. Thomas de kracht der natuurlijke rede in Aristoteles, omdat deze meer dan Plato of welke philosoof der oudheid ook, de wijsgeerige waarheid meestal scherp en nauwgezet heeft uitgedrukt.

Deze kracht wordt echter door St. Thomas niet overschat. Niet in den blinde volgt hij Aristoteles of de heidensche wijsgeeren. Steeds handhaaft hij het geloof en de rede op hun eigen standpunt en weet tusschen beiden een scherp onderscheid te maken. Het gezagsbewijs der rede noemt hij allerzwakst in tegenstelling van het gezagsbewijs der openbaring. Nooit zal hij eene waarheid aannemen op gezag van Aristoteles, maar alleen dan, wanneer deze haar goed en deugdelijk bewijst [1]),

---

[1]) *In Boët. de Trin.* Q. II, art. 3 ad 8: „In quantum sacra doctrina utitur physicis documentis propter se, *non recipit ea propter auctoritatem dicentium, sed propter rationem dictorum*".

terwijl hij er steeds op uit is om de dwaalbegrippen van het heidendom in zijne geschriften te weerleggen [1]).

Ook deze beschuldiging nu, door Trigland tegen St. Thomas ingebracht, was niet nieuw. De jongeling had ze niet uit zich zelven. Met groote hartstochtelijkheid, waarin hij door velen nagevolgd maar door niemand overtroffen is, had Luther de menschelijke rede voor zijn tribunaal gedaagd, haar voor het oog der wereld belachelijk gemaakt en tot in de diepste diepte vernederd.

Hij vergeleek haar bij de boeleerster uit de Apocalypsis, die de volkeren der aarde dronken maakt van haren wijn.

Aristoteles noemde hij den Cerberus, den beruchten helhond, tegen wiens geblaf een gemoedelijk en zachtaardig Evangeliebelijder niet opgewassen kon zijn.

Daar waren uitstekender geesten bezweken voor het gedonder van dezen Jupiter. En zoo legde ook de jonge en onervaren student weldra alle scholastiek ter zijde, om voortaan alleen te steunen op Gods heilig woord!.....

Trigland had dan voor goed de academie verlaten. Met het gif der dwaling in de ziel keerde hij terug naar zijn geboortegrond.

Begrijpelijkerwijze bleef nu het huis zijner tantes onherroepelijk voor hem gesloten, zoodat hij gastvrijheid erlangde bij zijne ouders, die, naar het scheen, van hunne vroegere gehechtheid aan de Katholieke Kerk niet veel meer hadden overgehouden, tenminste zij bemoeilijkten hunnen zoon niet, wanneer hij onbewimpeld de nieuwe begrippen en denkbeelden uitsprak.

---

[1]) Wie over dit onderwerp een breeder inzicht wenscht te hebben en tevens kennis wil maken met eenige bladzijden, waar de helderheid der gedachte, diepe geleerdheid en groote belezenheid zich paart aan een schitterenden vorm, hij leze en herleze het jongste geschrift van den hoogleeraar der Amsterdamsche universiteit, den Zeer Eerw. Pater J. V. de Groot. Zijn *Leo XIII en de H. Thomas van Aquino* heeft de wetenschap met eenige grootsche ideeën, de letterkunde met tal van fraai gestileerde bladzijden verrijkt.

Zijne ouders waren in dien tusschentijd tot lagere conditie gekomen en reeds eenigen tijd had Jacobus hun armoedige levenswijze gedeeld, toen hij op voorspraak van zijn vroegeren leermeester Hermanus Rijmsdyck, benoemd werd tot rector der Latijnsche school te Vianen.

Hij was toen nauwelijks 19 jaar oud.

Te Vianen geraakte hij in kennis met den geleerden Albertus Selcartius, predikant der stad.

De scherpziende blik van dezen man had alras bespeurd, welk een instrument God de Heere zich in dezen jongeling voor zijn kerk had bereid. Het licht moest niet langer onder de korenmaat verborgen. Op den kandelaar gezet, moest het uitschijnen in wijden kring en velen in den lande verkwikken.

Het „nieuwe en gezuiverde evangelie" had niet alleen wijzen en verstandigen noodig, maar bovenal mannen van polemische kracht. Heldere sterren, ja, moesten er lichten aan het gereformeerde uitspansel, maar vooral moesten er geduchte strijders opstaan, toegerust met velerlei gaven tot „abolitie der afgoderije en d'opbou ende bloei van het Koninckryck Zion". Mannen als Josue of een Gedeon, door den Heere zelf gewapend, om de onbesnedenen te verstrooien en te verdelgen, die zich hier op 's Heeren erf in het vette en vrije Kanäan als een bolwerk tegen de „waare religie" hadden opgesteld.

Zulk een man meende Selcartius in Trigland gevonden te hebben.

Om hem tot zulk een strijder te vormen, spoorde de predikant hem aan tot gestadige en nauwgezette lezing van Gods heilig woord. In het nieuwe Israel moest Trigland op de allereerste plaats een schriftgeleerde zijn.

Hij reikte hem daarenboven uit zijn boekenschat nog twee werken over: de *Christianae religionis institutio* van Calvijn en de *Confessio* van Beza, en met gretigheid stak de jongeling de handen uit naar de nieuwe vrucht.

Voorwaar eene nieuwe en aanlokkende, maar in het hart eene

giftige vrucht. Daar kon hem geen noodlottiger boek in handen gegeven worden dan de *Institutio* van den Geneefschen Hervormer. Wel wordt Calvijn nog steeds beschouwd als *de* theologant der Hervorming, maar op de voornaamste plaats scheen zijn boek met al zijne regelen en al zijne letteren geschreven te zijn, om het Katholicisme en de Kerk van Christus in het hart te treffen.

Onder den invloed gebracht van Calvijn's meesterlijke maar tegelijk spitsvondige dialektiek, zou Trigland het dan ook weldra ontwaren, dat de eerbied, welke hij ongetwijfeld nog eenigszins gevoelde voor de Katholieke Kerk, langzamerhand ging verdwijnen en dat al zijne liefde en genegenheid voor haar, ten slotte verkeerde in bitteren haat.

Niet dat dit boek hem aantrok door luide uitgesproken hartstochtelijkheid. Tot aan het einde trekken de regelen voorbij het oog in gelijkmatige orde. Geschreven met de scherpzinnigheid en het geduld van een ketter, gedacht met een koel berekenend verstand, gaan zij voort zonder beweging, zonder gloed, zonder leven. Maar toch wanneer de Katholieke Kerk naar voren wordt gehaald, ja dan zult ge dikwerf den grijnslach van den Hervormer kunnen vernemen, als ware hij reeds neergezeten bij hare ruïnen.

In dit boek, dat evenals de *Confessie* van Augsburg, bij zijne verschijning werd aangezien als geschreven onder de ingeving des H. Geestes, heeft de eigenwaan en de hoogmoed der menschelijke rede zich zelven een onvergankelijk monument gesticht en het valt niet moeilijk om naast dat monument de gestalte van den Hervormer te ontdekken, die met ijdel zelfbehagen, verborgen achter vrome, strenge gelaatstrekken, het hoofd naar den hemel opricht, alsof hem van daar de belofte gedaan was, dat op zijne *Institutiones* de Kerk zou hervormd worden.

Nog verder zou Trigland afdwalen door de lezing van het andere boek, dat Selcartius hem in handen gaf, de *Confessio* van Beza.

Meer humanist dan theologant was Beza onder vele opzichten

het tegenbeeld van Calvijn, van veel minder vernuft, van veel minder doordringenden blik dan zijn geestelijke vader, maar één met hem in fellen haat tegen de Katholieke Kerk.

Wij zullen van dezen man niet veel zeggen.

De H. Franciscus van Sales, die door Clemens VIII was aangespoord om Beza tot de ware Kerk terug te brengen, schrijft in een zijner brieven aan den Paus terug, dat hij na een onderhoud met den Hervormer in dezen gevonden had een „cor lapideum" een steenen hart. Een lang leven — zegt de Heilige — in zonde doorgebracht, heeft alle hoop op zijne bekeering in mijne ziel weggenomen.

Dit vonnis is niet enkel een vonnis over zijn persoon. Losbandig van zeden, zanger eener heidensche en wellustige liefde, het hart vol coquetterie, moest Beza ook op zijne werken den stempel drukken van een ijdelen en lichtzinnigen geest. Het is te denken, dat zulk een man geen godgeleerde zijn kan in den verhevenen zin van dit woord.

Met de boeken van deze en dergelijke mannen voor zich, zat Trigland neder in het stille studievertrek.

Lang kon het niet duren of zijn geest werd in geheel andere richting gestuurd; de bloem der ware godsvrucht begon te verwelken onder den boozen en vergiftigen adem, welke er uit zulke geschriften opstijgt.

Niet dat wij hem willen betichten van een ergerlijk levensgedrag. Dat zij verre van ons. Maar de rust en de vrede des gemoeds, die ware piëteit, die hem weleer in het gezicht van St. Bavo's hoogen dom de handen deed vouwen; de blijheid en de onschuld des harten, die hem ginds op den eenzamen weg met verrukking deed opzien naar Gods lieve Heiligen, zij ging hem weldra verlaten om plaats te maken voor eene andere geestdrift, die men zoo gaarne met den naam van vroomheid bestempelt, maar die in waarheid niets anders is dan geestelijke hoovaardij, dweepzucht en

koele berusting in een onvermijdelijk, immer dreigend noodlot.

Wanneer wij aldus het Calvinisme tot in zijn diepste wezen beschouwen, en daarbij weten, dat de dwaling reeds in den beginne Trigland's geheele ziel overmeesterde, dan is het ons thans duidelijk wat wij te denken hebben van zijne „blijmoedigheid" toen hij volgens Coccejus' woorden „hilari animo" voor de eerste maal onder Selcartius' bediening ten avondmaal opging.

Vianen's predikant was met dezen eersten stap niet tevreden. Hij spoorde Trigland aan, zich voor het predikambt te bekwamen.

Na eenige voorbereidende studies en examina, en nadat hij door de classis van Gouda tot candidaat bevorderd was, werd Trigland tot den „dienst des Woords" beroepen door de gemeente van Stolwijk, een dorp in de nabijheid van Gouda.

Slechts een paar jaren bleef hij aldaar werkzaam, want het machtig en schitterend Amsterdam had de oogen op hem gericht. Met het beroep in die stad aan te nemen, kon Trigland nog niet vermoeden, welk een hevigen strijd hem daar wachtte.

De vlammen, zoo zegt een geschiedschrijver der toenmalige godsdiensttwisten [1]), begonnen met geweld ten kerkdake uit te vliegen!

(*Slot volgt.*) M. A. Thompson.

---

[1]) Ypey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk.*

EEN WOORD TOT DE ONGELOOVIGE WETENSCHAP, DIE DE VISIOENEN DER HEILIGEN VOORSTELT ALS HALLUCINATIËN.

Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus. Ps. CXXXVIII, 17.

I.

Om de verkeerde gevolgtrekkingen, die de vrienden van Job uit zijn toestand trokken, zeide hij: „Och, of gij zweegt, opdat gij voor wijze mannen kondet doorgaan" [1]). Corderus, deze woorden uitleggende, geeft daar het volgende voorbeeld bij: een vorst kwam eens den schilder Zeuxis (5de eeuw v. C.) bezoeken en moest natuurlijk zijn schilderwerk bezichtigen. De vorst begon tegen zijn gevolg heel hoog uit te halen over de schilderkunst. Toen hij uitgesproken had, zeide Zeuxis: „Bij uwe aankomst hadden mijn leerjongens eene zeer hooge gedachte van u, maar nu gij gesproken hebt over eene kunst, die gij niet kent, meenden zij aanstonds een dwaas mensch voor zich te hebben".

Menig psychiater onderneemt het tegenwoordig, als vorst eener wetenschap die alle bovennatuurlijke inmenging Gods verwerpt, een uitstapje te doen naar het terrein der mystieke godgeleerdheid. Maar het gaat hun even als den vorst bij schilder Zeuxis. Zij praten over mystiek met zulke onwetendheid, dat hun wetenschappelijk vertoon in dienst schijnt van de dwaasheid.

Alfred Maury meent eenvoudig weg te mogen verzekeren:

[1]) Job, XIII, 5.

„Het verrukkende mysticisme is eene lange aaneenschakeling van hallucinatiën" [1]).

Anderen, door Ribet (p. 571) aangehaald, hebben nog niet eens noodig te weten wat wij onder visioenen, profetiën enz. verstaan, om in eens met het hoogste gezag als deskundigen te verklaren: „Vos visionaires, ce sont nos hallucinés.... Venez à Bicêtre, nous dit Pinel; venez à Charenton, nous disent Esquirol et Calmeil; venez à la Salpêtrière, nous disent les docteurs Charcot, Bourneville etc., et nous vous montrerons dans nos clients les.... apparitions, les ravissements, tout le merveilleux de l'extase".

In 1892 verscheen de Hollandsche vertaling van Dr. Monin's *Misères nerveuses* door Dr. Aletrino. In het twaalfde hoofdstuk las ik: „Zooals Chr. Téré, de jonge doctor in de psychiatrie, uitstekend heeft gezegd: krankzinnigheid begint met verkeerd weten, met een geloof, dat tot grondslag dient voor valsche verklaringen, idées fixes en andere. Nooit kan men zooveel vertellen als wanneer men verkeerde principes heeft. Een fout bij het vertrek veroorzaakt dikwijls een ontsporing".

In dit boek kon men dus eens verwachten te doen te hebben met iemand, die weet wat hij zegt en geen door onwetendheid verkeerd gevormde „principes" volgt; met iemand, die als hij over mystiek of kloosters spreekt, goed op die stoffen gestudeerd heeft, om toch niet „verkeerd te weten".

Laat ik eens eenige citaten uit dit werk aanhalen; het zal blijken, dat ik niet ten onrechte hem de woorden van Job toevoeg: „Och of gij zweegt, opdat gij voor wijs kondet doorgaan".

„Elizabeth van Hongarije, Jeanne d'Arc, de H. Theresa, Maria Alacoque waren zonder kijf hystericae met godsdienstwaan" (bl. 24).

Dr. Monin heeft de levens der Heiligen gelezen of niet. In het eerste geval zou hij bewijzen hebben aangehaald; in het tweede

---

[1]) Bij Ribet, *La mystique divine distinguée des contrefaçons diaboliques et des analogies humaines*, T. III, p. 537.

geval verspeelt hij al zijn gezag in dit punt, wijl hij zich niet dekt met het gezag van anderen, die ze wel gelezen hebben. Zou Dr. Monin ons ook niet kunnen mededeelen, welke werken over de kluizenaars hij bestudeerd heeft, om zoo nauwkeurig te weten, dat zij lijdende waren aan „bloedarmoede der hersens, de bewerkster der verschijnselen van godsdienstige verrukkingen en visioenen" (bl. 74).

Zeker mochten wij van Dr. Monin de grootste nauwkeurigheid verwachten, als hij spreekt over Gheel. Het ware misschien wel wenschelijk geweest, dat hij er eenigen tijd vertoefd had; dan toch zou hij niet geschreven hebben, als volgt: „Eerst woonden de krankzinnigen bij de kerk van de landstreek, waar zij behulpzaam waren bij de plechtigheden ter eere van de godin Dymphne, godin der krankzinnigheid". In Gheel zou hij geleerd hebben zóó te schrijven, dat wij ten minste kunnen zien met geen krankzinnige te doen te hebben.

In een ander Hollandsch werk: *Voorlezingen over psychiatrie* door Dr. J. W. Wijsman (uitgave 1896) kan men op bl. 23 lezen: „Vele beroemde personen, leden aan hallucinatiën, en zeer belangrijk is de invloed van verschillende hallucinanten op het verloop der wereldgeschiedenis geweest: Socrates, Mahommed, Constantijn de Groote, Jeanne d'Arc, Loyola [d.i. de H. Ignatius van Loyola], Karel van Zweden, Luther, Cromwel, Jan van Leyden, Bernadotte [bedoeld is waarschijnlijk Bernadette van Lourdes] enz."

Konden deze schrijvers, omtrent geschiedkundige personen, bewijzen leveren, zoo als o. a. prof. Mutsaers in een der vorige afleveringen van *De Katholiek* (Dl. CVIII) aangaande Torquato Tasso, dan zouden wij tegen hun gevoelen geen bezwaar maken. Beroemde personen toch kunnen tijdelijk aan vlagen van verstandsverbijstering lijden, gelijk prof. Mutsaers bewijst omtrent Tasso [1]).

[1]) Deze zou geleden hebben aan lypemanie, hallucinatiën met vervolgingswaanzin, zooals bewezen wordt door degelijke bewijzen uit de rapporten van verscheidene gezanten, uit eene menigte

Maar omtrent personen, die door de R. K. Kerk als Heiligen vereerd worden, dagen wij iedereen uit, om in hunne handelingen, die door de H. Kerk als wonderen of verhevene deugden erkend en vereerd worden, eenig bewijs van hallucinatie enz. te vinden.

Wil iemand als deskundig beoordeelaar van de handelingen en wonderen der Heiligen optreden, dan is het niet genoeg naam te hebben gemaakt in een of ander vak, niet genoeg specialiteit te zijn op medisch of letterkundig gebied, neen, dan moet die beoordeelaar degelijk bekwaam zijn in de theologie en grondige kennis hebben van de theologia mystica.

Ribet prijst het bekende werk van Görres over de mystiek, wat betreft de feiten en de leer, maar niet wat zijne uitlegging aangaat. De bedoeling van Görres is goed geweest, zegt hij, maar men kan duidelijk zien, dat hij geen theologant was. Reeds in het opschrift van zijn werk: *De goddelijke, natuurlijke en duivelsche mystiek,* blijkt het gemis van theologische kennis. Er bestaat geen natuurlijke mystiek, en de duivel kan ook niets bovennatuurlijks. De ware mystiek is uit haar wezen bovennatuurlijk en kan dus van God alleen voortkomen [1]).

Indien nu de groote Görres niet genoeg beslagen was, hoeveel te minder zij, die misschien nooit één leven van Heiligen gelezen, laat staan bestudeerd hebben; hoeveel te minder zij, die niet alleen geen theologie kennen, maar misschien twijfelen aan het bestaan van God, of dwazen roem zoeken in hunne verblindheid omtrent Gods werken!

De H. Bernardus zegt: „De in liefde tot God ontstoken mensch schijnt soms krankzinnig, namelijk aan hem, die niet bemint" [2]). Hij is krankzinnig geworden, riepen de inwoners van Assisië

---

onwraakbaren getuigenissen, uit vele zijner handelingen, die grond gaven tot zijne opsluiting onder de krankzinnigen van het S. Annahospitaal.

[1]) Ribet, o. c. T. I, p. 30—32.

[2]) *Praef in lib. de consid.*

den H. Franciscus na; ja zijn eigen vader, die hem wijs geacht had, toen Franciscus dwaas was in het oog van God, die hem geld in overvloed gegeven had om zijne zotte ijdelheden in te volgen, om den toon aan te geven in allerlei bijeenkomsten, feesten en luidruchtige vermakelijkheden, diezelfde vader meende, dat hij aan godsdienstwaanzin onderhevig was, toen Franciscus wijs geworden was in het oog van God [1]).

Geen wonder dus, dat de Heiligen in het oog van hen, die God niet alleen niet beminnen maar Hem loochenen, krankzinnigen zijn.

Roem te hebben verworven op een of ander gebied, specialiteit te zijn in de geneeskunde enz. is nog geen bewijs deskundig te zijn in alle wetenschappen. En toch schijnen de aangehaalde schrijvers en vele anderen, die hun voorbeeld volgen, zich overtuigd te houden, dat hetgeen *zij* verkondigen over stoffen, die tot de theologia mystica behooren, alleen de ware wetenschap is.

Er moet eene gewichtige reden bestaan, waarom zij het wagen dwaasheden te verkondigen op het gebied van kerkelijke geschiedenis, te oordeelen over de Heiligen, zonder hun leven te bestudeeren, en bijv. te spreken over „godin Dymphne". Mij dunkt, dat Vigouroux de ware reden opgeeft, als hij, sprekende over Baur, schrijft: „Het is niet de waarheid, maar de nieuwheid van hetgeen men leert, wat het meest de aandacht der menschen trekt; vooral in onze eeuw behaalt men veel spoediger eer en roem door valsche stellingen dan door gezonde redeneering en wijsheid; het is genoeg, dat een meester zich met heftigheid tegen algemeen aangenomen meeningen verzet, om aanstonds succes te behalen en leerlingen om zijn zetel te vereenigen" [2]).

Hoever de onbeschaamdheid soms gedreven wordt, blijkt uit de handelwijze van Dr. Voisin in de zaak van Bernadette van Lourdes.

---

[1]) Monnier, *Hist. de S. Franc d'Ass.* T. I.
[2]) Vigouroux, *Les Livres Saints*, T. II, p. 570.

Dr. Voisin, geneesheer aan La Salpêtrière, had in eene conferentie (gehouden 27 Juni 1872) gezegd, dat Bernadette eene hallucinante was en opgesloten in een bewaarhuis van krankzinnigen te Nevers. Aanstonds schreef de Bisschop van Nevers in de *Univers*, dat Bernadette nooit een voet in bedoeld huis gezet had; dat in plaats van krankzinnig te zijn, zij iemand was van meer dan gewone bezadigdheid en in onverstoorbare kalmte leefde. Daarenboven noodigde hij Dr. Voisin uit om te Nevers zich te komen overtuigen. Z. D. Hoogw. zou zelf hem bij Bernadette (zuster Marie Bernard) brengen. Wat meer is, een voornaam man, E. Artus, stelde 1000 fr. ter bewaring bij zijn notaris, om uit te reiken aan Dr. Voisin, indien hij bewijzen kon, dat Bernadette in bedoeld huis opgesloten was geweest. Noch aan den Bisschop, noch aan E. Artus gaf Dr. Voisin eenig antwoord.

E. Artus schreef opnieuw, dat hij hem de kans gaf 10.000 fr. te winnen: „En de doctor moest nu niet zeggen, dat hij met dat geld niets te doen wilde hebben; La Salpêtrière ligt vol ongelukkigen; men weigert geen zoo groote som, die men voor zooveel ellende nuttig kan besteden".

Dr. Voisin bleef zwijgen, en de ongeloovige wetenschap zweeg uit liefde voor hem [1]). Waarlijk, men kan hier toepassen het woord van den Psalmist: „Noluit intelligere ut bene ageret", d. i. hij wil geen begrip hebben om goed te handelen [2]). Als zij specialiteiten zijn op geneeskundig of ander gebied, wij willen hun verschuldigde eer bewijzen, maar dat zij hun naam misbruiken om den roem der Heiligen af te breken, door hunne lezers in den waan te brengen, alsof de Heiligen hallucinanten enz. waren, dit, dunkt mij, mogen wij katholieken niet dulden. Al maakt op de meesten onzer hun spot geen indruk, toch brengen zij velen in de war met hunne nieuw gevormde woorden; bij velen

---

[1]) Zie Dr. Boissarie, *Lourdes. Hist. méd.* p. 81—85.
[2]) Ps. XXXV, 4.

verminderen zij de godsdienstige gevoelens; en zeker verwekken zij een afkeer voor de lezing van de levens der Heiligen.

Het zal daarom niet zonder nut zijn, in het kort uiteen te zetten, wat hallucinatie is, om verder te bewijzen, dat de ongeloovige wetenschap dwaasheid vertelt, als zij de Heiligen voor hallucinanten uitmaakt.

Ik wil antwoorden op de vraag, gesteld voor het examen van krankzinnigen-verplegers, in het *Verslag* van het staatstoezicht 1891—1893: „Wat verstaat gij onder hallucinatiën; hoe deelt ge ze in?"

Hallucinatiën zijn waarnemingen zonder zinsindrukken. Gelijk leugen bestaat in het bevestigen van iets, wat niet waar is, zoo is hallucinatie iets waarnemen, waar niets bestaat, dat door de zintuigen waargenomen kan worden.

De hallucinatiën worden ingedeeld naar de vijf zintuigen.

Iemand, die aan hallucinatiën van het gehoor onderhevig is, hoort: stemmen, akelige geluiden, schoone gezangen. Een man (n. 954) in het gesticht *Voorburg*, hoort 66 personen, die hem uitschelden en alwat leelijk is verwijten.

De gezichts-hallucinatie bestaat in het waarnemen van schoone of akelige voorstellingen. Eene verpleegde (n. 2267) blikt aanhoudend in den hemel, waar zij de H. Maagd ziet in een schoon kleed met gouden sterren, juist hetzelfde als een geschilderd beeld in de parochie, van welke zij afkomstig is; zij aanschouwt ook den H. Joannes Evangelist, met eene pen in de hand; de overige Heiligen, zoo zegt zij, hebben lichamen van diamant.

De hallucinatie van gehoor en gezicht zijn zeer dikwijls vereenigd.

Zij, die aan hallucinatie van den smaak onderhevig zijn, meenen in de dagelijksche spijzen of dranken vergif te proeven; vandaar dat zij dikwijls alle voedsel weigeren.

De gevoels-hallucinatie is bij de krankzinnigen niet zeldzaam; zij ondervinden bijv. het gevoel van over de huid kruipende

dieren; zij klagen over de slagen en stompen, die ze ontvangen.

De hallucinatie van den reuk komt zeldzamer voor. Tobias [1]) haalt een voorbeeld aan van iemand, die zich beklaagde van de menschen verlaten te zijn, om den onverdragelijken stank van zijn lichaam.

Zeer zeldzaam zal de hallucinatie alle vijf de zintuigen te gelijk beheerschen. Tobias zegt, dat nog nooit zulk een geval is waargenomen [2]).

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat personen die stemmen hooren, welke hun de grootste misdaden verwijten, hen met gevangenis of doodstraf bedreigen, aan vervolgingswaanzin gaan lijden. Het volgt als van zelf, dat een krankzinnige, die God zelf ziet, tot wien God spreekt, in zijn grootheidswaanzin zich als profeet beschouwt en aanstelt; dat iemand, die zich als prins hoort aangesproken worden, zich ook als prins beschouwt. Een verpleegde te *Voorburg* (n. 2201) zegt een zoon te zijn van Willem III; dikwijls schrijft hij brieven naar zijn vader, meenende, dat deze nog leeft; hij heeft in een vers de vreugde beschreven, die te 's Hage zal heerschen op den dag zijner intrede; niemand toch weet, dat er nog een mannelijke telg van den koning in leven is; reeds nu heeft hij de postzegels geschilderd voor den tijd zijner regeering.

De illusiën zijn te nauw met de hallucinatiën verbonden om niet een enkel woord daarover te schrijven.

Illusiën zijn zinsindrukken, welke onjuist worden waargenomen. Bijv. wanneer een vreesachtig mensch de schaduwen van grillig door het maanlicht beschenen voorwerpen voor spoken aanziet, is hij onderhevig aan illusie. Bij de hallucinatie is er uitwendig niets, wat op de zintuigen kan werken; bij de illusie integendeel

---

[1]) *De hallucinationibus*, p. 28.
[2]) *De hallucinationibus*, p. 31.

bestaat er uitwendig iets, wat door de zintuigen kan waargenomen worden, maar het oordeel omtrent dat uitwendige is verkeerd. Een krankzinnige ziet suiker en oordeelt, dat het vergiftig poeder is; hij ziet personen uit zijne omgeving, die met elkander staan te spreken, maar volgens zijne meening beraadslagen over zijne gevangenneming.

Alhoewel er een groot verschil bestaat tusschen hallucinatie en illusie, zijn deze toch dikwerf bij denzelfden persoon aanwezig.

Laat ons nu eens nagaan, welk verschil er bestaat tusschen hallucinatie en den droom.

Het droomen dient, volgens Dr. Surbled, als de natuurlijke en noodzakelijke overgang van het waken tot het volkomen slapen en omgekeerd. Tusschen den toestand van waken en den toestand van volkomen slapen is zoo groot contrast, dat er een band noodig is om deze twee toestanden te verbinden. Deze band wordt gelegd door het droomen [1]). De verbeeldingskracht speelt de hoofdrol bij het droomen. Bij de menschen heeft de geest in zekere mate invloed op het droomen: „Le rêve animal est purement sensible: le rêve humain est d'ordre psycho-sensoriel", zegt Surbled.

De verbeeldingskracht *vormt* den droom uit den grooten voorraad, in het arsenaal van het geheugen aanwezig. De indruk, op de zintuigen teweeggebracht, bijv. door het vallen van een voorwerp, door den steek van een of ander insect, is, volgens Surbled, niet de *oorzaak* van een droom, maar wordt door de verbeeldingskracht gebruikt om den droom *te wijzigen*. Om te droomen is het dus niet noodig eenigen zinsindruk van buiten te ondergaan: „L'imagination est la seule ordonnatrice, la véritable ouvrière du rêve: elle le conçoit, l'agence et le développe" [2]).

---

[1]) *La science cathol.* T. IX, p. 491.
[2]) *La science cathol.* T. IX, p. 679.

De droom verschilt van de hallucinatie hierin: dat de droom plaats heeft als overgang tusschen het wakker zijn en den volkomen slaap, alsook omgekeerd, terwijl de hallucinatie plaats heeft bij iemand, die volkomen wakker is. De hallucinatie is iets abnormaals, iets ziekelijks; de droom niet. „Le rêve est un état particulier à la somnolence et d'ordre normal, tandis que l'hallucination est manifestement un état anormal, pathologique et propre à la veille. Dans l'un il y a une demi-conscience; dans l'autre la conscience est entière et se trouve trompée par un trouble nerveux des sens où de l'encéphale.... Le rêve est si peu une hallucination que, quand par hasard il s'accompagne de ce trouble morbide, il perd son nom et prend celui de cauchemar". Aldus, Dr. Surbled [1]). De droom ontstaat *gewoonlijk* uit de werking der verbeelding en *zelden* hebben uitwendige zinsindrukken invloed op de droomen; de hallucinatie ontstaat *altijd* uit de verbeeldingskracht en *nooit* is er uitwendig iets, wat op de zintuigen indruk maakt.

Nu komt vanzelf de vraag: wie zijn aan hallucinatiën onderhevig?

Allen kunnen hallucinatiën ondervinden. Hoe dikwijls gebeurt het, dat wij enkele woorden, een liedje enz. aanhoudend in onze ooren hooren klinken; hoe dikwerf kan een akelig gezicht een geheelen avond voor onze oogen zweven. Maar onze geest laat zich niet misleiden, hij vergelijkt die waarneming met echte zinsindrukken en maakt wel degelijk onderscheid tusschen verbeelding en werkelijkheid.

Allen kunnen dus hallucinatiën *ondervinden*, maar niet allen, die ze ondervinden, zijn er daarom aan *onderhevig*.

Zoo is het echter niet gesteld bij den krankzinnige. De geest is bij hem wel goed, maar verkeert in hetzelfde geval als een

---

[1]) *La science cath.* T. IX, p. 591.

bekwaam muzikant, die een instrument heeft, welks snaren in de war of gebrekkig zijn. Als bij iemand met gezonde hersens de verbeelding hare beelden aan de zintuigen opdringt, dan kost het den geest reeds veel moeite om de zintuigen in orde te houden, of zooals men dat uitdrukt, zich er over heen te zetten. Bijv. als iemand zich over zijne angstigheid heen zet en niet meer wil aannemen wat hij meende te zien of te hooren, toch zal hij nog wel eens omzien, misschien zelfs onder zijn bed kijken, of daar een dief ligt.

Iemand echter met kranke hersens kan of wil zich niet over zijne inbeelding heenzetten; zijn verstand en wil kunnen hunne heerschappij niet meer doen gevoelen; verbeelding en zintuigen gehoorzamen niet meer aan den geest. Hij is en blijft onderhevig aan hallucinatie. Wat van zieke hersens gezegd is, moet ook toegepast worden op hersens, door sterken drank verhit.

Hoe kan ik nu weten, dat iemand aan hallucinatiën onderhevig is; zijn er ook kenteekenen der hallucinatie?

Zeer zeker. 1°. De hallucinatie brengt niets voort, wat nieuw is; wat de zintuigen nu meenen waar te nemen, moeten zij vroeger werkelijk hebben waargenomen. Vandaar dat iemand, die van zijne geboorte af blind of doof is geweest, geen hallucinatie van gezicht of gehoor kan hebben. Bij iemand, die wetenschappelijke opvoeding genoten heeft, zal de verbeelding deze wetenschappen gebruiken om de beelden wat op te schilderen, maar in het algemeen staat men verbaasd over de armoede en onvruchtbaarheid der zieke verbeelding [1]).

2°. Daar de beelden niet nieuw zijn, staat een hallucinant ook niet verwonderd. Hij kan in den hemel blikken en, zooals een der vrouwelijke verpleegden te *Voorburg* (n. 2267), de H. Maagd zien; maar verwonderd staan ze niet, want de hemel is juist zooals zij het zich altijd hebben voorgesteld; de H. Maagd is juist zoo gekleed als zij het op schilderijen of bij beelden gezien hebben.

[1]) Zie Dr. Boissarie, *Lourdes. Hist. méd.* p. 68.

3°. Een hallucinant handelt gewoonlijk in tegenspraak met de hallucinatie of den daaruit volgenden waanzin. Een verpleegde te *Voorburg* (n. 2065) vertelt, dat hij in de gevangenis zal geworpen worden enz. en begint er mede te lachen. Reeds vier Pausen heb ik in het gesticht *Voorburg* gekend. Een noemde zich Paus-Martelaar. Paus Petrus (n. 8) was zeer boos op mij, doch sprak er nooit van mij te suspendeeren. Paus Leo XIII (n. 1604), en een Paus, die met de Engelen omgaat (n. 1352), achten het niet tegen hunne waardigheid schoenen te lappen of de tafels te dekken en de borden af te wasschen.

Al handelen zij volgens hunne hallucinatie en grootheidswaanzin, nooit zal dit volkomen zijn. Een krankzinnige te *Voorburg* (n. 2201) stelt zich werkelijk eenigszins als prins van Oranje aan; hij maakt echter nooit eenige aanmerking, hoe het toch komt, dat hij in eene lagere klas zit, aan de gewone eettafel enz. Iemand, die aan hallucinatie met vervolgingswaanzin lijdt, tracht geen medelijden bij u op te wekken, hij roept uw raad en bijstand niet in, daar denkt hij niet aan. Hij vertelt maar eenvoudig: dat ze 's nachts met messen over zijn lijf snijden; dat ze hem zullen ophangen enz. Hij zegt, dat stemmen hem toeroepen, dat hij zeker naar de hel moet, omdat zijne zonden zoo groot zijn. Als ge hem vraagt: of er in de H. Kerk vergiffenis van de zonden te verkrijgen is — antwoordt hij aanstonds: ja, hoe groot en zwaar die ook zijn. Maakt ge nu de opmerking, dat die stemmen dus zeker tegen de waarheid spreken — hij zal naar u luisteren en hij zal u laten praten en weer opnieuw beginnen te zeggen: dat zijne zonden te groot zijn.

4°. Het blijkt dus, dat hallucinanten voor geene redeneering vatbaar zijn. Vraagt ge aan een hallucinant om de wonden te mogen zien, die men hem 's nachts heeft toegebracht, en maakt gij hem opmerkzaam, dat er zelfs geen schrammetje aan zijn lichaam te zien is, hij zal opnieuw beginnen te vertellen, dat men 's nachts met messen over zijn lijf snijdt.

5°. De hallucinant is zeer onverschillig, of gij gelooft wat hij zegt te zien en te hooren [1]). En dit is zeer opmerkenswaardig bij hallucinanten met grootheids- of vervolgins-waanzin. Een profeet doet u eene voorzegging; hij neemt het niets kwalijk, dat gij niet naar hem luistert. Bovengenoemde Paus Leo gaf mij dikwijls uit den hemel ontvangen bevelen en vermaningen, maar werd niet kwaad, als ik hem eenvoudig liet praten. Iemand die zegt, dat hij eene stem gehoord heeft, dat men hem 's nachts vermoorden wil, neemt het u niet kwalijk, als gij niets doet om het te verhinderen.

Uit het voorgaande blijkt: dat indien iemand *onderhevig* is aan hallucinatiën, hij ook zeker ziekelijke hersens heeft. Het is dus onmogelijk, dat hallucinatie, als zijnde een ziekelijke toestand, iets schoons of verhevens voortbrengt. Hallucinatie kan nooit *oorzaak* zijn van talent of deugd, want: „l'hallucination est un symptôme morbide", zegt Dr. Imbert-Gourbeire [2]).

Maar wat lezen wij dan bij zooveel schrijvers, dat beroemde personen en Heiligen hallucinanten waren.

Welk bewijs levert Dr. Wijsman, als hij in zijn *Voorlezingen over psychiatrie* (bl. 23) zegt: „Zeer belangrijk is de invloed van verschillende hallucinanten op het verloop der wereldgeschiedenis geweest: Socrates, Mahomed, Constantijn de Groote, Jeanne d'Arc, Loyola.... Luther.... Bernadotte enz." (zie hierboven bl. 442)?

Tobias (*De hallucinationibus*) begint (p. 5) al aanstonds zijn geschiedkundige kennis te toonen, als hij verhaalt, dat iemand in de *orde* der Jansenisten getreden was; en p. 41 over hallucinanten sprekend, noemt hij: „Luther, Ignatius Loyola en alle andere dwepers"!

Dr. Aletrino (*Zenuwlijden* bl. 96) voegt er Columbus bij, na

[1]) Zie Dr. Imbert-Gourbeyre, *La Stigmatisation*, T. II, p. 361: „L'indifférence n'est-elle pas le grand caractère de l'hallucination?"

[2]) *La Stigmatisation*, T. II, p. 571.

(bl. 24) de H. Elisabeth van Hongarije, de H. Theresia enz. vermeld te hebben.

Dr. Christian, aangehaald door Dr. Boissarie, begint met den H. Paulus op den weg naar Damascus en eindigt met te zeggen: dat er een geheel tijdperk in onze geschiedenis bestaat, waarin een geheel land, een geheel volk in een toestand van blijvende hallucinatie heeft verkeerd. Dat tijdperk zal wel bestaan in: „de duizend jaar van onmenschelijkheid, die men de middeleeuwen noemt". — Och kom? — Ja gewis, want het staat in het genoemde werk van Dr. Aletrino (bl. 109) gedrukt te lezen.

En nu de reden, waarom die Heiligen hallucinanten genoemd worden? Met Dr. Boisarie zal ik aan hen, die voor de Heiligen een bijzonderen vorm van hallucinatie met verstand uitgevonden hebben, antwoorden: die vorm bestaat niet, en is eenvoudig uitgevonden om zich te redden, als er spraak is van bovennatuurlijke feiten: „Cette forme n'existe pas au point de vue clinique, elle est admise pour les besoins d'une thèse difficile à défendre; jamais un médecin versé dans l'étude des maladies mentales ne pourra l'accepter ou la décrire. C'est pour se débarrasser des faits qui gênent, depuis Saint Paul jusqu' à Bernadette, que l'on a créé cette variété" [1]).

De H. Kerk, door de Eeuwige Wijsheid gesticht en bestuurd, heeft van haar eerste bestaan af de geesten weten te onderscheiden.

De goddelijke Zaligmaker heeft zijn Apostelen vermaand: „Weest voorzichtig gelijk de slangen..... Wacht u voor valsche profeten... aan hunne vruchten zult gij ze kennen" [2]). Deze vermaning ter harte nemende, liet de H. Petrus zich niet bedriegen door Simon den toovenaar, maar wist hem af te wijzen, zeggende: „Uw hart is niet recht voor God" [3]). Daarom schreef de H.

---

[1]) *Lourdes. Histoire méd.* p. 78.
[2]) Math. X, 16; VII, 15.
[3]) Hand. der Ap. VIII.

Paulus aan de Kolossers: „dat niemand u verleide.... betredende wat hij niet gezien heeft" [1]), d. i. in zijne beschouwingen en droomerijen het gebied van de wereld der geesten betredende, eene wereld, welke hij niet gezien heeft. Waarom nu wilde de H. Paulus niet, dat de Kolossers geloof zouden hechten aan hetgeen de verleiders over de Engelen vertelden? Omdat zij „zonder reden opgeblazen [waren] door het verstand huns vleesches" (v. 19). Om dezelfde reden waarschuwde hij zijn leerling Timotheus tegen valsche leeraars, die wel den schijn van godsvrucht hadden, maar hare kracht verloochenden; die, evenals Jannes en Mambres door hunne guichelarijen aan Moses wederstonden, aan de waarheid wederstand boden en hun invloed vooral gebruikten bij lichtzinnige vrouwspersonen [2]).

De H. Kerk heeft die voorzichtigheid niet alleen aangewend bij hen, die met bedrog omgingen en, door den duivel misleid of door eigene hoovaardij opgeblazen, zich uitgaven als met hemelsche verschijningen begunstigde personen; altijd heeft zij daarenboven geweten, dat er nog eene andere soort van zieners bestond. Omtrent deze zegt kardinaal Bona, als hij spreekt over de regels, die men moet in acht nemen om over bovennatuurlijke openbaringen te kunnen oordeelen: „Men moet goed letten op de constitutie des lichaams.... Want gemakkelijk kunnen personen, die ziekelijk zijn, bedrogen worden, vooral zij, die eene verwarde en hevige verbeeldingskracht hebben, die zwartgallig zijn; zwartgalligheid toch is eene rijke bron van akelige en valsche beelden, die indruk maken op de verwarde zintuigen, zoodat zij, wakker zijnde, droomgezichten hebben en meenen te zien of te hooren wat zij met hunne oogen of ooren niet waarnemen..... Nog grootere voorzichtigheid moet men in acht nemen bij de vrouwen, want deze zijn om hare grootere zwakheid minder te vertrouwen" [3]).

---

[1]) Kol. II, 18.

[2]) Zie uitleg van Beelen op II Tim. III, 5—10.

[3]) Bij Ribet, o. c. T. III, p. 511 en 513.

Van den H. Franciscus van Assisië en zijne eerste volgelingen zeiden sommigen: het zijn krankzinnigen; anderen maakten de opmerking: krankzinnigen kunnen zulke wijze woorden niet spreken; zij, die meer nadachten, waren voorzichtiger in hunne uitspraak en zeiden: zij moeten óf krankzinnig zijn, óf naar eene zeer hooge volmaaktheid streven [1]).

Zoo doet ook de H. Kerk; zij is voorzichtig in hare uitspraak, wetende, dat bedrog en ziekte in het spel kunnen zijn, maar ook dat er teekenen bestaan van bovennatuurlijke herkomst, bij volmaakte en heilige personen. En hierin misdoet de tegenwoordige ongeloovige wetenschap, dat zij alles, wat bovennatuurlijk is, ver wegwerpt, geen volmaaktheid of heiligheid erkent en aanstonds met de onnadenkende menigte uitroept: het zijn krankzinnigen.

Toen de H. Paulus aan koning Agrippa verhaalde, wat er met hem op den weg naar Damascus gebeurd was, zeide de landvoogd Porcius Festus, die er bij tegenwoordig was: „Gij raaskalt, Paulus, uw letterblokken maakt u uitzinnig" [2]).

Evenals deze heidensche landvoogd, die niet het minste begrip had van bovennatuurlijken godsdienst, roepen de moderne heidenen, telkens wanneer de H. Kerk over de wonderen en visioenen der Heiligen spreekt: „Gij raaskalt". Maar de H. Kerk met hare eeuwenoude ondervinding, met hare oude wijsheid in het onderscheiden der geesten, antwoordt met den H. Paulus: „Ik raaskal niet, maar ik spreek woorden van waarheid en gezond verstand".

Nadat Joseph zijne visioenen aan zijn vader en zijne broeders verhaalt had, werden zijne broeders aanstonds jaloersch op hem, maar Jacob overwoog deze zaak stilzwijgend, „rem tacitus conse-

---

[1]) Zie Monnier, *Hist. de St. Fr. d'As.* T. I, p. 116.
[2]) Hand. der Ap. XXVI.

derabat" [1]). Zoo doet onze Moeder de H. Kerk nog altijd, als een van hare kinderen met Joseph zegt: luistert naar het visioen, dat ik gehad heb. Zij zegt niet terstond: het is hallucinatie met grootheidswaanzin; het is bedrog. Zij bewaart het stilzwijgen; want het kan uit ziekelijke hersens voortkomen, het kan bedrog zijn; maar het kan ook waarheid zijn, want er hebben altijd ware visioenen bestaan en zij bestaan nog. De H. Kerk wacht met voorzichtigheid af, welke vruchten die boom zal voortbrengen. Komen er geen vruchten, dan is het hallucinatie; komen er slechte vruchten, dan is het bedrog; komen er goede vruchten, dan is er vermoeden van waarheid.

De ongeloovige wetenschap meent, dat de H. Kerk, zoodra een harer leden zegt, inspraken van God te hebben, zoo maar aanstonds „heilig, heilig, heilig" begint te zingen. Onwetendheid of kwaadwilligheid alleen kunnen zulke beschuldiging aan de wijsheid der H. Kerk doen. De ongeloovige wetenschap schijnt niet eens te weten wat ware visioenen zijn; neen zij wil het niet weten, want zij beschouwt ze als hallucinatiën, evenals de wonderen, die dikwerf de ware visioenen bevestigen.

Voor hen, die uit onwetendheid hallucinatiën met visioenen verwarren, zal het zijn nut hebben in het kort te handelen over visioenen, al blijft dit voor de kwaadwilligen geheel nutteloos; want op dezen maakt het licht der katholieke leer geen indruk, omdat zij de duisternissen meer liefhebben dan het licht.

Over die visioenen in de volgende aflevering.

(Slot volgt).

V. A. Sprengers,
Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

DE RIJKDOM IN HET OUDE ROME.

De Romeinsche geschiedenis is bij de oude auteurs een onafgebroken opvolging van oorlogen en staatkundige twisten, die zich de eeuwen door herhalen, zonder de wetten te ontdekken, die hun ontstaan en verloop regelen. Zij vertoont ons de Romeinsche macht langzamerhand de enge grenzen der stad overschrijdend, Latium winnend, Italië overrompelend, eindelijk de geheele wereld omvattend. Dit grootsche schouwspel, waarvan Titus Livius b.v. ons met zijne majestueuse welsprekendheid den glans ontvouwt, wij vatten er wel de groote trekken en de bijzonderheden van; wij kunnen op de kaart, bij de opsomming der veldslagen, den zegevierenden tocht der Romeinsche legers volgen. Maar wanneer wij ons afvragen waarom onder zoovele vijanden door Rome bestreden, niet een enkele erin geslaagd is zijn overwinnenden loop te beteugelen, weet het godsdienstig genie van Titus Livius zich slechts te buigen voor de onherroepelijke plannen der goddelijke beschikking.

Indien wij de stad binnentreden, om er het geheim harer grootheid te zoeken, om hare instellingen te ondervragen, in het inwendig leven van den Romein door te dringen, dan geleiden ons de ouden naar het Forum en den Senaat; zij toonen ons de partijen met elkander handgemeen, de tribunen strijdvoerend tegen de consuls, de plebejers langzamerhand de gelijkheid veroverend, de ontwikkeling der instellingen, de vermenigvulding der magistraturen; maar de innerlijke kracht, die het dorpje van den Palatijn zoozeer veranderd heeft, trachten zij niet op te sporen of de wetten te vinden, die bij hare ontwikkeling hebben voorgezeten.

Als de onderlaag van al die feiten: oorlogen, gevechten, staatkundige twisten, die als de oppervlakte der geschiedenis zijn, vindt men eene diepe en onmetelijke massa; dit is het volk-zelf.

Geheel de geschiedenis door, leeft het een eigen leven, maar waarop alle uiterlijke omstandigheden invloed komen uitoefenen. Dit machtig lichaam heeft een stevig beenderenstelsel in zijne instellingen: zij nemen met hetzelve in omvang en vastheid toe. Het bloed, dat dit lichaam bezielt, nu eens rijk en overvloedig, dan weer arm en schaars, trekt het uit den landbouw, den handel en de nijverheid. Het verstandsbeginsel dat geheel zijn bestaan, zijne ziel beheerscht, zijn de godsdienstige leeringen, zijne opvatting van het recht, zijn begrip van den toestand en het doel der menschelijke samenleving.

De Romeinsche geschiedschrijvers, zou men zeggen, zijn niet op de gedachte gekomen de bovenlaag der geschiedenis te doorboren, om tot het volk neer te dalen: zij hebben er slechts eene kleine uitstekende groep van gezien, roemrijke legeraanvoerders, vaderlandlievende helden, machtige volksopwiegelaars, diepzinnige staatkundigen; zij hebben aan eenige schitterende persoonlijkheden al hun aandacht gewijd, en boven den horizon hunner geschiedenis hebben zij eenige groote figuren doen lichten, wier glans al het overige uitwischt.

De modernen hebben eene andere opvatting van de geschiedenis, en de verbazende arbeid der hedendaagsche vorschers, zoo verschillend en uiteenloopend in schijn, wordt geheel en al bestuurd en geleid door de edele eerzucht haar te verwezenlijken en tot daad te maken. Die onvermoeide zoekers trachten neer te dalen in de lagen en schachten, door de ouden onbezocht gelaten; allen gezamenlijk, elk op een verschillend punt, dragen zij er toe bij, uit het stof der eeuwen en den nacht des grafs, datgene te voorschijn te halen, wat de Romeinsche beschaving in het leven riep en bestendigde.

Nu en dan, zonder het werk der noeste arbeiders te onder-

breken, heeft het zijn nut, dat er iemand kome, die de uitkomsten te boek stelt en, de vondsten der hier en daar gedane opgravingen groepeerend, ons een gedachte geeft van hetgeen reeds gedaan is en van hetgeen nog gedaan moet worden.

Dit is het doel geweest van A. Deloume in zijn werk *Les Manieurs d'argent à Rome* (Paris 1891, 2e éd.): hij heeft zijne aandacht gevestigd op een der belangwekkendste zijden van de geschiedenis des Romeinschen volks, op geheel een samenstel van feiten en instellingen, die in deze geschiedenis eene voorname plaats innamen, zeer zeker grooter dan die haar door de oude geschiedschrijvers is ingeruimd. Hij heeft dat gewichtig, dat beslissend oogenblik tot punt van uitgang gekozen, waarop Rome, meesteresse geworden der wereld, de gevolgen begon te ondervinden dier al te snelle ontwikkeling. Dat tijdvak besprekend, bracht Bossuet het korte oordeel uit: „l'argent faisait tout à Rome". Het boek van Deloume is niets anders dan de ontwikkeling en rechtvaardiging van dat woord; hij heeft van den tijd, waarop het betrekking heeft, een uitvoerige en nauwkeurige schets ontworpen. Waarlijk, in zekeren zin, is de Romeinsche geschiedenis, de geschiedenis van den rijkdom, van den strijd tusschen kapitaal en arbeid, den veldarbeid vooral, die eindelijk het onderspit dolf na een heldhaftigen wederstand van meerdere eeuwen.

* * *

Van de eerste tijden der Republiek af, lijdt Rome aan sociale crisissen; onder den vorm, dien zij daar aannemen, komen zij in de oude maatschappijen veelvuldig voor; om hare natuur te bepalen, is het voldoende ze met hun gewonen naam te noemen, de schuldenquaestie. De schulden zijn als een afzichtelijke kanker, die 't volk in het vleesch vreet en door geen nóg zoo bekwame hand kan uitgeroeid worden; soms komt hij tot staan, en de zieke hoopt, maar spoedig is het vernielingswerk weder in vollen gang.

De aristocratische ziel van Titus Livius kon niet ongevoelig blijven voor de rampen, die over de plebejers werden uitgestort. Wie zou die fraaie pathetische bladzijden vergeten, waar hij ons den ouden honderdman toont zich te midden van het volk werpend, de menigte door zijne kreten rond zich verzamelend? Hij is uit de gevangenis ontsnapt, waarin een rijke patriciër hem geworpen had: hij torst nog zijne ketenen; zijn lijf is vermagerd, zijn aangezicht bleek, loodkleurig; zijn onverzorgde baard en wanordelijke haarbos geven hem een woest en vreeselijk aanzien. Het volk herkent hem, hij toont zijne op de slagvelden ontvangen wonden, hij verhaalt zijne treurige geschiedenis: de onophoudelijke oorlogen der laatste jaren hebben hem in ellende gestort; hij heeft den arbeid moeten verlaten, die zijn gezin in stand hield, zijn huis is in vlammen opgegaan, zijne akkers zijn verwoest. Om de zijnen te voeden en aan de eischen van de schatkist te voldoen, heeft hij zijne toevlucht moeten nemen tot leeningen. De onbetaalde interesten hebben zich vermenigvuldigd, en na zich zijn vaderlijk erfdeel te hebben zien ontnemen, heeft hij de harde, wreede wet ondergaan. Zijn schuldeischer heeft de hand op hem gelegd en hem met ketenen beladen, en de ongelukkige toont aan het volk de paleizen der rijke patriciërs, die evenzoovele gevangenissen zijn, waar de plebejers in de boeien versmachten.

En herhaalde malen weerklinken bij Titus Livius en de andere geschiedschrijvers der oudheid die welsprekende klachten der geringen, door de rijken onder den voet getrapt. Het is 't protest van den landbouw tegen het dooddrukkend kapitaal, de kreet van den boer, die het slachtoffer is van den stijgenden vloed des rijkdoms van enkelen; weldra zal die vloed zijne akkers bedekken, het weinige, dat hij bezit, in zich opnemen en hem-zelf in het proletariaat terugwerpen. Wat zijn onze crisissen bij gene vergeleken? Indien onze hedendaagsche maatschappij eene stiefmoeder is, hoe dan de oude te noemen? En die toestand was niet toevallig of voorbijgaand; hij heeft eeuwen geduurd.

De boer heeft krediet noodig; hij heeft het noodig, omdat hij slechts onroerend goed bezit; hij heeft het noodig om zijne toevallige verliezen te herstellen; hij heeft het noodig, indien hij zijne bouwlanden en zijne middelen van voortbrenging wil vermeerderen; hij heeft het vooral noodig, als de grond arm is en de afzet der vruchten bemoeilijkt wordt.

Maar er zijn twee soorten van krediet: een dat redt en een dat doodt. Het eene verspreidt en verdeelt zich wijselijk en volgens de behoeften van den boer: het andere dringt zich op en nestelt zich overal op onbescheiden en onbehoorlijke wijze, alleen zijn eigen voordeel zoekend.

Wilt ge een idee hebben van het weldoend krediet? Denk aan die coöperatieve banken in Italië en Duitschland, die den boer te hulp komen door het kapitaal op eene verstandige en doeltreffende manier ter beschikking te stellen. Verlangt ge integendeel eene voorstelling te hebben van het schadelijk, misdadig, doodend krediet? Herinner u dan die zoo dikwijls verhaalde geschiedenis van den woekeraar, die zich in een arm dorpje neerzet. Hij drijft handel, hij schachert, maar dat alles is nog niets; hij vergemakkelijkt het leenen, hij zet er toe aan en weldra heeft hij rondom zich de ellende verspreid; het krediet, overvloedig op dien mageren grond neervallend, heeft er al de groeikracht aan ontnomen; en merk wel op: het middel, waardoor de Romeinsche patriciërs het krediet vergemakkelijken, is geheel gelijk aan dat van den woekeraar; zij ook kennen geen andere manier om zich te verrijken dan de woeker en kunnen zelfs, daar industrie en handel nog niet ontwikkeld zijn, bij geen mogelijkheid hun kapitaal op andere wijze winstgevend maken. Zij klampen dus den boer aan, maken zich zijn onervarenheid ten nutte, wikkelen hem in het net hunner financiëele operaties, maken hem graag door al het gemak, dat zij hem aanbieden, voeren hem voetje voor voetje tot dicht bij den kuil, dien zij gegraven hebben, en storten er hem eindelijk in neer als een slachtoffer, eene prooi.

Enkele rijken, vele armen; in de bovenste lagen der maatschappij te veel kapitaal beschikbaar, in de onderste te weinig: ziedaar in twee woorden de toestand. De rijkdom is slecht verdeeld; hij heeft zich op enkele punten opgehoopt, maar kan niet bewegingloos blijven; hij begint te werken, opent zich kanalen, doch stort zich in de vlakte te snel, te onstuimig en zaait er dood en verderf.

Aanvankelijk heeft zich die verplaatsing van rijkdommen slechts voorgedaan onder den vorm van meubels, vee, werktuigen en gereedschappen; doch nu komt een tweede tijdperk: de tijd van het gemunt geld. Uit de naburige steden vloeit het naar Rome: het vergemakkelijkt den omzet en de verdeeling van den rijkdom; maar in 't begin ondergaat er de boer slechts de nadeelige uitwerkingen van. Had de Spartaansche wetgever ze niet voorzien, toen hij de kostbare metalen weerde en niets anders duldde dan een groot, zwaar, ijzeren geldstuk? Gemunt geld vergemakkelijkt en moedigt het sparen aan; het vermenigvuldigt de sociale onderscheidingen en standen; daarenboven verschaft het aan 't kapitaal een grootere macht van uitbreiding en werking.

Zoo was het in Rome: zoodra de muntspecie de waardemeter der dingen geworden was of althans een ruilmiddel, werd het bezit ervan voor den boer een noodzakelijkheid. De primitieve eenvoudige ruilhandel kon hem niet 't noodige verschaffen. Tot aankoop van gereedschappen, vee, vooral de benoodigdheden zijns huiselijken levens, had hij geld noodig, en hij verschafte het zich door te leenen bij de patriciërs, die alleen voldoende en meer dan voldoende ervan voorzien waren.

Al wat 't krediet vergemakkelijkte, de economische gesteldheid van Rome in aanmerking genomen, werkte op noodlottige wijze den ondergang der plebejers in de hand door hen in schulden te steken.

De toestand, dien we zooeven beschreven, deed zich meer dan eens onder bijna dezelfde vormen voor; nochtans zocht de Staat

door zijne wetten dat euvel te verhelpen; maar de strijd tusschen het kapitaal en den arbeid zou nu nieuwe en meer reusachtige verhoudingen aannemen.

Dit tweede tijdvak in de geschiedenis van den rijkdom klimt in zijn ontstaan op minstens tot aan de Punische oorlogen: het volgt nauwlettend in zijn ontwikkeling den voortgang der Romeinsche heerschappij in Italië en weldra in de wereld. Doch plaatsen we ons onmiddellijk op een punt der geschiedenis, waar de gebeurtenissen van 't verleden, door hare volhardende en aanhoudende werking, eene groote verandering van den economischen en socialen toestand in 't leven hebben geroepen. In de dagen der Gracchussen (131—111 v. Chr.) werd Rome meesteresse van Italië; Carthago lag verslagen; Sicilië, Sardinië, Macedonië, Griekenland, Azië zijn onderworpen; de Middellandsche Zee is een Romeinsch meer. Onmetelijke, rijke, vruchtbare landstreken openen zich voor de werkzaamheden der burgers; daar zijn akkers te bebouwen, mijnen te ontginnen, kennissen te ruilen, aan nieuwe scheppingen het aanzijn te geven. Achter den soldaat moet de kolonist aanstappen met zijn werkgereedschap, de koopman en de industrieel met zijn geldzak op den rug. De Romeinsche bevolking moet zich langzamerhand uitzetten, zich over de wereld verspreiden, welke het geweld haar geopend heeft, om die wereld een tweede maal te veroveren door den vreedzamen arbeid. Zij heeft het recht, te trachten dien grond, die de hare geworden is, rijkdom te doen voortbrengen; hem met haar zweet besproeiend en vruchtbaar makend, zal zij terzelfder tijd de overwonnen volken verrijken.

Rome zag duidelijk de vrucht, die zij kon trekken van de overwinning harer wapenen: zij peilde de onmetelijke bronnen van rijkdom, die voor haar open lagen; 't was als de ontdekking van een goudveld. De Romeinen wierpen er zich op; zij snelden er heen met hun energie, hun stoere volharding; maar zij gedroegen zich als die onvoorzichtige en niet vooruitziende kolonisten

van het moderne Amerika. Ze houwen bosschen om, eischen van den grond herhaalde oogsten, zonder hem iets terug te geven; en is hij uitgeput, dan slaan ze elders hun ruwe hutten op. De Romeinen trokken van het veroverd land al wat ze maar konden machtig worden; zij zochten den onmiddellijken en dadelijken rijkdom op gevaar af deszelfs bronnen voor altijd te doen uitdrogen; zij plaatsten de provincies onder de pers en trachtten er al het sap tot den laatsten druppel uit te wringen.

Troepsgewijze trokken zij er heen: de *negociatores*, als verkenners, vormden de voorhoede. Deze stoutmoedige kooplui en handelsmannen waren bijna overal de Romeinsche soldaten vóór geweest. Zij gingen zich in het vreemde land vestigen, vergaderden er zich fortuin met list en geweld. Tegen hen hoopte zich sombere wrok, bittere wrevel op: zekeren dag verhieven zich de uitgezogen volken en werden in een uur van woede en wraak hunne moordenaars. Zoo in 112, te Cita (Constantine), waar Jugurtha hen vereenigd had, werden ze allen gedood. Twintig jaar later doet Mithridates er bij de honderd vijftig duizend om hals brengen. In Gallië, zelfs vóór de verovering, werd, naar 't zeggen van Cicero, geen *solidus* verplaatst, die zich niet op de registers der Romeinsche burgers bevond, en het te wapen loopen werd ingewijd met het bloed der *negociatores* te Genabum.

De Romeinen lieten het bloed hunner medeburgers niet ongewroken; en om de hernieuwing dier uitbarstingen te voorkomen, namen zij bezit van het land, dat gestraft moest worden. Zoo groot was de handelskoorts, die zich van de Romeinen had meester gemaakt, dat menig gemeen soldaat in zijn krijgsgordel het benoodigde geld droeg om in het klein het beroep van *negociator* uit te oefenen.

Was eenmaal 't bezit van 't land aan de Romeinen verzekerd, dan geschiedde de exploitatie er van volgens vaste regels. Gewoonlijk had de overweldiging de onteigening van den grond ten gevolge; deze maakte voortaan deel uit van het patrimonium des Romeinschen volks. Het beginsel werd echter met min of meer

strengheid doorgevoerd; meestal liet de Romeinsche Staat, na een gedeelte voor zich behouden te hebben, het overige van den grond aan de oude eigenaars in bezit of liever in vruchtgebruik met een verplichte opbrengst in natura of geld. Rome maakte zich ook meester van de mijnen; zij eigende zich de opbrengst toe van de douane-rechten enz. Al die belastingen inde de Staat niet zelf; hij verkocht of verpachtte ze aan den meestbiedende; en weldra ontstonden die groote fortuinen, welke de publicanen in zoo kwaden reuk brachten. De publicanen vertegenwoordigden de hooge burgerij. De aristocratie bleef niet ten achter en zij bediende zich op cynische wijze om zich te verrijken van de betrekking van gouverneur of landvoogd der veroverde provinciën. Alle klassen der maatschappij: woekeraars van het laagste gehalte, bankiers, publicanen, handelaars, magistraten, wierpen zich op 't veroverd land; 't gevolg was een kolossale verplaatsing van rijkdommen; van alle kanten vloeide het goud naar Rome; er vormden zich onmetelijke fortuinen.

De invloed van dien snel verkregen rijkdom deed zich weldra gevoelen; ik spreek niet slechts van de verslapping der zeden, de weelde, 't vergeten der oude overleveringen: dat zijn altegader verschijnselen, die geregeld 't snelle rijk worden vergezellen. Maar niets toont beter de macht van het geld in Rome dan de invloed, dien het uitoefende op staatkundig gebied. Op 't punt der geschiedenis, waarop wij ons geplaatst hebben, 't tijdvak der Gracchussen, bestaat de Romeinsche maatschappij uit twee groote afdeelingen, de bestuurden en de bestuurders. De oude onderscheiding van patriciërs en plebejers is zoo goed als verdwenen; een nieuwe sociale hiërarchie heeft zich gevestigd. De bestuurden, dat zijn de proletariërs en de leden der middelklasse; de bestuurders scheiden zich in twee groepen, in twee orden, die der *nobiles* en die der *equites* of ridders; men zou er geen juister algemeen idee van kunnen geven dan door de moderne benamingen van aristocratie en gezeten burgerij.

Elke democratie, heeft men met juistheid gezegd, is steeds bezig een aristocratie voort te brengen. De staatkundige gelijkheid tusschen het patriciaat en het plebs was nauwelijks een feit geworden, of de kiem eener jonge aristocratie werd gevormd; langzamerhand ontwikkelde deze zich en schonk de geboorte aan de *nobilitas*.

De hooge staatsposten zijn bereikbaar geworden voor allen; maar zoo groot is de glans, dien zij meedeelen, dat de man, die ze bekleed heeft, een afzonderlijk standpunt inneemt; de eer, die hij zich verworven heeft, hecht zich aan zijn naam en gaat met dien naam op heel zijn nakomelingschap over. Deze jeugdige aristocratie is zeer verschillend van de oude: zij staat open voor alle mannen van talent, en 't is de publieke opinie, die aan de families hun titel van adeldom toekent als vergelding voor de door hunne voorouders aan den Staat bewezen diensten; doch 't ligt in den aard van elke aristocratie een stelsel van uitsluiting in toepassing te brengen, zich met dammen en muren te omringen. De Romeinsche *nobilitas* trachtte voor de andere burgers de toegangen tot de staatsbetrekkingen te sluiten en zich-zelf in een zuivere geboorte-aristocratie te veranderen. Zij wist den Senaat te beheerschen en zijn invloed geheel te haren voordeele aan te wenden. In deze versterkte plaats teruggetrokken, slaagde zij er ondanks hare numerieke minderheid in, aan 't overig volk de wet voor te schrijven; zoo stonden de zaken ten tijde der Grachussen.

Iets lager dan de *nobilitas*, in de sociale hiërarchie, bewoog zich de ridderschap. Haar oorsprong klimt zeer hoog in de geschiedenis op: onder de eerste koningen is de cavalerie het meest in eere gehouden wapen en zij werft hare recruten aan onder de patriciërs; later worden de plebejers toegelaten onder beding van een zeer hoogen census; langzamerhand vormt die census een naar beneden loopende demarcatie-lijn en scheidt de vermogenden van de onvermogenden af. De hoedanigheid van *eques*, die vroeger verloren ging bij 't verlaten van den militairen

dienst, hecht zich aan de families, die het vereischt fortuin hebben om hare leden onder de cavalerie te doen opnemen; de hoedanigheid van *eques* wordt erfelijk evenals die van *nobilis*.

Maar waarin bestaat eigenlijk het verschil tusschen *equites* en *nobiles*? Welke is de scheidingslijn naar boven? Deze twee klassen vloeien in zekeren zin ineen, en het gebeurt in het tijdsverloop der eeuwen dikwijls, dat men van de eene in de andere opklimt; daarbij worden gedurende een geheelen tijd de senatoren tot de *equites* gerekend en stemmen met hen in de comitiae. Ondanks die onderlinge betrekkingen zijn toch eigenlijk ook weer die twee klassen van elkander onderscheiden; ze zijn het, omdat de *nobilitas* haar eigen staatkunde heeft, waarvan ze nooit een haarbreed afwijkt; de *equites*, die zij in hare rangen opneemt, omhelzen, gelijk alle parvenu's, de nieuwe vlag en dat met te meer onstuimigheid en te grooter ijver, omdat ze hun afkomst en oorsprong moeten doen vergeten.

De Romeinen zouden de Romeinen niet zijn, zoo ook hier de geldquaestie niet om den hoek kwam kijken. De *nobiles* zijn bijna altijd rijke lieden, maar het gebruik, de wetten zelfs verbieden den senatoren de koopmanschap en den handel; zij vertegenwoordigen den ouden rijkdom van Rome, het groote grondbezit. De *equites* daarentegen, ten minste de groote meerderheid, vertegenwoordigen het roerend goed. 't Is in hunne gelederen inderdaad dat men de publicanen moet zoeken, waarvan reeds melding gemaakt is en die het tijd wordt wat nader in oogenschouw te nemen. De publicanen vormen de groote massa der *equites*, zoo zelfs dat de twee benamingen soms voor elkander gebruikt worden.

* * *

Van oudsher heeft Rome het systeem gebruikt van adjudicatie of toewijzing; zij paste het toe niet alleen bij de uitvoering der publieke werken, maar ook bij het innen der belastingen, in Italië

en in de provincies. Zij verpachtte de belastingen, de douanerechten enz. De censoren moesten de wederzijdsche verplichtingen vaststellen; de pachters werden publicanen genoemd.

Naarmate de macht van Rome aanwies, verbreedde zich de kring hunner werkzaamheden. Ongetwijfeld hadden zij ook een groot deel in de oprichting en uitbreiding der Romeinsche bank. Weldra waren de publicanen verplicht in de vereeniging hun grootste kracht te zoeken, en men zag maatschappijen ontstaan, geheel gelijk aan die, welke onze tegenwoordige groothandel in 't leven riep. Ze brachten het niet tot de naamlooze vennootschap, doch maatschappijen op aandeelen vonden ze spoedig uit. Plutarchus verhaalt ons in dat genre een curieuze uitvinding van den ouden Cato.

Gewoonlijk bestonden de maatschappijen uit *mancipes* en *participes*. De eersten, ook eenvoudig *socii* geheeten, waren de eigenlijke pachters en voor 't geheel verantwoordelijk tegenover den Staat; de tweeden waren slechts aansprakelijk voor het hun toekomend gedeelte. Die maatschappijen konden ook als civiel persoon optreden, beschikten over een directeur, een onderdirecteur, een heirleger van beambten, en het schijnt zelfs dat de algemeene vergadering der actiehouders, der *participes*, een oog in de boeken der administratie had.

De overeenkomst met hetgeen onder onze oogen plaats vindt, houdt hier niet op. De verspreiding en het van de eene hand in de andere overgaan van aandeelen had zeker even groote verhouding aangenomen als bij ons; de spaarpenning verhuisde onveranderlijk naar de maatschappijen der publicanen, en de middelklasse vond van dien kant, gedurende een zeker tijdsverloop, het middel om zich staande te houden, terwijl de landbouw in zijn laatste stuiptrekkingen lag. Zeker, wanneer men de woorden van Polybius letterlijk opvat, dan was in zijn tijd iedereen gebaat met het pachtsysteem, maar heeft Polybius niet het stukje van de wereld,

dat hij zag, voor de heele wereld genomen? Zoo hij goed had gezien, hoe liet zich dan de toestand begrijpen, welken de tribuun Philippus schetst uit zijn tijd, door nauwelijks twee duizend Romeinen te tellen, die fortuin bezaten? Maar de feiten spreken luider dan de geschiedschrijvers: spoedig na het eindigen der oorlogen met Hannibal, slinkt het getal der burgers en wel voornamelijk in de middelklasse; het proletariaat wast, wast altijd; een onmetelijk pauperisme omwoelt de grondslagen van den Staat. De maatschappijen met aandeelen hebben de verdwijning der middelklassen niet kunnen tegenhouden. De reden ervan is eenvoudig: de slavenarbeid deed den vrijen arbeid een doodende concurentie aan en gevolgelijk bleef ook de proletariër met ijzeren ketenen aan zijn noodlot vastgeklonken. Wel verre van den middelstand gered te hebben, werkte de financieele organisatie der Romeinen met andere oorzaken, waaronder de oorlogen een voorname plaats bekleedden, mede aan den ondergang der boeren en kleine grondbezitters. Zoo er dan een werkelijke omzetting van kapitaal plaats had, zoo geschiedde dit slechts in engen kring, voor eenige bevoorrechten, voor enkelen, die door de fortuin begunstigd werden.

De speculatiegeest was bij de Romeinen zeker zoo ontwikkeld als bij ons: overal, waar dit volk zich vestigde, bouwde het altaren voor zijne goden; doch vooral voor zijn meest geliefde godheid, het geld, stichtte het prachtige tempels; van verre herkende men de *Basilica* (handelsbeurs) aan hare reusachtige afmetingen en hare weelderige bouworde. De Romeinsche Beurs was kolossaal, gelijk Rome zelf: hartstochtelijke spelers, juiste rekenaars, speculeerden de Romeinen op alles, maar vooral op den koers der aandeelen van de maatschappijen der publicanen; uit alle hoeken der wereld vlogen naar de Beurs de politieke en finantiëele nieuwtjes; zij veroorzaakten het rijzen of dalen en te midden van het gewoel en lawaai werden fortuinen gewonnen en verloren.

Zonder twijfel, de Romeinsche Beurs evenals onze hedendaag-

sche heeft meer ongelukkigen dan gelukkigen gemaakt. Zij was een slagveld, waar deze twee onbekenden, de goede en de kwade kans, de strijders tot zich roepen; er zijn er maar al te veel, die aan dien oproep gehoor geven, doch zij weten nooit dan nadat de slag geleverd is, welk vaandel zij volgden.

Toch waren de aandeelen van de maatschappijen der publicanen, op zichzelf beschouwd, als een soliede geldbelegging volstrekt niet te versmaden; verre van daar: de interest was hoog en het gevaar van verlies gering. Om de kwade jaren te vermijden, was het voldoende, behoudens onvoorziene voorvallen, den provincialen schapen het mes wat dichter op de huid te zetten, en daar de meesters der staatkunde tevens de grootste aandeelhouders waren, betoonde zich de regeering steeds zeer inschikkelijk jegens haar belastingpachters, ja wist hen dikwijls zeer behendig in 't gevlei te komen.

Door die maatschappijen, door middel van de bank, door de uitoefening der onderscheidene staatsbedieningen in de provincies, ontstonden te Rome binnen een kort tijdsbestek groote fortuinen, en deze wisten zich ondanks alles staande te houden of werden althans, spoediger dan bij ons, weer van den grond af opgebouwd. A. Deloume heeft aangetoond, hoe Cicero daarin een meester was; hij heeft een arbeid verricht, dien de groote redenaar zich zeker nooit zal opgelegd hebben; hij heeft een inventaris opgemaakt van den rijkdom van Cicero in de verschillende tijdperken zijns levens; hij heeft ons op merkwaardige schommelingen gewezen, oogenblikken van geldelijke verlegenheid, plotselinge winsten door de bekleeding van staatsposten en vooral door 't beursspel, waaraan hij zich, sterk door zijn maatschappelijke positie, met een gerust hart overgaf.

* * *

De financiëele organisatie der Romeinen had behalve de gevolgen, die zich ook bij ons geldstelsel voordoen, nog geheel eigenaardige, die slechts in Rome aangetroffen worden.

En wel vooreerst de gevolgen van het systeem van toewijzing of adjudicatie: op de openbare werken toegepast, opent het dikwijls de deur voor grof bedrog en knoeierijen in het groot; ten minste zoo was het in Rome; maar toegepast op de inning der belastingen, ontketent het over de ongelukkige belastingschuldigen al het geweld en al de wreedheden van een onverzadelijken gouddorst. Cicero heeft ons in zijne redevoeringen tegen Verres een onvergetelijk schilderij opgehangen van het onduldbaar lijden, dat op Rome's onderdanen drukte.

De magistraten en de publicanen waren meest altijd medehelpers bij dat moord- en roofwerk, en Cicero kon naar waarheid uitroepen: „Waar zijn de rijkdommen der nu tot armoede vervallen volken? Wat hebt ge noodig te zoeken, wanneer ge Athene, Pergamus, Cyzicus, Milete, Chios, Samos, geheel Azië, Achaïa, Griekenland en Sicilië verzameld en opgehoopt vindt in de villa's, waarmede onze velden bezaaid zijn". En geven we, in navolging van Deloume, een oogenblik het woord aan den naïeven vertaler van Plutarchus, Amyot: „Lucullus s'en alla visiter les villes d'Asie.... la pauvre province était affligée et oppressée de tant de maux et de misère qu'il n'est homme qui le peust presque croire, ni langue qui le sceut exprimer et ce par la cruelle avarice des fermiers, gabelleurs et usuriers romains qui la mangeaient et tenaient en telle captivité, que particulièrement et en privé, les pauvres persones étaient obligées de vendre leur beaux petits enfants et leurs jeunes filles à marier, pour payer la taille, et l'usure de l'argent qu'ils avaient emprunté pour la payer, et publiquement en commun, les tableaux dediés aux temples, les statues de leurs dieux et autres joyaux de leurs églises, encore à la fin étaient ils eux-mêmes adjugés comme esclaves à leurs créanciers, pour user le demeurant de leur jour en misérable servitude; et pis encore était ce qu'on leur faisait endurer avant qu'ils fussent ainsi adjugés; car ils les emprisonnaient, ils leur doneaient la géhenne; ils les détiraient sur le

chevalet; ils les mettaient aux ceps et les faisaient tenir à découvert tout debout en la plus grande chaleur du soleil en été et en hiver dedans la fange ou dessus la glace, tellement que la servitude semblait un relèvement de misère et repos de leurs tourments".

Maar in Rome-zelf oefent die zoo gemakkelijk en op zoo misdadige wijze verkregen rijkdom zijn ontbindenden invloed uit op de geesten, brengt de weelde en de weelderigheid voort; want zonder moeite verkregen, wordt het geld ook gemakkelijk verspild. Die schatten bezitten smaken er een genoegen in ze ten toon te spreiden en te doen gelden; de weelde verbeeldt zich alle rechten te hebben en erkent geen enkelen plicht; zij deelt den onleschbaren dorst naar alle zingenot mee en doet met een ongeloofelijke snelheid alle zelfzuchtige neigingen in de harten ontkiemen; zij verspreidt rond zich den afkeer voor den arbeid, de zucht naar gemakkelijke en spoedige winst, de jalouzie, den eeredienst van het geld; men vindt haar vol toegevendheid voor alle slechte driften, gereed tot alle verbintenissen, zonder wroeging, zonder geweten, zonder bekommering voor het algemeen welzijn, heulend zelfs met oproerlingen en vrijbuiters.

Van de bijzondere personen ging die verderfelijke en bedervende invloed weldra op den Staat over, en het geheele maatschappelijke lichaam werd een prooi van dien alles verwoestenden kanker. Montesquieu heeft het gezegd: „Tout est perdu lorsque la profession lucrative des traitans parvient encore par ses richesses à être une profession honorée... et une chose pareille détruisit la république romaine... Le traitant n'est pas le législateur, mais il force à faire des lois".

De geldaristocratie, die zich allengs in Rome gevormd had, leefde eerst in goede verstandhouding met de *nobilitas*, die geheel gelijk was geworden aan een geboorte-aristocratie; maar zoodra zij zich versterkt had en zich harer macht bewust werd, zocht zij zich meester te maken van het staatsbestier. Zij begon aan

politiek te doen, zooals zij geld verhandelde op de Beurs, niet om beginselen toe te passen, maar om voordeel te behalen. Zij maakte de belangen van den Staat ondergeschikt aan de hare, en het geheele volk werd in hare handen de onbewuste medeplichtige aan hare speculatiën, het werktuig tot hare verrijking.

Oppervlakkig beschouwd, laat zij zich beter vereenigen met democratische instellingen dan de aristocratie van geboorte; in werkelijkheid schendt en bederft zij ze. Onder haar regeering, bestaat er geen eerbied meer voor het verledene, geen zorg voor de toekomst, zelfs geen vaderlandsliefde: alleen de hebzucht heerscht, de verlagende eeredienst van het geld, de zedenbedervende overtuiging, dat het geld alles vermag.

De groote financieele vereenigingen lieten allereerst hun invloed gelden op de buitenlandsche staatkunde; uit koopmans ijverzucht wisten zij de verwoesting van Carthago en Corinthe door te drijven, en ook zij waren het, die ondanks den tegenstand van den Senaat Narbonne behielden.

Dit was hun echter nog niet voldoende; in Rome-zelf moest het bestier in hunne handen zijn; vooral op de rechtsbedeeling moesten zij een onmiddellijken invloed kunnen uitoefenen.

In 149 waren er bijzondere rechtbanken aangesteld om zekere overtredingen, door de beambten in de provincies begaan, te oordeelen en deze waren samengesteld uit senatoren. Weldra werden voor andere misdaden dergelijke rechtbanken opgericht, wier invloed zich ook deed gelden bij de burgerlijke rechtspraak. De Senaat en in het algemeen de *nobilitas*, waarvan hij het orgaan was, bezaten dus door de uitoefening der rechterlijke bedieningen een grooten invloed. Deze kwam hun zeer te stade, voornamelijk in 't geval van gerechtelijke vervolging tegen de beambten der provinciën: deze, tot dezelfde klasse behoorend als hunne rechters, verschenen onbevreesd voor rechtbanken, geheel geneigd tot toegevendheid. Schuldige gedienstigheden, ergerniswekkende vrijspraken toonden spoedig het verkeerde en verderfelijke aan van

die samenstelling der rechtbanken. Daarbij kwam nog, dat de belangen der publicanen en magistraten in de provincies meermalen met elkaar in botsing kwamen. De magistraten hadden last de publicanen na te gaan ; de publicanen slaagden er niet altijd in aan de hebzucht der magistraten een genoegzaam ruim veld te laten. In de verwarde twistgedingen, die daaruit ontstonden, waren de rechters altijd genegen de schaal naar de zijde der *nobiles* te doen overslaan. Vandaar hevige verbittering onder de publicanen en het vurig verlangen op hunne beurt de hand op de rechtsbedeeling te leggen en die te hunnen voordeele aan te wenden en ten nadeele van hunne tegenstanders.

't Was Caius Gracchus, die aan dat verlangen voldeed ; zelf *nobilis*, hervatte hij de plannen van zijn broeder Tiberius en helde over naar de democratie. Hij bemerkte de uitputting der middelklasse, den ondergang van den boerenstand door de verdwijning der kleine eigendommen : hij stelde zich een sociale hervorming voor. De tijdgenooten begrepen naar 't schijnt zijn politiek niet; de al te ver verwijderde uitwerkselen ontsnapten aan hun oog, en om haar door te drijven werd Caius er toe gebracht verder te gaan dan hij eigenlijk wel wilde, tot aan de demagogie, de revolutie. Om het volk mee te sleepen, wendde hij het verwerpelijk middel aan van korenuitdeelingen. Toch had hij ook de hoogere klasse der maatschappij noodig ; hij dacht er dan aan zich den steun te verwerven der publicanen : hij schonk hun de rechtsbedeeling. Van nu af zetelden de *equites* op de plaatsen der senatoren, zoowel voor het strafrecht als voor de burgerlijke rechtsvordering. En zoo traden de *equites* voor goed en met bewustzijn op als een afzonderlijke orde in den Staat, als een scherp omlijnde partij. Daarmee nog niet tevreden, liet hij hun ten laatste ook de rijke provincie van Azië over, welke tot nog toe voor hunne vernielzucht bewaard was geworden.

't Is een treurige staatkunde, die tot zulk een bondgenootsehap haar toevlucht neemt ; de partijen laten er zich toe brengen door

de hevighetd van den verkiezingsstrijd, door alleen het oog gevestigd te houden op het onmiddellijk te bereiken doel; maar gewoonlijk keert zich zulk een politiek tegen hare volgers: zij verliezen er de vrucht van, en de tijdelijke bondgenooten gaan met de voordeelen strijken.

Caius Gracchus heeft er de ondervinding van opgedaan: de *equites* lieten zich de geschenken der democratie welgevallen, doch sloten zich niet bij haar aan: zij lieten zich aanwerven voor een behoorlijken prijs, maar zoodra hun eigenbelang het vorderde, schaarden zij zich, sterk door de voordeelen, die men hun had toegestaan, aan de andere zijde.

Van heel de hervormende bedrijvigheid van Caius Gracchus bleef niets anders over dan de onbevredigde eischen des volks, dat, eenmaal van het staatssocialisme geproefd hebbend, er smaak in gekregen had. Bovendien was er nu een nieuwe twistappel in het politieke strijdperk geworpen: het recht, die heilige zaak, werd oorzaak van een gevecht op leven en dood tusschen de *equites* en de *nobiles*, en bij elke overwinning van een der partijen verloor het een deel van zijn eerbiedwaardigheid en zijn gezag.

Aan de hervormingen van Caius dankte de ridderorde een grootere vastheid en een nauwere aaneensluiting; zij maakte er gebruik van om meer en meer de staatkunde van Rome naar hare hand te zetten.

Overigens tastte de speculatiekoorts ook de senatoren aan; in 't geheim wisten zij zich acties te verschaffen en werden de medeplichtigen der publicanen bij hunne knevelarijen en schraapzucht.

Appianus heeft het naar waarheid gezegd: „Van dat oogenblik af hadden de ridders de macht, de Senaat slechts de eer..... Met één slag vernietigde men den invloed van den Senaat". In de latere eeuwen doen zich de voorbeelden van die altijd grootere deelneming der kapitalisten aan de staatkunde in menigte

voor. Lucullus heeft als landvoogd van Azië aan de rooverijen der publicanen paal en perk gesteld; hij heeft medelijden gehad met de ongelukkige bewoners der provincie; hij heeft gedacht aan de toekomst en voor de Romeinen het overschot hunner schoonste bezitting willen behonden; in één woord, hij heeft zijn plicht vervuld. Maar de publicanen verstonden het zoo niet: hij heeft hun zucht tot winstbejag tegengewerkt; wat beteekent Rome's belang bij zulk een misdaad? Lucullus staat naar een nieuw bewind: dat is de ondergang voor de kapitalisten; de groote menigte der actiehouders komt in gisting; zij hebben een meer toegevend man noodig, iemand, die beter de belangen der financiers begrijpt en op die van Rome zoo nauw niet toeziet. Cicero leent zich tot hunne plannen en spreekt de redevoering *Pro lege Manilia* uit, die de Aziatische provincie aan Pompejus doet toewijzen, en dit is niet de eerste keer, dat Cicero voor de macht en den invloed der geldmannen buigt; beroept hij zich niet op de goedkeuring door de publicanen aan zijn consulschap en al de handelingen zijns levens gehecht?

En wanneer Cicero zich tot die zwakheden en toegeeflijkheden laat verleiden, hoe zal het dan gesteld zijn met de overige staatslieden? Allen overigens, herhalen we het, te beginnen met Cicero, zijn verslaafd aan het beursspel.

* * *

Doch wat gewerd er van de middelklasse? Het kapitaal was aangegroeid; zou de arbeid van dien groei voordeel trekken? Gingen het kapitaal en de arbeid nu een vruchtbaar huwelijk sluiten of den ouden strijd hervatten? Tiberius Gracchus, Italië doorreizend, was getroffen door het droevigste aller schouwspelen: de vrije bevolking was gedecimeerd; de akkerbouw was op het punt te verdwijnen; die weelderige landouwen waren bijna niet meer bewoond dan door slaven, die over onafzienbare kudden de wacht hielden.

Gewis, niet het kapitalisme alleen had schuld aan dien toe-

stand; de oorlog, het onteigenings-systeem, de uitbreiding der staatsdomeinen hadden hem lang te voren voorbereid; doch het kapitalisme maakte dien toestand nog slechter. Overal trad het in 't strijdperk met 't geen nog overbleef van den kleinen eigendom en den onafhankelijken landbouw.

Een gedeelte der verbazende kapitalen, te Rome opgestapeld, nam zijn weg naar 't groot grondbezit. Buiten Italië in Sicilië bijv. werden die Romeinsche geldwolven huurders van uitgestrekte staatseigendommen, en wisten daarop met behulp hunner slaven het graan tegen een prijs te verbouwen, waarbij elke mededinging van den vrijen boer eene hersenschim werd; na een niet lang tijdsverloop zouden de korenbedeelingen te Rome den prijs nog meer neerdrukken.

In Italië zelf wist het kapitalisme zijn voordeel te doen met de landbouwcrisis, mede door zijn toedoen in het leven geroepen, door zich meester te maken van de kleine eigendommen; daarop en op de in huur genomen staatsdomeinen wierpen ze hunne slaven, eerst om ze te bebouwen en later om ze, wat nog minder kostte en nog meer opbracht, in uitgestrekte weilanden te veranderen. Het groot grondbezit heerschte nu in Italië oppermachtig, dreef de vrije mannen het land af, verving hen door slaven, en waar bloeiende steden gestaan hadden vond men ellendige dorpen, op de plaats der dorpen eene vervallen hoeve; overal verjoeg de slavenarbeid den arbeid der vrijen; vroeg reeds trof men alleen nog vrije boeren aan in Etrurië. „De dieren hadden hunne holen — kan men zeggen — doch den vrijen burgers was niets overgebleven dan de lucht en het licht; de meesters der wereld bezaten niet het kleinste strookje gronds meer in eigendom" [1]).

De patriotten, die zagen wat er van Rome en Italië geworden was, vloekten den rijkdom; zij betreurden den goeden ouden

---

[1]) Mommsen, *Römische Gesch.*

tijd, toen de menschen met weinig tevreden, in vrede en rust hunne dagen sleten. De beschrijving dier gouden eeuw werd een gemeenplaats; men verheerlijkte den vroegeren eenvoud, het sober leven der voorvaderen, die twee groote bewaarders hunner deugden; in proza en poëzie vroeg men den terugkeer van dien natuurstaat.

Maar die staat is niet het doel, hij is slechts een begin. De menschelijke maatschappijen zijn niet bestemd in eene eeuwige kindsheid te blijven; zij bestaan hier beneden om steeds vooruit te gaan; de ontwikkeling van hun stoffelijk welzijn is een wettig doel, waarnaar zij moeten streven.

Maar de rijke maatschappijen zijn juist die, waarin het peil der zedelijkheid daalt; de rijkdom brengt de weelde voort, brengt het bederf in de hooge klassen en in de lage het pauperisme. Alzoo zou de stoffelijke vooruitgang het menschdom in een cirkelgang rondvoeren en wel in een *circulus vitiosus* zonder uitweg of uitkomst? Stoffelijke verrijking, zedelijke verarming, dat zou de wet van ons bestaan zijn?

Zoo was het inderdaad wel in de oude maatschappijen, en tot in onze moderne staten laat zich die vreeselijke wet gelden. Noch de menschen, noch de staten worden straffeloos aanbidders van het gouden kalf.

Maar onze hedendaagsche maatschappijen hebben de woorden des eeuwigen levens; zij behoeven niet noodzakelijk onder te gaan: zij zullen slechts sterven bij *eigen keuze en wil*, en tot op het laatste oogenblik ligt het geneesmiddel gereed.

Dat zij het oor leenen aan het Evangelie! Dit zal hun de rechten en de plichten van den rijkdom aantoonen; het zal hun leeren hun hart niet aan den rijkdom te hechten en diens bedervenden invloed te voorkomen door het edelmoedig offer der liefde.

L.

ANTWOORD AAN PROF. KOSTERS [1]).

In de laatste aflevering van het *Theologisch Tijdschrift* bespreekt Prof. Kosters *Le lieu du culte* van mijn leermeester Van Hoonacker, wiens nieuwe studie over *La restauration juive après l'exil de Babylone* kort te voren verschenen was. De geleerde opvolger van Kuenen gunt tevens een drietal bladzijden aan de critiek van mijn *Sanctuaire de Kirjath-Jearim*. Hij betreurt, dat ik mijne „groote scherpzinnigheid" gebruik „ter verdediging eener hopelooze zaak". Tot mijn spijt kan ik de wijze niet billijken, waarop de geachte hoogleeraar zijn jongeren tegenstander bestrijdt. In eene dissertatie over de geschiedenis van het heiligdom der ark, zullen wij op de „hopelooze zaak" terugkomen. Niettemin meen ik een voorloopig antwoord op Prof. Kosters' critiek aan de lezers van het *Theologisch Tijdschrift* schuldig te zijn.

Wij betuigen natuurlijk den Leidschen hoogleeraar onzen verschuldigden dank voor zijne zoo streelende erkenning onzer „groote scherpzinnigheid". Indien onze bewijsvoering inderdaad zoo bedenkelijk is, als hij haar voorstelt, dan moeten wij in gemoede verklaren, dat Prof. Kosters, door deze erkenning, van buitengemeene welwillendheid jegens ons heeft blijk gegeven. Naar onze bescheiden meening, valt echter op zijne voorstelling onzer bewijsvoering nog al iets af te dingen, en verdient zij eene kleine toelichting.

1. Volgens Prof. Kosters hebben wij „de identiteit van het heiligdom te Kirjath-jearim en dat te Gibeon betoogd op grond van 2 Kron. I : 3—5".

[1]) Gaarne hadden wij dit wederwoord in het *Theologisch Tijdschrift* geplaatst gezien. De redactie, tot wie wij ons gewend hebben, heeft ons echter medegedeeld, dat anticritieken niet opgenomen worden.

Ons betoog der identiteit van den heuvel van Gibeon en dien van Kirjath-Jearim, berust op de ligging der twee steden. Nog andere bewijzen vonden wij in onze studie over Gibea, over Nob en over Den Gilgal. De spreekwijze van den Kroniekschrijver (II, 1, 3—5) doet slechts dienst als bevestiging van het besluit, dat wij reeds op blz. 6 uit de ligging der beide steden getrokken hadden.

Al moge K. haar „dwaas" vinden, wij handhaven onze verklaring van den tekst der Kronieken. Het woordje „*nog*" staat niet in den tekst, zegt K., maar hij zelf levert het bewijs, dat men niettemin v. 5 verstaan moet in den zin, dien wij er aan gaven. Volgens K. immers, zou, in onze verklaring, de Kroniekschrijver moeten gezegd hebben: „die was *daar*, of die was te *Kirjath-jearim* gebleven". De geachte hoogleeraar gelieve op te merken, dat de tekst inderdaad zoo luidt (שָׁם: *daar*).

Indien wij ons eene kleine vingerwijzing mochten veroorloven, zouden wij hier nog aanstippen, dat Prof. Kosters zelf de verzen van den Kroniekschrijver minder trouw teruggeeft. Er staat niet: „Salomon ging offeren te Gibeon", noch: „David haalde de ark op uit Kirjath-jearim, maar de tabernakel was gebleven te Gibeon". De Kroniekschrijver spreekt niet van „*Gibeon*" maar van „*de Gibeonsche bama*". Het uiterlijk geringe verschil is hier van afdoende beteekenis. Iemand, die uit Scheveningen vertrekt, vertrekt niet uit Den Haag. Dat is klaar. Doch veronderstel eens, dat het paleis onzer geëerbiedigde koningin in het Haagsche gedeelte der Scheveningsche boschjes lag. Zou het dan zoo buitengewoon dwaas zijn, als iemand b.v. beweerde, dat het paleis in *de Scheveningsche boschjes* leeg stond, omdat de koningin voor geruimen tijd *Den Haag* verlaten had?

Den heuvel van het heiligdom kon men zoowel tot Gibeon rekenen, als tot Kirjath-Jearim. Een schrijver echter, die (zooals II Kron. I, 4) *Kirjath-Jearim* als de stad des heiligdoms beschouwde, noemde zeer natuurlijk den heuvel buiten de stad, naar den kant van Gibeon, „den *Gibeonschen* heuvel". „*Natuur-*

lijk — zegt de bekende hoogleeraar van Groningen, Wildeboer — de kroniekschrijver dacht zich de zaak alzoo, en hij is in deze een voorlooper van Poels geweest" (*Theol. Studiën,* Juli 1895). Hetgeen Wildeboer „natuurlijk" vindt, noemt Kosters „al te dwaas"

2. I Sam. X, 3 verklaarden wij בית־אל als gemeennaam. „Kan iemand — vraagt K. — die met een eenvoudig oog den duidelijken tekst beziet, dit er in vinden?" Wat K. met het „duidelijke" van den tekst bedoelt, kan ik niet gissen. De vraag is eenvoudig deze: is beth-el hier eigennaam, ja of neen? Het is een feit — waarop wij later meer klem zullen leggen — dat beth-el soms „godshuis" beteekent. Uit den samenhang van I Sam. X, 3 hebben wij opgemaakt, dat beth-el hier inderdaad in die beteekenis moet worden opgevat. Wellicht ware eene korte weerlegging van ons bewijs boven een beroep op „den duidelijken tekst" en het „eenvoudig oog" te verkiezen geweest.

3. Tegen onze vereenzelviging van Gibeon met Gibea, de stad van Saul, pleit, volgens K., het nabuurschap van Michmas en Gibea. De geachte hoogleeraar gelieve op te merken, dat hij hier Gibea met *Geba* verwisselt. Dat Geba tegenover Michmas lag, bewijst natuurlijk niet, dat *Gibea*, waar volgens I Sam. X, 12 eene bama was, niet dezelfde stad kan zijn als Gibeon. I Sam. XIII en XIV zullen wij later breedvoeriger bespreken. Merken wij hier reeds op, dat de vraag, of Gibea en Geba dezelfde plaats aanduiden, zonder het minste belang is voor onze stelling. Toegegeven, dat Michmas op de plaats van het huidige Muchmas lag, en dat Geba dus van Gibea dient onderscheiden te worden, blijven nog al onze argumenten, ten gunste van het centraal heiligdom, stand houden. Er bestaat inderdaad tegen de identiteit van Geba en Gibea eene moeilijkheid, die echter door Prof. Kosters niet wordt aangeraakt.

4. I Sam. XIV, 25 meenden wij היער יערים en I Sam. XX, 19 האבן־העזר in plaats van האבן־האזל te moeten lezen. Prof. Kosters verkneukelt zich hier om „het slechte Hebreeuwsch"

dat wij hem voorzetten. Wij gunnen hem dit plezier van harte. Wij vertrouwen echter, dat ook hij een weinig stille pret over zijne critiek den jongeren tegenstrever zal ten goede houden.

Blz. 32, waarheen de hoogleeraar verwijst, schreven wij: „La pierre est nommée האבן־האזל. *Remarquez le double emploi de l'article; le même phénomène se présente pour Eben-ha-ezer I Sam. IV v. 1*". Wij hebben altoos gemeend, dat men het Hebreeuwsch bij de Hebreërs, in den Bijbel, moest leeren. Wijl I Sam. IV, 1 de bijbelsche schrijver zelf האבן־העזר schrijft, vatten wij den zin van Kosters' uitroepingsteeken niet, als wij XX, 19 dezelfde oorspronkelijke lezing in het zeker bedorvene האבן־האזל willen terugvinden. Kosters' aanmerking bevreemdt ons te meer, daar wij zelf de aandacht op „ce phénomène" gevestigd hadden.

Ook zijn vonnis over היער יערים heeft ons verwonderd. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat de Leidsche hoogleeraar niet zou weten, dat het lidwoord zeer dikwijls voor het nomen regens staat, als de genitief een *eigennaam* is, die zelf geen lidwoord toelaat. Deze opmerking vindt men immers in de oudste en meest elementaire spraakkunsten. Voorbeelden geeft o. a. Gesenius (*Hebr. Grammatik*, Leipzig, 1842, § 108, 2, b). Natuurlijk behoeven we ons hier niet met de *verklaring* van het lidwoord bezig te houden; het algemeen bekende feit even aangestipt te hebben, zij voldoende.

Over ons gebruik der Septuaginta, hier en elders, laten wij het oordeel aan de lezers over. Gewis, Ιααρ δρυμος *kan* eenvoudig een doublet zijn; maar, aangezien היער zeker een *bekend* woud aanduidt, zien wij het barbaarsche van onze *gissing* niet in. „Nous pensons — zeiden wij — que les Septante ont considéré le mot comme un nom propre.... Nous *aurions* donc le droit de lire.... la forêt de Ιεαριμ".

Prof. Kosters schijnt ons hier op eene grove fout tegen de Hebreeuwsche spraakkunst te hebben willen wijzen; anders toch

had de geachte hoogleeraar een punt van zoo ondergeschikt belang stellig laten rusten.

5. „Even zwak — zegt K. — is het betoog, dat Eben-haëzer, natuurlijk een heilige plaats, op het grondgebied van Gibeon moet gelegen hebben". Daarna geeft hij drie regels van blz. 30 als ons „betoog" aan. Ons onderzoek beslaat negen bladzijden; wij hebben vooral klem gelegd óp de getuigenissen van Hosea en Jesaia, alsmede op I Sam. VII, 12 en II Sam. XX, 8. De ligging van Eben-ha-Ezer in de nabijheid van Gibeon en Nebi-Samwil wordt dan ook door vele hedendaagsche geleerden aangenomen, o. a. door Mühlau, Birch, Chaplain en Schlatter. Wat de drie regels betreft, die K. als ons heel betoog doet doorgaan, bekennen wij gaarne, dat wij gefaald hebben.

6. „Voor de identificeering van het heiligdom te Nob (I Sam. 21 : 1—9) met dat van Gibeon, wordt o. a. dit betoog ten beste gegeven: te Nob bevond zich het zwaard van Goliath (I Sam. 21 : 9); nu heeft David volg. I Sam. 17 : 54 Goliaths wapenen in zijne tent (באהלו) nedergelegd; men leze echter „in de tent" (באהל) d. i. den tabernakel, en men ziet dat te Nob de tabernakel stond".

Prof. Kosters heeft de vermelding onzer lezing voldoende geoordeeld, om hare dwaasheid in het licht te stellen. Wij bekennen gulweg de lezing באהל op eigen hand te hebben voorgedragen. Bij nader onderzoek is ons echter gebleken, dat de bekende hoogleeraar van Kiel, Klostermann (*Die Bücher Samuelis u. der Könige* S. 95) en Schatter van Berlijn (*Zur Topographie u. Geschichte Palästinas* S. 68) dezelfde opmerking gemaakt hebben. Wij zien dan ook volstrekt niet in, dat het betoog, hier „ten beste gegeven", zoo zonderling is als K. het voorstelt. Mocht de Leidsche geleerde blz. 51 eens aandachtig willen nalezen, wellicht zou hij zelf naar de zoo dwaas geoordeelde lezing overhellen.

7. „Is de bewijsvoering van dezen geleerde bedenkelijk — gaat Kosters voort — ook de voorstelling van het gebeurde, zooals wij ons die naar het door hem verkregen resultaat moeten vormen,

wordt door groote bezwaren gedrukt. Hoe moeilijk wordt het dan den tocht van Saul in I Sam. 10 : 2 vv. te begrijpen. Saul gaat uit van Rama, waar hij in de bama aan een offermaal, waarbij Samuël voorzit, dus in het eenige wettige heiligdom, deelgenomen (I Sam. 9 : 19, 22—25) en daarna bij Samuël overnacht heeft, vervolgt zijn weg langs het graf van Rachel en den eik van Tabor en begeeft zich onmiddellijk na zijne komst te Gibea naar de bama (10 : 13), d. i. alweder tot het eenige wettige heiligdom Gibeon-Kirjath-jearim. Hij komt dus ten slotte weer aan de plaats, van waar hij is uitgegaan."

De geachte hoogleeraar schijnt ons werkje eenigszins vluchtig te hebben doorbladerd. Zijn toon is hier echter waardig. Het ondeugende „*dus* in het eenige wettige heiligdom" zien wij gaarne over het hoofd. Eene vergissing kan den beste overkomen. Een enkele blik in ons werkje zal Prof. Kosters de overtuiging geven, dat wij nooit van de identiteit van de bama van Rama en die van Gibeon gedroomd hebben. Daarenboven was het offermaal op de bama te Rama volstrekt niet tegen de Wet. Het hatelijke „*dus*" was *dus* in alle geval misplaatst. Kosters' betoog tegen Van Hoonackers stelling over den niet-officiëelen eeredienst, heeft ons geenszins van meening doen veranderen.

8. „Voorts — besluit Kosters — als Gibea-Sauls hetzelfde is als Gibeon, dan was Sauls vaderstad Amorietisch (II Sam. 21, 2) en heeft deze koning zijn eigen stadgenooten willen uitroeien." De Leidsche hoogleeraar weet natuurlijk zeer goed, dat in vele steden de oude Kanaänieten onder de Israëlieten verspreid woonden. Maar hoe kan hij dan tegen de identiteit van Gibea-Sauls en Gibeon, als moeilijkheid doen gelden, dat Saul de Amorietent zijner vaderstad wilde uitroeien? Juist *omdat* Gibeon zijne vaderstad was en de hoofdstad van zijn rijk, zouden wij ons niet mogen verwonderen, als Saul „het overschot der Amorieten" te *Gibeon* had willen verdelgen.

„Nu brengt echter P. den moord van de priesters van Nob

met Sauls woeden tegen de Gibeonieten in verband, en ziet eenvoudig voorbij, dat het laatste een gansch ander karakter droeg dan het eerste, en een ijveren niet tegen priesters, maar tegen het overschot der Amorieten was."

Prof. Kosters ziet eenvoudig voorbij, dat wij, met Klostermann en meer anderen, II Sam. XXI, 2 uitdrukkelijk als een later tusschenvoegsel gewraakt hebben: „Daher der Herausgeber in v. 2 eine Glosse einschalten muss um die Verhandlung der Gibeonieten seinen Lesern verständlich zu machen" (blz. 58). Ook hier zijn wij weer niet de eerste geweest, die Sauls woeden tegen de Gibeonieten in verband hebben gebracht met den moord van de priesters van Nob. Zie o. a. Colenso, *The Pentateuch* (Part VI, p. 561 vv.).

Zooals uit onze dissertatie over de geschiedenis van het heiligdom der ark zal blijken, is ons oordeel over II Sam. XXI eenigszins gewijzigd. Daar Prof. Kosters de gegeven verklaring niet aanrandt, stappen wij er voorloopig overheen. De Leidsche hoogleeraar heeft niet opgemerkt dat wij II Kron. I, 1 een aardig bokje hebben geschoten, waarover de oudere jager gerust eens hartelijk had mogen lachen.

Bij het nieuwe onderzoek, waaraan wij onze stellingen onderworpen hebben, is ons meermalen gebleken, dat gissingen en tekstherstellingen, die wij splinternieuw waanden, reeds vroeger door gezaghebbende mannen waren voorgedragen. Het noodige zelfbetrouwen werd daardoor niet geschaad. Vooral de critiek van Prof. Kosters, wiens toon zoo sterk afsteekt tegen dien van andere beoordeelaars van ons werkje, heeft in ons de overtuiging van de waarheid onzer stellingen, niet verzwakt, maar bevestigd. Enkele kleine onnauwkeurigheden zullen wij later verbeteren.

Wij hebben Prof. Kosters' critiek op den voet gevolgd. Het oordeel is thans aan de lezers.

Leuven, 19 Maart '96. H. Poels, Lic. Theol.

BOEKBEOORDEELING.

Het gulden wierookvat. Gebeden, onderrichtingen en gezangen, door Fr. Eppink Pr. Goedgekeurd en aanbevolen door het Doorluchtig Episcopaat van Nederland, Utrecht, Wed. J. R. van Rossum; Amsterdam, B. Lenfrink; 's Hertogenbosch, P. Stokvis; Breda, E. van Wees; Roermond, M. Waterreus; Turnhout, Brepols en Dierkx. Prijs: f 0.85.

Met ingenomenheid kondig ik in *De Katholiek* het werkje aan, hierboven genoemd. Dat deze aan*kondiging* tevens een aan*prijzing* is, behoeft wel geen betoog voor wie bekend is met de vele en lange uren en dagen van voorbereiding en studie niet van één maar van vele personen, die vol liefde en toewijding hebben gearbeid aan het ascetische, litterarische en muzikale gedeelte van dit gebeden- en gezangboek, hetwelk de hooge goedkeuring mocht verwerven van geheel het Doorluchtig Episcopaat van Neerlands Kerke.

De heer Waterreus te Roermond heeft gemeend verplicht te zijn, ik weet niet aan wien of aan wat, om de personen, die met den Eerw. Heer Eppink medegewerkt hebben, in zijn *Kerkelijk Blaadje* bekend te maken; daar de ondergeteekende ook onder dit getal is opgenoemd, meent hij echter met nadruk te moeten verzekeren, dat zijn aandeel van niet zoo buitengewone beteekenis geweest is; het zou anders wel den schijn krijgen, alsof hij, dit boekske aanprijzende, zijn eigen werk op ging hemelen, een daad, die men met alle recht met den naam van onbescheidenheid zou mogen bestempelen. Nu echter, ik herhaal het, dit aandeel zeer gering is geweest, wordt der bescheidenheid geen geweld aangedaan, als hij dit boekje aanbeveelt.

Verschillende bladen en tijdschriften hebben reeds met groote waardeering over dit laatste opus van den Eerw. Heer Eppink gesproken, en ik zou in herhalingen vervallen, indien ik nogmaals de vele goede eigenschappen van dit werkje zou releveeren. Laat

mij dus alleen het volgende zeggen: dat dit boekje bij uitstek een *nederlandsch* boekje is, een groote lof, die men aan niet vele gebeden- en gezangboeken kan geven; èn de gebeden èn de liederen èn de melodieën zijn in grooten getale van nederlandschen oorsprong, of althans zoowel in ons vaderland als bij onze oostelijke naburen in gebruik geweest en nog in gebruik.

Verder wensch ik op te merken, dat de gebeden, hoe eenvoudig zij zich overigens ook voordoen, toch vol innigheid zijn en geen gloed missen, daar ze uit een geloovig en God-minnend hart ontsproten zijn en daarom de kenmerken dragen van een groot geloof en een vurige liefde. Ook zijn tusschen de verschillende gebedsoefeningen kleine aanmerkingen gevoegd, hetzij om den geest der gebeden beter te doen begrijpen, hetzij om de bedoeling der kerkelijke gebeden te verklaren, hetzij om aan te geven, hoe zij gebeden moeten worden. Een voorbeeld: het handelt over den Rozenkrans.

„De Rozenkrans bestaat uit honderdvijftig *Weesgegroeten* en wordt, omdat er evenveel Psalmen van David zijn, ook wel „de Psalter van Maria" geheeten. Deze *Weesgegroeten* worden verdeeld in vijftien tientjes, die elk worden voorafgegaan door één *Onze Vader*. Onze Rozenkrans van vijf tientjes, ook *Rozenhoedje* genoemd, is dus slechts een derde gedeelte van den *Rozenkrans*.

„Het is eene loffelijke gewoonte om vooraf *de twaalf artikelen des geloofs*, *Eere zij den Vader*, één *Onze Vader*, drie *Weesgegroeten* en *eere zij den Vader* te bidden, maar het is niet noodig om den aflaat te verdienen.

„Om de vele aflaten, aan het bidden van den Rozenkrans verbonden, te verdienen, moet men een gewijden Rozenkrans gebruiken en onder het bidden van den *dominicaner-Rozenkrans* de geheimen der Menschwording en Verlossing naar best vermogen overwegen. Daarom is het gebruikelijk vóór het *Onze Vader* van ieder tientje kort het Geheim aan te geven, dat overwogen zal worden".

De liederen, die in het tweede deel staan, volgen elkander in de orde van het kerkelijk jaar, terwijl tevens de samenhang der verschillende feesten en de opvolging der feestkringen, tot beter begrip voor de geloovigen, kort en zakelijk verklaard is; hierdoor krijgen de geloovigen een beter inzicht in de wonderbaar schoone orde van het kerkelijk jaar. Wat de letterkundige zijde dier lie-

deren aangaat, de beste krachten van ons vaderland hebben er aan medegewerkt, en in het algemeen kan men zeggen, dat zij allen voldoen aan de vereischten van een *lied*, terwijl er niet weinige bij zijn van hooge lyrische schoonheid; en deze schoone liederen zijn voorzien van heerlijke melodiën. Over dit laatste zeg ik niets meer.

Het geheel is gestoken in een sierlijk gewaad, dat naar den prijs, dien men voor het boekje besteden wil, al mooier en mooier kan worden; de vignetten van Pustet, die gebruikt zijn, zijn zinrijk en goed uitgevoerd, al schijnen zij hier en daar min of meer afgesleten. Mijn aanmerkingen beperken zich tot een paar. Vooreerst had ik in plaats van de Kruiswegoefening, die in het boekske staat, liever die van Leonardus a Porto Mauritio gezien, welke, naar mijn meening, nog altijd de beste is, ondanks de vele zeer goede, die in de laatste jaren ook ten onzent in gebruik zijn gekomen. Vervolgens zijn er eenige latijnsche gezangen, welke in gregoriaarsche noten gedrukt staan, ofschoon daarvoor — immers zij zijn geen greg. gezangen — geen reden bestond, zooals *Rorate Coeli* (blz. 540), *Miserere* (blz. 545), *Stabat Mater I* (blz. 548), *Parce Domine* (blz. 576), *Jesu Salvator mundi* (blz. 582). Eindelijk heb ik bezwaar tegen de notenlezing in *Tantum ergo* 2 (blz. 556) en *Parce Domine* (blz. 576): beide zijn gezangen, die voorkomen in onze oude hollandsche zangboeken en, omdat zij gansch niet verwerpelijk en bij het volk geliefd waren, hier opgenomen zijn; maar waarom dan een lezing genomen, die afwijkt van onze oude hollandsche uitgave? Zoo staat in *Tantum ergo* 2 op het woord Sacramen*tum* een *e*, waar toch althans in het haarlemsche bisdom, altijd *c* gezongen is, naar mijn beste weten; eveneens is in het *Parce Domine* de notenlezing op de woorden *ne in aeternum irascaris nobis* anders (ik vertrouw hier op mijn geheugen, daar mij op het oogenblik geen boek ter vergelijking ten dienste staat) dan zij vroeger hier gebruikelijk was. Dit zijn echter kleinigheden, die gemakkelijk te verhelpen zijn bij een volgende editie.

Den samensteller van het *Gulden Wierookvat* onze gelukwensch en onze dank.

W. P. H. Jansen.

Jan Willem's Levensboek, losse bladen verzameld door H. J. Schimmel. Schiedam 1896.

„Is het niet of het bewustzijn van het bestaan eener hoogere macht dan die onze zintuigen kunnen waarnemen, het menschenkind als is ingeplant en zich laat gelden, zoodra de schoolsche wijsheid zwijgt?"

De romantische verhaler Schimmel heeft in het werk, waaruit dit citaat is genomen (*Verzoend*, verschenen 1882), meer dan in een zijner andere producten het bewijs geleverd voor deze stelling. In geen enkele zijner grootere werken komt zoozeer uit de strijd tusschen geest en stof, de worsteling tusschen den mensch en het godsbegrip, het zoeken naar WAARHEID, als in *Verzoend*. En geen zijner romans blijft, na de lezing en de herlezing, zulk eene aantrekkingskracht behouden. Want meer dan de begeerte te weten hoe alles afloopt, drijft ons het verlangen den strijd te aanschouwen, die daar gestreden wordt in den boezem van een onzer medemenschen, den strijd, die geboren wordt uit ontevredenheid met zich zelf, die de oplossing vindt in de erkenning van het eenig *ware!*

Verzoend geeft ons een brok leven, dat voor het grootste gedeelte waar is in de schildering en dat ons dus in aanraking brengt met allerlei soort van menschen, goeden en kwaden. De laatste soort is niet het minst vertegenwoordigd. Daar is mijnheer Van Aarle, de geganteerde dief en moordenaar; Duval, de ontslagen tuchthuisboef, ongelukkig gemaakt door Van Aarle, verlaagd door het gevangenisleven; mijnheer Sylvius, de invloedrijke oppervlakkige, egoïstische liberaal, Chris Reimers, een man van hetzelfde slag als de inspecteur Pedaal in *Klaasje Zevenster* e. a. Maar daar zijn ook betere karakters: Hélène Duval, de ongelukkige dochter van den ontslagen boef, die, daar haar vader steeds meer zinkt, nagenoeg alleen staat; Hélène's moeder; juffrouw Paats en hare vriendin; daar is Gustaaf van Aarle, de meest belangrijke figuur uit den roman, al vervult hij niet de hoofdrol. Want in zijn hart en geest strijden waarheid en leugen, want hij zoekt ten minste naar de kennis der eerste, al houdt de laatste hem ook lang gevangen, al laat hij hem nooit geheel vrij. Velen in den roman zijn opgegroeid, vastgegroeid in een levensopvatting, denken niet aan de mogelijkheid, dat hooger en dieper, dan zij ooit zochten, waarheden zijn te ontdekken. Zij leven het dagelijksch leven, zij volgen hun hartstochten, zij doen wat hun het goede dunkt. Maar zoovelen verkeeren in eene omgeving, die zoo

plat, zoo gewoon is, „zoo zonder ieder verheffend symbool", dat ons hun doen en laten op den duur alleen interesseert om als achtergrond te dienen voor den denker, den zoeker, voor Gustaafvan Aarle. „Och die descendenz-theorie van Darwin en Haeckel speelt me door het hoofd. Niets gevaarlijker dan een halve wetenschap. Ik zie het alle dagen *in* en *om* mij!" roept hij uit. Van daar begint de gisting in zijn geest. Want aan zijn ontkennende wijsbegeerte, die geheel gebouwd was op de denkbeelden eeniger modernen, op onbewezen hypothesen, die weldra toch als waarheid werden aangeboden, aan die wijsbegeerte had hij zich geheel gehouden, ook in zijn levenswijze. Geen banden meer, die binden, geen palen, die beperking verkondigen, maar vrijheid, algeheele vrijheid had hij verkondigd en in praktijk gebracht. Blindelings sloeg hij door en begreep niet, hoe onwaar het was, wat hij verkondigde, tot hij eensklaps vol ontzetting zag de onmogelijkheid van zijn theorie overal toe te passen. Waarom zou hij alleen vrijheid genieten in zijn zedelijk leven en waarom ontzegt hij haar zijne zuster? Is dan de waarheid niet voor allen dezelfde? Geldt voor haar niet, wat voor hem toch onomstootelijk scheen? Hij durft zijn eigen stellingen niet meer verkondigen; het stelsel, door hem gevolgd, dreigt in te storten. Al spreekt hij het ook niet dadelijk uit, hij voelt dat er hoogere zekerheid moet zijn, dan hij vermag te geven, dat ons leven niet hangt aan het wisselend lot, maar moet opgebouwd worden op hechten grondslag. H. de Balzac heeft den toestand, waarin G. van Aarle nu verkeert, in *Louis Lambert* juist aangegeven: „Sans de hautes certitudes, il est impossible de mettre un mors à ces sociétés que l'esprit d'examen et de discussion a déchaînées et qui crient aujourd'hui: „Menez-nous dans une vie, où nous marcherons sans rencontrer des abîmes!" "

Waar zal Van Aarle die zekerheid vinden. Soms grijpt het fatalisme hem aan en loopt hij gevaar daarin berusting te vinden: „Een vrije wil, een daad, die onafhankelijk ware van de som der invloeden, welke den mensch ieder oogenblik beheerschen en den machtigsten zelfs de grenzen aanwijzen, bestaat niet, zegt Molenschot. Mama is geweest, zooals ze moest zijn, naar de invloeden die op haar inwerkten. Waren die gewijzigd geworden, zij zou anders zijn geweest". Hoe ras zullen de gebeurtenissen hem terugbrengen van deze theorie. Want hij durft haar evenmin consequent volhouden

als elke andere, de afgronden, die zich voor hem openen, verschrikken hem, want vullen vermag hij ze niet. Niemand kan hem een bevredigend antwoord geven. In het beeld, dat de wijsgeeren hem voor waarheid gaven, vond hij steeds hun eigen trekken terug.

Slechts eenmaal in den roman komt hij in aanraking met een man, die een afgerond, wijsgeerig stelsel schijnt te bezitten, dat hem vrede doet hebben met zichzelf en met wat hem omringt.

't Is Van Orden, die vroeger een blijk van zielskracht heeft gegeven, door naar Indië te gaan, ten einde mevrouw Wrede, voor wie hij een ongeoorloofde hartstocht koesterde, te ontvluchten. Als hij na lange jaren terugkomt, is hij geworden, de kalme, waardige philosooph, de groote, gevoelige dichter, dien Schimmel hem roemt. Wat antwoordde hij, toen Van Aarle tot hem klaagde, dat hij niets vond bij al zijn zoeken, dan „die blaffende oppervlakkigheid en dat alles verminkend scepticisme"?

Van Orden sprak: „'t Zijn de twee sterkst ontbindende krachten onzer maatschappij! Jonkman, ge staat nog op den dorpel van uw tempel! Laat er het geloof niet buiten! Ge begrijpt dat ik onder geloof iets anders bedoel als straks mijnheer Wrede. Ik weet dat ge een strijder wilt zijn voor waarheid; dat ge waarheid zoekt langs den weg der natuurwetenschap. Ook die weg is goed, mits gij zoekt met ernst, met geloof. Ik ben overtuigd van het bestaan van een onzienlijk heelal, waar de geest zich omhult met eene fijnere materie dan wij kennen en waaruit gedachten en gewaarwordingen overstroomen in onze sfeer van bestaan. Ik geloof, dat er een gouden band is geknoopt tusschen beide waerelden en dat die gouden band het best wordt gevoeld door den kunstenaar in de ure zijner scheppingen. Ga gij voort de stof te onderzoeken, de krachten te beproeven r o n d o m u en i n u; en blijft ge u ook al zelf een raadsel, wordt het Heelal u steeds onbegrijpelijker, behoud of verover u het geloof aan het onzienlijke, ontastbare, onbegrijpelijke! Leer in iedere ondeugd een niet tot gezonden wasdom gekomen deugd zoeken, in ieder gewordene het zijnde, en laat het slijk der aarde, zoo 't niet te ontwijken is, uw kleed, maar nooit uw lichaam bespatten".

De man, die deze woorden spreekt, is door Schimmel blijkbaar met voorliefde geschilderd. Wij mogen dus aannemen, dat de auteur, die meermalen blijk geeft met den godsdienst, welke zich uit in het vervullen van kerkelijke plichten, niet hoog te loopen, deze gevoelens

deelt. En toch, wat wordt hier den jongen Gustaaf geboden? Een soort aesthetisch geloof, dat meer heidensche dan christelijke begrippen in zich heeft. Een geloof trouwens, eene wijsbegeerte, die nog volstrekt geen positieve waarheid brengen, alleen het vage bewustzijn van het „onzienlijke", maar geen afdoende oplossing van het wereldraadsel. Dat kunstenaarsgeloof, als ik het zoo noemen mag, stelt zich tevreden met zoo iets vaags, dat het ons voorkomt, dat niet licht iemand daar rust in zal kunnen vinden. 't Loopt bij Van Orden dan ook op een vrij gepronoceerd heidendom uit. Slechts, wie met Schiller *Die Götter Griechenlands* terugwenscht, kan sterven met diens *Theilung der Erde* als laatste woord:

„Ganz spät, nachdem die Theilung längst geschehen
Naht der Poet: er kam aus weiter Fern'
Ach, da war überall nichts mehr zu sehen,
Und Alles hatte seinen Herrn!
— — — — — — — — — — — — — — —
Was thun? spricht Zeus — die Welt is weggegeben,
Der Herbst, die Jagd, der Markt ist nicht mehr mein —
Willst du in meinem Himmel mit mir leben:
So oft du kommst, er soll dir offen sein".

Maar Gustaaf van Aarle is geen kunstenaar, en al ware hij dat geweest, dan zou hij nog geen vrede hebben gevonden in deze uitspraak. Hij is dan ook nog lang niet voldaan. Vandaar dat voortdurende lijden. Want hij ontkomt niet aan de algemeene wet, volgens welke het leven doet, wat louter bespiegeling niet brengt. 't Is de bittere ondervinding, die hem zal doen rijpen, de ondervinding, die de haren vergrijst voor den tijd. 't Is de ontmoeting met, de liefde voor het reine, onbesmette, aan welks bestaan hij had getwijfeld, maar dat hem nu plotseling, waar hij dat het minst verwachtte, tegemoet treedt in de persoon van Hélène Duval. Zij, de verlatene, de gelasterde, de vervolgde, is ongerept gebleven. Al kwam het lage, het gemeene tot haar, al raakte het haar aan, 't heeft haar niet bezoedeld. Zij, de eenvoudige, onwetende leert den geleerde, dat hooger dan al zijn weten staat: de trouwe plichtsbetrachting, het doen wat goed is, het hoopvol en vertrouwend opzien naar een God, die de Goedheid zelf is.

Verrukt over hetgeen hij meende niet te zijn, ontbrandt hij in

liefde, „de wijsgeer, die verdwaald was geraakt in de doolhoven des levens". Nog zal die liefde loutering behoeven. Want niet zij wordt door hem opgeheven, uit de geringe omgeving, waarin zij verkeerde, maar zij weet hem op te heffen tot in haar sfeer, waar hij reiner lucht ademt. Maar eerst nog komt de beproeving. En Van Aarle bezwijkt. Zijn verleden hecht zich met sterke handen aan hem en trekt hem omlaag. Zijn verleden bezoedelt zelfs haar, de onbesmette, die hij tot vrouw had verkoren, en niet dan na lang lijden, niet dan na hevige worsteling, komt de rust en zal de geest bevrijd zijn van nevelen.

De gedachte, zooals wij die hier kort neerschrijven is zeker juist. Meermalen toont Schimmel in *Verzoend*, goed te onderscheiden en de eischen der waarheid en rechtvaardigheid te begrijpen. Want er wordt geen misdaad bedreven, of noodzakelijkerwijze sleept zij haar straf met zich. Want, wat meer is, er wordt geen vergeving geschonken zonder berouw, zonder boete.

Zóó boet G. Van Aarle de zonden zijner jeugd, zóó boet mevrouw Wrede, „aan den voet van het Kruis", die van rijper leeftijd in de teedere verzorging haars echtgenoots, in het schenken van een aalmoes.

Aan het slot van den roman is „de schuld van Antonie van Aarle en van Van Dalen verzoend". Ook zijn die twee verzoend, „welke een gebed zonder woorden stamelden; de twee, die in eerlijkheid hun weg gezocht en in elkâar hadden gevonden", Gustaaf en Hélène.

En vragen wij, was Gustaaf, de zoeker, de wijsgeer ook verzoend met zichzelf? Men make het antwoord op uit de slotwoorden:

„De grootste twijfelaar onzer eeuw had aan het einde van zijn loopbaan slechts het geloof aan het Universum behouden en achtte er het verblijf van den mensch niet alleen dragelijk, maar zelfs genotvol, door de weelden der Kunst. Gustaaf van Aarle had datzelfde geloof, maar in deze ure (wanneer hij vrouw en kind aan het hart drukte) liep hij gevaar ééne schrede verder te gaan en in de kunst de Jakobsladder te zien, langs welke Engelen Gods nederdalen op aarde. En Hélène? Zij had het geloof van haar kind. Zij zag Engelenoogjes in het ontelbare gestarnt!"

We hebben bovenstaande herinneringen laten voorafgaan, om duidelijk te maken, met welke verwachtingen wij het jongst verschenen

boek van Schimmel: *Jan Willem's Levensboek* ter hand namen, en eenmaal begonnen zijnde, de lezing er van voortzetten. Want op het titelblad lezen wij het veelbelovende motto: Dasz du dich selher erkennen lerntest, dazu fandest du so viel Prüfsteine und verlockende Gärten an deinem Wege", en dra wisten wij, dat die Jan Willem niemand anders is, dan Hendrik Jan Schimmel zelf. Een stuk autobiographie dus. En derhalve natuurlijk interessant! We kunnen niet zeggen, dat onze verwachting geheel werd voldaan — daartoe was ze te hoog gespannen, wellicht — maar toch zijn wij den schrijver dankbaar, ons dat werk te hebben geschonken. Wie verwachtte, zooals wij, dat hij ons zou geven zijn zielsgeschiedenis, het verhaal van den wordenden, zich ontwikkelenden, rijpenden geest, tot wij den dichter zouden zien gekomen tot volle ontwikkeling, zag zich voor een groot deel teleurgesteld. De bijvoeging „losse bladen" op den titel is niet onnoodig. Want al kunnen wij bij herhaalde lezing veel ontdekken, wat, direkt of indirekt, den innerlijken Schimmel teekent, daarbij is veel, dat slechts met moeite wordt opgespoord, en het geheele beeld van Jan Willem's geestesleven wordt voor ons niet voltooid. Een *Levensboek* hebben wij niet.

Misschien ondanks des schrijvers bedoeling is het *Levensboek* een roman geworden, in den engeren zin van het woord, een roman, waarvan gedeelten met groote plastische kracht geschreven zijn. Maar 't is niet op de eerste plaats de roman van Jan Willem, maar de roman van een familie, die zich behelpen moet. De gêne wordt ons in al haar belemmerenden, benauwenden, drukkenden last voor oogen gevoerd. Wij zien daarin de bevestiging en de omschrijving van enkele bijzonderheden uit Schimmel's jeugd ons reeds bekend. Het leven op de school van den heer Filibert (zie J. ten Brink *Gesch. der Letterk. in de XIX Eeuw*, II, bl. 330—332), den afkeer, dien zijn vader had van romanschrijvers en dichters, den steun, dien Hendrik Jan vond bij zijne moeder. Haar figuur is met bijzondere uitvoerigheid — een gevolg van groote vereering — geschetst. En zij verrijst werkelijk voor ons oog in al den glans, waarmede haar zoon haar omringt. Wij zien in haar het ware middenpunt der familie, de liefderijke vrouw, de werkzame, zorgende, door het leed getroffene, maar nooit gebroken heldin, die in het kleine, zoowel als in het groote lijden, in de dagelijksch wederkeerende ontberingen als in het

plotseling invallende, groote verdriet, sterk is en staande blijft en nog kracht vindt om hare kinderen en haren man te steunen, tot dat deze bezwijkt, en zij alleen met de kinderen achterblijft, in kommervolle omstandigheden.

Hier is zonder opsmuk, zonder romantisch bijwerk het beeld verrezen van een heldin, die in het gewone, alledaagsche leven, zonder kunstenaars-aspiratie, in de minst beteekenende zaken een grootheid van ziel toont, een warmte van gemoed en kracht van geest, die — als we in aanmerking nemen, hoe plat prozaïsch de omgeving is, hoe neerdrukkend de omgang — haar maken tot een edele gestalte, stralend in onbekendheid, als een verwarmend licht op hare huisgenooten. Hamlets's uitroep: „Frailty, thy name is woman", wordt vooral door zulke vrouwen gelogenstraft.

Ook Hélène Duval uit *Verzoend* heeft een harden strijd met goed gevolg doorstaan, maar de schrijver heeft haar toegerust met een verlangen naar schoonheid, een kunstenaarsaanleg en die steunen haar, terwijl Schimmel's moeder een gewone vrouw is en daardoor juist zoo ongewoon, zoo groot in haar alledaagschheid.

De hoofdpersoon is evenzeer de moeder als de zoon. Het werk is er niet minder door, want misschien gaat in kunstwaarde geen enkele schepping van Schimmel's geest boven die teekening zijner moeder, juist doordat hier niet gewerkt werd op dramatisch effect, in de eerste plaats.

In het bovenaangeduide midden dan wies Jan-Willem op. Hij dwaalde jong reeds over de heide of zocht in het bosch koele plekjes op, waar hij zijn jonger zusje en zijn vriend Rutger Jan verhalen deed, die zijn groote fantasie hem op hetzelfde oogenblik deed scheppen en vertellen. Wij volgen hem naar de school, waar hij afwisselend voor- en tegenspoed had; wij zijn getuige van de huiselijke tafereeltjes; van het verdriet, bij het vertrek van Rutger Jan naar Amsterdam om te studeeren, terwijl hij moest achterblijven omdat zijn vader zijn verblijf in de stad niet bekostigen kon; we staan met hem aan het sterfbed van zijn vader, en volgen hem als hij er op uit gaat om eene betrekkiug te zoeken; we wonen de executie bij, die hij uitoefent op den man, die de eer zijns vaders na diens dood aantastte; wij zien hem eindelijk vertrekken naar de stad, naar Amsterdam, wier klokken hem in volle tonen het welkom toeroepen.

De vraag kan gesteld worden, of autobiographieën wel juist het beste den ontwikkelingsgang van een persoonlijkheid schetsen. Men kan tegen hen inbrengen, dat een schrijver al een zeer groote objectiviteit ten opzichte van zichzelf moet bezitten om zich in de verschillende perioden van zijn leven juist te „zien", zooals hij toen was. Te scheiden, wat men later verwierf, van wat ons vroeger gewerd, gaat moeilijk, blijkt dikwijls onmogelijk, ook bij den besten wil om waar te zijn. Uit autobiographieën is gewoonlijk het meeste te leeren, wanneer men tusschen de regels leest. Niet iedereen bezit zooals *Louis Lambert* een vriend, die Balzac heet en diep genoeg kan doordringen in het leven van een ander, om dat naar waarheid voor ons te beschrijven, zoo dat wij meeleven. Wat Schimmel ons ten minste vertelt van zijn eigen geestesontwikkeling is schraal. En dat toch zou ons natuurlijk op de allereerste plaats interesseeren. De belangrijkste zielkundige roman van de meeste schrijvers is die van hun eigen gemoedsleven. En willen wij hen naar waarheid in alle opzichten waardeeren, dan willen wij meer zien dan den buitenkant.

Als Jan Willem op een goeden keer in het water valt, hoort hij, nadat zijn zusje hem gered heeft, zijne moeder zeggen: „Pas zijn arm in 't lid en nu weer dit! Wat doodsangsten telkens! Hoe komt dit kind zoo heel anders als de anderen!" Ons dunkt, dat dit geheel buitengewone niet blijkt uit Schimmel's levensboek. Wel leeren we er uit, dat Jan Willem trotsch was en heerschzuchtig, wel, dat hij een rijke fantasie bezat, wel, dat hij graag buiten was op de hei, in het bosch, maar wat er dan in zijn hoofd en hart omging, blijft meestal een geheim. We zouden zoo graag willen weten, welke de lectuur was, waarmede hij zijn geest voedde, en ook wat die dominé, die het zoo goed meende en toch nog al zwak was in de leer, hem verkondigde, en nog veel liever, wat Schimmel daarvan aannam. Wij vernemen, dat hij aangenomen wordt, maar ook niet meer. Het vermoeden dringt zich aan ons op, dat de schrijver mocielijk zou kunnen zeggen, wat hij geloofde toen en later. Wij gelooven Rutger Jan heel graag in zijn bewering: „Jan Willem...! Je staat zoo hoog!" Maar is ons dat gebleken?

Een paar malen komen er stukken, die ons een uiteenzetting doen verwachten, doch het blijven fragmenten. Aan het sterfbed zijns

vaders, werd de zoon overstelpt door het wee: „Afschuw, opstand tegen al de gepleegde wreedheid, waarvan dat gelaat (van den pas gestorvene) den weerschijn gaf, overvulde mij! God is een Vader, had ik de echtelijke liefde, kort te voren, hooren verkondigen!...."

Doch die wanhopige stemming duurde niet lang. De schrijver vervolgt: „Dwaas, die ik was! Uit onkunde was de lastering geboren, en dat zij en blijve haar eenige verontschuldiging!"

Toen het lijk, na afgelegd te zijn, het eerste schrikwekkende voorkomen had verloren, en daar lag „met een liefelijken glimlach over het gelaat verspreid", rees een vermoeden op in de ziel des zoons, „een vermoeden, bemoedigend, en onuitsprekelijk verheffend zelfs in zijn vaagheid en donkerte. En het is nu klaarheid en zekerheid geworden jaren en jaren later, dat, 't geen ik voor de uitdrukking hield van snerpende pijnen, de weerspiegeling op de gelaatszenuwen geweest was van de verrukking der scheidende ziel, bij haar aanblik van de nieuwe haar geopend wordende levenssfeer!"

Zou het te veel gewaagd zijn in Gustaaf van Aarle, den wijsgeer Schimmel te zien? Ons dunkt, dat veel hiervoor pleit. Van Aarle vindt geen vrede in naturalisme en descendenz-theorie, Schimmel evenmin. Evenals Van Aarle mist hij een vasten groud, en al moge hem niet het verleden in den weg hebben gestaan bij zijn zoeken naar het eenig ware, het eind is bij beiden wel een vrij sterk bewustziju eener hoogere wereldorde, maar geen zekerheid.

De wetenschap werd door beiden geëerd als de nieuwe alleen heil brengende openbaring, het leven toonde beiden, dat die wetenschap niet alles had gebracht. Wanneer het leed trof, dan bood zij geen voldoenden troost, en angstig zocht het hart naar meer; verlangend en vragend werd het oog opgeslagen.

„Maar toen hij", zoo getuigt Schimmel op de laatste bladzijde van zijn *Levensboek*, „maar toen hij aan de groeve stond van al de teergeliefden, in de voorgaande bladen herdacht, vond hij alle steunsels verdwenen en de zonnige idealen der jeugd weggezonken in den donkeren afgrond, door het eenzijdig weten gedolven. Van buiten geen antwoord op zijn angstig vragen ontvangend, en toch naar een antwoord smachtend, trachtte hij een blik te slaan in het diepste diep van zijn Ik, van zijn wezen, en hij vond daar vreemde, wondere teekenen, door de materialistische wetenschap nooit opgemerkt, of, wél opgemerkt, maar harer aandacht onwaardig geacht.

„En hij ging dieper en dieper en vond het antwoord, waarnaar hij gezocht had. Zijn winter was voorbijgegaan en een nieuwe lente aangebroken, die hem de oude idealen, maar in majestueuzer gestalten en met meer dan de oude schoonheid, terugbracht. En hij leerde inzien, dat de materialistische Wetenschap, hoeveel eere zij ook verdient om hare grootsche ontdekkingen op physisch gebied en „door haar correcties van het misdruk der Kerken", zooals een schrijver 't ergens pittig uitdrukte, toch het beste en belangrijkste deel van haar taak onafgewerkt liet.

„Nuttig en voor haar noodig er op te wijzen, dat de mensch d i e r is, maar nuttiger en meer noodig nog er op te wijzen, dat hij g e e s t is evenzeer; dat hij „dier" is als bij toeval, maar „geest" bij recht van geboorte; dat, hoe alledaagsch zijn plichten soms ook schijnen, zijn leven een verheerlijkende beteekenis heeft, zijn minste daden den weerschijn toonen van Goddelijke bedoelingen, zijn kortste oogenblikken overstraald worden door de majesteit der eeuwigheid."

Wie, met alle erkenning van Schimmel's groot talent als romanschrijver, toch om verschillende redenen soms zijn werk niet ten volle kan waardeeren, zal zeker na de herlezing van *Verzoend* en de lezing van *Jan Willem's levensboek*, zich meer tot dien man voelen aangetrokken.

Het lange zoeken, het volhardende streven vraagt sympathie, meer nog, bewondering dikwijls, wanneer wij nagaan, hoe vaag de kennis was waarmee Jan Willem de wereld inging, hoe verward en eenzijdig de denkbeelden van hen, bij wie hij leven zocht. Dat in aanmerking genomen, kunnen wij zeggen, dat Schimmel reeds veel heeft gevonden. En al gaven wij boven aan, waarom wij niet voldaan waren door het hier besproken werk, wij hopen toch te hebben aangetoond, dat het veel bevat, wat voor ons werkelijk belangwekkend is. Ten slotte is Schimmel ons veel nader getreden; wij hebben gezien, wat de auteur uit zichzelf nam, om zijn karakters te scheppen, en dat was veel en goed.

Nijmegen. M. A. P. C. Poelhekke.

DE PROFETIE DER PAUSEN VAN DEN H. MALACHIAS.

Menigeen, geloof ik, zal het gaan zooals mij, wanneer een nieuw deel van het *Kirchenlexikon* het licht ziet: wat bladeren, hier en daar vluchtig doorloopen, enkele artikels met aandacht inzien. Dit laatste deed ik toen het achtste deel verscheen bij het woord „Malachias". Al dikwijls had ik getracht iets naders omtrent de profetie, welke aan dezen Heilige wordt toegeschreven, te vernemen. Het *Peregrinus apostolicus* [1]) uit vroeger dagen, het *Crux de cruce* [2]) en *Lumen in coelo* [3]) van dezen tijd, hebben mij altijd zoo getroffen, dat de twijfel aan de echtheid der voorspelling bij mij geen goeden bodem vond om wortel te schieten.

In het *Kirchenlexikon* vond ik niet wat ik zocht, en de aangegeven bronnen zouden mij, naar ik vermoedde, ook niet den gewenschten weg inzenden. Toen ontmoette ik *Des heiligen Malachias Weissagung* van Firnstein, en met innig genoegen las ik het begin van het *Vorwort:* „Zur Säkularfeier hervorragender Persönlichkeiten pflegt man Gegenstände, welche von diesen herrühren.... öffentlich zur Ansicht und Prüfung auszustellen". Helaas! wat werd ik bitter teleurgesteld, toen ik, de zucht om de ontknooping te anticipeeren volgend, op een der laatste bladzijden vond: „Möglich, dasz während dieser Zeit [1590] ein des Sitzens im Konklave überdrüsziger Kardinal oder ein Freund des Simoncelli oder sonst ein Kenner der Papstgeschichte sich *den Spasz* erlaubte, eine Reihe von künftigen

[1]) Apostolische zwerveling. [2]) Kruis uit kruis. [3]) Licht aan den hemel.

Päpsten durch erdichtete Symbole hervorzusagen", zeker neergeschreven als commentaar op de slotregels van het *Vorwort*: „Zur Feier des achten Centenariums des heiligen Bischofs Malachias von Irland".

Toevallig hielp mij kortelings een Fransch tijdschrift op den weg en verwees mij naar Cucherat's *La prophétie de la succession des Papes*. Daar stond ik op eens midden in den strijd, die omtrent 1870 over deze kwestie gestreden is; ik zag Moréri en Vallemont met hunne vaandrigs Ménestrier en Carrière met ware doodsverachting aanvallen op Arnold Wion en zijn paladijnen Ciaconius, Robert Rusca, Thomas van Messingham, den Dominicaan Domptius, den Benedictijn Bucelin, den Franciscaan Gorgeu, den Jesuïet Engelgrave, terwijl van weerskanten ontzaglijke scharen handgemeen de lucht met hun krijgsgeschreeuw vervulden. De strijd is voorbij, de veete is lang bijgelegd, de hartslag gaat weer kalm, wij mogen dus zonder vrees het slagveld in oogenschouw nemen en de resultaten van den strijd opteekenen. Gelijk de *Civiltà cattolica* in haar nummer van 17 Augustus 1895 verslag uitbrengt voor de *bestrijders* der profetie, zoo wensch ik op te treden als reporter van hare *verdedigers*. Het artikel der *Civiltà* is kalm en waardig, zonder hartstocht strevend naar objectiviteit, en daardoor hemelsbreed verschillend van bijna alle geschriften der tegenpartij. Den stand van zaken aangeven, afgezien van persoonlijke gevoelens, is ook mijn doel.

Eerst dien ik echter eene korte belijdenis voorop te stellen. Ik neem de geloofwaardigheid der profetie aan, en dit misschien nog meer op interne dan op externe gronden. Mijne redeneering is niet: de bewijzen van buiten af zijn doorslaand voor hare authenticiteit, maar deze: de redeneering tegen haar gaat niet op. Vervolgens geloof ik, dat er niets is, wat ons dwingt alle symbolen alleen op het openbaar leven der Pausen te duiden, waarom zouden zij ook geen vingerwijzing kunnen bevatten voor het privaat leven, en in dit geval kan de uitlegger onoverkomelijke

bezwaren ontmoeten. Ten derde, ik geloof niet, dat op den voorlaatsten Paus, die door een geheim woord wordt aangeduid, de laatste Paus volgen zal. Niets geeft ons recht om dit te veronderstellen, de geheel afwijkende redactie van het laatste symbool schijnt zelfs het tegenovergestelde te kennen te geven. Voor den profeet bestaat geen verleden, geen toekomst, hij ziet; God doet hem in eindigen kring eenigermate deelen in Zijne alwetendheid. Het gezicht, dat de H. Malachias aanschouwt, is van den eenen kant eene lange reeks van Opperherders, in aantal zoo groot als God hem wil openbaren, en van den anderen kant den laatsten Herder, Petrus Romanus, die de schapen zal weiden in vele rampspoeden, en wanneer deze geleden zijn, zal de stad der zeven heuvelen verwoest worden, en zal de schrikwekkende Rechter het volk oordeelen. Doch wanneer zal dat gebeuren? *De die autem illa et hora nemo scit* [1]).

Het is dunkt mij niet zonder nut een enkel woord over het leven van den H. Malachias voorop te zetten, het is dienstig èn voor het beter begrip der zaak, èn voor het vormen van een oordeel, of wij eenigen grond hebben van dezen Heilige eene profetie te verwachten. De H. Bernardus stelde eene uitvoerige levensbeschrijving van den H. Malachias op. Dom Martenne geeft haar in het 6de deel van zijne *Annales benedictini* in korte trekken, eveneens Wetzer en Welte's *Kirchenlexikon* i. v. Malachias.

* * *

De H. Malachias werd in het jaar 1095 te Armagh in Ierland uit ouders van aanzienlijken stand geboren. Onder zorgvuldige leiding groeide het kind op tot een jongeling, wiens hooge gaven naar geest en gemoed door den abt Ismare voor den dienst van God en Zijn altaar zoo ontwikkeld werden, dat hij door den Aartsbisschop van Armagh, Ceillach, reeds vóór den

[1]) Doch van dien dag en die ure weet niemand.

canonieken leeftijd van die dagen, waardig gekeurd werd tot Diaken en Priester gewijd te worden. De H. Bernardus teekent hierbij aan: „Hoewel Malachias het diakonaat vóór zijn 25ste, en de priesterlijke waardigheid vóór zijn 30ste jaar ontving, moet men dit, om den ijver van den Aartsbisschop en de verdiensten van den wijdeling, vergeven, en omdat zij op een Heilige werd toegepast, keur ik deze gunstige beschikking niet af". Ceillach benoemde den jongen priester aanstonds tot zijn vicaris-generaal, en van nu af zijn wij getuigen van zijne rustelooze werkzaamheid, zijn apostolischen ijver, zijne buitengewone heiligheid.

Ierland was in die dagen niet meer het Eiland der Heiligen van den H. Patricius. Sinds de invallen der Noormannen en Denen was het land verwoest en verwilderd, de ondeugden en hartstochten der plunderaars waren in de volkszeden doorgedrongen, echtscheidingen waren aan de orde van den dag, ontucht werd niet meer als zonde gerekend, elke veete voerde moord en doodslag in haar gevolg. De H. Bernardus hangt in zijne levensbeschrijving van den H. Malachias een treurig tafereel op van de zedeloosheid dier dagen. Vooral in het Noorden van Ierland waren de hoogere kerkelijke waardigheden erfelijk geworden, de grooten des rijks hadden zich de voorrechten en inkomsten der bisschoppen toegeëigend, en de priesters tot hun dienaren gemaakt; de sacramenten waren in onbruik, het woord Gods vergeten, eigene vorsten zoowel als vreemde plunderden de kloosters, verbrandden de kerken. Welke heldendeugd, welke buitengewone bijstand van God werd hier vereischt om Ierland weer uit het verval op te heffen.

Malachias was de man, dien God koos om deze roeping te vervullen. Als vicaris-generaal toog hij aan den arbeid, maar vreezende, dat hij bij ingrijpende maatregelen iets tegen de kerkelijke tucht zou invoeren, reisde hij naar Malch, den bisschop van Lismore in het koninkrijk Munster, om bij dezen de wetenschap te zoeken, die hem nog ontbrak. Daar leerde hij diens

oom kennen, die het oude beroemde klooster van Bengor en deszelfs goederen onder zich hield, en toen hem al deze bezittingen werden aangeboden, nam hij alleen het klooster aan. Hij trok het klooster op, dat in puin lag, bouwde er eene houten kerk, en vestigde zich daar met 12 kloosterlingen, wier hoofd en levende regel hij zelf was. Hier kwam men hem op 30-jarigen leeftijd (1125) zoeken voor den bisschopszetel van Connerth. Wat hij in Armagh gevonden had vond hij ook hier, maar met denzelfden apostolischen ijver toog hij aan den arbeid. Connerth werd verwoest door den koning van Ulster, en de Heilige was verplicht een schuilplaats te zoeken in het koninkrijk Munster, waar hij het klooster van Ibrach stichtte, dat spoedig tot hoogen bloei kwam.

Ondertusschen was de Aartsbisschop van Armagh, Ceillach, aan het einde zijner dagen gekomen, en om een einde te maken aan een misbruik van bijna twee honderd jaren, waardoor het aartsbisdom in zijne familie erfelijk was, wist hij te bewerken, dat Malachias tot zijn opvolger benoemd werd (1129). De familie verzet zich, en eerst in 1134 kon Malachias bezit nemen van den aartsbisschoppelijken zetel. Hij zette gedurende drie jaren het werk voort, dat hij aan de zijde van Ceillach begonnen was, en toen hij overal de kerkelijke tucht hersteld zag, en alom vrede heerschte, deed hij afstand van zijne waardigheid, keerde terug naar zijn eerste diocees, verdeelde dit, benoemde een opvolger in Connerth, en stelde zich met het bisdom Down tevreden.

Hoewel geen metropolitaan meer, bleef Malachias de ziel van het nieuwe leven. Inziende, dat een nauwere aansluiting met Rome noodzakelijk was om zijn werk te doen stand houden, besloot hij naar den Paus te reizen om hem voor twee metropolitaanzetels, Armagh en Cashel, het uitwendig teeken dezer aansluiting, het pallium, te verzoeken. Niet zonder tegenstand zijner landgenooten, die vreesden hem te zullen verliezen, begeeft hij zich op reis, en komt voor de eerste maal bij den H. Ber-

nardus te Clairvaux. Het gezicht der monniken maakte zulk een diepen indruk op Malachias, dat hij, te Rome gekomen, den Paus verzocht zijn leven in het klooster van den H. Bernardus te mogen eindigen. Maar de Paus wilde hem behouden voor het openbaar leven, hij benoemt hem tot zijn Legaat, tot Primaat van Ierland, belooft de pallium's, zoodra deze in een nationaal concilie zullen zijn aangevraagd, en laat hem na een maand weer vertrekken, zijn eigen mijter en stool en manipel hem ten geschenke medegevend. Met droefheid keert de Heilige te Clairvaux terug, waar hij begeerd had te leven en te sterven, doch mocht hij er zelf al niet blijven, hij liet er vier van zijn metgezellen achter, wier deugden en verdiensten voor de Iersche Kerk later zijn grootste troost waren, toen zij, in 1142 teruggekeerd, het klooster van Mellifont stichtten, dat spoedig het brandpunt werd van het kerkelijk leven.

Als Pauselijk Legaat wijdt de Heilige zich nu geheel aan de zielzorg, doch deels door den spoedigen dood van drie Pausen, deels omdat hij niet aanstonds de bisschoppen in een nationaal concilie kon bijeenverzamelen, bleven de pallium's uit. Hij besloot voor de tweede maal naar Rome te reizen, toen hij hoorde dat Eugenius III zich in Frankrijk bevond. Daarheen begaf hij zich nu, maar zijne reis werd door verschillende redenen, vooral door de ijverzucht van koning Stephanus, zoozeer vertraagd, dat hij in Frankrijk aankwam, toen de Paus vertrokken was en, zooals de H. Bernardus hem zeide, „reeds dicht bij Rome" zijn moest. Een paar dagen voor het feest van den H. Lucas kwam hij te Clairvaux aan, op dit feest pontificeert hij nog, maar op denzelfden dag tast hem de koorts aan, en wordt hij bedlegerig. Hij voorspelt zijn dood op Allerzielendag van hetzelfde jaar, ontvangt de HH. Sacramenten der stervenden, neemt een roerend afscheid van den H. Bernardus en van alle kloosterlingen, en toen de 2de November was aangebroken, en een teeken allen om zijn sterfbed had bijeengeroepen, gaf hij zijne ziel aan den

Schepper terug, op de plaats en den dag, die hij verlangd en voorspeld had, in het 54ste jaar van zijn leven (1148). Reeds den 6den Juli van 1189 werd hij door Paus Clemens III in de rij der Heiligen opgenomen, terwijl zijn feest, volgens het Romeinsch *Martyrologium* op den 3den November gevierd wordt.

* * *

Dat er buitengewone heiligheid gevorderd werd in den man, die een werk tot stand bracht, dat door alle navolgende eeuwen rijke vruchten voor de Iersche Kerk zou afwerpen, blijkt genoegzaam uit de korte beschrijving van het tijdperk, waarin hij leefde en werkte; dat God op bovennatuurlijke wijze zijn bizonderen bijstand verleende, getuigen ons al zijne levensbeschrijvers, de H. Bernardus op de eerste plaats. Het zij voor ons doel genoeg een paar aanhalingen te doen, waaruit blijkt, hoe, naar hunne meening, de geest der oude Profeten, in hooge mate, op Malachias gerust heeft. Nadat de H. Bernardus eenige voorspellingen heeft aangehaald, waarvan hij zelf getuige was, hoe zij uitkwamen, gaat hij voort: „Dat zijn slechts *weinige* voorbeelden *uit meerdere*, maar vele zijn het voor dezen tijd, want wij leven niet meer in een tijd van wonderen.... Als wij ook slechts *die weinige voorbeelden hadden, die wij aanhaalden*, dan blijkt uit deze nog voldoende, dat hem noch *de gave der voorspelling* ontbrak, noch de *openbaring*, noch de bestraffing der goddeloozen" enz. („Haec dicta sunt pauca quidem de pluribus, sed multa pro tempore.... Si bene advertimus pauca ipsa, quae dicta sunt, non prophetia defuit illi, non revelatio, non ultio impiorum" etc.) Hetzelfde schrijft Ribadeneira († 1611): „Onder de tallooze wonderen van dezen Heilige vindt men alle soorten van wonderen van vroegere tijden: voorspellingen, openbaringen" enz. De profetiën, die bekend waren, bepaalden zich evenwel tot de weinige, die de H. Bernardus in zijne levensbeschrijving aanhaalt, totdat in 1590 Arnoldus Wion in Italië een manuscript ontdekte, bevattende eene profetie van den H. Malachias, welke van het jaar 1143 af hon-

derd en elf Pausen aangaf, die elkander op den Stoel van Petrus zouden opvolgen, en met een paar woorden hun persoon of regeering karakteriseerde, en tevens den naam noemde van den laatsten Paus, die aan het einde der wereld de kudde van Christus weiden zal.

Laten wij nu eerst vragen, wie deze Arnoldus Wion was, om te weten, of wij met recht mogen verwachten in hem een onverdachten getuige aan te treffen. Arnoldus Wion was in 1554 te Douai geboren. Zucht naar eenzaamheid, studie en gebed deed hem reeds vroegtijdig besluiten zijn vaderland, door zoovele onlusten in beroering, te verlaten en elders rust te zoeken. Zoo ging hij naar Italië, waar hij werd opgenomen in het klooster van den H. Benedictus van Mantua, van de Congregatie van Monte Cassino. Zijn ordekleed als Benedictijn zegt al iets, zijn werken toonen, dat hij in de geleerde wereld thuis hoorde. Hij schreef de geschiedenis van zijne orde in het Latijn, evenzoo het leven van den H. Gerardus, martelaar en apostel van Hongarije, en een martyrologium van de orde van den H. Benedictus, dat in 1629 opnieuw door Dom H. Menard werd uitgegeven.

De ontdekking van Wion was zeker hoogst merkwaardig, doch hij haastte zich niet haar wereldkundig te maken, eerst wilde hij haar zelf bestudeeren, en door de geleerden, met welke hij in nauwe relatie stond, laten onderzoeken.

In dien tijd leefde er in Rome een geleerde Dominicaan, Ciaconius, die zijn geheele leven met de studie der christelijke oudheden en der kerkelijke geschiedenis had doorgebracht, en wiens voornaamste werk: *Vitae et res gestae Summorum Pontificum Romanorum et S. R. E. Cardinalium* heden nog van zijn groote eruditie getuigt. Tot dezen wendde zich Wion, daar hij de verantwoordelijkheid der beoordeeling niet geheel op zich wilde nemen. Ciaconius schatte het document zoo hoog, dat hij de symbolen der voorspelling op de verschillende Pausen tot Urbanus VII toepaste en uitlegde, en met deze uitlegging voorzien

gaf Wion, vijf jaren later (1595), op aandrang van velen, de voorspelling uit in zijn *Lignum vitae.* „Quae [prophetia] — zoo schrijft hij — quia brevis est et nondum, quod sciam, excusa et a multis desiderata, hic a nobis apposita est. Quae ad Pontifices adjecta non sunt ipsius Malachiae, sed R. P. F. Alfonsi Ciaconii, Ordinis Praedicatorum, hujus prophetiae interpretis" [1]).

De profetie werd overal, ook door de geleerden, met eerbied en onderscheiding ontvangen. De eerste, dien wij ontmoeten, is de Cisterciënser Robert Rusca, hij neemt haar op in zijne *Geschiedenis van Citeaux.* Thomas van Messingham drukt haar over in zijn *Florigellum Insulae Sanctorum Hyberniae* (1624), en vervolgt de uitlegging van Ciaconius tot Urbanus VIII (1623). De Dominicaan Domptius houdt er eene lofrede op in zijn *Reductio analytica* etc. (1625). De beroemde Benedictijn van Weingarten, Gabriel Recelin, zoo doorkneed in de christelijke archeologie, schrijft er de volgende waardeerende woorden over in zijn *Menologium benedictinum* (1655): „Exstat memorabile ejus [Malachiae] monumentum, prophetia de Summis Pontificibus Romanis, deinceps ad clavum Petri sessuris, admirandis sane indiciis pontificatu cujusque scitissime designato; ut Dei gratiam in tanto Pontifice omnis posteritas haud immerito suspiciat, miretur ac veneretur" [2]). De Franciscaner pater M. Gorgeu gaf een geheel werk in quarto uit ter verdediging der profetie: *Remarques sur les Souverains Pontifes Romains* (1659). De Belgische Jesuïet Engelgrave neemt

---

[1]) „Daar deze profetie kort is, en, zoover ik weet, nog niet uitgegeven, voeg ik haar hierbij om aan veler verlangen te voldoen. De toepassing op de Pausen is niet door Malachias zelven gemaakt, maar door P. F. Alfonsus Ciaconius, van de orde der Dominicanen, die deze profetie verklaarde."

[2]) „Er bestaat van Malachias een merkwaardig geschrift, eene voorspelling van de Roomsche Pausen, die elkander aan het roer van Petrus' scheepje zullen opvolgen; deze geeft met wonderbare teekenen ieders bestuur zoo nauwkeurig aan, dat het nageslacht met eerbied en bewondering de genade erkent door God aan dezen grooten Bisschop geschonken."

in zijn *Lux evangelica* (1659) de geheele profetie over, en plaatst de volgende bemerking voorop: „De adellijken stellen hunne afkomst vast door hun blazoen te toonen en de opvolging hunner voorvaderen te bewijzen.... Op dezelfde wijze kunnen wij zeggen: op Petrus volgde Linus, op Linus Cletus, op Cletus Clemens, op Clemens Anacletus, en zoo vervolgend tot op den laatsten dag der wereld [Engelgrave neemt aan dat na *Gloria olivae* de laatste Paus komen zal, onder wien de wereld vergaat]. Want bezield met den geest der profeten, heeft Malachias, Aartsbisschop van Armagh, gestorven den 2den November 1148, ons vóór vijf honderd jaren geheel deze opvolging aangegeven in symbolen, die wel duister zijn, maar altijd door de uitkomst werden bevestigd". En aan het einde der profetie schrijft hij: „Hetgeen ik aangehaald heb is neergeschreven door een der verdienstelijkste zonen van de Heilige Roomsche Kerk, den Aartsbisschop en Primaat van Ierland, den H. Malachias, de glorie der kloosterlingen en den boezemvriend van den beminnelijken H. Bernardus. Deze onafgebroken opvolging van Pausen, die zetelen op den stoel van Petrus, bewijst de oudheid der H. Kerk, hare eenheid, hare waarheid, en vooral haar voortdurend bestaan, kenteekenen die de ongeloovigen door alle middelen zouden willen vernietigen". In 1670 geeft Germano zijn groot werk uit: *Vita, gesti et predizzioni del Padre San Malachia.*

Niet katholieken alleen, zelfs protestanten treden op als hare verdedigers. Zoo Johan Peter Graff met zijne *Disquisitio historica de successionibus Pontificum Romanorum secundum praenotationem Malachiae Hiberno adscriptam* (1677); zoo Theod. Grugère met zijn werk: *Commentatio historica de successione continua Pontificum Romanorum secundum vaticinia Malachiae a dubiis vindicata* (1723).

Gedurende de drie eeuwen, die er op de ontdekking van het manuscript gevolgd zijn, gaan er uit alle landen, uit alle rangen der maatschappij stemmen op, die met eerbied deze profetie noemen en zich verblijden in het licht, dat uit de duistere sym-

bolen opgaat voor hem, die ze met aandacht bestudeert, zooals uit de donkere koolspits het electrische licht tintelt. Soms is het schemerschijn als aan een droeven winteravond, soms glorend licht als middagzonnestralen.

Wie kent de symbolen niet *Peregrinus apostolicus*, *Aquila rapax*, *Crux de cruce*, *Lumen in coelo*? Den 27en Februari 1782 begon Pius VI zijne pelgrimsvaart, hij trok naar Weenen voor de belangen der H. Kerk. God maakte deze reis tot een zegetocht, gelijk Hij voor Zijn Zoon den Thabor plaatste voor Calvarië, en toen reeds fluisterde men: „*peregrinus apostolicus*". Het was slechts een voorspel. Den 20en Februari 1798 werd Pius VI uit Rome ontvoerd. Men sloeg den weg in van Viterbo, zijn escorte sleepte hem naar Toscane. Den 28en Februari kwam hij te Siëna. Daar leefde hij als gevangene, totdat op den 25en Mei eene aardbeving het huis verwoestte, dat hij bewoonde; de zoldering van zijne kamer stortte in op het eigen oogenblik, dat hij haar verlaten had. Men bracht hem over naar een ander huis buiten de stad, vervolgens naar een Karthuizer klooster bij Florence. Den 27en Maart werd Pius uit het Karthuizer klooster bij Florence weggevoerd naar Bologna, daarna naar Parma; de komst der Oostenrijkers deed zijn vertrek verhaasten. Nu den weg op naar Turijn. Gedurende den rit stond hij bloot aan alle ongemakken, reizend bij alle weer, niet wetend waarheen men hem leidde, niets gereed vindend om hem te ontvangen. De bevelen voor het vertrek kwamen haastig op, haastig werden zij uitgevoerd. In Mei bevond zich de Paus in Frankrijk. Te Briançon aangekomen, werd hij in een schuur bewaakt, maar alle ongerieflijkheid was niets vergeleken bij het verdriet, dat men hem aandeed door hem te scheiden van de trouwe deelgenooten zijner ballingschap. Drie weken had men hem deze nieuwe kwelling aangedaan, toen het bevel kwam hem naar Valence te brengen. Vruchteloos verklaarden de geneesheeren, dat verder reizen onmogelijk was voor den zieken 80-jarigen grijsaard, men

moest vertrekken. Men voerde hem langs Embrun, Gap en Grenoble. Den 14en Juli kwam hij te Valence, waar hij stierf als gevangene in de citadel, den 29en Augustus 1799, na uit de handen van Mgr. Spina, Aartsbisschop van Corinthe, de laatste HH. Sacramenten ontvangen te hebben, op den dag, dat het bevel aankwam hem naar Dijon te transporteeren [1]). Was het *Peregrinus apostolicus* der profetie in hem niet tot waarheid geworden?

Op Pius VI volgt Pius VII, en de H. Malachias duidt zijne regeering aan door het symbool *Aquila rapax* [2]). Schouwt naar boven, ziet gij daar geen adelaar in steeds enger kringen om den stoel van Petrus zweven? „Nooit — zegt Kardinaal Wiseman — nooit werd door een koning een zinnebeeld gekozen, dat beter van toepassing was dan de adelaar voor Napoleon. Adelaar door zijn blik, adelaar door zijn vlucht, adelaar door de macht van zijn vleugelslag, als hij hoog zweefde boven zijne prooi, adelaar door het geweld, waarmede hij op haar neerstortte en haar greep, adelaar ook door alles, wat den koning der vogels onderscheidt van den gier, den sperwer of den edelen valk. Soldaat van nature en overweldiger uit eigenbelang, had hij alle ruwheid van den eersten, alle aanmatiging van den laatste, maar geschapen was hij voor den troon als ware hij een koningskind geweest". Wie heeft in die dagen heiligschennend de hand geslagen aan het tijdelijk bezit der Kerk, wie heeft zich lafhartig aan den Paus zelf vergrepen en hem twee en een half jaar in Fontainebleau gevangen gehouden? Wie heeft in Rome huis gehouden, zooals geen barbaren deden, en al wat er was in de villa Albani, bij de Farnesen, de Honesti, op het museum Clementi, op het capitool, ontvoerd, geplunderd, vernield of verkocht? Is het profetenwoord *Aquila rapax* dan zoo duister?

---

[1]) Picot, *Mémoires.*

[2]) Grijpende adelaar.

Wij kennen allen het leven van Pius IX en Leo XIII, wij zijn gewoon geworden door den drang der geschiedenis hun namen met *Crux de cruce* en *Lumen in coelo* in éénen adem te noemen; — Pius IX, onder wien het kruis van Savoye voor de derde maal eene schandelijke rol vervulde volgens de voorspelling van Malachias, Pius IX, wien geen kruis gespaard bleef in zijne regeering, die langer was dan van een der vroegere Pausen, die bemind werd, zooals slechts een vader kan bemind worden door zijn kinderen, juist daarom misschien, omdat hij meer dan een ander leed en als kruisdrager eene grootere gelijkenis toonde met zijn goddelijken Meester; — Leo XIII met het licht in zijn wapenschild, het licht ontstekend voor de Kerk in zijn encyclieken, voor de geheele wereld door zijne reorganisatie der maatschappij, Leo XIII, die boven de verduistering van het verstand bij het bankroet der moderne wetenschap de zon van alle weten weer aan den hemel plaatst in hare hoogste menschelijke afschaduwing. Zou het waar zijn wat Firnstein zegt: „Dasz ein des Sitzens im Konklave überdrüsziger Kardinal sich den Spasz erlaubte eine Reihe von künftigen Päpsten hervorzusagen?"

* * *

Men meene nu evenwel niet, dat woorden zooals die van Firnstein slechts sporadische uitingen zijn; neen bijna van het oogenblik af, dat de profetie werd uitgegeven, gaat er een koor van liefelijkheden op, waarvan wij er geen enkele willen herhalen, om niet af te dwalen van de argumenten, die tegen de authenticiteit van het gevonden manuscript worden ingebracht.

Als de eerste, die tegen de profetie van Malachias optrad wordt gewoonlijk Pater Ménestrier S. J. genoemd, die in 1689 zijn werk *Réfutation des Prophéties faussement attribuées à Saint Malachie sur les élections des Papes* uitgaf; dit is het standaardwerk, waarvan alle volgende slechts uittreksels zijn of weer omwerkingen van deze. Zulk een uittreksel vindt men in den *Grand Dictionnaire historique* van Moréri (Paris 1747)

in de *Vitae Romanorum Pontificum* van Sandini, in de dissertatie van den Pater Barnabiet Castaldi, opgenomen in *Nuova Raccolta degli opuscoli scientifici* (Venezia 1787) in de *Storia de' Sommi Pontefici* van Novaës (Siena 1802), in den *Dizionario di erudizione storica-ecclesiastica* van Moroni (Venezia 1852), in *The life of Saint Malachy O'Morghoir* van John O'Hanlon (Dublin 1859).

Ménestrier was echter feitelijk de eerste niet; lang voor hem schreef de Pater Conventueel Franc. Carrière zijn werk: *Historia chronologica Pontificum Romanorum cum praesignatione futurorum ex Sancto Malachia* (Lyon 1602, 1663, 1694, Venetië 1697). Uit dit boek heeft Ménestrier geput, zonder evenwel de bron te noemen. Dit blijkt uit eene kleine aanteekening van den Bollandist van Papenbroeck, die in *Appendix II* van het 13de deel der *Acta Sanctorum* gelegenheid heeft een enkel woord over deze profetie te zeggen. Hij haalt in korte woorden de geheele lijst argumenten van Ménestrier aan, en voegt er dan bij: „Si quis tamen singula velit expensa videre, adeat Francisci Carrière *Chronologiam Pontificiam* ad cujus calcem breviter quidem, sed in re tam futile satis abunde id agitur" [1]). Ten overvloede heeft in den laatsten tijd de geschiedschrijver van de Pausen van Avignon, M. Christophe, op verzoek van Cucherat beide werken met elkaar vergeleken, en het resultaat van zijn onderzoek geeft hij in de volgende bewoordingen weer: „Après avoir lu Carrière, je n'ai pas été médiocrement surpris de voir que le célèbre jésuite n'a pas craint de se faire l'amplificateur de l'humble conventuel, bien qu'il ne le cite nulle part. Ménestrier a mis dans son travail plus d'érudition, de logique, et de litterature que Carrière, mais le fond est le même".

In Carrière hebben wij dus de oudste en de eenige bron van tegenspraak. Daar deze evenwel aan de meesten onbekend was,

[1]) „Wanneer iemand deze in den breede wil nagaan, zoo sla hij de *Chronologia Pontificia* van Carrière op, waarin deze weinig beteekenende zaak vrij uitvoerig behandeld wordt."

omdat Ménestrier zijn naam niet noemt, zocht men in eene andere richting eene autoriteit, op wie men zich beroepen kon, vóór 1689, en vond deze in den Spaanschen Cisterciënser Angelus Manriquez († 1649). Schrijvend over Robert Rusca, dien wij reeds vroeger als voorstander der profetie aanhaalden, drukt hij zich aldus uit: „Hic oracula quaedam seu praedictiones de Summis Pontificibus ad finem usque mundi successuris, ab Arnoldo Wionio vulgatas, ipse transcribit; sed apocryphas, ut conjectari licet, nec satis sapientes gravitatem viri sanctissimi" [1]). Hij verwerpt dus de profetie niet geheel en al (ut conjectari licet), en niet om geschiedkundige redenen maar uit een overdreven eerbied voor den Heilige (nec satis sapientes gravitatem viri sanctissimi).

Merken wij terloops op, dat Bucelin, wiens werk eerst 6 jaren na Manriquez' dood uitkwam, door deze redeneering niet van gevoelen veranderde, hoewel hij ook den gewraakten tekst kent, daar hij dikwijls de annalen van Citeaux in zijn *Menologium* aanhaalt, en als geschiedkundige autoriteit staat Bucelin hooger dan Manriquez. Ook Engelgrave, wiens *Lux Evangelica* eerst in 1659 uitkwam, blijft bij zijne waardeerende beoordeeling.

Gelijk Manriquez meer om een persoonlijk gevoelen tegen de profetie optrad, zoo komt ook bij Carrière de historische critiek voort uit de volgende beweegredenen: 1°. de duisterheid, het onbepaalde, het willekeurige der symbolen; 2°. de onvereenigbaarheid der profetie met de woorden van het Evangelie: „de die autem illa et hora nemo scit"; 3°. de onwaarschijnlijkheid; dat God deze openbaring gegeven zou hebben aan den Aartsbisschop van Armagh, terwijl hij haar verborgen hield voor zijn beminden leerling Joannes.

---

[1]) „Deze heeft eenige orakelspreuken of voorspellingen over de opvolging der Pausen tot aan het einde der wereld, welke Arnoldus Wion uitgaf, in zijn boek opgenomen, doch deze zijn apocrief, naar men mag veronderstellen, en strooken niet genoegzaam met den ernst van dezen heiligen man."

Volledigheidshalve voegen wij er nog aan toe, dat Carrière, en vele zijner volgelingen, de profetie nog om deze reden bestrijden, dat in de lijst der Pausen ook sommige tegenpausen worden opgenoemd. De sluitkracht dezer redeneering ontgaat mij; of behooren de tegenpausen niet tot de geschiedenis der Pausen, gelijk de Antichrist tot die der H. Kerk? Juist door deze profetie wordt hun de tiaar, die zij met eigen hand op het hoofd hadden gedrukt, afgeslagen; zij worden geteld, maar niet medegerekend; zij worden gewogen, maar als valsch geld weggeworpen en een ander ontvangt den naam dien zij hadden aangenomen; de Kerk Gods wilden zij verdeelen, maar hunne namen worden als kantteekening op de rol der Pausen gebracht, wier chronologie zonder tusschenruimte voortschrijdt; boven hun hoofden vlammen de woorden der schrijvende vingers: „Mane, Thekel, Phares".

Laten wij thans op de drie bovengenoemde punten een kort antwoord geven. Vooreerst dan: het is waar, de voorspellingen zijn duister, en met alle studie wordt nog niet altijd de sluier, die er overheen gespreid ligt, geheel weggenomen, hoewel de meeste duidelijk en sprekend worden, wanneer zij vervuld zijn; dan eerst blijkt, dat hare bewoordingen niet willekeurig gekozen zijn, doch slechts op één bepaalden persoon kunnen worden toegepast. Zijn de profetenwoorden der H. Schrift niet bijna allen met zulk een waas beademd? Zou Manriqnez ook daar geen voorbeelden vinden, die hij naast *Bellua insatiabilis*, *Animal rurale*, *Aquila rapax* [1]) kan plaatsen, waarvan hij ook op het eerste gezicht zeggen zou „nec satis sapientes gravitatem viri sanctissimi", zooals bijv. Jeremias I, 11 en 13: „Virga vigilans, Olla succensa", en Genesis XLIX: „Catulus leonis, Asinus fortis, Cervus emissus, Lupus rapax"? [2])

Op de tweede plaats, wat de onvereenigbaarheid der profetie met de woorden des Evangelies betreft, wij behoeven de lijst

[1]) Onverzadelijk beest, Landelijk dier, Grijpende adelaar.

[2]) Waakzame roede, Ziedende pot, Leeuwenwelp, Sterke ezel, Hert in vrijen loop, Grijpende wolf.

der Pausen, zooals ik reeds in het begin zeide, niet als tot den laatsten dag gaande op te vatten, doch al was dit het geval, deze opvatting zou niet in strijd zijn met de H. Schrift, want ook daar worden teekenen aangegeven, die de nabijheid van dien dag aankondigen, en wordt de kennis dier nabijheid zelfs uitdrukkelijk uitgesproken in het voorbeeld: „Ab arbore autem fici discite parabolam: cum jam ramus ejus tener fuerit, et folia nata, scitis quia prope est aestas: ita et vos, cum videritis haec omnia, scitote quia prope est in januis" Matth. XXIV: 32, 33 [1]).

Ten derde, wanneer het waar was, wat Carrière te denken geeft, dat met de Apocalypsis van den H. Joannes de openbaringen zijn afgesloten, waarom telt dan de Apostel de profetie, die wel niet uitsluitend maar somtijds toch ook de openbaring van iets toekomstigs gaf, onder de genadegaven des H. Geestes: „Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiae.... alii prophetia" I Cor. XII: 8, 10 [2]); waarom vermaant hij dan: „prophetias nolite spernere" I Thess. V: 20 [3])?

Wij moeten dus aan deze redeneeringen alle bewijskracht ontzeggen, en toch zijn zij de oorzaak geweest van den geheelen strijd, de grondgedachte die alle argumenten tegen de profetie heeft ingegeven en belichaamd.

Gaan wij nu tot deze argumenten in het bizonder over, dan zullen wij zien, dat zij in den loop der tijden weinig verandering, zelfs in de redactie, ondergaan hebben. Wij geven ze, zooals ze door Van Papenbroeck, Vallemont, en de *Civiltà cattolica* geformuleerd worden. Van Papenbroeck haalt de argumenten aan van Carrière; Vallemont, die met Ménestrier het meest geciteerd

---

[1]) „Leert dan van den vijgeboom deze gelijkenis: wanneer zijn tak alreeds teeder is, en de bladeren uitspruiten, weet gij, dat de zomer nabij is: zoo ook gij, wanneer gij alle deze dingen ziet, weet dan dat het nabij, voor de deure is."

[2]) „Aan den een' toch wordt door den Geest gegeven een woord van wijsheid.... aan een' ander profetie."

[3]) „Veracht de profetieën niet."

wordt, geeft in zijn *Eléments de l'histoire de l'Eglise de Jésus Christ* (1758) eene omwerking van Moréri, gelijk Ménestrier gaf van Carrière; het artikel in het nummer van 17 Augustus 1895 der *Civiltà*: *La così detta „Profezia di S. Malachia" sui Papi* is het laatste, wat over deze kwestie verschenen is.

I.

„An autem vel alius quispiam ejus meminit ante Urbani VII „pontificatum? Omnino nullus.... Ut habet in ejus vita S. Bernardus, „sed absque ulla alicujus ab illo relictae prophetiae mentione" (Van Papenbroeck) [1]).

„Nul auteur contemporain n'a parlé de cette prophétie; non pas „même Saint Bernard, qui a écrit avec tant de soin et d'affection „la vie de Saint Malachie, et qui n'auroit pas oublié une chose de „cette importance" (Vallemont).

„Niuno scrittore coevo al supposto autore ne fa memoria, neppure „S. Bernardo, amico del S. Arcivescovo Malachia e di cui scrisse la „vita, benchè faccia menzione di altre profezie di minore importanza „fatte dal Santo" (*Civiltà cattolica*) [2]).

Het feit, dat de profetie eerst in 1590 ontdekt werd, geeft genoegzaam den grond aan, waarom niemand er vóór dien tijd van gesproken heeft; hoevele manuscripten van hooge waarde liggen nog verborgen in bibliotheken, geen jaar gaat er voorbij, of nieuwe ontdekkingen worden gedaan, en men heeft volstrekt geen reden aan de echtheid dier stukken te twijfelen, omdat niemand van hun bestaan kennis droeg. Men gaat uit van de ver-

---

[1]) „Heeft soms de een of ander deze profetie aangehaald vóór de regeering van Urbanus VII? Volstrekt niemand.... zooals de H. Bernardus in zijne levensbeschrijving vermeldt, doch zonder gewag te maken van eenige profetie, die hij zou hebben nagelaten."

[2]) „Geen enkel tijdgenoot van Malachias, dien men als den ziener dezer profetie wil doen doorgaan, heeft er in zijne geschriften van gewaagd, zelfs de H. Bernardus niet, die de vriend was van den H. Aartsbisschop, en diens leven beschreef, hoewel hij melding maakt van andere profetieën van veel minder gewicht, die de Heilige heeft uitgesproken."

onderstelling, dat de H. Bernardus, deze profetie niet kende, doch hoe zal men dit bewijzen? Het tegenovergestelde heeft zelfs veel meer waarschijnlijkheid voor zich, nl. dat de heilige boezemvriend van den heiligen Aartsbisschop, ingewijd zal zijn geweest in de geheimen der groote genadegaven, welke aan dezen geschonken waren. De H. Bernardus spreekt niet over deze profetie, hij had er ook geene aanleiding voor, daar hij slechts voorspellingen aanhaalt, door wier vervulling de profetische geest van den H. Malachias bewezen werd, en om deze reden voegt hij er ook uitdrukkelijk bij, dat hij slechts eenige weinige voorbeelden aanhaalt: „Haec dicta sunt pauca quidem de pluribus .... si bene advertimus pauca ipsa, quae dicta sunt, non prophetia defuit illi, non revelatio" etc. Toen Bernardus het leven van Malachias schreef, bestond er voor zijn lezers nog geen enkel criterium voor de echtheid dezer profetie, en al zou hij persoonlijk dit gehad hebben, zoo heeft het toch volstrekt niets verwonderlijks, dat hij hiervan geen gewag maakt, wanneer hij wist, dat het uur voor openbaarmaking nog niet gekomen was.

II.

„Unde is [Wion] illam habuit? ex quo manuscripto? quam „antiquo? ubi invenicndo? qua fide transcripto? nihil horum quaerere „curavit Wion" (van Papenbroeck) [1]).

„Arnold de Wion .... dans un ouvrage intitulé *Lignum vitae*... „après (en) avoir dit assez peu de chose [de Saint Malachie] il „donne la Profétie dont il est ici question, déclarant qu'elle n'avoit „point encore été imprimée, et que plusieurs curieux souhaitoient „de la voir. Ce bon religieux ne dit point où il l'a prise, de qui „il la tenoit, et où elle étoit demeurée cachée durant 450 ans.... „Il falloit marquer de quelle main elle venoit, si on l'avoit trouvée „dans la poussière de quelque bibliothèque, ou bien parmi les ouvrages „de Saint Malachie" (Vallemont).

---

[1]) „Vanwaar heeft Wion deze profetie? Uit welk manuscript? Hoe oud was dit? Waar werd het gevonden? Hoe werd het overgeschreven? Niets van dit alles heeft Wion nagezocht."

„Il Wion non dice donde ha avuta detta profezia; per qual „canale, attraverso quattro secoli e mezzo, sia a lui venuta, dove „sia stata riposta e da chi custodita" (*Civiltà*) [1]).

Was het noodig, dat Wion alle omstandigheden der ontdekking wereldkundig maakte bij zijne uitgave, zooals wij dat thans met onze 19de eeuwsche begrippen van geschiedschrijving verlangen? Wanneer hij zijne vondst aanstonds had uitgegeven, zonder er iemand mede in kennis te stellen, dan voorzeker, ja. Maar, zooals wij vroeger zagen, publiceerde hij het gevonden manuscript niet aanstonds, doch maakte her eerst bekend aan Ciaconius en zijn geleerde vrienden, en eerst later gaf hij het uit met de verklaring, dat Ciaconius de symbolen op de verschillende Pausen had toegepast; wanneer die samenwerking niet bestaan had, zou Ciaconius, die eerst 1601 of 1602 stierf, tegen deze bewering zijn opgekomen. Daarbij verklaart Wion, dat het publiceeren der ontdekking door velen verlangd werd, waaruit volgt, dat deze aan vele geleerden, tusschen 1590 en 1595, was bekend geworden, die nu ook het manuscript wilden bezitten en bestudeeren. Aan hen allen moeten zeker de omstandigheden der ontdekking bekend zijn geweest, en dit veronderstellend, liet Wion de vermelding der bijzonderheden achterwege. Wij mogen het betreuren dat deze nu voor altijd voor ons zullen verborgen blijven, doch om er een argument tegen de profetie uit te halen, moet men deugdelijke bewijzen hebben, dat èn Wion, èn Ciaconius, èn de geleerden van hun tijd, den wil hebben gehad om te bedriegen, dat zij hebben samengespannen om eene valsche profetie voor eene echte uit te geven, welke bewering niet alleen alle waarschijnlijkheid tegen zich heeft, maar ook onder de termen valt van wat de Franschen noemen: „Une accusation qu' on ne prouve pas".

---

[1]) „Wein zegt niet, vanwaar hij deze profetie heeft, noch door wiens handen zij, na vier en een halve eeuw, tot hem gekomen is, noch waar zij berustte, noch door wien zij bewaard werd."

III.

„Videtur autem scripsisse de praeteritis usque ad Sixtum V" (van Papenbroeck) [1]).

„Il y a apparence que cet ouvrage de mensonge fut fabriqué en „1590, après la mort d'Urbain VII, et peut-être dans le conclave „où Grégoire XIV fut élu. Ce conclave, qui dura deux mois et huit „jours, parut trop long à quelques Cardinaux. Dans l'empressement „de finir une élection qui tiroit si fort en longueur, quelqu'un, pour „faire tomber le sort sur le Cardinal Nicolas Sfondrate, qui étoit „Milanois, composa cet ouvrage, et le fit valoir. Il est aisé d'imposer „aux gens de bien, qui sont toujours simples, et qu'on n'a pas „de peine à engager dans un parti pour lequel on leur montre „que le ciel se déclare" (Vallemout). Als karakteristiek van de denkwijze van een abbé uit de 18de eeuw zijn deze woorden zeker merkwaardig.

De *Civiltà* haalt de woorden aan van Moroni, die de waarschijnlijkheid uitspreekt: „che dette profezie fossero composte e fabricate „nel tempo del conclave, in cui uscì eletto Gregorio XIV, dai parti- „giani del Card. Simoncelli di Orvieto, che essi designavano colla „profezia: *de antiquitate urbis*" [2]).

Men, ziet het enge pad der redeneering wordt verlaten, en wij stappen over op den breeden weg der mogelijkheden: „videtur, il y a apparence, peut-être". Carrière, Ménestrier en van Papenbroeck leidden de mogelijkheid, dat de profetie eerst in 1590 gemaakt zou zijn, hieruit af, dat naar hunne mening de Pausen vóór dien tijd zoo duidelijk waren aangegeven, dat het niet anders kon, of de geschiedboeken moesten zijn geraadpleegd; deze opwerping behandelen wij onder nummer IV. Voor Moréri

---

[1]) „Het schijnt dat hij tot aan Sixtus V geschreven heeft over personen, die reeds tot de geschiedenis behoorden."

[2]) ... „dat deze profetiën samengesteld werden tijdens het conclave, in hetwelk Gregorius XIV gekozen werd, en uitgedacht door de partijgenooten van kardinaal Simoncelli van Orvieto, dien zij aanduidden door de voorspellende woorden: *de antiquitate urbis*, d. i. *van de oudheid der stad*."

was deze bedenking niet doorslaand genoeg, en zoo legde hij den eersten steen voor het argument in den aangehaalden vorm, waarop de volgende geslachten hebben voortgebouwd. Hij stelt de zaak aldus voor. Toen Paus Urbanus VII, na eene regeering van slechts 13 dagen, gestorven was, moesten de kardinalen, in conclave vereenigd, een anderen Paus kiezen. Sommige wilden nu de keuze van kardinaal Simoncelli, geboren te Orvieto, in Latijn *urbs vetus*, doordrijven. Zij maakten een lijst van Pausen op, waarin de te kiezen Paus met het symbool „De antiquitate urbis" werd aangeduid, en gaven deze als profetie van den H. Malachias uit; zoo haalden zij gemakkelijk alle andere kardinalen tot hunne partij over, want voor dezen was het nu eene vingerwijzing Gods dat zij den Kardinaal *de antiquitate urbis*, n.l. van Orvieto, kiezen moesten. Si non è vero, è ben trovato.

Maar nu wil het geval, dat Moréri zich vergist : Gregorius XIV was niet Simoncelli, maar Nicola Sfondrate. Vallemont ontdekt de fout van zijn meester, en zet er den waren naam voor in de plaats, en geeft dan de uitlegging, waarom de keuze zoo gemakkelijk op dezen Kardinaal geleid werd: „Le Cardinal Sfondrate étoit de Milan, qu'on dit être fondé près de 400 ans avant la naissance de N.—S." De Kardinalen wisten waarschijnlijk niet, dat Marseille 600 jaar voor Christus gesticht was, en Rome zelfs nog vroeger! Waarlijk „il est aisé d'imposer aux gens de bien qui sont toujours simples".

Mij dunkt dit stukje geschiedenis verklaart duidelijk genoeg, waarom men er later toe gekomen is beide verklaringen samen te smelten en te zeggen: de Kardinaal van Orvieto werd wel bedoeld, maar hij werd niet gekozen, „di fatto però non uscì eletto il Simoncelli, a cui veramente si attagliave de *antiquitate urbis*" (*Civiltà*). Wie een oogenblik denkt aan de wetten van het conclave, zooals die sedert 1272 op het tweede Algemeen Concilie van Lyon onder Paus Gregorius X zijn vastgesteld en steeds verscherpt, weet ook, dat er van partijdrijven, zooals die hier geschilderd wordt, geen sprake kan zijn.

IV.

Van Papenbroeck verzekert, dat vóór het jaar 1590 elke Paus duidelijk is aangegeven in deze profetie, „et sic cum aliqua allusione „ad insignia, nomen, patriam, familiam, professionem, Sixti illius de„cessores, incipiendo a Coelestino II, qui creatus est anno 1143," terwijl daarna geen uitleg meer mogelijk is, „torquens se ingenium „Ciaconii.... nulla dabatur, vel per umbram, tolerabilis explicatio" [1]).

„Ce qu'il y a de vrai, c'est que toutes les proféties, jusqu' à Gré„goire XIV, sont très claires et très-justes. Mais il n'en va pas de „même à l'égard des proféties suivantes. Il faut les tirer, il faut „les forcer... Le hasard qui fait quelquefois des coups de maître en „fait de jeux, a produit en quelques occasions, comme dans l'élection „d'Alexandre VII, des rencontres fort hûreuses, et qui aident mer„veilleusement a nourrir dans certains esprits faciles, la bonne opi„nion qu'ils ont pour tout ce qui a l'air de profétie et de divination. „Le *Montium custos* convient si juste à Alexandre VII, que si on ne „savoit pas ce que le hasard fait tous les jours, on seroit porté à „croire qu'il y auroit de merveilleux et du surnaturel dans cette „profétie" (Vallemont).

„I motti riguardanti i Papi dal 1143 fino al 1590,... si adattano „a quelli esattissimamente, come una spada al suo fodero, e non „iscattano d'nn pello della verità, per contrario, i motti riguardanti „i Papi seguenti fino a noi non si applicano che con isforzo e bisogna „tirarli colle corde, come si dice" (*Civiltà*) [2]).

Indien men de symbolen uitlegt op de wijze, zooals dat met „De antiquitate urbis" gedaan werd, dan ligt er in dit argument veel waars. Doch dit gaat niet altijd; er blijft in vele symbolen vóor 1590 eene betrekkelijke duisternis heerschen, en wanneer

---

[1]) „Zoo vindt men altijd van af Coelestinus II, die Paus werd in 1143, tot aan Sixtus toe, de eene of andere toespeling op het wapen, den naam, het vaderland, de familie, of het ambt... daarna is er geen schaduw zelfs van eene dragelijke uitlegging te vinden."

[2]) „De deviezen, welke de Pausen van 1143 tot aan 1590 aanduiden,... passen voor deze zoo juist als een degen in zijn scheede, en wijken geen haar breed van de waarheid af; daarentegen moet men de deviezen der volgende Pausen tot op onze dagen geweld aandoen, en ze, zooals men dat noemt, met de haren er bij slepen."

de profetie eerst in dat jaar ondergeschoven was, had zich de maker wel een weinig meer moeite kunnen geven, om haar, door de duidelijkheid van het verledene, nog beter ingang te doen vinden. Daarentegen is de profetie, juist na 1590, op verschillende plaatsen zoo sprekend, dat zelfs hare bestrijders er door getroffen worden. Zoo noemt Vallemont het symbool *Montium custos* [1]) (Alexander VII); zoo schrijft de Feller in zijn *Biographie universelle*: „Il faut convenir néamoins qu'il y a quelques-unes de ces dénominations qui s'accordent avec des circonstances rares et remarquables, comme celle de *Peregrinus apostolicus*, qui dans cette longue suite de successions, désigne Pie VI"; zoo vermeldt het *Kirchenlexikon* behalve deze nog *Aquila rapax* (Pius VII) en *Lumen in coelo* (Leo XIII). Zelfs Van Papenbroeck laat zich verleiden en zinspeelt in de opdracht van een zijner werken aan Clemens IX op de profetie. Deze Paus wordt aangeduid door het symbool *Sidus olorum* [2]), en Van Papenbroeck maakt met vreugde melding van het feit, dat zijn naam (kardinaal Rospigliosi) reeds vóor de keuze, door het anagram *Sidus oloris* was bekend geworden. Het vers dat men er op maakte luidde aldus:

„Clementi dantur claves: clementia regnet;
Rospiliosus abhinc *Sidus oloris* erit.
Nomen id omen habet: nam *P* dum vertitur in *D*
*D*empturus populo es, non *P*ositurus onus" [3]).

V.

„Enfin les savants n'ont jamais fait cas de cette profétie. Le „Cardinal Baronius, le P. Bzovius et Raynaldus n'en font nulle „mention, non pas même Ciacconius quoiqu'ils aient eu tant occasion „d'en parler" (Vallemont).

---

[1]) Wachter der bergen. [2]) Ster der zwanen.

[3]) „Clemens draagt nu de sleutels: regeere hij steeds goedertieren; *Rospiliosus* voorheen, nu is hij *Sterre der zwaan*. Zoo spelt de naam dien hij draagt: wordt *P* in *D* slechts veranderd, neemt hij den last van het volk, legt hij geen lasten hen op."

„Senza dire que niun conto fecero di quelle il Baronio, lo Spon„dane, il Rainaldi negli *Annali ecclesiastici*" (*Civiltà.*) [1]).

Wij hebben reeds vele geleerden aangehaald, die niet alleen van deze profetie melding maken, maar ook over haar bewoordingen bezigen, die van den grootsten eerbied en waardeering getuigen. Twee zijn er slechts, die veronderstellender wijze tegen haar optreden, Carrière en Manriquez, en dat nog niet ter wille van de geschiedenis, maar gedreven door een misplaatsten eerbied voor den H. Malachias; hun argumenten zijn nog de eenige argumenten; de volgende geslachten hebben niets anders gedaan dan hunne gedachten, ik zou bijna zeggen, hunne woorden, zonder eenige eigen fantasie, herhalen, zooals genoegzaam blijkt uit de aangehaalde tegenwerpingen. Maar waarom maakt Baronius in zijn *Annales ecclesiastici* geen melding van deze voorspelling, waarom Bzovius niet, en Spondanus, en Raynaldus, die zijn strijd tegen de Maagdenburger Centuriatoren voortzetten? De reden is niet ver te zoeken. Baronius behandelt de geschiedenis van af Christus' geboorte tot het jaar 1198, en zijn werk ging ter perse in 1588, dus voor dat het manuscript door Wion ontdekt was. Zij, die zijn arbeid voortzetten, begonnen met het jaar 1198, waar Baronius geëindigd was, zoodat zij het leven en de geschriften van den H. Malachias, die reeds in 1148 gestorven was, niet meer behoefden te behandelen. Wat Ciaconius betreft, wij hebben immers gezien, dat hij het was, die de symbolen op de verschillende Pausen toepaste, en door zijne medewerking Wion bewoog de profetie uit te geven.

* * *

Wat is nu het resultaat van den strijd? Er blijft in deze profetie veel duisters, niet alleen in hare bewoordingen, ook in hare ge-

---

[1]) „Zonder te zeggen, dat noch Baronius, noch Spondanus, noch Raynaldus van deze profetiën een enkel woord repten in de *Annales ecclesiastici.*"

heele geschiedenis, hare ontdekking, hare bestrijding, hare verdediging. Vele geleerden verklaren zich er voor, vele er tegen, en hoewel men moge meenen, dat de weegschaal naar den kant harer verdedigers overslaat, zoo ontbreekt haar toch het ontwijfelbaar zekere merkteeken der goddelijke openbaring. Wel mogen wij met den schrijver van de *Profezia veridica* (1689) denken: „Het is onmogelijk, dat een menschengeest, zonder goddelijke voorlichting en zonder profetische ingeving, aan het nageslacht eene reeks van symbolen kan achterlaten, die in de orde hunner opvolging de Pausen aanwijzen, die regeeren zullen, zonder eenige dwaling, en zonder dat een symbool past hetzij op een voorafgaanden Paus, hetzij op een volgenden, terwijl het slechts van toepassing is op den Opperherder, die door de geschiedenis wordt aangewezen", toch wordt men bij de studie dezer profetie nooit geheel bevredigd, en blijven er vele vragen onbeantwoord, waarvan men zoo gaarne de eindbeslissing hooren zou. Doch men merke wel op: alleen de woorden der profetie zijn van den H. Malachias, niet hare verklaring, niet hare toepassing, en dikwijls moet wat tegen de profetie wordt aangehaald, aan deze laatsten toegeschreven worden.

De structuur der symbolen geeft gemakkelijk aanleiding tot vergissingen: slechts twee of drie woorden, gewoonlijk zonder werkwoord, als in der haast neergeschreven, somtijds gefluisterd als een zucht van smarte, soms uitgejuicht als een jubelkreet. Zij hebben doorgaans een dubbelen zin: een persoonlijken, die alleen op den aangeduiden Paus slaat, en een algemeenen, die zijne regeering of de tijdsomstandigheden, waarin hij leeft, karakteriseert. De persoonlijke zin duidt den naam van den Paus aan, zijn vaderland, zijn wapen, zijn kardinaalstitel, zijn vroegere ambten of die zijner ouders; de algemeene zin slaat op eene of andere bijzondere gebeurtenis, die de regeering tot eene gelukkige of ongelukkige maakt. Somtijds vindt men alleen eene persoonlijke beteekenis, wat bijna altijd het geval is bij Pausen, die slechts

kort geregeerd hebben, somtijds alleen eene algemeene, wat gewoonlijk met regeeringen van langen duur samenvalt, somtijds ziet men beide vereenigd, zooals in Z. H. Paus Leo XIII, wiens devies *Lumen in coelo* èn zijn wapen èn zijn bestuur kenschetst. De meeste fouten in de uitlegging der profetie zijn hieruit ontstaan, dat men zich te veel aan den persoonlijken zin hield, zonder in de diepere algemeene beteekenis door te dringen.

Uit deze profetie iets omtrent een volgenden Paus besluiten is nog altijd — de „Spielerei" op den naam *Rospigliosi* niet medegerekend — zonder eenige vrucht gebleven. Somtijds waagt de een of ander zich er aan, en dan staan wij aanstonds voor allerlei dwaasheden. Om slechts één voorbeeld te noemen: de Paus, die op Leo XIII volgen zal, wordt aangeduid met de woorden *Ignis ardens* [1]). Dit zou beteekenen, dat hij bij eene godsdienstige plechtigheid verbranden zal, en nu heeft eene *Zingara* aan de moeder van een der tegenwoordige kardinalen voorspeld, dat haar kind in de vlammen zal omkomen. Vallemont zou zeggen: zoo tracht men nu reeds die „brave eenvoudige luidjes" tot eene bepaalde partij over te halen. Een andere uitlegging van hetzelfde devies haalt Cucherat aan. In 1870, zegt hij, kwam in Bonn een boekje uit, waarin als vermoedelijken tweeden opvolger van Pius IX kardinaal *Hohenlohe* werd aangegeven, wiens naam met de woorden van het symbool *Ignis ardens* overeenkomt. Aanstonds komt de echte Franschman boven, als hij er op laat volgen: „Mais je me hâte de le dire, je ne vois pas pourquoi l'on veut que cette devise annonce un antipape. Je ne puis me résigner à partager ce sentiment".

Nog tien symbolen wachten op een Paus, wiens leven of lotgevallen zij teekenen zullen: „Ignis ardens — Religio depopulata — Fides intrepida — Pastor angelicus — Pastor et nauta — Flos florum — De medietate lunae — De labore solis — De gloria

---

[1]) Brandend vuur.

olivae. — In persecutione extrema sacrae Romanae Ecclesiae sedebit Petrus Romanus, qui pascet oves in multis tribulationibus, quibus transactis, civitas septicolis diruetur, et Judex tremendus judicabit populum" [1]). Doch, laat ik het nog eens herhalen, voor den duur van het bestaan der aarde valt uit deze profetie niets af te leiden, het tijdstip van haar vergaan blijft verborgen: „De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli coelorum, nisi solus Pater" (Matth. XXIV: 36) [2]).

W. A. J. Blaisse.

---

[1]) „Brandend vuur — Ontvolkte godsdienst — Onverschrokken geloof — Engelachtige herder — Herder en stuurman — Bloem der bloemen — Van het midden der maan — Van den arbeid der zon — Van de glorie der olijf. — Tijdens de laatste vervolging der heilige Roomsche Kerk, zal Petrus van Rome zetelen, die de schapen weiden zal in vele rampspoeden, en wanneer deze geleden zijn, zal de stad der zeven heuvelen verwoest worden, en zal de schrikwekkende Rechter het volk oordeelen."

[2]) „Doch van dien dag en die ure weet niemand, ook niet de engelen des hemels, maar de Vader alleen."

EEN WOORD TOT DE ONGELOOVIGE WETENSCHAP, DIE DE VISIOENEN DER HEILIGEN VOORSTELT ALS HALLUCINATIËN.

(Vervolg en slot van bl. 440 vv.).

II.

Wat is een visioen?

„Eene bovennatuurlijke verschijning van een wezen, door eigene tegenwoordigheid of door vertegenwoordiging" [1]). Uit deze definitie blijkt al aanstonds het verschil tusschen visioen en hallucinatie; in deze laatste toch is geen wezen tegenwoordig, dat op onze zinnen, verbeelding of verstand kan werken.

De algemeen gevolgde verdeeling der visioenen is deze: de visioenen worden genoemd, lichamelijke (*corporales*), denkbeeldige (*imaginariae*) en verstandelijke (*intellectuales*), naarmate de verschijning zich aan de zintuigen, aan de verbeelding of aan het verstand vertoont.

De visioenen kunnen echter te gelijk lichamelijk, denkbeeldig en verstandelijk zijn. Van de HH. Driekoningen zegt de Evangelist Mattheus: dat aan hun lichamelijk oog zich een ster vertoonde: „vidimus stellam" — dat aan hun verstand de beteekenis der ster geopenbaard werd: „Ejus" d. i. van den Koning der Joden — dat aan hunne verbeelding een nachtgezicht zich vertoonde, hen vermanende, om langs een anderen weg naar hun vaderland terug te keeren.

---

[1]) „La manifestation surnaturelle d'un être, par présence véritable où par représentation". Ribet, o. c. T. I, p. 438

Laten wij nu elke soort van visioenen in het bijzonder beschouwen.

Een lichamelijk visioen is: eene bovennatuurlijke verschijning van een wezen aan de zintuigen van den mensch, dus onder een lichamelijken vorm aan onze lichamelijke oogen [1]). In het boek Gen. XXXII staat een voorbeeld: de Engel die met Jacob worstelde. — Soms vertoont zich de verschijning aan vele personen te gelijk, bijv. de drie Engelen, die in de tent van Abraham spijzen gebruikten; de twee Engelen, die bij Loth waren en door de inwoners van Sodoma gezien werden; de Engel Raphael, die Tobias vergezelde

Het kan gebeuren, dat de verschijning te gelijk op het gezicht en op een ander zintuig werkt, bijv. op het gevoel, zooals de verschijning van twee Engelen die Heliodorus geeselden [2]); op het gehoor, zooals de verschijning der Engelen aan Abraham, tot welke hij sprak en van welke hij antwoord ontving [3]).

Het kan gebeuren, dat er geen visioen is voor de oogen, maar eene bovennatuurlijke waarneming voor een ander zintuig, bijv. Samuel hoort tot viermaal toe eene stem, die hem bij zijn naam noemt [4]).

Allen, die de H. Schrift als Gods woord aannemen, zien hier op goddelijk gezag, het bestaan van lichamelijke visioenen. Zij, die de H. Schrift niet als Gods woord aannemen en blijven volhouden, dat er geen visioenen bestaan, maar dat de persoon die een visioen heeft, aan hallucinatie onderhevig is, moesten ons toch eenigszins uitleggen, hoe het mogelijk is, dat *verscheidene* personen, ja eene geheele menigte, op *denzelfden* tijd, *dezelfde* hallucinatie kunnen hebben.

[1]) „La vision corporelle est la manifestation surnaturelle, et sous une forme sensible, d'un objet extérieur aux yeux du corps". Ribet, o. c. T, I, p. 455.

[2]) II Mach. III, 26.

[3]) Gen. XVIII.

[4]) I Reg. III.

Dr. Wijsman rekent Constantijn de Groote onder de hallucinanten. Hoe kan hij daarmede het verhaal uitleggen, dat niet alleen Constantijn, maar al zijn soldaten het kruis boven de zon zagen, met de woorden: „In dit teeken zult gij overwinnen" [1]). Aan hallucinatie onderhevig zijn, is een ziekelijke toestand. Hoe hebben Constantijn en zijn soldaten met zulke ziekelijke hersens zulk een schitterende overwinning kunnen behalen? Volgens Esquirol zijn er op de 100 krankzinnigen 80 hallucinanten; ik heb dus gelegenheid gehad om gedurende meer dan tien jaar in het gesticht *Voorburg*, eene menigte hallucinanten te leeren kennen; ik heb echter nog nooit twee hallucinanten ontmoet, die dezelfde hallucinatie hadden, nog nooit een hallucinant gezien, die eenigen invloed door zijne hallucinatie op anderen, hetzij krankzinnigen of niet krankzinnigen, uitoefende. Dr. Wijsman plaatst voor Constantijn. Mahomed onder de hallucinanten. Mahomed kan hallucinant geweest zijn, maar als hij het geweest is, dan kwam de hallucinatie voort, óf wel uit de vallende ziekte, aan welke hij onderhevig was [2]), óf wel uit den vrijen bedorven wil van Mahomed, die voorgaf visioenen te hebben om zijn doel te bereiken. Of Luther hallucinant is geweest, zooals Wijsman en Tobias zeggen, durf ik niet te betwisten. Als ik hem onder de hallucinanten moest rekenen, zou ik hem plaatsen onder den vorm van de zoogenaamde „ivresse hallucinatoire". Het ware te wenschen, dat Luther en Mahomed hallucinanten geweest waren, dan immers zouden zij niet aansprakelijk zijn voor al het kwaad, dat zij gesticht hebben.

Mag ik verder aan Dr. Aletrino en Wijsman, Jeanne d'Arc voorstellen, zooals Dr. Hospital haar in 1894 (hij eene voorlezing voor de Academie van Clermont) aan zijn gehoor voorstelde; ik zal slechts die punten opgeven, welke met betrekking tot de hallucinatie, van dienst kunnen zijn.

---

[1]) Zie *Bergier Dict. de Theol.* Art. Constantin.
[2]) Ribet, o. c. T. III, p. 498.

Het was in den tuin van haar vader, dat Jeanne de eerste openbaring ontving; een verblindend licht verscheen en eene stem deed zich hooren: „Jeanne wees een goed en braaf kind en ga dikwijls naar de kerk". Zij had grooten schrik; „or une hallucinée n'est ni effrayée, ni étonnée d'une hallucination".

Daarna hoorde zij eene stem, die haar aanmaande den koning van Frankrijk te gaan helpen. Jeanne antwoordde: „Messire, je ne suis qu'une pauvre fille" etc. Een krankzinnige zegt nooit, dat hij onbekwaam is om eene zending van profeet enz te vervullen. Dat Jeanne twijfelt over hetgeen zij heeft waargenomen, dat zij er vijf jaar lang over zwijgt, toont dat zij geen hallucinante is, want een hallucinant twijfelt niet, en kan ook niet vijf jaar lang zich zoo goed houden, dat er niets aan zijn hersens schijnt te mankeeren. Nadat Jeanne het aan anderen had medegedeeld, werd zij niet geloofd; zij wordt door bisschoppen en godgeleerden ondervraagd, maar overwint allen door hare juiste antwoorden. Het is nog niet eens noodig een hallucinant bij verstandigen te brengen; de andere krankzinnigen lachen hem aanstonds uit, zoo verward zijn zijne verklaringen.

Jeanne weet een leger te leiden tot de overwinning. Neem nu eens een hallucinant, die stemmen hoort, welke hem in de meening brengen, dat hij een andere Alexander of Napoleon is, hij zal nog niet eens een idioot bewegen om één schrede voor hem te verzetten, veel minder dus eene menigte naar zijne meening richten.

Toen Jeanne in de handen harer vijanden was gevallen, hebben hare rechters, die onder de vrees voor de Engelschen zeker niet onpartijdig waren, haar nooit krankzinnig bevonden, bij alles, waaromtrent men haar ondervraagd heeft; integendeel zij wederlegde volkomen hare vijandige rechters. Mij dunkt derhalve, dat er toch wel bewijzen en degelijke bewijzen mogen verwacht worden om, zooals bovengenoemde schrijvers doen, Jeanne onder de hallucinanten te rekenen,

die nog heden door een geheel volk als zeer dapper en zeer deugdzaam vereerd wordt.

De tweede soort van visioenen is de *visio imaginaria.* Zij is eene zinnelijke voorstelling, geheel binnen de grenzen der verbeelding, en die zich op bovennatuurlijke wijze aan den geest voorstelt, met evenveel helderheid en duidelijkheid als natuurlijke zaken [1]).

De *visio imaginaria* heeft zeer dikwijls plaats in een nachtgezicht, gedurende den slaap, en dit wel, volgens Bona, omdat de geest dan door geen tijdelijke bezigheden afgetrokken is; omdat hij dan geen tegenwerpingen maken kan, als iets wordt voorgesteld, wat hij niet goed kan aannemen.

De *visio imaginaria* geeft òf een trouw beeld van den persoon en de zaak, die voorgesteld worden, òf wel alleen eene voorstelling onder symbolen. Als voorbeeld van de eerste manier kan dienen: de verschijning van den H. Philippus Nerius onmiddellijk na zijn dood, in een en denzelfden nacht, aan zuster Hortensia en zuster Victoria [2]). Wat aangaat de symbolische visioenen, deze staan dikwijls in de H. Schrift vermeld. Joseph ziet zon, maan en sterren hem hulde brengende [3]); Jacob eene ladder, van de aarde naar den hemel reikend, langs welke de Engelen op- en afklommen. Zoodanig zijn ook de visioenen van Ezechiël en Daniël.

Hoe kan men de twee eerste soorten van visioenen onderscheiden van hallucinatie?

1°. Men moet acht geven en een degelijk onderzoek instellen omtrent de personen, die zeggen met visioenen begunstigd te zijn. Staan die personen bekend, niet alleen als deugdzaam, maar als heldhaftig in de deugd, dan is er alle reden om aan te nemen,

---

[1]) „La vision imaginaire est une représentation sensible, entièrement circonscrite dans les limites de l'imagination, et qui se présente surnaturellement à l'esprit avec autant de vivacité et de clarté, que les réalités physiques elles-mêmes". Ribet, o. c. T. I, p. 462.

[2]) Zie Scheiberling, *Leven v. d. H. Philippus Nerius*, bl. 144.

[3]) Gen. XXXVII.

dat de visioenen van God komen. Wat de visioenen voorstellen mag nooit strijden tegen punten van geloof en zeden, en zij, die de visioenen hebben, moeten voorbeelden wezen van gehoorzaamheid aan het wettig gezag, ja liever hunne visioenen onderbreken dan iets doen tegen de gehoorzaamheid. Zij moeten zeer nederig zijn en gelijk Moses zeggen: „Heer ik ben niet welsprekend" [1]), d. i. hunne eigene onbekwaamheid tot verhevene zendingen bekennen, zooals de H. Margareta M. Alacoque, die bij de verschijning van J. C. zeide: „Tot wie wendt Gij U, o mijn Heer? Tot een ellendig schepsel en een arme zondaresse".

2°. Zijn het voorzeggingen van gebeurtenissen, die alleen door den alwetenden God kunnen voorzien worden, dan dient de uitkomst als bewijs. Toen de broeders van Joseph hem naderhand onderkoning van Egypte zagen, behoefden zij niet meer te twijfelen aan de waarheid zijner visioenen.

3°. De H. Philippus Nerius, die zelf zooveel ware visioenen ondervonden had, waarschuwde dikwijls voor misleiding. Hij beweerde, dat visioenen die noch voor den persoon, welke ze ontvangt, noch voor de Kerk in het algemeen van nut zijn, als zonder waarde geacht moeten worden; dat ware visioenen eerst vrees en schrik opwekken, maar vrede en zielerust achterlaten, terwijl valsche visioenen juist het tegendeel bewerken [2]).

4°. Als verschillende personen hetzelfde bovennatuurlijke zien of hooren, gelijk reeds boven gezegd is, of als verschillende personen een en hetzelfde nachtgezicht hebben, is het niet aan te nemen, dat er vergissing heeft plaats gehad. Als voorbeeld diene het volgende. De H. Maagd Maria verscheen in denzelfden nacht aan Paus Liberius, aan den patriciër Joannes en aan zijne vrouw, verzoekende eene kerk te bouwen op den Esquilinischen berg, op de plaats, die zij met sneeuw bedekt zouden vinden [3]). De

[1]) Exod. IV, 10.
[2]) Scheiberling, *Lev. v. d. H. Phil.* bl. 326.
[3]) *Pet. Bol.* T. IX, 5 Août.

H. Maagd verscheen in den nacht aan den H. Petrus Nolascus, hem zeggende, dat hij eene congregatie moest stichten tot bevrijding der slaven. Toen hij des morgens aan den koning van Aragon deze tijding wilde mededeelen, stond hij niet weinig verbaasd, dat op hetzelfde uur van dien nacht de koning en de H. Raymundus hetzelfde visioen hadden gehad [1]).

5°. Zijn het personen, die niet deugdzaam zijn, gelijk Pharao en Nabuchodonosor, dan zal het noodig zijn, dat een andere Joseph of Daniël door goddelijke ingeving de visioenen uitlegt.

6°. Personen, die aan hallucinatie onderhevig zijn, hebben visioenen, die of belachelijk zijn [2]), of wel de verschijnende persoon legt iets op, wat tegen geloof en zeden is. Hunne voorzeggingen worden nooit vervuld. Nooit treedt een Joseph of Daniël op als uitlegger hunner visioenen. Als zij wat lastig worden, treedt de geneesheer op, die in de afzonderingskamer de profeten laat uitwerken. Want in plaats van gehoorzaam te zijn, gelijk zij, die ware visioenen hebben, zijn zij personen, op welke noch gezag noch overreding eenigen invloed uitoefenen. In plaats van nederigheid, volgt dikwerf de grootheidswaanzin. Met alle recht zegt Dr. Imbert-Gourbeire: „Les Saints brillent par leurs vertus héroïques, en particulier par l'obéissance, l'humilité, l'amour des souffrances, l'amour de Dieu et du prochain: il n'y a plus de vertus chez les hallucinés religieux, pas même de vertus vulgaires. La folie qui a frappé leur intelligence, a mis leur moral en déchet; ils sont indociles, vains, relâchés, sans affection familiale et autre. Ceux mêmes qui ont brillé antérieurement par des vertus, perdent sinon la

---

[1]) *Pet. Bol.* T. II, 31 Janv.

[2]) Als voorbeeld diene de volgende brief van eene patiente (no. 671): „WelEerw. Heer! — Ruim drie weken is 't geleden, toen ben ik gewaar geworden aan de beweging der lippen van mijn mond en den adem, die uit mijn mond ontglipte, dat N. N. stierf" enz.

foi, du moins l'esprit de religion et de piété; l'observateur, en présence de cette ruine morale, se demande si c'est une épreuve ou une punition" [1]).

De derde en voornaamste soort van visioenen, is de *visio intellectualis*, d. i. eene bovennatuurlijke kennis, die in een oogenblik aan het verstand wordt medegedeeld, zonder tusschenkomst der zintuigen en der verbeelding: „Une connaissance surnaturelle qui se produit par une simple vue de l'intelligence, sans impression ou image sensible" [2]). Dit kan zeker niet op natuurlijke wijze, dewijl het verstand de verbeelding noodig heeft, maar deze noodzakelijkheid bestaat niet voor God, die op het verstand onmiddellijk werkt. In dit visioen krijgt de geest kennis der waarheden zonder studie, dikwerf kennis van waarheden, die het verstand te boven gaan.

Het gevolg van deze visioenen is: eene kennis veel helderder dan die, welke men verkrijgt door waarneming der zintuigen; groote vrede en vreugde der ziel, eene buitengewone liefde tot God en eene groote nederigheid; in een woord, zoo grooten voortgang in de deugd, dat inbeelding of bedrog van den duivel zulke vruchten niet kunnen voortbrengen [3]).

Tostatus (aangehaald door Ribet) zegt, dat de H. Schrift een intellectueel visioen aanduidt, zoo dikwijls de profeten zeggen: „Dit zegt de Heer".

Als hetgeen aan het verstand getoond wordt, bij niets wat in de wereld is kan vergeleken worden, dan worden deze visioenen onuitsprekelijk genoemd, gelijk staat II Kor. XII: „dat hij verrukt werd in het paradijs en geheime woorden gehoord heeft, die het den mensch niet geoorloofd is te spreken".

Hoe is deze soort te onderscheiden van hallucinatie?

---

[1]) *La Stigmatisation*, T. II, p. 366.
[2]) Ribet o. c. T. I, p. 482.
[3]) Zie Phil. a. S. S. Trin, *Summa theol. myst.* T. II, p. 411 en 435.

1°. Deze soort heeft niets met de zinnen of de verbeelding te maken, daar God, die met deze geen rekening behoeft te houden, onmiddellijk op het verstand werkt. Waar geen zintuigen of verbeelding tusschen beiden komen, kan er dus geen spraak zijn van hallucinatie, d. i. van waarnemingen (hooren, zien enz.) zonder zinsindrukken, door de werking der verbeelding.

2°. Door de uitwerking, reeds boven beschreven.

Hoe is het nu toch mogelijk, dat sommige schrijvers den H. Ignatius van Loyola en de H. Teresia onder de hallucinanten rekenen, want vele hunner visioenen behooren tot de laatste soort. Hoe bewijzen die schrijvers, dat zij hallucinatiën hadden? Uit de visioenen kunnen zij het niet, want deze soort heeft met zintuigen of verbeelding niets te maken. Wij hadden dus bewijzen te verwachten uit hunne levenswijze, uit het gemis van eenige vrucht, of uit de slechte vruchten hunner visioenen, zooals: trotschheid, ongehoorzaamheid, dwaze handelingen uit zieke hersens voortspruitende.

Maar die schrijvers kennen de levens der Heiligen niet en schrijven eenvoudig over uit andere auteurs, die er evenmin van weten, maar uit haat tegen de H. Kerk de Heiligen tot hallucinanten maken willen, door aan het woord hallucinatie eene beteekenis te geven, welke het niet heeft.

De H. Ignatius is zeker onder de hallucinanten opgenomen om de visioenen, die hij te Manreza gehad heeft, in welke de waarheid der goddelijke geheimen duidelijk aan zijn geest werden voorgesteld. Van Ignatius zegt zijn tijdgenoot de H. Philippus Nerius: „De innerlijke schoonheid van dezen man is zoo groot, dat wij die in zijne gelaatstrekken kunnen onderscheiden" [1]).

Indien soms de H. Philippus voor de ongeloovige wetenschap ook een hallucinant is en dus geen gezag heeft, dan is het toch

---

[1]) Scheiberling, *Lev. v. d. H. Phil.* bl. 323.

ongehoord voor deskundigen, dat de eene hallucinant getuigenis geeft voor de hallucinatie van een anderen.

De zes eerste leerlingen van den H. Ignatius waren de meest uitstekende jongelingen van dien tijd; de orde, die hij gesticht heeft, is eene orde, die nog altijd bestaat over de geheele wereld, met leden, die den ouden roem van deugd en wetenschap op uitstekende wijze handhaven. Hoe is het nu uit te leggen, dat een hallucinant zulk een leger van geleerde mannen rondom zich kan vormen? Het is toch overbekend, dat krankzinnigen nooit invloed uitoefenen op andere krankzinnigen, zeker niet op verstandige menschen. Hoe zou een hallucinant in staat zijn aan het hoofd te staan eener vergadering van geleerde mannen? En die schrijvers plaatsen een hallucinant Ignatius aan het hoofd eener vergadering van de meest uitstekende mannen, die hij beheert met de grootste wijsheid en voorzichtigheid. Maar geëerde schrijvers, het wordt eene zeldzame eer hallucinant te zijn, indien zulke mannen op de lijst staan.

In 1894 schreef Mrs. G. Cunninghame Graham een werk over de H. Teresia [1]). De schrijfster is ongeloovig, maar toch is zij vol eerbied voor de H. Teresia. Zij prijst haar groot verstand, hare deugden, haar wilskracht, hare talenten, en wil haar doen doorgaan voor eene groote vrouw met natuurlijke deugden.

Mrs. Graham moet ook een woordje zeggen over de visioenen van Teresia. Daar zij echter overtuigd is, dat deze niet kunnen plaats hebben, noemt zij ze eenvoudig hallucinatiën. Men kan niet opwerpen, dat Teresia eerst later hallucinante zou zijn geworden, want de groote eigenschappen en deugden heeft zij vertoond juist tijdens hare visioenen, die invloed op geheel haar leven hebben uitgeoefend.

De meeste ongeloovige schrijvers, die zoo ter loops de H. Teresia

---

[1]) Zie *Univ. Cath.* T. XVI, p. 448—456.

onder de hallucinanten plaatsen, zou ik durven uitdagen, of zij eenig werk van gezag over de H. Teresia gelezen hebben. Mrs. Graham echter, die hare werken gelezen heeft, kent de H. Teresia, maar zij weet niet, wat een persoon is, die aan hallucinatiën onderhevig is; zij beseft niet, dat zoo iemand met ziekelijke hersens onmogelijk in staat is, tijdens de hallucinatiën, groot verstand en groote deugden te toonen; zij begrijpt niet, dat van eene hallucinante niet kan gezegd worden wat van de H. Teresia geschreven is: dat, toen zij hare visioenen aan Pater Balthazar bekend maakte, die mededeeling haar meer moeite koste dan de bekentenis der grootste zonde gekost zou hebben [1]). Zij weet niet, dat een hallucinante nooit gehoorzaam zou zijn geweest, gelijk de H. Teresia, die op last van een harer biechtvaders, een kruisteeken maakt, als Christus haar verschijnt, alhoewel zij de overtuiging had, dat het Christus was, en dus uit gehoorzaamheid deed, alsof haar visioen niet goed was; dat eene hallucinante nooit bekend zou hebben, wat Christus bij die gelegenheid tot haar zeide: „Wees getroost, mijne dochter, gij doet wel door te gehoorzamen" [2]); dat eene hallucinante nooit zou geweend hebben, gelijk de H. Teresia, die van aandoening tranen stortte, omdat de goddelijke Majesteit tot zulk een nietig schepsel nederzag, als zij was. De hallucinanten zijn niet nederig noch gehoorzaam. Ach, of er vele zulke hallucinanten bestonden, gelijk eene H. Teresia!

Wat door vele schrijvers tegenwoordig geschreven wordt over de Heiligen, namelijk: dat zij onder een of anderen vorm van krankzinnigen dienen gerekend te worden, moet ons niet te zeer verbazen. Zij zijn de groote navolgers van Christus. En van Christus vinden wij op twee plaatsen in het Evangelie opgeteekend, dat ook Hij, de eeuwige Wijsheid, dien hoon te verduren heeft gehad.

---

[1]) *Hist. de S. Thérèse d'après les Bol.* (Ed 1888) T. I, p. 183.
[2]) *Hist. de S. Thérèse,* p. 184—186.

De eerste maal waren het Zijne naastbestaanden, die dus meer uit onwetendheid dan uit kwaadwilligheid zeiden: „Hij is dolzinnig geworden" [1]). Met deze naastbestaanden, die Christus niet goed kenden, meen ik, om de vooroordeelen van het protestantisme, onze Hollandsche schrijvers te mogen vergelijken, als zij spreken over de navolgers van Christus, de Heiligen.

De tweede maal waren het vooral de kwaadwillige Pharizeërs, die, nadat Christus over Zijne goddelijke macht gesproken had, zeiden: „Hij heeft een boozen geest in en raaskalt" [2]). Met deze kan men zeer goed de Italiaansche en Fransche schrijvers vergelijken, die, uit haat tegen de vrienden van Christus, de Heiligen hallucinanten noemen.

De Evangelist Joannes verhaalt in zijn zevende hoofdstuk ook, dat de bloedverwanten van Christus, die niet in Hem geloofden (d. i. niet volkomen in Hem geloofden, volgens Beelen), Hem aanspoorden om naar Jerusalem te gaan, en daar Zijne wonderen te verrichten, dan konden de geleerden te Jerusalem er over oordeelen. Aan deze zijn gelijk sommige Katholieken, die gaarne zouden zien, dat de H. Kerk, bij haar oordeel over de bovennatuurlijke werking Gods in de Heiligen, raad ging vragen aan de ongeloovige wetenschap, of rekening hield met de dwaalleer van onzen tijd: „De heiligheid, die bestaat in de volmaakste deugd, is dikwijls niets dan hysterie of zedelijke dwaasheid" [3]).

De ware Katholiek vraagt niet, wat het ongeloof over de Heiligen zegt, maar wat de H. Kerk zegt. Deze toch, met bovennatuurlijke wetenschap van den H. Geest verlicht, houdt rekening met de ware wetenschap, welke eene geliefde zuster van het geloof is. En als de H. Kerk uitspraak gedaan heeft, dan zijn voor den waren Katholiek de Heiligen, wat zij waren voor den

---

[1]) Marc. III, 21.
[2]) Joan. X, 20.
[3]) Dr. Lombroso bij Proal, *Crime et peine*, p. 530.

grooten Newman, die zegt: „De Heiligen zijn voor ons, wat fortuin en beroemdheid voor die menigte van menschen zijn, die in de duisternissen leven: dat wil zeggen voorwerpen van vereering" (*Conférence* V).

V. A. Sprengers,

Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

JACOBUS TRIGLAND EN ZIJN TIJD.

(*Vervolg van bl.* 417 *vv.*)

II.

Op den 22sten October van het jaar 1609 was Arminius onder de grafzerk in den St. Pieter te Leiden ter eeuwige ruste neergelegd.

Hij, die zijne roekelooze hand had uitgestoken naar de „formulieren van eenichheid", de vermetele, die het gewaagd had om met de zonen van Calvijn in opinie te verschillen omtrent de prædestinatieleer en den vrijen wil des menschen — hij was de eeuwigheid ingegaan met zoodanige leer- en kerkbegrippen, dat Gomarus, volgens zijn zeggen, er niet mede voor Gods rechterstoel zou durven verschijnen.

Daar stak geene overdrijving in dit woord van den Calvinist. Breed en diep was de kloof, welke er gaapte tusschen de beide Leidsche hoogleeraren. Volgens de toenmalige ideeën viel aan geene overbrugging te denken, want het raakte hier niet enkel de uitwendigheid, maar veel meer de fundamenten van Kerk en Staat.

Arminius n.l. en de zijnen vertegenwoordigden de libertijnsche opvattingen; Gomarus en zijne Contra-remonstranten huldigden de strenge leer van Genève. Armijn wilde als echt Gereformeerde het beginsel van vrij onderzoek tot in zijne laatste consequentie doorzetten en daarom mocht hij zich niet gebonden rekenen door eenige catechismus of door eenig belijdenisschrift [1]);

[1]) Door de formulieren van eenigheid worden verstaan de symbolische schriften der Ned. Herv. Kerk, de schriften n.l. die de officieele uitdrukking harer leer bevatten. Vgl. *De Katholiek*, Dl. CVIII, bl. 130 vv.

zulk een band was niets anders dan gewetensdwang en het invoeren van een „nieuw Pausdom". Gomer daarentegen, door het aannemen der formulieren, door het vaststellen van menschelijke schriften, verzaakte zijn gereformeerd beginsel, hoe luide hij het ook mocht uitroepen dat deze schriften, dat de confessie der Ned. Herv. Kerk in alles conform was met den „Woorde Godts".

De Remonstrant eindelijk kende aan den Staat, aan de wereldlijke Overheid veel recht toe in geestelijke zaken. Voor den Contra-remonstrant daarentegen was de Overheid wel de beschermvrouwe, maar boven alles de ootmoedige dienares der Kerk; alle inmenging, welke zij zich mocht veroorloven in kerkelijke zaken, was den Calvinist geheel en al uit den booze, in waarheid niets anders dan eene „ondergravinghe van het eenigh fundament der Kerck".

Arminius en Gomarus hadden tijdens het leven niet tot een vergelijk kunnen komen. Het vraagstuk, zoo als wij zeiden, was te fundamenteel. Let men bovendien op het geheel eigenaardig tijdsgewricht, waarin deze mannen leefden, niet het minst op het bijzonder karakter, dat zich in al hun daden afspiegelt, dan kon er van zulk een vergelijk zelfs geen sprake zijn. Zij stonden daarenboven niet alleen. Moeilijk zal men in eenig tijdperk der geschiedenis, op zulk een kleine oppervlakte gronds als het gebied der Staten was, en binnen een zoo kort tijdsverloop, zooveel mannen ten tooneele zien opgaan, die in scherpzinnigheid, in vastheid van overtuiging, in groote bekwaamheden elkander bijna evenaarden. De heeren politieken: Maurits en Oldenbarneveldt, Hugo de Groot en de Amsterdamsche Burgervader Hooft — zij zoowel als de kerkelijken: Gomarus, Arminius, Uitenbogaert, Bogerman, Trigland en zoovele anderen, waren alle groote geesten, mannen van veel schranderheid en vernuft, die den roem van hunnen naam lieten uitgaan ver buiten de grenzen van het kleine land.

Maar hunne onverzettelijkheid, hunne taaie vasthoudendheid, hun geest van eenzijdigheid was minstens even groot.

Het kon niet anders zijn.

In het Protestantisme, dat zich bijna in ieder dezer mannen onder verschillende vormen openbaarde, had de individueele rede nu eenmaal getriumfeerd en wat in den mensch het meest subjectief is, begon nu allerwege den scepter te zwaaien. Waar men dus zulke mannen van onmiskenbaar talent, in zulk een beperkt terrein samendringt, daar moet eene botsing onvermijdelijk zijn.

Maken wij voor den rechtzinnigen Polyander eenerzijds en den Remonstrant Episcopius aan de andere zijde eene uitzondering, omdat deze dikwerf op veel lager toon zongen dan een van hunne „broeders", dan moeten wij zeggen, dat vooral de kerkelijken in vinnigheid en heftigheid niet licht te overtreffen waren.

Het oordeel van den tijdgenoot over deze mannen is dan ook niet altijd even liefderijk geweest. Hoe kon het anders in een tijd van fel bestookte hartstochten!

Zoo was b.v. Arminius voor den eene: „een bedrieghlijk schalk, sonder vrese Godts of conscientie". Maar voor de „vroomen, die hem gekent hadden, was hij een tresoor van geleerdtheit, een voorbeeldt van deugden, een vijandt van dobbelheit, een spiegel van ronde, rechte, opene, trouhertige Hollandtsche oprechtigheit".

Wij gelooven, dat beide vonnissen onverdiend zijn. In onze oogen is Arminius — en dit geldt voor velen zijner tijdgenooten — nòch een bedrieglijk schalk, nòch een voorbeeld van deugden geweest. Het waren meestal mannen van eene onwrikbare overtuiging, maar in wie men, zooals bij Brandt te lezen staat, niet „één droppel liefde speurde".

Natuurlijk bleef dat gebrek aan liefde niet in het hart alleen voortwoekeren. Door heel het land ging een eindeloos dispuut. Men krakeelde en theologiseerde overal. Op de kansels, op de

leerstoelen der universiteiten, in de consistoriekamers, in predikantsvergaderingen, langs wegen en straten, in huis en op den akker. Niet het minst in de verschillende regeeringslichamen. De meest officieele staatsstukken verschenen in druk, bedolven onder een vloed van schriftuurteksten. De regentenkamers en vroedschappen der steden verspilden meer tijd aan de geschillen, die toen hangende waren, dan aan de belangen der burgerij.

Wanneer Oldenbarneveldt met stoeren, rustigen blik zijne „maximen van Staet" voor de heeren ontvouwde of wanneer Hugo de Groot zijn welsprekende pleidooien liet daveren langs de wanden van den Amsterdamschen Senaat, dan ging dit gepaard met zulk een vertoon van schriftuurkennis, en het aandeel, door de kerkelijke twisten in hunne redevoeringen ingenomen, was zoo groot, dat men hun woord veeleer een godgeleerde verhandeling dan een proeve van staatsbeleid zou kunnen noemen.

Zoo was ook Arminius ten jare 1609 al disputeerende neergezonken in het graf.

Maar toen de vrienden, die hem ter laatste rustplaats hadden vergezeld, de doodsgroeve in de St. Pieterskerk hadden verlaten, konden zij nog niet getuigen, dat ook het land, dat ook de theologie in ruste was. Het was er verre van af. Eerst na zijn dood begon de hevigste strijd.

Wanneer dan ook de geschiedschrijver in zijne beschouwing der Arminiaansche twisten ons zegt, dat de vlammen met geweld ter kerkdake begonnen uit te vliegen, dan is er in deze beeldspraak niets te veel gezegd. In het geheele land, tot in de kleinste gehuchten, zag men het onheilig vuur aangeblazen, en de toeschouwers waren velen.

Eenigen zagen het vuur met een zeker leedvermaak om zich henen grijpen; anderen, de onverschilligen in „kercksaacken", zouden geen hand hebben uitgestoken om bij het blusschen behulpzaam te zijn; maar daarbuiten stond nog eene groote menigte,

en onder deze vooral de predikanten, die van geen blusschen wilden weten en die voor de jeugdige gereformeerde kerk er nog steeds heil in bleven zien om door de prikkeling van den menschelijken hartstocht den laaien gloed aan te wakkeren.

In dit tijdperk van verwarring verscheen Jacobus Trigland te Amsterdam. Het was November van het jaar 1610, dus juist een jaar na den dood van Arminius.

Slechts korten tijd had hij in het nederige Stolwijk in onbekendheid geleefd, maar na afloop van het weinige dienstwerk des daags had hij zich in de afzondering vaardig gemaakt tot den strijd. Het woord Gods was hem een „fackel op den wegh" geworden. De theologie van den stuggen Calvijn was hem ingedruppeld in het bloed.

Het rechtzinnige en strijdlustige Amsterdam wenschte dezen man in zijn voorste gelederen te zien optreden, en vele pogingen waren daartoe reeds aangewend, toen eindelijk eene onverwachte en welkome gelegenheid zich voor Trigland aanbood in de ziekte van den predikant Plancius [1]), die door een voeteuvel aan zijne legerstede gekluisterd ter neder lag.

Een paar malen reeds was Trigland op verzoek van den zieke in diens plaats opgetreden voor een talrijk gehoor in de Oude Kerk te Amsterdam.

Het eerbiedwaardig monument van het oude katholieke geloof, het roomsche heiligdom, sinds jaar en dag in een oorlogsterrein herschapen, die kansel, waar elken Zondag weer aan slag geleverd werd tegen al wat Papist, Doopsgezind, Luthersch of Libertijn was — die kerk zag nu in Trigland een jongen strijder binnen hare muren optreden, een man nog wel onbedreven in polemiek, maar die ruimschoots alles aanvulde door het jonge vuur, dat uit zijne oogen straalde en niet kon nalaten het gehoor te be-

---

[1]) Zie over dezen predikant *De Kath.* Dl. CVIII, blz. 158.

tooveren en mede te sleepen. Reeds het enkele feit, dat Trigland genade had gevonden bij een man als Plancius, ja dat deze zijn kansel aan hem toevertrouwde, moest voor de gemeente niet slechts een blijk zijn van de sympathie, welke Plancius voor Trigland gevoelde, maar veel meer een keur van 's mans onverdachte rechtzinnigheid. De geloovigen begeerden dan ook vurig, hem als vast prediker te mogen bezitten, want hij bleek een leeraar te zijn van meer dan gewone gaven en van groote zuiverheid in het dogma.

Het duurde niet lang, of de Amsterdamsche kerkeraad bracht het beroep op Trigland uit. Na eenige beraadslagingen met den kerkeraad van Stolwijk en de classis van Gouda, waren welhaast alle bezwaren uit den weg geruimd, en vergezeld van zijne vrouw, Styntje Hendrika Stoof (later Astorpia door hem genoemd), met wie hij zich reeds te Vianen in den echt verbonden had, vertrok Trigland naar Amsterdam, en werd aldaar den 24sten December in het leeraarsambt bevestigd.

Zooals wij reeds zeiden, stond de jeugdige predikant aldaar op eens in het midden van een fellen strijd.

Petrus Bertius, de geleerde regent van het Staten-Collegie, had te Leiden de lijkrede op Arminius gehouden, en voor een uitgelezen, gedeeltelijk rechtzinnig auditorium, had hij in die kritieke oogenblikken durven spreken van de „ongoddelijke praedestinatie"!

En toen het nieuwe jaar 1610 nog slechts veertien dagen oud was, verscheen uit de hand van Uitenbogaert de bekende remonstrantie, het vertoog der „onrechtzinnigen" aan de Staten van Holland, welk stuk de nieuwe leer kortelijk in „vijf punten" formuleerde. Plancius, Trigland c.s. wisten nu, wie hunne vijanden waren en wat deze wilden.

Alsof deze stoutmoedigheid nog niet ver genoeg reikte, zoo kwam Uitenbogaert de gemoederen nog meer ophitsen door zijn *Tractaat over de rechten der Overheid*, waarin de verhouding tusschen Kerk en Staat door den hofprediker werd voorgesteld

op eene wijze, die den Calvinisten alles behalve behagelijk was.

Maar het ernstigste gevaar dreigde uit Leiden.

In de plaats van den ontslapen Armijn hadden de curatoren der Academie een zekeren Conrad Vorstius, hoogleeraar te Steinfurt, beroepen, opdat deze als professor der godgeleerdheid in het Bataafsche Athene zou optreden.

Het was te veel gevergd van den Calvinist om tegenover zulk een man tolerant te zijn. Vorstius, de doctor met zijn „slibberig verstand", de Sociniaan, hij moest met zijn gelijkvloersch rationalisme wel het geheele gebouw der Kerk doen wankelen.

De heftigste, die hem bestreed, was Plancius. Op Zondag 24 October 1610 beklom hij den kansel der Oude Kerk, en Vorstius, die juist den vorigen dag in Amsterdam was aangekomen en uit nieuwsgierigheid zich nu met zijn vriend Uitenbogaert naar de predikatie van Plancius had begeven, moest tot zijn bittere ergernis hooren, hoe vrijmoedig deze man kon spreken over de „nieuwigheitdryvers"! Het was eene rede, hard om te hooren.

En in diezelfde Oude Kerk, die nog stond te schudden van allerlei theologisch gedruisch, op dienzelfden kansel, vanwaar de stofwolken nog niet waren weggetrokken, vertoonde zich op den 28sten November, dus juist een maand later, de jeugdige Jacobus Triglandius om naar aanleiding van Matth. XVI : 16 en 18 zijne intreepredikatie te houden over het vaste fundament, waarop de gemeente Gods moest steunen!...

Voorwaar een met zorg gekozen tekst, nu het fundament zelve der Kerk op het punt stond zijne vastigheid te verliezen, ja geheel en al ondermijnd te worden door de leerstellingen van den Sociniaanschen Vorstius. Het kwam echter zoover niet.

Vorstius, die het houweel reeds tegen de muren en het fundament der Kerk had aangelegd, werd in tijds onschadelijk gemaakt door Jacobus I, den gekroonden theologant van Engeland [1]),

[1]) Jacobus I gaf last aan Winwood, zijn gezant te 's Hage, met alle kracht tegen Vorstius op te treden en zijn boeken in het

die de bondgenoot der Republiek was in den strijd tegen Spanje en alwat Calvinist heette, begunstigde. Door bemiddeling der Overheid, die hier in haar hoogste waardigheid als beschermvrouwe der Kerk optrad, werd aldus het dreigende gevaar in tijds afgewend, zoodat de beroepen hoogleeraar nooit den professoralen zetel te Leiden is opgegaan.

Maar met dat alles had het predikanten-gekibbel nog niet opgehouden. De strijd werd hardnekkiger dan te voren.

Het baatte niet, of de Calvinisten ook op hunne beurt eene contra-remonstrantie hadden opgesteld, tegenover het vertoog der Arminianen. Noch de beruchte Haagsche conferentie, noch de zoogenaamde Delftsche conferentie, waar eenige predikanten van beide richting ter dispuut waren samengekomen, had eenige vrucht van „vreede en eenigheid" voor de kerken afgeworpen. Ook de kerkorde van 1591, die in Holland en West-Friesland met de autoriteit der Hoog Edel Mogenden opnieuw werd ingevoerd, miste gansch en al haar doel. In plaats van een middel tot „accomodatie" te wezen, verbitterde zij de gemoederen nog meer.

Vier volle jaren waren intusschen verloopen. De golven waren hoog gestegen. Het „scip van Staet" ging bijna stranden. Ieder ander, die in zulke tijden het roer in handen zou gehad hebben, zou den moed verloren hebben om het onzeker daarheen voortdobberende, het bijna ontredderde vaartuig in veilige haven te sturen.

Niet zoo 's lands Advocaat, Johan van Oldebarneveldt. Deze behoorde tot het geslacht dier mannen, die het „ende desespereert noyt" in hun blazoen geschreven hebben. Hij zag wel het spel van wind en golven, hij hoorde wel het angstgeschrei der schepelingen, maar hij steunde te veel op de sterkte van zijn arm en de helderheid van zijn blik, dan dat het gevaar hem ook

---

openbaar te verbranden. Zie *De Katholiek* (Dl. CVIII, bl. 176) en Dr. Nuyens' *Gesch. der kerkel. en polit. geschillen* (Dl. I, bl. 189).

maar een oogenblik kon ontzetten. Het bedroefde hem wel, dat een handvol predikanten dit schoone gewest der vrijheid aan beroering en revolutie ten prooi maakte, maar hij vertrouwde nu eenmaal op zijne „maximen van Staet", op zijn libertijnsch beginsel, dat hem eerlang zou doen zegepralen, en te midden der onrustige en ontroerde gemoederen stond hij onvervaard, hij alleen, hij de eenige, die kalm en onverstoorbaar was.

Toch heeft de groote man, hoewel van „veel bedryve en discretie, ja, singulier in alles", zich hier deerlijk bedrogen.

Hij had nog niet ondervonden, zeker had hij nog niet willen inzien, hoe gevaarlijk het is, wanneer de Staat, *qua talis*, ingrijpt in de dogmatiek en de rechten van een kerkgenootschap. Ook deze kerkvervolger heeft zich de kroon van luister en grootheid voelen ontrukken; vernederd door de Kerk, welke hij voor zich wilde doen bukken, sleepte hij als een eerlooze het afgeleefde lichaam voort naar het schavot. Hij had bovendien een gebrek, dat meerdere groote mannen aankleeft, die uit één beginsel werken, die voor één levensdoel strijden, die voor éene idee leven en sterven, een gebrek van groote eenzijdigheid.

Hij had den blik, hoe scherp en doordringend die ook was, te strak naar één punt gericht. Veel, wat naast en om hem heen gebeurde, moest dus noodzakelijkerwijs zijn oog ontsnappen. Hij kende de macht niet van het kleine noch de verwikkelingen van het alledaagsche leven. Hij hield vooral geen rekening met het gevaarlijk spel der menschelijke hartstochten, zoodat hij dus ook geen begrip kon hebben van de hoogte, waartoe het *odium theologicum* van predikanten en hoogleeraren reeds gestegen was.

In dien stand van zaken wilde hij met één slag van het zwaard den strijd ten einde brengen. Oldebarneveldt was eerst bij den Britschen theoloog, Jacobus I, te rade gegaan en in overleg met dezen ging hij nu zelf aan het theologiseeren.

De Calvinisten — zoo leerde hij — waren van oordeel: „dat God eenige menschen geschapen heeft ter verdoemenisse, de

menschen noodsaekt tot de sonde en eenige ter saligheit noodt, die hij ganschelijk besloten heeft, de saligheit niet te geven".

De Arminianen daarentegen beweerden: „dat 's menschen natuurlijke krachten, ofte daeden, heure saligheit kunnen werken" [1]).

Na dezen opzet weerklinkt, gelijk weleer in de Jerusalemsche kerkvergadering zijn: „Visum est nobis"!

Beide gevoelens — zoo decreteerde hij — zijn „strekkende tot Godes oneere, groote lasteringe onser Christelijker Reformatie, en strijdende jegens onse goede meininge". Daarom moet er van nu af gezorgd worden, dat op de kansels en op de leerstoelen der universiteiten eenige uitersten zorgvuldig vermeden worden. En wel deze: vooreerst de leer, die de genade vernietigt; tweedens de leer, die God tot auteur maakt van de zonde.

Niemand zal durven beweren, dat de Advocaat hier gelukkig geweest is met het uitvaardigen van dat decreet. Als goed Gereformeerde durft hij de hoofdgedachte der prædestinatieleer niet aantasten, maar van den anderen kant deinst hij terug voor de uiterste consequentiën. En daarom verbiedt hij, dat deze laatsten aan het volk zullen voorgehouden worden.

Men mag hier met recht verwonderd staan, dat het logisch brein en de scherpzinnigheid van Oldebarneveldt zulk een vrucht heeft kunnen afwerpen. Elk juist geformuleerd dogma sluit immers in zich een grooter of kleiner aantal consequentiën. Of deze nabij of ver af liggen, zij springen noodzakelijkerwijs te harer tijd naar voren. Logisch ontleed, zal zoowel het dogma der waarheid als het dogma der dwaling, zal zoowel het goede als het kwade beginsel zelfs zijne uiterste gevolgtrekkingen niet kunnen onderdrukken. Men moge het onverklaarbaar vinden, dat deze eenvoudige waarheid aan het heldere oog van den staatsman ontsnapt is; men moge het in den Advocaat prijzen, dat zijn rechtschapen

[1]) Wij laten hier in het midden, of de Advocaat hier al de „swarigheden" opsomt, die de partijen gescheiden hield. Zeker is het, dat hij de voornaamste quaesties aanraakt.

gemoed in verzet komt tegen de godslasteringen eener verfoeielijke leer, voor ons zijn al deze dingen te zeer van zelf sprekend om er langer bij stil te staan. Zooveel is zeker, dat, na zulk een decreet, het aan de predikanten onmogelijk gemaakt werd om langer over deze leer te spreken. De moeilijkeid is dus niet opgelost, maar eénvoudig van de baan geschoven. Weggemoffeld, indien wij dit woord eens mogen gebruiken.

Niemand, die dit beter inzag, dan de predikantenwereld zelve.

Deze godgeleerde vondsten nu van Oldenbarneveldt werden door Hugo de Groot in een stuk opgesteld. Het werd door den beroemden Delftenaar zelven in de vergadering der Staten voorgelezen en, na herhaalde beraadslagingen met dezelfde Staten, goedgekeurd en openlijk uitgevaardigd.

Dit staatsstuk is de vermaarde Resolutie of Ordonnantie tot vrede der kerken van het jaar 1614. Het verscheen „in het Nederduitsch en in het Latijn, versterkt met d'authoriteit der heilige Schrift, der Conciliën, Oudtvaderen, Openbaere Confessiën" [1]).

Daar zijn aan het gemoedelijke Nederlandsche volk weinig staatsstukken aangeboden, tegen welke zooveel hartstochten in beroering, zooveel pennen in beweging gebracht zijn, als tegen deze Resolutie.

Een der vinnigste bestrijders van het statendecreet, vooral onder de „dienaeren Christi aan d'Aemstel" was ongetwijfeld onze Trigland. Hij, die tot nu toe in „soetelijke rust" (?) enkel door prediking de gemeente gediend had, begreep, dat het nu tijd werd, om ook met ander en nog krachtiger wapentuig op te staan tegen den scheurzieken wolf, die met bloeddorstig oog „de schaapskooi Christi" beloerde. En dat wapen was zijne pen, een hoogst vruchtbare en tegelijk scherpe pen, een wapen, dat hem niet

---

[1]) Het stuk is in zijn geheel te vinden bij Brandt, *Hist. der Ref.* Dl. II, bl. 232 vv.

eerder ontviel, dan toen de dood zijn hand voor immer verstijfde.

Barneveldt en Grotius, ofschoon deze eigenlijk nooit theologanten zijn geweest, hadden in de Resolutie blijk gegeven van groote belezenheid in de Goddelijke Boeken, maar in bedrevenheid om de Schrift te plunderen, moesten zij beiden ver de vlag strijken voor Trigland.

Met een vloed van teksten wees hij H.Ed. Mogenden op de valsche voorstelling der gereformeerde leer, zooals deze in de Resolutie was neergelegd, en daarom gaf hij, nadat in Juli van hetzelfde jaar nogmaals eene uitgave van het stuk verschenen was, een boekje uit: *Christelycke en Nootwendige Verklaringhe, waerinne cortelyck ende duydelyck verclaert wordt, wat in seecker formulier van eenicheyt, uitgegheven onder den tytel van Resolutie enz. met Godes Heyligh woort en met de leere der Ghereformeerde Kercken overeenkompt ofte daervan verschilt.*

En wat de verdraagzaamheid aangaat, welke de Staten hadden bevolen,... Trigland zou eens aantoonen, dat H.Ed. Mogenden van deze kostelijke deugd een volstrekt valsch begrip hadden, ja, dat de Resolutie eene verdraagzaamheid predikte, welke noodzakelijk op den ondergang der Kerk moest uitloopen, zoodat hij al spoedig gereed was met een ander werkje: *Een tractaetje van de ware moderatie, die men over verscheidenheyt der leere in de Kercke Godts moch maken, uytgeheven onder den tytel van den Rechtghematigden Christen.*

De lezer zou zich vergissen, indien hij, afgaande op den godzaligen en blijkbaar onschuldigen titel, mocht meenen, dat hij hier met een inderdaad rechtgematigden Christen, met een predikant des vredes te doen had. Het is er verre van. Onder het stille oppervlak bruischt een afgrond van kwalijk ingehouden toorn. Evenals aan Plancius en met dezen aan heel het heirleger der rechtzinnige dominees, zoo was ook aan Trigland de deugd der christelijke verdraagzaamheid ten eenemale onbekend. *Zijn* waarheid was nu eenmaal onverdraagzaam. Waar hij tegenover

het vrijzinnig beginsel, tegenover den Remonstrant stond, kon hij geen enkele goede bedoeling, geen goede trouw waardeeren. De Arminiaansche kwelgeest spookte hem dag en nacht voor de oogen, maar ook altijd stond hij gereed met den geesel in de hand [1]). Hij vroeg er niet naar, of de Staten, die toch voor de rust van het land moesten waken, meer het beginsel der libertijnen aanhingen en de Arminianen in bescherming namen. Het hinderde hem niet, wanneer de burgemeesters van Amsterdam nu en dan op hunne eerbiedwaardige zetels een lang gezicht zetten, of dat zij den ijver der Calvinistische zeloten durfden te berispen. Daar was maar ééne zaak, die hij vreesde, n.l. onrechtzinnigheid in de leer. Grooter gruwel kende hij niet. Geen wonder, dat een man met zulk een heftig karakter en met zulk eene vrees voor heterodoxie door zijn ijver zoozeer verblind werd, dat geen enkele Arminiaan voor hem meer aannemelijk kon zijn, en dat hij in zijne tegenstanders ten slotte niets anders zag dan vleijers en bedriegers, altemaal „goor goet"!... Voor dezulken was er in zijne kerk dan ook geen plaats!

Wanneer wij nu na drie eeuwen met kalmen geest deze droevige bladzijden van 's lands historie opslaan, zal iedereen het met ons betreuren, dat er in een man met zooveel verscheidenheid van gaven, niet een weinig meer liefde gewoond heeft. Daar waren er immers ook onder de Calvinistische predikanten genoeg, die van oordeel waren, dat de dwalingen der Arminianen niet fundamenteel waren, en dat er voor hen nog wel plaats was zelfs binnen de grenzen van het gereformeerde kerkgenootschap. Was die plaats er nog niet, dan kon zij immers, met het oog op het beginsel van vrij onderzoek, wel gemaakt worden.

---

[1]) *Jac. Trigland. Geesel om uyt te drijven den Arminiaanschen Quel-Geest.* Amst. M. J. Brandt, 1618 in 4o.

Maar neen. *Zet* ze *uit* de kerk, had Trigland met luider stem gedecreteerd. Al zulken ijveraars zou een latere predikant-dichter met geestige ironie hebben toegeroepen: „*Zet* liever gij uw kerk wat *uit*" [1]).

Ecarter ce qui me gène!

Wat Napoleon I met deze woorden bedoelde, werd een paar eeuwen te voren op eene afstoótende wijze in praktijk gebracht door den president der Dordsche Synode, Joannes Bogerman, toen deze de Remonstranten na hunne veroordeeling de zaal van het „Concilie" uitjoeg, met theatrale houding en gebaren hun toeroepende: „*Demittimini. Exite. Mendacio incepistis, mendacio finivistis*" [2]).

Een zelfde geest heeft ten alle tijde ook Trigland bezield.

Het is wel waar, dat Trigland, die mede in de Synode aanwezig was en onder de „vaders" van het „geuse-Trenten" behoorde, deze handelwijze van den onstuimigen president heeft afgekeurd, toen hij in later dagen schreef: „'t welk ghelyck ick met een schrick ende ontsettinghe mijns gemoets ghehoort ende gesien heb, alzoo noch met een ontstellinge gedencke".

Maar laten wij niet vergeten, dat hij deze laatste woorden schreef in zijne *Kerckelycke Geschiedenissen*, welk werk door hem werd samengesteld kort voor zijn dood, toen de herinnering aan die schrik wel een weinig verflauwd en de drift der jonge jaren zeker ietwat bekoeld was; als zeker moeten wij tenminste aannemen, dat hij, ofschoon de manier van Bogerman afkeurende, over het vonnis der veroordeeling en het feit zelve der uitzetting, als echte Calvinist en als Concilie-vader, zich van ganscher harte verblijd heeft.

---

[1]) De Génestet, *Leekedichtjes*, LXXXIII.

[2]) „Gij wordt weggestuurd. Gaat heen. Met leugen zijt gij begonnen, met leugen zijt gij geëindigd".

Ook is het vervolgens waar, dat Mr. J. van Lennep [1]) en R. C. Bakhuizen van den Brink [2]) niet aarzelen om aan Trigland, wegens zijne afkeurende houding ten deze en meer andere redenen, zelfs een brevet van „gematigdheid" en „meerdere mildheid" uit te reiken, maar dit bewijs van goed gedrag krijgt in onze oogen wel wat minder waarde, wanneer wij bedenken, dat beide schrijvers Trigland steeds beschouwen naast en in tegenstelling met zijn collega, den Amsterdamschen predikant Smout, die om zijn ruwe uitvallen op den kansel een eigenaardige vermaardheid heeft verworven, een man, die — om een voorbeeld aan te halen — op zekeren dag in de kerk aan de Regeering durfde toeroepen: „Indien de heeren hun devoir niet beter doen in 't uitroeien der ketterijen tot verbreydinghe van Godts en Christi Lof, soo sullen de kinderen, jae de steenen van de straet, den Heere daerin dienen" [3]).

Voorzeker, ook al gebruikt men wat liefelijker termen, al zingt men ook een toontje lager dan deze man, daar volgt nog niet uit, dat men een pluim van gematigdheid op zijn muts verdient. Trigland zelf heeft zich ten minste eens laten ontvallen, dat „het zijne conditie [was] over zaken, die den godsdienst betreffen, wat ernsthaftig te spreken, en daardoor moet hij bekennen, dat hij wel eens wat stijf en ernstig de menschen aanspreekt".

En dat deze „ernsthaftigheid" bij hem ver kon gaan, blijkt uit Vondel's *Haen Kalkoen*, waar de dichter ons Trigland voorstelt, als hadde deze

„Ons Burgemeesters, wel geneigt,
Op 't Raethuis met een moordt gedreigt";

bij welke versregelen de Amersfoortsche uitgave van Vondel's

[1]) *De Werken van Vondel*, Dl. III, bl. 102.
[2]) *Vondel met Roskam en Rommelpot*, bl. 20.
[3]) Zeker eene vrije paraphrase op Luc. XIX, 40: „lapides clamabunt"!

hekeldichten deze aanteekening voegt: „J. Triglandius voerde zomwijl scherpe woorden tegens de Burgermeesters en dat zelfs op den Predikstoel, hen smaedelijk met de vinger aenwijzende, en daer over op 't Raedhuis ontboden, sprak hij zeer stout" [1]). Om dat „stout spreken" eindelijk heeft hij meermalen gevaar geloopen om door de burgemeesters uit de stad verbannen te worden evenals zijn collega Smout, die om zijne vinnigheid en zijn onrustzaaien in den nacht van den 7den Januari 1630 op bevel van dezelfde burgemeesters per schuit de stad is uitgezet.

Men heeft wel eens gepoogd de harde uitdrukkingen, welke de prediking en de geschriften der toenmalige predikanten Calvinisten zoowel als Remonstranten ontsieren, te vergoelijken, door te wijzen op Hollandsche rondborstigheid en de ruwere zeden van dien tijd. Het zij zoo. Al zou hiertegen wel iets zijn in te brengen, laten wij voor het oogenblik met deze verontschuldiging vrede hebben. Maar dan zullen wij ook met alle kracht opkomen tegen den geest, welke zulke uitdrukkingen mogelijk maakte, tegen de voortdurend opgewondene en onchristelijke gemoedsstemming, waaruit zooveel heftigheid geboren werd.

Wij hebben boven den titel aangegeven van een paar boekjes, die aan het begin van Trigland's openbare werkzaamheid in het licht zijn verschenen, en die de eerste zijn van een dertigtal

---

[1]) Dr. G. Penon, *Hist. en bibliogr. beschouwing van Vondel's hekeldichten.* Volgens dezen schrijver zijn bij al de Amersfoortsche uitgaven van *Palamedes* en *Hekeldichten* de aanteekeningen door niemand anders „uit 's Digters mondt opgeschreven" dan door G. Brandt. De schrijver komt tot deze conclusie door de beschouwing van Brandt's *Leeven van Vondel* en door de volkomene overeenstemming van de aanteekeningen der Amersfoortsche uitgave met de aanteekeningen in het handschrift No. 745, in de Kon. Bibl. te 's Hage berustend, welk handschrift de initialen draagt G. B. Eene bizonderheid, die de waarde en de betrouwbaarheid van bovengenoemde aanteekening zeer verhoogt.

anderen, welke voor het meerendeel geen ander doel hadden, dan om de valschheid van het nieuw opgekomen Remonstrantisme aan te toonen.

Geleerdheid is in deze boeken niet gespaard. De bewijzen van zijn bijbelkennis zijn er overweldigend. De belezenheid van den predikant dwingt bewondering af. Koude maar scherpzinnige dialektiek ontbreekt niet. Door al zijne werken gaat een zekere regelmatigheid in het aandringen van argumenten, welke ons aan zijne scholastieke opvoeding doet terugdenken. Maar praedestinatie en vervloeking van den vrijen wil is daar schering en inslag. Op iedere bladzijde ellenlange redeneeringen. Overal dorre, sombere polemiek. Aan hoogere aspiratie, aan gloed of bezieling is zijn woord ten eenenmale vreemd. Nergens bespeurt ge eenige uiting van een hooger zieleleven, nergens opgewektheid des geestes, nergens blijheid of warmte van het hart.

En geen wonder. Uit den stroeven, harden grond van fanatieke rechtzinnigheid, van zelfzucht en geestelijke hoovaardij kunnen nu eenmaal geen bloeiende rozen van liefde en levensvreugde ontluiken.

Het lust ons dan ook niet den lezer te vermoeien met citaten, aan Trigland's werken ontleend. Hen, die nader met 's mans geschriften en prediking willen kennis maken, willen wij verwijzen naar het verdienstelijk werkje van Dr. H. W. ter Haar, een boek, dat alle blijken draagt van onpartijdigheid en nauwgezette studie, en dat wij gaarne nu en dan hebben geraadpleegd. Ons plan is dus niet, om dieper in te gaan in de geschriften van den predikant, noch om verder uit te weiden over den geest, welke uit die dorre bladeren den lezer tegenwaait. Zooveel is intusschen zeker — wij willen hier onze meening zeggen, hoe zeer die ook worde tegengesproken — dat die geest van liefdeloosheid bij de meeste predikanten dier dagen voor een groot deel ontsproot uit een gevoel en bewustzijn van kerkelijke overmacht, uit onbedwingbare heerschzucht, uit een vast geloof

aan eigen onfeilbaarheid. Iets, wat iedereen verwonderen moet, daar zoo pas in deze landen allerwege de gewetensvrijheid was geproclameerd en men eindelijk na langen, bangen strijd zich ontworsteld had aan het „despotisme der Roomsche Opperpriesters". Maar helaas! de gulden zon der vrijheid had al spoedig hare stralen teruggetrokken. Een andere inquisitie spande de vierschaar. Een nieuwe hiërarchie dook op. Het „Gomariste Pausdom" had zich ten slotte op den troon gedrongen en men behoeft niet juist bijbelvast te zijn om bij de decreten van dit „Pausdom" terug te denken aan de roeden en scorpioenen van koning Roboam.

Hadde de Génestet in die lang vervlogene dagen geleefd, hij zou het aan iederen rechtzinnige uit Trigland's gemeente hebben toegeroepen:

„Zoo boud niet man!
Al rilt ge van
De heilige Pantoffel,
Pas jij maar op voor de oude kous
Van de een of andren kleinen Paus
Daar zijn er velen. . . .!"

(*Slot volgt.*) M. A. Thompson.

NOGMAALS: DE SINAITISCHE PALIMPSEST VAN MRS. LEWIS EN MATTH. I, 16.

In de Mei-aflevering van het *Theologisch Tijdschrift* wijdt Prof. W. C. v. M(anen) een paar bladzijden aan mijn artikel over bovengenoemd onderwerp (zie *De Katholiek*, Dl. CIX, bl. 1—25).

„Het oordeel over de juistheid der ontvangen kritiek laat" ZHGel. „gaarne aan anderen over"; zelf heeft hij er blijkbaar geen voldoenden grond in gevonden, om zijn meening over de meerdere oorspronkelijkheid der Lewis-lezing boven de gewone te wijzigen. — Naar aanleiding zijner opmerkingen moge het volgende hier een plaatsje vinden.

Ik had gemeend den heer v. Manen geen onrecht te doen, met hem te rangschikken onder de vrijzinnigen, „die het niet onaardig vonden, uit den mond van een zoo ouden getuige, de verklaring te hooren, waaraan zij, sedert langer of korter niet meer twijfelden: Jezus had Jozef tot vader, in denzelfden zin als wij allen mogen spreken van onzen vader onder de menschen". Daaruit had ik afgeleid, dat de Lewis-lezing van Mt. I, 16 voor Prof. v. Manen *a priori* de meest waarschijnlijke wezen zou.

Edoch, daarin heb ik mij vergist. Blijkens zijne uitdrukkelijke verklaring behoort v. Manen niet tot de vrijzinnigen, die het ontdekken der Lewis-lezing om bovengenoemde reden aardig vonden. Het is voor hem volstrekt onverschillig, welke lezing de echte is, en de vraag daaromtrent heeft voor hem „alleen een zuiver wetenschappelijk belang".

Ik haast mij deze verklaring van Prof. v. Manen onder de

oogen onzer lezers te brengen; ZHGel. houde mij echter ten goede, dat ik er even bijvoeg, hoe ik tot mijn vermoeden gekomen was. Niet bij wijze van gissing, maar met zeer groote beslistheid, als een zaak, waaromtrent „in hoofdzaak geen verschil zijn kan", gaf mijn tegenstander aan de Lewis-lezing van Mt. I, 16 de voorkeur boven de gewone. De redenen, die hij daarvoor aanvoerde, hebben m. i. uiterst geringe waarde, veel te weinig waarde althans om zulk een apodictisch oordeel te rechtvaardigen. Daarom rees bij mij het vermoeden, dat bij v. Manen nog een ander gewicht dan dat zijner argnmenten in de schaal had gelegen.

Tegenover de opzettelijke verklaring des hoogleeraars vervalt, natuurlijk, dat vermoeden, maar met des te meer klem herhaal ik mijn oordeel over de zeer geringe waarde zijner argumenten. De gronden voor dit oordeel heb ik m. i. duidelijk en volledig uiteengezet, en de heer v. Manen heeft geen poging gedaan om die te ontzenuwen.

Eene zaak spijt mij. Prof. van Manen, die mijne argumenten slechts zeer in het algemeen en uit de verte heeft aangewezen, zet met zekeren nadruk voorop, dat ik zijne meening omtrent den betrokken tekst heb weerlegd „als katholiek". — „Als katholiek", d. w. z. op specifiek katholieke gronden, op gronden dus ontleend aan onze katholieke belijdenis. Welnu, ieder die mijn artikel gelezen heeft, weet dat ik zulks niet heb gedaan. Integendeel, uitdrukkelijk heb ik verklaard (bl. 7) en verklaar bij dezen nogmaals, dat men m. i. uit de gegevens der katholieke kerkleer niet met volstrekte zekerheid het besluit kan trekken: de Lewis-lezing moet noodzakelijkerwijze valsch zijn. De bewijsgronden, die ik tegen v. Manen heb aangevoerd, waren dan ook uitsluitend van wetenschappelijken aard: bewijsgronden van dezelfde soort, als die, welke men aanwenden zou, zoo de strijd niet een bijbeltekst maar een plaats uit Sophocles of Suetonius gegolden had.

Het *Theologisch Tijdschrift* zal, uit den aard der zaak, de over-

groote meerderheid zijner lezers vinden in niet-katholieke kringen: in kringen derhalve, voor welke argumenten, aan specifiek katholieke beginselen ontleend, geen waarde hebben. Ieder begrijpt, dat in de schatting van zulke lezers de verzekering des hoogleeraars, dat ik „als katholiek" zijne meening weerlegd heb, geen onverschillige bijzaak is.

Tegenover hetgeen ik op blz. 10, in de noot, in het midden bracht, houdt v. Manen staande, dat „Mattheus kan volstaan met de inlassching der woorden ᾧ ἐμνηστευμένη Μαρία, toen hij het geslachtsregister overnam uit een bestaand document, indien hij daarin had gevonden Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ, Ἰωσὴφ δὲ ἐγέννησεν Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν". Matthaeus kon met bovengenoemde invoeging volstaan „even goed of even slecht als Lucas III, 23 met [de invoeging van] ὡς ἐνομίζετο, toen hij een ander geslachtsregister wilde opnemen en toch niet geloofde dat Jezus de zoon was van Jozef". Beide invoegsels zijn, volgens v. Manen „elkander dekkende voorbeelden". — Naar mijn oordeel dekken deze voorbeelden elkander geenszins. Door de tusschenvoeging der woorden ὡς ἐνομίζετο, wordt de *zin* van Luc. III, 23 werkelijk gewijzigd; terwijl in den volgenden tekst de invoeging of uitlating der tusschen [ ] geplaatste woorden niets hoegenaamd aan den zin verandert: Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ, Ἰωσὴφ δὲ [ᾧ ἐμνηστευμένη Μαρία,] ἐγέννησεν Ἰησοῦν κ.τ.λ.

Daarom zie ik, ook na de „aanvulling" van v. Manen niet in, waarom Matthaeus, die, om hetgeen hij in v. 18—25 zou meédeelen de boven afgedrukte zinsnede uit het (veronderstelde) geslachtsregister — volgens eigen getuigenis van v. Manen — niet onveranderd kon overnemen, haar wel kon overnemen met zulk een zakelijk niets veranderend tusschenvoegsel. Immers ook tusschen Mt. I, 16, gelezen met het besproken tusschenvoegsel, en tusschen den inhoud van vers 18 tot 25 bestaat — de hoogleeraar zegt het ook thans weer uitdrukkelijk — een „in het oog vallende strijd".

Prof. v. Manen eindigt met de volgende alinea:

„Onder de vertalingen en handschriften waaruit wij den ondersteld oorspronkelijken tekst geheel of ten deele leeren kennen, behoort ook de Armenische. Zij luidt, naar de overzetting van Robinson, Euthaliana p. 82: „Jacob begot Joseph the husband of Mary, to whom having been betrothed Mary the Virgin, from whom was born Jesus who was named Christ". Een reeks woorden, waarvan men den inhoud eerst leert verstaan bij de overweging, dat de Armenische vertaling werd gemaakt naar de Oudsyrische en later „verbeterd" naar Grieksche handschriften. Uit de laatste kwamen „de echtgenoot van Maria" en „uit wie werd geboren Jezus die genoemd werd Christus". De tusschenliggende woorden zijn een overblijfsel van den niet „verbeterden" tekst".

Het eenige, wat wij uit deze „reeks woorden" „leeren kennen", is het lang bekende en door niemand bestreden feit, dat ook de Armeniërs de lezing: *Cui desponsata Virgo Maria* gekend hebben. Indien men intusschen uit de door Robinson gegeven vertaling de woorden: *to whom having been betrothed Mary the virgin* wegneemt, verkrijgt men letterlijk de gewone lezing. Wat ligt meer voor de hand dan de onderstelling, dat het zinslid: „*to whom having been betrothed Mary the virgin*" eerst als variant op den rand geplaatst en later, bij vergissing, in den tekst zelven ingevoegd zal wezen. Aangenomen, dat de Armenische overzetting oorspronkelijk niet naar het Syrisch, maar — wat zeer goed mogelijk is — naar Grieksche handschriften vervaardigd werd, ligt er m. i. in bovengenoemde onderstelling niets onwaarschijnlijks. In elk geval is er een machtige dosis goeden wil noodig, om in de Armenische overzetting, zooals Robinson haar geeft, een aanwijzing te zien, dat de oorspronkelijke lezing van Mt. I, 16 zou geluid hebben: *Joseph... genuit Jesum.*

Alles bij elkaar genomen, vind ik geen aanleiding om ook maar iets terug te nemen van het besluit, waartoe ik in mijn vorig artikel (bl. 25) gekomen ben.

Aan de meesten onzer lezers zal het bekend zijn, dat ook in de *Studiën* een artikel aan ons onderwerp gewijd is: *Matthaeus I, 16 en het Syrische Sinai-handschrift, door Th.* (Dl. XLVI, bl. 148–180).

De geleerde schrijver — die het met mijne conclusie tegen Prof. v. Manen geheel eens is en wien dientengevolge in de Mei-aflevering van het *Theologisch Tijdschrift* een paar onhebbelijkheden worden toegevoegd — acht mijne gissing, dat de Lewis-lezing misschien haar ontstaan zou te danken hebben aan te vér gedreven reactie tegen de insgelijks overdreven orthodoxie van Cureton (zie *De Katholiek* t. a. p. bl. 17), onaannemelijk.

Immers — zoo zegt hij — een *dusdanige* reactie „onderstelt, dat de corrector de lezing *vir Mariae* als de oorspronkelijke of althans als oorspronkelijker dan die van Cureton kende. Anders bestond er geen reden tot reactie. En in dit geval ware het een zonderlinge reactie, de wijziging van Cureton, waartegen men zich wilde verzetten, te *behouden* en daarnaast een ander versdeel willens en wetens te bederven door voor de zeer duidelijke woorden: *ea quae peperit* een op zich zelve dubbelzinnig *genuit* in de plaats te stellen".

Gaarne erken ik, dat deze opmerking ten volle gegrond is. Th. zelf onderstelt, dat de Lewis-lezing van onzen tekst — evenals de lezingen der Itala, van Cureton en van de Armenische vertaling — afhankelijk is van een Westerschen Griekschen tekst, welke aldus luidde: Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ, ᾧ μνηστευθεῖσα παρθένος Μαρίαμ ἐγέννησεν Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν. Deze lezing wordt nu nog in drie of vier Grieksche minuskels — de z. g. Ferrar-groep — aangetroffen.

„Nadat de Syrische vertolker — aldus Th. — van wien de Lewis-lezing afkomstig is, vertaald had: *Jacob genuit Joseph*, heeft hij het woord *Joseph* bij vergissing nogmaals gelezen, ofwel hij heeft een Griekschen codex gebruikt, welks schrijver het woord *Joseph* tweemaal gelezen en dus ook tweemaal geschreven had. En deze ver-

gissing is te verklaarbaarder, wijl hij in de voorafgaande lijst 32 andere eigenamen op dezelfde wijze tweemaal had moeten herhalen. De vertaler las dus, hetzij door een mislezing, hetzij door een vergissing van zijn codex: Ἰακωβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ, Ἰωσὴφ δὲ, ᾧ μνηστευθεῖσα παρθένος Μαριὰμ, ἐγέννησεν Ἰησοῦν κ.τ.λ. Daaruit volgde natuurlijk, dat hij het woord *ἐγέννησε moest* terugbrengen tot het mannelijk onderwerp, gelijk hij reeds gedurende 15 verzen had gedaan, hetzij hij zelf dit woord over Joseph in eigenlijken, hetzij in oneigenlijken zin begrepen heeft. Want dit weten we natuurlijk niet, en het doet voor ons ook niets ter zake. Maar in oneigenlijken zin heeft hij het moeten verstaan, zoo hij wilde, dat deze zinsnede met het vervolg kan samenstemmen. En in deze onderstelling is het versdeel *cui desponsata Maria Virgo* parenthetisch geworden en heeft de vertaler of een latere corrector bijna noodzakelijkerwijs het koppelwoord *hwot* (erat) ingevoegd: *Joseph, cui desponsata erat Maria Virgo, genuit...*, gelijk wij het eveneens ingelascht vinden in *Cur.* en in *b.* (Veronensis). De oorsprong der Sinaïtische lezing schijnt dus gezocht te moeten worden in een *dubbele lezing* van het woord Ἰωσὴφ in een Griekschen tekst, waarop de tusschenvoeging van het koppelwoord bijna noodwendig volgen moest".

Daar is ongetwijfeld veel voor deze verklaring te zeggen; of zij onder ieder opzicht voldoende is, en met name of zij in den zich vergissenden afschrijver niet wat al te groote halsstarrigheid veronderstelt, mogen bevoegden beoordeelen.

Warmond. G. VAN NOORT.

BOEKBEOORDEELING.

P. Luis Coloma's Novellen. Met machtiging des auteurs uit het Spaansch vertaald door W. van Nieuwenhoff. Tweede bundel. Leiden, J. W. van Leeuwen, 1896.

„Het hartelijk en waardeerend welkom, aan de vertaling van P. Coloma's novellen toegeroepen, heeft mijn lust om een tweeden bundel te doen verschijnen niet weinig vermeerderd", zegt Pater van Nieuwenhoff en biedt ons te gelijk zijn tweeden bundel aan. Aan dezen zal een niet minder hartelijk en waardeerend welkom ten deel vallen, want al wat in den eersten bundel te loven viel, valt ook in dezen tweeden te genieten.

Zoo zouden wij ter aanbeveling van dit nieuwe deeltje ons kunnen bepalen tot eene verwijzing naar de beoordeeling in de April-aflevering van dit tijdschrift. Maar wij kunnen ons niet onthouden even uit dit nieuwe boekje een greep te doen.

„De laatste Kerstdagen vloden heen, en geheel de natuur scheen die zacht weemoedige tint aan te nemen die eigen is aan het wegstervende schoon. De bladeren vallen, de bloemen verwelken, de wolken jagen door de lucht, het licht verzwakt, de zon geeft minder warmte, de beken bevriezen en een gevoel van zwaarmoedigheid komt over de ziel, die zekere overeenstemming bespeurt tusschen deze natuurtooneelen en 't menschelijk leven. Zoo gaan ook de jaren voorbij: zinsbegoochelingen vluchten, het verstand verzwakt, de liefde verkoelt en het leven wordt allengs stram, tot het wegsterft en heengaat.

„Deze treurige tint leende nog akeliger somberheid aan de huiveringwekkende ravijnen van het R... gebergte. Als een kronkelende reuzenslang, slingert zich daarlangs een nauw en eenzaam pad, dat nabij eene landelijke herberg uitkomt op den grooten weg van Cadix naar Madrid. Twee mijlen van M... loopt deze weg door

eene bergengte langs de helling, die met mastikboomen, kreupelhout, haagappel- en struikgewas begroeid is, en bereikt ten laatste een dorre heide, aan den gezichteinder door eikenbosschen afgesloten.

„Indien een ander dan Gods alziend oog, bij het vallen van zekeren Novemberavond in deze wildernis ware doorgedrongen, bevreemding, wellicht angst zou de verdachte groep hebben gewekt, bestaande uit man, vrouw en kind, die zich snel voortspoedden langs het eenzame pad. De eerste was een blinde van terugstootend uiterlijk, wiens barsch gelaat nog door een ouden, versleten hoed van stroo verdonkerd werd; een grijs-wollen, gelapte, vuile jas, welks mouwen, met koordjes toegebonden, voor knapzak dienden, bedekte hem en liet een paar stevige eenigszins kromme beenen zien, waaraan iets scheen te ontbreken, nu ze geen boeien droegen. Een oude guitaar hing over zijn schouder; met de rechterhand leunde hij op een schaapherdersstaf en hield zich met de andere vast aan de morsige kleederen der vrouw, die hem gelcidde. Deze was van gelijke jaren en uitzicht als haar onooglijke metgezel. Op haar vreeselijk mottig gelaat waren naast de teekenen van uitgestane ellende de sporen der zonde merkbaar. Haar gang was zwaar, want op hare schouders droeg zij een groot pak, dat oude kleederen en keukengerief scheen te bevatten.

„Achter hen aan liep hijgend een achtjarige knaap, zonder andere bedekking dan een havelooze broek door slechts één bretel opgehouden en een hemd aan flarden, waaruit hier en daar de blanke maar gore huid te voorschijn kwam als met slijk bespat ivoor. Hij droeg eveneens op den rug een pakje, zwaar genoeg voor zijn leeftijd en vol gedrukte straatliedjes. Hij was genoodzaakt voortdurend in een draf te loopen om den haastigen tred van die hem vooruitgingen, bij te houden. Nu en dan bleef hij ademloos, met zweet bedekt staan, de bloote voeten stuk geloopen over de kluiten van den weg.

„Toen hij bemerkte, dat zijne metgezellen zoomin langzamer liepen als hem te hulp kwamen, kreet hij benauwd: „Moê, moê! ik kan niet meer!"

„De vrouw keerde een door woede vertrokken gelaat om en schreeuwde: „Maak dat je voortkomt, vermaledijde!"

„Ook de blinde wendde 't hoofd, zijn vreeselijke oogen zonder

licht ronddraaiend; hij dreigde het kind met zijn langen stok en zei zacht, maar op schrikwekkenden toon tot de vrouw: „Sla hem de hersens in, Cachana; steek hem dood, dan zijn we van hem af!"

„De vrouw wrong zich de handen, vloekend en tierend, en versnelde meer en meer den tred van hun angstwekkenden loop. t' Was of twee duivels een onschuldige ziel achter zich meesleepten".

Hoe past die schoone natuurbeschrijving ter inleiding van dit verhaal, dat zoo treurig aanvangt! Die sombere natuurbeschrijving, doorvlochten met een beschouwing van den herfst des levens is wel een waardig praeludium voor deze symphonie. Met de krachtige en toch sobere teekening van die beide weerzinwekkende menschen vormt zij den achtergrond, de omlijsting en omgeving van een kinderportret!

Hoe wordt door elken regel ons hart tot zachte, teedere aandoeningen gestemd, tot het sneller gaat kloppen bij de weinige woorden der hardvochtige ouden en, rillend onder den indruk van deze treffende vergelijking: „'t Was of twee duivels een onschuldige ziel achter zich meesleepten", in een traan van medelijden verlichting zoekt.

Hoe goed doet het ons aan in deze donkere, angstwekkende omgeving door den beminnelijken schrijver gewezen te worden op het alziend oog van God, dat ook over dezen ongelukkigen jongen waakt!

Mag ik u nog een trek van den aantrekkelijken, christelijken zin des schrijvers voorleggen?

Als de arme knaap in deze wildernis door zijne begeleiders wordt achtergelaten, roept hij vol ontzetting: „Moeder! Moeder! Oom Canijo!"

Dan gaat de schrijver voort:

„Niemand antwoordde. Wanhopig vouwde het kind de handjes en begon te weenen; het besef van hulpeloosheid ontrukte hem, als in een doodstrijd zonder dood, tranen van matelooze smart. 't Is een ontzettend gevoel zich geheel verlaten te zien, dit alleen was in staat den zoon Gods op aarde een klacht af te persen!.... Wanneer de volwassene zulke tranen stort, dienen ze om hem te kastijden of te beproeven. Maar, o God van barmhartigheid, die de kinderen, als de engelen der aarde liefhebt, wanneer Gij som-

wijlen toelaat, dat ook hunne schuldelooze wangen met deze tranen besproeid worden, dan spreken zij van de onnaspeurlijke wegen Uwer Voorzienigheid!"

Zijt gij nog niet begeerig de geschiedenis te lezen van dezen knaap, die „inderdaad een jonge wolf" was, maar „een verstandig en godsdienstig jongeling" werd, op wien zijn brave pleegmoeder eenmaal staarde, „vol van die eerbiedige vereering, waarmede een zwakke geloofsleerlinge den heldenmoed eens martelaars zou gadeslaan"?

Het zou mij spijten, zoo gij dit verhaal niet geheel en al gingt lezen, want gij zoudt veel gezonde geestesontspanning, veel opwekking van kunstgevoel en godsdienstzin missen.

Is deze novelle, die *Ranoque* tot titel draagt, de eenigste aanbevelenswaardige in dezen bundel? In geenen deele. Maar ik vind ze de mooiste. Daarom heb ik er bijzonder uw aandacht op gevestigd. Niet minder leerzaam — helaas, omdat zij zoo waar is!— is de grootste novelle van dit deeltje, die betiteld is: „'t was een heilige". Mag ik even?... Luister dan.

Sancho Ortiz, de schoonzoon van D. Benito, een ongelukkigen rijke, van wiens ziekbed, om hem niet te verontrusten, de priester verwijderd wordt gehouden, ofschoon de dood elk oogenblik kan toetreden, is verontwaardigd over het dwaze gedrag van zijn schoonmoeder, die, ondanks hare onchristelijke handelwijze ten opzichte van haar echtgenoot, onder de godvruchtigen wil behooren. Verontwaardigd verlaat hij het huis van zijn schoonouders en gaat naar het Casino.

„Verschillende aanzienlijke heeren traden hem te gemoet en vroegen belangstellend naar den ongelukkigen D. Benito.

„Hij heeft zijn proces verloren!... glad verloren!"... antwoordde Sancho, El Imparcial ontvouwende... Nu neemt God mijn schoonvader weg, en de duivel laat me met mijn schoonmoeder zitten"...

„Maar is er dan iets bijgekomen?"

„Wat kan nog komen bij 't geen hij al heeft, Senor? De dokters hebben consult gehouden en zeggen, dat een tweede aanval voor de deur staat, en dan is 't afgeloopen."

„Misschien dokter Nicomedes...

„Och Nicomedes of Nicemades wekken geen van beiden dooden op, Roque... Er zit niets anders op dan hem te begraven en op zijne zerk te schrijven het grafschrift van den Portugees:

Vasco Figueira ligt hier stil,
Doch volstrekt niet met zijn wil."

„En weet de familie 't al?"

„Of ze 't weten?... 't Heele huis kwam in rep en roer, toen ik voorsloeg den pastoor te roepen. Als ik niet heen was gegaan, had mijn schoonmoeder me de oogen uit mijn hoofd gehaald. God! Wat een barbaarsche vrouw!"

„Ja, zoo gaat het!... Men zou gaarne..."

„Een barbaarschheid, Don Roque, eene barbaarschheid zouden ze willen!... Ik zou denken, als men zooveel liefde en toewijding heeft, moest toch het eerste zijn een priester te halen... Enfin, de storm brak los, mijne schoonmoeder veranderde van „geheimzinnige roos" in „toren van David"... Wat een wreedheid!... En omgekeerd: als er iemand in huis verkouden is, moeten allen naar bed om te zweeten..."

„Maar, man, ze zullen bang zijn, dat de arme zieke verschrikt..."

„En zal hij dan minder schrikken, wanneer hij in eens de eeuwigheid in wordt geslingerd?"

„Wel, wel!" spotte een edelman, die in een hoek zijn courant zat te lezen; „is onze Sanchito nieuw-katholiek geworden?"

„Niet nieuw, en niet duivelsch!" hernam Sancho woedend. „Nieuw-katholiek dat is mijn schoonvader en zijn huisgezin!... Dat ben ik niet, daar heb ik niets meê uit te staan! Maar ik verlang, dat ze doen naar huune leer... Sterft er een Christen-mensch, dan moeten ze een pastoor halen, en sterft er een zigeuner, dan mogen ze een koe halen, dan kan hij den staart grijpen en tevreden sterven; ieder het zijne!... Maar wie ik niet versta, dat zijn die vrome lui: dat houdt novenes, dat zit op de borst te kloppen, en als de dood komt, dan schrikken ze van den pastoor. Wel verduiveld! Als ze gelooven, waarom doen ze er niet naar? En als ze er niet naar doen, wat weerga! Wat gelooven ze dan!""

Eén bedenking lees ik op uw ietwat trillende lip, lieve mevrouw: „O, heeft de schoonmoeder het weêr gedaan?"

Vergeef me, ik heb heusch niets tegen schoonmoeders, en om de vele goede schoonmoeders, die ik ken, spijt het mij, dat zij zoo dikwijls het mikpunt zijn van grappenmakers. Maar ik kan er niets aan verhelpen! Alleen waag ik u de troostgrond aan te bieden: nu de soort, volgens de schrijvers, zoo slecht aangeschreven staat, is het voor iedere beminnelijke en voortreffelijke schoonmoeder — en nogmaals, zoo ken ik er velen — des te eervoller een uitzondering op den regel te zijn.

Moge ik spoedig een derden bundel van Pater van Nieuwenhoff's hand aankondigen!

G.

NIEUWE UITGAVEN.

Atlas Scripturae Sacrae. Decem tabulae geographicae cum indice locorum Scripturae Sacrae vulg. ed., scriptorum ecclesiasticorum et ethnicorum. Auctore Dr. Rich. v. Riess, can. cap. Rottenburg (Freiburg, Herder. Prijs: M. 5, geb. M. 6.20). — Deze atlas, door Vigouroux ten zeerste aanbevolen en reeds in verschillende tijdschriften gunstig gerecenseerd, bevat een tiental goed afgewerkte en duidelijke kaarten. Indien wij ons niet bedriegen, is deze uitgave, eene Latijnsche bewerking van de derde Duitsche uitgave, in vergelijking met de eerste aanmerkelijk vermeerderd en verbeterd; wij zijn echter niet in de gelegenheid om juist aan te geven, welke veranderingen er zijn aangebracht of welke kaarten nieuw zijn. Beter dan eene lange bespreking zal eene korte inhouds-opgave doen zien, hoe nuttig dit werk is voor allen, die met eenigen ernst de H. Schrift lezen of bestudeeren.

1. Egypte ten tijde der Oudvaders. — 2. Steenachtig Arabië en Chanaän tijdens den uittocht der Joden uit Egypte met een afzonderlijk kaartje op grootere schaal van den berg Sinaï en zijne omgeving. — 3. Palestina tijdens de Rechters en de Koningen met een kaartje, dat de uitgestrektheid van het gebied van David en van Salomon aangeeft. — 4. Chanaän, Syrië, Assyrië en Babylonië, vol gens de Assyrische oorkonden. — 5. Assyrië en Babylonië met zes speciale kaartjes van Ninive, Babylon en omstreken. Op deze laatste is aangegeven, wáár de voornaamste in den laatsten tijd ontdekte ruïnen gelegen zijn. — 6. Palestina ten tijde van Jesus Christus en de Apostelen. Een afzonderlijk kaartje geeft in vergrooten maatstaf de omstreken van het meer van Galilea. — 7. Syrië, Klein-Azië, Macedonië, Griekenland en Italië ten tijde der Apostelen. Op deze kaart zijn de reizen van den Apostel Paulus door stippellijnen aangegeven. — 8. Jerusalem op verschillende tijden (6 kaartjes). De

omstreken van Jerusalem in de 4e en 7e eeuw. — 9. Het tegenwoordig Jerusalem en de omstreken van Jerusalem en Bethlehem. 10. Palestina zooals het thans is.

Een alfabetische index der plaatsen, bergen, rivieren enz., die zoowel de namen bevat, welke de H. Schrift gebruikt, als die, welke de Assyrische oorkonden aangeven, en die tevens vermeldt, welke benaming thans in gebruik is, maakt het zoeken gemakkelijk, daar hij aangeeft op welke kaart en in welk vakje van die kaart iets te vinden is. J.

Meditationum et contemplationum S. Ignatii de Loyola puncta, libri exercitiorum textum diligenter secutus explicavit Franciscus de Hummelauer S. J. (Freiburg, Herder. Prijs M. 3, geb. M. 4.40). — Het boek van pater Hummelaner veronderstelt, dat men bekend zij met de methode van mediteeren, welke de H. Ignatius volgt. Wij gelooven, dat die veronderstelling gerechtvaardigd is, daar de meeste priesters of kloosterlingen hetzij de *Exercitia Spiritualia S. P. Ignatii de Loyola* (door R. P. Roothaan. Praep. Gen. S. J.) of de *Geestelijke Oefeningen* (door R. P. Haakman S. J.), hetzij een der vele meditatie-boeken, welke in den geest van den H. Ignatius geschreven zijn (Vercruysse, Chaignon b v.), wel eens gebruikt zullen hebben tot eigen nut en tot heil van anderen.

De *Meditationum puncta* trachten *alle punten* der overwegingen en beschouwingen zooveel mogelijk in den geest van den H. Ignatius uit te leggen en daarbij den tekst getrouw te volgen. Pater Hummelaner volgt dan ook de zoogenaamde „versio literalis" der oorspronkelijke Spaansche uitgave, en zijn werk zal velen welkom zijn, die terecht meenen, dat „varietas", ook in het geestelijke, niet slechts „delectat" maar ook nuttig en zelfs noodig is.

't Is waar, het boek der *Exercitia* is eigenlijk voor hen bestemd, die eenigen tijd in geestelijke afzondering willen doorbrengen, maar dit neemt niet weg, dat de rijke inhoud geschikt is tot stof van de gewone dagelijksche overweging te dienen.

De schrijver geeft geene praeparatie, noch praeludie, noch colloquium en laat, voor hem die het werk als dagelijkschen leidsman wil gebruiken, de indeeling in afzonderlijke meditaties aan 't eigen

oordeel over, maar bespreekt in de inleiding „het onderlinge verband der stoffen" en in een appendix de „praeludia en colloquia".

De uitlegging der puncta is over 't algemeen kort, helder en degelijk; de inleiding en het nawoord komen ons minder duidelijk voor. Ligt het daaraan dat de schrijver zijn best doet om getrouw te blijven aan de door den H. Ignatius gebruikte termen of is de oorzaak daarin te zoeken, dat eene Duitsche pen geen geschikt werktuig is om vloeiend Latijn te schrijven? Wij weten het niet, maar gelooven het laatste, te meer omdat wij dezelfde Duitsche duisterheid ook in andere werken vonden. J.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

INHOUD VAN HET HONDERD-EN-TIENDE DEEL.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Jacobus Trigland en zijn tijd. III. (Vervolg en slot van Dl. CIX, blz. 540 vv.)
M. A. THOMPSON 1

Dr. Kuyper over her katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid.
I. 23
II. 300
TH. BENSDORP, Congr. SS. Red.

Het halve-eeuw-feest van *De Tijd*.
A. M. C. VAN COOTH 61

Ter gelegenheid van het Vijftigjarig Priesterfeest van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Mgr. C. J. M. Bottemanne, Bisschop van Haarlem.
P. ZWART 87

ALCMARIA. VICTRIX. DEVOVENS. PRAESVLIQVE. FILIOQVE
E. H. RIJKENBERG 89

De *Gerusalemme* van Torquato Tasso.
A. N. MUTSAERS, Pr. 91

Determinismen.
J. M. L. KEULLER. 131

Bladz.

De Massabiella-rots te Lourdes te midden der tijdstroomingen.

I. Materialisme en neo-occultisme . . . 156
II. Lourdes en zijne genezingen 330
III. Lourdes en zijne genezingen (Slot) . . 391

A. C. A. HOFFMAN, Theor. Arts.

De geschiedschrijvers Ranke en Fruin.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR . . . 180

Ontkenning der moraal.

J. M. L. KEULLER 352

Het *Ignorabimus* van Professor Emile du Bois-Reymond.

P. J. V. DE GROOT, Ord. praed. . 367

Hereeniging der Oostersche en Westersche Kerk.

J. J. DE GRAAF. 411

De uitspraak des Pausen over de Anglicaansche wijdingen.

G. VAN NOORT. 422

Auto-suggestie volgens Dr. Bernheim.

V. A. SPRENGERS. 463

Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

Callixtus' kerkhof.

L. 490

VERSCHEIDENHEDEN.

De oorsprong en het karakter van het veertig-uren-gebed.

E. H. RIJKENBERG 197

De familie van den H. Theodorus van der Eem.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR . . . 515

BOEKBEOORDEELING.

Bladz.

De gemengde huwelijken in het licht des geloofs, der rede en der ondervinding. Vrij vertaald en bewerkt door J. Zwart, Pr.
Dr. TH. M. VLAMING 78

De „Mirakelkist" en de traditie. Een bijdrage tot de geschiedenis van kerkelijk oud-Amsterdam, door J. F. M. Sterck.
J. H. A. THUS 81

Dr. C. H. Th. Bussemaker. De afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie.
E. H. RIJKENBERG 201

Vorstin en volkskind. Uit de lijdensjaren van Marie Antoinette, door Br. Florentius. — Joseph Spillmann, S.J. Bemint uwe vijanden.
M. A. THOMPSON 209

Korte overwegingen over het openbare leven onzes Heeren. Uit het Engelsch van Richard J. Clarke, S.J. Met een voorrede van W. van Nieuwenhoff, S J.
C. 216

Ada Negri. Noodlot (Fatalità). Naar het Italiaansch vertaald door Betsy Juta.
A. M. C. VAN COOTH 438

Un prédicateur populaire dans l'Italie de la Renaissance: Saint Bernardin de Sienne (1380—1444), par Paul Thureau Dangin, de l'Académie Française.
F. J. G. 517

NIEUWE UITGAVEN.

Pesch, *Praelectiones Dogmaticae* 364

Jungmann, *Tractatus de Gratia.* — Einig, *Tractatus de Gratia Divina.* — Lehmkuhl, *Theologia moralis.* — Dr. Vreese, *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec* 454

Een verzoek van Prof. Dr. W. de Vreese 366

LETTERLOOVER.

Bladz.

Pro Hollandia. (Met Nederlandsche vertaling van W. S.)
FRANCO DE AMICIS 458

Aan de Schutsvrouw der Christenen. Elegie van Z. H. Leo XIII, in Nederlandsche verzen vertolkt.
A. N. MUTSAERS, Pr. 527

Verzuchting der vertrouwende ziel.
A. N. M. 531

De Priester.
F. B. 532

BIJLAGE.

De encycliek van Z. H. Paus Leo XIII *Satis cognitum*, over de eenheid der Kerk. Latijnsche tekst met de Nederlandsche vertaling 219

JACOBUS TRIGLAND EN ZIJN TIJD.

(Vervolg en slot van Dl. CIX, bl. 540 vv.)

III.

Wij zouden het beeld van Trigland in al zijn lijnen en kleuren niet geheel voor den geest hebben, indien wij niet even het oor leenden aan de onsterfelijke zangen van onzen eenigen Vondel, den Juvenalis van den Hollandschen Zangberg, een poëet, die nooit anders tegen het Calvinisme optreedt dan met den „blixem" der satyre in de handen, met den gloed der verontwaardiging in de geestige, schrandere oogen.

Toen Joost van den Vondel zijne *Hekeldichten* schreef, behoorde hij nog niet tot de Katholieke Kerk, was hij nog geen kind der H. Moeder, die altoos aandringt op liefde, als het hoogste gebod en de vervulling der geheele Wet. Hadde hij haar gekend en liefgehad gelijk in later dagen, wij gelooven, dat hij bij het schrijven zijner *Hekeldichten* vele verzen in de dichterlijke veder zou teruggehouden hebben.

Maar toch, al doolde hij nog rond in de dwaling, Vondel kon geen vriend zijn van de calvinistische predikanten. Zijne vrije dichterlijke ziel moest zich van nature verzetten tegen alle bekrompenheid en geestdrijverij. Kleinzieligheid en puriteinsche manieren kon de geniale, levendige Joost niet dulden. Al heeft hij zich de praedestinatieleer te eenzijdig en daardoor te overdreven voorgesteld, hij kon zich toch het hoogste Wezen niet denken als een God „van barmhartigheid vervreemt". Hij kon zich niet inbeelden, dat die groote, eeuwige God gediend moest

worden door eene schare van predikanten en geloovigen, die het leven doorbrachten in onderlinge verkettering en allerlei theologische spitsvondigheid. Daarenboven, als beoefenaar der wetenschappen, als liefhebber der vrije kunsten zag hij zeer wel in, dat het Calvinisme met zijne stijve leerstellingen en met zijn eindeloos gekrakeel een verderfelijken invloed moest hebben op de ontwikkeling der schoone letteren en daarom keerde hij zich meer naar de volgelingen van Armijn, die om het meer vrijzinnig beginsel, dat zij huldigden, en vooral om de meerdere beschaving en den wetenschappelijken zin hunner voorgangers, te eerder zijne sympathie hadden verworven.

Het meest hinderde hem de geweldige heerschzucht der predikanten. Wij kunnen ons verbeelden, dat de jonge dichter vol afkeer het hoofd afwendde, wanneer hij langs Amstel's grachten wandelde en daar die mannen zag loopen,

„Wier langgebaerde kin van hairen hangt vermast,
. . . . . .
Wier hoeden, breed van randen,
Gebogen van ter sy', voor spits, en achter spits,
Beschaduwen 't gelaet, daer 't lieffelyck, en bits
Sich in het staetigh mengt, tot styving van geboden
En sielentuchtiging. . . . ." [1])

Zulke gestalten moesten wel zijn toorn en zijn spotzucht gaande maken! Dat echter die afkeer zijn geest verblind heeft en Vondel maar al te dikwerf gereed staat om de fouten der tegenpartij te verbloemen, blijkt overvloedig uit den meesterlijken zang, welke hij dichtte bij gelegenheid van de *Inwijing van den Christen tempel te Amsterdam* [2]):

„De sinnelycke May weeft bloemen tot een huyf
En mengelt geur en kleur, ick hoor de tortelduyf:
Die, bang voor havick, valck, griffoenen, rave en wouwen,
In steenreet en spelonck sich naulycx dorst betrouwen".

[1]) Vondel, *Palamedes* (v. Lennep II, 427).
[2]) Het bedehuis der Remonstranten (v. Lennep III, 86).

Die „tortelduif" is bij Vondel de Remonstrantsche broederschap. Met het ander, min bekoorlijk, roofziek gevogelte, bedoelt hij de kerkelijken, bijzonder de calvinistische predikanten.

Dit alles nu is fraai gezegd, zeer dichterlijk en rijk aan beeldspraak. Poëzie, ongetwijfeld echte poëzie, maar zeer weinig onvervalschte waarheid. Het woord van het Romeinsche leerdicht:

„Pictoribus atque poetis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas" [1],

wordt door Vondel hier op wat ruime wijze in praktijk gebracht.

Wij hebben reeds met veel Arminianen kennis gemaakt, maar bij geen hunner mochten wij tot nog toe den eenvoud en de argloosheid van een tortelduif bespeuren, wel veel „sielentuchtiging".

Het tooneel kwam Vondel's poëzie te hulp. In zijn *Haen Kalkoen* spreekt Joost den predikant Trigland aldus aan:

„Men had, o dronke plondergeus,
U met geen roo kalkoenzen neus
Op 't openbaar tooneel gebracht".

De Amersfoortsche aanteekening zegt bij deze verzen, dat „Coster's Academie ten jare 1630 in het treurspel Ifigenie den predikant deed voorstellen onder den persoon van den Griekschen Paep Euripylus, naer 't leven afgebeelt. Deze priester was zoo toegemaakt met baerd en kleeren, dat hij Trigland op een hair geleek, en elk een hem kende".

Geen wonder, dat een man als Smout al die dichterlijke uitspattingen reeds lang moede was. Daar bood zich voor hem eene welkome gelegenheid aan om zijne geruchtmakende eloquentie te doen hooren. De Spaanschen hadden n.l. een inval op de Veluwe gedaan en bedreigden met hunne troepen de machtige

---

[1]) Horat. *De art. poet.* v. 10. Vondel vertaalt dit zelf: „Schilders en Poëten hadden altijd eene gelijke macht van alles te durven bestaan".

stad. In dien nood hadden de kerken een biddag uitgeschreven en Smout maakte van het oogenblik gebruik om op dien dag in de predikatie het volgende aan de heeren regenten toe te duwen: „Gij zijt de oorzaak met uwe proceduren, dat God Almachtig den vijand op de Veluwe heeft doen komen. Gij acht ons te klein en te gering, dan dat gij met ons correspondentie zoudt houden. Men leent zijn ooren veel liever aan een hoop poëten, orateurs, juristen en politieken, dan aan ons. Men acht ons voor kootjongens. Dit is verkeerd".

Ook van dezen „orateur" hadden de Heeren genoeg, en Smout werd van nu af het verblijf in de stad ontzegd.

De dichterlijke Joost heeft op Trigland bijzonder twee hekeldichten gemaakt, de bekende *Rommelpot van 't Hanekot* en *Op Haen Kalkoen.* Dr. Beets zegt van Vondel's satyrische verzen, dat er van de „tien toespelingen negen voor ons verloren gaan op een afstand van twee eeuwen". Dit is ongetwijfeld waar. Sedert Beets echter deze woorden schreef, is er reeds veel in Vondel opgehelderd en ten opzichte van Trigland is Vondel duidelijker dan overal elders. Evenwel, om bovengenoemde gedichten ten volle te genieten, moeten wij een weinig teruggaan in de geschiedenis.

De Dordsche Synode had dan het anathema neergeslingerd op de sekte van Arminius en verschillende predikanten moesten nu in het vrije land en om wille der gewetensvrijheid, zuchten in den Loevesteinschen kerker. Uijtenbogaert was de dwingelandij der Calvinisten ontvlucht en had zich naar Antwerpen begeven, waar hij de grondslagen legde der Remonstrantsche Broederschap.

Wij kunnen niet nalaten hier het woord aan te halen van een man, die om zijne klaarheid in de voorstelling der feiten en tegelijkertijd om zijn diepen wijsgeerigen blik in de geschiedenis, door weinigen geëvenaard zal worden n.l. Joseph de Maistre, die in zijne *L'Eglise Gallicane* ergens zegt: „On vit, ce qu'on verra

éternellement dans toutes les révolutions; elles finissent, mais l'esprit, qui les enfanta, leur survit". Dit woord is, naar onze meening, hier van volle, rijke toepassing.

De revolutie, welke Arminius had teweeggebracht in de orthodoxe kerkbegrippen, was wel onderdrukt door den banbliksem der Synode, maar de geest, waaruit die revolutie geboren werd, de geest van vrijheid, de zucht om, buiten het woord van God om, zich los te maken van alle menschelijk gezag en formulierendwang, die geest kon door de vaders der Dordsche kerkvergadering niet worden uitgeroeid, maar zou blijven voortleven in de kerk. Die geest vond zijn weg in de geschiedenis en triumfeerde eindelijk, niet het minst in onze dagen.

Die geest had zich na 1618, binnen verloop van eenige jaren, ook weten in te dringen in de regentenbanken van den Amsterdamschen Senaat, zoodat de Remonstranten, met heimelijke toelating der regeering, er in stilte eenige huiskerkjes op na gingen houden. Wel had Trigland bij de wederopluiking der sekte in 1623 eene *Christelycke en Vriendelycke* [?] *Vermaninge aan de afgedwaelde Remonstrantsche Ghezinde gericht*, en aan deze eene nieuwe uitnoodiging gedaan om tot den „Opziener en harder" terug te keeren. Wel had hij, na het vruchtelooze van zijne pogingen ingezien te hebben, het eene rekest na het andere opgezonden naar de Staten van Holland, alles echter te vergeefs. De scheurkerk handhaafde zich. Nieuwe conventikelen verrezen alom.

Op eene dezer conventikelen moeten wij thans tot beter begrip van Vondel's verzen de aandacht vestigen.

Het tooneel speelt op den Montelbaans burgwal of Oude Schans te Amsterdam. Op den Paaschmaandag, den 13en April 1626, waren aldaar in een huis de Remonstranten stil bijeen gekomen, om hun godsdienst te vieren. Voor dat huis speelden eenige jongens, die om hunne luidruchtigheid eerst met woorden, en toen dat niet hielp, met slagen werden weggejaagd. *Inde irae!* Het grauw liep te samen, wierp met steenen de glazen in, ver-

joeg de vergaderde gemeente en smeet de stoelen en banken door de gebrokene vensterruiten op straat. Het huis werd van boven tot onder geplunderd en gedeeltelijk afgebroken. Waarlijk, Smout was wel profeet geweest, toen hij nog kort te voren gesproken had van „kinderen en steenen van de straet"!

Daar verscheen intusschen, vergezeld van de stadssoldaten, de majoor Nicolaas Hasselaar. Deze beval los te branden en een der belhamelen, nog met het mes in den mond en de steenen in de hand, viel doodelijk getroffen ter aarde neder. Nadat er des avonds nog een tweede was neergeveld, werden er daarenboven uit de wilde menigte nog drie oproermakers gevangen genomen, onder welke twee Oostinjevaarders en een zekere scheepskapitein genaamd Zwart.

De kerkeraad, beducht voor eene mogelijke terechtstelling van dezen Zwart, zond nu de predikanten Smout en Kloppenburg benevens twee ouderlingen naar de Burgemeesters, om dezen aan te zeggen, dat zij, „zo Zwart met de dood gestraft werd, 't gebed in de kerke niet voor hem doen, noch de uitvoering van het vonnis bijwoonen zouden, veel min hem vermaanen, om zig tot sterven te bereiden, alzo hij in eene goede zaak geijverd had".

Voorwaar een vermakelijk dreigement! Eene zeer zonderlinge opvatting van geloofsijver bovendien!

Het graauw, dat bij tumult en oproer zeker niet op de eerste plaats door religieuse motieven geleid wordt, maar gewoonlijk meer op ander dan juist geestelijk voordeel bedacht is, — dat gepeupel wordt aldus tegen de wettige overheid in bescherming genomen door eene schare van predikanten, die zich van eene woeste bende poogt te bedienen, ten einde propaganda te maken voor de „religie". En terwijl de menschelijke gerechtigheid reeds met het zwaard in de hand gereed staat om rustige burgers tegen dweepzieken overmoed te beveiligen, ziet, daar komen uit de consistoriekamer andere predikanten aangeloopen, bij voorbaat de kroon van het martyrium in de handen dragende,

om die aan den oproerigen Zwart, zoo hij sterven moet, op het hoofd te drukken!

Wie zal het dan wraken, dat bij zulke tooneelen de geest van spot en satyre vaardig begint te worden?

In zijne verontwaardiging zet Vondel zich neer en schrijft zijn *Rommelpot van 't Hanekot.*

Hij wil een liedje zingen, maar bedient zich niet van zijne lier, als van zijn meest gewoon speeltuig, neen hij grijpt naar den rommelpot, van alle muziekinstrumenten, die ons bekend zijn, het meest wanstaltige en onsmakelijke. De vernedering voor de predikanten was er te grooter om.

Vondel doet echter niet, zooals de geestige schilderij van Frans Hals te zien geeft, waar de man met zijn narrentronie liedjeszanger en tegelijk rommelpotspeler is. Hij volgt meer een ander gebruik van zijn tijd. Die den rommelpot hanteerde, had gewoonlijk een knaap bij zich, die het liedje zong, en die alleen uit vrees voor zijn tyrannieken meester zijn stem en zijn gelaat in allerlei ironische bochten zocht te verwringen. Den pijnlijken rol van dezen knaap had Vondel toegedacht aan een zekeren *Marten Janze Brandt*, boekverkooper naast de deur der Nieuwe Kerk en uitgever van de werken der predikanten, voornamelijk van Trigland's vermaningen, en daarom klinkt des dichters aanhef:

„Op, wel op mijn zoete *Marten*
Help mij neuriën, zuiver knecht,
Wangt jy kraekt de neutjes recht
En ik ken ongs Haneparten
Deunt met mij, hoe haet en nyt
Koppens vromigheit verbyt".

Het *Hanekot* is de consistoriekamer of de Amsterdamsche kerkeraad. De bewoners van dat „kot" zijn de predikanten, die Vondel voorstelt onder het beeld van den haan, bekend om zijn strijdlustigheid. In zijn gedicht brengt Vondel vele van deze

„haenen" naar voren, maar slechts met drie hunner willen wij ons voor 't oogenblik bezig houden, Ds. Smout, Ds. Hanecop en Ds. Trigland.

De predikant Smout, ons reeds bekend, wordt door den dichter gequalificeerd als „'t Haentje dikkop van de Maze" om zijne geweldige en indrukwekkende postuur. Hij werd door de Staten naar 's Gravezande verbannen, een dorpje in de nabijheid van de Maas, aan welke bijzonderheid hij naar onze meening, den bijnaam dankt „van de Maze". Hij was, zooals wij weten, een vinnige en heftige Calvinist.

Ds. Hanecop, predikant te Breda, was na de inneming dezer stad naar Amsterdam gevlucht en hier wegens zijne rechtzinnigheid met veel gejuich in den kerkeraad opgenomen en als voorganger bevestigd. Zijne orthodoxie bleek echter zoo groot niet te zijn als men zich had voorgesteld. Hij veroordeelde het heftige prediken van zijne collega's en had zich in zijne predikatiën met alle kracht verzet tegen de plundering van het Remonstrantsche conventikel bij den Montelbaanstoren. Hij had in de kerk een grooten toeloop van volk, zoodat de anderen hun kansel verlaten zagen. Dit alles griefde zijne „broeders" zoozeer, dat hij eindelijk, vooral door het drijven van Trigland en Smout, de stad verlaten moest. Vondel noemt hem altijd *Koppen* en maakt in geestige woordspelingen een meesterlijk gebruik van den naam Hanecop.

Hoe schilderachtig is de ontvangst van den predikant in den kerkeraad.

„Alle *Haenen* die ontvingen
Broeder *Koppen* in het veen
Broederlyk; en zoo het scheen
Waren 't wongder zoete dingen
Maer het zuurde haest in 't vat,
Duuren is een mooye stadt [1]).

[1]) Een bekend spreekwoord.

't Was: lact *Koppen* mit ongs waeken
En te boom gaen binnen 't hek
Als een speulnoot zongder vlek
Koppen slangen kent en draeken
En hij kraeide vroeg en spa
Op den tooren van Breda.

Broeder *Koppen*, trouwe wachter,
Kracide, eer de zonne blonk,
Dat het deur de veenen klonk. . . ."

Tot nog toe alles even lief, maar:

„Alle kraeyers lagen achter,
Elk die scheen in 't kraeien schor:
Toen begon er een geknor".

Dat geknor kwam van een anderen „haen", die op stok zat, den grooten en geweldigen Smout:

„'t Haentje dikkop van de Maze,
Lest 'estiert na Gravezangt
Huilebalk in Amsterlangt
Schelde: ben ik dan dwaeze
Stoknar in het Hanevelt". . . .

Ba! wat meenje goede lien
Dat ik *Koppen* zel ontzien
Ik zel *Koppen* moeite brouwen,
En zijn ongenaeide rok
Scheuren in het hoenderhok,
'k Zel hem veur een ketter schouwen. . . .

Een derde „haen" is onze Jacobus Trigland. Deze had den bijnaam van „'t kalkoense Haentje", vooreerst om zijne strijdlustige natuur, maar ook om zijn kleurig uiterlijk. Het gerucht liep daarenboven allerwege, dat hij zich aan drank zeer te buiten ging, een gerucht, dat vooral geloofwaardig gemaakt werd door

Pieter Hulft, die een brouwerij had, het Haentje genaamd en die verzekerde, dat hij Trigland meermalen op „stroobeenen" had zien gaan. Evenals Smout had ook Trigland zich gehaat gemaakt door zijne opruiende predikatiën, waarvan de plundering bij den Montelbaanstoren het onmiddellijk gevolg was geweest.

Op vernuftige en allergeestigste wijze brengt Vondel nu de verschillende beteekenissen van het woord „haen" te pas.

Het kraaien van Smout tegen Hanecop had de volle instemstemming van Trigland:

„Fiat, riep 't kalkoense Haentje
Dat zoo bloost om zijne kam,
En de jongens nae den Dam
Op leert trekken met een vaentje
Of nae 't brouwers Haentje, dat
Hem bestoven zagh van 't nat".

Al dat gekraai echter der predikanten scheen der reputatie van Hanekop geen nadeel te doen, want dagelijks steeg de gunst van Koppen, „zelden kraeiens moe".

Die gunst moest echter Trigland nog meer verbitteren, en daarom:

„*Haen* Kalkoen, die kreet vol tooren
'k Zou jou met mijn pennen slaen,
Dat-je deuzen vreemden *Haen*,
Deuzen nuweling gaet hooren,
En jou ouwe kraiers vliet
Liet ik 't om jou zwakheid niet."

En met Trigland kwam nu het geheele hok „an eloopen" en riep:

„Stoot die Baziliskus buiten
Smoort hem in zijn eigen gift
Maekt hem zwart by mont en schrift
Past het hok wel dicht te sluiten...

't is tyt
Dat men *Koppens* kam afbyt.
Rot en spant met kracht te zaemen
En elk *Haen* op *Koppen* pik
Dat hy 't kraien laet van schrik".

Altijd luider gaat het gekraai:

„'t Was: gae voort, geveinsde ketter,...
Pak jou voort, jy toovenaer,
Altyd tay en zelden gaer:
Kristen zongder giest en letter
Wye deur en ruime poort,
Zielverleier, pak jou voort".

Na zooveel onchristelijkheid werd het Hanekop te bang:

„*Koppen* kon niet langer duren
In de bytebauwe kou
Hier een steek, en daer een douw
Koppen most het duur bezuuren

en

Arme *koppen*, die most gaen,
Uitepikt van elke Haen"!

Men ziet hem daar gaan, den armen dominé, de uitgeplukte vogel, wegstrompelend zonder pluim en veeren! En zoo dan stelde Vondel zich het orthodoxe geloof van Trigland voor, zegevierend over de onrechtzinnigheid van Ds. Hanecop.

„Nu zit *Koppen* uit esloten
En eschoffelt uit het kot;
Veertien Hanen [1]) tot een spot
Hanen, die met spooren stooten,
Hanen, scherp van klau en bek
Werveldrayers binnen 't hek" [2]).

---

[1]) Het getal der predikanten in den Amsterdamschen kerkeraad.
[2]) *J. v. Vondel's Hekeldichten* (Amersfoort, 1736).

Hoe teekenend en vol van geest, die „werveldrayers", die den armen Hanecop aan zijn lot overlaten, de poort van het kot sluiten en weer rustig op stok gaan zitten!

Wij willen dit alles hier niet inlasschen als een stuk geschiedenis. Straatliedjes, al worden zij ook gezongen door een man als Vondel, zijn niet de meest betrouwbare historische documenten. De vechtende hoenders hebben ongetwijfeld een al te machtigen indruk gemaakt op de dichterlijke imaginatie van onzen schranderen Joost. Liefdeloosheid en wraakzucht, waarvan hij hier de predikanten beschuldigde, heeft in deze versregelen maar al te zeer zijn eigene pen bestuurd. Toch moeten wij deze dichterlijke oorkonde niet geheel en al verwerpen, want hoe scherp en overdreven ook, Vondel heeft zich in zijn gedicht zeker de tolk gemaakt van de groote menigte, en bijzonder van de Remonstrantsche predikanten, die het juk van dit nieuwe „Pausdom" al lang moede waren en de weinige toeschietelijkheid der Calvinisten van harte verfoeiden. En ieder zal met ons gaarne erkennen, dat Vondel door dit ééne vers meer nadeel aan de rechtzinnigen gedaan heeft dan de Remonstranten met al hunne predikatiën. *Ridendo dicere verum.* Deze kunst heeft Vondel bij uitnemendheid verstaan en aan ons getoond in zijne *Rommelpot.* En al is dit lachen te uitgelaten, te veel een schaterlach geweest, de waarheid trad er des te scherper, te helderder meê aan 't licht.

Wij zouden het Amersfoortsche kwartijntje weder op de boekenplank gezet hebben en Vondel's satyre verder niet al te zwaar hebben opgenomen, indien wij in den *Rommelpot* niet eene ernstige beschuldiging hadden gehoord, welke Vondel voortdurend uitbrengt tegen Trigland, als zou deze op ergerlijke wijze zijn persoon en zijn ambt onteerd hebben door overdaad en dronkenschap.

Trigland, reeds boven door den dichter voorgesteld als een „dronken plondergeus" en als een man „bestoven van 't nat"

heeft wel bijzonder veel moeten lijden, toen de dichter met niet weinig leedvermaak en geestige spotternij in zijn *Haen Kalkoen* den predikant op de volgende wijze te lijf ging:

„Wie sag oit gekken zonder bel?
Kalkoentjen is wat root van vel
En zuiver Geus
Om dat die Rynse muskadel
Met al het zuiver nat
Van 't Heydelbergse vat
Trekt in zijn neus,
En daarom buldert hij zoo fel
Als Goliath de Reus;
Wij achten 't boert en kinder-spel,
Bij dronk is hij wat beus;
Maer nuchteren wonder geus" [1]).

Wij vragen den lezer verschooning voor het aanhalen dezer verzen. De adeldom der ziel, de intuitie van een hooger gestemd geestesleven, wordt hier bij Vondel niet weinig beneveld door een wolk van bitterheid en wraakzucht. De geestdrift voor al wat edel en schoon is, het reine gevoel, dat u steeds uit zijn kloeke, mannelijke oogen tegenblinkt, is niet meer daar om u te bekoren, neen, de vlam van harstocht en liefdeloozen spot heeft hier die oogen gekleurd met een onheiligen gloed. Hij, die zich in later dagen in zijne *Maagdebrieven*, in zijne tragediën zoo hoog wist te verheffen boven al wat laag en vulgair is, hij bezoedelt in deze verzen de vleugelen van zijn genialen geest met het stof en het slijk der onreine wereld. De majesteit en de bevallige zwier zijner dichterlijke Muze is gansch en al ten ondergegaan in dartelheid en uitspatting gelijk die eener Bacchante.

Niettemin, de beschuldiging, hoe dichterlijk ook uitgesproken, staat er met al te duidelijke woorden. De dichter herhaalt en

---

[1]) *J. v. Vondel's Hekeldichten* (Amersf. 1736).

varieert ze te dikwerf om er niet naar te willen hooren. En al is Vondel geen historicus in den eigenlijken zin, hij heeft in een lang leven te veel met zijn tijd meegeleefd, hij had den blik te scherp gericht op de historie van den dag, dan dat de geschiedenis hem zou kunnen voorbijgaan, om zijn woord alleen maar te beschouwen als poëzie, als de vrucht eener opgewekte verbeelding.

Toch gelooven wij, dat de bewering van Vondel weinig waarde heeft, en dat de dichter al te spoedig aan valsche geruchten een gewillig oor heeft verleend. Trigland leefde immers in een tijd van groote hartstochtelijkheid en aan beide zijden der kerkelijke partijen werd er door het uitstrooien van lasterende verhalen niet weinig gezondigd.

Pieter Evertsz. Hulft, brouwer in het Haantje, had met een ander geloofwaardig man Trigland „op stroobeenen" zien gaan. Dit is waar. Maar wanneer men gedenkt, dat de faam bij het voortsluipen toeneemt in omvang — *fama crescit eundo* — en dat zij die aan den openbaren weg „timmeren" meer dan anderen blootstaan aan de onbarmhartige critiek en den logengeest eener lichtzinnige menigte; wanneer wij daarbij weten, dat er in die dagen genoeg tegenstanders van Trigland leefden, die geen enkel middel te min en te onheilig rekenden om zulk een man van zijn voetstuk te halen — dan meenen wij te mogen besluiten, dat Vondel de beschuldiging van den brouwer wat al te breed heeft uitgemeten.

Daarbij komt nog, dat Trigland zelf, met al de verontwaardiging, die hem ten dienste stond, luide geprotesteerd en het feit zelve geloochend heeft. Geloochend in tegenwoordigheid van de ouderlingen en den brouwer zelven. Geloochend in een openbaar rekest, dat hij tot de schepenen richtte met het verzoek „of hun E. als administrateurs van de Justitie tot handhaving van de Christelijke religie, die door deze beschuldiging zeer belasterd wordt, Hulft zijne calumnie wilden doen revoceeren, opdat dit quaet gerucht gedempt worde".

Het is wel waar, dat op dit verzoek door de schepenen niet is ingegaan, maar het is evenzeer waar, dat de brouwer zijne belofte om bewijzen te leveren, niet gehouden heeft. En al zijn wij niet geneigd om de bescheidenheid van Trigland, waar deze in het openbaar optreedt, al te hoog aan te slaan, wij kunnen niet gelooven, dat hij de onbeschaamdheid zoo ver zou gedreven hebben om zijne zaak openlijk voor de ouderlingen en voor de schepenen te brengen, terwijl ieder in de stad hem aan die hatelijke zonde plichtig kende. Had de predikant met leugenachtig voorhoofd en insolenten blik aldus de publieke opinie getrotseerd, wij zouden dat bij een man van zijne positie moeten aanmerken als een psychologisch raadsel, wat niet licht door iemand zal opgelost worden. Daarenboven kunnen wij het zoo grif niet aannemen, dat de gemeente, die Trigland steeds als een geliefden leeraar heeft beschouwd, zulk een man 24 jaren zou verdragen hebben, indien hij inderdaad voor zijn volk schuldig stond en zich verloopen had in allerlei buitensporigheid en overdaad, gelijk Vondel het hem ten laste legt. Vooral de regeering, bij wie Trigland in de laatste jaren alles behalve eene *persona grata* was, zou het, naar ons begrip, niet onder zich gelaten hebben om door haar hoog gezag den kerkeraad te imponeeren, opdat deze zich van zulk een voorganger zou ontdoen. En dat de „heeren" op hunne hooge gestoelten niet meer zoo verlegen en angstvallig waren ten opzichte van den kerkeraad gelijk vroeger, hiervoor wil de uitgezette Smout ons wel borg staan.

Om zoo eerlijk mogelijk te zijn, willen wij ten voordeele van Trigland nog een laatste argument bijbrengen.

Er leefde te dier tijde een zekere Bernardus Dwinglo, die te Leiden als student had neergezeten aan de voeten van Arminius en die in later tijd als predikant een der hevigste voorvechters geweest is van het Remonstrantisme. Een man, die aan alles, wat Calvinist was, een bitteren haat toedroeg. Hij had behoord

tot hen, die door de Vaders der Synode waren uitgebannen en in zijn spijt over dit vonnis schreef hij ten jare 1622 een boek, dat om zijn vinnigheid algemeen bekend was en natuurlijk veel opgang maakte n.l. *Grouwel der verwoestinghe d. i. Verhael van de Nulliteyten des Nationalen Synodi enz.* In dit werk heeft deze man het blijkbaar er op gezet om de Vaders, die in het Concilie zitting hadden, wat wij zouden noemen eens ter dege uit te kleeden.

Een voor een verschijnen zij voor zijn tribunaal. Gomarus verwijt hij b.v. zijn „hoochdragende en onversoenlijke haat"; Polyander zijn „heymelycke achterbacsche redelooze bitterheit, haetsoeckerye en albestiericheit"; Lydius zijn „pharisaische en muytige geveynstheyt"; en van onzen Trigland zegt hij alleen, dat deze zich schuldig maakt aan „vermetene onbeschaemtheyt, gewoonlycke leugenen, calumniën en bedriegeryen".

Dit alles nu is wel niet vleiend voor den Calvinist, maar indien Trigland behalve aan deze min loffelijke eigenschappen, ook nog aan zulke schandelijke overdaad had schuldig gestaan, Dwinglo zou zich niet te goed geacht hebben om de vocabulaire nog eens op te slaan en Trigland te overstelpen met een vloed van substantieven, die onder dit opzicht den predikant zoo diep mogelijk konden vernederen. Zijne bescheidenheid heeft hem volstrekt niet in den weg gezeten, want aan Colonius, een anderen Vader, durft hij wel te verwijten: „zijne dagelycksche dronckschap tot doorspoelinge van syne Melancholie" en Hillenius geeft zich naar de bewering van Dwinglo maar al te dikwerf over aan „slampamperye".....

Een argumentum *e silentio* dus, dat naar onze meening wel eenige kracht heeft. Daarom zijn wij geneigd om aan te nemen, dat Vondel wat al te spoedig geloof geslagen heeft aan de geruchten van eene hartstochtelijke menigte en dat zijn *Rommelpot van 't Hanekot* ongetwijfeld in waarde zou gestegen zijn, indien de strophe, waar hij het „kalkoense haentje" op zulk eene on-

christelijke wijze ten spot maakte, achterwege ware gebleven. Evenwel, het gerucht liep en bleef loopen ten nadeele van Trigland, zoodat het ook om die reden aan den predikant hoogst aangenaam moest zijn, dat de curatoren van de Leidsche academie hem naar de Sleutelstad riepen om aldaar in de plaats van Andreas Rivetus den professoralen leerstoel der calvinistische godgeleerdheid te gaan bekleeden. Hoe lief de Amsterdamsche gemeente ook aan Trigland was, hij begreep dat de belangen zijner kerk nog beter door hem konden gediend worden aan de academie dan in den bescheiden kring zijner geloovigen en dat zijn verzet tegen het Remonstrantisme nu meer kracht en waardigheid ging ontleenen aan de hooge plaats, welke hij ging innemen. Van daar had zijn woord meer majesteit en gezag. Uit de aula scheen zijn licht meer uit over het gansche gewest.

Tot groote droefheid zijner gemeente, voor wie hij bijna het kwart van een eeuw het brood der „zuivere leer" gebroken had, maar ook tot even groote vreugde der burgemeesters, die zich op zulk eene gemakkelijke wijze van den lastigen man bevrijd zagen — verliet Trigland in Mei 1634 de hoofdstad, en legde in Juni daarna op het stadhuis te Leiden den professoralen eed af.

In zijn leven als hoogleeraar trekken geene groote, bijzondere feiten onze aandacht. De beginselen, voor welke hij altoos gestreden had, werden nu in anderen vorm en voor een ander auditorium voorgedragen, maar zij bleven immer dezelfde. Toch heeft hij zich ook daar niet van polemiek kunnen onthouden. De professorale toga heeft hem ongetwijfeld een weinig meer achting voor zich zelven doen krijgen, de voortsnellende jaren hebben de onstuimigheid van het jonge leven tot meerdere kalmte gebracht, maar polemicus, strijder is hij gebleven tot aan den dood. In zijn professoraat schreef hij nog eenige werkjes tegen het Remonstrantisme, dat zich met elken dag stouter openbaarde. Deze werkjes hebben allen dezelfde strekking als de vroeger

besprokene. Allen zijn van denzelfden inhoud, van denzelfden toon, van denzelfden dorren stijl. De leer en immer weer de leer. Andere snaren trilden er niet in deze ziel. Onder al deze werken dient bijzonder vermeld te worden zijne *Kerkelyke Geschiedenissen, begrypende de swaere ende bekommerlyke geschillen in de Vereenigde Nederlanden voorgevallen, met derselver beslissinge; ende aanmerkingen op de kerckelycke Historie van Johannes Uytenbogaert.* De geschiedenis dus van de godsdiensttwisten in de opkomende Republiek, een reusachtig werk, dat hij in de vier laatste jaren vóór zijn dood, in een onbegrijpelijk korten tijd derhalve, voltooid heeft en dat zijn naam bij den geschiedvorscher doet voortleven tot op den dag van heden. Toch is hij in dit werk niet een geschiedschrijver in den eigenlijken zin. Ook hier is de strijdlustige man te veel aan het woord. Het werk dankt zijn ontstaan aan de valsche voorstellingen, welke Uytenbogaert ten beste had gegeven over de orthodoxe leer en over de beweging van het Remonstrantisme. Waar Trigland derhalve tegen den hofprediker optreedt — en dat doet hij elk oogenblik — hebben wij de waarde van deze folianten eenvoudig te beschouwen in het licht van zijn karakter, zooals wij dit poogden af te schilderen. Hij moge in zijne citaten, in het aangeven van documenten volkomen eerlijk en betrouwbaar zijn en daarom een bron zijn voor de geschiedenis dier revolutionaire tijden — wanneer hij zich uitgeeft als polemicus, als kampioen van het rechtzinnige geloof, is zijn woord te veel het woord van een partijman, dat voor een kalm en rustig geschiedvorscher weinig waarde kan hebben.

Wij weten wel dat dit oordeel — ten deele een vonnis — allerminst door het Calvinisme zal onderschreven worden. Zoo heeft dan ook Groen van Prinsterer in zijn *Handboek der geschiedenis van het Vaderland* aan Trigland een hooge plaats der eere ingeruimd, wanneer hij in zijn werk genaderd is aan het veelbewogen tijdperk der Arminiaansche twisten. Voortdurend brengt hij in die jaren onzen Trigland voor het voetlicht en bij

voorkeur staaft Groen, hoewel in menig opzicht ver de meerdere van den predikant, zijne geschiedkundige beschouwingen door getuigenissen aan deze *Kerkelycke Geschiedenissen* ontleend. Maar Groen van Prinsterer, hoe geniaal zijn blik, hoe universeel zijn wetenschap en kennis moge zijn, is zelf in zijn *Handboek* niet vrij van partijdigheid en geestverblinding, zoodat hij bij de keuze der geschiedbronnen het liefst zijn oog liet vallen op de vrome vaderen der 17de eeuw, en onder deze kon niemand hem welgevalliger wezen dan Trigland. Aan dezen voelde hij zich te zeer verwant om hem niet te begroeten als een medestrijder voor de groote, heilige zaak van het Calvinisme.

Jacobus Trigland heeft in een lang leven gewerkt, de arbeid was hem lief, zoolang het voor hem dag geweest is. De dood verraste hem met het woord van strijd en verweer op de lippen, met de rustelooze pen in de hand.

Toch is zijn werk tot onvruchtbaarheid gedoemd en zijn naam is reeds voor lang ten doode opgeschreven. Zijne geleerdheid, de resultaten van zijn wetenschappelijk onderzoek heeft hij begraven en neergelegd in dorre bladeren, welke hoogstens door een enkelen geschiedschrijver en dan nog met weinig vrucht en voldoening zullen worden opgeslagen. Zijne voortreffelijke gaven heeft hij uitsluitend dienstbaar gemaakt aan eigen, persoonlijke inzichten en aan de verspreiding van een geestdoodend beginsel. De kracht, welke er steeds van een karakter uitgaat, is bij hem ondergegaan in fanatisme en dwingelandij, die beiden geen blijheid en leven kunnen doen ontluiken, maar iedere aandrift tot groote en edele daden in de geboorte verstikken. Aldus is ook Trigland, en met hem het meerendeel der predikanten, de oorzaak geweest van de vele woelingen, waaraan de Republiek in hare opkomst ten prooi was. Ook *zijn* Calvinisme, het immer strijdende, het altoos disputeerende Calvinisme, bracht in de gemoederen dien geest van onrust en oproerigheid te weeg, die aan de welvaart dezer

landen een onberekenbare schade heeft veroorzaakt, die aan den zin voor het schoone, aan de ontwikkeling der vrije letteren allerminst bevorderlijk geweest is en die de beste krachten van het volk verspilde in burgertwist en eindelooze scheuring.

Wanneer wij nu in deze bladzijden meer bijzonder nadruk hebben gelegd op den persoon van Trigland, dan is dit niet, omdat wij hem beschouwen als een man, die zijn tijd of zijn eeuw heeft beheerscht, maar alleen omdat hij, naar onze meening, in de eerste jaren van het gemeenebest de meest zuivere uitdrukking, de meest krachtdadige vertegenwoordiger is geweest der calvinistische idee. Door zijne hardnekkigheid in het voordragen der leer, door zijn rusteloos zelotisme, dat hem immer kenmerkt, bijzonder door het prediken en het doorzetten zijner staatkundige beginselen, toonde hij al te zeer een belijder te zijn van dat rechtzinnige geloof, een volgeling van die dweepzieke sekte, die in Genève had gezegepraald. In geheel zijne persoonlijkheid, in al de trekken en lijnen van zijn beeld zult gij eene onmiskenbare gelijkenis bespeuren en eene getrouwe weerspiegeling van die weerzinwekkende gestalte, in welke de groote Fransche Hervormer zich eens aan de wereld heeft vertoond.

Voor ons, Katholieken, kan Trigland geen aantrekkelijk figuur, geen aanbevelenswaardig man wezen. Wij willen daarlaten, dat hij door woord en geschrift heeft medegewerkt om in die rampzalige dagen de zoo gesmade en geschopte Moederkerk nog dieper te vernederen. Daar waren hem anderen voorgegaan, die op dit punt oneindig meer schuld hadden. Van hunne spotternij en hunnen laatdunkenden trots is Trigland's woord alleen de verre, zwakke echo geweest.

Maar voor zijn persoon zullen wij het immer betreuren, dat hij aan God, zooals Deze zich aan hem in de Katholieke Kerk had geopenbaard, in zijn eigenwaan den rug heeft toegekeerd, om bevrediging voor zijn zielsbehoefte en rust voor zijn vurig gemoed te gaan zoeken in eene kerk, die zijne beginselvastheid

en zijn karakter niet gelijk eene verstandige moeder heeft geplooid en geleid, maar dat karakter zonder teugel heeft gelaten, en zijn kracht heeft omgezet in hartstochtelijkheid en heerschzucht.

De kroon der heerschers is niet weggelegd voor hen, die zichzelven verheffen en eigen, persoonlijke inbeeldingen najagen, maar voor hen, die God dienen zonder baatzucht en in waren ootmoed van het hart. *Deo servire regnare est.* En de Heiligen, welke Trigland met zijn vriend daar ginds op den verlaten weg weleer zoo kinderlijk en devoot had aangeroepen, zij vooral hadden hem kunnen leeren, welke glans en welke glorie het karakter kan omstralen, hoeveel zielegrootheid en hoeveel kracht er van den mensch kan uitgaan, welk een zegening zijn arbeid kan verspreiden tot in de verste nageslachten, indien hij niet zichzelven zoekt, maar God en Zijne eer alleen. Hadde Trigland zoo geleefd en gewerkt met de eminente gaven, die hem waren toebedeeld, zijn woord en zijne daad zou een ontzaglijken invloed ten goede gehad hebben, en de vastheid van zijn karakter had een stut en een kolom kunnen zijn voor de H. Moederkerk, in de droevige uren, welke zij toen doorleefde.

Wij betreuren dit voor Trigland, maar niet voor de Kerk, welke hij verlaten heeft. De Kerk, die als goddelijke instelling niet heiliger kan worden, zelfs niet door de heiligheid van den meest volmaakte harer kinderen, zij heeft ook van den anderen kant in weerwil van dezen man getoond, dat haar leven en haar wasdom niet afhangt van den voorbijgaanden mensch, dat haar majesteit en haar luister niet kan verminderen door afval of sektehaat, maar dat in haar zelven, in hare leer en in hare instellingen de kracht ontkiemt ter onvergankelijkheid en eeuwigen bloei.

Het graf heeft zich boven Trigland gesloten, en de historie heeft hem gericht.

Maar de Kerk staat nog immer daar, fier en schoon in het bewustzijn harer goddelijke zending, den blik der hoop naar

boven gericht, de hand van hulp en verzoening uitstrekkende naar de volkeren. En als het jong van den adelaar, zoo vernieuwt en verjeugdigt zij zich na elken slag, na iedere vernedering, welke de wereld haar moge toebrengen, sterk als zij is in de kracht van Hem, die eens het *non praevalebunt* met goddelijke hand in hare vanen geschreven heeft.

M. A. THOMPSON.

Dr. KUYPER OVER HET KATHOLIEKE LEERSTUK DER OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID.

Deze bijdrage komt een weinig na datum; want hetgeen Dr. Kuyper over het katholiek leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid schreef, kwam voor in de nummers van 12, 19 en 26 Januari ll. van *De Heraut*; toch meenden we goed te doen met onze critiek voor den dag te komen, en wel vooreerst om de belangrijkheid der kwestie, die waarschijnlijk de eerste jaren haar actualiteit nog wel behouden zal; immers zij betreft een der meest fundamenteele geschilpunten tusschen protestanten en katholieken, en bovendien komt wellicht in geen punt der katholieke leer de harmonie tusschen rede en geloof alsook tusschen de leerstukken onderling schitterender uit dan juist in het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid. De tweede reden, die ons tot critiek prikkelde, is de hooge belangrijkheid van den persoon des schrijvers van de hier te bespreken regelen. Bovenal echter dreef ons tot deze critiek ons verlangen om de leer der Katholieke Kerk naar waarheid gekend te zien. Wij hopen door deze poging iets bij te dragen, om de talrijke vooroordeelen uit den weg te ruimen, die velen ook van de besten onzer dwalende broeders ten opzichte der Katholieke Kerk nog verblinden, en hen te overtuigen, hoe weinig zij van de katholieke leer verstaan, alsook hoe noodig het is, dat zij, alvorens over onze leer een vonnis te vellen, zich eerst eens ernstig afvragen, of zij zelf wel recht weten wat zij veroordeelen? Voor en aleer echter de

schets, die Dr. Kuyper van het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid geeft, hier mede te deelen, zullen we eerst trachten zelf een schets van dat leerstuk te geven.

Een geloofspunt is het, uitdrukkelijk door de H. Kerk verklaard, dat de eerste mensch in het paradijs door God begiftigd werd met gaven boven zijn natuur, krachtens welke de mensch *boven* zijn natuur gerechtig en heilig was [1]). Wil dit zeggen, dat de mensch zonder eene bij zijn natuur bijkomende gave niet gerechtig kan zijn? Geenszins; ook krachtens zijn natuur alleen, d. w. z. als de mensch bij zijne schepping slechts met zijne natuurlijke gaven begiftigd ware, kon hij gerechtig zijn, maar die gerechtigheid ware een bloot natuurlijke geweest, en die natuurlijke gerechtigheid had hij niet kunnen bewaren, zonder moeite en strijd. De gerechtigheid toch is niets anders dan de gelijkvormigheid van 's menschen redelijken wil met den eeuwigen wil Gods. Doch de mensch is een dubbelslachtig wezen, hij bestaat niet enkel uit geest, maar ook uit stof; hij heeft niet enkel het leven des geestes, maar ook het leven der zinnen; hij heeft niet alleen de neigingen, de verlangens van het redelijk wezen, maar ook al de neigingen en begeerten van het dier. Uit die samenstelling van den mensch volgt, dat van tijd tot tijd botsing zal komen tusschen die verschillende neigingen. Het dierlijk element zoekt het *zinnelijk* goed, het geestelijk element het *zedelijk*.

---

[1]) De pausen Pius V, Gregorius XIII en Urbanus VIII veroordeelden o. a. de volgende stellingen van Bajus:

„Humanae naturae sublimatio et exaltatio in consortium divinae naturae debita fuit integritati primae conditionis et proinde naturalis et non supernaturalis dicenda est" (prop. 21).

„Absurda est eorum sententia, qui dicunt, hominem ab initio, dono quodam supernaturali et gratuito, supra conditionem suae nature fuisse exaltatum, ut fide, spe et charitate Deum supernaturaliter coleret" (prop. 24).

Nu is het zinnelijk goed niet altijd met het zedelijk goed in harmonie. Wat goed is onder zinnelijk opzicht is nog niet altijd goed onder zedelijk opzicht. Het dierlijk, het zinnelijk begeervermogen zal dus dikwijls geprikkeld worden door eene begeerte, die met de wetten van het zedelijk leven strijdt. Doch die eerste prikkeling van de begeerte, al strijdt ze ook met de orde des geestes, is niet zondig. Immers het dierlijk begeervermogen is een blinde kracht, zonder vrijheid van keuze. Zoodra het object wat met die begeerte strookt, haar door het zinnelijk waarnemingsvermogen wordt voorgesteld, volgt zij blindelings en noodzakelijk. Het redelijk begeervermogen daarentegen is geen blinde kracht; het kan zijn *bonum* zoeken en aangrijpen, maar het ook versmaden, er de aandacht van afwenden. Het redelijk begeervermogen heeft vrijheid van keuze en is derhalve voor hetgeen het begeert, aansprakelijk. Alleen in dit redelijk begeervermogen derhalve zetelt de formeele zonde; daardoor alleen valt de mensch onder de zedelijke orde. Stelt hij dus door zijn redelijken wil op schuldige wijze oorzaak, dat in het dierlijk begeervermogen begeerten worden opgewekt, die met de zedelijke orde strijden, en laat hij zich vrijwillig door zijne dierlijke begeerten tegen de orde van zijn verstand in medesleepen, dan zondigt hij, dan houdt hij op gerechtig te zijn. Weerstaat hij daarentegen aan de zinnelijke neigingen, die tegen de orde van het verstand in het dierlijk begeervermogen oprijzen, dan bewaart hij de gerechtigheid, maar gaat zijne gerechtigheid gepaard met moeite en strijd [1]). Die strijd is een gebrek voortvloeiend uit de samen-

[1]) Onmogelijk kan in dit geval de redelijke wil voor de ongeregelde bewegingen van het dierlijk begeervermogen aansprakelijk gesteld worden; want, dat de begeerten van het dierlijk begeervermogen van het dictamen rationis afwijken, is niet de fout van den redelijken wil; maar volgt uit den aard van het dierlijk begeervermogen zelf, dat *noodzakelijk* het *zinnelijk goed* zoekt, zonder dat het kan onderscheiden of rekening kan houden, in hoever dit zinnelijk goed met de orde des geestes overeenkomt. Dit laatste behoort tot het redelijk gedeelte.

stelling van 's menschen natuur, is een natuurlijk gebrek, evenals het bijv. een natuurlijk gebrek is van het staal, dat het roest.

Ziedaar den toestand des menschen, als God hem zonder eenige bovennatuurlijke gave, alleen volgens zijne natuurlijke samenstelling had laten bestaan.

Nochtans nemen zeer vele gezaghebbende godgeleerden aan en onder hen de Heilige Kerkleeraar Alphonsus Maria de Liguori, dat de strijd tusschen geest en vleesch in den staat van pure natuur, niet zoo hevig, ja veel minder zou geweest zijn, dan hij nu is, na den zondeval [1]). (Iets wat Dr. Kuyper geheel uit het oog verliest). Maar, hoe dit zij, de strijd mocht in den staat van pure natuur minder geweest zijn, zeker zou hij bestaan hebben, en wel zóó hevig, dat de mensch volgens een zeer probabel gevoelen, God, zonder een *bizondere hulp* van boven, niet bovenal had kunnen beminnen, ten minste niet met eene volstrekte en werkdadige liefde gedurende geheel zijn leven, en evenmin gedurende geheel zijn leven geheel de zedewet onderhouden [2]) (Salm. *De gratia Dei*, Disp. I, Cap. II, no. 28).

---

[1]) Zeer schoon schrijft Katschthaler in zijn tractaat *De homine*: „Liceat hoc loco observare, nos affirmantes concupiscentiam humanae naturae naturaliter competere, hanc naturalem concupiscentiam cum concupiscentia prout *nunc* saepe existit, omnino eandem et parem non declarare; nam concupiscentia, prouti nunc plerumque hominibus inest, licet ab illa, quae humanae naturae ex se competit, essentialiter non differat, aucta est saepe in immensum per malam educationem, per prava exempla, per propria (et aliquatenus etiam per parentum) peccata, per tentationes diabolicas etc. Proinde ex eo, quod concupiscentia nunc saepe admodum vehemens existit, non licet colligere, talem illam esse naturaliter". Ook is het zeer aannemelijk, dat een met God bevriende natuur, gelijk de natura pura zou geweest zijn, meer door God zou ondersteund zijn, dan een gevallen natuur. Het schijnt dus, dat de gevallen natuur saltem *extrinsece* debilior is dan de natura pura zou geweest zijn.

[2]) Nochtans mag men met het oog op Gods liefdevolle voorzienigheid veilig aannemen, dat Hij den mensch in pure natuur zeker

Maar God voorkwam den mensch reeds bij diens schepping met de gaven Zijner genade. Had God den mensch eene natuur toegedacht, die uit haar aard zeer zwak en gebrekkelijk was ten opzichte van het zedelijk leven, Hij voegde er reeds bij de schepping gaven aan toe van een hoogere orde, waardoor 's menschen dierlijke neigingen geheel aan de heerschappij des geestes werden onderworpen. Door die gaven werd de strijd tusschen geest en vleesch in den mensch voorkomen; het lager gedeelte werd geheel en al van de macht des geestes afhankelijk gemaakt en wel zóó totaal, dat er niet alleen geen begeerte of een beweging van hartstocht in 's menschen dierlijk begeervermogen kon oprijzen tegen of onafhankelijk van de orde des geestes; maar dat zelfs de stof, waaruit 's menschen lichaam was saamgesteld, zich niet kon oplossen of ontbinden, en aan volstrekt geen wisseling of schadelijken invloed onderhevig was; er kon dus in 's menschen lichaam geen spraak zijn van ziekte, veel minder van sterven [1]).

Deze gaven, waardoor de mensch een volkomen heerschappij bezat over zijne dierlijke neigingen en gevrijwaard was tegen ziekte

---

de noodige hulp zou geschonken hebben, waardoor deze zonder al te groote moeite zijn doel had kunnen bereiken. Vergl. Jungman, *De vera religione*, n. 109; Franselin, *De trad.* p. 552. Zou God echter aan den mensch in pure natuur de hem onontbeerlijke hulp weigeren en zou de mensch *dientengevolge* eene daad stellen met de zedelijke orde in strijd, dan zou de mensch in dit geval wèl misdoen, maar niet *zondigen*. Zijn handelen tegen de zedelijke orde, zou slechts een *physiek* geen *moreel* gebrek zijn. Vgl. Bellarminus *De gratia primi hominis*. Cap. VII, obj. 10. Hetzelfde zegt de H. Augustinus in libro *De correptione et gratia*, Cap. XI, alwaar hij schrijft: „Si autem hoc adjutorium vel angelo vel homini defuisset, quoniam non talis natura facta erat, ut sine adjutorio posset manere si vellet, non utique sua culpa cecidisset: adjutorium quippe defuisset, sine quo manere non posset".

[1]) Conf. Salm. *De vitiis et peccatis*, Disp. 16, p. 248, n. 61, verg. ook n. 7, en *De Beatitudine*, Disp. 5, n. 41 en volgende.

en dood [1]), worden door de godgeleerden *dona praeternaturalia*, buitennatuurlijke gaven genoemd. Ofschoon ze *feitelijk* tot 's menschen natuur behoorden, behoorden zij daar niet *per se* toe. God had de menschelijke natuur ook zonder die gaven kunnen scheppen. De mensch ware dan toch volkomen mensch geweest, hij had alles gehad, wat zijne menschelijke natuur eischte. Dat die gaven niet per se tot 's menschen natuur behooren, bewijzen de katholieke godgeleerden a posteriori. Van den eenen kant, zoo redeneeren zij, is het zeker, dat de mensch door de zonde die gaven verloren heeft; maar van den anderen kant is het ook zeker, dat 's menschen wezen of natuur na den zondenval essentialiter ongerept is gebleven. De mensch bleef mensch, hij behield dus zijn natuurlijke gaven, evenals de engelen die behielden na hun val [2]). Daaruit volgt noodzakelijk, dat die gaven niet per se tot 's menschen natuur behoorden. Let men daarbij op 's menschen samenstelling, op de twee tegenstrijdige elementen, waaruit hij bestaat, dan komt men ook a priori tot dezelfde conclusie. De katholieke theologen hebben dus alle recht die gaven *praeter*naturalia, buitennatuurlijke te noemen.

Nog even een kleine opmerking over dat woord *praeternaturale*. De gaven waarover we hier spreken, gaan boven 's *menschen* natuur, men zou ze dus met het oog op den mensch alléén, ook zeer goed *supernaturalia*, bovennatuurlijke gaven kunnen noemen; bij de oudere godgeleerden, met name bij Bellarminus, vindt men ze dan ook onder dien naam aangeduid; maar wijl ze, hoewel 's *menschen* natuur te boven gaande, toch niet boven *alle* natuur

---

[1]) De H. Thomas zegt: „Homo ex principiis naturalibus esse perpetuum habere non potest, cum ex contrariis componatur, quod est causa corruptionis in rebus, cum forma materiam perficiat secundum ejus capacitatem." *In Sent lib.* II, Dist. 19, a. 2.

[2]) Aldus de H. Thomas: „Manifestum est, quod illa subjectio corporis ad auimam et inferiorum virium ad rationem non erat naturalis; alioquin post peccatum mansisset, cum etiam in daemonibus dona naturalia post peccatum remanserunt." I, Q. 95, a. 1.

uitgaan, daar God zeer goed wezens kan scheppen, tot welker *natuur* deze gaven behooren, daarom noemen de nieuwere godgelerden ze liever *praeter*naturalia, om ze aldus te onderscheiden van de absoluut *boven*natuurlijke gave der heiligmakende genade, een gave, die niet alleen boven de natuur des *menschen*, maar boven die van elk geschapen of te scheppen wezen verheven is.

Alleen met die dona praeternaturalia toegerust, ware de mensch dus nog steeds tot de natuurlijke orde blijven behooren, zijn rede ware meer verlicht, zijn wil sterker in het goed geweest, dan in den staat van pure natuur, ook had hij zonder *buitengewone* hulp Gods (ofschoon niet zonder Gods gewone hulp, die voor ieder schepsel noodig is) Gods geboden kunnen onderhouden, hij kon de gerechtigheid beoefenen, de wet van God onderhouden zonder strijd van den kant zijns vleesches; maar zijne gerechtigheid zou altijd binnen de grenzen van het natuurlijke zijn gebleven; de mensch zou krachtens die gerechtigheid geen recht hebben gehad op het bovennatuurlijk loon des hemels, op het zien van God, gelijk deze in zich zelf is; want de gerechtigheid die hem daarop recht geeft, is de strikt bovennatuurlijke gerechtigheid.

Doch behalve die buitennatuurlijke gaven, die dona *preternaturalia*, waardoor het lichaam aan de ziel, het zinnelijk aan het geestelijk element volkomen onderworpen was, ontving de mensch nog van God de absoluut bovennatuurlijke gave der heiligmakende genade, waardoor hij werd het aangenomen kind Gods, deelgenoot der goddelijke natuur, erfgenaam des hemels, dat wil zeggen bestemd en geschikt om God te kennen gelijk Hij in zich zelven is.

Dat deze gave bovennatuurlijk is, volgt uit den aard der heiligmakende genade zelf. Immers deze gave staat in de H. Schrift aangeduid als een deelgenootschap in de goddelijke natuur, *divinae consortes naturae*. Wijl nu de goddelijke natuur boven alle schepselen verheven is, kan nooit een schepsel krachtens zijn

natuur deelgenoot van de goddelijke natuur wezen. Dit deelgenootschap is dus *per se* een bovennatuurlijke gave voor ieder schepsel. Daarenboven (wat eigenlijk hetzelfde is) disponeert de heiligmakende genade den mensch tot de *visio beatifica*, d. w. z. tot het zien, tot het kennen van God in zijn wezen. Maar die kennis is uit den aard der zaak alleen het eigendom van God krachtens zijn natuur [1]). Voor ieder wezen buiten God, d. i.

---

[1]) Dat geen geschapen verstand *krachtens zijn natuurlijke gaven* Gods wezen kan zien, bewijst de H. Thomas volgender wijze: „Respondeo dicendum, quod impossibile est, quod aliquis intellectus creatus per sua naturalia essentiam Dei videat. Cognitio enim contingit secundum quod cognitum est in cognoscente. Cognitum autem est in cognoscente secundum modum cognoscentis. Unde cujuslibet cognoscentis cognitio est secundum modum suae naturae. Si igitur modus essendi alicujus rei cognitae excedat modum naturae cognoscentis, oportet, quod cognitio illius rei sit supra naturam illius cognoscentis. Est autem multiplex modus essendi rerum. Quaedam enim sunt, quorum natura non habet esse nisi in hac materia individuali; et hujusmodi sunt omnia corporalia. Quaedam vero sunt, quorum naturae sunt per se subsistentes non in materia aliqua, quae tamen non sunt suum esse, sed esse habentes. Et hujusmodi sunt substantiae incorporae, quos angelos dicimus. Solius autem Dei proprius modus essendi est, ut sit suum esse subsistens. Ea igitur, quae non habent esse, nisi in materia individuali, cognoscere nobis est connaturale, eo quod anima nostra, per quam cognoscimus, est forma alicujus materiae. Quae tamen habet *duas* virtutes cognoscitivas. *Una*, quae est actus alicujus corporei organi. Et huic connaturale est cognoscere res, secundum quod sunt in materia individuali. Unde sensus non cognoscit, nisi singularia. *Alia* vero virtus ejus cognoscitiva est intellectus, qui non est actus alicujus organi corporalis. Unde per intellectum nobis connaturale est cognoscere naturas (quae quidem non habent esse nisi in materia individuali) non tamen secundum quod sunt in materia individuali sed secundum quod abstrahuntur ab ea per considerationem intellectus. Unde secundum intellectum possumus cognoscere hujusmodi res in universali, quod est supra facultatem sensus. Intellectui autem angelico connaturale est cognoscere naturas non in materia existentes, quod est supra naturalem facultatem intellectus animae humanae secundum statum praesentis vitae, quo corpori unitur. Relinquitur ergo, quod cognoscere ipsum esse subsistens sit connaturale soli intellectui divino, et quod sit supra facultatem cujuslibet

voor ieder schepsel, is zij bovennatuurlijk. Gelijk nu de visio beatifica bovennatuurlijk is voor ieder schepsel, zoo is dit ook de dispositie daartoe, nl. de heiligmakende genade, wijl er tusschen die dispositie en de visio beatifica zelve noodzakelijk proportie, verhouding, bestaat. En vandaar dat alleen de heiligmakende genade in den meest eigenaardigen zin genade wordt genoemd. Want zij is een absoluut vrije gave, die God op geen enkelen titel aan zijn schepsel verschuldigd is, noch op titel van *verdienste* noch op titel van *natuur*.

Ook de natuurlijke gaven kan men met recht genaden noemen; het schepsel toch dat ze ontvangt, heeft ze niet verdiend, ontvangt ze van God geheel vrij. Maar, gesteld dat God een bepaalde natuur wil scheppen, dan moet Hij aan die natuur ook de gaven schenken, welke haar eigen zijn. Hij is ze dus aan het schepsel wel niet verschuldigd titulo *meriti*, maar toch titulo *naturae*. Voegt God bij die natuur gaven, welke haar eigenlijk krachtens hare bestanddeelen niet toekomen, ofschoon ze toch nog in de natuurlijke orde blijven, dan hebben ze nog méér den aard van genade, wijl Hij ze dan noch titulo meriti noch titulo naturae verschuldigd is. Nochtans *kunnen* dan toch nog schepselen bestaan, voor wie die gaven natuurlijk en derhalve niet geheel en al gratuiti zijn. Doch de gratia sanctificans is krachtens haar aard en wezen zelf absoluut bovennatuurlijk voor ieder schepsel. Niet één schepsel heeft er recht op noch zou er recht op *kunnen* hebben, hetzij krachtens verdienste, hetzij krachtens natuur. Zij is dus in absoluten zin genade, d. i. onverplichte gave en verdient dien naam in den volsten zin des woords. Als daarom de katholieke godgeleerden van genade spreken zonder meer, bedoelen zij altijd die bovennatuurlijke gave Gods, welke den

---

intellectus creati, quia nulla creatura est suum esse, sed habet esse participatum. Non igitur potest intellectus creatus Deum per essentiam videre, nisi inquantum Deus per suam gratiam se intellectui creato conjungit, ut intelligibile ab ipsa." I, Q. XII, art. 4.

mensch deelachtig maakt aan de goddelijke natuur, hem verheft tot aangenomen kind Gods, hem disponeert tot Gods zaligende aanschouwing. Ook schenken zij dien naam aan alle goddelijke invloeden, welke den mensch opwekken, disponeeren en helpen om dien schat der heiligmakende genade te verkrijgen, te bewaren, te vermeerderen en in werking te doen treden.

Die beteekenis van het woord *genade* dient hier wel in het oog te worden gehouden. De katholieke godgeleerden onderscheiden de *genade* van de natuurlijke hulp Gods, die ieder schepsel noodig heeft om te kunnen werken. Wanneer derhalve de katholieke godgeleerden met den H. Thomas verzekeren, dat de mensch in den staat van praeternatureele gerechtigheid de zedewet kon onderhouden zonder *genade*, volgt daar geenszins uit, dat hij dit kon zonder *hulp* Gods [1]). Die hulp zou altijd noodig zijn geweest, zoowel in den staat van pure natuur als in den status naturae integrae, maar met die hulp ware de mensch steeds tot de natuurlijke orde blijven behooren en had hij nooit recht gehad op het loon des hemels, op de visio beatifica. Recht op den hemel alsook de geschiktheid om door zijn werk een vermeerdering te verdienen van hemelsch loon, verkrijgt de mensch alleen krachtens de genade in den eigenlijken zin des woords. Krachtens het geloof en de genade, die onze rede en wil tot de bovennatuurlijke orde verheffen, brengen wij werken voort, die bovennatuurlijk zijn krachtens hun beweegreden en hun principe en aldus in proportie zijn met het bovennatuurlijk loon des hemels. Men kan dus zeggen: Adam, in den staat der oorspronkelijke gerechtigheid, had de genade noodig en had ze niet noodig. Hij had ze noodig, wilden zijne werken eene bovennatuurlijke waarde hebben en hem recht geven op hemelsch

[1]) „Homo in statu naturae integrae poterat sine gratia habituali vitare omnia et singula peccata mortalia et venialia, *non autem sine auxilio Dei.*" S. Thomas I IIae, Q. 109, art. 8.

loon; hij had ze niet noodig om de zedewet te onderhouden, daarvoor had hij aan de gewone hulp Gods genoeg.

Krachtens die genade bezat de mensch boven de (*natuurlijke*) gerechtigheid, die hij kon beoefenen door zijne natuurlijke gaven alleen, en boven de (*buitennatuurlijke*) gerechtigheid, welke den strijd van den kant zijns vleesches voorkwam, nu ook de (*bovennatuurlijke*) gerechtigheid, waardoor hij verheven was tot zekere gelijkheid met de goddelijke natuur, waardoor zijne werken, ofschoon, wat den aard van 't werk zelf betreft, aan de werken der natuurlijke gerechtigheid meestal gelijk, krachtens hun beweegreden en hun princiep een bovennatuurlijke waarde verkregen; waardoor hij was het kind Gods en recht had op het eeuwig loon des hemels.

Door die bovennatuurlijke gerechtigheid was de mensch gerechtig op de volmaakste wijze, en alleen door *die* gerechtigheid was hij in den waren zin des woords *heilig*; die gerechtigheid gaf hem een inniger gemeenschap, een inniger verkeer met God dan hij krachtens zijne natuurlijke of buitennatuurlijke gaven ooit had kunnen bereiken; die gerechtigheid schonk hem een inwendige vereeniging met God boven de krachten der natuur; die gerechtigheid deed hem God beminnen niet alleen als oorzaak en bron van de natuurlijke gaven, maar ook als de bron en oorzaak van het bovennatuurlijk geluk des hemels [1]).

Ziedaar een korte schets van het katholieke dogma der justitia

---

[1]) „*Charitas* [d. w. z. de liefde Gods voortgebracht door de *genade*, in tegenstelling van *amor*, d. i. liefde voortgebracht door de *natuur*] charitas [zegt de H. Thomas] diligit Deum super omnia eminentius quam natura; natura enim diligit Deum super omnia, prout est principium et finis *naturalis* boni; charitas autem, secundum quod est objectum beatitudinis, et secundum quod homo habet quamdam societatem spiritualem cum Deo: addit etiam charitas super naturalem dilectionem Dei promptitudinem quamdam et delectationem: sicut habitus quilibet virtutis addit super actum bonum, qui fit ex sola naturali ratione hominis virtutis habitum non habentis." I IIae, Q. 109, art. 3 ad. 1.

originalis. Men moet dus een drievoudige gerechtigheid onderscheiden:

1°. de *natuurlijke* gerechtigheid, welke de mensch had kunnen bezitten krachtens zijne natuurlijke gaven (doch niet zonder natuurlijke hulp Gods en op den duur waarschijnlijk zelfs niet zonder buitengewone hulp); doch die gerechtigheid zou geweest zijn een gerechtigheid gepaard met strijd en zou den mensch geen recht gegeven hebben op het bovennatuurlijk leven des hemels;

2°. de *buiten*natuurlijke gerechtigheid, welke hierdoor van de natuurlijke is onderscheiden, dat de mensch ze zonder strijd van den kant zijns vleesches kon bewaren, ofschoon niet zonder hulp Gods;

3°. de *boven*natuurlijke gerechtigheid, die, wat den uiterlijken aard harer werking betreft, aan de natuurlijke gerechtigheid meestal gelijk, nochtans om haar bovennatuurlijk principe en hare bovennatuurlijke motieven eindeloos ver boven deze verheven is.

Met deze drie soorten van gerechtigheid te onderscheiden, willen wij echter geenszins beweren, dat in Adam gelijk hij feitelijk door God is geschapen, een bloot *natuurlijke* gerechtigheid had kunnen bestaan; want nu hij feitelijk door God met de justitia supernaturalis begiftigd was, kon hij deze niet verliezen, zonder zich tegen Gods ordinantiën te verzetten en aldus ook van de justitia naturalis beroofd te worden, welker *formale* eveneens bestaat in de onderwerping aan God. Bovendien was zijne gerechtigheid, ook voorzoover zij in den staat van pure natuur uit de principen van zijn natuur had kunnen voortvloeien, nu door de genade feitelijk bovennatuurlijk.

De hoofdfactor in de oorspronkelijke gerechtigheid was de heiligmakende genade. Zelfs nemen de meeste godgeleerden met den H. Thomas aan, dat het donum integritatis, waardoor Adam een volkomen heerschappij bezat over zijn vleesch, gelijk ook de onsterfelijkheid, volgens de toenmalige beschikking Gods, een uit-

vloeisel was van de gratia sanctificans [1]). Door de gratia sanctificans, zegt de H. Thomas, was 's menschen geest onderworpen aan God en wel onderworpen op bovennatuurlijke wijze [2]). (Ook krachtens zijn natuur alleen kon 's menschen geest aan God onderworpen zijn, maar door de heiligmakende genade was hij het tevens *supernaturali modo*). Die supernatureele onderworpenheid van 's menschen geest aan God is het *formeele* der oorspronkelijke gerechtigheid, en met die bovennatuurlijke onderwerping stond of viel de volkomen onderwerping van 's menschen dierlijke neigingen aan 's menschen geest. Deze laatste onderwerping was het *materieele* der oorspronkelijke gerechtigheid. Adams gerechtigheid was dus in hoofdzaak gelijk aan de gerechtigheid van den in Christus gerechtvaardigden mensch na den zondeval. Voornamelijk één punt van verschil is er, nl. dat in den tegenwoordigen staat de strijd tusschen geest en vleesch blijft bestaan. De heiligmakende genade heeft in den tegenwoordigen staat het uitwerksel niet, dat zij, gelijk de H. Thomas zegt, volgens Gods beschikking eens in Adam, had, nl. den strijd weg te nemen, die krachtens de samenstelling van 's menschen natuur *per se* in hem aanwezig is. Wijl nu dat vrijzijn van den strijd des vleesches de *kenmerkende* trek was van Adams oorspronkelijke gerechtigheid, wijl zijn gerechtigheid hierdoor bizonder van de onze verschilde, geven sommige godgeleerden en onder hen de geleerde en heilige kardinaal Bellarminus [3]) den naam

---

[1]) I, Q. 95, art. 1 corp.

[2]) „Illa *prima* subjectio, qua ratio Deo subdebatur, non erat *solum* secundum *naturam* sed secundum supernaturale donum gratiae." (ibid.)

[3]) Zoo schrijft Bellarminus bijv. *De gratia primi hominis*, Cap. V: „[Deus addidit] homini donum quoddam insigne, justitiam videlicet originalem, qua veluti aureo quodam freno pars inferior parti superiori et pars superior Deo facile subjecta contineretur". Cap. III schrijft hij: „Sive autem gratia gratum faciens dicenda sit pars originalis justitiae, sive tantum radix vel causa, parum referre videtur". Men ziet, dat Bellarminus hier ten minste wat de terminologie betreft, afwijkt van den H. Thomas. De H. Thomas zegt:

van „oorspronkelijke gerechtigheid" meermalen aan hetgeen de katholieke godgeleerden gewoonlijk het *donum integritatis* noemen, nl. aan de buitennatuurlijke gave, waardoor het dierlijk element geheel onderworpen was aan het zedelijke. Op zich zelf echter is deze benaming onjuist; want die volkomen heerschappij van den geest over het vleesch is maar iets bijkomends, iets materieels in de oorspronkelijke gerechtigheid; het *formeele* in de justitia originalis gelijk in iedere gerechtigheid, hetzij natureele of supernatureele, is de onderworpenheid van het zedelijk gedeelte aan

---

„Originalis justitia erat ex hoc, quod corpus subjiciebatur animae, et potentiae subjiciebantur rationi et ratio *subjiciebatur Deo*" en wel gelijk uit noot 2 der vorige bladzij blijkt ook „*supernaturali modo*". Hetzelfde blijkt uit hetgeen hij schrijft *De veritate*, Q. 24, art. 12: „Originalis justitia restituitur per baptismum quoad *formale*, non autem quoad ejus *materiale*". Hij beschouwt dus de gratia sanctificans als de hoofdfactor van de justitia originalis, terwijl Bellarminius ze meestal beperkt tot de justitia praeternaturalis. De *Catechismus Romanus* gaat nog verder. Deze schijnt het donum integritatis zelfs in het geheel niet tot de justitia originalis te rekenen. Wij lezen (I, n. 24): „Omnes praeterea motus animi atque appetitiones ita in eo [i. e. in homine] Deus temperavit, ut rationis imperio nunquam non parerent [hier hebt ge dus het donum integritatis, door Dr. Kuyper steeds de oorspronkelijke gerechtigheid genoemd]. *Tum originalis justitiae donum admirabile addidit*". De *Catechismus Romanus* verstaat door de oorspronkelijke gerechtigheid, die God aan 's menschen natuur *toevoegde*, alleen de gratia sanctificans en terecht; want feitelijk *was* de *gerechtigheid*, die *God* aan 's menschen *natuur toevoegde*, alleen de gratia sanctificans; het principe der *natuurlijke gerechtigheid* had de mensch reeds in zijn *natuur*, en het donum integritatis bracht in het *formale* van 's menschen *natuurlijke* gerechtigheid geen verandering. Als men dus door de justitia originalis uitsluitend de *praeternatureele gerechtigheid* verstaat, is het minder juist gezegd, dat God die *gerechtigheid* aan 's menschen natuur *toevoegde*; want quoad suum *formale* (quoad subjectionem partis superioris ad Deum), kwam ze reeds uit de natuur zelve voort; het donum integritatis maakte die *natuurlijke* subjectio slechts gemakkelijker. Men moet dit goed in het oog houden, anders zou men verkeerdelijk meenen, dat de justitia originalis zich volgens de katholieke leer geheel beperkte tot de onderwerping van 's menschen *vleesch* aan den geest. Niets echter is minder waar.

God. Dus, had Adam bij zijn val die onderwerping van het vleesch aan den geest behouden, dan ware hij *on*gerechtig geweest *met* de „oorspronkelijke gerechtigheid" in den zoo even aangeduiden zin: en, was Adam *zonder* die buitennatuurlijke gave geschapen, dan ware hij *gerechtig* geweest *zonder* „de oorspronkelijke gerechtigheid" in diezelfde beteekenis.

Wij leggen hier nadruk op, want uit het feit, dat Bellarminus de „oorspronkelijke gerechtigheid" (genomen voor het *donum integritatis*) een donum praeternaturale noemt, leidt Dr. Kuyper af, dat wij de „justitia originalis" in haar geheelen omvang een bij de natuur bijkomende gave noemen, alsof we leeraarden, dat de mensch in puris naturalibus constitutus in het geheel geen gerechtigheid had kunnen hebben. De Hoogleeraar wart in zijne schets van het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid, alsook in zijn wederlegging van dit leerstuk, doorloopend de natureele, praeternatureele en supernatureele gerechtigheid door elkander. Wat wij alleen van de praeternatureele of supernatureele gerechtigheid leeraren, past hij meestal ook op de natureele toe. Bespreken wij nu eerst zijne schets van onze leer over de justitia originalis, en vervolgens zijn opwerpingen tegen dit leerstuk. Dr. Kuyper schrijft in *De Heraut* van 12 Januari:

„Het Gereformeerde inzicht ten deze [d. w. z. ten opzichte van den inwendigen staat des eersten menschen] heeft zich gevormd in tegenstelling met hetgeen de hiërarchie onder Romes invloed lang vóór de Reformatie als te belijden waarheid ontwikkeld had. Van die zijde had men namelijk ingang geschonken aan de voorstelling, dat 's menschen „oorspronkelijke gerechtigheid" niet tot onze menschelijke natuur krachtens de schepping behoorde, maar als genadegift van bovennatuurlijken aard aan onze natuurlijke gaven was toegevoegd. In den mensch, als mensch, gelijk hij krachtens zijn natuur bestond, heerschte geen „gerechtigheid", maar strijd. Van nature stond in hem het vleesch tegen den geest over. De „concupiscentie" of „begeerte" is, naar deze voorstelling, niet eerst door de zonde in de wereld gekomen, is op zich zelve geen zonde, maar

is door God den meusch ingeschapen. Juist echter, omdat dit „begeeren" van het vleesch tegen den geest de kans zoo groot deed zijn, om aan het vleesch de overhand over den geest te verschaffen, heeft God de Heere toen aan dezen gevaarlijken toestand een veiligheidsmaatregel verbonden, hierin bestaande, dat Hij aan den mensch, door bovennatuurlijke genade iets schonk, dat bij zijn natuur bijkwam. En dit *bij zijn natuur bijkomende* nu was de „oorspronkelijke gerechtigheid". Gelijk de ruiter om van zijn paard zeker te zijn, dit paard een teugel aandoet, zoo ook schonk God aan Adam een teugel, om door zijn geest te zekerder het vleesch te kunnen beheerschen. Ook zonder dien teugel ware het niet onmogelijk geweest, dat in Adam de geest over het vleesch ware blijven heerschen. Maar toch dan zou het als aan een haar hebben gehangen. Zoo licht ware de evenaar dan naar den verkeerden kant doorgezwikt. Daarom wilde God aan den mensch een meerdere zekerheid verschaffen. De man werd niet zonder meer op het paard gezet, maar eerst aan het paard een teugel aangedaan. Nu hoort de teugel niet tot de natuur, maar komt bij de natuur bij. Die teugel is niet organisch, maar mechanisch. Welbezien bezat de mensch, voor wat zijn organisch, natuurlijk leven aanging, niets dan „den geest" om het „vleesch met zijn begeerte" te beheerschen. Maar opdat die beheersching hem te lichter zou vallen, schonk God hem alsnu, boven en behalve „den geest" dien hij van nature bezat, bij deze gave zijner natuur, nog een tweede macht, die *niet* tot zijn natuur behoorde, maar bij die natuur bijkwam, en in zooverre *boven*natuurlijk was, en deze bij zijn natuur bijkomende gave was „de oorspronkelijke gerechtigheid".

Deze schets van het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid zou, om juist te zijn, ongeveer volgender wijze veranderd dienen te worden.

Van Roomsche zijde houdt men vast, dat 's menschen oorspronkelijke gerechtigheid, d. w. z. dat de gerechtigheid, gelijk ze in Adam aanwezig was, niet *per se* tot onze menschelijke natuur behoorde; maar (tenminste voor zoover ze praeter- en supernatureel was) als een gave boven 's menschen natuur, hem bij zijn schepping was gegeven.

Die supernatureele en praeternatureele gerechtigheid behoorde dus krachtens de schepping *per se* niet, maar *feitelijk* wel tot zijn natuur [1]).

In den mensch als mensch of, liever gezegd, in den mensch alleen met zijn natuurlijke gaven toegerust, had *wel* gerechtigheid kunnen zijn [2]), doch slechts eene *natuurlijke*, en die natuurlijke gerechtigheid zou gepaard gegaan zijn met strijd. Van nature immers staat in den mensch het vleesch tegen den geest over, d. w. z. begeert het niet altijd in harmonie met den geest. De concupiscentie (en hierdoor verstaan wij niet het dierlijk begeervermogen, maar de *habilitas*, gelijk de theologen zich uitdrukken, van het dierlijk element om los van de orde des geestes te begeeren) is *feitelijk* eerst door de zonde in de wereld gekomen; het dierlijk begeervermogen zelf is den mensch ingeschapen (waar zou het anders van daan komen?); maar dat dierlijk begeervermogen had God reeds bij de schepping absoluut afhankelijk gemaakt van het redelijk gedeelte, het kon zich tegen den wil des geestes niet bewegen. Dit gebonden zijn nu van het

---

[1]) Dit is ten minste *zeker* waar van de praeternaturcele gerechtigheid; vroeger vond men theologen, die beweerden, dat de justitia *super*naturalis eerst later geschonken is.

[2]) Ik zeg: gerechtigheid *kunnen* zijn, want de bloot *natuurlijke* gerechtigheid kan alleen voortkomen uit 's menschen vrije daad. Verstaat men echter door gerechtigheid de afwezigheid van schuld en van elke zondige neiging, dan moet men zeggen, dat de mensch, in staat van pure natuur, uit Gods hand zou zijn *voortgekomen naturaliter justus*. *Die* gerechtigheid zou *per se* aanwezig geweest zijn. Daar wij echter de gerechtigheid als iets positiefs nemen, bedoelen wij met *natuurlijke* gerechtigheid, altijd de gerechtigheid als *daad* of als habitus, die uit 's menschen persoonlijke daad voortkomt. Doch spreken wij van de *supernatureele* gerechtigheid, dan bedoelen wij de qualitas, die niet door 's menschen daad, maar door eene onmiddellijke werking Gods in hem aanwezig is. De daden, welke 's menschen *natuur* krachtens die qualitas stelt, onderscheiden wij tegenover die gerechtigheid zelve, als effect tegenover causa. In de natureele gerechtigheid actus causat habitum; in de supernatureele gerechtigheid habitus causat actum.

dierlijk begeervermogen aan de wenken des geestes noemt men het donum integritatis, de gave der ongereptheid, en somtijds, zooals bijv. Bellarminus het doet, ofschoon in oneigenlijken zin, „de oorspronkelijke gerechtigheid", want eigenlijk brengt het alleen maar een bijzondere eigenaardigheid *in* de oorspronkelijke gerechtigheid te weeg, n.l. het afwezig zijn van strijd van den kant des vleesches. Het *formeele* van de oorspronkelijke gerechtigheid is de *onderwerping van den geest aan God*, zoowel de natureele als de supernatureele onderwerping. Dit donum integritatis is volstrekt niet louter als een veiligheidsmaatregel te beschouwen; want om over het vleesch te zegepralen, had de mensch reeds ruimschoots genoeg aan de gratia supernaturalis, die hij behalve zijne natuurlijke en buitennatuurlijke gaven bezat; maar God schonk hem dat donum integritatis; omdat hij den mensch wilde scheppen in een gelukstaat; daarom voorkwam God den strijd (dien de mensch krachtens zijn natuur van den kant zijns vleesches zou ondervonden hebben) door dat donum integritatis of, gelijk Dr. Kuyper dit met Bellarminus noemt, door „de oorspronkelijke gerechtigheid".

Zonder dat donum integritatis ware het dus niet onmogelijk, maar alleszins mogelijk geweest, dat in Adam de geest over het vleesch was blijven heerschen [1]). Doch niet in die mate, dat in Adam nooit begeerten tegen de rede zouden zijn opgekomen; hij zou dus de begeerlijkheid gehad hebben; maar die begeerlijkheid zou in hem per se niets zondigs hebben gehad, wijl zij in hem aanwezig ware geweest buiten zijn redelijken wil om.

Ook gaf God dat donum integritatis niet, opdat de mensch *te zekerder* over het vleesch zou zegepralen, maar om hem *ten*

---

[1]) Eerstens door de gratia sanctificans, en tweedens, al had hij die gratia sanctificans niet gehad, door zijn natuurlijken wil (ofschoon waarschijnlijk op den duur niet zonder een bizondere hulp Gods, aan welke hulp echter God het in den puren natuurstaat den mensch niet had laten ontbreken).

eenenmale voor de aanvechtingen van het vleesch te vrijwaren. Adam behoefde over het vleesch niet te zegepralen, God had hem reeds vooraf de heerschappij over het vleesch verzekerd. Het donum integritatis (de oorspronkelijke gerechtigheid in oneigenlijken zin) was iets bij 's menschen natuur *bijkomends* in zoover het niet *per se* tot 's menschen natuur behoorde; feitelijk behoorde het wel degelijk tot zijn natuur en wel krachtens de schepping, want hij was er mede geschapen; men moet dus dat *bijkomen* niet nemen in den zin van *later* bijkomen. Wil de Hoogleeraar dit donum integritatis iets mechanisch noemen, wij hebben daar vrede mee, hij zal dan zeker ook de genade, alsook de natuurlijke hulp Gods, die ieder schepsel noodig heeft om te werken, iets mechanisch noemen. Ten slotte laat Dr. Kuyper de gratia sanctificans geheel buiten rekening, terwijl deze toch juist de hoofdfactor was in den inwendigen staat van den eersten mensch [1]).

---

[1]) Wij achten het de moeite waard tegenover de schets van Dr. Kuyper woordelijk die van den H. Thomas te stellen:

„Homo in sui conditione taliter constitutus fuit a Deo, ut corpus omnino esset animae subjectum. Rursum inter partes animae, inferiores vires rationi absque repugnantia subjicerentur, et ipsa ratio hominis esset Deo subjecta Ex hoc autem, quod corpus erat animae subjectum, contingebat, quod nulla passio in corpore posset accidere, quae dominio animae super corpus repugnaret: unde nec mors nec infirmitas in homine locum habebat. Ex subjectione vero virium inferiorum ad rationem erat in homine omnimoda mentis tranquillitas; quia ratio humana nullis inordinatis passionibus turbabatur. *Ex hoc vero quod voluntas hominis erat Deo subjecta, homo referebat omnia in Deum sicut in ultimum finem:* IN QUO EJUS JUSTITIA ET INNOCENTIA CONSISTEBAT. Horum autem trium ultimum erat causa aliorum. Non enim hoc erat ex natura corporis, si ejus componentia considerantur, quod in eo dissolutio sive quaecunque passio vitae repugnans locum non haberet; cum esset ex contrariis elementis compositum. Similiter etiam non erat ex natura animae, quod vires etiam sensibiles absque repugnantia rationi subjicerentur; cum vires sensibiles naturaliter moveantur in ea, quae sunt delectabilia secundum sensum, quae multoties rectae rationi repugnant. Erat igitur hoc ex ratione superiori, scilicet Deo, qui sicut animam rationalem corpori conjunxit omnem proportionem corporis et corporearum vir-

Geven wij opnieuw het woord aan den Hoogleeraar:

Deze Roomsche leer over 's menschen oorspronkelijken toestand is uiteraard van ver reikenden invloed op de geheele beschouwing over den mensch en ons menschelijk leven, gelijk het thans ten gevolge der zonde geworden is. Oordeelt men toch, dat de „oorspronkelijke gerechtigheid" wel door de zonde teloor ging, maar dat zij op zichzelve iets was, dat bij onze natuur *bijkwam*, dan ging door de zonde wel verloren wat ons als teugel, ter bedwinging van het vleesch, gegeven was, maar is niet die natuur zelve aangetast. Die natuur moge dan in eenigszins kwijnenden toestand verkeeren, maar ze is in haar zelve nog wat ze vóór den val was. Nu als toen vleesch en geest in onze natuur tegenover elkander staande, en de eerste opwelling der begeerte uit zichzelve niet zondig. Wel moet dan, om redding en behoudenis mogelijk te maken, thans genade te hulp komen, daar anders het paard met zijn ruiter, d. i. het *vleesch* met den *geest*, weg zou loopen; maar het vermogen om met vrije wilskeuze tegen het vleesch te kiezen, bleef dan toch ook in den zondaar aan den menschelijken geest eigen, en wel niet in

---

tutum, cujusmodi sunt vires sensibiles, transcendentem; ita dedit animae rationali virtutem, ut supra conditionem corporis ipsum continere posset et vires sensibiles, secundum quod rationali animae competebat. Ut igitur ratio inferiora sub se firmiter contineret, oportebat quod ipsa firmiter sub Deo contineretur [en gelijk we boven gezien hebben supernaturaliter], a quo virtutem praedictum habebat supra conditionem naturae. Fuit ergo homo sic institutus, ut nisi ratio ejus subduceretur a Deo, neque corpus ejus subduci poterat a nutu animae, neque vires sensibiles a rectitudine rationis; unde quaedam immortalis vita et impassibilis erat: quia scilicet nec mori nec pati poterat, si non peccaret. Peccare vero poterat, voluntate ejus nondum confirmata per adoptionem ultimi finis; et sub hoc eventu poterat mori ac pati; et in hoc differt impassibilitas et immortalitas, quam primus homo habuit, ab ea quam in resurrectione sancti habebunt, qui nunquam poterunt nec pati nec mori, voluntate eorum omnino confirmata in Deum etc. *Hic autem hominis tum ordinatus status originalis justitia nominatur*" S. Thom. *Compendium theol.* c. 186 et 187. Als men op de onderstreepte plaatsen let, zal men bemerken, dat de H. Thomas de oorspronkelijke gerechtigheid niet louter laat bestaan in „den gouden teugel, die ter bedwinging van het vleesch bij de natuur bijkwam".

Pelagiaanschen zin maar toch op de manier der Semi-pelagianen, is dan ook nu nog de vrije wil het uitgangspunt van geestelijke volmaking.

Op deze woorden is weder veel aan te merken. Vooreerst verwart de Hoogleeraar gelijk zoo straks de natureele, de praeternatureele en supernatureele gerechtigheid. Zeker leert de Katholieke Kerk, dat *elke* gerechtigheid iets accidenteels, iets bijkomends, iets toevalligs is, m.a.w. niet tot de essentiëele eigenschappen van 's menschen natuur behoort; anders toch zou de mensch de gerechtigheid niet kunnen verliezen, zonder essentiëel te veranderen en bijgevolg *ophouden* mensch te zijn of ten minste *minder* mensch te worden. Trouwens, dat de gerechtigheid niet tot 's menschen *essentiëele* eigenschappen behoort, geeft Dr. Kuyper, gelijk we straks zullen zien, tenminste wat de zaak aangaat, gewonnen; maar daaruit volgt, dat hij, wil hij niet inconsequent zijn, óók moet toegeven, dat de gerechtigheid iets accidenteels is; want tusschen essentiëele en accidenteele eigenschappen is geen midden. Behoort de gerechtigheid niet tot 's menschen essentie of vloeit ze er niet noodzakelijk uit voort, gelijk bijv. 's menschen potenties uit de essentie voortvloeien, dan is zij in den vollen zin des woords een accident, nl. een *accidens individui* [1]), gelijk de scholastieken het noemen, dus iets bijkomends, iets toevalligs, iets wat aan- of afwezig kan zijn, zonder dat de essentie of de soort van het subject verandert. Hiermede is de kwestie echter nog niet afgehandeld. De accidenteele eigenschappen zijn weer te onderscheiden in *natuurlijke* en *boven-* en *buitennatuurlijke*. Om de *natuurlijke* accidenteele eigenschappen aanwezig te stellen, zijn de natuurlijke krachten van het subject voldoende; de *boven- en buitennatuurlijke* accidenteele eigenschappen echter kunnen slechts in een subject aanwezig zijn

[1]) Wij spreken hier van *accidens* in tegenstelling van *proprium* niet in tegenstelling van *substantia*.

krachtens een boven- en buitennatuurlijke qualitas, die aan de essentie of de potenties van het subject wordt toegevoegd.

Nu heeft Adam door de zonde alle drie de soorten van gerechtigheid verloren: 1°. de supernatureele, 2°. de praeternatureele en 3°. de natureele, d. w. z. de gerechtigheid ook voor zooverre ze uit de principen der bloote natuur kan voortvloeien.

Het is dus zeer onjuist wat Dr. Kuyper beweert, als zou de Katholieke Kerk leeren, dat door de zonde alleen maar teloor ging wat ons als teugel ter bedwinging van het vleesch gegeven was. Ook is het niet juist gezegd, wat de Hoogleeraar hierop volgen laat, nl. dat volgens ons de menschelijke natuur *niet zelve* is aangetast. Het concilie van Trente leert, dat de mensch door de erfzonde naar ziel en lichaam in slechter toestand is gekomen *in deterius mutatum*. Waarschijnlijk bedoelt de Hoogleeraar met die uitdrukking de *natuur zelve*, de natuur in haar *wezen*, en dan heeft hij gelijk; doch men kan onder de *natuur zelve* ook zeer goed de *accidenteele* eigenschappen van de natuur verstaan, zoodat men zeer goed kan zeggen: de natuur *zelve* is gewond door de wegname der boven- en buitennatuurlijke accidenteele eigenschappen of: de natuur zelve is gewond in haar accidenten. Het bezit dier eigenschappen was een groot goed voor de natuur, zoodat zij werkelijk door het verlies van dat bezit in een slechteren toestand kwam. Verder verloor Adam de gerechtigheid ook in zoover ze natuurlijk was, d. i. uit de bloote natuur kon voortvloeien. Daarenboven werden het verstand en de wil ook in hun bloot natuurlijke werking verzwakt door het verlies van het donum integritatis, hetwelk alle natuurlijke belemmering voor de zuivere werking dier vermogens wegnam. Ten slotte moet de Hoogleeraar niet vergeten, dat volgens vele gezaghebbende godgeleerden de mensch ook in *puris naturalibus* gewond werd: 1°. *extrinsece*, wijl de natuur, gelijk ze nu schuldig voor God staat, niet dezelfde welwillende hulp van God kan verwachten, die zij in den staat van pure natuur zou ontvangen hebben; en 2°.

intrinsece, wijl de krachten zelve van den mensch ten opzichte van het zedelijk goed, in den staat van gevallen natuur minder sterk zijn, dan zij zouden geweest zijn in den staat van pure natuur. Wel zijn de krachten der ziel volgens die godgeleerden *physice* en *entitative* hetzelfde gebleven, maar *moraliter* en *terminative* zijn ze geworden *minus habiles* et magis distantes a consecutione finis, gelijk die godgeleerden het met de woorden van St. Thomas uitdrukken [1]). Inderdaad is het zeer aannemelijk, dat de zonde van Adam — die hem niet alleen van de justitia supernaturalis en praeternaturalis beroofde, maar hem ook de gerechtigheid deed verliezen, in zoover deze bloot *natuurlijk* zou geweest zijn — ook in zijne nakomelingen niet alleen het gemis van de justitia praeternaturalis en supernaturalis veroorzaakte, maar in hen ook zekere naturalis aversio a Deo teweegbracht, die in den staat van pure natuur niet zou bestaan hebben. Doch wat daarvan zij,

---

[1]) Nochtans zou ik niet durven beweren, dat de H. Thomas hier een verwonding in naturalibus bedoelt in den zin der Thomisten. Hij schrijft: „Bona naturalia debentur dupliciter. Vel prout sunt in se considerata, secundum quod naturae debentur ex propriis principiis, et sic nec homo nec Angelus per peccatum aliquid naturalium amisit vel in aliquo diminutus est.... Vel secundum quod ordinantur in finem ultimum; et hoc modo bona naturalia in utroque diminuta sunt quidem, non penitus amissa, in quantum uterque factus est minus habilis et magis distans a consecutione finis et propter hoc etiam homo gratuitis spoliatus dicitur et in naturalibus vulneratus." Lib. II, Dist. 30, Q. 1, art. 1 ad 3. Vgl. I IIae, Q. 85 art. 1 en 2: *De malo*, Q. 2, art. 11. Men leze hierover Bell. *De gr. primi hominis*, Cap. V.

Het concilie van Trente heeft zich over deze kwestie niet uitgesproken. Wel leert het „hominem per peccatum secundum animam et corpus in deterius commutatum fuisse", alsook „liberum arbitrium viribus attenuatum et inclinatum esse; doch het concilie beslist niet, of dit alleen geschied is door de wegname der dona praeternaturalia en supernaturalia of ook door eene vulneratio in puris naturalibus. Deze laatste meening zijn de Salmanticenses en in het algemeen de Thomisten toegedaan, de eerste wordt gevolgd door Bellarminus, Suarez enz.

zeker is het, dat ook 's menschen *natuurlijke* vermogens door Adams zonde in een slechteren toestand zijn gekomen m. a. w. *gewond* en, als men het goed verstaat, *bedorven* (niet *verdorven*) kunnen genoemd worden. Immers de harmonie, die feitelijk, zij het dan ook tengevolge van een donum praeternaturale tusschen de hoogere en lagere potenties van den mensch bestond, is door de zonde verbroken. Tengevolge der zonde begon het vleesch, dat eerst absoluut afhankelijk van den geest begeerde, zich tegen de heerschappij des geestes te verzetten, daar de teugel, welke dien strijd belette, was weggenomen.

Na deze uiteenzetting zal men begrijpen, in hoever de Hoogleeraar een juiste voorstelling van de katholieke leer geeft, als hij schrijft: „*de menschelijke natuur moge dan* [door de zonde] *in eenigszins kwijnenden toestand verkeeren, maar ze is in haar zelve nog wat ze voor den val was. Nu als toen vleesch en geest in onze natuur tegenover elkander staande, en de eerste opwelling der begeerte niet zondig.* Bedoelt hij met die uitdrukking *in haar zelve* de principen, waaruit de menschelijke natuur is samengesteld, en de essentiëele eigenschappen, die daaruit voortvloeien, zooals de vermogens der ziel en dergelijken, zeker dan heeft hij volkomen gelijk; bedoelt hij echter de neiging van de natuur tot het goede, dan bedriegt hij zich; want deze is tengevolge van de zonde verminderd [1]). Ook is het minder juist wat hij hierop volgen laat, nl. dat volgens ons vóór de zonde geest en vleesch in 's menschen natuur tegenover elkander stonden en de eerste opwelling der begeerte niet zondig was. Wel stonden zij *per se* tegenover elkander, maar per *accidens* niet; feitelijk was dus de eerste ongeregelde opwelling *wel* zondig: want zij kon niet opkomen tenzij op bevel van den redelijken wil.

De Hoogleeraar verwart hier de staat van oorspronkelijke gerechtigheid, gelijk ze *feitelijk* in Adam was, met den staat van

---

[1]) Vergl. bl. 44.

oorspronkelijke gerechtigheid, gelijk ze *zou geweest zijn*, als Adam in staat van pure natuur ware geschapen. We merken hier in het voorbijgaan op, dat de protestanten, die beweren, dat de vrijheid van strijd van den kant des vleesches alsook de onsterfelijkheid *natuurlijke* gaven in den mensch waren, onmogelijk kunnen verklaren, hoe de kwade begeerlijkheid en de dood in den mensch gekomen zijn, zonder dat de natuur positive en essentialiter veranderd is; want de begeerlijkheid en de dood vloeien per se uit de essentie voort. Hun bestaan is niet te verklaren, ten zij door de essentie [1]). Doch dan komt de vraag: waar komt de positieve en essentieele verandering vandaan? Heeft God ze gemaakt? Maar dan is God auteur van de begeerlijkheid en derhalve volgens de gereformeerden van de zonde, want volgens hen bestaat juist de erfzonde in de begeerlijkheid. (Zij verwarren de zonde zelf met het effect). Heeft echter God ze *niet* gemaakt, waar komt die verandering dan vandaan? Of bestaat er iets positiefs, dat God *niet* heeft geschapen? Met dit aan te nemen wordt men Manicheeër. Alleen de katholieke leer verklaart op redelijke wijze het aanwezig zijn der concupiscentie en van den dood. Het bestaan der concupiscentie vloeit *per se* voort uit de samenstelling van 's menschen natuur. Zij is dan ook *per se* geen zonde; alleen een

---

[1]) Men houde hier wel in het oog, dat minstens de bewegingen van de begeerlijkheid iets *positiefs* zijn en dat de gereformeerden die bewegingen voor zonde houden, ook als ze buiten den redelijken wil en derbalve ook buiten de zedelijke orde (immers alleen in een redelijke potentie kan sprake zijn van zedelijke orde) omgaan. De katholieken daarentegen zeggen, dat ze physice *goed* zijn, en eerst *moreel* goed of kwaad worden in zoover de redelijke wil er mee instemt; zij zijn dus op zich zelf indifferent. Gaat de wil met die bewegingen mede, secundum dictamen rationis, dan worden ze ook *moraliter* goed. Iemand, die bijv. de begeerlijkheid involgt in een wettig huwelijk en om wettige reden, doet simpliciter een goede daad.

aanleiding tot zonde [1]). Nu nam God ze weg door een *donum praeternaturale*. De menschelijke natuur verliest dit donum door haar schuld; gevolg is, dat de concupiscentie bestaat, maar bestaat *feitelijk* door de zonde, gelijk ook de dood. Deze leer is volkomen in harmonie met de openbaring, die ons leert dat de begeerlijkheid en de dood door de *zonde* in de wereld zijn gekomen, en van den anderen kant met de gezonde rede, die ons leert, dat 's menschen natuur quoad essentiam dezelfde is gebleven.

Dat de Hoogleeraar ons ten slotte nog beschuldigt van Semipelagianisme, komt voort uit hetzelfde euvel, waaraan geheel zijne beschouwing over het katholieke leerstuk mank gaat, nl. dat hij steeds de natureele, supernatureele en praeternatureele gerechtigheid verwart. Waarin bestond de ketterij der Semipelagianen? De Semipelagianen beweerden, dat de mensch door *zijn vrijen wil alleen* ten opzichte van zijn zaligheid *iets* kon. Zoo leerden zij bijv. dat de mensch ten minste het *beginsel* des geloofs kon verkrijgen door zijn *vrijen wil alleen* of zich op een andere wijze positive tot de supernatureele gerechtigheid kon voorbereiden, iets wat de Katholieke Kerk zoo beslist mogelijk ontkent [2]).

De vrije wil, aan haar zelve overgelaten, d.i. zonder de genade

---

[1]) Dat de concupiscentie *per se* geen zonde is, blijkt ook allerduidelijkst uit de H. Schrift, die leert, dat de in Christus wedergeborenen van de zonde vrij zijn, terwijl toch de concupiscentie in die wedergeborenen blijft. Hetzelfde leeren de H. Vaders. Calvijn zelf schrijft: „Neque opus est multum investigando laborare quid hic veteres sentiant, quando unus Augustinus sufficere ad id potest, qui fideliter magnaque diligentia omnium sententias collegit Ex illo igitur sumant auctores, si quid de sensu antiquitatis habere certi volunt. Porro inter illum et nos hoc discrimen est, *quod ipse quidem concupiscentiae morbum peccatum vocare non audet, sed, ad illum designandum, infirmitatis nomine contentus, tum demum fieri peccatum docet, ubi vel opus, vel consensus accedit.* Nos autem illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate homo titillatur." *Instit. libr.* II, C. III, § 70.

[2]) Het Semipelagianisme is veroordeeld door het concilie van Oranje, hetwelk door twee Pausen is goedgekeurd.

Gods, vermag ten opzichte van de zaligheid *niets*, noch in den staat van pure natuur, noch in den staat van gevallen natuur, noch zelfs in den staat der justitia praeternaturalis. Zonder genade had de mensch in staat van pure natuur, althans zeker met een buitengewone hulp Gods, de natuurwet kunnen onderhouden Zonder genade kon hij dit zeker in den staat der buitennatuurlijke gerechtigheid, hij had dan ook geen buitengewone hulp Gods noodig gehad (wèl echter de gewone die ieder schepsel noodig heeft; ook betreffende dit punt beschuldigdt. Dr. Kuyper de Katholieke Kerk ten onrechte, gelijk we een volgende maal zullen zien). Maar zonder genade kan de mensch niet *zalig worden*. De Katholieke Kerk staat hier veel verder van het Pelagianisme af dan de protestantsche secten. Want volgens Luther en Calvijn [1]) had de mensch in den staat van oorspronkelijke gerechtigheid geen genade, d.i. geen *boven*natuurlijke hulp noodig gehad ter zaligheid; 's menschen *natuurlijke* gaven te zamen met de *natuurlijke* hulp Gods waren voldoende. Hiermede vervalt de pure gratuiteit der genade; gelijk ook de gratuiteit der verlossing. Behoorde de gerechtigheid, waardoor de mensch den hemel kon verwerven, tot 's menschen essentie; of was zij tenminste een accident, dat, hoewel niet *noodzakelijk*, toch *contingenter* uit 's menschen essentie voortvloeide, en is van den anderen

[1]) Wanneer Calvijn (*Inst. lib.* I, XV, § 1) den staat van den eersten mensch beschrijft, maakt hij volstrekt geen gewag van bovennatuurlijke gaven en hij stelt het verschil tusschen Adam in den staat van gerechtigheid en den mensch in den gevallen staat alleen hierin, dat de mensch in den eersten staat een vrijen wil bezat en in den laatsten niet. „Ergo — zoo gaat hij voort — animam hominis Deus mente instruxit, qua bonum a malo, justum ab injusto discerneret; ac quid sequendum vel fugiendum sit, praeeunte rationis luce, videret. Huic adjunxit voluntatem, penes quem est electio. His praeclaris dotibus excelluit prima hominis conditio". En een weinig verder schrijft hij: „In hac integritate libero arbitrio pollebat homo, quo, si vellet, adipisci posset vitam aeternam". Volgens Calvijn dus kon de mensch in den staat van gerechtigheid de zaligheid verkrijgen *door zijn eigen vrijen wil alleen*.

kant 's menschen natuur na de zonde essentialiter dezelfde gebleven, dan heeft ook de mensch in zich zelf alles behouden, wat noodig is om den hemel te verkrijgen. Maar, was de gerechtigheid, ten minste de gerechtigheid die recht gaf op de zaligheid, een uit haren aard *supernatureele* gave, dan wordt de natuur zoodra zij van die gave beroofd is, ten eenemale onmachtig om door eigen krachten de zaligheid te verkrijgen; welnu dit laatste is de katholieke leer.

De Hoogleeraar vervolgt:

„Het best verstaat men de strekking van dit stelsel, zoo men den mensch met de spin of de bij vergelijkt, of met eenig ander dier dat bij instinct kunstwerk verricht. Zulk een dierken toch bezit niet alleen het *vermogen* om zulk kunstwerk te verrichten, maar *doet het ook*. Nu is de vraag: Behoort het *doen*, evenals het *kunnen* doen tot zijn natuur? Of wel, behoort tot de natuur van het dierken alleen, dat het zulks *kan* doen, en wordt het feit, dat het zulks *ook doet*, alleen teweeggebracht door een inwerking Gods die bij zijn natuur bijkomt? Antwoordt men nu: Tot de natuur van de bij behoort alleen dat zij honig *kan* puren, een raat maken, en die raat vullen; maar het feit, dat de bij, in plaats van den honig te vermorsen, gelijk menige wespensoort, ons den honig in de raat aflevert, is een mysterieuse werking [1]) die bij de natuur van dit dierken *bijkomt*, dan heeft men de voorstelling van Rome omtrent de oorspronkelijke gerechtigheid. Zegt ge daarentegen: Neen, God schiep de bij niet enkel met het *vermogen* om het te kunnen doen, maar ook met de aandrift en het instinct om het feitelijk te doen, zoodat én het vermogen om het te doen, én het doen zelf tot de natuur van de bij behooren, dan heeft men het stelsel der Gereformeerden. Natuurlijk geldt het derde van vergelijking hier in het minst niet als bewijs, maar strekt deze vergelijking uitsluitend om de tweeërlei belijdenis duidelijk te maken. Anders toch zou men ons terecht van Roomsche zijde terstond antwoorden: Van de bij geven we dit toe, maar de bij mist het zedelijk leven, en het is juist ter redding

[1]) De Hoogleeraar wil waarschijnlijk zeggen: is het *effect* van een mysterieuse werking.

van het zedelijk leven in 's menschen natuur, dat we onze leer omtrent de „oorspronkelijke gerechtigheid" aldus hebben vastgesteld. Alleen met die bedoeling betoogt dan ook Bellarminus, dat er van nature in den mensch „strijd bestond tusschen zijn vleesch en zijn geest, tusschen zijn rede en zijn begeerte; dat uit dezen strijd zekere krankheid en zwakheid, ten gevolge van zekere gesteldheid van het stoffelijke, zou zijn voortgevloeid; en dat God daarom aan de natuur nog de „oorspronkelijke gerechtigheid" heeft toegevoegd als een *gouden teugel*, om dien strijd te temperen; of wel als een *kleed* om zijn naaktheid te bedekken; of ook als een *medicijn* om zijn zwakheid te hulp te komen". Met dit beeld van het *kleed* hangt dan weer de uitdrukking saam van het *in puris naturalibus* verkeeren d. w. z. in zijn naakte natuur, afgedacht van de bijgekomen of omgehangen „oorspronkelijke gerechtigheid". En evenzoo volgt uit heel deze voorstelling het bekende zeggen, dat ook na den val bleef wat de mensch van nature bezat, maar teloor ging wat hij boven en behalve zijn natuur had gekregen. Zegswijzen en uitdrukkingen, waarbij men wel in het oog houde, dat het woord „bovennatuurlijk" hier niet beduidt, gelijk veelal, dat er sprake valt van dingen die tot een andere wereldorde behooren. Als gezegd wordt dat de „oorspronkelijke gerechtigheid" een „bovennatuurlijke gave" was, is hiermede alleen bedoeld, dat ze iets was, dat *bij de natuur bijkwam*".

In deze woorden verwart de Hoogleeraar weder de natuurlijke gerechtigheid met de *buiten-* en *boven*natuurlijke. Vandaar geeft hij door zijne vergelijking van de bij een geheel verkeerde voorstelling van de katholieke leer, want:

1° de Katholieke Kerk leert niet simpliciter, dat de mensch slechts gerechtig kan zijn krachtens een mysterieuse inwerking van God, die bij zijn natuur *bijkomt* [1]). Dit leert ze slechts, als er sprake is van de *supernatureele* en *praeternatureele* gerechtig-

[1]) De lezer zal zich herinneren dat Dr. Kuyper zoo straks gezegd heeft, dat de mensch volgens de katholieke leer ook *zonder* die mysterieuse inwerking Gods de gerechtigheid had kunnen bewaren: „Ook zonder dien teugel ware het niet onmogelijk geweest, dat in Adam de geest over het vleesch was blijven heerschen" (vgl. bl. 38).

heid, maar de *natuurlijke* gerechtigheid had de mensch kunnen bezitten krachtens zijn *natuur alleen*. Ware Adam in puris naturalibus geschapen, dan had de oorspronkelijke gerechtigheid zonder eene bovennatuurlijke gave bestaan. De mensch ware dan hierin met de bij overeengekomen: *a.* dat hij zijn zedelijke handelingen kon stellen krachtens zijn natuur alleen, ofschoon, gelijk we reeds meermalen gezegd hebben, waarschijnlijk op den duur niet zonder een extraordinaire, doch steeds natuurlijke hulp Gods; *b.* dat hij zekere natuurlijke inclinatie tot de gerechtigheid zou gehad hebben (een inclinatie die zelfs in den gevallen mensch nog aanwezig is). Maar hierin had hij van de bij verschild, dat hij als redelijk wezen zijn handelingen vrij zou gesteld hebben en ze dus ook had kunnen *nalaten*. Dit verschil geeft Dr. Kuyper zelf toe; daarom is het ons een raadsel, hoe hij kan beweren, dat op dezelfde wijze als het *vermogen*, dus *essentieel*, ook de *daad* der gerechtigheid tot 's menschen natuur behoort. Zegt hij, dat de gerechtigheid *volgens* de natuur is en de ongerechtigheid contra naturam, d. w. z. in detrimentum naturae, dan vallen wij hem bij; maar beweren, dat de gerechtigheid essentialiter *tot 's menschen natuur behoort*, is de zedelijke orde met de physische verwarren, ook zou de mensch in dat geval niet kunnen zondigen zonder zijn natuur te verliezen. Daarenboven behoort zelfs bij dé bij, de *act* van honig maken niet essentialiter tot zijn *natuur*. Daartoe hoort alleen de *inclinatie*; want sluit men de bij op, dan maakt zij feitelijk geen honig en zij blijft toch een bij. De *act* van honig maken is dus iets accidenteels, terwijl de *inclinatie* daartoe iets essentieels is.

2°. De Katholieke Kerk leert evenmin simpliciter, dat de mensch krachtens zijn natuur alleen het *vermogen* der gerechtigheid bezit; want als er spraak is van de supernatureele of praeternatureele gerechtigheid, leert de Katholieke Kerk juist uitdrukkelijk, dat de mensch krachtens zijn natuur alleen, dat vermogen *niet* bezit.

3°. De Katholieke Kerk heeft haar leer betreffende de justitia

originalis niet aldus vastgesteld tot redding van het zedelijk leven, maar alleen omdat ze a posteriori weet: *a.* dat het donum integritatis met de gratia sanctificans van den mensch is weggenomen; en *b.* dat niettemin de mensch mensch gebleven is, m. a. w. de menschelijke natuur behouden heeft. Hieruit maken wij op, dat de justitia originalis, d. w. z. een *zoodanige* gerechtigheid als in Adam aanwezig was, niet *per se* of niet *essentialiter* tot 's menschen natuur behoorde. Men gelieve te letten op het woordje *zoodanige*, want om het voor de zooveelste maal nog eens te zeggen: omdat wij beweren, dat Adam niet gerechtig kon zijn, zóó, op *die manier* als hij gerechtig was, zonder eene bij zijne natuur bijkomende gave; daarom beweren wij nog niet, dat hij in *het geheel* niet gerechtig kon zijn zonder eene bij zijne natuur bijkomende gave. Zonder die bij zijne natuur bijkomende gave kon hij de natuurlijke gerechtigheid bezitten; maar niet de supernatureele of praeternatureele.

De Hoogleeraar gaat voort:

„Tegen deze voorstelling nu zijn onze Gereformeerde kerken in verzet gekomen, leerende dat „door den val en de ongehoorzaamheid onzer eerste voorouders in het Paradijs *onze natuur alzoo is verdorven geworden*, dat wij allen in zonde ontvangen en geboren zijn". Onze belijdenis is derhalve, dat we door den val niet iets verloren dat bij onze natuur *bijkwam*, maar iets, dat tot onze natuur zelve *behoorde*. Hier heersche intusschen geen misverstand. Nooit zijn onze Gereformeerde kerken medegegaan met hen, die leerden, dat door den val 's menschen *wezen* was aangerand, zoodat een „zondaar" geen „mensch" meer zou zijn. Dat heeft wel Flacius Illyricus, een Luthersch godgeleerde, in zijn strijd tegen Strigel beweerd, en is ook door Spangenberg geleeraard; maar de Gereformeerden hebben hier nooit iets van willen weten. Zelfs tegen de onvoorzichtige uitdrukking van Luther, alsof de zondaar weinig anders dan een „stok en blok" zou zijn, ging steeds hun protest uit [1]). *Wezen* en

[1]) Luther heeft nog wel andere onvoorzichtige uitdrukkingen, die zeer ten gunste van Illyricus' leer zijn, zoo schrijft hij bijv. bij de

natuur, zoo hielden ze staande, zijn te onderscheiden. Het wezen is het *blijvende*, de natuur het *veranderlijke*, en zoo is ook door de zonde wel de *natuur* des menschen in haar werking gewijzigd, maar 's menschen wezen is gebleven wat het was, en zal dit blijven, ook al daalt zij voor eeuwig af in de plaatse der rampzaligheid. Ook in Satan blijft het wezen van den engel onveranderlijk hetzelfde, alleen maar zijn natuur is, wat haar werking betreft, in haar tegendeel omgeslagen. En ditzelfde geldt evenzoo van den mensch. Al wat tot het wezen van den mensch behoort, en den mensch als zoodanig uitmaakt, is in den zondaar evengoed aanwezig als in Adam vóór den val. Wat veranderd is, is niet zijn wezen, maar de werking van zijn natuur. In zijn wezen *ongeschonden*, is hij naar zijn natuur *verdorven* geworden.

Tegen deze voorstelling, dat er *slechts* krachtens een mysterieuse inwerking Gods en niet krachtens onze bloot menschelijke natuur alleen, gerechtigheid (ten minste eene natuurlijke gerechtigheid) in den mensch kan zijn, komen niet alleen de gereformeerde kerken, maar komt ook, en is ten allen tijde in verzet gekomen (reeds eeuwen voor er nog gereformeerde kerken bestonden) de heilige Katholieke Kerk, leerende, dat wij allen in zonde ontvangen en geboren zijn [2]) en dat Adam door zijne zonde niet alleen verloor wat krachtens eene bovennatuurlijke gave in hem was, n.l. de boven- en buiten-natuurlijke gerechtigheid; maar ook wat in hem kon aanwezig zijn krachtens zijne natuur

---

verklaring van den tekst *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum* Ps. L. (volgens het Hebr. LI): „Non loquitur David de ullis operibus, sed simpliciter de materia et *ipso esse*, et dicit semen humanum, idest massa, ex qua conceptus sum, tota est vitio et peccato corrupta. Materia ipsa est vitiata. Lutum illud, ex quo vasculum hoc fingi coepit damnabile est". En een weing verder: „Foetus in utero, antequam nascimur et homines esse incipimus, peccatum est" Een katholiek moest eens dergelijke ongerijmdheden leeren! Doch Luther blijft maar altijd een man Gods.

[2]) Het verlies van de justitia super- en praeternaturalis is thans feitelijk de *schuld* van de menschelijke natuur.

alleen, nl. de *natuurlijke* gerechtigheid. Van de boven- en buitennatuurlijke gerechtigheid heeft Adam niet alleen de *daad*, maar ook het *vermogen* verloren, van de natuurlijke gerechtigheid slechts de *daad* en niet het *vermogen*, ofschoon de mensch practice zonder de genade niet naturaliter justus kan zijn: *a* om zijne roeping tot de bovennatuurlijke gerechtigheid; *b.* om de zwakheid van zijn natuur.

Verder merken we op de aangehaalde woorden aan, dat Dr. Kuyper ten onrechte *wezen* onderscheidt van *natuur*. Wezen en natuur zijn een en dezelfde zaak. De Hoogleeraar heeft dit zelf gevoeld; want voor *natuur* schuift hij al spoedig de *werking* der natuur in de plaats; zoo schrijft hij in de zooeven aangehaalde regels: „Door de zonde is wel de *natuur* des menschen *in haar werking* (dus niet de *natuur in haar zelve*) gewijzigd"; maar 's menschen *wezen* is gebleven wat het was, en zal dit blijven" enz. Een weinig verder: „Ook in Satan blijft het *wezen* van den engel onveranderlijk hetzelfde, alleen maar zijn *natuur* is *wat haar werking betreft* (dus weder niet de natuur in haar zelve) in haar tegendeel omgeslagen". Nog een weinig verder: „Wat veranderd is, is niet zijn ['s menschen] *wezen*; maar de *werking* van zijn *natuur*". Stelt men in deze drie zinsneden het woord *wezen* voor het woord *natuur* in de plaats, dan blijft de zin precies hetzelfde. Duidelijk bewijs: dat *wezen* en *natuur* in den zin, waarin Dr. Kuyper dit laatste woord hier gebruikt, precies hetzelfde beteekenen. Tegenover het *wezen* van een ding staat dan ook niet zijn *natuur*; maar staat het *accidenteele*, het *toevallige*, het *bijkomende*. Dr. Kuyper had juist gesproken, als hij geschreven had: door de zonde is 's menschen wezen of natuur niet in het *essentiëele*, maar in het *accidenteele* gewijzigd. Doch wat hij nu schrijft: „De mensch, naar zijn *wezen* ongeschonden, is naar zijn *natuur* verdorven geworden", is contradictie. Zoo blijft den Hoogleeraar niets anders over dan òf met Illyricus beweren, dat 's menschen *wezen* verdorven is, òf aannemen met

de Katholieke Kerk, dat de justitia originalis iets accidenteels was; maar dan ook dat de mensch in het *wezen* zijner *natuur* onverdorven is gebleven.

Tot juist begrip van de katholieke leer dient men hier weder goed in het oog te houden het verschil tusschen *natuurlijk* accidenteel en *bovennatuurlijk* accidenteel, gelijk we dit boven hebben uitgelegd. Accidenteel in 't algemeen is wat aan- of afwezig kan zijn, zonder dat de essentie van een ding veranderd wordt of te niet gaat; maar als dit accidenteele, hoewel niet tot de essentie zelve behoorend, niettemin uit de principen der essentie voortvloeit, dan is het *natuurlijk*. Zoo is bijv. de act van honig puren in een bij iets *natuurlijk accidenteels*. Iets *accidenteels*, want sluit men de bij op en puurt zij dus feitelijk geen honig, toch blijft zij een bij; iets *natuurlijk* accidenteels, want die act van honig puren vloeit toch uit de principen van de natuur der bij voort. Zoo zou ook de natuurlijke gerechtigheid in den mensch, wanneer hij in puren natuurstaat geschapen ware, iets natuurlijk accidenteels zijn geweest. Van den eenen kant immers had die gerechtigheid kunnen afwezig zijn, zonder dat de mensch op had gehouden mensch te zijn; van den anderen kant had de mensch haar kunnen bezitten krachtens zijn *natuurlijke* vermogens. Doch de gerechtigheid gelijk ze feitelijk in Adam was, d. i. een gerechtigheid *zonder strijd van den kant des vleesches*, een gerechtigheid, die hem maakte tot kind Gods, tot erfgenaam des hemels enz. was iets *buiten-* en *bovennatuurlijk accidenteels*. De natuur, aan haar zelf overgelaten, had zulk eene gerechtigheid niet kunnen bezitten. Die gerechtigheid was het gevolg van eene bovennatuurlijke qualiteit, welke God aan 's menschen essentie of potenties had toegevoegd.

Bovendien moet men in die bovennatuurlijke gerechtigheid weder goed onderscheiden de *qualitas supernaturalis* en de *acten*, welke 's menschen *natuur* krachtens die supernatureele qualitas stelt. Eerst als men al deze philosophische

en theologische distincties goed in 't oog houdt, kan men het katholiek leerstuk der „oorspronkelijke gerechtigheid" behoorlijk bespreken.

Dr. Kuyper vervolgt:

„Bij het spreken over het Beeld Gods keert hetzelfde onderscheid weder. Verstaat men onder het geschapen zijn naar het Beeld Gods tweeërlei: 1°. dat 's menschen wezen naar den Beelde Gods geschapen is; en 2°. dat hij in de volkomenheid zijner natuur in de gelijkenisse Gods stond, — dan moet gezegd, dat ook de zondaar, de gevallen mensch, evengoed als Adam vóór den val, in zijn wezen het *beeld van God* draagt. Zoo komt het dan ook voor in Genesis 9 : 6, waar sprake is van zondige menschen, en waar toch met zoo vele woorden gezegd wordt, dat die mensch, dien men dood kwam te slaan, naar Gods beeld was geschapen. Ziet ge daarentegen op het tweede, namelijk op de gelijkenisse met God in de volkomenheid *uwer natuur*, dan moet gezegd, dat de mensch door de zonde het beeld van God verloren heeft, dat alleen door de algemeene genade nog kleine overblijfselen daarvan gered zijn, en dat het alleen in en door Christus in den zondaar kan hersteld worden, hier op aarde reeds in beginsel, en eerst daarboven in volkomenheid".

Ook de katholieke godgeleerden onderscheiden in den mensch een dubbel beeld van God.

Het eerste bestaat in de *geschiktheid* om God te kennen en te beminnen; het tweede in God werkelijk *actu of habitu* te kennen en te beminnen. Het eerste is in een mensch krachtens zijn natuur of wezen zelf; het hoort essentialiter tot 's menschen wezen of natuur; het is dus iets essentieels; het tweede is iets *accidenteels*, want het kan afwezig zijn, terwijl toch 's menschen *wezen* blijft.

Dit tweede beeld zou iets *natuurlijk* accidenteels zijn geweest, wanneer de mensch in staat van pure natuur bestond; ofschoon het dan minder volmaakt zou zijn dan in den staat van genade. Doch nu de mensch feitelijk tot de bovennatuurlijke gerechtigheid geroepen is, kan hij dit tweede beeld niet bezitten zonder

de genade (immers, zou hij buiten de genade om willen, dan zou hij tegen Gods ordonnantiën in verzet komen en reeds daardoor de natuurlijke gerechtigheid en dus ook het beeld Gods missen). Vandaar schrijft St. Thomas dit tweede beeld geheel aan de genade toe: *a.* wijl het feitelijk niet zonder genade in den mensch kan bestaan; en *b.* wijl de genade het natuurlijk beeld zoodanig ver. volmaakt en verheft, dat het natuurlijke in de sfeer van het bovennatuurlijke komt. De H. Thomas onderscheidt nog een derde beeld Gods, dat de voltooiing is van het tweede en wat alleen de gelukzalige bezit in de eeuwige glorie [1]). In de boven aangehaalde regelen stemt Dr. Kuyper dus in zóóver met de katholieke leer in, dat hij in den mensch een dubbel beeld erkent, doch hij maakt zich weder aan dezelfde fout schuldig als in de vorige

---

[1]) De H. Thomas schrijft:

„Cum homo secundum intellectualem naturam ad imaginem Dei esse dicatur, secundum hoc est maxime ad imaginem Dei, secundum quod intellectualis natura Deum maxime imitari potest; imitatur autem intellectualis natura maxime Deum quantum ad hoc, quod Deus seipsum diligit et amat: unde imago Dei *tripliciter* considerari potest in homine. *Uno* quidem *modo*, secundum quod homo habet aptitudinem naturalem, ad intelligendum et amandum Deum: et haec aptitudo consistit in ipsa natura mentis, quae est communis omnibus hominibus. *Alio modo*, secundum quod homo actu vel habitu Deum cognoscit et amat, sed tamen imperfecte, et haec est imago per conformitatem gratiae. *Tertio modo*, secundum quod homo Deum actu cognoscit, et amat perfecte; et sic attenditur imago secundum similitudinem gloriae; unde super illud Psalm. 4: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Gloss. (*ordinar.*) distinguit triplicem imaginem, scilicet creationis et recreationis et similitudinis; prima ergo imago invenitur in omnibus hominibus: secunda in justis tantum: tertia vero solum in beatis." Q. XCIII, art. 4. Eerst in de eeuwige glorie worden wij volkomen aan God gelijk, wijl wij Hem dáár eerst volmaakt kennen en beminnen, volgens het woord van Joannes I, III, 2: „Carissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quod erimus. Scimus quoniam quum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est".

Meestal verstaat men van den tekst: „Laten wij den mensch maken naar ons *beeld* en *gelijkenis*", het woord *beeld* van het natuurlijk beeld Gods, en het woord gelijkenis van het bovennatuurlijk beeld;

aanhaling, hij onderscheidt op nieuw *wezen* van *natuur*, alsof er eerst in het *wezen* van den mensch een beeld Gods te zoeken ware en vervolgens een in 's menschen *natuur*.

Nochtans gevoelt de Hoogleeraar ook hier zelf zijn fout; vandaar schrijft hij in plaats van *natuur* zonder meer: de *volkomenheid* van 's menschen natuur. De zin blijft dan ook hier weder precies hetzelfde, als men in de zooeven aangehaalde regels eenvoudig voor *natuur* het woord *wezen* in de plaats stelt. Dus moet men het eene beeld Gods in 's menschen *wezen* zelf, het andere in de *volkomenheid* van 's menschen wezen zoeken. Nu komt de vraag: hoorde die volkomenheid van 's menschen wezen tot het wezen zelf, ja of neen? Zoo ja, dan had de hoogleeraar die *volkomenheid* niet van het wezen te onderscheiden en was er ook maar één beeld Gods, nl. het wezen zelf. Zoo niet, dan blijft er niets over, dan dat die volkomenheid van 's menschen natuur en dus ook de oorspronkelijke gerechtigheid (want daarin bestond die volkomenheid) iets accidenteels was. Wil dus de Hoogleeraar met de Katholieke Kerk een dubbel beeld in den mensch aannemen, het eene in de geschiktheid om gerechtig te zijn, het andere in de gerechtigheid zelf, dan moet hij ook aannemen, dat het eene iets essentieels, het andere iets accidenteels, iets bijkomends is; maar neemt hij dit laatste aan, dan verliest zijn protest tegen de katholieke leer al zeer veel van zijn kracht. Het eenige geschilpunt, dat dan feitelijk overblijft, is: of de oorspronkelijke gerechtigheid *natureel* of *supernatureel* accidenteel

---

zeker stemt deze verklaring het meest overeen met die der H. Vaders; doch het staat niet boven allen twijfel, dat die tekst zoo te verklaren is. Vgl. Katschtaler, Tom. III, p. 513. Doch dit doet aan de zaak niets af. In *De Heraut* van 2 Febr. laat Dr. Kuyper het voorkomen, alsof dit dubbele beeld Gods een specifiek *gereformeerde* ontdekking ware en alsof het eigenlijk minder met de Roomsche leer strookte ook in 's menschen *wezen* het beeld Gods te erkennen. Mij dunkt iemand, die dit artikel met eenige aandacht gelezen heeft, zal juist het tegendeel waar vinden.

was. Waarom nu de Katholieke Kerk houdt, dat de justitia originalis, m. a. w. de gerechtigheid gelijk ze feitelijk in Adam bestond, praeternaturaliter en supernaturaliter accidenteel was, hebben we boven in onze schets van het leerstuk der justitia originalis reeds gezegd. Het tegendeel aannemen zou puur Pelagianisme zijn. We zouden hier nog kunnen uitweiden over het ongerijmde van de protestantsche zienswijze, die leert, dat 's menschen natuur totaal verdorven is en niets dan boosheid kan voortbrengen, iets wat èn met de H. Schrift èn met de evidentie in strijd is; verder over het ongerijmde van het leerstuk der gratia communis, een leerstuk, uitgedacht om aan den drang der klaarblijkelijkheid te ontkomen (de dagelijksche ondervinding doet immers al te duidelijk zien, dat de mensch ook buiten de zaligmakende genade om, tot iets anders dan tot boosheid in staat is), maar wat hoegenaamd geen grond vindt in de H. Schrift. Doch wij wilden alleen Dr. Kuypers valsche voorstelling van het katholieke leerstuk der justitia originalis weerspreken en zullen ons hierbij beperken. In dit artikel hebben wij gezien, hoe averechts hij dit leerstuk beoordeelt, in een volgend zullen wij zijn opwerpingen tegen dit leerstuk weerleggen.

Amsterdam. TH. BENSDORP,

Congr. SS. Red.

(*Slot volgt.*)

HET HALVE-EEUW-FEEST VAN „DE TIJD".

Het maandschrift *De Katholiek* is nimmer een politiek tijdschrift geweest in eigenlijken zin; en in de latere jaren hebben de zuiver staatkundige vraagstukken van den dag, waaromtrent een „honesta dissensio" [1]), een eerlijk verschil van meening, kan bestaan, des te minder opzettelijke behandeling in deze afleveringen gevonden, omdat, sedert het dagbladzegel in 1869 werd opgeheven, daarvoor een veld is geopend, dat ruimte in overvloed aanbiedt en allerminst gebrek heeft aan kampioenen.

Niettemin meenen wij een woord van hulde verschuldigd te zijn aan het politieke hoofdorgaan der katholieken van Nederland, dat vijftig jaar geleden, op Donderdag 2 Juli 1846, voor het eerst in de hoofdstad des rijks als *De Tijd, Noord-Hollandsche Courant*, verscheen [2]) en de leus „*Dieu et mon droit*" in het staatkundig strijdperk van ons vaderland omhoog hief.

---

[1]) Vgl. Encycliek *Immortale Dei*, Nov. 1885 (*De Katholiek* 1886, Dl. LXXXIX, bl. 88).

[2]) De naamsverandering in *Avondpost*, die bij de verplaatsing naar Amsterdam was aangekondigd, bleef achterwege, om verwarring met een reeds bestaand blad van dien naam te voorkomen; en de *Noord-Hollandsche Kourant* van het prospectus verscheen reeds bij het eerste nummer als *Courant*, waarschijnlijk ten gevolge van een geestig briefje van J. A. Alberdingk Thijm, dat we van den heer J. F. M. Sterck ter inzage ontvingen: „Waarom — vroeg A. Th. ten antwoord op het prospectus — schrijft gij *Kou*-rant, rijmende op *mouw*-band? Het moet noodzakelijk of *Courant* of, beter, *Koerant* zijn". Zoo trad *De Tijd* in de hoofdstad als *Noord-Hollandsche Courant* zijn eigenlijke loopbaan in. Judocus Antonius Smits (geb. te Eindhoven 1813), eerst hoofdredacteur van *De Noordbrabander*, had *De Tijd* te 's-Hertogenbosch in 1845 opgericht en ging als hoofdredacteur mede naar Amsterdam over. Voorloopig verscheen het blad driemaal per week.

Deze fiere leus is door *De Tijd* gedurende een halve eeuw niet alleen hoog gehouden, maar ook in woord en daad vertolkt; met dankbaarheid moet het erkend worden. Voor God en godsdienst, voor het goed recht der katholieken is het blad gedurende vijftig jaren onverpoosd, met veel kunde en talent, met bezadigde kracht, zonder opzweeping van hartstochten, met zegenrijk gevolg ook, kloekmoedig opgekomen, niet om de zonen van hetzelfde vaderland tegen elkander in het harnas te jagen, maar om gelijk recht en gelijke vrijheid voor allen te verkrijgen en te handhaven, onder de hoede en in den dienst van God: „Dieu et mon droit".

Voor ons, katholieken, is dit tijdperk een stuk geschiedenis van hoog belang: het is de geschiedenis van onze volledige emancipatie op den voorvaderlijken erfgrond. De twee jaartallen 1846—1896, eenvoudig naast elkander geplaatst, zijn welsprekend. En wat ons bij de vergelijking en tegenstelling het heugelijkst voorkomt, is niet de vooruitgang in uiterlijk aanzien, waaraan het innerlijke gehalte nog niet altoos beantwoordt, maar 't is juist daarin gelegen, dat in dien tijd het goed recht der katholieken zich baan gebroken heeft , gezegevierd heeft over eeuwenoude verdrukking en achteruitzetting, zich vrijheid van ontwikkeling heeft verzekerd.

Vele oorzaken, die gedeeltelijk tot vroegere tijdperken behooren, hebben daartoe samengewerkt. Aan opeenvolgende geslachten van kloeke mannen, vertegenwoordigers hunner geloofsgenooten in het openbare leven, is daarvoor dank verschuldigd. Laat ons niet vergeten, dat ook de onderlinge welgezindheid — de liefde, waarop Broere zelfs te midden van den April-storm durfde vertrouwen, — groot aandeel heeft gehad aan den verbeterden toestand, en dat wij aan het rechtsgevoel en aan de billijkheid van niet-katholieke landgenooten, van ons geëerbiedigd vorstenhuis bovenal, niet geringe verplichting hebben. Maar bij dit feestgetijde zullen de katholieken, vertrouwen wij, eenstemmig en zonder aarzelen deze getuigenis geven: de geschiedenis van *De Tijd* is onafscheidelijk samengeweven met de geschiedenis van onze

volledige emancipatie — met de erkenning, dat „de katholieken eene politieke persoonlijkheid uitmaken, die vrijheid vordert" [1]) — en aan het goede en groote, dat in de laatste halve eeuw voor ons tot stand is gebracht, mag *De Tijd* een hoogst eervol aandeel opvorderen als de vrucht en de kroon van eigen onverpoosde inspanning voor de katholieke zaak.

Onder alle opzichten is het belangwekkend thans de eerste hoofdartikelen te herlezen, waarmede *De Tijd* voor vijftig jaren optrad.

Daar vinden we al dadelijk in het eerste artikel (2 Juli) het merkwaardige woord: „Er staat voor den katholiek tweederlei toekomst open, welke hij zelf zich zal voorbereiden". Beide worden in korte trekken geschetst. De eene: „dat hem van de rechten, die hem gelijkelijk toekomen", slechts de „doode letter van een ontdokene wet" zal overblijven; daarvoor is niets anders noodig dan dat hij „met overeengeslagen armen toeschouwer blijve, dat hij, uit vrees voor botsingen met aangeknoopte betrekkingen, zich miskenning en verguizing late welgevallen, zonder een woord te uiten, dat hij, betrouwend op zijn goed recht, werkeloos inslape op het boek, dat men noemt de Grondwet van Nederland". En waarschuwend wordt daarbijgevoegd: „De katholieken behoeven slechts voort te gaan op den ingeslagen weg; zij kunnen zeker zijn, dat deze toekomst de hunne zijn zal". Maar een andere weg wordt hun gewezen, die tot een betere toekomst zal voeren: „O, dat ieder, die beseft wat hij recht heeft in den staat te zijn, streve om dat te worden; dat die duizende onderscheidene pogingen zich tot ééne algemeene vereenigen: dan zoude ons een andere toekomst wachten, die langzamerhand, wel is waar, maar zeker al de rechten, door de constitutioneele vrijheid en gelijkheid voor de wet gewaarborgd, mild in toepassing zal brengen,

---

[1]) C. Broere, *Een bezadigd woord* enz. bl. 56.

die verhinderen zal, dat de wet voor den katholiek veelal een doode letter blijve en die zal doen overgaan tot feiten".

Een ruime gezichteinder inderdaad zien wij hier geopend, en het uitzicht in de toekomst, dat aldus geteekend werd, is geenszins hersenschimmig gebleken, al hielden sommigen het toen voor eene luchtspiegeling.

Bij dit eerste hoofdartikel sluiten zich de vijf volgende als één geheel aan. Er wordt een blik geworpen, eerst op den algemeenen toestand des lands, om te kunnen bepalen, welken invloed de katholieken bij machte zijn uit te oefenen (4 Juli), en vervolgens op de verhouding tusschen katholieken en protestanten onderling (7 Juli). Gevolgtrekking uit dit tweevoudig onderzoek is (9 Juli) de herinnering aan de zinspreuk: „*Aide toi, le Ciel t'aidera*". Wat immers was de groote hinderpaal? Het antwoord is teekenend voor den toestand in die dagen:

„Er bestaat bij vele katholieken eene meening, welke eerst en vooral moet worden uitgeroeid, zij is die van moedeloosheid. Indien het gevaarlijk is zich zelven te sterk en den vijand te klein te beschouwen: het is nog gevaarlijker den vijand te sterk en zich zelven te machteloos aan te zien; want het gevolg daarvan is, dat men niets doet en den vijand het veld vrij laat.

De katholieken van Nederland hebben, gedurende zooveel eeuwen, den druk der vervolging met eene voorbeeldelooze lijdzaamheid gedragen, dat deze bij hen als eene tweede natuur is geworden. Het zal moeite kosten om die lijdzaamheid, die onder eene constitutioneele regeering niet meer eene deugd is, maar vreesachtigheid moet genoemd worden, te overwinnen. Zij is de voornaamste hinderpaal, die den katholiek tot het bekomen zijner rechtmatige vorderingen in den weg staat. En mocht deze zijn weggenomen, dan zal meer dan de helft van den weg zijn afgelegd, dien wij te bewandelen hebben".

Moedeloosheid en vreesachtigheid — al de inertie van een lang bestaanden toestand — moesten toen nog overwonnen worden! Daarom wordt (11 Juli) de ongegrondheid van bekrompen vrees

aangetoond, onder verwijzing ook naar het „gevoel van rechtschapenheid", dat de goddelijke Voorzienigheid in het hart van iederen mensch heeft afgedrukt: „Denkt men, dat de protestant daarvan is uitgesloten?" En zonder omwegen wordt aan de katholieken gezegd (14 Juli), dat hunne achteruitzetting in het bekleeden van openbare bedieningen niet aan de regeering of de ministers alleen moest geweten worden: „Wij gelooven, dat er bij sommige ministeriën, en wij hebben er de bewijzen van, onwil heerscht. Maar het is niet onwil alléén, die dat doet. De katholieken zijn er zelven grootendeels de oorzaak van door hunne zwakheid".

Samenvatting van de voortreffelijke en thans dubbel belangwekkende reeks is de herhaling van het krachtdadige woord (16 Juli): „De katholieken hebben zelf hun toekomst in handen". En naar aanleiding daarvan besluit de schrijver met de volgende gulden woorden, die overwaardig zijn in hun geheel te worden herhaald:

„Men denke evenwel niet, dat de verovering van de ons onthoudene rechten het werk is van een dag. Er is geen grooter en nadeeliger kwaad in den staatkundigen strijd, dan de onbeteugelde zucht, om onmiddellijk zijn doel te willen bereiken. Dat sleept twee verderfelijke gevolgen na zich. Vooreerst overhaasting in het beramen en uitvoeren van de noodige maatregelen, welke meestentijds juist door die overhaasting mislukken; en ten tweede, tengevolge der daaruit voortgevloeide teleurstelling, ontmoediging. Men begint alzoo met te onbesuisd te werken en eindigt met niets te doen.

Den katholiek is dus ook bij den moed geduld noodig; en deze is eene deugd, die den katholiek eigen is. Zijn geloof is niet van van daag of gister, noch ook zijne toekomst. Gelijk hij vast gaat op zijn geloof, zoo ook, als wij deze vergelijking mogen bezigen, gaat hij sterk op zijn goed recht. Hij weet te wachten. Maar weet hij ook te strijden?

De strijd, dien wij willen, is niet een strijd op leven en dood, waarin men de volksgemoederen opruit, twist en tweedracht zaait, het wapen in de hand neemt, om des noods met bloed te koopen, wat de grondwet ons waarborgde, en alzoo het vaderland aan de

vier hoeken in brand steekt: dit zij verre. Die zulks vermoedt, die kent de katholieke geloofsleer niet. De katholiek weet te gehoorzamen zelfs aan bevelen door de bevoegde macht gegeven in strijd met zijne grondwettige rechten, als slechts die onrechtmatige bevelen niet aandruischen tegen de gebiedende stem van zijn geweten; want dan kent hij geen ander beginsel dan dat van Petrus is uitgegaan en door alle eeuwen heen den katholiek tot richtsnoer heeft gediend: „Men moet God meer gehoorzamen, dan de menschen".

Eerbied voor het gezag, onderwerping aan de wet, al moge zij ook in ons oog onwettig zijn: zicdaar wat wij ten plicht vooruitzetten jegens de regeering.

Wat de protestanten aangaat, onze stelling tegenover hen is niet vijandig. Wij gevoelen de behoefte hier te verklaren, dat niet alle protestanten onze vijanden zijn in den strijd voor onze politieke rechten. Wij kennen er, en er zijn er zeker veel meerderen, die wij niet kennen, die, bezield met een waren geest van verdraagzaamheid, den katholiek deelgenoot willen laten van de vruchten, welke de gemeenzame akker des vaderlands oplevert. Hun zij onze achting, onze sympathieën. Hun geven wij broederlijk de hand; want zij zullen met ons strijden tegen de partij, die ons en hen overheerscht naar de willekeurige vorderingen, welke de eigenbaat haar ingeeft.

Maar die strijd, gevoerd door de wapenen, welke de grondwet aan ieder ingezeten aan de hand geeft, moet kalm zijn, ernstig voortdurend.

Kalm, want de hartstocht is geen wapen om een recht te verdedigen en te verwinnen. Hij ontstemt en verbittert, verontrustend door zijne voortvarendheid onze eigen vrienden; waar kalmte overtuiging brengt of althans indruk maakt.

Hij moet ernstig zijn, behartigd met al dat belang, dat een katholiek moet stellen in zijne politieke rechten. Hij gedenke wel, dat aan die rechten zijn verbonden de rechten van zijn godsdienst en van het geweten; dat in dien kamp derhalve meer te verwinnen is dan maatschappelijk welvaren of eer en aanzien: daaraan is verbonden de vraag, of hij als mensch en Christen de vrijheid hebben zal te leven naar de begrippen, welke zijn geweten hem voorschrijft, en die hij, zonder zich te verlagen voor God en bij de menschen, niet kan of mag opofferen.

Hij moet voortdurend zijn. Een enkele of zelfs meerdere pogingen,

nu en dan ondernomen, baten weinig. Zij kunnen geen ander gevolg hebben dan het leveren van het bewijs, dat wij wel niet volkomen dood zijn maar toch weinig levenskrachten meer over hebben: gelijk eene lamp, die welhaast is uitgebrand, nu en dan nog eens levendig opflikkert, als zij op het punt staat van volkomen uit te gaan. Neen, de strijd, dien wij op het voetspoor onzer verdienstelijke voorgangers aanvangen, moet een strijd zijn van iederen dag, niet met schokken en stooten, maar naar een vast plan van waakzaamheid en werkzaamheid. Dat een waakzaam oog gericht zij op hetgeen er omgaat, en iedere ongerechtigheid, iedere inbreuk op de grondwettige vrijheid of gelijkheid door de openbaarheid geschandvlekt worde. Dat de katholieken zich onderling aansporen, zich aansluiten, hunne belangen overleggen, de vreesachtigen bemoedigen, de flauwen opwekken; waarom zouden zij dit niet kunnen doen?

Zullen zij het doen? — Wij hebben alle recht om te vermoeden, dat onder de katholieken een begin van publiek leven is ontstaan, dat met iederen dag toeneemt. Het zaad is uitgeworpen, het ontkiemt. Laat de akker nog eenigen tijd bewerkt worden, dan zal weldra de dag aanbreken, dat de katholieken gezamenlijk in het werk van den oogst zullen intreden op het hun toebehoorende veld der staatsrechten".

Met deze woorden, die ieder voor zich goud waard zijn, heeft de stichter van *De Tijd* niet alleen eene verklaring van beginselen gegeven, maar ook zich zelven geteekend in eenige zijner voortreffelijkste eigenschappen: zijn ruimen, vooruitzienden blik en zijne wijsheid in het geduldig afwachten van den oogsttijd; zijne bezadigdheid en zijn onverschrokken moed; zijn juist inzicht en beleid om vaste, scherpe lijnen te trekken en anderen den weg te wijzen. En wij, die voor een gedeelte althans in het werk van den oogst zijn getreden, wij moeten erkennen: langs dien weg, ja, zijn wij tot ons goed recht gekomen, en wanneer we daarvan afgeweken zijn, was het tot onze schade.

Aan de beginselen, in deze eerste artikelen met meesterhand vastgezet, is *De Tijd* getrouw gebleven. Om dit in bijzonderheden aan te toonen zouden wij de geschiedenis van de laatste halve

eeuw moeten schrijven. Slechts een drietal hoofdmomenten willen wij even aanstippen.

Het woelige jaar 1848 met zijn buitenlandsche stormen en met de wisselvalligheden, waaraan de grondwetsherziening in ons vaderland blootstond, eer zij tot een goed einde werd gebracht, gaven weldra aan den pas opgetreden strijder gelegenheid zijne sporen te verdienen. Om het vermoeden te ontwijken, dat wij den feesttoon willen aanslaan, en ook wijl dit jaar te zeer tot onze vroegste levensjaren behoort om aan eene getuigenis uit persoonlijke ervaring waarde te geven, willen we hier aanhalen wat een bevoegd getuige, Dr. Nuyens, van dit tijdsgewricht schrijft:

„In het eerste gelid der [katholieke] dagbladpers stonden *De Noord-Brabander* en *De Tijd*. Eerstgenoemde sprak voornamelijk tot de bewoners van de twee zuidelijke provinciën, *De Tijd* tot de katholieke bevolking der provinciën boven den Moerdijk. Andere bladen, hoewel wat de hoofdzaken betreft in denzelfden geest geschreven, oefenden minder invloed uit...

De bekwame oprichter en hoofdredacteur van *De Tijd*, J. Smits, een Noord-Brabantsch priester, bijgestaan door Dr. J. W. Cramer, wisten hun blad in 1848 tot zulk een hoogte te brengen, dat het eerlang een gewichtige plaats onder de dagbladen van Nederland kon innemen. De hoofdredacteur (later Mgr.) Smits was een man van uitstekende talenten, met een helderen blik op de historie van zijnen tijd en bovendien een beminnelijk karakter, dat vertrouwen wist in te boezemen. De naam van Mgr. Smits is minder bekend geweest en is voorzeker veel minder genoemd geworden dan die van G. Groen van Prinsterer; maar hij heeft niet minder dan deze een belangrijken invloed uitgeoefend op de staatkundige geschiedenis van Nederland tot aan het jaar 1872, waarin hij is overleden.

De Tijd heeft dan ook in 1848 en later een overwegenden invloed uitgeoefend op de ziens- en handelwijze der katholieke bevolking, niet omdat hij die zienswijze vormde, die handelwijze uitlokte; maar omdat Mgr. Smits den strijd op het gebied der ideeën en der ge-

beurtenissen, zoowel in Nederland als in Europa, met helder oog doorschouwde, omdat hij rekenschap wist te houden met de eigenaardigheden van het Nederlandsch volkskarakter" [1]).

Wat *De Tijd* in het nummer van 21 Maart 1848 onder den titel *Onze vorderingen* schreef, was volgens Dr. Nuyens [2]) na overleg met invloedrijke en achtingswaardige mannen opgesteld en mag in hoofdzaak beschouwd worden als de uitdrukking van het streven der katholieken in die tijdsomstandigheden. Zooals te denken is, week de grondwet, die ten slotte werd vastgesteld, in vele punten daarvan af, en het artikel, waarmede *De Tijd* (29 Augustus) de aangenomen wetsvoorstellen verwelkomde, was eene berusting in wederzijdsche inwilliging en geenszins een zegekreet. Maar toch, de banden, die de katholieken als gevolgen der grondwet van 1840 nog knelden, waren geslaakt; vrijheid van belijdenis en van eeredienst en volle rechtsgelijkheid waren ten stelligste gewaarborgd; en vooral het *placet*, dat als een altoos dreigende hinderpaal de afkondiging van pauselijke verordeningen in den weg stond, was opgeheven.

Doch wat in de grondwet geschreven stond moest in de practijk nog op de calvinistische overlevering en souvereiniteitswaan veroverd worden. Nog in 1881 kon de oud-minister Mr. J. Heemskerk Azn. in *De praktijk onzer Grondwet* (II, bl. 85) schrijven: „Het zou ongerijmd zijn te ontkennen, dat het zuivere grondwettige beginsel van gelijk recht voor allen nog weinig in de zeden is doorgedrongen en dat de meerderheid der bevolking voortdurend beducht is voor het geven van een belangrijk aandeel in het staatsbestuur aan katholieke medeburgers. Ieder minister, die zelfs de billijkste en gematigdste verlangens van die zijde wil bevredigen, moet tegen den stroom oproeien en heeft met

---

[1]) *Geschiedenis van het Ned. volk van* 1815 *tot op onze dagen*, Dl. III, bl. 93 en 94.

[2]) T. a. p. bl. 99.

onwil en hinderpalen te worstelen bij de groote meerderheid van hen, die hij hoort en raadpleegt". Daaruit kan men opmaken, hoe het in de eerste jaren was. Voor die grondwettige gelijkheid van rechten op te komen, „kalm, ernstig, voortdurend", bleef de taak en tevens de verdienste van *De Tijd*.

Aan eene herstelling van het gewone kerkelijke bestuur over de katholieken van Nederland stonden thans geen grondwettige bezwaren meer in den weg. De wederinvoering der bisschoppelijke hiërarchie hier te lande moest te gelegener tijd volgen. Maar de heftige bestrijding, die de uitvoering van het concordaat van 1827 verhinderd had, gebood voorzichtigheid; in stilte werd de zaak voorbereid [1]); ook de onderhandelingen tusschen de Nederlandsche Regeering en den Heiligen Stoel werden zoo weinig mogelijk ruchtbaar gemaakt. Daar verscheen in het midden van Maart 1853 hier te lande — met of zonder voorkennis der regeering — de pauselijke breve *Ex qua die*, gedagteekend van 4 Maart 1853, waarbij de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Men weet, met welk gevolg! Alwat er aan antipapistische driften smeulde sloeg in vlammen uit, en de tegenstanders van Thorbecke wakkerden het vuur aan. De kansels daverden en dreunden, en in de kerken lagen de adressen ter teekening; het hagelde smaad- en schendschriften; met de gedrochtelijkste schrik- en spookbeelden werd het vrijgevochten volk der Nederlanden in beroering gebracht. Bij de predikanten vooral, die niet in staat waren geweest den ondergang hunner heerschappij en de gelijkstelling der katholieken te verhinderen, was het — de beteren niet te na gesproken — een *ex longo collecta rabies*, een lang opgekropte wrevel. Wij kunnen ons thans nauwe-

---

[1]) Over het aandeel van Dr. J. W. Cramer, redacteur van *De Tijd*, in die voorbereiding vgl. Dr. Nuyens, *Geschiedenis van het Ned. volk van* 1815 *tot op onze dagen*, Dl. III, bl. 157 (noot).

lijks meer voorstellen, dat in ons goede vaderland, betrekkelijk zoo kort geleden nog, de volksdriften met zoo groote felheid tegen de katholieke landskinderen zijn opgezweept. Dat het, in weerwil van zooveel hartstochtelijke en gedeeltelijk boosaardige aanhitsing, niet tot erger gekomen is, geeft zeker eervolle getuigenis voor den gezonden zin en het rechtsgevoel van de kern des volks en van zijne regeerders. Maar zonder eenigen twijfel is het ook voor een niet gering gedeelte te danken aan de bezadigdheid van de woordvoerders der katholieken. Het *Bezadigd woord* van Broere, dat bij het luwen der April-vlagen verscheen, blijft er een onvergankelijk gedenkteeken van. Maar ook het hoofdorgaan der katholieken, *De Tijd*, gaf bewijs van groote zelfbeheersching: het blad zweeg gedurende de drie weken, dat het ergste geweld van den storm uitraasde. Als het feit niet eenig is in de annalen van de „koningin der aarde", mag het ten minste met kapitale letters geboekt blijven; want dit zwijgen was in die omstandigheden een hooge, vaderlandlievende daad. Dat het geenszins uit vrees voortkwam, en welke beteekenis er aan te hechten is, blijkt overduidelijk uit het artikel van 23 April 1853, waarmede de onvermijdelijke strijd werd geopend:

„Wij hebben lang gezwegen. Wij hebben eenige wilde volksmenners moeten laten huizen in het goede Nederland. Wij hebben hen moeten laten lasteren en verguizen wat ons het dierbaarste is.... God weet, wat wij bij dat alles geleden hebben! Het gekrijsch der woeste logen- en lastertaal, waarmede Nederland drie weken lang in beroering is gebracht — om Thorbecke omver te werpen — voorwaar, wij waren evenmin daaraan ongevoelig als een der 1.200.000 katholieken van Nederland, waaraan een razende horde haren kwaadaardigen haat botvierde. Wij sidderden en trilden van verontwaardiging, maar baden God, dat Hij ons geduld mocht schenken, om met geduld te verdragen den hoon Hem, Zijne Kerk en de Waarheid aangedaan! En God heeft ons geduld geschonken en wij hebben gezwegen. Hadden wij het niet gedaan, hadden wij ons in den strijd gemengd, hadden wij aanval met aanval teruggeslagen,

hadden wij in duizendtallen van adressen ons goed recht voor den troon gebracht — waarop wij nog volhouden, dat geen geuzenkoning, dat geen koning der protestanten, maar dat de koning der Nederlanden gezeten is, — burgeroorlog ware voorlang reeds losgebroken, en God weet, welk op dit oogenblik reeds het lot van Nederland geweest ware!...

Maar op den tijd van zwijgen volgt de tijd van spreken, en die tijd is aangebroken; maar de toon, waarop wij zullen spreken zij nooit gelijk aan dien, waardoor het protestantsch geschrijf der laatste jaren, doch meer bepaaldelijk der laatste weken zich onderscheiden heeft: dus geen hartstocht, geen hevigheid: niets van dit alles".

Intusschen de bisschoppen waren er en bleven; het geestig onderscheid van Groen van Prinsterer tusschen *fait accompli* en *fait consommé* kon daar niets aan veranderen. De geheele beweging was te onredelijk om in hare onstuimigheid veel kracht of duur te hebben. En al bleven de gevolgen nog geruimen tijd nawerken, zij waren niet zóó, als zij aanvankelijk gedreigd hadden te zullen worden. De wet op de kerkgenootschappen, van 10 September 1853, moge eene tegemoetkoming aan vooroordeelen zijn geweest, eene verdrukkingswet werd zij niet. Maar die woelige en kritieke dagen stelden zeer hooge eischen aan de katholieke pers, en *De Tijd* bleek er ten volle voor berekend.

Jaren zijn daarover heengegaan. De opbezworen schrikbeelden hebben zich in ijle lucht opgelost en de ongeluksprofeten zijn tot schande gemaakt. Maar voor de ontwikkeling van het katholieke leven in ons vaderland is het bisschoppelijk bestuur onder alle opzichten ten zegen geweest, gelijk het gedenkboek *Neerlandia Catholica* van 1888 als in een lichtbundel heeft samengevat [1]).

Heeft het in de latere jaren niet aan welwillende en vruchtbare samenwerking op den grondwettigen grondslag ontbroken,

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. XCIII, bl. 371 vv.

de strijd trok zich steeds heftiger samen op het gebied van onderwijs en opvoeding.

Het gold in den grond der zaak wederom gelijk recht en gelijke vrijheid, hoe halsstarrig dit ook langen tijd ontkend is, en bij de veelbesproken frontverandering der katholieken dient in het oog te worden gehouden, dat de hoofdmacht van de predikanten-partij zich nu in het moderne kamp bevond.

De neutraliteit, die in 1857 als theorie gezegevierd had, toonde in de practijk steeds duidelijker haar waren aard. Had men aanvankelijk nog kunnen aarzelen tusschen een meerder en minder kwaad, het mandement van het gezamenlijk Nederlandsch Episcopaat (22 Juli 1868), dat met waardige overtuigingskracht den godsdienstigen grondslag als levensvoorwaarde van onderwijs en opvoeding handhaafde, was voor de katholieken beslissend en wees tevens het ware karakter van den strijd duidelijk aan.

In dezen noodwendigen, langdurigen strijd heeft *De Tijd* steeds met onbezweken moed in de voorste gelederen gestaan. En dit verdient te hooger waardeering, omdat de strijd zooveel jaren moest gevoerd worden tegen een overmacht, die geen hoop scheen over te laten, en met eene standvastigheid, die de ontmoediging van herhaalde nederlagen moest trotseeren: in den tijd, toen het genootschap *Volksonderwijs* den schepter zwaaide en Moens en Jonckbloet en Lamping en zoovele anderen de overmoedige paladijnen waren; — toen, ondanks de toenemende grieven, de scherpe resolutie kwam in 1878, en het petitionnement, dat, voorzoover de katholieken betreft, van *De Tijd* uitging, een vruchtelooze betooging scheen; — toen een koninklijk minister van de regeeringstafel aan de rechterzijde den raad gaf om den strijd over het onderwijs te staken met een onverholen toespeling op de roeden en schorpioenen van Roboam; — toen de *fulminger* van het Groot-Oosten, Lenting, zijn gebiedend: „De strijd moet uit zijn" uit de wolken neerslingerde!.... Maar wij behoeven hier niet in bijzonderheden te gaan, omdat al onze lezers de

geschiedenis van dien strijd mede beleefd hebben. De gezamenlijke artikelen, welke *De Tijd* over het onderwijs heeft openbaar gemaakt, zouden lijvige boekdeelen vullen.

Wat wij met deze korte aanstippingen in dankbare herinnering wilden brengen is dit: wanneer wij thans feitelijk op den voorvaderlijken erfgrond eene gelijkheid van rechten en vrijheden genieten, die vijftig jaar geleden nog als een langzamerhand door eigen inspanning te veroveren toestand moest worden voorgesteld, dan is daarvoor niet geringe dank verschuldigd aan het politieke hoofdorgaan, dat reeds bij zijn eerste optreden naar die toekomst heenwees, ten einde de verstrooide en nog weinig zelfbewuste krachten gezamenlijk naar dat doel heen te richten. Want daarvoor heeft *De Tijd*, getrouw aan de belofte der eerste hoofdartikelen, gedurende een halve eeuw strijd gevoerd, „kalm, ernstig, voortdurend".

De twee laatstgenoemde eigenschappen mogen in zich zelf de gewichtigste zijn, wij voor ons achten ook de eerste zeer hoog en een eigenaardige verdienste van *De Tijd*. Geen gevaar ligt midden in het gewoel van den strijd, die met rappe pennen en onder een algemeenen naam gevoerd wordt, meer voor de hand dan het gevaar om zich te buiten te gaan aan hartstochtelijke woorden. En de ondervinding leert, welk een duurzame verbittering, hoeveel grievende krenking van andersdenkenden, zelfs in het eigen legerkamp, daardoor gewekt wordt, en hoe gering de vrucht is, behalve de wrange van eigen zelfbehagen. Onder dit opzicht heeft *De Tijd* steeds zijne waardigheid van hoofdorgaan hoog weten te houden [1]). Aan die waardige kalmte dankt het blad, naar onze overtuiging, een groot gedeelte van zijn invloed:

---

[1]) Ditzelfde getuigt Dr. Nuyens (t. a. p. III, 93, 94) van *De Tijd*, waar hij melding maakt van hetgeen op 16 Aug. 1848 in de Tweede Kamer over dagbladschrijvers gezegd werd.

daardoor heeft het achting veroverd, zelfs bij zijn tegenstanders; daardoor is het onder ons in eere bij die groote en gezonde kern van stillen in den lande, die wel in de openbare zaak belangstellen en volmaakt bereid zijn om hun goed recht tegen elke aanranding te handhaven, maar zich onwillig afwenden van krijschend gekijf, en met de groote woorden — erger dan *sesquipedalia verba* — die daarbij over en weer gebruikelijk zijn, eenvoudig weg den draak steken of er zich aan ergeren. *De Tijd* heeft nooit geschroomd een eigen welgewikte overtuiging tegen wie ook met nadruk te verdedigen; dit is zijn onmiskenbaar recht, al brengt het natuurlijk geen onfeilbaarheid mede; juist daarom achten wij het hoog, dat het blad de kracht van die verdediging stelt in redenen, die door den geest kunnen gewogen worden, en niet in smaadwoorden, die de hartstochten ontketenen.

Veel invloed heeft daarbij, meenen we, de zorg voor den letterkundigen vorm gehad. *De Tijd* is altoos geschreven door mannen van letterkundige ontwikkeling en van talent, die ook in het gevleugeld woord eener dikwerf onvermijdelijke improvisatie de kleur-schakeering wisten te onderscheiden en de zorg voor een genietbaren vorm niet als een onverschillige bijzaak verwaarloosden. Wat wij hierboven uit de eerste nummers aangehaald hebben is thans nog merkwaardig van frischheid en pittigheid. Die manier is in eere gebleven bij de elkander opvolgende redacteurs. Zonder vrees voor tegenspraak mogen wij erkennen, dat *De Tijd*, wat den letterkundigen vorm zijner hoofdstukken betreft, onder de best geredigeerde bladen van ons vaderland mag gerekend worden.

Doch wij beginnen tot lofprijzing te vervallen, en dit is inderdaad onze bedoeling niet. Wij meenden alleen, dat *De Katholiek* bij dit vijftigjarig bestaan van het politieke hoofdorgaan der katholieken een eereschuld te voldoen had, en wij hebben die

schuld willen lossen door eene erkenning van onmiskenbare verdiensten en niet door eene lofrede. De lof, die aan *De Tijd* toekomt, is reeds van zoo hoog eerbiedwaardige zijde en zoo eervol verleend, dat het niet alleen overbodig maar ook minder gepast zou zijn, als wij eene lofrede van onze zijde daaraan wilden toevoegen.

Onze lezers kennen den inhoud van den vereerenden brief, welken de Heilige Vader in eigen persoon ter gelegenheid van dit feestgetij heeft willen richten: „Aan Onze beminde Zonen Lambertus Eijgenraam, Priester, Onzen Geheim-Kamerheer, Hoofdredacteur van het Dagblad *De Tijd*, en zijn mederedacteuren". Deze brief is een waardige bekroning van de hooge onderscheidingen, welke reeds vroeger aan de redactie verleend werden. Zeker *De Tijd* zou het hoofdorgaan der Nederlandsche katholieken niet zijn, als het blad zich niet ten allen tijde onderscheiden had door kinderlijke trouw aan den Stedehouder van Christus, wiens leerend en besturend gezag ons allen heilig is, wiens souvereine rechten door geen duur van overweldiging verjaren. Bepaaldelijk in de droevige dagen van de aanranding en overrompeling der pauselijke staten heeft *De Tijd* een krachtigen aanstoot gegeven aan de geestdrift der Nederlandsche katholieken om de zaak van den zwaar beproefden en des te meer beminden Opperherder met goed en bloed te steunen. Maar het pauselijk schrijven bij deze gelegenheid heeft hooger en ruimer strekking dan eene erkenning van bewezen trouw alleen. Als een brief van adeldom mag *De Tijd* op zijn feestgetij dezen opperherderlijken brief met fierheid vertoonen.

Ons blijft alleen over aan de leden der redactie, aan de tegenwoordige alsook aan de vroegere, wien het vergund is dezen gedenkdag te beleven, onze eerbiedige gelukwenschen aan te bieden. Laat de samenvatting daarvan, wat de toekomst betreft, dit ééne zijn: moge het woord des Pausen in vervulling gaan! De wenschen, die Paus Leo XIII aan de redactie van *De Tijd* toe-

brengt, zijn geen banale wenschen van den dag, maar zijn het verheven ambt en het hooge inzicht van den Vader der Christenheid ten volle waardig. Zij betreffen niet de redactie alleen, maar het heil van het gemeenschappelijk vaderland; zij spreken geen woorden van vijandschap tegen wie ook, maar woorden van vrede en liefde; zij wijzen naar een toekomst, die nog veel verder schijnt te liggen dan de toekomst, welke *De Tijd* zelf bij zijn eerste optreden voor zijne lezers opende. Maar de zoo groote en verblijdende toenadering, die in dit afgeloopen tijdperk werkelijkheid is geworden, wettigt nog beter verwachting voor het tijdperk, dat zich ontsluit; en zaaien voor de toekomst blijft de staatkunde bij uitnemendheid.

Moge *De Tijd* ons daarin steeds voorgaan! De leuze „*Dieu et mon droit*" is geen voorbijgaande leuze: recht en waarheid zijn machtiger dan de machtigsten, en God beschikt niet enkel over de lotgevallen der staten, maar ook over de harten der menschen en trekt ze, naar het woord van Augustinus, zonder schennis der vrijheid, niet door dwang maar door liefde, werwaarts Hij wil.

A. M. C. VAN COOTH.

BOEKBEOORDEELING.

De gemengde huwelijken in het licht des geloofs, der rede en der ondervinding. Van een Duitschen priester-missionaris. Vrij vertaald en bewerkt door J. Zwart, Pr. — Leiden. J. W. v Leeuwen, 1896. III en 187 12o bladz. (ƒ 1.—)

Het Duitsche werkje, waarvan ons hier eene Nederlandsche bewerking gegeven wordt, is geschreven met het oog op de allerbedroevendste toestanden, die het gemengde huwelijk onder onze oostelijke naburen in het leven heeft geroepen. De van ouds zoo degelijk katholieke Rijnprovincie dreigt namelijk ook hierin aan het grootendeels protestantsche Pruisische beambtendom ten prooi te vallen, dat het aantal gemengde huwelijken er jaarlijks met verontrustende progressie toeneemt en het gevaar heeft veroorzaakt, dat, mocht het aldus voortgaan, de Rijn niet meer, als van ouds, langs *katholieke* steden zal stroomen.

Al moge nu ook de verwoesting, die het gemengde huwelijk in onze Katholieke Kerk aanricht, zich ten onzent wellicht niet zóó dreigend als in het naburige Duitschland laten aanzien; het genoemde kwaad tiert ook in vele streken van ons vaderland welig genoeg om de uitgave van bovengenoemd waarschuwend werkje te rechtvaardigen en — voegen wij het er onmiddellijk bij — de verspreiding er van ten zeerste aan te bevelen.

De inhoud der vier deelen van het boekje is als volgt.

In het eerste deel (blz. 1—20) wordt uit de kerkelijke wetgeving en uit de geschiedenis het bewijs geleverd, dat de Katholieke Kerk het gemengde huwelijk ten strengste veroordeelt, niet slechts in theorie, maar ook in practijk, ook dàn, wanneer zij, ten einde grootere onheilen te voorkomen, tegenover den menschelijken hartstocht kapituleeren moet door het verleenen van dispensatie. Deze eerste 20 bladzijden zijn nogmaals eene voortreffelijke logenstraffing der

onzinnige bewering, die in ons land van protestantsche zijde eens gedaan is, dat namelijk de „roomsche kerk" door hare dispensatiepractijk het gemengde huwelijk in de hand zoekt te werken, ten einde zich proselieten te maken en zieltjes te winnen. De Hemel gave, dat de strijd tegen het gemengde huwelijk even ernstig door de Protestantsche Kerk als door de Katholieke gevoerd werd! Het *Kerkelijk Wetboek der Nederlandsche Hervormde Kerk* bevat wèl eenige veelbeteekenende aanwijzingen voor de predikanten, hoe zij in gemengde huwelijken als protestantsche zieleherders hebben op te treden; maar een verbod, of zelfs eene vermaning om gemengde huwelijken te vermijden of te weren, zoekt men daar geheel vergeefs. Bovendien zou ongetwijfeld, ook ten onzent, de statistiek een elk kunnen overtuigen, dat het gemengde huwelijk al een bizonder averechtsch middel tot katholieke propaganda zou zijn. Gaarne hadden wij, ware het mogelijk geweest, daarvan in dit boekje iets medegedeeld gevonden, b.v. naast of in plaats van de cijfers aan de *Duitsche* statistiek op blz. 14 ontleend.

Het tweede deel (blz. 21—101) zet breedvoerig de *gronden* uiteen, „waarop de Katholieke Kerk de gemengde huwelijken veroordeelt". De tallooze nadeelen van een gemengd huwelijk worden hier in een zóó helder en levendig licht gesteld, dat de katholieke jongeling of jongedochter, die deze tachtig bladzijden eens heeft gelezen, voor goed gevrijwaard moet zijn tegen de optimistische verblinding, waartoe helaas zoo menige katholiek ten aanzien van het gemengde huwelijk door onkunde of hartstocht gebracht wordt. Bij vergelijking van dit gedeelte der vertaling met het oorspronkelijke werkje vonden wij dat de eerw. vertaler vooral ook *bewerker* is geweest. Een aanzienlijk aantal bladzijden is door hem bijgevoegd om te doen zien, hoe ook in de meest gunstige gevallen het gemengde huwelijk bijna noodzakelijkerwijze leiden moet tot verslapping van het godsdienstige leven bij de katholieke partij en tot hoogst gebrekkige opvoeding der kinderen.

In het derde deel (blz. 102—140) wordt vervolgens aangetoond, vooreerst de zedelijkheid, maar dan ook de ernstige verplichting tot naleving der *voorwaarden*, waarop de Kerk tot het aangaan van een gemengd huwelijk soms dispensatie verleent. Met eenige bevreemding misten wij in de vertaling hetgeen in het oorspronkelijke werkje als eerste dier voorwaarden besproken wordt, dat namelijk de

voltrekking van het gemengde huwelijk *alleen voor den katholieken pastoor* mag plaats hebben, zonder „huwelijksinzegening" door den predikant Deze weglating bevreemdt hierom eenigszins, wijl diezelfde voorwaarde ook ten onzent, niet slechts stilzwijgend, maar uitdrukkelijk gesteld wordt, en wijl ook de bewerker zelf, eenige bladzijden verder (blz. 169, § 4, 1°), over diezelfde voorwaarde zóó spreekt, als ware zij te voren reeds door hem behandeld.

Het vierde deel eindelijk handelt, onder het opschrift „Verscheidenheden", over de *oorzaken*, waardoor, helaas, nog zoovele katholieken tot een gemengd huwelijk geraken; over de verschillende dwaze *verontschuldigingen*, die zij daarbij trachten te doen gelden; ten slotte nog over de *verplichtingen*, die in een eenmaal gesloten gemengd huwelijk de katholieke partij te vervullen heeft. Tal van behartigenswaardige wenken, door treffende voorbeelden uit het dagelijksch leven toegelicht, worden hier o.a. ook den katholieken *ouders*, ter *voorkoming* van een gemengd huwelijk hunner kinderen, gegeven.

Blijkens het „Voorbericht" heeft de vertaler, evenals de schrijver, dit werkje niet slechts voor de geloovigen maar ook voor de geestelijkheid bestemd. Het wil nl. ten opzichte van het behandelde onderwerp gereede stof leveren „voor predikatie en onderricht, en tegelijk den vorm aangeven, waarin men de katholieke leer dienaangaande bespreken kan, zonder gevaar van iemand in het minst te verbitteren of te kwetsen". Met het oog op deze uitdrukkelijke bedoeling des vertalers zou ik willen vragen, waarom dan ook niet uit het oorspronkelijke werkje de paragraaf werd overgenomen, waarin „de *plichten des zielzorgers* ten aanzien der gemengde huwelijken" besproken worden. Dit neemt echter niet weg, dat, ook zonder die paragraaf, het boekje aan de geestelijkheid uitstekende diensten bewijzen kan.

Als *vertaling* draagt het boekje ter nauwernood eenig kenmerk van zijn Duitschen oorsprong. Niettemin zou ik voor eene eventueele tweede uitgave de wijziging willen voorstellen van enkele zin- en woordvormen, die zonder misschien eigenlijke germanismen te mogen heeten, toch zeker in onze taal min gebruikelijk zijn. Zoo b. v. een als deze: „Christus heeft gewild: het christelijk huwelijk zou zijn ...." enz., in plaats van: „Christus heeft gewild, *dat* het christelijk huwelijk" enz. (blz. 24, dezelfde constructie ook blz. 22, 29, 50, 53 en elders). Voor „bedingingen" (blz. 16) schrijven wij in onze

taal liever „voorwaarden"; „gade" is, waar bepaaldelijk de *mannelijke* echtgenoot moet worden aangeduid (blz. 34) in proza min gebruikelijk. „Geworden" (onbepaalde wijs) in de beteekenis van „worden", of „te recht komen" (wat zal er ... van den katechismus ... van de gemeenschappelijke samenwerking der ouders ... geworden, blz. 88 en 89) is bij van Dale niet te vinden.

Doch laat mij, na zulk vitten, den eerwaarden bewerker nog den oprechten wensch aanbieden, dat de eventualiteit der tweede uitgave, waarvan ik hierboven sprak, weldra in werkelijkheid moge verkeeren. Dan is het althans zeker, dat een voortreffelijk zaad is uitgestrooid, en te verwachten, dat het onkruid, waaruit de gemengde huwelijken plegen op te komen, in vele katholieke zielen voor altoos zal zijn uitgeroeid.

Warmond. DR. TH. M. VLAMING?

De „Mirakelkist" en de traditie. Een bijdrage tot de geschiedenis van het kerkelijk Oud-Amsterdam, door J. F. M. Sterck. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1896.

In het dagblad *De Tijd* van 7 Oct. 1895 besprak de Heer J. F. M. Sterck in een feuilleton (geteekend XX) de tentoonstelling Oud-Amsterdam, die in September in de Kunstzaal van het Panorama-gebouw was geopend. Onder de kerkelijke merkwaardigheden, toen geëxposeerd, behoorde eene inzending van het Burgerweeshuis, waaronder de kist, die gewoonlijk de *Mirakelkist* wordt genoemd, omdat deze in het jaar 1345 de rustplaats zou geweest zijn van het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam. Bij zijne bespreking noemde de schrijver deze kist de *zoogenaamde Mirakelkist*. „Rumor in casa". In *De Tijd* van 14 Oct. verhief zich aanstonds Mgr. B. H. Klönne, de verdienstelijke wachter der H. Stede, tegen deze geheel nieuwe uitdrukking en schreef een artikel getiteld: *De Mirakelkist*, waarin hij een warm pleidooi hield voor de echtheid der kist. Tegen dit artikel gaf den 21 Oct. insgelijks in het dagblad *De Tijd* de Heer J. F. M. Sterck een opstel met opschrift: *De zoogenaamde Mirakelkist*, waarin hij zich met kracht verdedigde en zijne uitdrukking handhaafde (dit artikel is afgedrukt in deze brochure bl. 44—56).

Nu had er een nieuwe en scherpe penne-strijd plaats over de

traditie omtrent de *Mirakelkist*. De Heer J. F. M. Sterck trok zich ten laatste uit den strijd terug met de belofte in eene afzonderlijke brochure *De Mirakelkist en de traditie* nauwkeurig en volledig te bespreken, en in de Meimaand van dit jaar zag de beloofde brochure onder dien titel werkelijk het licht.

In deze verdedigt de geleerde schrijver de volgende stelling: *Er bestaat geen voldoende grond, om de kist van het Burgerweeshuis voor de Mirakelkist uit* 1345 *te houden.*

Wij zullen hier de argumenten mededeelen, waarop deze stelling gebouwd wordt; maar ons ook eenige op- en aanmerkingen veroorloven.

Het eerste argument is ontleend aan den oud-Hollandschen dichter Willem van Hillegaersberg, die stellig voor 1380, dus 35 jaar na het wonder leefde en in een uitvoerig lied het H. Sacrament van Mirakel bezong; deze dichter spreekt van geen kist maar van een „*schryn*" „*schreen*". Dit argument snijdt naar ons inzien weinig hout, omdat deze dichter geen bepaald omschrevene beteekenis heeft aan het woord „schryn"; want op bl. 11 dezer brochure, waar ons versregelen van Willem van Hillegaersberg worden aangehaald, heeft het woord „schryn" zeker de beteekenis van een groote kist en niet van een kistje voor kleinodiën. Wij geven echter toe, dat het woord „schryn" in de beteekenis van een klein kistje, inzonderheid voor kostbare voorwerpen bestemd, bij Willem van Hillegaersberg het meest op den voorgrond treedt. Daar echter alle oude afbeeldingen van het H. Sacrament van Mirakel ons aan eene kist en niet aan een kistje doen denken, zouden wij omtrent dit punt niet gaarne twijfelen.

Het tweede argument is ontleend aan den inhoud der kist. Voordat deze naar het Burgerweeshuis overging, werd van haren inhoud eene inventaris opgemaakt, die nog bestaat; hieruit blijkt zonneklaar, dat deze kist voor de Hervorming reeds als gildekist van het Mirakel-gilde der H. Stede ter bewaring van rentebrieven enz. heeft dienst gedaan; onbegrijpbaar schijnt het den schrijver, dat een heilige kist voor dat doel zou gebruikt zijn, en dit met meer recht, omdat zij zelfs tot dat doel schijnt gebruikt te zijn in een tijd — de eerste helft der XVIe eeuw — toen de belangstelling voor het H. Sacrament van Mirakel zeer levendig was en men dus waardeering voor de kist had mogen verwachten.

Vervolgens beroept de schrijver zich op de woorden waarmede de kist op de inventaris wordt aangeduid: *„een viercante groene kist toebehorende tsacraments ghilde"*; ware deze kist als de Mirakelkist bekend, dan zouden ook wij hier het bepalend lidwoord *de* in plaats van het onbepalend lidwoord *een* verwacht hebben. Vervolgens blijven het ook ons raadselen, dat de partij der Hervorming, die toch elk aandenken aan het verleden wilde wegwisschen, ware deze kist werkelijk de Mirakelkist, haar zou bewaard hebben, en nog meer, dat de Katholieken, die meerdere voorwerpen uit de H. Stede voor de overrompeling gered hebben, haar niet zouden gered hebben; deze kist was toch de schoonste herinnering aan het H. Sacrament van Mirakel; te meer is dit onbegrijpelijk, daar men veilig mag aannemen, dat de *Mirakuleuse Hostie* reeds voor de overrompelig der H. Stede uit vrees voor onteering zal genuttigd zijn.

Na den inhoud der kist en haar vermelding op de inventaris besproken te hebben, beziet de schrijver de kist van binnen en van buiten. Binnen in de kist ziet men niets dan een laadje, dat men gewoonlijk bij iedere gildekist of ook in oude kleederenkisten aantreft, dus geen enkel teeken; dit gemis aan teeken of opschrift geeft gemis aan elk positief bewijs en pleit zoo niet tegen de authenticiteit dezer kist dan toch zeker niet voor haar authenticiteit.

Beziet de Heer Sterck de kist van buiten, dan ziet hij eerstens haar beschilderd met zes vlammende hostiën, waarvan de hostie, die aan de voorzijde der kist geplaatst is, door twee engelen aanbeden wordt, vervolgens dat met achterlating van het oudere beslag op de kist een later beslag is aangebracht.

Voordat Ter Gouw zijn *Geschiedenis van Amsterdam* schreef, werd de geheele beschildering dezer kist als een merkwaardig bewijs voor haar identiteit met de Mirakelkist aangezien. De opmerking van Ter Gouw, dat elk godshuis of gilde zijn eigen signum had, bracht hierin verandering; er werd onderscheid gemaakt tusschen de vlammende hostie met of zonder engelen; kon de een 't signum der H. Stede aanduiden, de vlammende hostie door engelen aanbeden moest de Mirakelkist aanduiden. De Heer Sterck beschouwt de vlammende hostie niet als het signum van de H. Stede, maar van het Mirakelgilde, dat, gelijk de gilden dit gewoon waren, zijn signum als bewijs van eigendom op de kist geplaatst heeft. De twee biddende engelen aan de voorzijde bij de vlammende hostie verklaart hij door

het doel van het gilde: de aanbidding van het H. Sacrament van Mirakel.

Ofschoon wij deze verklaring geenszins onmogelijk vinden, beschouwen wij haar niet als de eenig mogelijke; wij zijn geneigd aan te nemen, dat er twee signa's bestonden, een van de H. Stede, nl. de vlammende hostie, en een van het Mirakelgilde, nl. de vlammende hostie door engelen aanbeden, en wel hierom, omdat deze voorstelling aan de voorzijde *onder het slot* is aangebracht; daar plaatsten de gilden gewoonlijk het signum, gelijk men zien kan op de nog bestaande kist van het voormalige Marslieden of Kleinhandelaarsgilde te Utrecht. Mocht er echter, wat wij niet veronderstellen, geen verschil bestaan hebben tusschen het signum van de H. Stede en van het Mirakel-gilde, dan kan men nog zeggen, dat de aanbidding door engelen aan de voorzijde der kist geschied is ter versiering en blijde herinnering aan het heugelijk wonder; een gildekist was weleer een aanzienlijk meubel en deze kist stond op een heilige plaats in de nabijheid der H. Stede. De herhaling der hostiën op de kist kan niet tot bewijs dienen; terecht zegt de Heer Sterck, dat ook de kussens met meerdere hostiën zijn gemerkt, nl. op ieder der hoeken een, en op deze kussens heeft toch ongetwijfeld het H. Sakrament niet gerust.

Een duidelijke inscriptie op de kist zouden wij echter alleen dan verwacht hebben, als de Mirakuleuse Hostie terstond na het wonder was verloren gegaan, niet nu zij bewaard is gebleven.

Volgens den schrijver heeft het signum een XVIe eeuwsch karakter. Best mogelijk, maar al had het een XVe of XIVe eeuwsch karakter, dan zou het signum, omdat het een stempel is van eigendomsrecht, toch niet voor bewijs mogen gelden.

Na de beschildering komt de beurt aan het beslag, en dan bemerkt de Heer Sterk, dat het oudere beslag vermeerderd is met twee sloten en ijzeren banden. Het oudere beslag, op de kist achtergelaten, maakt het ons duidelijk, dat deze kist, voordat zij gildekist werd, een andere bestemming gehad heeft, een oude kist was, die tot een ander doel overging. Was zij soms de Mirakelkist, die voor gildekist gebruikt zou worden? Uit de behandeling bij den overgang is men niet geneigd dit aan te nemen. Waarom niet? Omdat de gildeznsters toen aan geen heilig karakter dezer kist schijnen gedacht te hebben, maar alleen hieraan, om van een bestaande kist

een deugdelijke en goed vertoonbare en versierde gildekist te maken; vandaar dat zij haar allereerst van een degelijke sluiting hebben voorzien, om eerst daarna haar geheel te laten beschilderen en haar signum er op te plaatsen. Hoe het zij, dit is in elk geval zeker, dat bij dezen overgang het heilig karakter van Mirakelkist niet is uitgedrukt, ook niet door het achterlaten van het oude beslag, omdat men dit op andere gronden dan uit eerbied voor de kist kan en mag verklaren.

De kist, in het Burgerweeshuis te Amsterdam bewaard, biedt dus, als wij haar als bloot voorwerp beschouwen, tot heden geen enkel stellig bewijs voor hare identiteit met de Mirakelkist der H. Stede.

Na zijne behandeling der kist, gaat de schrijver zien, of ook door bewijzen, aan andere gronden ontleend, de authenticiteit dezer kist kan bewezen worden: hij bestudeert daarom ten eerste oude afbeeldingen, vervolgens de traditie.

Na eene nauwkeurige studie wordt het besluit uitgesproken, dat de oude afbeeldingen, met eene enkele uitzondering op een der kussens, geen overeenkomst aanbieden met de gildekist; de afbeelding, die overeenkomst aanbiedt, komt echter niet geheel overeen en dagteekent eerst uit de XVI^{de} eeuw; daarom concludeert de schrijver, dat op grond dezer afbeelding de overlevering niet vroeger zou kunnen worden nagewezen dan tot 200 jaar na de gebeurtenis (blz. 38). Wij daarentegen zeggen, wil deze afbeelding gelden als historisch document, dan zouden wij eerst zekerheid willen hebben omtrent het bestaan der traditie, het zij dan ook eene mondelijksche in de XVI^{de} eeuw; anders zou de gildekist als model hebben kunnen dienen; dit is in de kunst niet ongewoon.

Tegen het argument aan de traditie te ontleenen zegt de Heer Sterck, dat deze kist zelfs niet aan de eerste voorwaarde beantwoordt en hij beroept zich op Tongiorgi (Vol. I, Pars II, Art X, 644), waar deze zegt: wil de traditie geloofwaardig zijn, dan moet zij *perpetua* (onafgebroken) zijn, zoodat men, langs de verschillende ketenen van den ring der traditie teruggaande, haren oorsprong terugvindt in getuigen, die tijdgenooten waren van het gebeurde. De verklaring der voorwaarde *perpetua* kan moeilijk op de *mondelijksche*, maar moet op de *geschrevene* traditie slaan. Omtrent de *geschrevene* kan men niet teruggaan tot Vondel, Leonardus Marius, Cornelius Gijsbertz. Plemp in de XVII^{de}, nog minder tot Alardus

van Amsterdam in de XVI^de^ eeuw, maar slechts tot Jan Wagenaar, die in 1762 duidelijk zegt, dat de kist van het Burgerweeshuis door de Katholieken voor de mirakelkist werd gehouden; „perpetua" is dus de *geschrevene* traditie niet. Kan men dit ook zeggen van de mondelijksche traditie? Deze gaat zeker terug tot een geruimen tijd vóór Wagenaar; hij heeft een bestaande *mondelijksche* traditie willen mededeelen. Maar mag men hier op de *mondelijksche* de bewijsvoering der praescriptie, die in burgerlijk en kerkelijk recht geldt, toepassen door te zeggen: in de XIX^de^ eeuw bestaat zij, ook in de XVIII^de^, waarom zou zij ook niet bestaan hebben sedert 1345, toen het Mirakel plaats had?

Deze redeneering gaat naar mijn oordeel niet op, daar men op waarschijnlijke gronden (blz. 38) kan aantoonen, hoe deze *mondelijksche* overlevering in het begin der XVIII^de^ of het laatst der XVII^de^ eeuw, ja zelfs iets vroeger, kan ontstaan zijn, en dan vervalt de bewijsvoering der praescriptie (vgl. J. De Bruyn, I, p. 394).

De stelling door den Heer J. F. M. Sterck behandeld: *Er bestaat geen voldoende grond, om de kist van het Burgerweeshuis voor de Mirakelkist uit* 1345 *te houden,* moge na dit verslag naar waarde beoordeeld worden.

J. H. A. Thus.

TER GELEGENHEID

VAN HET

Vijftigjarig Priesterfeest

VAN ZIJNE DOORLUCHTIGE HOOGWAARDIGHEID

MGR. C. J. M. BOTTEMANNE,

Bisschop van Haarlem.

Omhoog de Zegevaan! O Kerkvorst, vijftig zonnen
Bestralen d' oorlogsbuit, in 's Heeren strijd gewonnen,
En slingren juublend U de gloriekroon om 't hoofd.
Een halven eeuwkring heeft Uw trouw Gods recht verdedigd,
Zijn toornend oog door bede en offerdienst bevredigd,
Der helle macht haar prooi en wapendos ontroofd.

Omhoog de Zegevaan! Alle aardsche neevlen zinken,
Zie, Thabors hemelglans komt door den luister blinken,
Waarmede 't rijk verleên U dankend eert en loont;
De gouden morgenstraal, Gods heerlijkheid ontstroomend,
Der Liefde heilgroet, die reeds de eeuwigheid voorkomend
Met eigen zonnepracht haar hoogen dienaar kroont.

O Heer des levens, die Uw rijkdom geeft te aanschouwen
In Caspar's jubelkroon, bekroon ook ons vertrouwen:
Bevest, Uw Naam ter eer, zijn zegenrijk gebied;
Dat Haarlem's Kerk nog lang hem liefde en eerbied wijde,
Nog lang zich dankbaar in zijn Vaderzorg verblijde;
Hij weigert voor Uw volk nog 's levens arbeid niet.

P. Zwart.

ALCMARIA. VICTRIX. DEVOVENS. PRAESVLIQVE. FILIOQVE

Ontplooit, mijn' burgerscharen
Uw vanen breed en lang!
Huwt gouden-harpesnaren
Aan dankb'ren jubelzang!
Verkondigt luid uw glorie
In 't lied van hart en geest:
„Uit Alkmaar de victorie
Op 't huidig Bisschopsfeest!" [1])
Alleluja, alleluja.

De Burgstad in het Noorden
Biedt knielend U haar' Kroon
Zij eert in feestakkoorden
U als haar Heer en Zoon.
Zij viert met feestguirlanden,
Hoe 't eerst vóór vijftig jaar
Sint Laurens hier Uw' handen
Zag off'ren aan 't altaar.
Alleluja, alleluja.

---

[1]) Op 17 Aug. 1846 droeg Z. D. H. Monseigneur Bottemanne zijne eerste plechtige H. Mis op in het oude Sint-Laurens-zolderkerkje van zijne geboorteplaats Alkmaar.

Moog' om mijn' Martelaren [1]),
Om 't purper Wonderbloed [2])
Mijn beê als wierook varen
Gods aanschijn te gemoet:
„Zend, Jesus, steeds aanbeden
„In 't hoogste liefdewerk [3]),
„Nog lang voor Caspar's schreden
„Uw ster in Haarlems Kerk!"
Alleluja, alleluja.

Hageveld. E. H. Rijkenberg.

---

[1]) De pastoor van de vroegere groote St. Laurens-kerk, Eilard van Waterland, en zijn kapelaan David Leendertsz. om het katholiek geloof gehangen 11 Dec. 1574.

[2]) Het Mirakel van het H. Bloed, te Alkmaar geschied op den 1en Mei 1429 in de eerste plechtige H. Mis van zekeren Folkert.

[3]) De voortdurende aanbidding in het bisdom van Haarlem dit jaar ingevoerd.

DE GERUSALEMME VAN TORQUATO TASSO.

De ongemeene vermaardheid, die Torquato Tasso is ten deel gevallen, heeft hij vooral te danken aan het heldendicht de *Gerusalemme Liberata.* Willen wij zijne verdiensten als episch dichter naar waarde schatten, dan behooren wij eerst een blik te werpen in de geschiedenis der epische poëzie van zijnen tijd en de omstandigheden na te gaan, die invloed hebben uitgeoefend op de samenstelling van zijn dichtstuk.

Tijdens de 14e eeuw hadden de ridderromans, vooral wel die betrekking hebben op Karel den Grooten en zijne Paladijnen, ook bij de Italianen belangstelling gewekt en waren, aanvankelijk in proza, later ook in poëzie, in de volkstaal bewerkt. De waarde dezer bewerkingen was echter gering. Trouwens, na Petrarca († 1374) en Boccaccio († 1375) was de Italiaansche taal door het belachelijk drijven der humanisten, die het latijn onontbeerlijk achtten om op eene beschaafde wijze te kunnen spreken en schrijven, niet weinig in minachting geraakt. Twee vorstenhuizen zouden hierin verandering brengen: de Medici van Florence en de Este's van Ferrara. Lorenzo de' Medici zelf begon in de volkstaal te dichten en vond reeds aanstonds een navolger in zijn gunsteling Poliziano. Vooral echter onderscheidde zich te Florence Luigi Pulci (1432—87), die in zijn *Morgante Maggiore* niet alleen de geschiedenis verhaalde van den reus Morgante, door Roelant getemd en tot het Christendom bekeerd, maar eene gansche reeks wonderlijke avonturen van andere helden ten tooneele voerde. De dichter bekommerde zich geenszins om eenheid, zong zonder plan of doel als een vogel in de vrije natuur, die

zingt uit lust tot zingen, mengde heilig en onheilig, ernst en kortswijl dooreen, maar beviel toch aan het volk door zijne zuivere en ongedwongen taal en zijne kleurrijke en bekoorlijke schilderingen. — Pulci vond weder eene menigte navolgers, die hunne stoffen ontleenden aan de Karel-, Artur- of Graal-romans of classieke stoffen tot riddergedichten omwerkten.

Het meest evenwel bloeide de ridderpoëzie aan het hof van Ferrara, waar Matteo Bojardo (1430—94) in zijn *Orlando Innamorato* blijken gaf van eene zeer rijke verbeeldingskracht, maar zich evenmin iets aan regelmaat liet gelegen liggen en slechts zong om zichzelven en anderen te vermaken. Bojardo's arbeid werd voortgezet door den genialen Lodovico Ariosto (1474—1533), wiens *Orlando Furioso* buitengewone bewondering wekte. Geheel de rijkdom en bekoorlijkheid der Italiaansche taal, geheel de overvloed eener onuitputtelijke phantasie zien wij in dit gedicht ten toon gespreid. De eenheid echter ontbreekt geheel en al [1]). Er zijn drie hoofdfeiten: Karel de Groote belegerd te Parijs; de waanzin van Orlando; de liefde van Bradamante en Ruggero. Het laatste feit behoudt de overhand, doch dankt zijn ontstaan slechts aan eene lage zucht om de vorsten van Ferrara te vleien. Ook ontbreekt het Ariosto evenzeer als zijne voorgangers aan zedelijk gevoel en ernst, zoodat hij den spot drijft èn met zich zelven èn met zijn onderwerp èn met zijne lezers, terwijl de bonte mengeling der meest phantastische avonturen ons eene geheel valsche voorstelling geeft van de wereld.

In Ariosto had de ridderpoëzie haar culminatiepunt bereikt; maar de lust om zijne scheppingen na te bootsen in eene nieuwe reeks van heldendaden, tooverijen, tweegevechten en minnarijen

---

[1]) De letterkundige Canello (*Storia della letteratura del cinquecento*) beweert dat de *Orlando Furioso* in voldoende mate eenheid van handeling bezit in het voortdurend en noodzakelijk verband tusschen den voortgang van den oorlog der Christenen tegen de Saracenen en de liefde van Orlando en Rinaldo (?).

hield nog geruimen tijd de verbeeldingskracht van menigen middelmatigen dichter bezig. Ook Bernardo Tasso (1493—1569), Torquato's ridderlijke vader, leverde hiervan in zijn *Amadigi* en *Floridante* ernstige doch mislukte proeven [1]).

Het lag dus voor de hand, dat Torquato Tasso zelf, die van kindsbeen af eene vurige drift voor de poëzie in zijn boezem voelde blaken, zich reeds vroegtijdig vermeide in dezen doolhof van ridderlijke avonturen. Vooral Ariosto, die nog altijd doorging voor den meest gevierden dichter van den nieuwen tijd, trok zijn aandacht en prikkelde zijne begeerte naar roem. Wij zien Torquato dan ook reeds op zestienjarigen leeftijd in zijn romantisch epos *Rinaldo* eene goed geslaagde poging wagen om dien grooten meester nabij te streven [2]).

Toonde de jeugdige dichter van *Rinaldo* een onmiskenbaar talent voor de ridderpoëzie, zijn geest was ernstiger dan die van Ariosto, gelijk over 't algemeen de gemoederen ernstiger begonnen te worden door het concilie van Trente. Hij voelde zich meer geneigd het voetspoor te volgen van Homerus en Virgilius. Reeds hadden Giraldi, Alamanni en Trissino in dezen tijd van bewondering voor de classieken gepoogd ook het classieke epos weer ten leven op te wekken, doch zonder goed gevolg. Onze Torquato zou beter slagen. Nauwelijks 20 jaren oud, ja waarschijnlijk reeds op zestienjarigen leeftijd had hij het plan opgevat een uitgebreid heldendicht te schrijven. Hij ontwierp dan een program, waarin de eischen, die hij aan de epische poëzie en zich zelven stelde, waren samengevat. In de later uitgegeven, maar reeds in zijne jeugd opgestelde *Discorsi dell' arte poetica ed in particolare sopra il Poema Eroico* ontwikkelt hij dit program en doet ons verbaasd staan over de schranderheid, waarmede hij de klippen, die vroegere dichters hadden doen schipbreuk lijden, weet te ontzeilen en in

---

[1]) Zie *De Katholiek*, Dl. CVIII, bl. 270.
[2]) Zie *De Katholiek*, l. c. bl. 271 vv.

het epos den classieken vorm en den christelijken inhoud in overeenstemming te brengen.

„Drie dingen", zegt hij, „moet ieder in het oog houden, die een heldendicht wil schrijven: hij moet eene *stof* kiezen, geschikt dien zoo volmaakt mogelijken vorm in zich op te nemen, waarmede de kunst des dichters ze wil bezielen; hij moet haar dezen *vorm* geven; hij moet ze eindelijk met dien uitgelezen *tooi* omkleeden, welke met hare natuur overeenkomt".

Wat de stof betreft is Tasso van oordeel, dat het verkieslijker is deze aan de geschiedenis te ontleenen, dan ze geheel te fingeeren; want eene geschiedkundige stof voldoet beter aan de waarschijnlijkheid en is belangwekkender. Verder behoort in een volmaakt epos de stof in betrekking te staan tot den godsdienst. De handelingen der heidenen echter bieden geen geschikt onderwerp: want treden er heidensche godheden op, dan verdwijnt voor ons de waarschijnlijkheid; zoo niet, dan missen wij het wonderbare, dat toch van groot belang te achten is. Het Christendom nu, dat wij belijden, biedt in zijne leer over hemel en hel, in zijne wonderen en plechtigheden tevens veel meer waardigheid en majesteit aan dan het heidendom; daarbij, vrome en geloovige helden trekken de belangstelling van ons volk meer dan ongeloovige. De geschiedenissen echter, die zoo heilig en eerbiedwaardig zijn, dat daarop de grondslagen van ons geloof rusten, laten geen fictie toe, en wie niets fingeert is geen dichter, maar geschiedschrijver; daarom kieze de dichter uit de geschiedenis stoffen, die meer vrijheid geven. De voorkeur verdienen feiten, die niet al te nieuw zijn, noch te ver in 't verleden liggen; te nieuwe onderwerpen belemmeren de fictie, te oude verminderen de belangstelling, omdat ons de zeden en gewoonten der ouden te vreemd voorkomen en niet voldoende bekend zijn. Als zeer geschikt zijn te beschouwen de tijden van Karel den Grooten of die deze nabijkomen.

Is de stof gekozen, dan moet haar een poëtische vorm of ge-

stalte gegeven worden. Hier toont zich de kunst in al hare kracht. De poëzie beschouwt de dingen niet, gelijk zij hadden *kunnen*, maar gelijk zij hadden *moeten* geschieden en houdt meer rekening met de waarschijnlijkheid in 't algemeen, dan met de waarheid in 't bijzonder. Daarom moet de dichter idealiseeren; hij moet zijne stof verwerken en haar dien vorm geven, welken hij voor den besten houdt.

Zoo ontstaat de *fabel* of handeling, die volledigheid, een behoorlijken omvang, grootschheid en eenheid moet bezitten.

De eenheid behoort tot de vaste, onveranderlijke eischen der kunst en dus ook der epische poëzie, zoodat in weerwil van mode of openbare meening de verwaarloozing der eenheid van handeling in Bojardo's en Ariosto's romantische scheppingen als een misslag moet aangezien worden. Wanneer men nu opwerpt, dat de verscheidenheid, die toch uit haren aard een groot genot verschaft, gemakkelijker te verkrijgen is, wanneer men meer handelingen toelaat, dan wanneer men eenheid vordert, antwoordt Tasso, dat verscheidenheid slechts te prijzen is, zoolang zij niet in verwarring overgaat. Tot hiertoe kan zij evengoed samengaan met de eenheid, als met de veelheid van handeling. Ontbreekt die verscheidenheid in een dichtstuk, dat de eenheid van Aristoteles in 't oog houdt, dan is dit niet te wijten aan de kunst, maar alleen aan de onbekwaamheid des dichters. Wegens den meer ontwikkelden smaak moet volgens Tasso in het moderne epos veel meer werk gemaakt worden van die verscheidenheid, dan gevergd werd in de tijden van Homerus en Virgilius.

Gebrek aan verscheidenheid was dan ook eene der hoofdredenen, die Trissino's *Italia Liberata* deden mislukken. — „Ik voor mij", zoo besluit Tasso, „acht die verscheidenheid met betrekking tot het heldendicht noodzakelijk en bereikbaar. Want zien wij in dit wonderbaar leerboek van God, dat wij wereld noemen, het wijde hemelruim met zoo velerlei sterren bezaaid en getooid; zien wij, den blik langzamerhand naar beneden wendend, lucht

en zee met vogelen en visschen bevolkt, en de aarde evenzeer door wilde als door tamme dieren bewoond; bevinden zich op deze aarde beken en bronnen, meren en velden, wouden en bergen, hier vruchten en bloemen, daar ijs en sneeuw, hier bewoonde en bebouwde landstreken, daar woestenijen en wildernissen: zoo blijft het bij dit alles toch *ééne* wereld, die zoo vele en zoo verscheiden wezens in haren schoot omvangt, één blijft haar vorm, ééne de wijze en voege, waarop hare deelen bij alle verscheidenheid eendrachtig vereenigd en verbonden zijn, zoodat er niets aan ontbreekt, niets overtollig of onnoodig is. Zoo ook kan volgens mijn oordeel een uitnemend dichter... een dichtstuk samenstellen, waarin men, als in eene wereld in 't klein, nu eens opstellingen van legers leest, kampen te land en ter zee, veroveringen van steden, schermutselingen en tweegevechten, steekspelen, schilderingen van honger en dorst, brandstichtingen en wonderteekenen, dan weer raadsvergaderingen van hemel en hel, oproeren, tweespalt, omdolingen, avonturen, tooverijen, daden van wreedheid, van stoutmoed, van ridderlijkheid en edelmoedigheid, — verder liefdegeschiedenissen, nu eens gelukkig, dan weer ongelukkig, tot vroolijkheid stemmend of tot medelijden, terwijl toch het dichtstuk, dat zooveel verscheidenheid van stoffen insluit, één is, één in vorm, één in handeling, en alle deze zaken zoo zijn samengevoegd, dat de eene in betrekking staat met de andere, de eene aan de andere beantwoordt, de eene van de andere noodzakelijk of althans met waarschijnlijkheid afhangt, zoodat, wanneer slechts een enkel deel wordt weggenomen of op eene andere plaats gesteld, het geheel ineenstorten moet. Zoodanige verscheidenheid zal des te meer lof verdienen, naarmate zij meer moeilijkheden met zich brengt; want het is tamelijk licht en gemakkelijk in vele van elkander gescheiden handelingen eene groote verscheidenheid van voorvallen te ontwikkelen; maar diezelfde verscheidenheid met de eenheid der handeling te verbinden: *hoc opus, hic labor est.* Deze zal door de schikking en

aaneensluiting der deelen niet alleen helderder en duidelijker zijn, maar ook meer de bekoorlijkheid van het nieuwe en bewonderenswaardige met zich voeren" [1]).

Verscheidenheid vordert Tasso ook in den stijl, die in overeenstemming behoort te zijn met de te verhalen zaken, d.i. nu eens krachtig, dan weer eenvoudig, maar altijd beantwoordend aan de grootschheid van het dichtstuk. — Aldus stond de *Gerusalemme* voor Tasso's geest, toen hij, vervuld van de blakende geestdrift der jeugd, zich ten hemel verheven waande, omdat hij zich dichter gevoelde. Dit program zou Tasso dan trachten uit voeren in 't bezingen van

„den Held, die onder 's hemels zegen
Het heilig graf van Christus heeft bevrijd" [2]).

Voorwaar, een bij uitstek gelukkig gekozen onderwerp [3])! Wil men dat het heldendicht eene grootsche daad behandele, verbonden met de belangen van godsdienst, menschheid en vaderland: dit

---

[1]) *Prose diverse*, I, p. 44, 45.

[2]) *Gerus.*, Canto I, st. 1. Vertolking van Ten Kate, die wij ook volgen in de overige aanhalingen uit Tasso's epos en in de spelling der eigennamen.

[3]) Finzi in zijne *Lezioni di storia della letteratura italiana*, vol. 2, p. 283 beschuldigt Tasso van wonderlijke zelfverloochening en zwakheid, omdat hij zijn meester, kardinaal Luigi d'Este, het onderwerp voor zijn heldendicht had laten kiezen, naar blijkt uit zijn brief aan graaf Ferrante Estense Tassone. Het is waar, in dezen brief (naar Solerti's meening geschreven in 't begin van Tasso's verblijf aan 't hof van den Kardinaal, 1565 of 1566) doet de dichter voor den hoveling onder. Doch men merke op, dat den Kardinaal slechts de keuze werd gelaten tusschen stoffen, die den dichter boven andere geschikt schenen voor een heldendicht, terwijl Torquato tevens duidelijk te verstaan geeft, dat hij uit vrije keuze „het eens ter hand genomen onderwerp niet tegen een ander verwisselen zou". Het bedoelde onderwerp nu, dat gelukkig ook aan zijn meester het meest toelachte, was geen ander dan de eerste kruistocht, dien de *Gerusalemme* bezingt. Dit onderwerp vervulde reeds langen tijd geheel het dichterlijk gemoed van Tasso. Zeker niet later dan

alles is hier aanwezig. Hier huwt zich de heiligheid aan den heldenmoed, hier hoort men wapengekletter, dat beslissen wil wie de wereld zal beheerschen: het Kruis of de Halve Maan, de beschaving of de barbaarschheid; en deze reuzenstrijd wordt gevoerd op den heiligsten bodem der aarde, in een land, waar den dichter bij elken tred de verhevenste herinneringen voor den geest rijzen. Daarenboven, hoe belangwekkend, hoe actueel was dit onderwerp niet in Tasso's tijd en voor Tasso's landgenooten, toen het katholieke Europa en in 't bijzonder Italië, verschrikt door de veroveringen der Turken, tot een nieuwen kruistocht de wapenen aangordde. Geen onderwerp derhalve kon beter in staat zijn, het dichterlijk genie de vleugelen te doen uitslaan, om in statige vlucht te zweven langs werelden, niet alleen van bloemengeur en kleurenpracht, maar van ontzagwekkende grootheid en majesteit, van heldendeugd en heldenhartstocht.

Vraagt men nu of Tasso's poëtische arbeid beantwoord heeft aan de verwachtingen, door een zoo belangrijk onderwerp opgewekt, dan meenen wij, dat hierop een tweeledig antwoord past. Hij heeft overvloedig voldaan aan de verwachtingen, die men

---

in 1563, maar nog veel waarschijnlijker tusschen Mei 1559 en November 1560, dus op vijftien- of zestienjarigen leeftijd begon onze dichter reeds den eersten kruistocht te bezingen. Eene proeve daarvan is ons bewaard in een handschrift (Cod. Vaticano Urbinate n. 908), dat 116 stanzen bevat en eene stof behandelt, die later in de drie eerste boeken der *Gerusalemme Liberata* is uitgewerkt. Verscheidene dezer 116 stanzen zijn zeer schoon en werden zelfs waardig gekeurd onveranderd in het definitieve epos te worden opgenomen. Men kan veronderstellen, dat de jeugdige dichter, afgeschrikt door de moeilijkheid en uitgebreidheid van het onderwerp, dit voorloopig liet rusten, daarna den *Rinaldo* schreef en na grondige studiën te Padua en te Bologna het eerste onderwerp weer ter hand nam in 't begin van 1566. In 1575 was het gedicht voltooid en in 1576 ook gereed voor de pers. Zie *De Katholiek*, Dl. CVIII, bl. 274, 291 vv. en 298. — Uit bovengenoemden brief kan dus niet bewezen worden, dat Tasso de noodige spontaneïteit en inspiratie voor zijn heldendicht miste.

opzichtens een dichter *van zijne jaren en zijne levensomstandigheden* koesteren kan; maar aanmerkelijk zijn van den anderen kant ook zijne tekortkomingen aan de eischen, die aan een epos met een zoo grootsch onderwerp *per se* moeten gesteld worden.

„In de epische poëzie", zegt Baumgartner te recht [1]), „speelt de leeftijd des dichters een niet geringe rol. Die objectieve rust, waardigheid, helderheid, rijpheid, veelomvattende kennis en ervaring, welke zij vordert, behoort thuis bij den man of den grijsaard, niet bij den jongeling. Wanneer men Tasso's leeftijd in aanmerking neemt, zal men er zich niet genoeg over kunnen verbazen, dat hij in die twaalf jaren [2]) zijner bloeiende jeugd zooveel heeft voortgebracht. Vele dingen, die men anders als fouten zou willen veroordeelen, zal men geheel natuurlijk en verklaarbaar vinden. Over zijn dichtstuk is geheel de betooverende bekoorlijkheid der jeugd uitgestort: in plan, inhoud, kunstmatige uitvoering vertoont zich eene rijpheid, die ver boven zijne jaren reikt, maar toch geenszins de volle kracht van den man, noch de zonnige helderheid van den kalmen grijsaard verraadt. Phantasie en gevoel zijn nog niet uitgegist. De ziel des dichters is nog niet die geheel heldere, rustige spiegel geworden, waaruit het bonte wereldtooneel onafgebroken weerstraalt. Lust en hartstocht, liefde en zwaarmoedigheid doen het nog licht beweegbare spiegelvlak rimpelen, en in stede van de groote daden der kruisvaarders treedt ons maar al te dikwijls het beeld des dichters zelven tegen, nu eens in de gedaante van een verliefden Olinde en Reinout, dan weer in ernsthaftige heldenfiguren, in welke hij zich als 't ware boven de droomen zijner jeugd zoekt te verheffen en zich te verplaatsen in de hoogste idealen van ware ridderlijkheid. Alle zijne helden zijn overtrokken met den hoofschen tooi der Italiaansche *cortesia*; geen enkele bezit die oorspronkelijke en krachtige

---

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach* (April 1895).

[2]) Zie de noot op bl. 97.

eigenaardigheid van het volkskarakter, waarvan de dichter zelf verstoken is; ja zelfs Godfried van Bouillon ondergaat den invloed van dien zachten ernst en melancholie, die den dichter was toebedeeld. Nu, Tasso kon dan ook zijne natuur niet afleggen, noch in ééns 30 jaren ouder worden. Doch wat in het bereik zijner krachten stond heeft hij geleverd".

Voegen wij hierbij, dat hij overal blijken geeft, eene voor zijn leeftijd buitengewone belezenheid te bezitten, alsmede eene niet geringe kennis van aardrijkskunde en geschiedenis, gelijk Chateaubriand aantoont [1]), die met de *Gerusalemme* in de hand de H. Stad en hare omstreken doorkruiste en zich verbaasde over 's dichters nauwkeurige beschrijvingen; eindelijk, dat hij ook zijn *tijd* vooruitstreefde door zijn helder inzicht in de eischen van het epos. Reeds zijn pogen om aan de ontaarde poëzie hare vroegere waardigheid terug te schenken verdient den dank van het nageslacht. Van den anderen kant is het weer niet te verwonderen, dat hij niet geheel ontkwam aan den invloed zijner omgeving, dat hij nl. zijn offer bracht aan de romantiek, die heilig en onheilig dooreenmengde; aan het humanisme, dat eene te groote voorliefde had voor de imitatie en deze zelfs als een onafwijsbaren eisch voor den goeden stijl beschouwde [2]); aan den smaak en de mode der hofkringen, wier ziekelijke wuftheid 's dichters geest was binnengedrongen en in niet geringe mate de verheven waardigheid van zijn christelijk epos deed schuil gaan.

Alvorens de verdiensten en tekortkomingen der *Gerusalemme Liberata* in 't bijzonder te bespreken, achten wij het dienstig een overzicht te geven der 20 zangen van het epos.

Reeds zes jaren hebben de Christenstrijders in het Oosten doorgebracht, als de Almachtige besluit een einde te maken aan hunne werkeloosheid en oneenigheden, en den engel Gabriël afzendt naar

---

[1]) *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, 5e partie.

[2]) Zie Cantù, *Storia della letteratura italiana*, p. 243.

Godfried van Bouillon, die den Raad vergaderen moet en verkoren is den heirstaf te dragen. Op het woord van Peter den Kluizenaar wordt Godfried dan tot opperbevelhebber uitgeroepen, houdt eene groote wapenschouwing en trekt op naar Jerusalem (1ste zang).

Intusschen bereidt zich Aladijn, koning van Jerusalem, tot tegenweer, bijgestaan door den toovenaar en renegaat Ismeen. Op aanraden van dezen laatsten wordt uit eene christenkerk een beeld der H. Maagd geroofd en als palladium in eene moskee geplaatst. Doch den volgenden morgen is het verdwenen. Als nu Aladijn, in woede ontstoken, alle Christenen der stad om hals dreigt te brengen, komt de edele jonkvrouw Sofronia, om haar volk te redden, zich zelf aanklagen, het beeld te hebben weggenomen en verbrand. Zij wordt geboeid en naar den brandstapel gevoerd. Doch daar verschijnt Olinde, die haar in 't geheim liefhad en niet kon verdragen, dat zij onschuldig ter dood gebracht zou worden, en klaagt zich zelven als den dader aan. Beiden worden aan den brandpaal gebonden, maar nog bij tijds door den invloed van Klorinde, eene fiere saraceensche krijgsheldin, gered. Intusschen komen de sluwe Aleet en de woeste, ontembare Cirkassiër Argant uit naam van Egypte's vorst aan Godfried te Emmaus voorstellen, dat hij de vijandelijkheden zal staken en vrede sluiten. Godfried weigert, en terwijl Aleet naar zijn vorst wederkeert, gaat Argant naar Jerusalem en voegt zich bij de heidenen, aldus het kostbaar zwaard, dat hij van Godfried ontving, tegen den edelmoedigen gever keerend (2e zang). — Bij den eersten aanblik der H. Stad barsten de Christenstrijders in jubelkreten los en doen boete over hunne zonden. Binnen de veste rusten zich allen ten strijde. Klorinde trekt aan 't hoofd eener bende tegen de Christenen op, terwijl Herminia, eene dochter van koning Kassan, op eene torengaanderij aan Aladijn de voornaamste Christen legerhoofden aanwijst o. a. Tankred, voor wien zij liefde had opgevat, toen zij zijne krijgsgevangene was. Juist drilt Tankred in het gevecht de lans tegen Klorinde en werpt haar den helm van het hoofd. Nu herkent hij haar en blijft, door de min betooverd, staan. Dan noodt hij haar tot een tweestrijd buiten het kamp. Zij gaat, maar wordt door een krijger aan den hals gewond. Tankred zet dezen achterna, doch nu komt van den eenen kant Dudo, van den anderen Argant tusschenbeide. Men wordt handgemeen en Dudo sneeft, door het zwaard van Argant neergeveld. Nadat Godfried voor den overleden held eene

plechtige uitvaart heeft laten houden, zendt hij mannen naar een naburig bosch om hout te hakken voor de belegeringswerktuigen (3e zang).

Maar Pluto, de koning der duivelen, vergadert zijn helleraad en zendt booze geesten uit, om de plannen der Christenen te verijdelen. Op aanblazing dan der hel vertoont zich de bekoorlijke tooveres Armida, nicht des konings van Damascus, in het christenkamp en vraagt onder leugenachtige verhalen aan Godfried tien helden, met wier bijstand zij geleden onrecht zal kunnen wreken. Eerst weigert de veldheer, doch moet eindelijk zwichten voor den aandrang van zijn eigen broeder Eustaats en vele anderen, die door hare helsche listen verleid zijn (4e zang). — Er zal een opvolger gekozen worden voor Dudo. Eustaats wekt in den jeugdigen held Reinout het verlangen naar die eereplaats, maar Gernant, door een boozen geest aangehitst, wordt zijn mededinger en beschimpt hem op zoo grievende wijze, dat de opvliegende Reinout, buiten zich zelven van toorn, hem zijn zwaard in het hart stoot. Om eene vernederende bestraffing door den veldheer te ontgaan, laat Reinout zich overhalen het christenleger te verlaten. Intusschen voert Armida de 10 ridders met zich, bij welke zich heimelijk nog verscheiden andere aansluiten, zoodat het leger zeer verzwakt wordt (5e zang). — Begeerig naar roem komt Argant nu de Christenridders tot een gevecht uitdagen en Tankred biedt zich aan. Beiden worden gewond en beloven elkaar, na 6 dagen den strijd te zullen hervatten. De teedere Herminia, die van een toren het tweegevecht had aanschouwd, verlaat des nachts in de wapenrusting van Klorinde de stad, om Tankred te gaan verplegen. Polyfern, een Christen verspieder, ziet haar, en in den waan dat het Klorinde is, zet hij haar achterna en drijft haar op de vlucht. Wanneer Tankred, die in denzelfden waan verkeert, dit verneemt, springt hij te paard en rent voort om haar te ontzetten. Hij kan Herminia echter niet inhalen (6e zang). Deze vindt een veilig verblijf bij herders aan den Jordaan, terwijl Tankred op eene bedrieglijke wijze gevoerd wordt naar Armida's tooverslot, dat oprijst in de Doode Zee, en daar door haar wordt gevangen gehouden. Na verloop der 6 dagen treedt Argant weder te voorschijn om den strijd te hervatten, en de oude Reimont van Toulouse, beschermd door een engel, stelt zich in Tankreds plaats. Maar een verraderlijke pijl uit het vijandelijk kamp treft Reimont en nu verandert de

tweestrijd in een algemeen gevecht. De hel verwekt een onweer tegen de Christenen, onder wie vooral Klorinde en Argant eene groote slachting aanrichten (7e zang).

De tegenspoeden der kruisvaarders vermeerderen. Een ridder brengt de tijding, dat de Deensche prins Swen, die hulptroepen aanvoerde, door Soliman, den onttroonden sultan van Nicea, overvallen en gedood is met schier al de zijnen. Te gelijker tijd wordt in het kamp Reinouts wapendos aangebracht, die gevonden was met bloed bevlekt en zeer beschadigd. De hellemachten zetten den Italiaan Argillan en anderen aan tot muiterij tegen Godfried, wien Reinouts dood geweten wordt; maar de veldheer, door den Hemel gesterkt, bedwingt het oproer enkel door zijne stem (8e zang). — Doch daar verschijnt Soliman met een leger Arabieren, door helschen invloed gedreven, overvalt de Christenen bij nacht en richt een vreeselijk bloedbad onder hen aan. O. a. bezwijken Latijn en zijne vijf zonen. Ook Klorinde aan 't hoofd der Saracenen en Argant mengen zich in den strijd. Godfrieds dapperheid doet den moed der zijnen herleven en God zendt den aartsengel Michaël om de machten der hel te verdrijven. Nog blijft de uitslag twijfelachtig, als Tankred en de 50 ridders, die Armida gevolgd waren, eensklaps aanstormen en de krijgskans doen keeren (9e zang). Soliman zelf vlucht, maar wordt door den toovenaar Ismeen binnen Jerusalem gebracht, waar hij den koning een hart onder den riem steekt. De 50 ridders verhalen hun wedervaren: hoe zij door Armida in visschen veranderd waren en aangezet werden tot afval van het geloof, waartoe echter alleen Rambout zich liet vinden; hoe zij verder geboeid ter marteling naar Egypte gevoerd, doch door Reinout bevrijd werden. Hierop voorspelt Peter de Kluizenaar Reinouts toekomstige heldendaden en de glorie van zijn nageslacht (10e zang).

Eindelijk zijn de Christenen gereed de stad te bestormen. Eerst trekt het leger in plechtigen optocht onder gebed naar den Olijfberg, waar het H. Misoffer wordt opgedragen. Dan voert men de stormwerktuigen aan. Bres op bres is er reeds gemaakt, als Klorinde zeven pijlen afschiet en zelfs den veldheer wondt, terwijl ook Welf, Reimont en Eustaats nederzijgen. Nu ontzinkt den Christenen de moed. Doch Godfried, door een engel genezen, keert in den strijd weder, herroept den moed der zijnen en houdt den strijd vol tot de nacht hem noodzaakt af te laten. Hij redt nochtans de

gewonden, alsmede den grooten stormtoren en andere werktuigen (11de zang). Des nachts verlaten Klorinde en Argant heimelijk de stad en steken den gevreesden houten toren der belegeraars in brand. De Christenen dagen op, Argant bergt het lijf in de stad, doch Klorinde, die zich te lang met strijden had opgehouden, wordt buiten de poort gesloten. Tankred ziet de amazone en haar een onbekenden vijand wanend, gaat hij een hardnekkigen strijd met haar aan, tot zij doodelijk gewond neervalt. De stervende, die pas kort geleden te weten was gekomen, dat zij eene dochter is van den Christen koning van Ethiopië, smeekt haar overwinnaar om het H. Doopsel. Nauwelijks heeft Tankred te dien einde water gehaald of hij herkent haar vol ontzetting en haast zich haar te doopen. Zij reikt hem de kille hand en sterft. Tankred bezwijmt van droefheid, en tot bezinning gekomen blijft hij jammeren en treuren, totdat eindelijk de verschijning der gezaligde Klorinde hem troost biedt. Bij het vernemen van den dood der amazone ontstaat in de stad een groot misbaar en Argant zweert bloedige wraak tegen Tankred (12e zang).

Nieuwe moeilijkheden worden den belegeraars bereid, doordat Ismeen het bosch betoovert en aldus den herbouw van den stormtoren verhindert. Verscheiden ridders begeven zich naar 't bosch, om boomen te vellen, maar worden door wonderbare verschijnselen op de vlucht gedreven. Ook de onverschrokken Tankred moet onverrichter zake terugkeeren, nadat hij bij het inhouwen op een cypres Klorindes klagende stem heeft gehoord. Zoodoende vlot het belegeringswerk niet, terwijl daarenboven de zomerhitte eene verschroeiende droogte veroorzaakt. Eindelijk geeft de hemel op het smeeken van Godfried den gewenschten regen (13e zang).

Daarop verneemt de veldheer in een droomgezicht, dat Reinouts terugkeer noodzakelijk is voor de verovering der stad, want dat niemand anders het bosch kan onttooveren. Twee ridders gaan dan op weg om Reinout te zoeken. Zij ontmoeten een door God bevoorrecht grijsaard, die hen voert naar zijn paleis in den schoot der aarde en hun bekend maakt, dat Reinout zich naar Armida's toovertuin had laten lokken op een der Kanarische eilanden (14e zang). Ondanks de groote moeilijkheden, die hun te wachten staan, aarzelen de ridders niet heen te trekken om den held terug te voeren. Eene jonkvrouw brengt hen op een ranke boot tot bij Armida's toover-

paleis (15e zang). Daar ontdekken zij Reinout en brengen hem met goed gevolg het schaudelijke zijner levenswijze onder het oog. Niettegenstaande de klachten en tranen van Armida vertrekt Reinout met hen, waarop de tooveres, in woede ontstoken, haar paleis vernietigt, met een groot gevolg naar 't H. Land spoedt en zich gaat voegen bij 't Egyptische leger te Gaza, slechts hunkerend naar wraak op haar trouweloozen minnaar (16e zang). In Palestina aangekomen wordt Reinout ontvangen door denzelfden grijsaard, die hem nieuwe wapenen schenkt met name een prachtig schild, waarop hij de heldendaden zijner vaderen gegraveerd ziet. Tevens wordt hem door den grijsaard de toekomst ontsluierd en de roem zijner nakomelingen voorspeld, onder welke de eerrang is weggelegd voor Alfonso II d'Este. Vervuld van moed begeeft zich Reinout naar 't christenkamp (17e zang). Van Godfried ontvangt hij kwijtschelding, belijdt zijne zonden aan de voeten van den Eremiet, bestijgt onder boetgebeden den Olijfberg en gaat naar 't betooverde bosch. Al wat hij daar ziet is even bekoorlijk. Uit een myrteboom komt het beeld van Armida te voorschijn; doch nauwelijks wil Reinout den boom vellen of zij verandert in een dreigenden Briareus. Hij houwt voort; de myrt valt en alle tooverij is verdwenen. IJlings herstelt men nu den stormtoren. Eene duif, draagster van een briefje, waarin de aanstaande komst van 't Egyptische leger aan den koning van Jerusalem wordt geboodschapt, valt in Godfrieds handen. Hij geeft bevel tot de bestorming, terwijl Vafrijn, Tankreds schildknaap, als spion naar 't Egyptische leger vertrekt. Reinout bestijgt het eerst de muren der H. Stad. De aartsengel Michaël laat Godfried in een visioen de hulp van hemelsche strijders aanschouwen; de veldheer springt op de brug en doet hoog van den muur het vaandel des Kruises wapperen. De overwinnaars stroomen de stad binnen (18e zang). Daarop ontstaat een verwoed gevecht tusschen Argant en Tankred, waarin de eerste omkomt, terwijl eindelijk ook de tweede van bloedverlies en uitputting nederzijgt. Intusschen ontmoet Vafrijn in 't Egyptische leger Herminia, die hem herkent en met hem naar zijn meester verlangt terug te keeren. Zij zal alle plannen des vijands openbaren. Beiden vertrekken heimelijk en Vafrijn verneemt van haar, dat acht Saracenen zich als kruisridders willen vermommen om Godfried te dooden. Op de plek aangekomen, waar Tankred in bezwijming

ligt, verpleegt Herminia den gewonde, die daarop naar de stad vervoerd wordt. Vafrijn geeft den veldheer inlichtingen omtrent de aankomst van 't Egyptische leger en den beraamden aanslag (19e zang). Eindelijk verschijnt dit leger. Een bloedige veldslag wordt geleverd: Reimont velt Aladijn neer, Reinout doodt Soliman en bevredigt Armida, zoodat deze zich geheel in zijne handen overgeeft. Emireen, Egyptens heirvoogd, valt door het zwaard van Godfried, die eene volledige zegepraal behaalt en zich nog dienzelfden avond naar de H. Stad begeeft.

„Daar treedt hij, nog van 't rookend bloed bespat,
Met heel zijn heir den heilgen Tempel binnen,
Hangt al zijn wapens neder, knielt bij 't Graf,
En dankt den Heer, die hem de zege gaf" (20e zang).

Hoe dor deze schets ook zij, naar wij vertrouwen zal zij toch doen zien, met hoeveel kunst Tasso strenge eenheid aan rijke verscheidenheid heeft weten te paren. En al valt er opzichtens den aard der verscheidenheid menig voorbehoud te maken, alle feiten, alle episoden, behalve die van Olinde en Sofronia [1]), hangen innig samen en spreiden licht en kleuren over de hoofdhandeling.

Maar zie, hier komt Emile Montégut [2]) aan onzen dichter alle scheppende verbeeldingskracht ontzeggen. Volgens dezen schrijver is er in de *Gerusalemme* geen vinding van karakters noch van gebeurtenissen te bespeuren, maar enkel navolging, die zich niet bepaalt tot de voornaamste concepties, maar doordringt tot in de kleinste bijzonderheden. Dat Tasso veel, ja te veel en soms ook te slaafs nagevolgd heeft, valt niet te ontkennen; schier op elke bladzijde ontmoeten wij iets, dat herinnert aan Homerus,

[1]) N. G. van Kampen (*Proeve eener beoordeelende vergelijking der vijf beroemdste heldendichten*, bl. 215) vindt in deze episode „eene nauwere gemeenschap met het geheel dan men zich gewoonlijk voorstelt". Volgens hem dient zij „om twee hoofdkarakters der ongeloovigen in 't juiste licht te stellen": het wantrouwen, de wreedheid en bekrompenheid van Aladijn en de grootmoedigheid van Klorinde.

[2]) *Poètes et artistes de l'Italie*, p. 86, 87.

Virgilius, Livius, Ovidius, Lucanus, Claudianus, Dante, Ariosto, zelfs Pulci of Bojardo; maar wij durven toch vragen: is het plan in zijn geheel dan geen meesterlijke schepping? Zijn de meeste tafereelen niet in hoofdzaak vindingen en alleen navolgingen, wat de onderdeelen betreft? Hebben Tasso's personen, schoon gedeeltelijk imitaties, niet zeer veel oorspronkelijks, leven zij geen eigen, zelfstandig leven, zoo zelfs dat niet weinige als onsterfelijke figuren te beschouwen zijn in veel hoogere mate dan hunne prototypen? Weet de dichter niet menig model te verwerken, te idealiseeren, het oude met het nieuwe te verbinden en beide te vereenigen in de voortreffelijkste harmonie? Dit alles noopt ons veeleer met Blair in te stemmen, waar hij zegt, dat Tasso in de behandeling der geschiedenis blijken geeft van eene rijke en vruchtbare vindingskracht en in het stuk van karakters zoozeer uitmunt, dat hij hierin voor geen dichter, behalve voor Homerus behoeft te wijken [1]).

De sluitsteen van het geheele poëtische gebouw is Godfried van Bouillon, de hoofdpersoon of held. Zij, die beweren, dat de Godfried van Tasso slechts een namaaksel is van den Agamemnon der Ilias of van den pius Aeneas, dat hij te koud is en wel uit woorden, maar geenszins uit daden of karakter recht ontleent op den naam van held, miskennen hem geheel. Tasso heeft hem oneindig hooger geplaatst. Hij is een kruisridder van den echten stempel, een uitstekend soldaat, die heiligheid met heldenmoed vereenigt, een uitnemend veldheer, die aan krijgskundig beleid het overleg van den staatsman paart, eene koninklijke verschijning, rechtvaardig en tevens edelmoedig, fier maar nederig, vervuld van geestdrift en toch gematigd, de bedwinger van den overmoed en beschermer der zwakheid, het toonbeeld der zedelijke en staatkundige grootheid van de middeleeuwen. Waar hij ontoegankelijk blijkt voor den hartstocht, toont hij geenszins ongevoelig-

[1]) Blair-Lulofs, III, bl. 247, 248.

heid, die geen belang inboezemt, maar mannelijke zelfbeheersching, die eerbied afdwingt.

Is de bevrijding van Jerusalem het voorwerp, waarop Tasso in zijn epos van 't begin tot het einde den blik gevestigd houdt, Godfried zal de ziel zijn dier grootsche onderneming. Daarom is het eene wel is waar van de geschiedenis afwijkende, maar overigens zeer gelukkige vinding van den dichter, dat hij zijn held reeds aanstonds na den aanhef tot opperbevelhebber laat aanstellen en wel op eene wijze, die een verheven glans werpt op het onderwerp van het epos zelve en ons vervult van denzelfden eerbied, dien Tasso overal zijn held blijkt toe te dragen. Wij worden verplaatst voor den troon des Allerhoogsten, die de opperste leiding der heilige onderneming in handen heeft; wij zien Gabriël, den bode der Verlossing, op Gods woord omkleed met

„Een menschenvorm uit dunne lucht geweven",

terwijl toch

„een gloed van zalig hemelleven"

door de plooien speelt van 't aangenomen kleed; wij zien hem met een vleuglenpaar,

„Zoo wit als sneeuw, gezoomd met gouden pluimen",

de sferen doorklieven en aan Godfried boodschappen, dat hij door den Almachtige bestemd is tot leidsman der Christen legerscharen, dat hij de uitverkorene is, wien de bevrijding der H. Stad is toevertrouwd. En reeds aanstonds toont de held het ontzag, dat de dichter ons voor hem heeft ingeboezemd, te verdienen, wanneer wij hem in warme en krachtige taal, vervuld van ijver voor de zaak Gods zijn doorluchtig heldental hooren aansporen niet langer te talmen, maar onverwijld naar Jerusalem op te rukken. En wanneer hij daarna eene grootsche wapenschouw houdt, wanneer hij in zijne volle waardigheid op een heuvel heeft

postgevat en de eerbiedige huldiging van alle legerscharen ontvangt, zouden wij geneigd zijn ons aan te sluiten bij die duizendtallen, die daar in statigen optocht voor zijne en onze oogen voorbijtrekken.

Uit dit alles moge blijken, hoe verbazend hoog Tasso zijn held reeds in 't begin heeft geplaatst. Ook in 't vervolg is hij steeds het middelpunt der gansche onderneming. Van zijn beleid gaan de gewichtigste besluiten uit; zijne hooge wijsheid beslist in de grootste moeielijkheden; hij heeft de draden in handen, die alles moeten bewegen; tegen hem vereenigt zich dan ook de macht van vijand en hel, en terwijl anderen bezwijken, stuiten op zijn heldenmoed en geestkracht, op zijne voorzichtigheid en heilige zelfbeheersching geweld en list en verleiding af. Wel hadden wij gaarne gezien, dat de dichter hem menigvuldiger in 't volle licht op het tooneel had laten verschijnen, maar wij behooren toch ook niet te vergeten, dat hij als veldheer, die de zaken leidt, niet zelden noodzakelijk op den achtergrond moet blijven. Daarbij, te geschikter tijd weet hij ook op den voorgrond te treden en krachtdadig te handelen. In al zijne verhevenheid zien wij hem, als hij, gelijk een aartsvaderlijk priester, na eene lange droogte vol geloof den Heer om regen smeekt (13e zang); in al zijne fierheid, als hij in het oproer, door Argillan bewerkt, niet als Ulysses een of anderen Thersites met zijn schepter slaat, maar zonder helm of zwaard de muiters te gemoet treedt en alleen door houding en stem de oproerige kreten doet verstommen (8e zang). In dapperheid en doodsverachting behoeft hij voor niemand onder te doen. Dit toont hij, bijv. als na het tweegevecht tusschen Argant en Reimont de Saracenen, door de hel geholpen, alle Christenridders doen zwichten: Godfried staat pal en waagt zelfs tweemaal een uitval (7e zang). Evenzeer schittert zijn heldenmoed in den geweldigen strijd tegen Soliman (9e zang) en in de bestorming van Jerusalem (11e zang). Waar hij hemelsche hulp of voorlichting ontvangt is dit noodzakelijk wegens de overmacht

der hel of althans niet van dien aard, dat daardoor zijn persoonlijke moed wordt verduisterd. Nog in de laatste beslissende gevechten verricht hij wonderen van dapperheid. Hij is het, die de banier des Kruises het eerst op de heilige veste plant; hij slaat den laatsten slag in het neervellen van Emireen, den veldheer van 't Egyptisch leger; hij treedt dan ook aan de spits van het heir, dat dankend komt neerknielen bij het H. Graf.

De overige Christenhelden en de Saraceensche strijders zijn in meerdere of mindere mate geschetst naar typen uit Homerus, Virgilius, Bojardo of Ariosto. De ridders, die Godfried omgeven, beantwoorden zoo goed niet aan het karakter van een middeleeuwschen kruisridder; zij hebben meer overeenkomst òf wel met de helden der ridderromans òf met de hoofsche *cavalieri* van Tasso's tijd. Doch dit alles belet niet, dat zij in voldoende mate oorspronkelijkheid bezitten, scherp afgeteekend en uitnemend ontwikkeld zijn. Hoewel min of meer geïdealiseerd, zijn zij geene onmogelijke wezens, maar menschen met vleesch en bloed, in wier hart natuur en geloof een onderlingen kamp voeren en die nu eens gehoor geven aan de wet des Evangelies, dan weer aan de stem der hartstochten. Over 't algemeen vertoont Tasso in de karakters zijner Christenstrijders ook eene verscheidenheid Homerus waardig. Zelfs die minder op den voorgrond treden als Boudewijn, Eustaats, Willem, Welf, Dudo, Gernant, Argillan, Rambout hebben eigenaardige, goed te onderscheiden trekken. Minder verscheiden zijn de Saraceensche aanvoerders onderling, doch sterk contrasteeren zij met de Christen hoofdpersonen. Hoezeer, b.v. verschilt de wijze, nederige, edelmoedige, onverschrokken Godfried van den trotschen, laatdunkenden Emireen en ook van den angstig voorzichtigen Aladijn. Hoezeer is de zwakke grijsaard Aladijn weer onderscheiden van den hoogbejaarden Reimont van Toulouse, rijp in ervaring, maar jeugdig in krachten. Hoezeer steekt Tankreds edelmoedigheid af bij Argants ruwe woede; Reinouts opbruisende en onstuimige heldenmoed

bij Solimans sluwheid en taaie kracht. En wat sprekend verschil bestaat er zelfs tusschen den heiligen Peter den Eremiet en den afvalligen toovenaar Ismeen!

Sommigen rekenen het onzen dichter als eene fout aan, dat hij aan de Muzelmansche strijders zooveel edelmoedigheid en ridderlijkheid niet toekent als aan de Christenhelden, en stellen hem in dit opzicht tegenover Homerus. Men vergete evenwel niet, dat Grieken en Trojanen met betrekking tot godsdienst en zedelijkheid gevoeglijk op ééne lijn konden gesteld worden, geenszins echter Christenen en Turken. Men vergeve het Tasso, dat hij het moderne liberalisme en indifferentisme nog niet kende, en late hem en zijnen tijdgenooten het goed recht te gelooven, dat het Evangelie van God kwam en de Koran van den duivel, en gevolgelijk ook te meenen, dat er bij de volgelingen van den Profeet meer plaats was voor helsche invloeden en menschelijke boosheden dan bij de Christenen. Zoover gaat Tasso echter niet, dat hij, naar Montégut beweert [1]), van zijne Saracenen caricaturen maakt en hun schier al het menschelijke ontneemt. Argant b.v. blijft bij al zijne gebreken eene belangwekkende figuur om zijne onbezweken dapperheid en zijn diep gevoel voor krijgseer; evenzeer de sultan Soliman, die met een ontembaren heldenmoed en eene vurige vaderlandsliefde iets koninklijks weet te verbinden.

Niet minder verscheidenheid spreidt Tasso ten toon in de schilderingen en verhalen, die de bevrijding van Jerusalem meer van nabij betreffen. Grootere en kleinere gevechten, verrassingen en overrompelingen, tweekampen en bloedige veldslagen, kortere en langere toespraken, onderhandelingen, beraadslagingen, bestormingen, dit alles wisselt voortdurend af en vormt eene reeks van levendige en sprekende tafereelen, met groote kunst en kleurenpracht geschilderd en samensmeltend met de ontwikkeling der karakters en met den voortgang en de voltooiing der hoofd-

[1]) l. c. p. 12.

handeling. Vele zijner redevoeringen, ofschoon herinnerend aan Virgilius, Livius en andere classieken, zijn toonbeelden van welsprekendheid. Ook in 't beschrijven van veldslagen mag Tasso met Homerus vergeleken worden, en onder zijne tweekampen — overigens geheel volgens de regels der ridderlijkheid van de zestiende eeuw gevoerd — zijn meesterstukken te vinden, weshalve hij in zijn tijd gold als wetgever der duellisten.

In navolging van Homerus en Virgilius wil onze dichter aan zijn onderwerp grootheid en verhevenheid bijzetten door het wonderbare. Beter dan Camoëns begreep hij, dat vaarwel moest gezegd worden aan de heidensche mythologie en gebruik gemaakt van 'tgeen de christelijke godsdienst in dit opzicht aan de hand doet. En het moet erkend worden: allergelukkigst heeft hij niet zelden hiervan partij getrokken. De zending van Gabriël, de fnuiking der macht van de duivelen door Michaël, de verschijning van dezen aartsengel, als hij aan Godfried de hemelsche machten toont, die voor de Christenen strijden — eene verheven navolging van Virgilius, — de vergadering der hellemachten en hare tusschenkomst ten gunste der ongeloovigen zijn vindingen, die niet alleen overeenstemmen met de bekende denkwijzen der historische kruisvaarders, maar ook zeer gepast zijn aangebracht en de majesteit van het geheel aanmerkelijk verhoogen. Hetzelfde kan echter geenszins gezegd worden van een ander soort wonderen, waarvan Tasso een zeer ruim gebruik maakt, nl. de tooverij. Over 't algemeen strookt deze weinig met de waardigheid van een heldendicht en zeker wel het minst met de waardigheid van dit christelijk epos. Het ontbreekt haar aan grootheid, naar Chateaubriand te recht opmerkt [1]). Over 't algemeen heeft zij ook geen voldoenden grond in de waarheden van den godsdienst en berust veeleer op het volksbijgeloof. En al willen wij toegeven, dat er omstandigheden kunnen zijn, die een matig gebruik der

[1]) *Génie du Christianisme*, 2e partie, liv. 4e, ch. 6.

tooverij in de poëzie wettigen: de aanwending, die zij bij Tasso vindt, de groote rol, die zij in zijn epos speelt, hoezeer dan ook aanleiding gevend tot heerlijke beschrijvingen, is aan ernstige bedenkingen onderhevig. Waar hij den knoop van 't geheele gedicht legt in het betooveren van een bosch, ontneemt hij evenveel grootheid aan zijn dichtstuk, als hij beteekenis hecht aan die duivelskunst. Met wat schittering van licht en kleuren ook het tooverpaleis van Armida is gemaald, geloofwaardig is deze schildering niet, noch bevorderlijk aan den indruk, die het grootsche onderwerp van 't epos moet teweegbrengen. Potsierlijk zelfs is de verandering der tien helden in visschen en de afdaling van Ubald en zijn gezel naar het middelpunt der aarde. En nu moge 's dichters leeftijd, zijne voorliefde voor betooverende beschrijvingen, de smaak van zijn tijd — in de ridderromans waren tooverijen schering en inslag — het overmatig gebruik van dit wonderbare genoegzaam verklaren, te rechtvaardigen is het echter niet.

Nog minder verdedigbaar zijn de uitgebreide liefdegeschiedenissen, die Tasso, zij het ook allerkunstigst, in zijn epos inweeft en, voor een gedeelte althans, met de tooverij verbindt. Zeker wijkt de dichter niet van het classieke epos af door den machtigen hefboom der liefde in beweging te brengen. Homerus en Virgilius gaven hem hiertoe het voorbeeld. Maar geheel verliet hij hunne zijde en trad hij op het gebied der middeleeuwsche ridderpoëzie, als hij aan de liefde eene zoo bovenmatig groote plaats inruimde en haar zoozeer op den voorgrond plaatste. Niet alleen den omvangrijken Armida-roman werkt hij allerkunstigst tusschen de verschillende bedrijven in, maar laat te gelijk nog een nieuwen afspelen tusschen Klorinde en Herminia van de eene en Tankred van de andere zijde, en reeds in den tweeden zang een kleineren tusschen Olinde en Sofronia, die naar behooren met een huwelijk eindigt.

Wat nu de karakterteekening aangaat der vrouwen, die in deze romans voorkomen, hierin is Tasso uitnemend geslaagd.

De levendigheid, verscheidenheid en nauwkeurigheid, waarmede hij zijne heldinnen schildert, zijn bewonderenswaardig. Reeds zijne Sofronia roert ons door hare kalme, maar hooge en heldhaftige godsvrucht. Vooral echter zijne Armida, die doortrapte maar toch hartstochtelijke verleideres en coquette, alsmede zijne teedere, zachtaardige Herminia, wier natuurlijke schuchterheid door den hartstocht in roekeloozen stoutmoed verandert, en zijne hooghartige, maar toch edelaardige Klorinde, die ondanks hare onmogelijke heldendaden toch het karakter der vrouw niet verloochent, blijven onsterfelijke figuren, alleen door eene meesterhand zoo te malen.

In den Armida-roman heeft Tasso er naar gestreefd geheel de harmonische weelde zijner jeugdige phantasie ten toon te spreiden. De bekoorlijkste schilderingen reiken elkaar de hand; de zoetste tonen ontspringen voortdurend aan zijne snaren en huppelen ons ongedwongen te gemoet; eene wereld van wonderen ligt voor ons open; zelfs het onmogelijke schijnt werkelijk te leven: met zooveel frischheid, aanschouwelijkheid en kleurenpracht is alles ons voor oogen getooverd.

De held van dezen roman is Reinout, een geheel gefingeerd persoon. Wel wil Tasso hem niet laten doorgaan voor den hoofdpersoon van het epos — immers:

„Hem is de tweede, u de eerste plaats beschoren" [1]),

zoo spreekt een hemeling tot Godfried — maar toch heeft de dichter hem met zooveel voorliefde behandeld en zoozeer in het licht gesteld, dat hij somwijlen zelfs Godfried overschaduwt. In hem, den Achilles van het heldendicht, wil Tasso het huis D'Este verheerlijken, welks stamvader hij heet, en tevens den roem verkondigen van het ridderlijke Italië. In dezen sympathieken held, die eenigermate de zoete en weelderige droomen van Tasso's

[1]) Zang 14, st. 13.

eigen jeugd vertegenwoordigt, ontdekken wij hetzelfde karakter als in den gelijknamigen hoofdpersoon van 's dichters romantisch epos *Rinaldo*. 't Is een jongeling in den vollen bloei der jeugd, opbruisend, vervuld van eergevoel, heldenzin en kracht, maar in staat tot alle dwaasheden van zijn leeftijd. In de *Gerusalemme* echter is Reinout omgeschapen in een vromen kruisridder; hij is besloten alle zijne krachten te wijden aan de bevrijding der H. Stad. Daarom stuiten de eerste pijlen van Armida, die zoovele andere ridders, zelfs grijsaards wondden, op hem af, en slechts na zijn roekeloozen manslag, in de eenzaamheid ronddolend, wordt hij het offer harer helsche listen. Nu echter schijnt al het heldhaftige, ja het mannelijke in hem verdwenen. Verre van zijne tochtgenooten gaat hij in Armida's tooverpaleis zich aan het onwaardigst zingenot overgeven. Doch wij vernemen, dat volgens den wil des Hemels van dezen lichtzinnigen, plichtvergeten ridder de inname der H. Stad afhangt. Hij alleen toch is in staat het bosch te onttooveren, welks hout noodzakelijk is voor de bestorming van Jerusalem. Deze voorstelling nu kan den toestand der gezonde critiek niet doorstaan. Inderdaad, is het niet hinderlijk, dat de goede uitslag van een zoo heiligen strijd, zichtbaar door God gewild en beschermd, afhankelijk gemaakt wordt van een grilligen, ijdelen, door den wellust ontzenuwden ridder, zoodat zelfs de vlekkelooze en heldhaftige hoofdpersoon der handeling daardoor eenigszins op den achtergrond geraakt? De reis der twee ridders, die Reinout zullen opsporen en naar het kamp der kruisvaarders terugvoeren, geeft den dichter gelegenheid, zijne phantasie geheel den vrijen teugel te laten. Hier vooral, waar ook aan de zinnelijkheid min of meer voldoening wordt geschonken, oogst Tasso den lof in der ongeloovige critiek; en het valt niet te ontkennen: niets heeft meer bijgedragen om zijn epos populair te maken, dan de betooverende tooneelen, ons hier voor oogen gesteld. Ook de dichter zelf hechtte er hooge waarde aan. Dit behoeft ons echter niet te weerhouden als onze overtuiging uit te spreken,

dat voorstellingen, als wij aantreffen bij de schildering van Armida's toovergaarden, niet alleen uit zedelijk, maar ook uit aesthetisch oogpunt aan bedenkingen onderhevig zijn, en dat het genot, 't welk men er in vinden kan, van geheel anderen aard is dan het reine, hartverheffende gevoel, door de ware kunst veroorzaakt [1]). Erkennen wij echter, dat Tasso Reinouts afdwalingen geenszins wil vergoelijken en in zijne beschrijvingen toch immer zekere terughouding in acht neemt. Armida zelf, slachtoffer en daarna wreekster van haren hartstocht, wordt aan 't einde van het epos door den rouwmoedigen, weer heldhaftig geworden Reinout tot bekeering gebracht.

Tankred, de held van een anderen roman, de tweede, die in het epos het ridderlijke Italië moet vertegenwoordigen, is minder de historische kruisvaarder dan wel de volmaakte paladijn der ridderromans. De groote daden der kruisridders hadden den dichters der middeleeuwen aanleiding gegeven eene ideale heldhaftigheid voor te stellen, eene heldhaftigheid der eer, der liefde, der trouw, in Italië zich vooral kenmerkend door eene hooge edelmoedigheid in 't verdedigen der Kerk, der verdrukten, der zwakken en der vrouwen. Zulke helden stelde de ridderpoëzie voor; zulk een held is Tankred. Voor een kruisridder is hij dapper, stoutmoedig en edelmoedig genoeg, maar te week en te verwijfd. Als een echte liefderidder ondervindt hij voortdurend tegenspoed in 't bevredigen van zijn hartstocht. Klorinde, de fiere amazone, heeft zijn hart gewond, maar is hem even snel ontsnapt, als voor zijn oog verschenen. Door hare dapperheid blijft zij den Christenen voortdurend afbreuk doen, wat Tankred lijdelijk moet aanzien, tot hij haar eindelijk in een tweegevecht bekampt en overwint, zonder haar evenwel te herkennen. Pas ontdekt hij, wie hem met zooveel heldenmoed bestreden heeft, als zij zal gaan sterven. Hij doopt

---

[1]) Vgl. J. Jungmann, *Aesthetik*, 3e Aufl. n. 319; G. Longhaye, *Théorie des Belles Lettres*, 2e ed. p. 83 seqq.

haar nu en is troosteloos om haar verscheiden. Meesterlijk en met diep gevoel heeft Tasso het treffend tooneel van Klorindes laatsten strijd geschilderd. Zeer veel kunst ontwikkelt hij ook in de geschiedenis van Herminia. Deze bemint Tankred evenzeer, als hij zelf Klorinde. Hoe schuchter en zachtaardig zij ook is, toch doet haar de hartstocht om Tankred het ridderstaal aangorden. Aanvankelijk is zij echter al even ongelukkig als Tankred. Zij moet voor hem vluchten en beklaagt bij idyllische herders in zoete melancholie haren rampspoed. Later heeft zij het betrekkelijk geluk den zwaar gewonden Tankred te verplegen. Omtrent haar later lot blijven wij in 't duister.

Het moet erkend worden, dat Tasso deze beide romans op eene allerkunstigste wijze met de hoofdhandeling heeft weten te verbinden, zoodat het geen eigenlijk gezegde episoden zijn, maar ware bestanddeelen van het epos, die niet alleen veel verscheidenheid, maar ook nieuwe verwikkelingen aanbrengen en het hunne bijdragen om de aandacht gespannen te houden tot aan de eindontknooping, waar tevens alle ondergeschikte moeilijkheden verdwijnen. Zeker heeft de dichter dus voldaan aan den zwaren eisch, dien hij zich stelde: rijke verscheidenheid te vereenigen met strenge eenheid. Overal heeft hij de classieke eenheid zorgvuldig in het oog gehouden en wel zonder de zaken te verwringen: alles is harmonisch gegroepeerd en 't geheel gemakkelijk te overzien.

Door het romantische gedeelte van zijn epos: de liefdegeschiedenissen en de toovertooneelen, die hiermede samenhangen, heeft Tasso zich wel den meesten naam verworven; en zeer zeker zijn hier kunstschatten te vinden van de hoogste waarde. Wij aarzelen echter niet het Cantù na te zeggen: „dit alles is even schoon gevonden als te onpas aangebracht" [1]). Hoe vernuftig ook uitgedacht, kan de kunstmatige eenheid niet bewerken,

[1]) l. c. p. 313.

dat deze dingen op eene eenvoudige en natuurlijke wijze met de eigenlijke hoofdhandeling samenhangen. Het onderwerp der *Gerusalemme* is grootsch en verheven. Het gedicht wil den triomf bezingen van de vereenigde Christen legerscharen en het christelijk geloof op de krijgsmacht en de dweperij van het Mahomedanisme, den triomf der christelijke liefde, die de Europeesche volkeren verbroederde en heiligde. In zulk een onderwerp nu ligt het „ewig Weibliche" toch zeker tamelijk ver van de hand. Desniettemin gaat de dichter er met inspanning naar zoeken en eene zoo groote plaats er voor inruimen, dat wij bij eene onderneming, waar alles moed en koenheid ademt, schier evenveel vrouwelijke weekelijkheid te aanschouwen krijgen als mannelijke kracht, en in twijfel geraken, of het geheele dichtstuk een ridderroman met historisch-godsdienstigen achtergrond te noemen is, dan wel een classiek heldendicht met omvangrijke, sterk gekleurde romantische elementen. Eene bonte vermenging van zoo heterogene bestanddeelen moet dan ook zeer schadelijk werken op den indruk van het geheel. De romantische tooneelen zou men kunnen samenvoegen tot eene schitterende opera à la Tannhaüser, maar zij vernietigen de werking der classieke deelen van het epos. Onderdeelen bevallen, verrukken, betooveren u, maar de eindindruk is geenszins machtig; in verre na beantwoordt hij niet aan het grootsche, het verhevene, het majestueuze, dat het onderwerp aanbood. Naar onze meening blijft Tasso hier ook niet juist getrouw aan de beginselen, door hem zelven in zijne *Discorsi* verdedigd. Gelijk wij gezien hebben [1]), meende de dichter, dat de epicus in zijn tijd meer naar verscheidenheid moest streven dan de ouden gedaan hebben. Hij vordert echter zelf, dat alle elementen van het heldendicht zoo moeten zijn ingericht, dat het eene aan het andere beantwoordt (corrisponda). Zijne uitvoerige liefdegeschiedenissen nu beantwoorden stellig

[1]) Boven, bl. 96.

niet aan den aard der hoofdhandeling, hetgeen hij echter geenszins ingezien heeft naar blijkt uit een zijner brieven aan Scipione Gonzaga [1]). Hij had verscheidenheid, echt poëtische verscheidenheid in overvloed kunnen vinden op den bodem der geschiedenis; hij had die kunnen vinden in het samentreffen van zoovele verschillende volkeren, Christenen en Muzelmannen, in den toestand en de historische herinneringen der door te trekken landen, in de eerbiedwaardige gedenkteekenen van 't H. Land, de legenden der kruistochten, de sagen van het Oosten enz. [2]).

Hoe is onze dichter er dan toe gekomen in een zoo bij uitstek mannelijk epos zooveel onmannelijks op te nemen? — Hij was verbonden aan het wereldschgezinde hof van Ferrara; hij moest zich welgevallig maken aan prinsessen en hofdames, die zeker liever naar de lotgevallen van Reinout en Armida luisterden, dan naar uitweidingen op godsdienstig, historisch of politiek gebied. Hij liet zich beheerschen door de droomerijen zijner eigen jeugd, door zijne idyllische natuur, zijne voorliefde tot het zachte

[1]) *Lettere*, I, n. 75.

[2]) In verband hiermede schrijft Chateaubriand: „Que serait-ce donc si le Tasse eût osé employer les grandes machines du christianisme? Mais on voit qu'il a manqué de hardiesse. Cette timidité l'a forcé d'user des petits ressorts de la magie, tandis qu'il pouvait tirer un parti immense du tombeau de Jésus-Christ, qu'il nomme à peine, et d'une terre consacrée par tant de prodiges. La même timidité l'a fait échouer dans son *Ciel*. Son *Enfer* a plusieurs traits de mauvais goût. Ajoutons, qu'il ne s'est pas assez servi du mahométisme, dont les rites sont d'autant plus curieux qu'ils sont peu connus. Enfin, il aurait pu jeter un regard sur l'ancienne Asie, sur cette Egypte si fameuse, sur cette grande Babylone, sur cette superbe Tyr, sur les temps de Salomon et d'Isaïe. On s'étonne que sa Muse ait oublié la harpe de David, en parcourant Israël. N'entend-on plus sur le sommet du Liban la voix des prophètes? Leurs ombres n'apparaissent-elles pas quelquefois sous les cèdres et parmi les pins? Les anges ne chantent-ils plus sur le Golgotha et le torrent de Cédron a-t-il cessé de gémir? On est fâché que le Tasse n'ait pas donné quelque souvenir aux patriarches: le berceau du monde dans un petit coin de la *Jérusalem* ferait un assez bel effet." *Génie du Christianisme*, sec. partie, liv. 1, ch. 2.

en teere, zijn hart „geheel doortrokken van honig, waartoe schijnt bijgedragen door alle dichterlijke bijen van Griekenland en Italië" [1]). Daarbij is het tweeslachtige, dat men in de *Gerusalemme* aantreft, de onnatuurlijke vermenging van het zinnelijke met het heilige en heldhaftige, een kenmerk van Tasso's tijd. De *Gerusalemme* werd gedicht, toen de geest der kerkvergadering van Trente, die de heerschende lichtzinnige en wereldsche levensbeschouwing voor eene hoog ernstige en godsdienstige zou doen plaats maken, zich reeds begon te vertoonen, niet alleen in het zedelijk leven, maar ook in de letteren. Men bevond zich in een tijdperk van overgang. Men aanvaardde het nieuwe, maar kon zich niet op eenmaal scheiden van het oude, dat diep in de maatschappelijke samenleving was doorgedrongen. Tasso's geheele levenswijze in dien tijd weerspiegelt dezen hybridischen toestand. Weekelijkheid en zingenot, ingedronken aan een bedorven hof, wilde hij doen samengaan met diepen ernst en geestdrift voor deugd en heldenmoed. Dit is ook merkbaar in de geheele *Gerusalemme*, zelfs in kleine bijzonderheden. Daar wordt bewondering gewekt voor heldendeugd, maar geen voldoende afkeer getoond van den wellust. Reinout en Tankred strijden met groote dapperheid voor het geloof, maar zijn slaven hunner driften. De episode van Olinde en Sofronia laat ons in twijfel, wat het meest bewondering verdient: liefde of godsdienstzin. Zelfs Reinouts boetetocht naar den Olijfberg wordt met iets tooverachtig zoets overgoten, waartegen het meest onvermengde genot nauwelijks opweegt. Pas ontrukt aan de koozingen eener tooveres geniet hij nu de koozingen van den godsdienst. Ten bewijze laten wij hier de bekoorlijke schildering dier zoete boete volgen:

„Nog straalt omhoog de dichte starrenstoet;
De nanacht schijnt heur afscheid te vertragen;
In 't Oost alleen verraadt een zachte gloed
Van leliën en rozen 't morgendagen,

[1]) Montégut, l.c. p. 71.

Als Reinout naar den groene' Olijfberg spoedt,
Terwijl zijn oog, ten hemel opgeslagen,
De heerlijkheên van nacht en dageraad
In heur vereenden luister gadeslaat.

Hij peinst: „Wat zijn die blauwe tempelzalen
„Verruklijk schoon! Hier bloost de morgentrans,
„Ginds giet de maan heur zilver in de dalen,
„En vonkelt nog de gouden starrenkrans.
„Toch ziet geen menseh die hemelschoonheid stralen:
„Wij letten slechts op d'overwolkten glans,
„Ons met een blik uit de oogen toegevloten,
„Uit stof gevormd en straks in 't stof gesloten!"

Zoo mijmerend heeft hij den hoogsten top
Des bergs bereikt. Door 's Heeren Geest gedreven,
Knielt hij en bidt. Naar 't Oosten blikt hij op,
Hij voelt zijn ziel in hooger sferen zweven.
„Heer!" roept hij uit, „hoor, hoe ik roep en klop!
„Delg uit mijn schuld! delg uit mijn eerste leven!
„Herschep mij naar Uw godlijk beeld en leer
„Mij ademen en sterven tot Uwe eer!"

Hij bidt; en ziet! de laatste starren roeien
Door 't stroomend goud. De dag is opgegaan;
Zijn helm, zijn schild, de groene bergen gloeien
Van 't licht, dat golft zoover zijne oogen gaan.
Hij voelt op eens een frisschen luchtstroom vloeien,
Een hemelvreê waait hem in 't koeltjen aan,
Dat, uit den schoot van 't morgenrood geboren,
Zijn voorhoofd kust en fluistert in zijne ooren.

Een hemeldauw zijgt zachtkens op hem neer,
Als balsemde des Heeren hand zijn lokken;
Zijn kleederdosch, zoo grauw als asch weleer,
Wordt blank, zoodra die druppels hem doortrokken:
Dus schittert ook de dorre lelie weer,
Met morgenparels op de sneeuwen klokken;
Dus ziet de slang, wanneer de lente lacht,
Heur huid verjongd in goudglans en smaragd",

In zijne *Allegoria del poema* heeft Tasso trachten aan te vullen, wat er in zijn epos aan waardigheid ontbrak, door in alles een diepen allegorischen zin te leggen. „De samenstelling des legers uit vele vorsten en krijgslieden", zegt hij, „is een beeld des menschen, die uit ziel en lichaam gelijk de ziel uit vele vermogens bestaat. Het sterke en hooge Jerusalem is het geluk, Godfried (de veldheer) het verstand, Reinout, Tankred en andere legerhoofden de zielsvermogens, de tegenspoeden der Christen legerscharen en de nederlaag hunner hulpbenden zijn de wederwaardigheden des levens en de dood onzer vrienden en magen, de zinnelijke liefde van Tankred en Reinout de verzoeking onzer lagere begeerten ten kwade, Armida de verleiding ten booze, de engelen Gods hulp ten goede". Aan deze allegorie, die pas tijdens de revisie van het dichtstuk is uitgevonden, om bij de Romeinsche censoren het behoud der minnarijen en tooverijen te verzekeren [1]), is echter weinig of geen waarde te hechten.

Eene niet geringe beschuldiging brengt Chateaubriand tegen Tasso in, nl. dat zijn gevoel bijna altijd valsch is [2]). De beroemde schrijver voert echter geen enkel getuigenis aan tot staving zijner aanklacht, terwijl voor het tegendeel bewijzen te over zijn te vinden. Men herinnere zich slechts de geschiedenissen van Olinde, Herminia, Tankred, Klorindes dood, Armida's wanhoop, om nog te zwijgen van het mannelijk gevoel, dat Godfried menigmaal toont, en de ruwe, maar toch echte opbruising van Argant. Misschien echter slaat Chateaubriand's verwijt vooral op de wijze van uitdrukking, op de zoogenaamde concetti of gezochte spelingen van het vernuft, ijdelen pronk, subtiliteiten, affectatie, die men in 's dichters stijl gegispt heeft en die Boileau zelfs aanleiding gaven

---

[1]) Zie *Lettere*, I, n. 48.

[2]) „Le Tasse est presque toujours faux quand il fait parler le coeur." *Génie du Chr.*, 2e part., liv. 1, chap. 2.

Tasso's klatergoud tegenover het goud van Virgilius te stellen [1]). 't Is waar, op sommige plaatsen, en vooral waar hij roerend en aandoenlijk wil zijn, kan men Tasso te recht gekunsteldheid ten laste leggen, en wij erkennen gaarne, dat hij over 't algemeen in natuurlijkheid en innigheid van gevoel voor Homerus en Virgilius moet onderdoen; maar deze fouten zijn bij hem toch zoo veelvuldig niet als velen beweren. Zeer ten onrechte wordt hij de vader der concetti genoemd; onrechtmatig is ook de schimp van Boileau, want een handjevol klatergoud daargelaten, heeft Tasso echt goud in overvloed, niet zelden even fijn als het fijnste van Virgilius.

Wat overigens zijn stijl betreft, heeft men gewezen op lombardismen en latinismen, onnauwkeurige uitdrukkingen, armoede van taal, die hem noodzaakt te repeteeren; maar de betooverende welluidendheid en bekoorlijkheid, die zijne dictie doorgaans kenmerkt, doet die vlekjes voorbijzien en zijn hooge geest schijnt alles wat hij aanraakt te veredelen. Nu eens golven de plechtigste tonen in breede majesteit van zijne Toscaansche lier, als bij den statigen optocht der Christenlegers om de H. Stad, dan weer doen hare klanken met wonderlijke harmonie het schorre trompetgeschal van Pluto of het rinkinken van het staal, het doffe gewoel der strijdende menigte of het daverend geraas van den krijgsstorm weergalmen, of smelten verteederend weg gelijk het gekweel van den nachtegaal in 't avondkoeltje bij 't ritselen der rozelaren, als wanneer Herminia aan de groene zoomen van den Jordaan haar klaaglied aanstemt. Vooral Tasso's natuurbeschrijvingen vertoonen een ongemeenen rijkdom van licht en kleuren en schier elk octaaf [2]) is een miniatuurbeeld. Als een vlinder schijnt

---

[1]) „Préférer Théophile Et le clinquant du Tasse à tout l'or de Virgile". Sat. IX, v. 175, 176.

[2]) Octaaf (*ottava*) wordt de strophe genoemd, die Tasso in zijn heldendicht gebruikt. Zij bestaat uit acht *endecasillabi* of elfletterigrepige verzen, waarvan het eerste met het derde en vijfde, het

de dichter rond te fladderen over bebloemde beemden, overgoten met den rozigen gloed des dageraads, of als eene bij op het kleurige en geurige veld uit kelk bij kelk den zoetsten honig te verzamelen.

* * *

Reeds in 1585 had Tasso het plan opgevat zijne *Gerusalemme Liberata* om te werken; in 1588 was dit plan tot een begin van uitvoering gekomen, en in December 1593 verscheen het nieuwe epos, sedert bekend als *Gerusalemme Conquistata*. Gelijk wij elders hebben aangetoond [1]) is het niet zeer waarschijnlijk, dat de omwerking geschiedde naar aanleiding der vijandelijke aanvallen van de Crusca, en geenszins overeenkomstig de waarheid, dat Tasso dezen arbeid verricht heeft tegen eigen wil en overtuiging in. Onder de verschijnselen der geestesziekte, die onzen dichter zoovele rampspoeden heeft berokkend, hebben wij zekere onvoldaanheid en veranderlijkheid opgemerkt. Ook opzichtens eigen werken gaf hij hiervan blijk. Nauwelijks had hij eenig geschrift in 't licht gezonden, of het voldeed hem reeds niet meer en hij zette zich aan het omwerken [2]). Eenzelfde verschijnsel treffen wij ook hier aan. Daarenboven verdroot het hem, dat roofzuchtige uitgevers zich van zijn epos hadden meester gemaakt, terwijl hij zelf niets mocht genieten van de aanzienlijke winsten door de verschillende uitgaven behaald. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij ook hierin een spoorslag heeft gevonden, om met een geheel

---

tweede met het vierde en zesde, het zevende met het achtste rijmen. Twee of meer op elkander volgende klinkers tellen gewoonlijk slechts voor ééne lettergreep, b.v.:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
Can | to | l'ar | mi | pie | to | se, e il | ca | pi | ta | no.

Zulke dichtmaat in strophen, hoe welluidend ook, moet den epischen dichter gewis eenigszins in zijne bewegingen hinderen. Bij Tasso is dit meer merkbaar dan bij Ariosto.

[1]) Zie *De Katholiek*, Dl. CVIII, bl. 475, 476.

[2]) Zie *De Katholiek*, l. c. bl. 442.

omgewerkt epos op te treden en persoonlijk de uitgave er van te bezorgen. Hoe het zij, in den somberen ernst van zijn mannelijken leeftijd, na veel studie en nadenken, na vele wederwaardigheden, die den lach en den blos der jeugd van zijn gelaat hadden verdreven, was Tasso inderdaad overtuigd, dat aan de *Gerusalemme Liberata*, het werk zijner jongelingsjaren, groote gebreken kleefden. Hij vleide zich dan ook, zijn epos door de omwerking aanmerkelijk te hebben verbeterd. Daarom zegt hij in zijn *Giudizio* over de hervorming der *Gerusalemme*: „Oud geworden en den dood nabij, wil ik mij vergelijken met mij zelven, toen ik nog jong was en niet rijp in jaren. Ik zal eene vergelijking instellen tusschen mijne eerste, als 't ware aardsche *Gerusalemme* en deze, die, indien ik mij niet bedrieg, veel meer beantwoordt aan het idee van het hemelsche Jerusalem . . . . en het zal mij vergund zijn zonder laatdunkendheid mijne rijpe gedichten boven de onrijpe te stellen en den moeizamen arbeid van dezen leeftijd boven de scherts der jeugdige jaren". — In hetzelfde werk tracht de dichter vervolgens aan te toonen, hoeveel hij door de omwerking zijn epos had doen winnen aan geloofwaardigheid door zich meer aan de geschiedenis te houden, aan volledigheid door de handeling uitgebreider en belangwekkender te maken, aan waardigheid door nieuwe voorstellingen, in staat den godsdienstigen indruk te verhoogen, — hoe hij eindelijk Homerus meer nabij gekomen was in den eenvoud van het plan en de schildering der karakters.

Voor een gedeelte kunnen wij met dit oordeel medegaan. De belangrijkheid der hoofdhandeling en de waardigheid van het geheel is inderdaad in menig opzicht verhoogd. Dikwerf heeft hij zeer gelukkig partij getrokken van de geschiedenis, b. v. in het teekenen en kleuren van toestanden en personen, in het benuttigen van herinneringen uit het Oude Verbond, in verschillende nieuwe krijgsbedrijven, die de verwikkelingen aanmerkelijk doen toenemen. Zoo schildert hij op heerlijke wijze, ofschoon

wel wat slaafs Homerus navolgend, de gevechten ter verdediging van de vloot. Ook de geschiedenis der vijf eerste jaren van den kruistocht laat hij ons aanschouwen in tafereelen, geborduurd op Godfrieds tent — een nabootsing van Virgilius, waarin echter de zaken te lang uitgerafeld worden en het geheel te veel verbrokkeld. Verscheiden andere bijzonderheden laten het godsdienstig karakter van het epos en ook den geest der kruistochten beter uitkomen, ofschoon ook hier de aard en het belang der hoofdhandeling nog niet voldoende in het licht staan. Een bijzonder voortreffelijken indruk maakt het droomgezicht, door den Heer aan Godfried overgezonden, toen de zaken der Christenen door geen menschelijke middelen meer te redden waren. Zeer gunstig steekt deze fictie af bij die der *Liberata*, waar Godfrieds droom te veel herinnert aan Cicero's *Somnium Scipionis*. Hier echter rijzen veel verhevener visioenen. De veldheer aanschouwt het aardsche Jerusalem: de rampen en zonden van Gods volk — en het hemelsche: de Stad Gods van den Apocalypsis, waarheen hij door de keten der liefde wordt opgevoerd, waar hij den troon Gods aanschouwt, de lofzangen der engelen hoort, gezaligde vrienden wedervindt en een grootschen blik in de toekomst mag werpen. Verhevener schildering des hemels was sedert Dante niet meer geleverd. — Door eene wel minder aannemelijke, maar toch stoute fictie wil Tasso de grootheid van zijn held nog verhoogen, als hij hem in den laatsten beslissenden slag gelijk een anderen Josue, den loop der zon laat tegenhouden, totdat de Saracenen geheel zijn verslagen.

Ook verscheiden nieuwe karakters treffen wij aan. Niet alle veranderingen evenwel kunnen verbeteringen heeten. Tasso toont zich hier weder een te slaafsch navolger van Homerus. Zoo heeft hij o. a. het karakter van Argant verwrongen, hem zoon gemaakt van Ducalt (zoo heet thans Jerusalems koning) en omgeschapen in een goed echtgenoot en vader, om hem te kunnen doen doorgaan voor Hector en diens beroemd afscheid van

Andromache in hem te kunnen nabootsen. — Wat de romantische elementen van het epos betreft, deze zijn wel meer op den achtergrond geraakt, maar toch niet voldoende. De Christen amazone Gildippe en haar echtgenoot Odoardo, die in de *Liberata* samen streden en samen stierven, zijn verdwenen. De roerende episode van Olinde en Sofronia is opgeofferd als „te lyrisch, te zwak met de handeling verbonden en te vroeg aangebracht" [1]). Armida en Herminia (hier Nicea genoemd) zijn geweerd uit de laatste zangen, wat op zich zelf eene goede gedachte is, maar geleid heeft tot verminking der personen. Ook Herminia's ontvangst door den grijsaard aan den Jordaan missen wij. Overigens is de roman van Reinout en Armida en die van Tankred, Klorinde en Herminia, schoon wel wat ingekort en gewijzigd, behouden gebleven. Daar de dichter de herinneringen aan het huis D'Este op enkele verzen na uit zijn nieuw epos wilde verwijderen, veranderde hij Reinout in Richard en maakte hem zoon van den Normandiër Guiscard, die vroeger over Napels geheerscht had. De Dood en de Slaap voeren Richard niet naar de Kanarische Eilanden, maar naar den top van den Libanon, van waar hij spoediger dan in de *Liberata* door zijn vriend Rupert en den Deen naar het kamp wordt teruggevoerd. De zeetocht der twee helden komt te vervallen, gelijk ook Godfrieds, treffend gebed om regen.

Men heeft de *Conquistata* voorgesteld als een streng gedicht waaruit al het wellustige en wulpsche verdwenen is. Dit is echter niet het geval. Wel is het romantisch gedeelte teruggedrongen en zijn enkele zinnelijke schilderingen verwijderd, maar er zijn ook andere bijgekomen. Tasso hechtte zeer veel aan zijne minnarijen en tooverijen; ondanks zijn innigen godsdienstzin, ondanks de opmerkingen zijner Romeinsche vrienden zag hij het

---

[1]) Brief van Tasso's vriend P. Grillo aan P. Bacellini, bij Solerti, Vol. II, p. 416—418.

bedenkelijke van sommige ficties niet in en meende door zijne allegorie de zedelijkheid voldoende te hebben gewaarborgd. Dit zal minder verwondering baren, als wij letten op de toenmalige toestanden in Italië, als wij Tasso's vromen vriend P. Grillo zulke „overdreven bekoorlijkheden", gelijk hij ze noemt, voor de Italiaansche poëzie noodzakelijk zien achten [1]) en 's dichters lijkredenaar Lelio Pellegrino zelfs het zedelijk nut van zulke dingen hooren bepleiten [2]).

Naar Serassi beweert is de *Conquistata* geschreven in 't nauwkeurigste en zuiverste Toscaansch [3]). Niet alle Italiaansche kunstrechters uit Tasso's tijd en later stemmen met dit oordeel in. Dezelfde gebreken, die men in de dictie der *Liberata* heeft opgemerkt, zijn ook hier te vinden; toch heeft de taal een weinig aan zuiverheid gewonnen.

Na overweging van dit alles durven wij Baumgartner wel niet nazeggen, dat Tasso in de *Gerusalemme Conquistata* geheel en al (*ganz und voll*) naar Dante is teruggekeerd [4]), maar erkennen toch gaarne, dat zijn epos door de omwerking in meer dan een opzicht is verbeterd; dat het bij nog volmaakter eenheid en afronding tevens aan waardigheid en belangrijkheid heeft gewonnen, terwijl de kern dezelfde is gebleven. Hoe dan verklaard, dat de *Conquistata* zoo geheel in vergetelheid geraakt en voorgesteld is als eene poëtische misgeboorte, van alle schoonheid verstoken? — Reeds hierom kon zij de *Liberata* moeilijk

---

[1]) Zie boven aangehaalden brief.

[2]) „Nec omittam, interdum aspectu rerum turpium impelli cordatos homines ad honestatem.... Id (prodesse et delectare) apud multitudinem facilius obtinctur plerumque, si auribus per amatorias narrationes delinitis atque subactis, praeccpta latenter inferantur ad honeste vivendum, quae si nuda porrigerentur, adolescentium atque vulgarium saepe animos asperitate offenderent atque arcerent".

[3]) „Scritta colla più scrupulosa proprietà della toscana favella." *Vita del Tasso*, p. 468.

[4]) *Stimmen aus Maria—Laach*, März, 1895.

verdringen, wijl deze jaren lang de algemeene bewondering had gewekt en aan het volk dierbaar was geworden. Toch was Ariosto er in geslaagd door eene latere, veel verbeterde uitgave de eerste editie van zijn *Orlando Furioso* geheel te doen vergeten. Bij Tasso echter waren nog andere redenen, die zoo iets onmogelijk maakten. Hij zelf noemt zijn omgewerkt epos de vrucht der vermoeienissen van zijn ouderdom. De voordeelen, die een rijpere leeftijd aanbood, vielen aan de *Conquistata* slechts in beperkte mate ten deel. Door zijne zielsziekte en zijne veelvuldige rampen was de dichter voor den tijd afgemat; zijn geest was verzwakt en daarom vertoont het nieuwe epos maar al te dikwijls proza en zoogenaamde kunst, in stede van ware bezieling. Koude en vermoeidheid waait ons op menige plaats tegen. Reeds de titel: *Conquistata* (veroverd) zegt veel minder dan *Liberata* (verlost) en ook de aanhef, waar „de vrome wapenen en de held, die Christus' graf bevrijdde", zijn vervangen door „den oppermachtigen ridder, die het juk wegnam van Christus' Stad', is verre van gelukkig [1]). De bloemen, die de *Conquistata* aanbiedt, zijn niet zelden kunstbloemen of missen geur en frissche kleuren, omdat zij niet zijn opgeschoten in 's Heeren vrije natuur, niet ontloken in 't vroolijk licht der zon. Verscheiden nieuwe ficties gaan boven het bereik van 't volk of behagen althans niet, terwijl andere, die, zij het dan niet altijd te recht, algemeen geliefd waren geworden, weggelaten of verminkt zijn. Daarbij moest Tasso's geestestoestand bij zijne tijdgenooten reeds wantrouwen wekken tegen de nieuwe *Gerusalemme*. Bij liberale geletterden werd dat wantrouwen nog vermeerderd door 's dichters verhoogden gods-

---

[1]) De *Ger. Liberata* heeft:

Canto l'armi pietose e il capitano
Che il gran sepolcro liberò di Cristo.

De *Conquistata:*

Io canto l'arme e il cavalier sovrano
Che tolse il giogo a la città di Cristo.

dienstzin, waarvan ook het epos ondubbelzinnige blijken geeft. Zoo werd de *Conquistata* zeer ten onrechte uitgekreten als het werk der Romeinsche Inquisitie, tot wier slaaf Tasso zich had verlaagd [1]). Zoo geraakte dit werk spoedig in minachting en vergetelheid; men achtte het de moeite niet meer waard de poëtische waarde der *Conquistata* te onderzoeken, terwijl de *Liberata* in hooge eere bleef. Ons weerhoude dit evenwel niet met Lelio Pellegrino te besluiten: „Om beider verdiensten is Torquato Apollo's lauwerkroon waard: Utriusque merito Torquatus *laurea donandus Apollinari*".

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, *Pr.*

---

[1]) Ziehier o. a. wat wij te lezen krijgen bij Dr. W. Doorenbos, *Handleiding tot de geschiedenis der Letterkunde*, 2e druk, 2e deel, bl. 19, 20, 24, 25: „Na lange martelingen brak eindelijk de moed des dichters en hij vervaardigde zijn tweede Jerusalem, *Gerusalemme Conquista* (sic), waarin alle schoonheid en leven verdween voor koude en kunstige allegorieën uit de kerkvaderen geput. — Als men 't „Jeruzalem veroverd" leest, gevoelt men, dat de dichter geschreven heeft onder 't oog van 't heilig Officie, en dat hij aan niets meer gedacht heeft, dan om daaraan te behagen. Hij laat zijn gevoel zwijgen, zijn helden laat hij spreken als inquisiteurs; hij verbiedt hun zich te herinneren, dat hunne vijanden menschen zijn; in hunne ziel ontsteekt hij 't vuur van een menschenhatend en onmeedoogend fanatisme. Van iedere bladzijde waasemt u een geur tegen van bloed, vermengd met de lucht van wierook en waskaarsen. — De laaghartigen, die, hoewel zij ridders heeten, als lakeien der Inquisitie handelen, maken het tweede gedicht tot een afschuwelijk werk, dat echter met voordeel door hen bestudeerd kan worden, die den lagen geest willen kennen, die, onder een heilig mom, de wereld voortaan trachtte te onderwerpen." — Zeker kon het gedicht met voordeel door dezen schrijver zelven bestudeerd worden, want blijkbaar heeft hij nooit eene bladzijde er van onder de oogen gehad. Zelden zal men zooveel cynisme aantreffen, dat zooveel onkunde dekken moet.

DETERMINISMEN.

Het „neen" der dwaling houden wij voor slechts weinig jonger dan het „ja" der waarheid; naast en tegen de bevestiging is op aarde al spoedig de ontkenning verrezen. Waar een nieuwe dwaalleer met al de aanmatiging der jeugd ten tooneele treedt, verkondigt zij meestal slechts eene oude meening in nieuwen vorm. Deze gedachten brachten er ons toe de oudere vormen van het determinisme te bestudeeren, toen wij aangezocht werden om in de Kath. Stud. Vereeniging *Veritas* te Utrecht over dit onderwerp te spreken. Bij de omwerking, welke de lezing tot een artikel voor *De Katholiek* maakte — omdat het onderwerp ons actueel genoeg scheen om aan de lezers belang in te boezemen — hebben wij een en ander, wat wij in *De Mensch* uitvoerig besproken hebben, achterwege gelaten of ingekort. Slechts bij het laatste gedeelte was dit, om den samenhang, niet goed mogelijk.

Er bestaat een tweevoudige orde in de schepping: die der natuur en die der genade. Beide orden danken haar bestaan aan de geheel vrijwillige keuze van den Drieëenigen God, die als het noodzakelijke, persoonlijke Wezen zoowel oneindig moet zijn in zijne Almacht als in zijne Vrijheid.

In de orde der natuur is de mensch, zooals wij in vorige artikelen in den breede hebben ontwikkeld, een wezen, dat „uit stof en geest saamgeweven", zoowel naar den geest als naar het lichaam een natuurlijk geluk tot einddoel heeft.

Oneindig verhevener is de bestemming der menschen in de

bovennatuurlijke orde. De mensch is geschapen om God te aanschouwen, zooals Hij is; niet door een spiegel of in raadsels, maar van aanschijn tot aanschijn: d. w. z. om God verstandelijk te zien — want van lichamelijk zien kan geen sprake zijn — en om in God het hoogste Goed te erkennen en daardoor in eene nimmer eindigende, gelukkigmakende liefde met Hem vereenigd te blijven.

Het aanschouwen van Gods heerlijkheid is echter iets, wat boven de krachten gaat van een geschapen wezen, hoe verheven dit wezen ook zij, en daarom hebben wij, naar de uitspraak der Kerk, een bijzonder licht des geestes, het zoogenaamd „licht der heerlijkheid" noodig om „in dat licht Hem te zien, die het licht zelf is". Die heerlijkheid echter moet volgens Gods wil het *loon* zijn onzer *verdienste*. „Ik zelf", zegt God, „zal uw overgroot loon zijn". Iets verdienen nu wat boven onze natuur ligt, kunnen wij niet als bloot natuurlijke wezens; de wil Gods derhalve, die ons de eeuwige heerlijkheid als ons eigen einddoel voorstelt en dat geluk als *loon* voor ons heeft voorbestemd, sluit den wil in om ons dat verdienen mogelijk te maken en dus ons reeds in dit leven — daar alleen toch kunnen wij verdienen — tot de bovennatuurlijke orde te verheffen. Dit gebeurt door de heiligmakende genade, die ons uit vrije, onverdiende goedheid wordt geschonken en welke het eigenlijk bovennatuurlijk levensbeginsel van den mensch is. Door haar zijn onze goede handelingen niet slechts goed in de natuurlijke orde, maar goed en daardoor verdienstelijk in de bovennatuurlijke orde.

Zooals het natuurlijke leven wel de eigenlijke bron is van alle levensuitingen, maar toch bijzondere vermogens noodig heeft om werkzaam te zijn, zoo zijn met het bovennatuurlijk levensbeginsel ook de vermogens — de goddelijke deugden n.l. — verbonden als de beginsels, waaruit meer onmiddellijk de daden voortkomen. Is de mensch in deze orde geheel machteloos, dan spreekt het van zelf, dat voor hem, die niet

leeft door de genade, elke daad, die niet zoozeer een of ander beletsel wegneemt, maar hem positief in de richting der bovennatuur zich doet voortbewegen en hem nader brengt bij dat leven, eene bovennatuurlijke hulp noodig heeft, eene hulp, die zijn verstand verlicht en zijn wil ten goede richt; een bijstand, die — want wij zijn, zooals we later nog te zeggen hebben, gevallen maar verloste menschen — de schadelijke nawerking van den zondeval tegenwerkt en de geslagen wonden geneest. De naweeën van den val — wie weet het niet — doen zich echter ook in den rechtvaardige gevoelen, en daarbij behoeft de mensch om van het kunnen tot het doen, van het vermogen tot de handeling over te gaan eene bijzondere hulp, zoowel voor den kennenden geest als voor den zich bepalenden wil, en blijft dus ook voor elke handeling van den rechtvaardige de dadelijke genade noodig.

Wat was de mensch heerlijk, toen hij uit de scheppende hand Gods te voorschijn trad, een koning in de orde der natuur, een koning in de orde der genade. Op bovennatuurlijke wijze geadeld door God, den schepper der natuur en den oorsprong der genade, droeg hij den koningsmantel om de schouders en schitterde de diadeem om zijne slapen. Het schepsel Gods was een zoon Gods geworden, die rechten kon doen gelden op de heerlijke erfenis zijns vaders. De mensch was de vriend Gods geworden en God had hem een ruim deel gegeven in zijne heerschappij — want, was de wil aan God onderworpen, en de rede onderdanig in een bovennatuurlijk geloof, de rede heerschte over het lichaam en zijne driften; zonder door den strijd van vleesch en geest gestoord te worden, kon zij aan alles, wat om haar bestond, hare aandacht wijden om ook in de natuur de voetsporen en de afbeeldingen van den Schepper te zien — en de mensch heerschte als waar koning over de schepping.

Terecht zingt vader Vondel:

„Gods goedheid schiep den mensch haar eigen beeld gelijk,
Ook de Eng'len, opdat zij te zamen 't eeuwig Rijk,
Het nooit begrepen goed, na 't vierig onderhouden,
Der opgeleide wet, met God bezitten zouden.
Zij bouwde 't wonderlijk en zienelijk Heelal
Der wereld, Gode en ook den mensche te geval,
Opdat hij in dit hof zou heerschen en vermeeren,
Met al zijn afkomst Hem bekennen, dienen, eeren;
En stijgen langs den trap der wereld, in den trans
Van 't ongeschapen licht, den zaligenden glans".

Dan helaas! Klonk er in de geestenwereld een „Helaas! Helaas! Helaas! waar is ons heil gevaren!" weldra „treurt ook de hemel in rouw" over „aller treurspelen treurspel", dat op aarde werd afgespeeld.

Maar droeviger nog klaagt de Reizang der Engelen, die, beter de grootheid van den verloren schat beseffend, een treurzang aanheffen niet over den innerlijken tweestrijd, het verwijderd gevolg der zonde, maar over het verlies der genade:

„Hoe ligt de stamheer van 't geslacht
Met al zijn zaad verschoven
En in der eeuwigheid beroofd
Van zulk een heilkroon hem beloofd.
— — — — — — — — — — — —
O tijd van bitter klagen!"

Beroofd van het bovennatuurlijk leven, en beroofd in zijne hoedanigheid van stamvader van 't menschelijk geslacht, kon Adam niet meer als erfdeel nalaten wat hij niet bezat; de menschen waren bij hunne geboorte „filii irae", zonen der gramschap, en zij vonden tevens, als nasleep van den zondeval „in hunne leden eene wet, die tegenstrijdig is aan de wet des geestes".

Maar, al was „verstand en wil geteisterd", zooals Vondel zingt, het verstand was niet uitgedoofd en de wil niet volslagen machteloos ten goede. Nog kan de mensch natuurlijke waarheid kennen,

nog kan hij, zij het ook mét grootere moeite, het natuurlijk goede begeeren en ook volbrengen.

Aller treurspelen treurspel sluit in 't aardsch Paradijs met den wensch en de bede dat:

„...'t beloofde zaad verzoenende Gods toren
Herstelle uit liefde al wat in Adam werd verloren".

En, verzuchtte het menschdom vóór de komst van den Zaligmaker:

„Verlosser! die de slang het hoofd verpletten zult
't Vervallen menschdom eens van Adams erfschuld
Verlossen t' zijner tijd, en weer voor Eva's spruiten
Een schooner paradijs hierboven opensluiten;
Wij tellen de eeuwen, en het jaar en dag en uur,
Dat uw gena verschijn, de kwijnende natuur
Herstell', verheerlijke, in lichamen en zielen
Stoffeerende den troon, daar de Engelen uit vielen",

wij loven en danken Hem, die door zijn Kruis de wereld verlost heeft.

De vrije wil van den mensch beweegt zich derhalve op een dubbel gebied, dat der natuur en dat der genade, op beide is hem de keuze tusschen goed en kwaad gelaten.

Wijl echter de genade de natuur niet doodt maar ze veeleer opheft en veredelt, blijft de vrije wil op beide gebieden een menschelijke wil, d. w. z. de wil van een wezen, dat stof en geest tegelijk is en waarin de wisselwerking tusschen stof en geest blijft bestaan.

De dwalingen van hen, die de vrijheid van den wil loochenen, zijn, in overeenstemming met den onderlingen samenhang tusschen natuur en genade, geest en stof, van viervoudigen aard.

Zij ontkennen de persoonlijkheid van God, den oorsprong der beide orden (pantheïstisch determinisme); zij schrijven te veel of te weinig aan de genade toe (theologisch determinisme); zij overschatten den invloed van 't verstand (intellectueel deter-

minisme); of eindelijk zij erkennen slechts stof en ontkennen den geest (materialistisch determinisme).

Van elk dezer groepen wenschen wij een voorbeeld te bespreken.

„De vrije wil is niets anders dan eene leugen, en 't gaat hem als de vrouw van 't Evangelie, hoe meer de geneesheeren er zich moe om maken, hoe slechter hij er aan toe is". „De vrije wil is niets". De vrije wil is niets dan een „ijdele naam voor eene zaak, die verloren is". Ziedaar de uitspraken door Luther in zijn geschrift *De servo arbitrio M. Lutheri ad Easmum Roterodamum* (Wittembergae 1525) opgeteekend [1]). Zij laten aan duidelijkheid niets te wenschen over. De valsche mystiek en waarschijnlijk in de eerste plaats het door Luther hooggeprezen boekje *Die Deutsche Theologie* [2]) brachten er den jongen monnik toe, de volmaaktheid niet zoozeer te zoeken in overeenstemming tusschen den wil der menschen en dien van God, maar in de algeheele vernietiging van 's menschen wil, opdat eigenlijk — een onbereikbare hersenschim — God werkzaam zou worden in den mensch. Toen hij door strenge boeteplegingen tot dit doel wilde geraken en 't hem, tot spijt voor zijn trotsch karakter, niet lukken wilde, alle geringe fouten te vermijden, werd hij mistroostig en bleef hij die mismoedigheid tegen den raad van oudere en verstandigere lieden tot eigen zelfkwelling aankweeken. Zijn toestand was, naar zijn zeggen, zoo ondragelijk, dat hij meer dan eens tot in de diepte en tot in den afgrond der vertwijfeling stortte, zoo zelfs, dat hij wenschte nooit geschapen te zijn. Maar dit was „vóór dat hij wist, hoe heilzaam deze wanhoop is en hoe zeer der genade nabij".

---

[1]) De uitgave was niet gepagineerd en had geene duidelijke indeeling in hoofdstukken. Bij de aanhalingen, welke niet uit *De servo arbitrio* zijn, zullen wij het aan den voet der blz. aangeven.

[2]) Vgl. *De oorsprong van het Protestantisme* (*De Katholiek*, Dl. XX, bl. 65).

Het heil, dat hem in deze wanhoop nabij was, bestond in de erkenning, dat „de mensch de vrijheid verloren heeft", dat „met betrekking tot God en in die zaken, die de zaligheid of de verdoemenis betreffen, de mensch geen vrijen wil bezit, maar als slaaf onderworpen is, hetzij aan Gods wil, hetzij aan dien van den duivel". De algeheele onmacht van den wil om ook maar iets goeds te verrichten, kwam volgens Luther daar vandaan, dat „al het geestelijke (spiritualia) volkomen vernietigd was door de zonde (de erfzonde), zoodat er niets meer overblijft dan een bedorven verstand en een aan God vijandige en tegenstrevende wil, die op niets bedacht is, dan op hetgeen tegen God is" [1]). Luther nam dus aan, dat alle goed, ook het zoogenaamd natuurlijke goed, slechts door de genade mogelijk was, en was deze eens verloren en niet (door het geloof, volgens Luther) teruggekeerd, dan moesten „in hem, die niet gelooft, niet slechts alle zonden doodzonden, maar ook de goede werken zonde zijn".

De wil des menschen was geheel vernietigd en in waarheid tusschen God en den duivel geplaatst als een lastdier: „Als God het berijdt, gaat het waarheen God wil.... Als de duivel er op zit, gaat het waarheen Satan wil, en het is niet in zijne macht naar den eenen of anderen ruiter heen te gaan of dien op te zoeken, maar de ruiters zelven strijden om het te verkrijgen en te bezitten". Wanneer echter zij, „die vrienden zijn van God", door den druk der wet, die zij kennen maar niet kunnen volbrengen, tot het besef hunner onmacht gebracht en tot het alleenzaligmakend geloof gekomen of liever gedwongen zijn, dan worden zij niet door Gods genade werkelijk van hunne zonden gezuiverd en vernieuwd om daarna uit vrijen wil met de genade mede te werken en goed te doen, maar hunne gerechtigheid

---

[1]) *Comm. in ep. ad. Gal.* geciteerd naar Stöckl: *Gesch. der phil. d. Mittelalters*, III, 482.

is slechts uiterlijk, en God alleen werkt het goede in den mensch.

In de verdediging der onvrijheid van den wil keert echter de Wittenberger monnik tot de half pantheïstische grondslagen van de *Deutsche Theologie* terug en wil hij zijne ketterij door een beroep op de almacht en de alwetendheid Gods rechtvaardigen: „De Christen moet vooral en in de eerste plaats weten, dat God niets op voorwaardelijke wijze vooruit weet, maar dat hij alles met onveranderlijken, eeuwigen, onfeilbaren wil vooruitziet, zich voorstelt en bewerkt. Door dezen bliksemstraal wordt de vrije wil geheel en al geslagen en vernietigd. Hieruit volgt onafwijsbaar, dat alles wat wij doen en alles wat gebeurt, ofschoon het ons niet noodzakelijk schijnt en het ons voorkomt, dat het ook niet had kunnen geschieden, toch — zoo men Gods wil tot uitgangspunt neemt — in werkelijkheid noodzakelijkerwijze en zonder dat het anders had kunnen zijn plaats vindt".

Hierbij echter is ééne zaak door den reformator vergeten, n.l. dat weten wat geschieden zal en die gebeurtenissen zelve veroorzaken twee geheel verschillende dingen zijn.

Indien wij menschen reeds eenigszins, zij het dan ook conjecturaliter, kunnen weten wat een ander uit vrije beweging zal doen, zonder dat onze kennis invloed op die vrije handeling uitoefent, zou dan eene zekere kennis der vrijwillige handelingen voor God tot de onmogelijkheden moeten behooren?

Van den anderen kant is, volgens Luther, een almacht Gods niet denkbaar, tenzij alles in God zijne onmiddellijke oorzaak hebbe. „God beweegt en bewerkt alles in allen", en 't is slechts door die vooruit bepaalde en gekende werking zijner almacht, dat Gods wetenschap „niet kan falen".

Daarom is dan ook „de vrije wil een goddelijke naam [een goddelijke eigenschap], die aan niemand toekomt dan aan God alleen.... Wanneer men dien ook aan de menschen toekent, dan geschiedt dat met evenveel recht, als men hun de goddelijkheid zou toeschrijven, iets wat de grootste heiligschennis is".

In een zeer modern gewaad vinden wij deze dwaling bij Tarde *La philosophie pénale.* „Is de mensch — zoo heet het daar — waarlijk, absoluut vrij en de volledige oorzaak zijner handelingen, dan moet hij ook de hoogste oorzaak dier daden zijn, maar dan is hij een kleine God, die den grooten schaakmat kan zetten".

Beide, de monnik der zestiende eeuw en de criminalist der negentiende, zien niet in, dat het juist met het oog op Gods almacht en Gods vrijheid niet ontkend mag worden, dat er geschapen oorzakelijkheid kan bestaan, m. a. w. dat God aan geschapen wezens krachten en vermogens kan schenken, en hun de beschikking daarover vrij kan laten.

De gevolgen zijner leer stonden Luther, toen hij zijn werk *De servo arbitrio* schreef, duidelijk voor oogen. Is de mensch niet vrij, dan is al het kwaad wat er in de wereld gebeurt rechtstreeks Gods werk; dan „bewerkt God alles met noodzakelijkheid, ook in den goddelooze en zelfs in den duivel"; dan was het aan Caïn „onmogelijk zijne begeerlijkheid te betoomen en onder zijne macht te behouden"; dan was het — horribile dictu — God, „die in Judas het verraad aan den Godmensch pleegde".

In dat geval is alle loon en vooral alle straf hier en hiernamaals eene monsterachtige onrechtvaardigheid en kan geen geloof aannemen hetgeen Luther eischt: „dat Hij edelmoedig is, die er zoo weinigen redt en zoo velen ten ondergang wijdt; dat Hij rechtvaardig is, die door zijn wil ons noodzakelijk doemenswaardig maakt, en wel in zulke mate dat Hij, zooals Erasmus zegt, zich in de smarten der ongelukkigen schijnt te verheugen en eer haat dan liefde verdient".

Niet minder erkent Luther, dat zijne stellingen er toe moesten leiden, dat „niemand zijn leven zou trachten te verbeteren", maar dat veeleer „deur en vensters voor de goddeloosheid openstonden".

In plaats echter van de leer te laten varen wegens de evident

slechte gevolgen, die er noodzakelijk uit voortkomen, heeft Luther geen anderen uitweg dan een „het zij zoo" en durft hij beweren, dat het voor waar houden van iets, wat de rede verwerpt, het ideaal is van het christelijk geloof. Een boom, die zulke vruchten voortbrengt, is een giftboom; zijne wortels groeien niet in de aarde, welke door de wateren der waarheid gedrenkt wordt, maar spreiden zich uit in den drabbigen grond van den modderpoel der logen.

Er spoken oude dualistische dwalingen, oude gnostische en manichaeische ketterijen in Luther's *De servo arbitrio*, en 't zou zelfs niet moeilijk vallen te bewijzen, dat zijne leer nauw met het zeer oude pantheïsme verwant is.

Het determinisme van prof. Scholten [1]) is volslagen pantheïstisch. Hoezeer ook de jongeren der Leidsche Alma Mater Scholten's leer als iets wonder-nieuws hebben aangestaard, reeds vóór hem hadden Schleiermacher en Schelling in Duitschland haar verkondigd. Als iets nieuws? — Neen, als een echo van oud grieksche en oud indische dwalingen.

Tegenover het valsche dualisme, waarvan ik zooeven sprak, en dat een goed en een kwaad *beginsel* in de schepping huldigt, staat een ander *dualisme*, dat de tegenhanger is van het moderne *monisme*. Dit, het goede dualisme, neemt een wezenlijk onderscheid aan tusschen geest en stof, denkend subject en voorwerp van het denken, God en het geschapene. Dit dualisme wordt door de monisten, waartoe ook prof. Scholten gerekend moet worden, verworpen.

„De empirische wetenschap kent geen dualisme van geest en stof, maar een universum, waarin eeuwige kracht, leven, geest, werkzaam zijn als de openbaring van het alleven of van God;

---

[1]) Vgl. *De Katholiek*, Dl. XXXVII en XXXVIII.

een universum, waarin wat stof genoemd wordt de zicht- en tastbare en dus empirisch waarneembare openbaring is van het leven of den absoluten geest. De empirische wetenschap erkent beiden, God en wereld. Zij onderscheidt het onveranderlijke, eeuwige wezen of het Opperwezen, den oneindigen Geest van de steeds afwisselende vormen en verschijnselen, waarin Hij zich openbaart, maar zij verwerpt het dualisme of de tweespalt en tegenstrijdigheid, waarbij geest en stof, God en wereld als heterogene, elkander uitsluitende substantiën beschouwd worden" (Scholten, *De vrije wil*, bl. 390 en 391). God en de wereld dus homogene substantiën en eigenlijk de wereld slechts een *vorm*,eene openbaring van die ééne substantie, die tegelijk geest en stof is.... ziedaar pantheïsme pur sang, hoezeer Scholten ook dien hatelijken naam van zich afstoot.

In een pantheïstisch stelsel is er geene plaats voor de vrijheid, zelfs niet in dat onbestaanbare wezen, de vereeniging van alle tegenstrijdigheden, hetgeen zij God noemen. Hij, die beweert: „God had de wereld, die Hij geschapen heeft, ook evenzoowel niet kunnen scheppen", zegt, volgens Scholten, eene „ongerijmdheid", welke „het determinisme niet predikt" (bl. 344). In de plaats van „de eeuwige generatie van den Logos in God" heeft „de nieuwere wetenschap" „de eeuwige zelfopenbaring van God in de plaats gesteld" (bl. 3, 80 en 81). Want „ook het causaal begrip laat . . . naar den regel „causae effectus respondet" niet toe de hoogste oorzaak werkeloos te denken en eischt dus weder een universum, waarin de volle, oneindige werkzaamheid Gods is uitgestort" (bl. 377).

Een eigenaardige wijze van redeneeren. Terwijl op de geheele stoffelijke wereld het merkteeken der contingentie, van het niet noodwendig zijn, is gedrukt, moet zij toch tot noodzakelijk gestempeld worden, en terwijl het verstand aan het hoogste Wezen de vrijheid toekent, moet deze vrijheid geloochend worden — omdat, ja omdat de Oneindige binnen den bevattingskring van het eigen vernuft moet getrokken worden en men niet wil

zeggen, dat er in God — die vrij is in de schepping, maar toch als noodzakelijk wezen eene noodzakelijke werkzaamheid moet bezitten — eene werkzaamheid moet bestaan, die wij met ons gewoon menschenverstand niet kunnen achterhalen. Wanneer Scholten van „vrijheid" spreekt, bedoelt hij daarmede slechts de onafhankelijkheid van uitwendigen dwang, de zoogenaamde „libertas a coactione" en volstrekt niet de afwezigheid van de innerlijke noodzakelijkheid om zoo en niet anders te handelen.

Ik weet niet, of Scholten's determinisme tijdelijk aan zijn pantheïsme voorafgegaan is, of omgekeerd; naar de volgorde zijner werken te oordeelen, zou men geneigd zijn te gelooven, dat hij determinist geworden is, nadat hij reeds pantheïst was.

In alle geval is voor hem de vrijheid des menschen van denzelfden aard als de pantheïstische vrije noodzakelijkheid van God. „De mensch heet vrij, wanneer hij door geene physische overmacht gedwongen wordt" (*De leer der Herv. Kerk* II, 347), en het kan niet anders zijn, waar de mensch als eene noodzakelijke openbaring van het al-leven wordt opgevat.

Om toch maar geen twijfel te laten, wat met het determinisme bedoeld wordt, heet het (bl. 176): „De prediking van het evangelie was voor den zedelijk ontwikkelden Paulus even noodzakelijk als voor den arithmaticus de erkenning dat $2 \times 2 = 4$ is, of op physisch gebied, dat de steen door zijne zwaarte naar beneden valt" en — ik weet niet met welke voorliefde ook dit voor ons Christenen grievende voorbeeld moet worden aangehaald evenals bij Luther — „dat Judas op het oogenblik van het verraad niet anders konde willen dan hij wilde" (bl. 144).

Prof. Scholten houdt er eene vreemde logica op na om den vrijen wil van de baan te dringen, zoowel op het terrein der theorie als op dat van het practisch zelfbewustzijn.

„Onder vrijen wil.... verstaat men het vermogen om in een bepaald oogenblik des levens zóó en niet anders te willen" (bl. 3). Men noemt dit vermogen „willekeur, omdat de willende mensch

geacht wordt, zonder door eenige oorzaak of redenen bepaald te worden, te willen enkel naar keuze of naar believen van den wil, in één woord omdat hij wil". Deze leer wordt door hem indeterminisme genoemd en tegenover haar staat zijn determinisme. De indeterministische opvatting „het gewone begrip van vrijheid veronderstelt — volgens Scholten — eene wilsuiting, die door geene voorafgaande oorzaak bepaald wordt en dus als een gewrocht zonder oorzaak in de lucht hangt; wat niet minder met eene gezonde logica als met de zielkunde in strijd is" (*De leer der Herv. Kerk*, II, 401).

De hoogleeraar vecht hier tegen windmolens, want voor ons is de mensch de geschapene oorzaak zijner eigene daden en hij wil, niet omdat hij wil, maar omdat hij in het gewilde een goed ziet, dat hij zich voorstelt te bereiken.

Niet minder eigenaardig is de wijze waarop de hoogleeraar de waarde van het zelfbewustzijn wegredeneert.

„Wij hebben buiten tegenspraak de bewustheid, dat wij vrij zijn in ons willen; de ervaring leert deze bewustheid kennen als een feit. Maar dezelfde ervaring wijst ook op het feit, dat *menigeen* zich bewust is een spook gezien te hebben, en dat in vroegere eeuwen die bewustheid algemeen was. Volgt hieruit, dat dit spook, hetwelk in de bewustheid bestaat, ook werkelijk bestaat? Waar moet het heen in het rijk der waarheid, wanneer een eenvoudig beroep op *gevoel of bewustheid* elk bewijs vervangen mag en aan ieder, ook tegen de duidelijkste bewijzen voor het tegendeel aan, het recht wordt toegekend om iets eenvoudig als waar te poneeren, omdat hij zegt er zich bewust van te zijn?"

Dat opereeren met *menigeen* en *de bewustheid, die vroeger algemeen was*, de gelijkstelling van *gevoel* met *bewustheid*, en dan die iemand, die *zegt zich bewust te zijn* heeft veel overeenkomst met escamotage en is een hoogleeraar onwaardig.

De grondslagen van het determinisme van Scholten zijn

pantheïstisch; het gebouw zelf is hier en daar naar zeer moderne of zeer oude teekeningen opgetrokken. Zoo bijv. (*De leer der Herv. Kerk*, II, 76): „'s menschen wil staat niet op zich zelf, geheel geïsoleerd, maar in verband met 's menschen geheele zijn, met zijne vroegere opvoeding, in een woord met alles, waardoor zijn wil ten goede (of ten kwade) gebogen en bepaald wordt".

Men heeft slechts „in ontwikkeling ten achter gebleven hersenen" in plaats van „'s menschen geheele zijn", en „maatschappelijk milieu" in plaats van „opvoeding" te lezen, en de oorzaken, waarvan — wel eenigszins in tegenstelling met de evolutie of openbaring van den algod — meer onmiddellijk de determimatie van den wil afhangt, passen volkomen in het systeem van Lombroso of welken anthropologischen criminalist dan ook.

Keeren wij thans uit het gebied der theologie en der theodicee, der godgeleerdheid en der natuurlijke godskennis, binnen de grenzen van den mikrokosmos, den mensch, terug.

In het ééne wezen, dat uit stof en geest is saamgeweven en wiens geest verstand en vrijen wil bezit, heeft elk deel en elk vermogen zijn afgebakend rechtsgebied, en wie te veel aan het eene toeschrijft, doet het andere te kort.

René Descartes (geb. 1596), overigens een overtuigd katholiek, die zijn geloof ongeschonden wenschte te bewaren, sloeg in zijne philosopische bespiegelingen een vreemden weg in.

Hij meende alle zekerheid op wijsgeerig gebied aan kant te moeten zetten om met den twijfel zijn wijsgeerigen arbeid te beginnen. Niet dat hij plan had, dien twijfel als blijvenden toestand te bestendigen, maar hij wenschte dien „doute méthodique" te behouden, totdat hij ergens tot eene onwrikbare zekerheid zou gekomen zijn; tot eene waarheid, die geen twijfel meer gedoogde, en die hij dan als grondslag van eene geheel nieuwe wijsbegeerte zoude aannemen.

Ieder kent die waarheid, het beroemde „Cogito, ergo sum" en ieder weet tevens, dat bij deze sluitrede eigenlijk de algemeene waarheid „alles wat denkt bestaat" had behooren voorop gesteld te worden, iets, wat Descartes vergat.

Deze inconsequentie is echter voor ons van minder belang dan het feit, dat Cartesius bij zijne eerste wijsgeerige uitspraak de werking van het intellect, als de eenige, aan wier bestaan niet te twijfelen valt, op den voorgrond stelt. Onder de voor zijne bewijsvoering gelijkwaardige: ik denk, ik wil, ik zie, ik hoor enz. kiest hij „ik denk" als grondslag uit. Die voorkeur is voor zijn systeem noodlottig geweest, want zij heeft hem er toe geleid zoowel den invloed en het wezen der zinnelijke waarnemingen als de rechten van den wil te miskennen. Hij geeft hoog op van zijn eerbied voor de vrijheid van den wil, zóó zelfs, dat hij beweert: „Il n'y a que la volonté seule ou la seule liberté du franc arbitre que j'expérimente en moi être si grande que je ne conçois pas l'ideé d'aucune autre plus ample et plus étendue" [1]). Maar in waarheid kent hij slechts eene vrijheid: „qui consiste seulement en ce que pour affirmer et nier, poursuivre et fuir les choses que l'entendement nous propose, nous agissons de telle sorte que nous ne sentons point qu'aucune force extérieure nous y contraigne". 't Is dus slechts de afwezigheid van uiterlijken dwang en niet de afwezigheid van innerlijke noodzaking, welke voor Descartes tot het wezen der vrijheid behoort.

Dat zulke vrijheid slechts schijn en geene werkelijkheid is, en dat ons bewustzijn wel degelijk de afwezigheid van een innerlijken dwang bij onze vrijwillige handelingen waarneemt, behoeft nauwelijks gezegd te worden.

In de samenstelling der woorden: affirmer, poursuivre, nier, fuir, schuilt tevens de oorzaak van zijn vreemdsoortig vrijheidsbegrip.

---

[1]) Naar de uitgave door J. Simon: *Méditation* IV, p. 97.

De wil is op andere wijze met zijn eigen voorwerp, het goede, in betrekking dan het verstand met het ware. Het verstand kan aan het evident ware zijne toestemming niet onthouden; de wil blijft vrij, ook tegenover het evident goede. Dit komt daarvandaan, dat er tusschen de bevestiging en de ontkenning eener zelfde zaak geen middenweg overblijft en het verstand dus slechts in een van beide de waarheid kan erkennen, terwijl er in vele zaken, die aan den wil worden voorgesteld, iets goeds kan liggen, waarheen de wil, een vermogen dat slechts het goede in 't algemeen met noodzakelijkheid nastreeft, zich kan wenden. Descartes plaatst in de boven aangehaalde woorden het streven van den wil op ééne lijn met het erkennen van het verstand; hij bevestigt voor den wil hetgeen slechts waar is voor 't verstand. Duidelijker drukt hij deze meening uit in de volgende woorden: „Si je connaissais toujours clairement ce qui est vrai et ce qui est bon, je ne serais jamais en peine de délibérer quel jugement et quel choix je devrais faire, et ainsi je serais entièrement libre sans être indifférent".

Volkomen in overeenstemming met deze verkeerde opvatting der vrijheid, bestaat voor Cartesius het wezen der dwaling en der zonde (la raison formelle de l'erreur et du péché) meer in het oordeelen of handelen, wanneer men overtuigd is, dat men het karakter der daad nog niet voldoende kent, dan in het handelen tegen beter weten in.

„Que si je m'abstiens de donner mon jugement sur une chose lorsque je ne la conçois pas avec assez de clarté et de distinction, il est évident que je fais bien, mais si je me détermine à la nier ou assurer, alors je ne me sers pas comme je dois de mon libre arbitre... C'est dans ce mauvais usage du libre arbitre que se rencontre la privation qui constitue la forme de l'erreur"... Op dezelfde bladzijde (99) heet deze privatie, dit gebrek, „la raison formelle de l'erreur et du péché" en noemt Descartes weer in éénen adem de dwaling des geestes en de daad van den wil,

Men ziet het, de nadruk, door Descartes op zijn beroemd „Cogito" gelegd, heeft hem er toe geleid aan te nemen, dat de de menschelijke wil evenmin zich aan het begeeren van een gekend goed kan onttrekken als het verstand aan de erkenning eener evidente waarheid.

Men mag om die reden zijn determinisme een intellectueel determinisme heeten.

Er blijft ons nog een vorm van het determinisme te beschrijven, die vooral in onzen tijd als *de* ware hoog wordt geprezen en dien ik den materialistischen zou willen heeten, al kan hij in een of ander pantheïstisch stelsel evenzeer op zijne plaats zijn. Wanneer iemand beweert, dat alle stof denkt en alle denken stoffelijk is, m. a. w. geest en stof indentificeert, dan volgt logisch uit deze eerste vereenzelviging ook die van Schepper en geschapene, en dan past zijne meening in een of ander emanatie- of evolutie-algodistische theorie. Maar daardoor, dat hij zijn oog vooral op de stof richt en uit haar, die hij zien en tasten kan, het denken wenscht te verklaren, staat hij op geen grooten afstand van den materialist, die beweert dat stof en niets dan stof reëel is, en die daarom in de beweging of verandering der stof de verschillende phasen van het denkproces moet zoeken.

Kent het pantheïsme slechts ééne absolute oorzaak, zonder aan te nemen, dat er ook medegedeelde, geschapen oorzakelijkheid kan bestaan — het materialisme wil slechts van eene oneindige keten van „*werkende* oorzaken" (causae efficientes) weten, die, aangezien ze stoffelijk zijn, met noodzakelijkheid werken en daarom alle vrijheid uitsluiten. Volgens deze leer heeft de mensch de illusie der vrijheid, omdat hij, zooals een onlangs verschenen boek van D. Exner het uitdrukt [1]), „de keten der oorzaken slechts tot aan

---

[1]) Exner, *Entwurf einer physiologischen Erklärung der psychischen Erscheinungen*, 1894, I, 363.

het zelfbewustzijn van zijn handelen kan volgen, en hij daardoor zichzelven als laatste oorzaak zijner handelingen beschouwt". Bij die oorzakelijkheid heeft hij de illusie van vrij te zijn, omdat de werkende oorzaken, welke hem tot de eene of andere handeling determineeren, voor zijn geest verborgen blijven. 't Is de taak der wetenschap om de keten der oorzaken in den mensch nog eenige schakels verder na te gaan.

Het moderne onderzoek beweegt zich meestal in darwinistisch physiologische banen.

Het is eene wetenschappelijk uitgemaakte zaak, dat tot het vormen der zinnelijke beelden zoowel de zintuigen als de zenuwen en de hersenen medewerken, en dat de reproductie dier beelden, voor zooverre zij zinnelijk zijn, d. w. z. voor zooverre zij in en door de zorgen van het levend organisme opnieuw te voorschijn kunnen gebracht worden, aan de hersenen en wel aan bepaalde deelen der hersenen gebonden is. Even zeker is het, dat hetgeen men gemoedsstemming noemt en die bewegingen of veranderingen, welke den naam van driften dragen, lichamelijk zijn. Indien nu het denkbeeld met de zinnelijke voorstelling van iets, en de wil met het zinnelijk begeeren vereenzelvigd wordt, dan vloeit hieruit voort, dat men aan geen van beide eenige vrijheid kan toekennen, daar zij moeten gehoorzamen aan de wetten der stof, waaraan zij allen sterk gebonden zijn.

Dit is, dunkt ons, het wezen van elk materialistisch determinisme — al de rest kan men als bijzaak beschouwen.

Is men evolutionist, dan schrijft men aan den invloed der voorouders in de opgaande lijn, de dieren incluis, een groot aandeel toe, zoowel in de vorming van de hersens en van hunne verschillende dispositie, als in de ontwikkeling van een of anderen lichamelijken toestand, die tot opgewekte stemming of tot mindere of meerdere droefgeestigheid of ernst aanleiding geeft; en dan noemt men *den misdadiger* — want 't is deze, die zich tegenwoordig in meer dan gewone belang-

stelling verheugt — een „atavistische variëteit", die moet handelen, zooals hij doet, omdat hij lichamelijk niet is, zooals wij zijn.

Is men patholoog, dan zoekt men de oorzaak van handelingen, welke men liever abnormaal dan misdadig noemt, in een pathologischen toestand en men hangt de „epilipsie-hypothese" aan.

Wie in zijn atavisme niet eene vaart wenscht te nemen, die hem tot een of anderen dierlijken stamvader van ons menschen, voert, maar zich tot de minder ver verwijderde stamouders wenscht te bepalen, spreekt van eene gebrekkige organisatie welke toevallig ontstaan, doch als degeneratie overgeërfd is.

En eindelijk zij, die in de misdadigers toevallig verkregen variëteiten zien, geworden door niet genoegzaam bekende omstandigheden (door opvoeding, voeding, omgeving enz), zijn de aanhangers der zoogenaamde „milieu-hypothese" [1]). Vat men den inhoud dezer stelsels in korte woorden samen, dan luidt het ongeveer met de woorden van Patijn (*De Gids*, Febr. 1896): „De misdadiger is een door zijn organisme" — om 't even door welke der vier bovengenoemde oorzaken dit organisme geworden is wat het is — „tot de misdaad voorbestemd wezen".

Als appendix hoort dan voor de meesten hierbij: „Het anthropologisch onderzoek alléén is in staat uit te maken, of iemand al dan niet tot die categorie behoort".

De pogingen der criminalisten, om in het belang der maatschappij de verantwoordelijkheid tegenover die maatschappij nog te redden — of liever om sommige individuën nog strafbaar te verklaren — worden gerechtvaardigd door een zoogenaamd recht van zelfverdediging tegenover organismen, welke in den strijd des levens als minder geschikt toch reeds ten ondergang gedoemd zijn; worden vergoelijkt door niet van *straffen* maar van *afzonderen* te spreken, opdat een individu noch zich zelven noch anderen schade doe en wellicht — ja wellicht — nog zou kunnen

---

[1]) Naar Winkler, *Iets over crimineele Anthropologie.*

verbeterd worden; of wordeh verdedigd door de leer, dat eigenlijk niet de vrije daad, maar de daad zelve nog strafwaardig genoemd mag worden.

Deze beschouwingen intusschen vallen buiten het bestek van ons onderwerp.

Wat scheen er een leven te bruisen door de aderen der leer, die met ijzeren vuist het oud — vermolmde, zooals het heette, — Katholicisme aanvatte en schudde; wat sprak er bezieling uit de woorden, die, op vreemde wijze schuldeloosheid met wanbedrijf koppelend, het bewustzijn van Godsvrede en vriendschap met den Heer, deden samengaan met zonde en snoodheid. De „vrije wil" had de kennis vernietigd, de welvaart gedood, het reine Evangelie verduisterd, en den Anti-Christ doen tronen op den stoel van Petrus. De „slaafsche wil" zou, door de erkenning zijner algeheele onmacht, God dwingen het goede te werken in den mensch; het verstand zou van zijn sluiers bevrijd en van zijn boeien ontslagen worden, de glans van het zuivere Godswoord zou licht brengen in de duisternissen, en zij, die in de schaduwen des doods zaten, zouden opgewekt worden tot nieuw en vruchtbaar leven, door den levenwekkenden adem der nieuwe leer, die het *De servo arbitrio* onder hare evangelieboeken telde.

Waar is het reuzenwerk, dat die kracht tot stand zou brengen? Waar zijn de daden, welke die bezieling zou voortbrengen? Waar zijn de vruchten van den arbeid, welke dat overmoedige jonge leven zich tot taak stelde?

Wat een bergstroom scheen, die alles zou vernietigen, wat hem tegenstond, is een trage vliet geworden, die zijn troebele wateren langzaam voortsleept, naar de zee der vergetelheid!

Een ernstig denker, in de volle kracht van den mannelijken leeftijd, scheen het Cartesianisme.

Er moest gebroken worden met de oude versleten systemen,

die, hoewel den geest hooghoudend, toch aan de stof eene plaats inruimden, en meenden, dat bij het opstellen eener theorie ook de waarneming hare rechten kan doen gelden. Het oude gebouw der scholastieke wijsbegeerte moest gesloopt en eene nieuwe philosophische tempel moest opgericht worden. Daar zouden de wijzen komen om er woorden van geest en van leven te vernemen; van daar uit zou de stem weerklinken, die het leven des geestes zou opwekken tot een nieuw en vruchtbaar werken. Er hoorde moed voor dat sloopingswerk en rijke overvloed van vinding, om de grondlijnen te trekken voor dien grootschen bouw; om de muren in overeenstemming met het ruime plan op te trekken, de zuilenrijen te plaatsen en de gewelven te slaan voor die hallen der wijsheid: het werk, niet van den bruisenden overmoed der jeugd, maar van den rijpen mannelijken geest.

De bouwheer had zijn krachten overschat; zijn werk putte hem uit; zij, die na hem kwamen, haalden wat er gebouwd was omver, en werkten aan nieuwe plannen .... occasionalisme en scepticisme namen de plaats in van het idealisme.

Toen wij Luther's werk bestudeerden, hebben wij een oogenblik gemeend, dat de gestalten van het oude gnosticisme en manicheïsme voor ons stonden, en dat hun geest sprak uit *De servo arbitrio.* In Descartes waanden wij Plato's gedachten weer te vinden.

Het boek van Scholten heeft ons een andere figuur voor oogen getooverd, de figuur, door Hamerling geteekend, van den eeuwig oude, die afgeleefd is en niet sterven kan. Hij was oud, toen het Romeinsche rijk viel, want de wereld had hem zien verschijnen in het oude Indië, met de leuze: „Brama is alles en wat niet Brama is, is louter illusie"; had hem gehoord, in de stem van den Eleaat: „Er is een zijn, dat in allen en in alles hetzelfde zijn is". Hij had gesproken door den mond van Scotus Erigena. Giordiano

Bruno, Spinoza en Scholten waren slechts gedaanten, waarin hij, de eeuwig afgeleefde — het pantheïsme — zich aan ons vertoonde. De duistere ernst was echter van zijn gelaat verdwenen; er lag een grijnslach om de dunne lippen, en er schitterde spot in de grijze oogen.

Hij had gehoord, dat er velen waren, die aan Jesus van Nazareth geloofden als aan den Zoon Gods, en hij gebruikte dien naam om hem te verguizen, om van den Zoon Gods een ideaal mensch te maken, tot wiens hoogte de menschheid zich door eigen kracht kan verheffen.

Hij had gezien, met welken eerbied velen de Heilige Boeken lazen — zij het dan op eigen licht vertrouwend, of wel lezend in het licht van haar, die zich Gods Bruid op aarde noemt — en hij sprak bijbelwoorden, om, den zin verwringend, er bewijzen uit te smeden voor de waarheid van zijn pantheïsme. Hij wist, dat er velen, dat bijna allen een persoonlijken God erkenden, den Schepper en den Oordeelaar, en zijne woorden trachtten dat geloof weg te nemen uit de harten zijner hoorders. En zooals het hem immer ging, zoo gebeurde het ook nu — hij verscheen oud en afgeleefd, deed veel kwaad, maar verdween, God dank! spoedig.

Een meteoor noemt Mr. J. G. Patijn de „type criminel". Een wonderkind zullen wij 't laatste door ons besproken determinisme noemen.

Een wonderkind, dat op 't congres te Rome in 1885 dorst zeggen: „Le type criminel est un fait définitivement acquis à la science; la discussion ne me semble pas admissible", zoo overtuigd was het van de waarheid der in zijne nog nauwlijks volwassen hersens uitgedachte leer.

Maar wonderkinderen leven niet lang of raken al spoedig in hunne ontwikkeling ten achter.

In 1888 te Parijs, waar het weer verscheen, twijfelde men

al zeer ernstig aan zijne verstandelijke ontwikkeling: „Existent-ils des caractères anatomiques propres aux criminels?" Les criminels présentent-ils en moyenne certains caractères anatomiques particuliers? Comment doit-on-interpréter ces caractéres?" (Manouvrier). In 1892 noemde men zijne compositie „un fameux harlequin" en vond men in 't quondam wonderkind zoo weinig leven, dat men meende het te mogen begraven.

Als er nog ernstige mannen aan eenige levensvatbaarheid gelooven, dan erkennen ze toch onverholen, dat de uiting van dat leven lang, lang op zich zal laten wachten, en hunne bewering heeft wel iets van eene verdaging „ad calendas graecas".

„Als dan eenmaal de kennis van de anatomie en biologie van den veroordeelde bekend is geraakt, dan kan men nagaan welke algemeene en welke bijzondere eigenschappen hij bezit; dan schijnt het mij niet onmogelijk, dat in de toekomst de geneesheer met even groote zekerheid (zonder veroordeeling of vonnis) de misdadige natuur van iemand leert diagnosticeeren als hij thans de hysterie of de epilepsie diagnosticeert. Daartoe is echter nog veel en boven alles objectieve arbeid noodig" (Winkler).

Daarna heet het nog scherper uit dienzelfden mond: „De uitspraak: deze man vertoont zulke anatomische eigenschappen, ergo is hij een misdadige, zal wel ten allen tijde ongeldig blijven".

Het wonderkind is dan toch wel dood, en om zijne baar treuren de schimmen zijner broeders, die hem in den dood voorgingen, de theorieën van Thales, Anaximander, Leucippus, Democritus e. a.

Systemen verrijzen en vergaan; de waarheid blijft.

De waarheden, welke den mensch, binnen den kring der natuurlijke orde, zijn oorsprong, wezen en doel ontsluieren, — waarheden, welke hij door het natuurlijke licht zijner rede kan kennen, maar die door de openbaring aan meer menschen

worden kenbaar gemaakt en met grootere zekerheid worden ingeprent — zijn op wondervolle wijze samengeweven met eene andere rij van waarheden, welke de bovennatuurlijke orde betreffen.

De Kerk is hier op aarde de hoedster der geloofswaarheden, en daarom is het goed bij een onderzoek der natuurlijke waarheden, de bovennatuurlijke lichtbakens niet uit het oog te verliezen, welke in beide gebieden — zoowel dat der natuur als dat der genade — den weg verlichten en den afgrond doen zien, waar het geloof wordt verloren, maar ook de rede zich te pletter kan storten.

Langs de rij der lichten — de uitgesproken dogma's — rijzen onze blikken opwaarts naar Hem:

„Die zoo hoog gezeten,
Zoo diep in 't grondelooze licht,
Van tijd noch eeuwigheid gemeten
Noch ronden, zonder tegenwicht
Bij zich bestaat, geen steun van buiten
Ontleent, maar op zich zelven rust
En in zijn wezen kan besluiten
Wat om en in hem, onbewust
Van wanken, draait en wordt gedreven
Om 't één en eenig middelpunt".

Rede en geloof leeren ons, dat Hij, de Eenige, het noodzakelijke wezen is; en indien de rede ons dan ook spreekt van een noodzakelijk werken, en van den anderen kant van eene volkomene, volmaakte vrijheid, dan .... aanbidden wij, Katholieken, den Vader, die eeuwig den Zoon voortbrengt, en den eeniggeboren Zoon, en den H. Geest, die eeuwiglijk van den Vader en den Zoon voortkomt; dan buigen wij het hoofd in deemoed voor het geopenbaarde geheim van den Drieëenigen God, die in de eeuwige en noodzakelijke werkzaamheid naar binnen oneindig gelukkig is en „bij zich bestaat".

En waar wij, zoo door verstand als door geloof weten, dat

Gods werking naar buiten vrij is, en de schepping de vrije daad, waartoe Hem geen innerlijke noodzaak drijft, dan past het ons Hem voor ons bestaan te danken.

Die dank wordt te inniger, wanneer wij erkend bebben, dat eene nieuwe, vrije wilsbeschikking van onzen God ons, zijne schepselen, bestemd heeft tot een geluk, dat aan onze natuur als zoodanig niet toekwam.

Het sursum corda, dat wij èn met redelijke kennis èn met geloof uitspreken, klinkt juichender en dankbaarder nog, wanneer wij nagaan, hoe voor ons, die het bovennatuurlijke leven verloren hadden, van God het kindschap Gods teruggekregen is door de groote daad der verlossing, waarin, alweder door vrije keus, de persoon van den Zoon Gods de menschelijke natuur tot zich ophief en Jesus onzeggelijk leed om oneindig te verdienen.

In ons zelven vinden wij stof en geest vereenigd tot één wezen, tot één persoon, en wanneer de Kerk ons de vrijheid van onzen wil als eene geloofswaarheid voorhoudt, dan zijn wij haar dankbaar, omdat zij ons leert, dat wij in de natuurlijke orde het goede kunnen doen. Houdt zij ons het „zonder Mij [d. i. zonder Gods genade] kunt gij niets" voor oogen, dan bewonderen wij.... indien wij ons zoo mogen uitdrukken, de vindingrijkheid Gods, die in de bovennatuurlijke orde elke goede en verdienstelijke daad zoo geheel en al en tegelijkertijd Gods werk doet zijn, door de genade, en ons eigen werk, door de medewerking van onzen vrijen wil.

Dan hebben wij reden te over om, bij alle deemoedige dankbaarheid, tusschen de wisselende systemen, welke de vrijheid loochenen, fier te erkennen en te verklaren, dat wij vrije menschen zijn, die, geholpen door de genade, het aanschouwen van God verdienen door de vrije keuze van onzen redelijken wil.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

DE MASSABIELLA-ROTS TE LOURDES TE MIDDEN DER TIJDSTROOMINGEN.

I. MATERIALISME EN NEO-OCCULTISME.

Waar geloofd wordt en beleden,
waar getwijfeld en gestreden,
waar ontkend wordt en bestreden —,
waar geleefd wordt en geleden
onder 't menschdom tot den dood —;
rijst ons, uit der tijden schoot,
als de mensch'lijkste aller vragen,
die sinds eeuwenoude dagen
hièr het lijdend harte schragen,
daàr de zielerust belagen —;
vrage, ons immer weer gedaan:
Waaruit w'ontstaan!
En... Wie wij zijn!
Waarhéen wij gaan!

Op het voorhoofd van den wijze,
in de vore van den grijze,
in den adel van 't gemoed,
in der martelaren bloed;
overal treên ons die vragen
te gemoet.

Ten opzichte van deze vragen, die de menschheid ten allen tijde hebben beroerd, zullen de middelste jaren dezer eeuw onder drievoudig opzicht voor altoos gewichtig blijven, omdat zij door groote gebeurtenissen van geheel verschillenden aard den eeuwenouden, menschelijken zielestrijd des levens *opnieuw*, maar

nu onder verhoogden, geweldigen gloed deden opvlammen in den menschelijken geest. —

In de maand Maart van 't jaar 1848 werd de methodisten-familie Fox, te Hydesville bij New-York, verontrust door geheimzinnige klopgeluiden in hare woning; klopgeluiden, die later voor haar en voor honderden toehoorders een middel werden tot intelligent verkeer met geheimzinnige, onzichtbare wezens; klopgeluiden, die men zou kunnen opvatten als een verzoek dier blijkbaar vreemdsoortige intelligentiën om hun entrée te mogen maken te midden der menschelijke samenleving; eén entrée, die zij sedert werkelijk opnieuw, op grandiose wijze, onder allerlei vormen en voorstellingen *hebben* gedaan in de hoofden en harten van ettelijke millioenen menschen over de geheele wereld, en onder hen in de geesten en gemoederen van talrijke der eerste geleerden en kunstenaars.

't Jaar 1848 is 't geboorte-jaar eener moderne beweging, die — hoewel in waarheid zoo oud als 't menschelijk geslacht — in onze tijden weer nieuwe, talrijke vormen en namen heeft aangenomen, maar wier algemeene naam bekend staat als *modern spiritisme* of *neo-occultisme.*

Tien jaren later, in 1858, hebben er te *Lourdes* gebeurtenissen plaats, die volgens vele beroemde aanhangers der bovengenoemde beweging, zouden verwant zijn aan en zelfs zouden behooren tot de verschijnselen hunner studie; maar die — volgens onze opvatting — hemelsbreed van die verschijnselen verwijderd staan.

In 1858 dan verschijnt aan Bernadette, 't herderinnetje van Bartrès, meermalen in de grot van Massabiella te Lourdes, „l'Immaculée Conception", vier jaren na de vaststelling van 't leerstuk dier Onbevlekte Ontvangenis als katholiek geloofspunt. En sedert, gedurende nu reeds bijna veertig jaren, trekken jaar op jaar tienduizenden naar 't genade-oord Lourdes, als naar een lieflijke oase te midden der woestenije van de moderne, troostelooze

wereldbeschouwing; naar Lourdes, waar de Troosteresse-der-bedrukten ook voor de ellendigsten en door de wereld en de wetenschap meest verlatenen onder de lijdende kinderen der menschen de kleinoodiën harer gratiën heeft verspreid.

Ondanks dit alles vertoonde in dezen tijd ook 't *materialisme* krachtiger leven. In 1858 nl. treedt de uitstekende geleerde Darwin op met zijn bekend werk over: *Het ontstaan der soorten,* dat aanleiding gaf om de moderne hypothese over de afstamming van den mensch van uitgestorven diersoorten te stellen: de geboorte van 't materialistisch-pantheïsme of -monisme; de leer van de almacht der stof en de ontkenning der ziel.

Het is ons doel de liefelijke vallei der Lourdes-idylle te beschouwen in de lijst van haren tijd; de Massabiella-rots te doen uitkomen als symbool van de steenrots van Petrus in de stroomingen der eeuw.

We zullen de materialistische en (om dien meest bekenden naam maar te behouden) spiritistische bewegingen eenigszins nader beschouwen om vervolgens daartegenover Lourdes en zijne wondervolle genezingen in de juiste beteekenis te kunnen waardeeren.

De theorie over 't ontstaan der soorten en over de dierlijke afstamming van den mensch, door Darwin oorspronkelijk als *hypothese* opgesteld, dus als *mogelijk* in de werkelijkheid, werd al spoedig door de school van Haeckel tot *wet* verheven; dus als een *waarheid* verkondigd, wier ontzettende draagkracht noodzakelijk 't Godsbegrip benevelen of ontkennen moest en dus ook de goddelijke gezag-idee en daarmede de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch voor zijne daden. 't Materialistisch-pantheïsme, dat nu krachtig bloeide, stelde het begrip van een persoonlijken God ter zijde.

Het tot Haeckelisme vervormde Darwinisme werd al spoedig

als wetenschappelijk evangelie der 19e eeuw door allerlei geeerden, vooral uit lageren rang, onder 't volk gebracht.

Een ieder begrijpt, wat de gevolgen zijn, als de menschheid in haar geheel geen persoonlijken God meer zou erkennen, die rekening en verantwoording eischt van 't rentmeesterschap; eene menschheid, die in al hare geledingen in tweedracht is verscheurd bij het blindelings zoeken en tasten naar de voorwaarden voor een redelijk stoffelijk bestaan.

Wat zien wij nu, na bijna veertig jaren, sinds 't planten van 's menschen apenstamboom? *Ontnuchterd* is 't tegenwoordig geslacht, gelijk voor een eeuw onze vaderen werden, die dansten rondom den vrijheidsboom der revolutie.

Bij velen der eerste geleerden kalmeerde zich reeds de wijsgeerige overdrijving van 't jeugdige Darwinisme, en meer en meer scharen zich bekende natuurkundigen aan de zijde der tegenstanders. Met prof. Ribbing e. a. zijn wij van meening, dat de Darwinisten tegenwoordig lang niet meer zooveel beweren als tien en twintig jaar geleden. Tegenwoordig onderzoekt en controleert men meer en beter; philosofeert op dit gebied met wat minder hartstocht en meer kalmte —; en.... zwijgt.

't Darwinisme is reeds in vrij talrijke richtingen gesplitst, wat de stevigheid van het op de onderzoekingen gebouwde wijsgeerig stelsel niet verhoogt.

Ondertusschen leven tal van geleerden der lagere rangen en, wat ongelukkiger is, duizenden arbeiders in den noodlottigen waan van dierlijke afkomst te zijn, alsof dit een uitgemaakte zaak is. Wat men dan ook moge droomen van volksontwikkeling; welke sympathieën men ook in volle oprechtheid moge koesteren voor verheffing des volks en voor 't verkondigen, zonder aanzien des persoons, van wat men waarheid acht —; men moet erkennen, dat door de onbeteugelde popularisatie en propagande der apen-theorie, nu al bijna veertig jaren lang, een wetenschappelijke manslag is gepleegd op de ziel des volks,

Velen der *eerste* geleerden zien wij in gerechten twijfel over de draagkracht van 't darwinistisch-materialisme —; terwijl in de *lagere* klassen der maatschappij die leer onder leiding van de *leerlingen* der groote, theoretiseerende genieën der wetenschap nog altijd moet dienst doen om die lagere standen op de baan van den vooruitgang met vlammende toortsen voor te lichten, en ze te bevrijden uit de zoogenaamde geestes-kluisters van priesterdwingelandij!

In welk zegenrijk licht verschijnt ons hierbij de Index der Katholieke Kerk, de lijst van verboden boeken! Waar de wetenschap zich zelve niet weet te matigen bij 't verkondigen van *ver*-strekkende, *half*-bewezen, dat is *niet*-bewezen theorieën aan 't volk, dat weerloos is en de geleerden niet kan controleeren — moet de Kerk wel waken als de goede herder, die zijne lammeren weidt.

Zoo bewijst de geschiedenis ons ook hier, dat de Index een moreel voorbehoedmiddel bij uitnemendheid is.

Als wetenschappelijke theorieën dalen uit de geletterde naar de ongeletterde kringen, worden zij bij die afdaling dikwijls van hypothese tot wet verheven; en zulks te eer, naarmate haar wezen meer in overeenstemming is met de bizondere neigingen van den mensch en met zijn bizondere levensbeschouwing. Bij die afdaling tot 't volk gaan die theorieën van 't *verstand* der hoogere standen over in den *wil* der lagere; van de *begrippen* der mannen van wetenschap in de overeenkomstige, logische *daden* der mannen van 't volk.

De man van 't volk zet de wetenschap, die hij niet kan controleeren, maar die hem toch geleeraard wordt, om in moraal!

Zoo zagen wij ook, vooral in onzen tijd, de materialistische wereldbeschouwing in conflict geraken met de moraal. Men wil reeds de moraal „herzien" om dat conflict te vermijden. Alsof de beginselen der moraal niet onveranderlijk en van eeuwigheid zou-

den zijn! Juist die pogingen, waarvan wij vooral in onze dagen getuigen zijn, om eenheid te brengen tusschen materialisme en moraal, bewijzen de insufficientie der materialistische wereldbeschouwing.

Dat 't zóo komen moest, was te voorzien!

Te midden van den harden strijd om 't bestaan koestert ook zelfs de minst stoffelijk bedeelde — voor zoover hij nog een zedelijk-gezonde mensch is — een ideaal! Is hem in naam der populaire wetenschap zijn Godsbegrip ontroofd, dan is daarmede nog niet zijn drang naar 't ideaal, zijn ziele-streven naar geluk verloren gegaan. Dit ideaal, dit zielestreven is eigenlijk nog een uiting van het Godsbegrip, dat hij meent te hebben afgeschud als een versleten kleed.

De nieuwe aanhanger van de onafhankelijke gedachte moet nu echter zijn ideaal van den hemel naar de aarde verplaatsen, waar alles onvolmaakt is, en die hem dus geen ideaal in den waren zin des woords kan geven, omdat 't ideaal in aard en wezen volmaakt is.

Hierin ligt, naar onze bescheiden meening, de oorsprong vooral der socialistische, communistische en anarchistische toekomstmaatschappijen, die ons bij nuchtere beschouwing en ons 's menschen deugden en gebreken herinnerende, onbestaanbaar in de werkelijkheid blijken, maar die ons toch leeren, dat in 't hart der menschen een drang ligt naar betere en steeds meer 't volmaakte naderende toestanden, en die ons tevens de noodzakelijkheid bewijzen van den godsdienst als gids op onze baan naar wezenlijk geluk.

Immers, al waren alle wenschen der socialisten en hunner nog meer vooruitstrevende broederen vervuld, al had ieder een menschwaardig bestaan in stoffelijken zin, toch zouden zich weêr nieuwe, andere toekomst-maatschappijen moeten vertoonen aan den horizon van 't leven.

Den drang naar maatschappelijken vooruitgang onzer lagere

klassen mag men dus geen afbreuk doen, en het zou op den duur ook niet mogelijk zijn; men moet echter dien ideeëlen drang aanvoeren onder 't vaandel van den godsdienst, die geen ideaal vernietigt, maar die juist integendeel aan 's menschen zielestreven naar geluk de hoogere wijding geeft, welke immers dat streven verheft tot ideaal.

Dat de mensch niet leeft van brood alleen, gevoelen ook vele geleerden, die een tijdlang meenden hunne harten door 't materialisme bevredigd te zullen vinden. Velen van hen rukten zich nog tijdig los uit de laocoön-omarming van 't scepticisme, de leer van Mephisto, van de negatie, de leer, waartoe 't loutere materialisme als zoodanig onverbiddelijk leidt —; en meenden bevrediging te vinden in den dienst der humaniteit alleen, door zich te wijden aan 't louter stoffelijk belang der maatschappelijk misdeelden. Deze beoefening der humaniteit is tegenwoordig, vooral in de groote steden, den materialisten eigen. Juist de materialisten uit lager wetenschappelijke kringen, zij, die meestal 't materialisme aanvaarden op gezag, kweeken 't meest den humaniteitszin. Dit strekt hun tot eere! En het bewijst, dat die menschen beter zijn dan hun beginsel en zij daar eigenlijk boven staan. Gelukkig zien velen van hen nog tijdig in, dat als men anderen, vooral den ongelukkigen en ellendigen niet kan wijzen op een ideaal, dat dezen kunnen begrijpen en gevoelen, men zelf ook niet gelukkig heeten kan.

Hieruit ontstond in onze tijden, als noodzakelijke terugslag op de onvoldoend gebleken leer der stof, en ter aanvulling van de leegte in 't gemoed, een soort van gevoelsmystiek, die zich met machtigen drang uit in wetenschap en kunst. Meer voortgebracht en gevormd door 't gevoel dan door 't verstand, is haar wezen zeer onbepaald en nevelachtig. Impressie, subjectiviteit beheerscht haar kunst, haar literatuur.

Velen dezer moderne kunstenaars zitten nog op de afgebrok-

kelde en verweerde rondbogen en zuilen der op de materialistische velden ingestorte kathedraal der christelijke wereldbeschouwing. Sommigen van hen zitten bij voorkeur op de saterkoppen, die men aan de buitenzijde onzer middeneeuwsche kathedralen wel eens aantreft. Maar steeds zoekt men bij hen allen te vergeefs den ouden, heiligen tabernakel!

Van *geheel anderen aard* is de oorsprong der talrijke modern-mystieke richtingen, waarin verschillende en dikwijls verbazend volkrijke groepen meenden te moeten gaan, na kennis genomen te hebben van de verschijnselen van 't zoogenaamde spiritisme of neo-occultisme, de feiten der dusgenoemde geheime wetenschappen.

Zoo zijn wij geleidelijk en als 't ware op den stroom van 't materialisme genaderd tot die tweede hoofdstrooming in ons moderne geestes-leven.

Bij zijn wetenschappelijken zegetocht over de officieel-beschaafde wereld werd het materialisme, zonder 't zelf te weten, getrouw gevolgd door zijn geweldigsten criticus, den geest van 't aloude occultisme, „der Geist der stets verneint", die als „bleicher Doppelgesel" meest in de schaduwen, soms in 't licht van 't materialisme trad, en nu en dan met fijnen Mephisto-lach luisterde naar de stoute beweringen van 't overmoedige, materieele wonderkind.

Laat ons zien, wat Mephisto in stilte al zoo uitvoerde en leeraarde, terwijl hij den ouden Faust, die weer verjeugdigd uit 't Darwinisme te voorschijn is getreden, in deftig pronkgewaad over 't marktveld der openbare meening schrijden laat.

Juist sedert denzelfden tijd, waarin Darwin de bouwstoffen voor zijne werken verzamelde, hoorde men over de beschaafde wereld meer en meer van dansende tafels en kloppende geesten en ging opnieuw 't woord van den grooten Tertullianus in ver-

vulling: „per daemones assistentes capras et mensas consuevisse divinare". Men zag allerwege mediums opstaan, menschen, die — om een omschrijving der *Civiltà cattolica* te volgen — reeds door hun tegenwoordigheid of door hun wil alleen de verschijnselen van 't spiritisme of mediumisme in hoofdzaak [1]) kunnen te voorschijn roepen. De eerste mediums, op wie ook deze naam als zoodanig werd toegepast, waren in onze tijden de familieleden Fox, hierboven reeds genoemd. Men leerde weldra verschillende soorten van mediums kennen, als physische- en spraakmediums, indirecte en directe schrijfmediums, heilmediums en materialisatie-mediums enz. Sommigen vereenigden enkele dezer soorten tegelijkertijd in hun persoon. Er waren ook bedrog- en humbug-mediums, alias goochelaars en duizendkunstenaars.

Bij de physische mediums gebeurden onverklaarbare dingen op 't gebied van kracht en beweging. Meubelen werden verplaatst, tafels dansten, geheimzinnige muziek hoorde men ruischen van schijnbaar onbespeelde instrumenten, voorwerpen vlogen door 't vertrek enz.

De echte spraakmediums oreerden dikwijls in talen, die ze nooit geleerd hadden en gaven adviezen, soms met verbazende zaakkennis, over onderwerpen, die zij nimmer hadden bestudeerd. Door hen manifesteerden zich, voor wie 't gelooven wilden, tal van onze Heiligen en andere historische personen, alsmede overleden bloedverwanten en bekenden. Meestal waren de mediums te goeder trouw. Die manifestanten verkondigden zulke tegenstrijdige meeningen, dat het geraden was hun intellectueele erfenis onder beneficie van inventaris te aanvaarden. Zelfs als zij niet meer spraken door den mond der mediums, maar schreven door hun hand of, wat nog meer verbazingwekkend was, zoo maar op directe, onmiddellijke wijze hun schrift produceerden, was 't

---

[1]) Sommige spiritistische verschijnselen toch zijn onafhankelijk van mediums.

zaak niet te zeer of liever in 't geheel niet op den geestelijken inhoud dezer spiritueele testamentaire beschikkingen af te gaan.

In dit z. g. directe geestenschrift vinden we een der meest treffende en best gecontroleerde verschijnselen van 't moderne occultisme. Baron de Güldenstubbe verkreeg dit voor onze tijden weer in 1856. Hij noemt dit schrift zelf een „objectief, direct, intelligent en tegelijk materieel verschijnsel ten bewijze voor de realiteit der geestenwereld". In 12 jaar verkreeg hij, onder de oogen van tal van bevoegde getuigen uit allerlei geleerde en voorname kringen, meer dan tweeduizend zulke schrifturen, die in meer dan twintig talen door onzichtbare intelligentiën geschreven werden. Güldenstubbe verkreeg ze, door onbeschreven papieren, die vooraf door tal van mannen werden gecontroleerd of die door hen zelf gegeven werden, eenvoudig neder te leggen bij de sarcophagen der Fransche koningen, voor de beelden in de antikenzaal van 't Louvre-museum, in 't slot en in 't park van Versailles en op verschillende kerkhoven en in kerken van Parijs, o. a. in de kerk van St. Denis. Wegens den voortdurend aanhoudenden toeloop moest 't kapittel van St. Denis den grafkelder der kerk voor verdere experimenten sluiten. Onder de oogen der toeschouwers kwam 't schrift op de bladen papier te voorschijn. Alleen Güldenstubbe en zijne zuster beweerden de geesten zelf in de costumes van hun eigen tijd te zien schrijven. De anderen zagen alleen 't geheimzinnig schrijven en konden steeds de treffendste indentiteit constateeren tusschen 't geproduceerde schrift en 't werkelijke handschrift der bepaalde historische personen, voor wier beelden of op wier graven de bladen papier werden neergelegd. Juist deze indentiteit van schrift trotseerde tot heden toe elke verklaring, en waarschijnlijk sloot dáarom 't kapittel van St. Denis de kerk, omdat het met Güldenstubbe innig overtuigd was van 't werkelijk bestaan der geestenwereld.

De heilmediums trachtten door handoplegging of gebed alsook op allerlei andere wijzen ziektetoestanden te erkennen en den

weg ter genezing aan te wijzen. Soms verrichtten zij, gelijk de Indische adepten en fakirs, schijn- of blijkbare genezingen van belang.

Bij de materialisatie-mediums gebeurden de sterkste verschijnselen. Voorwerpen, die er niet waren, werden te voorschijn gebracht: 't regende b. v. levende bloemen in den winter, als 't medium met zijn gezelschap bij den haard zaten; handen, armen en geheele gestalten werden zichtbaar, die aan overleden bloedverwanten schenen te behooren. Deze „spirits" bewogen zich, wandelden door 't vertrek, lieten zich door ongeloovige Thomassen betasten; zij verzetten meubels, schreven brieven en causeerden soms met 't gezelschap. Zij lieten zich blijvend photografeeren en drukten handen en voeten blijvend in gips af of in zand en meel.

Voorts kwamen in onze tijden tal van dubbelgangers voor, en nog andere occulte feiten, die buiten 't spiritisme stonden en tot andere groote vertakkingen van den alouden, geheimzinnigen eik van 't occultisme behoorden, vroegen de aandacht van den ernst.

Welke was nu de houding der wetenschap tegenover al deze en nog tal van andere, even onverklaarbare dingen?

De beroemde natuur- en scheikundige William Crookes — de ontdekker van 't metaal thallium, de constructor van den radiometer en de opsteller van 't begrip „stralende materie" en van den „vierden aggregaat-toestand" — onderzocht jaren lang deze verschijnselen volgens de gewone, strenge en exacte methoden der natuurwetenschappen, waarover hij, meer dan anderen, meester was en heer. Juist dit onderzoek der occulte feiten op natuurwetenschappelijken grond is een specifieke karaktertrek van 't beeld, dat de geestesstrijd onzer dagen vertoont. En 't gevolg er van was, dat 't materialisme door de eigen methode werd onthalsd.

Van Crookes zijn bekend de z. g. transcendentaal-photografieën van de gematerialiseerde geestverschijning Katie King, die zich zoo herhaalde malen, in 't bijzijn soms der beroemdste geleerden

en mannen van Engeland te zijnen huize manifesteerde, tijdens den somnambulistischen slaap van 't medium, miss Cook.

Mede overtuigde aanhangers van de werkelijkheid der verschijnselen van 't moderne spiritisme werden de beroemde zoölogen prof. Perty, hoogleeraar aan de universiteit te Bern; en vooral Alfred Russel Wallace, de groote vriend en medestander van Darwin, ten deele zelfs diens beroemde voorlooper.

De even beroemde natuur- en sterrenkundige prof. Zöllner, hoogleeraar te Leipzig, zwoer, na tal der meest natuurwetenschappelijk-exacte proefnemingen met 't medium, den geneesheer Slade, te hebben genomen, zijn vroeger door hem hooggehouden grof materialisme af. Dr. Slade bezat o. m. de eigenschap, dat in zijn bijzijn de magneetnaalden van prof. Wilhelm Weber met groote kracht werden afgestooten, ofschoon Slade geen magneten bij zich droeg. Ook de professoren der natuurkunde Fechner en Scheibner woonden met prof. Weber de proeven van prof. Zöllner geregeld bij.

Wie van katholieke zijde uitvoerige verslagen van al deze proeven, ook die van Crookes, lezen wil, raadplege het voortreffelijke katholieke werk: *Der neuere Spiritismus philosophisch geprüft* (1880) van prof. dr. Math. Schneid, hoogleeraar der wijsbegeerte aan 't bisschoppelijk lyceum te Eichstätt. Wij vertalen uit dit werk 't slot van 't 5de hoofdstuk *Authenticität der spiritistischen Phänomene*: „Wie de werkelijkheid dezer feiten „loochent, moet het getuigenis van tallooze en eervolle getuigen „verwerpen; hem geldt niets meer de zoo geprezen kunst van 't „experiment en van het exacte onderzoek; hij houdt voor moge„lijk, dat zich millioenen menschen in de waarneming der een„voudigste, zinnelijk waarneembare feiten kunnen bedriegen. „Wie echter zóo iets aanneemt, vernietigt met éenen slag alle „geloof aan menschelijke autoriteit en vernietigt daardoor ook „het verstand zelf".

In den jongsten tijd gingen vijf Italiaansche hoogleeraren der

natuur- en geneeskunde, onder wie prof. Lombroso, tot de studie en dus tot de erkenning der verschijnselen over. Evenals de Leipziger hoogleeraren erkenden zij de feiten schriftelijk in een door hen onderteekend protocol van 25 Juni 1891, waarbij Lombroso verklaart: „Ik schaam er mij over en betreur 't zeer „de mogelijkheid der z.g. spiritistische feiten zoo hardnekkig te „hebben bestreden; ik zeg der feiten, want met de theorieën „stem ik niet in. Maar de feiten bestaan, en ik beroem er mij „op een slaaf van feiten te zijn".

Prof. Wagner, hoogleeraar der zoölogie aan de universiteit te St. Petersburg, verkreeg in den jongsten tijd transcendentaal-photografieën en gipsafdrukken der „spirits", die zich zoo waarlijk zelfs lieten wegen en op hart- en polsslag lieten onderzoeken.

In Januari van dit jaar hield de bekende psycholoog en uitvinder van den termomicrophoon, prof. dr. Julian Ochorowicz, voor een talrijk en zeer intelligent publiek de eerste academische voordrachten op dit terrein. Te Warschau sprak hij over wat hij met den beroemden spiritist Aksakof 't mediumisme noemt. Hij zette zijne meeningen over 't wezen, de wetenschappelijke beteekenis en de toekomst van 't mediumisme uiteen. Hij zoekt de oorzaak vooral in een splitsing van 't organisme van 't medium. Wat volgens hem uit 't materieele lichaam naar buiten treedt, noemt hij 't „dynamische organisme", dat identiek is met 't astrale lichaam der occultisten. Prof. Ochorowicz meent, dat verdere studie van dit „dynamische organisme" waarschijnlijk veel duisters in de tegenwoordige physiologie en psychologie zal kunnen ophelderen en zelfs onze elementaire begrippen over stof en kracht zal kunnen wijzigen.

Hiermede zijn wij geleidelijk genaderd tot de vraag: welke verklaringen en wetenschappelijke theorieën stelden de beroemde geleerden op? En welke inzichten had men in 't wezen dezer dingen?

Crookes staat een z. g. „psychische kracht" voor. De wijs-

geer Eduard von Hartmann, die eerst de hallucinatie-hypothese opstelde, hangt dit begrip, hoewel in eenigszins anderen zin, ook aan. De ouden, Avicenna, Bako en anderen verkondigden in verschillende vormen reeds dit krachtsbegrip.

Belangrijk is voor ons Crookes' verklaring van 1 Augustus 1874 — een verklaring, die hij nog heden is toegedaan — dat nl. 't *identiteitsbewijs* voor 't verschijnen in spiritistische cercles van overledenen hem nog *nimmer* geleverd werd.

De groote compilator van 't occultisme, Karl Kiesewetter, die in 1895 overleed, verklaarde in 1894, „dat, wat men ook zeggen moge, 't identiteitsbewijs van overledenen niet door 't spiritisme geleverd wordt. Het is zelfs [zegt hij verder op blz. 739 van *Die Geheimwissenschaften*] de vraag of — afgezien van wat de menschelijke geest nog zelf vermag — de blijvende rest op rekening van afgestorvenen te stellen is".

Kiesewetter is eigenlijk een soort scepticus onder de spiritisten; hij zegt de eerste te zijn, die heeft aangetoond, dat 't spiritisme maar een klein gedeelte is van de z.g. geheime wetenschappen in hare talrijke groepen. Hierin vergist hij zich deerlijk. Vóor hem was dit reeds de meening van alle katholieke wijsgeeren, die echter de christelijke mystiek, welke door de meest belezen occultisten *in 't geheel niet* òf *zeer onvolledig* wordt bestudeerd [1]), buiten de geleding met 't occultisme sloten, omdat zij daarin, naar mijne meening zeer terecht, *in wezen* geheel iets anders zagen.

De beroemde Alfred Russel Wallace gelooft, dat een oneindig aantal van geestelijke wezens bestaan van verschillenden graad, en dat althans velen dezer intelligentiën, hoewel voor ons onzichtbaar en ontastbaar, op de materie en 's menschen geest binnen zekere grenzen kunnen inwerken en 't ook werkelijk doen. Deze

---

[1]) Dit blijkt zelfs uit de uitgebreidste werken over occultisme of spiritisme, o. a. 't grootc werk van Kiesewetter.

theorie van den grooten natuuronderzoeker nadert tot die der katholieke wijsgeeren.

Zöllner stelde zijne theorie van de transcendentaalruimte van vier afmetingen voor, een hypothese, die wij, ongelukkige menschenkinderen van slechts drie dimensie's, niet eens, evenmin als Zöllner zelf, begrijpen kunnen, en die ons ook niet door analogie kan worden duidelijk gemaakt, zoodat men de theorie als dogma zou moeten aannemen, wat men op *wetenschappelijk* terrein, waar al genoeg dogmata en axiomata als grenspalen willekeurig zijn opgesteld, niet behoeft te aanvaarden. Trouwens bewees Prof. Schneid in zijn boven aangehaald werk (5e hoofdstuk der 2e afdeeling) voldoende, dat — al ware eene ruimte van vier afmetingen mogelijk — die theorie de spiritistische verschijnselen niet zou kunnen verklaren.

Nog kwamen van wetenschappelijke zijde de theorieën van baron Lazar von Hellenbach, den persoonlijken vriend van tal van Oostenrijksche aartshertogen. Boven allen trad de Beiersche vrijheer Dr. Carl du Prel op, de wijsgeer van 't occultisme. De scherpzinnigheid en koele denkkracht zijn te bewonderen, waarmede hij uit de feiten zijn monistische zielsleer heeft opgebouwd. Zijn theorie is jeugdig, maar reeds heet zij, naar zijn naam, in Engeland en in de Duitsche landen „Duprelisme". Hij is buiten het katholicisme zeker de geweldigste strijder tegen het materialisme. Persoonlijk bekend met enkele gestigmatiseerden dezer eeuw, heeft hij hare mystische verschijnselen erkend en tegenover 't materialisme verdedigd. Ook Lourdes erkende hij in zijn gebeurtenissen, niet in zijn wezen.

't „Duprelisme" leeraart verwantschap tusschen hypnose, somnambulisme en spiritisme [1]), en hecht vooral veel waarde aan 't vlottende karakter der physiologische „Empfindungs-

---

[1]) Ditzelfde leeren tal van katholieke geleerden als Gury, Schneid, Franco, Kerlen enz.

schwelle" [1]). Groote dwalingen en onbewezen hypothesen leert deze monistische of eigenlijk pantheïstische zielsleer, die geheel iets anders, ofschoon even verderfelijk, is dan 't gewone monisme of modern-pantheïsme.

Du Prel meent, dat 's menschen ziel of transcendentaal subject oneindig is en van eeuwigheid bestaat en krachtens zijn vrij-willend en organiseerend princiep „vrijwillig" mensch wordt, of — meer geschoold gezegd — „in den aardschen verschijningsvorm" optreedt. Een echt al-godendom!

Kiesewetter, de schrijver van een geschiedenis van 't oude en nieuwe occultisme van bijna 3000 groote pagina's, legt vooral nadruk, zooals we reeds aanvoerden, op 't feit, dat 't spiritisme maar een klein deel der geheime wetenschappen omvat. Hij zegt, dat bij geestenmededeelingen, door den mond of de hand van 't medium verkregen, alleen dàt verkondigd wordt, wat 't medium zèlf of anderen der aanzittenden kunnen weten of althans wat hen of over 't algemeen de vergadering interesseeren kan. Bij Israëlieten b.v. komt geen H. Thomas van Aquino zijn meening verkondigen. Kiesewetter zegt nu: dus kan 't in trance verzonken medium gedachtenlezer van de anderen zijn. Ieder begrijpt echter, dat alles dan toch even onverklaarbaar blijft.

Zoo zijn er nog tal van andere would-be-verklaringen.

Ondanks de groote tekortkomingen echter dezer verschillende theorieën, van streng wetenschappelijke en ernstige zijde opgesteld tot proeven van verklaring der vooral voor niet-katholieken zoo ontzettend moeielijk te duiden tallooze verschijnselen van 't occultisme —; zijn toch deze hypothesen, hoe gevaarlijk voor argelooze menschen soms, nog vrij wat hooger te schatten dan de zoogenaamde religieus-mystische systemen, die moderne

[1]) Van du Prel is ook de theorie van de „dramatische Spaltung des Ichs", die de elementen van het droomleven op het wakende leven toepast.

hervormers meenden uit die feiten te moeten construeeren.

Volgens Hippolyte Rivail, bekend als Allan Kardec, den vader van 't eigenlijke spiritisme en der moderne reïncarnatie-leer, leeraarden „de verheven geesten" door middel van hun „woord en schrift" tot de scharen. Met groote handigheid en nog grooter lichtzinnigheid verkondigde deze moderne apostel zijn *Evangile suivant le spiritisme* aan honderdduizenden reeds in Frankrijk alleen, en zijn stelsel telt tegenwoordig te Parijs meer dan vijftigduizend aanhangers. 't Is voorwaar geen kleinigheid, als Kiesewetter, die tegen deze richting is, in zijn *Geschichte des neueren Occultismus* (bl. 476) de volgende personen noemt, die behoorden en behooren tot *dit* spiritisme: de beroemde sterrenkundige Camille Flammarion, Alexander Dumas-père, George Sand, Delphine Gay, Victor Hugo, Auguste Vacquerie, de beide Sardou's, de schilder Tissot. Dit verklaart ons vele passage's en gedachten in hunne werken. Voorts behoort tot dezelfde school de grootindustrieel Godin, die zelfs te Guise aan 't hoofd eener spiritisten-familistère staat.

Dit echte spiritisme, dat overal de geesten bij „de haren" bijsleept, bemoeit zich, vooral in Amerika, waar honderdduizenden aanhangers zijn, veel met psalmgezang en sociaal-politiek. In Frankrijk inspireert het 25, in Spanje zelfs 32 tijdschriften. Het neemt al de wonderdaden en verschijnselen onzer Heiligen aan met een breedheid, die tal van katholieken zou moeten beschamen. Het verdedigde reeds menigmaal Lourdes' verschijningen en genezingen, maar dit alles op een wijze, die katholieken verre van zich moeten verwerpen.

Ook de bovengenoemde beroemde hoogleeraren der natuurwetenschap, die buiten 't eigenlijke spiritisme staan, en zich spiritualisten noemen, nemen de wonderdaden onzer Heiligen als historische feiten en de verschijningen te Lourdes als in aard en wezen objectieve en bovenzinnelijke phenomenen aan of achten 't bestaan daarvan althans mogelijk.

We komen hierop later terug, wanneer wij Lourdes tegenover 't materialisme en occultisme hopen te plaatsen.

De theosofen nemen ook met breedheid al de verschijnselen aan, maar hebben over 't *wezen* wel zéer eigenaardige gedachten of, beter gezegd, gevoelens. De theosofie dan is een andere beweging, waaraan, gelijk aan de leer van Allan Kardec, mede de stoot gegeven is door de occultische feiten [1]).

Wie zich over 't ontstaan zoowel van Allan Kardec's spiritisme als van de theosofie wil laten onderrichten, raadplege Kiesewetter en 't werk *Humbug en ernst* van den heer A. J. Riko te 's-Gravenhage, één der vaderen van 't Nederlandsche spiritualisme, die katholiek geworden is en, onder den naam Justinus, de schrijver is van 't werk: *Lourdes in 't licht der nieuwere wetenschap.*

Er zij opgemerkt, dat vele theosofen slechts de studie van de geschriften der Ariërs en andere Oostersche volken bedoelen en vreemd zijn aan 't geheimzinnig optreden van de stichtster (Mevr. Blavatsky) en hare mede-arbeiders, waarover 't laatste woord nog niet gesproken is.

Evenwijdig en ten deele met de theosofie verwant, ging het boedhisme in onze tijden zijn intrede in West-Europa maken. Men bestudeerde voorts de fakirs en adepten van Voor-Indië, de sterke mediums der Brahmanen.

Uit dit alles ontstond bij velen zekere gevoels-mystiek van 't occultisme, die aan 't verstand de erbarmelijkste parten speelde.

Dat sommigen hunner zich „zeer goed of soms ook flauw herinneren" in vroeger eeuwen 't lichaam van een panter of een koning te hebben geanimeerd, zijn weer verschijnselen onzer

---

[1]) Juist omdat talrijke theosofen innig overtuigd zijn van 't bestaan van booze (elementaar-) geesten, beoefenen velen niet 't experiment.

dagen. Lastig wordt het, als eenigen tegelijk verzekeren, dat ze vroeger een bepaalde koning waren. 't Koningsgeslacht van den theosofischen David schijnt in dit opzicht de sterkste memorie en een groot spelend vernuft te bezitten.

Te midden van de uitersten der materialistische negatie en van 't occultische zoeken en tasten naar een bevredigende wereldbeschouwing, zien wij — gelijk we reeds even aanroerden — een groote belangstelling bij niet-katholieken in 't leven en de daden onzer Heiligen ontwaakt. De Heiligen, eeuwen lang rustende in hunne graven, zijn aan de orde van den dag. Men *erkent* algemeen de wonderbare *daden en verschijnselen* in hun leven, nog zonder ze te bestudeeren; want dat doet men zelden en dan nog meest onvolledig en niet uit de juiste bronnen. Maar men *miskent* het *wezen* dier phenomenen!

De materialisten verkondigen nu luide, dat een *deel* van de wonderdaden dier Heiligen — welke daden zij vroeger ontkenden — historisch waar kan zijn en op rekening te zetten is van suggestie en hypnose. De *overige* daden en verschijnselen *verzwijgt* 't materialisme weer, omdat het daar geen raad mee weet. De *personen* der Heiligen, vroeger bedriegers of niet wijs geheeten, noemt het thans hysterische personen of hallucinanten.

De moderne gevoels-mystieken houden redevoeringen en schrijven artikelen over onze Heiligen, en stellen hen als ideaal van „hoog-mensch-zijn", zooals een der termen luidt, voor. Vooral de H. Franciscus van Assisië is thans zeer in de gratie. Ook de HH. Teresia en Catharina van Senen verheugen zich in een groote belangstelling.

Bij de spiritisten weer heeten de Heiligen mediumieke of somnambulieke naturen. Zij schiften hunne daden niet willekeurig maar nemen ze alle aan.

De verheven persoon van Christus ondergaat al deze verklaringen in de hoogste mate. Hij is, men verontschuldige de uit-

drukkingen, de grootste hypnotiseur, 't verhevenste medium, de ideaal-mensch, zelfs de grootste socialist en communist. Elke richting wil Christus en Zijne Heiligen annexeeren, en Christus is voor elke richting de hoogste en staat in elke groep ver verheven boven de grootsten der personen, waarmede men Hem wil vergelijken. Zelfs de auteur van *l'Evangile suivant le spiritisme* schreef, dat 't grootste medium ver, zeer ver beneden Christus staat, dien hij toch ook den treurigen moed had een medium te durven noemen.

Dit alles is een zeer specifieke neiging van den geesteskamp onzer dagen. En het bewijst, dat de invloed van Christus niet buiten de wereld te zetten is. En dat er waarheid bruist in de eenigszins gewijzigde „eternal creed" uit des beroemden natuurkundigen Maxwell's bekende *Students-evening-hymn*: „Jesus the Lord is God indeed!"

De houding der Katholieke Kerk tegenover 't spiritisme was een uiterst voorzichtige. De dwaasheid van ontkenning der verschijnselen door 't materialisme beging zij niet. Ook aan de pseudo-verklaringen van 't materialisme ging zij niet mank. Dat de zoogenaamde H. Paulus van 't spiritisme o. a. op de clubtafel in zijne talrijke „brieven aan de bewoners van Lyon en Bordeaux" de vroegere, echte brieven aan de Corinthiërs en de Galatiërs van een nieuwe, *gewijzigde* uitgave voorzag, kon der Kerk niet deren.

Geleid door den Hoogsten aller Geesten, den Heiligen, ontkende de Kerk geen waarachtig plaats gegrepen verschijnselen, maar stond zij krachtig in verweer dáár, waar uit die verschijnselen leerstellingen werden getrokken, die indruischten tegen de katholieke geloofs- en zedenleer.

Toen in Amerika reeds vòor 50 jaren merkwaardige genezingen schenen plaats te vinden door somnambulen en mediums, kwamen nu en dan van katholieke geneesheeren bij de kerkelijke overheid vragen in, of men op bepaald aangegeven wijze ge-

nezingen mocht trachten te bereiken. Uit Rome's antwoorden bleek de uiterste voorzichtigheid: er werd alleen inlichting over 't bizonder geval der aanvrage gegeven. Reeds uit die antwoorden, in 1842 gegeven, bleek, dat Rome *de mogelijkheid van een natuurlijk magnetisme niet voor uitgesloten hield* en dat zij verder 't magnetisme, zooals dit dikwijls factisch beoefend werd, verwierp.

Nadat reeds tal van bisschoppen in hunne herderlijke brieven 't spiritisme als verdacht hadden voorgesteld, verscheen in 1856 een Encycliek van Z. H. Paus Pius IX, gericht aan alle bisschoppen der wereld. In deze Encycliek worden de verschijnselen van magnetische helderziendheid als *superstitie veroordeeld* [1]), bij name ook het voorspellen der toekomst, het zien van onzichtbare en het ontdekken van onbekende en ver verwijderde dingen, het oproepen der overledenen enz.

De latijnsche bewoordingen dezer Encycliek geeft prof. Schneid in zijn *Der neuere Spiritismus philosophisch geprüft* (bl. 144); nog uitvoeriger de *Civiltà Cattolica* (Ser. VI, vol. 8, p. 195), waar ook de vroegere uitspraken van Rome zijn afgedrukt.

In deze Encycliek is het woord „diabolisch" niet te vinden, maar de beteekenis van de wèl voorkomende uitdrukking: „novum quoddam superstitionis genus" kan, volgens de *Civiltà Cattolica*, prof. Schneid en anderen, wel geen andere zijn dan die van diabolisch. En dit te meer, wijl de H. Stoel duidelijk in deze Encycliek verklaart, dat zij de opvallende werkingen van 't magnetisme geen natuurlijke noemt; en verder zegt, dat die verschijnselen niet door de daarbij aangewende physische middelen kunnen worden bereikt.

Wanneer dan de superstitieuse werken van 't magnetisme —

---

[1]) De Kerk spreekt bij voorkeur van magnetisme, maar noemt toch 't oproepen der dooden, wat een echt spiritistisch verschijnsel is. Dit komt, omdat *bij de occultisten zelf* een groote verwarring in namen heerscht, ontstaan uit verschil in inzichten.

zegt prof. Schneid en met hem o. a. prof. dr. Imbert—Gourbeyre, de Jesuïeten-paters Kerlen, Franco, Cornoldi, Palmieri en Gury, de *Stimmen aus Maria-Laach*, de *Civiltà Cattolica*, tal van bisschoppelijke zendbrieven enz. — niet door natuurlijke oorzaken kunnen worden te voorschijn gebracht, blijft niets anders over dan ze den daemon toe te schrijven.

Tegenover al de ontoereikende en soms ontoerekenbare verklaringen der verschijnselen van 't spiritisme, dat, hoe verdeeld in eigen boezem, als geheel in zéer anti-katholieken geest optreedt, mogen wij met fierheid wijzen op de schoone leer, die alle christelijke wijsgeeren ten allen tijde verkondigd hebben. Boven den mensch als het hoogst-georganiseerde, maar laagste geestelijke wezen, heeft God in 't universum tal van geesten geordonneerd, die in grootschen stijl op de aardsche verhoudingen en binnen zekere grenzen, op den menschelijken geest kunnen inwerken [1]).

We zeiden, dat 't spiritisme over 't algemeen een zeer antikatholieken geest ademt, ondanks de sympathieën voor 't katholicisme bij enkelen. Benevens allerlei onzin, bedrog en logen verkondigen de geesten van 't spiritisme over de geheele wereld een Christendom boven geloofsverdeeldheid en belijden zij een algemeene broederliefde en een nevelachtigen humaniteitszin. De wonderen van 't spiritisme zijn geen heilige wonderen; zij komen niet van God, beoogen niet Zijn eer! 't Spiritisme levert een carricatuur van 't Christendom, nu 't echte Christendom miskend wordt en gesmaad. Er is bij de geesten van 't spiritisme plaats voor een uitbreiding van 't oud verbod: „Roep niet de dooden op" — opdat de daemon niet in hun vorm verschijne [2]).

[1]) Zie vooral de leer van St. Thomas van Aquino op dit gebied, door prof. Schneid in hoofdstuk 9 van 't 2e gedeelte van zijn aangehaalde werk uiteengezet en ook gevolgd.

[2]) Ik ben het met den Heer Riko eens, dat er in de natuurlijke orde plaats is voor tal van phenomenen, die tot een natuurlijk magnetisme behooren, wat de Kerk ook voor niet uitgesloten verklaart.

Inderdaad: de geesten materialiseeren zich, zij laten zich photografeeren en drukken hunne ledematen in de materie af; — welnu: het identiteitsbewijs der overledenen wordt niet geleverd; voor hallucinatie en suggestie is hièr geen plaats; en 't dichterlijke maar uiterst onwaarschijnlijke astrale lichaam laten wij hun behouden, die daarmede meenen buiten hun natuurlijk psycho-physiologisch gebied, buiten hun vorm-éenheid, hun stoffelijk lichaam, te kunnen gaan wandelen en zich te kunnen vertoonen aan de wijsgeeren van den dag!

Het is een spiritueele strijd en over hem beslist de geest! We zien hier weer 't gevaarlijke van geesteskampen, die ontstaan door theorieën, op onvoldoend gekende feiten en verschijnselen gebouwd. 't Is een eigenaardige strijd! De lijdende en strijdende Kerk, die als zegevierende uit het materialistisch strijdperk is getreden met onbevlekte eere en ongerepten naam — zij zal opnieuw als lijdende en strijdende Kerk in 't slagveld moeten komen om, boven de graven van 't materialisme, dat ten derden dage niet glorieus verrijzen zal, den aanval af te weren, dien ons de toekomstige eeuw waarschijnlijk leveren zal.

De groote voorgangers van 't spiritisme kondigen — na 't verdwijnen der oppervlakkige, moraallooze, materialistische overgangsperiode — den strijd in hunne geschriften aan tusschen een geestenpantheïsme of monistische zielsleer en de Kerk als draagster der geopenbaarde waarheid [1]).

Wie nog twijfelen mocht aan 't verdachte karakter van 't spiritisme,zie tegenwoordig vooral op Frankrijk! Het Vondel-woord: „Op, treckt op, o ghij Luciferisten, volght dees vaen!" — wordt letterlijk in vervulling gebracht door 't Palladisme en Luciferisme [2]).

[1]) Zie o. a. Freiherr Dr. Carl du Prel: *Das Räthsel des Menschen* S. 99—103. Zij, die meenen, dat de 20e eeuw de botsing zal geven tusschen geloof en *on*geloof, vergeten, dat 't moderne occultisme *millioenen* in *bijgeloof* doet leven.

[2]) Dat Lucifer natuurlijk niet voor den vorst der daemonen aanziet, maar als oppersten lichtgeest vereert.

Vrouwen naderen tot een heiligschennende communie en brengen de H. Teerspijze naar de holen, waar „la messe noire", „la messe diable" gehouden wordt, waarbij — volgens tal van verklaringen — Beëlzebub zelf verschijnt en zich vereeren laat. En de ontaarding op sexueel gebied heeft daarbij soms zulke wanverhoudingen aangenomen, dat de krankzinnigenartsen weldra een nieuw hoofdstuk zullen kunnen toevoegen aan hunne leerboeken over „psychopathia sexualis" [1]).

Maar door datzelfde Frankrijk trekken elk jaar de christelijke karavanen der versmachtende lijders naar de lieflijke oase Lourdes, waar in 't jaar 1858 de Onbevlekte-Ontvangenis aan de nederige Bernadette verscheen.

Trachten wij dan in een volgend artikel de beteekenis van Lourdes als type der katholieke genade-oorden te schetsen; en de Massabiella-rots te beschouwen als symbool van de steenrots van Petrus, te midden der geestes-stroomingen van ons tijdvak, in de branding der eeuw.

(*Slot volgt.*)

A. C. A. Hoffman,
Theor.-Arts.

---

[1]) Lectuur o. m. bij: prof. dr. Imbert-Gourbeyre, hoogleeraar der pharmacodynamie aan het *Collège Médical* te Clermont-Ferrand, schrijver van het werk: *La stigmatisation, l'extase divine et les miracles de Lourdes*; voorts de verhalen van duivelverschijningen in de gewone spiritistische tijdschriften, de geschriften der palladisten zelf enz.

DE GESCHIEDSCHRIJVERS: RANKE EN FRUIN.

De naam van den Duitschen geschiedschrijver Leopold Ranke (later, na zijn opname in den adelstand: Leopold von Ranke), is bekend. Hij werd in 1795 te Wiehe in Thuringen geboren, was in 1818 leeraar aan het gymnasium te Frankfort a/d Oder en sedert 1827 professor van de geschiedenis te Berlijn. Onder de vele historische werken, door hem nagelaten, neemt de *Weltgeschichte*, een kolossaal pamphlet of partijschrift in negen deelen, een eerste plaats in. Ranke had reeds den ouderdom van 82 jaren bereikt, toen hij dat werk begon te schrijven, en vierde zijn negentigsten verjaardag bij de verschijning van het zesde deel. Hij tracht daarin aan te toonen, dat de verheffing van het huis Brandenburg, als conservatieve (?) macht tegenover het revolutionaire Frankrijk de korte samenvatting en het doel is der gansche wereldgeschiedenis. Tegenover zóo ver gedreven partijdigheid merkt Prof. Fruin terecht aan, dat het uiterst gevaarlijk is voor ieder, om onder den invloed van vooropgezette, meestal geliefkoosde theorieën, geschiedenis te schrijven. Ter wille van zijn lievelingsauteur voegt Prof. Fruin er bij, dat het gevaar voor Ranke zoo groot niet is. Bij hem gaan „deductie met inductie" hand aan hand.

Wij zullen zien, wat er van die *Weltgeschichte* in handen van dezen partijman terecht komt.

Daar worden er velen in Duitschland gevonden, die aan den historischen arbeid van dezen geleerde den grootsten lof toekennen. Voor hen is Leopold Ranke de „Altmeister", wiens woorden

als onomstootelijke waarheden gelden, wiens methode ten voorbeeld strekt. Niet alléén in zijn eigen vaderland, maar ook buiten Duitschland heeft Ranke tal van vereerders en bewonderaars gevonden. Hier te lande staat in de voorste rij onze gevierde Leidsche Hoogleeraar, Dr. R. Fruin. De redevoering, uitgesproken door Prof. Fruin, toen hij, nu zes en dertig jaren geleden, op den 1sten Juni 1860, het hoogleeraarsambt aan de hoogeschool te Leiden aanvaardde, had tot onderwerp: *De onpartijdigheid van den geschiedschrijver.* Na zijne denkbeelden omtrent die onpartijdigheid te hebben medegedeeld, vervolgt Prof. Fruin in dezer voege:

„Ik wil den geschiedschrijver noemen, in wien ik de onpartijdigheid, die ik heb aangeprezen, in hoogere mate dan bij iemand anders opmerk en vereer: Leopold Ranke. Het is bekend, welk kerkgenootschap, welke staatspartij hij toegedaan is. Als burger heeft hij zijn voorkeur nooit ontveinsd. Hij is de vriend van een krachtige Monarchie; hij is een streng protestant en hij gevoelt meer sympathie voor de drijfveeren, die het geslacht der 16de en der 17de eeuw bewogen, dan voor die, waarnaar wij handelen. Maar leest zijn talrijke werken en gij zult erkennen, dat zijn wel gevestigde overtuiging hem nooit belet zich met liefde te verplaatsen in andere maatschappelijke toestanden, onder andere kerkbegrippen. Hoe diep doordrongen toont zich de protestant van de grootheid der katholieke Kerk.....

„En is de indruk dien Ranke's geschriften bij ons achterlaten een onzedelijke, verslappende? Ik geloof niet, dat iemand die ze kent dit beweren zal. Zij spreken tot het gemoed zoowel als tot het verstand. Zij boezemen eerbied in voor het goede en groote, onder welken vorm het zich vertoont. Maar tevens stemmen zij ons tot een nederig bewustzijn van de onvolmaaktheid van al het menschelijke, tot de erkenning van het gebrekkige in ons eigen gelooven en handelen en tot een billijke waardeering van hetgeen onze tegenpartij voor waarheid houdt en betracht.

„Mij dunkt, dit is het hoogste, wat men voor de geschiedenis wenschen kan, dat zij aan hare beoefenaars zulk een gematigd en verdraagzaam oordeelen en billijk erkennen van al wat goed is eigen maakt".

Gelijk men ziet, betoont zich Prof. Fruin, wij zouden haast zeggen, onvoorwaardelijk ingenomen met den historischen arbeid, vóóral met de zoogenaamde verdraagzaamheid en onpartijdigheid van den Duitschen geleerde. Daar kan voor die instemming van Prof. Fruin reden te over worden aangevoerd. Alvorens dat in bijzonderheden aan te toonen, willen wij het oordeel van een ander geschiedkundige hooren, het oordeel van Emile Michael S. J., Dr. theol. et phil., Privat-docent für Kirchengeschichte an der Universitat Insprück. In een klein geschrift, ten titel voerend: *Ranke's Weltgeschichte, Eine Kritische Studie*, heeft deze geleerde een en ander omtrent dat hoofdwerk van Ranke medegedeeld. Aan die critische studie ontleenen wij de volgende bijzonderheden.

Volgens Ranke (VIII, 5) bestaat de algemeene geschiedenis in het verhaal of de mededeeling van het onafgebroken streven naar de hoogste goederen der menschheid. „Het goddelijke is steeds het ideale, dat den mensch voorlicht; — het menschelijke doen en laten streeft onophoudelijk naar het goddelijke" (I, 1, 3). „De voortbrengselen van het genie in kunst, poëzie, wetenschap en staat staan allen in onmiddellijke betrekking tot het goddelijke" (IX, 2, 10).

Uit deze zóó stellige verzekeringen, die niet den minsten twijfel toelaten, zou men allicht besluiten, dat alle weten en kennis der menschen, elke zenuw van 's menschen wezen op het innigst met God verbonden was, en het verhaal of de mededeeling van het geheele verloop daarvan een zéér voorname, indien al niet de eerste plaats, in elke geschiedenis behoorde in te nemen.

Geheel en al hiermede in strijd hoort men Ranke het volgende

verzekeren: „Op den geschiedschrijver rust de taak de menschelijk begrijpelijke zijden der gebeurtenissen op den voorgrond te plaatsen". Elders zegt Ranke, dat het de plicht is van den geschiedschrijver „de gebeurtenissen door menschelijke motieven te verklaren" (I, 1, 40).

Waar blijft het goddelijke, het ideaal dat den mensch steeds voorlicht, gelijk wij hierboven Ranke hoorden verzekeren? Daar wordt in die laatste woorden volstrekt niet gesproken van de onmiddellijke betrekking, waarin het genie tot het goddelijke zou staan. Men hoort alléén gewag maken van menschelijk begrijpelijke zijden en van menschelijke motieven. Als de taak van den geschiedschrijver zich daartoe bepaalt, dan kan er volstrekt geen geschiedenis geschreven worden.

Ranke zegt, dat hij zich over het goddelijk karakter van het Christendom en over de Godheid van Christus niet wil uitlaten. Hij laat zich echter wel uit over die twee onderwerpen. Hij spreekt zoo wel voor als tegen het goddelijk karakter van het Christendom; zoowel voor als tegen de Godheid van Christus. „Ofschoon hij gelooft een goed Christen te zijn — zegt Ranke — kan hij, den naam van Christus noemend, niet spreken van het godsdienstig geheim, dat, *onbegrijpelijk als het is* [wij cursiveeren], door geschiedkundige opvatting niet bereikt kan worden". Dat wil dus met andere woorden zeggen, dat Ranke wel den schijn aanneemt in de Godheid van Christus te gelooven, maar dat hij, als geschiedschrijver, daarvan niets zeggen mag. Zelf verklaart hij dan ook uitdrukkelijk, dat hij van God den Vader niet spreken kan; ook niet over God den Zoon (III, 160). „Ik vermijd het — verklaart hij zelf — zooals gezegd is, over dat geheim te handelen". Maar waarom stelt Ranke dan den Heer Christus voor als „leerling van Johannes", van welken Hij (Christus) zich slechts ééne schrede verwijderde (III, 162)? Waarom stelt hij Christus voor als den meest vlekkeloozen, diepzinnigen, als den

lieftalligsten der menschen (menschenfreundlichste Wesen), die ooit op aarde bestaan heeft (III, 1, 169)?

Zeer uitdrukkelijk leert Ranke, dat het Christendom een product is van het genie, en dat Christus daarvan is de geniale stichter. „Door het Christendom trad de menschheid in onmiddellijke betrekking met het goddelijke, met de Godheid, die als souvereine Heer der natuurkrachten gedacht werd". Die betrekking trad vóóral in het Christendom op den voorgrond: „Het hoogste goddelijk wezen, schepper van alles, stond tot dusverre te hoog boven de wereld, was onbereikbaar, buiten alle begrippen: in Christus openbaart zich dat begrip op eene den mensch begrijpelijke wijze" (vgl. V, 2, 166; III, 1, 170).

Op een andere plaats zegt Ranke, dat de christelijke godsdienst geboren werd uit den strijd van de godsdienstige meeningen der volkeren op aarde (IV, 2, 21). „Tusschen de beide bestaande eeredienſten de vóór-Aziatische en de oud-Egyptische brak een strijd uit op leven en dood. Terwijl die strijd plaats had, werd een derde eeredienst geboren, in welke zich het goddelijk idee boven de natuur verhief" (I, 1, 4; vgl. I, 150; VI, 1, 1). „De Joden hebben het idee van de eenheid van God, — waarschijnlijk het *ur*idee van de *ur*tijden, — behouden, maar zij beschouwden dien God meer als een nationaal God. Daar verscheen Christus, en heeft, op hun godsdienst steunend, den algemeenen God gepredikt en van alle volksbelangen en nationaal-godheden afgescheiden" (IX, 15). Alles is dus volgens Ranke zóó eenvoudig en geleidelijk mogelijk toegegaan. Aan het bekrompen idee der Joden, die zich God voorstelden als hun eigendom, heeft Christus op echt-geniale wijze een einde gemaakt door den nationalen God der Joden tot algemeenen God uit te roepen.

Veel edeler dan van het Christendom is volgens Ranke de oorsprong van het Mahomedanisme. Terwijl het Christendom

steunde op overleveringen van de oude wereld, ging het Mahomedanisme groot op onmiddelbare openbaring (I, 1, 4). Dat is toch geheel iets anders dan het Christendom, „dat zijn wereldbeteekenis verkregen heeft, niet door de goddelijkheid van zijn leer, maar door zijn verbinding met de oude eeredienst, de vereeniging *(die Ehe)* der beide principen, die tegenover elkander stonden en toch onafscheidelijk met elkander verbonden waren" (IX, 2, 32). Het Christendom, veel minder dan het Mahomedanisme; — is het niet om den meest ongeloovige te doen trillen van genot?

Even ergerlijk is het spel, dat door Ranke met den Bijbel gedreven wordt. Voor hem is de Bijbel in het algemeen een „onovertreffelijk" maar „eenzijdig" boek (I, 1, 120), „niet vrij van belangrijke overdrijving" (t. a. p. 63). — Omtrent Abraham zegt hij, dat het wezenlijke der *sage* (!) bestaat in de grootsche plaats, die de Aartsvader te midden van de Kanaäniten had ingenomen. Over het offer van Isaak wordt in dezer voege gesproken: „Van alle zijden is men van aanbidders van Baäl omgeven. Abraham wordt door de verzoeking overvallen, om zich aan dat systeem aan te sluiten en, zooals dat gebruikelijk was, zijn zoon te offeren. Reeds maakt hij zich gereed hiermede overeenkomstig te handelen, maar de allerhoogste God verzet zich tegen de voltrekking van dat offer" (33). „Zoo stelde zich ook eindelijk Jupiter met het symbool van een menschenoffer tevreden. Eigenlijk toch hetzelfde, wat bij de Joden van Abraham, bij de Grieken van Dionysos verhaald wordt" (II, 1, 20).

Op dezelfde wijze „laat zich de *sage* van Iphigenia in Aulis met het verhaal van het offer van Isaak vergelijken" (I, 158). „Ik waag het niet dat alles [Abraham 's offerande] voor geschiedenis te verklaren, wijl daardoor te veel van het wonderbare en ongeloofelijke bevestigd zou zijn" (I, 1, 33).

De *sage* (!) meldt insgelijks, dat Joseph, verkocht door zijn

broeders, tot hoog aanzien opklom, eene verheffing, waarvan wij ook soms in Egyptische inschriften melding gemaakt vinden (34). Zoo ook laat de *sage* (!) den Propheet Elias met brood en vleesch door een raaf spijzigen (84).

Het Nieuw-Testament, in het bijzonder de Evangeliën, zijn voor Ranke kinderlijk en populair, diepzinnig en verheven (III, 1, 165). *A priori* loochent Ranke de mogelijkheid van een ingrijpen van God in den gewonen gang der gebeurtenissen, maar hij neemt den schijn aan, alsof hij het feit, d. i. het wonder, loochent op historisch-critische gronden. Omtrent het leven en lijden van den Heer Jesus zegt hij: „Niemand kan verwachten, dat ik de levens- en lijdensgeschiedenis van Jesus, zooals die in de H. Schriften overgeleverd wordt, in de wereldgeschiedenis invlecht" (III, 1, 165). Ranke spreekt wel uit op hoogen toon, dat niemand zulks kan verwachten, maar wat brengt hij er tegen in, als hem geantwoord wordt, dat iedereen vóóral de mededeeling van dat verhaal volgens die oudste schrijvers verwacht had? Waarom tracht Ranke zich van het verhaal van 's Heeren leven en lijden af te maken? Het antwoord is: omdat Ranke een aaneenschakeling van wonderen, gelijk Jesus' leven bevat, had moeten mededeelen, en Ranke niet alléén het bestaan van elk wonder loochent, maar zelfs de mogelijkheid van het wonder ontkent.

De verschijning van het H. Kruis aan Constantijn wordt door Ranke geheeten „de optische illusie van Constantijn" (IV, 2, 256). In de opgewektheid van het oogenblik heeft de Keizer het onmogelijke voor waar gehouden. Het is volgens hem, Ranke, wel meer gebeurd, dat bepeinzingen (*Erwägungen*) zich onmiddelbaar in waarnemingen afspiegelden, die buiten den kring der menschelijke dingen liggen. Zoo zou ook Brutus voor Philippi, ook Juliaan de afvallige voor zijn laatste nederlaag iets derge-

lijks ondervonden hebben (258). Voor Ranke is de zaak een probleem, geen wonder. Het wonder behoort volgens hem tot het onmogelijke.

„Ik hoop — zegt Ranke ter vergoelijking van zijn ongeloof — dat men het mij niet tot een blasphemie zal aanrekenen, wanneer ik de kerkelijke traditie [de verschijning van het H. Kruis aan Constantijn] en de heidensche legende naast elkander plaats" (IV, 2, 261).

Het christelijk standpunt, waarop Lactantius zich in zijn boek: *De mortibus persecutorum* plaatst, is voor Ranke eenvoudig fanatismus. „Alles, wat van Diocletiaan, Maximinus en Galerius gezegd wordt, is van historische waarde en op zijn plaats. Een fanatieke opvatting kan men daarbij niet bemerken. Eerst treedt zijn opvatting van godsdienst in het licht, waar hij spreekt van den dood der Imperatoren" (IV, 2, 252).

Omtrent de Katholieke Kerk en haar opperhoofd, den Paus, laat de „Altmeister" zich uit op al zéér zonderlinge wijze. Tot de natuur van den christelijken godsdienst, ontstaan uit den strijd tegen de godsdienstige meeningen van de volkeren op aarde, behoorde volgens Ranke „een zelfstandige autonomie". Men geve acht op de volgende woorden: „Op den door de Apostelen gelegden grond had zich op niet meer na te sporen wijze die autonomie gevormd en uitgebreid. Met de geschiedenis der Apostelen houdt elk geloofwaardig bericht op" (III, 317).

„In Tertuliaan kan men het eerst begin van den uitsluitingsgeest der Latijnsche Kerk zien, die zich kort daarna om Rome heen begon te plaatsen". Waarom juist om Rome heen? Dat zegt Ranke niet. Waarom niet? Ranke loochent het Primaat als goddelijke instelling.

Die spoedig na Tertuliaan gevolgde groepeering om Rome heen schijnt in het midden van de derde eeuw een feit te zijn: de H. Fabianus († 250) wordt door Ranke reeds Paus geheeten

(III. I, 414, aanm.) Het eigenlijke Primaat doet zich echter eerst gelden in de volgende eeuw. De Katholieke Kerk zelve is pas ontstaan omstreeks het einde van de IVe eeuw.

„Dat het Pausdom een goddelijke instelling is, zulks is een hiërarchische opvatting of beschouwing, welke de historieschrijver niet erkennen kan", aldus bepaalt en spreekt beslist uit de onfeilbare (?) Ranke (VI, 295). Volgens hem zijn deze momenten te onderscheiden: „Christendom, Patriarchale Kerk, Latijnsche Kerk, Latijnsch-Romeinsche Kerk, Katholicismus, Katholieke Kerk, Romeinsch Bisdom, Westersch Primaat, Katholiek Primaat" (IV. I, 324).

Heeft het inderdaad niet veel weg van een Neurenberger bouwdoos? Elk blok is zorgvuldig van opschrift en nummer voorzien, en de kleinste knaap, die slechts een minimum oplettendheid bezit, heeft in bijna minder dan een oogenblik de Katholieke Kerk, volgens Ranke, in elkander gezet, met zorgvuldige vermelding van jaartallen en datums der veranderingen en wijzigingen. Zulk een geschiedschrijver is onbetaalbaar. Voor de moeilijkste problemen en vraagstukken heeft hij oplossingen, die iederen burger en boer bevredigend voorkomen.

Intusschen geeft Ranke vele groote en klinkende woorden van lof en bewondering aan het Pausdom ten beste. „Ik ben volstrekt niet van meening het Pausdom in bijzonderen zin als een goddelijke instelling te erkennen", verklaart hij; „men heeft mij daarom op den Index geplaatst, omdat ik het niet doe, maar ik houd toch het Pausdom voor een der meest grootsche en meest bewonderenswaardige instellingen, die ooit in het leven zijn getreden" (VIII, 410). „Men dwaalt — zegt Ranke — als men het Pausdom slechts beschouwt als een instelling van geloof en godsdienst; het was tegelijk het grootvorstendom van de westersche wereld, de meest volkomen Theokratie, die ooit op aarde bestaan heeft, juist daarom sterk, omdat zij aan de strevingen van een wereld, rijp voor ontwikkeling, ten volle beantwoordde".

— „Het waren oude mannen, die Pausen, onthecht aan dagelijksche behoeften, doordrongen van het goddelijk idee der instelling, en daarbij toch vervuld met kloeken wereldzin [Weltklugheit]" (480).

— „De Pausen hebben zich met de ontwikkeling vereenigd, maar lieten niet de minste afwijking van het dogma toe" (IX, 2, 134).

Hoe is het mogelijk, vragen wij, dat Ranke dit alles en nog veel meer tot lof van het Pausdom schrijven kan op hetzelfde oogenblik, dat hij de Pausen leugenaars en bedriegers noemt?

Hoe is het mogelijk, vragen wij andermaal, en wij hebben die vraag meermalen gedaan, hoe is het mogelijk, dat een man als Prof. Fruin, wiens waarheidsliefde en eerlijkheid, wiens oprechte streving naar onpartijdigheid ons allen genoeg bekend zijn, in zulke bewoordingen, als wij uit zijn mond vernomen hebben, den lof van Ranke verkondigt?

Een antwoord op die vraag wordt ons gegeven in dezelfde redevoering, door Prof. Fruin bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt uitgesproken. Bij die gelegenheid zijn er denkbeelden en meeningen door Prof. Fruin verkondigd, niet geheel vreemd aan de dwalingen, die wij uit den mond van Ranke vernomen hebben. Het valt niet te loochenen: daar bestaat, althans tot zekere hoogte, overeenstemming tusschen Ranke en Fruin; overeenstemming in opvattingen en beoordeelingen, zelfs in denkbeelden en meeningen, tengevolge waarvan het begrijpelijk wordt, dat Prof. Fruin den Duitschen geleerde als zijn geestverwant hoogschat en prijst.

Met enkele aanhalingen uit die redevoering willen wij onze woorden bewijzen.

„Die de geschiedenis beschouwt als de verwezenlijking van een

Godsplan — zegt Prof. Fruin (blz. 31) — als de uitdrukking der goddelijke Voorzienigheid, ziet een heldendicht voor zich ontrollen, waarin slechts een handelt, God, en waarin alle handeling der menschen wel schijnbaar [!] met vrijheid geschiedt, doch inderdaad bepaald wordt door de voorbeschikking Gods. De geschiedkundige laat die beschouwing, hoe verheven, aan den dichter over, want wat Gods plan met de wereld mag zijn is eene zaak des geloofs, en de geschiedschrijver wil op wetenschappelijk gebied blijven".

De onderscheiden aanmerkingen, die op deze woorden gemaakt kunnen worden, laten wij achterwege. Het krachtig protest van duizenden en duizenden tegen deze stoute verzekeringen behoeven wij insgelijks niet mede te deelen. Wij bepalen ons alléén tot de vraag: hebben wij dezelfde stelling ook niet uit den mond van Ranke vernomen? Hebben wij ook niet van Ranke gehoord, dat de geschiedschrijver zich alléén had bezig te houden met de menschelijk begrijpelijke zijden der gebeurtenissen, en dat het zijn plicht is die gebeurtenissen door menschelijke motieven te verklaren? Voorwaar, treffend, bijzonder in het oogloopend is de overeenkomst tusschen beide geleerden. Als Ranke zegt, dat de geschiedschrijver zich alléén met de menschelijk begrijpelijke zijden der gebeurtenissen en met menschelijke motieven heeft bezig te houden, dan geeft Prof. Fruin, overeenkomstig zijn zóó duidelijke, begrijpelijke wijze van voorstellen, daarvan een nadere verklaring, door te bepalen, dat het Godsbestuur of Gods plan een zaak des geloofs is, waarmede de geschiedschrijver, de man der wetenschap, volstrekt niets te maken heeft. 't Gaat niet aan te gelooven, dat een man van den modernen tijd, als Prof. Fruin zich steeds betoond heeft, de verouderde dwaling van principiëelen strijd tusschen geloof en rede zou zijn toegedaan. Professor Fruin is veel te verlicht, om er zulke bekrompen denkbeelden op na te houden. Waarheid kan niet in strijd zijn met waarheid.

„Er is maar ééne waarheid", zegt Prof. Fruin (bldz. 37), en op gezagvollen toon voegt hij er aan toe: „doch zij is een ideaal en niet van deze wereld".

Op een andere plaats in dezelfde redevoering leest men deze uitspraak: „Daar is maar één waar geloof te midden der tallooze meeningen, maar ook het zuiver geloof is een ideaal, dat op aarde niet gevonden wordt".

Derhalve: de waarheid, — een ideaal, niet van deze wereld. Bovendien: het ééne ware geloof, — een ideaal, dat op aarde niet gevonden wordt.

In welke wereld leven wij dan wel, als er geen waarheid, geen zuiver geloof gevonden wordt? Dolen wij rond in een stikdonkeren nacht van tallooze, vaak elkander vernietigende meeningen?

Booze wereld! wie wil nog leven, wie wil werken, de geschiedenis beoefenen, als hij zonder waarheid of geloof heen en weêr geslingerd wordt, heden door die, morgen door een andere meening? Waarlijk, het is volgens Prof. Fruin's woorden om er den moed bij te verliezen. Men zou haast wenschen niet geboren te zijn, liever dan bedrogen, nu door den een, dan door den ander.

Negentien eeuwen hebben geloofd vast te staan op Christus, de rots der eeuwen, op Hem, die gezegd heeft, dat in Hem alle waarheid geopenbaard is, en Hij in de wereld gekomen was om alle waarheid te leeren. Prof. Fruin weet dat beter. Tegenover Christus' woorden: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven" plaatst Prof. Fruin zijn woorden: „Daar is geen waarheid, geen zuiver geloof". Is het wonder, dat aan Prof. Fruin, zoowel als aan Ranke de vraag gedaan wordt: „Wat dunkt u van Christus?"

„Wee den geschiedschrijver", vervolgt Prof. Fruin, „die in den waan, dat zijn kerkgenootschap dat ideaal [van een zuiver waar geloof] verwezenlijkt, al de overige godsbegrippen als afgoderij, als satanisme verwerpt",

Voorwaar, 't is stout, al te stout gesproken. Aan ieder wordt voorgeschreven, dat hij alle godsbegrippen, zoowel die van den afgodsdienaar als van den Christen, op gelijke lijn heeft te stellen, aan die allen eerbied verschuldigd is. Een onheilspellend „wee" wordt er uitgesproken over ieder, die het wagen durft, om zijn godsbegrip voor het éénig ware te houden, en alle overigen als dwalingen te verwerpen. Hoe verwonderd zou de H. Paulus opzien, wanneer hij van den leerstoel der voornaamste van Nederland's Universiteiten die leer als hoogste wijsheid hoorde verkondigen! Had hij zelf, de groote wereld-Apostel, geheel en al in strijd met die leer, niet geschreven en verkondigd (Gal. I, 9) van ieder, die een ander Evangelie dan het zijne predikte: „hij zij vervloekt"? En nu, na achttienhonderd jaren, in de eeuw der verlichting, zou hij hooren, dat over hem door den meest beroemde van Nederland's wijzen een schrikkelijk „wee" had weêrklonken. Hem, den leeraar aller volkeren, indien hij tegenwoordig ware, zou Prof. Fruin met professoraal gezag toevoegen, dat hij aan alle godsbegrippen, ook al waren die met zijn Evangelie lijnrecht in strijd, eerbied had te betoonen.

Kan men, na zulke woorden gehoord te hebben, iemand ongelijk geven, die de vraag doet, in welken „waan" Prof. Fruin verkeert, dat hij het „wee" durft uitspreken over ieder, die met hem verschilt van meening? Acht Prof. Fruin zich zelven onfeilbaar? Als ieder van ons, leeft hij *dans la république des lettres* op voet van gelijkheid. 't Kon wel eens gebeuren, dat een of ander een dergelijk onheilspellend „wee" over Prof Fruin liet hooren, als hij over anderen uitgesproken heeft. Met een enkel woord, dat de zaken des geloofs ook haar lotgevallen hebben, haar ontstaan en worden, haar ontwikkeling, groei en bloei, haar lijden, strijden en zegepralen, zaken bij uitnemendheid geschikt tot beschrijving, wordt bovendien de bewering van Prof. Fruin als onhoudbaar voldoende wederlegd. Zijn ideaal, Leopold Ranke, beschrijft tot in kleine bijzonderheden, wij hebben het gezien,

hoe naar zijn meening de christelijke godsdienst, en in het bijzonder de Katholieke Kerk ontstaan is en zich uitgebreid heeft. Wij houden ons er van overtuigd, dat een onheilspellend „wee" over Prof. Fruin niet zal uitblijven.

„De oude kerkvaders mochten in de goden der heidenen vermomde duivels vermoeden — aldus vervolgt Prof Fruin — en alle volkeren, met uitzondering der Joden, als afgodendienaars verwerpelijk achten, wij kunnen hun bekrompenheid [sic] begrijpen en, om den tijd waarin zij leefden, verschoonen". De kerkvaders, — bekrompen! Een H. Augustinus, — bekrompen! Een H. Joannes Chrysostomus, — bekrompen! Alle kerkvaders, — bekrompen! En waarom? Omdat zij in de afgoden der heidenen „vermomde duivels" vermoed hebben. *Abyssus abyssum invocat*, de afgrond roept den afgrond in, — met diepen weemoed in het hart schrijven wij die woorden neder. Eerst zagen wij den Heer Jesus Christus op zijde gezet; vervolgens den Bijbel geminacht; nu moeten het de kerkvaders misgelden. Zij waren „bekrompen" genoeg, verzekert Prof. Fruin, om in de afgodsbeelden der heidenen duivels te vermoeden. Zoo „bekrompen" is Prof. Fruin niet. Hij heeft eerbied voor die afgoden. Sterk in zijn „waan", is Prof. Fruin nog wel zoo goed, om, met het oog op den tijd, waarin de kerkvaders leefden, die „bekrompenheid" niet al te zeer ten kwade te duiden, maar goedgunstig en genadig te verschoonen.

Een waarschuwende vermaning aan ieder, die het wagen durft in de voetstappen van die „bekrompen" lieden te treden, blijft intusschen niet achterwege. „Een geschiedschrijver — zegt Prof. Fruin — die ons in dien geest [den bekrompen geest der kerkvaders] de eeuw der kerkhervorming beschreef, die, hetzij in de nieuwe, hetzij in de oude kerk, niets dan leugen en boosheid ontwaarde, hij zou geen geloof vinden bij ons, die geleerd hebben in alle godsdiensten iets goddelijks, de uiting van een religieus gevoel te eerbiedigen".

Deze laatste woorden, verstaan in den zeer algemeenen zin,

dat er aan elken godsdienstvorm een sprankel waarheid, de erkenning van een Opperwezen ten gronde ligt; alsook, dat alle godsdienst, in den zin van godsvereering, de uiting of uitdrukking is van een religieus gevoel, worden gaarne door ons onderschreven. Wie doet zulks niet? Meent Prof. Fruin echter werkelijk, dat zulks onbekend zou geweest zijn aan mannen, als den H. Augustinus, den H. Hiëronymus, den H. Athanasius en zoo vele anderen? Zouden zij, die hun leven in het overwegen en verdedigen der waarheid hebben doorgebracht, te kleinzielig geweest zijn en den moed hunner overtuiging niet bezeten hebben, dat zij weigerden te erkennen, wat door ieder aangenomen wordt, wat bovendien even duidelijk is als dat er een zon aan den hemel schijnt? Wij achten het beneden Prof. Fruin, ook beneden ons zelven iets dergelijks te wederleggen. Het valt ons zelfs moeilijk aan te nemen, dat in dien zin de aangehaalde woorden door Prof. Fruin geschreven en bedoeld zijn. Neen, de zin van die woorden — en het bijgevoegde „wij die geleerd hebben", als tegenstelling van die „bekrompen" kerkvaders, bewijst, dat die woorden aldus te verstaan zijn, — de zin van die woorden is, dat Prof. Fruin naar zijn meening zich op een méér algemeen, méér verheven standpunt geplaatst „waant". Op dat zoogenaamd méér algemeen en verheven standpunt heeft Prof. Fruin geleerd in alle godsdiensten, in de aanbidding van een stuk hout of steen, zoowel als in de aanbidding van den éénen waren God, iets goddelijks te eerbiedigen. Van ganscher harte laten wij aan Prof. Fruin dat meer algemeen en meer verheven standpunt, zijn eerbied voor de afgoden der heidenen over.

Voorloopig houden wij ons, op het einde van de negentiende eeuw, aan die bekrompen (!) kerkvaders der vroegste tijden; wij zien de afgoden der heidenen nog altijd voor vermomde duivels aan, wenden ons met afkeer van die aanbidding af, en met grooter vurigheid dan te voren stijgt de belijdenis naar boven: Credo *unam, sanctam, Catholicam* atque *Apostolicam* Ecclesiam.

Wijs mij, Prof. Fruin, in eenige andere godsdienstvereering of kerkgenootschap die vier kenteekenen aan, en ik zal mij gaarne aan uw zijde scharen.

Ranke beschuldigt de oude christenschrijvers van „fanatismus"; Prof. Fruin noemt de kerkvaders „bekrompen" en bepleit voor hen verontschuldigende omstandigheden. Onnoodig verder te bewijzen, dat er geestverwantschap tusschen beide schrijvers bestaat.

Met den meesten ernst, om het groot gewicht der zaak, vragen wij, of geschiedschrijvers, die uitgaan van theorieën, als wij Leopold Ranke en met hem Prof. Fruin hebben hooren verkondigen, onpartijdig zullen zijn.

Wat geldt voor hen als waar en onwaar? Wat is voor hen goed? Wat veroordeelen zij als kwaad? Wat is in hun oogen recht en onrecht?

Wij gaan verder.

Wij stellen de vraag, of zulke geschiedschrijvers onpartijdig *kunnen* zijn?

Al willen zij nog zóó gaarne onpartijdig zijn, zooals het ons bekend is, dat Prof. Fruin met alle kracht er naar streeft onpartijdig te zijn, — voor hen bestaat er, volgens de eigen woorden van Prof. Fruin, in deze wereld geen „waarheid", geen „zuiver geloof". Christus is voor hen niet het middenpunt van den tijd, om wien alles zich beweegt, van wien alles uitgaat, tot wien alles wederkeert. Tegen dien Koning der geschiedenis in openbaren strijd, of ten minste zonder Hem, dolen zij rond in de dikke duisternissen van veranderlijke, vaak met elkander strijdige meeningen. Nu eens betoonen zij zich ingenomen met deze meening, morgen worden zij overheerscht door eene andere meening, niet het minst door de meeningen van het eigen, zóó veranderlijk hart. Den éénen dag hoort men door Prof. Fruin het geschiedboek van Motley verheerlijken als een meesterstuk; den anderen dag, als een boek zonder waarheid verwerpen. Een anderen keer hooren wij Prof. Fruin, op gezag van Stuart Mill,

verdedigen, „dat de kennis der waarheid er bij verliest, als zij tot axioma verheven is en door niemand meer in twijfel getrokken wordt" (*De Gids,* 1867, III, blz. 284), ofschoon de kennis der waarheden, dat tweemaal twee vier is en er een zon aan den hemel schijnt enz., er niets bij verloren heeft, dat zij nooit door iemand zijn tegengesproken. Alsof het daarentegen niet ontegenzeggelijk waar is, dat de kennis der waarheid, bijv. dat er slechts één persoonlijk God bestaat, door en tengevolge van aanhoudende tegenspraak, bij een aantal volkeren zoo goed als verloren is gegaan. Tot kennis der waarheid wordt tegenspraak evenmin gevorderd, als strijd voorwaarde is tot ontwikkeling. Dat zijn dwalingen, eigen aan het Pantheïsme, waarin de tegenspraak van *ja* en *neen* het hoogste leven geheeten wordt. „Niets is ondoelmatiger dan het smoren van tegenspraak", wordt door Prof. Fruin beweerd. Voor den bestrijder van de inquisitie komt dat sophisme goed te pas, maar de overheid, die alle maatregelen neemt om besmettelijke ziekten te onderdrukken, zoo mogelijk te voorkomen; de landman, die onkruid uitroeit, zooveel hij dat vermag te doen; de huisvader, die giftstoffen zorgvuldig wegsluit, betoonen zich tot dusverre met die uitspraak minder ingenomen.

Zoolang Prof. Fruin den Christus der Katholieke Kerk, den mensch geworden Zoon des Vaders, niet erkent en huldigt als den Koning der geschiedenis, van wien alles uitgaat, tot wien alles wederkeert, zal hij, ondanks zijn beste pogingen, ten spijt van al zijn oprechtheid en eerlijkheid en waarheidlievendheid, in hoofdzaak een partijdig geschiedschrijver evenals Ranke wezen.

W. F. N. VAN ROOTSELAAR.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE OORSPRONG EN HET KARAKTER VAN HET VEERTIG-UREN-GEBED.

Omdat van het Gouden Priesterfeest van Haarlems Bisschop, hetwelk wij op den 15en dezer maand hopen te vieren, een blijvend aandenken, ook voor het verre nageslacht, zal bewaard blijven niet slechts in een stoffelijk monument van trotsche bouwkunst, maar ook en vooral in de oprichting der voortdurende aanbidding van het Allerh. Altaarsacrament in dit bisdom; — kan het niet ontijdig zijn eenige *zekere* berichten over den oorsprong en het karakter van het *veertig-uren-gebed* en de daaruit ontsproten *voortdurende aanbidding* den geëerden lezers van *De Katholiek* aan te bieden [1]).

Weinig zekere opgaven vindt men gewoonlijk over den oorsprong van deze oefening. Daarom is het van veel belang de aandacht te vestigen op een oud boekske, ten titel voerende: *Tractatus de sancta oratione quadraginta horarum, a R. P. F. Matthia Bellintani de Salo Capuccino Italice conscriptus, in quo ipsius orationis continetur origo.... jam vero in latinum sermonem versus. Opera F. Joannis Gelderman Carthusiae Colon. Professi....* (Coloniae, Imprimebat Henricus Krafft sub signo Solis, Anno 1636. 16°, 217 p.).

De schrijver van dit boekje, de door S. Carolus Borromaeus hoog geschatte Kapucijn Matthias, schrijft op blz. 34 den oorsprong van het veertig-uren-gebed uitdrukkelijk toe aan den Kapucijner-pater Joseph van Ferno: „Coepta igitur haec sacra precandi forma per Fratrem Josephum est". En dit getuigenis is voldoende, want Pater Matthias heeft den oprichter persoonlijk gekend, hem vergezeld bij het bezoek van het Barnabietenklooster in Milaan, ja zelfs deel gehad aan de verbreiding dier oefening.

---

[1]) Vgl. *Stimmen aus Maria-Laach* (1896, Heft 4) en *The Month* (1896, Febr.)

Pater Joseph, verhaalt onze schrijver, was aanvankelijk professor in de theologie in het Observantenklooster te Pallanza. Daar ontving hij op zekeren dag een brief van een zijner vrienden, die zich tot strenger leven had aangesloten bij de Kapucijnen, en die zonder vele omwegen en naar het schijnt in zeer ongekunstelden vorm den professor tot denzelfden stap opriep. Maar deze dacht aan alles behalve het opvolgen van zulk een raad. Dat schrijven, medegebracht in de bijeenkomst der medebroeders, was eene aanleiding tot hilariteit en gelach. Doch slechts voor het oogenblik. Want toen men over de voorgehouden waarheden eens ernstig nadacht, had die brief dit gevolg, dat vijf kloosterlingen van dat klooster zich ter opneming aanmeldden bij de Kapucijnen van Brescia. Onder dezen was Pater Joseph, die zijn professoraat prijs gaf en zich vol opoffering ging wijden aan het zware leven van den boetepredikant. Italië had toenmaals grootelijks behoefte aan zulke mannen vol van naastenliefde, want de zedeloosheid was groot, oorlogen der kleinere vorsten verscheurden het land en vijandschappen tusschen families verdeelden geheele steden. Om de diepe wonden van het land te genezen meende Pater Joseph een weldadig en krachtig geneesmiddel te hebben gevonden in het veertig-uren-gebed. Dat was hem een middel om de dwalenden tot boete, de verdeelden tot verzoening te brengen, en om tijdens openbare rampen het volk tot buitengewone gebeden te vereenigen en den toorn des hemels verzoenend af te wenden.

Gedurende een der vele oorlogen en krijgstochten, welke Italië in het begin der 16e eeuw kwelden, predikte Pater Joseph omstreeks Kerstmis in Gubbio (Umbrië), toen men het bericht ontving, dat vijandelijke troepen de stad naderden. Aan tegenweer was niet te denken, en allen maakten zich gereed om te vluchten. Doch de Kapucijn stelde de burgers voor dit niet te doen, maar zich eerst door oprechte boete met God te verzoenen en daarna ter afwending van de verdiende straffen den Zaligmaker veertig uren lang te aanbidden en te vragen, dat Hij door de kracht van zijn lijden en dood de stad zou bewaren voor den inval der vijanden. Dit voorstel werd aangenomen, en toen een geweldige sneeuwval de vijanden belet had verder te dringen, besloot de dankbare burgerij voortaan jaarlijks omstreeks Kerstmis die oefening te hernieuwen. Zóó was het veertig-uren-gebed gesticht, doch slechts in ééne stad en in deze stad slechts in ééne kerk.

De verandering of liever de voortzetting van dit gebed in voortdurende aanbidding werd door Pater Joseph bewerkt, toen Milaan in eenzelfde gevaar verkeerde als vroeger Gubbio. Bij dreigende gevaren voor oorlog beloofde hij de stad redding, als men het veertig-uren-gebed het geheele jaar in de stad voortzette, zóó, dat men het Sanctissimum telkens na verloop van 40 uren feestelijk van de ééne kerk naar de andere ter aanbidding overbracht. Met welk een ijver het volk deze nieuwe oefening volgde, blijkt wel hieruit, dat in één en dezelfde kerk wel 4 à 5 maal achter elkander 40 uren aan dat gebed werden gewijd, en dat het 10 jaar duurde, vooraleer het de rondte in al de gezamenlijke kerken had gemaakt.

Het verhaal van Pater Matthias kan hier worden volledig gemaakt door twee aanteekeningen, medegedeeld door P. H. Thurston in de Februari-aflevering van *The Month*. De eerste betreft den oudsten oorkonde-datum van de oefening; deze wordt gevonden in een aflaatbrief van den 28en Maart 1539, waarbij de Vicaris van den Aartsbisschop van Milaan aflaten voor de altoosdurende aanbidding verleent. De tweede aanteekening geldt den nauwkeurigen datum en de nauwkeurige omstandigheden van de eerste invoering der 40 uren in Milaan. Dit is het bericht van een ongenoemden Pastoor uit Vicenza (bij Chr. Sylvain, *Histoire de S. Charles Borromée*, III, 199), hetwelk die gebeurtenis zet in den tijd, toen na het uitsterven der Sforza (October 1535) Milaan alle kans had, dat het de twistappel zou worden tusschen keizer Karel V, die het hertogdom Milaan als opengevallen rijksleengoed tot zich getrokken had, en den Franschen koning Frans I, die als nakomeling der Visconti aanspraak maakte op deze rijke erfenis. In 1536 was het Fransche leger in Piemont, en maakte de keizer zijn ongelukkigen tocht in die provincie. Milaan was dus in het grootste gevaar van belegerd te worden door Frans I. Niet beter stonden de zaken in 1537, in welk jaar volgens den anoniemen schrijver de voortdurende aanbidding in Milaan werd opgericht; en werkelijk bleef de stad van allen aanval verschoond.

De stichter van het veertig-uren-gebed en van de voortdurende aanbidding was derhalve Pater Joseph; de verdere uitbreiding daarvan was het werk van den Kapucijn Franciscus van Soriano, die de oefening met hetzelfde doel als Pater Joseph invoerde in verschillende steden van Umbrië, en dit voorbeeld werd nagevolgd door vele steden van Italië. Wat nu twee Kapucijnen met zulk

een goed gevolg begonnen waren, werd al verder en verder uitgebreid door andere leden dierzelfde kloosterorde; zoodat men met zekerheid moet houden, dat de invoering van het veertig-urengebed als *algemeene oefening* te danken is aan de Kapucijnerorde, en dat de eerste stoot daartoe gegeven werd door Pater Joseph van Ferno [1]).

Ten slotte: de korte geschiedenis van het ontstaan dezer oefening zegt duidelijk, dat het veertig-uren-gebed oorspronkelijk niet slechts een bloote uiting der vroomheid was. Bittere nood en harde druk waren de aanleiding, dat het volk van den Redder in hun midden rouwmoedig en vol van vertrouwen de uitkomst verwachtte, die door aardsche bemoeiingen niet kon verleend worden. Vandaar dat op den tweeden dag dier oefening eene H. Mis, in paars misgewaad zonder Gloria en Credo, werd aanbevolen om den vrede te verkrijgen; vandaar ook dat juist 40 uren voor de aanbidding werden bestemd, welke herinneren aan het allesverzoenend lijden van Jesus Christus. Zoo zien wij ook, dat het verzoenend karakter dezer oefening zeer beslist uitkomt in den bovengenoemden aflaatbrief van den Vicaris van den Aartsbisschop van Milaan, en nog sterker uitkomt in den brief van Paus Clemens VIII „*Graves et diuturnae*" van den 25en November 1592 (*Bullarium Rom.* ed. Taurin. IX, 644), waardoor de voortdurende aanbidding werd voorgeschreven in de hoofdstad der Christenheid.

Hageveld. E. H. Rijkenberg.

---

[1]) Evenwel dient opgemerkt, dat reeds eeuwen te voren eene altoosdurende aanbidding op verschillende plaatsen in gebruik was (vgl. *Kirchenlexikon*, art. *Anbetung*), ja zelfs dat Pater Joseph den vorm van veertig-uren-gebed reeds hier en daar in zwang gevonden had; maar hem hebben wij het te danken, dat het veertig-uren-gebed algemeen is ingevoerd tot verzoening van Gods rechtvaardige gramschap en dat hieruit de voortdurende aanbidding in de verschillende bisdommen is ontstaan.

BOEKBEOORDEELING.

Dr. C. H. Th. Bussemaker. De afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie. Uitgegeven door Teijler's Tweede Genootschap. Haarlem, De Erven F. Bohn, 1895—96 (2 dl. 8o).

Op een prijsvraag van Teijler's Genootschap is het bovenaangekondigd belangrijk werk het antwoord. Hoe die merkwaardige gebeurtenis in de geschiedenis der Nederlanden behandeld werd, kan men eenigszins opmaken uit het compendium, dat hier volgt en den lezer kan dienen tot kennismaking met het werk zelf.

De voorbereiding tot de Generale Unie. Hierin een kort verhaal van de geschiedenis van Alva, van de pogingen door Requesens ingesteld tot een vurig gewenschte bevrediging, alsmede van het te vergeefs uitzien naar het buitenland: Duitschland, Frankrijk en Engeland. Holland en Zeeland beginnen zich reeds in de eerste helft van 1576 te vormen tot een afzonderlijk geheel tegenover de Spaansche monarchie. Na Requesens' dood viel geheel de zware last op de schouders van den Staatsraad, onder wiens bestuur het muiten der Spaansche troepen en hiertegenover het aanwerven van staatsche krijgsbenden voorviel: dit bestuur eindigde op 4 November 1576 door de komst van Don Juan. Sluiting van het algemeen verbond op 8 Nov. onder den naam van Pacificatie van Gent. Op den 9 Jan. van het volgend jaar nauwe aaneensluiting der Generale Gewesten, op inspiratie van Oranje tot stand gebracht door de Unie van Brussel. De beteekenis dezer Unie, die voor Oranje een reden tot vreugde, voor Don Juan een reden tot ontstemming was. Niettegenstaande dit alles kwam door bemiddeling des keizers en onder ijverige medewerking van Elisabeth, Engelands koningin, die voor eene Fransche overheersching in de Nederlanden onder den hertog van Anjou zeer vreesde, op den 17en Febr. te Brussel het Eeuwig Edict tot stand, waarin door de Staten-Gen. trouw aan Kerk en Koning

alsmede erkenning van Don Juan, en door dezen de naleving der Pacificatie en de verwijdering der vreemde troepen werd beloofd.

Oranje, geen Calvinist maar, volgens zijne denkwijze, behoorende tot Duifhuis' Jacobsgemeente, was door de omstandigheden verder gegaan dan zijn oorspronkelijk plan: verdediging der privilegies tegen het absolutisme des landheers. Tijdens de worsteling kreeg hij den schijn van een kampvechter voor het Calvinisme en werd hij de strijder voor de staatkundige vrijheid van alle Nederlanden. Holland en Zeeland waren het met hem eens. Daarom weigerde hij uit naam van beide gewesten het Eeuwig Edict te beamen en erkende den landvoogd niet. Zelf profiteerde hij echter van de Pacificatie door het geven van menige satisfactie, en zijne verstandhouding werd beter met koningin Elisabeth, die nu begon heducht te zijn voor het krachtiger herleven van Spaanschen invloed in de Nederlanden. Margareta van Valois kwam in de zuidelijke gewesten ijveren voor haar broeder Anjou, die nu van hoofd bestrijder der Hugenoten was geworden. Don Juan, verworpen door Oranje en door Holland en Zeeland, verlaten door de Staten-Generaal, regeerend zonder troepen, bedreigd door den invloed van Engeland en Frankrijk, verzekert eigen veiligheid in het kasteel van Namen. De landvoogd krijgt nu tegen zich de Staten-Generaal, die den aartshertog Matthias van Oostenrijk verzoeken hier de verwarde zaken te komen herstellen. Sinds Oranje's komst te Brussel in September is het onherroepelijk oorlog met Don Juan, wien ter hulp reeds Spaansche troepen onder weg zijn.

De strijd tegen Don Juan, niet zoo algemeen als die van het vorige jaar tegen „het Spaansche gespuis", wordt doorgedreven tegen een aanzienlijke minderheid in, vooral door Oranje, die een diepe klove met den Koning wilde en daarom ook het bemiddelend optreden van Matthias met leede oogen aanschouwde.

Daar viel de groote slag voor de verbonden gewesten; de slag van Gemblours op den 31en Januari 1578, waarin de pas aangekomen Parma met zijn Spanjaarden het statenleger deels vernietigde, deels verstrooide.

Nu begint reeds eenige scheuring tusschen de Generale Gewesten zichtbaar te worden. De krankheid der vooze Unie brak naar buiten. De nederlaag bij Gemblours was het begin van het einde: de algeheele afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie.

Welke waren de eerste gevolgen van deze nederlaag?

Ondanks het gevoelig verlies wist Oranje er den moed in te houden en nam met de Staten-Generaal maatregelen om andere dreigende gevaren te voorkomen. Doch het statenleger was zeer zwak en de schatkist zeer ledig. Elisabeth, verschrikt door het gebeurde op den 31ea Jan., wilde nog geen geld en soldaten verleenen, en besloot zij hiertoe, dan onder bevelvoering van Johan Casimir van de Paltz, die o! zoo graag hier als kampioen der Hervorming en redder der Nederlanden wilde optreden. Het geld moest dus geput uit generale middelen. Zoo was o. a. Matthias van gevoelen, dat men de geestelijkheid moest bevelen het ongewijde vaat- en zilverwerk van kerken en kloosters ter leen over te geven. Het gevolg hiervan was, dat de aartshertog op zijn propositie den 1en Maart een „beau nihil" kreeg in de zuidelijke gewesten, waar de meeste edelen van Don Juan's partij thuis behoorden, waar de prior van St. Vaast te Arras eenigen won voor verzoening met den Koning, waar verscheidenen tot de verklaring kwamen, dat de totstandkoming van een goeden vrede zeer gewenscht en noodzakelijk was. Een ander gevolg van Gemblours was, dat Anjou zich druk inspande en in Mei er zelfs haast in slaagde om de zuidelijke Nederlanden zijn hulp te doen aannemen.

Nog een gevolg, dat de Calvinisten de Katholieken verdachten van „verraad", en dat zij te Gent onder Hembyze en Rijhove reeds de vervolging tegen de Katholieken begonnen, welke aldaar op 18 Mei, het Pinksterfeest, tot een woedende uitbarsting kwam. Dit geweld der calvinistische democraten mishaagde zeer aan Oranje, die begreep, dat daardoor groot misnoegen zou worden voortgebracht. Het midden van het jaar begroette den religievrede, die echter noch in Zuid noch in Noord begroet werd. Vredesonderhandelingen, tusschen de Staten-Generaal en Don Juan begonnen, werden op 1 Sept. van dat jaar 1578 afgebroken; intusschen was (13 Aug.) een tractaat geslaagd tusschen de Staten-Gen. en den ijverigen Anjou, die reeds sinds 12 Juli te Mons verbleef; Oranje meende in hem den man te zullen vinden, die de roomsche gewesten brengen zou tot den religievrede.

In Augustus nogmaals beeldstormerij te Gent, zoodat men in Artois begon te denken, dat de regeering de Katholieken niet meer beschermen wilde. Reeds in September kon de abt van St. Vaast

melden, dat de zaken rijp waren voor eene scheuring tusschen ketters en katholieken; doch laatstgenoemden zochten een hoofd. Anjou? Deze beklaagde zich, dat de Staten-Generaal het gegeven woord jegens hun beschermer niet nakwamen.

Ook de Lalaing, gouverneur van Henegouwen, verkeert in een vijand van Oranje en van de Staten-Generaal.

Emm. de Lalaing, heer van Montigny, des gouverneurs broeder, kan zijne troepen niet in toom houden, omdat zij geen soldij ontvangen uit de staatsche schatkist. De troepen in Henegouwen, Artois en Brabant drukken den landzaat wegens het derven der soldij. Montigny, verbitterd over den smaad, zijnen stand- en geloofsgenooten aangedaan in Gent, overrompelt aan het hoofd van 19 à 20 Waalsche compagnieën de Vlaamsche stad Mecnen op 1 October, waarschijnlijk om zich en zijn soldaten recht te verschaffen. Gent is woedend over deze daad der Malcontenten.

Intusschen was Valentin de Pardieu, heer van La Motte, gouverneur van Grevelingen in Vlaanderen, aan het ijveren voor eene verzoening met den Koning, doch treedt nog niet in onderhandeling met Montigny.

Don Juan sterft 1 October. Parma volgt op als landvoogd en zendt naar verschillende Waalsche gewesten brieven van invitatie tot terugkeer onder den Koning. Casimir komt 9 October te Gent, waarvoor hij als Calvinist veel sympathie gevoelde. Verbitterd over dezen en de Gentenaren, trad Henegouwens stadhouder in de vergadering dier Staten op met het voorstel tot een verbond der Waalsche gewesten onderling, en op het laatst van October wordt ook te Arras een voorstel gedaan tot zulk een afzonderlijke unie.

De toestand op het einde van October van de gezamenlijke Nederlanden is alles behalve rooskleurig.

De Gentsche calvinistische democratie moet worden ingetoomd door, Oranje, die op verzoek van de vier leden van Vlaanderen den 2en December 1578 in Gent binnentreedt.

Intusschen zagen de Staten-Generaal uit naar middelen om de Waalsche gewesten en de Malcontenten van verdere stappen af te houden. Doch hiervoor was eerst noodig eene schikking te Gent. Die stappen waren zeer naar den zin van Parma. Maar wie zou de vruchten daarvan trekken, hij of Anjou? Op 11 Nov. stelt Parma een rechtstreeksche onderhandeling in met Artois, tot verzoening

met den Koning; half November staat La Motte in betrekking met Montigny, wien hij tracht over te halen tot de partij des Konings, waarvoor de abt van St. Vaast ook Capres gewonnen had. Tijdens de afwezigheid van Montigny ziet La Motte ook de Malcontenten voor Philips te winnen. Nog altijd is echter de stadhouder van Henegouwen vóór de katholieke unie der Waalsche gewesten onder Anjou en tegen eene verzoening met Spanje. Bij het begin van December alzoo was de poging der regeering, om de Generale Unie te bewaren, nog niets gevorderd; hiertoe treedt de prins in schikking met Gent. In Arras ijvert men druk voor de katholieke unie. In Henegouwen zijn de heeren, op het oogenblik nog in vereeniging met het hoofd der Malcontenten, bezig met het plan om als tegenwicht tegenover de noordelijke provinciën elkaar te steunen onder Anjou, die ook door de Staten-Generaal met zeer schoone vooruitzichten gepaaid wordt.

Op 8 December werd door de Staten van Artois een stuk van 36 artikelen voltooid: grondslag van het latere verdrag der Waalsche gewesten met Parma. Ook ontwerpt de Koning een verdrag met Artois en Henegouwen; de vergelijking dezer twee stukken zegt, dat er nog eene breede klove tusschen genoemde gewesten en den Koning te overbruggen was. Men begrijpt nu in Henegouwen, dat een unie onder beschermheerschap van Anjou niet slagen zou. Deze, wiens eerzuchtige verwachtingen in rook vervlogen, verliet tegen den zin der Staten-Generaal onverwacht de stad Mons den 26sten December en een maand later het land. La Motte doet zijn best om Lalaing en Montigny in hun goede stemming te bevestigen. Dank zij Oranje's beleid, is in Gent de orde hersteld en zijn de onderhandelingen met de Malcontenten begonnen.

Alzoo, op het einde van 1578, bezemt de houding der Waalsche gewesten de grootste bekommering in bij de Staten-Generaal, met welke 't Doorniksche en Doornik vereenigd blijven.

Door de Henegouwsche Staten wordt een stuk van 42 artikelen opgemaakt voor de aanstaande vergadering te Arras, welke op 4 Januari 1579 een aanvang nam, alwaar de Staten van Artois en de afgevaardigden van Henegouwen en van Douay de vermaarde Unie van Arras sloten op 6 Januari. Inhoud van de acte dezer unie. Na ontstane verdeeldheid met La Motte neigt Montigny over om de Generale Unie te behouden en sluit op 13 Januari het verdrag

van Comines met de heeren van Vlaanderen; waarna ook de Staten-Generaal besloten tot bespoediging van algemeene onderhandelingen. Na de verklaring van Béthune en de tusschen Capres en La Motte gehouden conferentie van Cuinchy, welke beide handelden over grondslagen tot verdere onderhandelingen van Zijne Majesteit met de Waalsche gewesten, heropening van de vergadering te Arras in het midden van Februari, welke de beslissing zou aanbrengen. Aanwezigen. Na de erkenning van Béthune's verklaring van 's Konings wege, verbindt Montigny met zijne Malcontenten zich practice reeds met de Waalsche gewesten. Te Antwerpen en elders wordt beslag gelegd op de koopmansgoederen dier gewesten. De gouverneur van Grevelingen wordt openbaar tot vijand verklaard door de Staten-Generaal. Op 10 Maart wordt Oranje's werk te Gent vernietigd door een nieuwen beeldstorm aldaar, waardoor Montigny, met wien de onderhandelingen van Bours ten spijt der Staten-Generaal mislukken, besloot met zijn Malcontenten den Koning te gaan dienen.

Op 3 April vergadering te Arras. Aanwezigen. Verdrag van Mont St.-Eloy tusschen La Motte en Montigny, waar deze zweert de Malcontenten onder den Koning te zullen terugbrengen, op voorwaarde van een tractaat der Waalsche gewesten. De zending van Cruyningen door de Staten-Generaal naar Montigny is vruchteloos. Oorlog van de Vlamingen tegen de Malcontenten. Eindelijk na de oplossing van eenige moeielijkheden van Parma's afgevaardigden, kwam op 17 Mei het tractaat van Arras tot stand, hetwelk de voorwaarden behelsde, waarop de gewesten Artois, Henegouwen, Lille, Douay en Orchies onder het landheerlijk gezag terugkeerden. Beoordeeling van dit tractaat. Inhoud vervat in 28 artikels.

Na veel weifeling legde Parma eindelijk den eed van aanneming af volgens dit tractaat op denzelfden 29 Juni, waarop hij Maastricht innam. De eed was echter nog afhankelijk van het ophelderen van eenige onduidelijkheden in het stuk. Deze laatste voorwaarde, door Parma gesteld, wekte bij velen in de Waalsche gewesten ontstemming. De staat der zaken blijft nog vrij wankelend. Dit komt echter de Generale Unie niet ten goede, maar de afval van de Generale Unie neemt meer en meer toe. Om welke redenen? De bandeloosheid van Gent onder Hembyze en Datheen. De Unie van Utrecht blijkt een hervormd verbond.

In Juni kiest Phil. van Egmont 'sKonings dienst en vóór Augus-

tus wordt Mechelen voor den Koning gewonnen. De vredesonderhandelingen, te Keulen door bemiddeling des Keizers tusschen de Staten-Generaal en Philips gevoerd, sprongen feitelijk al op 18 Juli af; nu gaat ook den Bosch tot den Koning over. Op 1 September begonnen de elucidaties van het tractaat van Arras te Mons, alwaar Parma's afgevaardigden den 12 September het verdrag teekenden, hetwelk den 13 September met veel plechtigheid te Mons openlijk werd afgekondigd. Na lang talmen besluit ook Philips, op inspiratie van Parma, tot bekrachtiging van het tractaat van Arras, en op 4 October 1579 wordt het van 's Konings wege afgekondigd in de groote kerk van het verwoeste Maastricht.

Nu alzoo hadden Artois, Henegouwen, Lille, Douay en Orchies, alsook Mechelen en 's Hertogenbosch zich voor goed onder het koninklijk gezag van Philips gevoegd en hielpen den Koning om de overige zuidelijke gewesten te winnen, totdat eindelijk in 1585 ook de Scheldestad voor den zeeghaften Parma moest bukken.

Op één punt is het tractaat niet uitgevoerd: Parma bleef landvoogd; ook kwamen later weer vreemde troepen de inheemsche tegen de rebellen ondersteunen.

Algemeene beschouwing en rechtvaardiging van de afscheiding der katholieke gewesten. Eene scheiding was het voor altijd; wat nog ruim twee eeuwen later gebeurde, heeft dit genoeg bewezen.

Zietdaar een droog resumé van hetgeen de geleerde Professor Bussemaker ons uitvoerig heeft gegeven in 12 hoofdstukken, die niet minder dan een ruimte van 750 bladzijden 8° beslaan. Hierachter volgt nog in een *Aanhangsel* eene toelichting van het verhaal van Anjou's vertrek uit Mons in December 1578, hetwelk de auteur meende te moeten verdedigen tegen Kervyn en Prof. Muller.

En eindelijk zijn ons nog gegeven de noodige *Bewijsstukken*, 52 in getal, waarvan het laatste eene merkwaardige vergelijking is van de ontworpen vredesartikelen der Waalsche gewesten van 8 December 1578, van 9 Januari 1579 en van 6 April 1579, met het antwoord van Parma's afgevaardigden op het laatste ontwerp, het tractaat van Arras en het tractaat van Mons.

Zooals uit het compendium blijkt, geeft dit werk geen volledige historie van Nederland van de jaren 1578—1581. Doch het is een

volledig onderzoek en een afgewerkt verhaal van de belangrijke afscheiding der Waalsche of katholieke gewesten in Nederland; de gebeurtenissen, hierop betrekking hebbende, zijn in het breede behandeld; de talrijke en onderscheidene oorzaken daarvan zijn grondig onderzocht; het aandeel van omliggende landen, vooral van Frankrijk en Engeland, daarin is in een helder daglicht geplaatst.

En nu eene beoordeeling van dit werk? A bon vin point d'enseigne. De inhoud zelf getuigt voor dit meesterstuk. Dit zegt reeds genoeg. Doch de dankbaarheid verplicht openlijk te verklaren, dat de katholieke historie van Nederland wederom een onpartijdig beoefenaar te meer heeft verkregen in Dr. C. H. Th. Bussemaker. Hij, die zich reeds vroeger aan het Haarlemsch gymnasium deed kennen als een ernstig arbeider, geeft nu als Professor in dit zijn werk bewijs van een diepe en taaie studie van bronnen en onuitgegeven stukken, welk materiaal vooral gezocht en gevonden werd in het Rijksarchief van den Haag en van Brussel, in de Archives de l'Etat te Mons, in de Archives de la Ville en de Resolutiën van de leden van Vlaanderen 1578—1579 te Gent enz.

Terecht mag dit een fonswerk genoemd worden voor de geschiedenis van de splitsing der Vereenigde Nederlanden, van veel hooger waarde dan de *Geschiedenis der Malcontenten* van A. de Decker, die een twintigtal jaren geleden bekroond werd door de Belgische Koninklijke Akademie.

Wat de wijze van behandeling, den modus quo betreft: ondanks de rijke collectie van citaten, wordt de tekst zelf niet verstoord; ondanks het groote gevaar voor onduidelijkheid wegens de accumuleerende gelijktijdigheid en opeenvolging van zoovele gewichtige en ingewikkelde feiten, is de draad der geschiedenis bij ernstige studie zeer licht te volgen en wordt het geheel aantrekkelijk gemaakt door een verhaaltrant, die een duidelijke echo is van des auteurs aangenaam en gemakkelijk karakter.

Uit dit alles blijkt genoeg, dat, na het uitgeven van reeds 33 verschillende verhandelingen van zeer verschillenden inhoud, Teyler's Tweede Genootschap aan de Nederlandsche geschiedenis een hoogst gewichtigen dienst bewezen heeft door de uitgave van deze twee boekdeelen, die op best papier en in duidelijke letter gedrukt zijn.

Hageveld. E. H. Rijkenberg, Pr.

Vorstin en Volkskind. Uit de lijdensjaren van Marie Antoinette, door Br. Florentius. Nijmegen, L. C. G. Malmberg, 1896.

Joseph Spillmann. S. J. Bemint uwe vijanden. Sittard, B. Claessens.

Nog iederen dag is het onder ons waar te nemen, op welk eene ergerlijke wijze er gespeculeerd wordt op den leeslust van het romanlievend publiek. Ook in het kleine Holland leven romanciers om den broode, mannen, die voor klinkende munt alle geloof en eerbaarheid hebben uitgeschud, woekerplanten, die jongen en ouden, van allerlei stand en ontwikkeling in hunne machtige armen omklemmen, en niet rusten, voordat zij den glans en de reinheid der ziel hebben doen verwelken.

Maar nog liever steekt men de handen uit naar hetgeen over de grenzen tot ons komt. Al de morsigheden der wufte Parijsche boulevards, de mystieke, droomerige, wijsgeerig getinte maar niet minder verderfelijke boeken der Duitsche novellisten-school, passeeren zonder eenige moeite het douane-kantoor, dat immers geroepen is om andere, gevaarlijker vrijheden te beknibbelen [1]).

Aan het volk wordt dit alles toegereikt in den vorm van brochures en feuilletons, in de salons bewaart men het gif in fijn uitgesneden kasten met kristallijne deuren. En ach, bleef het alleen bij bewaren!

Dat niet alleen de Katholieke Kerk, maar ook zij, die nog aan hoogere aspiraties der menschelijke ziel gelooven, dit werk der verwoesting met droevige oogen gadeslaan, zal niemand verwonderen.

---

[1]) Toen Louis Veuillot nog als ongeloovige eene reis maakte naar de Eeuwige Stad, werd hem op de grenzen van den Kerkelijken Staat door de pauselijke beambten gevraagd, of hij slechte boeken bij zich had. Deze vraag moest hem natuurlijk verwonderen. Bij dieper nadenken kwam hij echter tot deze bekentenis: „Je ne trouvai plus que le pape gouvernât si mal, ni qu'il fut si faible, puisqu'il voulait et pouvait prendre, pour la santé morale de son peuple, de si sages précautions. Un gouvernement, qui ne laisse pas entrer de mauvais livres n'en laisse pas sans doute fabriquer". En onmiddellijk laat hij er op volgen: „J'allai sur cette idée faire un tour dans la ville. J'y trouvai nombre de masures, et les mendiants n'y manquaient point; mais les yeux d' une vierge pouvaient en securité s'ouvrir sur toutes les boutiques, se promener sur toutes les murailles, et je ne lus au coin d'aucune ruelle l'annonce d'un spectacle obscène pour le soir" (*Rome et Lorette*, p. 45).

En daarom moet iedereen het met ons toejuichen, wanneer daar in onzen tijd mannen opstaan, die „pour la santé morale du peuple" naar de mate hunner krachten en talenten dit sloopingswerk zoeken te keeren en voor het allerwege toebereide gif der slechte lectuur een heilzaam tegengif trachten aan te bieden.

Br. Florentius en Pater J. Spillmann, beiden geen onbekenden, trachten hunne lauweren te verdienen op het veld der goede, katholieke romantiek. Deze, een Duitscher, gene, een Hollander, verhalen ons beiden, hoewel op verschillende wijze, van den adeldom en den triomf der deugd te midden van zonde en hartstocht, die haar omringen, zoodat wij ze gevoegelijk in één adem kunnen noemen en beoordeelen.

Mochten wij eenige voorkeur hebben, wij zouden den blik wenden naar het werk van den pater Jesuïet. Bij dezen vindt ge meer naïveteit, meer natuurlijkheid en ongekunsteld gevoel. Zijn boekje, bescheidener van gedaante en meer bereikbaar voor ieders beurs, bevat in novellenvorm eene juiste, niet overdrevene ontwikkeling van 's Heeren groot gebod: „Bemint uwe vijanden". Verraadt het somwijlen zijn Germaansche afkomst, zoodat wij hier en daar eene betere uitdrukking, eene gemakkelijker zinswending verwacht hadden, de personen, die er handelend in optreden, zullen u menigmaal boeien en bekoren door den eenvoud van hun woord, al is dat woord wel eens te eenvoudig met betrekking tot het „grosartige" der gevoelens en ideeën, die daarin uitgedrukt worden. Aangrijpend niettemin is het tafereel, waarin ons beschreven wordt, hoe de drie kinderen Robert, Willy en Johny hunne moeder pogen te redden uit de handen der Maoris (bl. 69). Onder de vele aantrekkelijke tooneeltjes moge dit bijzonder gelden als een „modèle du genre".

In één woord een gezond, frisch boekje, weldadig voor elk natuurlijk gestemd gemoed, gezond van moraal, zonder die wansmakelijke zedelessen, gelijk v. Alphen en Cats ze indertijd met zooveel onbekrompenheid aan ons volk hebben aangeboden.

Bij Br. Florentius is iets anders, wat den lezer aantrekt. De levendigheid van dezen auteur zoekt veelal hare bevrediging in de keuze van grootsche, rijke onderwerpen met de poging om deze te behandelen in den zoogenaamden „style grand". De Fransche Revolutie, die in hare menigte van heldengestalten, in haren rijkdom van

gebeurtenissen en belangwekkende daden zoo verleidelijk is voor den beginnenden litterator, heeft ook dezen schrijver niet onverschillig gelaten. Bij voorkeur beweegt hij zich tusschen de Jacobijnen en de koningsgezinden van 1793. Maar het valt niet te ontkennen, dat er ook voor den bewerker van een historischen roman eene groote mate van omzichtigheid en zelfbeheersching vereischt wordt, wanneer hij het wereldfeit der revolutie in zulk een kort bestek aanschouwelijk wil maken. En aan zelfbeheersching kan de schrijver altijd nog winnen. Daar is nog te veel onstuimigheid in het bloed, te veel overprikkeling in het haastig uitgesproken woord; nog te weinig soberheid in de schildering der karakters; daar staan te veel adjectieven bij elk substantief. Een mengeling van kleuren, klanken en tonen, een realisme, dat somtijds afdwaalt en verzeilt naar de wateren van *De Nieuwe Gids*.

Zelfbeheersching alleen is echter niet voldoende. Daar wordt ook en vooral diepe studie gevorderd. Studie der groote letterkundige modellen, studie van de meest verborgene drijfveeren der menschelijke handelingen. Met ingespannen geest, met scherpzinnige oplettendheid, zoeke men in te dringen in het menschelijk hart en beproeve men de ziel te analyseeren om te komen tot de krachtige, ware, natuurlijke portretten, zooals b.v. Alberdingk Thijm ze ons heeft achtergelaten in zijne Vondel-litteratuur, of zooals Erckmann Chatrian met scherpe lijn en kleur ze ons teekende in zijne *Geschiedenis der Fransche Revolutie*.

Stelt men zijne eischen voor den historischen roman niet hoog genoeg, dan wordt de geschiedkundige waarheid te veel opgeofferd aan idee en phantasie. Er komen dan allerlei acteurs op het tooneel, die in het werkelijke leven nooit bestaan hebben en ook nooit bestaan kunnen. Het licht, dat b.v. Marie Antoinette omgeeft, gelijkt te veel op de blinkende aureool, waarin wij alleen de Heiligen des hemels zien stralen. De hartstocht van een Marat en een Robespierre wordt alsdan op eene lijn gesteld, alsof er ook in het karakter van iederen booze geen eigenaardige plooien liggen verscholen, alsof daar niet velerlei nuance en geen fijne schakeering ook in de misdaad valt waar te nemen.

Dat men zich dit alles zonder eene groote opmerkingsgave, zonder veelzijdige en oplettende studie niet eigen zal maken, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Zij, die op eens met vluggen, genialen

blik doordringen in al de schuilhoeken van het hart, die de raadselen van den dag in één woord ontsluieren, die de verwikkelingen der historie zóó weten te ontleden, dat zij de feiten aanstonds in het juiste, volle licht kunnen ordenen, o het zijn er slechts weinige, hun ziel is door God met hoogere intuïtie bevoorrecht.

Daarom gelooven wij, dat er voor Br. Florentius, en voor allen, die het mocilijk terrein der romantiek betreden, nog altijd veel te leeren is uit de groote modellen, welke de letterkunde ons aanbiedt. Zoo b.v. zal de schrijver in den bekenden roman *Hlodwig en Clothildis* van Conscience, in de *Roos van Dekema* en *Elisabeth Musch* van v. Lennep menige bladzijde aantreffen, fraai gestileerd en rijk aan karakterteekening, bladzijden, waar beurtelings de meest uiteenloopende snaren trillen der menschelijke ziel, waar een bonte verscheidenheid van aanschouwelijk beschreven voorvallen den lezer geleidelijk naar de intrigue voert, totdat hij ten slotte, na het plotselinge en verrassende der oplossing, het boek voldaan ter zijde legt [1]).

De geachte auteur van *Vorstin en Volkskind* late zich daarom echter niet verleiden tot slaafsche navolging. Een gevaar, dat hem schijnt te bedreigen, en dat hij, naar onze meening, niet geheel heeft kunnen ontkomen na de lezing en de studie van de *Nieuwe-Gids*-schrijvers, al zijn deze ook veelbegaafd gelijk een Kloos of een Aletrino. Daar is immers niets verderfelijker, niets onvruchtbaarder en doodender voor de kunst, welke ook, dan eene navolging, die van

[1]) Niemand zal ons verdenken, dat wij door deze woorden van lof een pleidooi voor den *geheelen* van Lennep willen houden. Al te weinig immers wordt door dezen auteur aan de historische waarheid recht gedaan. Wie zich van zijne eerlijkheid en van zijne behandeling der geschiedenis eenig denkbeeld wil vormen, leze eerst het nog altoos gedenkwaardige boekje van Dr. Fruin *De onpartijdigheid van den geschiedschrijver* en vergelijke daarna met deze gulden woorden voor oogen, à tête reposée, de wijze van geschiedvorsching en geschiedschrijving bij den verhaler van Lennep. Dr. Fruin, die aldaar zoozeer — en met reden — zijn groote afkeuring uitspreekt over de partijdigheid van een Wagenaar en van een Bilderdijk, had naar ons begrip zijn werkje nog verdienstelijker kunnen maken, indien hij op zijne kernachtige wijze, met een enkel woord, ook dezen „geschiedkundigen" Amsterdammer eens voor het voetlicht had gebracht. De hartstochtelijke Bilderdijk, de bedaarde maar niet minder partijdige Wagenaar, hebben ons *geheele* Nederlandsche volk misschien niet zoozeer geschaad als de schilderachtige van Lennep.

auderen overneemt ten koste van eigen opvatting en oorspronkelijkheid.

Gerard Dou en Ferdinand Bol zijn beiden leerlingen geweest van Rembrandt. Beiden hadden voortdurend het oog gericht naar de wonderschoone lichteffecten en het tooverachtig coloriet van den grooten meester, maar nog meer doorschouwden en bespiedden zij de eindelooze verscheidenheid en wisselingen der natuur, de lichtspelingen en het kleurenvisioen in Gods heerlijke schepping. Daarom, hoezeer ook werkende en studeerende onder den invloed van den koning onzer schilderschool, zijn zij toch in de ontwikkeling van hunnen aanleg geheel zich zelven gebleven en op hun beurt grootmeesters in de kunst geworden.

Maar diezelfde Rembrandt heeft ook eene menigte van scholieren gehad, die hun geest en hunne talenten aan banden legden en door hunne slaafsche studie zich het verst van den meester verwijderden, juist toen zij dachten hem het meest nabij te komen. Hunne namen worden niet meer genoemd, omdat zij vergeten hadden tot de bron te naderen, waaruit ook hun meester had geput.

Ditzelfde geldt evenzeer van de letterkundige kunst. Geef ons natuur en waarheid weer! 't Is niet van den preektoon alleen gezegd. Eenvoud zonder tot het gewone af te dalen, pathetiek en schildering zonder overdrijving of uitspatting, blijve voor elken vorm der letterkunde het zegelmerk der schoonheid en tegelijk de noodzakelijke voorwaarde om mede te dingen naar den onsterfelijken roem, waarmede de eeuwen de kunst der antieken hebben gekroond.

Wanneer wij nu, met de hoogere, ideale opvatting van den historischen roman voor oogen, in deze regelen zoozeer hebben aangedrongen op een degelijke en tevens zelfstandige studie der voorbeelden, dan is dit allerminst gezegd, opdat Br. Florentius ter wille van het studieboek de pen ter zijde zou leggen. Nog veel minder gaarne zouden wij van hem eischen, dat hij, wat men genoemd heeft, met het litterarisch publick een „twaalfjarig bestand" sluite. Zulke hardvochtige geestigheid kan men alleen verwachten van een scherprechter gelijk Busken Huet. Daar schuilt in onzen auteur te veel talent, om ons tot zulk eene vermaning gerechtigd te achten. Hij arbeide voort op den ingeslagen weg, maar hij arbeide met ernstigen toeleg. Zich spiegelen aan anderen; de harmoniëen der schoonheid beluisteren bij de meesters in de

kunst; door onafgebrokene en nauwlettende studie eerst de geheime roerselen der ziel doorgronden en in eigen geest ontraadselen; door eigen phantasie verwerken, wat wij aan anderen wenschen over te dragen; in één woord, de arbeid des geestes, ziedaar de wet, de harde levenswet, waaraan geen schrijver zich ooit straffeloos zal onttrekken. Gods woord na den zondeval „in sudore vultus" gaat niet enkel over den arbeid van 's menschen handen, maar nog meer over het werk, het zwoegen van zijn geest.

Na zulk een arbeid, behoude en verhooge de geachte schrijver gerust de eigenaardige levendigheid van zijn stijl en ontwikkele de vaardigheid, welke hij bezit, om de snel opeenvolgende gedachten te kleeden in het dikwerf zeer schilderachtige woord. Intusschen mag daarbij in herinnering gebracht worden, dat er ook buiten het gebied der ascese nog altijd lauweren te behalen zijn voor hem, die zich tracht te beheerschen en de onstuimigheid van het jonge gemoed in toom weet te houden. Hij zoeke zijn kracht en zijn roem in zelfbedwang, die wel verre van den vrijen geest te belemmeren, integendeel zijn vlucht naar hooger langs rechte banen weet te geleiden, niet anders, zegt de dichterlijke Weber:

„Wie man eine Rebe bindet
Dasz sie, statt im Staub zu kriechen,
Froh sich in die Lüfte windet" [1].

Wat ons nu reeds in *Vorstin en Volkskind* werd aangeboden, is een bewijs, dat deze „rank" uit edelen stam ontsproot, en tevens een waarborg, dat zij, mits in haren groei met voorzichtigheid geleid, nog velerlei vrucht zal afwerpen, bekoorlijk voor het oog, streelend voor een goeden, zuiveren smaak. En aldus zal ook onze auteur kunnen meewerken, om aan de katholieken het laatste voorwendsel te ontnemen, dat zij nog somtijds laten gelden, het voorwendsel n.l. dat zij gevaarlijke en slechte lectuur hunne huizen laten binnensluipen, enkel om het genot van den vorm; om den geest te verfijnen en te beschaven door de bekoring van het uitwendige; om te genieten van de melodie en de welluidendheid der zinswendingen, van den kadans en den rijkdom der taal, van de golving en de kleuren eener dichterlijke kleedij.

[1] *Dreizehnlinden*, S. 228.

Een moeilijke, maar dankbare taak rust er derhalve op den katholieken letterkundige onzer dagen.

Eene moeilijke, omdat er van hem, en wel met reden, het hoogste en het volmaaktste mag verwacht worden. Maar eene dankbare, omdat in den strijd der geesten aan hem bijzonder zoovele hulpmiddelen worden aangeboden door eene Kerk, die ten allen tijde niet alleen de kunst met hooger leven heeft bezield, maar die nog immer voortgaat om te midden der algemeene verwarring de eeuwige beginselen van waarheid en schoonheid voor te houden.

De mannen zelven, die buiten hare waarheid staan, mogen hier als getuigen worden opgeroepen. Hoevcel roemrijke bladzijden hunner werken zouden nooit geschreven zijn, indien zij geleefd hadden in eene maatschappij, geheel en al buiten den invloed van het katholicisme staande. De hooge kracht en de verheffing van hun woord, de reine schoonheid der vormen, de hoogere aanblazing, welke menigmaal in hun werk te bespeuren is, hebben zij vaak onbewust ontvangen uit die lavende bron, die voor allen gelijkelijk ontspringt. Veel hebben zij te danken aan de Kerk, die in hun midden leeft en werkt. Hun woord is dikwerf de stem uit een ongekend, of helaas verloren paradijs; hun lied dikwerf de echo, de verre nagalm van goddelijke accoorden, welke door de Kerk den mensch worden toegezonden!

Maar zou dan de katholiek, die in het volle licht der waarheid wandelt, die zoo gemakkelijk naderen kan tot die bronwel aller schoonheid, zou hij dan achterstaan bij dezulken, die in den nacht van ongeloof en scepticisme ronddolen? En zou hij zijn taak als afgedaan moeten beschouwen, indien hij de waarheid en het recht der H. Kerk verdedigde, indien hij de geschiedenis en de lotgevallen zijner H. Moeder ontvouwde, zonder de uiterste zorg te besteden, om daarbij ook de kunstvaardige schoonheid van het menschelijk woord in dienst te stellen van die Moeder?

De gedachten en beginselen der menschen veranderen. De ideeën vermenigvuldigen zich, de vormen zijn wisselend gelijk de baren der zee. Maar dit staat bij al die wisselingen onbewogen: nooit zal de waarheid dieper indringen in den geest, nooit zal zij de geheele ziel meer aangrijpen en overmeesteren, dan wanneer zij omhangen wordt met een kleed van schoonheid en licht.

M. A. Thompson.

Korte overwegingen over het openbare leven Onzes Heeren. Uit het Engelsch van Richard F. Clarke, S. J. Met een voorrede van W. van Nieuwenhoff, S. J. Kerkelijk goedgekeurd. Amsterdam, G. Borg, 1896. Prijs ƒ 0.60, geb. ƒ 1.—.

De naam van Rev. R. F. Clarke S. J. is bij de katholieken van Engeland algemeen gunstig bekend door vele verdedigingsschriften van de leer en de practijk der Katholieke Kerk en inzonderheid door talrijke *Meditation Books* in zeer beknopten vorm, die des te ruimer verspreid zijn, omdat de voortreffelijke en navolgenswaardige *Catholic Truth Society* van Londen ze voor uiterst geringen prijs onder ieders bereik brengt. Geen wonder, dat een vroom vaderlander zich opgewekt heeft gevoeld iets uit dien rijken schat in Nederlandsche overzetting voor de onzen algemeen toegankelijk te maken. En dat hierbij een goede keuze is gedaan, waarborgt ons de voorrede, waarmede pater W. van Nieuwenhoff dit bundeltje inleidt.

Inderdaad, welke stof is ter overweging aanbevelenswaardiger dan het leven van Onzen Heer Jesus Christus, die de weg, de waarheid en het leven zelf is? Hier is bepaaldelijk het *openbaar leven* des Heeren ten onderwerp gekozen, en de schrijver der voorrede, een uitnemend bevoegd beoordeelaar, roemt in deze overwegingen „glasheldere klaarheid, vromen eenvoud en echt gezonde godsvrucht".

Met dezen lof stemmen wij zonder voorbehoud in, en alwie dit boekje ter hand neemt, zal de genoemde eigenschappen er zeker in vinden en waardeeren. Daar is geen nevelachtige beschouwing, niets wat opgeschroefd of overdreven is, geen overgevoelige weekheid, maar een eenvoudige degelijkheid, die zich echter geenszins bepaalt tot een herhalen van hetgeen reeds honderdmaal gezegd is, maar in den regel iets eigenaardigs en oorspronkelijks heeft.

Alleen moet de lezer niet meer verwachten dan de titel toezegt. Korte overwegingen worden aangeboden, en kort zijn ze allen. Willen wij hiermede zeggen, dat zij *te* kort zijn? Dit ligt geheel aan het doel, waarmede ze ter hand worden genomen. Zoekt iemand daar stof voor een breede ontwikkeling, of wil men ze als hulpmiddel gebruiken om vrij geruimen tijd in overweging door te brengen, dan zullen ze teleurstellen, althans niet ieder voor zich voldoende zijn. Veeleer trachten zij te hulp te komen aan hen, die verkeerdelijk meenen, dat zij volstrekt geen overweging kunnen houden, of de

moeilijkheid ervan te hoog aanslaan. Met recht herinnert de schrijver van de voorrede ons aan de les van den H. Philippus Nerius, die voor een armen man uit het volk de overweging zoo gemakkelijk en aangenaam maakte, dat deze er dagelijks eenigen tijd aan besteedde. De Heilige had hem namelijk eenvoudig aangeraden elken morgen iets uit het evangelieboek te lezen, daarover na te denken en dit op zich zelf toe te passen. Welnu, dit is ongeveer de manier, welke door Rev. R. F. Clarke wordt gevolgd, en wie de wijze raadgeving van den H. Philippus aan een ander mededeelt en hem daarbij dit vriendelijke boekje aanbeveelt of ter hand stelt, bewijst zeker bij den goeden raad nog een goeden dienst.

Tot staving van het gezegde meenen we niet beter te kunnen doen dan een der korte overwegingen hier als proeve te geven. Zij betreft het *teeken uit den hemel*, dat van den Heer Jesus tot bevestiging zijner goddelijke zending gevraagd werd bij Matth. XVI, 1-5.

„Toen de Pharizeën een teeken van den Hemel vroegen gaf Jezus hun ten antwoord: De roode lucht bij avond belooft schoon weder, des morgens voorspeelt zij storm. Hij nu verwijt hun hunne huichelarij, terwijl zij geen acht slaan op de teekenen, waaruit zij de komst van het Koninkrijk Gods hadden kunnen leeren kennen, ofschoon zij bekwaam genoeg waren om de teekenen van het weder te onderscheiden.

I. Een bovennatuurlijk tecken zocken als voorwaarde van geloof, is eene zeer gewone verontschuldiging voor twijfelzucht en onverschilligheid. De mensch wil God zijn eigen voorwaarde stellen; hij zal in Hem gelooven, indien Hij dit of dat doen wil. Hem aldus de wet stellen, is eene verwaandheid, welke Hij niet gedoogt, of minstens is het bijgeloof, waar Hij zeker geen acht op zal slaan. Wij kunnen door teekenen, die wij zelven kiezen, zijn wil niet kennen.

II. Evenmin kunnen wij door deze willekeurige middelen, die wij zelven kiezen, te weten komen, hoe den besten weg te volgen. God voorziet in middelen, en deze, deze alleen zullen ons ten beste geleiden. Hij heeft ons bruikbare regels voorgeschreven. Hij gebiedt ons te wachten, na te denken, te bidden, op onze hoede te zijn tegen natuurlijke neigingen en Hem onze moeilijkheden aan te bevelen. Gebruik ik deze middelen, wanneer ik in twijfel verkeer?

III. De zonde der Pharizeën bestond in hunne vrijwillige blind-

heid voor de teekenen, die God zelf gegeven had. „Indien gij Mij niet gelooft," zegt onze Heer, „geloof dan in de werken." — De zonde bestond in de verwerping van deze bewijzen zijner Godheid. Dit is de zonde van onzen tijd, die de menschen van de Kerk afkeert. Zij draagt de teekenen van haren goddelijken oorsprong, doch de menschen willen hare leer niet aannemen noch zich aan hare leiding onderwerpen."

Ziedaar een voorbeeld, dat met juistheid aangeeft wat de lezer van deze overwegingen te wachten heeft. Eenige treffende gedachten in zeer beknopten vorm, met rechtstreeksche toepassingen, die bij den aandachtigen lezer zeker godvruchtige gevoelens en heilzame besluiten zullen opwekken. C.

Bericht aan onze lezers omtrent de encycliek „Satis cognitum." De hoogstbelangrijke en uitvoerige encycliek *Satis cognitum*, waarin O. H. V. Paus Leo XIII dezer dagen het beeld van Christus' Kerk in hare éénheid heeft geteekend, is aan onze lezers reeds bekend. Daar wij overtuigd zijn, dat velen het gewichtige document in het origineel wenschen te bezitten en te bewaren, zullen wij den officieelen tekst met eene zorgvuldige vertaling, die nagenoeg gereed ligt, als bijlage aan de eerstvolgende aflevering toevoegen en deze wat vroeger in het licht zenden.

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

LEONIS

DIVINA PROVIDENTIA

PAPAE XIII

EPISTOLA ENCYCLICA

AD PATRIARCHAS PRIMATES ARCHIEPISCOPOS EPISCOPOS
ALIOSQVE LOCORVM ORDINARIOS
PACEM ET COMMVNIONEM CVM APOSTOLICA
SEDE HABENTES

DE VNITATE ECCLESIAE.

DE ENCYCLIEK

VAN

Z. H. PAUS LEO XIII

AAN ALLE PATRIARCHEN,
PRIMATEN, AARTSBISSCHOPPEN, BISSCHOPPEN EN
ANDERE PLAATSELIJKE ORDINARISSEN,
DIE IN VREDE EN GEMEENSCHAP ZIJN MET DEN
APOSTOLISCHEN STOEL,

OVER DE EENHEID DER KERK.

VENERABILIBVS FRATRIBVS
PATRIARCHIS PRIMATIBVS ARCHIEPISCOPIS EPISCOPIS
ALIISQVE LOCORVM ORDINARIIS
PACEM ET COMMVNIONEM CVM APOSTOLICA SEDE HABENTIBVS

LEO PP. XIII.

VENERABILES FRATRES
SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM

Satis cognitum vobis est, cogitationum et curarum Nostrarum partem non exiguam illuc esse conversam, ut ad *ovile* in potestate positum summi pastoris animarum Iesu Christi revocare devios conemur. Intento hac in re animo, non parum conducere salutari consilio propositoque arbitrati sumus, Ecclesiae effigiem ac velut lineamenta describi: in quibus praecipua consideratione dignissima *unitas* est, quam in ea, velut insigne veritatis invictaeque virtutis, divinus auctor ad perpetuitatem impressit. Multum in intuentium animis nativa Ecclesiae pulchritudo speciesque posse debet: neque abest a veri similitudine, tolli eius contemplatione posse inscientiam; sanari opiniones falsas praeiudicatasque, maxime apud eos qui non sua ipsorum culpa in errore versentur: quin imo excitari etiam in hominibus posse Ecclesiae amorem utique similem caritati, qua Iesus Christus eam sibi sponsam, divino cruore redemptam, optavit: *Christus dilexit Ecclesiam, et se ipsum tradidit pro ea* [1]). Reversuris ad amantissimam parentem, aut non probe cognitam adhuc, aut iniuria desertam, si reditum stare oporteat non sanguine quidem, quo tamen pretio est Iesu Christo quaesita, sed labore aliquo molestiaque multo ad perpetiendum leviore, saltem perspicuum erit non voluntate humana id onus homini, sed iussu nutuque divino impositum, ob eamque rem, opitulante gratia caelesti, facile veritatem experiendo intelligent divinae eius sententiae: *Iugum enim meum suave est, et onus meum leve* [2]). Quamobrem spe maxima in *Patre luminum* reposita, unde

[1]) Ephes. V, 25.
[2]) Matth. XI, 30.

AAN ONZE EERWAARDIGE BROEDERS
DE PATRIARCHEN, PRIMATEN, AARTSBISSCHOPPEN, BISSCHOPPEN
EN ANDERE PLAATSELIJKE ORDINARISSEN,
DIE IN VREDE EN GEMEENSCHAP ZIJN MET DEN APOSTOLISCHEN STOEL,

PAUS LEO XIII.

EERWAARDIGE BROEDERS
HEIL EN APOSTOLISCHEN ZEGEN.

Het is u welbekend, dat een goed deel Onzer overwegingen en zorgen gericht is op het streven om hen, die zijn afgedwaald, terug te roepen naar den *schaapstal*, die den opperherder der zielen, Jesus Christus, tot hoofd heeft. Met het oog daarop hebben wij gemeend, dat dit heilrijk doel en streven niet weinig zou bevorderd worden door eene schets van het beeld en als het ware van de hoofdlijnen der Kerk; waarbij dan voornamelijk aandacht dient geschonken aan de *eenheid*, die de goddelijke stichter haar eens en vooral als een merkteeeken van waarheid en van onverwinbare kracht heeft ingeprent. Groot moet de invloed zijn, dien de aangeboren schoonheid en luister der Kerk uitoefent op het gemoed dergenen, die haar beschouwen; en het is verre van onwaarschijnlijk, dat haar aanblik in staat is onwetendheid uit den weg te ruimen; van dwaalbegrippen en vooroordeelen vooral dezulken te genezen, die buiten hun eigen schuld in dwaling zijn; wat meer is, zelfs liefde voor de Kerk bij de menschen vermag op te wekken, liefde gelijk aan die liefde, waarmede Jesus Christus haar zich ten bruid verkoren en door zijn goddelijk bloed verlost heeft: *Christus heeft de Kerk liefgehad en zich zelven voor haar overgeleverd* [1]). De terugkeer tot de liefderijke moeder, die òf nog te weinig gekend, òf te kwader ure verlaten werd, moge den terugkeerenden al iets kosten, de prijs behoeft niet die des bloeds te zijn, waarvoor zij toch door Jesus Christus werd gewonnen, maar kan bestaan in een veel gemakkelijker te verduren last en moeite; in ieder geval echter zal het hun

[1]) Ephes. V, 25.

omne datum optimum et omne donum perfectum descendit [1]), ab eo scilicet, *qui incrementum dat* [2]) unus, enixe petimus, ut Nobis vim persuadendi impertire benigne velit.

Etsi Deus, quaecumque a naturis creatis efficiuntur, omnia ipse efficere sua solius virtute potest, nihilominus tamen ad iuvandos homines ipsis uti hominibus, ex benigno providentiae consilio, maluit: et quemadmodum in rerum genere naturalium perfectionem debitam, ita in iis, quae modum naturae transiliunt, sanctitatem homini ac salutem non nisi hominum opera ministerioque impertire consuevit. Sed perspicuum est, nihil inter homines communicari, nisi per externas res quae sensibus percipiantur, posse. Hac de causa humanam naturam assumpsit Dei Filius, *qui cum in forma Dei esset ... semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus* [3]): atque ita, in terris agens, doctrinam suam suarumque praecepta legum hominibus, colloquendo, tradidit.

Cum divinum munus eius perenne ac perpetuum esse oporteret, idcirco nonnullos ille sibi adiunxit alumnos disciplinae suae, fecitque potestatis suae participes: cumque *Spiritum veritatis* in eos devocasset e caelo, praecepit, peragrarent orbem terrarum, quodque ipse docuerat quodque iusserat, id omne fideliter universitati gentium praedicarent: hoc quidem proposito, ut eius et professione doctrinae et obtemperatione legibus posset hominum genus sanctitatem in terris, felicitatem adipisci in caelo sempiternam. — Hac ratione atque hoc principio Ecclesia genita: quae quidem, si extremum illud quod vult,

[1]) Ep. Iac. I, 17.
[2]) I. Corinth. III, 6.
[3]) Philippens. II, 6—7.

duidelijk zijn, dat die last hun niet wordt opgelegd door den wil van menschen, maar op bevel en bestel van God; en met de hulp der goddelijke genade zullen zij derhalve gemakkelijk de waarheid beseffen van zijn goddelijk woord: *Mijn juk is immers zacht en mijn last is licht* [1]). Terwijl Wij daarom het grootste vertouwen stellen in den *Vader der lichten*, van wien *alle goede gave en alle volmaakte gift* [2]) nederdaalt, smeeken Wij hem, die alleen *den wasdom geeft* [3]), uit het binnenste onzer ziel, dat hij Ons goedgunstig de kracht tot overtuigen wille verleenen.

Ofschoon God al hetgeen door de schepselen wordt uitgewerkt ook zelf, uitsluitend door zijne eigene kracht, bewerken kan, heeft hij er, door eene goedgunstige beschikking zijner voorzienigheid, de voorkeur aangegeven om, waar het gold de menschen te helpen, zich van menschen te bedienen; en pleegt hij den mensch evenzeer als de volmaaktheid, die hem in de natuurlijke orde van zaken toekomt, ook de bovennatuurlijke goederen, heiligheid en zaligheid, niet anders dan onder medewerking en door bediening van menschen te doen geworden. Nu is het echter duidelijk, dat onder menschen eene mededeeling van wat dan ook niet mogelijk is dan door uitwendige, zinnelijk waarneembare dingen. Om die reden heeft de Zoon van God de menschelijke natuur aangenomen, hij, *die in Gods gedaante zijnde... zichzelven ontledigde, de gedaante van een dienstknecht aannemende, verschijnende in gelijkheid aan menschen* [4]); en aldus, op aarde levend en met de menschen sprekend, heeft hij hun zijne leer en de voorschriften zijner wetten overgeleverd.

En wijl zijne goddelijke bediening eene blijvende en duurzame moest zijn, daarom heeft hij eenige mannen aan zich verbonden, die hij onderwezen heeft in zijne leer en tot deelgenooten gemaakt heeft van zijne macht; en nadat hij den *Geest der waarheid* over hen van den hemel had afgeroepen, gaf hij hun in last om heel de wereld te doorkruisen en alwat hij zelf geleeraard, wat hij zelf bevolen had, getrouwelijk aan alle volkeren te prediken; ongetwijfeld met geen ander inzicht dan om het menschdom in staat te stellen, door

---

[1]) Matth. XI, 30.
[2]) Ep. Iac. I, 17.
[3]) I Corinth. III, 6.
[4]) Philippens. II, 6—7.

causaeque proximae sanctitatem efficientes spectentur, profecto est *spiritualis*: si vero eos consideres, quibus cohacret, resque ipsas quae ad spiritualia dona perducunt, *externa* est necessarioque conspicua. Docendi munus accepere Apostoli per cognoscenda visu audituque signa: idque illi munus non aliter executi quam dictis factisque, quae utique sensus permoverent. Ita quidem illorum vox extrinsecus illapsa per aures, fidem ingeneravit in animis: *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi* [1]). Ac fides ipsa, scilicet assensio primae supremaeque veritati, mente quidem per se comprehenditur, sed tamen eminere foras evidenti professione debet: *Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem* [2]). Simili modo nihil est homini gratiâ caelesti, quae gignit sanctitudinem, interius: sed externa sunt ordinaria ac praecipua participandae instrumenta gratiae: sacramenta dicimus, quae ab hominibus ad id nominatim lectis, certorum ope rituum, administrantur. Iussit Iesus Christus Apostolis perpetuisque Apostolorum successoribus, gentes ut edocerent ac regerent: iussit gentibus, ut illorum et doctrinam acciperent et potestati obedienter subessent. Verum isthaec in christiana republica iurium atque officiorum vicissitudo non modo permanere, sed ne inchoari quidem potuisset nisi per interpretes ac nuntios rerum sensus. — Quibus de caussis Ecclesiam cum *corpus*, tum etiam *corpus Christi* tam crebro sacrae litterae nominant: *Vos autem estis corpus Christi* [3]). Propter eam rem quod corpus est, oculis cernitur Ecclesia: propterea quod est Christi, vivum corpus est actuosum et vegetum, quia eam tuetur ac sustentat, immissa virtute sua, Iesus Christus, in eum fere modum quo cohaerentes sibi palmites alit ac fructuosos facit vitis. Quemadmodum autem in animantibus principium vitae in occulto est ac penitus abditum, indicatur tamen atque ostenditur motu actuque membrorum, sic in Ecclesia supernaturalis principium vitae perspicue ex iis, quae ab ipsa aguntur, apparet.

---

[1]) Roman. X, 17.
[2]) Ib. 10.
[3]) I. Corinth. XII, 27.

het belijden zijner leer en het opvolgen zijner geboden zich heiligheid hier op aarde en eeuwige gelukzaligheid in den hemel te verwerven. — Op deze wijze en uit dat beginsel trad de Kerk in het leven: de Kerk, die wel is waar ten aanzien van haar laatste doeleinde en van de allernaaste oorzaken der heiligheid iets *geestelijks;* gelet echter op degenen, die haar samenstel uitmaken, alsook op de eigenlijke middelen, die tot de mededeeling der geestelijke gaven leiden, iets *uitwendigs* is, iets, dat noodzakelijkerwijze zichtbaar zijn moet. De zending tot leeraren gewerd den Apostelen door middel van zichtbare en hoorbare teekenen; en niet anders dan door woorden en handelingen, ongetwijfeld berekend op het treffen der zinnen, is die zending door hen vervuld. Zoo heeft hunne stem van buiten af inkomend door het zintuig des gehoors, binnen in de zielen het geloof doen ontstaan: *Het geloof is uit de prediking, en de prediking door het woord van Christus* [1]). En ook het geloof zelf of het instemmen met de eerste en hoogste waarheid, hoewel op zich genomen geheel en al eene zaak des harten, behoort zich niettemin door eene onverholen belijdenis naar buiten te openbaren: *Want met het hart gelooft men ter gerechtigheid, en met den mond belijdt men ter zaligheid* [2]). Op gelijke wijze is bij den mensch niets zoozeer inwendig als de hemelsche genadegave, die de heiliging voortbrengt; doch uitwendig zijn de gewone en hoofdzakelijke middelen, die tot mededeeling der genade dienst doen, wij bedoelen de sacramenten, die door daartoe bepaaldelijk uitverkozen personen en met aanwending van bepaalde heilige handelingen worden toegediend. Den Apostelen en den opvolgers der Apostelen in alle toekomst heeft Jesus Christus bevolen, dat zij de volkeren zouden onderwijzen en besturen; den volkeren heeft hij bevolen de door hen gepredikte leer aan te nemen en zich aan hun bestuur in gehoorzaamheid te onderwerpen. Echter, zulke wederkeerige rechten en verplichtingen laten zich, niet slechts op den duur, doch reeds van den beginne af, in het christendom niet denken, zonder de zintuigen als tolken en boden der gedachten. — Om de aangevoerde redenen noemen de heilige schriften de Kerk dan ook zoo menigwerf een *lichaam*, en ook bepaaldelijk het *lichaam van Christus: Gijlieden nu zijt het lichaam van Christus* [3]). Wijl de

[1]) Roman. X, 17.
[2]) Ib. 10.
[3]) I. Corinth. XII, 27.

Ex quo consequitur, in magno eodemque pernicioso errore versari, qui ad arbitrium suum fingunt Ecclesiam atque informant quasi latentem minimeque conspicuam: item qui perinde habent atque institutum quoddam humanum cum temperatione quadam disciplinae ritibusque externis, at sine perenni communicatione munerum gratiae divinae, sine rebus iis, quae haustam a Deo vitam quotidiana atque aperta significatione testentur. Nimirum alterutram esse posse Iesu Christi Ecclesiam tam repugnat, quam solo corpore, vel anima sola constare hominem. Complexio copulatioque earum duarum velut partium prorsus est ad veram Ecclesiam necessaria, sic fere ut ad naturam humanam intima animae corporisque coniunctio. Non est Ecclesia intermortuum quiddam, sed corpus Christi vita supernaturali praeditum. Sicut Christus, caput et exemplar, non omnis est, si in eo vel humana dumtaxat spectetur natura visibilis, quod Photiniani ac Nestoriani faciunt; vel divina tantummodo natura invisibilis, quod solent Monophysitae: sed unus est ex utraque et in utraque natura cum visibili tum invisibili; sic corpus eius mysticum non vera Ecclesia est nisi propter eam rem, quod eius partes conspicuae vim vitamque ducunt ex donis supernaturalibus rebusque ceteris, unde propria ipsarum ratio ac natura efflorescit. Cum autem Ecclesia sit *eiusmodi* voluntate et constitutione divina, permanere sine ulla intermissione debet *eiusmodi* in aeternitate temporum: nî permaneret, profecto nec esset condita ad perennitatem, et finis ipse, quo illa contendit, locorum esset temporumque certo spatio definitus: quod cum veritate utrumque pugnat. Istam igitur et visibilium et invisibilium coniunctionem rerum, quia naturalis atque insita in Ecclesia nutu divino inest, tamdiu permanere necesse est, quamdiu

Kerk een lichaam is, daarom is zij waarneembaar voor het oog; wijl de Kerk het lichaam van Christus is, daarom is zij een lichaam, dat leeft, vol van werking en bezieling, want door zijne eigene haar ingestorte kracht is het Jesus Christus, die haar bewaart en in het leven houdt, evenals de wijnstok aan de met hem verbonden ranken levenskracht en vruchtbaarheid mededeelt. Op gelijke wijze nu als in de bezielde wezens het levensbeginsel, hoewel geheel schuil gaande in verborgenheid, zich niettemin kenbaar maakt door de beweging en de werking der ledematen, evenzoo treedt in de Kerk het beginsel van bovennatuurlijk leven duidelijk aan den dag in hetgeen door haar gewerkt wordt.

Uit het voorafgaande volgt, dat het een grove en verderfelijke dwaling is, zich de Kerk naar eigen goeddunken te denken en voor te stellen als eene verborgene geenszins zichtbare gemeenschap; alsook haar te houden voor een soort van menschelijke instelling met een min of meer nauwkeurig omschreven leerstelsel en zekere uiterlijke plechtigheden, doch zonder eene gestadige mededeeling van goddelijke genadegaven, zonder datgene, wat haar ten dagelijksch en klaarblijkelijk getuigenis strekt van een aan God ontsproten leven. Zoowel het een als het ander aangaande de Kerk van Jesus Christus te beweren is evenzeer onmogelijk en ongerijmd als te zeggen, dat de mensch alleen uit een lichaam of alleen uit eene ziel bestaat. Tot het samenstel der ware Kerk behoort hetgeen in haar met deze beide bestanddeelen kan vergeleken worden even noodzakelijk bijeen als het innig verband van lichaam en ziel een vereischte is van de natuur des menschen. Niet een levenloos element is de Kerk, maar zij is het lichaam van Christus vervuld van bovennatuurlijk leven. Gelijk Christus, het hoofd en toonbeeld, niet de geheele Christus is, indien men hem, met de Photinianen en Nestorianen, uitsluitend eene zichtbare menschelijke natuur toekent, of wel, in navolging der Monophysieten, niet anders dan eene onzichtbare goddelijke natuur; maar gelijk hij daarentegen één is uit de beide en in de beide naturen, de zichtbare en de onzichtbare; zoo is ook zijn geheimzinnig lichaam niet in waarheid eene Kerk, dan wijl hetgeen in haar zichtbaar is kracht en leven ontleent aan bovennatuurlijke gaven en aan andere bovennatuurlijke elementen, waaruit de eigenlijke beteekenis en natuur dier zichtbare dingen voortspruit. En daar nu de Kerk *aldus en niet anders* is krachtens

ipsa permansura Ecclesia. Quare Chrysostomus: *Ab Ecclesia ne abstineas: nihil enim fortius Ecclesia. Spes tua Ecclesia, salus tua Ecclesia, refugium tuum Ecclesia. Caelo excelsior et terra latior est illa. Numquam senescit, sed semper viget. Quamobrem eius firmitatem stabilitatemque demonstrans, Scriptura montem illam vocat* [1]). Augustinus vero: *Putant* (gentiles) *religionem nominis christiani ad certum tempus in hoc saeculo victuram, et postea non futuram. Permanebit ergo cum sole, quamdiu sol oritur et occidit; hoc est quamdiu tempora ista volountur, non deerit Ecclesia Dei, id est Christi corpus in terris* [2]). Idemque alibi: *Nutabit Ecclesia, si nutaverit fundamentum: sed unde nutabit Christus? ... Non nutante Christo, non inclinabitur in saeculum saeculi. Ubi sunt qui dicunt, periisse de mundo Ecclesiam, quando nec inclinari potest?* [3])

His velut fundamentis utendum veritatem quaerenti. Scilicet Ecclesiam instituit formavitque Christus Dominus: propterea natura illius cum quaeritur cuiusmodi sit, caput est nosse quid Christus voluerit quidque reapse effecerit. Ad hanc regulam exigenda maxime Ecclesiae unitas est, de qua visum est, communis utilitatis caussâ, nonnihil his litteris attingere.

---

[1]) Hom. *De capto Eutropio*, n. 6.
[2]) *In Psal. LXXI*, n. 8.
[3]) *Enarratio in Psal. CIII*, sermo II, n. 5.

goddelijken wil en goddelijke grondwet, moet zij ook zonder eenige onderbreking *aldus en niet anders* blijven bestaan ten eeuwigen dage; bleef zij dat niet, dan ware zij zeer zeker niet ter onvergankelijkheid gegrondvest, en ware ook het doel, waarheen zij streeft, begrensd binnen een bepaalde ruimte van plaatsen en tijden; het een echter zoowel als het ander is met de waarheid in strijd. Bijgevolg zal voornoemde verbinding van zichtbare en onzichtbare elementen, als op goddelijk bestel tot de innerlijke natuur der Kerk behoorende, noodzakelijkerwijze zoo lang blijven voortduren als de Kerk zelve duren zal. Daarom zegt Chrysostomus: *Blijf toch niet van de Kerk verwijderd: want niets is er sterker dan de Kerk. Uwe hoop is de Kerk, uw heil is de Kerk, uw toevlucht is de Kerk. Verhevener dan de hemel en breeder dan de aarde is zij. Nimmer veroudert zij, maar altoos blijft zij krachtig. Daarom noemt, ter aanduiding harer vastheid en duurzaamheid, de Schrift haar een berg* [1]). En Augustinus schrijft: *Zij meenen* (de heidenen), *dat der christenen godsdienst slechts voor een bepaalden tijd in deze wereld zal leven om daarna niet meer te zijn. Zoolang echter de zon zal opgaan en ondergaan, zal met de zon ook zij blijven voortbestaan; dat wil zeggen: zoolang der eeuwen wenteling zal duren, zal ook geen einde komen aan de Kerk Gods, dat is aan het lichaam van Christus op aarde* [2]). En op een andere plaats zegt dezelfde leeraar: *De Kerk zal dan wankelen, indien haar grondslag is komen te wankelen; doch hoe kan er ooit wankeling komen in Christus?... Wankelt dus Christus niet, zoo zal ook zij niet verwikken ten eeuwigen dage. Waar zijn zij dan, die willen beweren, dat de Kerk van de wereld is verdwenen, indien bij haar zelfs geen verwikken mogelijk is?* [3])

Van deze grondslagen behoort zich te bedienen wie onderzoeken wil naar de waarheid. De Kerk ontving namelijk haar aanzijn en wezen van Christus onzen Heer; daarom is het, bij een onderzoek naar haar wezenlijk karakter, hoofdzaak, dat men zich bewust worde, wat Christus gewild heeft en wat hij in werkelijkheid tot stand heeft gebracht. Naar dien maatstaf behoort vooral de eenheid der Kerk beoordeeld te worden, omtrent welke Wij in het algemeen belang hier het een en ander willen aanstippen.

---

[1]) Hom. *De capto Eutropio*, n. 6.
[2]) *In Psal. LXXI*, n. 8.
[3]) *Enarratio in Psal. CIII*, sermo II, n. 5.

Profecto unam esse Iesu Christi germanam Ecclesiam, ex luculento ac multiplici sacrarum litterarum testimonio, sic constat inter omnes, ut contradicere christianus nemo ausit. Verum in diiudicanda statuendaque natura unitatis, multos varius error de via deflectit. Ecclesiae quidem non solum ortus sed tota constitutio ad rerum voluntate libera effectarum pertinet genus: quocirca ad id quod revera gestum est, iudicatio est omnis revocanda, exquirendumque non sane quo pacto una esse Ecclesia queat, sed quo unam esse is voluit, qui condidit.

Iamvero, si ad id respicitur quod gestum est, Ecclesiam Iesus Christus non talem finxit formavitque, quae communitates plures complecteretur genere similes, sed distinctas, neque iis vinculis alligatas, quae Ecclesiam individuam atque unicam efficerent, eo plane modo, quo *Credo unam ... Ecclesiam* in symbolo fidei profitemur. *In unius naturae sortem cooptatur Ecclesia quae est una, quam conantur haereses in multas discindere. Et essentia ergo et opinione, et principio et excellentia unicam esse dicimus antiquam et catholicam Ecclesiam ... Ceterum Ecclesiae quoque eminentia, sicut principium constructionis, est ex unitate, omnia alia superans, et nihil habens sibi simile vel aequale* [1]). Sane Iesus Christus de aedificio eiusmodi mystico cum loqueretur, Ecclesiam non commemorat nisi unam, quam appellat *suam*: *aedificabo Ecclesiam meam.* Quaecumque, praeter hanc, cogitetur alia, cum non sit per Iesum Christum condita, Ecclesia Christi vera esse non potest. Quod eminet etiam magis, si divini auctoris propositum consideretur. Quid enim in condita condendave Ecclesia petiit, quid voluit Christus Dominus? Hoc scilicet; munus idem, idemque mandatum in eam continuandum transmittere, quod ipse acceperat a Patre. Id plane statuerat faciendum, idque rę effecit. *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos* [2]). *Sicut tu me misisti in mundum, et ego misi eos in mundum* [3]). Iamvero Christi muneris est vindicare ab interitu ad salutem *quod perierat*, hoc est non aliquot gentes aut civitates, sed omnino hominum, nullo locorum temporumve discrimine, universum genus: venit *Filius*

---

[1]) Clemens Alexandrinus, *Stromatum* lib. VII, cap. 17.
[2]) Ioan, XX, 21.
[3]) Ioan. XVII, 18.

Dat de ware Kerk van Christus één is, staat ongetwijfeld, wegens het klaarblijkelijk en veelvuldig getuigenis der heilige schriften zoozeer bij allen vast, dat geen christen het zou durven tegenspreken. Waar het er echter op aankomt den aard dier éénheid te beoordeelen en te bepalen, geraken velen door allerlei dwaling van het rechte pad. Niet alleen de oorsprong der Kerk maar geheel hare wijze van samenstelling behoort tot eene orde van zaken, welke zuiver het gevolg van vrije wilsbeschikking zijn; bijgevolg hangt ons oordeel hier uitsluitend af van hetgeen feitelijk geschied is, en geldt het niet de vraag, hoedanig de eenheid der Kerk zou kunnen zijn, maar hoedanig eene eenheid gewild is door haren stichter.

Welnu, indien men de feiten raadpleegt, dan blijkt, dat de Kerk, die Jesus Christus gesticht en gevormd heeft, geenszins bestemd is om verschillende gemeenschappen te omvatten, welke, gelijksoortig maar van elkaar onderscheiden, de onderlinge banden missen, waardoor eene in zich onverdeelde en éénige Kerk ontstaat, in dien vollen zin des woords, waarin wij het *Ik geloof in één̈e... Kerk* in onze geloofsbelijdenis uitspreken. *Bestemd om van nature één te zijn, is de Kerk ook één, hoewel de ketterijen haar tot eene veelheid trachten vaneen te scheuren. Wij zeggen daarom, dat de aloude en katholieke Kerk maar eene enkele is, één krachtens wezen en algemeene overtuiging, één krachtens beginsel en voortreffelijkheid. Overigens bestaat ook de hooge verhevenheid der Kerk, evenzeer als de grondslag van haren bouw, uit de kracht der éénheid en gaat aldus boven alle andere dingen uit, zonder ergens hare gelijkenis of haars gelijke te vinden* [1]). Zoo dikwerf dan ook Jesus Christus over dezen mystieken bouw gesproken heeft, gewaagt hij uitsluitend van één̈e Kerk, die hij *de zijne* noemt: *Ik zal mijne Kerk bouwen.* Elke andere, die men zich buiten deze wille denken, kan, als niet door Jesus Christus gesticht, de ware Kerk van Christus niet zijn. Dit komt nog duidelijker in het licht, wanneer men aandacht schenkt aan de bedoeling van den goddelijken bouwheer. Wat toch heeft Christus onze Heer in en bij de grondvesting der Kerk gezocht, wat heeft hij gewild? Niets anders dan op haar dezelfde zending en dezelfde lastgeving ter voortzetting over te dragen, die hij zelf van den Vader ontvangen had. Tot die daad was hij ten volle besloten,

[1]) Clemens Alexandrinus, *Stromatum* lib. VII, cap. 17.

hominis ... ut salvetur mundus per ipsum [1]). *Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri* [2]). Itaque partam per Iesum Christum salutem, simulque beneficia omnia quae inde proficiscuntur, late fundere in omnes homines atque ad omnes propagare aetates debet Ecclesia. Quocirca ex voluntate auctoris sui unicam in omnibus terris, in perpetuitate temporum, esse necesse est. Plane plus una ut esse posset, excedere terris et genus hominum fingere novum atque inauditum oporteret.

Hoc ipsum de Ecclesia una, quotquot essent ubique et quovis tempore mortales complexura, vidit ac praesignificavit Isaias, cum, futura prospicienti, obiecta species montis est, celsitudinis exsuperantia conspicui, qui imaginem *Domus Domini*, videlicet Ecclesiae, expressam gerebat: *Et erit in novissimis diebus praeparatus mons domus Domini in vertice montium* [3]). Atqui *unus* iste mons est, in vertice montium locatus: *una* domus Domini, ad quam *omnes gentes* vivendi normam petiturae aliquando confluerent: *Et fluent ad eam omnes gentes ... et dicent: venite et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Iacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis eius* [4]). Quem locum cum Optatus Milevitanus attingeret, *Scriptum est,* inquit, *in Isaia propheta: ex Sion prodiet lex, et verbum Domini de Hierusalem. Non ergo in illo monte Sion Isaias aspicit vallem, sed in monte sancto, qui est Ecclesia, qui per omnem orbem romanum caput tulit sub toto caelo ... Est ergo spiritalis Sion Ecclesia, in qua a Deo Patre rex con-*

---

[1]) Ioan. III, 17.
[2]) Act. IV, 12.
[3]) Isaias, II, 2.
[4]) Ib. 2—3.

die daad bracht hij tot volle werkelijkheid. *Gelijk de Vader mij gezonden heeft, zoo zend ook ik u* [1]). *Gelijk gij mij in de wereld gezonden hebt, heb ook ik hen in de wereld gezonden* [2]). Welnu, de zending van Christus is: van den ondergang redden tot de zaligheid *hetgeen verloren was*, dat wil zeggen, niet enkele stammen of steden, maar het menschdom in heel zijn uitgestrektheid, zonder onderscheid van plaats of tijd: gekomen is *de Zoon des menschen... opdat de wereld door hem zou behouden worden* [3]). *Want er is onder den hemel geen andere den menschen gegeven naam, door welken wij moeten zalig worden* [4]). Derhalve moet het door Jesus Christus gewonnen heil en daarmede al de weldaden, die er uit voortkomen, wijd en zijd over alle menschen worden uitgestort en naar alle eeuwen heen worden voortgeplant door de Kerk. Daarom moet zij, krachtens den wil van haren stichter, noodzakelijkerwijze slechts ééne zijn, één voor alle werelddeelen, één voor alle toekomende tijden. Om meer dan ééne Kerk mogelijk te achten, zou men zich, buiten de grenzen dezer wereld gaande, eerst een nieuw en tot nog toe onbekend menschdom moeten denken.

Deze zelfde waarheid, slechts ééne Kerk, die de stervelingen van alle plaatsen en tijden zou omvatten, heeft reeds Isaias gezien en voorspeld, toen hem, bij het blikken in de toekomst, het beeld van een berg verscheen, een berg van ontzaglijke hoogte, die de kennelijke gelijkenis had van het *Huis des Heeren*, dat is van de Kerk: *En in de laatste dagen zal de berg van het huis des Heeren gevestigd zijn op de kruin der bergen* [5]). Welnu *één* is die berg, geplaatst op de kruin der bergen, *één* dat huis des Heeren, waarheen eenmaal *alle natiën* zullen samenstroomen ten einde den regel huns levens te gaan zoeken: *En alle natiën zullen tot hem stroomen... en zeggen: komt en laat ons opgaan naar den berg des Heeren en naar het huis van Jacob's God; en hij zal ons onderwijzen in zijne wegen, en wij zullen wandelen op zijne paden* [6]). Deze schriftuurplaats besprekend, zegt Optatus van Mileve: *Bij den profeet Isaias staat geschreven: van*

[1]) Ioan. XX, 21.
[2]) Ioan. XVII, 18.
[3]) Ioan. III, 17.
[4]) Act. IV, 12.
[5]) Isaias, II, 2.
[6]) Ib. 2—3.

stitutus est Christus, quae est in toto orbe terrarum, in quo est una Ecclesia catholica [1]). Augustinus vero: *Quid tam manifestum quam mons? Sed sunt et montes ignoti, quia in una parte terrarum positi sunt... Ille autem mons non sic, quia implevit universam faciem terrae: et de illo dicitur; paratus in cacumine montium* [2]). Illud accedit, quod Ecclesiam Filius Dei mysticum corpus suum decrevit fore, quocum ipse velut caput coniungeretur, ad similitudinem corporis humani quod suscepit: cui quidem naturali conglutinatione inhaeret naturale caput. Sicut igitur mortale corpus sibi sumpsit unicum, quod obtulit ad cruciatus et necem, ut liberationis humanae pretium exsolveret, sic pariter unum habet corpus mysticum, in quo et cuius ipsius operâ facit sanctitatis salutisque aeternae homines compotes: *Ipsum* (Christum) *dedit* (Deus) *caput supra omnem Ecclesiam, quae est corpus ipsius* [3]). Dispersa membra atque seiuncta non possunt eodem cum capite, unum simul effectura corpus, cohaerere. Atqui Paulus, *Omnia autem*, inquit, *membra corporis cum sint multa, unum tamen corpus sunt: ita et Christus* [4]). Propterea corpus istud mysticum *compactum* ait esse *et connexum. Caput Christus: ex quo totum corpus compactum, et connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque membri* [5]). Quamobrem dispersa a membris ceteris siqua membra vagantur, cum eodem atque unico capite conglutinata esse nequeunt: *Unus Deus est, et Christus unus, et una Ecclesia eius et fides una et plebs una in solidam corporis unitatem concordiae glutino copulata. Scindi unitas non potest, nec corpus unum discidio compaginis separari* [6]). Quo melius Ecclesiam effingat unicam, similitudinem animati corporis informat, cuius non aliter victura membra sunt, nisi colligata cum capite, vim ad se vitalem ex capite ipso traducant: seiuncta, necesse est emori: *Non potest* (Ecclesia)... *divulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid a matrice discesserit, seorsum vivere et spirare non poterit* [7]). Mortuum vero corpus quid habet cum vivo similitudinis? *Nemo enim unquam carnem*

---

[1]) *De Schism. Donatist.*, lib. III, n. 2.
[2]) *In Epist. Ioan.* tract. I, n. 13.
[3]) Ephes. I, 22—23.
[4]) I. Corinth. XII, 12.
[5]) Ephes. IV, 15—16.
[6]) S. Cyprianus, *De cath. Eccl. Unitate*, n. 23.
[7]) Id. loc. cit.

Sion zal uitgaan de wet en des Heeren woord van Jerusalem. Dus niet op dien berg Sion aanschouwt Isaias de vallei, maar op den heiligen berg, die de Kerk is, die, geheel de romeinsche wereld vervullend, zijn kruin verheven heeft onder alle hemelstreken... Het geestelijk Sion is dus de Kerk, waarin Christus door God den Vader tot koning is gesteld, die zich uitstrekt over geheel den wereldkreits, waar niet meer dan ééne katholieke Kerk is [1]). En Augustinus zegt: *Wat is zoo duidelijk zichtbaar als een berg? Toch zijn er ook bergen, die onbekend blijven, wijl ze in den een of anderen hoek der wereld gelegen zijn... Deze berg echter niet aldus, want hij vervult de gansche oppervlakte der aarde; en van hem staat geschreven: gevestigd is hij op den top der bergen* [2]). Daarbij komt nog, dat Gods Zoon de Kerk bestemd heeft om zijn geheimzinnig lichaam te zijn, waarmede hij zelf zou zijn verbonden als hoofd, in even natuurlijken samenhang als aan het door hem aangenomen menschelijk lichaam het natuurlijke hoofd verbonden is. Gelijk dus het door hem aangenomen sterfelijk lichaam, dat als losprijs voor de verlossing der menschen aan pijniging en dood werd overgeleverd, één was, zoo heeft hij ook één geheimzinnig lichaam, waarin en waardoor hij den menschen heiligheid en eeuwige zaligheid doet geworden: *Hem* (Christus) *heeft hij* (God) *tot hoofd gesteld over de gansche Kerk, welke zijn lichaam is* [3]). Verstrooide en van elkaar gescheiden ledematen kunnen niet gezamenlijk onder hetzelfde hoofd één lichaam uitmaken. *Maar al de leden van het lichaam,* aldus zegt Paulus, *hoewel vele, zijn toch één lichaam: evenzoo is ook Christus* [4]). Daarom zegt hij van dat geheimzinnig lichaam, dat het *te zamen gevoegd* is *en te zamen verbonden. Het hoofd is Christus, uit wien het geheele lichaam te zamen gevoegd en te zamen verbonden is door alle verbinding des bijstands, volgens de werking van ieder lid naar zijne mate* [5]). Vandaar dat ledematen, die, van de anderen afgescheiden, hier en daar verspreid liggen, niet met één zelfde hoofd verbonden kunnen zijn: *Er is één God, en één Christus, en ééne Kerk van Christus, en één geloof, en één volk, dat door eensgezindheid saamgehecht, tot de vaste eenheid van eenzelfde lichaam is verbonden. Met éénheid is scheuring*

---

[1]) *De Schism. Donatist.*, lib. III, n. 2.
[2]) *In Epist. Ioan.* tract, I, n. 13.
[3]) Ephes. I, 22—23.
[4]) I Corinth. XII, 12.
[5]) Ephes. IV, 15—16.

suam odio habuit: sed nutrit, et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam: quia membra sumus corporis eius, de carne eius et de ossibus eius [1]). Aliud igitur simile Christo inchoetur caput, alius Christus, si praeter eam, quae corpus eius est, fingi Ecclesiam alteram libeat. *Videte quid caveatis, videte quid observetis, videte quid timeatis. Contingit, ut in corpore humano, imo de corpore aliquod praecidatur membrum, manus, digitus, pes: numquid praecisum sequitur anima? Cum in corpore esset, vivebat: praecisum amittit vitam. Sic et homo christianus catholicus est, dum in corpore vivit: praecisus, haereticus factus est: membrum amputatum non sequitur spiritus* [2]). Est igitur Ecclesia Christi unica et perpetua: quicumque seorsum eant, aberrant a voluntate et praescriptione Christi Domini, relictoque salutis itinere, ad interitum digrediuntur. *Quisquis ab Ecclesia segregatus adulterae iungitur, a promissis Ecclesiae separatur, nec perveniet ad Christi praemia qui reliquit Ecclesiam Christi... Hanc unitatem qui non tenet, non tenet Dei legem, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem* [3]).

---

[1]) Ephes. V, 29—30.

[2]) S. Augustinus, sermo CCLXVII, n. 4.

[3]) S. Cyprianus, *De cath. Eccl. Unitate*, n. 6.

onbestaanbaar, en een lichaam is niet één, wanneer het, uit zijn verband gerukt, tot deelen wordt verbrokkeld [1]). En om nog beter te doen uitkomen, dat er maar ééne Kerk is, vergelijkt hij haar met een bezield lichaam, welks ledematen niet kunnen leven, dan indien zij, met het hoofd verbonden, aan dat hoofd hun levenskracht ontleenen; en noodzakelijk sterven moeten, zoodra zij daarvan gescheiden zijn: *Zij* (de Kerk).... *kan niet met verscheuring van haar ingewand in stukken worden vaneengereten. Alles, wat van haar moederleven wordt afgescheiden, zal afzonderlijk niet meer kunnen leven of ademen* [2]). Maar welke overeenkomst bestaat er nog tusschen een lichaam dat dood en een dat levend is? *Niemand toch heeft ooit zijn eigen vleesch gehaat; maar hij voedt en koestert het, gelijk ook Christus de Kerk; omdat wij leden zijn van zijn lichaam, uit zijn vleesch en uit zijn gebeente* [3]). Men zoeke dus eerst een ander hoofd, dat aan Christus gelijk is, men zoeke eerst een anderen Christus, indien men buiten de Kerk, die zijn lichaam is, nog eene andere Kerk wil uitdenken. *Ziet toe waarvoor gij u te wachten, ziet toe wat gij in acht te nemen, ziet toe wat gij te vreezen hebt. Gebeurt het, dat in 's menschen lichaam, of van dat lichaam eenig lid, een hand, een vinger, een voet wordt afgesneden; wordt dan wel het afgesneden deel gevolgd door de ziel? Zoolang het nog aan het lichaam was, leefde het; afgesneden, verliest het zijn leven. Aldus is ook de christen tot zóólang katholiek als hij leeft in het lichaam; afgesneden, is hij een ketter geworden; een afgezet lichaamsdeel wordt niet gevolgd door den levensgeest* [4]). Zoo is dus de Kerk van Christus één enkele, eene altoosdurende; alwie zijn eigen weg wil gaan, wijkt af van hetgeen Christus onze Heer gewild en bevolen heeft, en bewandelt een weg, die, bezijden het pad der zaligheid gelegen, ten verderve henenvoert. *Alwie zich van de Kerk afzondert om zich aan eene overspeelster te verbinden, die scheidt zich af van de beloften der Kerk, en tot de belooningen van Christus zal niemand komen, die de Kerk van Christus verlaten heeft... Wie deze éénheid niet vasthoudt, die houdt de wet van God niet, hij houdt het geloof aan den Vader en den Zoon niet, hij houdt het leven niet en de zaligheid* [5]).

---

[1]) S. Cyprianus, *De cath. Eccl. Unitate*, n. 23.
[2]) Id. loc. cit.
[3]) Ephes. V, 29—30.
[4]) S. Augustinus, sermo CCLXVII, n. 4.
[5]) S. Cyprianus, *De cath. Eccl. Unitate*, n. 6.

At vero qui nnicam condidit, is idem condidit *unam*: videlicet einsmodi, ut quotqnot in ipsa futuri essent, arctissimis vinculis sociati tenerentur, ita prorsus nt unam gentem, unum regnum, corpus unnm efficerent: *Unum corpus, et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestrae* [1]). Voluntatem hac de re suam Iesus Christus sanxit, propinqua iam morte, augusteque consecravit, ita Patrem adprecatus: *Non pro eis rogo tantum, sed et pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me .... ut et ipsi in nobis unum sint .... ut sint consummati in unum* [2]). Imo tam intime nexam iussit esse in sectatoribus suis unitatem tamque perfectam, ut coniunctionem cum Patre suam ratione aliqua imitaretur: *Rogo .... ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te* [3]). Tantae autem inter homines ac tam absolutae concordiae necessarium fundamentum est convenientia coniunctioque mentium: ex quo conspiratio voluntatum atque agendorum similitudo naturâ gignitur. Quamobrem, pro sui divinitate consilii, *unitatem fidei* in Ecclesia sua iussit esse: quae quidem virtus primum est in vinculis iis quae hominem inngunt Deo, et inde nomen *fideles* accepimns. *Unus Dominus, una fides, unum baptisma* [4]): videlicet sicut unus Dominus, et baptisma unum, ita omnium christianornm, qui ubique sunt, unam esse fidem oportet. Itaque Paulus Apostolus christianos, ut idem sentiant omnes, effugiantque opinionum dissidia non rogat tantum, sed flagitat ac plane obsecrat: *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi: ut idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata: sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia* [5]). Quae loca sane non indigent interprete; satis enim per se loquuntur ipsa. Ceteroquì nnam esse fidem debere, qui se profitentur christianos, vulgo assentiuntur. Illud potius maximi momenti ac prorsus necessarium, in quo multi errore falluntur, internoscere quae sit istius species et forma nnitatis. Quod ipsum, ut supra fecimus in caussa simili, non opinatione aut coniectura est, sed scientia rei gestae iudicandum: quaerendo scilicet statuendoque qualem in fide unitatem Iesus Christus esse praeceperit.

---

[1]) Ephes. IV, 4.
[2]) Ioan. XVII, 20-21-23.
[3]) Ib. 21.
[4]) Ephes. IV, 5.
[5]) I. Corinth. I, 10.

De stichter der Kerk heeft haar echter niet slechts als de éénige, maar ook als *ééne* Kerk gesticht, één in dien zin, dat al degenen, die tot haar zouden behooren, door allernauwste gemeenschapsbanden vereenigd moesten zijn, zóó innig, dat zij één volk, één koninkrijk, één lichaam zouden uitmaken: *Eén lichaam en één geest, gelijk gij geroepen zijt tot ééne hope uwer roeping* [1]). Hetgeen Jesus Christus in dit opzicht heeft gewild, heeft hij, den dood reeds nabij, bekrachtigd en met hooge wijding bedeeld, toen hij zijn Vader aldus smeekte: *Niet voor hen alleen vraag ik, maar ook voor degenen, die door hun woord in mij gelooven zullen... opdat ook zij in ons één zijn... opdat zij volmaakt tot één zijn* [2]). Wat meer is, hij verordende voor zijne volgelingen eene eenheid, zóó hecht en zóó volmaakt, dat zij eenigermate eene nabootsing moest zijn van zijne eigene vereeniging met den Vader: *Ik vraag... dat zij allen één zijn, gelijk gij, Vader, in mij, en ik in u* [3]). Nu is, tot eene zoo groote en zoo volstrekte eensgezindheid tusschen menschen, overeenstemming en eenheid van geest de onmisbare grondslag; daaruit ontstaat natuurlijkerwijze overeenstemming van willen en eenheid van handelen. Om die reden heeft hij dan ook naar zijn goddelijk plan bevolen, dat in zijne Kerk *eenheid van geloof* moest zijn; want de deugd des geloofs is de eerste van alle banden, die den mensch in verbinding brengen met God, en aan haar ontleenen wij onzen naam van *gelooviyen. Eén Heer, één geloof, één doop* [4]): dat wil zeggen, gelijk er maar één Heer is, en maar één doopsel, zoo moet, waar ter wereld ook, aller christenen geloof slechts één zijn. Daarom zien wij, hoe de Apostel Paulus de christenen niet slechts vraagt, maar smeekt en dringend bezweert, om toch allen van eenerlei gevoelen te zijn en alle verschil van meening te ontvluchten: *Ik smeek u, broeders, bij den naam onzes Heeren Jesus Christus: dat gij allen eenerlei taal voert, en er geen verdeeldheden onder u bestaan, maar dat gij één geheel uitmaakt in denzelfden zin en in hetzelfde gevoelen* [5]). Deze schriftuurplaatsen behoeven ongetwijfeld geen nadere verklaring: door haar eigen duidelijkheid zeggen zij genoeg. Overigens, dat

[1]) Ephes. IV, 4.
[2]) Ioan. XVII, 20-21-23.
[3]) Ib. 21.
[4]) Ephes. IV, 5.
[5]) I. Corinth. I, 10.

Iesu Christi doctrina caelestis, tametsi magnam partem consignata litteris afflatu divino, colligare tamen mentes, permissa hominum ingenio, ipsa non poterat. Erat enim proclive factu ut in varias incideret atque inter se differentes interpretationes: idque non modo propter ipsius vim ac mysteria doctrinae, sed etiam propter humani ingenii varietatem, et perturbationem in studia contraria abeuntium cupiditatum. Ex differentia interpretandi dissimilitudines sentiendi necessitate nascuntur: hinc controversiae, dissidia, contentiones, qualia incumbere in Ecclesiam ipsa vidit proxima originibus aetas. De haereticis illud scribit Irenaeus: *Scripturas quidem confitentur, interpretationes vero convertunt* [1]). Atque Augustinus: *Neque enim natae sunt haereses et quaedam dogmata perversitatis illaqueantia animas et in profundum praecipitantia, nisi dum scripturae bonae intelliguntur non bene* [2]). Ad coniugandas igitur mentes, ad efficiendam tuendamque concordiam sententiarum, ut ut extarent divinae litterae, omnino erat alio quodam *principio* opus. Id exigit divina sapientia: neque enim Deus unam esse fidem velle potuit, nisi conservandae unitatis rationem quamdam idoneam providisset: quod et sacrae litterae perspicue, ut mox dicturi sumus, significant. Certe infinita Dei potentia nulli est vincta vel adstricta rei, omniaque sibi habet obnoxie, velut instrumenta, parentia. De isto igitur principio externo, dispiciendum, quodnam ex omnibus, quae essent in potestate sua, Christus optarit. Quam ob rem oportet christiani nominis revocare cogitatione primordia.

---

[1]) Lib. III, cap. 12, n. 12.

[2]) *In Evang. Ioan.* tract. XVIII, cap. 5, n. 1.

het geloof één moet zijn, wordt door alwie zich christen noemt toegegeven. Maar van het grootste belang of liever van volstrekte noodzakelijkheid is het, een ander punt, waaromtrent velen in dwaling verkeeren, nauwkeurig te onderzoeken, namelijk: van welke soort die eenheid zijn moet, wat haar eigenlijk wezen is. Ook hier moet, gelijk Wij hierboven bij eene gelijksoortige vraag reeds gedaan hebben, het oordeel zich richten niet naar opvatting of gissing, maar naar hetgeen bekend is uit de feiten: er valt namelijk slechts te onderzoeken en te bepalen, welk eene eenheid in geloofszaken Jesus Christus heeft voorgeschreven.

De hemelsche leer van Jesus Christus, hoewel grootendeels op goddelijke ingeving te boek gesteld, kon toch op zich, overgelaten aan menschelijk inzicht, geen band zijn voor de geesten. Al te licht toch kon het gebeuren, dat zij dan ten prooi viel aan velerlei en van elkaar verschillende verklaringen, niet alleen wegens de verhevenheid en het geheimnisvolle der leer zelve, maar ook ten gevolge der verscheidenheid van inzicht bij de menschen en van de verwarring, waarop de hartstocht allen partijstrijd pleegt te doen uitloopen. Uit verscheidenheid van verklaring ontstaat met noodzakelijkheid verschil van meening: en daaruit ontstaan dan weer twistredenen, oneenigheid en heftige strijd, gelijk zulks de Kerk reeds in het tijdvak harer eerste jeugd heeft moeten ondervinden. Aangaande de ketters schrijft Irenaeus: *De Schrift zelve nemen zij wel is waar aan, doch bij hun uitleggingen verdraaien zij den zin* [1]). En Augustinus: *Het ontstaan van ketterijen en leerstellige dwalingen, die de zielen verstrikken en in den afgrond storten, is uitsluitend te wijten aan het niet goed begrijpen der goede schriftuur* [2]). Om alzoo de geesten te verbinden en eenstemmigheid van gevoelens te verkrijgen en te behouden, moest er dus noodzakelijk, ondanks het bestaan der heilige schriften, nog een ander *beginsel* zijn. Dit is een eisch van de goddelijke wijsheid: want God kan niet gewild hebben, dat het geloof één zou zijn, indien hij niet tevens voorzien heeft in een geschikt middel om de eenheid te bewaren; en dat dit metterdaad geschied is, wordt, gelijk Wij zoo aanstonds zullen uiteenzetten, met klaarheid aangeduid in de heilige schriften. Nu is ongetwijfeld de

---

[1]) Lib. III, cap. 12, n. 13.

[2]) *In Evang. Ioan.* tract. XVIII, cap 5, n. 1.

Divinis testata litteris, eademque vulgo cognita commemoramus. Iesus Christus divinitatem divinamque legationem suam miraculorum virtute comprobat: erudire verbo multitudinem ad caelestia insistit, omninoque iubet ut sibi fides docenti adiungatur, hinc praemiis illinc poenis propositis sempiternis: *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi* [1]). *Si opera non fecissem in eis, quae nemo alius fecit, peccatum non haberent* [2]). *Si autem facio* (opera), *et si mihi non vultis credere, operibus credite* [3]). Quaecumque praecipit, eâdem omnia auctoritate praecipit: in exigendo mentis assensu nihil excipit, nihil secernit. Eorum igitur qui Iesum audissent, si adipisci salutem vellent, officium fuit non modo doctrinam eius accipere universe, sed tota mente assentiri singulis rebus, quas ipse tradidisset: illud enim repugnat, fidem vel una in re non adhiberi Deo.

Maturo in caelum reditu, qua ipse potestate missus a Patre fuerat, eâdem mittit Apostolos, quos spargere ac disseminare iubet doctrinam suam: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra. Euntes ergo docete omnes gentes.... Docentes eos servare omnia, quaecumque mandavi vobis* [4]). Salvos fore, qui Apostolis paruissent, qui non paruissent, interituros: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabitur* [5]). Cumque illud sit providentiae Dei

---

[1]) Ioan. X, 37.
[2]) Ioan. XV, 24.
[3]) Ioan. X, 38.
[4]) Matth. XXVIII, 18-19-20.
[5]) Marc. XVI, 16.

oneindige macht van God aan geen enkel bepaald middel gehouden of gebonden, en alle dingen gehoorzamen hem gewillig als werktuigen. Er valt dus, ten aanzien van bedoeld uitwendig beginsel, te onderzoeken, welk middel Christus uit alles, wat in zijne macht lag, daartoe verkozen heeft. Daartoe is het noodig, dat men zich den oorsprong des christendoms voor den geest terugroepe.

Wij brengen slechts in herinnering, wat door de heilige schriften betuigd en bovendien aan allen bekend is. Jesus Christus bewijst door kracht van wonderen zijne godheid en goddelijke zending; onophoudelijk spreekt hij tot het volk om het de dingen des hemels te leeren, en hij eischt met nadruk, dat men zijne leering geloof zal schenken, onder toezegging hetzij van eeuwige belooning, hetzij van eeuwige straf: *Indien ik de werken mijns Vaders niet doe, gelooft mij niet* [1]). *Indien ik onder hen de werken niet had gedaan, die niemand anders gedaan heeft, zij zouden geen zonde hebben* [2]). *Maar indien ik ze doe* (de werken) *en indien gij mij niet wilt gelooven, gelooft aan de werken* [3]). Alles, wat hij voorschrijft, schrijft hij voor met een zelfde gezag; waar hij onderwerping des geestes vordert, maakt hij geen enkele uitzondering of onderscheiding. Bijgevolg was het allen, die Jesus gehoord hadden en tot de zaligheid wilden komen, ten plicht om niet slechts zijne leer in het algemeen te aanvaarden, maar ook in het bizonder volkomen instemming des geestes te schenken aan alles, wat door hem was gepredikt; immers het zou eene ongerijmdheid zijn om, waar God spreekt, zij het ook op slechts één enkel punt, geloof te weigeren.

Gereed om terug te keeren naar den hemel, zendt hij met dezelfde macht, als waarmee hij zelf door den Vader gezonden was, de Apostelen uit, met bevel om zijne leer te verbreiden en uit te strooien als een zaad: *Aan mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde. Gaat dan en onderwijst alle volkeren.... hen leerende onderhouden alles, wat ik u geboden heb* [4]). Wie aan de Apostelen gehoorzamen, zullen behouden worden, wie niet gehoorzamen, zullen verloren gaan: *Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig wor-*

---

[1]) Ioan. X, 37.
[2]) Ioan. XV, 24.
[3]) Ioan. X, 38.
[4]) Matth. XXVIII, 18-19-20.

maxime congruens, ut muneri praesertim magno atque excellenti praeficiat neminem, quin pariter suppeditet unde liceat rite defungi, idcirco Iesus Christus missurum se ad discipulos suos Spiritum veritatis pollicitus est, eumque in ipsis perpetuo mansurum: *Si autem abiero, mittam eum* (Paraclitum) *ad vos.... Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem* [1]), *Et ego rogabo Patrem et alium Paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, Spiritum veritatis...* [2]) *Ille testimonium perhibebit de me: et vos testimonium perhibebitis* [3]). Hinc doctrinam Apostolorum religiose accipi sancteque servari perinde imperat ac suam: *Qui vos audit me audit: qui vos spernit, me spernit* [4]). Quamobrem legati Apostoli a Iesu Christo sunt non secus ac ipse legatus a Patre: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos* [5]): propterea quemadmodum dicto audientes Christo esse Apostolos ac discipulos oportuit, ita pariter fidem adhibere Apostolis debuerant, quoscumque ipsi ex mandato divino docuissent. Ergo Apostolorum vel unum repudiare doctrinae praeceptum plane non plus licuit, quam de ipsius Christi doctrina reiecisse quicquam. — Sane Apostolorum vox, illapso in eos Spiritu sancto, quam latissime insonuit. Quacumque vestigium posuissent, perhibent se ab ipso Iesu legatos. *Per quem* (Iesum Christum) *accepimus gratiam, et apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius* [6]): divinamque eorum legationem passim Deus per prodigia in aperto ponit: *Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante, sequentibus signis* [7]). Quem vero sermonem? eum utique, qui id omne comprehenderet, quod ipsi ex magistro didicissent: palam enim aperteque testantur, nihil se eorum posse, quae viderant quaeque audierant, non loqui.

---

[1]) Ioan. XVI, 7-13.
[2]) Ioan. XIV, 16-17.
[3]) Ioan. XV, 26-27.
[4]) Luc. X, 16.
[5]) Ioan. XX, 21.
[6]) Rom. I, 5.
[7]) Marc. XVI, 20.

den; maar die niet geloofd zal hebben, zal veroordeeld worden [1]). En daar het volkomen strookt met Gods voorzienigheid om niemand eene zending, vooral niet zoo zij belangrijk en verheven is, op te dragen, zonder hem tevens toe te rusten met hetgeen noodig is om haar naar behooren te vervullen, daarom heeft Jesus Christus beloofd, dat hij zijnen leerlingen den Geest der waarheid zou zenden en dat deze altoos in hen zou blijven: *Indien ik echter wegga, zal ik hem* (den Vertrooster) *tot u zenden.... En wanneer die Geest der waarheid gekomen is, zal hij u de gansche waarheid leeren* [2]), *En ik zal den Vader bidden, en hij zal u een anderen Vertrooster geven, om in eeuwigheid bij u te blijven, den Geest der waarheid* [3]). ... *Die zal van mij getuigenis geven; ook gij zult getuigenis geven* [4]). Daarom gebiedt hij de leer der Apostelen even eerbiedig aan te nemen en even heilig na te leven als zijne eigene: *Die u hoort, hoort mij; die u versmaadt, versmaadt mij* [5]). De Apostelen zijn dus afgezonden door Jesus Christus evenals deze zelf door den Vader afgezonden was: *Gelijk de Vader mij gezonden heeft, zoo zend ook ik u* [6]); gelijk derhalve de Apostelen en de leerlingen geloovig hadden moeten luisteren naar de prediking van Christus, zoo moesten ook allen, die door de Apostelen naar goddelijk bevel zouden worden onderwezen, hun eenzelfde geloof schenken. Van hetgeen de Apostelen leeren ook maar één enkel voorschrift te versmaden staat dus zeer zeker evenmin vrij als het geoorloofd is van hetgeen Christus zelf geleerd heeft eenig punt, welk dan ook, te verwerpen. — Zonder twijfel heeft de stem der Apostelen, nadat op hen de heilige Geest was neergedaald, tot aan de verste wereldgrenzen weerklonken. Waar zij den voet ook gezet hebben, overal hebben zij zich voorgesteld als door Jesus zelf afgezonden. *Door wien* (Jesus Christus) *wij genade en apostelschap ontvangen hebben om voor zijnen naam gehoorzaamheid te bewerken onder alle volkeren* [7]); en God zorgt, dat, waar zij ook gaan, hunne goddelijke zending blijkt uit wonderteekenen:

---

[1]) Marc. XVI, 16.
[2]) Ioan. XVI, 7-13.
[3]) Ioan. XIV, 16-17.
[4]) Ioan. XV, 26-27.
[5]) Luc. X, 16.
[6]) Ioan. XX, 21.
[7]) Rom. I, 5.

Sed, quod alio loco diximus, non erat eiusmodi munus apostolicum, ut aut cum personis Apostolorum interire posset, aut cum tempore labi, quippe quod et publicum esset et saluti generis humani institutum. Apostolis enim mandavit Iesus Christus ut praedicarent *evangelium omni creaturae*, et *portarent nomen ipsius coram gentibus et regibus*, et *ut sibi testes essent usque ad ultimum terrae*. Atque in tanti perfunctione muneris adfore se pollicitus eis est, idque non ad aliquot vel annos vel aetates, sed in omne tempus, *usque ad consummationem sacculi*. Quam ad rem Hieronymus: *Qui usque ad consummationem saeculi cum discipulis se futurum esse promittit, et illos ostendit semper esse victuros et se numquam a credentibus recessurum* [1]). Quae quidem omnia in solis Apostolis, supremae necessitati ex humana conditione obnoxiis, qui vera esse potuissent? Erat igitur provisum divinitus ut magisterium a Iesu Christo institutum non iisdem finibus, quibus vita Apostolorum, terminaretur, sed esset perpetuo mansurum. Propagatum revera ac velut in manus de manu traditum videmus. Nam consecravere episcopos Apostoli, quique sibi proxime succederent in *ministerio verbi*, singillatim designavere. — Neque hoc tantum: illud quoque sanxere in successoribus suis, ut et ipsi viros idoneos adlegerent, quos, eadem auctoritate auctos, eidem praeficerent docendi officio et muneri: *Tu ergo, fili mi, confortare in gratia, quae est in Christo Iesu: et quae audisti a me per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere* [2]). Qua de caussa sicut Christus a Deo, et Apostoli a Christo, sic episcopi et quotquot Apostolis successere, missi ab Apostolis sunt: *Apostoli nobis Evangelii praedicatores facti sunt a Domino Iesu Christo, Iesus Christus missus est a Deo. Christus igitur a Deo, et Apostoli a Christo, et factum est utrumque ordinatim ex voluntate Dei ... Per regiones igitur et urbes verbum praedicantes, primitias earum spiritu cum probassent,*

---

[1]) *In Matth.* lib. IV, cap. 28, v. 20.
[2]) II. Tim. II, 1—2.

En zij uitgegaan zijnde predikten overal, terwijl de Heer medewerkte en het woord bevestigde door de teekenen, die daarop volgden [1]). En welk was dat woord? voorzeker geen ander, dan waarin alles was vervat, wat zij zelven van den meester geleerd hadden: want openlijk en duidelijk betuigen zij, dat zij niets kunnen verzwijgen van hetgeen zij gezien en gehoord hadden.

Dan, gelijk Wij reeds elders gezegd hebben, de zending der Apostelen, was niet van dien aard, dat zij met de personen der Apostelen eindigen of met verloop van tijd vervallen kon, want zij was eene algemeene zending, ingesteld tot heil van geheel het menschdom. Jesus Christus toch gaf den Apostelen in last om *het evangelie aan alle schepsel* te prediken, en *zijn naam te brengen voor volken en koningen*, en *hem tot getuigen te zijn tot aan het uiteinde der aarde.* En hij gaf hun de belofte, dat hij bij de vervulling dier groote zending met hen zou zijn, niet voor slechts eenige jaren of tijdperken, maar ten allen tijde, *tot aan de voleinding der wereld.* Daarover schrijft Hiëronymus: *Door te beloven, dat hij tot aan de voleinding der eeuwen met zijne leerlingen zal zijn, geeft hij te kennen, vooreerst dat zijne leerlingen altoos zullen blijven leven, en vervolgens dat hijzelf nooit van zijn geloovigen wijken zal* [2]). Hoe had dit alles werkelijkheid kunnen worden in de Apostelen alleen, die toch krachtens hunne menschelijke natuur aan de wet der sterfelijkheid hadden te gehoorzamen? Van godswege was dus beschikt, dat het door Jesus Christus ingestelde leeraarsambt niet beperkt zou wezen tot de levensgrens der Apostelen, maar altoos zou blijven voortduren. Wij zien het dan ook in werkelijkheid voortgeplant en als van hand tot hand overgeleverd. Immers, de Apostelen hebben bisschoppen gewijd en met name de mannen aangewezen, die in *de bediening des woords* hunne naaste opvolgers moesten zijn. — En daarbij bleef het niet: neen, zij gelastten bovendien hun opvolgers, om ook op hunne beurt mannen uit te kiezen, geschikt om, met hetzelfde gezag bekleed, dezelfde taak en zending tot leeraren te kunnen aanvaarden: *Gij dan, mijn zoon, wees sterk in de genade, die in Christus Jesus is: en wat gij onder vele getuigen van mij gehoord hebt, betrouw dat aan getrouwe menschen, die bekwaam zullen zijn om*

---

[1]) Marc. XVI, 20.

[2]) *In Matth.* lib. IV, cap. 28, v. 20.

constituerunt episcopos et diaconos eorum qui crediturі erant... Constituerunt praedictos, et deinceps ordinationem dederunt, ut quum illi decessissent, ministerium eorum alii viri probati exciperent [1]). Permanere igitur necesse est ex una parte constans atque immutabile munus docendi omnia, quae Christus docuerat: ex altera constans atque immutabile officium accipiendi profitendique omnem illorum doctrinam. Quod praeclare Cyprianus iis verbis illustrat: *Neque enim Dominus noster Iesus Christus, cum in Evangelio suo testaretur inimicos suos esse eos, qui secum non essent, aliquam speciem haereseos designavit: sed omnes omnino qui secum non essent et secum non colligentes, gregem suum spargerent, adversarios esse ostendit, dicens: Qui non est mecum adversus me est; et qui non mecum colligit, spargit* [2]).

His Ecclesia praeceptis instituta, sui memor officii, nihil egit studio et contentione maiore, quam ut integritatem fidei omni ex parte tueretur. Hinc perduellium habere loco et procul amandare a se, qui de quolibet doctrinae suae capite non secum una sentirent. Ariani, Montanistae, Novatiani, Quartadecumani, Eutychiani certe doctrinam catholicam non penitus omnem, sed partem aliquam deseruerant: haereticos tamen declaratos, eiectosque ex Ecclesiae sinu quis ignorat fuisse? Similique iudicio damnati, quotquot pravorum dogmatum auctores variis temporibus postea consecuti sunt. *Nihil periculosius his haereticis esse potest, qui cum integre per omnia decurrant, uno tamen verbo, ac si veneni gutta, meram illam ac simplicem*

[1]) S. Clemens Rom. Epist. I ad Corinth. capp. 42, 44.
[2]) Epist. LXIX. ad Magnum, n. 1.

ook anderen te leeren [1]). Derhalve, gelijk Christus door God, en de Apostelen door Christus, zoo zijn de bisschoppen en allen, die de Apostelen zijn opgevolgd, door de Apostelen gezonden: *De Apostelen zijn ons tot predikers des Evangelies gegeven door onzen Heer Jesus Christus, Jesus Christus is gezonden door God. Dus Christus kwam van God, en de Apostelen van Christus, het een zoowel als het ander is geschied naar de orde van Gods wil... Terwijl zij dan predikten in landstreken en steden, stelden zij, na daar de eerstelingen in Gods geest te hebben beproefd, bisschoppen en diakenen aan voor de toekomstige geloovigen... Zij stelden die aan, en gaven bovendien de verordening, dat, mochten die komen te vallen, andere beproefde mannen hun ambt zouden overnemen* [2]). Noodzakelijk moet dus voortduren aan den eenen kant de blijvende en onveranderlijke zending om alles te leeraren, wat Christus had geleerd, en aan den anderen kant de blijvende en onveranderlijke verplichting om de krachtens die zending gepredikte leer in haar geheel aan te nemen en te belijden. Cyprianus licht deze waarheid op uitnemende wijze toe in de volgende woorden: *Waar onze Heer Jesus Christus in zijn evangelie getuigde, dat alwie niet met hem zijn, zijne vijanden zijn, daar bedoelde hij niet deze of gene bepaalde ketterij, maar wees in het algemeen allen, die niet met hem zouden zijn en, niet met hem verzamelend, zijne kudde zouden verstrooien, als zijne tegenstrevers aan, zeggende: Die niet met mij is, is tegen mij; en die niet met mij verzamelt, verstrooit* [3]).

Op deze beginselen gegrondvest, heeft de Kerk, haar plicht indachtig, niets met meer ijver en krachtsinspanning nagestreefd dan de algeheele ongeschondenheid des geloofs te bewaren. Vandaar dat zij steeds als opstandelingen beschouwde en verre van zich afstiet alwie hare leer, op welk punt dan ook, niet met haar deelden. Arianen, Montanisten, Novatianen, Quartodecimanen en Eutychianen, zij allen hadden zeer zeker de katholieke leer niet in haar geheel, doch slechts voor een gedeelte verlaten; niettemin, wie weet niet, dat zij allen tot ketters verklaard en uit den schoot der Kerk uitgeworpen zijn? En eenzelfde oordeel van verwerping was het

---

[1]) II. Tim. II, 1-2.

[2]) S. Clemens Rom. Epist. I ad Corinth. capp. 42, 44.

[3]) Epist. LXIX. ad Magnum, n. 1.

fidem Dominicae et exinde apostolicae traditionis inficiunt [1]). Idem semper Ecclesiae mos, idque sanctorum Patrum consentiente iudicio: qui scilicet communionis catholicae expertem et ab Ecclesia extorrem habere consueverunt, quicumque a doctrina, authentico magisterio proposita, vel minimum discessisset. Epiphanius, Augustinus, Theodoretus haereseon sui quisque temporis magnum recensuere numerum. Alia Augustinus animadvertit posse genera invalescere, quorum vel uni si quis assentiatur, hoc ipso ab unitate catholica sciungitur: *Non omnis, qui ista* (numeratas videlicet haereses) *non credit, consequenter debet se christianum catholicum iam putare vel dicere. Possunt enim et haereses aliae, quae in hoc opere nostro commemoratae non sunt, vel esse vel fieri, quarum aliquam quisquis tenuerit, christianus catholicus non erit* [2]).

Istam tutandae unitati, de qua dicimus, institutam divinitus rationem urget beatus Paulus in epistola ad Ephesios; ubi primum monet, animorum concordiam magno studio conservandam: *solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis* [3]); cumque concordes animi caritate esse omni ex parte non possint, nisi mentes de fide consentiant, unam apud omnes vult esse fidem: *Unus Dominus, una fides:* ac tam perfecte quidem unam, ut errandi discrimen omne prohibeat: *Ut iam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinae in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris.* Idque non ad tempus servari docet oportere, sed *donec occurramus omnes in unitatem fidei... in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Sed eiusmodi unitatis ubinam Iesus Christus posuit principium inchoandae, praesidium custodiendae? In eo videlicet, quod, *Ipse dedit quosdam quidem Apostolos...*

---

[1]) Auctor *Tractatus de Fide Orthodoxa contra Arianos.*

[2]) *De Haeresibus,* n. 88.

[3]) IV, 3 et seqq.

lot van allen, die later op verschillende tijden als dwaalleeraren zijn opgetreden. *Niets kan gevaarlijker zijn dan juist die ketters, die, hoewel ze overigens op alle geloofspunten zuiver worden bevonden, toch met één enkel woord als met een vergiftigen druppel, het reine en zuivere geloof van de overlevering des Heeren en zijner Apostelen bederven* [1]). Deze handelwijze heeft de Kerk ten allen tijde gevolgd, en wel onder de uitdrukkelijke instemming der heilige Vaders; ook dezen toch plachten allen te beschouwen als uitgesloten van de katholieke gemeenschap en als buiten de Kerk staande, die ook maar een haarbreed afweken van de leer, welke door het wettig leergezag was voorgesteld. Epiphanius, Augustinus en Theodoretus hebben ieder voor hun eigen tijd een groot getal ketterijen opgesomd. Augustinus waarschuwt bovendien, dat nog andere ketterijen het hoofd kunnen opsteken, en zegt, dat wie ook slechts een enkele daarvan mocht aanhangen, zich vanzelf van de katholieke eenheid zou afscheiden: *Om zich een katholiek christen te kunnen achten en belijden is het niet voldoende, dat iemand van deze* (reeds door hem opgesomde) *ketterijen geen aanhanger zij. Want er kunnen nog andere ketterijen zijn of komen, die wij in dit werk niet vermeld hebben en die toch niemand houden kan, zonder dat hij ophoudt katholiek christen te zijn* [2]).

Dit door God ingestelde middel tot handhaving der geloofseenheid, waarover Wij hier spreken, wordt als zoodanig met nadruk vermeld door den heiligen Paulus in zijn brief aan de Ephesiërs: daar wekt hij vooreerst tot grooten ijver in het bewaren der eensgezindheid van gemoederen: *beijvert u om de eenheid des geestes te bewaren in den band des vredes* [3]), en wil dan, wijl de gemoederen niet ten volle eensgezind in de liefde kunnen zijn, indien de geesten niet eenstemmig zijn in het geloof, dat bij allen slechts één geloof zal wezen: *Eén Heer, één geloof*: een geloof, zoo volmaakt één, dat alle gevaar van dwalen is buitengesloten: *Opdat wij niet meer kinderen zijn, geslingerd en rondgevoerd met iederen wind der leering, door de boosheid der menschen, door de arglistigheid der dwaling tot verschalking.* En hij leert, dat deze regel niet slechts voor een tijd

---

[1]) De schrijver van: *Tractatus de Fide Orthodoxa contra Arianos.*
[2]) *De Haeresibus*, n. 88,
[3]) IV, 3 vv.

alios autem pastores, et doctores, ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi. Quare vel inde ab ultima vetustate hanc ipsam regulam doctores Patresque et sequi consueverunt et uno ore defendere. Origenes: *Quoties autem* (haeretici) *canonicas proferunt scripturas, in quibus omnis christianus consentit et credit, videntur dicere: ecce in domibus verbum est veritatis. Sed nos illis credere non debemus, nec exire a prima et ecclesiastica traditione, nec aliter credere, nisi quemadmodum per successionem Ecclesiae Dei tradiderunt nobis* [1]). Irenaeus: *Agnitio vera est Apostolorum doctrina... secundum successiones episcoporum... quae pervenit usque ad nos custoditione sine fictione scripturarum tractatio plenissima* [2]). Tertullianus vero: *Constat proinde, omnem doctrinam, quae cum illis Ecclesiis apostolicis matricibus et originalibus fidei conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod Ecclesiae ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit... Communicamus cum Ecclesiis apostolicis, quod nulli doctrina diversa: hoc est testimonium veritas* [3]). Atque Hilarius: *Significat* (Christus e navi docens) *eos, qui extra Ecclesiam positi sunt, nullam divini sermonis capere posse intelligentiam. Navis enim Ecclesiae typum praefert, intra quam verbum vitae positum et praedicatum hi qui extra sunt et arenae modo steriles atque inutiles adiacent, intelligere non possunt* [4]). Rufinus Gregorium Nazianzenum laudat et Basilium, quod *solis divinae scripturae voluminibus operam dabant, earumque intelligentiam non ex propria praesumptione, sed ex maiorum scriptis et auctoritate sequebantur, quos et ipsos ex apostolica successione intelligendi regulam suscepisse constabat* [5]).

---

[1]) *Vetus Interpretatio Commentariorum in Matth.*, n. 46.
[2]) *Contra Haereses*, lib. IV, cap. 33, n. 8.
[3]) *De Praescrip.* cap. XXI.
[4]) *Comment. in Matth.* XIII, n. 1.
[5]) *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 9.

behoort in acht genomen, maar *totdat wij allen komen tot de eenheid des geloofs... tot de ouderdoms-mate van Christus' volheid.* Doch waarin is door Jesus Christus de grondslag gelegd om er eene dergelijke eenheid op te vestigen, waarin het bolwerk om haar te handhaven? Hierin, dat *Hij sommigen gaf tot Apostelen... anderen tot herders en leeraars, ter voltooiing der heiligen, voor het werk der bediening, voor de opbouwing van het lichaam van Christus.* Het is dan ook deze regel, die de leeraren en Kerkvaders van de alleroudste tijden af plachten te volgen en eenparig te verdedigen. Zoo schrijft Origenes: *Zoo dikwerf zij* (de ketters) *zich beroepen op de kanonieke schriften, die de instemming en het geloof van iederen christen hebben, is het, als willen zij zeggen: zie, bij ons woont het woord der waarheid. Doch wij moeten hen niet gelooven, wij moeten niet gaan buiten de eerste en kerkelijke overlevering, noch iets anders gelooven dan ons de opeenvolgende kerken Gods hebben overgeleverd* [1]). En Irenaeus: *De ware wijsheid is de leer der Apostelen... die door de opeenvolgende reeks van bisschoppen... tot ons gekomen is als de meest volledige en onvervalscht bewaarde toelichting der heilige schriften* [2]). Verder Tertullianus, die aldus schrijft: *Het staat dus vast, dat iedere leer, welke in overeenstemming is met die apostolische kerken, die de moeders en eerste bronnen des geloofs zijn geweest, als waarheid te beschouwen is; als een leer, die zonder twijfel datgene inhoudt, wat de Kerken van de Apostelen, de Apostelen van Christus en Christus van God heeft ontvangen... Wij hebben gemeenschap met de Kerken der Apostelen, wijl geen van ons eene afwijkende leer volgt: dat is het kenmerk der waarheid* [3]). En Hilarius zegt: *Hij* (Christus leerarend uit het schip) *heeft te verstaan gegeven, dat zij, die zich buiten de Kerk bevinden, geenerlei begrip kunnen erlangen van het goddelijk woord. Het schip toch beteekent de Kerk, waarbinnen zich het woord des levens bevindt en gepredikt wordt; zij, die daarbuiten zijn en als zandkorrels dor en nutteloos aan den oever liggen, kunnen van dat woord geen begrip bekomen* [4]). Rufinus prijst het in Gregorius van Nazianze en Basilius, dat zij zich *alleen met de boeken der heilige schriftuur bezig hielden en zich niet*

---

[1]) *Vetus Interpretatio Commentariorum in Matth.*, n. 46.
[2]) *Contra Haereses*, lib. IV, cap. 33, n. 8.
[3]) *De Praescrip.* cap. XXI.
[4]) *Comment. in Matth.* XIII, n. 1.

Quamobrem, id quod ex iis, quae dicta sunt, apparet, instituit Iesus Christus in Ecclesia *vivum, authenticum,* idemque *perenne magisterium,* quod suapte potestate auxit, spiritu veritatis instruxit, miraculis confirmavit: eiusque praecepta doctrinae aeque accipi ac sua voluit gravissimeque imperavit. — Quoties igitur huius verbo magisterii edicitur, traditae divinitus doctrinae complexu hoc contineri vel illud, id quisque debet credere, verum esse: si falsum esse ullo modo posset, illud consequatur, quod aperte repugnat, erroris in homine ipsum esse auctorem Deum: *Domine, si error est, a te decepti sumus* [1]). Ita omni amota dubitandi caussâ, ullamne ex iis veritatibus potest cuiquam fas esse respuere, quin se det hoc ipso praecipitem in apertam haeresim? quin, seiunctus ab Ecclesia, doctrinam christianam uua complexione repudiet universam? Ea quippe est natura fidei, ut nihil tam repugnet quam ista credere, illa reiicere. Fidem enim Ecclesia profitetur esse *virtutem supernaturalem, qua, Dei adiuvante et aspirante gratia, ab eo revelata vera esse credimus, non propter intrinsecam rerum veritatem naturali rationis lumine perspectam, sed propter auctoritatem ipsius Dei revelantis, qui nec falli nec fallere potest* [2]). Si quid igitur traditum a Deo liqueat fuisse, nec tamen creditur, nihil omnino fide divina creditur. Quod enim Iacobus Apostolus de delicto iudicat in genere morum, idem de opinionis errore in genere fidei iudicandum: *Quicumque ... offendat ... in uno, factus est omnium reus* [3]): imo de opinionis errore, multo magis. Omnis enim violata lex minus proprie de eo dicitur qui unum peccavit, propterea quod maiestatem Dei legum latoris sprevisse, non nisi interpretanda voluntate, videri potest. Contra is, qui veritatibus divinitus acceptis vel uno in capite dissentiat, verissime fidem exuit funditus, quippe qui Deum, quatenus summa veritas est et *proprium motivum fidei,* recusat vereri: *In multis mecum, in paucis non mecum: sed in his paucis, in quibus non mecum, non eis*

---

[1]) Richardus de S. Victore, *De Trin.* lib. I, cap. 2.
[2]) Conc. Vat. sess. III, cap. 3.
[3]) II, 10.

aanmatigden om den zin dier schriften naar hun eigen goeddunken op te sporen, doch daartoe de schriften en het gezag der ouderen raadpleegden, van wie het vaststond, dat zij zelf den regel tot schriftverklaring uit de apostolische opvolging hadden ontvangen [1]).

Zoo blijkt dan uit hetgeen tot dusver gezegd is, dat Jesus Christus in de Kerk een *levend, wettig en blijvend leeraarsambt* heeft ingesteld, hetwelk hij met zijn eigen gezag bekleed, met den geest der waarheid toegerust en door wonderen bevestigd heeft; het blijkt ook, dat hij gewild en ten strengste bevolen heeft de leerstellige uitspraken van dat gezag als zijne eigene te omhelzen. — Zoo dikwerf dus dit leeraarsambt uitspraak doet en verklaart, dat een of ander punt deel uitmaakt van de goddelijke openbaring, heeft een ieder dat vastelijk als waarheid aan te nemen; immers, kon het op eenigerlei wijze onwaarheid zijn, dan zou men de ongerijmde gevolgtrekking mogen maken, dat God zelf den mensch in dwaling brengt, naar het woord: *Heer, indien het dwaling is, dan zijn wij door u bedrogen geworden* [2]). Waar alzoo alle reden tot twijfelen is buitengesloten, kan het daar wel aan iemand vrijstaan, om ook maar een enkele dier waarheden te verwerpen, zonder dat hij zich tevens stort in klaarblijkelijke ketterij? zonder dat hij, van de Kerk afgescheiden, tegelijk de christelijke leer in haar geheel verwerpt? Zoodanig toch is de aard van het geloof, dat niets daarmede strijdiger is dan het eene te gelooven en het andere te verwerpen. Immers, naar de belijdenis der Kerk is *het geloof eene bovennatuurlijke deugd, waardoor wij, onder bijstand en ingeving van Gods genade, aannemen, dat hetgeen hij geopenbaard heeft waar is, niet op grond van een door het natuurlijk licht der rede verkregen inzicht van de innerlijke waarheid der dingen, doch om het gezag van den openbarenden God zelf, die noch bedrogen worden, noch bedriegen kan* [3]). Indien men dus eenig punt, hoewel klaarblijkelijk door God geopenbaard, toch niet gelooft, mist men het goddelijk geloof in allen deele. Eenzelfde oordeel toch als de Apostel Jacobus uitspreekt over vergrijpen op het gebied der zeden, geldt ook van geestesafdwalingen op het gebied des geloofs: *Wie.... op één punt.... struikelt, die is schuldig geworden aan alles* [4]); ja, het geldt

[1]) *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 9.
[2]) Richardus de S. Victore, *De Trin.* lib. I, cap. 2.
[3]) Conc. Vat. sess. III, cap. 3.
[4]) II, 10.

prosunt multa, in quibus mecum [1]). Ac sane merito: qui enim sumunt de doctrina christiana, quod malunt, ii iudicio suo nituntur, non fide: iidemque minime *in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi* [2]), sibimetipsis verius obtemperant, quam Deo: *Qui in Evangelio quod vultis, creditis; quod vultis, non creditis, vobis potius quam Evangelio creditis* [3]).

Quocirca nihil Patres in Concilio Vaticano condidere novi, sed institutum divinum, veterem atque constantem Ecclesiae doctrinam, ipsamque fidei naturam sequuti sunt, cum illud decrevere: *Fide divina et catholica ea omnia credenda sunt, quae in verbo Dei scripto vel tradito continentur, et ab Ecclesia sive solemni iudicio, sive ordinario et universali magisterio tamquam divinitus revelata proponuntur* [4]). Itaque cum appareat, omnino in Ecclesia sua velle Deum unitatem fidei, compertumque sit cuiusmodi eam esse, et quo principio tuendam ipse iusserit, liceat Nobis, quotquot sunt qui non animum induxerint aures veritati claudere, iis Augustini verbis affari: *Cum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum fructumque videamus, dubitabimus nos eius Ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani ab apostolica Sede per successiones episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis ipsius iudicio, partim Con-*

---

[1]) S. Augustinus, *in Psal. LIV*, n. 19.
[2]) II. Corinth. X, 5.
[3]) S. Augustinus, lib. XVII. *Contra Faustum Manichaeum*, cap. 3.
[4]) Sess. III, cap. 3.

van afdwalingen des geestes in veel hooger mate. Want wie in één ding heeft gezondigd wordt alleen in een min eigenlijken zin een schenner der geheele wet geheeten, omdat men zoo iemand niet dan door eene bepaalde uitlegging aan zijn wil te geven beschouwen kan als een, die de majesteit van God als wetgever heeft geminacht. Daarentegen, wie zijne instemming ook maar aan eene enkele der door God geopenbaarde waarheden weigert, hij ontdoet zich in den volsten zin des woords van het geloof geheel en al, wijl hij aan God, juist in zooverre hij de opperste waarheid en de *eigenlijke beweegreden des geloofs* is, gehoorzaamheid weigert: *In vele dingen zijn zij met mij, in slechts weinige niet met mij; maar wegens die weinige dingen, waarin zij niet met mij zijn, baat hun ook het vele niet, waarin zij wel met mij zijn* [1]). En terecht: wie toch van de christelijke leer slechts aannemen wat hun het liefste is, zij steunen op hun eigen oordeel, niet op het geloof: en wijl zij niet *alle verstand gevangen nemen tot de gehoorzaamheid van Christus* [2]), hebben zij eigenlijk meer ontzag voor zichzelven, dan voor God: *Gij die in het Evangelie gelooft, hetgeen gij wilt, en niet gelooft, hetgeen gij niet wilt, gij gelooft veeleer uzelven dan het Evangelie* [3]).

De Vaders van het Vaticaansche Concilie hebben dus niet iets nieuws verkondigd, maar eene goddelijke verordening, de aloude en standvastige leer der Kerk, en zijn den weg gevolgd, die door den geheelen aard van het geloof wordt aangewezen, toen zij aldus vaststelden: *Met goddelijk en katholiek geloof moet men al datgene aannemen, wat in het geschreven of overgeleverde woord van God vervat is, en door de Kerk, hetzij in plechtige einduitspraak, hetzij in de uitoefening van haar gewoon en algemeen leeraarsambt als door God geopenbaard (te gelooven* [4]) *wordt voorgesteld* [5]). Daar het dus klaarblijkelijk de volstrekte wil van God is, dat er éénheid van geloof in zijne Kerk zal heerschen, en het bovendien duidelijk is, hoedanig die eenheid overeenkomstig zijn gebod behoort te zijn, en door middel van welk beginsel zij moet gehandhaafd worden, zij het Ons vergund, om

---

[1]) S. Augustinus, *in Psal. LIV*, n. 19.

[2]) II. Corinth. X, 5.

[3]) S. Augustinus, lib. XVII. *Contra Faustum Manichaeum*, cap. 3.

[4]) De officiële tekst der constitutio dogmatica *De Fide Catholica* heeft „.... tamquam divinitus revelata *credenda* proponuntur".

[5]) Sess. III, cap. 3.

ciliorum gravitate, partim etiam miraculorum maiestate damnatis, culmen auctoritatis obtinuit? Cui nolle primas dare, vel summae profecto impietatis est, vel praecipitis arrogantiae... Et si unaquaeque disciplina, quamquam vilis et facilis, ut percipi possit, doctorem aut magistrum requirit; quid temerariae superbiae plenius, quam divinorum sacramentorum libros et ab interpretibus suis nolle cognoscere, et incognitos velle damnare [1]*?*

Hoc igitur sine ulla dubitatione est officium Ecclesiae, christianam doctrinam tueri eamque propagare integram atque incorruptam. Sed nequaquam in isto sunt omnia: imo ne finis quidem, cuius caussâ est Ecclesia instituta, officio isto concluditur. Quandoquidem, ut Iesus Christus pro salute humani generis se ipse devovit, atque huc, quae docuisset quaeque praecepisset, omnia retulit, sic iussit Ecclesiam quaerere in veritate doctrinae, quo homines cum sanctos efficeret, tum salvos. — Verum tanti magnitudinem atque excellentiam propositi consequi sola fides nullo modo potest: adhiberi necesse est cum Dei cultum iustum ac pium, qui maxime sacrificio divino et sacramentorum communicatione continetur, tum etiam sanctitatem legum ac disciplinae. — Ista igitur omnia inesse in Ecclesia oportet, quippe quae Servatoris munia in aevum persequitur: religionem, quam in ea velut *incorporari* ille voluit, mortalium generi omni ex parte absolutam sola praestat: itemque ea, quae ex ordinario providentiae consilio sunt instrumenta salutis, sola suppeditat.

---

[1]) *De Utilitate Credendi*, cap. XVII, n. 35.

allen, die niet moedwillig het oor voor de waarheid sluiten, met de woorden van Augustinus aldus toe te spreken: *Zullen wij dan, terwijl wij daar een zoo machtige hulp van God vinden, zoo grooten wasdom, zoo rijken overvloed aan vruchten, zullen wij aarzelen ons in den schoot dier Kerk te werpen, die, gelijk geheel het menschelijk geslacht getuigen moet, uitgaande van den apostolischen Stoel en opklimmend langs de opeenvolgende reeks harer bisschoppen (ten spijt der ketters, die haar van alle zijden aanbassen, doch vooreerst reeds door het oordeel des volks, dan door het gezag der Kerkvergaderingen, en eindelijk ook door de majesteit der wonderteekenen veroordeeld zijn) ten toppunt van gezag gekomen is? Aan haar het primaat niet willen toekennen is een teeken òf van verregaande goddeloosheid, òf van onbesuisde aanmatiging .... En indien het aanleeren van iedere wetenschap, hoe eenvoudig en gemakkelijk zij ook zijn moge, steeds een leeraar of meester vereischt, welk een verwaten trots ligt er dan niet in, de boeken van Gods geheimen niet van hun vertolkers te willen leeren kennen, en ze ongekend te willen verwerpen* [1]*?*

Het is dus zonder eenigen twijfel de plicht der Kerk om de christelijke leer te bewaren, haar geheel en ongeschonden te verbreiden. Doch daarmede is volstrekt niet alles gezegd: het eigenlijke doel, waartoe de Kerk werd ingesteld, ligt zelfs verder dan genoemde plicht zich uitstrekt. Immers, evenals Jesus Christus zich gegeven heeft om het menschdom zalig te maken en daarop al zijne leeringen en geboden gericht heeft, zoo gelastte hij ook zijne Kerk om in de leerstellige waarheid het middel te zoeken tot heiliging en zaliging der menschen. — Nu is het echter volstrekt onmogelijk een zoo grootsch en verheven doel te bereiken door geloof alleen: daartoe moet vooreerst aan God de rechtmatige en vrome eeredienst worden gebracht, voornamelijk bestaande in het goddelijk offer en in het deelnemen aan de sacramenten, maar moet vervolgens ook dienen een heilige wetgeving en tucht. — Dit alles moet dus te vinden zijn in de Kerk, waarin de bediening des Heilands tot aan het einde der tijden wordt voortgezet; zij, en zij alleen schenkt het menschdom in alle volmaaktheid den godsdienst, die in haar, volgens den wil des Verlossers, als het ware is *belichaamd*;

---

[1]) *De Utilitate Credendi* cap. XVII, n. 35.

At vero quo modo doctrina caelestis nunquam fuit privatorum arbitrio ingeniove permissa, sed principio a Iesu tradita, deinceps ei separatim, de quo dictum est, commendata magisterio: sic etiam non singulis e populo christiano, verum delectis quibusdam data divinitus facultas est perficiendi atque administrandi divina mysteria, unâ cum regendi gubernandique potestate. Neque enim nisi ad Apostolos legitimosque eorum successores ea pertinent a Iesu Christo dicta: *Euntes in mundum universum, praedicate Evangelium... baptizantes eos... Hoc facite in meam commemorationem... Quorum remiseritis peccata, remmittuntur eis.* Similique ratione non nisi Apostolis, quique eis iure successissent, mandavit ut *pascerent,* hoc est cum potestate regerent universitatem christianorum, quos hoc ipso eis subesse debere atque obtemperare est consequens. Quae quidem officia apostolici muneris omnia generatim Pauli sententia complectitur: *Sic nos existimet homo ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei* [1]).

Quapropter mortales Iesus Christus, quotquot essent, et quotquot essent futuri, universos advocavit, ut ducem se eumdemque servatorem sequerentur, non tantum seorsum singuli, sed etiam consociati atque invicem re animisque iuncti, ut ex multitudine populus existeret iure sociatus; fidei, finis, rerum ad finem idonearum communione unus, uni eidemque subiectus potestati. Quo ipse facto principia naturae, quae in hominibus societatem sponte gignunt, perfectionem naturae consentaneam adepturis, omnia in Ecclesia posuit, nimirum ut in ea, quotquot filii Dei esse adoptione volunt, perfectionem dignitati suae congruentem assequi et retinere ad salutem possent. Ecclesia igitur, id quod alias attigimus, dux hominibus est ad caelestia, eidemque hoc est munus assignatum a Deo ut de iis, quae religionem attingunt, videat ipsa et statuat, et rem christianam libere expediteque iudicio suo administret. Quocirca Ecclesiam aut non recte norunt aut inique criminantur qui eam insimulant, velle

[1]) I Corinth. IV, 1.

en evenzoo verstrekt zij alleen al hetgeen volgens de gewone orde der voorzienigheid als middel ter zaligheid dienen moet.

Maar evenals nu de hemelsche leer nooit werd overgelaten aan de persoonlijke willekeur en aan het persoonlijk oordeel der menschen, doch aanvankelijk door Jesus werd gepredikt, en daarna uitsluitend aan het reeds besproken leeraarsambt werd toevertrouwd: zoo werd ook de bevoegdheid ter voltrekking en uitdeeling der goddelijke geheimen niet aan alle christenen door God gegeven, doch slechts aan enkele daartoe uitgelezen mannen, aan wie ook de macht werd verleend om te regeeren en te besturen. Tot niemand anders toch dan tot de Apostelen en hunne wettige opvolgers richtte Jesus Christus deze woorden: *Gaat in de geheele wereld, en predikt het Evangelie... hen doopende... Doet dit tot mijne gedachtenis... Wier zonden gij vergeven zult, die worden zij vergeven.* Desgelijks gelastte hij alleen zijn Apostelen en hun rechtmatige opvolgers, dat *zij zouden weiden*, dat wil zeggen bestuursmacht uitoefenen over alle christenen, wien het bijgevolg juist daardoor ten plicht is gesteld hun onderdanigheid en gehoorzaamheid te bewijzen. Al deze verplichtingen van het apostolische ambt liggen gezamenlijk opgesloten in het woord van Paulus: *Zóó beschouwe men ons als dienaren van Christus en uitdeelers van Gods verborgenheden* [1]).

Daarom heeft Jesus Christus alle menschen, de levende en de toekomstige geslachten, tot zich geroepen, opdat zij hem als hun leidsman en redder zouden volgen, niet slechts ieder voor zich, maar ook gezamenlijk, en zoo aaneengesloten door eenparigheid van handelen en denken, dat uit de veelheid een in rechtsorde vereenigd volk mocht ontstaan, één door de gemeenschap van hetzelfde geloof, van hetzelfde doel en van dezelfde middelen tot het doel, aan één en hetzelfde gezag onderworpen. Daardoor heeft de Verlosser tevens al de natuurlijke elementen, die onder de menschen vanzelf een maatschappelijk leven voorthrengen, waarin zij zich de volmaking kunnen verwerven, waartoe hunne natuur ontvankelijk is, ook in zijne Kerk neergelegd, opdat daarin allen, die Gods aangenomen kinderen willen zijn, zich de aan hunne waardigheid passende volmaaktheid kunnen eigen maken en behouden ter zaligheid. Zoo is dan de Kerk, gelijk

---

[1]) I Corinth. IV, 1.

se in civitatum rationes inferre, aut in iura potentatus invadere. Imo Deus perfecit, ut Ecclesia esset omnium societatum longe praestantissima: nam quod petit ipsa tanquam finem, tanto nobilius est quam quod ceterae petunt societates, quanto naturâ gratia divina, rebusque caducis immortalia sunt praestabiliora bona. — Ergo Ecclesia societas est ortu *divina:* fine, rebusque fini proxime admoventibus, *supernaturalis:* quod vero coalescit hominibus, *humana* communitas est. Ideoque in sacris litteris passim videmus vocabulis societatis perfectae nuncupatam. Nominatur enim non modo *Domus Dei, Civitas supra montem posita,* quo convenire gentes omnes necesse est.: sed etiam *Ovile,* cui praesit pastor unus, et quo recipere se oves Christi omnes debent: imo *Regnum quod suscitavit Deus,* quodque *stabit in aeternum:* denique *Corpus* Christi, *mysticum* illud quidem sed tamen vivum apteque compositum, multisque conflatum membris; quae membra non eumdem actum habent: copulata vero inter se, gubernante ac moderante capite, continentur. Iamvero nulla hominum cogitari potest vera ac perfecta societas, quin potestate aliqua summa regatur. Debet igitur Iesus Christus magistratum Ecclesiae maximum praefecisse, cui obediens ac subiecta omnis esset christianorum multitudo. Qua de caussa sicut ad unitatem Ecclesiae, quatenus est *coetus fidelium,* necessario unitas fidei requiritur, ita ad ipsius unitatem, quatenus est divinitus constituta societas, requiritur iure divino *unitas regiminis,* quae *unitatem communionis* efficit et complectitur: *Ecclesiae autem unitas in duobus attenditur: scilicet in connexione membrorum Ecclesiae ad invicem seu communicatione, et iterum in ordine omnium membrorum Ecclesiae ad unum caput* [1]). — Ex quo intelligi licet, excidere homines ab Ecclesiae unitate non minus schismate, quam haeresi: *Inter haeresim et schisma hoc esse arbitrantur, quod haeresis perversum dogma habeat: schisma propter episcopalem dissensionem ab Ecclesia separetur* [2]). Quibuscum illa Ioannis Chrysostomi in eamdem rem sententia concordat: *Dico et protestor, Ecclesiam scindere non minus esse malum, quam incidere in haeresin* [3]).Quamobrem si nulla potest esse honesta

---

[1]) S. Thomas, 2a 2ae, q. XXXIX, a. 1.

[2]) S. Hieronymus, *Commentar. in Epist. ad Titum,* cap. III, v. 10—11.

[3]) Hom. XI *in Epist. ad Ephes.,* n. 5.

Wij elders hebben aangestipt, den menschen een gids ten hemel, en is het een taak, die haar door God is opgelegd, om over alles, wat den godsdienst betreft, zelfstandig te oordeelen en te beslissen, alsook om vrij en ongehinderd het christenrijk overeenkomstig haar eigen inzicht te bestieren. Het is dus òf miskenning van het wezen der Kerk, òf boosaardige laster, indien men haar toedicht, dat zij streeft naar staatsbemoeiing of naar inbreuk op souvereine rechten. Veelmeer heeft God de Kerk gemaakt tot verreweg de meest uitnemende aller gemeenschappen: want het doel, dat zij nastreeft, overtreft in adeldom de doeleinden van andere gemeenschappen zoo verre, als de goddelijke genade de natuur overtreft, en de eeuwige goederen verheven zijn boven de vergankelijke dingen. — Zoo is dan de Kerk eene maatschappij, die in haren oorsprong *goddelijk*, in haar doel en in de naaste middelen tot het doel *bovennatuurlijk* is; wegens hare samenstelling uit menschen echter, is zij eene *menschelijke* gemeenschap. Zoo zien wij haar dan ook in de heilige schriften doorgaans aangeduid met namen, die eene volmaakte maatschappij te kennen geven. Immers zij wordt niet slechts genoemd het *Huis Gods* en de *Stad gelegen op een berg*, waarin alle volken moeten samenkomen, maar ook de *Schaapstal*, over welken één herder gesteld is en welken alle schapen van Christus moeten binnengaan; verder het *Rijk, dat God verwekt heeft* en dat *staan zal in eeuwigheid*; eindelijk het *Lichaam* van Christus: zijn *geheimzinnig* lichaam wel is waar, maar dat toch levend en wèl geordend uit vele ledematen is samengesteld: ledematen, die niet dezelfde werking hebben, maar vast met elkander zijn saamverbonden door het bestuur en de leiding van het hoofd. Nu is echter een ware en volmaakte maatschappij van menschen niet denkbaar, zonder dat ze door een opperste macht wordt bestuurd. Derhalve moet Jesus Christus aan het hoofd van zijn Kerk een opperbestuur gesteld hebben, aan hetwelk heel de menigte der christenen zich gehoorzaam zou onderwerpen. Gelijk dus voor de eenheid der Kerk, beschouwd als de *vereeniging der geloovigen*, noodwendig vereischt wordt eenheid van geloof; evenzoo wordt voor de eenheid der Kerk, beschouwd als de van God gestichte maatschappij, krachtens goddelijk recht vereischt *eenheid van bestuur*, die de *eenheid van gemeenschap* uitmaakt en in zich sluit. *De eenheid der Kerk toch komt in twee dingen uit: namelijk in den samenhang van de leden der Kerk onderling, met andere woorden, in het gemeenschap houden; en vervolgens in*

haeresis, pari ratione schisma nullum est, quod possit iure factum videri: *Non est quicquam gravius sacrilegio schismatis... praecidendae unitatis nulla est iusta necessitas* [1]).

Quae vero et cuiusmodi summa ista potestas sit, cui christianos parere oportet universos, non aliter nisi comperta cognitaque voluntate Christi statuendum. Certe in aeternum rex Christus est, itemque moderari in aeternum tuerique regnum suum e caelo non visus perseverat: sed quia conspicuum illud esse voluit, designare debuit qui gereret in terris vices suas, postea quam ipse ad caelestia rediisset: *Si quis autem dicat quod unum caput et unus pastor est Christus, qui est unus unius Ecclesiae sponsus, non sufficienter respondet. Manifestum est enim, quod ecclesiastica sacramenta ipse Christus perficit: ipse enim est qui baptizat, ipse est qui peccata remittit, ipse est verus sacerdos, qui se obtulit in ara crucis, et cuius virtute corpus eius in altari quotidie consecratur; et tamen quia corporaliter non cum omnibus fidelibus praesentialiter erat futurus, elegit ministros, per quos praedicta fidelibus dispensaret, ut supra (cap. 74) dictum est. Eadem igitur ratione, quia praesentiam corporalem erat Ecclesiae subtracturus, oportuit ut alicui committeret qui loco sui universalis Ecclesiae gereret curam. Hinc est quod Petro dixit ante ascensionem: Pasce oves meas* [2]). Iesus Christus igitur summum rectorem Ecclesiae Petrum dedit, idemque sanxit ut eiusmodi magistratus saluti communi ad perennitatem institutus, ad successores hereditate transferretur, in quibus Petrus ipse esset auctoritate perpetua superstes. Sane insigne illud promissum beato

---

[1]) S. Augustinus, *Contra Epistolam Parmeniani*, lib. II, cap. 11, n. 25.

[2]) S. Thomas, *Contra Gentiles*, lib. IV, cap. 76.

de verhouding van alle leden der Kerk tot één hoofd [1]). — Hieruit kan men opmaken, dat de menschen evenzeer door scheuring als door ketterij van de eenheid der Kerk afvallen: *Tusschen scheuring en ketterij wijst men dit onderscheid aan, dat de ketterij een verkeerde leer houdt, terwijl de scheuring zich van de Kerk afscheidt om oneenigheid tusschen de bisschoppen* [2]). Met dit woord stemt de volgende uitspraak van Joannes Chrysostomus over dezelfde zaak overeen: *Ik zeg en betuig, dat scheuring maken in de Kerk geen geringer kwaad is dan in ketterij vervallen* [3]). Zoo derhalve geen enkele ketterij rechtmatig kan wezen, er is om dezelfde reden geen enkele scheuring, van welke men houden kan, dat ze met recht gemaakt is: *Niets is zwaarder dan de heiligschennis eener scheuring... geen noodzaak kan het verscheuren der eenheid rechtvaardigen* [4]).

Bij wien en van welken aard nu dat oppergezag is, aan hetwelk alle christenen moeten gehoorzamen, kan slechts uit den duidelijken en goed bekenden wil van Christus worden opgemaakt. Ongetwijfeld is Christus koning in eeuwigheid en blijft hij, ongezien, uit den hemel, zijn rijk besturen en beschermen in eeuwigheid, maar wijl hij wilde, dat dit rijk zichtbaar zou zijn, moest hij aanwijzen, wie op aarde zijn plaats zou bekleeden, nadat hij zelf ten hemel zou zijn weêrgekeerd: *Zoo echter iemand beweert, dat Christus, die alleen de bruidegom der ééne Kerk is, het eenige hoofd en de eenige herder is, geeft hij geen voldoend antwoord. Het is immers duidelijk, dat Christus zelf de sacramenten der Kerk voltrekt: hij toch is het die doopt, hij is het die de zonden vergeeft, hij is de ware priester, die zich offerde op het altaar des kruises en door wiens kracht zijn lichaam dagelijks op het altaar geofferd wordt; niettemin koos hij, wijl hij lichamelijk niet bij alle geloovigen tegenwoordig zou zijn, bedienaren uit, door wie hij de voornoemde sacramenten aan de geloovigen zou uitdeelen, gelijk boven (hoofdst. 74) gezegd is. Om dezelfde reden dus, omdat hij zijne lichamelijke tegenwoordigheid aan de Kerk onttrekken zou, was het noodig, dat hij iemand opdracht schonk om in zijne plaats zorg te dragen voor de algemeene Kerk. Daarom heeft hij voor zijne hemelvaart aan Petrus gezegd: Weid mijne*

---

[1]) S. Thomas, 2a 2ae, q. XXXIX, a. 1.
[2]) S. Hieronymus, *Commentar. in Epist. ad Titum*, cap. III, v. 10—11.
[3]) Hom. XI *in Epist. ad Ephes.*, n. 5.
[4]) S. Augustinus, *Contra Epistolam Parmeniani*, lib. II, cap. 11, n. 25.

Petro fecit, praeterea nemini: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam* [1]). — *Ad Petrum locutus est Dominus: ad unum, ideo ut unitatem fundaret ex uno* [2]). — *Nulla siquidem oratione praemissa ... tam patrem eius, quam ipsum nomine appellat* (beatus es Simon Bar Iona), *et Simonem eum non iam vocari patitur, eum sibi pro sua potestate iam tum ut suum vindicans, sed congrua similitudine Petrum a petra vocari placuit, puta super quem fundaturus erat suam Ecclesiam* [3]). Quo ex oraculo liquet, Dei voluntate iussuque Ecclesiam in beato Petro, velut aedes in fundamento consistere. Atqui fundamenti propria natura et vis est, ut cohaerentes efficiat aedes variorum coagmentatione membrorum, itemque ut operi sit necessarium vinculum incolumitatis ac firmitudinis: quo sublato, omnis aedificatio collabitur. Igitur Petri est sustinere Ecclesiam tuerique non solubili compage connexam ac firmam. Tantum vero explere munus qui possit sine potestate iubendi, vetandi, iudicandi, quae vere proprieque *iurisdictio* dicitur? Profecto non nisi potestate iurisdictionis stant civitates resque publicae. Principatus honoris ac pertenuis illa consulendi monendique facultas, quam *directionem* vocant, nulli hominum societati admodum prodesse neque ad unitatem neque ad firmitudinem queunt. Atque hanc, de qua loquimur, potestatem illa declarant et confirmant: *Et portae inferi non praevalebunt adversus eam. — Quam autem eam? an enim petram supra quam Christus aedificat Ecclesiam? an Ecclesiam? Ambigua quippe locutio est: an quasi unam eamdemque rem, petram et Ecclesiam? Hoc ego verum esse existimo, nec enim adversus petram, super quam Christus Ecclesiam aedificat, nec adversus Ecclesiam portae inferi praevalebunt* [4]). Cuius divinae sententiae ea vis est: quamcumque visi invisique hostes vim, quascumque artes adhibuerint, numquam fore ut fulta Petro Ecclesia succumbat, aut quoquo modo deficiat: *Ecclesia vero tamquam Christi aedificium, qui sapienter aedificavit „domum suam supra petram", portarum inferi capax non est, praevalentium quidem adversus quemcumque hominem, qui extra petram et Ecclesiam fuerit, sed invalidarum adversus illam* [5]). Ergo Ecclesiam suam Deus idcirco commendavit Petro,

[1]) Matth. XVI, 18.
[2]) S. Pacianus, ad Sempronium, epist III, n. 11.
[3]) S. Cyrillus Alexandrinus, *in Evang. Ioan.* lib. II, in cap. I, v. 42.
[4]) Origenes, *Comment. in Matth.*, tom. XII, n. 11.
[5]) Ib.

schapen [1]). Jesus Christus heeft derhalve tot oppersten bestuurder der Kerk Petrus aangesteld; Jesus Christus zelf heeft bepaald, dat dit bestuursambt, tot heil van allen voor altoos ingesteld, bij erfenis zou overgedragen worden aan opvolgers, in wie Petrus zelf, wat zijn gezag aangaat, altijd zou voortleven. In waarheid, aan den heiligen Petrus en aan niemand anders heeft hij de uitstekende belofte gedaan: *Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen* [2]). — *Tot Petrus sprak de Heer: tot één, juist om eenheid te stichten uit énen* [3]). — *Immers zonder dat iets voorafgaat... noemt hij zoowel den vader des Apostels als dezen zelf met name* (zalig zijt gij Simon Bar Jona); *Simon wil hij hem niet meer genoemd hebben; hij eischt hem uit de volheid zijner macht reeds nu als de zijne voor zich op en wil, dat hij Petrus zal genoemd worden naar de steenrots om de treffende overeenkomst: immers deze was het, op wien hij zijn Kerk zou grondvesten* [4]). Uit deze uitspraak blijkt, dat volgens Gods wil en gebod de Kerk op den heiligen Petrus rust als een gebouw op zijn fundament. Welnu de eigen aard en kracht van een fundament bestaat hierin: dat het door het bijéénhouden der verschillende deelen samenhang geeft aan het gebouw; hierin: dat het de noodzakelijke band is, die den bouw heel en hecht maakt, een band, die niet kan worden weggenomen, zonder dat het gansche bouwwerk instort. Diensvolgens is het de taak van Petrus de Kerk te dragen en haar met onoplosbaren band aaneengesloten en sterk te houden. Hoe zou hij echter die verheven taak kunnen vervullen zonder de macht om te bevelen, te verbieden, te oordeelen: eene macht, die in waren en eigenlijken zin *bestuursmacht* genoemd wordt. Immers slechts door de bestuursmacht bestaan steden en rijken. Een voorrang van eer en die uiterst zwakke bevoegdheid om raad te geven en te waarschuwen, die men *macht van leiding* noemt, kunnen geen menschelijke maatschappij veel baten, noch om haar eenheid, noch om haar hechtheid te geven. Overigens verduidelijken en bevestigen de volgende woorden de macht, waarvan wij spreken: *En de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. — Wie is die: haar? is het de steenrots*

---

[1]) S. Thomas, *Contra Gentiles*, lib. IV, cap. 76.
[2]) Mattb. XVI, 18.
[3]) S. Pacianus, ad Sempronium, epist. III, n. 11.
[4]) S. Cyrillus Alexandrinus, *in Evang. Ioan.* lib. II, in cap. I, v. 42.

ut perpetuo incolumem tutor invictus conservaret. Eum igitur auxit potestate debita: quia societati hominum re et cum effectu tuendae, ius imperii in eo qui tuetur est necessarium. Illud praeterea Iesus adnexuit: *Et tibi dabo claves regni caelorum.* Plane loqui de Ecclesia pergit, quam paullo ante nuncuparat *suam*, quamque ipsam velle se in Petro dixit, tamquam in fundamento, statuere. Expressam non modo *aedificii*, sed etiam *regni* imaginem gerit Ecclesia: ceteroqui insigne usitatum imperii claves esse, nemo nescit. Quapropter *claves regni caelorum* cum Iesus dare Petro pollicetur, potestatem et ius in Ecclesiam pollicetur daturum: *Filius vero et Patris et sui ipsius cognitionem per totum orbem illi (Petro) disseminare commisit, ac mortali homini omnem in caelo potestatem dedit, dum claves illi tradidit, qui Ecclesiam per totum orbem terrarum extendit, et caelis firmiorem monstravit* [1]). Concinunt cetera: *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis.* Ligandi solvendique translata locutio ius ferendarum legum, item iudicandi vindicandique designat potestatem. Quae quidem potestas tantae amplitudinis virtutisque dicitur fore, ut quaelibet decreta eius rata sit habiturus Deus. Itaque summa est planeque sui iuris, quippe quae nullam habet in terris superiorem gradu, Ecclesiamque totam et quae sunt Ecclesiae commissa, universa complectitur.

[1]) S. Ioannes Chrysostomus, Hom. LIV, *in Matth.*, n. 2.

op welke Christus zijn Kerk bouwt? of is het de Kerk zelve? De uitdrukking toch laat beide zinnen toe; of is het de steenrots en de Kerk als een en dezelfde zaak? Dit laatste acht ik de waarheid, immers noch de steenrots, op welke Christus zijn Kerk bouwt, noch die Kerk zullen de poorten der hel overweldigen [1]). De zin dezer goddelijke uitspraak is: wat geweld, wat listen zichtbare en onzichtbare vijanden mogen aanwenden, nooit zal het geschieden, dat de Kerk, steunend op Petrus, bezwijkt of op eenige wijze ten onder gaat: *De Kerk toch, als bouw van Christus, die vol wijsheid „zijn huis op de steenrots" gebouwd heeft, is onneembaar voor de poorten der hel, die overmachtig zijn tegen iederen mensch, welke buiten de steenrots en de Kerk is, maar onmachtig tegen haar* [2]). God heeft dus zijne Kerk daarom aan Petrus toevertrouwd, opdat hij, als een overwonnen behoeder, haar altoos ongeschonden zou bewaren. Diensvolgens heeft hij hem ook met de noodige macht toegerust; want om een maatschappij van menschen inderdaad en met gevolg te handhaven, is in hem, die haar te verzorgen heeft, bestuursmacht noodzakelijk. Bovendien heeft Jesus ook dit woord er bij gevoegd: *En ik zal u de sleutels van het rijk der hemelen geven.* Het is duidelijk, dat hij voortgaat te spreken van de Kerk, die hij even te voren de *zijne* genoemd had, en van welke hij gezegd heeft haar op Petrus als fundament te willen vestigen. De Kerk heeft duidelijk overeenkomst niet slechts met een *gebouw* maar ook met een *rijk*; overigens weet ieder, dat de sleutels een gebruikelijk beeld zijn van het oppergebied. Als dus Jesus het geven der *sleutels van het rijk der hemelen* aan Petrus belooft, belooft hij hem macht en gezag over de Kerk te zullen geven: *Aan dezen (Petrus) heeft de Zoon opgedragen de kennis van zijnen Vader en van hem zelven over heel den aardbol te verspreiden, en aan een sterfelijken mensch heeft hij alle macht in den hemel geschonken, toen hij de sleutels overgaf aan dengene, die de Kerk over heel den aardbol verbreidde en haar als hechter dan het uitspansel heeft doen kennen* [3]). In overeenstemming hiermede zijn de daaropvolgende woorden: *Wat gij gebonden zult hebben op aarde, zal ook in den hemel gebonden zijn, en wat gij ontbonden zult hebben op aarde, zal ook in den hemel ontbonden zijn.* De overdrachtelijke uitdrukking: binden en ontbinden beteekent

[1]) Origenes, *Comment. in Matth.*, tom. XII, n. 11.

[2]) Ib.

[3]) S. Ioannes Chrysostomus, Hom. LIV, *in Matth.*, n. 2.

Promissum exsolvitur, quo tempore Christus Dominus, post anastasim suam, cum ter a Petro, num se diligeret plus quam ceteri, quaesisset, praecipientis in modum ei, *Pasce*, ait, *agnos meos ... pasce oves meas* [1]). Nimirum quotquot essent in ovili suo futuri, omnes illi velut pastori committit: *Dominus non dubitat, qui interrogat, non ut disceret, sed ut doceret, quem elevandus in caelum amoris sui nobis velut vicarium relinquebat ... Et ideo quia solus profitetur ex omnibus, omnibus antefertur ... perfectiores ut perfectior gubernaret* [2]). Illa vero sunt pastoris officia et partes, gregi se praebere ducem, eumdemque sospitare salubritate pabulorum, prohibendo pericula, cavendo insidias, tutando a vi: brevi, regendo gubernando. Cum igitur Petrus est gregi christianorum pastor impositus, potestatem accepit gubernandi omnes homines, quorum saluti Iesus Christus profuso sanguine prospexerat: *Cur sanguinem effudit? Ut has emeret oves, quas Petro et successoribus eius tradidit* [3]).

Quoniamque immutabilis communione fidei christianos omnes oportet esse invicem coniunctos, idcirco suarum virtute precum Christus Dominus impetravit Petro, ut in gerenda potestate numquam fide laberetur: *Ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua* [4]). Eidem praeterea mandavit ut, quoties tempora postularent, ipse impertiret fratribus suis lumen animi et robur: *Confirma fratres*

[1]) Ioan. XXI, 16-17.

[2]) S. Ambrosius, *Exposit. in Evang. secundum Lucam*, lib. X, nn. 175—176.

[3]) S. Ioannes Chrysostomus, *De Sacerdotio*, lib. II.

[4]) Luc. XXII, 32.

het recht om wetten te geven, alsook de macht om te oordeelen en te straffen. Over die macht nu wordt gezegd, dat ze van zoo grooten omvang en kracht zal wezen, dat al hare besluiten zullen gelden bij God. Diensvolgens is ze de hoogste en volstrekt onafhankelijk: geen hoogere heeft ze op aarde boven zich, de gansche Kerk en alles, wat der Kerk is toevertrouwd, omvat zij.

Zijne belofte vervult Christus de Heer na zijne verrijzenis, op het oogenblik, dat hij aan Petrus, na dezen eerst driemaal gevraagd te hebben, of hij hem meer beminde dan de overigen, op bevelende wijze zeide: *Weid mijne lammeren ... weid mijne schapen* [1]). Allen dus, zoovelen er ooit in zijn schaapsstal zouden wezen, vertrouwt hij toe aan de herderlijke zorg van Petrus: *Er is geen twijfel bij den Heer, die ondervraagt, niet om zich te vergewissen, maar om dengene te onderwijzen, dien hij bij zijne hemelvaart als plaatsbekleeder zijner liefde ons achterliet ... Dáárom, wijl deze alleen onder allen de belijdenis uitspreekt, wordt hij boven allen gesteld ... opdat de meer volmaakten door den meer volmaakte zouden bestuurd worden* [2]). De bediening nu en de taak van een herder is de volgende: als leidsman der kudde op te treden en deze welvarend te doen zijn, door gezond voedsel te verschaffen, door de gevaren af te weren, door tegen listen en lagen te waken, door tegen geweld te beveiligen, met één woord: door te regeeren en te besturen. Wijl dus Petrus aan de kudde der christenen tot herder gegeven is, heeft hij de macht ontvangen alle menschen te besturen, wier zaligheid Jesus Christus bij het storten van zijn bloed beoogde: *Waarom heeft hij zijn bloed gestort? Om de schapen te koopen, die hij aan Petrus en diens opvolgers overgaf* [3]).

Daar verder alle christenen onderling verbonden moeten zijn door de gemeenschap van onveranderlijk geloof, heeft Christus de Heer door de kracht van zijn gebed voor Petrus verkregen, dat hij bij het uitoefenen van zijn macht nooit in het geloof zou falen: *Maar ik heb voor u gebeden, opdat uw geloof niet bezwijke* [4]). Bovendien beval Christus hem, zoo dikwerf de omstandigheden het zouden eischen, aan zijne

---

[1]) Ioan. XXI, 16—17.

[2]) S. Ambrosius, *Exposit. in Evang. secundum Lucam*, lib. X, nn. 175—176.

[3]) S. Ioannes Chrysostomus, *De Sacerdotio*, lib. II.

[4]) Luc. XXII, 32.

tuos [1]). Quem igitur fundamentum Ecclesiae designarat, eumdem esse vult columen fidei: *Cui propria auctoritate regnum dabat, huius fidem firmare non poterat, quem cum petram dicit, firmamentum Ecclesiae indicavit* [2])*?* Hinc ipse Iesus certa quaedam nomina, magnarum indicia rerum, quae *sibi potestate sunt propria, voluit esse Petro secum participatione communia* [3]), nimirum ut ex communione titulorum appareret communio potestatis. Ita ipse, qui *lapis est angularis, in quo omnis aedificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino* [4]), Petrum velut *lapidem* statuit, quo fulta esse Ecclesia deberet. *Cum audisset „petra es" praeconio nobilitatus est. Quamquam autem petra est, non ut Christus petra, sed ut Petrus petra. Christus enim essentialiter petra inconcussa; Petrus vero per petram. Nam Iesus dignitates suas largitur, nec exhauritur... Sacerdos est, facit sacerdotes... petra est, petram facit* [5]). Rex idem Ecclesiae, *qui habet clavem David: qui aperit et nemo claudit: claudit et nemo aperit* [6]), traditis Petro *clavibus*, principem christianae reipublicae declaravit. Pariter pastor maximus, qui se ipse *pastorem bonum* nuncupat [7]), *agnis atque ovibus suis* pastorem Petrum praeposuit: *Pasce agnos, pasce oves.* Quare Chrysostomus: *Eximius erat inter Apostolos, et os discipulorum, et coetus illius caput... Simul ostendens ei, oportere deinceps fidere, quasi abolita negatione, fratrum ei praefecturam committit... Dicit autem: Si amas me, fratribus praeesto* [8]). Demum qui confirmat *in omni opere et sermone bono* [9]), mandavit Petro ut *confirmaret fratres suos.* Iure igitur Leo magnus: *De toto mundo unus Petrus eligitur, qui et universarum gentium vocationi et omnibus Apostolis, cunctisque Ecclesiae patribus praeponatur: ut quamvis in populo Dei multi sacerdotes sint multique pastores, omnes tamen proprie regat Petrus, quos principaliter regit et Christus* [10]). Itemque Gregorius magnus ad Imperatorem

---

[1]) Ib.
[2]) S. Ambrosius, *De Fide*, lib. IV, n. 56.
[3]) S. Leo M. sermo IV, cap. 2.
[4]) Ephes. II, 21.
[5]) Hom. *de Poenitentia*, n. 4 in appendice opp. S. Basilii.
[6]) Apoc. III, 7.
[7]) Ioan. X, 11.
[8]) Hom. LXXXVIII, *in Ioan.* n. 1.
[9]) II. Thessalon. II, 17.
[10]) Sermo IV, cap. 2.

broeders geesteslicht en kracht te schenken: *Bevestig uwe broeders* [1]). Hij wil dus, dat dezelfde, dien hij tot fundament der Kerk heeft aangewezen, ook zal zijn de steunpilaar des geloofs: *Kon hij het geloof niet bevestigen van dengene, dien hij uit de volheid van zijn gezag het rijk toevertrouwde, dien hij als den vasten steun der Kerk aanwees door hem steenrots te noemen* [2])? Daarom heeft Jesus zelf gewild, dat sommige namen, vertolkers van groote dingen, die *eigenlijk slechts aan zijne macht toekomen, ook aan Petrus door deelneming met hem gemeen zouden zijn* [3]), opdat namelijk uit de gemeenschap der titels de gemeenschap der macht blijken zou. Zoo heeft hij, die zelf *de hoeksteen is, in wien het gansche gebouw samengevoegd wordende, opwast tot een heiligen tempel in den Heer* [4]), Petrus gesteld als den *steen*, op welken de Kerk zou moeten rusten. *Toen hij hoorde „gij zijt steenrots", is hij door die lofspraak geadeld. Hoewel hij echter steenrots is, is hij niet steenrots op de wijze van Christus, maar steenrots op de wijze van Petrus. Christus toch is door zijn eigen wezen onwrikbare steenrots, Petrus echter door de steenrots. Want Jesus deelt zijne waardigheden mede, zonder zelf te verarmen... Priester is hij, en hij maakt priesters... steenrots is hij, en hij maakt steenrots* [5]). Evenzoo heeft hij, de koning der Kerk, *die den sleutel David's heeft: die opent zoodat niemand sluit, en sluit zoodat niemand opent* [6]), Petrus tot vorst der christenheid verklaard, door hem de *sleutels* over te geven. Op gelijke wijze heeft de opperste herder, die zich zelven den *goeden herder* noemt [7]), Petrus tot herder over *zijne lammeren en zijne schapen* aangesteld: *Weid de lammeren, weid de schapen.* Daarom zegt Chrysostomus: *Hij was de voornaamste onder de Apostelen en de mond der leerlingen en het hoofd van hunnen kring... Tevens hem toonend, dat hij voortaan vertrouwen moet hebben, wischte Christus als het ware de verloochening uit en belastte hem met het bestuur der broeders... Hij zegt namelijk: Zoo ge mij liefhebt, wees het hoofd der broeders* [8]). Eindelijk heeft hij, die *in alle werk en ieder*

---

[1]) Ib.
[2]) S. Ambrosius, *De Fide*, lib. IV, n. 56.
[3]) S. Leo M. sermo IV, cap. 2.
[4]) Ephes. II, 21.
[5]) Hom. *de Poenitentia*, n. 4 in appendice opp. S. Basilii.
[6]) Apoc. III, 7.
[7]) Ioan. X, 11.
[8]) Hom. LXXXVIII, *in Ioan.* n. 1.

Mauritium Augustum: *Cunctis evangelium scientibus liquet, quod voce dominica sancto et omnium Apostolorum Petro principi apostolo totius Ecclesiae cura commissa est... Ecce claves regni caelestis accepit, potestas ei ligandi ac solvendi tribuitur, et cura ei totius Ecclesiae et principatus committitur* [1]).

Eiusmodi autem principatum, quoniam constitutione ipsa temperationeque Ecclesiae, velut pars praecipua, continetur, videlicet ut principium unitatis ac fundamentum incolumitatis perpetuae, nequaquam cum beato Petro interire, sed recidere in eius successores ex alio in alium oportuit: *Manet ergo dispositio veritatis, et beatus Petrus in accepta fortitudine petrae perseverans, suscepta Ecclesiae gubernacula non reliquit* [2]). Quare Pontifices, qui Petro in episcopatu romano succedunt, supremam Ecclesiae potestatem obtinent iure divino. *Definimus, sanctam Apostolicam Sedem et Romanum Pontificem in universum orbem tenere primatum, et ipsum Pontificem Romanum successorem esse beati Petri, principis Apostolorum, et verum Christi vicarium totiusque Ecclesiae caput, et omnium christianorum patrem ac doctorem existere, et ipsi in beato Petro pascendi, regendi ac gubernandi universalem Ecclesiam a Domino nostro Iesu Christo plenam potestatem traditam esse; quemadmodum etiam in gestis oecumenicorum conciliorum et in sacris canonibus continetur* [3]). Similiter Concilium Lateranense IV: *Romana Ecclesia... disponente Domino, super omnes alias ordinariae potestatis obtinet principatum, utpote mater universorum Christifidelium et magistra.* Antecesserat consensus antiquitatis, quae episcopos romanos sine ulla dubitatione sic semper observavit et coluit ut beati Petri legitimos successores. Quem vero lateat quot in eamdem rem extent et quam luculenta

---

[1]) *Epistolarum*, lib. V, epist. XX.
[2]) S. Leo M. sermo III, cap. 3.
[3]) *Concilium Florentinum.*

goed woord [1]) bevestigt, aan Petrus bevolen *zijne broeders te bevestigen.* Terecht dus zegt Leo de groote: *Uit de gansche wereld wordt Petrus alleen uitgekozen, om de geroepenen uit alle volkeren en alle Apostelen en alle vaders der Kerk te besturen, opdat, schoon er in het volk Gods vele priesters en vele herders zijn, Petrus toch in waarheid het bestuur zou voeren over allen, wier opperste hoofd Christus is* [2]). Evenzoo schreef Gregorius de groote aan Keizer Mauritius Augustus: *Voor allen, die het Evangelie kennen, is het duidelijk, dat aan den heiligen Apostel Petrus, den vorst aller Apostelen, de zorg voor de geheele Kerk door het woord des Heeren is toevertrouwd... Zie, de sleutels van het hemelrijk heeft hij ontvangen, de macht om te binden en te ontbinden wordt hem gegeven, de zorg en het opperbestuur der gansche Kerk wordt hem opgedragen* [3]).

Wijl nu dit opperbestuur, als beginsel van eenheid en grondslag van altoosdurend voortbestaan, het voornaamste deel uitmaakt van de grondvesting zelve en de inrichting der Kerk, moest het geenszins met Petrus verdwijnen, maar onder zijne opvolgers van den een op den anderen overgaan: *Zoo blijft de beschikking der waarheid, en de heilige Petrus, in de eens ontvangen hechtheid van steenrots volhardend, heeft het ter hand genomen roer der Kerk niet verlaten* [4]). Dienvolgens bezitten de Pausen, die Petrus op den bisschoppelijken stoel van Rome opvolgen, krachtens goddelijk recht de opperste macht over de Kerk. *Wij stellen vast, dat de heilige Apostolische Stoel en de Roomsche Paus het primaat over de gansche wereld bezit, en dat die Roomsche Paus de opvolger is van den heiligen Petrus, den vorst der Apostelen, en dat hij de ware plaatsbekleeder van Christus en het hoofd der gansche Kerk en de vader en leeraar van alle christenen is, en dat door onzen Heer Jesus Christus aan hem, in den heiligen Petrus, de volle macht om de algemeene Kerk te weiden, te regeeren en te besturen is overgegeven; gelijk ook vervat is in de handelingen der algemeene conciliën en in de heilige kerkregelen* [5]). In gelijken geest spreekt het IVe Concilie van Lateranen: *Door de beschikking*

---

[1]) II. Thessalon. II, 17.
[2]) Sermo IV, cap 2.
[3]) *Epistolarum*, lib. V, epist. XX.
[4]) S. Leo M. sermo III, cap. 3.
[5]) *Concilium Florentinum.*

sanctorum patrum testimonia? Illud valde praeclarum Irenaei qui cum de Ecclesia romana dissereret, *ad hanc enim*, inquit, *Ecclesiam propter potiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam* [1]). Ac Cyprianus itidem de Ecclesia romana affirmat, eam esse *Ecclesiae catholicae radicem et matricem* [2]), *Petri Cathedram atque Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est* [3]). *Cathedram* Petri appellat quippe quam insidet Petri successor: *Ecclesiam principalem* ob principatum Petro ipsi et legitimis successoribus collatum: *unde unitas exorta*, quia in christiana republica caussa efficiens unitatis est Ecclesia romana. Quare Hieronymus iis verbis Damasum affatur: *Cum successore piscatoris et discipulo crucis loquor... Beatitudini tuae, id est Cathedrae Petri communione consocior. Super illam petram aedificatam Ecclesiam scio* [4]). Sollemne illi est, catholicum hominem ex coniunctione cum romana Petri sede internoscere: *Si quis Cathedrae Petri iungitur, meus est* [5]). Neque absimili ratione Augustinus, palam testatus, *in romana Ecclesia semper Apostolicae cathedrae viguisse principatum* [6]), negat esse catholicum, quicumque a fide romana dissentiat: *Non crederis veram fidem tenere catholicam, qui fidem non doces esse servandam romanam* [7]). Item Cyprianus: Communicare cum Cornelio, *hoc est cum catholica Ecclesia communicare* [8]). Similiter Maximus Abbas hanc verae fidei veraeque communionis notam esse docet, subesse Pontifici romano: *Itaque si vult haereticus non esse neque audire, non isti aut illi satisfaciat... Festinet pro omnibus sedi romanae satisfacere. Hac enim satisfacta, communiter ubique omnes pium hunc et orthodoxum praedicabunt. Nam frustra solummodo loquitur, qui mihi similes suadendos putat, et non satisfacit et implorat sanctissimae romanorum Ecclesiae beatissimum Papam, id est Apostolicam Sedem.* Cuius rei caussam rationemque in eo affirmat residere, quod *ab ipso incarnato Dei Verbo, sed et omnibus sanctis synodis, secundum sacros canones et terminos, universarum quae in toto terrarum orbe sunt sanc-*

---

[1]) *Contra Haereses*, lib. III, cap. 3, n. 2.
[2]) Epist. XLVIII, ad Cornelium, n. 3.
[3]) Epist. LIX, ad eumd., n. 14.
[4]) Epist. XV, ad Damasum, n. 2.
[5]) Epist. XVI, ad Damasum, n. 2.
[6]) Epist. XLIII, n. 7.
[7]) Sermo CXX, n. 13.
[8]) Epist. LV, n. 1.

des Heeren... heeft de Kerk van Rome, als de moeder en leermeesteresse van alle christen-geloovigen, het opperbestuur met macht van rechtswege over alle andere Kerken. Reeds te voren bestond de overeenstemming der oudheid, die de bisschoppen van Rome zonder aarzelen altoos zóó beschouwde en als de wettige opvolgers van den heiligen Petrus vereerde. Wien immers is het onbekend, hoe talrijk en hoe duidelijk de getuigenissen der heilige vaders zijn, die over deze zaak bestaan. Bijzonder vermaard is het woord van Irenaeus, die over de Kerk van Rome handelend zegt: *Met deze Kerk moeten om haar hoogere heerschappij alle Kerken noodzakelijk overeenkomen* [1]). En Cyprianus verzekert insgelijks van de Kerk van Rome, dat zij is *de wortel en de moeder der katholieke Kerk* [2]), *de Zetel van Petrus en de heerschappij-voerende Kerk, van welke de eenheid der priesterschap uitgaat* [3]). Hij noemt haar *den Zetel* van Petrus, omdat de opvolger van Petrus er zetelt; de *heerschappij-voerende Kerk*, om de heerschappij aan Petrus en zijn wettige opvolgers geschonken; *van welke de eenheid uitgaat*, omdat de Kerk van Rome de hewerkende oorzaak is van de eenheid in het rijk van Christus. Daarom spreekt Hiëronymus Damasus aan met deze woorden: *Met den opvolger van den visscher en den leerling des kruises spreek ik... Met uwe Heiligheid, dat is met den Zetel van Petrus, ben ik door gemeenschap verbonden. Op die steenrots weet ik dat de Kerk gebouwd is* [4]). Zijn vaste spreuk is, dat aan de vereeniging met den stoel van Petrus te Rome de katholiek onderkend wordt: *Die met den Zetel van Petrus verbonden is, hij is de mijne* [5]). Ongeveer met dezelfde woorden getuigt Augustinus uitdrukkelijk, *dat in de Kerk van Rome zich ten allen tijde het oppergezag van den Apostolischen stoel heeft doen gelden* [6]), en ontzegt den naam van katholiek aan een ieder, die van het roomsche geloof mocht afwijken: *Men zal niet aannemen, dat gij het ware katholieke geloof bezit, indien gij niet leert, dat men het roomsche geloof heeft te houden* [7]). Desgelijks zegt Cyprianus: Gemeenschap hebben met Cornelius, *is hetzelfde*

---

[1]) *Contra Haereses*, lih. III, cap 3, n. 2.
[2]) Epist. XLVIII, ad Cornelium, n. 3.
[3]) Epist. LIX, ad eumd., n. 14.
[4]) Epist. XV, ad Damasum, n. 2.
[5]) Epist. XVI, ad Damasum, n. 2.
[6]) Epist. XLIII, n. 7.
[7]) Sermo CXX, n. 13.

tarum Dei Ecclesiarum in omnibus et per omnia percepit et habet imperium, auctoritatem et potestatem ligandi et solvendi. Cum hoc enim ligat et solvit, etiam in caelo Verbum, quod caelestibus virtutibus principatur [1]). Quod igitur erat in fide christiana, quod non una gens, aut una aetas, sed aetates omnes, et Oriens pariter atque Occidens agnoscere atque observare consueverat, id meminit, nullo contradicente, ad Ephesinam Synodum Philippus presbyter, a Pontifice legatus: *Nulli dubium est, imo saeculis omnibus notum, quod sanctus beatissimusque Petrus, Apostolorum princeps et caput, fideique columna et Ecclesiae catholicae fundamentum, a Domino nostro Iesu Christo, salvatore humani generis ac redemptore, claves regni accepit, solvendique ac ligandi peccata potestas ipsi data est, qui ad hoc usque tempus et semper in suis successoribus vivit et iudicium exercet* [2]). Eademque de re in omnium cognitione versatur Concilii Chalcedonensis sententia: *Petrus per Leonem... loquutus est* [3]): cui vox Concilii Constantinopolitani III resonat, tamquam imago: *Summus nobiscum concertabat Apostolorum princeps: illius enim imitatorem et Sedis successorem habuimus fautorem... charta et atramentum videbatur, et per Agathonem Petrus loquebatur* [4]). In formula catholicae professionis ab Hormisda conceptis verbis, incunte saeculo sexto, proposita, cui tum Iustinianus Imperator, tum Epiphanius, Ioannes, et Menna Patriarchae subscripserunt, illud est magna vi sententiarum declaratum: *Quia non potest Domini nostri Iesu Christi praetermitti sententia dicentis:* Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam... *haec, quae dicta sunt, rerum probantur effectibus, quia in Sede Apostolica citra maculam semper est catholica servata religio* [5]). Nolumus quidem persequi singula: libet tamen formulam fidei meminisse, quam Michael Palaeologus in Concilio Lugdunensi II professus est: *Ipsa quoque sancta romana Ecclesia summum et plenum primatum et principatum super universam Ecclesiam catholicam obtinet, quem se ab ipso Domino in beato Petro, Apostolorum principe sive vertice, cuius romanus Pontifex est successor, cum potestatis plenitudine recepisse veraciter et humiliter*

---

[1]) *Defloratio ex Epistola ad Petrum illustrem.*
[2]) Actio III.
[3]) Actio II.
[4]) Actio XVIII.
[5]) Post Epistolam XXVI, ad omnes Episc. Hispan., n. 4.

als gemeenschap hebben met de katholieke Kerk [1]). Ook de abt Maximus stelt het gehoorzaam zijn aan den Bisschop van Rome als kenteeken van het ware geloof en van de ware gemeenschap: *Wil dus iemand niet een ketter zijn of als zoodanig gelden, dan voldoe hij niet dezen of genen... Boven allen beijvere hij zich den Stoel van Rome te voldoen. Want zoo deze voldaan is, zullen allen hem overal en éénstemmig vroom en rechtzinnig prijzen. Want wie mij en mijns gelijken meent te kunnen overreden zonder te voldoen aan en zich te beroepen op den allerzaligsten Paus der zeer heilige Kerk van Rome, dat is op den Apostolischen Stoel, die doet niets dan woorden verspillen.* En dan voert hij als reden en verklaring aan, dat de Kerk van Rome *van Gods eigen menschgeworden Woord alsook van alle heilige kerkvergaderingen, naar de heilige kerkregels en bepalingen, in alles en voor alles de heerschappij ontvangen heeft, het gezag en de macht tot binden en ontbinden, over al de heilige Kerken Gods van de geheele wereld. Want waar die Kerk bindt en ontbindt, daar doet zulks ook in den hemel het Woord, dat oppergebied voert over de hemelsche machten* [2]). Het was dus niets anders dan een stuk van het christelijk geloof, niets dan hetgeen niet slechts door een enkel volk of gedurende een enkel tijdvak, doch door alle tijden heen, zoo door het Oosten als door het Westen steeds erkend en gehouden was, wat de priester Philippus, de afgezant des Pauses, tot de Kerkvergadering van Ephese zeide: *Niemand twijfelt, of liever het is eene aan alle eeuwen bekende waarheid, dat de heilige en allerzaligste Petrus, de vorst en het hoofd der Apostelen, de draagzuil des geloofs en het fundament der katholieke Kerk, van onzen Heer Jesus Christus, den zaligmaker en verlosser van het menschelijk geslacht, de sleutelen des rijks heeft ontvangen, en dat hem de macht om de zonden te binden en te ontbinden gegeven is, alsook dat die Petrus tot op dit oogenblik nog leeft en altoos zal blijven leven en gezag uitoefenen in zijne opvolgers* [3]). Dezelfde waarheid blijkt uit de algemeen bekende uitspraak der Kerkvergadering van Chalcedon: *Petrus heeft door den mond van Leo... gesproken* [4]), een woord, waarvan als de echo weerklinkt in het volgende woord der IIIe Kerkvergadering van Constantinopel: *Met ons mede streed de souvereine*

[1]) Epist. LV, n. 1.
[2]) *Defloratio ex Epistola ad Petrum illustrem.*
[3]) Actio III.
[4]) Actio II.

recognoscit. Et sicut prae ceteris tenetur fidei veritatem defendere, sic et si quae de fide subortae fuerint quaestiones, suo debent iudicio definiri [1]).

Si Petri eiusque successorum plena ac summa potestas est, ea tamen esse ne putetur sola. Nam qui Petrum Ecclesiae fundamentum posuit, idem *elegit duodecim ... quos et apostolos nominavit* [2]). Quo modo Petri auctoritatem in romano Pontifice perpetuam permanere necesse est, sic Episcopi, quod succedunt Apostolis, horum potestatem ordinariam hereditate capiunt; ita ut intimam Ecclesiae constitutionem ordo episcoporum necessario attingat. Quamquam vero neque plenam neque universalem ii, neque summam obtinent auctoritatem, non tamen *vicarii* romanorum pontificum putandi, quia potestatem gerunt sibi propriam, verissimeque populorum, quos regunt, antistites *ordinarii* dicuntur.

---

[1]) Actio IV.
[2]) Luc. VI, 13.

vorst der Apostelen: want wij hadden diens navolger en den opvolger op diens Stoel aan onze zijde... het geleek slechts papier en inkt, doch in werkelijkheid sprak Petrus tot ons door den mond van Agatho [1]). Ook in de formule van katholieke geloofsbelijdenis, die in het begin der zesde eeuw door Hormisdas is opgemaakt, en onderteekend is door keizer Justinianus en tevens door de patriarchen Epiphanius, Joannes en Mennas, vinden wij deze vèrstrekkende verklaring: *Wijl het woord van Jesus Christus, die gezegd heeft*: Gij zijt Petrus, en op die steenrots zal ik mijne Kerk bouwen *niet falen kan... daarom zien wij, hoe dat woord gestaafd wordt door de feiten, daar de katholieke godsdienst op den Stoel des Apostels ten allen tijde ongerept bewaard is gebleven* [2]). Wij willen niet trachten alle bewijsplaatsen aan te halen; alleen zij hier nog herinnerd aan de geloofsformule, die door Michael Palaeologus op de IIe Kerkvergadering van Lyon is aangenomen, en waarin aldus te lezen staat: *Voorts heeft ook de heilige roomsche Kerk het hoogste en volle primaat en oppergezag over de geheele katholieke Kerk, een gezag, dat zij, naar haar eigen waarachtige en ootmoedige erkentenis, tegelijk met de machtsvolheid van den Heer zelf in den heiligen Petrus, der Apostelen vorst of opperhoofd, van wie de roomsche Opperpriester de opvolger is, ontvangen heeft. En evenzeer als deze meer dan anderen gehouden is de waarheid des geloofs te verdedigen, moeten ook alle vragen, die in zake van geloof mochten zijn gerezen, door diens oordeel worden beslecht* [3]).

Al is de macht van Petrus en zijne opvolgers de volle en hoogste macht in de Kerk, toch meene men niet, dat zij de eenige is. Want hij, die Petrus tot fundament der Kerk gesteld heeft, heeft insgelijks *twaalf mannen uitverkozen... die hij ook apostelen heeft genoemd* [4]). Evenals het gezag van Petrus in den roomschen Opperpriester moet blijven voortduren, aldus beërven de Bisschoppen, wijl zij opvolgers der Apostelen zijn, ook de macht, die rechtens aan de Apostelen toebehoort, zoodat dus het episcopaat een wezenlijk deel uitmaakt van het innerlijkst samenstel der Kerk. En hoewel de macht, waarmede zij bekleed zijn, noch eene volledige, noch eene algemeene

---

[1]) Actio XVIII.
[2]) Post Epistolam XXVI, ad omnes Episc. Hispan., n. 4.
[3]) Actio IV.
[4]) Luc. VI, 13.

Verum quia successor Petri unus est, Apostolorum permulti, consentaneum est perspicere quae sint istorum cum illo, divina constitutione, necessitudines. — Ac primo quidem coniunctionis episcoporum cum eo qui Petro succedit, non obscura est neque dubia necessitas: hoc enim soluto nexu, solvitur ac diffluit multitudo ipsa christianorum, ita plane ut nullo pacto queat unum corpus conflare unumque gregem: *Ecclesiae salus in summi sacerdotis dignitate pendet, cui si non exsors quaedam et ab omnibus eminens detur potestas, tot in Ecclesia efficientur schismata, quot sacerdotes* [1]). Idcirco ad id praestat advertere animum: nihil esse Apostolis seorsum a Petro collatum; plura seorsum ab Apostolis ac separatim Petro. Ioannes Chrysostomus in Christi edisserenda sententia (Ioan. XXI, 15) cum percontatus esset, *Cur, aliis praetermissis, de his Christus Petrum alloquitur?* omnino respondet: *Eximius erat inter Apostolos, et os discipulorum, et coetus illius caput* [2]). Hic enim unus designatus a Christo est fundamentum Ecclesiae: ipsi *ligandi* copia *solvendique* permissa, eidemque *pascendi* data potestas uni. Contra quidquid auctoritatis ac muneris accepere Apostoli, coniuncte cum Petro accepere: *Divina dignatio si quid cum eo commune ceteris voluit esse principibus, nunquam nisi per ipsum dedit, quidquid aliis non negavit* [3]). *Ut cum multa solus acceperit, nihil in quemquam sine ipsius participatione transierit* [4]). Ex quo plane intelligitur, excidere episcopos iure ac potestate regendi, si a Petro eiusve successoribus scientes secesserint. Nam a fundamento, quo totum debet aedificium niti, secessione divelluntur; itaque exclusi *aedificio* ipso sunt: ob eamdemque caussam ab *ovili* seiuncti, cui dux est pastor maximus, *regnoque* extorres, cuius uni Petro datae divinitus claves.

---

[1]) S. Hieronymus, Dialog. *Contra Luciferianos*, n. 9.
[2]) Hom. LXXXVIII, *in Ioan.* n. 1.
[3]) S. Leo M. sermo IV, cap. 2.
[4]) Ib.

noch eene opperste macht is, zoo zijn ze toch ook niet als *plaatsbekleeders* der roomsche pausen te beschouwen; want zij zijn dragers eener macht, die hunne eigene is, en worden ten opzichte van het door hen bestuurde volk in volle waarheid overheden *van rechtswege* geheeten.

Echter daar er slechts één opvolger van Petrus is, en de opvolgers der Apostelen zeer velen zijn, is het goed een onderzoek in te stellen naar de verhouding, waarin deze laatsten, krachtens goddelijke instelling, staan tot dien éénen. — Vooreerst is de noodzakelijkheid van een verband tusschen de bisschoppen en hem, die Petrus opvolgt, iets, dat klaar en boven allen twijfel verheven is; immers waar die band is losgeraakt, daar lost zich ook het christenvolk op om zoover uitéén te gaan, dat het op geenerlei wijze één lichaam en ééne kudde kan uitmaken: *Het heil der Kerk hangt af van de waardigheid des opperpriesters, aan wien eene geheel bizondere en boven alles uitstaande macht moet worden toegekend, zullen er in de Kerk niet evenveel scheuringen komen, als er priesters zijn* [1]). Het is derhalve van belang in het oog te houden, dat aan de Apostelen buiten Petrus om niets is toebedeeld, dat daarentegen aan Petrus buiten de Apostelen om en afzonderlijk meer dan één voorrecht geschonken is. Waar Joannes Chrysostomus het woord van Christus (Joan. XXI, 15) bespreekt, stelt hij deze vraag: *Waarom richt zich Christus hier, met voorbijgaan der anderen, tot Petrus?* en dan aarzelt hij niet aldus te antwoorden: *Hij was de voornaamste onder de Apostelen en de mond der leerlingen en het hoofd van hunnen kring* [2]). Immers hij alleen is door Christus aangewezen als het fundament der Kerk; aan hem is volmacht gelaten tot *binden en ontbinden*; en de macht om de kudde te *weiden* is gegeven aan hem alleen. Alles daarentegen, wat de Apostelen aan gezag en volmacht ontvingen, ontvingen zij in vereeniging met Petrus: *Indien ook de goddelijke goedheid gewild heeft, dat de andere hoofden der Kerk eenig voorrecht in gemeenschap met hem zouden bezitten, zoo heeft zij toch al hetgeen zij dien anderen niet heeft onthouden, hun niet dan door hem doen toekomen* [3]). *Terwijl hij dus vele dingen voor zich alleen heeft ontvangen, werd aan niemand anders iets*

---

[1]) S. Hieronymus, Dialog. *Contra Luciferianos*, n. 9.
[2]) Hom. LXXXVIII, *in Ioan.*, n. 1.
[3]) S. Leo M. sermo IV, cap. 2.

Quibus rebus rursus noscimus in constituenda christiana republica caelestem descriptionem mentemque divinam. Videlicet cum Ecclesiam divinus auctor fide et regimine et communione unam esse decrevisset, Petrum eiusque successores delegit in quibus principium foret ac velut centrum unitatis. Quare Cyprianus: *Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum:* Ego tibi dico, *inquit,* Quia tu es Petrus... *Super unum aedificat Ecclesiam. Et quamvis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, et dicat: sicut misit me Pater..., tamen ut unitatem manifestaret, unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit* [1]). Atque Optatus Milevitanus: *Negare non potes, scire te in urbe Roma Petro primo Cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit omnium Apostolorum caput Petrus, unde et Cephas appellatus est: in qua una Cathedra unitas ab omnibus servaretur: ne ceteri Apostoli singulas sibi quisque defenderent, ut iam schismaticus et peccator esset, qui contra singularem Cathedram alteram collocaret* [2]). Unde est illa ipsius Cypriani sententia, cum haeresim tum schisma ex eo ortum habere gignique, quod debita supremae potestati obedientia abiicitur: *Neque enim aliunde haereses obortae sunt aut nata sunt schismata, quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos et ad tempus iudex vice Christi cogitatur* [3]). Nemo igitur, nisi cum Petro cohaereat, participare auctoritatem potest, cum absurdum sit opinari, qui extra Ecclesiam est, eum in Ecclesia praeesse. Quare Optatus Milevitanus reprehendebat hoc nomine Donatistas: *Contra quas portas* (inferi) *claves salutares accepisse legimus Petrum, principem scilicet nostrum, cui a Christo dictum est:*

[1]) *De Unit. Eccl.*, n. 4.
[2]) *De Schism. Donat.*, lib. II.
[3]) Epist. XII, ad Cornelium, n. 5.

geschonken, waaraan hij geen deel had [1]). Hieruit laat zich ten volle begrijpen, dat de bisschoppen het recht en de macht om te besturen verbeuren, zoodra zij zich wetens en willens afscheiden van Petrus en zijn opvolgers. Want door die afscheiding rukken zij zich los van den grondslag, waarop heel het gebouw steunen moet; bijgevolg zijn zij buiten *het gebouw* zelf gesloten, en daarmee tevens afgescheiden van *den schaapsstal*, die den opperherder tot hoofd heeft, en gebannen buiten *het rijk*, waarvan de sleutelen door God alleen aan Petrus zijn gegeven.

In dit alles erkennen wij wederom de hemelsche omlijning en het goddelijk plan, waarnaar de inrichting der christelijke maatschappij geschied is. Immers, wijl de goddelijke stichter bepaald had, dat zijne Kerk in haar geloof en haar bestuur en hare gemeenschap één zou zijn, koos hij Petrus en zijne opvolgers uit om van die eenheid het beginsel en als het middelpunt te zijn. Daarom zegt Cyprianus: *Om tot het geloof te komen, bestaat er een gemakkelijke bewijsvoering, die de geheele waarheid in het kort samenvat. De Heer spreekt tot Petrus met deze woorden:* Ik zeg u: Gij zijt Petrus ... *Op dien éénen bouwt hij zijne Kerk. En ofschoon hij na zijne verrijzenis aan al de Apostelen gelijke macht verleent en zegt: gelijk de Vader mij gezonden heeft ..., zoo heeft hij toch, om de éénheid klaarblijkelijk te doen zijn, met zijn eigen gezag gezorgd, dat de oorsprong dier éénheid van één enkele zou uitgaan* [2]). Zoo zegt ook Optatus van Mileve: *Gij kunt niet ontveinzen, dat gij wel weet, hoe de bisschoppelijke Stoel in de stad Rome het eerst aan Petrus is geschonken, aan Petrus, die daarop als het hoofd van al de Apostelen moest zetelen, en daarom ook Cephas genoemd is; bij dien éénen Stoel moest de eenheid van allen worden bewaard; de overige Apostelen mochten hun eigene zetels niet afzonderlijk trachten te handhaven, en een scheurmaker en zondaar zou voortaan ieder zijn, die tegenover den éénen Stoel een tweeden zou plaatsen* [3]). Deze waarheid bracht den zooeven aangehaalden Cyprianus tot de uitspraak, dat ketterij en scheuring beide hun ontstaan en geboorte ontleenen aan het verwerpen der verschuldigde gehoorzaamheid jegens het allerhoogste gezag: *Want dat er ketterijen opkwamen en scheuringen ontstonden, was nooit aan iets anders te wijten, dan dat men den priester van God de gehoorzaam-*

[1]) Ib.
[2]) *De Unit. Eccl.*, n. 4.
[3]) *De Schism. Donat.*, lib. II.

tibi dabo claves regni caelorum, et portae inferi non vincent eas. Unde est ergo, quod claves regni caelorum vobis usurpare contenditis, qui contra cathedram Petri... militatis [1]*?*

Sed Episcoporum ordo tunc rite, ut Christus iussit, colligatus cum Petro putandus, si Petro subsit eique pareat: secus in multitudinem confusam ac perturbatam necessario delabitur. Fidei et communionis unitati rite conservandae, non gerere honoris caussâ priores partes, non curam agere satis est; sed omnino auctoritate est opus vera eademque summa, cui obtemperet tota communitas. Quid enim Dei Filius spectavit, cum claves regni caelorum *uni* pollicitus est Petro? Summum fastigium potestatis nomine *clavium* eo loco designari, *usus biblicus* et Patrum consentientes sententiae dubitari non sinunt. Neque secus interpretari fas est, quae vel Petro separatim tributa sunt, vel Apostolis coniunctim cum Petro. Si ligandi, solvendi, pascendique facultas hoc parit in episcopis, successoribus Apostolorum, ut populum quisque suum vera cum potestate regat, certe idem parere eadem facultas in eo debet, cui pascendi *agnos* et *oves* assignatum est, Deo auctore, munus: *Non solum pastorem (Petrum), sed pastorum pastorem (Christus) constituit: pascit igitur Petrus agnos, pascit et oves, pascit filios, pascit et matres: regit subditos, regit et praelatos quia praeter agnos et oves in Ecclesia nihil est* [2]. Hinc illae de beato Petro singulares veterum locutiones, quae in summo dignitatis potestatisque gradu locatum luculente praedicant. Appellant passim *principem coetus discipulorum: sanctorum Apostolorum principem: chori illius coryphaeum: os Apostolorum omnium: caput illius familiae: orbis*

---

[1]) Lib. II, n. 4, 5.

[2]) S. Brunonis Episcopi Signiensis *Comment. in Ioan.*, part III, cap. 21, n. 55.

heid opzegde en niet geloofde, dat slechts één in de Kerk de plaats van Christus bekleedt, tegelijkertijd èn als priester èn als rechter [1]). Niemand derhalve kan, tenzij in verecniging met Petrus, deel hebben aan het gezag, omdat het eene ongerijmdheid is te meenen, dat wie buiten de Kerk staat tegelijkertijd in de Kerk bestuur kan voeren. Op dezen grond deed Optatus van Mileve het volgend verwijt aan de Donatisten: *Wij lezen toch, hoe Petrus tegenover deze poorten* (der hel) *de sleutelen des heils heeft ontvangen, Petrus, ons hoofd namelijk, tot wien Christus sprak: aan u zal ik de sleutels van het rijk der hemelen geven, en de poorten der hel zullen die niet bemachtigen. Hoe durft gij dan trachten de sleutelen des hemelrijks voor u te veroveren, gij, die tegen den stoel van Petrus... strijd voert* [2])*?*

Nu kan men echter dan eerst zeggen, dat het Episcopaat, zooals behoort en zooals Christus geboden heeft, met Petrus is verbonden, indien het aan Petrus onderdanig en gehoorzaam is: anders toch vervalt het noodzakelijk in een verwarde en ongeordende veelheid. Maar om de eenheid van geloof en gemeenschap naar behooren te bewaren, is het niet genoeg een voorrang van eerbetoon te genieten of toezicht te houden; maar is gezag volstrekt noodig, een werkelijk en bovendien een opperst gezag, aan hetwelk de geheele gemeenschap heeft te gehoorzamen. Wat immers heeft de Zoon Gods bedoeld, toen hij de sleutelen des hemelrijks aan Petrus *alleen* beloofde? Dat het woord *sleutelen* op bedoelde schriftuurplaats de allerhoogste macht te kennen geeft, valt wegens het *bijbelsch spraakgebruik* en het eenparig gevoelen der Kerkvaders niet te betwijfelen. Ook laat zich geen andere verklaring geven van hetgeen hetzij aan Petrus afzonderlijk, hetzij aan de Apostelen te zamen met Petrus geschonken is. Indien de bevoegdheid om te binden, te ontbinden en te weiden den bisschoppen, als opvolgers der Apostelen, het recht geeft om ieder voor zich het hun onderhoorige volk met werkelijke rechtsmacht te besturen, dan moet zonder twijfel uit dezelfde bevoegdheid ook hetzelfde recht voortvloeien ten gunste van hem, wien het ambt om *de lammeren* en *de schapen* te weiden van Gods wege is opgelegd: *Niet slechts tot herder*

---

[1]) Epist. XII, ad Cornelium, n. 5.
[2]) Lib. II, n. 4, 5.

totius praepositum: inter Apostolos primum: Ecclesiae columen. Quae omnia concludere Bernardus iis verbis videtur ad Eugenium Papam: *Quis es? Sacerdos magnus, summus pontifex. Tu princeps episcoporum, tu heres Apostolorum... Tu es, cui claves traditae, cui oves creditae sunt. Sunt quidem et alii caeli ianitores et gregum pastores; sed tu tanto gloriosius, quanto et differentius utrumque prae ceteris nomen hereditasti. Habent illi sibi assignatos greges, singuli singulos, tibi universi crediti, uni unus, nec modo ovium, sed et pastorum, tu unus omnium pastor. Unde id probem quaeris. Ex verbo Domini. Cui enim, non dico episcoporum, sed etiam Apostolorum, sic absolute et indiscrete totae commissae sunt oves? Si me amas, Petre, pasce oves meas. Quas? illius vel illius populos civitatis aut regionis, aut certi regni? Oves meas, inquit: cui non planum, non designasse aliquas, sed assignasse omnes? Nihil excipitur, ubi distinguitur nihil* [1]).

Illud vero abhorret a veritate, et aperte repugnat constitutioni divinae, iurisdictioni romanorum Pontificum episcopos subesse *singulos*, ius esse; *universos*, ius non esse. Haec enim omnis est caussa ratioque fundamenti, ut unitatem stabilitatemque toti potius aedificio, quam *partibus* eius *singulis* tueatur. Quod est in caussa, de qua loquimur, multo verius, quia Christus Dominus fundamenti virtute

[1]) *De Consideratione*, lib. II, cap. 8.

stelde hij (Christus) hem (Petrus) aan maar tot herder over de herders; en zoo weidt dan Petrus de lammeren, maar weidt tevens de schapen; hij weidt de kleinen, doch tevens ook hunne moeders; hij bestuurt de onderdanen en bestuurt tevens hunne overheden, omdat er behalve lammeren en schapen in de Kerk niets is [1]). Vandaar in de oudheid zoovele kenmerkende gezegden over den heiligen Petrus, welke hem allen ontwijfelbaar aanduiden als dengene, die op den hoogsten trap van waardigheid en van macht staat. Herhaaldelijk heet hij daar *de vorst der gezamenlijke leerlingen; de vorst der heilige Apostelen; de aanvoerder van der Apostelen rei; de mond, waardoor al de Apostelen spreken; het hoofd van hun gezin; de drager van het gezag over de geheele wereld; de eerste onder de Apostelen; de zuil der Kerk.* Dat alles ligt als besloten in deze woorden van Bernardus tot Paus Eugenius: *Wie gij zijt? Gij zijt de hoogepriester, de opperpriester. Gij zijt de vorst der bisschoppen, de erfgenaam der Apostelen... Gij zijt degene, aan wien de sleutels gegeven, aan wien de schapen toevertrouwd zijn. Wel zijn er nog andere deurwachters des hemels en herders der kudden; doch gij zijt het zooveel roemrijker dan zij, als die twee namen door u op uitnemender wijze dan door de anderen zijn beërfd. Zij hebben de hun toegewezen kudden, ieder slechts de zijne; aan u zijn ze allen toebetrouwd, u alleen de ééne kudde, niet slechts der schapen, maar ook der herders, gij zijt de ééne herder over allen. Gij vraagt, hoe ik dat bewijzen kan. Uit het woord des Heeren. Want aan wien onder de bisschoppen, wat zeg ik, aan wien zelfs onder de Apostelen zijn zoo volledig, zoo zonder eenig onderscheid al de schapen toevertrouwd? Indien gij mij lief hebt, Petrus; zoo weid mijne schapen. Welke schapen? misschien het volk van deze of gene stad of landstreek, van het een of ander rijk? Mijne schapen, zegt de Heer; wien is niet duidelijk, dat hij daarmede niet slechts enkele, maar alle schapen heeft aangeduid? Waar geen onderscheid wordt gemaakt, daar wordt ook niets uitgezonderd* [2]).

Maar nu is het geheel bezijden de waarheid en in klaarblijkelijken strijd met de goddelijke inrichting der Kerk, dat aan de rechtsmacht der roomsche Opperpriesters wel de bisschoppen *afzonderlijk* geno-

---

[1]) S. Brunonis Episcopi Signiensis *Comment. in Ioan.*, part. III, cap. 21, n. 55.

[2]) *De Consideratione*, lib. II, cap. 8.

confieri voluit, ut portae inferi non praevaleant adversus Ecclesiam. Quod promissum divinum constat inter omnes de Ecclesia universa intelligi oportere, non de singulis eius partibus, quippe quae utique vinci inferorum impetu possunt, nonnullisque earum, ut vincerentur, singillatim evenit. Rursus, qui gregi praepositus est universo, eum non modo in oves dispersas, sed prorsus in multitudinem insimul congregatarum habere imperium necesse est. Num regat agatque pastorem suum universitas ovium? Num successores Apostolorum, simul coniuncti, fundamentum sint, quo Petri successor, adipiscendi firmamenti caussâ, innitatur? Profecto cuius in potestate sunt claves regni, ei ius atque auctoritas est non tantum in provincias singulares, sed in universas simul: et quo modo episcopi in regione quisque sua non solum privato cuique, sed etiam communitati vera cum potestate praesunt, ita Pontifices romani, quorum potestas christianam rempublicam totam complectitur, omnes eius partes, etiam unâ collectas, subiectas atque obedientes habent potestati suae. Christus Dominus, quod iam dictum satis, Petro eiusque successoribus tribuit ut essent *vicarii* sui, atque eamdem in Ecclesia perpetuo gererent potestatem, quam ipsemet gesserat in vita mortali. Num Apostolorum collegium magistro suo praestitisse auctoritate dicatur?

Hanc vero, de qua dicimus, in ipsum episcoporum collegium potestatem, quam sacrae litterae tam aperte enuntiant, agnoscere ac testari nullo tempore Ecclesia destitit. Illa sunt in hoc genere effata Conciliorum: *Romanum pontificem de omnium Ecclesiarum prae-*

men, niet echter de *gezamenlijke* bisschoppen onderworpen zonden moeten zijn. Immers de geheele en eigenaardige bestemming van een fundament is veeleer het verzekeren der eenheid en standvastigheid van het gebouw in zijn geheel, dan van die zijner *afzonderlijke deelen*. Eene waarheid, die in nog hoogere mate geldt van de zaak, waarover Wij thans spreken, omdat Christus onze Heer, door een hecht fundament aan zijne Kerk te geven, heeft willen voorkomen, dat de poorten der hel haar zouden overweldigen. Bij allen staat het ontwijfelbaar vast, dat die goddelijke belofte verstaan moet worden van de Kerk in haar geheel, en niet van hare afzonderlijke deelen, die zeer zeker voor den aanval der helsche machten kunnen bezwijken, gelijk dan ook enkele hunner afzonderlijk genomen inderdaad bezweken zijn. Verder moet hij, die gesteld is over de geheele kudde, niet alleen gezag hebben over de verspreide schapen, doch juist over al de schapen bij elkander genomen. Of moet wellicht de kudde, in haar geheel, bestuur en leiding hebben over haren herder? Zijn wellicht de opvolgers der Apostelen, in vereeniging met elkander, het fundament, waarin Petrus' opvolger, ten einde zelf vast te kunnen staan, zijn steun moet vinden? Hij, onder wiens macht de sleutelen des koninkrijks rusten, heeft ongetwijfeld niet alleen rechtsmacht en gezag over de rijksprovinciën afzonderlijk maar over allen te gader; en gelijk de bisschoppen, ieder in zijn eigen grondgebied, niet alleen over iederen persoon afzonderlijk maar ook over de geheele gemeenschap in den vollen zin des woords gezag voeren, zoo hebben de roomsche Opperpriesters, wier macht zich over de geheele christelijke maatschappij uitstrekt, al de onderdeelen dier maatschappij, ook bijeengenomen, tot een gebied, dat aan hun gezag onderworpen en onderdanig is. Christus onze Heer, het is reeds herhaaldelijk gezegd, heeft Petrus en diens opvolgers aangesteld als zijn *plaatsbekleeders*, die voortdurend in de Kerk de dragers moeten zijn van hetzelfde gezag, waarvan hijzelf tijdens zijn leven hier op aarde de drager is geweest. Of zou men willen beweren, dat het college der Apostelen in gezag boven zijn meester stond?

Het door ons besproken gezag over al de bisschoppen te zamen, zoo duidelijk uitgesproken in de heilige schriften, heeft de Kerk door alle tijden heen onophoudelijk erkend en betuigd. Ziehier hetgeen daarover is uitgesproken in de Kerkvergaderingen: *Wij lezen wel*,

sulibus iudicasse legimus: de eo vero quemquam iudicasse, non legimus [1]). Cuius rei ea ratio redditur, quod *auctoritate Sedis Apostolicae maior non est* [2]). Quare de Conciliorum decretis Gelasius: *Sicut id quod prima Sedes non probaverat, constare non potuit, sic quod illa censuit iudicandum, Ecclesia tota suscepit* [3]). Sane Conciliorum consulta et decreta, rata habere vel infirmare semper romanorum Pontificum fuit. Conciliabuli Ephesini acta rescidit Leo magnus: Ariminensis, reiecit Damasus: Constantinopolitani, Hadrianus I: canonem vero XXVIII Concilii Chalcedonensis, quod assensu et auctoritate caruit Sedis Apostolicae, velut incassum quiddam constat iacuisse. Recte igitur in Concilio Lateranensi V Leo X statuit: *Solum romanum Pontificem, pro tempore existentem, tamquam auctoritatem super omnia concilia habentem, tam Conciliorum indicendorum, transferendorum, ac dissolvendorum plenum ius ac potestatem habere, nedum ex sacrae Scripturae testimonio dictisque Patrum ac aliorum romanorum Pontificum, sacrorumque canonum decretis, sed propria etiam eorumdem Conciliorum confessione manifeste constat.* Sane claves regni caelorum uni creditas Petro, item ligandi solvendique potestatem Apostolis una cum Petro collatam, sacrae litterae testantur: at vero summam potestatem *sine Petro* et *contra Petrum* unde Apostoli acceperint, nusquam est testatum. Profecto a Iesu Christo nullo pacto accepere. — Quibus de caussis, Concilii Vaticani decreto, quod est de vi et ratione primatus Romani Pontificis, non opinio est invecta nova, sed vetus et constans omnium saeculorum asserta fides [4]).

---

[1]) Hadrianus II, *in Allocutione III* ad Synodum Romanam an. 869. Cf. Actionem VII Concilii Constantinopolitani IV.

[2]) Nicolaus in epist. LXXXVI, Ad Michael. Imperat. - *Patet profecto Sedis Apostolicae, cuius auctoritate maior non est, iudicium a nemine fore retractandum, neque cuiquam de eius liceat iudicare iudicio.*

[3]) Epist. XXVI, ad Episcopos Dardaniae, n. 5.

[4]) Sess. IV, cap. 3.

dat de roomsche Opperpriester rechter is geweest over de bisschoppen van alle Kerken; wij lezen daarentegen niet, dat iemand over hem het ambt van rechter heeft uitgeoefend [1]). En als de reden daarvan wordt aangevoerd, dat *een gezag grooter dan dat van den Apostolischen Stoel niet bestaat* [2]). Daarom zegt Gelasius van de besluiten der Kerkvergaderingen: *Evenals niets van kracht kon blijven, wat niet door den eersten Zetel was goedgekeurd, evenzoo heeft de geheele Kerk aangenomen, wat die Zetel gemeend heeft te moeten vaststellen* [3]). Het is dan ook steeds de taak der roomsche Opperpriesters geweest de uitspraken en besluiten der Kerkvergaderingen te bekrachtigen of te niet te doen. De handelingen van het zoogenaamd concilie van Ephese zijn vernietigd door Leo den Groote: die van Rimini zijn verworpen door Damasus; die van Constantinopel door Hadrianus I; de 28e canon der Kerkvergadering van Chalcedon is, naar een ieder weet, wegens gemis aan instemming en bekrachtiging door den Apostolischen Stoel, als nutteloos document blijven liggen. Terecht dus heeft Leo X op de Ve Kerkvergadering van Lateranen aldus vastgesteld: *Het is eene onmiskenbare waarheid, die niet alleen blijkt uit het getuigenis der heilige Schrift, uit de uitspraken der Kerkvaders en der andere roomsche Opperpriesters, en uit de besluiten der heilige canons, maar bovendien ook uit de eigen belijdenis der Kerkvergaderingen, dat alleen de tijdelijk regeerende roomsche Paus, als met gezag over alle kerkvergaderingen bekleed, ten volle het recht en de macht heeft om Kerkvergaderingen bijeen te roepen, te verplaatsen en te ontbinden.* En inderdaad, de heilige schriften zeggen ons uitdrukkelijk, dat de sleutels van het rijk der hemelen uitsluitend aan Petrus zijn toevertrouwd, alsook dat de macht om te binden en te ontbinden aan de Apostelen in vereeniging met Petrus verleend is; nergens echter vinden wij aangegeven, vanwaar de Apostelen de hoogste macht *zonder Petrus* en zelfs *tegen Petrus* zouden ontvangen hebben. Van Jesus Christus hebben zij die zeer zeker geenszins ontvangen. — Om al deze redenen is door het decreet der Kerkvergadering van het Vaticaan, hetwelk handelt over de kracht en den aard van het primaat van den Room-

---

[1]) Hadrianus II, *in Allocutione III*, ad Synodum Romanum an. 869. Vgl. Actio VII Concilii Constantinopolitani IV.

[2]) Nicolaus in epist. LXXXVI, Ad Michael Imperat.

[3]) Epist. XXVI, ad Episcopos Dardaniae, n. 5.

Neque vero potestati geminae eosdem subesse, confusionem habet administrationis. Tale quicquam suspicari, primum sapientia Dei prohibemur, cuius consilio est temperatio isthaec regiminis constituta. Illud praeterea animadvertendum, tum rerum ordinem mutuasque necessitudines perturbari, si bini magistratus in populo sint eodem gradu, neutro alteri obnoxio. Sed romani pontificis potestas summa est, universalis, planeque sui iuris; episcoporum vero certis circumscripta finibus, nec plane sui iuris: *Inconveniens est, quod duo aequaliter super eumdem gregem constituantur. Sed quod duo, quorum unus alio principalior est, super eamdem plebem constituantur, non est inconveniens: et secundum hoc super eamdem plebem immediate sunt et Sacerdos parochialis et Episcopus et Papa* [1]). Romani autem Pontifices, officii sui memores, maxime omnium conservari volunt quidquid est in Ecclesia divinitus constitutum: propterea quemadmodum potestatem suam ea qua par est cura vigilantiâque tuentur, ita et dedere et dabunt constanter operam ut sua Episcopis auctoritas salva sit. Imo quidquid Episcopis tribuitur honoris, quidquid obsequii, id omne sibimetipsis tributum deputant. *Meus honor est honor universalis Ecclesiae. Meus honor est fratrum meorum solidus vigor. Tunc ego vere honoratus sum, cum singulis quibusque honor debitus non negatur* [2]).

His quae dicta sunt, Ecclesiae quidem imaginem atque formam ex divina constitutione fideliter expressimus. Plura persecuti de unitate sumus; cuiusmodi hanc esse, et quo conservandam principio divinus auctor voluerit, satis explicavimus. Quotquot divino munere beneficioque contigit, ut in sinu Ecclesiae catholicae tamquam ex

---

[1]) S. Thomas *in IV. Sent.* dist. XVII, a. 4, ad q. 4, ad 3.

[2]) S. Gregorius M. *Epistolarum* lib. VIII, epist. XXX, ad Eulogium.

schen Paus, niet een nieuwe meening ingevoerd, maar is het aloude en nooit onderbroken geloof aller eeuwen uitgesproken.

En nu meene men niet, dat, waar dezelfde onderdanen staan onder een tweevoudige macht, verwarring in het beheer gevolg moet zijn. Reeds de wijsheid Gods, naar wiens plan deze bestuursvorm werd ingesteld, ontzegt ons het recht tot een dusdanig vermoeden. Bovendien zij bemerkt, dat in eene maatschappij de goede orde en de wederkeerige betrekkingen slechts dan verstoring lijden, wanneer aan haar hoofd twee machten staan, die elkander volkomen gelijk zijn, de eene onafhankelijk van de andere. Maar nu is de macht van den roomschen opperpriester de hoogste macht, zij is algemeen en geheel onafhankelijk; de macht der bisschoppen daarentegen is binnen bepaalde grenzen beperkt en niet geheel onafhankelijk: *Het is niet wel denkbaar, dat twee met gelijk gezag over ééne kudde worden gesteld. Maar dat twee, waarvan de een hooger staat dan de andere, over een zelfde volk gesteld zijn, is zeer wel denkbaar; en in dezen zin is het, dat èn de Parochie-priester èn de Bisschop èn de Paus de onmiddellijke overheden van hetzelfde volk zijn* [1]). Overigens zijn de roomsche Opperpriesters, hun plicht indachtig, meer dan iemand verlangend, dat in de Kerk alles zóó blijve voortbestaan als het door God is ingesteld; en evenals zij daarom de vereischte zorg en waakzaamheid wijden aan het handhaven hunner eigene macht, zoo waren zij ook steeds bemoeid en zullen dat steeds blijven, om den Bisschoppen het hun toekomende gezag te doen behouden. Wat meer is, alle eerbetoon, alle blijken van gehoorzaamheid, aan de Bisschoppen bewezen, achten zij bewezen aan zichzelven. *Mijne eer is de eer der geheele Kerk. Mijne eer is de volkomen handhaving van het gezag mijner broederen. Dàn acht ik mij zelven in waarheid geëerd, wanneer aan geen enkele hunner de rechtmatige eer wordt onthouden* [2]).

In al hetgeen tot hiertoe gezegd is hebben Wij het beeld en het wezen der Kerk, zooals God haar heeft ingesteld, getrouwelijk weergegeven. In het bizonder hebben Wij gehandeld over hare éénheid, en breedvoerig uiteengezet, hoedanig de goddelijke stichter der Kerk verlangd heeft, dat die éénheid zijn zou, en door middel van welk be-

---

[1]) S. Thomas *in IV Sent.* dist. XVII, a. 4, ad q. 4, ad 3.

[2]) S. Gregorius M. *Epistolarum* lib. VIII, epist. XXX, ad Eulogium.

ea nati vivant, eos vocem Nostram apostolicam audituros, non est cur dubitemus: *Oves meae vocem meam audiunt* [1]). Atque hinc facile sumpserint quo et erudiantur plenius, et voluntate propensiore cum pastoribus quisque suis et per eos cum pastore summo cohaereant, ut tutius queant intra ovile unicum permanere, fructuumque ex eo salutarium maiorem ubertatem capere. Verum aspicientibus Nobis *in auctorem fidei et consummatorem Iesum* [2]), cuius vicaria potestate, tametsi impares dignitati et muneri, fungimur, caritate eius inflammatur animus; illudque de se a Christo dictum, de Nobismetipsis non sine caussa usurpamus: *Alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili: et illas oportet me adducere, et vocem meam audient* [3]). Nos igitur audire et caritati Nostrae paternae obsequi ne recusent, quotquot sunt, qui impietatem tam late fusam oderunt, et Iesum Christum Filium Dei eumdemque servatorem generis humani agnoscunt et fatentur, sed tamen vagantur ab eius Sponsa longius. Qui Christum sumunt, totum sumunt necesse est: *Totus Christus caput et corpus est: caput unigenitus Filius Dei, corpus eius Ecclesia: sponsus et sponsa, duo in carne una. Quicumque de ipso capite a Scripturis sanctis dissentiunt, etiamsi in omnibus locis inveniantur in quibus Ecclesia designata est, non sunt in Ecclesia. Et rursus, quicumque de ipso capite Scripturis sanctis consentiunt, et unitati Ecclesiae non cummunicant, non sunt in Ecclesia* [4]). Ac pari studio ad eos provolat animus Noster, quos impietatis non funditus corrupit pestilens afflatus, quique hoc saltem expetunt, sibi patris esse loco Deum verum, terrae caelique opificem. Hi quidem apud se reputent ac plane intelligant, numerari se in filiis Dei nequaquam posse, nisi fratrem sibi Iesum Christum simulque Ecclesiam matrem adsciverint. Omnes igitur peramanter, sumpta ex Augustino ipso sententia, compellamus: *Amemus Dominum Deum nostrum, amemus Ecclesiam eius: illum sicut patrem, istam sicut matrem. Nemo dicat: ad idola quidem vado, arreptitios et sortilegos consulo, sed tamen Dei Ecclesiam non relinquo: catholicus sum. Tenens matrem, offendisti patrem. Alius item dicit: absit a me, non consulo sortilegum,*

---

[1]) Ioan. X, 27.
[2]) Hebr. XII, 2.
[3]) Ioan. X, 16.
[4]) S. Augustinus, *Contra Donatistas Epistola, sive De Unit. Eccl.*, cap. IV, n. 7.

ginsel hij haar heeft willen verzekeren. Zij, die door goddelijke goedheid en genade het geluk hebben in de katholieke Kerk te leven, als kinderen, uit haren schoot geboren, zij zullen allen, Wij kunnen er niet aan twijfelen, aan Ons apostolisch woord gehoor verleenen: *Mijne schapen hooren naar mijne stem* [1]). En daaruit zullen zij gercedelijk aanleiding nemen om zich vollediger te onderrichten en zich des te bereidwilliger aan te sluiten ieder bij hun eigene herders en door deze bij den oppersten herder, opdat zij zooveel te veiliger binnen den eenigen schaapsstal kunnen verblijven en daardoor te grooter overvloed van heilzame vruchten mogen inoogsten. Doch terwijl Wij het oog vestigen *op den stichter en voltooier des geloofs Jesus* [2]), wiens macht Wij als plaatsbekleeder uitoefenen, hoezeer ook Onze kracht voor die waardigheid en dat ambt tekort schiet, gevoelen Wij onze ziel door zijne liefde ontvlamd; en het woord, dat Christus van zichzelven sprak, dat maken wij niet zonder reden tot het Onze: *Ik heb nog andere schapen, die niet van dezen schaapstal zijn; ook deze moet ik herwaarts voeren, en zij zullen mijne stem hooren* [3]). Mogen zij dan niet weigeren naar Ons te luisteren en aan Onze vaderlijke liefde gevolg te geven, zij allen, die de zoo wijd verbreide goddeloosheid verfoeien en Jesus Christus als den Zoon Gods en den verlosser van het menschelijk geslacht erkennen en belijden, maar toch ronddolen op verren afstand van zijne Bruid. Wie Christus aannemen, moeten hem geheel aannemen: *De geheele Christus is het hoofd en het lichaam: het hoofd is de eeniggeboren Zoon van God, het lichaam is zijne Kerk: bruidegom en bruid, twee in één vleesch. Allen, die omtrent het hoofd zelf met de heilige Schriften in meening verschillen, al worden zij ook gevonden op alle plaatsen, waar de Kerk gevestigd is, zij zijn niet in de Kerk. En omgekeerd, allen, die omtrent het hoofd zelf met de heilige Schriften overeenstemmen, maar niet in gemeenschap verkeeren met de eenheid der Kerk, zij zijn niet in de Kerk* [4]). En niet minder is de aandrift, waarmede Onze ziel hen te gemoet snelt, die door den verpesten adem der goddeloosheid niet ten eenen-

---

[1]) Ioan. X, 27.
[2]) Hebr. XII, 2.
[3]) Ioan. X, 16.
[4]) S. Augustinus, *Contra Donatus Epistola, sive De Unit. Eccl.*, cap. IV, n. 7.

non quaero arreptitium, non quaero divinationes sacrilegas, non eo ad adoranda daemonia, non servio lapidibus: sed tamen in parte Donati sum. Quid tibi prodest non offensus pater, qui offensam vindicat matrem? Quid prodest si Dominum confiteris, Deum honoras, ipsum praedicas, Filium eius agnoscis, sedentem ad Patris dexteram confiteris, et blasphemas Ecclesiam eius? ... Si haberes aliquem patronum, cui quotidie obsequereris; si unum crimen de eius coniuge diceres, num quid domum eius intrares? Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter Deum patrem et matrem Ecclesiam [1]).

Plurimum misericordi Deo confisi, qui maxime potest animos hominum permovere, et unde vult, et quo vult, impellere, benignitati eius universos, quos in oratione spectavimus, vehementer commendamus. Caelestium vero donorum auspicem et benevolentiae Nostrae testem vobis, Venerabiles Fratres, Clero populoque vestro Apostolicam benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum die XXIX Iunii, An. MDCCCLXXXXVI, Pontificatus Nostri decimo nono.

LEO PP. XIII.

---

[1]) *Enarratio in Psal. LXXXVIII*, sermo II, n. 14.

male bedorven zijn en althans het verlangen koesteren om den waren God, schepper van hemel en aarde, tot vader te hebben. Mogen zij inzonderheid bij zichzelven overwegen en wel beseffen, dat zij op geenerlei wijze onder de kinderen Gods kunnen geteld worden, indien zij niet Jesus Christus als hun broeder en tevens de Kerk als hunne moeder willen aannemen. Tot allen derhalve richten Wij met groote liefde de woorden, die Wij andermaal aan Augustinus ontleenen: *Laat ons den Heer onzen God beminnen, laat ons zijne Kerk beminnen: hem als een vader, haar als eene moeder. Niemand zegge: ik ga wel tot de afgoden, ik raadpleeg bezetenen en waarzeggers, maar ik verlaat toch de Kerk niet; ik ben katholiek. Gij houdt u aan uwe moeder maar hebt uwen vader beleedigd. Een ander zegt op zijne beurt: 't zij verre van mij, ik raadpleeg geen waarzegger, ik ondervraag geen bezetene, ik begluur geen heiligschennende wichelarijen, ik ga de duivelen niet aanbidden, ik dien geen steenen afgoden; maar ik behoor toch tot de partij van Donatus. Wat baat het u, of gij al uwen vader niet beleedigd hebt, die wraak zal nemen over de beleediging uwe moeder aangedaan? Wat baat het, of gij den Heer belijdt, God huldigt, hem verheerlijkt, zijn Zoon erkent, belijdt, dat deze gezeten is aan de rechterhand des Vaders, als gij tevens zijne Kerk lastert? ... Indien gij een beschermheer hadt, bij wien gij dagelijks uwe opwachting maaktet, en gij ook maar een enkele aantijging tegen zijne echtgenoote uitgebracht had, zoudt gij dan zijn huis nog binnentreden? Houdt u derhalve, veelgeliefden, houdt u allen eensgezind aan God uwen vader en aan uwe moeder de Kerk* [1]).

Bovenal vertrouwen stellend op den barmhartigen God, die allermeest de gemoederen der menschen kan bewegen en ze kan wenden, van waar hij wil, en werwaarts hij wil, bevelen Wij aan zijne goedertierenheid allen, op wie Wij bij Ons woord het oog hadden, ten dringendste aan. En als onderpand der hemelsche gunsten, als bewijs ook van Onze welwillendheid verleenen wij aan u, Eerwaardige Broeders, aan uwe Geestelijkheid en aan uw volk met groote liefde den Apostolischen zegen in den Heer.

Gegeven te Rome, bij St. Pieter, den 29en Juni 1896, in het negentiende jaar van Ons Pausschap.

PAUS LEO XIII.

---

[1]) *Enarratio in Psal. LXXXVIII*, sermo II, n. 14

DR. KUYPER OVER HET KATHOLIEKE LEERSTUK DER OORSPRONKELIJKE GERECHTIGHEID.

(Vervolg en slot van bl. 23 vv.)

II.

Nadat wij Dr. Kuypers schets van het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid uitvoerig hebben weersproken, valt de beantwoording zijner opwerpingen tegen dit leerstuk niet zeer moeielijk. Zij missen meestal reeds hierom allen grond, wijl de leer, tegen welke zij gericht zijn, eenvoudig niet bestaat, althans zeker niet in de Katholieke Kerk. Bij die opwerpingen verliest Dr. Kuyper, evenals bij zijne schets, doorloopend het onderscheid uit het oog tusschen de gerechtigheid, in zooverre zij natuurlijk en in zooverre zij boven- en buitennatuurlijk is. Ook verwart hij de bovennatuurlijke gerechtigheid als *qualitas*, met de *daden* van gerechtigheid, welke de *natuur* zelve *krachtens* die bovennatuurlijke qualitas stelt. Daarenboven gaat Dr. Kuyper bij het maken zijner objecties uit van de volgende vier valsche hypothesen, welke hij als katholieke leer beschouwt.

1°. Als zou de mensch, wanneer het Gode behaagd had, hem zonder het *donum integritatis* [1]) te scheppen, een „gebrekkig wezen" zijn geweest, een gebrekkig wezen, niet in dien zin, dat

---

[1]) Welke gave de Hoogleeraar steeds met de eigenlijk gezegde „oorspronkelijke gerechtigheid" verwart, ofschoon zij, volgens de katholieke leer, de buitennatuurlijke gave is, waardoor het vleesch volkomen was onderworpen aan den geest (vgl. bl. 37 vv. van ons vorig artikel).

er nog iets bij *kon*, m. a. w. dat de mensch nog tot hoogere volmaaktheid gebracht kon worden; in zóóver toch is *ieder* schepsel gebrekkig; maar in dien zin, dat bij den mensch noodzakelijk nog iets bij *moest*, alsof hij zonder het donum integritatis niet die volmaaktheid hadde bezeten, welke zijn natuur eischte. Deze leer nu is uitdrukkelijk door de Katholieke Kerk veroordeeld.

2°. Dat het donum integritatis aan den mensch gegeven is als een soort steun of veiligheidsklep, zonder welke hij als zedelijk wezen zoo goed als zeker zou bezwijken.

3°. Dat het donum integritatis aan den mensch gegeven is (zij het dan ook in een ondeelbaar oogenblik) *na* de schepping, ofschoon de Hoogleeraar op een andere plaats het tegendeel schijnt te beweren.

4°. Dat, ondanks het donum integritatis, toch in den mensch het vleesch over den geest heeft gezegepraald, zoodat het donum integritatis eigenlijk zijn doel heeft gemist. De Hoogleeraar verkeert nl. in den waan, dat de eerste zonde van Adam volgens de katholieke leer eene vleeschelijke zonde zou geweest zijn [1]).

---

[1]) Wij begrijpen inderdaad niet, hoe de Hoogleeraar aan deze meening komt; volgens de katholieke godgeleerden immers was het dierlijk begeervermogen absoluut afhankelijk van het zedelijk gedeelte, zoolang dit in de onderwerping van God volhardde. De mensch kon dus niet vleeschelijk zondigen, zonder eerst *geestelijk* van God af te vallen. Met duidelijke woorden zegt dit ook de H. Thomas: „Sic autem homo erat in statu innocentiae institutus, ut nulla esset rebellio carnis ad spiritum; unde *non potuit esse prima inordinatio appetitus humani ex hoc, quod appetierit aliquod sensibile bonum*, in quod carnis concupiscentia tendit praeter ordinem rationis; relinquitur igitur, quod prima inordinatio appetitus humani fuit ex hoc, quod aliquod bonum *spirituale* inordinate appetiit" II IIae, Q. CLXIII, art. 1. Het bonum spirituale, dat de mensch appetieerde wordt door den H. Thomas nader aangeduid in het volgend artikel, waar hij schrijft: „Primus homo peccavit principaliter appetendo similitudinem Dei quantum ad *scientiam boni et mali, sicut serpens ei suggessit;* ut scilicet per virtutem propriae naturae determinaret sibi, quid esset bonum, et quid malum ad agendum". Hoogst merkwaardig is, dat Dr. Kuyper in *De Heraut* van 15 Maart, langs philo-

We laten nu de objecties van Dr. Kuyper in diens eigen woorden volgen.

De eerste luidt:

„Toen God alle ding geschapen had, zag Hij neder op zijn geschapen wereld, en „zie het was *zeer goed*". Dat oordeel Gods ging over den natuurlijken stand der dingen; over de elementen en de onderscheidene rijken der natuur en de ordinantiën waaronder ze bestonden. Zonder dat iets bovennatuurlijks tusschenbeide kwam, was deze schepping in het oog des Heeren *zeer goed*, wat uiteraard zeggen wil: zonder gebrek en bekwaam om te beantwoorden aan het doel, waartoe God het alles in het aanzijn riep. Hoe dan nu aan te nemen, dat alleen de mensch hierop een uitzondering maakte, dat alleen de mensch „gebrekkig" was geschapen, dat in den mensch iets ontbrak, en dat daarom bij den mensch alleen nog, op mechanische wijze, een „veiligheidsklep", als we ons zoo mogen uitdrukken, moest worden aangebracht".

---

logischen weg, om het zoo uit te drukken, voorgelicht door zijn kennis van 't Hebreeuwsch en door vergelijking van verschillende plaatsen der H. Schrift, in afwijking van de bij zijn partijgenooten gangbare schriftverklaringen, tot dezelfde verklaring komt van den tekst: *Eritis sicut Dii* SCIENTES *bonum et malum*, als hier de H. Thomas uitsluitend langs theologischen weg. Dr. Kuyper toont nl. aan, dat het Hebreeuwsche woord, wat *kennen* beteekent, ook dikwijls de beteekenis heeft van *keuren*, en hieruit leidt hij, steunend op nog andere gronden af, dat „*kennen* wat goed en kwaad is" hier even zooveel beteekent als „*keuren* wat goed en kwaad is", d. i. „zelf bepalen, zelf beslissen, zelf uitmaken, zelf vaststellen wat voor mij goed en kwaad zal zijn" (het zijn Dr. Kuypers eigen woorden). Als wij hierbij in het oog houden, wat Dr. Kuyper onder den titel „bijbelgebruik" schreef in *De Heraut* van 28 Juni, waar hij opkomt tegen het stuksgewijze aanhalen der H. Schrift, zonder dat men let op den samenhang der verschillende onderdeelen, m. a. w. op de analogia fidei, de leidende hoofdgedachte, die aan de verschillende teksten ten grondslag ligt, dan komt bij ons onwillekeurig de gedachte op: het feit, dat de H. Thomas zonder kennis van het Hebreeuwsch, alleen geleid door de analogia fidei catholicae tot dezelfde conclusie komt als Dr. Kuyper, voornamelijk door tekstcritiek en door zijn taalkennis, moet den Hoogleeraar wel een goeden indruk geven van de analogia fidei Romano-catholicae.

Hierop merken we aan.

1°. Dat de mensch het *donum integritatis*, m. a. w. de gaven boven zijn natuur, niet eerst *na* zijne schepping ontving; maar volgens het algemeen gevoelen der katholieke godgeleerden daarmede werd *geschapen*. Verondersteld dus, dat de mensch *zonder* die gaven een gebrekkig wezen ware geweest, dan was hij zulks *met* die gaven feitelijk niet. Derhalve kon ook in de zooeven genoemde veronderstelling het oordeel Gods: „En zie het was zeer goed" mede uitgaan over den mensch [1]).

Dat dit oordeel Gods uitsluitend uitging over de dingen volgens hun *natuurlijken* stand, en niet tevens over diezelfde dingen, voor zoover ze wellicht met een gave boven hun natuur verrijkt waren, beweert Dr. Kuyper zonder eenig bewijs. De aangehaalde tekstwoorden bewijzen betreffende het donum integritatis als buitennatuurlijke gave noch vóór noch tegen. Wij echter hebben van elders bewezen, dat het donum integritatis niet *per se* tot 's menschen natuur behoorde [2]).

2°. Ontkennen wij ten stelligste, dat de mensch, indien het Gode behaagd had, hem *zonder* dit donum integritatis te scheppen, een „gebrekkig" wezen zou zijn geweest, in den zin, waarin Dr. Kuyper dit bedoelt. Zeker, de mensch had dan een hoogere volmaaktheid gemist; maar hij had toch de volle menschelijke natuur bezeten. (Dr. Kuyper beweert toch niet, dat de mensch gelijk hij nu bestaat, geen mensch is, of dat hij ten minste een

---

[1]) Bij die woorden der H. Schrift: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona* (Gen. I, 31) merkt de H. Thomas op: „De singulis [dixit] *quod sunt bona*, quia singula quidem sunt suis naturis bona, simul autem omnia valde bona[sunt] propter ordinem universi, qui est ultima et nobilissima perfectio in rebus." *Contra Gent.* Lib. II, Cap. XLV.

[2]) „Gratia quippe Dei ibi magna erat — zegt ook de groote kerkvader Augustinus — ubi terrenum et animale corpus bestialem libidinem non habebat." Lib IV *Contra Julianum*, Cap. ult. Vgl. *De Civitate Dei*, Lib. XIII, Cap. XIII; en Lib. XI *De Genesi*, Cap. XXXI.

gedeelte van het menschelijk wezen mist, zoodat hij althans niet *volkomen* mensch is?)

De mensch zonder het donum integritatis geschapen, had derhalve de volmaaktheid bezeten, welke zijn natuur eischte, hij had *die* volkomenheid bezeten, welke het God behaagd had hem te geven, hij had volkomen aan Gods concept, aan Gods scheppingsplan beantwoord. Ook dan derhalve ware mede over hem, als deel van het geschapene, het oordeel Gods uitgegaan: „En zie het was zeer goed".

Of op welken titel was God verplicht een gebrek, dat uit de samenstelling van 's menschen natuur zelve voortvloeide, weg te nemen? Is God gehouden aan een hond verstand te geven, omdat het gemis van verstand een natuurlijk gebrek van den hond is? Is God niet vrij aan zijn schepsel een natuur te schenken gelijk Hem goeddunkt?

Doch, zoo zal men wellicht tegenwerpen, de mensch is een zedelijk wezen, en zonder het donum integritatis is de mensch toch zeer zwak ten opzichte van het zedelijk leven. Volgens velen uwer theologen had de mensch zonder dit donum integritatis op den duur de zedewet niet kunnen onderhouden, tenzij met een bizonderen bijstand Gods.

Wij antwoorden: is er iets ongerijmds in, aan te nemen, dat God een zeer zwakke zedelijke natuur schept, opdat die zwakke zedelijke natuur des te meer leve bij zijn ontferming en aldus des te meer hare afhankelijkheid van God gevoele? Ongerijmd zou het zijn aan te nemen, dat God een zedelijke natuur schiep, die tot elk zedelijk goed ten eenemale onbekwaam was; maar geenszins ongerijmd is de veronderstelling, dat God een zedelijke natuur in het leven roept, die slechts door zijn bizondere hulp en derhalve in buitengewone afhankelijkheid van Hem haar doel kan bereiken; mits die buitengewone hulp, zij het dan ook *remote*, in het bereik van zulk creatuur ligt [1]).

---

[1]) Ja, al zou die buitengewone hulp niet in 't bereik van 't

Kan God voor de schepping van zulk creatuur geen honderd en duizend redenen hebben? Wie zal de vrijmacht van God perken stellen? Wie zal bepalen, wat God past of niet past? Neen, al had God den mensch met denzelfden strijd tusschen geest en vleesch geschapen, als thans in hem aanwezig is, men had niet de minste reden tot klagen gehad; maar ook dan ware God te prijzen geweest. Het zijn de woorden van den H. Augustinus: „Etiamsi ignorantia et difficultas essent hominis primordia, non sic culpandus, sed potius laudandus esset Deus" [1]).

Om een dubbele reden dus gaat deze eerste objectie niet op: 1°. omdat de mensch *met* het donum integritatis werd *geschapen*; 2°. omdat, ook al ware hij *zonder* het donum integritatis in het leven geroepen, hij toch nog geen gebrekkig wezen had kunnen genoemd worden in den zin, dat er bij hem nog iets bij *moest*.

De tweede objectie luidt als volgt:

„Want of men nu al antwoordt, dat de mensch van al het overige schepsel daarin onderscheiden was, dat hem een redelijke natuur was ingeschapen, dat juist daarin voor hem het gevaar school, en dat juist deswege bij hem een middel van voorzorg moest worden aangebracht, hiermede vordert men niet. Dit zou zich nog eenigszins hooren laten, als dit „toevoegsel der oorspronkelijke gerechtigheid" den val voorkomen had. Maar dit was niet alzoo. Niettegenstaande den mensch deze „gouden teugel" in de hand was gegeven, is het *booze dier* toch doorgeslagen, en is den mensch tot een ongeluk geworden".

---

creatuur liggen, dan volgde er nog niets ongerijmds. Er zou alleen uit volgen, dat het creatuur op het oogenblik, dat het zonder die buitengewone hulp Gods de zedewet niet kon onderhouden, niet zou zondigen met tegen de zedewet te misdoen.

[1]) Lib. I *Retract.* Cap. IX. Terecht merkt Bellarminus bij deze woorden op: „At si justitia originalis [men houde hier de gewone spreekwijze van Bellarminus in het oog] naturalis esset, non potuisset homo sine ea creari, nisi Deus rem naturaliter mancam et imperfectam sponte condere voluisset, quod abhorrere videtur ab ejus sapientia et bonitate: *Dei enim perfecta sunt opera* (Deut. XXXII)".

Hierop antwoorden wij: 1°. het donum integritatis was geen vereischte, het *moest* niet worden aangebracht. En 2°. het „booze dier" is ondanks dit donum integritatis *niet* doorgeslagen. Het donum integritatis is den mensch gegeven, om den strijd te voorkomen van *den kant des vleesches*. Welnu, dien *heeft* het voorkomen. De eerste mensch is niet gevallen ten gevolge van de strijd des *vleesches*, maar van de zwakheid zijns *geestes;* zoolang de mensch het donum integritatis bezat, heeft hij ook den strijd niet gehad tusschen geest en vleesch. Eerst dan ontstond de strijd, als het donum integritatis hem tot straf der zonde was ontnomen. Het donum integritatis heeft dus zijn doel *niet* gemist. Deze tweede objectie slaat derhalve evenmin als de eerste.

De Hoogleeraar gaat voort:

„Nu geven we toe, dat te *kunnen* vallen onafscheidelijk is van den oorspronkelijken aard van het zedelijk leven, en in zooverre dan ook geen bewijs is voor de onvolkomenheid van Gods schepping. Dit zou het geval zijn, indien er in Gods raad geen voorziening ware geweest, om den mensch, indien hij zondaar werd, desniettemin te redden. Nu de val, krachtens den aard van het zedelijk leven, mogelijk moest worden gesteld, ligt alzoo in de macht der genade die onweerstandelijk den zondaar herstelt, en tot onverderfelijkheid leidt, een volkomen genoegzame rechtvaardiging van de oorspronkelijke schepping. Maar die Theodicee valt weg, indien we, ook waar de mogelijkheid van den val blijft, ons met Rome de schepping van 's menschen natuur zóó gebrekkig voorstellen, *dat er nog iets bij moest.* Zoo is 's menschen werk, maar niet het werk Gods. Bij ons is dit zoo, omdat wij bij hetgeen we bouwen, oprichten of tot stand brengen afhankelijk zijn van allerlei dingen, die niet in onze macht staan. Stoomdruk kan door ons niet tot zekere spanning worden opgevoerd, of het gevaar ontstaat dat de ketel springt, en daarom zijn *wij* dan verplicht er een veiligheidsklep op te zetten. Waren daarentegen stoom en druk van den ketel zóó in onze macht, dat we zulk springen onmogelijk konden maken, dan zou het aanbrengen van een veiligheidsklep belachelijk worden".

Hierop merken we aan: 1°. dat te *kunnen* vallen niet onafscheidelijk is van den aard van het zedelijk leven. Zedelijk leven is zeer goed mogelijk ook *zonder* de mogelijkheid van te vallen. Of is er geen zedelijk leven in God? Of is er geen zedelijk leven in de engelen des Hemels? En toch kan God niet vallen, en de engelen des hemels, althans volgens hun tegenwoordigen staat, evenmin. En 2°. geven wij gaarne toe, dat *kunnen* vallen, hoezeer een gebrek, nochtans geen bewijs is voor de onvolkomenheid van Gods schepping. God is vrij om aan zijn schepsel een natuur te geven gelijk *Hem* goeddunkt. En als het schepsel die natuur heeft, welke God het heeft toegedacht, is het volkomen, in zoover het is wat het wezen moet. Schept God een zedelijke natuur, die kan vallen, dan is die zedelijke natuur volkomen, hoezeer God een natuur kon scheppen, die zulk gebrek miste. En dit is niet alleen waar (gelijk Dr. Kuyper beweert), als er na den val „raad van voorziening is om het zondig schepsel te redden"; maar ook, als God besloten heeft het schepsel na den val niet te redden. Zoo geschiedde het met de engelen; voor hen bestond na den val geen redding meer, en toch waren zij volkomen wezens. Verder gaan we op de aangehaalde regelen niet in; want zij berusten weder op de valsche hypothesen, die wij reeds besproken hebben: 1°. dat de mensch zonder het donum integritatis een gebrekkig wezen zou zijn geweest, m. a. w. dat het bij zijn natuur bij *moest*; 2°. dat het gegeven werd als een soort veiligheidsklep, om den val te voorkomen; en 3°. dat het zijn doel heeft gemist.

Hetzelfde geldt voor de woorden, die de Hoogleeraar hierop volgen laat:

„God daarentegen is Schepper. Bij zijn scheppen is Hij van niets afhankelijk. Hij spreekt en het is er. Hij gebiedt en het staat er. En het staat er gelijk Hij het gewild heeft. En is het dan geen voorstelling, die aan de eere Gods te kort doet, om te zeggen, dat God, toen Hij den mensch zijn natuur schiep, die natuur zóó onvol-

doende, zóó gebrekkig, zóó ongenoegzaam had verordineerd, dat er, een ondenkbaar oogenblik na de schepping, nog iets aan zijn natuur moest worden toegevoegd, omgehangen, aangehaakt, ingedruppeld, of hoe men het noemen wil, maar toch altoos zoo, dat de natuur, die geschapen was, gevaar opleverde, en dat om dit gevaar af te te wenden, de veiligheidsklep er op moest gezet? Wat is dit anders dan het mechanische begrip aanwenden waar alleen het organische op zijn plaats is? En wat dan te denken van de volmaaktheid eens Scheppers, die niet alleen eerst gebrekkig schept, en daarna het gebrekkig geschapene van een veiligheidsmiddel voorziet, als onmiddellijk daarop de veiligheidsklep toch blijkt te falen, en in den val Gods voorzorge ijdel bleek? Dat de aard van het zedelijk leven breuke mogelijk stelt, en na die breuke mechanisch herstel vereischt, wordt natuurlijk voetstoots door ons toegegeven, maar hoe is het ooit goed te praten, dat, ook afgezien hiervan, in de schepping zelve, nog vóór den val, en zonder dien val te keeren of af te wenden, een mechanisch hulpmiddel tusschenbeide treedt, dat bij het geschapene bijkomt, en toch zijn doel mist?"

Dr. Kuyper gaat voort:

„Het eenige standpunt waarop zich voor deze voorstelling iets zeggen laat [1]), is het standpunt van hen, die achten dat onze menschelijke natuur niet anders kon geschapen zijn, dan in haar eersten aanvang van ontwikkeling. Stelt men toch, dat onze natuur bij haar schepping nog geen zweem van zedelijke kracht kon bezitten, omdat zedelijke kracht zich eerst van lieverleê door oefening ontwikkelt, dan ja, kan men zeggen, dat de oorspronkelijke mensch zedelijk zoo onbeschrijflijk zwak stond, dat steun van buiten noodig was, evenals men bij een pas opschietenden stengel een stokje zet, om dien stengel op te beuren. Zoo genomen, liet het zich dan ook, bij oppervlakkige

---

[1]) Dit is mogelijk waar voor de leer, welke Dr. Kuyper der Roomsche Kerk *toeschrijft*, maar welke de leer van de Roomsche Kerk niet is. De Roomsche Kerk leert volstrekt niet, dat de justitia praeternaturalis den mensch gegeven werd primario als een steun voor 't zedelijk leven, ofschoon die justitia practice een steun voor 't geestelijk leven *was*. Voor de *roomsche* leer is wel een ander standpunt te vinden: men vergelijke onze schets bl. 28.

beschouwing denken, dat God de Heere den mensch met zoo nietszeggenden aanvang van zedelijk leven schiep, dat dit zedelijk leven den steun van een riet of stokje behoefde, om te kunnen opschieten, en dit zou dan het mechanisch *bijvoegsel* zijn. Om twee redenen echter klopt dit niet. Vooreerst niet omdat de geheele voorstelling alsof wat God schiep, toch eerst van lieverlede uit een kiem ontwikkelen kon, met geheel de leer der schepping in strijd is. Adams lichaam is een voltooid, volwassen lichaam. Alle plant en dier is volwassen geschapen. En geheel hiermede in overeenstemming is het, dat ook 's menschen geestelijke natuur niet nog pas met haar ontwikkeling moest beginnen, maar geschapen was op haar normale sterkte. Adam was niet een idioot toen hij begon, maar voorzien van normale menschelijke wijsheid. En zoo ook, Adam was geen pas-beginnende op zedelijk gebied, maar geschapen in normale zedelijke sterkte en stond daarom in *oorspronkelijke gerechtigheid* en als vrij van alle abnormale ontwikkeling *heilig*. Iets wat volstrekt niet zeggen wilde, dat dit rijke normale zedelijke leven zich niet nog rijker ontplooien kon; maar wel, dat het van den aanvang af normaal was en alles in zich droeg wat het voor die rijker ontplooiing van noode had. Doch hierover nader.

En onze tweede bedenking is deze. Indien Adams zedelijk leven een steun van buiten had noodig gehad, dan had die steun in iets *andersoortigs* moeten bestaan. Dan had hem een engel moeten zijn toegevoegd om hem tegen satan te beveiligen of iets dergelijks. Maar „oorspronkelijke gerechtigheid" is geen steun van buiten, is niets andersoortigs, maar is juist datgene, waartoe hij bij normale ontwikkeling komen moest. De aard zelf „der oorspronkelijke gerechtigheid" verbiedt daarom ze als iets dat bij onze natuur komt op te vatten. „Gerechtigheid" is de eisch aan onze natuur gesteld, datgene, waarvoor ze de gegevens in zich bevat, het werk haar voorgesteld, het doel, waarnaar ook nu nog Gods kinderen jagen. En hoe wilt ge dan iets, dat uit 's menschen natuur moet opwassen, als iets dat van buiten komt, er aan toevoegen? Zou het zin hebben te zeggen: Hier is een kindeke nog klein en teer, maar God heeft er den volwassen mensch aan toegevoegd, als iets dat bij zijn natuur bij hoort?"

Alleen met deze laatste alinea hebben wij te rekenen; het overige bevat niets, wat op de katholieke leer betrekking heeft. De objectie komt derhalve hierop neer: „De aard der gerechtig-

heid verbiedt ze als iets, wat bij onze natuur (van buiten) bij komt, op te vatten; de gerechtigheid moet uit onze natuur *zelve* opkomen; gerechtigheid is datgene, waarvoor de natuur de gegevens in zich bevat". Wij beantwoorden deze opwerping met een kleine distinctie. Bedoelt de Hoogleeraar met *gerechtigheid* de natuurlijke (gelijk de oorspronkelijke gerechtigheid had *kunnen* geweest zijn), zeker dan heeft hij volkomen gelijk; voor *deze* gerechtigheid bevat de natuur alle gegevens in zich. Doch bedoelt hij met gerechtigheid de *buiten- en bovennatuurlijke* (gelijk de oorspronkelijke gerechtigheid *feitelijk geweest is*), dan bedriegt hij zich: voor *die* gerechtigheid bevat de natuur de gegevens *niet* in zich; de mensch kan ze alleen bezitten krachtens een qualitas, welke *ab extrinseco* bij zijn natuur bijkomt. De Hoogleeraar moet hier echter wèl de distinctie in het oog houden tusschen de *werken* der bovennatuurlijke gerechtigheid en die bovennatuurlijke gerechtigheid zelve; want de *werken* ook der *bovennatuurlijke* gerechtigheid komen uit de natuur zelve op, d. i. worden door de natuur *zelve* voortgebracht, maar *krachtens* de bovennatuurlijke qualitas, die aan de natuur is toegevoegd (vgl. bl. 39, noot 2).

Op de vraag van den Hoogleeraar, of het zin zou hebben te zeggen: „Hier is een kindeke nog klein en teer; maar God heeft er den volwassen mensch aan toegevoegd als iets, wat bij zijn natuur bijkomt", antwoorden wij natuurlijk ontkennend; doch wij begrijpen niet goed, wat dit met de katholieke leer uitstaande heeft; want 1°. leert de Katholieke Kerk niet, dat Adam bij zijn natuur een gerechtigen *mensch* [1]) bij kreeg; maar wel de *gerech-*

[1]) Dr. Kuyper verwart hier *substantia* met *accidens*. De Hoogleeraar levert in zijn gansche bespreking van het leerstuk der justitia originalis een nieuw bewijs voor de voortreffelijkheid van Paus Leo's aanmaning om toch aan de studeerenden een goede philosophische vorming te geven. Had Dr. Kuyper goede en zuivere noties van natura, essentia, substantia, accidens, proprium etc. men zou hem niet op zulke onlogische redeneeringen betrappen.

tigheid; gelijk men van een kindeke klein en teer, dat volwassen wordt, niet zegt, dat het een volwassen *mensch* heeft gekregen maar de *volwassenheid*; 2°. is de volwassenheid een eigenschap, die, althans bij normale ontwikkeling, *necessario* uit de natuur voortvloeit, terwijl de gerechtigheid, in zoover ze uit s' menschen *natuur* alleen kan voortkomen, er *contingenter* uit voortvloeit; 3°. omdat de Katholieke Kerk de gerechtigheid slechts in zóóverre als iets van buiten bijkomends beschouwt, als ze *buiten- en bovennatuurlijk* is; wanneer bijv. een kindje klein en teer, door een wonder, eens tien maal zoo groot werd als een gewoon volwassen mensch, dan zou men met recht zeggen, dat *die* volwassenheid aan het kind van buiten was toegekomen.

Het lust ons niet, de redeneering van Dr. Kuyper nog verder te ontleden; wij wijzen er slechts op, hoe de Hoogleeraar, die tot dusverre het woord „oorspronkelijke gerechtigheid" in den oneigenlijken zin gebruikt had voor het donum integritatis (het voorrecht, dat den strijd tusschen geest en vleesch wegnam), nu opeens dit woord tevens gebruikt voor de gerechtigheid in den eigenlijken zin. Zijn geheele redeneering is dus een puur sophisme. Zij strijdt met den regel van 't syllogisme: „Terminus esto triplex". De Hoogleeraar zondigt door een term te veel, omdat hij het woord „oorspronkelijke gerechtigheid" gebruikt in tweevoudigen zin.

Dr. Kuyper gaat met zijne objecties voort *(De Heraut* van 19 Januari):

„De zoo gewichtige vraag, of de „oorspronkelijke gerechtigheid" in Adam natuurlijk of bovennatuurlijk was, d. i. tot zijn natuur behoorde of wel bij zijn natuur bijkwam, hangt in den diepsten grond saam met uw belijdenis omtrent het wezen der zonde. Bellarminus, de vaardige Roomsche polemist, die dit leerstuk van Roomsche zijde het degelijkst bepleit heeft, komt er telkens op terug, dat de verleiding tot zonde eigenlijk in den aard van *onze natuur* ligt. Zoo zegt hij in hoofdst. VII van zijn werk *De gratia primi hominis* o. m. dit: „De begeerlijkheid van het vleesch is thans wel een straf voor de zonde,

maar voor den mensch in zijn natuurlijken staat zou ongetwijfeld deze toestand *natuurlijk* geweest zijn, niet als zeker *goed* van zijn natuur, maar als een *gebrek*, ja, als een zekere *krankheid* van zijn natuur, *die uit de gesteldheid der materie voortvloeide*". Hiermeê is nu niet bedoeld, dat God Adam aldus gebrekkig in het leven riep. Integendeel, juist opdat dit gebrekkige zou voorkomen worden, ontving hij er de „oorspronkelijke gerechtigheid" bij; en in dien zin genomen erkent Bellarminus zelf, dat die „oorspronkelijke gerechtigheid" *natuurlijk* kan genoemd worden (Zie cap. V). Maar als ge u deze bijkomende gave wegdenkt, en u den mensch voorstelt, gelijk hij zou geweest zijn, indien God hem in het Paradijs geplaatst had enkel voorzien van wat zijn natuur hem aanbracht, dan zou, krachtens den aard van al [1]) het stoffelijke, het vleesch in hem tegen den geest begeerd hebben, met zekere overhelling om de neiging van het vleesch te volgen. Hier nu ligt in, dat God tegenover de stof niet vrij was; dat de stof van nature zekere macht tegenover God bezit; en dat God, besloten hebbende om den mensch uit stof en geest, of wilt ge uit lichaam en ziel, op te bouwen, dit niet anders kon doen, dan op een wijze die de kiem der zonde in zijn natuur opnam".

Deze objectie heeft dit merkwaardigs, dat de Hoogleeraar er de leer van Bellarminus vrij juist in weergeeft (behalve dat hij er één klein woordje tusschen voegt, hetwelk den zin van Bellarminus' woorden merkelijk wijzigt). Deze voorstelling stemt dan ook niet volkomen overeen met de voorstelling, die Dr. Kuyper in *De Heraut* van 12 Januari (dus een week vroeger) van het katholieke leerstuk gaf. *Dáár* heette het, dat het donum integritatis eerst *na* de schepping werd gegeven; *hier* blijkt, dat volgens de roomsche leer Adam *met* het donum integritatis in 't leven werd geroepen. Of neemt de Hoogleeraar wellicht verschil aan tusschen *in het leven roepen* en *scheppen?* Doch, geeft Dr. Kuyper hier Bellarminus' leer vrij juist weer, hij trekt er een gansch verkeerde gevolgtrekking uit; want uit die leer volgt volstrekt

[1]) Dit woordje *al* voegt Bellarminus er niet bij, hij schrijft eenvoudig: *ex conditione materiae*, d. w. z. de materie, gelijk God ze schiep, uit den aard van *die* materie volgde *per se* de strijd.

niet, dat God tegenover de stof niet vrij was, of dat „de stof van nature zekere macht tegenover God bezit" enz. Hooren wij echter eerst de argumenten, met welke de Hoogleeraar dit laatste zoekt te bewijzen, hij schrijft:

„Had toch God de Heere 's menschen natuur zóó kunnen scheppen, dat er *geen* nadere voorziening bij noodig was, dan zou zijn *volmaaktheid* als Schepper dit geëischt hebben. Een schepsel, dat geheel af en in zich zelf volkomen is, zoodat er niets bij hoeft, staat uiteraard hooger dan een schepsel, waarbij zeker hulpverband moet worden aangelegd. Feitelijk nu schiep, naar Bellarminus' voorstelling, God den mensch in zulk een natuur, dat aan die natuur een gebrek was: een gebrek, dat door een bijkomend hulpmiddel onschadelijk moest worden gemaakt. Dit nu kon in God geen willekeur geweest zijn. Had Hij den mensch met een natuur *zonder* gebrek, en waar dus niets bij hoefde, kunnen scheppen, zoo zou zijn majesteit dit geëischt hebben. Dat Hij dat niet deed, is alzoo alleen daaruit te verklaren, dat God het niet konde. En dat God het niet kon, schortte niet aan zijn wil of toeleg, maar aan *de stof*. Er was in de stof, waaruit 's menschen lichaam geformeerd werd, iets, waardoor dit belet werd. Bellarminus spreekt dit zelf uit: „Het zou niet *krachtens*, maar *tegen* de bedoeling van den Schepper geweest zijn" (cap. 7). Nu triomfeert God toch. Belet de geaardheid van de stof, en dus van het vleesch, de schepping van een menschelijke natuur *zonder gebrek* of zonder *krankheid* (defectus et morbus naturae), God overkomt dat gebrek, door alsnu aan deze gebrekkige natuur iets buitennatuurlijks in „de oorspronkelijke gerechtigheid" toe te voegen, en hierdoor *is* het kwaad gestuit. Maar het feit blijft dan toch, dat er in de stof, en dus ook in het vleesch, een macht tegenover den geest staat, die het voor God als Schepper onmogelijk maakte, aan den mensch een natuur in te scheppen, die zonder gebrek of krankheid zou zijn. De natuur des menschen zonder meer, zou struikelen; nu krijgt ze een kruk en struikelt niet. Maar dat die kruk noodig was, en dat de natuurlijke beenen den mensch niet tot loopen bekwaamden, lag aan de onmacht waarin God verkeerde, om een wezen te scheppen uit stof en geest, waarin de stof niet haar tegenstrijdige werking deed".

Dr. Kuyper gaat hier weder van de valsche veronderstelling uit, dat de mensch, wanneer hij zonder het donum integritatis

geschapen ware, een onvolkomen schepsel ware geweest, zoodat er bij den mensch iets had bij *gemoeten*. Hetgeen wij echter zoo absoluut mogelijk ontkennen. Nog eens: had God den mensch *zonder* het donum integritatis in het leven geroepen, dus *met* den strijd tusschen geest en vleesch, dan was de mensch toch een volkomen schepsel geweest in dien zin, dat hij volkomen aan Gods scheppingsplan had beantwoord. Wil Dr. Kuyper den strijd tusschen geest en vleesch een gebrek noemen, wij hebben daar vrede mee, mits hij dat gebrek niet late gelden als een bewijs voor de onvolkomenheid der menschelijke natuur. Dat God zulk gebrek *kan* verhelpen, daaruit volgt nog op geen titel, dat God *gehouden* is zulks te doen.

Een voorbeeld. De Hoogleeraar heeft zoo straks beweerd, dat *kunnen vallen* een gebrek is. Zeer waar. Ook heeft hij beweerd, dat dit gebrek geen bewijs is voor de onvolkomenheid van Gods schepping. Eveneens volkomen waar. Nu zal hij zonder twijfel óók toegeven, dat God dit gebrek zeer goed had kunnen voorkomen. De engelen bijv. zijn thans bevestigd in het goed, zij kunnen niet meer vallen; had God ze aldus niet kunnen scheppen? Wie zal het durven ontkennen? God heeft het nochtans niet gedaan.

Alzoo: *kunnen vallen* was een gebrek, dat uit de natuur der engelen voortvloeide, dat God had *kunnen* voorkomen en dat Hij toch feitelijk *niet* voorkwam. Wie zal nu durven beweren, dat God *gehouden* was dit gebrek te voorkomen, terwijl Hij het niet heeft *gedaan?*

Doch, was God niet gehouden een gebrek, dat uit de natuur der *engelen* voortvloeide, te voorkomen, op welken titel dan was Hij gehouden een gebrek te voorkomen, dat voortvloeide uit *'s menschen* natuur? Wanneer wij dus beweren, dat de strijd tusschen geest en vleesch een gebrek is, dat *per se* voortvloeit uit 's menschen natuur, bewijst dit niets tegen de macht van God; het bewijst volstrekt niet, dat God niet anders *kon;* het bewijst alleen, dat God de bloote menschelijke natuur nu eenmaal

zóó en niet anders heeft *willen* samenstellen. Hij heeft twee tot zekere hoogte strijdige elementen aan elkander *willen* verbinden. Hij heeft den geest des menschen *willen* verbinden aan een materie, gelijk ze *feitelijk* in den mensch is; eene materie, die God zelf geschapen heeft, die Hij ook anders had *kunnen* scheppen, maar die Hij feitelijk zóó heeft *willen* scheppen en niet anders. Dit eenmaal vooropgezet, is het onmogelijk en kan zelfs Gods almacht niet beletten, dat er niet *per se* strijd bestaat tusschen die twee elementen van 's menschen natuur. De zinnelijke begeerten zijn nu eenmaal per se niet immer in harmonie met de orde des geestes. Als dit nu onmacht is, dan is het ook onmacht, dat God geen vierkanten cirkel kan maken. Alleen *die* onmacht volgt uit de roomsche leer. Daarenboven, nu God de materie zóó heeft geschapen, dat ze uit haren aard oorzaak is van strijd, weet Hij ze nog zóó volkomen aan zijne inzichten te onderwerpen, dat Hij den mensch *feitelijk* schept *zonder* strijd. In de katholieke leer wordt derhalve de almacht Gods schitterend gehandhaafd, doch in de leer van Dr. Kuyper wordt Gods vrijmacht en souvereiniteit aan den kant gezet; er wordt aan God in gedecreteerd, dat Hij geen natuur mag scheppen, waarin strijd heerscht tusschen geest en vleesch; dat Hij *gehouden* is zulk gebrek te voorkomen. Deinst Dr. Kuyper, hij die steeds zóó voor de souvereiniteit Gods ijvert, voor deze conclusie niet terug? Ze volgt toch logisch uit zijn leer.

De woorden, welke aan Bellarminus worden toegeschreven, dat de strijd tusschen geest en vleesch in den mensch, in puris naturalibus constitutus, bestaan zou hebben *tegen* de bedoeling Gods, heeft Bellarminus nooit geschreven. Er zou uit volgen, dat God eigenlijk geïntendeerd zou hebben, dat de strijd niet bestond en dat deze nu ondanks die intentie van God toch zou bestaan hebben. Bellarminus echter zegt alleen, dat God den strijd niet *intendeerde*, God intendeerde slechts de samenkoppeling van twee tot zekere hoogte strijdige naturen; hieruit volgde

indirect, en dus in zekeren zin buiten de intentie Gods om, de strijd. Er staat dan ook in het Latijn niet: *contra* intentionem Dei, gelijk Dr. Kuyper het doet voorkomen; maar: *praeter* (een klein woordje brengt dikwijls een merkelijke wijziging in den zin). Men kan niet zeggen, dat God de concupiscentia, d. w. z. den strijd tusschen geest en vleesch *schiep*. God schiep twee elementen, die beiden in hun sfeer *goed* waren, maar uit wier samenkoppeling de strijd voortvloeide of, liever gezegd, *zou* voortvloeien; want God *voorkwam* den strijd. Hij *schiep* (wij leggen nadruk op dit woord, want Dr. Kuyper laat het telkens voorkomen, dat de mensch met de concupiscentia werd geschapen) nog eens dan, God *schiep* den mensch *zonder* strijd. En wijl de mensch het voorrecht, waardoor die strijd voorkomen werd, door zijn schuld heeft verloren, is deze feitelijk voortgekomen uit de zonde [1]).

Na deze uiteenzetting zal de lezer het ongemotiveerde inzien van hetgeen Dr. Kuyper op de zoo straks aangehaalde woorden volgen laat:

„Zoo ziet men, hoe diep deze tegenstelling in geheel de belijdenis der waarheid ingrijpt. In de stof komt op deze wijze een macht tegenover God te staan, en krachtens deze noodzakelijke strijdigheid die in het vleesch tegen den geest ligt, ontsluit zich in de stof de fontein der zonde. Voor zooveel zijn natuur aangaat, is de mensch derhalve een gebrekkig wezen, nog wel niet met zoude, maar toch

---

[1]) Men zou op de bovenaangehaalde objectie ook eenvoudig het volgende kunnen antwoorden: volgens de roomsche leer *schiep* God den mensch feitelijk *zonder* het gebrek der concupiscentie; van onmacht kan dus nooit kwestie zijn; de vraag is nu maar, of het voorrecht, waardoor de strijd was opgeheven, den mensch gegeven was als *deel* van zijn wezen, of als complementum, als toegift *boven* zijne natuur. Is het eerste waar, dan is de mensch, nu hij dit voorrecht mist, een stuk van zijn wezen kwijt. Dr. Kuyper geeft zelf toe, dat dit ongerijmd is (vgl. bl. 53). Het andere is de leer der Roomsche Kerk.

met de verleiding, met zekere overhelling tot zonde in zich, en het is alleen door een bijkomend hulpmiddel, door een toegevoegd iets, door een kruk die hem onder de armen wordt gegeven, dat hij tegen dit gevaar beveiligd wordt. Want of men nu al zegt, dat de mensch deze „oorspronkelijke gerechtigheid" dan toch als iets eigens, als iets hem toebehoorends bezat, dat doet niets ter zake. Feit blijft het, dat ze buiten zijn natuur staat, en de beelden zelf die Bellarminus gebruikt van een „teugel" en een „kleed", toonen genoeg, dat hij zelf de „oorspronkelijke gerechtigheid" niet als een organisch deel van 's menschen aanzijn, maar als een *mechanisch bijkomend iets* beschouwt. Het zijn alzoo metterdaad de natuur der zonde en de almacht Gods die hier in geding komen. Wel niet de zonde zelve, maar de fontein der zonde, wordt hier niet in een berooving van het goede, maar in de inklevende hoedanigheid van *de materie* gezocht, en het is tegenover deze inklevende hoedanigheid van *de materie*, dat God machteloos staat. Niet machteloos in dien zin, alsof Hij het kwade niet te boven komt, maar wel machteloos voor wat aangaat het scheppen van een menschelijke natuur zonder gebrek. Twijfel is hier onmogelijk. Duidelijk spreekt Bellarminus het toch uit: „In niets dan zijn natuur genomen, zou de begeerlijkheid des vleesches voor Adam een zeker gebrek, een zekere krankheid geweest zijn, die voortvloeide uit de gesteldheid der materie". Of om zijn woorden in het Latijn hierbij te zetten: *Concupiscentia carnis... homini in puris naturalibus fuisset conditio naturalis, non quidem ut bonum aliquid naturae, sed ut defectus, et quasi morbus naturae, ex conditione materiae consequens* (Cap. 7. Ed. Rom. 1840. IV, p. 19*a*). Iets waarbij ter voorkoming van misverstand nog aan zij toegevoegd, dat Rome de eerste roerselen der begeerlijkheid niet als zonde beschouwt, maar de begeerlijkheid eerst tot zonde laat worden, als de mensch haar op eenigerlei wijze inwilligt".

In hoofdzaak zijn deze woorden door hetgeen wij tot hiertoe schreven al genoegzaam weerlegd. Wij merken hier alleen nog op: 1°. dat de Hoogleeraar ten onrechte de begeerlijkheid de *fontein* (gelijk straks *de kiem*) der zonde noemt. De zonde komt uit de begeerlijkheid niet op, de begeerlijkheid is alleen een

aanleiding tot zonde [1]), zij brengt de zonde zelve niet voort, de eigenlijke zonde zetelt formaliter alleen in den redelijken wil; 2°. verwart de Hoogleeraar weder de gerechtigheid in zoover ze natuurlijk en in zoover ze boven- en buitennatuurlijk is: alleen in dezen laatsten zin staat de gerechtigheid, ten minste als *qualitas*, buiten de principepen van 's menschen natuur (ik zeg als qualitas; want de *werken* ook der bovennatuurlijke gerechtigheid brengt de natuur zelve krachtens die bovennatuurlijke qualitas voort).

Waarom de Katholieke Kerk vasthoudt, dat de eerste roerselen der begeerte geen zonde zijn, heb ik reeds meermalen gezegd: de Katholieke Kerk erkent geen zedelijke orde en dus ook geen formeele zonde buiten den redelijken wil.

Uit al het voorgaande komt Dr. Kuyper tot het volgende besluit:

„Hoezeer dan ook de Gereformeerde kerken in de belijdenis van de mysteriën der Drieëenheid en van de Vleeschwording des Woords, zich verheugen in de overeenstemming met hetgeen ook nog de Roomsche kerk belijdt, zoodra het op de leer aangaande den mensch en de leer aangaande de zonde aankomt, staan ze lijnrecht tegen

---

[1]) Zeer schoon schrijft betreffende dit punt de op het gebied van dogmatiek helaas al te weinig gekende en gewaardeerde Doctor Zelantissimus, de H. Alphonsus Maria de Liguori: „Dieu ne pouvait créer l'homme avec ce qui incline *de soi même* au péché, comme c'eût été le cas, s'il l'avait créé avec une habitude vicieuse qui d'elle même porte au péché; mais il pouvait certainement le créér avec ce qui incline au péché *accidentellement*, c'est-à-dire par un effet de la condition de sa propre nature; autrement, Dieu aurait dû créér l'homme impeccable, puisque c'est aussi un défaut que d'être sujet au péché. La concupiscence n'incline pas par elle-même l'homme au péché; elle l'incline seulement au bien qui est convenable à la nature humaine pour la conservation de cette même nature, laquelle est composée d'âme et de corps; par conséquent, ce n'est pas par elle-même, mais seulement par accident et par une imperfection de la condition même de la nature humaine, que la concupiscence incline quelque fois au mal." *Oeuvres dogm. de St. Alph.* T. V, p. 472 (trad. du Père Jaques).

Rome over, en het is in de onderscheidene belijdenis omtrent den staat der rechtheid, dat dit verschil uitkomt en zijn oorsprong neemt. Wij ontkennen dat de tegenstelling tusschen vleesch en geest, tusschen ziel en lichaam van nature bestaat. Wij ontkennen dat in deze tegenstelling eene macht tegenover God stond, die Hem belette een menschelijke natuur, anders dan met een inklevend, en mechanisch te verhelpen, gebrek, te scheppen. Wij ontkennen dat de begeerlijkheid, als eerste roersel, wel een gebrek maar geen zonde zou zijn. En daarentegen houden wij staande, dat de zonde geestelijk, niet vleeschelijk of stoffelijk van aard is, haar oorsprong nemende noch in God noch in den mensch, maar in Satan, wien het lichaam en alle stoffelijke gestalte ontbreekt, en die als enkel geestelijk wezen bestond en nog bestaat. Wij belijden diensvolgens dat noch in de stof of in de materie, noch in het lichaam, noch in het vleesch, eene macht tegenover God stond, die God noodzaakte 's menschen natuur met een gebrek te scheppen en dat gebrek door een bijkomend iets te verhelpen. We belijden dat God veeleer onze menschelijke natuur in hooge volkomenheid, zonder eenig gebrek schiep, en dat onze tegenwoordige ellende niet daarin bestaat, dat we iets verloren, dat als aanhangsel bij onze natuur was bijgekomen, maar hierin, dat onze natuur zelve ontaard, van hare oorspronkelijke voortreffelijkheid beroofd, en verdorven is. We houden staande, dat deze voortreffelijke natuur niet onafhankelijk, maar afhankelijk geschapen was en daarom geen oogenblik in haar voortreffelijkheid volharden kon, zonder den band met de genade Gods (iets wat Rome ontkent), die in alle geestelijk schepsel, hij zij mensch of engel, in wat staat ook, nu en eeuwig, tot zijn natuur behoort en van die natuur onafscheidelijk is. En dit nu vatten we saam in de erkentenis, dat de mensch naar den beelde Gods was geschapen, en krachtens die schepping een natuur bezat, tot wier oorspronkelijke volkomenheid het behoorde, voor God in gerechtigheid te staan".

Dat de gereformeerde kerken in de belijdenis van de mysteriën der Drieëenheid en van de Vleeschwording des Woords zich verheugen over hetgeen *ook nog* de Roomsche Kerk belijdt, is ons niet helder. Dr. Kuyper zal toch niet vreezen, dat de Katholieke Kerk haar leer betreffende die punten ooit veranderen zal?

Gewoonlijk wordt ons ook van gereformeerde zijde „stagnatie" en „petrefactie" verweten, en insinueert Dr. Kuyper nu ineens het tegendeel? Nog eens, het is ons niet duidelijk.

Wat Dr. Kuyper verder ontkent en bevestigt, maakt niet veel indruk, zoolang de Hoogleeraar die ontkenningen en bevestigingen niet beter bewijst. Zegt hij: *wij* ontkennen, dat de tegenstelling tusschen geest en vleesch van nature bestaat; dan luidt ons antwoord: *wij* houden vast, dat die tegenstelling van nature *wel* bestaat, omdat dit zoo evident is als de dag: dierlijke neigingen zijn nu eenmaal niet altijd in harmonie met de zedelijke, en de mensch heeft beiden. Zegt de Hoogleeraar: *wij* ontkennen, dat in deze tegenstelling een macht tegenover God stond, die Hem belette een menschelijke natuur anders dan met een inklevend gebrek te scheppen; dan geven wij ten antwoord: *wij* houden vast, dat, wanneer God twee tegenstrijdige elementen aan elkander verbindt, zelfs zijn almacht niet kan verhinderen, dat er niet *per se* strijd tusschen die twee elementen bestaat; daaruit volgt echter geenszins, dat in die tegenstelling of strijd tusschen geest en vleesch een macht tegenover God staat, anders zou men even goed kunnen zeggen: „In de tegenstelling tusschen een vierkant en een cirkel staat een macht tegenover God, die Hem belet een vierkanten cirkel te scheppen". Ontkent de Hoogleeraar, dat de begeerlijkheid als eerste roersel een gebrek, maar geen zonde is; *wij* zeggen, dat wij dit voor vast en zeker houden. Verder houden wij *met* den Hoogleeraar staande, dat de zonde geestelijk en niet vleeschelijk of stoffelijk van aard is; juist daarom verwondert het ons ten zeerste, dat Dr. Kuyper de eerste roerselen der begeerlijkheid, afgezien van den redelijken wil, voor zondig houdt. Die eerste roerselen toch hebben hun oorsprong alleen in het vleesch, gaan geheel buiten den redelijken wil om. Men maakt zich derhalve aan een aperte contradictie schuldig, wanneer men van den eenen kant beweert, dat de zonde geestelijk van aard is, en van den anderen kant, dat de bewegingen

des vleesches, die geheel buiten den geest omgaan, zonde zijn. Wat de Hoogleeraar er tot verklaring van dien geestelijken aard der zonde bijvoegt, nl. dat zij haar oorsprong vindt in Satan, verstaan wij niet. Wij spreken op het oogenblik over *'s menschen* zonde, en van die zonde is niemand anders de formeele oorzaak dan de mensch *zelf*. Satan kan alleen tot zonde aanlokken, hij kan dus wel in oneigelijken zin *oorzaak* van s'menschen zonde genoemd worden; maar in den eigenlijken zin is het niemand anders dan de mensch.

Verder belijden ook wij, dat noch in de stof, noch in de materie, noch in het lichaam, noch in het vleesch een *macht* tegenover God stond, die Hem *noodzaakte* s'menschen natuur met een *gebrek* te scheppen en dat gebrek door een bijkomend iets te verhelpen; want: 1°. God kon den mensch scheppen *met* of *zonder* de concupiscentie; Hij *schiep* hem echter *zonder* dit gebrek; 2°. al had God den mensch *met* de concupiscentie geschapen, dan was Hij nog op *geen titel* gehouden dit gebrek te verhelpen (vgl. bl. 314).

Verder belijden ook wij, dat God onze menschelijke natuur in hooge volkomenheid schiep, doch niet zonder „eenig gebrek"; want, al was de *strijd tusschen geest en vleesch* opgeheven, toch kon de mensch nog *vallen;* en *te kunnen vallen* is óók een gebrek.

Ook houden wij met Dr. Kuyper staande, dat onze natuur zelve van haar oorspronkelijke voortreffelijkheid beroofd en bedorven is; immers de oorspronkelijke volmaaktheid, welke de natuur feitelijk bezat, ofschoon zij geen deel van het *wezen* der natuur uitmaakte, heeft zij verloren.

Bovenal houden wij met Dr. Kuyper vast (en dit mocht wel met een extra groote letter gedrukt worden, wijl de Hoogleeraar hier van een extraordinaire onbekendheid met de katholieke leer blijk geeft), dat deze voortreffelijke natuur niet onafhankelijk, maar afhankelijk geschapen was, en daarom geen oogenblik in hare voortreffelijkheid volharden kon, tenzij in verband met de genade Gods. De Hoogleeraar zegt, dat de Katholieke Kerk dit

ontkent. Hij zegt dit niet alleen in de aangehaalde regelen, maar ook nog op een andere plaats; hij schrijft daar:

„God schept den mensch naar zijn beeld, niet opdat in het Paradijs nu dat voortreffelijke wezen geëerd en aangebeden zou worden, en voorts God zou roemen, omdat Hij dien voortreffelijken mensch zoo uitnemend uit zijn Scheppershand had afgeleverd; maar heel anders schept God den mensch zoo voortreffelijk, omdat Hij als God zulk uitnemend instrument voor zich zelven noodig had; niet als ware Hij iets behoevende, maar overmits het Hem beliefd had, zichzelven alzoo te verheerlijken. Juist daarom hielden de Gereformeerden er tegenover Rome steeds aan vast, dat Adam ook in den staat der rechtheid bij genade leefde; niet natuurlijk bij ontfermende, maar bij onderhoudende genade, opdat er van het nemen van een zelfstandige positie tegenover God bij Adam geen oogenblik sprake zou zijn. Hij was creatuur, en moest creatuur blijven".

Volgens Dr. Kuyper dus leert Rome, dat de eerste mensch, zonder *genade* (en hij verstaat hier door *genade* wat wij de natuurlijke hulp Gods noemen, zonder welke geen schepsel kan blijven bestaan noch minder werken) in zijn oorspronkelijke voortreffelijkheid kon volharden, hij was onafhankelijk van God, hij was dus een macht tegenover God!!

Het gebeurt wel eens meer, dat de Hoogleeraar een of andere meening zonder eenigen grond op rekening van de Katholieke Kerk stelt. Zoo noemde hij vroeger een uitdrukking in het gereformeerde huwelijksformulier, waarin min of meer geïnsinueerd wordt, dat het huwelijk uit den booze is, een overblijfsel van den roomschen zuurdeesem. Nu weet ieder, dat de Roomsche Kerk het huwelijk voor een sacrament erkent en de begeerlijkheid, voor zoover ze op wettige wijze in het huwelijk werkt, volstrekt niet zondig acht, terwijl de gereformeerden de begeerlijkheid *altijd* als zonde beschouwen, dus ook in het huwelijk. In zijn tractaat over de engelen legt de Hoogleeraar er bizonderen nadruk op, dat die godsgezanten „geschapen wezens" zijn, alsof het ooit in een katholiek brein ware opge-

komen, de engelen voor *ongeschapen* wezens aan te zien. Dan eens heet het, dat de Roomschen Adam's eerste zonde als een vleeschelijke beschouwen; een ander maal maken wij van de zonde iets positiefs. Den 31en Mei laatstleden verhaalde Dr. Kuyper zijnen lezers, dat volgens „de Roomschen" het aardsch paradijs ten hemel is opgenomen. De Hoogleeraar raadplege S. Thomas [1]) en vooral Bellarminus [2]), die de verschillende gevoelens der theologen betreffende dit punt aangeeft. Thans wordt ons niets meer of minder verweten, dan dat wij deïsten en dus feitelijk atheïsten zijn. Een schepsel, hoe voortreffelijk dan ook, zou kunnen bestaan onafhankelijk, d. i. zonder de hulp en bijstand van God? En dat zou Rome leeren? In géén roomsche theologie of philosophie is zulke ongerijmdheid te vinden; in iedere roomsche philosophie en theologie wordt uitdrukkelijk geleeraard, dat, gelijk geen schepsel tot bestaan kan *komen* door zichzelf, het evenmin door zichzelf kan *blijven* bestaan; in iedere roomsche theologie van eenige uitgebreidheid treft men den volgenden canon aan van het tweede concilie van Oranje gehouden ten jare 529: „Natura humana, etiamsi in illa integritate, in qua est condita, permaneret, *nullo modo seipsam, creatore suo non adjuvante, servaret*, unde, *cum sine Dei gratia salutem non posset custodire quam accepit* [3]), quomodo sine Dei gratia poterit reparare quod perdidit?"

Volgens de Katholieke Kerk had de mensch in den staat van oorspronkelijke gerechtigheid *op de eerste plaats* de natuurlijke hulp Gods noodig; deze hulp Gods noemt Dr. Kuyper *genade*, maar *wij* niet, omdat ze, hoewel niet op titel van verdienste toch op titel van natuur, bij den mensch behoort. Doch *behalve* die natuurlijke hulp Gods, zeggen wij, had de mensch

---

[1]) I, Q. CII, art. 1, ad 2 et 3; en II IIae, Q. CLXIV, art. 2, ad 5.

[2]) *De gratia primi hominis*, Cap. XII.

[3]) Bell. *De gratia primi hominis*, Cap. III; vgl. Hefele, *Conciliengeschichte*, Band II, S. 875.

nog bovendien de *bovennatuurlijke* hulp Gods noodig om in zijn bovennatuurlijken staat te volharden; die hulp is noch titulo meriti noch titulo naturae aan den mensch verschuldigd; en *deze* hulp noemen wij *genade*. De katholieke leer verschilt in dit punt van de gereformeerde dáárdoor, dat deze laatste puur pelagiaansch is, daar zij van genade spreekt, die tot de natuur behoort, terwijl de katholieke leer absoluut aan het Pelagianisme tegenover staat. En nu wete Dr. Kuyper bovendien, dat deze katholieke leer *fidei dogma* is, zoodat iemand, die deze leer niet houdt, eo ipso van de Katholieke Kerk is uitgesloten; want het concilie van Oranje is door de algemeene Kerk goedgekeurd en bekrachtigd.

Ten slotte poogt de Hoogleeraar nog ten overvloede de katholieke leer in een ongunstig daglicht te stellen door een paar vergelijkingen. Omdat de mensch geschapen is naar het beeld Gods, vergelijkt Dr. Kuyper den mensch bij een spiegel en God bij een spiegelmaker; hij schrijft:

„Wie een spiegel heeft af te leveren, moet dien afleveren in onbewolkte zuiverheid, zoodat de eigenaar er zijn beeld, zooveel als de natuur van het met kwik gedekte glas slechts even toelaat, volkomen in ziet afgekaatst. Later moge, uit wat oorzaak ook, het glas bersten krijgen, of het kwikzilver aanslaan, maar dit mag niet zoo zijn bij de aflevering. Bij de leverantie moet de spiegel in orde zijn, en mag er, om een volksterm te gebruiken, niets aan mankeeren. Dit voorcerst. Maar ook ten andere moet de afgeleverde spiegel gaaf zijn. Een afgeholpen gebrek blijft een gebrek. En wie een spiegel ontving, die wel zuiver spiegelde, maar waarvan een gedeelte onklaar was geweest, maar zóó, dat uiterst kunstig over dat onklare gedeelte een dun, fijn gepolijst stuk glas ware heengedekt, zou, zoodra hij dit merkte, weigeren dien spiegel aan te nemen. Of nu de spiegelmaker zulk een spiegel op bestelling voor een ander, of wel voor zich zelven, had gemaakt, brengt hierin uiteraard geen verandering. Ook aan een spiegel voor eigen gebruik zou hij, mits hij spiegelmaker met eere ware, den dubbelen eisch moeten stellen, 1°. dat hij er zijn beeld zóó zuiver in zien kon als de aard en natuur van het glas toeliet; en 2°. dat de spiegel deze werking deed,

zonder bijgeknutsel, door zuivere formatie, zóó dat het, om een fabrieksterm te bezigen, bekijks kon velen.

Welnu, juist zoo staat het hier. In de schepping des menschen maakt God voor zich zelven een spiegel, waarin Hij zijn eigen beeld aanschouwen wil, zóó zuiver als de aard van het creatuurlijke dit mogelijk maakt. Hij is daarbij niet, gelijk de spiegelmaker, afhankelijk van glas en kwikzilver, dat reeds bestaat, maar vormt zelf dat glas en kwik, naardat Hij het voor deze zijn schepping van noode heeft. En daarom nu zou deze schepping Gode onwaardig en mislukt zijn geweest, indien niet, zoodra Adam gereed was, God in Adam, als in een spiegel zuiverlijk de weerkaatsing van zijn eigen beeld had gezien. Dat zuivere, dat volkomene der weerkaatsing nu, drukken de kerken uit door te spreken van Adams scheppiug in „oorspronkelijke gerechtigheid". Dat deze afspiegeling en weerkaatsing *later* onzuiver kon worden, en geworden is, raakt een geheel andere quaestie, en heeft niets uitstaande met de volmaaktheid van het werk van den Schepper als zoodanig. Wat moet vastgehouden is alleen, dat op het oogenblik toen de mensch uit Gods scheppingshand voortkwam, er in den mensch datgene was, waarom God hem schiep, d. w. z. dat God er zuiverlijk zijn beeld in aanschouwde. Creatuurlijk, dat spreekt vanzelf, maar dan toch niet al die zuiverheid, die in het creatuurlijke bestaanbaar is. En nu ten audere. Het product van Gods schepping in den mensch, moest zuiverlijk werken, niet dank zij reparatie en bijgeknutsel, zoodat de mensch eigenlijk de weerkaatsing niet gaf, maar God door een hulpmiddel dat gebrek verhielp, gelijk Bellarminus het leert, maar zuiverlijk werken zonder eenig opplaksel of bijvoegsel. Had eenig schepsel beproefd zulk een resultaat te verkrijgen, en ware dit gebrekkig gebleven, dan laat het zich denken, dat God dit aangevuld en verbeterd had, maar het strijdt met de volkomenheid van den Schepper en met de gaafheid van het scheppingswerk, om zich God voor te stellen, als afleverend een eigenlijk ongaaf creatuur, dat Hij om het ongave onschadelijk te maken, voorzict van een omkleedsel of hulpveer. En uit dien hoofde is het, dat onze kerken niet slechts in Adam de „oorspronkelijke gerechtigheid" beleden, maar bovendien, tegenover Rome, staande hielden, dat deze „oorspronkelijke gerechtigheid" niet bij zijn natuur bijkwam, maar organisch met zijn natuur samenhing. Adam, om een ander beeld te

gebruiken, was in zijn oorspronkelijken staat, niet een rozenstruik zonder rozenknop, waar een ruiker met rozenknoppen aan was vastgebonden, maar een struik met knoppen die aan den struik hoorden. Zoo blijft het er bij, dat ook van den pas geschapen mensch geldt, dat God zag *dat hij zeer goed was* (Gen. 1 : 81), en voorts de uitspraak: *„God heeft den mensch recht gemaakt"*, die ons in Pred. 7 : 29 geboekt staat"

Een ieder, die het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid een weinig begrijpt, zal het antwoord reeds bij de hand hebben. Zeker, „wie een spiegel heeft af te leveren, moet dien afleveren in onbewolkte zuiverheid, zoodat de eigenaar er zijn beeld, zooveel als de natuur van het met kwik overdekte glas slechts even toelaat, volkomen in ziet afgekaatst". Gaarne geven wij dit toe. Wij zijn het ook eens met de toepassing der vergelijking: „Zoo ook moet de mensch het beeld Gods kunnen weergeven, zooveel als zijn natuur dit *even* toelaat". Doch (en hier ligt de cardo questionis) ook niet méér. Als een spiegelmaker een spiegel aflevert, die de natuurlijke gebreken heeft, welke aan iederen spiegel eigen zijn, bijv. dat men de beelden, welke deze weerkaatst, niet kan betasten, of dat zij niet kunnen spreken, of dat het glas breekbaar is en het kwik *kan* aanslaan, dan heeft niemand zich over dien spiegelmaker te beklagen en is de spiegel toch in zijn soort volkomen. Hetzelfde ware het geval geweest met den mensch, indien God hem in staat van pure natuur, *zonder* het donum integritatis had geschapen. Hij ware ook dan volkomen geweest in zijn soort en had Gods beeld kunnen weergeven, zooveel als zijn natuur op zich slechts *even* toeliet; God echter schonk hem gaven, waardoor hij Gods beeld nog op *volmaakter* wijze kon weergeven dan hij volgens zijn bloote natuur reeds vermocht. De Hoogleeraar gaat bij zijn vergelijking steeds van de valsche veronderstelling uit, dat het donum integritatis tot 's menschen natuur *per se* behoorde, m. a. w. een deel was van 's menschen essentie. Zoodat de mensch zonder dit donum

integritatis een onvolkomen schepsel ware. Wat de Hoogleeraar verder beweert, dat God in de schepping des menschen voor zich een spiegel maakte, waarin Hij zijn beeld wilde aanschouwen, voor zoover als de aard van het *creatuurlijke* dit mogelijk maakt, is een aperte ongerijmdheid. Er zou uit volgen, dat God geen volmaakter creatuur kon scheppen dan den mensch. De Hoogleeraar verwart hier *creatuur* in het *algemeen* met *menschelijk* creatuur.

Verder spreekt de Hoogleeraar in zijn vergelijking nog van *reparatie, opplaksel, bijgeknutsel, hulpveer* enz. *zonder al hetwelk de mensch de eigenlijke weerkaatsing niet gaf.* De Hoogleeraar verwart hier steeds de natureele met de supernatureele en praeternatureele gerechtigheid. Krachtens zijn natuur alleen kon de mensch alleen de *natureele* weerkaatsing geven van Gods beeld, maar niet *de praeter- en supernatureele.* Daarenboven heeft men zeker alle recht de justitia originalis te vergelijken met een *kleed* of *een teugel,* in zoover ze iets is, wat buiten de principen van 's menschen natuur staat; maar daarom gaat het nog niet aan, van *opplaksel* of *bijgeknutsel* te spreken, of gelijk de Hoogleeraar bl. 308 doet, te zeggen, dat zij is *ingedruppeld of aangehaakt.* Als een kristallen vaas schittert in het licht der zon en van alle kanten stralen schiet, dan is die schittering zonder twijfel iets, wat bij de natuur van 't kristal bijkomt, en toch zegt men niet, dat die glans een *opplaksel* is van het kristal of er is *bijgeknutseld, ingedruppeld* of *aangehaakt*; niemand ook zal den gloed van een gloeiend ijzer een *opplaksel* noemen. Zoo kan men ook de heiligmakende genade heel goed iets bij 's menschen natuur bijkomends noemen, zonder ze nu juist met een opplaksel of een bijgeknutsel te vergelijken. Het woord *reparatie* heeft in het geheel geen zin, want de Katholieke Kerk leert, dat de mensch ook zonder de dona praeternaturalia en supernaturalia als *menschelijk creatuur* volkomen was, en wat volkomen is, heeft geen reparatie noodig.

De laatste vergelijking, die de Hoogleeraar gebruikt, „van een rozenstruik, waaraan een ruiker van rozenknoppen is *vastgebonden*" is ook al minder gelukkig. Als men 's menschen natuur vergelijkt bij een rozenstruik en de werken zijner gerechtigheid bij de rozenknoppen, dan moet men, om de roomsche leer juist weer te geven, de vergelijking volgenderwijze toepassen: volgens haar *natuur* kon de rozenstruik natuurlijke rozen voortbrengen; maar nu heeft God aan de wortels der rozenstruik een bovennatuurlijke kwaliteit toegevoegd, waardoor *diezelfde* rozenstruik rozen voortbrengt van een *bovenaardsche* schoonheid en geur.

Wij besluiten met de woorden van den Hoogleeraar: „Zoo blijft het er bij, dat ook van den pas geschapen mensch geldt, dat God zag, *dat hij zeer goed was* [hetwelk God eigenlijk niet van den mensch *op zich*, maar van de schepping in haar geheel zeide, daarom moet hier *hij* veranderd worden in *het*], en voorts de uitspraak: *God heeft den mensch recht gemaakt*, die ons in Pred. VII, 29 geboekt staat". Want 1° gaf God den mensch een *natuur* zonder eenige vlek of zondige neiging, en 2° schiep God hem nog bovendien met een gerechtigheid *boven* zijn natuur.

Slaan wij, alvorens ons artikel te sluiten, nog even een vluchtigen blik op het katholieke leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid. Welk heerlijk licht werpt dit leerstuk op de schoone harmonie, waarin alle leerstukken der Katholieke Kerk zich vereenigen! Daar wij de genade als iets absoluut supernatureels beschouwen, volgt vooreerst de volstrekte gratuiteit der genade; vervolgens 's menschen volstrekte onmacht om ooit zonder genade Gods tot de zaligheid te komen; op de derde plaats heldert ons het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid op, hoe de mensch naar ziel en lichaam in slechteren toestand kwam, hoe zijn natuur gewond, bedorven werd, en hoe hij niettemin de volkomen menschelijke natuur behield. Op de vierde plaats komt in het leerstuk der oorspronkelijke gerechtigheid het dogma der

erfzonde tot zijn recht. Al was de justitia originalis een donum praeternaturale en supernaturale, toch stelde het verlies dier gerechtigheid de menschelijke natuur schuldig voor God. Zoo wordt tevens verklaard, hoe de ziel, die onmiddellijk door God wordt geschapen en uit Gods hand niet anders dan rein en zondeloos kan voortkomen, niettemin met zonde besmeurd het leven ziet; immers door hare vereeniging met het lichaam wordt zij deelgenoot aan de menschelijke natuur en derhalve ook deelachtig aan de schuld, welke die natuur aankleeft. Het verklaart het aanwezig zijn der concupiscentie. *Op zich zelve* een gevolg van 's menschen samenstelling uit geest en lichaam, is zij *feitelijk* het gevolg der zonde, daar tot straf der zonde de breidel, het beletsel der begeerlijkheid, van den mensch werd weggenomen. Zoo wordt overeengebracht, hoe de concupiscentie feitelijk een gevolg is der zonde, en hoe niettemin, ondanks het aanwezig blijven der begeerlijkheid, „niets doemwaardigs is in hen, die in Christus zijn". Ten slotte wordt door dit leerstuk duidelijk, hoe ten gevolge der erfzonde de mensch van den eenen kant alle bekwaamheid mist om de oorspronkelijke gerechtigheid terug te erlangen en tot de zaligheid te komen, ja zelfs zonder genade eenig werk te verrichten, dat verdienstelijk is voor den hemel, en hoe hij niettemin ontvankelijk blijft voor zedelijk goed, natuurlijke goede daden kan stellen en natuurlijke deugden kan bezitten. Zoo stemmen in het katholieke leerstuk rede en geloof treffend samen, omdat die katholieke leer voortkomt van denzelfden God, die ook de Schepper der rede is [1]).

TH. BENSDORP,
Congr. SS. Red.

---

[1]) In ons vorig artikel is een drukfout van eenig belang te verbeteren: op bl. 48 reg. 5 v. o. is in plaats van *beginsel* te lezen *begin*; er is daar spraak van het *initium fidei.*

DE MASSABIELLA-ROTS TE LOURDES TE MIDDEN DER TIJDSTROOMINGEN.

(Vervolg van bl. 156 vv.)

II. LOURDES EN ZIJNE GENEZINGEN.

> Tota pulchra es Maria, et *macula originalis non est in te.*
>
> Felix es, sacra Virgo Maria, et omni laude dignissima: quae *serpentis caput virgineo pede contrivisti.*

't Is als een sprookje!

Den Donderdag voor Vastenavond van 't jaar O. H. 1858 ging Bernadette, 't veertienjarig dochtertje van den armen daglooner Soubirous, Lourdes uit om hout te sprokkelen aan den oever der rivier. Haar zuster Maria en een buurmeisje vergezelden haar.

Bernadette was een klein zwak kind. Zij had weinig geleerd en kende alleen den rozenkrans. Dikwijls leed zij aan groote benauwdheden, maar zij verdroeg die, gelijk zoovele armen, die lijden zoo natuurlijk vinden, met geduld. Nevens de windselen der armoede vertoonde Bernadette der onschuld majesteit.

Zij naderde met hare gezellinnen een beekje, maar wijl zij de eenige was, die van moeder om heur zwakte kousen had gekregen, durfde zij dat beekje niet doorwaden. Bernadette riep nu zusje en vriendinnetje, die reeds aan de overzijde waren, toe, dat zij steenen in 't beekje zouden werpen, als voor een bruggetje. Maar de meisjes antwoordden: „Doe als wij en ga er blootsvoets door". Bernadette ging nu tegen een rotsklomp leunen om haar kousjes te kunnen uittrekken. 't Was omtrent den middag; en,

naar aloude gewoonte, luidden op dit oogenblik de Angelus-klokjes in alle dorpen der Pyrenaeën; en zweefden hunne tonen — huppelende door de dalen en valleien, en klaterende tegen de glooiingen der heuvelen en de hellingen der bergen — naar omhoog!

Bernadette hoorde nu plotseling een gedruisch als van een rukwind. Meenende, dat er een geduchte storm opstak, wilde zij terstond terugkeeren, toen zij ontwaarde, dat de populieren aan den oever der Gave niet de minste beweging vertoonden.

Bernadette was daarover verwonderd en dacht, dat zij zich vergist had. Zij wilde voortgaan heur kousjes uit te trekken, toen de onbekende wind zich weder liet hooren. Nauwelijks had Bernadette nu haar hoofd opgeheven om de oorzaak van 't geruisch te zoeken, of zij zonk — bij wat zij nu aanschouwde — op haar knieën neder.

Boven een spelonk, die zich in de rots van Massabiella bevond, en waarvóór de gezellinnen van Bernadette hout verzamelden, vertoonde zich, in een holte van den berg, een Vrouwe in een licht van weergaloozen glans. Dat licht deed de oogen van de in hemelsche verrukking verzonken Bernadette niet pijnlijk aan, zooals 't licht der zon, maar 't gloorde, ondanks de groote helderheid, zoo zachtkens als de morgenster. De Verschijning was van middelbare gestalte, en schoon als in de twintigste lente was heur wezen. De kinderlijkheid der jeugd, de onschuld der maagd en de liefde der moeder waren in haar vereenigd. Gehuld in een lang en slepend wit kleed met blauwe ceintuur, rustte de majestueuse gestalte met heur voeten, waarop de goudgele geestelijke roze bloeide, op een twijg van een wilden rozelaar. Heur saamgevouwen handen droegen den rozenkrans, ook weleer aan Sint-Dominicus vertoond, en melkwit waren de kralen. Bernadette nam in hare ontroering haar eigen rozenkrans in de linkerhand en met de rechter wilde zij 't kruisteeken maken. Zij beefde echter zóó, dat haar arm machteloos nederviel. De Verschijning maakte toen zelve 't teeken des

kruises, en Bernadette volgde dit verheven voorbeeld, als op onzichtbare wijze daartoe bewogen. Vervolgens bad het kind aan haar rozenhoedje.

Deze eerste Verschijning vertoefde ongeveer een kwartier bij Bernadette, waarna zij verdween.

De beide andere meisjes hadden Bernadette wel zien knielen, wat in 't land der Pyrenaeën niet ongewoon is; maar zij hadden niets van de Verschijning bespeurd. En Bernadette's moeder, de vrome vrouwe Soubirous, deelde, zonder 't te weten, de meening der materialistische geleerden, toen zij tegen haar dochter zeide: „Kom, kindlief, 't is verbeelding".

Toch levert deze eerste verschijning reeds elementen te over, die er hun, wien het begrip hallucinatie iets meer is dan een ijdele klank, op wijzen, dat deze verschijning geen verbeelding, zinsbedrog of hallucinatie kan zijn.

Waar wij in dit opstel Lourdes beschouwen te midden des *tijdstroomingen*, en in ons vorig artikel, naar onze bescheiden meening, genoegzaam hebben aangetoond, dat er waarlijk wel „meer dingen in den hemel en op aarde zijn, dan 's menschen schoolsche wijsheid meent", óók meer, dan 't materialisme erkent — achten wij het uilen naar Athene dragen, wanneer wij Bernadette's verschijningen nog tegen de materialistische hallucinatie-hypothese zouden verdedigen. De bestrijding van 't neo-occultisme, dat de satire, de Mephisto-lach is over een eeuw, die zich de materialistische proclameert, is van vrij wat belangrijker aard.

De hoogleeráar der geneeskunde, Prof. Dr. Imbert Gourbeyre, die dertig jaren lang stigmatisatie, extase en hallucinatie bestudeerde, meestal bij de personen zelf, heeft trouwens op meesterlijke wijze „les apparitions de Notre-Dame de Lourdes" tegenover de wetenschappelijke hallucinatie's der materialistische school verdedigd in zijn reeds vroeger genoemd werk: *La stigmatisation*,

l'extase divine et les miracles de Lourdes; réponse aux libres-penseurs [1]) (1894, Dl. II, Hoofdst. 21).

Later verscheen „la Femme", zooals de meisjes de Verschijning noemden, nog 17 maal aan Bernadette, die haar bij den tweeden keer, op Zondag Quinquagesima, met wijwater besproeide om de Verschijning te beproeven. Op 't hooren van Gods heiligen naam in 't formulier der bezwering werd juist het zoet gelaat der Vrouwe nog schooner omglansd. Bernadette bad weder het rozenhoedje, en ook bij de Verschijning gleden de witte kralen langs de blanke vingeren. Na 't rozenkrans-gebed verdween deze tweede Verschijning.

Bij de derde Verschijning *sprak* Bernadette met „la Femme", die haar liet beloven gedurende 15 dagen lang dagelijks te komen. Bij deze gelegenheid bemerkte Bernadette, die, als 't ware onwillekeurig, de Verschijning bestudeerde en bezag met vrome, vrouwelijke nieuwsgierigheid, dat steeds éerst het licht verscheen en dàn de Vrouwe, en dat aan 't einde der verschijning éerst de Vrouw verdween en daarna het licht.

Zoò was het ook op de latere dagen. Bij éene dier latere verschijningen, die van 23 Februari 1858, werd door de Vrouwe een *zending* aan Bernadette opgedragen, geuit in deze woorden: „En nu, mijne dochter, ga den priesters zeggen, dat het mijn wil is, dat men mij hier een kapel bouwe".

Twee dagen later, 25 Februari, moest Bernadette, op verzoek

---

[1]) Dit wetenschappelijk pleidooi vertaalde Justinus in zijn boek: *Lourdes in het licht der nieuwere wetenschap.* Beoordeelingen van Prof. Imbert's meesterwerk, dat door tijdschriften en bladen van de meest uiteenloopende richting in Frankrijk genoemd is een der merkwaardigste en meest doorwrochte geschriften der geheele 19e eeuw, gaven A. J. R. in *De Tijd* (in Sept. '94), en „Een medicus", in het Zondagsblad van *Het Centrum* (23 Sept. '95). — Men leze ook over 't hallucinatiebegrip de artikels van Rector Sprengers in *De Katholiek* van Mei en Juni 1896.

der Verschijning, achter in de spelonk der rots een weinig slijk opkrabben, *waardoor een fonteintje, daar niet te voren waargenomen, maar in zijn ontstaan door de Vrouwe aan Bernadette voorzegd, ontsprong!* Het uitstroomend straaltje vormde in den aanvang maar een zeer smal beekje, maar zes weken later tot op heden, na bijna veertig jaren, leverde en levert nog deze miraculeuze bron meer dan 100.000 L. water per dag!

Daar vond de eerste *genezing* plaats; die van het reeds voor 20 jaren door een ontploffing in een steengroef geheel verminkte en verzworen rechteroog van den steenhouwer Bourriëtte. Plotseling genas dit oog bij 't bestrijken met 't water der zooeven miraculeus ontwelde bron. Dr. Dozous, die het door de rotsstukken deerlijk gekwetste oog en aangezicht van den armen steenhouwer jaren had gekend, stond — welke twijfelaar hij ook wezen mocht — door deze genezing geroerd als van een grooten donder. Evenzoo Prof. Vergez van de faculteit der geneeskunde te Montpellier, die alle jaren naar de badplaatsen der Pyrenaeën ging.

Waardoor was Bourriëtte van misvorming en blindheid genezen?

Kon hij met zijn lichamelijk oog sinds 20 jaren geen aardsche voorwerpen onderscheiden; met zijn geestes-oog had hij wel 't verschil ontwaard tusschen de genezingen der aardsche geneesheeren en die van Christus, den Verwekker der dooden!

Zelfs nu *Bernadette*, de jonge maagd, zoo eenvoudig van geest, nog maar durfde *vermoeden*, dat „la Femme" de Hoog-Gebenedijde was; — was deze andere eenvoudige van geest, de ruwe, brave werkman bij de gratie van Sint-Joseph, reeds *overtuigd* tot in zijn ziele, dat hier de H. Moedermaagd in de rotsen van Massabiella was verschenen en de bron had doen ontspringen! Had Bernadette de Moeder des Heeren *gezien*, Bourriëtte had haar, zonder haar te mogen zien, *erkend!*

Erkend, nog eer de Verschijning zelve aan Bernadette zou verklaren: *„Ik ben de Onbevlekte-Ontvangenis!"*

Dit zeide de H. Maagd op den 25sten Maart 1858, den feestdag van Maria-Boodschap; — toen *duizenden* [1]) toeschouwers der verheven extase van Bernadette zich gelegerd hadden op de glooiingen en de klingen der heuvelen, om in plechtige stilte getuigen te zijn van dit eenig schouwspel: een panorama, herinnerende aan de prediking van Christus in Zijne Bergrede: „Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het rijk der hemelen".

Door deze treffende gebeurtenissen was, bij 't ontwaken uit den winterslaap, in 't kleine bergstadje der Pyrenaeën een groote opgewektheid der gemoederen ontstaan en een scherper afronding der verschillende karakters; volkomen de afwisselende, van vollen levenshumor tintelende tooneelen van een Shakespeare-drama waardig!

Wij allen kennen uit de meesterlijke beschrijving van Henri Lasserre dat heerlijke volksleven met zijn licht- en schaduwpartijen. Van Lasserre, die tientallen jaren geleden door 't Lourdes-water volledig genezen werd van een door twee der eerste Fransche oogartsen ongeneeslijk verklaarde blindheid [2]).

We zien ze weer voor onzen geest: de volksgroepen, die geloofden in de zending van Bernadette; — de geleerden van 't stadje, op wie het woord van Job toepasselijk was: „Och, of gij zweegt, opdat men u voor wijs zou kunnen houden" [3]); — den eerwaarden Peyramale, den vader van zijn volk, een kind van 't gezag; die met één woord zijn onrechtvaardig getergde parochianen van opstand tegen 't burgerlijk gezag terughield; — en den

---

[1]) Er waren soms 20,000 menschen bij Bernadette's extase tegenwoordig.

[2]) H. Lasserre, *Notre-Dame de Lourdes*. Deze wakkere kampioen der H. Maagd is tegenwoordig hoofdredacteur van *L'Univers*. De twee oogartsen heeten: Dr. Desmares en Dr. Giraud-Teulon.

[3]) Job, XIII, 5.

voorzichtigen bisschop van Tarbes, Mgr. Laurence, den Prins der Kerk, die biddend waakte voor de Bruid van Christus en heur smettelooze eer!

We zien ook de dragers van het burgerlijk gezag voor onze oogen rijzen: den prefect der Opper-Pyrenaeën; den burgemeester van Lourdes en den politie-commissaris Jacomet; met al de rumoerige tooneelen door hen veroorzaakt.

Zij allen zijn reeds ter ziele, en God heeft hen geoordeeld! Ook Bernadette, die later zuster Bernarda werd, stierf in een klooster in geur van heiligheid.

Maar wat nog krachtig *leeft*: dat zijn de grootsche bedevaarten, die haar veertig-jarig jubileum spoedig zullen vieren; en wier voorhoeden wij reeds tijdens de verschijningen aan Bernadette, rotsvast in geloof, zien optrekken naar de grot van Massabiella. Ook deze bedevaarten hebben moeilijke dagen gekend. Reeds in den eersten tijd ondervond de stroom van pelgrims belemmering. De notabelen van Lourdes, de mannen, die op de cultuurhoogte van hun tijd stonden en in Bernadette's verschijningen een aanslag op de beschaving zagen, hadden den minister van eeredienst weten te bewegen tot het uitvaardigen van een afkeuring over de bedevaarten. De prefect beval toen, dat men de grot berooven zou van al de ex-voto's, die spraken van ontvangen gratiën. Met een bijl vernielde de commissaris 't hek voor de grot en laadde de stukken op een kar. Den man, die den commissaris deze bijl geleend had, werden den volgenden dag beide voeten verpletterd, toen hij een balk liet vallen, dien hij op de schaafbank wilde leggen. En de dochter van den hoefsmid, die paard en kar verhuurd had, viel, mede op den volgenden dag, van een hooizolder en brak een ribbe [1]).

[1]) Zola verhaalt ook deze twee bekende feiten in zijn roman: *Lourdes*. Hij acht ze toeval.

Ondanks de tegenwerking van het burgerlijk en het zwijgend afwachten van het geestelijk gezag, waren de genezingen toch met den dag vermeerderd: een stervende zuigeling [1]) was na een koud bad in 't water der bron, in plaats van gestorven, hersteld (Bouhohorts, 18 Februari 1858); — groote, jarenoude, etterende wonden en zweren werden in enkele stonden tot breede litteekens gemaakt; — gezwellen en huidziekten verdwenen; — kreupelen en lammen stonden plotseling op en liepen; — dooven hoorden en blinden zagen als in de dagen van Jesus' wandeling op aarde!

28 Juli 1858 liet de bisschop zich hooren, en ook dit eerste openbare woord maande tot voorzichtigheid. Hij beval de oprichting eener bizondere commissie van deskundigen, die onder eede de genezingen moesten onderzoeken en den aard der verschijningen aan Bernadette grondig bestudeeren. Direct boden zich honderden aan om te verklaren, dat Bernadette tijdens de verschijningen als 't ware een hemelsche verandering onder aardsche vormen onderging [2]).

Eind September 1858 bracht verbetering in den toestand der grot van Massabiella. Napoleon III telegrafeerde toen, dat alle beperkende maatregelen, door zijn minister en zijn prefect ten opzichte van de grot en van de bedevaarten genomen, terstond moesten vervallen.

17 November daaropvolgend begon de geneeskundige commissie hare werkzaamheid.

En 18 Januari 1862 verklaarde Mgr. Laurence de verschijningen der Onbevlekte-Ontvangenis voor betrouwbaar en wekte

---

[1]) Zie *Annales de Lourdes* e. a. geschriften. Verslag dezer genezing van de doctoren Dozous en Vergez, hoogleeraar.

[2]) Het tweede deel van Prof. Imbert's geciteerd werk beschrijft zeer uitvoerig 't wetenschappelijk verschil tusschen de extase's der Heiligen en die der pathologie en van 't somnambulisme.

hij de geloovigen op tot den door de H. Maagd verlangden tempelbouw.

Bijna veertig jaren zijn vervlogen sinds de verschijningen der Hoog-Gebenedijde aan de arme jonkvrouw van Lourdes! De tempel, door de H. Maagd begeerd, is in marmer verrezen. In al dien tijd is de waarachtigheid van Maria's verschijning op de rots van Massabiella voor ons bewezen door tal van plotselinge en grootsche genezingen, wier aard zich zoo menigmaal niet stoorde aan de uitspraken der wetenschap, die wisselden met de tijden. Het is reeds voldoende het *plotselinge* dier genezingen van wonden en zweren, van beenbreuk en tumoren op te merken; en indachtig te zijn, dat bij zoovele dezer genezingen alle menschelijke hulpmiddelen der wetenschap reeds tevergeefs te baat genomen waren. Men behoeft overigens maar eenvoudig te vergelijken wat te Lourdes is geschied met wat de wetenschap vermag te *doen*, en *niet* met wat zij vermag te *theoretiseeren!* Studeeren toch mag dikwijls, naar het ons voorkwam, heeten: leeren op zijn hoede zijn tegenover de theorieën der wetenschap!

Bij de groote bovennatuurlijke verschijnselen van ons tijdvak — de Openbaringen van 't Heilig Hart; de verschijning op enkele plaatsen van de H. Maagd en de stigmatisatie, van blijkbaar divinen oorsprong, bij verschillende begenadigden [1]) — kwam nu van de rotsen van Massabiella te midden onzer eeuw van materialistisch ongeloof en occult bijgeloof een nieuw, drievoudig zielevraagstuk tot ons afgedaald.

Nieuw is dit vraagstuk eigenlijk niet, daar 't slechts een teedere volksbloeme te meer geldt in de eeuwenoude wondergaarde der Rosa mystica.

---

[1]) ± 15 in getal, o. w.: Marie de Moerl, Dorothea Visser, Isabelle Hendrickx, mevr. Miollis, Louise Lateau, Patrocinio, en ook nog enkele levenden.

Aan ons tijdvak werd dan een drievoudig vraagstuk voorgelegd:

1. Waren de verschijningen aan Bernadette van objectieven aard?

2. Vanwaar ontstond de bron, die bijna 40 jaar lang meer dan 100.000 L. water per dag levert?

3. Welke is de oorzaak der genezingen?

Het objectieve der verschijningen aan Bernadette werd door 't materialisme onzer eeuw *ontkend*; door 't occultisme van ons tijdvak voor *minstens mogelijk* verklaard.

Per analogiam diagnostiseerden de materialisten Bernadette voor hysterica of hallucinante, *zonder* haar te onderzoeken; alsof drie geneesheeren niet reeds op 31 Maart 1858, dus *tijdens de verschijningen*, het tegendeel geconstateerd hadden en wel *na persoonlijk onderzoek*!

De spiritistische geneesheeren zagen weer in Bernadette een medium, of minstens een somnambulieke natuur. Eigenaardig is het deze meeningen naast elkaar te bezien! Ontwijfelbaar toch heerscht er slechts een verschil in *graad* tusschen hypnotisme, somnambulisme en spiritisme [1]). Er is in elk geval *verwantschap*. En er bestaat *ook* verwantschap tusschen hysterie, hypnose en somnambulisme. Dit leeren zoowel de materialistische [2]) als de spiritistische doctoren.

En toch zeggen de eersten: de verschijningen aan Bernadette waren *niet* objectief; en de laatsten: 't is *mogelijk*, zelfs *waarschijnlijk*, wellicht *zeker*, dat deze verschijningen *reëel* geweest zijn.

---

[1]) Dit leeren du Prel, tal van kathol. geleerden (zie 't vorig art.) en ten opzichte van 't somnambulisme ook tal van materialistische doctoren.

[2]) B. v. Prof. Struempell: „Die *Hypnose* ist u. E. weiter Nichts als die *beabsichtigte künstliche Hervorrufung eines hysterischen Anfalls resp. einer hysterischen Psychose durch Suggestion*, d. h. durch Einwirkung bestimmter *Vorstellungen* auf den zu Hypnotisirenden" (wij cursiveeren ten deele). Later zegt hij: „*Denn hypnotisiren heisst hysterisch machen*" (wij cursiv). (Art. *Hysterie* in 't tweede deel van zijn *Lehrb. d. spez. Pathologie und Therapie.*)

Hun, die — hoewel niet-katholiek — toch in ernstigen zin 't vraagstuk van Lourdes *te midden onzer tijden* willen bestudeeren, zouden wij willen toeroepen: let niet zoozeer op de meeningen van geleerden en wetenschappelijke scholen, maar richt uw geestes-oog meer op de *historie* van Lourdes en haar...moraal!

Bij ons is geen schaduw van twijfel meer, dat werkelijk O. L. Vrouwe aan Bernadette is verschenen. Zelfs tal van spiritistische schrijvers zijn het objectieve dezer verschijningen toegedaan en eenigen bespraken over en weer de vraag, of de uitdrukking: „Je suis l'Immaculée-Conception" zou beteekenen: „Ik ben de Onbevlekt-Ontvangene" dan wel „de Onbevlekte-Ontvangenis".

Wij verstaan deze woorden der H. Maagd natuurlijk in den zin van 't dogma, maar vinden het toch eigenaardig, in *niet*-katholieke geschriften deze vraag, die de erkenning van 't objectieve feit der verschijningen in zich sluit, enkele malen te hebben zien bespreken.

Voor een wetenschappelijke verdediging van Bernadette's verschijningen tegenover de hallucinatie-hypothese van 't materialisme zorgde [1]), gelijk we reeds boven schreven, vooral Prof. Dr. Imbert Gourbeyre, de hoogleeraar der geneeskunde. We wezen er toen tevens op, dat — waar nevens 't materialisme nog 't nieuw-occultisme welig tiert — het voor 't materialisme te veel eer zou zijn die verdediging hier nog eens in den treure te geven. Het materialisme meent, dat *hallucinatie's* des noods de wereld zelfs in *moreelen* zin zouden kunnen *verbeteren;* en dat geweldige omwentelingen der historie zouden kunnen worden veroorzaakt door louter zinsbedrog, door een spel der verbeelding. Ons dunkt, dat de hallucinatie's der ziekenzalen en krankzinnigengestichten wel anders leeren [2]).

[1]) O. a. schreef het Engelsche spiritistisch tijdschrift: *The unseen universe* (natuurlijk *niet* katholiek) in 1892 artikelen over: „The visions of Bernadette" en nam ze als objectief aan.

[2]) Vgl. de reeds aangehaalde artikels van Rector Sprengers in *De Kath.* van Mei en Juni 1896.

Geen enkele partij heeft op den duur in Bernadette een bedriegster gezien! Wij ontwaren hier weer de hand van God, die zóó Zijne wonderen doet, dat het begrip *bedrog* steeds valt buiten elken redelijken, menschelijken strijd over de opvatting Zijner daden.

De bron en haar miraculeus ontstaan was voor het materialisme (niet voor het occultisme) een nog lastiger vraagstuk. Allerlei ontoerekenbare meeningen uit vroeger dagen der Lourdes-geschiedenis gaan wij stilzwijgend voorbij; zij waren menschelijke dwalingen in de hitte van den hartstochtelijken strijd. Ook *hier* is geen bedrog. Hoe zou 't ook mogelijk zijn? Gelukkig *zoekt* ook niemand hier bedrog. Maar wat dan? We leven nu in 't wetenschappelijk tijdperk, waarin een opgeschroefd begrip van *suggestie* al wat wonder is in hemel en op aarde ons verklaren wil. Goed, suggestie! Maar wie of wat werd dan gesuggereerd om ons de bron te doen ontspringen? Het water, de rots, Bernadette of haar zoogenaamde hallucinatie? Zoo het materialisme nog aan iets meer geloofde dan aan louter stof, zouden wij in vollen ootmoed de suggestie van den „*berggeest*" uit het oude volksgeloof aanbevelen.

Wat eindelijk *de oorzaak der genezingen* betreft, het verschil in opvatting van haren oorsprong en aard werd, bij katholiek en niet-katholiek, sedert 1858 een wereldvraagstuk, niet het minst voor de wetenschap.

De strijd over de opvatting der grootsche genezingen te Lourdes loopt tusschen de katholieken en de materialisten en spiritisten [1]). Eigenlijk zouden wij, waar wij Lourdes te midden der tijdstroomingen beschouwen, alweder 't materialisme niet te veel eer moeten bewijzen. Maar ten opzichte der genezingen moeten wij het ons toch niet te gemakkelijk maken, wijl nu eenmaal —

[1]) *Spiritist* hier genomen in de beteekenis, die du Prel er aan geeft, dus *occultist* in den geheelen omvang van dit woord.

wat niet kan worden ontkend — de geneeskundige wetenschap in hoofdzaak materialistisch is.

We spreken reeds hier als ons bescheiden oordeel uit, dat de strijd over de opvatting der genezingen te Lourdes in de naaste toekomst wel zeker niet tot een voor allen bevredigende oplossing zal komen. Het vraagstuk toch wortelt niet zoozeer alleen op wetenschappelijk-geneeskundig terrein, dan wel tevens op wijsgeerig en theologisch gebied.

Naar onze opvatting berust het geheele probleem in eersten aanleg op het verschil in de meeningen over het wezen van den menschelijken geest, over de ziel!

Reeds tegenover 't *materialisme* blijkt dit duidelijk, zooals we straks zullen zien. In de eerste tijden na 1858 ontkende het krachtig opkomend materialistisch-pantheïsme, dat bijna overal bezit nam van de natuurwetenschappelijke leerstoelen der universiteiten, de genezingen van Lourdes. Zij waren bedrog, òf — op zijn best genomen — ontstaan uit het zelfbedrog der zoogenaamd genezenen.

Wat later — door de logica der feiten gedwongen tot een zwenking — zocht het materialisme de oorzaak der genezingen in de samenstelling van het water der bron, over wier wondervol ontstaan het liefst geheel en al niet sprak.

Het Lourdes-water bevatte echter geen vreemdsoortige bestanddeelen, en stond in hydrotherapeutisch opzicht op gelijke lijn met de gewone bronwateren. Toen zweeg het materialisme weer eenigen tijd over de genezingen te Lourdes, zelf overtuigd, dat het water der bron als *water* geen merkwaardige geneeskracht kon bezitten.

Maar in 't laatste decennium gordde het materialisme zich opnieuw ten strijde tegen Lourdes. Het oude, verlaten denkbeeld van het „zelfbedrog" en der „verbeelding" kwam opnieuw te voorschijn, maar nu „*wissenschaftlich begründet*".

In de laatste 25 jaren zijn vele pioniers der geneeskundige

wetenschap op moeitevolle en volhardende wijze, en — vergeleken met vroeger dagen — bepaald met reuzenschreden voortgedrongen in het donkere gebied der zenuwziekten. Men bemerkte, bij de edele pogingen der geneeskunde om 's menschen lijden te verzachten, spoedig, dat vooral voor een bepaalde groep van zenuwziekten — de „*Neurosen ohne bekannte anatomische Grundlage*" en wel bizonder de neurosen, die als hysterie en neurasthenie bekend staan, en de traumatische neurosen — de toepassing eener menschkundig gekozen psychische therapie onder bepaalde omstandigheden somtijds goede gevolgen kan hebben.

Deze psychische therapie vond en vindt nog haar culminatiepunt in het vroeger door de wetenschap veronachtzaamde magnetisme, dat, vooral door de baanbrekende werkzaamheid van den beroemden hoogleeraar Charcot, onder den Braid'schen naam van *hypnotisme* in de wetenschappelijke therapie werd ingevoerd.

Dat suggestie het eigenlijke hoofdelement der hypnose is, haalden wij reeds boven op gezag van een bekenden medischen hoogleeraar aan (zie noot 2 op bl. 339). En suggestie is eigenlijk: het *geloof* (in den geneesheer of hypnotiseur), dat gezond maakt.

De hypnotische suggestie heeft als geneesmiddel werkelijk beteekenis. In 't werk: *Die Bedeutung der hypnotischen Suggestion als Heilmittel; Gutachten und Heilberichte der hervorragendsten wissenschaftlichen Vertreter des Hypnotismus der Gegenwart* [1]), deelen tal van beroemde mannen hunne ondervinding op dit gebied mede. Maar uit al deze „Gutachten und Heilberichte" blijkt duidelijk, dat de suggestie in hoofdzaak alleen met kans op goed gevolg bij zenuwaandoeningen en zenuwziekten kan worden toegepast. De 26 geleerden, die in dit werk hun meening publiceeren, zijn trouwens bijna allen zenuwartsen en velen van hen hoogleeraar der zenuwziekten. Uit de nauwkeurige statistiek, die de doctoren Van Eeden en Van Renterghem voor dit werk

[1]) Herausgegeben von Dr. Groszmann (Berlin, Bong & Co., 1894).

inzonden, alsmede uit hun geschrift *Psychotherapie* (Paris, 1894) blijkt opnieuw, dat verbetering of genezing door suggestieve therapie werkelijk en nog al in behoorlijk percentage schijnen voor te komen bij de groote neurosen, zielsziekten, pijnen en neuralgieën, neuropathische toestanden en organische aandoeningen van het zenuwstelsel. Voorts worden soms goede resultaten verkregen bij *functioneele* stoornissen [1]), bij tal van gewone ziektevormen; dan nog bij chlorotische toestanden (bloedarmoede en hare gevolgen) en bij opwekking van gevoelloosheid voor operatie's.

Welnu, deze resultaten brachten er tal van doctoren toe op nieuw hun aandacht te schenken aan Lourdes en zijne genezingen. Men ontkende nu de genezingen niet meer, maar zocht de oorzaak in den zoogenaamden religieusen vorm van suggestie: „Het geloof heeft u gezond gemaakt".

Maar men zag over 't hoofd:

1°. Dat de genezingen te Lourdes, *zelfs die, waarvan de hypnose nog niet durft droomen ze te genezen, véélal plotseling* gebeuren, wat bij de psychische therapie maar betrekkelijk zeer zelden het geval is, zoodat deze meestal niet aan de lastige vraag van het „*post seu propter hoc?*" ten opzichte *harer* genezingen ontkomen kan. Deze vraag althans is *mogelijk*!

2°. Dat er waarlijk te Lourdes nog wel *andere* genezingen geschied zijn; zoodat 't materialisme, *dat vroeger alle genezingen ontkennen moest, ze tegenwoordig, hoewel veelal te goeder trouw, verplicht is te schiften!*

3°. Dat te Lourdes dikwijls *geen* genezingen geschieden, wanneer men ze volgens de elementen der suggestie *juist zou moeten verwachten.*

Bekend is in dit opzicht de proef in 't jaar 1890, waarvan Dr.

---

[1]) Men houde in 't oog, dat dit door de *voorstanders* der suggestieve therapie geleerd wordt. Er zijn *andere* uitspraken, ten deele ook van beroemde hoogleeraren, die minder gunstig luiden en zelfs een veroordeelend vonnis over deze geheele therapie vellen!

Boissarie, Prof. Imbert-Gourbeyre en Justinus verhalen; de proef, waarbij de zieken als geëlectriseerd werden door de grootsche suggestie, die ten tooneele werd gevoerd, maar waarbij tegen alle verwachting der doctoren en der duizenden pelgrims, die nooit zulk een overweldigend schouwspel hadden bijgewoond, *niemand* genezen werd [1]). Er was hier op uiterst geheimzinnige en maar enkelen bekende wijze, ter wille van tal van materialistische doctoren, die in 't bureau der geneeskundige commissie aanwezig waren, een kunstmatige opwinding met opzet verwekt. Maar niet aldus zou Christus, de Leeraar der moraal, ons toonen, hoe Hij, de Heer, Zijne wonderen doet!

We zeiden, dat er te Lourdes wel andere genezingen geschied zijn en nog heden plaats vinden, die buiten het kader der psychische therapie vallen. We moeten hier ter plaatse — omdat de geneeskunde dit feit niet toegeeft — er op wijzen, dat zij te goeder trouw handelt en dikwijls genoeg in hare meening door klemmende ziektegevallen versterkt wordt.

Wij herinneren ons zeer goed het merkwaardige geval, dat op 25 Mei 1895 in de Amsterdamsche universiteitskliniek meesterlijk werd gedemonstreerd. Het betrof een vrouw, bij wie de klassieke symptomen van een anatomische hersenafwijking aanwezig waren. In 't bizonder dacht men aan een tumor cerebri, een hersengezwel. Reeds enkele doctoren, o. w. erkend bekwame, hadden deze beteekenisvolle diagnose gesteld. Bij de demonstratie dacht ook, naar later uit aller verbazing bleek, niemand der bijna 170 studenten van de laatste studie-jaren anders, of hier was een klassiek geval van anatomisch hersenlijden, speciaal een hersengezwel. Door een paar oogenschijnlijke kleinigheden, die de demonstreerende hoogleeraar ons met opzet eerst aan 't

[1]) Zie deze proefneming verhaald in 't meermalen aangehaalde werk van Prof. Imbert (II, p. 489); en in Justinus': *Lourdes in het licht der nieuwere wetenschap* (bl. 197).

einde van zijn onderzoek in het klinisch beeld aanwees, bleek nu opeens tot aller grootste verwondering, dat hier waarschijnlijk een *hysterica* vertoond werd. Welnu, later bleek deze diagnose juist! En het gold hier een uitspraak tusschen leven en dood! Hier was een gevoel van hooge verantwoordelijkheid. Immers, zou men den schedel der patiente openen om te trachten haar in 't leven te houden? Ziehier een vraag van geen geringe beteekenis en die toch gesteld zou kunnen worden, als men bij deze hysterica een hersengezwel had aangenomen. Welnu, deze patiente was hysterica en zou dus door auto-suggestie en levendig vertrouwen *waarschijnlijk* geheel of gedeeltelijk hebben *kunnen* genezen. Neem nu aan: ze gaat naar Lourdes met attesten, waarin bekwame en gewetensvolle doctoren verklaren, dat de patiente een organisch hersenlijden heeft. Stel nog, dat ook de doctoren van 't bureau te Lourdes haar klassieke hersensymptomen zien en, evenals zoovele andere artsen, volkomen te goeder trouw, bij haar een anatomisch hersenlijden diagnostiseeren. Nu wordt patiente genezen, wat natuurlijk *mogelijk* is! Dan ware in *katholieken zin* een groot werk van *genade* verricht, omdat het in elk geval voorwaar geen kleinigheid is een hysterica, die zùlke verschijnselen vertoont, dat zij zeer nauw aan een hersengezwel herinneren, *plotseling* te genezen. En dit zou toch *kunnen* gebeuren. Maar *zeker* zou in het geval van *zulk* een genezing te Lourdes geen *groot mirakel* zijn geschied; en *toch* zou het als *zoodanig* te goeder trouw hebben gegolden in de *Annales de Lourdes*, en zelfs niet-katholieke geneesheeren zouden, óók volkomen te goeder trouw, hieraan hebben kunnen medewerken.

Met eenige voorliefde hebben wij dit geval vermeld en in zijne draagkracht besproken, omdat het de goede trouw en den wetenschappelijken ernst ongeschonden laat bij het materialisme, waar dit, ten minste op eerlijke wijze, het wonderdadige van de genezingen te Lourdes in twijfel trekt. *Immers kan de hysterie bijna alle andere ziekten als in een duidelijk*

spiegelbeeld vertoonen. We zeggen: *bijna* alle andere ziekten, want er zijn ook ziektevormen, die in of naar aanleiding van Lourdes genezen werden en die, evenals in alle vorige tijden, ook nog *heden ten dage* buiten de grenzen der wetenschappelijke geneeskunde staan [1]).

Een voorbeeld:

Te Oostakker in Vlaanderen is een navolging der Lourdes-grot gebouwd.

Hier gebeurde in 1875 't volgende.

Pieter de Rudder, een arbeider, viel in 1867 onder een bij het houthakken neervallenden boom. Zijn been brak en 3 artsen konden de fractuur niet herstellen. Het onderste stuk bommelde aan het bovendeel en de beide pijpbeenderen waren 3 centim. van elkander verschoven. Een groote, voortdurend etterende wond bleef maar constant aanwezig. Bij dezen treurigen stand van zaken werd Pieter 7 April 1875, dus na 8 jaar lijden, naar de grot vervoerd. De arme man bleef eenige minuten in stil gebed. En, zelfs spoediger, dan wij het schrijven kunnen, is hij genezen: beenbreuk hersteld, etterende wond door litteekens vervangen, Pieter staat zonder hulp op en volgt de oefeningen der andere pelgrims. Dr. Affenaer van Brugge begon te weenen; Pieters vrouw viel bijna in bezwijming; ook de omstanders weenden.

De genezene zag noch hoorde iets van wat rondom hem voorviel, en liep, verzonken in gebed, driemaal den heuvel om; terwijl thuis, te Jabbeke, zijn kinderen Sylvie en Auguste, van wie de laatste straks zijn vader voor 't eerst zijns levens zonder krukken zal zien wederkeeren uit de dorpskerk, voor 't beeld der Moedermaagd de voorspraak van Maria bij God inriepen. 9 Mei 1879 was de genezen vader te Lourdes in volmaakt gezonden toestand. Tegenwoordig is hij tuinman bij de burggravin Dubus.

---

[1]) Voor de genezingen gelieve men o. m. te raadplegen: *Annales de Lourdes.* 27 dln.; Prof. Dr. Imbert-Gourbeyre: *L'hypnotisme, Charcot et les miracles de Lourdes* (Hfdst. 27 van 't 2e dl. van zijn aangehaalde werk.); Dr. Boissarie: *Hist. médic.*; Mgr. Ricard: *La vraie Bernadette de Lourdes*; Justinus: *Lourdes in het licht der nieuwere wetenschap*; de geschriften van Dr. Moncoq, den bekenden schrijver over de transfusie van het bloed; enz.

Talrijke akten van vele doctoren kunnen van deze wonderdadige genezing worden overgelegd. Benevens de doctoren Jacques, Verriert, Affenaer en van Hoestenberghe heeft ook Dr. Boissarie — de president van 't geneeskundig bureau van contrôle te Lourdes, de schrijver van *Histoire médicale de Lourdes* en van *Lourdes depuis* 1858 *jusqu'à nos jours* — dit geval onderzocht en deze genezing, deze teedere volksbloem in den wonder-tuil van Maria, met de uiterste zorgvuldigheid behandeld. Uit alles besluit Dr. Boissarie, dat deze genezing merkwaardiger is dan die van tering of kanker [1]).

En terecht roept Prof. Imbert-Gourbeyre na de vermelding [2]) dezer genezing uit: „Il n'y a qu'à s'incliner devant le miracle à la lecture de pareils faits".

Het is te betreuren, dat de materialisten — wij bedoelen alleen hen, die eerlijk zijn in hun onderzoek — tegenover zulke feiten staande, ze als 't ware ziende blind moeten loochenen, en aldus, waar zij *vroeger alle* genezingen moesten *ontkennen*, deze *thans* moeten *schiften* met een *geheel willekeurige afbakening der grenzen.*

Niettemin zijn ze feiten, de genezingen van kwalen en gebreken, die nog nimmer in zóó korten tijd door eenig hypnotiseur genezen werden; als daar zijn: verschrikkelijke oogletsels, plotseling genezen; scrophuleuze zweren; caries; carcinoom van de borst (kanker); beenbreuken; malum Pottii; groote abscessen en uitgestrekte beenverzweringen; lupus enz. We noemen maar niet eens de honderden gevallen van jarenlange totale verlammingen, blindheid, doofheid enz. De eerste genezingen ontkent het materialisme en de laatste acht het gewone feiten.

Er zijn dan ook in de laatste jaren tal van stemmen uit geneeskundige kringen opgegaan om de ongemeene genezingen te erkennen [3]). Dit deed op royale wijze het bekende geneeskundig

---

[1]) *Histoire médicale,* p. 193 e. volg. Zie Justinus, in 't aangehaalde werk: bl. 81—84.

[2]) T. a. p. bl. 501 in Dl. II.

[3]) Deze namen, vooral van doctoren, die buiten het katholicisme staan, zijn op tal van plaatsen en in noten van dit artikel aangehaald.

tijdschrift van Engeland, *The Lancet*, welks redactie schreef: „Natuurlijke oorzaken, die het zelfde uitwerken als de zoogenaamde bovennatuurlijke, zullen later wel worden gevonden". Een geloof, waarmee men bergen kan verzetten! Eigenaardig is het ook, dat zelfs de beroemde, overleden hoogleeraar Charcot, de groote tegenstander van Lourdes, zelf zieken, die hij niet genezen kon, naar Lourdes zond, van wie o.m Pierre Delannoy zoo wondervol genezen terugkwam!

Van dezen lezen wij in de *Annalen der geneeskundige commissie te Lourdes* (van 30 Nov. en 30 Dec. 1889 en van 30 Jan. 1890) het volgende:

Pierre was een 12-jarige werkmansjongen uit Parijs. Hij leed aan ataxie, aan stoornissen in 't *juiste* uitvoeren van bewegingen der armen en beenen. Hij liep als een dronken man en voor zijn werk was hij totaal ongeschikt geraakt. Zestien doctoren van negen hospitalen onderzochten hem tusschen de jaren 1883 en 89 en gaven allen eensluidende, schriftelijke verklaringen. Onder deze geneesheeren was de zooeven genoemde zenuwarts Charcot, hoogleeraar te Parijs. In diens eigen hospitaal „la Salpétrière" werd Pierre 't laatst verpleegd. De artsen zeiden, dat het proces een organische ruggemergsaandoening was en wel, hoe jeugdig de patiënt ook zijn mocht, in de laatste periode. Geen enkele poging tot genezing hielp, zelfs niet de suggestie der hypnose, door prof. Charcot in hoogst eigen persoon herhaaldelijk beproefd. Hij was ongeneesbaar! 20 Augustus 1889 is Pieter te Lourdes!

Hij ligt in een draagstoel en wordt *niet* in 't water der bron gebracht! Bij den ommegang met het Allerheiligste smeekt 't jongetje den hemel om hulp! *Plotseling* gevoelt hij zich *volledig hersteld;* hij staat op en loopt op normale wijze! Hij *twijfelt zelf* aan zijn genezing, en om deze *kleinigheid* mochten de geleerden wel eens denken! Maar... hij *is* genezen! Prof. Dr. Petit, hoogleeraar der geneeskunde te Rennes, die de genezing bijwoonde, stelde de wetenschappelijke memorie op.

Daar ziet Charcot den genezene terugkeeren. De geneesheeren van 't Parijzer hospitaal telegrafeeren op 1 Sept. naar 't geneeskundig bureau te Lourdes: „Wij hebben Pierre Delannoy 4 maal

in deze week gezien. Wij zijn uiterst getroffen: hij loopt als een haas!"

Dr. Boissarie, president van 't bureau te Lourdes, zag den genezene in de volgende jaren te Lourdes als *drager* der zieken. Zóó uitte zich de poëzie van 't christendom bij een werkmansjongen van Parijs!

Lourdes had dan ook reeds zóó machtig Charcot aangegrepen, dat hij zelfs zijn theorieën herzag en wijzigde, om toch maar met een glimp van waarschijnlijkheid de mogelijkheid te betoogen van *plotselinge genezingen van groote, uitgestrekte wonden en zweren!* Hij *zag* die genezenen in zijn eigen hospitaal „la Salpétrière" om contrôle hunner genezing terugkeeren; en hij *wist*, dat de geneeskunde *dergelijke* genezingen *niet* verricht. Charcot maakte nu gebruik van de groep der vasomotorische en trophische huidneurosen, en zei, dat de te Lourdes plotseling genezen uitgestrekte wonden en zweren (ontkennen deed hij niet meer) *zenuw-wonden* waren. Hoe die *plotseling* kunnen genezen, vergat hij aan te toonen; noch minder kon hij die zelf *praktisch* genezen; en hij wist natuurlijk ook geen enkel voorbeeld van zulke grootsche en plotselinge genezingen, door andere doctoren verricht, aan te halen.

Charcot publiceerde deze denkbeelden in... Engeland. *Faith healing* is de titel van zijn werkje. Maar Prof. Imbert wist zijn collega ook over 't kanaal te achterhalen [1]). En Dr. Boissarie sommeerde Charcot in 1891 om verslag der waarnemingen te geven, die de hoogleeraar had opgedaan bij de ruim 50 zieken, die elk jaar uit zijn hospitaal „la Salpétrière" naar Lourdes gaan. Dr. Boissarie wist vooruit wat volgen moest. Erkenning van wondervolle genezingen òf een plechtig zwijgen. Prof. Charcot zweeg. Prof Imbert, gentleman in vorm en woord, vroeg het Charcot

---

[1]) T. a. p.: *L'hystérie. Les extases salpétriennes. — Les Salpétriens n'ont rien démontré. Richer et Legrand du Saulle. Louise Lateau et le dr. Bourneville. — L'hypnotisme. Charcot et les miracles de Lourdes* (T. II, p. 433—503). — Zie ook: Justinus, t. a. p. (bl. 202—205).

opnieuw. Nog anderen drongen aan. Charcot bleef zwijgen.

Van alle zijden heeft men dan in de laatste jaren getracht de ziekten, zelfs de meest buitengewone, te *hysteriseeren* of ten minste binnen algemeen neuropathische grenzen te houden, wanneer men moest erkennen, dat die ziekten te Lourdes genezen waren. Charcot zelf, die, gelijk wij boven reeds schreven, het magnetisme als hypnotisme in de therapie invoerde, ging hierbij voor. Van 't eene uiterste ging men nu in 't andere over: alles, wat niet te verklaren en ook niet te ontkennen viel, was hysterie, suggestie of hallucinatie. Boven de halve geneeskundige wetenschap, ja, boven een groot deel der wereldgeschiedenis en der beschaving rees statig de alles verlichtende ster der suggestie. Door de scholen van de Salpétrière en van Nancy werden de ziekten en zieken gehysteriseerd en gesuggereerd met zelfs de artsen er bij, die op hoog gezag vertrouwden, dat de ster der suggestie alles verlichten en verhelderen kon. De wonderen der Heiligen, hun extase's, hun stigmatisatie enz.; alles was suggestie! Evenzoo de gevallen van bezetenheid uit onze dagen; het vomeeren van allerlei vreemde voorwerpen enz.

Volgens Dr. Van Eeden (aangehaald door Justinus, bl. 208) heeft Charcot verklaard, dat hij wellicht nog niet de methode gevonden had, die op 't gebied der hypnose het meest geschikt is; en dat daaraan dan zijne minder goede uitkomsten tegenover die der collega's van Toulon (Fontan en Ségard) zouden kunnen toegeschreven worden.

En Charcot hypnotiseerde al jaren!

(Slot volgt.) A. C. A. Hoffman, *Theor.-Arts.*

ONTKENNING DER MORAAL.

I.

Onder dezen titel, die volgens de voorrede misschien „logisch niet te rechtvaardigen" is, maar die ons toch meer waarheid schijnt te bevatten dan de schrijver meent, heeft Dr. Jelgersma een vijftal artikelen, in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* verschenen, afzonderlijk uitgegeven.

In den vorm van eene critiek der denkbeelden van Stirner, Ibsen en Nietzsche, schrijft Dr. Jelgersma eigenlijk eene inleiding tot, en eene kleine lofrede op de evolutionistische moraal en tracht daarbij tevens aan te toonen, dat „bij een evolutionist, de kans, dat hij tot de ontkenning der moraal zal komen, geringer is dan bij een aanhanger der godsdienstige of wijsgeerige moraal" (bl. 180).

Al is het Darwinisme oud geworden, het daarmee samenhangend evolutionisme beweert nog jong en levensvatbaar te zijn. Het kan dus nuttig zijn, de waarde zijner meeningen op moreel gebied te onderzoeken. Het boekje van Dr. Jelgersma zal ons bij dit onderzoek leiden, en wij zullen de aanhalingen uit dit werk aangeven, maar wij wenschen niet alles, wat wij in de evolutionistische moraal onredelijk vinden, aan Dr. Jelgersma toe te schrijven. 't Is ons minder om polemiek, dan om eene bespreking der zaak te doen.

„De evolutionistische moraal gaat uit van de moreele gevoelingen als gegeven; ze tracht dit gegeven, dit waargenomen feit te ver-

klaren en stemt openlijk toe, dat hare taak zich daartoe beperkt" (bl. 178). Zij kiest dit uitgangspunt, omdat, volgens hare meening, noch de godsdienstige noch de abstract-wijsgeerige moraal in staat zijn te antwoorden „op de vraag, waarom ik *verplicht ben*" (bl. 12), en zij zelve zich evenmin bekwaam acht, dit *verplicht zijn* te verklaren. Het „zich verplicht gevoelen" meent zij te kunnen verklaren en acht zij een voldoenden grondslag voor de zedelijkheid.

't Is, dunkt ons, geen opbeurend verschijnsel aan 't einde eener eeuw, die zoo hoog de rechten der rede verheven heeft, de rede van den troon gestooten te zien in een rijk, waarin zij als vorstin geroepen was veel goeds te verrichten. Niet de rede, al of niet voorgelicht door het geloof, zal den wil voorhouden, wat hij verlangen moet of niet begeeren mag, maar het gevoel. En eigenlijk is 't ook nog niet 't gevoel, dat den wil leidt, maar 't is het gevoel, dat den mensch tot handelen aandrijft.

Zulke meeningen zijn o. i. aequivalent met eene volslagen „ontkenning der moraal".

Volgens het gewoon gezond verstand — en er is geen reden om dit „pour les beaux yeux de madame", van het evolutionisme namelijk, aan kant te zetten — is er geene moraal zonder verplichting en zonder vrijheid om die verplichting al of niet te vervullen. En waar eene verplichting bestaat, moet die, wil ze voor hem, die er door gebonden wordt, eenige waarde hebben, én bekend zijn én in haar bestaan redelijk verklaard kunnen worden.

Eene leer, die „ronduit toestemt niet in staat te zijn het bestaan eener volstrekte verplichting te bewijzen" (bl. 187), moet van moraal eigenlijk niet spreken.

Bij eenig nadenken dringt zich dan ook van zelve de vraag op, welke Dr. Jelgersma zich stelt: „Wat is de beteekenis van deze [evolutionistische] voorschriften en van hunne afleiding en verklaring? Immers wanneer er geene volstrekte verplichting is tot het nakomen daarvan, dan zijn ze volkomen zonder beteekenis voor hem, die zich *niet* verplicht gevoelt, deze voor-

schriften op te volgen; en voor hem, die zich daartoe verplicht gevoelt, ja voor hem zijn ze nutteloos. En overtollig zijn ze voor beide soorten van personen" (bl. 189). M. a. w.: het is geene moraal.

Dr. Jelgersma doet zijn best om de verpletterende critiek over de evolutionistische moraal, die hij zelf in de vraag en in de toelichting zoo helder en duidelijk neerschrijft, te ontzenuwen.

Hij noemt de vraag overtollig: „Wanneer het waar is, dat de groote meerderheid der leden eener maatschappij zich verplicht gevoelt, de voorschriften der moraal op te volgen — dit is iets anders dan het feitelijk opvolgen daarvan — dan kan men de vraag naar hun beteekenis boven en behalve de beteekenis die ze hebben als uitdrukking van een feitelijken toestand... vrij overtollig noemen" (t. a. p.).

En daarin zijn wij het volkomen met hem eens: indien werkelijk het gros der menschen zus of zoo gevoelt, en gevolg gevende aan dat gevoel handelt, zonder dat het van de eigenlijke verplichtingen iets afweet.... dan staan wij op het moreel standpunt van eene kudde schapen of een troep wilde paarden, en dan doet men 't best, over zulke moraal geen onbescheiden vragen te stellen.

Na het: de vraag is eigenlijk overtollig, volgt echter: „En dan moet toegestemd worden, dat de zedelijke voorschriften geen directe beteekenis hebben voor hen, die ontbloot zijn van plichtgevoel. Indirecte gevolgen voor hen hebben ze echter wel. Want wanneer deze personen, door zich niet aan die voorschriften te storen, het bestaan of het welzijn der maatschappij of van hare leden bedreigen, dan voelen èn maatschappij èn leden zich gerechtigd en verplicht tot zelfverdediging. Dit gevoel, dat ontstaan is als alle andere moreele gevoelingen, zal aanleiding geven tot daden, die dienen om gevaarlijke handelingen van deze personen zonder plichtgevoel te onderdrukken, hetzij om hen zelf onschadelijk te maken of te elimineeren" (t. a. p.).

Het is geen gelukkige zet van Dr. J. om met zulke redeneering de waarde der evolutionistische moraal voor de moreel-gevoelloozen in het licht te stellen. Want vooreerst blijven alle schurkenstreken en schanddaden, mits zij niet in conflict komen met „het bestaan en welzijn der maatschappij", buiten het kader der evolutionistische moraal en mogen dus door geen evolutionist veroordeeld worden, en ten tweede rechtvaardigt die leer het brutale geweld der maatschappij tegen een mensch, die zijne niet-maatschappelijke gevoelens op even evolutionistische wijze gekregen heeft als de leden dier maatschappij de hunne. De beteekenis der evolutionistische moraal is voor hem, die niet gevoelt als de rest, of schandelijk of onrechtvaardig.

Voor hem, die gevoelingen heeft als de meeste andere menschen, is die beteekenis weinig troostend.

„De verklaring der moreele voorschriften geeft den evolutionist vertrouwen in de redelijkheid zijner moreele overtuigingen en gevoelingen, en zal dus maken, dat hij zich zonder aarzelen aan hunne leiding overgeeft" (t. a. p.).

Er kan geen kwestie van zijn, dat de evolutionist „zich overgeeft" aan eene leiding; hij wordt door de gevoelingen, die hij langs den weg der ontwikkeling gekregen heeft, aangepakt en voortbewogen, en hij kan daarbij lijdelijk toezien, hoe hij door zijne gevoelingen op sleeptouw genomen wordt.

Dit volgt uit den aard en de ontwikkeling dier gevoelingen, zooals wij nu willen aantoonen.

II.

De theorie van de wordingsgeschiedenis der evolutionistische moraal leert ons de onmogelijkheid van haar bestaan kennen en ontzegt aan hare voorschriften alle aanspraak op redelijkheid, in dien zin nl., dat nimmer de rede deel had aan hare wording of stem kan hebben, waar een besluit moet genomen worden.

Daarom noemden wij „het vertrouwen in de redelijkheid zijner overtuiging" voor den evolutionist een mageren troost.

Deze moraal is „een op natuurlijke wijze ontstaan en op natuurlijke wijze veranderd, in vele opzichten nog zeer gebrekkig systeem van gevoelingen met daaruit afgeleide regels" (bl. 123); zij is „een voortbrengsel van dien strijd om het bestaan, welken men op het gebied der anorganische en der organische natuur overal kan waarnemen" (bl. 7).

De grond dier moraal moet gezocht worden „in de aangeboren en zich ontwikkeld hebbende moreele eigenschappen van den individueelen mensch" (bl. 177). Zoeken wij derhalve naar den oorsprong der moreele eigenschappen van den invidueelen mensch om later na te gaan, hoe we van die individueele moraal tot eene meer algemeene kunnen komen. Eene zoodanige geeft eenig recht om van *regels* te spreken. Van het woord *voorschriften* heeft men et pour cause eenigen afkeer.

De evolutionistische leer begint „met het ontstaan van het gevoel van plicht bij een of meer individuen te verklaren" (bl. 13), en de evolutionisten beginnen al aanstonds hier eene zekere handigheid aan den dag te leggen, door de woordjes „of meer" te gebruiken.

Zij moesten verklaren, hoe het gevoel van iets, waarvan het bestaan zoo problematisch heet, dat men het buiten de kwestie sluit, bij één individu ontstaat, en moesten daarna duidelijk uiteenzetten, hoe het gelijktijdig bij meer individuen te voorschijn treedt. Op die wijze slechts wordt het o. i. mogelijk ons te overtuigen, dat het feitelijk bij velen tegelijk voorkomen kan, iets wat vele niet-evolutionisten zoo vrij zijn niet te gelooven.

Wat hier intusschen van zij, het plichtgevoel van het individu ontstaat als volgt: „Wanneer onder den invloed eener korstondige maar sterke neiging gehandeld wordt in strijd met een voortdurende maar zwakke neiging, zal na de handeling de sterke neiging, waaraan voldaan is, niet langer gevoeld worden, de zwakkere daarentegen zal met onverminderde of vermeerderde kracht [waarom

vermeerderde en niet veeleer, juist wegens het niet bevredigen, verminderde?] blijven bestaan, en als iedere neiging, die onbevredigd blijft, een gevoel van onvoldaanheid en ontevredenheid te voorschijn roepen. De voorstelling van dit gevoel vóór de handeling zal werken als een prikkel tot het verrichten van daden, die in overeenstemming zijn met de zwakkere, maar voortdurende neiging. Dit is de kiem waaruit elk plichtsgevoel ontstaat" (bl. 13).

Hiertegen kan men veel inbrengen. 't Is even waarschijnlijk, dat, bij het volgen der sterke neiging, het gevoel van voldaanheid grooter moet zijn, en dat in een volgend geval de voorstelling der grootere voldoening ons wederom zal aanzetten om de sterkere neiging, ten spijt der zwakkere maar bestendigere, te bevredigen; — indien er niets hoogers bestaat dan neigingen en gevoelingen natuurlijk.

Buitendien is 't dikwijls mogelijk de zwakkere maar blijvende neiging te voldoen, nadat de sterke bevredigd is, en het resultaat der ontwikkeling loopt dan op nul uit.

Wijders is 't eigenlijk niet evolutionistisch van zwakke en sterke neigingen te spreken. Elke neiging is juist zoo zwak en zoo sterk, als ze op 't gegeven oogenblik en onder de gegeven omstandigheden moet zijn, en ze moet zoo zijn „op straffe van ondergang van individu en soort". Er kan dus slechts ééne neiging — 't zij met of zonder voorstelling — de overhand hebben op een of ander bepaald oogenblik, en volgens deze wordt „evolutionistisch" gehandeld.

Want, waar wij slechts met neigingen en gevoelingen te doen hebben, is vrijheid uitgesloten en is er voor geen wikken en wegen plaats. Het evolutionisme immers begint met vast te stellen, dat reeds vóór het ontstaan van het bewustzijn in alle levende wezens, op straffe van ondergang van individu en soort, zekere gewoonten van en prikkels tot handelen ontstaan, die dienen tot instandhouding van het leven. Na het optreden van het bewustzijn „noemt men die: neigingen of aandriften" (bl. 113). Neigingen zijn voor de evolutie-leer dus in het bewustzijn tegenwoordige, d. i.

gekende prikkels. Wijl nu de kennis den aard van het gekende niet verandert, blijven de prikkels, wat ze zijn in het leven, vóór het zoogenaamde optreden van het bewustzijn, namelijk een met noodzakelijkheid werkende aandrang tot handelen, voor welke geen vrijheid bestaat en waaraan geen overleg iets helpt. Evenzoo is het met de voldoening, welke op de handeling volgt, en die even noodzakelijk is als de handeling zelf.

De „voorstelling van dit gevoel vóór de handeling" kan, indien zij iets is, niets anders wezen dan eene voorstelling, die zoo onafscheidbaar het kenmerk der noodzakelijkheid draagt, als de handeling, de prikkel en de voldaanheid. Geheel anders zou het worden, indien met het bewustzijn — en dit moest dan een *redelijk* bewustzijn wezen — tevens de heerschappij over de aandriften en de redelijke kennis van feitelijk bestaande zedelijke verplichtingen.... „ontstond".

Maar hier zijn we bij een punt aangekomen, waar de evolutieleer den bekenden *salto mortale* maakt.

Zij maakt er vooral drie van dat soort: den eersten, waar wat niet leven is, leven voortbrengt; den tweeden, waar leven zonder zinnelijk gevoel en waarnemingsvermogen die beide doet ontstaan; en den derden, waar uit zinnelijke kennis zich geheel van zelf de redelijke kennis ontwikkelt. En of nu al ernstige mannen zeggen, dat we hier aan de grenzen van ons weten staan, en het toch in onze eeuw duidelijk moest zijn, dat men geen hypothesen door totaal onbekende zaken mag steunen, dat kan niet baten: de evolutie-leer heeft die sprongen, meent ze, noodig en.... ze maakt ze niet, maar zegt, dat ze die gemaakt heeft en er heelhuids is afgekomen. Credat Judaeus Apella.

Er kan van moreele neigingen in het individu weinig terecht komen; het plantje is dood in „de kiem", en „de grond" zinkt onder de voeten weg.

Veel minder kan dit het geval zijn, wanneer men dezelfde

neigingen bij *vele* individuen moet „ontwikkelen"; iets wat toch noodig is om daaruit *regels* af te leiden, die regels te formuleeren en als een moraal-codex den menschen voor te houden. Zijn die velen alleenloopende gezellen geweest, dan is er groote kans, dat de ontwikkelde neigingen zoo uit elkander zullen loopen, dat ze een collectivisme onmogelijk maken; zijn ze reeds gezellige wezens, dan hebben ze reeds gemeenschappelijke aandriften. En daar wij, evolutionistisch, met eenlingen — of met enkele paren? — moeten beginnen, en het niet aangaat, de gezelligheid als eigenschap van het eerste zich ontwikkelend leven te eischen, kunnen wij het niet best tot de regels van ons evolutionistisch wetboek brengen.

De zedeleer van het evolutionisme is consequent, wanneer ze beweert, dat volgens hare beginselen „de mogelijkheid gegeven [is] de verandelijkheid der moraal te begrijpen en aan den anderen kant [in te zien], hoe er toch in iedere maatschappij een systeem van regels kon ontstaan, tot wier nakoming nagenoeg alle leden dier maatschappij zich verplicht gevoelen" (bl. 7).

Hoe echter die theorie het met het gewone gezond verstand stelt, hetwelk ons zegt, dat hetgeen waar en goed is, waar en goed is voor mijn buurman, zoo goed als voor mij, en waar en goed gisteren evenzeer als heden en morgen — dat begrijpen wij niet.

In ons vaderland bezit het gros der menschen nog een moraal, die haar gezag aan de rede en het geloof ontleent — zoo aanstonds zullen we onderzoeken, of dat terecht of ten onrechte zoo is — die moraal schijnt dus bij ons aan de wet der ontwikkeling te beantwoorden, en de geleerden, vooral de evolutionisten, moesten, dunkt ons, deze moraal aanhangen uit vreeze van uit kracht der evolutie-leer geëlimineerd te worden of hun nimbus te verliezen.

III.

De aanhangers der evolutie-leer kunnen het, volgens het boekje van Dr. Jelgersma, met twee opvattingen der moraal niet vinden, noch met de godsdienstige noch met de abstract-wijsgeerige.

Onder deze laatste verstaat de schrijver eene opvatting, welke ontstond, „toen de wijsbegeerte zich onafhankelijk begon te maken van den godsdienst en diens fundament begon te ondermijnen [en men] de behoefte [gevoelde] ook aan de moraal diezelfde onafhankelijkheid en daarmede tegelijk een vasteren grondslag te geven" (bl. 4). Wat over deze wijsbegeerte gezegd wordt, wenschen wij te laten voor wat het is, maar wij moeten een woordje zeggen over eene andere wijsbegeerte, tot welke volgens Dr. J. „de metaphysisch-wijsgeerige moraal" (bl. 4, noot) behoort. Van deze moraal spreekt het boekje niet, „omdat van haar mutatis mutandis hetzelfde geldt als van de godsdienstige".

Toch is deze wijsbegeerte in staat om zonder „logische fout" te „concludeeren uit hetgeen *is* tot hetgeen *behoort* te zijn", en heeft ze volstrekt niet noodig „vooraf eene oplossing aan te nemen van het vraagstuk, waarvan eene oplossing gezocht wordt" (bl. 181). Daarbij is, zonder de waarheden dezer wijsbegeerte, de redelijkheid van het geloof een onding. Deze wijsbegeerte — wij raden hun, die er mee kennis wenschen te maken, de *Summa contra gentiles* van den H. Thomas ten zeerste aan — begint met het bestaan van een persoonlijken God te bewijzen. Hare argumenten ontleent zij aan de rede; niet aan die rede, die zich in zichzelve opsluit en „aus sich selbst heraus" de wereldorde wil opbouwen, maar aan die, welke door de zintuigelijke waarneming kennis krijgt van het buiten haar bestaande, en uit den aard harer eigen werkingen leert kennen, wat zij zelve is en van welk wezen zij een vermogen is. In dat wezen vindt zij een vrij begeervermogen naast het kenvermogen, en hare overtuiging, dat het ééne wezen de drager is van het kennen

zoowel als van het willen, blijft gevestigd zoowel op de zelfkennis als op de waarneming van hetgeen buiten haar in gelijksoortige wezens geschiedt. Vindt de rede, als gevolg van hare onderzoekingen en haar nadenken, dat het eigenlijk subject van verstand en wil een geestelijk wezen moet zijn, zij leert tevens met zekerheid kennen, dat in den mensch geest en stof tot een éénheid verbonden zijn. De rede maakt volstrekt geen „logische fout", wanneer zij, hetzij uit de onbestaanbaarheid eener reeks met een actueel oneindig aantal termen, hetzij uit de erkenning der niet-noodzakelijkheid van alles, wat stoffelijk is, hetzij uit de onmogelijkheid om beweging altoos door beweging te verklaren tot in 't oneindige toe, besluit tot het bestaan van een eerste wezen, een noodzakelijk wezen, eene eerste onbewogen oorzaak van alle beweging: wanneer zij m. a. w. God erkent.

De rede erkent daarmede tevens de betrekking van afhankelijkheid, waarin al het geschapene zich bevindt ten opzichte van den Schepper en, daar zij in de schepping de vrije daad erkent van den persoonlijken God, leidt zij uit die twee door haar erkende waarheden den dubbbelen plicht af om dien God te dienen en Hem dankbaar te zijn.

In den mensch erkent het verstand de redelijke en met vrijen wil begaafde natuur, en daar die natuur Gods schepping is, is het besluit gerechtigd, dat de mensch, afgezien van alle openbaring, volgens zijne redelijke natuur moet handelen. En ziedaar een tweeden grondslag van eene moraal: een grondslag, die zonder logische fouten kan gelegd worden. Het menschelijk geslacht groeit aan, maar het pasgeboren wicht eischt zorg en toewijding; de band tusschen man en vrouw moet hecht zijn, wil die toewijding niet ontbreken; daaruit volgen — want dat het zoo zoude zijn, moet mede in Gods scheppenden wil besloten zijn geweest — de plichten der familieleden jegens elkander. Op die wijze kan men, indien men tevens den mensch beschouwt als sociaal wezen, wat hij door zijne natuur en dus tengevolge van Gods wil is, ook de

voornaamste verplichtingen van den mensch jegens zijn evenmensch leeren kennen.

Den moraal-codex der tien geboden, die de naaste gevolgtrekkingen zijn uit dat eene groote gebod: „doe het goede en mijd het kwade", kan de mensch kennen zonder zich tot de openbaring te wenden en ... zonder „logische fouten" te maken; door op volkomen juiste wijze te besluiten uit wat *is* tot hetgeen *behoort te zijn* (bl. 181).

Moet men ook toegeven, dat de mensch niet altijd in staat is in moeielijke en ingewikkelde gevallen de tien hoofdregels der moraal toe te passen en hij dus daarin zonder eigen schuld kan dwalen, voor de eerste en naaste toepassingen gelooven wij, dat hij niet zal dwalen, indien hij niet opzettelijk de oogen sluit of zich laat verblinden.

Wat wij tot hiertoe ontwikkelden, verklaart o. i. veel beter dan het evolutionisme zulks doet, het zoogenaamde „zedelijk gevoel", dat in werkelijkheid eene redelijke kennis is van de eerste grondregels der moraal.

Een stap verder brengt ons tot de erkenning, dat ook de godsdienstige moraal niet zoo onlogisch is als de schrijver van „Ontkenning der moraal" schijnt te meenen.

Voor hem, die zedelijk overtuigd is, dat er een God, Schepper en Heer van al wat er is, bestaat, lijdt het geen twijfel, dat die God den mensch buiten en behalve zijne natuurlijke plichten nog andere plichten kan opleggen en hem ook de plichten, die uit zijne natuur volgen, duidelijker en beter geformuleerd kan mededeelen. Die mededeeling moet en kan tevens zoo zijn, dat de mensch haar als van goddelijken oorsprong kan herkennen, en dan brengt de kennis der voorschriften den plicht mede ze te volbrengen. Waar nu een leer zich voor de Openbaring uitgeeft, rust op den mensch de plicht om te onderzoeken, of zij het in werkelijkheid is, en dit eens uitgemaakt, is het zijn plicht zich aan hare voorschriften te onderwerpen.

Wij kunnen hetgeen wij terloops aanduidden niet breeder

ontwikkelen; wij zouden eene geheele demonstratio christiana en catholica moeten schrijven. Eene verwijzing naar apologetische werken en vooral naar de *Summa contra gentiles* moge volstaan.

Het heeft ons bevreemd, dat de schrijver van de „Ontkenning der moraal" — na ons (bl. 15) verzekerd te hebben, dat de evolutionistische theorieën „eene veel strengere zedelijkheid" leeren dan „de mannen van den godsdienst" en de „abstracte wijsgeeren", en met het oog op hetgeen hij aan het slot van zijn werk van plan was te zeggen, nl.: „dat bij een evolutionist de kans, dat hij tot de ontkenning der moraal zal komen, geringer is dan bij de aanhangers der godsdienstige of wijsgeerige moraal" (bl. 180) — zoo weinig vertrouwen toont in de toekomst van zijn systeem.

Van Ibsen immers heet het (bl. 81), dat deze bij monde van de hoofdpersonen zijner tooneelstukken „het anarchisme in de moraal" predikt.

Daarop volgt: „Het [is] werkelijk bedroevend te moeten constateeren, dat zulk een persoon .... door een groot aantal geestdriftige volgelingen en bewonderaars gevierd wordt, niet als een talentvol dramaturg, hetgeen hij is, maar als een der groote geesten van den tegenwoordigen tijd, als een voortreffelijk leeraar van zedelijkheid, naar wiens leeringen het een ieder past met eerbied te luisteren. Dit wijst op eene zekere mate van demoralisatie, van degeneratie zelfs, als men wil, die men niet anders kan beschouwen dan als een zeer bedenkelijk verschijnsel voor onzen tijd".

De schrijver moest dit, volgens evolutionistische beginselen, beschouwen als een verblijdend voorteeken van eene nieuwe ontwikkelings-phase in de moraal en tot het besluit komen, dat de anarchie, d. w. z. de „ontkenning der moraal', zoo ze niet reeds nu de korte inhoud der evolutionistische moraal is, zulks toch in de naaste toekomst blijkbaar zal worden.

Rolduc. J. M. L. Keuller.

NIEUWE UITGAVEN.

Praelectiones Dogmaticae, quas in Collegio Ditton-Hall habebat Christianus Pesch S. J. Tomus III^us (8°, 370 p. Fcs. 6, 25. Freiburg, Herder, 1896).

Het derde deel dezer uitvoerige Dogmatiek bevat de volgende verhandelingen: I. *De Deo Creante. De Peccato Originali. De Angelis.* II. *De Deo Fine ultimo. De Actibus humanis.* Alles, wat we bij de aankondiging der beide eerste deelen (*De Katholiek*, Dl. CVII, blz. 78, en Dl. CVIII, blz. 251) ten gunste van dit werk gezegd hebben, geldt zonder beperking ook van dit deel. Echt kerkelijke gezindheid en degelijke godgeleerde wetenschap sieren het. De schrijver heeft een benijdenswaardig talent om moeilijke punten, zonder veel omhaal van woorden, scherp en duidelijk uiteen te zetten, terwijl hij, waar het op bewijzen aankomt, genoeg zelfstandigheid bezit om argumenten, die op de keper beschouwd geen volle bewijskracht hebben, óf weg te laten, óf tot haar juiste waarde terug te brengen. Ook de typographische uitvoering helpt mee om het boek bruikbaar te maken. De schikking van den tekst met zijn talrijke afscheidingen en nieuwe regels, alsmede het oordeelkundig gebruik van cursief-letters, maken het overzien der stof gemakkelijk; zij bevorderen het juiste begrip en zijn tevens een steun voor het geheugen.

Ter nadere kenschetsing van dit derde deel, zij het mij geoorloofd enkele punten even aan te stippen.

Bij de leer over de schepping der stoffelijke wereld verdedigt P. Pesch o. a. de beide volgende stellingen: *Prop. XI. Mundus formatus non est per sexies vicenas quaternas horas. Prop. XII. Vocabulo „diei" in primo capite Genesis merito dicuntur respondere diuturnae temporis periodi, licet non periodi geologicae.*

De schepping der wereld is aan Adam geopenbaard in visioenen

en aan die visioenen beantwoordden in de werkelijkheid tijdperken van onbepaalden duur, tijdperken echter, die in zoooverre samenvielen, dat het vroegere tijdperk nog duurde, terwijl het volgende reeds lang begonnen was.

Waar over de schepping van den mensch gehandeld wordt, verwerpt schrijver met groote beslistheid de meening van Prof. Mivart en enkele andere katholieken, volgens welke een langzame vorming van het menschelijk lichaam langs den weg der evolutie niet in strijd zou zijn met de Openbaring. (Men zie over deze door de Kerk niet uitdrukkelijk veroordeelde, maar toch uiterst gewaagde opvatting: *De Katholiek*, Dl. C, blz. 408.)

De hoogst-gewichtige leerstukken over de oorspronkelijke rechtvaardigheid en over de erfzonde zijn met bijzondere zorg bewerkt, en de hoofdstukken daaraan gewijd, mogen uitmuntend heeten. De leer over de Engelen is beknopter, misschien op enkele punten wat al te kort behandeld. Degelijk wèl, maar toch m. i. te kort, is ook de bewijsvoering voor het leerstuk der Onbevlekte Ontvangenis. De verhandeling echter over den strijd, die aangaande deze leer in vroegere eeuwen bestaan heeft, is breedvoerig en m. i. zeer verdienstelijk. Wie zich intusschen over het ontstaan en den loop dier controvers een bevredigend oordeel wil vormen, leze behalve pater Pesch ook de verhandeling van Gutberlet (*Dogmatische Theologie von Dr. J. B. Heinrich, fortgeführt durch Dr. C. Gutberlet*, Band VII, S. 436 ff.). Over het gevoelen van den H. Thomas ten deze zegt P. Pesch: „Adhuc est quaestio disputata... Ut tamen dicam, quod sentio, mihi certum esse videtur S. Thomam negasse immaculatam Conceptionem eo sensu, quo postea ab Ecclesia definita est" (p. 170). Verder sluit Schrijver zich aan bij het oordeel, dat de geleerde en hoogst-verdienstelijke bezorgers der nieuwe uitgave van St. Bonaventura over den H. Thomas en andere groote Leeraars dier tijden in verband met de leer der Onbevlekte Ontvangenis geveld hebben. Wellicht is het sommigen onzer lezers aangenaam, dat oordeel hier althans ten deele afgedrukt te vinden.

„Concorditer quidem omnes [illius actatis Doctores] proclamabant principium S. Anselmi, quod matri Dei tribuenda sit „puritas, qua major sub Deo (Christo) nequit intelligi"; sed haesitabant in applicatione hujus principii ad specialem casum, scl. respectu peccati originalis. Et revera, habita ratione omnium circumstantiarum, haec

haesitatio tunc erat laude digna et quasi necessaria. Assertio enim hujus privilegii in occidentalibus terris videbatur nova; ecclesia nondum aliquid determinaverat de hac quaestione; eadem festum conceptionis B. Virginis potius videbatur tolerare in aliquibus locis quam approbare; praxis ecclesiae graecae et plures Patrum graecorum sententiae in occidente tunc non innotuerant; nondum eliquatae erant graves difficultates, quae ex universalitate tum peccati originalis tum redemptionis petitae objiciebantur; denique (et hoc summopere dignum est observatione) primi fautores festi Conceptionis et defensores hujus privilegii ita male hoc mysterium explicabant, veris falsa immiscebant et invalidis vel falsis rationibus confirmabant, ut eorum positionibus et piae sententiae sic intellectae jure contradicendum esset" (*Schol. in III Sent.* Dist. 3, a. 1, q. 1).

v. N.

VERZOEK.

In zijn tweede artikel over den *Spiegel der Volcomenheit*, in Dl. XCII van *De Katholiek* geplaatst, heeft Mgr. O. A. Spitzen eene korte beschrijving medegedeeld van een hem toebehoorend handschrift, waarin, behalve het werk van Henrik van Erp, o.a. ook een afschrift van Jan van Ruusbroec's tractaat *Van den vier Becoringhen* voorkomt. Deze codex is echter niet in handen gekomen van de firma Van Langenhuysen te Amsterdam, in wiens bezit de bibliotheek van Mgr. Spitzen is overgegaan. Niettegenstaande zeer ijverige nasporingen, is het mij niet mogen gelukken, te weten te komen, wat er van het handschrift geworden is. Ik wend mij derhalve thans tot de talrijke lezers van dit tijdschrift, wier studie zooveel punten van aanraking heeft met de Middelnederlandsche taal- en letterkunde, in de hoop er langs dezen weg achter te komen, waar de voor mij belangrijke codex thans berust. Iedere mededeeling desaangaande zal ik in dank aanvaarden.

Gent, Galgenberg 9. Prof. Dr. Willem de Vreese.

HET IGNORABIMUS VAN PROFESSOR EMILE DU BOIS-REYMOND.

Toen du Bois-Reymond den 14 Aug. 1872 te Leipzig zijne rede hield *Ueber die Grenzen des Naturerkennens*, schaamde hij zich bijna, gelijk hij later openlijk verklaarde, den Duitschen natuurvorschers „so abgestandenen Trunk zu schenken".

Spoedig bleek het, hoe onjuist de beroemde physioloog van Berlijn den wijsgeerigen toestand zijner omgeving beoordeeld had. Het *Ignorabimus*, waarmede hij zijne verhandeling besloot, werd feitelijk „zu einer Art von naturphilosophischem Schiboleth" [1]; er ontstond een ware „Ignorabimus-Streit". Zoo vond de spreker reden genoeg om op zijn: *Wij zullen het niet weten*, terug te komen en de voorgedragen denkbeelden nader te ontvouwen, bijzonder in eene verhandeling voor de Berlijnsche Academie van Wetenschappen, waar hij over *Die sieben Welträthsel* (8 Juli 1880), en nog in 1894, te Berlijn, waar hij over *Neo-Vitalismus* sprak.

Geesten, die naar een volledigen exodus der menschheid uit het materialisme haken, vinden bij de *Ignorabimus*-philosophie, omdat zij zoo negatief is, geen vrede. Evenwel heeft het vaak pittig woord van den Berlijnschen natuurvorscher ook voor gelooVige Christenen zijn beteekenis. Toen de materialisten den schrijver der *Untersuchungen über thierische Electricität*, van wien men geheel iets anders had verwacht. „den weg naar Damascus" zagen

[1]) Vgl. Du Bois-Reymond, *Die sieben Welträthsel; Reden*, Erste Folge, 1886, S. 382.

inslaan, toen hij zoo beslist optrad tegen de mechanische sufficientie, werd in sommige kringen het nadenken wakker, en zag men weder menig groot vraagstuk te berde gebracht, waarmede zij, die bij *stof* en *beweging* zwoeren, zich volstrekt het hoofd niet meer braken.

De denkbeelden, door du Bois-Reymond voorgedragen, behooren tot het gebied, waar natuurwetenschap en wijsbegeerte elkander naderen. Ook om deze reden zijn zij niet zonder actualiteit. Nog dit jaar hebben twee Nederlandsche geleerden, de heer Koster, hoogleeraar der ophthalmologie te Leiden, en de heer Bakhuis Roozeboom, hoogleeraar der chemie te Amsterdam [1]), in hunne Openingsrede eenige beschouwingen over het *Ignorabimus* gegeven, die wij aan het einde van ons artikel zullen vermelden.

Wij voor ons zullen trachten, den aard en de waarde van het *Ignorabimus* iets nader te verklaren, opdat de lezer, na onderzoek, het goede behoude.

* * *

Wij weten het niet en wij zullen het niet weten, verklaarde du Bois-Reymond, maar zijn ambtgenoot Naegeli te Munchen verzekerde: *Wir wissen und wir werden wissen.*

Het schijnt ons toe, dat de geleerde van Berlijn zeer goed beide uitspraken voor zijne rekening kon nemen. Vraagt men hem naar het opsporen van nieuwe feiten, naar het waarnemen van altijd meerdere verschijnselen op het gebied van *stof en beweging* of der *bewogen stof*, dan heeft hij, wel verre van de natuurwetenschap te beperken, haar wellicht meer dan iemand een rijk zonder einde toegezegd. Onder dit opzicht herhaalt hij

---

[1]) W. Koster Gzn., *De empiristische en nativistische verklaringen in de physiologie der zintuigen.* Rede uitgesproken den 25sten Maart 1896. — Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom, *De wetenschappelijke beoefening der chemie en hare uitkomsten.* Rede uitgesproken den 27sten April 1896.

met al zijne tijdgenooten: *Wij weten en wij zullen weten.* In dit algemeene nochtans ligt de beteekenis zijner bewering niet. Hij stelt de vraag: hoe *verklaart* gij de feiten en de verschijnselen? En zijn antwoord op deze vraag maakte de geesten gaande.

Dit antwoord kan, dunkt ons, op de volgende wijze worden samengevat.

Natuurkennis bestaat, volgens den hoogleeraar, in het „Auflösen der Naturvorgänge in Mechanik der Atome". Dehalve: denk u alle veranderingen der lichamelijke wereld opgelost in bewegingen van atomen; neem vervolgens aan, dat het substraat van al deze bewegingen eene volstrekt gelijksoortige zelfstandigheid is, wier schijnbare *hoedanigheden* of qualiteiten volstrekt geen qualiteiten zijn, maar alleen eene andere rangschikking en beweging in genoemd substraat, — dan bezit gij alle gegevens voor eene natuurwetenschappelijke kennis des heelals, dat is voor de kennis eener *mechaniek der atomen.* Stond er nu maar een man op, zoo geniaal, dat hij voor geheel deze mechaniek de ééne mathematische formuul wist te vinden, dan vermocht hij alle toestanden der lichamelijke wereld in het verledene en in de toekomst met astronomische juistheid te berekenen. Deze man van onvergelijkelijke grootheid zou al wat stof is en zich beweegt, van het grootste tot het kleinste, niet minder nauwkeurig beoordeelen dan Laplace de hemellichamen.

Aldus zou het heelal voor dien geleerde openliggen: *gewogen, geteld, gemeten.*

Alle geheimen der wereld zou hij klaar aanschouwen in de vaste wetten der mechaniek. Het verlangen om de dingen door hunne oorzaken te begrijpen zou geheel en al bevredigd schijnen.

Schijnen. Niets meer.

Want, dat de mechanische theorie alle dingen kan begrijpelijk maken, is louter schijn. De mechanische opvatting der wereld heeft grenzen, die niet te overschrijden, raadselen, die onoplosbaar zijn. Niet van het waarnemen, maar van het *verklaren* der

verschijnselen door de *mechanische natuurleer* zegt de beroemde physioloog: *Wij weten niet* en *wij zullen het niet weten.*

* * *

Du Bois-Reymond heeft de bewijzen voor zijne stelling uiteengezet in de verhandelingen *Over de grenzen der natuurkennis* en over *De zeven wereldraadselen* [1]). Hij onderzoekt, of de mechanische natuurphilosophie eene verklaring geeft voor het *wezen van stof en kracht*, — den *oorsprong der beweging*, — het *ontstaan des eersten levens*, — de *doelmatige inrichting der natuur*, — het *ontstaan der eenvoudige zinnelijke gewaarwording* of *van het bewustzijn*, — het „*verstandelijk denken*" en de *vrijheid van den wil.* In de eerste der genoemde reden had de spreker zijne beschouwingen beperkt tot den aard van *stof en beweging* en van het *bewustzijn.*

Wat *stof en beweging* aangaat, kan er iets eenvoudiger zijn dan de voorstelling, dat de wereld uit allerkleinste stofdeeltjes bestaat, wier centrale krachten alle beweging veroorzaken? De hoogleeraar loochent allerminst, dat het aannemen van atomen de natuurleer kan vergemakkelijken; dat het eene uiterst nuttige „Fiction" is, eene zeer bruikbare werkhypothese bij de chemie en bij andere vakken der natuurwetenschap. Eene andere vraag is deze: bevredigt de voorstelling ons *nadenken?* Wat is een atoom, dat een gedeelte, hoe klein ook, der ruimte vervult, en tevens als niet verder deelbaar gedacht wordt? Weet men er onder meer andere opzichten iets van, wat een atoom is? Was de stof voor een eindeloozen tijd door de eindelooze ruimte in rust en ongelijk verdeeld, vanwaar die ongelijke verdeeling? En hoedanig is het *wezen* der stof en der kracht? De oude Ionische

[1]) De schrijver zegt van deze laatste rede: „Die Rede vervollständigt die Untersuchung über die der mechanischen Auffassung der Welt gezogenen Schranken, und ergänzt sich mit dem Vortrage über die Grenzen des Naturerkennens zum Gesammtbilde meiner Weltanschauung." *Reden*, I, S. 412.

geleerden — zoo gaat de schrijver voort — stonden voor al deze vragen stil, en geen voortgang der natuurwetenschap zal ons hier ooit één enkelen stap verder brengen.

De beroemde natuurkenner had bij het stellen zijner vragen nog vroeger en dieper moeten teruggaan, tot den oorsprong der stof zelf. Bij het begin van haar proefondervindelijk onderzoek vindt de natuurwetenschap de stof reeds als een gegeven; om hare waarnemingen te kunnen aanvangen moet zij minstens de stof als bestaande vinden. Alleen de wijsbegeerte of de Openbaring kunnen ons onderrichten omtrent het begin en het eind der dingen, die, ook naar het getuigenis der uitnemendste natuurkenners, buiten het bereik van het natuurwetenschappelijk onderzoek liggen. Hoort slechts Pasteur: „La science est incapable de résoudre la question de l'origine et de la fin des choses", en Maxwell: „Science is incompetent to reason upon the creation of matter" [1]).

* * *

Met bijzondere voorliefde heeft de Berlijnsche physioloog over het *bewustzijn* uitgeweid. Ziehier eenige zijner denkbeelden.

Door *bewustzijn* verstaat de schrijver elke gewaarwording. De physiologie leert, dat de dierlijke organismen niet alleen op zinnelijke indrukken reageeren, maar dat van die indrukken ook kennis genomen wordt. Ziedaar het bewustzijn. Langs welke trappen dit vermogen van de amoebe b.v. en andere lagere wezens tot het hoogste, den mensch, in volkomenheid opklimt, is een uitgebreid terrein voor onderzoek. De hoofdzaak hier is, dat het vermogen ontwijfelbaar bestaat.

Het bewustzijn nu stelt ons tegenover een vraagstuk, waarvan de „hypermechanische Natur" niet kan betwijfeld worden.

Wanneer wij immers veronderstellen, dat de geleerden eene

---

[1]) Bakhuis Roozeboom, *De wetenschappelijke beoefening der chemie en hare uitkomsten*, bl. 22, 23.

allervolmaakste kennis van het lichamelijke bereikten, in al zijn deelen, van hunne wederzijdsche ligging en van hunne bewegingen, en dit voor elk tijdstip én in het verledene én in de toekomst; wanneer wij aannemen, dat spier en klier, adembeweging, stofwisseling in hersens en ruggemerg, en alle materieele verschijnselen, zonder welke er geen bewustzijn plaats grijpt, volkomen werden gekend, dat elke bepaalde beweging van elk atoom in gangliëncel en zenuwvezel en geheel de „Hirnmechanik", het dansen, dwarlen en stormen van koolstof-, waterstof-, stikstof-, zuurstof-. phosphoor- en andere atomen bij genot en bij smart als met de oogen aanschouwd werden, — dan was er nog niets meer onthuld dan stof en beweging.

Welnu, daar is geen *rangschikking* of *beweging* van *stofdeeltjes* denkbaar, waardoor een brug zou gelegd zijn naar het gebied des bewustzijns.

„Wel heeft het — zegt de schrijver — bij eene oppervlakkige beschouwing den schijn, als konden ons, door de kennis der *materieele* verschijnselen in de hersens, *geestelijke* verschijnselen en geschiktheden begrijpelijk worden. Daaronder reken ik het geheugen, den gang en de associatie der voorstellingen, de gevolgen van oefening, de specifieke talenten enz. Maar het geringste nadenken leert, dat dit een waan is. Op genoemde wijze zouden wij omtrent zekere innerlijke *voorwaarden* des geesteslevens zijn ingelicht, niet omtrent het totstandkomen van het geestesleven *door* deze voorwaarden.

„Want welk verband bestaat er tusschen bepaalde bewegingen van bepaalde atomen in mijne hersens, aan de eene zijde, en aan de andere, de voor mij oorspronkelijke, niet nader te bepalen, niet te loochenen feiten: *Ik gevoel lust of smart; ik proef zoet, riek rozengeur, hoor orgelklank, zie rood,* en de even onmiddelbaar daaruit voortvloeiende zekerheid: *Dus ben ik?* Volstrekt en voor altijd is het onbegrijpelijk, dat het voor een bepaald getal koolstof-, waterstof-, stikstof-, zuurstof- en andere atomen

niet onverschillig zou zijn, hoe zij liggen en zich bewegen zullen. Op geenerlei wijze is het te zien, hoe bewustzijn zou voortkomen uit hun samenzijn".

Met andere woorden: Daar het den atomen volstrekt onverschillig is, op welke *plaats* zij zich bevinden, kan eene beweging, of wijziging van plaats, bij hen noch lust noch smart teweegbrengen. Nu zoekt de mechanische natuurleer hare verklaring der verschijnselen uitsluitend in stof en beweging; zij kan derhalve ook lust en smart en elke gewaarwording alleen toeschrijven aan eene andere rangschikking der stof, eene verplaatsing der atomen. Bijgevolg staat het mechanisme hier machteloos. *Samen*zijn is nog geen *bewust*zijn.

In de kennis der mechanische verschijnselen, die het bewustzijn als vergezellen, maken geduldige onderzoekers dagelijks nieuwe vorderingen; wanneer deze schoone ontdekkingen echter tot steun der ware wijsheid zullen dienen, dan vermijde men de begripsverwarring van hen, over wie du Bois-Reymond zich beklaagt met deze woorden: „Zij vermochten het onderscheid niet te vatten tusschen de bewering, die ik wederlegde: *bewustzijn kan mechanisch verklaard worden*, en de stelling, die ik niet in twijfel getrokken, maar veeleer met vele bewijzen gestaafd heb: *bewustzijn is aan stoffelijke verschijnselen gebonden*".

Vat men dit onderscheid, dan begrijpt men de bewijsvoering van den Berlijnschen geleerde zonder veel moeite. Zijn: *wij zullen het niet weten*, verschijnt in de ware beteekenis. Stoffelijke verschijnselen namelijk, die het bewustzijn vergezellen, kan de wetenschap, wie weet in welk eene tallooze menigte, nog altijd ontdekken. Hier past geen: *Ignorabimus*. — Maar eene verklaring van het bewustzijn, steunend op de mechanische natuurleer, dat is *alleen* op de gegevens, *stof en beweging*, zal geen sterveling ooit ontdekken. Deze verklaring toch is eene onmogelijkheid. Het bezwaar namelijk ontspruit niet uit een gebrek in den tegenwoordigen toestand der wetenschap of van hare hulp-

middelen, maar uit het *wezen der zaak*. Vijf-en-twintig jaar na de rede van Leipzig geeft de wijsgeer Alfred Fouillée, geen geloovige, dit denkbeeld aldus aanschouwelijk weer: „Si vous supposez un nombre infini de particules simplement étendues, changeant de rapports dans *l'espace* et dans le *temps*, vous aurez beau imaginer toutes les combinaisons, et cela pendant une durée indéfinie, vous aurez beau mettre à gauche ce qui était à droite, et réciproquement, remplacer les cercles par des ellipses ou par des paraboles, les sphères par des pyramides ou par des cubes etc.; vous n'en ferez jamais réussir la plus petite sensation" [1]).

Wil men dus alleen van mechanische verklaringen, en van niets anders, hooren, dan veroordeelt men zich, wat het bewustzijn betreft, tot een levenslang *Ignorabimus*.

* * *

Terwijl du Bois-Reymond zich door zijn nadenken over het bewustzijnsleven schijnt los te maken van het mechanisme, en daarmede van het materialisme, geeft een ander gedeelte zijner beschouwingen ons den indruk, dat hij voor de mechanische natuurphilosophie eene voorliefde heeft.

In de voorafspraak zijner *Untersuchungen über thierische Elektricität* (1848) had hij de mechanische verklaring van het leven met warmte, bijna met hartstocht verdedigd. Zijne meer dan twintig en dertig jaar later verschenen redevoeringen over de grenzen der natuurkennis en de ons omringende wereldraadselen behelzen, gelijk wij zagen, de onbewimpelde bekentenis, dat ten minste het bewustzijnsleven voor den mechanistischen wijsgeer

---

[1]) *Rev. philos.* 1896, Mai, p. 477. — Dr. C. Winkler in zijne openingsrede *Over de doelmatige beweging in de natuur*, den 5en October 1896 uitgesproken, zegt bl. 8, waar hij over den geneesheer, als natuuronderzoeker, tegenover de physische of physiologische en de bewuste of psychische verschijnselen, spreekt: „Van hun onderlingen samenhang weet hij echter niets, en in den tot nog toe niet weêrlegden gedachtengang van du Bois-Reymond zal hij er ook nooit iets van weten".

een afgrond is, waarover geen vleugelen hem kunnen heendragen.

Nochtans tracht hij zijne oude leer te handhaven, en de eerste verschijning des levens begrijpelijk te maken als eene „rangschikking van atomen en moleculen" en het „beginnen van bepaalde bewegingen". Zoo toch spreekt hij in zijne rede over *De zeven wereldraadselen* (bl. 386). En deze bewering trachtte hij én in deze rede én in eene latere over *Neo-Vitalisme* (1894) te verzoenen met de feiten, door Pasteur klaarblijkelijk aangetoond.

Was Pasteur's ernstige arbeid dan van geringe beteekenis?

Geenszins. De schrijver bekent het: door Pasteur's onderzoek geraakte 's levens ontstaan (voor de mechanische wijsbegeerte) in nog dieper duister; men late de hoop varen, in het laboratorium of onder den microscoop het leven te zien voortkomen uit het levenlooze; met de heterogenie is het voor langen tijd, zoo niet voor goed, gedaan; kortom de leer, dat leven uit wat niet leeft ontstaat, de abiogenesis, is op dit oogenblik (28 Juni 1894) „schijnbaar reddeloos verloren". Maar, „wie kan beweren" — zoo gaat de spreker verder in zijn toespraak tot de Academie van Wetenschappen te Berlijn — „wie kan beweren, dat zij niet in onze laboratoriums tot stand zou komen, als wij over atmosfeer, water en zonnestralen uit den oorspronkelijken wereldtoestand te beschikken hadden?" De hoogleeraar spreekt daarna over de scheppende Almacht. Niets schijnt hem de Almacht zoo waardig, als de stof van den beginne af „met zulke krachten" toe te rusten, dat er „onder geschikte omstandigheden", zonder verdere hoogere tusschenkomst, leven uit het niet levende ontstaan moest. Nemen wij één scheppingsdag aan, waarop de stof zoo werd gevormd, dat er alle levende wezens geleidelijk uit ontsproten, dan is de organische natuur „zuiver mechanisch" te voorschijn getreden. Aldus de schrijver.

Heeft hij „de schijnbaar reddeloos verloren" abiogenesis door zijne bespiegelingen gered? Wij gelooven het niet. Immers, welke zijn die „zoodanige krachten" en die zoodanige vorming der stof,

dat er alle levende wezens geleidelijk uit ontsproten? Om de mechanische theorie te redden, moest men bewijzen, dat zij welbezien alleen op „bewegte Materie" neerkwamen. Daartegen pleiten echter altijd twee feiten: het diepe verschil tusschen levende en levenlooze wezens, het *quid proprium* des levens, gelijk Claude Bernard zich uitdrukte; en vervolgens het proefondervindelijk onderzoek, waarvan Pasteur de resultaten in deze woorden samenvatte: „Jusqu' à ce jour, la vie ne s'est jamais montrée à l'homme comme un produit des forces qui régissent la matière".

Nog duidelijker misschien blijkt de voorliefde van den Berlijnschen geleerde voor de mechanische richting uit zijne beschouwing der teleologie of der *doelmatigheid* in de natuur. Gelijk hij om de mechanische theorie te redden vrij licht over Pasteur's duidelijk bewezen stelling heenglipt, hecht hij zich zoo vast mogelijk aan Darwin's niet zoo afdoend bewezen leer der natuurkeus of *natural selection*, om voor de verschijnselen van doelmatigheid nog eenigermate eene verklaring te behouden, die bij het mechanisme past.

De schrijver ontkent het niet: *doelmatig werkende wetten zijn met de mechanische natuurbeschouwing onvereenigbaar.* Geen doelmatigheid, „wanneer de stof niet in den beginne doelmatig geschapen werd". Hij hoopt nochtans dit bezwaar te ontwijken en eene theorie te vinden, die het feit erkent, dat er orde en *doelmatigheid* bestaat, doch geen *bedoeling:* de doelmatigheid ontstaat dan als een gevolg van aaneengeschakelde omstandigheden, maar zonder dat eene Intelligentie van den beginne af het zoo bedoelde, verordende. Als deze mechanische verklaring eenigen steun vindt, dan alleen in de *natuurkeustheorie* van Darwin. Die steun nu wordt door den schrijver genoemd een „nur eben über Wasser tragende Planke"; toch meer dan een stroohalm.

En dit is nog te veel.

Inderdaad, hoe men ook oordeele over de natuurkeus, beschouwd

als eene natuurwet, nimmer kan zij de *Intelligentie* vervangen, die een *plan* in de wereld heeft gelegd. Deze waarheid greep Darwin zelven *dikwerf* aan en, gelijk hij zeide, *met overweldigende kracht* [1]). En op welken grond zou iemand kunnen vaststellen, dat een aanhanger der evolutieleer moet beweren: „natuurkeus *of* intelligentie", in stede van: „natuurkeus *en* intelligentie"? Vooronderstellen wij hier, dat alle hypothesen der meest vooruitstrevende evolutionisten, zoowel wat de prae-organische als wat de organische ontwikkeling betreft, volkomen bewezen feiten zijn. Derhalve: uit een staat der geringst mogelijke differentiatie ontwikkelt de aanvankelijke stof zich tot een wereld, waarin de harmonie der sterren door de hemelen straalt, en aarde en zee wemelen van duizendvoudig leven. Bij het wegvloeien van ontelbare eeuwen verdwijnt wat minder levensvatbaarheid bezit, terwijl het meest doelmatige, en wat allerbest in den samenhang past, voortduurt en blijft. Gestadig komen nieuwe overwinnaars in den strijd om het bestaan zich bij de oude voegen. En wij, gekomen, nu de natuur hare ruimste keuze heeft gedaan, aanschouwen met diepe bewondering de alom zegepralende orde. Wanneer wij dit alles aannemen, als ware het bewezen waarheid, getuigt de *doelmatigheid* der wereld dan niet evenzeer als vóór Darwin van eene *bedoeling?* Blijkt de inrichting der wereld nu alleen „zweckmässig", en niet tevens „absichtsvoll"? Zonder twijfel blijkt de *bedoeling* niet minder, wellicht meer, dan ooit. Want twee *feiten* zijn onbetwistbaar, namelijk: 1° het resultaat der evolutie is eene bewonderenswaardige orde, èn in het onderling verband der wezens, èn in de wezens elk afzonderlijk, b. v. in den mensch, èn in ieder deel, b. v. in een dierlijk orgaan; 2° de evolutie openbaart zich niet aan ons als een blind rondtasten zonder vaste richting, maar als voortgaande in de richting eener bepaalde orde, waarom professor Gaudry, een evolutionist, van de wereldontwikkeling zeide: „Ce

[1]) Fr. Darwin, *Charles Darwin*, p. 64.

qui me paraît bien certain, c'est qu'il y a un plan" [1]). Vindt deze schoone orde, deze richting der zich ontwikkelende wereld, dit plan eene redelijke verklaring in de mechanische gegevens, *stof* en *beweging?* Volstrekt niet, want *stof* en *beweging* zijn *uit haren aard* niet meer tot den eenen vorm dan tot een anderen bepaald, niet meer tot de eene dan tot de andere richting; zij zijn absoluut onverschillig. Zij zijn dus tot ééne richting gedetermineerd; stof en beweging zijn bij den aanvang zóó tegen elkander afgemeten en afgewogen, dat de doelmatigheid in de wezens en de orde, als een doelwit, bereikt werd. Om die richting aan de wereld te geven, moest het te bereiken doel van verre vóór den aanvang der eeuwen gekend worden. Dit vermag de blinde stof zeker niet. Daartoe werd eene Intelligentie geëischt, die *bij het begin* reeds *het einde* der dingen doorschouwde, en eene kracht, die naar het geschouwde plan den aard der wezens regelde, opdat zij, elk met de toebedeelde krachten, zouden samenwerken tot een κόσμος, tot de orde van het al.

De mechanische natuurphilosophie, *met* of *zonder* natuurkeus, gaat, wat den grond der zaak betreft, nooit hooger dan Lucretius' toevalsphilosophie:

> Nam certe neque consilio primordia rerum
> Ordine se quaeque, atque sagaci mente locarunt,
> Nec quos quaeque darent motus pepigere profecto,
> Sed quia multimodis multis mutata, per omne,
> Ex infinito, vexantur percita plagis
> Omne genus motus et coetus experiundo,
> Tandem deveniunt in tales disposituras,
> Qualibus haec rebus consistit summa creata.
>
> *De rerum natura*, I, 1020 et seqq.

* * *

Zijn er alom dingen in hemel en aarde, die het mechanisme

[1]) Albert Gaudry, *Les enchaînements du monde animal dans les temps géologiques* (Introduction).

in den engen kring zijner formulen niet omvatten kan, geen wezen in geheel de zichtbare schepping overtreft zoo verre de theorieën van het materialisme als de mensch.

Du Bois-Reymond beschouwt in den mensch het *Bewusstsein*, waardoor hij het gewaarwordingsleven, de dierlijke kennis of zinnelijke waarneming verstaat; en hiervan maakten wij boven reeds een weinig breedvoeriger melding. Vervolgens het *denken* en het *willen*.

Over het *verstand* en het denken spreekt de schrijver uiterst vluchtig. Hoewel hij gewaagt van den grooten afstand, die er altijd overblijft tusschen het hoogste dier en den mensch, zelfs als deze op den laagsten trap staat, missen wij bij hem eene scherpe, klare aanduiding van het *essentieel* verschil tusschen zinnelijke kennis en denken. Bij dit gewichtige vraagstuk vooral betreuren wij het, dat een geleerde, die met eene groote mate van natuurwetenschappelijke kennis niet zelden zulk een schrander wijsgeerig nadenken vereenigt, zoo goed als geheel onbekend schijnt gebleven met de theorieën der beroemdste christelijke wijsgeeren. Door den Aquiner wordt b.v. de sfeer der intellectueele kennis helder aangetoond, en bewezen, dat zij essentieel verschilt van den kring, buiten welke de zinnelijke kennis geen enkele schrede vermag te zetten. Want de zinnelijke kennis gaat niet verder dan tot het stoffelijke en particuliere; de intellectueele verheft zich tot het universeele en onstoffelijke [1]). Daarom moet het verstand een geheel en al onstoffelijk vermogen zijn, dat alleen van het lichaam afhangt, in zooverre de stof of het object voor het denken door de zinnelijke vermogens wordt geleverd, welke vermogens afhankelijk zijn van de lichamelijke gesteltenis [2]).

---

[1]) *Summa theol.* I. II, Q. II, art. 6: „Sensus, qui est vis corporalis, cognoscit singulare, quod est determinatum per materiam: intellectus vero, qui est vis a materia absoluta, cognoscit universale, quod est abstractum a materia".

[2]) *Summa theol.* I. II, Q. L, art. 4 ad 3: „Vires apprehensivae

Hier verschijnt 's menschen ware grootheid en het zuivere kenmerk, dat ons van het redeloos dier onderscheidt. Geen feit getuigt zoo machtig tegen het mechanisch of materialistisch monisme als het denkvermogen van den mensch. Dit bewijs heeft du Bois-Reymond echter niet genoegzaam als *afzonderlijk* bewijs ontwikkeld; alleen laat hij uitkomen, dat het bewustzijn nieuwe moeielijkheden oplevert in de intellectueele verrichtingen van den mensch. Voor het overige is zijn betoog te onbestemd.

Daar de vrije wil in het nauwste verband staat met onze redelijke natuur, zoodat de wijsgeer van Aquino zeer juist zeide: *waar verstand is, 'is vrije wil* [1]), kan het niet anders, of er ontbreekt iets aan eene beschouwing van den vrijen wil, wanneer men het onderscheid tusschen zinnelijke kennis en verstand uit het oog verliest. Evenwel zijn er eenige feiten en verschijnselen in het menschelijk willen, waartegen het mechanisme noodzakelijk stuit. De hoogleeraar heeft dit niet verheeld. Mechanisme — zegt hij — en vrije wil zijn onvereenigbaar. Derhalve, ziet men in den mensch alleen atomen en moleculen, die met eene noodzakelijke beweging voortrollen als steenen uit den dobbelbeker of sterren langs hare banen, dan doet men den vrijen wil te niet; middelerwijl blijft het feit geheel onverklaard, dat alle menschen in duizenden gevallen handelingen in zich waarnemen, die ten slotte door den wil zelven, en door geene kracht van buiten, worden bepaald, en dienvolgens vrij zijn, niet noodzakelijk. Daar is een tweede feit. Er bestaat eene zedelijke orde, verbonden met een verantwoordelijk geweten, dus met innerlijke vrijheid. Het gaat niet aan, het getuigenis van ons redelijk bewustzijn, dat onze wil vrije daden verricht, buiten rekening te laten; het feit

---

interius praeparant intellectui possibili proprium objectum; ideo ex bona dispositione harum virium, ad quam cooperatur bona dispositio corporis, redditur homo habilis ad intelligendum".

[1]) *Summa theol.* I, Q. 59, art. 3: „Ubicumque est intellectus, est liberum arbitrium".

is van zeer groote beteekenis. Voorts is de ethische wereld even weinig weg te redeneeren als de stoffelijke.

Altegader raadselen, duisternissen, die zich opstapelen boven het hoofd der leeraren van het materialisme.

* * *

Verwijst de Berlijnsche denker ons, bij zooveel bezwaren tegen het mechanisme, naar de spiritualistische wijsbegeerte? Helaas! een positief antwoord omtrent de ernstigste vragen, den oorsprong der dingen, de ziel, God, zoeken wij bij hem te vergeefs. Om deze reden is de bewering juist: het *Ignorabimus* van den physioloog aan de Spree is een echo van het engelsch agnosticisme.

Niettemin schijnt hij aan het overmoedig materialisme geen goeden dienst te hebben bewezen. Zijn *Ignorabimus* werd door Haeckel in diens *Anthropogenie* (1874) aldus gebrandmerkt: „Dit schijnbaar deemoedige, maar in werkelijkheid zoo vermetele *Ignorabimus* is het *ignoratis* des onfeilbaren Vatikaans en van de door het Vatikaan aangevoerde zwarte internationale, van die onheilbroedende schaar, waartegen de moderne cultuurstaat nu toch eindelijk den ernstigen cultuurkamp begon. In dien geestes-kamp staan aan de eene zijde onder de lichtende banier der wetenschap geestesvrijheid en waarheid, aan de andere onder de zwarte vaan der hiërarchie slavernij des geestes en leugen".

Twintig jaar later vinden wij in E. Dühring's *Kritische Geschichte der Philosophie* [1]) de volgende uitspraak: „Tot de kenteekenen van den tegenwoordigen toestand der wijsbegeerte en wetenschap behoort het, als een probaat recept, dat men, eene natuurwetenschappelijke houding aannemende, bij het „Naturwissenschafteln" het spiritualisme echt Jezuïetisch binnensmokkelt. Omgekeerd is ook een aantal op dit oogenblik geziene professoren der natuurwetenschap, zooals te Berlijn de heeren Virchow, Dubois en Helmholtz er, in wetenschappelijke zelfverlaging, toe

[1]) Vierte Aflage (1894), S. 531.

gekomen „sich zu ihrem naturwissenschaftlichen Vordertheil ein spiritualistisches oder mystisches Hinterstück zuzugesellen".

Deze taal strekt den heeren Haeckel en Dühring tot geringe eer.

De mannen van nadenken mogen op hun hoede zijn. Wanneer zij over de gegevens der proefondervindelijke wetenschap peinzen, en zich verstouten, als wijsgeeren, naar diepere verklaringen en oorzaken te vragen; wanneer zij vervolgens tot de ontdekking komen, dat het mechanisme en de formuul: *stof en beweging*, geenszins de sleutel tot alle natuurgeheimen kan zijn, dan wacht hen de toorn der machtigen.

* * *

Waardiger dan eenige Duitsche beoordeelaars heeft dit jaar de Leidsche hoogleeraar W. Koster in zijne Openingsrede over het *Ignorabimus*, over het weten en niet-weten, gesproken.

Zijne overtuiging, dat de materialistische stellingen wederrechtelijk als wetenschappelijke gegevens worden aanbevolen, deelt hij ons aldus mede: „Wanneer wij met een gevoel van rechtmatige voldoening de vele schoone uitkomsten herdenken, die het wetenschappelijk onderzoek ons reeds heeft geschonken, dan zijn we zoo licht geneigd in onze gedachte voort te bouwen op de gewonnen basis, en stoute luchtkasteelen rijzen voor onze verbeelding. Dan ziet de natuurphilosoof het heelal in zijne wording, en wentelende werelden ontstaan uit den chaos; dan ziet hij den oorsprong en het worden van het leven: een klompje protoplasma ontwikkelt zich tot een denkend mensch. Dan doorziet hij de oorzaken der ontwikkeling en de wetten van den vooruitgang, geen wonder blijft verborgen, geen raadsel onopgelost. Dan verstaat hij het wezen der laagste hartstochten en der heerlijkste menschelijke gevoelens; haat en nijd, vriendschap en liefde, ze lossen zich op in de aantrekkingskracht van stof tot stof. Dan slaat hij zijn zienersoog op tot het hoogste, wat den mensch bezielt, tot het heilige gevoel van liefde voor het schoone, het goede en het ware, en het godsbegrip ziet hij worden uit de

banaalste oorzaken, uit vrees en domheid, uit lafheid en onkunde. En de voelende mensch, met zijn smart en zijn vreugd, met zijn wanhoop en zijn idealen, hij wandelt door dat beeld der schepping als een warrelend convoluut van wentelende atomen. Voorijlige wetenschap! neen, geen wetenschap, — ontembare fantasie!" [1])

Terwijl du Bois-Reymond betoogt, hoe machteloos het materialisme is in het verklaren der psychische verschijnselen, wakkert prof. Koster onze jongelingschap aan om tegen ditzelfde materialisme hunne idealen, ook hunne godsdienstige, rustig te handhaven.

Hij sprak: „Ziet, toen gij toegerust met uw schat van voorbereidende kennis, vol moed en vuur het veld der wetenschap gingt betreden, toen moest ge weldra stuiten op de groote vragen, die sedert onheugelijke tijden het menschelijk brein hebben gepijnigd, en die door zoovele mannen van naam en geest met grooten schijn van zekerheid zijn beantwoord. Getroffen door de hooge vlucht, die de menschelijke geest daar heeft genomen, in bewondering voor den schat van feiten, die reeds aan 't licht zijn gebracht, waart ge niet meer vrij in uw oordeel, en de golven van het materialisme rolden meedoogenloos over u henen. En gij waart nog niet ver genoeg gevorderd om werkelijk zelfstandig te kunnen oordeelen. Als de roes der opwinding voorbij is, dan zit ge in stilte neer en ge staart in de toekomst. Vol levenslust zijt ge begonnen, doch een gevoel van zwaarmoedigheid maakt zich van u meester. Gij hadt idealen voor het leven, gij wildet werken en streven, en uw aandeel leveren in den arbeid der maatschappij, doch uwe plannen hebben hun glans verloren; gij wildet strijden voor recht en voor waarheid, het lage en kwade wildet ge bekampen, doch ge voelt u den lust en de kracht daartoe ontzinken; eene drijfveer was er, machtiger dan alle andere, een innig gevoel van liefde voor een hooger wezen en eene onbestemde hoop op oneindig geluk, doch hare veerkracht is verlamd; voor uw vermoeiden geest rijst het zwarte

[1]) Bl. 21, 22.

spook van ons eindig bestaan, en op doffen toon herhaalt ge de verpletterende woorden: geen stof zonder kracht, geen kracht zonder stof. En als er dierbare betrekkingen van u waren henen gegaan, die voor u voortleefden, met wie gij leefdet als waren ze alleen verre van u, dan klimt uw smart tot kille wanhoop, en het leven heeft zijn waarde verloren. — Ziet tot u wilde ik een woord van opwekking richten; ik zal u niet zeggen, dat het leugen is wat uwe ziel omnevelt, dat gij gevangen zit in een kunstig net van theorieën en hypothesen, want gij zoudt geen reden hebben mij te gelooven; doch ik raad u aan, met geheel mijn hart, en met een innig gevoel van medelijden: blijft niet staan op den weg van het onderzoek, en vertwijfelt niet" [1]). Wij behooren ons zieleleven geen geweld aan te doen, maar moeten de krachten laten werken, die ons binnenste bewegen. „Toegevend aan dien drang bleven de grootste denkers aan hunne idealen getrouw, .. we behoeven nimmer te vreezen voor dweepende dwazen te worden aangezien, of als onwetenschappelijk te worden uitgekreten, want zoolang de wetenschap niet verder is gevorderd dan tot heden, is het onlogisch en onwetenschappelijk willens en wetens ons geluk te verwoesten, en voortdurend een gevoel te bestrijden, omtrent welks oorsprong we niets kunnen aangeven" [2]).

Hoe men deze woorden ook beschouwe, zij zeggen duidelijk genoeg, dat wij, gelukkig! wetenschap en levenswijsheid niet met het materialisme behooren te vereenzelvigen.

Het *Ignoramus* wordt overigens door den Leidschen hoogleeraar openlijk beleden, maar tegen het *Ignorabimus* van zijnen Duitschen ambtgenoot verzet hij zich aldus: „Op het gebied der Physiologie der Zintuigen en daarmede op het veld der Psychologie stuiten we nog op zeer vele vragen, wier beantwoording voorloopig niet mogelijk is; doch evenmin als we met onweten-

[1]) Bl. 23, 24. [2]) Bl. 25 en 26.

schappelijken trots mogen beweren: *ééns zullen wij het weten* is er een steekhoudende grond om moedeloos neer te zitten en te klagen: die tijd kan nimmer komen; met mannelijke gelatenheid zullen we het *ignoramus* uitspreken, als een beginsel der wijsheid, doch het *ignorabimus* van *du Bois-Reymond* wijzen we met beslistheid terug" [1]).

Dit is de stem der hoop. Maar van welke zijde zal het licht opgaan?

Beperken wij ons tot dit ééne vraagstuk: hoe kan bewustzijn, zintuigelijke en intellectueele kennis, hoe wat wij zieleleven plegen te noemen worden verklaard en begrijpelijk gemaakt? Nooit door stof en beweging alleen. De physioloog kan de fijnere morphologie, de physische en chemische verschijnselen van het zenuwstelsel en de zintuigen navorschen, — en welk een lange weg moet hier nog worden afgelegd! maar langs dien kant wordt de verklaring van het bewustzijn *in zich zelf* niet bereikt. Weeg bij de stofwisseling der hersens alles tot het laatste atoom af, tel den duur van den zenuwstroom tot een millioenste seconde, vorsch alle stoffelijke veranderingen en bewegingsverschijnselen na, die de psychische act begeleiden, het reduceeren van zieleleven tot beweging der stof blijft uit den aard der zaak onmogelijk. Daarom behoeven wij evenwel het *Ignorabimus* niet te onderschrijven. Alle wetenschappen hebben haar eigen werkkring; sluiten zij om deze reden elkander uit? Bestudeert dan de physiologie het bewustzijnsleven naar de physieke zijde, dat is, naar de verschijnselen, waarin het niet bestaat, doch die er zich ook bij openbaren, de wijsgeer onderzoekt bovendien de psychologische feiten en verschijnselen. Waar de natuurwetenschap eindigt, gaat de wijsbegeerte verder, om tot het diepere beginsel door te dringen. Moeten wij, gedwongen door de kracht der evidentie, zonder eenigen twijfel erkennen,

---

[1]) Bl. 21.

dat de materialistische wijsgeer een herschenschim najaagt, daar is buiten het materialisme een ander pad. Aristoteles, de kerkvader Augustinus en Sint-Thomas van Aquino zijn ons in die richting voorgegaan. Zij zochten de diepere verklaring van het bewustzijnsleven in een beginsel, dat zij de *ziel* noemen; door hunne leer over de *forma substantialis* en de vereeniging van ziel en lichaam in ééne volledige zelfstandigheid maakten zij, beter dan andere spiritualistische wijsgeeren, dan Descartes b.v. en Malebranche of Leibnitz, het verband begrijpelijk, dat tusschen ziel en lichaam, tusschen het psychische en physieke bestaat. Een bewijs, dat *hunne* theorieën, niet minder dan de mechanische philosophie, in een volstrekt *Ignorabimus* doodloopen, heeft du Bois-Reymond niet geleverd. Wij voor ons koesteren de hoop, dat een steeds volkomener kennis der feiten en het goed gebruik der ons geschonken rede voor de spiritualistische wijsbegeerte nog helderder licht zal doen opgaan, niet alleen over het vraagstuk van het bewustzijn, maar ook over andere groote vraagstukken, door den Berlijnschen geleerde als „wereldraadselen" gestempeld.

Wanneer wij aldus met prof. Koster het *Ignorabimus* afwijzen, zouden wij toch bij het ontwikkelen onzer motieven daarvoor, vermoedelijk niet de eer hebben, dat onze denkbeelden door hem werden gedeeld. Wij van onzen kant juichen zeker het slotwoord toe, waaruit de „dearest friend" des hoogleeraars diens opvatting van de wetenschap kon raden:

> Give unto Caesar the thing which are Caesar's;
> And unto God the things that are God's.

* * *

Professor Bakhuis Roozeboom gaf in de Amsterdamsche *Aula* eene andere en zeer karakteristieke beschouwing van het *Ignorabimus*. Nadat hij de uitkomsten van de wetenschappelijke ontwikkeling der chemie heeft gekenschetst, maakt hij gewag van

de verhevene grootheid en de onbeduidende kleinheid, waarin die uitkomsten zich voor onzen geest afteekenen, en van het uiteenloopend waardeeringsoordeel, dat de denkende mensch zich over dit tweeërlei beeld heeft gevormd.

Hij zegt van onze eeuw: „Eenerzijds de mannen, die — eenzijdigen nadruk leggende op de reeks van schitterende ontdekkingen, die het terrein onzer kennis zoo reusachtig hadden uitgebreid — hoopten de natuurwetenschappen als uitgangspunt te kunnen kiezen voor hunne monistische levensbeschouwing, waarvan zij de oplossing aller raadselen verwachtten. En op grond dier verwachting verhief zich hoog hun lofzang ter verheerlijking van den mensch, die zoovele bladzijden in het boek der natuur had ontcijferd.

„Daartegenover de mannen der positivistische wijsbegeerte, die, meer het oog vestigende op het groote gebied van het onbekende — in hunne uitsluitend mechanische natuurbeschouwing geene oplossing mogelijk achtten voor de raadselen der natuur en van het leven, en daarom geen ontkoming zagen aan een troosteloos *ignorabimus*.

„Tegenover beide richtingen neemt de christelijke wijsbegeerte, waarbij ik mij wensch aan te sluiten, eene eigenaardige plaats in. Zij erkent de waarheid van beide beelden; maar zij komt bij hunne beschouwing tot andere resultaten en zij kan die versmelten tot een bevredigend geheel. Haar onderscheidend kenmerk is de aanvaarding der bijzondere openbaring van Gods wezen, wil en werk. Die openbaring beperkt zich niet tot het ethisch-religieuse gebied, maar bevat en moet noodzakelijk bevatten elementen, welke betrekking hebben op de materieele wereld, ten einde den mensch de rechte verhoudingen tusschen God en de wereld te doen kennen" [1]).

De openbaring verschaft ons gewichtige gegevens omtrent het

---

[1]) Openingsrede van 27 April 1896, bl. 22.

begin en het eind der dingen; geeft ons de zekerheid, dat het heelal een geordend geheel is, intelligibel voor ons, „omdat het het werk is van het hoogste Intellect". Zij duidt het verheven doel aan, waarop alle natuuronderzoek zich heeft te richten. „Bij haar licht is geen plaats voor de verheerlijking van den mensch; — bij het aanschouwen der schitterendste resultaten der wetenschap en van de stoutste vorderingen in de onderwerping der elementen aan den menschelijken wil, is er voor den christen slechts plaats voor een lofzang ter eere van Hem, *uit Wien, door Wien en tot Wien alle dingen zijn*" [1]).

Gelukkig zij, die, door de Openbaring verlicht, deze groote waarheden helderder aanschouwen dan de natuurlijke rede het vermag. Het *Ignorabimus*, uitgesproken omtrent de allerdringendste levensvragen, *deprimeert*, ontmoedigt en ontneemt, in de uren van ernstig en rustig nadenken, aan het overige weten die hoogere wijding, waaruit de vrede voortkomt; maar de man, die de Openbaring kent, wandelt niet geheel in het duister op aarde, daar hem uit God een licht is opgegaan.

Bemoedigend is dus het woord van den geleerden natuurvorscher. Hij gaf in zijne klare en positieve getuigenis een machtige reden aan, waarom hooger strevende geesten, wars van het materialisme, niet tot pyrrhonisme en scepticisme veroordeeld zijn.

* * *

Intusschen verwerpen wij, bij den diepsten eerbied voor de Openbaring, Gods andere gave, de natuurlijke rede, niet. Elke wetenschap behoude haar gebied, en de natuurwetenschap, als zoodanig, haar proefondervindelijk onderzoek der stof en dezer bewegingen.

Nochtans bestaat er geen redelijke grond, om de natuurwetenschap *de* wetenschap, de eenige, te noemen.

Er is een kenvermogen in den mensch, dat dieper dan de

[1]) Bl. 23.

zinnen de wezens gadeslaat; zich van het zinnelijk waarneembare tot de kennis van het onlichamelijke en onstoffelijke verheft, en door de uitwerkselen het *bestaan* en niet zelden tevens den *aard* der oorzaken weet te ontdekken. Dit edel kenvermogen is de rede. Zij achterhaalt in de onbezielde natuur, in het leven, in het dier en in den mensch, wat voor de zinnelijke waarneming *alleen* eeuwig onbereikbaar zal blijven. Ja, Sint-Paulus roept het Rome toe, dat ook God door het verstand uit Gods werken kenbaar is: „*Want het onzichtbare van Hem wordt, van de schepping der wereld, uit de werken verstaan en doorzien, ook Zijne eeuwige Kracht en Godheid, zoodat zij niet zijn te verontschuldigen*" [1]).

Du Bois-Reymond heeft deze lichtzijde van ons menschelijk bestaan voorbijgezien. Zijne critiek van de mechanische natuurverklaring kan er toe medewerken, dat de kluisters van het materialisme worden verbroken: dit waardeeren wij. Doch zijn troosteloos scepticisme verwerpen wij, omdat het onredelijk is.

Vele dingen — alleen dwazen ontkennen het — blijven den mensch verborgen. Maar niet alles is duister. Ons gaat licht op bij het waarnemen der verschijnselen en bij het nadenken over de diepere oorzaken; niet door de natuurwetenschappen alleen, maar ook door de wetenschappen, die men de geestelijke noemt. De man, die Gods Openbaring heeft erkend, vindt bovendien in het woord des Oneindigen de hoogste zekerheid omtrent de allerhoogste waarheden. Dit geloof vernietigt echter het waar gebruik der rede niet. De christelijke wijsbegeerte aanvaardt blijde de zekere gegevens van het proefondervindelijk onderzoek, om op de vaste feiten hare bespiegeling op te bouwen; tevens vindt zij bij haren arbeid meerder kracht door het geloof.

Dit standpunt wijst Leo XIII aan. Hij zegt in zijne bekende encycliek over de Thomistische wijsbegeerte: „Als de feiten vaststaan, moet men hooger klimmen, en zich naarstig toeleggen

---

[1]) Rom. I, 20.

om de natuur der lichamelijke dingen te leeren kennen, en de wetten op te sporen, waaraan zij gehoorzamen, en de beginselen, waaruit hunne orde de eenheid in de verscheidenheid, en de onderlinge verwantschap bij het verschil voortspruiten."

„God heeft niet te vergeefs het licht der rede in den menschelijken geest ontstoken; en het daaraan toegevoegde licht des geloofs, wel verre van het verstand uit te dooven of te verzwakken, volmaakt dit veeleer, en stelt het door vermeerdering van krachten tot grootere dingen in staat".

Deze woorden beschouwen wij als de waarheid. Zij zijn noch eene overschatting noch eene miskenning van het natuurlijk licht der rede.

Amsterdam, Oct. '96. p. J. V. De Groot, ord. praed.

DE MASSABIELLA-ROTS TE LOURDES TE MIDDEN DER TIJDSTROOMINGEN.

(Vervolg en slot van bl. 330 vv.)

II. LOURDES EN ZIJNE GENEZINGEN (*vervolg*).

Wijl hysterie en suggestie een zoo groote rol spelen bij vele beoordeelaars der wonderdadige genezingen in 't algemeen en van die te Lourdes in 't bizonder, willen wij in dit slotartikel nog enkele regelen wijden aan den aard der hysterie en sommige feitelijke genezingen met het oog op hysterie en suggestie nader onderzoeken. Voorts zullen wij tegenover het materialisme de opvatting van het neo-occultisme in het licht stellen om ook deze even beslist als onvereenigbaar met de katholieke opvatting der miraculeuze genezingen af te wijzen.

Wij weten wel, dat tal van geneesheeren, die het occultisme bestudeerden, de genezingen te Lourdes in haar vollen omvang en zonder verkorting aannemen [1]). Ook de profetieën en wonderen der H. Schrift en der Heiligen vinden bij hen, als *feiten der historie*, geen bedenking. Maar wij weten tevens, dat het occultisme onzer dagen hoopt in de toekomst de Katholieke Kerk, die door de occultisten als machtig historisch ziele-organisme wordt geëerd, te kunnen „*resorbeeren*"! *Met* de Kerk het materialisme bestrijden en *daarna* met haar tot mogelijke „*samensmelting (!)*"

---

[1]) Lees de medische schrijvers, zoowel hoogleeraren als doctoren der geneeskunde, in de *Metaphysische Rundschau* e. a. tijdschriften van 't occultisme.

komen: ziedaar het ideaal van duizenden occultisten, van wie velen niet eens een persoonlijken God aannemen. In die streving ligt een voor velen nog verscholen gevaar, dat te weinig geteld wordt door degenen, die zich uitsluitend beijveren om het reeds half ineengestorte materialisme af te breken.

Ons houdende aan de lessen van Rome over den *superstitieuzen* aard van tal van *feiten*, waaruit de *theorieën* van het occultisme zijn geboren, en de verheven wereldopvatting van de Kerk van Christus ten volle en met heeler harte huldigende, zullen wij de opvatting, die 't neo-occultisme heeft over Lourdes, als onvereenigbaar met de katholieke beslist moeten afwijzen.

In het vorig artikel deelden wij reeds als ons gevoelen mede, dat de geheele strijd over de opvatting der genezingen te Lourdes eigenlijk *een beginselstrijd is tusschen de meeningen en de denkbeelden, die men heeft over 't eigenlijke wezen van den mensch, over zijne ziel!* Daarom zal een dergelijke strijd ook nog lang in de toekomst kunnen duren.

Het karakter van den strijd komt zoowel uit tegenover 't materialisme als tegenover 't neo-occultisme.

't Materialisme dan, we zagen het reeds ten overvloede, bevindt zich *tegenwoordig* ten aanzien van de genezingen te Lourdes in de periode, waarin het alle ziekten, die daar genezen, tot op algemeen neuropathischen grondslag moet terugdringen (bij voorkeur tot binnen de grenzen der groote neurosen); ze in 't bizonder nog als hysterie moet aannemen.

Wat is nu hysterie?

Het *wezen* dezer ziekte, of beter der groote hysterische ziektegroep, is der geneeskunde eigenlijk nog *geheel onbekend.*

Wel weten we, dat het *uitgangspunt* der stoornissen in laatsten aanleg *steeds* in de *psyche* der hysterische patienten te zoeken is, hoewel de *aanleiding* tot de psychische veranderingen dikwijls genoeg in verschijnselen of werkingen van *materieelen* aard kan

worden gevonden. Als men wil, is de hysterie een soort psychose, maar in den verbreeden zin van het woord; zoodat de stoornis niet zoozeer alleen betrekking heeft op den normalen afloop der psychische processen zelve, maar tevens en veeleer op de verbinding dier processen met de louter lichamelijke innervatie-verschijnselen [1]). In die verbinding juist ligt de oorzaak, dat de hysterie ons bijna alle andere ziekte-vormen als in een spiegelbeeld vertoonen kan.

Voorts weten wij, en het volgt ook uit bovenstaande omschrijving, dat *zielsindrukken, voorstellingen van den geest, gemoedsbewegingen* en verschillende *geestestoestanden* bij alle hysterische ziekte-vormen de hoofdrol spelen.

Deze faktoren hebben ook voor de andere *Neurosen ohne bekannte anatomische Grundlage* groote beteekenis; en over 't algemeen zijn zij bij alle zenuwziekten, waartoe 't materialisme de te Lourdes genezen ziekte-vormen brengen wil, van overwegenden invloed.

En hieruit volgt, dat dus *de opvatting van 's menschen wezen en geest hier het vraagstuk beheerscht!*

„Het geloof heeft u gezond gemaakt" geven wij het materialisme toe en zien het zelfs bewaarheid in tal van genezingen, waar dit geloof, *materialistisch, suggestief* opgevat, niet ter verklaring toereikend is [2]).

Maar wij hebben *een andere opvatting* van dat religieuze geloof, dat zieken de gezondheid wedergeeft. Bij 't materialisme is dit geloof de eigenlijke *oorzaak;* bij de katholieken slechts de *aanleiding*, de *voorwaarde*, het *middel*, de *gesteltenis des harten;* waarbij voorts nog iets anders komt; iets, wat het materialisme niet begrijpt en

---

[1]) Prof. Struempell: *Lehrbuch der speciellen Pathologie und Therapie der inneren Krankheiten* (7 Aufl. II, 1, Art. „Hysterie").

[2]) O, dat „onwankelbare geloof" bij zuigelingen b. v., die toch ook te Lourdes genazen!

waarvan de wondere wegen door den mensch, ook ten opzichte der genezingen te Lourdes, *niet* te volgen zijn: de *genade* [1]).

Al waren dus *alle* genezingen te Lourdes genezingen van hysterische en verwante ziektevormen, wat *factisch zeer zeker niet het geval is*, dan *nog* zouden de katholieken recht hebben bij hunne opvatting dier genezingen te blijven. Immers 't vraagstuk zou dan betrekking hebben op het wezen der menschelijke ziel, dat bij 't materialisme identiek is met het physiologische functioneeren van den anatomischen hersenbouw! Welnu, de hersenen van den mensch vormen voor de katholieke opvatting maar 't *middel*, het *instrument*, waarmede de ziel *zintuigelijk* werkt.

Er valt dus verder niet te twisten met het materialisme over wat Charcot zelf noemde: *Faith healing*.

Wij beschouwen de tegenwoordige verklaring, die de geneeskunde geeft van miraculeuze genezingen, als eene, die, gelijk de vorige, ook door 't materialisme zelf ontoereikend zal worden bevonden. De ster der suggestie schijnt te hoog aan den wetenschappelijken hemel; zij is reeds door het zuiden gegaan en zal nog meer ter kimme moeten neigen. Na den tijdelijken ondergang mag zij opnieuw in 't oosten rijzen, maar niet meer als de wonderstar der wijzen; langs lageren boog mag zij steeds weer opnieuw en dan te zelfder hoogte verschijnen om helder te verlichten wat zij uit haar natuur, hoewel ons onbekend, verlichten en verhelderen *kan*. Wij ontkennen dus niet een zekere kracht der suggestie: het innige *geloof*, het vaste *vertrouwen zeker* te *zullen* genezen, heeft een niet te onderschatten waarde. Het denkbeeld der genezing *beheerscht* den geest voortdurend, wordt hem *steeds opgedrongen*. Daardoor werkt de *wil*, het *vertrouwen*, als functie van den geest, terug op

[1]) Die waarschijnlijk vooral bij zulke genezingen inwerkt, waarbij de genezen personen *totaal geen* geloof en hoop hebben, en dus 't materialisme „au bout de son latin" gekomen is.

de stof, op het lichaam, waaraan de geest gebonden is; en hierdoor *kunnen* processen worden ingeleid, die tot herstel van ziekelijke *levensuitingen* en zelfs, tot op zekere hoogte, van stoffelijke, lichamelijke *vormen kunnen* voeren.

Men heeft echter aan het begrip der suggestie als genezend princiep een veel te machtigen invloed toegekend. Prof. Struempell beweert zelfs: „Uebrigens ist es nicht schwer, zu prophezeien, dasz mit dem allgemeinen Bekanntwerden des eigentlichen Wesens der Hypnose dieselbe bei den Kranken auch ihren Nimbus *und damit ihre Heilkraft verlieren wird*" [1]). En dezelfde hoogleeraar schreef weinige alinea's hierboven: „So [door 't geloof en vertrouwen] erklären sich die zahlreichen raschen Heilungen hysterischer [altijd hysterische!] Erkrankungen durch homoeopathische Mittel, *welche durch die Wunderwirkungen der geheiligten Wässer und Reliquien noch weit übertroffen werden*" [2]).

Inderdaad blijkt, dat de miraculeuze genezingen alles overtreffen!

Tot toelichting hiervan moge uit 't trouw verhaal van enkele genezingen blijken, van welken aard de „suggestie" daarbij is geweest.

Een Rembrandt moge hem schilderen, den stoeren Zuid-Franschen boer! Daar staat hij, midden op den landweg, onbewegelijk, de armen op zijn borst gekruist. Hij staart sinds uren in de verte van de rechte, departementale baan van den Gers — en ziet, hoe 't stof van den weg, door 't windje opgedreven, als kanten sluier hangt tusschen de twijgen der boomen. Vrouw en zoontje Joannes-Maria zijn enkele dagen geleden naar Lourdes vertrokken, naar de Moeder der Gratiën. Joannesje kon niet loopen, al sinds maanden niet. Het kind was te jong om zelf veel vertrouwen te hebben; 't was speelsch en wilde loopen als zijn kameraadjes, want wat Joannes *wèl* had, waren zeèr misvormde beenen.

Maar zijn *ouders* hadden vertrouwen!

De vader wacht en brengt van tijd tot tijd de hand boven zijne

---

[1]) In 't aangehaalde leerboek, slot van art. „Hysterie". Wij cursiveeren.

[2]) Wij cursiveeren.

oogen om beter uit te zien. De dokter van Saint-Justin is langs den weg gegaan. Hij heeft met boer Tambourné wat gepraat en zijn schouders opgetrokken; om beters wil, heeft hij hem te groote verwachting willen ontnemen; en hij is doorgegaan.

Rotsvast *staat*, rotsvast *gelooft* vader Tambourné.

Hij had in den voormiddag in zijne woning van Bernadette gelezen en van den armen steenhouwer Bourriëtte, die zoo wondervol zijn gezicht had terug bekomen.

De diligence is voorbij gereden en de postillon heeft zijn hoorn doen schallen: vrouw en kind zijn wéer niet teruggekeerd, zooals zij waren heengereden.

Maar de vader gevoelt het: de lieveling zal *nu* den langen weg, en aan de moederhand, *loopen!*

En zóó geschiedde het [1]).

't Was 21 Augustus 1889.

Dertig duizend pelgrims trokken in processie voorbij de grot. Plotseling stijgt een geweldige kreet van geloof en dankbaarheid uit deze volkerenschaar omhoog; — een kreet, herinnerende aan dien der Romeinsche legerscharen onder Constantijn den Groote, toen aan den hemel het kruis verscheen: „In dit tecken zult gij overwinnen!"; — herinnerende aan dien der Kruisvaarders na de toespraak van Paus Urbanus II te Clermont: „God wil het!"

Waarom die harte-kreet te Lourdes?

Mejuffrouw Maria Horeau van Alencon was opeens van blindheid genezen. Haar geneesheer had hare oogziekte voor organisch en ongeneeslijk verklaard. Zij had zich vóór hare genezing ter commissie van geneesheeren vervoegd. President dier commissie was toen Dr. baron de St. Maclou. De oogarts Dr. Beaudoin verklaarde de oogziekte van organischen aard. Twee jaar was de 19-jarige jonge dame blind geweest. Tot heden toe is haar gezicht normaal [2]).

---

[1]) In Sept. 1858. Zie o. a. bij Lasserre. Wij herinneren bij dit geval van vertrouwen *der ouders* aan de merkwaardige genezing onlangs (27 Juni) te Lourdes verkregen bij een *nog niet twee-jarige* kleine, lijdende aan *horrelvoeten*. 't Kind ging met *tegenspartelen* in 't bad. De vader is zelf geneesheer, Dr. Aumaitre te Nantes. Zie *De Tijd* v. 21 Sept. '96.

[2]) *Ann. d. L.* (30 Aug. 1889, p. 143—144). — *Il miracolo di Lourdes e la critica di Emilio Zola* van Raffaele Ballerini S. J., in de *Civiltà cattolica* van 21 Juli 1894.

Constance Piquet de Soulaires kwam met de Fransche, nationale bedevaart in 1893 te Lourdes. Het schriftelijk attest van haren geneesheer Dr. Martin gaf als haar ziekte op: borstkanker (carcinoma mammae). De tumor was groot en zeer goed tastbaar. Dr. Boissarie onderzocht met 12 andere doctoren de patiente. Op 22 en 23 Augustus 1893 ging de zieke in het water. Te vergeefs. In den morgen van 24 Augustus was zij nauwelijks in de piscine of het gezwel verdween. 't Geneeskundig bureau, met Dr. Boissarie aan 't hoofd, verklaarde éenstemmig, dat van den tumor niets meer te vinden was. De genezing werd later door den ongeloovigen Dr. Martin als volledig en duurzaam erkend [1]).

Signora Elvira Raggiuoli, 32 jaar, te Pratovecchio in Toscane. Diagnose van 3 doctoren: borstvliesontsteking (pleurite) en klepgebrek aan 't hart (endocardite valvolare aortica per causa reumatica). De HH. Sacramenten werden toegediend op verzoek der geneesheeren, die het geval eenstemmig hopeloos verklaarden. Patiente lag in ijlende koortsen, delircerde voortdurend. Haar broeder, Mgr. Nardi, kanunnik en directeur van het staatsobservatorium der meteorologie te Fiesolo, was op telegram overgekomen. In den nacht, als iedereen den laatsten ademtocht verwacht, geeft een neef, don Silvio Silvestri, zijner stervende nicht een weinig Lourdes-water en wrijft hij met dit water hare klamme borst. Zij had een „Ave, Donzella Maria" gebeden en meende toen te sterven. Bij 't wrijven met het Lourdes-water spoorde don Silvio haar aan, nog eens een „Ave" te bidden. Reeds was haar ijlende staat een poos van haar geweken; en na het tweede „Ave" uitte zij een zwaren zucht en riep uit: „Silvio, io sono guarita: ik ben genezen!"

Zij stond onmiddellijk op en at als een gezond mensch. De krachten waren opeens teruggekeerd en tevens de natuurlijke gelaatskleur.

De geneesheeren hadden hier niets anders te doen, bij hun bezoek op den volgenden dag, dan hun patiente aan te zien en zich te verbazen; en te trachten „het nu blijkbaar hysterisch geval" in zijne genezing door suggestie van de patiente te verklaren!

---

[1]) Historia morbi in *Ann. d. L.* (30 April 1894, p. 11). Volgens 't materialisme zou het een gezwel op algemeen hysterischen of neuropathischen bodem moeten geweest zijn.

Na 16 jaren leeft de genezene nog in volmaakte gezondheid in Italië [1]).

Nog een paar grepen uit de aan miraculeuze genezingen overrijke geschiedenis van Lourdes.

Joachime Dehaut, 29 jaar, van Gesves in België. *Verzwering aan de buitenzijde van het rechter been, van den hiel tot aan de knie; doordringende tot op het been* (certificaat van Dr. Froidbise van Gesves, 6 Sept. 1878). Ze leed er al 12 jaar aan. Haar voet was binnenwaarts gedraaid, de knie stijf, de dij verwrongen. Dikwijls ijselijke pijnen. In dezelfde maand Sept. 1878 ging zij naar Lourdes. De reisgenooten werden flauw van den ondraaglijken reuk; de zieke was een voorwerp van afgrijzen.

Het eerste bad te Lourdes hielp niet. *Het tweede genas haar volkomen.* Zij woog 27 Kgr.; na eenigen tijd 75 Kgr. Zij is nog tegenwoordig volmaakt gezond [2]).

20 Augustus 1879 genas James Tonbridge, op een baar naar 't bad gedragen, plotseling te Lourdes van chronische wervelcaries met gezwellen en uitgebreide verzweringen, gelijk de diagnose luidde van de twee protestantsche doctoren Thorens en Mac Geven. Zij constateerden de volledige genezing [3]).

Marie Lemarchand: etterende lupus over de geheele rechterwang, de beide lippen en een gedeelte van het mondslijmvlies. Tevens teekenen van phthisis pulmonum. (Dr. Nécle te Caen.) Dr. d'Hombres ziet (in 1891) onder zijn oogen als 't ware, na 't bad te Lourdes, de lupus verdwijnen en tot flinke litteekens worden.

---

[1]) Mgr. Nardi in de *Voce della verità* (2 Dec. 1880, Rome). — *Civiltà cattolica* (21 Juli, 1894). — Ballerini S. J. t. a. p. bl. 138.

[2]) Dr. Froidbise van Gesves constateerde de genezing op 19 Sept. 1878: wat huidhyperaemie was slechts overgebleven, die later ook is verdwenen, volgens Dr. Marique en de doctoren Rayer en Delploige van de universiteit te Leuven, die een enquête naar dit geval instelden. Zie ook prof. Imbert, t. a. p. bl. 500; en Justinus, t. a. p. bl. 87.

[3]) *Ann. d. L.* 1879.

't Medisch bureau vond de longen normaal. De genezing is tot nu toe volkomen geweest. De patiente is dik en gezond [1]).

Zoo zijn de wonderbare genezingen voor 't grijpen en zij vallen voor in alle groepen der wetenschappelijke indeeling van de in- en externe ziekten en gebreken.

Zelfs al waren — wat niet is aan te nemen — *alle diagnosen* der te Lourdes voorgevallen werkelijk grootsche genezingen fout gesteld, dan zouden toch nog *symptomen* zijn genezen, die de gewone geneeskunde nimmer zóó geneest. En bovendien: maar *één* goede diagnose onder de duizenden zou reeds de superioriteit van Lourdes bewijzen. Op het *getal* komt het niet aan; het is hier geen verschil in *graad*, maar veeleer in *wezen*!

Blijft echter het materialisme de echtheid der diagnosen van organische en chirurgische gebreken, die reeds in zoo grooten getale te Lourdes plotseling genezen zijn, ontkennen — diagnosen, gesteld door honderden doctoren, onder wie tal van niet-katholieke artsen [2]) van kennis, plicht en van geweten — dan ondergraaft het materialisme de fundamenten der geneeskundige statistiek met eigen hand en mist het voor altijd het recht de voortreffelijkheid van eigen leerstellingen ooit door statistieken te mogen toelichten.

Waar de strijd tusschen de *katholieke opvatting* der miraculeuze genezingen en die der *materialisten*, hoewel *in den grond der zaak een beginselstrijd, als berustende op het verschil van inzichten over 't wezen der ziel, praktisch een spitsvondige redetwist is*, omdat het materialisme de genezingen geheel willekeurig

---

[1]) *Ann. d. L.* 1891. — Justinus, t. a. p. bl. 103 enz.

[2]) De *Ann. d. L.* noemen de *niet-kath.* geneesheeren in menigte op: o. a. trad de oogheelkundige Dr. Dor te Lyon, protestant, in wetenschappelijke kringen van Frankrijk ten gunste van Lourdes op; Dr. Henry Head bestudeerde in de laatste jaren alle groote bedevaarten te L. en roemt openlijk den wetensch. arbeid van 't geneesk. bureau.

moet *schiften* — daar is die strijd van de katholieke opvatting tegen die van het *occultisme*, dat *niet schift* en *alle* genezingen aanvaardt, werkelijk, naar onze meening, een *beginselstrijd*, ook in de praktijk!

Bij de occultisten of spiritisten, hoe zij zich zelf ook heeten willen, zien wij dan geen willekeurige schifting van feiten. Zij nemen met breedheid ook de verschijningen en genezingen te Lourdes aan. Uit ons eerste artikel kennen wij daarvan de reden.

Als verdedigers tegenover 't materialisme traden buiten 't Katholicisme o. m. op: Alfred Russel Wallace, Dr. du Prel, Dr. Lecrinier, de predikant Gottfried Gentzel in Baden, de Vorst zu Lichtenstein, Riko [1]) enz. Het *Spiritualistisch-Weekblad* bevatte o. a. 13 Augustus 1887 [2]) een opstel van den protestantschen heer W. K..k, waarin deze spiritist de plotselinge en volledige genezing op den 9den dag der novene berichtte van een katholieke jonge dame, mejufvrouw W. uit d. H., die 5 jaar lang open wonden had en misvormd was, later nog volslagen blind werd, veel pijnen leed en ten slotte den dood nabij was. De dokter bleef in de laatste dagen weg; hij achtte zich overbodig. Op den 9den dag der 1ste novene genas hare blindheid; zichtbaar ging zij echter in krachten achteruit. Maar op den 9den dag der 2de novene, bij den klokslag, waarop de bidtijd eindigde, sprong de zieltogende van haar bed. De uitwendige misvormingen waren verdwenen; evenzoo de open wonden, die *plotseling* tot litteekens geworden waren [3]).

Het groote spiritistisch tijdschrift van Amerika: *The banner of light;* de Engelsche periodieken der occultisten: *Light, a*

---

[1]) Onze dikwijls aangehaalde „Justinus", die onlangs katholiek werd.

[2]) 2e jaarg. No. 31. In dit nummer wordt ook de eigenaardige houding van den arts der zieke geschetst, die echter de genezing erkende.

[3]) Justinus t. a. p, bl. 243 e. v. We herinneren hier ook nog terloops aan de genezing van waterzucht en heupwond, onlangs

journal of psychical, occult and mystical research, alsmede *The two worlds* en *The unseen universe*; voorts in Duitschland *Die übersinnliche Welt* enz. wijdden in de laatste jaren aan Lourdes opstellen: *Lourdes and its miracles, The healing water of Lourdes, The visions of Bernadette* en *Lourdes*. De feiten werden op breede wijze aangenomen, volkomen erkend en het bovenzinnelijke der verschijningen en der genezingen aanvaard. Dit deden de Fransche, Spaansche en Italiaansche spiritistische tijdschriften al jaren geleden.

We zien dus ten opzichte der verschijningen en genezingen te Lourdes het eigenaardig verschijnsel, dat tal van stemmen uit de rijen der occultisten onzer dagen tot erkenning en waardeering dier verschijningen en vooral der genezingen in haar geheelen omvang zijn opgegaan, nog eer hetzelfde in gelijken graad geschiedde bij de katholieke doctoren!

Niettemin moeten wij vierkant front maken tegenover de *meening* der occultisten, als zouden de verschijningen en genezingen te Lourdes op ééne lijn staan met de tallooze verschijningen en manifestatie's van 't spiritisme of van andere phenomeengroepen en toestanden, die men onderscheidt bij de z.g. geheime wetenschappen.

Tegenover 't occultisme is hier de strijd een *beginselstrijd* en wel weder over de opvatting van 's menschen afkomst, wezen en doel. Geen enkele der millioenen occultisten en spiritisten onzer dagen twijfelt aan 't bestaan van den menschelijken geest, van de ziel; en duizenden materialisten gaan tot hunne gelederen over. Dit is gelukkig en ongelukkig tevens! Want de tallooze meeningen

---

te Lourdes geschied bij Nic. Neijssen uit 's Hertogenbosch. Zie hiervoor: *De Noordbrabanter, Noordbrabantsch-Dagblad* van 7 en 8 Mei 1896; en *De Tijd* van 11 en 18 Mei 1896. Voorts *Journal de Lourdes* en de rapporten van de doctoren Boissarie en Schmitz. Deze laatste geneesheer (van Antwerpen) zag onder zijn oogen de kolossale buikwaterzucht en de handpalm-groote heupwond verdwijnen.

der occultisten over wezen en doel der menschelijke ziel zijn niet die der Kerk.

Het stellen der grenzen — we geven het toe — is hier moeielijk. Uit te maken, waar toestanden, verschijnselen en manifestatie's van 't occultisme ophouden *natuurlijke* te zijn, is geen geringe taak. Niemand zal beweren, dat ons alle natuurlijke krachten der menschelijke ziel in hare volledige ontwikkeling bekend zijn. Maar ons geloof leert ook, dat in de bovennatuurlijke orde ten allen tijde inwerking in grootschen stijl op de aardsche verhoudingen en den mensch kan plaats vinden, en dat deze inwerking van divinen oorsprong is, of — met Gods toelating — van den daemon uitgaat.

Hooren wij Prof. Imbert-Gourbeyre, hoogleeraar der geneeskunde: „La négation de l'être mauvais équivaut logiquement à la négation du Christ. Si le diable n'existe pas, la chute des anges, le péché originel ne sont que des mythes; la Rédemption n'est qu'un leurre. Jésus-Christ n'est plus l'Homme-Dieu; le sacrifice du Calvaire n'a été que la mort d'un juste, et il n'est pas vrai que *sa Mère ait écrasé la tête du serpent.* Il faut alors renverser nos autels, détruire nos temples, et, assis sur leurs ruines, pleurer sur dix-neuf siècles de superstition. Mais à Dieu ne plaise qu'il en soit ainsi! Le Christ est le fils de Dieu: „Et nos credidimus et cognovimus quia tu es Christus, filius Dei". *Le diable existe: il a tenté le Seigneur et le Seigneur a chassé les démons*" [1]).

Het diabolisme bestaat, of het materialisme het verkiest te erkennen of niet, en meer nog dan uit het occultisme aller eeuwen en weder uit dat onzer dagen blijkt het uit de christelijke mystiek [2]). De Heiligen, de groote moreele voorgangers van

---

[1]) T. a. p. *Les assauts diaboliques,* II, p. 145. Wij cursiveeren.

[2]) Vgl. Görres: *Die christliche Mystik,* 5 dln. Voor feiten onzer dagen zie echter 't werk van Prof. Imbert, dat zeer betrouwbaar en door den bisschop van Clermont goedgekeurd is. Voorzichtigheid is ook hier dringend aan te bevelen.

het menschdom in hun opwaarts blikken, langs de rij der opgehangen lichten — de uitgesproken dogma's — naar het goddelijk ideaal, zijn ook meer dan anderen aan den zinnelijk waarneembaren invloed der daemonen onderhevig geweest.

Het schijnt weder de aloude slang te zijn, die uit het paradijs voortkronkelde langs de geledingen der eeuwen; en die ook nu weer — de occultisten getuigen het zelf — openlijk of verborgen aan tal van verschijnselen onzer dagen het *superstitieuze* karakter geeft, dat door Z. H. Paus Pius IX z.g. in zijne Encycliek van 1856 *als zoodanig veroordeeld werd.*

Het is de Kerk alleen, de schatbewaarster der geopenbaarde waarheid, die — krachtens haar geloofs- en zedenleer, en geleid door den *Hoogsten aller Geesten, den Heiligen!* — vermag uit te maken, welke invloeden bij elk bizonder geval moeten worden aangenomen. Het afbakenen der grenzen, zoowel binnen als buiten de natuurlijke orde, is soms uiterst moeielijk. Maar meer dan de discussie van het materieele feit wijzen ons — als veilige gidsen — de *moraal:* de *uitwerking*, de *gevolgen in moreelen zin* den weg.

De geheele christelijke mystiek kent de macht van bidden, vasten en zelfverloochening; de Katholieke Kerk kent de wijsbegeerte van het verheven lijden van Golgotha; zij kent de macht van het kruis!

Men zal van niet-katholieke zijde ons van een dogmatische levensbeschouwing betichten. Maar weder bleek ons, hoe voortreffelijk die levensbeschouwing is, eenvoudig reeds bij vergelijking met wat men tegenover haar, en steeds op nieuw tegenover *haar* stelt! Dit kwam ook uit bij de stelsels van 't neo-occultisme. Gelijk van ouds bij de bekende wijsgeeren, wordt ook weder door verschillende occultisten heel logisch en stevig een wereld-gebouw opgetrokken. Er moet een fundament zijn natuurlijk. De feiten leveren

de steenen. Maar de groepeering der steenen tot de grondlijnen en grenzen van 't fundament is geheel willekeurig, en is — gelijk bij alle wijsgeeren — een vrucht van het scheppend vernuft des bouwheers, den *enkelen* mensch! De groepeering der steenen — de axioma's en *dogma's* van het stelsel — is ons niet duidelijk, en de bouwmeester kan de beteekenis niet verklaren. Toch timmert hij, en *nu* — dat dient erkend — heel logisch, op de axioma's voort, die hij ons niet bewijzen kan, meestal nog niet eens met een glimp van verduidelijking verhelderen; maar die hij ons toch te verduwen geeft, en — let wel — *in de natuurlijke orde*, omdat de nieuwe, wijsgeerige bouwheer geen geopenbaarde waarheid uit de *bovennatuurlijke orde* erkent.

En toch — tragi-comisch verschijnsel in de wijsbegeerte! — nauwelijks zitten alle bouwheeren boven in hun aldus opgetrokken systemen, of in top waait aller oorlogsstandaard in het aanschijn der christelijke dogmatiek, wier dogma's niet eens zoo talrijk zijn als veelal de axioma's van die wijsgeerige stelsels, die straks op hunne, reeds bij den opbouw wankelende grondslagen zullen schudden en beven!

Zoo zijn ook alle occulte theorieën en hypothesen, waar zij indruischen tegen de katholieke geloofs- en zedenleer, ten doode opgeschreven. Maar de feiten blijven!

Daarom heeft ook 't moderne occultisme zijn nut; ondanks zijn afdwalingen bewijst 't ons het onvoldoende van de leer der stof voor 's menschen leven en getuigt het tevens, op indirecte wijze, voor den adel der Katholieke Kerk.

Laat het materialisme, dat gedwongen is op enghartige wijze het halve leven der volkeren, de halve wereldgeschiedenis, om de onverklaarbaarheid der feiten en verschijnselen, te loochenen en voor verbeelding te verklaren, dan maar verder zijn eentonigen weg van de stof vervolgen, waarop het, als met geestelijke dorheid geslagen, steeds moet terugkeeren; — laat het occultisme maar weer opnieuw zijn fantastische werelden bouwen

van zielsverhuizing, reïncarnatie, astrale lichamen [1]), kosmische ontwikkeling van de zeven principen in den mensch [2]) enz.; — wij, katholieken, blijven houw en trouw aan de Kerk van Christus, die den mensch alleen, in de ons geopenbaarde waarheden der bovennatuurlijke orde, de noodige steunpunten kan geven, welke hij buiten zijn eigen natuur voor zijn geloof en zeden moet kunnen vinden om zich te veredelen en het goddelijk ideaal tegemoet te streven, zonder bij zijn pogingen te verzinken in den duisteren afgrond van twijfel en ontkenning!

Lourdes staat niet alleen als genadeoord onzer dagen. Te Knock in Ierland en te Holywell in Wales [3]) gebeurden in de laatste jaren grootsche genezingen. Te Knock zagen tal van personen *tegelijk* tegen den muur der kerk, in den avond van 21 Augustus 1879, drie levensgroote menschengestalten, geheel vrij in de lucht, op eenigen afstand van den kerkmuur, een weinig boven den grond verheven. Later werden deze gestalten, in

---

[1]) Uiterst leerzaam voor de aanhangers van 't astrale lichaam is de dubbelganger, dien de H. Domin. v. Jesus-Maria bij zich had aan 't sterfbed van een zijner biechtelingen (Görres).

[2]) Onlangs wees een theosophisch geschrift op de moreele kracht van het Indische ascetisme. Maar bij dat ascetisme is het den beoefenaren hoofdzakelijk te doen om de *macht* te verkrijgen grootsche wonderwerkingen te verrichten. Geheel anders onze Heiligen! Hun ascese was een verzaking en zelfverloochening *zonder meer*, alleen om God te dienen. Zij zouden juist de macht om groote dingen te doen ontvluchten. Streven daarnaar zou hoogmoed zijn! Bij hen traden de wonderwerken, ondanks hen zelf, meest *spontaan* op, en kwamen deze van God. Bij schijnbaar gelijke oorspronkelijkheid der feiten beslist hier dus weer de moraal!

[3]) Ook buiten het Katholicisme geschieden genezingen, die de wetenschap niet vermag na te volgen noch te verklaren. Men vrage maar velen onzer missionarissen uit andere werelddeelen, vooral uit Afrika en Achter-Azië. Men leze o. a. het bekende werk van pater M. Huc: *Souvenir d'un voyage dans la Tartarie, le Thibet et la Chine.* Denk ook aan Voor-Indië en den Ganges! Maar de *omstandigheden* der genezingen geven hier meer voorlichting in haar *wezen* dan 't *feit* der genezing.

wie het volk Maria, Joseph en Joannes zag, nog dikwijls op den vollen dag, in en buiten de kerk, door zeer velen tegelijk en op verschillende tijden gezien. Tal van genezingen vonden plaats, waaronder de meest merkwaardige. In 1880 reeds kwamen 20.000 bedevaartgangers op één enkelen dag te Knock. Tal van niet-katholieken genazen hier, op den katholieken doodenakker verrijzend ten nieuwen leven!

De protestant Dr. C. Carter Blake, die meermalen in 't British-Museum te Londen wetenschappelijke voordrachten hield, vestigde met nadruk de aandacht zijner collega's op de genezingen, die te Knock, het Iersche Lourdes, verkregen worden. En geen wonder; immers genazen o. m. snel en totaal: John Roache van Roosby, die bijna 18 jaar lang totaal blind, en John O'Brien, die *blind geboren* was [1]).

Te Holywell in Wales, de aloude bedevaartplaats naar de bron van Sinte-Winifride, hadden weder in de allerlaatste jaren genezingen plaats, die volkomen gelijksoortig zijn met die te Lourdes. Er leeft nog een T. M. Carew, gezond en wel, die reeds in 1831 te Holywell plotseling van een ziekte genas en sedert steeds gezond gebleven is [2]).

Deze genezingen worden volkomen erkend door het Engelsche geneeskundig tijdschrift *The Lancet*, boven reeds in zijn meening aangehaald, dat „natuurlijke oorzaken, die hetzelfde uitwerken als de zoogenaamde bovennatuurlijke, later wel zullen worden gevonden". Van de toekomst afwachten om *zelve deze* genezingen te kunnen *verrichten*, ware wel zoo praktisch voor de materialistische wetenschap. Men zou zoo vragen: als buiten

---

[1]) Justinus: *Lourdes in 't licht der nieuwere wetenschap* (bl. 234 vv.); en *Wonderdadige verschijningen in Ierland* (uit 't Engelsch), 's-Gravenhage 1880, J. Meeussen en Zoon.

[2]) W. F. Stead, redacteur van de *Review of reviews* (protestant), in *Borderland*. — „Geen denkend persoon kan ze [de genezingen] ontkennen", aldus eindigt zijn artikel.

het materialisme die genezingen gebeuren „zonder bekende natuurlijke oorzaken", waarom dan ook niet door 't materialisme zelf? De mannen der wetenschap doen zoo veel, wat zij niet verklaren kunnen en waarvan zij de „natuurlijke oorzaken" in de toekomst moeten hopen te zullen vernemen.

De hoop om de oorzaken der miraculeuze genezingen in de toekomst binnen de natuurlijke orde te zullen vinden, zou alleen dan voor 't materialisme recht van bestaan hebben, *wanneer het, reeds voor eeuwen, zelf dergelijke genezingen had kunnen verrichten,* zonder ze nog door „natuurlijke oorzaken" te kunnen verklaren. De katholieken kunnen zelf ook zulke genezingen niet door gewone, bekende oorzaken in de orde der natuur verklaren; maar juist, omdat die genezingen al eeuwen en eeuwen *zoo* geschieden en de wetenschap ze *nimmer* en ook niet *zoo* heeft kunnen verrichten, denken zij *terecht* aan *bovennatuurlijke invloeden!*

Laat het materialisme maar hopen met een rotsvast geloof en nog vaster hope; het moet de genezingen van Lourdes in al haar rijke verscheidenheid eerst maar eens *zelf verrichten!*

Toch heeft, bij al de dwaling, ook de geneeskundige wetenschap haar eerlijke leeraren, belijders en martelaren, door de eeuwen heen, voor wie wij met eerbied buigen. De geneeskunde heeft *den mensch* tot hare studie, en nog wel vooral den *zieken mensch.* Over de lijdenssponde van den kranke kunnen de verschillende, eerlijk uitgesproken overtuigingen elkander naderen in kalmte en in vrede.

De strijd van de katholieke opvatting der miraculeuze genezingen is toch — gelijk we meenen te hebben aangetoond — naar álle zijden van den tegenstand, een strijd over het wezen en de bestemming der menschelijke ziel.

Zoo rijst dan Lourdes als de type der katholieke genadeoorden [1]) uit de stroomingen der eeuw! Als de type, want hier

[1]) Te Constantinopel is ook een Lourdes-kapel. Het Lourdeswater

zeide de H. Maagd aan de jonkvrouw van Lourdes: „Ik ben de Onbevlekte Ontvangenis". En Maria sprak deze woorden op den feestdag harer Engelenboodschap. De Onbevlekte Ontvangenis! Hierin ligt de volle beteekenis van het wereldvraagstuk: Lourdes, dat voor een Dante der latere tijden het historisch middelpunt zal kunnen vormen voor een christelijk wereld-epos der 19e eeuw.

Aldus blijkt ons weder uit Bernadette's geschiedenis — zoo in waarheid gebeeldhouwd in 't graniet der rotsen van Massabiella — de waarheid van 't woord van den apostel: „God heeft de zwakke gekozen om de sterken te beschamen".

De Massabiella-rots te Lourdes — schakel in de keten, in den rozenkrans der genade en der zedelijke wereld-orde, waarover de Hoog-Gebenedijde de Patronesse is — zij is ons een symbool gebleken van de steenrots van Petrus in de stroomingen der eeuw!

Met alle middelen van 't ongeloof is storm geloopen, maar de zending van Bernadette, de verschijningen en de wondervolle genezingen blijven ongedeerd, want over haar zweeft nog de geest Gods, toen Hij toornde tegen de slang: „*Ik zal vijandschap stellen tusschen u en de vrouw; tusschen uw zaad en haar zaad; en zij zal u den kop verpletten*".

God heeft weder de zwakke gekozen om de sterken te beschamen.

Christus zelf, in armoede geboren, trad op als de timmermanszoon van Nazareth; en — terwijl de schriftgeleerden redetwistten in de synagoge — hervormde Hij, *door Zijn lijden*, de wereld.

De apostelen, bijna allen de armsten onder de armen, verkondigden het Evangelie van zelfverloochening en naastenliefde;

---

wordt zelfs gevraagd door Turken te Mekka en Medina. De muur der kapel te Constantinopel is met ex-voto's van genezenen bedekt. Beroemd is de genezing van den muselman Mustapha, hofleveranciér des Sultans, wien „een witgekleede vrouw" verscheen, die hem naar de kapel verwees. Zijn blinde rechteroog genas. (Justinus, t. a. p. bl 233).

en — al was ook het Christendom den heidenen een dwaasheid — het woord dier apostelen en dat hunner opvolgers, de Pausen, overwon de wijsgeerige scholen der zinkende heidensche wereld.

Forsche heldengestalten onder de priesteren der menschheid, arm aan middelen, maar rijk in geloof, traden op te midden der volkeren van Europa; en — al waren zij klein in getal — toch daagde over een wereld van barbaarschheid de mildere beschaving van het Christendom.

Tal van Heiligen, de groote voorgangers in christen-geloof en christen-moraal, de wereld verzakende, wandelden langs de doornigste paden naar het christen-ideaal; en — al waren hun boeten en vasten, hun waken en bidden een ergernis in de oogen dier wereld — zij bekeerden de volkeren, genazen naar lichaam en ziel de lijdenden, verwekten de dooden.

Zoo toont ons ook de geschiedenis van Frankrijk tot op heden een tweetal merkwaardige en edele vrouwengestalten, die ons het woord van den apostel op treffende wijze voor oogen stellen.

Jeanne d'Arc, het herderinnetje van Dom-Rémy; en Bernadette Soubirous, het herderinnetje van Bartrès. Beiden verheffen en veredelen de vrouw van 't Christendom!

Jeanne d'Arc wekt man en jongeling op ter verdediging van vaderland, wettig gezag en huiselijken haard. Bernadette daarentegen bidt met vurig geloof den rozenkrans, door de H. Maagd aan Sint-Dominicus gegeven tot voortdurend heil der wereld. Beide maagden zijn begunstigd met verschijningen van Maria, de Hulp der Christenen.

Het was in de vijftiende eeuw. De Engelschen hadden bijna geheel Frankrijk veroverd. Koning Karel was der wanhoop nabij. Daar verschijnt Jeanne d'Arc, de dochter van een boer uit Lotharingen! De H. Maagd is der herderinne verschenen [1]) en heeft haar geboden het vaderland te bevrijden. Het achttienjarig meisje trekt nu, in

[1]) Deze verschijning wordt wetenschappelijk verdedigd door Dr. Hospital in zijne *Etude historique et médicale sur Jeanne d'Arc.*

mansgewaad gehuld en met het zwaard omgord, uit de kerk van Fierbois. Heur witte vaandel vertoont Christus, Maria en Joannes: verheven symbool! Aan de spits van een Fransch leger noodzaakt Jeanne d'Arc de Engelschen het beleg voor Orleans op te breken. Met haren anderen, grooten standaard — in het doek waarvan de woorden „Jesus-Maria" geweven zijn en waarop een afbeelding staat van God den Vader, door Engelen aanbeden, — ontweldigt de Maagd van Orleans verscheidene steden aan de Engelschen; en geleidt zij, dwars door de legers van den vijand, aan het hoofd van de troepen der landskinderen, haren wettigen Heer en Koning bij Gods genade ter kroning naar Rheims!

En Bernadette Soubirous, de maagd van Lourdes, de vredeengel van den drang naar hooger ideaal en van de ziele-rust in de gemoederen der menschen? — Ook zij dringt, onder de blanke vanen der „Onbevlekte Ontvangenis, Troosteresse der bedrukten, Hulp der Christenen", dwars door *die* legerscharen, die in soldij staan van de anarchie der wetenschap ten opzichte van het Godsbegrip en van de zedelijke verantwoordelijkheid des menschen; dwars door *die* legerscharen, die, gedeeltelijk beheerscht door de verborgen of somtijds ook zinnelijk-waarneembare geestesleiding van den daemon, tot verwildering en ontbinding der menschheid *moeten* leiden; en ook zij, de jonkvrouw van Lourdes, voert — aan de spits van de drommen der wonderdadig genezenen, te voren de armsten der lijdenden, — de zoekende en zwervende, van de kroon van heur adeldom beroofde menschheid opnieuw naar.... *Rome.... de stad harer kroning!*

A. C. A. Hoffman, *Theor.-Arts.*

Amsterdam, 14 Augustus 1896.
Vooravond van Maria-ten-Hemel-opneming.

N.B. In ons vorig artikel moet op bl. 344, regel 7 v. b. de eerste komma, die zinstorend is, vervallen.

HEREENIGING VAN OOSTERSCHE EN WESTERSCHE KERK.

't Was bij het einde van zijn gouden bisschopsfeest, dat Paus Leo XIII het eerste woord sprak tot de Christenheid over het grootsche idee van hereeniging der Oostersche en Westersche schismatieke kerken met de Moederkerk van Rome [1]). Zijne Heiligheid was toen vier en tachtig jaren oud, en niemand kon het verwondering baren, dat de grijsaard zich den Goddelijken Meester tot voorbeeld nam, die op den vooravond van zijn lijden en dood, dat schoonste aller gebeden opzond: „*Dat zij allen één zijn, zooals Gij, Vader, in Mij en Ik in U, dat ook zij één zijn in Ons* [2])". 't Is dan ook, als leest men in dien heerlijken zendbrief, gericht aan alle volken en vorsten der aarde [3]), de wilsuiting van iemand, wiens blik in zijn uiterste oogenblikken oceanen en wereldrijken overziet, om in 't verre Oosten zoowel als in de duistere wouden der onbekende werelddeelen de duizenden en nogmaals duizenden te herdenken, die, verstoken van den herder, rondtasten in de duisternissen van heidendom en dwaling.

Zeker, daar waren er, die in 's Pausen woorden de taal meenden te herkennen van een grenzenlooze heerschzucht, welke, niet tevreden met de onderwerping der Roomsch-Katholieken, ook 't

---

[1]) Encycliek: *Praeclara* van 20 Juni 1894 Tekst en Nederlandsche vertaling in *De Katholiek*, Dl. CVI, bl. 146 vv.

[2]) Joan. XVII, 20, 21.

[3]) Het opschrift der encycliek is: *Principibus et populis universis Leo PP. XIII.*

geheele Westen en Oosten ja de gansche wereld aan hare voeten wilde zien neergeknield. Anderen, minder hatelijk doch even sceptisch, spraken van utopieën, die door de koppigheid van den ouderdom den vorm van een idée fixe hadden aangenomen.

Maar wie Paus Leo had leeren kennen en waardeeren, 't zij vriend of vijand, hij sprak, dacht althans anders: hij begreep, dat de Opperherder met dit woord de eerste daad volbracht had tot volvoering van een verheven plan, hetwelk hem reeds van 't eerste oogenblik van zijn pontificaat voor den geest had gezweefd, hetwelk, ondanks alle andere bekommeringen, steeds met voorliefde gekoesterd en voorbereid, eindelijk, na jaren van peinzen en van gebed vooral, tot uitvoering zou komen.

En 't is bij dat eerste woord niet gebleven. Nog leeft de grijsaard, dag aan dag met het vuur der jeugd arbeidend aan dat goddelijk werk van verzoening, 't welk hij als eene, hem in 't bijzonder door den hemel opgelegde taak beschouwt. Veel, onnoemlijk veel is er reeds gedaan in de weinige jaren, sinds de encykliek *Praeclara* verscheen, en ieder onpartijdig beoordeelaar zal moeten erkennen, dat wat in den beginne een onmogelijk en onuitvoerbaar droombeeld scheen, thans een wereldomvattende beweging is geworden.

Zal Paus Leo XIII slagen, waar zoovele pogingen, zelfs zijner meest beroemde voorgangers, gefaald hebben? God alleen weet het. Zonder twijfel moet men hier vooral zich wachten voor overdreven voorspiegelingen; niet in één dag zal de kloof gedempt worden, waaraan eeuwen hebben gewerkt om haar dieper en breeder te maken. Maar even zeker is het ook, dat de beweging tot hereeniging der Oostersche en Westersche kerken een karakter en omvang heeft aangenomen, welke haar van alle andere pogingen in de voorgaande eeuwen onderscheidt.

't Mag dus wèl bevreemding wekken, dat in Nederland nog zoo weinig gelezen en gehoord werd omtrent een zoo diep ingrijpend en veel omvattend vraagstuk, waarmede in 't buitenland

zoovele en beroemde mannen, onder aanvoering en aanvuring van den grooten Paus, zich reeds jaren hebben bezig gehouden. Ook ten onzent toch is er reden en stof te over om mede te werken met de grootsche plannen van onzen H. Vader. Nog kort geleden bewees een schrijven van den Opperherder aan een onzer katholieke hoofdbladen [1]), welk een bijzondere aandacht hij aan ons Holland wijdt. Bovendien zijn er ook in ons vaderland niet, die slechts een woord van opwekking, van aanmoediging noodig hebben, om tot de aloude Moederkerk terug te keeren?

Men beschouwe dan ook hetgeen volgt als eene poging om sympathie en lust tot medewerking op te wekken voor dat groote werk van verzoening. Ieder onzer, in zijn eigen kring, kan daartoe ongetwijfeld veel bijdragen. Tot dat doel willen wij den lezer op de hoogte houden van hetgeen reeds tot hereeniging der afgescheiden kerken in 't Oosten en Westen verricht is. Wel is het nog niet gegeven, het reuzengebouw, dat Paus Leo optrekt tot een eeuwigdurend monument van zijn glorievol pontificaat, in al zijn grootheid en schoonheid te overzien, wel zullen we slechts brokstukken, hier en daar, kunnen aanwijzen; maar reeds dit zal voldoende zijn, om ons een idée te geven van het toekomstig wonderwerk. Van een doorloopende en samenhangende studie omtrent dit vraagstuk kan dus nog geen sprake zijn; slechts hier en daar kunnen wij een greep doen, vertrouwende, dat het ook ons nog moge gegeven zijn, voor een gedeelte althans, de vervulling van het hoogpriesterlijk gebed te mogen aanschouwen: „dat zij allen één zijn....".

Rome en het Oosten. Nog altijd wordt in ons een overweldigende en diep droevige gewaarwording opgewekt bij het nagaan van het Oostersche schisma, waardoor een halve Christen-wereld

---

[1]) Brief van Z. H. Leo XIII aan de Redactie van *De Tijd*. Wij hopen later op dit belangrijk schrijven terug te komen.

van de Moederkerk werd losgerukt. Voorbereid door de dwalingen van de Nestorianen, Syrische Jacobieten, Armeniërs en Kopten, begon de treurige scheuring in de negende eeuw onder Photius, en werd zij in de elfde onder den beruchten Michael Cerularius voltooid. Achtereenvolgens ontstonden de schismatieke patriarchaten van Konstantinopel, Antiochië, Alexandrië en Jerusalem en later (1588) het patriarchaat van Moskou.

Was de Oostersche Kerk, ondanks hare verscheidenheid van ritus, tot de vijfde eeuw één gebleven, sinds zij zich van de Moederkerk afgescheiden en den primaat, den bisschop van Rome, had verworpen, werd die eenheid, ook in den boezem der kerk zelf, allerjammerlijkst verbroken: weldra ontstonden de Grieksche de Armenische, de Syrische, de Chaldeesche, de Maronitische, de Koptische, later noch de Europeesch-Grieksche, de Abyssinische ritus en nog vele andere [1]), allen op zich zelf staande kerken, die als zoovele brokstukken waren van de eertijds zoo glorievolle reuzenstam, de Oostersche Kerk, allen evenals de stam zelve gedoemd om langzamerhand te verdrogen en te sterven.

Toch is niet geheel het Oosten in het schisma meegesleept; bovendien, al hebben de verschillende pogingen tot hereeniging, in den loop der eeuwen ondernomen, niet het onmiddellijk resultaat, wat zij beoogden, gehad, zeker hadden zij dit groote gevolg, dat duizenden wederom tot de gemeenschap der Moederkerk terugkeerden. Dientengevolge vinden wij tegenwoordig in ieder der bovengenoemde ritussen, naast de schismatische kerk, eene met Rome geünieerde, wier leden, hoewel in liturgie, taal, kerkelijke gebruiken enz. geheel en al met de niet-geünieerden overeenstemmende, toch werkelijke Roomsch-Katholieken zijn met hun eigen bestuur en hiërarchie; en 't zijn vooral deze Katholieken, die als middelaars tusschen Rome en het niet-geünieerde

---

[1]) Vgl. *Rome et l'Orient* par le père P. Michel, p. 10 vv.

Oosten, eenmaal misschien een groot deel kunnen bijdragen tot het welslagen van de grootsche plannen van Paus Leo [1]).

Wanneer men den diep treurigen, godsdienstigen toestand dier tallooze Oostersche secten beschouwt, dan dringt zich onwillekeurig de vraag op, hoe 't mogelijk is, om in zulk een chaos van dwaling en scheuring eenheid, standvastige eenheid te brengen. Maar de grijsaard van het Vaticaan geeft daarop antwoord: de oogen ten hemel geslagen, wijst hij ons op den Goddelijken Meester, en waar menschelijke krachten te kort schieten, daar toont hij ons het nooit falend middel om te slagen: het gebed [2]).

Inderdaad, wat meer verheven schouwspel is er denkbaar, dan den Vader der Christenheid zijn kinderen te zien aansporen, om gedurende de Pinksterdagen het voorbeeld der Apostelen na te volgen, die in Jerusalem's opperzaal nederzaten, *eendrachtig volhardend in 't gebed... met Maria, Jesus' Moeder*, vol verwachting uitziende naar die *kracht uit den hooge*, waardoor de menigte van geloovigen *één van hart en van ziel* zouden worden [3]). Hoe treffend den Opperherder zijn gemoed te zien uitstorten om de Christenheid aan te manen, vooral door het gebed tot den H. Geest mede te werken aan de verzoening en hereeniging der afdwalende broederen [4]).

En wat menschenkracht, door Gods hulp gestaald, vermocht, dat heeft Paus Leo — geheel zijn pontificaat getuigt hiervan — gedaan, om het satismatieke Oosten tot de Moederkerk terug te brengen.

Nauwelijks eenige maanden op den pauselijken troon verheven, schreef hij zich reeds zijn gedragslijn voor ten opzichte van de

---

[1]) Vgl. *Rome et l'Orient* p. 12. Een volledig overzicht van de niet- en wel geünieerde kerken t. a. p. bl. 13 vv. — Zie ook *De Katholiek*, Dl. CVI, bl. 362 vv.

[2]) Encycl. *Provida Matris*.

[3]) Ibid.

[4]) Ibid.

Oostersche Christenheid: „Ook de Oostersche landen kunnen onze vaderlijke waakzaamheid niet ontsnappen; de ernstige gebeurtenissen, die zich voordoen, bereiden misschien een betere toekomst voor, ten gunste der belangen van den godsdienst. De Apostolische Stoel zal niets verzuimen, en wij hebben de blijde verwachting, dat de roemrijke kerken dier landen eindelijk zullen terugkeeren, om een vruchtdragend leven te leiden en wederom in hun ouden glans te schitteren" [1]). En hoe vurig zijn verlangen was, om dat groote werk te volvoeren, blijkt uit de verzuchting, die hij kort daarna slaakte: „Ach, hoe dierbaar zijn ons de kerken van het Oosten; hoe bewonderenswaardig hunne aloude grootheid: hoe blijde zouden wij zijn, ze in hun ouden glans te zien schitteren!" [2]) En toen hij zijn hoogepriesterlijk woord aan volken en vorsten ging verkondigen, toen hij dat treffend beroep deed op allen tot vereeniging van alle harten en alle geesten onder het ééne geloof in J. C., toen was 't wederom het Oosten, dat op de eerste plaats moest vermeld worden: „Eerst dan richten Wij met groote liefde den blik naar het Oosten, vanwaar in den aanvang het heil over heel de wereld is uitgegaan. Immers ons reikhalzend verlangen dringt Ons de blijde hoop op te vatten, dat het tijdstip niet veraf zal zijn, waarop de Oostersche kerken, door het geloof der voorvaderen en ouden roem vermaard, terugkeeren, vanwaar zij zijn uitgegaan" [3]).

Blijkt reeds uit 't voorafgaande, hoe van 't eerste oogenblik zijner troonsbestijging af de H. Vader de hereeniging der Oostersche schismatieke Christenheid als een lievelings-idee koesterde, zijne daden spreken nog duidelijker en sterker. 't Is niet mogelijk alles hier te vermelden, wat Paus Leo gedurende zijn negentienjarig pontificaat tot dit doel verricht heeft; genoeg zij het, hier en daar een greep uit dat ontzaglijk groot leven te doen.

---

[1]) Brief van Leo XIII aan Kardinaal Nina (27 Aug. 1878).
[2]) Allocutie van 15 April 1879.
[3]) Encl. *Praeclara.* Vgl. *De Kath.* t. a. p. bl. 151.

Te gelijk dat de Opperherder zijn vurigen wensch kenbaar maakte om de Oostersche kerk tot zijn vorige glorie terug te voeren, werkte hij reeds om dit verlangen tot werkelijkheid te brengen. Op zijn bevel en uit zijn naam zond in 1879 de Congregatie van de voortplanting des geloofs een rondschrijven aan alle bisschoppen, vicarissen en apostolische delegaten in het Oosten, waarin hun verzocht werd een uitvoerig en volledig verslag uit te brengen over het aantal en den toestand der schismatieken; ook moesten zij nauwkeurig aangeven, welke middelen tot nu toe waren aangewend om de afgescheiden kerken tot de eenheid terug te brengen, en welke zij voor de toekomst het geschikste achtten. Aldus volkomen op de hoogte gebracht van de eischen en behoeften dier niet geünieerde kerken, kon de Opperherder zich aan het grootsche werk zetten.

Reeds dadelijk vond hij gelegenheid om de geünieerde Chaldeesche en Syrische kerken, die in 't begin van zijn pontificaat door ernstige moeielijkheden verstoord werden, tot rust en kalmte te brengen. Hoor, hoe luide de Paus zijn vreugde uit over 't welslagen zijner pogingen: „Wij moeten dus den vurigsten dank brengen aan God, den Gever van alle goed, over deze gelukkige uitkomst, waarvan wij u melding maakten, en Hem bidden, dat Hij, hetgeen tot stand gebracht is, blijvend zal doen zijn en van dag tot dag doen aangroeien" [1]). Hoor, hoe hij zijn vaderlijk gemoed uitstort in zijn dankbetuiging aan den Turkschen Sultan: „'t Is de dankbaarheid, die Ons aan Uwe Majesteit doet schrijven. De welwillendheid, die Gij aan ieder der missionarissen en Christenen van uw uitgestrekt rijk wilt bewijzen, beschouwen Wij als aan Ons zelve bewezen. Allen hebben Ons betuigd, dat Uwe Majesteit zich welwillend en goed voor hen betoond heeft. Voorzeker zulk een handelwijze is geheel en al volgens de rechtvaardigheid en in 't belang van den Staat. En inder-

[1]) Allocutie van 12 Mei 1879.

daad in den katholieken godsdienst kan Uwe Majesteit een machtigen steun verwachten in alles, wat de veiligheid en rust van Haar rijk betreft. Want, is het waar, dat de rechtvaardigheid de eenig goede grondslag der staten is, even zeker ook is het, dat er geen enkele plicht door de gerechtigheid is voorgeschreven, die niet voor de Christenen verbindend is".

Dit pauselijk woord, zegt men, maakte op den sultan zulk een indruk, dat hij een groot aantal ontnomen kerken aan de Katholieken beval terug te geven. Helaas, dat zulke schoone verwachtingen moesten vernietigd worden door de gruwelijke moordtooneelen, die ons nog zoo versch in 't geheugen liggen.

Geen daad, die den voorspoed en de rust der Oostersche kerken kon bevorderen, liet Paus Leo ongedaan. Toen de afgezanten der groote mogendheden in congres waren vergaderd, liet ook hij daar zijn ernstig woord hooren. Zelf verhaalt hij dit aldus: „In 't begin van ons pontificaat, toen de kerken van 't Oosten ten prooi waren aan ernstige beroeringen, hebben wij al onze krachten ingespannen, om ze allen zooveel mogelijk te helpen, en gebruikmakend van de gelegenheid, die de vereeniging der afgezanten van de voornaamste mogendheden ons aanbood, hebben wij niet verzuimd op alle wijzen te bewerken, dat het recht, om in die streken den katholieken godsdienst vrij en openlijk uit te oefenen, erkend en bevestigd worde" [1]).

Kon de Opperherder zooveel weldaden, aan de Oostersche kerken bewezen, beter bekronen, dan door een harer meest illustre leden met het purper te omhangen. Mgr. Hassoun, patriarch der Armenische Katholieken, werd in het consistorie van 13 December 1880 tot kardinaal verheven en de Paus zette zelf het motief van deze gewichtige daad uiteen: „Omdat Wij vast besloten zijn, om met de meeste zorg het goede, dat Wij met het Oosten voorhebben, te bevorderen, dachten Wij er reeds langen tijd

[1]) Allocutie van 28 Febr. 1879.

aan, om aan al die volken een bijzonder bewijs van Onze vaderlijke liefde jegens hen te geven. Nu Wij daartoe de gunstige gelegenheid hebben, geven Wij hun openlijk dit getuigenis van Onze gevoelens door het besluit, dat Wij hebben genomen, om in Uw verheven college, eerwaardige broeders, een Oosterschen bisschop, gekozen onder de meest deugdzamen, in te leiden. Door dus te handelen, willen Wij niet dezen alleen, maar allen beloonen" [1]).

Groot ook was de indruk, zoowel bij geünieerden als niet-geünieerden, toen de vereering van den H. Cyrillus van Jerusalem, Cyrillus van Alexandrië en Joannes Damascenus voor de geheele Kerk verplichtend werd gesteld: 't bleek toen duidelijk, dat Leo in die groote Apostelen van het Oosten, de volken zelve wilde geëerd zien, die van hen 't geloof hadden ontvangen.

Een bijzondere vermelding verdient, wat Leo XIII voor het onderwijs in de Oostersche landen gedaan heeft. Hij zag zeer juist in, dat vooral in dezen tijd, nu de geesten aldaar langzamerhand uit hun eeuwenlangen doodslaap ontwaken, het onderwijs der jeugd een machtig middel zou worden, om zijne grootsche plannen te bevorderen. Bij de katholieke scholen, die reeds bestonden, voegde hij talrijke nieuwe, zoodat het katholieke onderwijs, onder zijn bestuur, een wonderbare uitbreiding heeft genomen. Congregaties van mannen en vrouwen hebben gewedijverd om met den Opperherder mede te werken. Een bijzondere encykliek zelfs vaardigde Leo uit om de belangstelling en de medewerking van het Westen in te roepen voor het *Oeuvre des Ecoles d'Orient*, het genootschap van *De voortplanting des Geloofs* en *De Heilige Kindsheid*. En thans mogen de cijfers beslissen, of de Opperherder in zijn pogen geslaagd is. Alleen de zoogenaamde *Broeders der christelijke scholen in het Oosten* besturen meer dan 40 inrichtingen van lager onderwijs, verdeeld over vijf

[1]) Allocutie van 13 Dec, 1880.

delegatiën: Egypte, Palestina, Syrië, Klein Azië en Konstantinopel [1]). Tel daarbij de tallooze mannen- en vrouwencongregatiën, alleen voor onderwijs, te Caïro, Port-Said, Suez, Bethlehem, Caifa, Smyrna, in Abyssinië, Perzie enz. [2]); eindelijk bedenke men, dat ieder der ontelbare *Latijnsche* missiën haar eigen scholen heeft, die door honderden geünieerden en niet-geünieerden bezocht worden; dan voorwaar moet erkend worden, dat een goddelijke kracht den arm van Christus' Stedehouder bestuurd en gestaald heeft bij zijn arbeid voor 't onderwijs in het Oosten.

Een bijzondere voorliefde echter gevoelt Paus Leo voor 't onderwijs en de opleiding der toekomstige geestelijkheid in de seminariën: zijn hoofddoel is, om vooral onder de Oosterlingen zelf mannen op te roepen, die als priesters onder hun eigen broeders en landgenooten eenmaal zullen werken; het zal dan ook een der glorievolste lichtpunten in Leo's wondervol pontificaat zijn, dat hij aan de geünieerde kerken van het Oosten een clergé geschonken heeft, die door schismatiek en katholiek geëerd en geacht wordt om kennis en deugd en die eenmaal de band zal herstellen tusschen Rome en het Oosten. Ontelbaar zijn de seminariën onder zijne bescherming of met zijne ondersteuning opgericht, waar bijna uitsluitend Oosterlingen worden voorbereid voor het priesterschap, om naderhand met meer vrucht dan Latijnsche priesters dat kunnen, te werken aan de bekeering hunner afgedwaalde landgenooten.

Ziedaar slechts enkele schakels uit den gouden keten, waarmede eenmaal het Oosten aan het Westen zal verbonden worden.

En dat alles bekroond door twee gedenkwaardige stukken: de encykliek *Praeclara*, een vurige aansporing tot geheel de Christenheid om met Paus Leo mede te werken aan het groote verzoeningswerk; en voor het Oosten in 't bijzonder de encykliek

---

[1]) *Revue Anglo-Romaine*, 1e année, N. 8, p. 317.

[2]) *L'Orient et Rome*, p. 43.

Orientalium dignitas, waarbij vooral de organisatie der Oostersche kerken wordt omschreven [1]). En dat alles in weinige jaren en onder duizend andere beslommeringen en werkzaamheden tot stand gebracht door een grijsaard, voor wien iedere dag langer levens bijna een wonder mag heeten....

Dit alles geldt nog slechts de meer algemeene werkzaamheden van Leo XIII tot hereeniging van het Oosten: nog grootscher wordt dat werk, als wij nagaan, wat de Paus voor enkele kerken in 't bijzonder gedaan heeft.

Hageveld. J. J. DE GRAAF.

(Wordt vervolgd.)

---

[1]) Vgl. *L'Orient et Rome*, p. 26 vv.

DE UITSPRAAK DES PAUSEN OVER DE ANGLICAANSCHE WIJDINGEN.

Den 13en September l.l. verscheen de Bulle *Apostolicae curae*, waarin Z. H. Leo XIII uitspraak deed in een vraagstuk, dat, bijzonder in de laatste jaren, heel wat pennen in beweging bracht, het vraagstuk n.l. over de geldigheid of ongeldigheid der Anglicaansche wijdingen.

De Katholiek beschikt over geen genoegzame plaatsruimte, om ook dit stuk wederom in zijn geheel en met een Nederlandsche vertaling op te nemen; niettemin meenen we, dat de belangstelstelling van een groot deel onzer lezers ons den plicht oplegt de uitspraak des H. Vaders en de overwegingen, waarop zij rust, hier meê te deelen.

I. Eigenlijk, zoo zegt de Paus, was het vraagstuk, dat ons hier bezig houdt, reeds lang beslist.

De instructiën ten jare 1554 door Paus Julius III aan zijn legaat, Kardinaal Reginald Polo, gegeven en de uitspraken van Paus Paulus IV in het jaar 1555 [1]) bewijzen duidelijk, dat de Kerk de wijdin-

[1]) In het Apostol. Schrijven: *Praeclara carissimi* van 20 Juni 1555 werd het volgende voorschrift gegeven: „... qui ad Ordines ecclesiasticos... ab alio quam ab episcopo rite recteque ordinato promoti fuerunt, eosdem Ordines... de novo suscipere teneantur". En in een Breve van 30 October 1555 verklaarde de Paus nader: „Nos haesitationem hujusmodi tollere et serenitati conscientiae eorum, qui schismate durante ad Ordines promoti fuerant, mentem et intentionem, quam in iisdem Litteris Nostris (*Praeclara carissimi*) habuimus,

gen, volgens Anglicaanschen ritus verricht, voor geheel ongeldig hield. Hetzelfde blijkt ook uit het vaste gebruik, dat sedert drie eenwen gevolgd en door den H. Stoel zelf bevestigd werd, volgens hetwelk Anglicaansche geestelijken, die tot de Katholieke Kerk terugkeerden, alle h. wijdingen zonder eenige voorwaarde van nieuws af moesten ontvangen. Als voorbeeld wijst de Paus op de beslissing van Clemens XI in den jare 1704: „Joannes Clemens Gordon [een Anglicaansche bisschop, die zich bekeerd had] moet alle wijdingen van nieuws af en zonder voorwaarde [1]) ontvangen..." Zoo dikwerf later een dergelijk geval te Rome aanhangig gemaakt werd, is altoos dit decreet van Clemens XI op nieuw gegeven: een bewijs, dat de uitspraak in de zaak-Gordon niet op toevallige omstandigheden, maar op het onvoldoende van den Anglicaanschen wijdings-ritus zelven berustte.

Om de beteekenis van bovengenoemd decreet vollediger in het licht te stellen, maakt Leo XIII nog twee korte, maar belangrijke opmerkingen.

De vraag kon gesteld worden, of misschien de praktijk der Kerk om de Anglicaansche wijdingen voor nietig te houden niet voor het grootste deel steunde op het feit, dat in den Anglicaanschen ritus onze *overreiking der gewijde benoodigdheden* niet plaats heeft. Fernand Portal, de gewezen *Directeur-Gérant* der *Revue Anglo-Romaine*, schrijvende onder den schuilnaam van Dalbus [2]), had immers hoofdzakelijk op dien grond

---

clarius exprimendo, opportune consulere volentes, declaramus eos tantum episcopos et archiepiscopos, qui non in forma Ecclesiae ordinati et consecrati fuerunt, rite et recte ordinatos dici non posse". Als men nu in het oog houdt, zoo zegt Leo XIII, dat deze en dergelijke documenten geenszins ten doel hebben antwoord te geven op de algemeene vraag, wat er noodig is voor een geldige wijding; maar dat zij *uitsluitend* handelen over de wijdingen *der schismatieke geestelijken in Engeland*, dan is er geen twijfel mogelijk, of de uitdrukkingen: „non rite recteque ordinati", promoti „non servata forma Ecclesiae consueta" of: non servata „Ecclesiae forma et intentione" enz. hebben betrekking op degenen, die overeenkomstig den Anglicaanschen ritus — van koning Eduard VI — gewijd waren: „Immers buiten dien ritus en den katholieken bestond er destijds geen in Engeland".

[1]) „Ex integro et absolute".

[2]) Zie eene bespreking der bedoelde brochure in *De Katholiek*, Dl. CVII, blz. 61.

de Anglicaansche wijdingen voor ongeldig verklaard, en prof. Duchesne antwoordde hem al spoedig, dat men in dat geval die wijdingen veeleer als geldig diende te beschouwen, — gelijk hij zelf ook werkelijk deed. Met het oog hierop nu zegt Leo XIII: het is ongetwijfeld van belang op te merken, dat de uitspraak van Clemens XI in de zaak-Gordon geenszins steunt op het ontbreken van de *overreiking der gewijde benoodigdheden*, immers in dat geval zou de Paus overeenkomstig het gebruik hebben voorgeschreven, dat de wijdingen van Gordon onder voorwaarde moesten herhaald worden, maar hij zou hem geenszins alle wijdingen van nieuws af en zonder voorwaarde hebben laten toedienen [1]).

Er viel nog een ander misverstand uit den weg te ruimen. Zij, die meenden, dat de voortgang der wetenschap en het aan het licht komen van vroeger onbekende documenten, den H. Stoel aanleiding konden geven om naar de geldigheid der Anglicaansche wijdingen een nieuw onderzoek in te stellen, gingen veelal uit van de onderstelling, dat de reden, waarom de Kerk die wijdingen voor nietig hield, gelegen was in oude berichten omtrent de bisschopswijding van Matthias Parker (1559), den geestelijken vader van heel de Anglicaansche hiërarchie. Men kent het verhaal, zoo lang voor goede munt aangenomen, volgens hetwelk die wijding op uiterst onregelmatige wijze, door een onbevoegden bedienaar, in een herberg zou geschied zijn. Sedert is het notariëel protocol van Parker's wijding, die op 17 Dec. 1559 in de kapel van het aartsbisschoppelijk paleis geschiedde, aan den dag gekomen. De eigenlijke consecrator was Barlow, wiens bisschoppelijk karakter misschien niet boven allen twijfel verheven is: immers men kan geen rechtstreeksch bewijs voor zijn bisschopswijding aanvoeren. Maar een der drie assisteerende bisschoppen, John Hodgskin, had zeker op geldige wijze, volgens den katholieken ritus, de bisschopswijding ontvangen, en nu moet het protocol vermelden [2]), dat alle drie de assisteerende bisschoppen niet slechts te zamen met Barlow de handoplegging ver-

---

[1]) „Quae sententia, id sane considerare refert, ne ex defectu quidem traditionis instrumentorum quidquam momenti duxit: tunc enim praescriptum de more esset, ut ordinatio sub conditione instauraretur".

[2]) Aldus Denny en Lacey: *De Hiërarchia Anglicana* 1895; vgl. *Der Katholik* 1895, I, S. 273.

richtten, maar dat ze ook — tegen het Anglicaansche ritueel in — allen te zamen de wijdingsformule hebben uitgesproken. — Men ziet, de vraag of Parker's wijding, afgezien eens van de ongenoegzaamheid des Anglicaanschen ritueels, geldig zou zijn, is niet zoo eenvoudig. Ook dit verandert intusschen niets aan den stand van het vraagstuk, want Leo XIII verklaart uitdrukkelijk, dat het destijds gangbare verhaal omtrent Parker's wijding niet den grondslag vormde voor het decreet van Clemens XI. Wel hebben bij de behandeling der Gordon-zaak eenige *consultoren* en ook Dr. Gordon zelf dat verhaal als een grond van nietigheid aangevoerd, maar bij de uitspraak is die overweging geheel ter zijde gesteld en is geen andere beweegreden van invloed geweest, dan alleen het *gebrek aan vorm en aan intentie* [1]).

Men ziet derhalve, zoo besluit de Paus het eerste, *geschiedkundige* deel van zijn schrijven, dat het geding reeds voorlang door het oordeel des Apostolischen Stoels was uitgemaakt en dat slechts gebrekkige kennis der bestaande documenten oorzaak kan geweest zijn, waarom enkele katholieke schrijvers niet aarzelden over deze zaak nog te disputeeren.

II. Niettemin heeft de H. Vader gemeend, dat het nuttig was goedgezinden dwalenden zoo ver mogelijk te gemoet te komen. Daarom heeft hij het geheele vraagstuk, ook naar zijn *leerstellige* zijde, opnieuw met de uiterste zorg en door personen, van wie bekend was, dat hun meeningen uiteenliepen, laten onderzoeken. Wel een bewijs, ongetwijfeld, van echt koninklijke onbekrompenheid! Intusschen het ingestelde onderzoek bracht te duidelijker aan het licht, hoe wijs en rechtmatig de Kerk handelde met van oudsher de Anglicaansche wijdingen voor nietig te houden wegens *gebrek aan vorm en aan intentie* [2]).

1°. *Het gebrek aan voldoenden vorm.*

[1]) „Atque hoc animadvertisse oportet quod, tametsi ipse Gordon, cujus negotium erat, tum aliqui consultores inter causas nullitatis vindicandae etiam adduxissent illam, prout putabatur, ordinationem Parkerii, in sententia tamen ferenda omnino seposita est ea causa, neque alia ratio est reputata nisi defectus formae et intentionis".

[2]) Dat gedeelte van het Pauselijk Schrijven, hetwelk we thans gaan behandelen, is hierachter in de oorspronkelijke taal in zijn geheel afgedrukt.

Bij de ritueele voorschriften voor de toediening van een sacrament dient onderscheid gemaakt tusschen het bijkomstige, ceremoniëele gedeelte, waarmeê we ons hier niet hebben in te laten, en het wezenlijke gedeelte, dat de *stof* en de *vorm* van het sacrament genoemd wordt. Nu weet ieder, dat de sacramenten der nieuwe wet, als zinnelijk waarneembare teekenen, de onzichtbare genade, die zij uitwerken, moeten beduiden. En schoon die beteekenis in den geheelen wezenlijken ritus, d. i. in stof en vorm samen gelegen is, moet men haar toch voornamelijk zoeken in den vorm, omdat de stof, zelf uit haren aard minder bepaald, door den vorm een meer bepaalde beteekenis krijgt. Juist bij het sacrament des priesterschaps komt dit bijzonder helder uit. Immers de stof van dit sacrament — voor zoo ver ze hier ter sprake komt — is de oplegging der handen: eene handeling, die uit haar zelve geen bepaalde beteekenis heeft en die daarom evenzeer bij het vormsel als bij sommige wijdingen gesteld wordt. De groote vraag is derhalve, of de vorm der Anglicaansche wijdingen van dien aard is, dat zij de genade, die èn bij de priester- èn bij de bisschopswijding gegeven wordt, duidelijk genoeg te kennen geeft.

De Anglicanen zelve hebben tot den laatsten tijd toe, als eigenlijken vorm der priesterwijding beschouwd de woorden: „Ontvang den Heiligen Geest"; en wie kan beweren, dat deze woorden, zonder meer, bepaaldelijk den priesterlijken graad of de genade en macht van dien graad aanduiden: eene macht, die voor alles is de macht „om het ware Lichaam en Bloed des Heeren te consacreeren en op te dragen" in eene offerande, welke geenszins is „de bloote gedachtenis van het offer aan het kruis volbracht". De enkele woorden: „Ontvang den Heiligen Geest" zijn dus zeker geen voldoende vorm voor de priesterwijding. Nu is het waar, dat de Anglicanen in het jaar 1662 — dus ruim honderd jaren na de invoering van den schismatieken ritus — den vorm hebben aangevuld, zoodat hij nu aldus luidt: „Ontvang den Heiligen Geest tot het ambt en de bediening van een priester". Maar aangenomen voor een oogenblik, dat deze vorm, wat de beteekenis aangaat, voldoende zou zijn, is hij in elk geval eerst ingevoerd op een tijdstip, toen — gelijk we terstond zullen zien — het geldig gewijde episcopaat reeds lang was uitgestorven en dus de macht om wijdingen geldig toe te dienen in de Anglicaansche kerk niet meer bestond.

Tot den laatsten tijd toe, zoo zeiden we, hebben de Anglicanen de woorden: „Ontvang" enz. als den vorm van het presbyteraat beschouwd; thans echter zijn er, die houden, dat men den eigenlijken vorm niet uitsluitend in die woorden, maar ook in de verdere geheden van den Anglicaanschen wijdings-ritus zoeken moet. Ook deze bewering echter kan de zaak niet redden, want, andere overwegingen daargelaten, volstaat men met het volgende antwoord: uit die geheden is met opzet alles weggelaten, wat in den katholicken ritus de waardigheid en de bedieningen van het priesterschap duidelijk aanwijst. „Een vorm nu, die juist datgene verzwijgt, wat hij bepaaldelijk moet uitdrukken, kan voor het sacrament niet passend en voldoende zijn".

Over de Anglicaansche bisschopswijding moet eenzelfde oordeel geveld worden. De oorspronkelijke vorm was wederom: „Ontvang den Heiligen Geest"; wat ook hier, om de zelfde reden als bij de priesterwijding, geheel onvoldoende is. Eerst een eeuw later, dus nadat alle geldig geconsacreerde bisschoppen reeds lang waren gestorven, heeft men ook hier de aanvulling bijgevoegd: „tot het ambt en de bediening van een bisschop". Woorden, die bovendien — gelijk aanstonds zal worden aangetoond — in den Anglicaanschen ritus geenszins denzelfden zin hebben als in de Katholieke Kerk. Sommigen hebben voor het episcopaat een voldoenden vorm willen aanwijzen in het praefatie-gebed: „Almachtige God" enz., maar te vergeefs, daar ook in dit gebed juist de woorden, die op het hoogepriesterschap betrekking hebben, zijn weggelaten. Dit nu is beslissend. Of men het episcopaat houdt voor de voltooiing van het presbyteraat dan wel voor een eigen, afzonderlijken graad; of men aanneemt, dat het episcopaat ook aan iemand, die geen priester is, geldig toegediend kan worden of niet, doet hier niet af; een ding staat vast: volgens de instelling van Christus behoort het episcopaat in volle waarheid tot het sacrament des priesterschaps en is het het priesterschap in den hoogsten graad. Immers èn door de HH. Vaders èn in het ritueel gebruik der Kerk wordt het genoemd: „het opperste priesterschap", „het toppunt van den heiligen priesterdienst". Aangezien nu uit den Anglicaanschen ritus het sacrament des priesterschaps en het ware priesterschap van Christus te eenenmale uitgeworpen is, zoo wordt bij een bisschopswijding volgens dien ritus hoegenaamd geen priesterschap, en diensvolgens ook geen waar en echt episcopaat meêge-

deeld. Deze redeneering dringt te meer, wijl het tot de voornaamste bedieningen van het bisschops-ambt behoort, bedienaren te wijden voor de Eucharistie en voor het offer.

Om intusschen den Anglicaanschen wijdingsritus geheel op juiste waarde te schatten, dient ook gelet op de omstandigheden, onder welke hij opgesteld en ingevoerd is. De Paus gaat hier niet in bijzonderheden, maar wijst er slechts op, hoe het den samenstellers van dien ritus juist te doen is geweest om de dwalingen der hervormers aangaande de H. Mis en het priesterschap tot uitdrukking te brengen. Daarom wordt in den ganschen wijdingsritus van offer, van consecratie, van priesterschap, van de macht om te consacreeren of te offeren geen enkele maal uitdrukkelijk melding gemaakt en, waar de katholieke gebeden ten deele behouden werden, droeg men toch zorg alles, wat naar genoemde zaken heenwees, opzettelijk te verwijderen. Verwerping en loochening van het echte, ware priesterschap was dan ook van den aanvang af juist de kenmerkende karaktertrek van den Anglicaanschen wijdingsritus. Welnu, zoolang dat karakter blijft, kunnen wijdingen, volgens dien ritus toegediend, nooit geldig zijn. En dat karakter is gebleven. Wel openbaarde zich ten tijde van Karel I (1625—1649) en later bij sommigen de streving om iets, wat op offer en priesterschap gelijkt, aan te nemen, wel heeft men — in 1662, gelijk we reeds zagen, — met dat doel iets aan den wijdingsritus toegevoegd; maar ondanks dit alles bleef de geest en het eigenlijke karakter van den ritus onveranderd. Daarom is ook onhoudbaar wat sommige Anglicanen van onzen tijd beweren, dat n.l. hun wijdingsritus toch in een gezonden, rechtmatigen zin *kan* worden opgevat en uitgelegd. Immers al laten sommige uitdrukkingen, die tegenwoordig in het Anglicaansche wijdingsboek voorkomen, op zich zelf genomen, een dubbelen zin toe, dáár ter plaatse kunnen zij onmogelijk genomen worden in denzelfden zin, dien zij in den katholieken ritus hebben. Men heeft eenmaal den ritus veranderd: zóó veranderd, dat het sacrament des priesterschaps er door ontkend of althans verbasterd werd; zóó veranderd, dat alle begrip van consecratie en offer er werd uitgestooten; welnu, daarmede is van zelf de beteekenis veranderd der formule: „Ontvang den Heiligen Geest" (den Geest n.l. die met de genade van het sacrament in de ziel wordt ingestort); daarmede hebben van zelf de woorden: „tot het ambt en de bediening van een priester" of „bisschop" hun

oude beteekenis verloren: de namen zijn gebleven, maar zij duiden niet meer datgene aan, wat Christus heeft ingesteld. Dat wordt trouwens door de meeste Anglicanen openlijk erkend en onbewimpeld dengenen voorgeworpen, die tegenwoordig aan hunnen wijdingsritus een katholieken zin zoeken te geven.

Dezelfde overweging is ook beslissend tegenover hen, die meenen, dat het gebed: „*Almachtige God, schenker van alle goede gaven*" [1]) enz., hetwelk in het begin der Anglicaansche wijdingsritussen voorkomt, een voldoenden vorm voor het sacrament des priesterschaps zou kunnen bevatten. Aangenomen zelfs, dat dit gebed in een of anderen katholieken, door de Kerk goedgekeurden ritus voldoende zou kunnen zijn, in den Anglicaanschen ritus is dit zeker niet het geval, om de boven vermelde reden.

2°. *Het gebrek aan voldoende intentie.*

Zonder de intentie om te doen wat de Kerk doet, kan geen sacrament geldig worden toegediend. Nu oordeelt de Kerk wel niet over de zuiver innerlijke meening of bedoeling, die uit haren aard het geheim des harten is, maar voorzoover die meening zich naar buiten openbaart, moet de Kerk wel over haar oordeelen. Welnu, zoo dikwerf iemand voor het voltrekken of toedienen van een sacrament de vereischte stof en vorm ernstig en op de gebruikelijke wijze heeft aangewend, wordt hij op dien grond alleen gerekend, zeker de bedoeling te hebben gehad om te doen wat de Kerk doet. Op dit beginsel steunt de leer, volgens welke een ketter of een ongedoopte, zoolang hij slechts volgens den katholieken ritus handelt, een waar sacrament toedient. Maar omgekeerd: als men den ritus verandert met de duidelijke bedoeling om een anderen, door de Kerk niet erkenden, in te voeren, ja zelfs met de duidelijke bedoeling om uit te sluiten wat de Kerk doet en wat krachtens de instelling van Christus tot het wezen des

---

[1]) Dit gebed luidt aldus: „Almigthy God, giver of all good things, which by thy holy Spirit hast appointed diverse Orders of Ministers in thy church, mercyfully behold these thy servants, now called to the office of Priesthood [bij de bisschopswijding: „now called to the work and ministry of a Bishop"] and replenish them so which the truch of thy doctrine and innocency of life, that both by word and good example, the may faithfully serve thee in this office, to the glory of thy name and profit of thy congregation, through the merits of our Saviour" enz.

sacraments behoort, dan is het toch helder als de dag, dat in zulk een geval niet slechts de vereischte intentie ontbreekt, maar dat bovendien een bedoeling aanwezig is, die tegen het sacrament ingaat en er mee in strijd is.

Welnu, dit alles is bij wijdingen volgens den Anglicaanschen ritus noodzakelijkerwijze het geval. Wat er, in ieder afzonderlijk geval, moge omgaan in den geest van een Anglicaanschen bisschop, die wijdingen toedient, doet niets ter zake; een ding staat vast: door het feit alleen, dat hij zich bedient van den Anglicaanschen ritus, die met de boven aangegeven bedoeling is samengesteld en ingevoerd en welke van die bedoeling de blijvende uitdrukking is, door dat feit alléén geeft hij openlijk te kennen, dat hij niet het katholieke, door Christus ingestelde priesterschap wil meêdeelen.

III. Eindelijk volgt de plechtige *uitspraak* des Pausen.

„Te eenenmale instemmende met alle decreten over deze zaak van de Pausen, die Ons zijn voorgegaan, en die decreten op de meest volledige wijze bevestigende en als vernieuwende, spreken Wij uit en verklaren Wij met Ons gezag, uit eigen beweging en met zekere wetenschap, dat de wijdingen volgens den Anglicaanschen ritus verricht volstrekt ongeldig en te eenenmale nietig geweest zijn en zijn".

Gelijk de lezer zal hebben opgemerkt, maakt de H. Vader nergens uitdrukkelijk melding van de Anglicaansche diakenwijdingen. We zullen ons intusschen zeker niet bedriegen, zoo we aannemen, dat ook voor die wijding dezelfde gronden van nietigheid aanwezig zijn: gebrek aan voldoenden vorm en intentie. Ook daar immers hebben de uitdrukkingen, die op zich zelf een katholieken zin zouden kunnen hebben, feitelijk een beteekenis, die alle deelname aan het echte priesterschap uitsluit. Afgezien echter hiervan, was het niet noodzakelijk de ongeldigheid van het Anglicaansche diaconaat afzonderlijk aan te toonen, omdat uit de ongeldigheid der priester- en bisschopswijdingen van zelf volgt, dat niemand in de Anglicaansche kerk de macht bezit om geldig het diaconaat toe te dienen.

Buiten de zaak der Anglicaansche wijdingen om, valt er m. i.

naar aanleiding van deze pauselijke Bulle een opmerking te maken, die uit een leerstellig oogpunt niet zonder beteekenis is. Ieder, die het hierachter in de *bijlage* afgedrukte deel van het pauselijk stuk met aandacht doorleest, moet het, dunkt mij, opvallen, dat de H. Vader bij heel zijn bewijsvoering uitgaat van het volgende standpunt: voor een geldige toediening der h. wijdingen is voldoende elke vorm, die den aard van den mee te deelen graad duidelijk genoeg uitdrukt en als zoodanig door het bevoegde gezag in de Kerk is goedgekeurd. De Paus spreekt deze stelling volstrekt niet uit, dat is waar; maar kan men loochenen, dat zij den grondslag vormt, waarop al zijne beschouwingen gebouwd zijn? De *dogmatici*, die de meening zijn toegedaan, dat niet voor alle sacramenten de stof en de vorm door Onzen Heer zelven *in bijzonderheden* bepaald zijn, zullen denkelijk niet verzuimen zich ter nadere bevestiging van hun gevoelen op dit pauselijk schrijven te beroepen.

Ten slotte. Geen mindere dan Engelands „groote grijsaard" heeft gemeend zijn stem te moeten verheffen om den grooten grijsaard van het Vaticaan de waarschuwing toe te sturen toch de klove tusschen de Katholieke en Anglicaansche kerken niet breeder te maken door een opzettelijke en plechtige nietigverklaring der Anglicaansche wijdingen. Zulk eene verklaring, schreef Gladstone in zijn bekende *Memorie* van Mei l.l., zou gelijkstaan met een practische bevestiging van het beginsel, dat het wijs is, de godsdienstige geschilpunten der christelijke kerken zooveel mogelijk op den voorgrond te stellen en te verscherpen, ten einde aldus de mogelijkheid van toenadering en verzoening in de toekomst nog meer te bemoeilijken. En hij meende zich overtuigd te mogen houden, dat, zoo de onderzoekingen der curie niet leidden tot het gewenschte resultaat — d. i. tot de geldigverklaring der Anglicaansche wijdingen —, wijsheid en liefde althans het middel zouden vinden om te voorkomen, dat die onderzoekingen

aanleiding werden tot verbittering in den godsdienststrijd. — Meer dan wie ook, verlangt ongetwijfeld Leo XIII — de laatste bladzijde der *Apostolicae curae* getuigt het opnieuw op aller welsprekendste wijze —, dat alle verbittering verre blijve. Hij hechtte er blijkbaar aan, ten aanhoore van heel de wereld de verklaring af te leggen, hoe hij niet dan na langdurig beraad en langdurig gebed er toe is overgegaan, om de beslissing, die onder zijn voorzitterschap reeds den 16^{en} Juli met eenparige stemmen door de H. Congregatie der Inquisitie geveld was, bij zoo plechtige uitspraak tot de zijne te maken en af te kondigen. En niet het minst in het belang der dwalenden zelve, onder wie immers zoovelen te goeder trouw „meenen het sacrament en de genade des priesterschaps te vinden, waar ze niet zijn," oordeelde hij in den Heer, dat het passend en nuttig was zijn opperste uitspraak te geven. Wat daarvan in een afzienbare toekomst het gevolg moge wezen, de oude Moederkerk heeft opnieuw het bewijs geleverd, dat zij den terugkeer der afgedoolden, hoe innig en vurig ook verlangd, niet zoekt te bewerken langs slinksche wegen en nog minder met opoffering van een deel der heilige waarheid, tot wier „zuil en grondvest" zij door Christus gesteld is.

Warmond. G. VAN NOORT.

NASCHRIFT. Terwijl bovenstaand artikel reeds ter perse was, vonden we in de *Revue Anglo-Romaine* (10 Octob. 1896) het volgende, vrij bittere schrijven van Lord Halifax aan de *Guardian*, dat we ter kenschetsing van den pijnlijken indruk, die de uitspraak des Pausen, helaas, bij vele Anglicanen gemaakt heeft, hier zonder verdere opmerkingen laten volgen.

„....De Bulle schenkt voldoening aan de verlangens dergenen, die van den aanvang af de ongeldig-verklaring onzer wijdingen wenschten. Zij zijn geslaagd in de pogingen, die zij aanwendden om die verklaring te verkrijgen; wij van onzen kant hebben, dunkt mij, slechts drie dingen te zeggen.

Persoonlijk heb ik geen berouw over iets van hetgeen geschied is van onze zijde. God zal op den tijd, die Hem behaagt en op de wijze, die Hij kiezen zal, voldoen aan onze verlangens en voor allen, die onzen Heer J. C. liefhebben, de gelegenheid openen om aan hetzelfde altaar te communiceeren. In afwachting daarvan staan twee dingen vast. Vooreerst, wat Engeland betreft, kan er geen hoop op vereeniging zijn, dan op den grondslag der erkenning van onze wijdingen; vervolgens, allen, die de Kerk van Engeland beminnen, zullen de liefde en aanhankelijkheid, die zij haar wijden, voelen vermeerderen, juist in verhouding tot het onrecht, dat men haar heeft aangedaan, en tot de poging, die men heeft aangewend, om hare rechten op onzen trouw te loochenen.

Ik merk op, dat er gezegd wordt [?], dat leden der Engelsche Kerk zelve het onderzoek gevraagd hebben, om hunne persoonlijke twijfelingen tot rust te brengen. Die verzekering is, zoover ik weet, volstrekt onjuist. Wij hebben nooit den geringsten twijfel aan de geldigheid onzer wijdingen voelen oprijzen. Zeker, ik heb mij verheugd, toen ik hoorde, dat te Rome een onderzoek zou worden ingesteld, want ik heb altoos gemeend en meen nog, dat zoo de Roomsche Kerk op dit punt recht had kunnen doen aan de Kerk van Engeland, daardoor een groot beletsel voor de vereeniging zou zijn weggevallen. Het onderzoek is echter niet in dien geest uitgevallen, en wij kunnen slechts treuren over den nieuwen hinderpaal, die zich voegt bij de overige, welke, als wijze raad had mogen gelden, tegelijkertijd hadden kunnen worden weggeruimd.

Daar zijn overwinningen, die meer schaden dan nederlagen, en ik ben benieuwd of de Roomsche godgeleerden zich ten slotte niet genoodzaakt zullen zien, om de jongste verklaring van Leo XIII uit te leggen, gelijk zij thans de plaatsen verklaren uit de *Bulle* van Eugenius IV voor de Armeniërs, die over hetzelfde onderwerp handelen.

28 September 1896. HALIFAX."

Juist op denzelfden dag hield kardinaal Vaughan op de jaarlijksche vergadering der *Catholic-Truth-Society* te Hanley eene redevoering, waarin hij o. a. zeide:

„Ik haast mij te zeggen, hoe allerdiepst medelijden ik gevoel met de smart en de verslagenheid, die sommigen ondervinden bij de vormelijke verwerping hunner wijdingen door de Katholieke Kerk. Laten zij zich intusschen overtuigd houden, dat slechts verpletterende evidentie en gebiedende plicht Leo XIII hebben kunnen bewegen tot het geven van zijn eindoordeel. Hij is de bewaarder der H. Sacramenten, hij is verantwoordelijk tegenover God en de zielen voor de wijze, waarop hij zijn hooge roeping als rechter in dergelijke vraagstukken zal vervuld hebben".

BIJLAGE.

HET LEERSTELLIG GEDEELTE DER PAUSELIJKE BULLE: APOSTOLICAE CURAE.

In ritu cujuslibet sacramenti conficiendi et administrandi jure discernunt inter partem *caeremonialem* et partem *essentialem*, quae *materia et forma* appellari consuevit. Omnesque norunt, sacramenta novae legis, utpote signa sensibilia atque gratiæ invisibilis efficientia, debere gratiam et significare quam efficiunt et efficere quam significant. Quae significatio, etsi in toto ritu essentiali, in materia scilicet et forma, haberi debet, praecipue tamen ad formam pertinet; quum materia sit pars per se non determinata, quae per illam determinetur. Idque in sacramento Ordinis manifestius apparet, cujus conferendi materia, quatenus hoc loco se dat considerandam, est manuum impositio; quae quidem nihil definitum per se significat et aeque ad quosdam Ordines, aeque ad Confirmationem usurpatur. — Jamvero verba, quae ad proximam usque aetatem habentur passim ab Anglicanis tamquam forma propria ordinationis presbyteralis, videlicet: *Accipe Spiritum Sanctum*, minime sane significant definite ordinem sacerdotii vel ejus gratiam et potestatem, quae praecipue est potestas *consecrandi et offerendi verum corpus et sanguinem Domini* [1]), eo sacrificio, quod non est *nuda commemoratio sacrificii in Cruce peracti* [2]). Forma hujusmodi aucta quidem est postea iis verbis: *ad*

[1]) *Conc. Trid.* Sess. XXIII, *de Sacr. Ordinis*. can. 1.
[2]) L. c. Sess. XXII, *de Sacrif. Missae*, can. 3.

officium et opus presbyteri; sed hoc potius convincit, Anglicanos vidisse ipsos primam eam formam fuisse mancam neque idoneam rei. Eadem vero adjectio, si forte quidem legitimam significationem apponere formae posset, serius est inducta, elapso jam saeculo post receptum Ordinale Eduardianum; quum propterea, Hierarchia extincta, potestas ordinandi jam nulla esset. Nequidquam porro auxilium causae novissime arcessitum est ab aliis ejusdem Ordinalis precibus. Nam, ut cetera praetereantur quae eas demonstrent in ritu anglicano minus sufficienter proposito, unum hoc argumentum sit instar omnium, de ipsis consulto detractum esse quidquid in ritu catholico dignitatem et officia sacerdotii perspicue designat. Non ea igitur forma esse apta et sufficiens sacramento potest, quae id nempe reticet, quod deberet proprie significare.

De consecratione episcopali similiter est. Nam formulae: *Accipe Spiritum Sanctum* non modo serius adnexa sunt verba: *ad officium et opus episcopi*, sed etiam de iisdem, ut mox dicemus, judicandum aliter est quam in ritu catholico. Neque rei proficit quidquam advocasse praefationis precem: *Omnipotens Deus;* quum ea pariter deminuta sit verbis, quae *summum sacerdotium* declarent. Sane nihil huc attinet explorare, utrum episcopatus complementum sit sacerdotii, an ordo ab illo distinctus; aut collatus, ut aiunt, *per saltum*, scilicet homini non sacerdoti, utrum effectum habeat necne. At ipse procul dubio, ex institutione Christi, ad sacramentum Ordinis verissime pertinet, atque est praecellenti gradu sacerdotium; quod nimirum et voce sanctorum Patrum et rituali nostra consuetudine *summum sacerdotium*, *sacri ministerii summa* nuncupatur. Inde fit ut, quoniam sacramentum Ordinis verumque Christi sacerdotium a ritu anglicano penitus extrusum est, atque adeo in consecratione episcopali ejusdem ritus nullo modo sacerdotium confertur, nullo item modo episcopatus vere ac jure possit conferri: eoque id magis quia in primis episcopatus munus illud scilicet est, ministros ordinandi in sanctam Eucharistiam et sacrificium.

Ad rectam vero plenamque Ordinalis anglicani aestimationem, praeter ista per aliquas ejus partes notata, nihil profecto tam valet, quam si probe aestimetur quibus adjunctis rerum conditum sit et publice constitutum. Longum est singula persequi, neque est necessarium: ejus namque aetatis memoria satis diserte loquitur, cujus animi essent in Ecclesiam catholicam auctores Ordinalis, quos adsci-

veriut fautores ab heterodoxis sectis, quo demum consilia sua referrent. Nimis enimvero scientes, quae necessitudo inter fidem et cultum, inter *legem credendi et legem supplicandi* intercedat, liturgiae ordinem, specie quidem redintegrandae ejus formae primaevae, ad errores Novatorum multis modis deformarunt. Quamobrem toto Ordinali non modo nulla est aperta mentio sacrificii, consecrationis, sacerdotii, potestatisque consecrandi et sacrificii offerendi, sed immo omnia hujusmodi rerum vestigia, quae superessent in precationibus ritus catholici non plane rejectis, sublata et deleta sunt de industria, quod supra attigimus. Ita per se apparet nativa Ordinalis indoles ac spiritus, uti loquuntur. Hinc vero ab origine ducto vitio, si valere ad usum ordinationum minime potuit, nequaquam decursu aetatum, quum tale ipsum permanserit, futurum fuit ut valeret. Atque ii egerunt frustra, qui inde a temporibus Caroli I conati sunt admittere aliquid sacrificii et sacerdotii, nonnulla dein ad Ordinale facta accessione; frustraque similiter contendit pars ea Anglicanorum non ita magna, recentiore tempore coalita, quae arbitratur posse idem Ordinale ad sanam rectamque sententiam intelligi et deduci. Vana, inquimus, fuere et sunt hujusmodi conata: idque hac etiam de causa quod, si qua quidem verba, in Ordinali anglicano ut nunc est, porrigant se in ambiguum, ea tamen sumere sensum eumdem nequeunt quem habent in ritu catholico. Nam semel novato ritu, ut vidimus, quo nempe negetur vel adulteretur sacramentum Ordinis, et a quo quaevis notio repudiata sit consecrationis et sacrificii; jam minime constat formula: *Accipe Spiritum Sanctum*, qui Spiritus, cum gratia nimirum sacramenti, in animam infunditur; minimeque constant verba illa: *ad officium et opus presbyteri* vel *episcopi* ac similia, quae restant nomina sine re quam instituit Christus. — Hujus vim argumenti perspectam ipsi habent plerique Anglicani, observantiores Ordinalis interpretes; quam non dissimulanter eis objiciunt, qui nove ipsum interpretantes, Ordinibus inde collatis pretium virtutemque non suam spe vana affingunt. Eodem porro argumento vel uno illud etiam corruit, opinantium posse in legitimam Ordinis formam sufficere precationem: *Omnipotens Deus, bonorum omnium largitor*, quae sub initium est ritualis actionis; etiamsi forte haberi ea posset tamquam sufficiens in ritu aliquo catholico quem Ecclesia probasset. — Cum hoc igitur intimo *formae defectu* conjunctus est *defectus intentionis*, quam aeque necessario postulat, ut sit, sacramentum. De mente vel

intentione, utpote quae per se quiddam est interius, Ecclesia non judicat: at quatenus extra proditur, judicare de ea debet. Jamvero quum quis ad sacramentum conficiendum et conferendum materiam formamque debitam serio ac rite adhibuit, eo ipso censetur id nimirum facere intendisse, quod facit Ecclesia. Quo sane principio innititur doctrina, quae tenet esse vere sacramentum vel illud, quod ministerio hominis haeretici aut non baptizati, dummodo ritu catholico, conferatur. Contra, si ritus immutetur, eo manifesto consilio ut alius inducatur ab Ecclesian on receptus, utque id repellatur, quod facit Ecclesia et quod ex institutione Christi ad naturam attinet sacramenti, tunc palam est, non solum necessariam sacramento intentionem deesse, sed intentionem immo haberi sacramento adversam et repugnantem.

. . . . . .

. . . . . .

Itaque omnibus Pontificum Decessorum in hac ipsa causa decretis usquequaque assentientes, eaque plenissime confirmantes ac veluti renovantes auctoritate Nostra, motu proprio, certa scientia, pronuntiamus et declaramus, Ordinationes, ritu anglicano actas, irritas prorsus fuisse et esse, omninoque nullas.

BOEKBEOORDEELING.

Ada Negri. Noodlot (Fatalità). Naar het Italiaansch vertaald door Betsy Juta. Leiden, A. H. Adriani, 1896.

Bovengenoemde dichtbundel, in den loop des jaars verschenen, is ons door den uitgever ter recensie toegezonden, en ofschoon wij er geen eigenlijke aanprijzing van wenschen te geven — reeds de titel alleen *Noodlot* zou ons daarvan terughouden — zoo meenen wij toch, dat het de moeite loonen zal op het eigenaardige van deze poëzie de aandacht onzer lezers te vestigen.

Ada Negri is een nog jeugdige Italiaansche dichteres, die van jongs af de bittere nooden der armoede bij ervaring heeft leeren kennen. Haar vader stierf in het hospitaal te Milaan en hare moeder was gedwongen arbeidster aan eene fabriek te worden om voor zich en haar kind het allernoodigste te verdienen. Het zwoegen en tobben der moeder van den morgen tot den avond, kommer en ontbering, velerlei rampspoeden waren de eerste levensindrukken van het kind:

„Ik heb gezien, hoe de stormen losbarstten,
Hoe de zorgen zich stapelden één voor één
Boven mijn moeders grijze haren
En mijn eigen hoofdje, als ik alleen,
Veracht en in kleeren haveloos grauw,
Weende van honger en kou.

Zoo groeide ik op tot ellendig leven,
Steeds gejaagd en gezweept door de smart;
Zoo groeide ik op, door het donker omgeven,

En een heimwee naar licht in mijn hart.
O bange vertwijfeling, eindeloos wee,
Ik droeg als een vloek u mee" [1]).

Toch was trouwe moederzorg de lichtglans van dat kommervol ontluikend leven. Treffend staat dit uitgedrukt in *De arbeid der moeder*; want hetgeen daar van een zoon wordt gezegd, is van de begaafde dichteres zelve te verstaan:

„Ter weverij, waar 't somber, dof gegons
Langs hooge muren schokt naar boven,
En tusschen der raderen gebons
Talrijke vrouwen zich afsloven,

Daar werkt zij reeds sedert vijftien jaar...
Langs den weversspoel haar handen beven
In 't langzaam gaan; — wat deert het haar,
Of om haar raast het helsche leven,

Der raad'ren storm? — Zoo moe is zij,
Zoo moe, of 't doodskleed haar moest dekken!...
Maar met een wilskracht, fier en vrij,
Verheld'ren zich haar bleeke trekken;

---

[1]) Blz. 109. In het oorspronkelijke lezen we:

„De la mia madre sulla grigia testa
E sul mio capo bruno
Scatenarsi vid'io nembo e tempesta,
E cumular gli affanni ad uno ad uno.
Esile ed avvilita, in vesti grame,
Piansi di freddo e fame.

Crebbi così, racchiusa in un dolore
Torvo, senza parole;
Crebbi col buio intorno e qui nel core
Una feroce nostalgia di sole.
D'occulti pianti e di sconforto vissi,
Soffersi e maledissi" (p. 136).

Wij zullen ook in 't vervolg den origineelen tekst in eene noot plaatsen, waar we meenen, dat eene vergelijking voor den lezer van belang kan zijn.

't Is of zij zegt: Vooruit maar weer!... —
Wee, als zij 't werken moest verleeren,
En oud en bevend nimmermeer
Naar de oude plaats terug kon keeren!...

Dat mag, dat kan niet; — want haar zoon,
De een'ge glorie in haar lijden,
Wiens ernstig voorhoofd, hoog en schoon,
Genie's ontluiking doet verbeiden,

Haar zoon studeert. — Zij zal voor hem
Haar levensbloed gewillig plengen,
En werkend, slovend zal zij hem
Haar kracht en rust ten offer brengen" [1]).

Door die toewijding harer moeder werd Ada in staat gesteld op achttienjarigen leeftijd eene plaats als onderwijzeres te verwerven aan de dorpsschool te Motta-Visconti, een klein, geheel verscholen vlek aan den Ticino. Maar ook daar bleef zij arm bij de kinderen der armen, en het toevluchtsoord, dat zij aan hare afgewerkte moeder kon aanbieden, was een verblijf, waar „de ruiten met papier bijgeplakt" waren, en het „sierlijkste meubel" uit een „groote boekenkist" bestond, als „divan".

Weldra verschenen er nu in de *Corriere della Sera* en de *Illustrazione Popolare* eenige gedichten, alleen met Motta-Visconti geteekend, die in steeds ruimer kring de aandacht trokken. Want in die verzen trilde en bruiste eene ziel, die zelve veel geleden had en aan den nood van anderen, van de geringen en armen, eene uitdrukking wist te geven, die tot luisteren dwong. Dat was geen

---

[1]) Bl. 116. De twee laatste strophen luiden in 't Italiaansch aldus:

„Non lo deve; nol può. — Suo figlio, il solo,
L' immenso orgoglio de la sua miseria,
Cui ne la vasta e seria
Fronte del genio essa divina il volo,

Suo figlio studia. — Ed essa all' opificio
A stilla a stilla lascierà la vita,
E affranta, rifinita,
Offrirà di sè stessa il sacrificio" (p. 144).

behaagziek tentoongestelde *Weltschmerz*, niet de eentonige melopee van zenuwslappe rampzaligheid, maar dat was een noodkreet, de noodkreet van duizenden, die met machtigen drang boven de bewogen oppervlakte omhoog steeg:

„Het zijn honderd, duizend, millioenen,
Een troep onafzienbaar lang;
Zij gaan voort in dichte drommen
Onder dof, gesmoord gezang;

Zij gaan voort door de hevige stormen
Met langzaam gelijken pas,
Blootshoofds en met koortsige oogen,
En in haveloos dunne jas.

En zij zoeken mij, — allen te zamen, —
En ik ben omringd door een stroom
Van magere grauwe gedaanten, —
Een benauwende helledroom.

Zij omklemmen mij als een gevang'ne,
En ik hoor aan mijn ooren zacht
Hun adem, hun zuchten, hun vloeken,
En hun klagen, dat klinkt door den nacht:

„Wij komen uit ijskille huizen,
„Van een bed, dat geen ruste geeft,
„Waarop 't magere lichaam zich kromtrekt,
„Wijl 't van honger en koude beeft.

„Wij komen uit stegen en krotten, —
„Ons bestaan over de aarde spreidt
„Een menschen-onteerende schaduw
„Van ellende en levensstrijd" [1]).

[1]) Bl. 60. De eerste en vier laatste dezer strophen zijn:

„Sono cento, son mille, son milioni
Son orde sconfinate.
Sommesso rombo di lontani tuoni
Han le file serrate.
. . . . . .

Socialistische poëzie meent de lezer? Zulk eene karakteriseering zonder meer zou eene onrechtvaardigheid zijn. Deze poëzie is geen lyriek van louter haat en nijd; niet eene muze in furie veranderd, met ontembare woede in het hart en vervloeking op de lippen, die het speeltuig heeft vertrapt om de brandfakkel over de aarde te zwaaien, „hurlant contre le ciel".

Neen, haar meest sprekende karaktertrek is een groot en innig gevoeld medelijden met allen, die gebogen gaan — al te diep gebogen — onder de lasten des levens. Ada Negri weet, wat er geleden wordt in de hutten der armen; zij kent het leven en den arbeid in de fabrieken; zij heeft herhaaldelijk en van nabij gezien, hoe weinig door velen in den arme de mensch wordt geteld; en het ontbreekt haar geenszins aan plastisch vermogen om aan die ervaringen eene uitdrukking te geven, die u overweldigend aangrijpt en niet meer loslaat.

Bij voorbeeld: „De drijfriemen wentelen, de werktuigen gonzen; onder gezang gaat de arbeid onvermoeid voort... Maar op eens verheft zich een radeloos gegil!... Tusschen de scherpe tandraderen wriemelt — arme blonde en verminkte vrouw! — een vermorzelde hand..... De drijfriemen wentelen, de werktuigen

---

Essi cercano me. — Tutti son giunti. —
Fluttuando com'onda
Di grigie forme e di volti consunti,
La turba mi circonda.

Mi pigia, mi nasconde, m'imprigiona;
Sento i rôchi respiri,
Il lungo pianto che nel buio suona,
Le bestemmie, i sospiri.

„Noi veniam dalle case senza fuoco
„Dai letti senza pace,
„Ove il corpo domato a poco a poco
„Piega, s' arrende, giace.

„Veniam dagli angiporti e dalle tane,
„Veniam dai nascondigli,
„E gettiam su la terra un'ombra immane
„Di lutto et di perigli"" (p. 62).

gonzen, maar de zang is verstomd, en in het zweet branden tranen:

„Want van verre voert de machine gedwee
Bebloede vingers mee.

De machines gaan voort, en voort moeten de werkers,
Al is ook een hunner verminkt voor altijd,
Haar hand en haar kostwinning kwijt" [1]).

Tegen zulk eene plastiek is geen gevoelloosheid opgewassen.

IJzingwekkend en in staat om u als een schrikbeeld te achtervolgen is de voorstelling van het onbekende hospitaal-lijk, dat aan de ontleedkamer verkocht is, en aldaar, eer het koude, scherpe staal wordt ingezet, de laatste woorden van de naamlooze arme spreekt, de laatste woorden van eene, die als een verstootene door het leven ging en als een verschopte gestorven is! En thans: „Zoek in mijn ingewand het gruwzaam geheim van den honger! Wroet in mijn borst naar het hooge mysterie der smart!"

Zeker, de toeleg om u te schokken en een rilling door de leden te jagen is duidelijk genoeg. De verven worden aangezet, de noodkreet wordt akelig verscherpt; ge zult en moet dien vernemen; er is geen ontsnappen aan! Maar in hoofdzaak is de bedoeling toch veeleer verzoenend dan opruiend: er wordt gezocht naar het woord, dat „hart tot hart doet naderen"; geen oproerkreet, maar een „zang van hulpvaardigheid en gerechtigheid" is het ideaal:

„In een visioen zie ik langs mij heen gaan
Arbeiders, rimpelig en oud geworden,
'k Zie ze voorbijgaan als wrakken van schepen
Verwoest door den storm.

---

[1]) Bl. 64. Er staat eigenlijk:

„Da lontano rombando, la motrice
Cupe leggende dice.

E senza tregua appare agli occhi torbidi,
— Povera donna bionda e mutilata!.. —
Quella mano troncata" (p. 66).

Dat het somber geprevel van de machine in duidelijker beeld is gebracht, kunnen we, al is het wat vrij, niet afkeuren; maar een groot gedeelte van de kracht ligt in de herhaling van den gevoelvollen tusschenzin en meer nog in het gestadig voor oogen blijven van „quella mano troncata", juist daarom het slotvers!

En menschen zie ik, misvormd van lichaam,
En kind'ren met oude, vermoeide gezichtjes,
En een groote massa hongerig-uitziend
En afgetobd volk.

En van verre hoor ik gegons van stemmen,
En slaan met spaden, hamers en bijlen,
En ik, door 't geraas, dat opstijgt van de aarde,
Zing luid mijn lied.

U zing ik toe, o werkzamen, grooten,
Eed'len der menschheid!... Gaat, strijdt en blijft hopen,
Blijft streven en werken, gunt u geen ruste!
't Leven is kort.

Over de vreugde en den strijd van den arbeid,
Over de angsten en 't lijden der armen
Schittert het zonlicht, grootsch en onsterf'lijk,
Als Gods alziend oog" [1]).

En daartusschen door klinken zachtere tonen, gewekt door herinneringen uit de eerste jaren. Herinneringen aan de wakende moeder, die bij den laten, eindeloozen arbeid, niet morde, geen woorden van verbittering sprak, doch haar kind in slaap zong met een liedjen:

„Waarvan de herinnering nog stilt de stormen
In mijn gejaagd gemoed.

---

[1]) Bl. 103. De twee laatste strophen luiden:

„Te canto, o sparsa, o laboriosa, o grande
Famiglia umana!... Va, combatti e spera,
Tenta, t'adopra e non posar giammai;
Breve è la vita.

Su le tenzoni del lavor; sul capo
Dei vincitori e l'agonie dei vinti,
Guardo sereno e immortal di Dio,
Sfolgora il Sole" (p. 130).

In 't stille stierven weg de loome tonen,
Die beefden als van zoete innigheid,
Zij stierven in 't slapend duister als een groeten,
Een kus vol teederheid" [1]).

Straks weder treffen ons herinneringen aan de oude dorpskerk, eenzaam in haar eigen vredige stilte, of uitstortingen van het edelst vrouwelijk gevoel als in *Sinite parvulos:*

„Als gij in drukke, vroolijke straten
Of op eenzame wegen wellicht vindt
Een bleek en hongerig-uitziend kind,
Dat daar droevig doolt arm en verlaten;

Of een kind, dat zijn moeder heeft verloren,
Haar warme kussen, haar leiding mist,
En nu zoo klagend weent bij haar kist,
O breng hem, mij zal hij toebehooren!...

Mijn zoon zal hij wezen. — Ik zal hem leeren
Een kruisje te maken voor 't slapen, en leg
Zijne handjes vroom in elkaar, en zeg
Hem 't gebedje, dat ik als kind eens mocht leeren [2]).

't Geloof, dat verheft en troost in het lijden,
Zal ik hem leeren met ernst en kracht,
Het teederste denken, de zorgen zoo zacht
Der gestorven moeder zal ik hem wijden.

---

[1]) Bl. 77. In het origineel staat:

„Nel silenzio vanìan le note lente
Come tremando d'intima dolcezza,
Vanìan per l'ampia oscurità dormente,
Lievi come carezza" (p. 95).

[2]) „Io lo terrò con me, per sempre. — A sera
Gli metterò le sue manine in croce,
Con lui, per lui dicendo a bassa voce
De'miei anni più belli la preghiera" (p. 93).

Hem leeren zal 'k, dat het leven is: werken,
Dat de vrede in het vergeven ligt.
Van wat groot en goed en rechtvaardig is sticht
Ik een schat in zijn ziel, die hem zal sterken" [1]).

Meen echter niet, dat de geest, die deze verzen bezielt, de levensadem is van Ada Negri's poëzie. 't Scheelt veel! Met recht zegt de dichteres van zichzelve:

„Een raadsel ben ik vol van liefde en haat
Van kracht en zachtheid beiden".

En hebben we, naar betaamt, het eerst en bij voorkeur de beste stemmingen van deze lyriek laten vernemen, we kunnen van de andere niet zwijgen.

Wat aan deze liederen, die als een lijdenskrans samengevlochten zijn, bovenal ontbreekt, dat zijn de passie-bloemen, die op den „kruisberg, hard van steen," geplukt worden. En dit is geen leemte hier maar een kenmerk. Het godsdienstig geloof is niet verloochend of uitgebluscht, zooals de aangehaalde verzen getuigen, maar ongedeerd is het niet gebleven. De dichteres heeft aan de doornstruiken des levens flarden gelaten... „flarden van hare ziel en van haar geloof". Er is een oproer in die ziel, dat herhaaldelijk in vlagen uitbreekt; verbittering — verklaarbare verbittering! — over eigen leed en dat van anderen maakt haar dikwerf onrechtvaardig; de toornige drift, die den meedoogenloos genietenden rijkdom zonder onderscheid aanklaagt, is door eigen hartstocht verblind. De dichteres druppelt geen olie en wijn in de wonden der maatschappij, maar zij werpt aan de wereld — en niet aan de wereld alleen! — haar „gevleugelde strophen als gouden schoven van bliksems en bloemen toe".

Vandaar dat de grondtoon dezer poëzie een sombere en troosteloze blijft en somtijds een radeloze is. Levensmoede klinkt het:

„Ik lijd. — Over de dreven,
Vol geheimvol zwijgen,
Komen sleepende neev'len
Zweven.

[1]) Bl. 74.

Krassend door de luchten,
Zwart gevleugelde raven
Voor de vochtige neev'len
Vluchten.

Hoog naar den grauwen hemel
Heffen betraande boomen
Biddend om zon hun takken-
Gewemel.

Droef voel ik mij! — Door de luchten,
Vol grijze nevelsluiers,
Hoor ik de Dood dichtbij mij
Zuchten.

En dringend roept hij mij: Kom,
De aarde is droef en donker,
O eenzaam smartvolle ziele
Kom!..." [1]).

Deze najaarsstemming is meer dan een voorbijgaande indruk.

Niettemin erkennen we volgaarne, dat het een goede gedachte was ons vaderland nader bekend te maken met deze dichteres, het kind der armen, die van God de gave der poëzie heeft ontvangen en optreedt als bezielde woordvoerster voor dat „zeer groote gedeelte

---

[1]) Bl. 30. Ziehier het in zijn fijnste toetsen overtaalbare origineel:

„Soffro. — Lontan lontano
Le nebbie sonnolente
Salgono dal tacente
Piano.

Alto gracchiando, i corvi,
Fidati all'ali nere,
Traversan le brughiere
Torvi.

Dell' aere ai morsi erudi
Gli addolorati tronchi
Offron, pregando, i bronchi
Nudi.

des volks", dat, naar het woord van Paus Leo XIII, „onverdiend een ellendig en rampzalig bestaan heeft" [1]).

De heer W. G. van Nouhuys heeft het eerst, meenen wij, in Nederland de aandacht op Ada Negri gevestigd door zijn waardeerend en gevoelvol artikel in *De Gids* (April 1896), en kort daarna is deze dichterlijke overzetting, toen reeds door een andere hand ondernomen, in het licht verschenen. Zij gaf den heer Van Nouhuys aanleiding tot eene weinig gunstige beoordeeling. Om den lezer in staat te stellen zich daaromtrent zelf een oordeel te vormen, hebben we den Italiaanschen tekst, waar het dienstig scheen, aan den voet dezer bladzijden geplaatst. Daaruit blijkt, dunkt ons, dat de getrouwheid aan het oorspronkelijke soms te wenschen overlaat en dat over 't algemeen de behandeling van den Nederlandschen toonval en versbouw een weinig geoefende hand verraadt, maar de vertaling heeft toch hare verdienste, en de stemming, waaruit het lied opwelde, is dikwerf zeer goed gevoeld en weergegeven. Overigens is ook het origineel zelf lang niet zonder ongelijkmatigheden en feilen. Maar we zijn niet gezind tegen deze poëzie met kleinigheden op te komen. Zij moge in 't oog loopende gebreken hebben; maar wat haar boven het middelmatige verheft, dat is de echte bezieling, die verzen tot poëzie maakt; de uitdrukking in woord en beeld, die treft en ontroert; de greep, nu eens zacht als een vingerdruk dan geweldig en met hartstochtelijk trillende hand, maar een greep, die de *touch of nature* is en daarom onder alle hemelstreken weerklank vindt in menschelijke zielen.

De Italiaansche uitgave van den hier besproken bundel *Fatalità* is te Milaan verschenen in 1893, en daarop is in 't begin van dit jaar een tweede bundel gevolgd onder den titel *Tempeste*: *Stormen*.

Come ho freddo! Son sola;
Pel grigio ciel sospinto
Un gemito d'estinto
Vola;

E mi ripete: Vieni,
È buia la vallata,
O triste, o disamata,
Vieni!..'" (p. 34).

[1]) Encycliek *Rerum novarum*. Vgl. *De Kath.* (1891), Dl. C, bl. 113.

Inmiddels zijn de uiterlijke levensomstandigheden van de dichteres veel veranderd. Ada Negri is uit de dorpsschool van het arme Motta-Visconti bevorderd tot leerares in de Italiaansche letteren aan de normaalschool te Milaan [1]).

Mogen we in *Tempeste*, wat inhoud en geest betreft, een vooruitgang begroeten? Op eigen gezag zouden wij dit niet durven verzekeren. Er komt in den bundel een gedicht voor *Ego sum*, waarin wij de onzinnige zelfvergoding zien doorstralen, die de groote dwaasheid en de hoofdzonde is van onzen tijd.

Kan er voor den mensch — die in al zijne zintuigen, in al zijn denken, in al zijn willen, overal en altoos, zijne beperktheid feitelijk ondervindt — kan er iets onzinnigers zijn dan zich Gode gelijk te wanen? Toch is het de groote verleiding van den aanvang af: „Eritis sicut dii"; en 't begin van 's menschen val tevens. Bepaaldelijk in onzen tijd poogt de mensch niet alleen een god te maken van zijn Staat — een afgod, zoo kei-hard als de hardste steenen fetisch van ouds — maar ook in de poëzie is sedert lang zelfvergoding aan de orde van den dag. Daaraan heeft de hedendaagsche zangberg een hoog-modern en tamelijk volledig stel van zich noemende goden en godinnen in levende lijve te danken, die echter meerendeels in zóó desolaten toestand verkeeren, dat iemand in verzoeking kon komen om dan maar liever de verouderde van den zonnigen Olymp terug te wenschen! In goeden ernst, de vernietigende spot, waaronder een dichter als de profeet Isaïas de gewaande goden van zijn tijd begroef, mag weder ter behartiging worden aanbevolen.

Doch we willen eene uiting van overmoedige zelfverheffing, die uitzondering blijkt, niet al te zwaar aanrekenen [2]). Veel liever

---

[1]) Volgens berichten in de dagbladen is zij aldaar in den loop van dit jaar gehuwd met een welgesteld fabrikant.

[2]) Beter teekent zich de geest van deze poëzie af in het gedicht, dat de heer van Nouhuys uit *Tempeste* aanhaalt. Deze lierzang, getiteld *De Grooten*, bezingt eerst de grooten van de gedachte en van de daad, maar niet dezen zijn voor de dichteres de grootsten. De grootsten:

„Dat zijn de Hongerigen, de Verdrukten, de Eerbiedwaardigen, die rust noch genade

„Vonden bij een wreede en vijandige wereld, *en die toch niet*

maken we melding van het oordeel, dat in de *Civiltà cattolica* (15 Febr. 1896, p. 469) over dezen laatsten bundel is uitgebracht; want ofschoon de recensent zijn naam niet teekent, is hij als landgenoot zeker beter dan wij in staat de fijnere schakeeringen te waardeeren en den geest van het geheel te beoordeelen.

Na op eenige tekortkomingen gewezen te hebben, gaat de schrijver aldus voort: „Deze en eenige andere onvolkomenheden van taal, van stijl, van versbouw, van samenstemming der onderdeelen, gaan wij zeer gaarne voorbij, omdat in dezen bundel datgene is, wat het meest afdoet: dichterlijke geestdrift en bezieling; men gevoelt daar, levendig uitgedrukt, de trillende ontroering van een vurig gemoed; die taal grijpt u aan, ontvlamt u, vervoert u bij wijlen: in één woord, 't is poëzie. — Maar een zonderlinge, toornende, troostelooze poëzie; eene poëzie, die in somberheid van kleur, al is 't dan niet in klassicisme van stijl, overeenkomst heeft met die van Foscolo en Leopardi; eene poëzie, die beantwoordt aan haren titel: *Stormen*".

Vooral wekte het onze belangstelling, dat deze beoordeelaar in *Tempeste* bewijzen van terugkeer tot het godsdienstig geloof der eerste jaren meent te vinden en bij vergelijking met den vroegeren bundel *Fatalità* een merkbaren vooruitgang begroet. Zeker althans wordt daar met zielsverlangen teruggedacht aan de *„preci dei sereni anni"*.

Moge Ada Negri die „gebeden der sereene jaren", die haar uit de verte toewenken, niet afwijzen! Reeds in de dichterlijke voorstelling der ouden werd de trotsche Verongelijking (de Ἄτη) op den voet gevolgd door de verzoenende Beden, die de wonden, welke zij geslagen had, poogden te heelen. Maar de beden, die Ada Negri van haar trouwe, zelfopofferende moeder, de Christin, heeft geleerd,

---

gehaat hebben; die den korenaar voor anderen zagen opgroeien, *en die toch niet gestolen hebben*;

„Die edik en tranen dronken, laaghartig vlak in 't aangezicht gestriemd werden door een verblinde, overmachtige ongerechtigheid, *en die toch niet gedood hebben*;

„Die door koude en stormen omlaag zijn gegaan naar de vergetelheid, zonder licht, zonder brood, zonder kleeding, *en die toch in God hebben geloofd*;

„Die een ellendige vuile bos stroo vonden om op te slapen en een hospitaal-bed om op te sterven, *en die gestorven zijn met liefde in het hart*" (*De Gids*, April 1896, bl. 116).

zullen haar terugvoeren naar den voet van het kruis, om daar het geheim der verzoening, naar welke hare ziel hijgt, beter te leeren kennen.

Want het kruis des Heeren is DE verzoening. Die waarheid moge in onzen tijd verloochend worden, zij beheerscht heel 's menschen geschiedenis, en zal die blijven beheerschen, „voor de joden eene ergernis, voor de heidenen eene dwaasheid".

Ja, het kruis is DE verzoening, en daarbuiten is er geen andere. Dat geldt voor den denkenden geest, dat geldt evenzeer voor de practijk.

Want de veelvuldige smart des levens — diepe afgrond van leed, onder het effen oppervlak der samenleving niet in *enkele* maar in *alle* kringen verborgen, — zou ons onverzoenbaar zijn met de gedachte aan de scheppende en besturende Liefde, „die alle sfeeren beweegt", wanneer wij boven die diepte van bittere wateren niet opzagen naar het kruis, waar de welbeminde Zoon des Vaders alle menschelijk lijden in zijn eigen persoon draagt. Niet alsof het mysterie daarmede verklaard en opgeheven is, maar het staat daar zoo diep-roerend, zoo in zijn hoogste verzoenende kracht, zoo wonderbaar als liefde-geheim uitgedrukt, dat zelfs wie niet gelooft met bovenmenschelijke kracht wordt aangetrokken, als hij in een uur van wezenlijk *denken* staart op dat zwijgende lijden der hoogste zelfopofferende liefde [1]). Aan dien zieledrang kan iemand weerstand bieden, onge-

---

[1]) Wij verkeerden hier onder den indruk van Albert Verwey's aangrijpend sonnet:

„O Man van Smarte met de doornenkroon,
O bleek bebloed gelaat, dat in den nacht
Gloeit als een groote, bleeke vlam, — wat macht
Van eind'loos lijden maakt uw beeld zoo schoon?

Glanzende Liefde in eenen damp van hoon,
Wat zijn uw lippen stil, hoe zonder klacht
Staart ge af van 't kruis, — hoe lacht gij soms zoo zacht —
God van Mysterie, Gods bemindste Zoon!

O Vlam van Passie in dit koud heelal!
Schoonheid van Smarten op deez' donkere aard!
Wonder van Liefde, dat geen sterfling weet!

Ai mij! ik hoor aldoor den droeven val
Der dropp'len bloeds en tot den morgen staart
Hij me aan met groote liefde en eind'loos leed'.

Verzamelde Gedichten, bl. 80.

twijfeld; maar wat rest u, als ge u onwillig afwendt? Een onverbiddelijk meedoogenloos „Noodlot" en „Stormen", die de ziel in oproer brengen.

Niet anders is het in de practijk. Immers wat heeft aan de sociale quaestie, die er altoos geweest is, zulk een fataal karakter gegeven in deze dagen? Hebben de vele oorzaken, die daartoe samenwerkten, niet den eigenlijken grond harer *verderfelijke* werking daarin, dat men de prediking des kruises — zelfbedwang en zelfverloochening — heeft willen vervangen door de prediking en beoefening van de emancipatie des vleesches? Een welkome leer voor alle driften, die met gejuich is ingehaald en bepaaldelijk ook in de latere poëzie met jubelzangen is begroet! Maar de gevolgen toonen met schrikwekkende duidelijkheid, wat die leer is voor den mensch en voor zijne maatschappij.

Want daar is geen verlaging van zichzelven; daar is geen bloedige uitzuiging en vertrapping van anderen; daar is geen bezoedeling en onteering van het reine en schoone, die 's menschen nooit verzadigde zucht naar genot kunnen afschrikken, als eenmaal *genieten* het eenig noodige en het allerhoogste is. Maar tegenover de minderheid, die de middelen daartoe weet te bemachtigen, verheft zich steeds dreigender de groote meerderheid van slachtoffers, van uitgeslotenen althans: een heerschaar, geweldig groot en somber als die van Ezechiël's visioen, waarover niet de geest des Heeren wordt afgeroepen, maar eene menigte, die zich met vervaarlijk doodsgerucht aaneensluit en overeind komt, om het recht van den sterkste geldend te maken voor haar aangetergde driften.

Wie hier van eene verzoening droomt, waarbij het kruis eene ergernis en eene dwaasheid mag blijven, althans voorbijgezien kan worden, jaagt niet enkel een droombeeld na, maar loopt ook groot gevaar om, tegen beter bedoeling in, uit te komen bij Caïn, den eersten broedermoorder. Dit geldt naar onze overtuiging ook van Ada Negri's poëzie, ofschoon klaarblijkelijk hare bedoeling in hoofdzaak eene verzoenende is. Maar die verzoening zweeft de dichteres als een nevelachtig droombeeld voor oogen, en zij zelve staat er radeloos voor, omdat zij zich afgewend heeft van het mysterie, dat de verlossing en de verzoening is.

Niemand echter verdenke ons, alsof wij het kruis alleen naar de zijde der onterfden en verdrukten wilden keeren, om daar werkelooze

berusting te prediken in een lot, dat onze van Christus vervreemde maatschappij aanklaagt bij God. Niets ligt verder van onze bedoeling. Neen voorwaar, wij willen van de blijde boodschap aan de armen geen levensverzekering maken voor de rijken! Voor de armen, de belasten en beladenen, blijft het kruis ten allen tijde de blijde boodschap, niet enkel omdat het een deelnemende vertroosting geeft, waarbij geen andere te vergelijken is, maar ook omdat er van het kruis een opbeurende, veredelende, verheffende kracht uitgaat, die machtiger is dan alle geweld. Voor het kruis heeft de aloude slavernij moeten zwichten, nadat zij het geduchte geweld der slavenoorlogen te boven was gekomen. En het slavenjuk, dat het nieuwe heidendom voor de vrijgekochten van Christus gesmeed heeft, zal uiteenvallen, waar de stem des kruises de toomelooze driften, door de emancipatie des vleesches ontketend, weder tot rede kan brengen. Dat is geen daad van geweld, maar eene werking van veredeld zelfbewustzijn en van verhoogde kracht; dat is bovenal eene werking der liefde. Want juist naar de zijde van hen, die de gelukkigen der aarde worden geacht, is het kruis, al wordt het zwijgend omhoog geheven, allermeest welsprekend: een verpletterende beschaming bij misbruik, maar veel meer nog een beroep, wonderbaar krachtig en wonderbaar teeder, op het beste en edelste in 's menschen onsterfelijke ziel. Door zelfverloochenende liefde heeft het kruis, van de aarde opgeheven, alles tot zich getrokken. 't Is waar, van Golgotha af tot den huidigen dag toe is dat beroep door velen met hoongelach beantwoord. Maar ijdel en vruchteloos is het nooit gebleven: niet in bloedige eeuwen van woest geweld; evenmin in onzen tijd van overbeschaving, al dreigde in de eerste helft dezer eeuw het hoongelach alles te zullen overstemmen. Neen, 't is geen heldensage uit vervlogen tijden, maar altoos nog een feitelijke, niet eens zoo ongewone ervaring, dat velen, wien de overvloed alle middelen om te genieten in den schoot wierp, vrijwillig afstand daarvan doen om zich in zelfverloochening toe te wijden aan den dienst der liefde en der lijdende menschheid. Ziet, dezen zijn de ware boden der verzoening! Al hebben zij het vlammend woord van Ada Negri niet ter beschikking, zij komen in de kracht des kruises, dat de wereld verlost heeft en ten eeuwigen dage de eenige verzoening is.

Wij hebben deze poëzie wat uitvoeriger dan aanvankelijk ons

plan was besproken én om hare letterkundige waarde én meer nog omdat zij een teeken des tijds is.

Het deed ons goed door deze zeer moderne verzen weder eens meegesleept te worden in de bruisende vaart eener machtige bezieling, tegenover het beuzelachtig geknutsel met onverstaanbare, groen-en-geel-dooreen-gehaspelde woorden, dat als nieuwste mode in eere is.

Maar bovendien deze poëzie leent eene stem, die luide ten hemel schreit, aan hetgeen er omgaat in de gemoederen van duizenden. Zulk eene aanklacht van onze zich-zelf vergodende maatschappij blijft op den duur niet werkeloos. Welk eene oplossing de volgende eeuw brengen zal — een vreedzame of een gewelddige — ligt in de hand van God. Maar dit is zeker, wil iemand ter vreedzame oplossing verzoenend optreden, dan heeft hij niet meer genoeg aan „overredende woorden van menschelijke wijsheid"; want deze staat radeloos voor hetgeen zij zelve heeft voortgebracht; maar dan moet hij zijne kracht weder ontleenen aan „Christus en dien gekruist", die reeds eenmaal een in ontbinding verkeerende maatschappij van den ondergang tot een nieuw leven heeft opgewekt.

A. M. C. VAN COOTH.

NIEUWE UITGAVEN.

I. *Tractatus de Gratia, auctore Bernardo Jungmann* (Ed. 6*a* 8° 312 blz. Prijs: 3 M. Regensburg, Pustet, 1896).

II. *Tractatus de Gratia Divina, auctore Petro Einig* (8° 209 blz. Prijs: 2.80 M. Trier, Paulinus-drukkerij).

Van beide werkjes, wier titels hierboven staan afgedrukt, heeft dat van den — inmiddels reeds overleden — Leuvenschen hoogleeraar Dr. B. Jungmann de oudste brieven; niet slechts wijl het ons het eerst werd toegezonden, maar vooral omdat het een zesde uitgave is. De vermelding dezer laatste bijzonderheid is op zich-zelf reeds een niet geringe aanbeveling. Het werkje is in den vollen zin des woords een bruikbaar boekje: het zet de zaken duidelijk uiteen en is in vloeiend Latijn geschreven, zoodat men den gang van verklaring of betoog schier overal zonder veel in-

spanning volgen kan. De hoofdzaken worden tamelijk breedvoerig behandeld, voor fijnere bijzonderheden en voor de volledige behandeling van meer ingewikkelde vraagstukken wordt men naar elders verwezen. Sedert de tweede uitgave, in 1872, werd aan den tekst niet meer veranderd.

De verhandeling van Dr. Einig, professor in het seminarie van Trier — dezelfde, die voor enkele jaren, ter gelegenheid van het uitstellen des H. Roks, den papenvretenden Prof Beyschlag te woord stond, — is, blijkens een mededeeling in de *Literarischer Handweiser*, bestemd om deel uit te maken van een volledige Dogmatiek, die waarschijnlijk uit vijf deelen bestaan zal. Het tractaat *De Gratia Divina* wordt dus bijwijze van proefstuk aangeboden. Ons is de kennismaking met die proeve — en de leer over de genade behoort waarlijk niet tot de lichtste stoffen — uitstekend bevallen. Uit alles blijkt, dat de schrijver een scherpe geest is, die, op wijsgeerig en godgeleerd gebied deugdelijk geschoold, zich zoowel met de groote meesters der scholastiek als met de aanzienlijke theologen van onzen tijd vertrouwd heeft gemaakt. Hoe volledig schrijver zijn stof beheerscht en welk een rijpe wetenschap hem ten dienste staat, blijkt vooral uit zijn grondige en tevens heldere verklaringen. Als voorbeeld zou ik willen wijzen op de 26ste thesis, waar de formeele uitwerkselen der heiligmakende genade behandeld worden. Na zulk een ontleding, begrijpt men het woord van den H. Thomas: „Bonum gratiae unius [hominis] majus est quam bonum naturae totius universi" (S. Th. I II, Q. 113, a. 9 ad 2).

De studie van Prof. Einig's verhandeling kost eenige inspanning, maar dengenen, die zich hierdoor niet laten afschrikken, schenkt zij het genot van diep en helder inzicht in de dingen. Indien de beloofde *Institutiones Theologiae Dogmaticae* van Einig in haar geheel beantwoorden aan de verwachtingen, die dit proef-tractaat gewekt heeft, zullen zij ongetwijfeld door de beoefenaars der theologische wetenschap met vreugde begroet worden. Persoonlijk heb ik haar in mijn boekenkast een plaatsje naast Scheeben toegedacht.

v. N.

Theologia moralis auctore Augustino Lehmkuhl, Societatis Jesu Sacerdote. (Editio octava, ab auctore recognita et emendata. Cum approbatione Archiep. Friburg. et Super. Ordinis. Friburgi Brisgoviae, Sumptibus Herder, 1896. II. Tomi in 8°. M. 16; rel. 20).

Het mag wel overbodig geacht worden de aankondiging dezer nieuwe uitgave van P. Lehmkuhl's *Theologia moralis* nog van een dringende aanbeveling vergezeld te doen gaan.

Deze moraal-theologie, bij haar eerste verschijnen reeds met ingenomenheid begroet, blijft bij voortduring, gelijk de vele elkander in korten tijd gevolgde nieuwe uitgaven getuigen, de hoogste waardeering van verschillende zijden vinden. En niet ten onrechte. Het werk toch van P. Lehmkuhl munt uit door orde, volledigheid, degelijkheid en helderheid. Een nauwkeurige uiteenzetting en uitgebreide toelichting der beginselen gaat hier op gelukkige wijze samen met een rijke toepassing op de practijk. Wie de beide lijvige deelen van dit werk aandachtig inziet, hij zal zeker reeds spoedig tot de overtuiging komen, dat het goede diensten zal kunnen bewijzen voor een grondige studie der moraal-theologie en bij voorkomende moeielijkheden niet licht te vergeefs door den zielzorger zal worden geraadpleegd.

De hier aangekondigde uitgave is reeds de achtste; zij onderscheidt zich van de voorgaande voornamelijk slechts daardoor, dat de schrijver met zorg rekening gehouden heeft met de inmiddels verschenen decreten; sommige dezer decreten zijn woordelijk opgenomen in een aan het werk toegevoegd appendix.

Wij eindigen deze korte aankondiging met den wensch, dat ook deze achtste uitgave denzelfden bijval moge vinden als de voorgaande.

Z.

Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec; uitgegeven en toegelicht door Dr. W. L. de Vreese. (Gent, A. Siffer, 1896. 77 blz.)

Deze *Bijdragen* zijn met geringe wijzigingen overgedrukt uit *Het Belfort*, waarin de uitgever ze sinds een jaar ongeveer achtereenvolgens in het licht gegeven heeft. De verzameling bevat:

I. Die prologe van her Gerardus; nl. de inleiding van zekeren prior Gerardus op vijf werken van Jan van Ruusbroec.

II. Een tractaat over de werken en de leer van Jan van Ruusbroec, door een zijner volgelingen.

III. De lofredenen van Jan van Leeuwen, den kok van Groenendaal, op Jan van Ruusbroec.

IV. De oorspronkelijke tekst van twee brieven van Jan van Ruusbroec.

V. „Dat boek vanden twaelf Dogheden" wel degelijk een werk van Jan van Ruusbroec.

VI. Nog andere brieven van Ruusbroec.

Zooals men ziet, zijn dit eigenlijk geen studies van den uitgever zelven, maar kleinere geschriften, gedeeltelijk van tijdgenooten van den grooten prior van Groenendaal, gedeeltelijk van diens eigen hand, waaruit zijn leven en zijn werken beter gekend kunnen worden, en welke tot nu toe niet — of slechts onvolledig — waren uitgegeven. Wel van den uitgever zijn echter de inleidingen, die aan iedere bijdrage voorafgaan, en waarin omtrent het karakter en de waarde van het geschrift de noodige inlichtingen gegeven worden. Schrijver heeft daar tevens gelegenheid gevonden, om een paar vraagstukken wat nader toe te lichten, en verkeerde meeningen te weerleggen (vgl. vooral III en V).

De tekst zelve is blijkbaar met groote zorgvuldigheid behandeld, en allernauwkeurigst weêrgegeven, en wordt hier en daar verklaard door zeer lezenswaardige noten. De lezer zou er zelfs wel eenigen meer verlangen, al was het dan met inkorting der lijsten van alle afwijkende lezingen, die meer getuigen van groote nauwkeurigheid dan van een juist begrip der menschelijke zwakheid; een groot geduld en bijzonder goede oogen zijn hier wezenlijk noodzakelijk. Het is waar, dat schrijver, volgens zijn eigen verzekering, zich meer bepaald tot zijn vakgenooten richt; doch hij zal wel weten, en het ook wel goed vinden, dat de belangstelling in onze vaderlandsche mystici gelukkig niet tot de vakmannen beperkt is.

Maar vakmannen of liefhebbers, allen zullen met groot genoegen op blz. 24 de belofte lezen, dat zij spoedig van dezelfde bekwame hand eene Ruusbroec-monographie mogen verwachten. Schrijver kan er op rekenen, velen zijn „gierich ende gulsich dat boec te ontfaen".

G.

LETTERLOOVER.

Het onderstaand lied, aan ons vaderland gewijd, ontving onze redactie in de Italiaansche taal van den kunstenaar en dichter Franco de Amicis, die zich sedert eenigen tijd in onze lage landen aan zee gevestigd heeft. Aangenaam is het ons dezen dichterlijken groet van het zonnige zuiden aan onze noorderstranden openbaar te maken, met eene vertaling, die wij aan de welwillendheid van een onzer redactie-leden, Prof. W. G. F. Snickers, te danken hebben.

PRO HOLLANDIA.

CANTO DI FRANCO DE AMICIS.

Nordico mar, innanzi a te sorpreso
Io ti contemplo e più ti osservo, serio
Il mio viso addiviene e quasi mesto.
Troppo bigio del ciel è il padiglione
Che ti nasconde di sovente al sole,
Il tuo color è fusco e sempre tetro,
Inquieti e rumorosi i flutti tuoi

HOLLAND TER EER.

Noordzee, ik sta bij 't naderen verslagen,
En als ik langer toef, wat somberheid
En droevige ernst komt uit uw diepten dagen.
Zoo donker hangt uw wolkenzwerk gespreid,
Ten nachtgordijn voor 't blijde licht geschoven;
Zoo dreigend blikt uw duistre vloed mij aan;
Onrustig en vervaarlijk opgestoven,

Troppo convulsi turbano le arene.
Tu sei maestoso è ver, ma in cor mi desti
Mellanconici dubbii, idee funeste!
Penso che il tuo furor, può esser forse
Sorte fatale per l'Olanda un giorno.
Penso alle glorie sue, a suoi ingegni,
Alle virtù di sue solerti donne,
Penso ai commerci, vita de suoi figli,
Ai vezzosi fanciulli a lor speranze.
Il cor mi batte veramente forte,
Sento i miei occhi inturbidarsi, il pianto
Bagnar le gote mie e proprio provo
Di voler bene a questa nobil terra
Che Vondel vanta fra sue giuste glorie.
Se piccola è, la sua grandezza è nota
Per la onestà, per le sue industrie rare,

Komt over 't duin de zware branding slaan.
Wel zijt ge grootsch, maar in mijn harte wekken
Uw golven angst en schriklijk voorgevoel!
'k Zie, hoe gij eens ten ondergang kunt strekken
Aan Holland, in onstuimig stormgewoel.
'k Zie Hollands roem, de mannen die er wonen,
Zoo kloek van geest, zijn vrouwen rijk in deugd,
Ik zie den gullen omgang hunner zonen,
De kinderen, hun hope en zoete vreugd;
En ik gevoel mij 't kloppend hart ontstellen,
Den blik verduisteren, 't gelaat besproeid
Van tranen, die mijn starend oog ontwellen.
Het is de taal der ziel, in liefde ontgloeid
Voor 't edel land, den grooten Vondel waardig.
Al is het klein, zijn adel schittert uit,
In 't hoog talent, dat werkzaam en rechtvaardig,

Per le ricchezze sue, felice auspicio
Di quieti dì, di vera libertade.
Vorrei poter di Tasso aver l'ingegno
Per innalzare al ciel dei versi degni
Del popol suo e di sue grandi imprese.
Vorrei cantare le affettuose cure
Delle sue dame verso quei che piange.
Cò versi eletti celebrar vorrei
Gli uomini suoi cosi con caldi accenti
Che al mondo tutto fosse noto il core
Che li distingue in sollevar chi langue.
Vorrei vedere dalle nubi azzurre
Scendere un spirto ed iniziare un canto
Per elogiar con celestiali rime
I suoi biondi garzon e colti e baldi,
Degni fratel delle gentil fanciulle

Zijn havens voor den rijkdom opensluit,
Het blijde pand van vrijheid en van vrede.
O had ik Tasso's geest, hoog boven de aard
Zong ik in 't hemelsch koor een hymne mede,
Zijn zonen en hun grootsche werken waard.
Ik zong de ontferming zijner eedle vrouwen,
Haar teedre zorg bij elke lijdensklacht;
Ik mocht mijn lied der wijdsche faam betrouwen,
Tot zaligprijzing van het kloek geslacht,
Dat mannenmoed, niet minder edelaardig,
Aan meêlij paart bij dreigend lijfsgevaar;
Ik werd een geest, ter hemelsch speeltuig vaardig,
In 't donzig blauw der nevelen gewaar,
Om 't lofgedicht der blonde jongelingen,
In 't spel als in den arbeid onvermoeid,
En hunner zustren vlugge sier te zingen,

Che i crini d'or danno a baciare al vento.
Gli angeli che vagano nel cielo
Vorrei veder coi pargoli innocenti
A custodia restar e a lor piacere.
Ma io non son dell' *Aminta* il vate,
Dal cuore sol attingo le mie note.
È stanca la mia musa è essa indegna
D'ardir far versi per le genti colte.
Dunque mi arresto e solo mi permetto
Di rivolgere al mar una preghiera:
Nordico mar, ascolta la mia cetra!
Dell' Olanda le dune conservare
Tu devi, ne passar mai le dighe;
Esse dell' uomo son un abil opra!
Tu l'uomo sfidasti, egli tienti fronte.
Rispetta dunque sforzo suo constante.

Wier gulden haarlok op den zeewind stoeit;
Ik zag Gods engelen de vreugde deelen,
Die de onschuld uit de schalksche blikken ziet,
En dienen bij haar kinderlijke spelen.
Maar 'k ben de dichter der *Aminta* niet.
Al zingt het hart, mijn muze kan slechts staâmlen,
Te eenvoudig om een uitgelezen rij
Van hoorderen in haren kring te zaâmlen.
Zoo legge ik spel en dichterharp ter zij,
En richt een bede tot de sombre baren:
Hoor, sombre Noordzee, hoor mijn zangtoon aan!
Wil in uw gramschap Hollands duinen sparen,
En rijs niet hooger dan zijn dijken staan.
Zij zijn een machtig werk van 's menschen handen!
Ontzie dit volk; het wijkt voor geen geweld,
Eerbiedig dus den grenspaal uwer stranden.

Che se orgoglioso tu ancor pretendi
Uscir dal regno tuo a far sterminio
Il supremo Creator veloci invii
De' suoi guerrieri allati le legioni.
Intreccieran lor ali e quali un muro
Di contro a te ei formeran barriera;
Umiliato, fremente allin rinchiuso
Nel fangoso tuo letto resterai,
Non vincitor ma dall' Olanda vinto.

Amsterdam, 2 Luglio 1896.

Of mocht ge, tot verdelging aangesneld,
In trotschen waan uw bedding overschrijden,
De Almachtige zende uit het hemelsch heer
Een vlucht van engelen u te bestrijden.
Het bolwerk, dat den aanval stuite en keer'
Zij u hun phalanx van gespreide vleuglen.
Zoo ziet ge in schande en spijt, waar Hollands kracht
En kloek beleid uw sombren golfslag teuglen,
Geen zegepraal maar neêrlaag u gebracht.

W. S.

AUTO-SUGGESTIE VOLGENS DR. BERNHEIM.

„Laten wij met beleid het volk van Israël onderdrukken", zoo sprak de nieuwe koning van Egypte, die Joseph niet gekend had en ook zijne groote verdiensten niet meer gedachtig was. Die sluwheid bestond vooral hierin, dat hij bevel gaf aan de vroedvrouwen om de kinderen der Israëlieten van het mannelijk geslacht bij hunne geboorte te dooden [1]).

In vroegere eeuwen hebben de ongeloovigen de H. Kerk met het zwaard vervolgd; de tempels harer eeredienst, de beelden harer Heiligen werden bestormd en vernietigd; tegenwoordig echter schijnen de ongeloovigen het gevoelen van Egypte's koning te deelen.

De Heiligen zijn het sterke geslacht der Kerk van Christus: dit geslacht verdelgen, zij zouden het willen, maar de macht ontbreekt. Hierin echter bestaat hunne sluwheid, dat zij den invloed der Heiligen op het volk zoeken te vernietigen. Waarom vereert gij de Heiligen, zoo spreekt de ongeloovige wetenschap, waren niet de Heiligen hallucinanten? Waarom zooveel bewondering voor de Martelaars, waren zij niet ongevoelig door autosuggestie?

Als men beschilderde ramen van buiten beschouwt, zegt kardinaal Wiseman, dan ziet men niets dan slecht geteekende voorstellingen, maar beschouwt men ze binnen de kerk dan zijn het schoone en geestrijke teekeningen [2]).

Allen, die buiten de H. Kerk de Heiligen beschouwen, zullen

---

[1]) Exod. I, 10, 16.

[2]) *Brief aan graaf Shrewsbury.*

zonder aarzelen geloof hechten aan hetgeen de ongeloovige wetenschap over hen zegt. Zij kunnen vergeleken worden met degenen, die van buiten beschilderde ramen beschouwen en zich laten wijsmaken, dat die ramen van binnen niets anders te zien geven.

Zij echter die de Heiligen in de H. Kerk — dat is volgens hetgeen de H. Kerk leert omtrent de Heiligen — beoordeelen, kunnen vergeleken worden met hen, die de beschilderde ramen niet van buiten, maar binnen de kerk gaan bezichtigen, en met recht de schoonheid der voorstelling bewonderen.

In eene vorige studie hebben wij gezien, dat men buiten de H. Kerk de visioenen der Heiligen als hallucinatiën beschouwt; en duidelijk is aangetoond, dat, zooals de Psalmist zegt: „de ongerechtigheid tegen zich zelven heeft gelogen" [1]). Hetzelfde hoop ik te bewijzen omtrent de bewering van Dr. Bernheim: dat vele Martelaars door auto-suggestie ongevoelig zijn geweest en dat men bij de reliquieën der Heiligen door auto-suggestie wonderen verricht.

I.

DE MARTELAARS.

Een woord vooraf over hypnotisme en suggestie zal voor de duidelijkheid niet ondienstig zijn.

Dr. Bernheim geeft de volgende definitie van hypnotisme: „Provocation d'un état psychique particulier qui augmente la suggestibilité" [2]). Hij beweert dus juist het tegendeel van hetgeen Dr. Charcot zegt, die het hypnotisme een ziekelijke toestand noemt en als conditie der hypnose de hysterie stelt.

De invloed door een ander persoon uitgeoefend op de hersens van iemand, die gehypnotiseerd is, door woorden, bevelen, gevoe-

---

[1]) Ps. XXVI, 12.

[2]) *De la Suggestion*, 2e Édition, p. 22.

ligen indruk, of zelfs door eene andere positie te geven aan de leden van het lichaam, noemt men suggestie [1]).

De woorden hebben echter de hoofdrol in de suggestie. „La parole est l'intermédiaire essentiel; tous les autres, le regard, les signes, les passes etc., servent uniquement à renforcer l'action de la parole et à favoriser l'impression dans le cerveau de l'image suggérée verbalement. En un mot, c'est par la parole et par l'image qu'elle introduit dans le sujet, que l'opérateur agit sur la volonté de celui-ci" [2]).

De suggestie kan gelukken ook dan, wanneer de slaap niet is voorafgegaan, want men kan ook op iemand, die in wakenden toestand is, suggestie uitoefenen. De hypnotische slaap, welke men door suggestie bij iemand verwekt, maakt de andere suggesties meer gemakkelijk [3]).

Volgens Bernheim is het zeker, dat iemand, die niet wil gehypnotiseerd worden, en die weet, dat men zonder zijn wil, hem niet kan hypnotiseeren, aan alle proeven met goed gevolg wederstaat. Het is ook zeker, dat sommige personen geen wederstand kunnen bieden, omdat hun wil door vrees verzwakt is of door de vaste meening, dat een hoogere macht invloed op hen uitoefent. Niemand kan dus gehypnotiseerd worden, die niet het idee heeft, dat hij gehypnotiseerd wordt [4]).

Indien nu geen hypnotiseur, maar iets wat inwendig is, invloed uitoefent op het gevoel of de handelingen van iemand, dan spreekt men van auto-suggestie.

---

[1]) Zie *Science cath.* T. VIII, p. 599.

[2]) *Revue cath. des revues*, T. II, p. 894.

[3]) Bernheim, o. c. p. 22.

[4]) Bernheim, o. c. préf. IV: „Il est certain que tout sujet qui ne veut pas être hypnotisé et qui sait qu'il ne peut pas l'être, s'il ne veut pas, résiste avec succès à toutes les tentatives. Il est vrai aussi que certains sujets ne peuvent pas résister parce que leur volonté est affaiblie par la peur ou par l'idée d'une force supérieure qui les influence malgré eux. Nul ne peut être hypnotisé s'il n'a l'idée qu'il va l'être."

Men zou aan Bernheim en zijne school dit nieuwe woord kunnen toegeven, als zij het gebruikten bij een voorbeeld als het volgende. In mijne verbeelding vertoont zich het beeld van een aanval, gepleegd op een mijner dierbaren; ik zie de wonden; ik hoor de klaagtonen... Ik kan dit beeld met mijn verstand verwerpen, maar als ik het niet wil of niet kan verwijderen, gelijk een krankzinnige, dan wordt het eene hallucinatie, die invloed op mij uitoefent, d. i. mij doet huiveren, weenen enz. Achter zulk een voorbeeld zou ik het woord auto-suggestie goed kunnen plaatsen en wel in het algemeen zeggen: dat de hallucinatiën bij krankzinnigen auto-suggestie uitoefenen op hun gevoel en hunne handelingen.

Maar alle voorbeelden, die de school van Nancy in hare werken als auto-suggesties opgeeft, mogen in het geheel niet als zoodanig worden aangezien.

In zijn vijfde hoofdstuk van het aangehaalde werk deelt Bernheim mede, dat hij bij zekere Sch.... alle mogelijke veranderingen der gevoeligheid door suggestie in wakenden toestand verkrijgt: „Ik verplaats de gevoeligheid van links naar rechts; ik verkrijg zelfs geheele gevoelloosheid en wel zoo groot, dat men den gehypnotiseerden vijf tandwortels kon uitrukken. Ik zeide eenvoudig: gij gevoelt niets, en hij spuwde lachend het bloed uit, zonder eenig teeken van smartelijke aandoening".

Verder haalt hij zes operatiën aan van groote lichaamsdeelen, gedurende de hypnotische gevoelloosheid volbracht, van 1829 tot 1847. Maar, zoo laat hij volgen, „niettegenstaande die gelukkige proeven, bevonden toch de heelmeesters, dat het hypnotisme maar *zelden* gelukt als middel om gevoelloos te maken; de *volkomene* gevoelloosheid is eene uitzondering bij personen, die voor hypnose vatbaar zijn; de hypnotisatie mislukt meestal, omdat de personen ontroerd zijn door de aanstaande operatie".

Op het einde van dit hoofdstuk heeft Dr. Bernheim zich niet kunnen onthouden een citaat van Dr. Charpignon goedkeurend

mede te deelen: „Onder de martelaars van het Christendom ontsnapten *velen* aan de smart door de verrukking der extase, die bij hun levendig geloof kwam; een verschijnsel, dat zeer goed door hunne beulen werd opgemerkt, die hunne woede daarom verdubbelden en nieuwe straffen uitvonden".

Dit nu noemt Dr. Bernheim: „auto-suggestion dans l'extase", en Dr. Aletrino voegt er bij: „deze wonderlijke gevoelloosheid wordt *duidelijk* verklaard door suggestie" [1]). Wij zullen eens zien, of het zoo duidelijk is.

Volgens genoemde schrijvers is dus bij die vele Martelaars het geloof opgetreden als hypnotiseur, die door suggestie de extase en als gevolg der extase de gevoelloosheid heeft voortgebracht. Om te zien, of de bewering dezer schrijvers gegrond en houdbaar is, moeten wij hier de vraag stellen: kan het geloof *alleen* iemand in extase brengen?

Om deze vraag te beantwoorden, moeten wij onderscheid maken én tusschen de verschillende soorten van geloof én tusschen de verschillende soorten van extase.

„Geloof in het algemeen is het onbetwijfeld aannemen eener waarheid, welker aanneming niet berust op ervaring noch op de blijkbaarheid der zaak, maar op gezag. Geldt het eene natuurlijke waarheid, steunend op menschelijk gezag, dan is er een menschelijk, *natuurlijk* geloof. Op deze wijze gelooven we, dat er een keizer Napoleon bestaan heeft. Het *bovennatuurlijk* geloof verschilt van het evengenoemde hierin, dat de christelijke waarheden door God geopenbaard zijn en diens waarachtigheid tot waarborg hebben, en dat wij die waarheden, ze mogen al of niet boven de bevatting onzer rede zijn, alle zonder uitzondering on-

[1]) *Zenuwlijden*, bl. 209. Indien Dr. Aletrino Monin letterlijk vertaald had, zou ik hem niet noemen, maar Monin. Uit zijn voorwoord echter blijkt, dat hij vrij vertaald heeft, ja zich gedwongen heeft gevoeld, voor een Hollandsch publiek minder leesbare zaken te schrappen. Wat dus overblijft heeft hij goedgekeurd.

betwijfeld aannemen, onder den invloed van den H. Geest, die daartoe ons verstand verlicht en onzen wil aanspoort" [1]).

Het voorwerp dus van dit geloof is: alles wat God geopenbaard heeft. De beweegreden van dit geloof is: omdat God de eeuwige waarheid is. De kenregel van dit geloof is: de leering der H. Kerk, die niet kan falen in hetgeen zij ons voorhoudt te gelooven en die door vier kenteekenen: eenheid, heiligheid, katholiciteit, apostoliciteit, toont dat zij alleen de ware Kerk van Christus is.

Dr. Bernheim schijnt een geheel andere gedachte te hebben van geloof. Hij toch maakt de woorden van Durand tot de zijne zeggende: „La crédivité que les théologiens appellent la Foi, nous est donnée afin que nous puissions croire sur parole sans exiger des preuves rationelles ou matérielles à l'appui" [2]).

Maar dat is *lichtgeloovig* zijn en geheel niet verstandig, want de H. Schrift zegt: „Die lichtgeloovig is, is ijdel van harte" (Eccli. XIX, 4). Dr. Bernheim verwart wat de theologanten zoo duidelijk zeggen; want zij vorderen, dat ik God op Zijn woord geloove, omdat Hij de eeuwige waarheid is, en geven mij het recht bewijzen te vorderen, dat Hij gesproken heeft; die bewijzen nu geeft mij de R. K. Kerk.

Lichtgeloovigheid leidt tot dwaling of ketterij en tot *bijgeloof*.

Gelijk er verschillende soorten van geloof zijn, zoo zijn er ook verschillende soorten van extase.

Er bestaat eene *natuurlijke* extase, die voorkomt, wanneer de aandacht geheel op iets gevestigd is, bijv. op een schouwspel der natuur, of als men geheel en al verslonden is in de studie van eene of andere wetenschap, gelijk Archimedes. Deze extase, zegt Dr. Imbert-Gourbeyre, werkt op de zintuigen, gelijk een diepe

---

[1]) Lips, *Katechetisch Handboek*, bl. 29.
[2]) O. c. p. 184.

slaap [1]). Dr. Brierre de Boismont gaat verder, zeggende: „Cette insensibilité se retrouve chez les gens raisonnables, lorsqu'ils sont fort préoccupés ou distraits; ils se pèlent les lèvres et se mangent les ongles jusqu'au sang" [2]).

De tweede soort van extase is: *de ziekelijke*, voortkomende uit hallucinatiën, aan welke men door krankzinnigheid onderhevig is. Een krankzinnige hallucineert en ziet in de lucht eene verschijning; hij staat te staroogen en is als verrukt.

De ongevoeligheid komt als ziekelijk verschijnsel dikwerf voor bij krankzinnigen. Wat ik bij hen gezien heb komt geheel overeen met hetgeen Dr. Brierre zegt: Les mutilations étendues, les plaies énormes, les blessures répétées paraissent à peine causer quelques douleurs à ces aliénés, qui ne profèrent aucune plainte et répondent même losqu'on leur demande s'ils souffrent, qu'ils n'ont aucun mal.... cet état pathologique peut coïncider avec l'hyperesthésie [overgevoeligheid] dans d'autres endroits" [3]).

In het gesticht *Voorburg* hebben wij een mannelijk patiënt (no. 2506), wiens arm en hand ongevoelig zijn. Dezer dagen heeft hij een lid van zijn vinger afgebeten en dit schijnt hem zoo goed te smaken, dat men verplicht is zijne hand onder zijne kleederen te binden. Terwijl Dr. B.... een nieuw verband om de hand legde, zag ik den patiënt lachen, niettegenstaande de geneesheer met het instrument het beentje in de wond van den vinger bewoog; hij zette echter een droevig gezicht, als men in den anderen arm kneep. Bij idioten is ook zeer dikwijls de ongevoeligheid in hoogen graad aanwezig. Dr. Voisin haalt voorbeelden aan van idioten, die zich wonden in de wang boorden of met het hoofd hevig tegen den muur sloegen [4]). Wat nu betreft de krankzinnigen, die in hallucinatie visioenen hebben, van deze durf ik niet zeggen,

---

[1]) *La Stigmatisation*, T. II, p. 237.
[2]) *Du Suicide*, p. 393.
[3]) O. c. p. 393, 394.
[4]) *L'Idiotie*, p. 113.

dat zij zoo ongevoelig zijn. Eene vrouwelijke patiënte (no. 1267) zou wel kunnen doorgaan als iemand, die tijdens hare menigvuldige visioenen in extase komt, maar van noemenswaardige ongevoeligheid zijn bij haar nog geen verschijnselen opgemerkt.

Tot de ziekelijke extase moet gerekend worden de extase uit hallucinatie, voorkomende bij personen, die in hypnose zijn gebracht. Dr. Bernheim zegt bij iemand hallucinatie van gezicht te hebben opgewekt, zoodat hij hem zijn zoon liet zien, dien hij sedert 8 jaar niet meer ontmoet had: „Hij erkent hem, blijft met strakke oogen als in extase staan, ten prooi aan de hevigste gemoedsaandoening" [1]).

In de groote hysterie, die ook hystero-epilepsie genoemd wordt, komt de ziekelijke extase dikwijls voor [2]).

De derde soort van extase is: *die door den duivel wordt veroorzaakt.* De H. Franciscus van Sales zegt: daar er volgens de wijsgeeren natuurlijke extase bestaat, door de sterke inspanning van den geest bij de beschouwing van meer verhevene zaken, zoo moeten wij ons niet verwonderen, dat de duivel, om de zielen te verleiden, extase kan veroorzaken bij zielen, die de ware godsvrucht missen. Hij haalt een voorbeeld aan van zeker priester, die ten tijde van den H. Augustinus leefde en uit ijdele glorie zich in extase kon brengen, terwijl hij eenige treurliederen zong of door anderen deed zingen. Zijne ongevoeligheid was zoo groot, dat hij de werking van het vuur niet voelde, tenzij na de extase [3]).

Lopez Ezquerra, Bona enz. erkennen ook, dat de duivel bij sommige personen op bedriegelijke wijze eene nabootsing der ware extase kan voortbrengen [4]).

Onderscheiden van deze allen is de *bovennatuurlijke* extase, hierin bestaande: dat de ziel op eene verhevene wijze als ver-

---

[1]) O. c. p. 80.
[2]) Zie Dr. Imbert-Gourbeyre, o. c. T. II, p. 434.
[3]) *Traité de l'amour de Dieu*, Livre VII, chap VI.
[4]) Zie Ribet, *La mystique divine* etc. T. III, p. 134.

slonden is in God; waaruit volgt, dat men het gebruik der zintuigen tijdelijk verliest [1]). Indien de ziel op hevige wijze aan de zinnen onttrokken wordt, dan moet dit eigenlijk verrukking (raptus) genoemd worden, omdat de extase op zachte wijze plaats heeft. Dit onderscheid wordt echter door de meeste mystici over het hoofd gezien [2]).

De extase brengt in het lichaam des te grootere onbewegelijkheid en ongevoeligheid voort, naar mate het visioen meer aantrekkingskracht op de ziel heeft.

Na de extase hebben de verwondingen, die men tijdens de ongevoeligheid zou hebben toegebracht, het smartelijk gevoel geheel teruggekregen, en het behoort tot de wondervolle uitzonderingen, als dit niet zou plaats hebben [3]).

Hierbij valt op te merken:

1°. Opdat er *bovennatuurlijke* extase aanwezig zij, wordt steeds gevorderd: een bovennatuurlijk visioen. Over de verschillende soorten van visioenen is gesproken in *De Katholiek*, Dl. CIX, bl. 527 vv. Duidelijkheidshalve wil ik er hier bijvoegen, dat de drie soorten van visioenen kunnen bestaan zonder extase, doch niet omgekeerd, want *bovennatuurlijke* extase kan niet bestaan zonder visioen [4]).

2°. Omdat de geest verslonden is in dit visioen, zijn de zintuigen werkeloos, en treedt de gevoelloosheid op.

3°. Van alles, wat in de buitenwereld plaats heeft tijdens de extase, is men onbewust; van alles, wat in de extase is waargenomen, blijft na de extase eene onuitwischbare herinnering, die echter niet altijd in woorden kan uitgedrukt worden, omdat wat men gezien heeft onuitsprekelijk is [5]).

---

[1]) „Une sublime absorption de l'âme en Dieu, qui suspend en l'homme l'exercice des sens." Ribet, o. c. T. II, p. 356.

[2]) Zie Phil. a. SS. Trin. *Summa theol. myst.* T. III, p. 90.

[3]) Ribet, o. c. T. II, p. 606.

[4]) Ribet, o. c. T. I, p. 472, 487.

[5]) Zie Ribet, o.c. T. III, p. 575; en Phil. a SS. Trin. o.c. T. III, p. 92—94.

Nu wij de verschillende soorten van geloof, van extase en van daaruit volgende gevoelloosheid hebben gezien, volgt het antwoord op de bovengestelde vraag: kan het geloof *alleen* in extase brengen?

Natuurlijk geloof en zeker *boven*natuurlijk geloof kunnen iemand in *natuurlijke* extase brengen. Geloovende, dat de sterren, die ik zie, de glorie verkondigen van den onzichtbaren Schepper, kan ik door de beschouwing dezer hemelbollen in verrukking gebracht worden. Bovennatuurlijk geloof aan het mysterie der Menschwording kan mij door overweging van dit mysterie in natuurlijke verrukking brengen.

Valsch geloof en bijgeloof kunnen door de listen van den duivel iemand als in extase brengen. Hij toch kan, zoo God het toelaat, door akelige visioenen of door den schijn aan te nemen van een engel des lichts, den geest zoodanig aftrekken, dat er eene bezwijming uit volgt

Maar *bovennatuurlijke* extase, en van deze is hier eigenlijk spraak, kan niet door geloof *alleen*, zelfs niet door bovennatuurlijk geloof te weeg worden gebracht. Waarom niet? Omdat God eerst een visioen moet geven, zonder welk de bovennatuurlijke extase niet kan plaats hebben.

Als men nu in de kleine Bollandisten naar visioenen der Martelaren zoekt, dan vindt men er niet *vele* maar *zeer weinige*, vooral het ontelbare getal Martelaren in aanmerking genomen [1]).

Van de volgende HH. Martelaren en Martelaressen worden door hen visioenen opgegeven.

1. Christus verschijnt aan de H. Secondina [2]). Dit visioen heeft haar echter niet in extase gebracht, ten minste niet tijdens de marteling, die daags na het visioen plaats had.

---

[1]) „Wie zou ze ook maar kunnen tellen, die liever in de wreedste martelingen hun leven hebben gelaten dan de Godheid van Christus te loochenen", zegt de H. Augustinus. (*De civ. Dei*, Lib. XII).

[2]) *Pet. Bolland.* T. II, 3 Févr.

De eigenlijke extase immers is — volgens de H. Theresia, in overeenstemming met alle mystici, die voor of na haar geschreven hebben — van korten duur, en mag reeds lang genoemd worden, als zij een half uur duurt. De H. Theresia bedoelt hier den hoogsten graad der extase, want zij kan in minderen graad langer duren [1]).

Indien er echter spraak is van ongevoeligheid gedurende de hevigste martelingen, mogen wij gerust den hoogsten graad van extase vorderen.

2. De H. Perpetua [2]). Deze heeft een visioen, waarin haar hulp en overwinning wordt beloofd gedurende den strijd. Zij wordt te gelijk met de H. Felicitas veroordeeld om in het strijdperk te treden met een wild dier. Dit neemt haar op, werpt haar in de hoogte en laat haar op den grond vallen; zij heeft slechts eenige kleine verwondingen ontvangen, want het dier liet haar liggen en ging op de H. Felicitas af.

De H. Perpetua schijnt in extase geweest te zijn, want toen zij het amphitheater verliet, moest men haar verhalen wat met haar gebeurd was. Hierbij moet opgemerkt worden, dat de kwetsing of verwonding zeer gering was en de ongevoeligheid dus niet groot behoeft te zijn geweest. Men zou zelfs de H. Martelares kunnen vergelijken met een krijger, die tijdens of onmiddellijk na het gevecht de verwondingen niet voelt maar eerst een weinig na den strijd, en aldus kunnen ontkennen, dat er bij haar van bovennatuurlijke extase spraak is geweest.

3. De H. Felix heeft een visioen, waarin hem en zijne twee gezellen den strijd en de overwinning voorzegd worden [3]). Felix zeide tot den rechter: „Uwe bedreigingen jagen ons geen schrik aan, want God geeft aan Zijne dienaars altijd de kracht des geloofs, de sterkte in den strijd en de overwinning in het volbrengen van het offer". Uit deze woorden kunnen Dr. Charpignon en Dr. Bernheim opmaken, waarom de HH. Martelaars zoo moedig waren; zij rekenden niet op ongevoeligheid, maar op Gods hulp.

Felix en zijne gezellen werden daarna gegeeseld. Zij schijnen echter niet ongevoelig geweest te zijn, want hun rechter bespotte hen,

---

[1]) Zie Ribet, o. c. T. II, 400—402.
[2]) *Pet. Boll.* T. III, 7 Mars.
[3]) *Pet. Boll.* T. IV, 23 Avril.

zeggende: „Waar is nu uw Christus? Zijne kracht heeft u toch niets geholpen in uwe smarten!" Na de geeseling werden hunne wonden op wondervolle wijze door God genezen. In de gevangenis geworpen, verschijnt hun een Engel, die hen uit de boeien verlost. Wederom worden zij op verschillende manieren gepijnigd, maar ongevoelig schijnen zij niet geweest te zijn, anders zou de rechter niet gezegd hebben: „Offert aan de goden, misschien geven zij u de kracht terug door de medehulp der geneesheeren".

4. De H. Anthimus schijnt ongevoelig te zijn geweest [1]). In zijne eerste marteling hoort hij eene stem uit den hemel, die hem vertroost. In zijne tweede marteling is hij onwondbaar, omdat hemelsche geesten hem beschermen.

5. De H. Victor [2]). Christus verschijnt hem, toen hij op de pijnbank lag. Op de stem van Christus voelt Victor de pijnen niet meer, alhoewel hij ze *voor* de verschijning gevoeld heeft, zooals blijkt uit zijne eigene mededeeling aan de Christenen: „Toen ik gisteren, op de pijnbank liggende, ondragelijke pijnen uitstond, heb ik de hulp van onzen barmhartigen Heer ingeroepen".

6. De heilige geneesheer Pantaleon [3]). Christus verscheen hem, toen hij op de pijnbank lag en maakte zijne boeien machteloos. Toen hij daarna in een ketel met gesmolten lood geworpen werd, had hij hetzelfde visioen; het vuur ging door een wonder uit, en Pantaleon werd tegen alle smart gevrijwaard. Daarna met een steen aan den hals in zee geworpen, zag hij voor de derde maal Christus, die hem verloste en gelijk Petrus over de zee deed wandelen. Christus verscheen nogmaals, toen Pantaleon voor de wilde dieren geworpen werd; deze lieten hem onaangeroerd en kwamen zijne voeten likken.

De ongevoeligheid van den H. Pantaleon kan men mociclijk aan extase toeschrijven, want er is wel melding gemaakt van visioenen, maar de extase is niet genoemd; wij mogen echter melding vorderen, omdat de visioenen nog geen bewijs leveren voor extase (zie bl. 471, 1°). Hij is dus door de macht van Christus onwondbaar geweest in deze martelingen.

7. De H. Laurentius [4]). In de twee eerste martelingen, die hij

[1]) *Pet. Boll.* T. V, 27 Avril.
[2]) *Pet. Boll.* T. VIII, 21 Juillet.
[3]) *Pet. Boll.* T. IX, 27 Juillet.
[4]) *Pet. Boll.* T. IX, 10 Août.

onderstond, was hij niet in extase, maar ongevoelig door de hulp van Christus, zooals hij tot zijn rechter zeide.

In de derde was hij niet ongevoelig; de smarten waren zoo groot, dat hij meende te sterven en God smeekte zijne ziel te ontvangen. Hierop hoorde hij eene stem uit den hemel, die hem aankondigde, dat zijn lijden nog niet ten einde was. Na de vierde marteling was hij evenmin ongevoelig, want God zond een Engel, die hem *eenige verzachting* in zijne wonden aanbracht.

Wat nu betreft de laatste pijniging, welke hierin bestond, dat hij op een rooster levend gebraden werd, in deze is noch extase, noch ongevoeligheid vermeld. De woorden, die de Heilige tot den tyran sprak: „Weet, dat uw vuur voor mij niets dan verfrissching uitwerkt, en dat het al zijne kracht bewaart om u eeuwig te pijnigen, zonder u te verteren" — deze moeten verstaan worden over de verfrissching in den hemel en de pijniging in de hel; of wel de Heilige heeft bedoeld, dat het vuur door Gods almacht hem niet pijnigde, alhoewel het uitwendig hem verbrandde.

8. De H. Philomena [1]). Deze heeft eene verschijning van de H. Maagd, die haar een hevigen strijd voorspelt, maar tevens hulp en bijstand belooft.

Omdat zij haar maagdom aan Christus had gewijd, weigerde zij de hand van keizer Diocletiaan, die, over deze achterstelling verbitterd, haar liet geeselen. Zij was overdekt met wonden, zoodat de keizer haar naar de gevangenis liet terugbrengen, omdat hij meende, dat zij stervende was. In de gevangenis verschenen haar twee Engelen, die een balsem voor hare wonden brachten, waardoor zij krachtiger werd dan te voren. Er is hier dus geen spraak van ongevoeligheid, maar van wondervolle genezing. Diocletiaan gaf nu een bevel om haar met een anker aan den hals in den Tiber te werpen, doch twee Engelen maakten het anker los en brachten Philomena naar den kant der rivier. Nu wordt zij op last des keizers met pijlen beschoten; door bloedverlies uitgeput, wordt zij in de gevangenis teruggebracht, waar zij op nieuw door een wonder hare krachten terug ontvangt. De keizer beveelt wederom werpschichten op haar af te richten, zij is echter onwondbaar, zoodat er geen ander middel overblijft, dan de onthoofding.

---

[1]) *Pet. Boll.* T. IX, 10 Août.

9 en 10. De H. Paulus en de H. Juliana [1]).

In zijne eerste marteling maakte God hem niet onwondbaar, maar ongevoelig, zooals er duidelijk wordt bijgevoegd. Hetzelfde moet gezegd worden van de H. Juliana, want zij zeide tot Aurelianus: „De Heer Jesus Christus zorgt, dat ik noch kwelling, noch vermoeienis voel".

In hunne tweede en derde marteling maakte God hen onwondbaar. In de gevangenis geworpen, verschijnt hun een Engel, die hunne boeien verbreekt. Nu worden zij wederom opgesloten in gezelschap van slangen, die echter door een Engel worden tegengehouden. In twee daarop volgende mishandelingen zijn zij nogmaals onkwetsbaar. Van de laatste, voor hunne onthoofding, staat dit niet beschreven.

11. De H. Barbara [2]). Door haar vader mishandeld, wordt zij in een donker hok opgesloten, waar een Engel verschijnt, die haar zegt: „Vrees niet, God zal altijd met u zijn".

Door haar vader voor de rechters gebracht, onderstaat zij de wreedste geeseling, gedurende welke de Heilige, volgens de Bollandisten, als in verrukking en ongevoelig scheen te zijn. In de tweede marteling sloeg men met hamers op haar hoofd, bestrooide men hare wonden met zout, rolde men haar over potscherven. Zij was niet ongevoelig, want, in de gevangenis geworpen, verblijdde zij zich over het voor Christus doorgestaan lijden; Christus verschijnt haar en geneest hare wonden. In de derde marteling wordt zij wederom wreedaardig gewond. Er staat niet bij vermeld, dat zij ongevoelig was, maar wel, dat Christus wederom hare wonden genas en haar door een wonder beschermde, toen men de Heilige op onzedige wijze door de stad wilde voeren.

De rechter, door deze wonderen overwonnen, begon haar voor toovenares uit te schelden en veroordeelde haar om onthoofd te worden, welk vonnis haar vader Dioscorus zelf volbracht.

12. De Bollandisten noemen eindelijk de H. Anastasia [3]). Deze heeft een visioen gehad; er wordt echter geen melding gemaakt van ongevoeligheid in de marteling.

13. Bij deze moeten wij nog den H. Stephanus voegen, wiens visioen in de Handelingen der Apostelen beschreven staat: „Ik zie

---

[1]) *Pet. Boll.* T. IX, 17 Août.
[2]) *Pet. Boll.* T. XIV, 4 Déc.
[3]) *Pet. Boll.* T. XIV, 10 Déc.

de hemelen geopend en den Zoon des menschen staande aan de rechterzijde Gods". Er wordt niet gezegd, dat dit visioen hem in extase hield tijdens de steeniging.

Ziedaar dan de *vele* Martelaars die, volgens Dr. Charpignon, Dr. Bernheim enz. in extase ongevoelig zouden zijn geweest. In het geheel dertien, die visioenen hebben gehad en dus in extase *kunnen* gekomen zijn, terwijl men alleen van drie met eenigen grond kan beweren, dat zij *gedurende de marteling werkelijk in extase zijn geweest*, namelijk: van de H. Perpetua, van den H. Anthimus en van de H. Barbara, in hare eerste marteling.

P. Didon spreekt gelijk de Bollandisten, als hij verschillende toestanden van den mensch in lijden beschrijft: „*Quelquefois*, ravi au-dessus de ses sens, il a, *comme certains* martyrs, une ivresse extatique qui ne lui laisse pas sentir la souffrance" [1]).

In T. XVII geven de kleine Bollandisten nog honderdveertien Martelaars op, die door Gods wondervolle bescherming bij hunne martelingen niet verwond konden worden. Men moest zijn toevlucht nemen tot het zwaard, omdat men bij ondervinding wist, dat het altijd gelukte de Martelaars te onthoofden, hetgeen God toeliet, dewijl zij anders den martelpalm niet konden winnen, en wellicht, omdat deze doodstraf de minst onteerende was, voorgeschreven als het Romeinsche burgers betrof.

Deze honderd veertien kunnen Dr. Charpignon enz. niet bedoeld hebben, want zij zijn niet ongevoelig maar onkwetsbaar geweest.

Welke *Handelingen der Martelaren* hebben Dr. Charpignon. Dr. Bernheim enz. toch gelezen, dat zij zoo vele ongevoelige Martelaars in extase hebben gevonden? Zij steken de Bollandisten werkelijk de loef af, want zij schijnen veel *Acta Martyrum* te bezitten, welker bestaan de Bollandisten nog niet eens vermoed hebben.

---

[1]) *Jésus-Christ*, Livre V, chap IX.

Of zou het ook soms kunnen zijn, dat die geleerde Heeren zich niet eens de moeite hebben gegeven, om ook maar eenige *Handelingen der Martelaren* te lezen? Zou ik mij soms aan lichtvaardig oordeel schuldig maken, als ik werkelijk meen, dat zij er geen nagelezen hebben? Ik denk het niet. Waarom niet? Omdat zij geen enkelen schrijver aanhalen. Indien ik mij nu niet aan lichtvaardig oordeel schuldig maak, meen ik niet te veel te zeggen, als ik hun schrijven over die vele Martelaars onwetenschappelijk noem.

Wat ik hier echter voornamelijk in het licht wil stellen is, dat Dr. Bernheim zich zoo tegenspreekt. Na gemeld te hebben, dat van 1829 tot 1847 slechts zes operaties van groote lichaamsdeelen, gedurende hypnotische gevoelloosheid, gelukt waren, laat hij er op volgen: „Niettegenstaande die gelukkige proeven, bevonden toch de heelmeesters, dat het hypnotisme maar zelden gelukt; de *volkomene* gevoelloosheid is eene uitzondering bij personen, die voor hypnose vatbaar zijn; de hypnotisatie mislukt *meestal*, omdat de personen ontroerd zijn door de aanstaande operatie" [1]).

En bij de Martelaars, die op de wreedaardigste wijze gemarteld werden, treedt de gevoelloosheid *zoo dikwijls* op, zonder den invloed van een hypnotiseur, alleen door auto-suggestie van het geloof, waarschijnlijk nog wel van een geloof, zooals Bernheim met Durand er een op na houden, en dat zij „crédivité" noemen!

Bij de operatie mislukt de hypnotisatie *meestal;* dewijl de personen ontroerd zijn bij de afwachting der operatie. En bij de Martelaren, die de akelige werktuigen voor oogen hadden, zou dan de hypnotisatie door auto-suggestie zoo *dikwijls* gelukt zijn, dat *velen volkomen* ongevoelig waren?

Indien nu de Christenen wisten, dat velen gedurende de marteling ongevoelig zouden zijn; hoe is het dan uit te leggen, dat niettegenstaande deze kennis, niettegenstaande hunne hoop van

---

[1]) O. c. p. 163.

door den marteldood aanstonds den hemel te zullen intreden, toch een zoo groot getal Christenen, uit vrees voor de marteling, hun geloof verzaakt hebben?

Maar de Martelaars wisten dat niet. Hoe zouden zij het hebben kunnen weten? Misschien denkt men: uit de voorbeelden van die weinige Martelaars, die door een wonder ongevoelig of onkwetsbaar zijn geweest. Maar die weinige Martelaars waren niet gedurende de geheele marteling ongevoelig, of ten minste, de laatste marteling heeft hare uitwerking gehad.

Daarenboven, zouden wij toestemmen arm of been te breken, in de hoop door een wonder het gebruik dier lichaamsdeelen terug te ontvangen, gelijk God het aan eenige personen heeft teruggegeven? Welnu, evenmin konden de Martelaars rekening houden met die uitzonderingen van gevoelloosheid en onkwetsbaarheid.

Hoe groot hun geloof ook was, zij bleven zwakke menschen, die, alhoewel zij gaarne ontbonden werden om met Christus te wezen, van nature een afkeer hadden tegen pijn en dood. En al hadden zij te voren een visioen, dan was daardoor aan de natuurlijke afkeerigheid van lijden het stilzwijgen nog niet opgelegd. De Moeder Gods verscheen voor de marteling aan de H. Philomena en voorspelde haar den strijd. Toen de Heilige op die tijding *angstig en benauwd* begon te worden, zeide de H. Maagd: „Vrees niet, ik zal u bijstaan" [1]).

Indien de Sterke zelf, in den hof van Olijven, angstig en benauwd begon te worden, denken wij dan toch niet, dat onze zwakke natuurgenooten zonder angst zijn geweest in het vooruitzicht van zulke wreede martelingen.

Indien het nu natuurlijkerwijze zeker is, dat de Martelaren angstig zijn geweest, hoe legt Dr. Bernheim dan uit, dat bij hen de hypnotisatie zoo dikwijls gelukte?

---

[1]) *Pet. Boll.* T. IX, p. 444.

Hoe kan Dr. Aletrino zeggen: „Deze wonderlijke gevoelloosheid wordt *duidelijk* verklaard door suggestie?

Dr. Surbled, schrijvende tegen de materialisten, die den mensch willen voorstellen als een automaat, zegt op het einde van zijn artikel:

„Allen kennen de geestige fabel van den aap met de tooverlantaarn. Men zou zeggen, dat de aardige fabeldichter der voorgaande eeuw deze fabel opstellende, aan onze psycho-physiologisten gedacht heeft.

De aap heeft afgeloerd, hoe men de beschilderde glaasjes in de lantaarn op en neder schuift; hij wil zijne geleerdheid ten overstaan van hond, kat en kalkoen vertoonen. Hij schuift verschillende glaasjes in de lantaarn en roept met zelfvoldoening uit:

Messieurs, vous voyez le soleil,
Ses rayons et toute sa gloire!
Voici présentement la lune; et puis l'histoire
D'Adam, d'Eve et des animaux....
Voyez, Messieurs, comme ils sont beaux!

De toeschouwers zaten in het donker met open oogen naar den muur te kijken. Op mijn woord, zegt de kat, ik zie niets van alle wonderlijkheden, die hij zegt te vertoonen. Ik ook niet, sprak de hond. Ik zie wel iets, maar ik kan het niet onderscheiden, voegt de kalkoen er bij. Wat was het geval? Aapje had vergeten de kaars in de lantaarn aan te steken.

De materialisten brengen het publiek ook in verbazing door met veel woorden de meest wondervolle verschijnsels aan te kondigen. Men geeft acht... en men ziet niets.... Ik bid u wetenschappelijke schrijvers, doet niet gelijk de aap van de fabel; voor gij spreekt of schrijft, steekt het licht in de lantaarn aan" [1]).

Indien nu Dr. Aletrino het zoo *duidelijk* vindt, dat vele Martelaars door extase van hun geloof ongevoelig waren, dan neme

---

[1]) *Science cathol.* T. VII, p. 989.

hij mij niet kwalijk, dat ik deze woorden van Dr. Surbled *duidelijk* op hem toepasselijk vind.

Misschien komen na Dr. Charpignon, Dr. Bernheim enz. nog andere schrijvers, die met nieuw gevormde woorden de grootheid der Martelaren zoeken te vernietigen. En toch, niettegenstaande al die nieuwe woorden, zullen de oude woorden der H. Kerk nooit voorbijgaan, maar tot het einde der eeuwen zal zij op de feestdagen der HH. Martelaars blijven zingen:

„Poenas cucurrit fortiter
Et sustulit viriliter".

II.

DE RELIQUIEËN.

Dr. Bernheim begint het eerste hoofdstuk van zijn tweede gedeelte met den uitroep: „Quel puissant artisan de miracles est l'imagination humaine! Sur elle est basée la vertu thérapeutique des talismans et des amulettes".

Tot bewijs van deze woorden moet dienen het gezag van Petrus Pomponazzi, die volgens Hack Tuke, het volgende zou verkondigd hebben: „De genezingen, toegeschreven aan reliquieën, zijn het gevolg van verbeelding en vertrouwen. De philosofen weten, dat, zoo men in plaats van het gebeente eens Heiligen een ander geraamte, welk ook, nederlegde, de zieken even goed genezing zouden vinden als bij echte reliquieën" [1]).

Wij hebben dus, volgens Dr. Bernheim, hier wederom te doen met auto-suggestie. De reliquieën zijn dan geen oorzaak (causa), dat God om Zijne Heiligen te vereeren een wonder doet, maar slechts de gelegenheid (occasio), bij welke de suggestibiliteit vermeerdert.

---

[1]) P. Pomponazzi heeft veel dwalingen op zijn rekening. Hij is gestorven 1825 of 1826. De Feller zegt, dat hij zich bekeerd heeft voor zijn dood.

Hadde Bernheim gezegd: de verbeelding is een machtige bewerkster van *buitengewone* zaken, niemand zou daar iets op te zeggen hebben, maar hij zegt: de verbeelding is een machtige bewerkster *van wonderen*. Dit is geheel onwetenschappelijk en valsch.

Wij moeten dus goed onderscheid maken, en nagaan: wat vermag de verbeelding bij ziekte, wat vermag zij niet.

Mgr. Korum zegt in de inleiding van zijn werk: „De macht der verbeelding of van zieleschokken bij het wegnemen van zekere ziekelijke toestanden is niet eerst door de nieuwere theorieën van suggestie en hypnose bekend geworden. Benedictus XIV verhaalt, dat in een geval van plotselinge genezing van smartelijk jichtlijden door de voorspraak van den zaligen Joannes de Prado hijzelf als fidei promotor de bedenking heeft ingebracht, of deze genezing niet eer aan het sterke vertrouwen en het vurige verlangen naar gezondheid van de zijde des lijders, dan aan de voorspraak van den zaligen Joannes was toe te schrijven. Dezelfde geleerde Paus maakt voorts gewag van de beoordeelingen van verschillende geneeskundigen, die den invloed der verbeeldingskracht bij het wegnemen van ziekelijke toestanden onomwonden toegeven" [1]).

Ribet beantwoordt de vraag: „Heeft de verbeelding ook kracht om te genezen?" met deze woorden: „Verlangen, hoop en vertrouwen, wie zou het kunnen loochenen, *helpen* op krachtdadige wijze de genezing; de geneesheeren weten het, en verzuimen dit middel niet, dat soms krachtiger werkt dan hunne geneesmiddelen. In het algemeen wordt elke *langzame* en toenemende genezing als het werk des tijds geacht; is er spraak van *zenuwkwalen*, dan is de genezing *in een oogenblik* zelfs geen doorslaand

---

[1]) *Wonderen enz. bij de uitstelling van den H. Rok te Trier in het jaar* 1891, (vertaald door v. d. Heuvel), bl. 20.

bewijs voor een wonder. Men heeft zieken, aan gevoelloosheid onderhevig, bij een plotselinge en hevige aandoening de gevoeligheid zien weder krijgen. Vrees, liefde, vreugde in den hoogsten graad kunnen zulke heilzame schokken voortbrengen.

„Zou nu ook de verwachting van *bovennatuurlijke* hulp, door een levendig geloof en langdurige begeerte, in staat zijn om in het zenuwstelsel zulk een *plotselijken* omkeer te bewerken, — die het volk een wonder noemt, maar die in werkelijkheid niets anders is, dan een organische schok, onder de werking der verbeelding?

„Dit kan men absoluut niet ontkennen, als er spraak is van aandoeningen, die haar punt van uitgang hebben in het *zenuwstelsel*, en men zou het moeten aannemen, als de genezing van *voorbijgaanden* aard is" [1]).

„De verbeelding — zegt Keuller — kan zoo sterk zijn, dat zij haren invloed op de vasomotorische zenuwen doet gevoelen en daardoor den bloedtoevoer naar een of ander lichaamsdeel versnelt of vertraagt, en kan aldus een middel tot ziekte of tot genezing zijn" [2]).

De verbeelding, wij moeten het bekennen, is veelvermogend bij ziekte of genezing, maar daar zijn grenzen, welke zij niet vermag te overschrijden.

1°. Zij vermag niets op de buitenwereld, bijv. zij kan het niet laten regenen, zooals Ribet zegt, dat Avicennes leerde; zij kan aan het lichaam geen diepe wonden toebrengen; een krankzinnige kan in hallucinatie zich gewond zien en gevoelen, maar die wonden bestaan niet in werkelijkheid.

Door suggestie kan men wel roode plekken, ontsteking, huidblaasjes, ja zelfs uitstorting van eenige bloeddruppels verkrijgen, zooals Bernheim in zijn vierde hoofdstuk in voorbeelden toont.

---

[1]) Ribet, o.c. T. III, p. 542.
[2]) *De Katholiek*, Dl. CIV, bl. 233.

Maar dit zijn geen wonden, en deze verschijnselen zijn, volgens Bernheim, uitzonderingen en vertoonen zich alleen bij zekere personen: „J'ai essayé inutilement de les reproduire".

2°. De verbeelding kan niet beschouwd worden als de bewerkster van iets, wat buiten alle verwachting plaats heeft. Bijv. de kreupele man, die volgens de Handelingen der Apostelen (III, 1—8) aan den H. Petrus en den H. Joannes eene aalmoes vroeg, *kon* zich niet verbeelden, dat hij, in plaats van geld, de genezing zou verkrijgen.

3°. De verbeelding kan onmogelijk de bewerkster zijn van echte wonderen; zij zal bijv. nooit eene diepe wonde, een gebroken been, *in een oogenblik* kunnen genezen [1]).

Laat Bernheim nu, zoo dikwijls als hij verkiest, uitroepen: „De verbeelding is eene machtige bewerkster van wonderen" — nooit zal de wetenschap *een echt wonder* kunnen aanwijzen, dat de menschelijke verbeelding gewrocht heeft.

Bernheim, naar ik meen, bedoelt met de aangehaalde woorden: alle wonderen, aan de bemiddeling der reliquieën van Heiligen toegeschreven, zijn slechts het werk der verbeelding. En om aan zijne woorden eenig gezag te geven, gaat hij dit halen bij een Petrus Pomponazzi.

Weet Bernheim dan niet wat de H. Schrift, de HH. Vaders, de hagiografen zeggen over de echte wonderen, die God, door bemiddeling van de reliquieën der Heiligen, gewrocht heeft?

Indien hij er geen kennis van genomen heeft, dan is hij een onbevoegd beoordeelaar; zoo hij er wel kennis van heeft genomen, dan is hij een ongeloovige, die, terwijl hij het gezag van Gods woord en dat der H. Kerk verwerpt, zich buigt voor het gezag van een Petrus Pomponazzi.

Voor Bernheim en allen, die hem hierin volgen, zouden tijd en moeite verloren zijn, als wij hun het ongerijmde en onweten-

---

[1]) Zie Ribet, o.c. T III, p. 522, 544.

schappelijke dezer stelling wilden aantoonen, maar voor vele anderen kan het nuttig zijn, al was het slechts om te leeren, dat Bernheim, die zoo lichtvaardig te werk gaat in deze stelling, ook in zijne andere stellingen geen onfeilbaar leeraar is.

Laten wij beginnen met een voorbeeld uit de H. Schrift. In het vierde Boek der Koningen vinden wij: dat men iemand willende begraven, uit vrees voor roovers, die men zag aankomen, het lijk in het graf van den profeet Eliseus wierp. Bij de aanraking van het lijk met het gebeente van Eliseus herleefde de man en richtte zich op.

De H. Cyrillus van Jerusalem, sprekende over de verrijzenis, haalt dit voorbeeld aan en antwoordt op de vraag, waarom dit gebeurd is, met deze woorden: „Opdat men zou weten, dat zelfs, wanneer de ziel niet meer aanwezig is, het lichaam der Heiligen nog eene onzichtbare kracht behoudt, omdat die heilige zielen zoovele jaren het bewoond hebben, gedurende welke het haar zijne diensten bewezen heeft".

In de levensbeschrijving van den H. Virgilius, bisschop van Arles, lezen wij: „Op het oogehblik, dat men het lichaam van dezen heiligen bisschop in het graf wilde nederleggen, kwamen eenige lieden met het lijk van eene jonge dochter aangedragen, hopende door de voorspraak van dezen Heilige haar het leven terug te bezorgen. Zij raakten daarom met de lijkbaar het lichaam van den H. Virgilius aan en terwijl de geloovigen baden, keerde het meisje tot het leven terug" [1]).

In het leven van den H. Cyrillus, overste in het klooster op den berg Carmel, staat het volgende. Een jongeling op het schip overleden werd door de matrozen aan de kloosterlingen van den berg Carmel ter begraving overgegeven; terwijl men bezig was het graf te maken, plaatsten deze het lijk op het graf van den

---

[1]) *Pet. Boll.* T. III, p. 164.

H. Cyrillus. Evenals de man, die het gebeente van Eliseus aanraakte, zoo stond ook deze jongeling op, zeggende, dat de H. Cyrillus voor hem het leven had terugverkregen. Hij werd Carmeliet en bleef twaalf jaar in het klooster van den berg Carmel [1]).

De H. Augustinus (*De civ. Dei*, Lib. XXII) meldt de opstanding van zes dooden door de aanraking der reliquieën van den H. Stephanus.

Bij deze dooden kan de verbeelding toch zeker niet gewerkt hebben.

De H. Ambrosius verhaalt, in een brief aan zijne zuster Marcellina, de vinding van het gebeente der HH. Martelaren Gervasius en Protasius. Toen deze reliquieën met groote plechtigheid door de straten van Milaan gedragen werden, raakte een blinde, Severus genaamd, ze aan en werd op hetzelfde oogenblik geheel genezen. Dit wonder is bevestigd door het gezag van den H. Augustinus en van den H. Paulinus, die toen te Milaan aanwezig waren.

Zouden de ongeloovigen van onzen tijd, niettegenstaande de bevestiging van dit wonder door drie groote Kerkvaders, meenen het te moeten loochenen, dan wil ik er bijvoegen, dat de Arianen het reeds voor hen gedaan hebben. Ik behoef dan ook alleen aan te halen, wat de H. Ambrosius tot hen gezegd heeft, namelijk: „Severus was blind en hij is het niet meer; hij geeft onwederlegbare bewijzen aan én van zijne blindheid én van zijne genezing. Gelijk de blindgeborene, wiens geschiedenis de Evangelist ons verhaalt, heeft hij niets anders te zeggen dan: al wat ik weet is, dat ik blind was en dat ik nu zie" [2]).

Indien nu Dr. Bernheim werkelijk aanneemt, wat Pomponazzi zegt, namelijk: „De genezingen, aan reliquieën toegeschreven, zijn het gevolg der verbeelding" enz., dat hij ons een voorbeeld aanhale van iemand, die *blind* was en door suggestie of auto-suggestie

---

[1]) *Pet. Boll.* T. III, p. 202.

[2]) Guillon, *Bibliothèque des Pères de l'Eglise*, T. IX, p. 356, 360.

volkomen, in eens genezen is, zoodat ook buiten het gasthuis door allen, die hem gekend hebben, de genezing moet bevestigd worden. Ik zeg: van iemand die *blind* was, opdat Dr. Bernheim dit niet verwarre met *amblyopie*, d. i. gezichtsverzwakking, of *amaurose nerveuse*, d. i. eene verduistering van het gezicht, die van hysterischen aard is.

Misschien denken Bernheim en zijne volgelingen: wij hebben allen eerbied voor het getuigenis van die HH. Kerkvaders en der gansche stad Milaan, maar zij kenden nog niet de ondervindingen der school van Nancy; Severus was niet blind, maar lijdende aan amblyopie. — Als Dr. Bernheim zoo weinig onderscheidingsvermogen bij die groote Kerkvaders zou veronderstellen, dan willen wij vermelden, wat de Bisschop van Trier (Mgr. Korum, o. c. bl. 90) verhaalt over de genezing van een blind kind, door de aanraking van het H. Kleed des Zaligmakers in 1891. Het kind, Peter Eul genaamd, geboren 21 Febr. 1890, was volgens Dr. Weber lijdende aan *volkomen blindheid* van het linkeroog, groote gezichtszwakte van het rechteroog en verlamming (parese) van den rechterarm. Het kindje werd door den bisschop in aanraking gebracht met het H. Kleed en het was *oogenblikkelijk* genezen. Dezelfde Dr. Weber gaf getuigenis over deze genezing.

Ziedaar nu eene blindheid genezen en als genezen bevestigd door ontwikkelde mannen, die het licht, door de school van Nancy ontstoken, *kennende* en gebruikende (o. c. p. 19), toch nog durven verklaren: dat de genezing van dit kind op natuurlijke wijze onmogelijk is uit te leggen (*Rapport der commissie*, bl. 93).

Wanneer zullen de echte wonderen toch eens ophouden ten believe van de ongeloovige wetenschap! Het is om er den moed bij te verliezen.

Indien men de overtuiging heeft, dat Pomponazzi waarheid spreekt, zeggende: „De philosofen weten, dat, zoo men in plaats van het gebeente eens Heiligen een ander geraamte nederlegde,

de zieken even goed genezing zouden vinden als bij echte reliquieën", dan moesten die beminnaars der wijsheid wat meer liefde tot hun evenmensch toonen en deze wetenschap toepassen bij ziekten en onheilen.

De H. Paulinus verhaalt als ooggetuige, dat een hevige brand, die door geen menschelijke hulpmiddelen kon gebluscht worden, door de reliquie van het H. Kruis is uitgedoofd [1]).

In 1637 heeft men door de reliquie van den H. Franciscus van Paula de pest doen ophouden te Malaga [2]).

Als dat met een „ander geraamte" even goed had kunnen geschieden, waarom beproeven de philosofen dan niet iets dergelijks tegen heerschende onheilen. Dit ging vroeger wel, zullen zij zeggen, maar tegenwoordig is de „crédivité" niet zoo groot meer. Doch hoe is het dan mogelijk, dat het met de reliquieën, die in de H. Kerk vereerd worden, ook in onze eeuw noch gelukt?

Toen in den strengen winter van het jaar 1826 de dooi plotseling inviel, werden de landstreken om de rivier Aveyron overstroomd en de steeds klimmende watermassa dreigde alles te vernielen. In dezen benauwden toestand gingen de bewoners van die streek naar den pastoor van Saint-Amans, om hem te verzoeken, dat hij ter bezwering der ramp eene processie zou houden met het hoofd van den H. Amantius. De pastoor willigde hun verzoek in, en onder een grooten toevloed van volk trok de processie naar de onstuimige wateren. Terwijl men den H. Amantius om zijne voorspraak bij God aanriep, bracht men het hoofd in aanraking met het water, dat men met een emmer geschept had. Zoodra men het water uit den emmer in de rivier geworpen had, daalde de watermassa omtrent een meter en verder dagelijks zoodanig, dat alle gevaar geweken was [3]).

---

[1]) *Pet. Boll.* T. VII, p. 233.
[2]) *Pet. Boll.* T. IV, p. 157.
[3]) *Pet. Boll.* T. XIII, p. 161.

Reeds in zijn tijd durfde de H. Ephrem († 378) zeggen: „De gansche wereld is getuige van de wondervolle genezingen, die het gebeente der Heiligen uit hunne graven bewerken" [1]). Maar de ongeloovigen van onzen tijd spreken met andere woorden dezelfde taal als de ongeloovigen van vroeger, en op hen zijn de woorden van den H. Joannes Chrysostomus even goed toepasselijk als op hunne voorgangers: „De tyrannen en koningen, de wijsgeeren en de meest spitsvondige redenaars, de waarzeggers, de toovenaars en de duivels, zij hebben alle mogelijke krachten ingespannen om hetgeen gij fabels van het Christendom noemt te vernietigen, met dat gevolg, dat zij hunne lastertongen (zooals de Psalmist Ps. LXIII, 8 zegt) stomp op zich zelven gemaakt hebben en als kinderen met hunne pijlen zich zelven gekwetst hebben" [2]).

En welke wonden hebben zij zich met hunne pijlen toegebracht?

Door zoo lichtvaardig om te gaan met geschiedkundige feiten [3]), hebben zij zich gewond als schrijvers en met recht wordt hunne waarheidsliefde omtrent andere feiten betwijfeld.

V. A. Sprengers,
Rector in het gesticht *Voorburg* te Vucht.

---

[1]) Guillon, o.c. T. VIII, p. 233.

[2]) Guillon, o.c. T. XV, p. 331.

[3]) Hier zij ten overvloede opgemerkt, dat wij van de aangehaalde wonderen als geschiedkundige feiten en voorzoover zij gewaarborgd zijn melding hebben gemaakt: aan de voorzichtige voorschriften, die daaromtrent door de H. Kerk zijn gegeven, bepaaldelijk in de constitutiën van Paus Urbanus VIII en in de besluiten der Kerkvergadering van Trente, onderwerpen wij ons volkomen en van ganscher harte.

CALLIXTUS' KERKHOF.

Ik vrees niet de lezers van *De Katholiek* te vervelen met nog eens over de catacomben te spreken. Zooals men weet, is Callixtus' kerkhof een der voornaamste van Rome. Tot voor weinig tijd was het echter geheel onbekend. Men wist het niet eens liggen, en men zocht het, waar het niet was. — J. B. de Rossi verhaalt ons, hoe volgens zijne meening de christelijke kerkhoven ontstaan zijn. Hij behoort niet tot hen, die aannemen, dat de nieuwe godsdienst eensklaps alle oude gebruiken heeft afgeschaft, hij had te zeer de romeinsche oudheden bestudeerd om niet in te zien, dat de Kerk dikwijls in eere hield wat reeds vóór haar bestond. De inscripties leerden hem, dat onder de vrijgevigheden der grooten en rijken aan hunne vrienden, hunne cliënten, hunne dienaren niets veelvuldiger voorkwam dan de schenking van een graf. Hij dacht dus, dat die rijke lui, Christen geworden, getrouw waren gebleven aan hunne prinselijke milddadigheid, en wien zal dit niet zeer natuurlijk voorkomen? Zij zagen hunne bloedverwanten, hunne kennissen, wanneer men hen tot presidenten had gekozen der augustalen, der mercurialen of van eenige andere burgerlijke vereeniging, aan hen, die hun die eer hadden bezorgd, eene grafplaats afstaan op hunne bezittingen. Is het te gelooven, dat zij dit voorbeeld niet gevolgd hebben, dat zij, volgelingen geworden van een godsdienst, die vóór alles de liefde predikte, niet dachten aan de begrafenisplaats hunner broeders? Niets viel hun gemakkelijker dan daarvoor goede zorg te dragen. In die onmetelijke grafgesteenten, welke zij zich ter zijde der groote heirbanen bouwden, dikwijls meerdere *iugera* groot, stonden zij ge-

woonlijk eene plaats af aan hunne vrijgelatenen van beiderlei kunne en dezer afstammelingen: *libertis, libertabus, et posteris eorum.* Wie belette hen te zeggen, dat zij er ook hunne geloofsgenooten eene plaats inruimden: *qui sint ad religionem pertinentes meam?* De wet waarborgde deze uiterste wilsbeschikking gelijk de andere, niemand had het recht de uitvoering ervan te verhinderen, en, vreemd genoeg, het waren de *pontifices*, met het toezicht over de begraafplaatsen belast, die voor de eerbiediging van die der Christenen moesten waken.

Eene gissing van de Rossi — hij bezat in uitstekende mate de voor een degelijk oudheidkundige zoo noodzakelijke *mens divinatoria* — is bewaarheid geworden voor het kerkhof van Callixtus. Het van nabij bestudeerend, ontdekte hij spoedig, dat het ouder was dan de naam, waaronder het bekend is, deed vermoeden. Het karakter der schilderingen in de kamers en galerijen, die het eerst uitgegraven werden, de manier, waarop de graven gerangschikt zijn, de stijl der opschriften, alles herinnert aan de tweede helft der tweede eeuw. Wat nog een sterker bewijs is, de steenen, die voor het metselwerk gebruikt zijn en volgens romeinsch gebruik het merk dragen van den fabrikant, die ze geleverd heeft, zijn allen vervaardigd onder de regeering van Marcus Aurelius. Die werken zijn dus ouder dan Zephyrinus en Callixtus, die tijdens Severus leefden. J. B. de Rossi besluit eruit, dat tegen het einde der tweede eeuw, tusschen den Appischen weg en den Ardeatinischen, reeds een kerkhof bestond, dat aan de Christenen toebehoorde. Hij meent daarenboven de verzekering te kunnen geven, dat zij dit kerkhof dankten aan de vrijgevigheid van een of ander grootmachtig heer, naar wiens naam hij een onderzoek instelde. Bij geluk is die naam niet moeielijk te weten te komen. Cicero deelt ons mede, waar de graven der Caecilii Metelli gelegen waren. Nu hebben dan ook de delvers boven het kerkhof van Callixtus grafsteenen gevonden van dienaren en vrijgelatenen dier vermogende familie. Op het kerkhof zelf komen in de oudste

galerijen dezelfde namen voor. Men leest er de grafschriften van verschillende Caecilii en Caeciliani, onder welke eenige gewichtige personages schijnen geweest te zijn. Dit samentreffen bewijst, dat de eigenaars van den grond van het bestaan der crypta kennis droegen, dat zij haar in wezen lieten en er gebruik van gemaakt hebben. J. B. de Rossi is dus gerechtigd de gevolgtrekking te maken, dat in de tweede eeuw een der Caecilii, Christen geworden, dit terrein aan zijne geloofsbroeders zal geschonken hebben om er eene algemeene begraafplaats aan te leggen, en dat hij zelf of zijne afstammelingen er hebben willen rusten.

Uit het een volgt nu het ander. Het kerkhof van Callixtus draagt somtijds in de oude bescheiden den naam der H. Caecilia, en men weet dat deze beroemde martelares er begraven werd. J. B. de Rossi vond haar graf terug, dat sinds elf eeuwen niet meer bekend was, en ook daar, bij de sarcophaag der Heilige, kon hij de grafschriften lezen van eenige familieleden der Caecilii. Hij denkt, dat dit hare bloedverwanten geweest zijn, en dat de ligging harer begraafplaats, derzelver naam, de personen, die in hare omgeving rusten, genoegzaam aanwijzen, dat ook zij tot die familie behoorde. Hetzelfde schijnt overigens ook uit de *acta* harer martelie te blijken, wanneer deze haar op de ondervraging van den romeinschen prefect laten antwoorden: „Ik ben vrij, edel en dochter van senatoren". 't Is waar, dat deze *acta* aan zekere critiek weinig vertrouwbaar voorkwamen. Bij monde van den jansenistischen Tillemont oordeelde zij „*qu' ils ont peu d'apparence de vérité et qu' il n'y a pas moyen de les soutenir*". J. B. de Rossi deelde dit gevoelen niet. Hij verdedigt ze moedig, en dikwijls bijzonder gelukkig. De ontdekkingen, die hij deed, stellen hem in staat aan te toonen, dat de opsteller dier *acta* zich niet altijd vergist. En van de vergissingen zelf, waar die voorkomen, weet hij de juiste verklaring te geven. De godvruchtige verhaler, die nu juist geen geleerde was, heeft twee personages, die denzelfden naam droegen, met elkander verward;

dit heeft er hem toe gebracht den marteldood der heilige Caecilia te plaatsen onder Alexander Severus, dat is te zeggen in een tijdvak, waarop de Kerk niet werd vervolgd. J. B. de Rossi geeft deugdelijke redenen aan om te gelooven, dat zij voor het jeugdig geloof haar jong leven liet onder Marcus Aurelius. Dit gevoelen van den scherpzienden man heeft bij sommige eenige verbazing verwekt. Marcus Aurelius is dan een vervolger geweest! De zachte, de goedertieren keizer, die de hem aangedane beleedigingen niet wist te wreken en die zoo van ganscher harte zijn vijanden vergaf, heeft dan eerzame en eerlijke lieden doen om hals brengen, omdat ze zijne geloofsovertuiging niet deelden! Zoo spraken de bewonderaars van den keizerlijken philosoof. Men moest nochtans bekennen, dat die „goddelijke" mensch eene onvolmaaktheid had, die wel in staat is tot verklaring eeniger onhebbelijkheden te kunnen dienen: hij was wat bijgeloovig en niet weinig ook. „La superstition — zegt Bossuet in zijn *Discours sur l'histoire universelle* — vice que Marc Aurèle ne put éviter." Marcus Aurelius was een *pontifex maximus*, evenals Caesar; maar hij zou zich niet veroorloofd hebben, zooals deze, met de onderwereld en hare straffen te spotten. De goden, zoo schitterend door hun afwezigheid in de brieven van Cicero, komen in de zijne overal op den voorgrond. Hij roept hen aan, als hij ziek is, hij brengt hun zijn dank, als hij zich wel gevoelt; hij vraagt van hen de gezondheid zijner vrienden. Hij ging zelfs zoover van te gelooven, dat die goden en godinnen een heel bijzondere oplettendheid voor zijne kostbare persoonlijkheid hadden. Hij bedankt hen, dat zij hem in een droom de geneesmiddelen voor zijne ziekten hebben doen kennen, „vooral voor zijne bloedspuwingen en draaiingen in 't hoofd". Nu heb ik nooit gehoord, dat bijgeloovigheid een voorbehoedmiddel is tegen wreedheid of vervolgingzucht. Men denke slechts aan de heksenprocessen waarvan Janssen in zijne *Geschichte des deutschen Volkes* ons zulke stichtelijke bijzonderheden te lezen geeft. 't Is waar, in

den aanvang zijner regeering schijnt Marcus Aurelius de strenge wetten tegen de Christenen, door zijne voorgangers uitgevaardigd, te hebben laten rusten, doch hij achtte die Christenen niet genoeg, hij had te veel op met den godsdienst van zijn land om hen er voortdurend aan te onttrekken, hen tot aan het einde zijner regeering tegen die meedoogenlooze wetten te vrijwaren. 't Zal in een dier oogenblikken van zwakheid geweest zijn, dat de marteling der H. Caecilia plaats had. J. B. de Rossi doet opmerken, dat Marcus Aurelius juist op dat tijdstip uit Rome afwezig en aan de grenzen des rijks bezig was met het bestrijden der barbaren. 't Is dus niet uitsluitend aan hem, dat men die wreedheden moet verwijten; het volk eischte ze, de magistraten lieten ze toe. De Christenen zelf, die eronder gebukt gingen, schijnen ze hem niet te hebben toegerekend, en Tertulliaan, dien men niet van vleitaal zal beschuldigen, wil hem niet onder de vervolgers tellen.

Onder Septimius Severus, twintig jaar na den dood der H. Caecilia, ging de begraafplaats der Caecilii in andere handen over. Ze werd door Paus Zephyrinus, die er eigenaar van geworden was, aan de zorg en het beheer van Callixtus toevertrouwd en begon van toen af dezes naam te dragen. Dien Callixtus kenden we om zoo te zeggen niet vóór de verschijning van 't werk, dat men gewoonlijk met den vreemden naam *Philosophoumena* benoemt. Dit werk, tot op onze dagen in de bibliotheek van een grieksch klooster verborgen, veroorzaakte, aan het licht gebracht, levendige verwondering. Het verhaalde vooral op een onverwachte manier den levensloop van onzen heiligen Paus en martelaar Callixtus. Zou men den onbekenden auteur der *Philosophoumena* gelooven, dan was die Paus en die Heilige niets anders dan een oude slaaf, die een bank hield met het geld zijns meesters Carpophorus, een vermogend Christen, wat tengevolge had, dat ook andere Christenen hem aanzienlijke sommen in beheer gaven. Hij slaagde slecht in zijne operaties en verloor ten slotte al het

hem toevertrouwde geld. Teneinde zich op de vermoedelijke bewerkers van zijn ongeluk te wreken, kwam hij op den ongelukkigen inval om zijn geld van joodsche wisselaars bij of in hun eigen synagoge onder misbaar terug te vorderen en hunne godsdienstoefening te verstoren. Deswege werd hij tot dwangarbeid in de mijnen van Sardinië veroordeeld. Toen hij met andere Christenen van die straf ontheven was, keerde hij naar Italië terug, ontving na behoorlijke voorbereiding de priesterwijderij te Antium en werd later te Rome de vriend en opvolger van Paus Zephyrinus. En nu beschuldigt de schrijver der *Philosophoumena* dezen Paus, die als Heilige vereerd wordt, dat hij, na vroeger ontrouwe slaaf en frauduleus bankier te zijn geweest, als bisschop van Rome een ketter werd, een simonist en een leermeester van ontucht, overspel en moord [1]). Deze voor een Paus en Heilige weinig stichtende geschiedenis werd natuurlijk door zekere lieden wijd en zijd uitgebazuind: gelukkig is zij in hoofdzaak lasterlijk gebleken. Het kostte de Rossi geringe moeite te bewijzen, dat de hevigheid van dit smaadschrift er 't karakter van aantoont en dat de beschuldigingen, die het behelst, alle waarschijnlijkheid missen. De auteur heeft er zelf zorg voor gedragen ons aan 't verstand te brengen, dat ze eene geheel op zichzelf staande aanklacht zijn, als hij ons zegt, dat Callixtus iedereen verleid heeft, en hij alleen is overgebleven om als beschuldiger tegen hem op te treden en hem te weerstaan. 't Is echter niet minder zeker, dat hij, voor tijdgenooten schrijvend, de feiten wel verwrongen, maar niet geheel verzonnen heeft. J. B. de Rossi houdt het ervoor, dat het verhaal op vervalschte waarheid berust, en dat men bijv. moet gelooven wat het ons meedeelt over de afkomst van Callixtus en zijn vroeger beroep. Hij was dus slaaf geweest en had lang een bank op het Forum gehad. Is het niet een opmerkenswaardig feit, dat op dit oogenblik, twee

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1889), Dl. XCVI, bl. 118.

eeuwen nauwlijks na haar ontstaan, de Katholieke Kerk reeds tijdelijke bezittingen had, zoodat zij een Opperhoofd verkoos, niet alleen bekwaam voor het geestelijk maar ook voor het wereldlijk bestuur? Dat had o.a. de schrijver van *Le Pape et le Congrès* weleens mogen bedenken, die vóór en tijdens het Vaticaansch Concilie zooveel zwakke hoofden in de war bracht! Het blijkt overigens duidelijk, dat de Christenen met Callixtus te kiezen niet bedrogen uitkwamen. Men bemerkt uit de onvrijwillige bekentenissen van den auteur der *Philosophoumena*, dat deze Paus een bekwaam en verlicht bestuurder was, die hoogst nuttige reglementen en wijze wetten voor de tucht en het welzijn der jeugdige Kerk in 't leven riep. Het romeinsche volk blijft nog lang zijn naam gedenken, na de heugenis zijner werken verloren te hebben, en de Rossi ziet terecht in dat blijvend aandenken een verre herinnering aan de groote daden en zegenrijke werken van dien grooten Paus.

't Is eveneens een bladzijde der *Philosophoumena*, welke J. B. de Rossi de verandering heeft doen begrijpen, die de begraafplaats der Caecilii onder Septimius Severus onderging, en hoe zij eindelijk den naam ontving van een Paus, die er zelf niet begraven is geweest. Er wordt daar verhaald, dat Zephyrinus, toen hij bisschop van Rome geworden was, Callixtus uit Antium bij zich ontbood, en dat hij hem „het kerkhof" toevertrouwde. Zonder den minsten twijfel is hier sprake van het kerkhof aan den Appischen weg; maar hoe die vreemde manier van het aan te duiden te verklaren? De Christenen bezaten te dien tijde een groot aantal kerkhoven; zij hadden er oudere, als dat van Domitilla, uit de eerste eeuw; zij waren in 't bezit van een eerbiedwaardiger: de crypta des Vaticaans, waar de eerste Pausen rustten. Waarom wordt dat van den Appischen weg *het kerkhof* genoemd, alsof het 't eenige was? Dit is zonder twijfel, omdat het een heel eigenaardige positie innam. J. B. de Rossi onderstelt, dat, terwijl de andere kerkhoven voor de oogen der wet het eigendom bleven der families,

die ze aan de geloovigen hadden afgestaan, dàt kerkhof alleen wettelijk aan de christelijke gemeenschap toebehoorde. Dit vereischt eene verklaring. 't Kan niet betwijfeld, dat lang vóór Constantijn de Kerk van de keizers dezelfde voorrechten ontving als de overige door den Staat erkende corporaties, die 't recht van bezit hadden. Het edict van Milaan bewijst het, wanneer 't onder de eigendommen, die aan de Christenen moeten teruggegeven worden, de goederen vermeldt, „die behoorden niet aan bijzondere personen maar aan de geheele gemeenschap: ad ius corporis eorum, non hominum singulorum pertinentia". De kerkhoven maakten deel uit van deze gemeenschappelijke eigendommen, daar wij zien, dat ze, na onder Valerianus geconfisqueerd te zijn, onder Gallienus aan den bisschop van Rome teruggegeven werden, als aan den vertegenwoordiger der gemeente. Doch op welk tijdstip werd dit recht voor 't eerst den Christenen toegekend? J. B. de Rossi is van oordeel, dat dit geschiedde onder Septimius Severus en tijdens het pontificaat van Zephyrinus. Juist te dien tijde greep eene gewichtige verandering plaats in de romeinsche wetgeving. Tot dan toe hadden de keizers zich zoo vijandig getoond aan het recht van vereeniging, dat men Trajanus zijn toestemming had zien weigeren aan de bewoners van Nicomedië tot het oprichten van een brandweerkorps. Septimius Severus liet die strengheid varen. Zeker om zich populair te maken, verschafte hij rechtszekerheid aan de vereenigingen van arme lieden „*collegia tenuiorum*", opgericht met het doel aan de leden eene betamelijke begrafenis te bezorgen. Niet alleen stond hij hun toe, eens in de maand te vergaderen en alsdan ieders bijdrage in ontvangst te nemen „*stipem menstruam conferre*" [1]), maar hij schonk ook aan de vereeniging als zoodanig het recht eene gemeenschappelijke begraafplaats te bezitten. 't Spreekt wel van-

[1]) Tertulliaan bezigt dezelfde uitdrukking, waar hij gewag maakt van de bijeenkomsten der Christenen: „*Modicam unusquisque stipem menstrua die apponit*".

zelf, dat de Christenen deze gunstige gelegenheid om wettelijke eigenaars hunner graven te worden niet ongebruikt lieten. De wet was gemaakt voor iedereen, en zij konden er hun voordeel mee doen. Alles is er vóór om aan te nemen, dat zij het gedaan hebben, en dat het kerkhof aan den Appischen weg het eerste en wellicht eenigen tijd het eenige is geweest, dat aan het nieuwe regime werd onderworpen. J. B. de Rossi besluit er uit, dat in die dagen de christelijke gemeenschap zich heeft doen erkennen en door den Staat aannemen als eene dier begrafenisvereenigingen, welke het keizerrijk overdekten. De bisschop werd natuurlijk beschouwd als het verantwoordelijk hoofd der gemeenschap; in de oogen der magistraatspersonen ging hij door voor den president van het college. Degene, wien het beheer der begraafplaats was opgedragen, vervulde de rol van het personage dat, onder de benaming van *actor* of *syndicus*, de gemeentelijke eigendommen bestuurde. Daar volgt uit, dat de naam van den bisschop en de naam van den beheerder aan het staatsgezag moesten bekend zijn, opdat de overheidspersonen met hen in betrekking konden treden. Men moest de overheid verwittigen van den dood des bisschops en den naam van dengene, die in zijne plaats benoemd was, opgeven. J. B. de Rossi gelooft zelfs aan onbedriegelijke kenteekenen waar te nemen, dat zekere pauslijsten, die we bezitten, niet uit de kerkelijke archieven afkomstig zijn, maar uit de stedelijke prefectuur, waar men ze met zorg bewaarde en waar de kopiïst ze zal hebben gaan zoeken om zeker te zijn van de hand op een authentiek stuk te leggen. Ziedaar dus voor de eerste maal de Staat in betrekking met de Kerk, die hem tot nog toe steeds ontglipt was. Zij nemen van nu af de gewoonte aan samen te leven, en wij zijn aan het punt gekomen, waar die banden zich vormen, die weldra zoo vast gestrengeld zullen zijn, dat ze onbreekbaar schijnen. Doch zoo er al Christenen waren, die geloofden, dat de Kerk door die vereeniging aan zekerheid en rust zou winnen, dan kwamen zij bedrogen uit. De bescherming, welke zij

aan den Staat vroegen en waarover zij zich wellicht zoo verheugden, wierp luttel winst af en kostte hun veel. Van nu af was de Kerk den keizers geen onbekende meer; zij hebben meer rechtstreeks de hand op haar; wanneer zij slaan, richtten zij hunne slagen op de juiste plek. In plaats van zich met onbeduidende lidmaten op te houden, grijpen zij zonder aarzelen het hoofd der gemeenschap. Zij kennen zijn naam en zijn verblijf; zij maken zich van hem meester, zoodra zij het verkiezen, verbannen of dooden hem naar willekeur, en na hem verwijderd te hebben verhinderen zij de keuze van een ander. De toestand der kerkhoven is eveneens gewijzigd. Toen zij particulier eigendom waren en, ten minste in schijn, aan de een of andere voorname familie behoorden, durfde men er niet aan raken. Eigendom der Kerk geworden, deelden zij in haar lot. Zij werden in beslag genomen door de beambten der schatkist, geplunderd door de soldaten des keizers, en de Christenen zagen zich menigmaal genoodzaakt ze zelf te vernielen of de ingangen en galerijen met puin te vullen.

Die rampen konden onder Severus niet voorzien worden. Fier op hun privilegie, maakten de Christenen het hypogeon der Caecilii grooter en fraaier, 't werd voor alle geloovigen *het kerkhof* bij uitnemendheid, en men nam sinds dien tijd de gewoonte aan het den naam te geven van Callixtus, die ongetwijfeld de werkzaamheden leidde. Hetgeen van meer beteekenis is: van Zephyrinus af werden de bisschoppen van Rome er ter aarde besteld. Tot op onze dagen vroeg men zich verwonderd af, waarom de Pausen eensklaps verzaakt hadden aan de roemrijke graftomben des Vaticaans. J. B. de Rossi heeft de onhoudbaarheid aangetoond van al de redenen, die men er voor aangaf, en de eenig ware gevonden. Men zei o. a. dat tijdens den bouw van het circus van Heliogabalus, op den rechteroever des Tibers, de Christenen, die onzuivere buurschap verafschuwend, het lichaam van den H. Petrus uit het Vaticaan hadden weggenomen en het op het kerkhof aan den Appischen weg hadden bijgezet. 't Was

dus goed aan te nemen, dat de Pausen, om zich niet van hun grooten voorganger te scheiden, sinds dien ook daar wilden begraven worden. Doch 't is tegenwoordig bewezen, dat het lichaam van den H. Petrus werd neergelegd op het kerkhof van den H. Sebastianus [1]), en niet op dat van Callixtus. Overigens, toen die overbrenging plaats had, was Zephyrinus reeds gestorven en rustte hij verre van het Vaticaan. Kortom, de Rossi heeft goed gezien: de Pausen hebben de voorkeur gegeven aan het kerkhof van Callixtus, omdat het 't eerste was, waarvan de Staat het eigendom aan de geloovigen verzekerd had; zij wilden rusten in den schoot dier aarde, welke hun toebehoorde en op het dominium der Kerk.

Al die uitleggingen en verklaringen van de Rossi schijnen zoo scherpzinnig, zij worden door zoovele bewijzen gesteund, dat het moeilijk valt zich niet gewonnen te geven. 't Is waar, zij hebben het inconvenient van nieuw te zijn; dit is een nadeel, dat voor velen zwaar weegt. Ook in Rome zelf was iedereen met die nieuwigheden niet zoo dadelijk verzoend. Om de tegenstanders tot zwijgen te brengen, was er eene dier ontdekkingen noodig, welke geen plaats tot twijfel overlaten en de oogen der verstokste conservatieven openen. J. B. de Rossi was zoo gelukkig zulk eene ontdekking te doen juist op 't oogenblik, dat hij ze het meest noodig had. Hij vond de crypta terug, waar de Pausen der derde eeuw, van Zephyrinus tot Melchiades, waren bijgezet [2]). 't Is eene kamer, tamelijk klein van omvang en die door niets opmerkelijks de aandacht der onderzoekers tot zich trok. Zij was tot boven toe met allerlei gruis en puin opgevuld, toen men ze op goed geluk en om zoo te zeggen bij toeval aan 't zuiveren en opredderen ging. Het hoogere gedeelte, waarmee men begon, had het meest geleden, en 't was in 't eerst onmo-

---

[1]) Vgl. *De Katholiek* (1895), Dl. CVII, bl. 433.
[2]) Vgl. *De Katholiek* (1892), Dl. CII, bl. 285 (noot).

gelijk iets te herkennen; doch toen men den vloer naderde, bemerkte men alras, dat men zich vóor een der belangrijkste kerkhofkamers bevond. De muren waren met buitengewone pracht en op 't kostbaarst versierd. Opvolgende restaurateurs hadden ze met rijke schilderingen, nog latere met marmeren platen bedekt. Tusschen de ruïnen vond men kapiteelen en schachten van kolommen, gebroken zuilen, overblijfselen van beeldhouwwerk. Er viel met geen mogelijkheid te twijfelen, of de crypta had de lichamen van voorname personen bevat. Maar kon men eenige hoop voeden hunne namen te weten te komen? J. B. de Rossi beproefde het. Brokstukken van inscripties, die hij had ter zijde gelegd, omdat het hem onmogelijk voorkwam ze iets te doen zeggen, werden opnieuw bijeengepast, en dit keer kwam hij er toe de namen van verschillende Pausen der derde eeuw er uit saâm te lezen. Geen twijfel meer: men bevond zich in de pauselijke crypta. Deze vondst verwekte groot opzien, en dat verdiende zij ook; 't was de schitterende bevestiging der ideeën van de Rossi en zijner methode. Op de platen, die hij bij zijn werk gevoegd heeft, doet hij ons den tegenwoordigen staat der crypta aanschouwen en het aanzien, dat zij naar alle waarschijnlijkheid had in de derde eeuw. Men heeft er de plaats ontdekt van een altaar, waar de Kerk hare geheimen vierde bij het graf der Heiligen en der Martelaren. Een gedeeltelijk leesbare inscriptie van Paus Damasus duidt de plaats aan van den bisschopsstoel, waarin Sixtus II gezeten was, toen hij door de soldaten van Valerianus gedood werd. Langs de muren, in die nu open en leege nissen, waren de lichamen der Pausen neergelegd. Die marmeren platen, waarvan de stukken den grond bedekken, sloten de opening af en droegen het grafschrift. Men heeft vijf dier *epitaphia* teruggevonden; ze treffen door hun eenvoud, en bevatten lofprijzing noch jammerklacht. Men leest er slechts deze woorden: „Anteros, bisschop; Eutychianus, bisschop". Op dat van Fabianus heeft eene andere hand later het woord *martelaar* bij-

gevoegd, waaruit De Rossi meent te mogen opmaken, dat de titel van martelaar slechts werd toegestaan na eene beslissing der Kerk.

* * *

De graven der Pausen en der beroemde Martelaren, welke het kerkhof van Callixtus bevat, trokken allereerst de aandacht van de Rossi, maar ze bevinden er zich niet alleen. Heel een volk van onbekende dooden vult de kamers en de galerijen. De arme lieden zijn er natuurlijk het talrijkst; men herkent ze spoedig aan de hoogst gebrekkige spelling hunner grafschriften. De rijken onderscheiden zich daarentegen door een beter geschreven epitaphium en een meer verzorgde grafstede. Men kan dus zeggen, dat een groot gedeelte der christelijke maatschappij uit de derde eeuw zich op dat kerkhof bevindt, en men ze daar kan leeren kennen. J. B. de Rossi heeft niet verzuimd dit te doen, en de uitkomsten zijner studiën zijn hoogst belangwekkend. De opschriften vooreerst, met zorg bestudeerd en onderling vergeleken, hebben hem een menigte zaakrijke aanwijzingen verschaft. De oudste zijn in 't grieksch opgesteld; dit was nog in 't begin der derde eeuw de officieele taal der Kerk, het latijn heeft slechts daarna zijn intocht gehouden en eerst vrij laat. Onder de grafschriften der Pausen, die de Rossi heeft teruggevonden, is dat van den H. Cornelius, gestorven in 252, het eenige latijnsche. 't Schijnt, dat men van 't grieksch niet voor goed afscheid kon nemen dan na lange aarzeling en als met tegenzin. Eenige inschriften op het kerkhof van Callixtus doen ons tegenwoordig zijn bij den overgang van de eene taal tot de andere, en zij toonen ons de angstvalligheid, die men ondervond in het prijsgeven der taal, waarvan de Kerk zich sinds haar ontstaan bediend had. Bij meerdere dezer zijn de latijnsche woorden met grieksche letterteekens geschreven, en men treft er aan, waarop de twee talen zich op tamelijk vreemde wijze vermengen: „Julia Claudiana in pace et irene".

Eene andere eigenschap der oudste inscripties is, dat ze zoo

uiterst eenvoudig zijn. Zij behelzen bijna niets anders dan den naam des gestorvenen met eenige godvruchtige uitroepingen, die, wat den inhoud aangaat, op elkaar gelijken, doch zeer verschillen, wat den vorm betreft: „De vrede met u!" — „Slaap in Christus!" — „Dat uwe ziel met den Heer ruste!" Niet alleen wordt over den maatschappelijken stand van den overledene gezwegen, er is ook geen spraak van den ouderdom, door hem bereikt op het tijdstip zijns doods. Wat maken al die aardsche herinneringen hem, die bezit heeft genomen van de eeuwigheid? Hoe kort zij ook zijn, hebben die inschriften ons nochtans veel te leeren. Zij overtuigen er ons van, dat zekere gevoelens, die men als niet zoo oud wilde doen voorkomen, reeds op het einde der tweede eeuw in zwang waren. Hoe krachtig o.a. uitte zich toen reeds het geloof aan de gemeenschap der heiligen, *sanctorum communionem?* In eene dier opschriften wendt men zich tot een jong meisje, dat men als eene heilige sterven zag, en men zegt haar: „Bid voor Phoebe en haar man: pete pro Phoebe et pro virginio eius" [1]).

Later begon langzamerhand de primitieve eenvoudigheid der opschriften te verminderen. Eerst vroeg het rouwbeklag eene plaats; vervolgens veroorloofde men zich een klein compliment aan den doode. Men noteerde het getal der jaren, welke hij geleefd had, den juisten dag der begrafenis of *depositionis*, gelijk men dat noemde. Ten laatste namen al die bijzonderheden op alle zerken denzelfden vorm aan, en de mode of, wil men liever, het gebruik begon te heerschen op eene plaats, waar alleen het hart recht

---

[1]) Men verstaat door *virginius* een man, die geen andere vrouw heeft gehad. Reeds bij de heidensche schrijvers komt dit woord meermalen voor. Ofschoon zij natuurlijk in een tweede huwelijk niets afkeurenswaardigs vonden, roemden zij toch de éénheid:

„Nec mutata mea est aetas; sine crimine tota est.
Viximus insignes inter utramque facem....
Jungor, Paule, tuo sic discessura cubili;
In lapide hoc, uni iuncta fuisse legar".
Sext. Aur. Prop. *Eleg.* IV.

van spreken moest hebben. Die vooruitgang, als men het zoo noemen mag, valt dan ook niet in den smaak van de Rossi. Die regelmatige en eenvormige grafschriften der vierde eeuw lezend, betreurt hij den tijd, toen de smart en het geloof minder gedisciplineerd waren, toen ieder zijn droefheid en hoop uitdrukte, zooals hij die voelde, zonder zich af te vragen, wat gebruikelijk was en hoe hij moest weenen.

Wat de Rossi zegt van de fresco's, die vele kamers van Callixtus' kerkhof sieren, verdient nog meer de aandacht. Iedereen weet dat de beginselen der christelijke kunst in de catacomben moeten gezocht worden. Daar heeft zij zich voor het eerst in vrijheid kunnen ontplooien en een vorm gezocht, die haar eigen was. J. B. de Rossi toont ons, dat zij ze voor het einde der tweede eeuw gevonden had. Hier moet echter eenig voorbehoud of onderscheid gemaakt worden. De beeldhouwkunde der catacomben is nooit zoo oorspronkelijk noch zoo christelijk als de schilderkunst. Dit komt blijkbaar hiervan, dat die groote marmeren sarcophagen niet bewerkt zijn in de gaanderijen, waar wij ze aantreffen; zij kwamen uit het atelier van een beeldhouwer, waar ieder ze in oogenschouw kon nemen, hetgeen belette er te luid sprekende godsdienstige zinnebeelden op aan te brengen. De Christenen schijnen zich dit kleine ongerief getroost te hebben. Wanneer zij een marmeren graf noodig hadden, kozen zij er bij den kunsthandelaar een uit, waarvan het ontwerp hunne geloofsovertuiging 't minst hinderde, en zij betoonden zich zelfs niet zeer moeilijk. We treffen er een aan op het kerkhof van Callixtus, dat de geschiedenis voorstelt van Psyche en Amor. 't Is dus waarschijnlijk, dat er onder de beeldhouwers weinig christen-artisten waren, of, had men er, dan konden hunne voortbrengselen, aan de blikken van oningewijden blootgesteld, het godsdienstig karakter toch niet dragen van die onderaardsche fresco's, die ver van de oogen der heidenen ontworpen en uitgevoerd waren, in het midden der zwijgende doodenstad, waar alles den kunstenaar aanzette zich

geheel en onverdeeld aan de inspraken van zijn geloovig gemoed over te geven. Nochtans moet men niet gelooven, dat de schilderkunst altijd streng christelijk was. In alles, wat eenvoudig ornement was, volgden de kunstenaars zonder gewetensbezwaar hunne heidensche voorgangers. Tertulliaan zelf, de strenge leeraar, stond het hun toe. Om de muren en gewelven hunner doodenkamers te versieren, namen zij de bevallige motieven over, die men gewoonlijk ter versiering gebruikte. J. B. de Rossi heeft een dier plafondschilderingen in zijn werk weergegeven; 't is stellig een der liefelijkste, welke de oudheid ons heeft nagelaten. Men vindt er, gelijk te Pompeï, bekoorlijke arabesken, vogels en bloemen, en zelfs van die gevleugelde geniën, die in het ledige schijnen te zweven. Komt het niet vreemd voor, dat dit wonder van gratie en bekoorlijkheid, waarin heel de kunst van Griekenland uitblinkt, wordt teruggevonden in de sombere doodenkamers van een christelijk kerkhof? Men dient hier te bedenken, dat de bijzonderheden en emblemata dier versieringskunst, welke men overal voor oogen had, hunne beteekenis voor den toeschouwer hadden verloren. 't Was niets anders meer dan een vermaak voor de oogen, en de Kerk geloofde niet dit te moeten ontzeggen aan diegenen harer kinderen, die in hun hart nog gehechtheid aan de antieke kunst bewaard hadden.

't Ging natuurlijk niet zóo, wanneer het er op aankwam iets voort te brengen, wat zijn bepaalde beteekenis had. Dan moest men meer oplettendheid gebruiken en omzichtiger wezen. Ongetwijfeld had de ontluikende christelijke kunst veel aan de heidensche ontleend. Wijl het haar moeilijk viel zoo maar aanstonds eene oorspronkelijke uitdrukking voor hare idealen te vinden, en de Joden geen modellen boden, moest zij wel bij de Grieken ter school. Zij nam eenige hunner zuiverste typen, die allegorisch op de christelijke idealen konden toegepast worden, bijv. op den Goeden Herder, zoo populair gedurende de eerste drie eeuwen. Toch meent de Rossi, dat zij niet lang den ge-

baanden weg volgde. Op het kerkhof van Callixtus vindt men nog slechts ééne enkele dier heidensche typen terug, een de lier bespelenden Orpheus. Het is niet aan den minsten twijfel onderhevig, of deze edele en kalme figuur, met de zoo ongedwongen houding, de zoo regelmatige drapeering, is de reproductie van een heidensch kunstgewrocht; maar reeds ontdekt men er eene nieuwe strekking in en eene hoogere beteekenis. In plaats van beesten en boomen tot zich te trekken, zooals de fabel meldde en men het voorgesteld ziet op het kerkhof van Domitilla, heeft Orpheus slechts twee schaapjes aan zijn voeten, die zijn lied schijnen te beluisteren.

Ondanks deze veranderingen, die een christelijk karakter gaven aan de antieke modellen, schijnt men toch op het einde der tweede eeuw huiverig te zijn geweest ze te gebruiken, want een ander voorbeeld ervan zoekt men op het kerkhof van Callixtus te vergeefs. Al de vele overige voorstellingen zijn ontleend aan de geschiedenis en de leer des Christendoms. Onder de schilderingen, welke de Rossi bespreekt, is er eene zeer belangrijke en die een feit uit die dagen tot onderwerp schijnt te hebben. Overeind staat op een *suggestum* een ernstig en dreigend personage, bekleed met de *praetexta*, eene kroon op het hoofd, vertoornd zich tot een jonkman wendend, die tegenover hem is geplaatst. Achter hen ziet men een man, eveneens een kroon dragend en met de hand onder de kin zich spijtig verwijderend. J. B. de Rossi ziet in deze schilderij een tafereel uit de vervolgingen; het is, zegt hij, het verhoor van een martelaar, en niets verhindert ons hem gelijk te geven. De magistraat, die ondervraagt, de keizer wellicht, wordt met de gewone attributen afgebeeld. De Christen heeft geheel de houding van iemand, die zijn geloof belijdt; op zijne trekken leest men zoete kalmte en vastberadenheid, en de kunstenaar heeft aan zijne oogen een wonderbaren glans gegeven. Hij beziet niemand, hij schijnt niet te hooren wat men hem zegt, en men gevoelt, dat zijne gedachten

elders zijn. Wat het personage betreft, dat zich verwijdert, dit is zonder twijfel een heidensch priester, die den Christen niet heeft kunnen overhalen om aan de goden te offeren. De overige jongere schilderingen hebben niet die waarde. Hoe verder men in de derde eeuw komt en de regeering van Constantijn nadert, hoe minder gemakkelijkheid en verscheidenheid de artisten ten toon spreiden. Zij schilderen steeds dezelfde tafereelen en op dezelfde wijze; de personages nemen stijve houdingen aan, die ze niet meer zullen afleggen; men heeft slechts ééne manier meer om den Christus voor te stellen, de herrezen Lazarus of Jonas. Het schijnt, dat men zich reeds op den weg bevindt, die naar de byzantijnsche onbewegelijkheid zal leiden.

* * *

De momenten der catacomben hebben dit groot voordeel, dat zij ons de lotgevallen der Christenheid gedurende de eerste eeuwen nauwkeurig leeren kennen. Zij werd nooit heftiger beroerd dan van Marcus Aurelius tot Constantijn, dat wil zeggen juist gedurende het tijdvak, dat de verschillende gaanderijen en kamers op het kerkhof van Callixtus werden aangelegd. De sporen al dier crisissen zijn er nog heden zichtbaar, en men kan er ooggetuige van zijn bij het doorwandelen dier doodengangen. De verbazende afmetingen der eerste werken, de weinige zorg, die men scheen te gebruiken om ze aan de oogen der overheid te onttrekken, geven genoegzaam te kennen, dat de vervolging de gestorvenen nog niet verontrustte en men nog de hoop koesterde, dat de graven steeds geëerbiedigd zouden worden; maar dit vertrouwen was niet van langen duur. Van het eind der regeering van Septimius Severus af begint men maatregelen te nemen om de kennis en den toegang der grafsteden voor de ongeloovigen verborgen te houden. Men metselt de oude trappen, die op den openbaren weg uitkwamen, geheel dicht; men graaft nieuwe gangen in de richting van verlaten steengroeven in

het eenzame veld. De Christenen konden er zich heen begeven zonder gezien te worden. Zij vonden er nauwe en verborgen openingen, die hen door een labyrint van wegen naar het graf hunner nabestaanden voerden. Naast die herinneringen aan het tijdperk der vervolgingen, treft men er andere aan, die op kalmer dagen wijzen. De eerste Christenen, zoo hardnekkig bestookt maar zoo vol levensvaag, gaven zich spoedig weer aan de hoop over, zoodra de kwade dagen voorbij waren. Het gevoel hunner kracht, de zekerheid van den triomf, het opborrelend leven, tegen alle pijnigingen bestand, deden hun, bij 't bedaren van den storm, 't verledene vergeten en met vertrouwen de toekomst in 't gelaat zien. Zij herstelden de graven, die geleden hadden, zetten met moed het uitdiepen in alle richtingen voort, versierden de meest in eere staande crypten met schilderstukken en kostbare marmerbekleedsels. Nooit waren die groote werken met meer zorgeloos, ja onvoorzichtig vertrouwen uitgevoerd dan aan den vooravond der vervolging van Diocletiaan. 't Had er werkelijk al den schijn van, als hadden de Christenen nu geen gevaren meer te vreezen. De oude ingangen werden weder ontbloot; men bracht openingen aan om de gaanderijen te verlichten; men bouwde kapellen in het vlakke veld boven de voornaamste onderaardsche graftomben, om den geloovigen de plek te wijzen, waar de bloedgetuigen waren bijgezet. Dit vertrouwen werd duur betaald, toen de vervolging losbrak. Al de gebouwen, waarop men de hand kon leggen, werden verbeurdverklaard of vernield. De kerkhoven, die men te zeer in 't oog loopend hersteld had, konden des keizers handlangers niet ontsnappen; om hun ten minste dat van Callixtus, waar zij 't meest aan gehecht waren, te ontrukken, ondernamen de Christenen een reuzenwerk. Men gaf zich meer moeite om het te redden, dan men had gebruikt om het aan te leggen. Binnen eenige maanden waren die gaanderijen tot bovenaan met aarde opgevuld; deze krasse maatregel behoedde ze voor algeheele vernieling. De soldaten schrikten terug voor den

tijd, die er besteed zou moeten worden om tot de graven der martelaren door te dringen.

De laatste, maar niet de minst belangrijke herinneringen, door Callixtus' kerkhof bewaard, zijn die van den eindelijken vrede en triomf der Kerk. Na Constantijn hield men langzamerhand op met in de catacomben te begraven: zij waren niets meer dan een monument van het verledene dat men in eere hield. De dichter Prudentius, die ze onder Theodosius zag, heeft ons in fraaie verzen den toestand beschreven, waarin zij zich toen bevonden. Hij schildert de breede trappen, waarlangs de bezoekers afdaalden, en de openingen in het gewelf aangebracht om de merkwaardigste crypten te verlichten; hij toont ons de duisternis der gaanderijen, nu en dan afgewisseld door die eilanden van licht en die opeenvolgingen van schemering en dag, welke den bezoeker met godsdienstigen eerbied vervulden. Die plotseling neerschietende straal omschitterde de graven der Heiligen, sinds Constantijn zoo prachtig door de godsvrucht der geloovigen verheerlijkt. De muren zijn overtogen met marmer of zilveren platen, „die blinken als een spiegel". Hierheen stroomt men van alle kanten saam, wanneer de feestdag van eenig beroemd martelaar gevierd wordt. Uit Rome komt men er „en de keizerlijke stad stuwt er den stroom zijner burgers heen". Men komt er ook van de naburige landstreken. De landlieden snellen in menigte toe uit de dorpen van Etrurië en Sabinië. „Ieder begeeft zich vreugdevol op weg met vrouw en kinderen. Zoo snel mogelijk spoeden ze voort. De velden zijn te eng om dit juichend volk te bevatten, en op de heerbaan, hoe breed zij ook is, ziet men de onafzienbare schare tot stilstaan gedwongen". Bij het graf van den martelaar gekomen, geven zij zich geheel aan hunne godsvrucht over, gelijk men dat de Italianen nog thans bij hunne heiligdommen ziet doen. „Van den vroegen morgen af verdringt men elkander om den Heilige te groeten. De menigte gaat en keert terug tot den avond. Men kust de blinkend zilveren plaat

die het graf bedekt, men stort er reukwerken op uit, en tranen van verteedering vloeien uit aller oogen".

Deze bedevaartgangers, waarvan Prudentius gewaagt, hebben op het kerkhof van Callixtus sporen van hun bezoek achtergelaten. Zij hadden de gewoonte langs de trappen en bij den ingang der crypten hunne namen op te schrijven met de eene of andere smeekbede. De tijd heeft deze *graffiti* niet geheel en al uitgewischt; men vindt ze vooral terug in de nabijheid der meest bezochte grafsteden: de toegangen tot de pauselijke crypta zijn er mee overdekt. J. B. de Rossi bedient er zich zelfs bij zijne opgravingen van om de belangrijke graven te herkennen. Wanneer hij ziet, dat ze zich vermenigvuldigen, veronderstelt hij, dat men eenig historisch monument nadert; hij richt zich naar de zijde, waar zij het talrijkst zijn, en hij volgt, om zoo te zeggen, de pelgrims, die hem geleiden. Dit is niet de eenige dienst hem door de *graffiti* bewezen. Trouw afschrijvend wat hij kon lezen, heeft hij zijne moeite ruimschoots beloond gezien. Wie kon gelooven, dat die enkele woorden, door ruwe landlieden op de muren gekrast in de vijfde en zesde eeuw, ons zoovele gewichtige bijzonderheden zouden ontdekken?

* * *

Wij weten het, van 't begin af heeft het Christendom verklaard, dat het onder elken regeeringsvorm leven, zich in alle omstandigheden schikken kon. Zijn goddelijke Stichter heeft onder een ongeduldig en bijna reeds oproerig volk de onderwerping aan den Caesar gepredikt. De Apostelen, aan 's Meesters leer getrouw, eischen, dat men aan allen, die in overheid gesteld zijn, gehoorzame. Paulus verbiedt uitdrukkelijk eenige onrust te verwekken in het huisgezin en den Staat. Hij schrijft den geloovigen voor, te blijven in de positie, waarin zij waren, toen zij tot het Christendom overgingen en zich zóó te houden voor den Heer. Dit bevel betreft zoowel den slaaf als den vrije; zij moeten

allen de sociale hiërarchie eerbiedigen en een ieder geven wat hem verschuldigd is: „schatting aan wien schatting, vreeze aan wien vreeze". Voor alles zij men den vorst onderdanig, die de dienaar Gods is om de geloovigen het goede te doen beoefenen. Deze bevelen van den Apostel zijn door de Christenen naar de letter opgevolgd. Zelfs de wreedste vervolgingen maakten van hen geen oproerlingen. Tertulliaan getuigt, dat zij baden voor den keizerlijken verdrukker en voor hem van God vroegen „een lang leven, een geëerbiedigde macht, een gelukkige familie, overwinnende legers, een getrouwen senaat, een gehoorzaam volk en den vrede der wereld". Qui ne s'étonnerait — roept Bossuet uit — de voir que durant trois cents ans entiers que l'Eglise à eu à souffrir tout ce que la rage des persécuteurs pouvait inventer de plus cruel, parmi tant de séditions et tant de guerres civiles, parmi tant de conjurations contre la personne des empereurs, il ne se soit jamais trouvé un seul chrétien, ni bon ni mauvais? Les chrétiens défient leurs plus grands ennemis d'en nommer un seul; il n'y en eut jamais aucun: tant la doctrine chrétienne inspirait de vénération pour la puissance publique, et tant fut profonde l'impression que fit dans tous les esprits cette parole du Fils de Dieu: „Rendez à César ce qui est à César, et à Dieu ce qui est à Dieu". Cette belle distinction porta dans les esprits une lumière si claire, que jamais les chrétiens ne cessèrent de respecter l'image de Dieu dans les princes persécuteurs de la vérité. Ce caractère de soumission reluit tellement dans toutes leurs apologies, qu'elles inspirent encore aujourd'hui à ceux qui les lisent l'amour de l'ordre public, et fait voir qu'ils n'attendaient que de Dieu l'établissement du christianisme. Des hommes si déterminés à la mort, qui remplissaient tout l'Empire et toutes les armées, ne se sont pas échappés une seule fois durant tant de siècles de souffrance; ils se défendaient à eux-mêmes, non seulement les actions séditieuses, mais encore les murmures. Le doigt de Dieu était dans cette oeuvre; et nulle autre main

que la sienne n'eût pu retenir des esprits poussés à bout par tant d'injustices" [1]). Wie nog mocht twijfelen aan dien *vinger Gods*, hij ga bij de Rossi ter school en zal het trotsche hoofd voor goed leeren buigen.

Eene andere waarheid door de Rossi in het helderste licht geplaatst is deze, dat de rijken en de edelen veel spoediger tot het Christendom zijn toegetreden dan men tot dusver geneigd was aan te nemen. Men hield het voor een uitgemaakte zaak, dat de Christenen der eerste eeuw slaven en arme lieden waren. Ze waren zeer zeker talrijk, en 't is te begrijpen, dat de behoeftige en lagere klasse zich bijzonder tot het Christendom getrokken gevoelde. Het toonde hun eene belangstelling, waaraan zij niet gewoon waren. Ik bedoel niet alleen, dat het zich gelegen liet zijn aan hun stoffelijk welzijn door den rijken de plicht der naastenliefde te prediken. De heidenen hadden ook hun genootschappen van hulpbetoon met ondersteuningskassen en geregelde uitkeeringen aan werklooze en zieke leden [2]). Maar hetgeen bewondering wekte, 'tgeen vooral de armen en onwetenden streelde, wat hen tot de nieuwe leer aantrok, 't was de zorg besteed aan hun verstand, aan hunne ziel. Niets dergelijks was nog gezien, ten minste niet in Rome en in het Westen. De oude godsdiensten gaven eigenlijk aan niemand eenige onderrichting. De wijsgeeren richtten zich in 't algemeen slechts tot eenige uitverkorenen. Het Christendom verklaart integendeel, dat iedereen het recht heeft de waarheid te kennen, en is er vrijgevig mee voor allen. Zijn kennis is geen privilegie voor enkelen, maar het erfgoed van allen. Minucius Felix verzekert ons, dat niets de welopgevoede heidenen meer verwonderde, ja tegen de borst stuitte, dan in het christelijk vereenigingsleven de ongeletterden, de armen, de

---

[1]) *Discours sur l'histoire universelle*, Seconde partie, Chap. XXVI.

[2]) Eene verwijzing naar de verzorging der armen in Athene na de peloponesische oorlogen en te Rome onder de keizers vond zelfs Mackensie Wallace in een russische memorie.

onwetenden de goddelijke zaken te zien behandelen en bespreken: „Zij waren verontwaardigd en bedroefd, dat onbeschaafde lieden, aan alle literatuur en kunst ten eenen male vreemd, zich veroorloofden de moeilijkste vraagstukken te beslissen en een oordeel te vellen over alle natuurgeheimen, waaromtrent, na zoovele eeuwen van onderzoek, de wijsbegeerte nog niets zekers had kunnen vaststellen". Zoo kwamen de eenvoudigen en de kleinen, die dorstig waren naar rechtvaardigheid en waarheid en nergens lafenis vonden, als vanzelf tot het Christendom, dat zich de moeite gaf hen te onderrichten. Zich met dezen bezighoudend, verwaarloosde het evenwel de machtigen der aarde niet. Van 't begin af tracht het ook hen te winnen. De apostel Paulus, erkennend, dat er onder de geloovigen weinig rijken, weinig edelen zijn, en dat God het zwakste en geringste volgens de wereld had uitgekozen om het grootste en het sterkste te beschamen, verhaalt ons toch, dat zijne banden en ketenen bekend en beroemd zijn geworden aan het keizerlijke hof, en op 't eind van zijn brief aan de Philippensers sluit hij de groeten in van hen, die in het huis van Caesar zijn, *qui de Caesaris domo sunt.* Zoo waren er dan reeds enkele jaren na den dood des Heeren ijverige Christenen aan het hof van Claudius en Nero. 't Waren ongetwijfeld vrijgelatenen, die, tot het Jodendom overgegaan, in hun synagoog over de mirakelen en de leer van Jesus hadden hooren spreken. Eenige jaren later waren het niet alleen vrijgelatenen, maar familieleden van den keizer zelven, een neef van Domitiaan, een consul, Flavius Clemens, wiens kinderen het rijk moesten erven, die met zijn huisgezin den nieuwen godsdienst omhelsde. Stellig was hij de eenige niet, en vele hooggeplaatste personen en grootmachtige heeren hadden gedaan als hij. Sinds de opgravingen van de Rossi kennen wij hunne namen. Wij weten in welke edele families het Christendom 't eerst ingang vond. Kleinzonen van Atticus en afstammelingen van Marcus Aurelius hadden zich onder den standaard van Christus geschaard. De Caecilii, de Cornelii, de

Æmilii, hadden hunne graftomben naast die der martelaren, de Julii, de Pomponii Bassi wilden tusschen hun arme broeders in Christus rusten. J. B. de Rossi heeft zelfs 't grafschrift kunnen lezen van een Pomponius Graecinus, een der zonen gewis dier Pomponia Graecina, die onder Nero beschuldigd werd zich aan een „vreemdsoortig bijgeloof" te hebben overgegeven. Een reden te meer om aan te nemen, dat zij Christin was en dat er in de hoogste rangen nederige leerlingen der Apostelen waren.

* * *

Veel meer dan waarop in deze weinige regelen vluchtig gewezen werd, leeren ons de opgravingen van de Rossi. Mijne bedoeling bij het schrijven van dit opstel was slechts de aandacht nogmaals te vestigen op den niet genoeg te waardeeren arbeid van de Rossi, en zoo wellicht bij sommigen den lust op te wekken om de uitkomsten van het onderzoek, waarop hier gewezen werd, te toetsen aan hetgeen niet alleen door voor- maar ook door tegenstanders van de Rossi's methode en wijze van onderzoek en redeneering zooal te berde is gebracht.

L.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE FAMILIE VAN DEN H. THEODORUS VAN DER EEM.

Alle bijzonderheden, die betrekking hebben op onze heilige martelaren en geloofshelden, verdienen de aandacht. Het komt mij daarom niet onbelangrijk voor mede te deelen, dat de Gorcumsche martelaar, de H. Theodorus van der Eem van Amersfoort, lid was van een familie, die onderscheiden magistraatspersonen aan die stad geschonken heeft. Die bijzonderheden zijn van te meer belang, omdat er tot aan de heiligverklaring van de Martelaren van Gorcum al zéer weinig, zoo goed als niets van den H. Theodorus en zijn familie bekend was.

ANDRIES POUWELSZ (broeder van den H. Theodorus). Burgemeester in 1543 voor de reductie van de stad door Karel V [1]). Schepen na de reductie. Raad in 1550, 1553, en 1568. (Weesmeester in 1566.)

WILLEM ANDRIESZ (neef van den H. Theodorus). Raad in 1571. Cameraar in 1574, Schepen in 1577 en 1579.

FRANS ANDRIESZ (neef van den H. Theodorus). Schepen in 1575; 76 en 78.

ANTHONIS POUWELSZ (broeder van den H. Theodorus). Raad in 1547; 48; 65; 66; 67; 69; 71; 73; 74; 76. Schepen in 1551; 52; 53; 54; 55; 68; 70; 78. (Rentmeester van het St. Agatha-convent in 1559.)

AUGUSTYN POUWELSZ (broeder van den H. Theodorus). Raad in 1550; 51; 52; 55. Schepen in 1554.

ARIS POUWELSZ. In welke betrekking hij stond tot den H. Theodorus is mij niet bekend. Zoo goed als zeker kan men aannemen, dat hij lid was van de familie van der Eem. Hij was lid van de Vijven in 1527. Schepen in 1532; 34.

---

[1]) De woeste Maarten van Rossum had zich door behulp van verraad in 1543 meester gemaakt van de stad, die door Keizer Karel heroverd werd.

In 1579 was CORNELIS REYERS Burgemeester van Amersfoort. Hij was lid van de Vijven in 1537. Raad in 1569 en 1577. Schepen in 1571. Hij was een broeder van Claas Reyers, die gehuwd was met een zusterskind (Weympge, dochter van Odilia) van den H. Theodorus. Al is nu ook Cornelis Reyers zelf volstrekt niet aan te merken als een lid van de familie van der Eem; het feit, dat zijn broeder gehuwd was met een volle nicht van den H. Theodorus, in verband met de hierboven medegedeelde bijzonderheden, dat verscheiden bloedverwanten van den H. Theodorus reeds in dien tijd en lang voor dien tijd leden van de magistraat der stad waren, bewijst, dat de H. Theodorus en diens familie ook met andere voornamere Amersfoortsche familiën in nauwe betrekking geweest is.

Tot dusverre bepaalden wij ons tot het jaar 1579, in welk jaar de stad Amersfoort door kracht van wapenen gedwongen werd tot de Unie van Utrecht toe te treden. Na de overgave van de stad waren onderscheidene personen van dezelfde familie leden van de magistraat. Meerderen waren Burgemeester.

ANTHONIS POUWELSZ. Schepen: 1579; 80; 81.

JOHAN BUYS (zusterszoon van den H. Theodorus, en broeder van den bekenden Mr. Paulus Buys). Schepen in 1579; 81; 83. Raad in 1580. Burgemeester in 1582; 84; 85. (Weesmeester in 1586.)

GOERT ANDRIESZ (neef van den H. Theodorus). Schepen in 1580; 82; 83. Raad in 1581. Burgemeester in 1586.

FRANS ANDRIESZ (neef van den H. Theodorus). Raad in 1580. Burgemeester in 1581. Schepen in 1584; 85. (Weesmeester in 1586.)

Uit deze gegevens blijkt overvloedig, dat de familie van der Eem, van welke den H. Theodorus lid was, onder de voornamere familiën van Amersfoort gerekend behoort te worden.

Amersfoort, 1 Aug. 1896. W. F. N. VAN ROOTSELAAR [1]).

---

[1]) Men zal het den inzender van deze bijzonderheden wel niet ten kwade duiden, dat hij, zooveel in zijn vermogen is, alles verzamelt, wat op den H. Theodorus (zijn oom in den 9den graad) betrekking heeft. Vgl. *Bijd. v. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarlem*, 1888.

BOEKBEOORDEELING.

Un prédicateur populaire dans l'Italie de la Renaissance: Saint Bernardin de Sienne (1380—1444), par Paul Thureau Dangin, de l'Académie Française. Paris, Plon, 1896. XIII—328 p. in 18°. fr. 3.50

De H. Bernardinus van Siëna is tegenwoordig juist geen volksheilige; hij behoort niet tot die gemeenzamen, wier leven en werken ieder goed roomsch kind u vertellen kan. Toch is er een tijd geweest, dat het wèl zoo was.

„In de tweede helft der 15e eeuw was er in Italië geen Heilige zoo algemeen bekend en vereerd als hij; maar het stof van vier eeuwen heeft zijn beeld verduisterd. Daarom heb ik deze poging gewaagd, om hem iets van zijn ouden glans en frischheid terug te geven. Want ik ben van gevoelen, dat de groote en beminnelijke hoedanigheden van dien armen monnik, zijn smetteloozе deugd, zijn liefde voor de zielen, zijn dorst naar vrede en gerechtigheid, wel in staat zullen wezen om hem in onze dagen iets te doen terugwinnen van die genegenheid en die bewondering, welke hij zich in de vijftiende eeuw verworven had."

Of de schrijver in die poging zal slagen? In ieder geval heeft hij het zijne daarvoor gedaan; want uit dit boek komt het beeld van den Heilige zoo gelukkig naar voren, het is zoo flink geteekend, zoo keurig afgewerkt, en tegelijk zoo innemend, dat de lezer het niet gemakkelijk weder vergeten zal.

Het is een goed, opwekkend boek, waaruit waardeering spreekt, ik zou zeggen, een warme genegenheid zelfs, voor den Heilige. Toch geen devotie-boek in den gewonen zin; het is het werk van veel talent, en vooral van ernstige studie.

Maar een droog-geleerd boek is het nog veel minder; eigenlijke wetenschap en godgeleerdheid heeft de schrijver uitgesloten: „Mijn plan is eenvoudiger; ik heb de bronnen gebruikt, die binnen mijn bereik waren, en zoo getracht de ware gelijkenis van den H. Bernardinus terug te vinden, en die te plaatsen in de omlijsting, waarin zij behoort; maar voor alles heb ik een antwoord gezocht

op de vraag: wat dat toch wel voor een prediking mag geweest zijn, die in haar tijd zoo ongemeen vruchtbaar is geweest".

Een korte schets van 't een en 't andere kan misschien aanleiding geven tot een nadere kennismaking.

Bernardinus werd geboren in 1380, te Massa, onder het gebied van Siëna. Al spoedig verloor hij zijn vader, die gouverneur der stad was, en kort daarna ook zijne moeder; maar hij kwam in goede handen bij zijne tantes, en vooral bij die uitmuntende nicht Tobia, die hij nu eens zijne moeder, dan weêr zijne zuster noemt. Later zorgden zijn ooms voor een goede opvoeding volgens zijn stand. Zóo kwam hij tot zijn 20e jaar: een welgevormd lichaam, en een innemend gelaat; beschaafd van geest en van manieren; vol levenskracht en vol levenslust; en bij alles rein van hart, niet door onwetendheid maar door overwinning.

Toen kwam zijn roeping over hem, maar hij begreep ze nog niet; hij hoorde de stem wel, maar verstond ze nog niet. Hij wilde iets anders, iets beters voor zijn levensdoel, maar hij wist niet wat het was; dit wist hij alleen, dat het buiten het wereldsche leven lag. En om alvast dàt leven voor goed in zich te dooden, en voor het nieuwe leven een vasten grond te leggen, begon hij, evenals St. Franciscus, met een daad van allesdurvende liefde. De arme van Assisië was, in de dagen van zijn twijfelen en zoeken, naar de melaatschen gegaan, en tegen de walging zijner natuur in had hij zich zelven gedwongen met hen gemeenzaam te wezen, ze te omhelzen. Nu gaat deze leerling van hem, ook aarzelend en naar zijn bestemming tastend, naar het hospitaal van Siëna, toen de pest van dat jaar 1400 de zalen met walgelijke zieken vulde, en de verplegers doodde of op de vlucht joeg. Hij bleef daar, tot de besmetting geweken was, — vier maanden lang.

Twee jaren later had hij eene beslissing genomen, en zien wij hem als novice in het kleine Franciscanen-klooster Colombais, dicht bij de stad. Zijn post is met den bedelzak rond te gaan, en nu kan men hem iederen dag langs de straten van Siëna ontmoeten, een kloeke gestalte in een pij, en onder de kap een innemend gelaat. Niet zelden ontvangt hij een spotternij of een scheldwoord in plaats van een aalmoes, maar dat kan hij licht verdragen; zijn gemoedelijke opgeruimdheid schijnt wel onverstoorbaar, en hij glimlacht even vriendelijk. Gij zoudt u echter vergissen, als gij hem

voor een lam zoudt aanzien; hij is eer een leeuw, die met Gods genade zich zelven getemd heeft, maar die weêr brullen zal, als 't noodig blijkt. Op een van zijne bedeltochten gebeurde het, dat hij bij eene deftige matrone werd binnengenoodigd, die als eene weldoenster van het klooster bekend stond. Doch helaas! zij had oogen en hart slecht bewaakt, en — om kort te zijn — onze Heilige doorstond hier de bekoring van Joseph, en zijn gevaar te gelijk; het was hier: toegeven, of de openbare schande. Nu, van het eerste kon wel geen spraak zijn, maar tot het tweede was die goedige monnik toch ook volstrekt niet geneigd. Hij keerde een oogenblik in zich zelven, om te denken en te bidden; misschien herinnerde hij zich toen, dat hij als kind ook in een dergelijk gevaar verkeerd had, en dat hij zich toen op een hardhandige manier, met de vuist namelijk, gered had. Ten minste — hij neemt weer zijn toevlucht tot hetzelfde middel; ongemerkt haalt hij van onder zijn pij zijn geeselkoord te voorschijn, en slaat de matrone daarmeê zoo geweldig en zoo lang, tot dat de bekoring geheel verjaagd is.

Deze geschiedenis, meer uitvoerig verhaald, is misschien naar onze opvatting wel wat gewaagd, voor een Heiligen-leven; maar zij is, dunkt mij, toch ook te teekenend voor het karakter van den H. Bernardinus, om ze geheel voorbij te gaan. Want zooals wij hem zien, zoo is hij inderdaad: met de grootste kalmte, onbevreesd forsch aanpakkend, omdat hij naar lijf en ziel zoo krachtig gezond is. Hij is blij-goedig van natuur, maar gebruikt de roede, als hij 't noodig acht; dan slaat hij hard, zonder eenige drift, uit overtuiging en met liefde; niet om pijn te doen, maar om eene ziel te genezen. Hij is niet van de zachte heelmeesters, doch houdt van krachtige middelen. „Ai moeders! — roept hij tot de dwaze vrouwen, die hare dochters kleeden als courtisanes, — schaamt gij u dan niet? Als ik uw man was, ik zou u zooveel slagen en schoppen geven, dat het u heugen zou! O frate Mazica, frate Bastones [broeder stok en broeder knuppel], komt toch de zonden eens straffen van die vrouwen, die zóó gekleed willen gaan!" Tegen twee zonden heeft hij een vinnigen haat, tegen de moorddadige familie-twisten, en tegen de weelde, omdat die vooral de liefde dooden, en zooveel ellende brengen over zijn arm volk. Maar hij verschuilt zich niet, om het kwaad niet te zien; hij zit er ook niet zuchtend bij neêr; neen, hij zal het vervolgen, van stad tot stad; hij zal het slaan, van de aarde

wegslaan, als hij kan, met de geesels van zijn wonder-machtige taal. Daarvoor laat hij zijn verschrikkelijke woorden op de hoofden der schuldigen vallen, als hamers; straks zal hij ze weêr opbeuren, en met zulk een aandoenlijke teederheid; maar eerst moeten zij vermorzeld worden. Dan, in zijne heftige ontroering, zijn geen woorden hem te krachtig, en de zonden, die hij treffen wil, durft hij ook te noemen. Tegenover de aanzienlijken en de geestelijken zal hij zich nooit verlagen tot scheldwoorden, want hij is te veel redenaar, en ook te zeer een Heilige, om zich van zulke middelen te bedienen, maar hij zal ook nooit zwijgen, als hij meent te moeten spreken; hij zal nooit zwijgen, omdat hij niet durft te spreken. Want hij vreest niets of niemand — zelfs den duivel niet; dien behandelt hij uit de hoogte, met een zekere gemoedelijke minachting; men zou bijna zeggen: daar neemt hij een loopje meê. En dat doet hij zonder eenige vertooning, zonder een schijn van wel-durven of van vermetelheid; hij is eenvoudig zoo kalm-stoutmoedig, omdat hij zich zoo sterk gevoelt, door zijn ongemeene wilskracht en vooral door zijn heilig leven, zijne versterving, zijn gebed. Hij is zonder vrees, want hij stelt een onwrikbaar vertrouwen op den zoeten en machtigen naam van Jesus [1]), en steunt gerust op Gods lieve Moeder, „zijne Dame, zijne schoone Vriendin".

Ruim veertig jaren heeft Bernardinus in de orde van St. Franciscus doorgebracht, en de vraag komt dus van zelf: wat is deze man voor haar geweest, welken invloed heeft hij op haar uitgeoefend? Zijn arbeid in dit opzicht is in 't kort saam te vatten: hij was de vader der observantie. Zijne gestalte wordt nu grooter, en zijne beteekenis beter zichtbaar; 't is niet enkel één van de beste en heiligste zonen van den Seraphijnschen Vader, dien wij voor ons zien, maar hij is ook zijn opvolger, die zijn werk voortgezet en hersteld, misschien wel gered heeft.

De dertiende eeuw, van Franciscus, Antonius, Bonaventura, van zoo vele andere heilige en geleerde mannen, was voorbij, en de vol-

---

[1]) De H. Bernardinus was de groote verbreider van de devotie tot den Zoeten Naam, en van het monogram I. H. S. (de afkorting van dien Naam, met Grieksche hoofdletters geschreven).

gende eeuw had aan de orde zooveel glorie niet aangebracht. De oude geest leefde er niet meer; het verzet, dat al spoedig tegen een al te groote strengheid ontstaan was, voerde langzaam aan tot een algemeene verslapping der tucht, en zoodra men aan de volstrekte armoede niet meer vasthield, was de eerste kier gemaakt, die later zoo wijd zou worden, dat eerst welvaren, toen weelde zelfs er gemakkelijk doorheen konden. Eenige kloosters bleven wel voor zich zelven de strengere richting volgen, doch dit waren er maar weinigen, en van de minst aanzienlijken; en, dat was het ergste, zij hadden door overdrijving, door somnige buitensporigheden, door onbuigzaamheid, zelfs door openlijk verzet tegen 't kerkelijk gezag, heel hun richting in kwaden naam en op den verkeerden weg gebracht.

Dat scheen wel het begin van het einde; maar in de 15e eeuw, bijna te gelijk met Bernardinus, komt er in de orde nieuw en krachtig leven; de strikte observantie begint in omvang, doch vooral in aanzien toe te nemen, want zij heeft weêr het vertrouwen en den steun der Kerk; zij sticht nieuwe kloosters, en trekt de oude tot zich, zoodat zij weldra een steeds aanzienlijker afdeeling vormt in de orde, die zij ten laatste bijna geheel omvatten zal. En van die hernieuwing is Bernardinus de ziel en het leven; van zijn komst in het klooster af behoort hij tot de observantie, en hij heeft ze heel zijn leven onderhouden en zooveel mogelijk verspreid; nu eens kan hij, met instemming van den Paus, de hervorming brengen in kloosters, die daartoe genegen zijn, en een ander maal sticht hij, op uitnoodiging van de eene of andere stad, een nieuw klooster, dat aan den strengen regel getrouw zal vasthouden; maar vooral, hij geeft haar kracht en aanzien, door den roem zijner welsprekendheid en door de faam van zijne wonderen en van zijn heilig leven. Al de observanten van dien tijd beschouwen hem dan ook als hun vader; zij noemen zich zijne leerlingen, beroepen zich op hem en volgen zijne voorschriften. Er zijn er zelfs, oneerlijke broeders, die ofschoon van de andere richting, toch met zijn naam en zijn roem hun voordeel trachten te doen, zoodat hij zich verplicht ziet, ze openlijk te verloochenen. „Er loopen vele minderbroeders rond om te bedelen — zegt hij in een preek te Siëna — die brokjes goud of zilver of gebroken ringen opzamelen, om daar kruisen of kelken voor de kerken van te maken, zooals zij beweren. Als er zóó een onder uw oogen komt, en hij beweert, dat hij tot de broeders van

Bernardinus behoort, gelooft hem dan niet. Zooals de goudsmid aan sommige merken het onvervalschte metaal herkent, zoo kunt gij aan den penning zien, wie de mijnen zijn en wie niet".

Nu, het getal broeders van het echte metaal, die werkelijk de zijnen waren, nam voortdurend toe, en de vernieuwing was voor goed gevestigd. Wel was deze beweging reeds voor Bernardinus begonnen, maar van hem vooral heeft zij steun en leiding ontvangen; en als de orde van St. Franciscus terecht meent, dat zij door die herleving van den ouden geest weêr nieuwe levenskracht heeft ontvangen, dat het vasthouden aan eenvoud en matige gestrengheid haar toekomst heeft gered, dan erkent zij daardoor, hoeveel zij aan den H. Bernardinus te danken heeft.

De prediking was voor Bernardinus de groote taak van zijn leven; hij geloofde op een bijzondere manier daartoe geroepen te wezen, en hij onttrok zich standvastig aan alle kerkelijke waardigheden, niet enkel uit nederigheid, maar ook om zich uitsluitend aan zijne bestemming te kunnen wijden. Hij achtte het verkeerd, zijn arbeid tot een enkele stad, een enkel bisdom te beperken, terwijl hij door zijn woord zulk een machtigen en heilzamen invloed had over 't geheele land. En dat was werkelijk zóó: dat getuigen al zijn levensbeschrijvers zonder uitzondering. Zij verhalen van de ontroering, die er kwam over iedere stad, als die arme monnik naderde, altijd vergezeld van het ezeltje, dat zijn boeken droeg; men trok hem in menigte te gemoet, en haalde hem met gejubel binnen als een vorst. Zoolang hij daar bleef, soms weken achtereen, zag hij dan iederen morgen die duizenden om zich, de aanzienlijksten zoo goed als de eenvoudigen, en wist hij ze telkens weêr uren lang vast te houden onder de bekoring van zijn wegslepende taal. Als dan het einde der missie gekomen was, had hij in den regel zijn doel bereikt: vijandige families hadden zich dan met elkander verzoend, de heftige burgertwisten waren voor een tijd tot zwijgen gebracht, een eenvoudiger kleeding had de buitensporige weelde vervangen, de vrouwen hadden hare ongepaste sieraden, en de mannen hun kaarten en dobbelspelen op het marktplein tot een brandstapel bijeengedragen; de stad, waar hij was doorgetrokken, was een vernieuwde, een bekeerde stad.

Maar dat alles blijft vrij onbepaald, en ook van andere beroemde

predikers uit dien tijd zou men, met weinig verandering, hetzelfde kunnen zeggen. Er blijkt zeker wel uit, dat de Heilige een groote welsprekendheid bezat, maar wij zouden gaarne weten, wat hij preekte, en hoe.

Zal men daartoe zijn precken raadplegen, de dikke deelen vol *Sermones*, die hij zelf in 't Latijn heeft opgesteld? Dit onderzoek zou niet veel anders dan teleurstelling geven, want deze sermones, tractaten noemt hij ze somtijds, zijn volstrekt niet, zooals men vermoeden zou, de vertalingen van zijne preeken. Het zijn eer verhandelingen over de stoffen, die hij bespreken wil, waarin hij zijn onderwerp stelselmatig uitcenzet, in hoofdpunten en tallooze verdeelingen, met veel bewijsplaatsen uit de Schrift en uit Vaders, alles zoo geleerd en zoo uitvoerig mogelijk. Maar hij waarschuwt dan ook nadrukkelijk, dat hij zóó niet gepreekt heeft; dat hij somtijds onder één hoofd alles heeft bijeengebracht, wat hij omtrent dit onderwerp had te zeggen: stof genoeg voor meerdere preeken.

Van geheel anderen aard is een tweede, kleinere verzameling, de *Prediche volgari*, welke de 45 preeken bevat, letterlijk en in de volkstaal, die Bernardinus in den zomer van 1427 te Siëna gehouden heeft. „In dien tijd — zoo staat er in de voorrede — had God aan een burger, Benedetto genaamd, een lakenscheerder van beroep, die vrouw en kinderen, en meer deugd dan geld bezat, in het hart gegeven om tijdelijk zijn werk te laten rusten, en iedere preek woord voor woord op te schrijven, zonder dat er een enkel woordje was, dat hij uit dien heiligen mond vernam, dat hij niet opschreef". En iederen morgen stond Benedetto onder de menigte, met zijn stift en wassen lei om te griffelen en op te teekenen wat hij kon, en als de preek geëindigd was, ging hij naar zijn werkplaats, om alles uitvoerig af te schrijven. Hier hebben wij dus, zoo nauwkeurig als mogelijk is, de preeken van Bernardinus; zelfs korte tusschenvoegsels, kleine opmerkingen, zoo los daarheen geworpen, zijn niet vergeten: het is zijn eigen woord, opgevangen op 't oogenblik zelf, waarop het levend uit zijn mond kwam. Wij kunnen ons nu voorstellen, daarbij te wezen, en hem te zien staan, dáár in de open lucht, op eene verhevenheid voor de kathedraal; een armoedige pij om zijn vermagerd lichaam, een afgevast en verweerd gelaat; maar altijd die blijgeestige trek om zijn mond, en in zijn levendige oogen een niet te beschrijven goedheid. Zoo eenvoudig

staat hij daar, gemoedelijk wachtend tot die menschenzee stil zal liggen. Een enkel goedig woord nu en dan: tot die jongens daar — zij moeten nu maar ophouden met spelen; of over het weêr — „een prachtige morgen voor een preek, ten spijt van den duivel"; of tot die mannen daarginder, bij de fontein — „gij hoort mij toch wel, daar bij de fontein! gij kunt nu wel een andere plaats uitkiezen om uw zaken te doen".

Nu is alles rustig, en hij kan beginnen: een uiteenzetting van zijne stof, en een opnoeming der verdeelingen. Doch spoedig wordt zijn voordracht levendiger, zijn toon warmer. Wel houdt hij vast aan zijne deelen, maar in de verschillende afdeelingen geeft hij volle vrijheid aan zijn gemoed. Hij heeft daarbij een wonderbare stem, zoo helder, zoo klankvol en sterk, dat zij uren achtereen zelfs op grooten afstand verstaanbaar is; eene stem van bijzondere zoetheid, en zoo buigzaam, dat ze steeds overeenkomt met de gevoelens, die ze moet uitdrukken. En wie te ver verwijderd zijn om zijn woorden geregeld te kunnen verstaan begrijpen toch wat hij zegt aan de uitdrukking van zijn gelaat, aan het sprekende van zijn gebaren; want zijn voordracht is zoo levendig, zijn trekken zijn zoo welsprekend, zijne bewegingen zoo rijk en vol beteekenis, dat hij zonder woorden bijna zijne meening laat gevoelen. Zoo heeft hij langzamerhand zijn gehoor aangegrepen en zich van de gemoederen meester gemaakt; hij gevoelt, dat ze hem toebehooren, dat ze één zijn met hem, en hij zal ze niet meer loslaten. Nu zijn de banden gebroken, en hij is welsprekend, somtijds tot vervoering toe; dan zingt hij een loflied op de glorie van Maria, dat hij van de engelen heeft afgeluisterd; dan stijgen de liefde-klachten van Magdalena als van zelf uit zijn overvol gemoed; dan vindt hij in 't diepst van zijn hart die klanken, teêr vloeiend als de olie van barmhartigheid, of die kreten van brandende liefde, of die verschikkelijke woorden, die de menigte met ontzetting slaan.

Leest bijvoorbeeld een paar stukken uit die geweldige rede tegen de burgerveeten: eerst de beschrijving, overdreven, onmogelijk zou men zeggen, als hij zich niet openlijk beriep op zoo velen, die er pas getuigen van geweest waren.

„Helaas! wat is hier sinds twee jaren geschied? Hoeveel rampen hebben die partijen van Guelfen en Gibellijnen voortgebracht! Hoevele vrouwen zijn er vermoord in haar eigen stad, haar eigen huis!

Hoevelen heeft men de ingewanden uitgerukt, hoeveel kinderen gedood, om zich op hun vader te wreken, van hunne moeders afgerukt, vertrapt, het hoofd tegen de muren verpletterd! Heeft men niet het vleesch der vijanden bij den slachter verkocht, als dierenvleesch; hun hart uit het lichaam gescheurd, en rauw gegeten? Hoevelen zijn er vermoord en bij de vuilnis geworpen; sommigen heeft men gebraden en gegeten, anderen van een toren neêrgestort, anderen over de bruggen in het water gesmeten; daar weêr heeft men vrouwen onder de oogen van echtgenoot of vader mishandeld, en daarna dezen voor hare oogen vermoord; niemand had meêlij, of rustte voor hij den ander dood zag. — Vrouwen, wat dunkt u daarvan? Nog meer, ik heb hooren verhalen, dat vrouwen zoo verbitterd waren op haar tegenpartij, dat zij aan haar kinderen een lans in de hand gaven, om zoo door een moord aan hare wraakzucht te voldoen".

Dat is verschrikkelijk, maar ongelukkig ook waarheid; dat ziet gij aan de ontzetting in die groote strakke oogen der mannen, dat hoort gij aan 't snikken der vrouwen, die onder de witte sluiers haar gelaat en haar tranen in de handen verbergen: dat hebben zij geleden of gedaan. Laat ze nu ook de vloekwaardige boosheid van zooveel gruwelen gevoelen!

„Mijne medeburgers, en gij vrouwen, ik verlang, dat gij het gebed zult hooren, dat ik dezen morgen zal doen voor de zielen van mijn vader, mijne moeder, mijne bloedverwanten. Heer Jesus Christus! ik bid u, als mijn vader, mijne moeder of een mijner bloedverwanten gestorven is als deelgenoot van een der partijen, waarvan ik spreek, laat dan geen enkele Mis baten aan hun ziel, laat dan geen enkel mijner gebeden hun voordeelig zijn. En ook dit smeek ik U, o Heer! als een hunner een dier partijen gehouden heeft tot aan zijn dood, en er geen berouw over gehad heeft, dan mogen duizend duivels die ziel bezitten, dan moge er geen verlossing voor haar wezen in eeuwigheid."

Na zulke slagen heeft hij overwonnen, dat ziet hij; nu heeft hij de verbrijzelde harten in zijne handen, en hij kan er meê handelen naar zijn wil. En zijn wil is, dat er een feest van verzoening en liefde zal wezen, zooals de stad nog nooit aanschouwd heeft. Zij zullen nu vrede sluiten, zich met elkander verzoenen, ter liefde Gods. En hij verlangt van hen een zichtbaar bewijs: als de preek geëindigd is, moeten de vrouwen langs de Porrione-straat naar de

kerk St. Martin, en de mannen naar de kathedraal gaan; dat zal het teeken zijn, dat zij zich met hunne vijanden verzoenen.

„O mijne broeders, mijne vaders! bemint elkander, omhelst elkander weêr, en als u in 't verleden eenig leed is berokkend, ter liefde Gods, vergeeft het ongelijk, dat u is aangedaan; haat elkander toch niet, opdat gij niet gehaat wordt door God. Bemint elkander en toont het elkander, met uw woorden, met uw hart, met uw werken, zooals Christus deed tegenover zijn vijanden. Gij weet toch, toen Hij aan het kruishout hing, heeft Hij getoond, dat Hij, welverre van ze te haten, ze zoo liefhad. Wie zal zoo boosaardig, zoo wreed zijn, om vergeving te weigeren ter liefde Gods? Burgers, en u, vrouwen, ik bid het u, ik smeek het u, ik beveel het u, zoo sterk ik maar kan, dat gij vrede maakt en dien vrede bewaart. En van u, vrouwen, verlang ik, dat gij mij bijstaat, ter liefde Gods. Tot allen, mannen en vrouwen, zeg ik, dat gij mij ondersteunen moet in de vermoeienis, die ik met zooveel bekommernis en liefde voor uwen vrede gedragen heb. Als gij met elkander verzoend zijt, dan zult gij vrede hebben op aarde, en daarna zult gij dien hebben in de glorie, die ik bid, dat God u schenken zal om zijne genade en barmhartigheid, in de eeuwen der eeuwen. Amen. Vrouwen, nu grootmoedig langs de Porrione, en gij, kloeke mannen, naar de kathedraal!"

Deze schets moet uit den aard beperkt en zeer onvolledig zijn; trouwens, na de lezing van dit boek gevoelt men het nog zeer goed: om de kracht van een redenaar geheel te begrijpen moet men hem zelf gehoord, zelf gezien hebben. Maar het laat toch een bepaald beeld in den geest achter; wij stellen ons een man voor met buitengewone begaafdheden, met veel kennis van het menschelijk hart, maar vooral met die warmte van gemoed, die welsprekend maakt; hij had den hartstocht van een Heilige voor de glorie van God en voor het geluk van zijn volk.

De overlevering zegt, dat de H. Bernardinus altijd blijgeestig en innemend in den omgang was; bij hem verveelt men zich niet. De schrijver van zijn leven heeft het geluk gehad, dat diezelfde geest over zijn boek is gekomen: een innemend boek, leerzaam, stichtend zelfs, maar men verveelt er zich niet.

F. J. G.

LETTERLOOVER.

AAN DE SCHUTSVROUW DER CHRISTENEN.

ELEGIE

van Z. H. Leo XIII, in Nederlandsche verzen vertolkt.

Thans lust me, o Sterke Maagd, op forscher toon te zingen,
Hoe gij uw krijgren kroont met lauwerblaân. —
Loeg niet de zege, boô van vredes zegeningen,
Door u vaak de oude vaadren vriendlijk aan?
Gij tuigt dit, Frankrijk, gij. De hel had schrikbre lagen
Boosaardig sluw gespannen voor uw voet;
Geloof en heldendeugd, die eeuwen schittren zagen,
Uw ouden roem, helaas! hadt ge ingeboet.

ADIUTRICI CHRISTIANORUM.

ELEGIA.

At nunc, Virgo potens, victrices te auspice palmas
Maiori plectro concinuisse iuvat. —
Per te namque almae victoria nuncia pacis
Plus semel ad veteres risit amica patres.
Gallia, tu testis: metuendas arte maligna
Vis inferna tibi struxerat insidias.
Tuque olim virtute, fide splendescere visa,
Heu priscum misere iam decus exueras!

De onreine smetstof van uw dwalingen en zonden
Doordrong u gansch en doemde uw kroost ten dood.
Doch zie, de Maagd bood hulp. Ze ontbiedt van Spanjes gronden
Een man, door godsvrucht en verdiensten groot.
Hem reikt ze een rozenkrans met minzaam stralende oogen
En spreekt: dit zwaard brengt Frankrijk heil en vreê.
Held Guzman, met dit zwaard naar 't oorlogsveld getogen,
Dankt aan zijn kracht de schoonste krijgstropee.
De vijand viel; weer hoort men Frankrijk zalig prijzen
Om 't oud geloof, dat schooner, reiner gloort. —
Gij, *Echinaden*, die we in 't Ionisch meer zien rijzen,
Getuigt dit mee: nog leeft uw glorie voort.
Daar grimmen, tuk om 't vuur van gruwbren kamp te ontsteken,
Elkaar in lange rij twee vloten aan;
Elk heft haar vaandel: de een MARIA's hemelteeken,
En de andre de onheilzwangre Halve Maan.

Immunda late errorum vitiique scatebas
Illuvie, gentes depopulante tuas.
Adfuit at Virgo: meritis, pietate verendum
Finibus hispanis advocat ipsa Virum,
Cui roseas blando cum traderet ore coronas:
Haec, ait, haec Gallis arma salutis erunt.
Hisce armis pugnae occurrit Gusmanius heros,
Hac arte enisus clara tropaea tulit.
Occubuere hostes; rursumque effulsit avita
Pulcrior in Gallis candidiorque fides. —
Testor et Ioniis quas cernis *Echinadas* undis:
Vivida adhuc facti fama per ora volat.
Stant ex adverso instructae longo ordine puppes,
In saeva ardescunt praelia iam ruere.
Utraque fert acies signum; haec coeleste MARIAE,
Lunae triste minax illa bicornis habet.

Nauw schalt de schorre krijgsklaroen, of 't strijdvuur blikkert;
Ten hemel stijgt een klaatren scherp en fel.
De luchten dondren, 't strand weergalmt, de zee weerflikkert;
Woest klinkt alom der leidren koen bevel.
Zie! meenge bodem splijt, daar boord en riemen braken,
En zinkt in 't diepste van d' onmeetbren vloed.
't Meer sleurt den scheepling mee in de opgesparde kaken,
En 't schuimend nat is rood van menschenbloed.
De kans staat hachelijk. Men viel aan beide zijden
Met d'eigen stoutmoed aan; geen uitslag bood
Een tweede treffen. Reeds valt m' andermaal aan 't strijden,
Als plots de schrik slaat in de Turksche vloot.
Verbijsterd, door een niet verklaarbren drang gedreven,
Staakt zij den strijd en — wonder, nooit gedacht! —
Men ziet haar wijken, ziet haar gansch zich overgeven
Aan 't Christenheer, trots schrikbare overmacht.

Ut raucae sonuere tubae, concurritur: ingens
Continuo ad caeli tollitur astra fragor.
Aera tonant, reboat litus, micat ignibus aequor;
Impavidi hac illac dant fera iussa duces.
Confracto latere et remis non una dehiscit
Navis, et immensi gurgitis ima petit.
Iactata horrisono merguntur corpora ponto,
Humano spumans unda cruore rubet.
Anceps stat fortuna: pari virtute peracta,
Hinc inde eventu pugna iterata pari.
Iamque iterum tentanda acies, cum percita fato
Nescio quo classis Turcica, sollicito
Pulsa repente metu, refugit producere pugnam,
Et quamvis multo milite praevalida,
Cedere visa loco, et sese, mirabile dictu!
Ultro Christiadum dedere in arbitrium.

Nu roept 's verwinnaars mond aan de echo's aller stranden
Als zegekreet Maria's naam te moet.
En volk bij volk verheft het wonder door de handen
Gewrocht der Maagd, zoo machtig en zoo goed;
Vóór allen Rome's kroost, wien 't wondre triomfeeren
Door Pius' woord profetisch was verkond.
Zoo zag het wankle Euroop èn rust èn vrede keeren;
Zoo bleef het Kruis in eer op Rome's grond.
En 't verre nageslacht (waarom nog loom te wachten?)
Aanvaarde een werk, het heuglijk wonder waard.
Hoog rijze een tempel op uit Paros' marmerschachten
Aan 't strand, door d' onvergeetbren slag vermaard [1]).
Hier trone, hier beheersch de Maagd de onstuime baren,
Omkranst met rozen, als Vorstin der Christenscharen.

St. Michiels-Gestel. A. N. Mutsaers, Pr.

[1]) De godsvrucht der Christenen is voornemens der Maagd *van den Rozenkrans* eene kerk te stichten en toe te wijden op het strand van Patras.

Ingeminat tunc victor io, nomenque Mariae
Conclamat resonis undique litoribus:
Conclamant populi portentum, Virginis almae
Patratum dia bellipotentis ope;
Romulidae imprimis queis mirum ex hoste triumphum
Fatidico edixit praescius ore Pivs.
Inde quies et pax Europae adserta ruenti,
Inde stetit patriae Relligionis honos.
Seraque posteritas (quid adhuc ignava moratur?)
Eia eventu dignum aggrediatur opus.
Sublime attollat pario de marmore templum
Ad litus, memori gesta ubi pugna loco [1]).
Hic Virgo templum teneat Regina, tumenti
Hic praecincta rosis imperet ipsa mari.

[1]) Christianorum pietas templum Virgini *a Rosario* condere et dedicare parat in litore patrensi.

VERZUCHTING DER VERTROUWENDE ZIEL [1]).

Daar blaakt een felle strijd; zie, uit der helle krochten
Braakt Satan zelf verwoed schrikmonsters, heet op bloed.
Spoed u ter hulpe, spoed u, Moeder, naamloos goed!
Geef gij me een eedlen moed; vertrap de helgedrochten,
Mijn heil vijandig, met uw maagdelijken voet.
Leidt gij me, o Maagd, 'k snel blij den hardsten krijg te moet:
De vijand vliedt; leidt gij me, ik heb den palm bevochten.

A. N. M.

---

[1]) Vertolking van het volgend gedicht van Z. H. Leo XIII.

GEMITUS FIDENTIS ANIMAE.

Ardet pugna ferox; Lucifer ipse, viden',
Horrida monstra furens evomit ex erebo.
Ocius, alma Parens, ocius affer opem;
Tu mihi virtutem suffice magnanimam:
Contere virgineo monstra inimica pede.
Te duce, Virgo, libens aspera bella geram
Diffugient hostes; te duce, victor ero.

DE PRIESTER.

Priester! — Kent ge een schooner naam? —
In dien klank uit hooger koren,
Zoo weldadig om te aanhooren,
Smelten aarde en hemel saâm.
Boven 't wisselvallig leven,
Boven 't goochelspel des lots,
Straalt, met eeuw'gen glans omgeven,
De eerenaam van Priester Gods!

Priester! op des Kruisbergs top,
Bij het spotten van de scharen,
Droegen de Eng'len, neêrgevaren,
't Eerst dien naam ten hemel op!
Overwinnend in zijn strijden,
Zegepralend door zijn bloed,
Werd de Koning van het lijden
Met den Priesternaam begroet.

Priester! — Moede en afgemat
Was de mensch ter neêr gezegen,
Hijgend onder 't stof der wegen,
Met het slijk der aard bespat;
Macht'loos is zijn vleugelrepping
Zielloos is de zielendrift;
Op het pronkjuweel der schepping
Is het merk des vloeks gegrift!

Ja, de mensch verliest zijn kracht!
Naar verheven waarheid dorst hij,
En het juk der slaven torscht hij
In een ondoordringb'ren nacht!
Hulp'loos ziet hij om naar klaarheid,
Neev'len sluieren zijn gezicht!
Waar is vrijheid, waar is waarheid,
Waar is leven, waar is licht?

Wie geeft antwoord op die stem?
Hij, de Priester, zal het geven;
Waarheid, vrijheid, licht en leven,
Alles, alles is bij hem!
De eeuw'ge zonne doet hij dagen,
Alle wonden heelt zijn hand,
Door één offer op te dragen,
Eén met 's Kruisen offerand!

Ja, het eeuwig offerbloed,
Dat reeds achttien eeuwen plengen,
Kan der wereld vrijheid brengen,
Haakt de ketens van haar voet.
Leven kiemt uit dood en lijden,
Zonnelicht omstroomt den nacht,
Als het kernpunt aller tijden,
Staat des Kruises eeuw'ge kracht!

Wat ook met den tijd verga,
Boven 't sterven, boven 't worden
Staat de bron van heil en orden,
De offerand van Golgotha!

Aan den voet van 't Kruis ontsprongen
Staat des Heeren Priester dáár!
En hem groeten duizend tongen,
Leeraar, koning, offeraar!

Priester! wat verheven woord!
Naam omkranst met gloriestralen!
Echo uit des hemels zalen
In verrukking aangehoord!
Zalig boven duizendtallen,
Wie zich Jesus' leerling noemt;
Zalig, zalig boven allen
Dien de Heer zijn Priester noemt!

F. B.